DIVI BRVNONIS CARTHVSIANORVM PRIMI INSTITVTORIS SANCTISSIMI, AC PARISIENSIS THEOLOGI DOCTISSIMI,

TOMVS SECVNDVS.

CONTINENS EXPOSITIONES IN omnes Epistolas Pauli.

RECENSITVS ET EMENDATVS
STVDIO AC LABORE

P. THEODORI PETRAEI, CAMPENSIS, COLONIENSIS Carthusiæ alumni: idque de voluntate Reuerendiss. Patris Generalis, totius Ordinis ministri.

PSALMO LI. vers. X.
Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.

COLONIAE AGRIPPINAE.
Sumptibus Bernardi Gualteri.
ANNO M. DC. XI.

VENERABILI IN CHRISTO PATRI, DOMINO

HECTORI HOENIO, VITENSI,

Carthusiæ Treuirensis PRIORI, ac prouinciæ Rheni VISITATORI prudentissimo.

ALPHONSVS *Aragoniæ Rex, vt vir erat literis & earum cultoribus apprimè deditus, cùm aliquando de pretiosarum rerum iacturâ sermo haberetur, Admodum Reuerende in Christo Pater, persanctè affirmauit, malle se gemmas, uniones, ac margaritas, quas quidem possidebat in omnem terrarum orbem diffamatissimas, quàm libros qualescunque amittere: nimirùm iudicabat, libros esse scientiarum scrinia, animorum pascua, diuorum oracula; nec damnosiùs hominem ab vllâ re, quàm hisce conchis & canalibus sapiêtiæ abesse posse. Quod si ille nec immensis opibus æstimauit quoscunque libros, nullum quippè rebatur adeò insulsum reperiri, quin micam aliquam sanæ doctrinæ saperet; quanto pretio pendant oportet Carthusiani clientes, sanctissimi Patriarchæ sui volumina, quibus Religiosæ perfectionis medulla, & incognita illa filijs sæculi dulcitudo concluditur? Hæc profectò spiritualis penaria sunt, ad omnium alumnorum vestrorum necessitatem sic instructa, & sacra Carthusianorum familia propria, alieno vt commeatu nihil egeat, ijs verò deficientibus, mox exterorum Ordinum implorare abundantiam cogeretur. Hæc domestica viridaria, quæ saluberrimas ægris sanisq; animis herbas ac radices suppeditant. Hæc vestigia Angelicæ doctrinæ, quam vt hæredes sui sequerentur, Beatissimus* BRVNO *tribus post se monumentis consignatam reliquit.*

Vlterioribus supersedeo; iam enim conspicaris, Venerabilis in Christo Pater, quem in scopum huiusmodi à me commemorari cœpta sint, videlicet, vt satis tibi factum indices semestri in-

dustriâ meâ, qui curas et facultates eò contuli, quò hæreditaria illa suppellex operum diui Patriarchæ vestri, à puluere ac squalore errorum tandem detergeretur, & vestigia, quæ dixi, cælestis doctrinæ, vsu & temporis diuturnitate propemodum deleta, reformarem. Atque hæc omnia Zelo excitatus R. P. V. quæ à præsenti interitu vindicauit in Lotharingiâ Carthusiam Rutilanam; Treuirensem verò eâ vigilantiâ hucusq; tuetur, citiùs vt Argum fallas, quàm in illam vitij facies, excubante HECTORE HOENIO, *irrepat.*

Quæ cùm ita sint, sicut dubitare nolim, quin clarissimis vtilissimisq; passim facinoribus ipsius omnes boni nimiopere afficiantur; ita & Secundum hûc tomum præfati D. BRVNONIS, *quem ad vniuersi S. Ordinis vestri emolumentum recudi, & R. P. V. singulatim nuncupare visum est, gratum optatumq; ipsi obuenturum confido. Valeat. Coloniæ Agripp. prid. Kalend. Octob. 1611.*

Venerabilis in Christo P. V.

obseruantiss.

BERNARDVS GVALTERI Ciuis & Bibliopola Coloniensis.

DIVI

DIVI

BRVNONIS

PRIMI CARTHVSIANORVM INSTITVTORIS SANCTISSIMI, ET THEOLOGI DOCTISSIMI,

IN EPISTOLAS PAVLI.

PRAEFATIO S. HIERONYMI, IN OMNES SANCTI PAVLI EPISTOLAS.

Euangelia sunt legis supplementum.

PRIMVM *quæritur, quare post Euangelia, quæ supplementum legis sunt, & in quibus nobis exempla & præcepta viuendi plenissimè digesta sunt, voluerit Apostolus has epistolas ad singulas Ecclesias destinare.* B *Hâc autem causa factum videtur, vt scilicet, initia nascētis Ecclesiæ, nouis causis existentibus præueniret, & vt præsentia atque orientia resecaret vitia; & pòst futuras excluderet quæstiones, exemplo Prophetarum, qui post editam legem Moysi, in qua omnia Dei mandata legebantur, nihilominus tamen doctrina sua rediuiua semper populi compressêre peccata: & propter exemplum viuendi, libros ad nostram etiam memoriam transmiserunt. Deinde quæritur, cur non amplius quàm decem epistolas ad Ecclesias scripserit. Decem sunt enim, cum ea quæ dicitur ad Hebræos: nam reliquæ quatuor ad discipulos specialiter sunt porrectæ. Vt ostenderet nouum non discrepare à veteri testamento, & se cōtra legem non facere Moysi; ad numerum primorum decalogi mandatorum suas epistolas destinauit; & quot ille præceptis à Pharaone instituit liberatos, totidē hic epistolis à diaboli & idololatriæ seruitute edocet acquisitos. Nā & duas tabulas lapideas, duorum testamentorum figuram habuisse viri eruditissimi tradiderunt. Epistolam sanè*

Paulus cur non amplius quam [illegible] scripserit.

A *quæ ad Hebræos scribitur, quidam Pauli non esse affirmant, eò quod non sit eius nomine titulata, & propter sermonis stiliq́; distantiam: sed aut Barnabæ, iuxta Tertullianum; aut Lucæ, iuxta quosdam: vel certè Clementis discipuli Apostolorum, & Episcopi Romanæ Ecclesiæ, post Apostolos ordinati. Quibus respondendum est; si propterea Pauli non* B *erit, quia eius non habet nomen, ergo nec alicuius erit; quia nullius nomine titulatur, quod si inconueniens absurdumq́; est, ipsius magis esse concedenda est; quæ tanto doctrinæ suæ fulget eloquio. Sed quoniam apud Hebræorum Ecclesias; quasi destructor legis falsa suspitione habebatur; voluit tacito nomine de figuris legis & veritate Christi reddere rationem; ne odium nominis in fronte prætitulati, vtilitatem excluderet lectionis. Non est sanè mirum, si eloquentior videatur in proprio. i. Hebræo, quàm in peregrino. i. in Græco; quo cæteræ epistolæ sunt scriptæ sermone. Mouet etiam quosdam, quare Romanorum epistola in primo sit posita, cùm eam non primò scriptam ratio manifestet. Nam hanc se proficiscentem Hierosolymam scripsisse testatur, cùm Corinthios & alios iam ante, vt ministerium quod secum portaturus erat, colligerent, literis* D *adhortatus sit. Sed inde intelligi quidam volunt ita omnes epistolas ordinatas, vt prima poneretur, quamuis posterior fuerit destinata; vt per singulas epistolas gradibus ad perfectiora veniretur. Romanorum namque plerique*

De auctore Epistolæ ad Hebræos.

Quare Paulus isti epistolæ nomen suum præfigere noluerit.

Epistola Romanorum, quare prima sit posita.

A *tam rudes erant, ut non intelligerent Dei se gratia & non suis meritis esse saluatos, & ob hoc duo inter se populi conflictarent. Idcirco illos indigere asserit corrigi, vitia gentilitatis priora commemorans.* Corinthij. Corinthijs *autem iam dicit scientiæ gratiam esse concessam, & non tam omnes increpat, quam cur peccantes non increpauerunt reprehendit; sicut ait:* Auditur inter vos fornicatio. *Et iterum:* Congregatis vobis cum meo spiritu, tradere huiusmodi Sathanæ. *In secunda verò Corinthij laudantur, & vt magis ac magis proficiant commonentur.* Galathæ. Galathæ *vero iam nullius criminis arguuntur, nisi hoc tantum, quod callidissimis pseudoapostolis crediderunt.* Ephesij. Ephesij *sanè nulla reprehensione, sed multa laude sunt digni, quia fidem Apostolicam seruauerunt.* Philippenses. Philippenses *etiam multò magis collaudantur, qui nec audire quidem falsos apostolos voluerunt.* Thessalonicenses. Thessalonicenses *nihilo minus in duabus epistolis omni laude prosequitur, eò quod non solum fidem inconcussam seruauerint veritatis, sed etiam in persecutione ciuium fuerint constantes inuenti.* Collossenses. Collossenses *autem tales erant, vt cùm ab Apostolo visi corporaliter non fuissent, hac laude digni haberentur.* Colos 2. 5. Et si corpore, *inquit*, absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens, & videns ordinem vestrum. Hebræi. *De* Hebræis *vero quid dicendum est, quorum Thessalonicenses, qui plurimum laudati sunt, imitatores facti esse dicuntur. Sicut ipse ait.* 1. Thes 2. 14. Et vos fratres imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa: eadem enim passi estis & vos à contribulibus vestris, quæ & illi à Iudæis. *Apud ipsos quoque Hebræos eadem commemorat, dicens.* Hebr. 10. 34. Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam.

PROLOGVS SPECIALIS IN EPISTOLAM ad Romanos.

ROMANI sunt qui ex Iudæis & gentibus crediderunt. Hi superba contentione volebant se alterutrum supponere. Nam Iudæi dicebant: Nos sumus populus Dei, quos ab initio dilexit & fouit, nos circumcisi ex genere Abraham, sancta descendimus ex stirpe, & B notus retro apud Iudæam tantum Deus. Nos de Aegypto signis Dei & virtutibus liberati, mare sicco pertransiuimus pede, cùm inimicos nostros grauissimi fluctus inuoluerent. Nobis pluit manna Dominus in deserto, & quasi filijs suis cœleste pabulum ministrauit. Nos die noctuq; in columna nubis ignisque præcessit, vt nobis in inuio iter ostenderet. Atq; vt cætera eius circa nos immensa beneficia taceamus, nos soli digni fuimus Dei legem accipere, & vocem Dei loquentis audi-C re, eiusq; cognoscere voluntatem. In qua lege nobis promissus est Christus, ad quos etiam ipse se venisse testatus est, dicens: *Non veni nisi ad oues quæ perierant domus Israel.* Matt. 15. 24 cum vos canes potius, quam homines appellauerit. Aequum ne ergo est vt idola hodie deserentes, quibus ab initio deseruistis, nobis comparemini, & non potius in proselitorum locum ex legis auctoritate & consuetudine deputemini? Et hoc ipsum non merebamini, nisi quia larga semper Dei D clementia voluit vos ad nostram imitationem admittere. Gentes etiam econtrariò respondebant. Quantò enim maiora erga vos Dei beneficia narraueritis, tantò maioris vos criminis reos esse monstrabitis. Semper enim his omnibus extitistis ingrati. Nam ipsis pedibus quibus aridum mare transistis, ludebatis ante idola quæ fecistis: & ipso ore quo paulò ante ob necem aduersariorum Domino cantaueratis, simulacra vobis fieri

popoici-

A popoſciſtis: illis oculis quibus venerando Deum in nube vel igne conſpicere ſolebatis, ſimulacra intuebamini. Manna quoque vobis faſtidio fuit, & ſemper in deſerto contra Dominum murmuraſtis: ad Aegyptum vnde vos manu valida eiecerat, redire cupientes. Quid plura? Ita patres veſtri crebra prouocatione Dominum irritauerũt, vt omnes in eremo morerentur, nec plus ex ſenioribus eorum, quam duo homines terram repromiſſionis intrarẽt. Sed quid antiqua replicamus, cum etiam ſi illa
B minimè feciſſetis, de hoc ſolo nemo vos dignos venia iudicaret quod Dominum Chriſtum prophetarũ ſemper vobis vocibus repromiſſum, nõ ſolum ſuſcipere noluiſtis, ſed etiam morte peſſima peremiſtis? Quem vt nos cognouim⁹, ſtatim credidimus: cùm nobis de eo antea non fuerit prædicatum. Vnde probatur quod idolis ſeruiuimus, non obſtinationi mentis, ſed ignorantiæ deputãdum. Qui enim cognitum ilicò ſequimur, olim vtiq; ſequeremur ſi antea cognouiſſemus. Sic autem vos de generis
C nobilitate iactatis, quaſi non morum imitatio magis quam carnalis natiuitas filios vos faciat eſſe ſanctorum. Denique Eſau & Iſmahel cum de ſtirpe ſint Abrahę, minimè tamen in filijs reputantur. His taliter altercantibus, Apoſtolus ſe medium interponens, ita partium dirimit quæſtiones, vt neutrum eorum ſua iuſtitia ſalutem meruiſſe confirmet: ambos verò populos & ſcienter & grauiter deliquiſſe: Iudæos quidẽ quod per pręuaricationem legis Deum inhonorauerint; gẽtes verò quod cum
D cognitum de creatura creatorem vt Deum debuerint venerari, gloriam eius in manu facta mutauerint ſimulacra: vtroſq; etiam ſimiliter veniam conſequutos, æquales eſſe veraciſſima ratione demonſtrat: præſertim cum in eadem lege prædictum, & Iudæos & gentes ad Chriſti fidem vocãdos eſſe oſtendat; quamobrem viciſſim eos humilians, ad pacem & concordiam cohortatur.

ARGVMENTVM.

Romani ſunt partis Italiæ. Hi præuenti ſunt à falſis apoſtolis: & ſub nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti in legem & prophetas erant inducti. Hos reuocat Apoſtolus ad veram & Euangelicam fidem, ſcibens eis à Corintho; per Phæben, miniſtram Eccleſiæ Cenchrenſis primi Carthuſianæ religionis fundatoris.

PROLOGVS B. BRVNONIS, IN EXPOSITIONEM EPISTOLARUM DIUI PAULI APOSTOLI.

PAVLVS nondum Romam venerat, ſed per quoſdam diſcipulos ibi prædicantes, fidem ſuſceperant aliquot Romani, partim Gentiles, partim Iudæi: inter quos erat inconueniens altercatio, certabant enim Iudæi ſe debere præferri Gentilibus, & Gentiles econtrariò digniores Iudæis debere ſe fieri aſſerebant. Cauſa Iudæorum hæc erat, quia repromiſſio huius ſaluationis facta erat patribus eorum, vt Abraham, Dauid, & cæteris: quia etiam & Deus illis dederat legem & prophetas, quæ omnia præſignabant ſaluationem per Chriſtum futuram, gentium autem in nullo horum meminerat; ideoque eos dignè præferendos eſſe gentibus in hac ſaluatione. Econtrariò Gentiles opponebant, ideò Iudæos debere iudicari indigniores, quia ſi Deus tantam eorum diligentiam habuerat, vt quæ præmiſſa ſunt illis tribueret, ipſi in omnibus abuſi fuerant bonis Dei, præuaricando legem quam dederat, contemnendo prophetas quos miſerat: Ad vltimum ſaluatorem ſibi miſſum, damnantes crucis patibulo, quare potius in his deprimi, quàm exaltari deberent. Sed ipſi Gentiles meritò præferri deberent, qui vt primum audierunt verbum Dei, fidem ſuſce-

Iudæorum expoſtulatio cum Gentibus.

Gentium cum Iudæis.

susceperunt, etsi ante non credide- A rant: quia nec legem, nec prophetas habuerant, excusabiles sese asserebant. Quam seditionem, quia discipuli quorum prædicatione conuersi fuerant, sedare non sufficiebant, miserunt ad Paulum, vt per magistrum efficerent, ad quod auctoritas eorum insufficiens erat. Hac autem Paulus accepta occasione, scribit ad illos hanc Epistolam, in qua materiam habes: Romanos, seu Gentiles, ad fidem conuersos: de quibus in hunc B modum agit, comprimendo primum Gentiles, ne efferendo se, seu de sapientia, seu de libertate arbitrij, sicque detrahendo gratiæ Christi, arbitrentur se digniores in fide quibuslibet, qui fidem susceperint, cùm per gratiam Dei solam fides & salutio tribuatur. Si enim de libero arbitrio se efferunt, in eo vtique plurimum rei sunt, cùm habuerint naturalem scientiam, qua cognoscere possent creatorem suum, sine omni docente, negligentes creatorem, creaturas adorauerunt, & cætera multa, ad deprimendam elationem C Gentilium ponit. In depressione autem Iudæorum, quia eos magis obstinatos sensit, quasi qui plures causas obtenderent, diutius immoratur, probans non esse superbiendum eis, si legem & prophetas habuerunt, cùm in quibus placare Dominum debuissent, præuaricando semper offenderint Deum. Hæc & alia multa ad compescendos Iudæos adducit eò fine sic agit, vt vtrosque, Iudæos & Gentiles subijciat gratiæ Dei, credentes nihil prouenire Iudæis ex genere, lege, vel prophetis: Neque Gen- D tilibus ex ignorantia quam obtendunt, seu ex libero arbitrio.

Paulus contentionem vtrorumque ab ancipiti vindicat.

EPISTOLÆ B. PAVLI APOSTOLI AD Romanos.

CAPVT PRIMVM.

A

PAVLVS *seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus segregatus in Euāgelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de* B *filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est filius Dei in virtute, secundum spiritū sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, per quem accepimus gratiā & Apostolatum, ad obediendū fidei in omnibus gentibus pro nomine eius: in quibus estis & vos vocati Iesu Christi; omnibus qui sūt Romæ dilectis Dei vocatis sanctis; Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo. Primū quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christū pro omnibus vobis, quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo. Testis enim* C *mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euāgelio filij eius quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeā in voluntate Dei veniendi ad vos. Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis, ad confirmandos vos .i. simul consolari in vobis, per eā quæ inuicem est fidem vestrā atq; meā. Nolo aūt vos ignorare fratres, quia sæpè proposui venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc, vt aliquem fructū habeā in vobis, sicut & in cæteris gentibus.* D *Græcis ac Barbaris, sapiētibus ac insipientibus debitor sum, ita quod in me promptum est & vobis, qui Romæ estis, Euangelizare. Non enim erubesco Euāgelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credēti, Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est. Iustus aūt ex fide viuit. Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnē impietatē & iniustitiā hominum, eorum qui veritatem Dei in iniustitia detinēt: quia quod notum e[st]*

Abac. 2.4.

Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis reuelauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mūdi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoq; eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. Quia cū cognouissēt Deum, nō sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiēs cor eorū. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerūt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentū. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immūditiam, vt contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis: quia commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & seruierunt creaturæ potius quā creatori, qui est benedictus in sæcula, Amen. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem vsum, in eum vsum qui est contra naturam. Similiter autem & masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem: masculi in masculos turpitudinem operātes, & mercedem quā oportuit erroris sui, in semetipsis recipiētes. Et sicut non probauerunt Deū habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciāt ea quæ non conueniūt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia: plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate; susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia: qui cùm iustitiam Dei cognouissent, non intellexerūt: quoniā qui talia agūt, digni sunt morte; non solū qui ea faciūt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

B. BRVNONIS CARTHVSIANORVM PATRIARCHÆ expositio in Epistolam ad Romanos.

SIcut mos est in Epistolis, salutem præmittit, dicēs: Paulus qui prius Saulus à Saule & genus, & nomen, & sæuitiam traxerat. Hoc autem nomē Paulus, Hebræa lingua sonat quiet⁹. Vnde sicut ex auctoritate, quia hoc nomē apud omnes notum & honorabile erat, sic etiā ex auctoritate suā valet ad intētionem. Hic enim Paulus vt quietos & tranquillos inter se redderet Romanos intendit: Vel si Paulus, Latinè dicatur, quasi modicus, iterū benè ad rem. Hic enim laborat, vt Romanos modicos & humiles per epistolā redditos, subijciat gratiæ Dei. *Paulus*, inquā, *seruus Christi Iesu*. Quia omnibus modis ad humilitatem suadendam hîc intendit, ideò nomini dignitatis, nomen præposuit humilitatis. Dicens: Paulus seru⁹ Christi Iesu regis & sacerdotis: qui solus regere valet, atq; vespertino suo sacrificio saluare. Seruus etiā Iesu, i. Saluatoris, præter quem nemo saluare sufficit: sic & vos exēplo meo nihil de vobis confidatis, sed penitus subijciamini seruituti Iesu Christi. Paulus, inquam, seruus Christi Iesu, *vocatus* per gratiam Dei, non meritò legis vel generis, sed per solam gratiam ad hoc, vt sit *Apostolus*, cuius auctoritati vos obedire bonum est. Vel Paulus Apostolus, non in occulto, sed vocatus ab omnibus, quia iā omnes cognouerunt me à Deo consecratum Apostolum, vnde magis mihi obediendum est. Quæ vtraque sententia valet ad vtrumque populum, Iudæum seu Gentilem comprimendum. Diuersis modis vocationes Dei fiunt. Hic autem Paulus vocatus est, & per afflictionem corporis exterius: & per vocem Christi dicentis: *Saule quid me persequeris?* & interiori inspiratione. Paulus hic *segregatus*, non determinat à quo, sed in quid. s. *in Euangelium*. Segregatus, inquam, vel ab alijs Apostolis; quia illi constituti sunt prædicatores Iudæorum, ego autem gentium. Cùm enim Paulus ad fidem conuersus, instructus esset per aliquot dies à discipulis, qui erant Damasci, continuò de Christo in synagoga docere cœpit, quare præpositus Damasci voluit eum comprehendere, sed à fratribus

Paulus Hebræa lingua quietum sonat.

Vocationes Dei diuersimodè fiunt.

Act 9.27.

per murum demissus est in sporta, & lic euasit manus eius, & inde abijt in Arabiam prædicans ibi gentibus tribus annis, post quos redijt in Hierusalem, ibique inuenit Petrum & Iacobum, qui satis prius mirati fuerant, audientes Paulum prædicantem gentibus, quem nunquam viderant, dederuntque Paulo & Barnabæ dextras societatis, approbantes doctrinam eorum, seque idem prędicare dicentes: non quod Paulum consecrarent Apostolum, quē ipse Deus consecrauerat, sed concordantes doctrinam eius, vt hi qui per eos cōuerterentur, vnius & eiusdem fidei se esse crederent. Vel segregatus à lege: quia cùm ego pharisæus .i. custos: & de præcipuis in lege essem, & genere, & scientia, videns eam non valere ad saluationem, separaui me ab ea. Quia si ego qui tantus eram in lege, legem deserui, quantò magis vos ab ea recedere debetis, qui longè me inferiores estis. Hæc vltima sententia spectat ad Iudæos tantum, prior verò ad vtrosque. Hucusque commendauit propriam personam, tum per humilitatem, tum per auctoritatem. Hic incipit commendare prædicationem suam, dicens: Segregatus, inquam, seu à lege, seu ab Apostolis alijs veniens *in euangelium* prędicandum. Euangelium bonum nūcium dicitur, Euangelium dico *Dei*. Noua lex Dei specialiter esse dicitur, qui non per ministrum, sed eam per propriam personam docuit. Vetus autem lex per angelū data est Moysi, & per Moysen data est Iudæis: quare non ita propriè dicitur esse Dei, *quod* Euangelium *antequam* daretur *promiserat Deus*, vt ille qui datutus erat. Promittere enim conuenit ei, qui rem promissam daturus est. Vnde Deus quidem promisit. prophetę verò velut ministri, nec dare potentes, prædixerunt. In hoc autem quod ait, Deum hoc promisisse ab æterno, notat magnam diligentiam Dei fuisse in hoc Euangelio, quod ante promiserat *per prophetas* .i. per eos qui futura præuiderunt. Et quia fuerunt qui-

Galat. 2. 9.

A dam pithonico spiritu futura prædicentes, quidam etiam diuinitus inspirati prophetantes, vt Balaam: nec tamen officium hoc à Deo habentes; determinat prophetas suos, qui & scientiam futurorum, & ministerium prophetādi à Deo acceperunt. Et vt hæc prophetia perpetuò maneret, promissa est *in scripturis sanctis* .i. vel per Spiritum sanctum editis, vel sanctificātibus eos, qui sicut scripturæ docent operantur. Hic ingreditur cōmendationem Christi, à quo præmissa commendatione, eius se accepisse apostolatum dicit: Scripturis

B dico habitis *de filio*. Omnis enim scriptura etsi de Patre, seu de Spiritu sancto agat, præcipuè de Filio videtur agere, quia quæcunque in scripturis prædicta fuēre, per Filium consummata sunt. De Filio dico non adoptiuo, sed *suo* .i. consubstantiali ipsi & coæterno. *Qui* filius *factus est* .i. facturam quandam accepit. Diceret aliquis: quid hoc est miraculi, vt filius cum patre sempiternus, factus sit in tempore? Contra hoc ait. Factus est

C dico, non secundum deitatem, sed *secundùm carnem*, quam in se deitati personaliter vniuit in tempore. Carnem dico, assumptam *ex semine* .i. ex carne *Dauid*: secundum genus matris Christi, in qua facturam carnis accepit. *Et*, scilicet, Deo .i. ad manifestationem Dei. Nisi enim Christus carnem assumeret, rara vel nulla de Deo notitia hominibus esset. Christus similiter de Salomone seu Roboan natus esse dici posset: sed quia ad Abraham & Dauid factæ sunt re-

D promissiones de Christo, ideò de altero eorum, vel vtroque natus esse dicitur vbique. Hic autem causa est, quare sileat Abraham, & præponat Dauid. Per Abraham enim iusti, quia iustus fuit. Per Dauid peccatores; quia plerunque grauiter deliquit, accipiuntur. Sed hic ad peccatores sermo erat, vtique se peccatores confiterentur, Paulus intendebat: & idcircò Dauid in memoriam peccatorum hic posuit. Qui Christus in tempore quidem factus est: sed

ab æterno *prædestinatus*.i.prçordinatus & dispositus est *filius Dei* esse,assumendo carnē.Christus dico secundū quod filius Dei est permanens *in virtute*. i. in eadem diuinitatis potentia semper cum patre. Nec secundū deitatem prædestinatus, sed secundū solam humanitatē. Prædestinare. n de re quæ non est dicitur,filius autē Dei in principio semper fuit. Sed quia in Christo duæ naturæ considerantur, altera diuina, altera humana. Propter vtriusque substantiæ indiuisam copulam,dicitur plerunq; de diuina, quod proprium est humanæ: vt hic, vbi dicitur,prædestinatus filius,quod in natura deitatis esse nequit: ea similitudine qua considerantes in homine, corpus & animam,plerunque propter affinitatem dicūt de anima, quod proprium est corpori, & econuerso: quod genus dicendi in Christo expressius conuenit, cū ibi homo Deus,& Deus homo dicatur. In homine verò corpus animam & animā corpus dicere non licet. Cùm autem referimus,sic qui Christus, neutram naturam excludimus. Sed cum per partes exequimur, ꝙ diuinæ conuenit diuinæ, quod humanæ attribuamus humanæ.Christus inquam prædestinatus est fieri homo: non ex cōcupiscentiá carnis:sed *secundum spiritum*.i. de Spiritu sancto conceptus est.Spiritum dico *sanctificationis*: qui cum sanctificauit in vtero matris, immunem factum à peccatis. Quia Christus filius Dei sit in virtute, apparet *ex resurrectione mortuorum*, per hoc quod resurgens à mortuis, mortuos fecit resurgere secum, quod vtique inauditum facere non posset, nisi Deus esset. Mortuorum dico nō omnium, sed eorum tātum qui fuerunt *Domini nostri Iesu Christi*. Non enim infideles secum resurgere fecit. Vnde dicuntur illi potissimum cōsurrexisse Christo, qui cum Abraham in Ebron sepulti sunt. *Per quem* Iesum Christum *accepimus gratiam*.i. remissionem. Paulus vt meli⁹ humilitatem suadeat, nomen humilitatis præponit nomini dignitatis.Accepimus etiam *apostolatum in omnibus gētibus*. Spiritus enim sanctus Apostolum gentium me constituit; vbi ait: Segregate mihi Barnabā & Paulum ad opus,ad quod *assumpsit eos. Accepimus inquam in gētibus apostolatum, *ad obediēdum fidei*.i. ad hoc vt prædicaremus fidem, & post acceptam fidem,obediēdum esse his quæ admonet fides: non superbiendo derogare gratiæ Dei: hoc autem debere fieri, *pro nomine eius*.i. ad gloriam nominis Dei. *In quibus*.i. inter quas gentes *estis* vos Romani,& Gentiles, & Iudæi *vocati*. i. per vocationem gratiæ Dei. Non ex merito vestro ad fidem electi estis inquam *Iesu Christi*.i. ad hoc vt sitis Iesu Christi: Quia si modo Iudæi vellent obijcere, se non debere subiici Paulo: cū gentiū tantū Apostolus sit,errarent. Postquam.n. inter gentes habitant, de apostolatu eius sunt, cuius & gentes,vt si modo quilibet alienigenæ veniant in episcopium aliquod: etiam si natione alieni sunt,propter habitationē tamē computabuntur de ipso episcopio. Sic illi Iudæi, quia ad gentes contulerant se, in gentibus deputabantur. Paulus inquam talis,& talis,Apostolus Dei, scribit *omnibus qui sunt Romæ*.Vt autem infideles excludat,subdit,omnibus dico *Dilectis Dei*.i. quos Deus diligit: & vt sui fierent prælegit. His dico ex dilectione & gratia Dei. *Vocatis sanctis*. i. ad hoc vt sint sancti:Sit *vobis gratia*. i. remissio peccatorum vestrorū. *Et pax*. i. tranquillitas animi, & perseuerantia in bonis, *à Deo* qui potest, *Patre nostro*, & ideo voluntatem habet: *& à Domino Iesu Christo*, qui similiter & vult & potest. Paulus multiplici & aspera increpatione correcturus Romanos, vt benignè sustineant aspera quæ dicturus est eis, eosque sibi reddat beniuolos, prædicit se gratias agentem Deo, pro bonis quæ iam acceperunt. Et de his quæ adhuc necessaria sunt illis omni sollicitudine orare Deum. Quasi diceret. Ego de instructione vestri multa dicturus sum vobis, sed primum ante

Præd stinare de quo dicitur.

Qui cum Christo surrexerunt.

Actor. 13.a *assumpsi.*

A ante omnia dicā quod amplius mihi gratum est, & de quo magis sum sollicitus: hoc scilicet *gratias ago Deo.* Gratias agere Deo, est totum Deo attribuere, & nihil homini. Vnde ait, gratias ago Deo, id est, bona quæ iam in vobis video: gratiæ Dei ascribo, & non vobis: *Deo meo*, qui quodam * spirituali modo meus est. *Per Iesum Christum*, quem solum mediū habeo inter me & Deum. Vos autē per me transitis ad Christum, & per Christū ad Deū. Et ideò gratias dico ꝑ Christum. Vobis autē gratiæ agendæ sunt per me Christo, & sic Deo. Fortassis putarent alteri. B Vel Iudæi solum vel gentiles ꝙ pro alteris tantum gratias ageret. i. bona eorū soli gratiæ Dei ascriberet, ne per hoc alter in alterum se efferat: ait *pro vobis* Romanis: seu sitis Iudæi, seu Gentiles. Omnibus ago gratias, & bonę fidei vestrę, ipsi soli ascribo. Determinat vnde gratias agat, dicens: Inde gratias Deo refero: *quia fides Dei in vobis est.* Et vestra fides vobis solis non proficit: sed *annūciatur in vniuerso mundo.* Audito. n. ꝙ Romæ sit recepta fides Christi, quæ C est caput orbis, suscipiūt eam cæteri, imitando caput suum. Verè bonæ vestræ fidei iam habitum, gratiæ Dei bonę ascribo, q̄a in orationibus meis memoriam vestri facio. i. pro bonis quæ habituri estis Deum orās ipsi totum ascribo. Si. n. bona post fidē venientia, Dei gratiæ ascribūtur, maximè pro fide agendæ sunt gratiæ Deo, quæ hominē de solis peccatis trahit ad iustitiam. Et quod *memoriā vestri facio: mihi testis est Deus*; quē si ad testificandum (quod falsum est) aduocarem: falsitatis reū iudicarem. D Fortassis diceret aliquis, quia Deum nō curas, ideo leuiter eū falsæ rei testem aduocas. Contra hoc ait: *Cui Deo ergò seruio*, seruus autem ad testimonium falsitatis, Dominū nō vocaret. Seruio vtique Deo *in spiritu meo*, id est, ex voluntate, non ex coactione: vel in spiritu. i. non in carnalibus, sed in spiritualibus seruio Deo. Determinat in qua re seruiat. s. *in Euangelio*. i. in annunciatione filij eius. Hoc autem seruitium magis tunc temporis gratum erat Deo prædicare gloriam Christi, filij Dei. Inde mihi testis est Deus, quod *in orationibus meis* facio memoriam vestri. i. facio Deum memorem vestri, sine intermissione, q̄a nunquā orans intermitto vos. Posset quidem orare semel in mense, & sic parum esset eos tunc nō intermissos fuisse. Ideo ait: In orationibus *semper*. i. omni die continuatis, memoriam vestri habeo: Non solum orans, sed etiam *obsecrans*, in quibusdam sacramētis & coniurationibus Deū obnixè postulans, *si exauditus habeam iter veniendi ad vos*: habeam dico. *Quomodo*. i. sub quacunq; difficultate hoc fieret, seu latronem, seu tempestatem non curarem. Habeā hoc tandē. In hoc ostēdit se diu desiderasse, nec potuisse se efficere. Habeam iter aliquando. i. in quocunq; tempore, seu hyeme, seu æstate hoc fieret, non curarem. Item dico pro spiritu in hoc, vt quod volo efficerē, & quia multæ res effectū habent, quę Deo displicent, addit: *In voluntate Dei*. Nisi. n. Deus hoc vellet, effectum huius rei potius nollem quam cuperem. Ideò volui venire ad vos: q̄a *desidero videre vos*. ad hoc *vt impertiar vobis aliquid gratiæ*. Vos quidem gratiam fidei iā habetis, sed cum ad custodiam huius, aliæ gratiæ opportunæ essent, vt gratia vnitatis: non tamen determinat, quā gratiā. quia ministraret eis omnem illam quā videret necessariā. Impertiar dico: aliquid gratiæ, nō secularis vt esset si conciliaret illos cū quibuslibet principibus mundi, sed gratiæ *spiritualis*. i. quę gratia nutriat spiritū in vitā æternā. Ne fortè gratiā fidei, quam à discipulis Pauli acceperant, inutilē opinarentur: quia dixit se daturum illis gratiam, ait: Non dico vt impertiar vobis gratiam, ad initiādū vos in fide (fidem enim sanam acceperāt) sed *ad confirmandos vos*. i. ad cōfirmādam fidem vestram, in his quæ fidem comitari debent. s. vt vnitatem habeatis. Nec alter alterum digniorem, seu indigniorē gratia Dei iudicetis. Hoc quod dico desidero

con-

Gratias agere Deo quid est.

** specialis.*

Roma caput orbis.

confirmare vos. i. desidero *consolari* A
in vobis simul. Vbi ait simul conso-
lari, ostendit se de errore eorum do-
luisse: Vbi ait *simul*, innuit quod per
doctrinam suam consolandi sunt: &
propter vtrunq; çquanimiter debere
eos tolerare quamlibet asperã incre-
pationem Pauli: cùm & per hoc con-
solandi sint, & Paulus de errore eorũ
doluerit, vt quæ errorem ab eis aufe-
rat sollicitus sit. consolari inquã desi-
dero in vobis *per fidẽ vestrã atq. meã*:
factã eã. i. talem quæ est inuicẽ. i. quæ
eandẽ vicissitudinem habeat, vt sicut
fides mea totum ascribit gratiæ Dei,
sic vestra faciat. Vel aliter. Consola
ri cupit per fidem meam factam ve-
stram, vt omne bonum credatis esse
per gratiam Dei, fidem vestram di-
co, factam eam. i. talem *quæ est inuicẽ*.
i. modo suo subseruientem, vt sicut
ego (quod magistri est) præcipiendo
doceo; sic vos (quod discipulorum
est) obediendo discatis. Ego vtique
desideraui venire ad vos, sed non po-
tui: *quia prohibitus sum.* Prohibitio-
nes hæ quandoq; fiebant Paulo per
Spiritum sanctũ, plerunque per peri-
cula latronum, seu tempestatum in
mari. Quare autem venire prohibi-
tus sum: *Nolo vos ignorare fratres* mei
in fide. Si enim causam huius pro-
hibitionis diligenter inquiratis, vo-
bis proderit ad correctionem: dum
pro peccato contentionis vestræ me
esse prohibitum intelligetis. Hoc in-
quam *nolo vos ignorare* quia *sæpè pro-
posui venire ad vos, & prohibitus sum
venire vsque adhuc.* Vbi ait adhuc,
ostendit se multotiens prohibitum
esse: quasi diceret. Sicut sæpè propo-
sui, sic sæpè prohibitus sui. Venire
inquam proposui ad vos, ideo *vt ha-
beam in vobis*, quod & habeo in alijs,
aliquem fructum, id est, vel vt vos me
docente correcti, fructificetis in me-
lius: vel vt ego fructum mercedis re-
cipiam, quia laboraui in vobis. Ha-
beam, dico, in vobis, *sicut* habeo *in
cæteris gentibus*, id est, vt sicut alias
gentes docui, omnia referre gratiæ
Dei; sic & vos edocti à me idem fa-
ciatis: nec à doctrina vestri & alia-
rum gentium cessare queo: ego enim
debitor sum. i. ex debito prædico. Sic
enim mihi est iniunctũ à Spiritu san-
cto, *Græcis ac Barbaris*. Præter Græcos
omnes gentes vocat Barbaros: sed *Barbari.*
Græci semper sapientiam præ cęteris
sectati sunt, & etiam in Græcia Pau-
lus primũ Ecclesias de gentibus con-
stituit: & in illis seu Græcis, seu Bar-
baris, debitor sum: *sapientibus & in-
sipientibus*: quia apud Gręcos sunt sa-
pientes, & insipientes; & sic apud
Barbaros. Et sicut alijs gentibus de-
beo: sic debitor sum *euangelizare vo-*
B *bis* Iudæis & Gentilibus conuersis:
qui Romæ estis. Quod scilicet euan-
gelizare: *promptum est*. i. paratum est
secũdum hoc quod *in me* est. i. in quã-
tum ad me pertinet. Videte ne vos
imparatos auditores inueniam. Ve-
rè promptum est in me, ego enim *nõ
erubesco Euangelium*. Tribus modis e- *Euangeliũ quis tripliciter erubescit.*
rubescit quis Euangelium. Vel cum
miserias Christi, Crucem, mortem,
&c. stultè verecundatur prædicare. *1.*
Vel cùm corruptè viuens, iustitiam *2.*
timet prædicare, ne reprehendatur
aliter docere, & aliter viuere. Vel *3.*
C ad confirmationem prædicationis
suæ, virtus miraculorum deficit.
Sed Paulus nullo horum modo eru-
bescebat. Propterea non erubesco
Euangelium. *Nam* in Euangelio præ-
sto *est* mihi *virtus Dei*: qua & pecca-
ta dimitto: & miracula operor: quod
Euangelium dico; valens omni cre-
denti in habendam salutem per fi-
dem qua credidit: *omni credenti* dico
scilicet *Iudæo primum*, tempore cre-
denti. In Iudæa enim cœpit Ecclesia *Ecclesia Christi in Iudæa cœpit.*
D Christi. Credenti etiam *Græco*. i. gen-
tibus: quia Græci secundum scientiã
caput erant gentium. Ideo per Græ-
cos quoscunque Gentiles significat.
Vel ita Euangelium salus est creden-
ti Iudæo: & Græco primum. i. maxi-
mè, quia sufficientem salutem dabit
vtrique. Verè per Euangelium habe-
tur fides, & per fidem salus æterna.
Nam in eo Euangelio *reuelatur*: &
cognitiõe & habitudine: *ex fide*. i. per
fidem ex Euangelio acceptam. *Iusti-
tia*. i. executio bonorum operum: per
quam

quam iustitiā habetur salus æterna. Quia si per Euāgelium fides, per fidē autē iustitia, per iustitiam verò salus æterna: Igitur per Euangelium salus: addit quiddam amplius, quod ad rem valet sic. *Reuelatur ex fide* eundo *in fidem*. Non sic ait vt diuersas fides intelligat, sed vt doceat multos gradus esse in fide. Romani sanam quidem fidem habebant de Christo, sed in hoc errabant, quia non omnia gratiæ Dei attribuebant. In quo gradu fidei Paulus eos locare intendit, ex fide habetur iustitia, & inde salus. *Sicut scriptum est* in Abacuc, Propheta. *Iustus autem ex fide viuit*; per Prophetam confirmat Euangelium, air enim Propheta. Ex fide quæ per Euangelium habetur, fit homo iustus, benè operando, & per iustitiam viuit in æterna salute. Hucusque blanditus est Romanis, dicendo se sollicitum de salute eorum, vt æquo animo suscipiant correctiones Apostoli. Hic autem primo aggreditur gentiles, quos facilius posse corrigi intelligit, vt postea diutius in confutatione Iudæorum immoretur; attamen autem sic dicens ingreditur. Verè ex fide iustitia: & ex iustitia salus. Nam per contrarium *ex impietate*, id est, ex non fide, seu ex idolatria sequitur *iniustitia*. i. mala opera: & ex iniustitia sequitur *ira Dei* .i. damnatio æterna, saluti contraria, quod æquipollenter sic ait. Verè ex fide reuelatur iustitia: & sic salus. Nam super omnem impietatem: super dicit, ad oppositionem impietatis: & cùm dicit impietatem: magis est quam si diceret omnes impios. Si enim impios diceret, omnes quidem impios, sed nō pro singulis impietatibus opprimendos diceret. Sed cùm dicit omnē impietatē, & omnes impios, pro singulis impietatibus puniendos esse insinuat. Super omnē vtique impietatem: ex qua infidelitate procedit iniustitia. i. peruersa cogitatio vel operatio: & super omnem iniustitiam *reuelatur*. i. cognoscitur esse ira Dei venturi de cœlo in die iudicij Tunc. n. reuelabitur his qui vsq;

Abac. 2. 4.

A ad diem illū non crediderint Christū esse iudicē omnium. Vel *ira Dei reuelatur de cœlo*, quia ipsum elementū in ornatu & factura sua ostendit metuēdā esse iram eius, qui talem creaturā formauit. Reuelatur, inquā, ira *super iniustitiā hominū, eorū* hominū dico, *qui veritatem*. i. verā cognitionem de Deo, quam naturaliter habēt, vel habere possunt, eam *detinent*. i. retrahunt, ne quod natura exigeret, ascēdat ad aliquid magis de Deo agnoscendum. Detinent vtiq; eam *in iniustitia*. i. per mala quæ operātur. Vere

B impij veritatē Dei sic detinent: *quia quod notū est Dei*, i. quod cognosci potest de Deo, illud *manifestū est*, si non in actu rei, tamen *in illis*. i. in rationibus eorum, & in potentia intellectus sui. Verè quod notum est Dei, manifestū est in illis omnibus potentialiter. Nam *Deus manifestauit* in actu *illis*. i. quibusdam illorum, hoc notū est Dei. Quod si quibusdā reuelatum est in actu, constat quia manifestum est in potentia. Plato. n. & quidā Philosophi, naturaliter cognouerūt es-

C se vnū creatorē omniū, non tamē sine adiutrice gratia Dei: probat quod Deus quibusdam actu reuelauit hoc, & modū reuelationis subdit di[illegible] Verè Deus quibusdam reuelauit. *Nā inuisibilia ipsius* diuinę essentię *conspiciuntur à creatura mundi*: nec obscurè sed lucidè intellecta, *per illa quæ [facta] sunt*: per inuisibilia patrem significat, quia à nullo ducit principi[um], sicut Filius & Spiritus sanctus à patre Ideò aūt pluralem numerum pos[u]it,

D quia infirmitas humani intellect[u]s non sufficit considerare in Deo, n[i]si per interpositiones temporum, quæ in eo naturalia & simul [s]unt, & vno ictu (si fieri potest) considerāda. *Sempiterna quoque virtus eius*. i. eius diuinæ essentiæ. i. filius qui virtus & sapiētia patris dicitur semper cum patre æternus, *& diuinitas*. i. bonitas. Vnde & bonos homines, diuinos vocamus. *Bonitas*, id est, dilectio eius diuinæ essentiæ. s. Spiritus sanctus, qui nihil aliud est quā bonitas. & dilectio Patris & Filij. Hæc inquam virtus &

Plato & a[liqui] Philosophi cogno[uerunt] [illegible] Deum.

Boni homines diuinos vocamus.

diui

diuinitas conspiciuntur, intellecta, per ea quæ facta sunt. Homo.n.inuisibilia intelligere nequit, nisi per ea quæ videt. Sed cum aspicit aliquem regē magni imperij, per eum quodāmodo intelligit, eum regem longè maiorem qui istū creauit. Cū verò videt virtutē, seu sapientiā in aliquo, cogitat multò magis virtutem esse & sapientiā in eo qui dedit illi. Sic de bonitate seu dilectione Dei, per bonitatem creaturæ potest cognosci. Hāc autē virtutem & diuinitatem in Deo naturaliter pensare suffecisset, & si illa nomina. i. Filius & Spiritus sanct⁹ ignorarent. Idem.n.est virtus & diuinitas seu dilectio Dei, quod Fili⁹ & Spiritus S. Virtus & diuinitas Dei, per ea quæ facta sunt intelliguntur. *Ita vt* homines *sint inexcusabiles* ex hoc, *qui. cum cognouissent Deū*, si non actu, tamen per potentiam eius intellect⁹ naturalis: *non glorificauerūt Deū*, colēdo & honorādo eum *sicut Deum, aut gratias egerunt*. i. bona cogitationis suæ, non gratiæ Dei, sed sibi attribuerunt. Deo quidē non egerūt gratias, C *sed in cogitationibus suis* se efferentes *euanuerunt*, à similitudine fumi: qui quantò plus ascendit, tantò amplius nihil fit, & quia superbiendo euanuerunt: *ideo cor*. i. intelligentia eorum prius subtilis *obscurata est* propter superbiā: adeo vt fieret *insipiens*. Euanuerunt vtique. Nā dixerunt sapiētes esse se. i. a seipsis sine dono Dei sapientiam suā esse. Et verè cor eorū obscuratū est: nā hoc *dicentes*, & ita esse credentes *facti sunt stulti*. & sic de superbia in ignorantiam: de ignorantia in stultitiam lapsi præcipitati sunt: adeo D quod *mutauerūt gloriā incorruptibilis*, i. inuariabilis *Dei*, præter quem omnis creatura variabilis, & ideo corruptibilis est: gloriam vtique eius Dei *mutauerunt* non in verum hominē: sed *in imaginem corruptibilis hominis*. Et vt expressum facerent sibi simulacrum, mutauerunt hoc in similitudinem imaginis, id est, in similem imaginem, colentes creaturam loco creatoris. Prius in similitudinem hominis. Dehinc in similitudinem *vo-*

Fumus quò plus ascen-dit, tantò amplius euanescit.

A *lucrum*. i. postea in similitudinem *quadrupedum*. Et post hoc in similitudinem *serpentium* mutauerunt cultum & religionem creatoris gentiles. Sicut dictum est: quia in intellectu superbierunt, ideo intellectu priuati sunt. Quia iterum creatorem respuerūt, in cultura creaturæ puniri sunt. Iterum quia vt natura docebat Deum glorificare noluerunt, sed ad quod natura repugnabat, creaturas coluerunt. Ideò ad peccata quæ contra naturam sunt, deuoluti sunt, sic-B ut sequitur. *Propter quod*. i. quia quod contra naturam fuit, creaturas coluerunt. Ideò subtrahendo gratiam, *tradidit illos Deus in desideria cordis eorum*, vt animo cuperent. Dehinc *in immunditiam*, id est, in opus desideratæ immunditiæ: ad hoc inquam sic tradidit illos, *vt corpora sua afficiant*, id est, contaminent *contumelijs*, id est, his pollutionibus, quæ si violenter inferrentur eis, pro magna contumelia haberent. afficiant dico *in semetipsis*. i. vel alter in alterum, vel in semetipsis. Hoc intellexerunt debere fieri non à Deo, qui prius de intellectu se efferebant. Quod dixit superius mutauerunt gloriam, id repetit, vt enumeret modos mutationis, dicens. *Qui* gentiles *commutauerunt veritatem*. i. cultum quem naturalis veritas afferebat exhibēdū esse Deo, *in mendacium*. i. in creaturas quas mendaciter fingebant esse Deos, *&* postquam finxerunt, *coluerunt*. i. adorauerunt eos. Dehinc etiam *seruierunt* offerendo, & immolando *creaturæ*: his tribus modis mutauerūt gloriam Dei. Prius mendaciter putauerunt idolum esse Deum. Dehinc adorando. Tertiò hostias immolando. Seruierunt vtique creaturæ, iudicantes hoc *potius* esse *quam* seruire *creatori*, qui creator in auersione eorū nihil perdit: *est* n. *benedictus in* omnia *secula*, quicquid adorent illi: *amen*. i. profectò ita est. Quod iterum superi⁹ ait: tradidit illos Deus in desideria: hic repetit idem, vt pœnam peccati comparet ipsi peccato. Quia sicut quod natura exigebat creatori cultū

dene-

A denegantes, ad non naturalem cultu creaturarum se contulerunt; sic ipsi in non naturalia peccata deuoluti sunt. Enumerat etiam ipsum peccatum, quomodo in vtrunque sexum sit diffusum, dicens. *Propterea* quia seruierunt creaturæ & non creatori, *tradidit illos Deus* priuatos gratia sua *in passiones ignominiæ.* i. in ignominiosa * peccata, quæ licet caro malè concupisceret, tamē ipsa natura vio lentiam patiebatur, dum in se nō naturaliter operaretur. Enumerat passiones ignominiæ dicēs. Traditi sunt vtique in ignominias. *Nam fœminæ* horum gentilium *immutauerunt na-* B *turalem vsum* viri *in eum* vsum *qui est contra naturam*, vt vna abuteretur altera, quia naturalem cultum creatori negauerant. *Similiter autem* vt fœminæ *masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem*; vt alter alterum igne libidinis incensi, cōcupierint, & sicut animus eorum desiderauerat, opere *complentes turpitudinem masculi in masculos. Et* sic *recipientes mercedem erroris sui*, .i. pœnam illius peccati. Quia cum cognouissent Deum, nō sicut Deum C glorificauerunt; recipientes hāc non in damno possessionis, vel filiorum, sed *in semetipsis*, quia ipsi ijdem hac pœna puniti sunt. *Quam* vtiq; mercedem *oportuit*. i. conueniēs fuit eos recipere; vt quia quod natura monebat ne facerent, spreuerunt creatorem, & adorauerunt creaturam, rectè comparatum est, vt pro hoc non naturali peccato, in nō naturale peccatum, & pœnam peccati præcipitarentur, & *sicut* quia in non naturali cultu creaturæ peccauerunt: per non D naturalia peccata puniti sūt, sic quia *non probauerunt Deum habere in notitia*. i. quia non habuerunt Deū in cognitione sua: quem merito cognoscēdum ipsa natura probabat. i. quia in cognitione Dei sibi naturaliter concessa, abutēdo ea per superbiam peccauerunt: *ideo* opportunè cognitione priori amissa, *tradidit illos Deus in reprobum sensum*, quia recto sensu vti noluerunt. Tradidit inquam ad hoc, *vt faciant ea quæ non conueniunt*. .i. quæ ipsa natura satis apertè intelligeret non conuenientia esse. Primum quia concessa cognitionē abusi sunt, putantes hoc bonum naturalis intellectus à se & non à Deo esse, priuati sunt concesso intellectu, & creatorē derelinquendo contra naturā creaturas coluerunt; quare iterum per naturalia puniti sunt. Sed quia adhuc non pœnituerunt post non naturalia, in alia mala præcipitati sunt, sicut sequitur. Illos tradidit Dominus in reprobum sensum: illos dico *repletos omni iniquitate:* quia & omnes iniquitates habuerunt, & singulas ad plenum. Cùm dixit omni iniquitate, compræhendit omnia quæ sequuntur: sed vt magis illos deterreat, singula genera iniquitatis enumerat, dicens. Verè omni iniquitate, quia repletos *malitia*. Malitiosè nagebant in proximos, auferendo bona eorum, vel verberibus eos affic iēdo. Repletos etiā *fornicatione*. Fornicationem vocat quicquid fit præter legitimam vxorem: quæ sicut causa generandæ prolis, sic causa vitandæ fornicationis dicitur. Repletos etiā *auaritia*, illicitè retinendo sua, vel concupiscendo aliena, & repletos *nequitia*: vel à nequeo nequis: vel à nomine quod est nequā dicitur nequitia. quia nequeūt se continere ab illicitis. Qui autem se continere nequit, non est dicendus aliquis. Plenos etiam *inuidia:* quia licet non sibi cupiant bona aliorum, tamen eos non habere vellent hæc bona. Plenos etiam *homicidijs*, quæ non solum manibus, sed tractatione & consensu fiunt. Plenos *contentione:* quia inter se clamoribus & opprobrijs litigant. Plenos *dolo:* quia & aliud agunt & aliud cogitant. Plenos *malignitate:* quia contraria benignitati semper in amaritudine animi sunt. Qui etiam sunt susurrones: mala de proximo ad proximum transferentes occulte: detractores etiam bona quæ sunt auferentes: mala quæ non sunt imponentes: ne hęc duo facilia viderētur: quia pro verbis tantum. non se crederent

[Margin notes: * *facta.* — *Fornicatio quid est.* — *Homicidia fiunt dupliciter.*]

damnati, aggrauat hæc duo dicens A *Suſurrones & detractores, odibiles Deo.* Eos etiam dico *contumelioſos*. i. contumelias turpitudinis inferentes ſibi viciſſim. *Superbos*. i. ſe ſupponentes alijs, vel ſuperponere cupientes. *Elatos*, qui nec pares ſibi, nec ſe maiores pati poſſunt: vt Cæſar, qui noluit pa- *Cæſar & Pompeius ſ*[...] *noluit pati* ri maiorem Pompeium, nec Pompeius parem ſibi Cæſarem. *Inuentores* etiam *malorum* ſeu malarum conſuetudinum, ſeu tormentorum. *Non* etiam *obedientes* carnalibus *parentibus*, quod natura admonet etiam in pullis auium. *Inſipientes*. i. indiſcreti ad bonum & ad malum. *Incompoſitos* & veſtimentis, & per immodificationem membrorum. Per hæc enim quæ extra videmus, ſic de interioribus penſamus. *Sine affectione*. i. ſine applicatione animi ad aliquod dignum *abſque fœdere*. i. ſine colligatione animi: quia enim fœdera valent ad nutrimẽtum fidei, vt ſemper multiplicarentur, prohibita ſunt cõiugia in eadem cognatione, quę iam ſatis vinculo propinquitatis fœderata eſt. Qui etiam ſunt *ſine miſericordia*: quia ſi quos viderint miſeros, nõ habent ad eos viſcera miſericordiæ. In his omnibus gentiles pro præmiſſis peccatis puniti ſunt. Sed quia necdum per hæc pœnituerunt, præcipitati ſunt in aliud malum, vt excæcati promitterẽt ſibi impunitatem peccatorum. Vnde ſic ait. Qui gentiles excæcati ſunt non intellexerunt: *quoniam* illi *qui talia agunt*, vt prædicta ſunt, *digni ſunt morte* æterna. Hoc modo non intellexerunt, *cùm* prius naturaliter *cognouiſſet iuſtitiam Dei*: qua cognitione priuati dicti ſunt, quia inde ſuperbierunt. Digni vtique ſunt morte: *non ſolum qui faciunt* ea prædicta, *ſed etiam qui conſentiunt* *Conſentire peccatis quid eſt.* *facientibus*. Conſentire ſecundum Ambroſium eſt, ſi quæ poſſit repræhendere, taceat: aut hæc audiens, aduletur. Si ergo facientes prædicta mala, & conſentientes eis damnatione digni ſunt, nemo gentilium mortem hanc euadet.

CAP. II.

PRopter quod inexcuſabilis es ô homo omnis qui iudicas. In quo enim alterũ iudicas, teipſum condẽnas. Eadem.n. agis quæ iudicas. Scimus.n. quoniam iudicium Dei eſt ſecundum veritatem in eos qui talia agunt. Exiſtimas autem hoc ô homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effu- B *gies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis contemnis? Ignoras, quoniam benignitas Dei ad patientiam te adducit? Secũdum autem duritiam tuam & impœnitens cor, theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iuſti iudicij Dei; qui reddet vnicuique ſecundum opera eius. His quidem qui ſecundum patientiam boni operis gloriam & honorem & corruptionem, quærentibus vitam æternam. His autem qui ſunt ex contentione, & qui non acquieſcunt veritati, credunt autem iniquitati; ira & indigna-* C *tio, tribulatio & anguſtia in omnem animam hominis operantis malum; Iudæi primum & Græci. Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum; Iudæo primum & Græco. Non enim eſt acceptio perſonarum apud Deum. Quicunque enim ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt, & quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabuntur. Cùm enim gentes quæ legem* D *nõ habent, naturaliter ea quæ legis ſunt faciunt, eiuſmodi legem non habentes, ipſi ſibi ſunt lex: qui oſtendunt opus legis ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimonium reddente illis conſcientia ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationum accuſantium, aut etiam defendentium, in die cum iudicabit Deus occulta hominum, ſecundum Euangelium meum, per Ieſum Chriſtum. Si autem tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in lege, & gloriaris in Deo, & noſti voluntatem eius, & probas vtiliora, inſtructus per legem; confidis teipſum eſſe du-*

cem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium; habentem formam scientiæ & veritatis in lege: qui ergo alium doces, teipsum non doces. Qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandum, mœcharis. Qui abominaris idola, sacrilegium facis. Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est. Circuncisio quidem prodest, si legem obserues; si autem prævaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est. Si igitur præputium iustitias legis custodiat, nonne præputium illius in circuncisionem reputabitur? & iudicabit id quod ex natura est præputium legem consummans, te, qui per literam & circuncisionem prævaricator es legis. Non enim qui in manifesto Iudæus est, neque quæ in manifesto in carne est circuncisio: sed qui in abscondito Iudæus est, & circuncisio cordis in spiritu non litera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

HVcusque gentiles secundum priorem statum satis dehonestauit, ostenso quod de ignorantia excusari non possunt: cùm naturaliter cognitionem de Deo habuerint, qua propter peccatum priuati sunt. Hoc autem de solis gentilibus dictum transfundit hic in vtrosque, .i. in Iudæos & gentiles, dicens vtrunque populum inexcusabilem: quia si Iudæus dicat se fuisse peculiarem populum Dei de genere Abrahæ natum, legem & Prophetas habuisse, cumque sic Deo dilectus sit non esse credendum, quod Deus hunc permittat perire adeò dilectum licet errauerit, improperetque gentili quod saluatione indignus sit, cuius nec aliquando Deus memor fuerit. Si verò econuerso dicat gentilis, Iudæum salute indignum, quia cùm Deum per legem cognouerit, sicut Deum glorificare noluit, seq; ideo præferendũ putet Iudæo: quia vt primum de Deo audiuit, statim credidit, neque reum A esse eorum quæ per ignorantiã peccauit. Contra vtrunq; agit Apostol⁹: dicens gentilem de ignorantia inexcusabilem, quia naturalem habuit cognitionem: Iudæum verò frustra in lege vel genere gloriari: cùm semper deterior fuerit, vnde meliorari debuerit, præuaricando legem fide degenerando ab Abraham, & similia. Quasi diceret. *Propter quod*.i. quia qui faciunt & qui consentiunt, digni sunt morte: ideò tu *homo* vnanimiter viuens & intelligens, omnis Iudæus & gentilis, *inexcusabilis es*, tu dico *qui iudicas*.i. damnas alium. B Si enim tu Iudæus dicis te præferendum gentili: quia dilectus Deo fueris, quem dicis nec aliquãdo memorem fuisse gentilis. Vel si tu gentilis præferas te excusatum per ignorantiam Iudæo, qui Deum per legem sibi cognitum inhonorauit, vterque inexcusabilis es, & gentilis: quia naturalem cognitionem habuit, & Iudæus quem lex & naturalis intellectus de Deo docuit. Verè vterque inexcusabiles es, *quia in eo cõdemnas teipsum, in quo tu iudicas alterum*: siue C Iudæus gentilem, siue gentilis Iudæum. Si enim lex data damnat Iudæum, quia non custodiuit eam: lex naturalis similiter non custodita, damnat gentilem. Verè teipsum cõdemnas. *Nam* tu *agis eadem quæ iudicas*, id est, damnas in alio. Si enim tu Iudæus pro prædictis gẽtilem putas damnandum, tibi verò eadem scelera agenti, pro lege, & genere putas esse parcendum, frustra opinaris. Econtrariò, si tu gentilis damnas Iudæum D quia legem habuit & non custodiuit eam; in eo damnas teipsum præuaricatorem naturalis legis. Verè in quo iudicas alterum, damnas teipsum. Nam nos qui auctoritatis magnę sumus, hoc quoniam contra eos qui agunt talia sicut prædicta sunt, *est iudicium Dei*, non secundum ignorantiam quam tu gentilis frustra prætẽdis: Nec secundum genus Abrahæ, in quo tu Iudeæ gloriaris, sed *secundum* puram *veritatem*, id est, secundũ actus singulorum, Iudæi & gentilis.

Gentiles de ignorantia excusabiles: Iudæi verò frustra de lege gloriantur.

Nos

Nos *scimus*, tu autem existimas. i. falsò opinaris hoc ô homo seu Iudæus seu gentilis, qui iudicas eos qui talia agunt quæ prædicta sunt, & ea tu ipse facis. Hoc inquam *existimas, quia tu effugies iudicium Dei*. i. vnde alium damnandum iudicas, ex eodem te impunitum euadere credis. Primum quia putant fieri iudicium Dei secū-dum dignitatem, vel indignitatem personarum, & non secūdum opera, cadunt in hoc malū, q; impunitatem sibi pollicentur: & iterū per malū impunitatis sibi promissę, ruūt in aliud, in hoc. s. quod abutuntur bonitate & patientia Dei, quod ibi supra ait, quia tu effugies iudicium Dei, idem supra significauerat, vbi ait. Non intellexerunt quoniam qui talia agunt digni sunt morte; in vtroque agens de impunitate, quā sibi promittunt: Sed ibi tantum de gentilibus, hîc verò de vtrisque intelligit, & ante putando te effugere iudicium Dei, contemnis diuitias eius bonitatis. dictum à similitudine potentis: qui si porrigeret cibum alicui, ille verò cui porrigeretur indignans eo vti proijceret eum, videretur sic spernere, non cibum, sed datorem cibi: Sic ille qui abutitur bonitate Dei: non vtens ea ad correctionem, ad quam Deus dat, hic reus est non tantum pręteritorū, sed etiam contemptæ malestatis. *Diuitias bonitatis* ideo dicit: quia Deus & temporalia abundè dat malis, quibus nec digni essent, vt considerantes benignitatem Dei, reuertātur ad eū. Dat etiam magistos qui doceant, & intelligentiam qua ad Deum reuerti bonum esse sciant, & multa alia. An diuitias bonitatis *eius contemnis*, & diuitias *patientiæ eius:* quia non in vno sed in mille peccatis te patitur, & diuitias lōganimitatis, quia per multa tempora correctionē tui sustinet: contemnis inquā, *ignorans quòniā benignitas Dei* per bonitatē, patientiā, & longanimitatē quātū in se est, *adducit te ad pœnitentiā?* Benignitas Dei quātum in se est, vocat te ad pœnitētiam: sed *secundum duritiā tuam*. i. secūdum actus tuos obstinatos in ma-

A lo, *&* secundū *cor* tuum *impœnitens:* quia nec à malo opere recedis, nec te malè operari intelligis. Sunt. n. quidā in malis operibus obstinati, qui tamē se malè agere credūt. Tu inquā secūdū cor impœnitens, *thesaurizas tibi iram*. i. congregas tibi propriam dānationem futurā *in die iræ*. i. communis damnationis impiorum. Die. n. *reuelationis iusti iudicij Dei:* quia in die illo Christus esse iudex omniū credetur ab impijs, qui semper hoc negauerunt. Tunc. n. videbit eum omnis caro: *qui Deus reddet tūc vnicuique*, & Iudæo & Gētili, *secundū opera eius*, nō B parcens Gentili pro ignorantia: nec saluans Iudæum pro lege, vel genere Abrahæ. Quod dixit in toto, per partes exequitur, dicēs. Vnicuiq; reddet secundum opera. *His quidem qui* sunt *boni operis*. i. qui benè operati sunt *secundū patientiā*. i. nō abutentes patiētia Dei, sed corrigentes se cum sustinerentur à Deo. Vel secundū patientiā, quia æquanimiter tolerauerunt quæcunq; aduersa pro Deo: His vtiq; reddet *gloriam*. i. claritatem corporis & illuminationem animæ: & reddet C *honorē:* quia in præsentia Christi inter honorabiles: quia cū angelis Dei reddet etiā *incorruptionē*. i. permanētē statū in gloria & honore: quæ per horā habere possent & perdere. His cū hac determinatione dico *quærentibus vitā æternā*, i. si benè operentur amore vitæ æternæ: nō quęrētes inde tēporalia lucra vel gloriā mundi: his qui sunt boni operis, sic reddet: *his autē qui sunt ex cōtentione*. i. qui se cōtentiosè alternatim præferunt, hoc vitiū maximè reposcit: quia in hoc D laborabant, & ab hoc eos deterrere nititur. His inquā qui contendunt *& qui nō acquiescunt veritati:* quādo bonū suadetur eis vt Romani qui nolebāt acquiescere discipulis Pauli, *sed credebāt iniquitati*: pręferētes se alter alteri: his vtiq; erit *ira*. i. æterna damnatio, *&* talis ira quæ sit *indignatio*. Impij. n. in ignem positi, grauiter indignabūtur sibijpsis, quod malè egerint, & interim dū illud iudiciū morabitur, *in omnem animā hominis ope-*

rantis malum. Iudæi dico *primum.* i. maximè operātis malum: quia & naturalis, & datæ legis reus est, *& græci.* i. gentilis, qui de naturali lege solum arguitur, in animam operantis malum. Iudæi indifferēter & græci erit *tribulatio.* i. damnatio *& angustia.* Hoc est illud quod dixit indignatio, qua determinat de malo quod fieret, & post iudiciū & ante: De bono verò non ante, sed post iudicium dicit, quid illi futurum sit interim dū veniatur ad iudicium. Operanti malum erit tribulatio. Omni verò operanti bonum: *Iudæo* secundum tempus *primum* benè operanti. In Iudæa .n. principium habuit Ecclesia Christi: *& græco.* i. gentili posterius tēpore, *operanti bonum:* erit *gloria.* i. illa claritas *& honor:* quia inter honorabiles erit: *& pax.* i. in gloria & honore diuturna tranquillitas. Verè Iudæo & Gentili indifferenter dabitur gloria, si solummodo benè operati sint. Nam *apud Deum non est acceptio personarum,* vt Iudæum malè agentē saluet, quia habuit legem; gentilem benè meritum reprobet, quia non fuit de carne Abrahæ: cuius fidem melius est imitari, quam ab eo lineam generis trahere: cùm multi de Abrahami carne, in gentes transierint. Multi verò de gentibus fidem Abrahæ imitando, se dignos promissionibus Abrahæ fecerint: & in Iudæos reputati sint vt Proseliti. Probat Deum nō accipere personā Iudæi seu Gentilis: quia vtrunq; iudicabit: & modū iudicij futuri in vtrunq; exponit, dicens. Verè apud Deū nō est acceptio personarum: quia iudicat oēs, & eos qui sine lege, & eos qui in lege sunt. *Quicunque. n. peccauerunt sine lege.* i. non habentes legem scriptā: ipsi *peribunt sine lege,* i. damnabuntur. non de præuaricatione scriptæ legis, sed tantum naturalis. Hoc de gentilibus dictum est, & *quicunq. peccauerunt in lege,* i. habentes legem scriptā vt Iudæi, ipsi *iudicabuntur per legem.* i. de præuaricatione datæ legis adiuncta peccatis eorum damnabūtur. Opponeret Iudæus, licet transgressus in lege

Ecclesia Christi principium habuit in Iudæa.

A fuerit, se tamen non dānari, sed parcendum sibi à Deo. Contra hoc Paulus. Verè habentes legem de peccato iudicabūtur: quoniā *apud Deū nō* sunt iusti: & si apud homines reuereantur, *auditores legis.* i. qui solummodò legē audierunt, nec eam operati sunt vt Iudæi, *sed factores legis:* siue eam audierint: siue eā solummodo operati sint: illi *iustificabuntur:* seu fuerint gētiles, seu Iudæi: solummodo opus legis compleuerunt. Hic versus qui sequitur, solūmodo de gentilibus agit:

B probans eos saluari per legem naturalem, facientes eadem quę sunt scriptæ legis, & damnari si non fecerint. De vtroq; agit hic versus, & de salute gentilium propter opus legis, & de damnatione eorundem, si non operati sint legē, ac si opponeretur Paulo: Dicis quicūq; factores legis fuerint saluabuntur, sed gentiles saluari non debent, quia etiā si opus legis faciunt, indifferenter hoc faciunt, non ducti *ratione, sed *casu, vt illi qui de nullis per scripturas instructi sint

**nomine *causa.*

C Contra hoc Paulus. Verè gentiles si fuerint factores legis iustificabūtur, & econtrariò si malum operati sint, ira & indignatione damnabuntur: ex merito debēt saluari pro bono, & puniri pro malo. *Quia ipsi sibi sunt lex,* .i. naturalem legem in seipsis habent: ipsi dico non habētes legem eiusmodi. i. scriptam sicut Iudæi, & verè *ipsi sibi sunt lex:* cùm hoc sit *quod gentes quæ legem* scriptam *non habent.* i. gentiles *faciunt ea quæ sunt legis* scriptæ,

D id est, quæ scripta lex præcipit: *naturaliter.* i. naturalem legem sequentes. Nec indifferenter ea quæ legis sunt faciunt, quia *qui ostendunt* per operationem *scriptum* esse *in cordibus suis opus legis:* deserendo mala, adhærendo bonis. Hoc enim est opus legis, declinare à malo & facere bonū: quod si per legem naturalem nō creditis gentiles saluari, nihil hoc salutē eorū impedit: quia *in die cū iudicabit Deus.* apparebit opus legis scriptum fuisse in cordibus eorum. Tunc in illo die conscientia ipsorum quę tunc omnibus palam fiet (ibi .n. singulorū

Opus legis quod sit.

ope-

opera omnibus palam erunt) reddẽte illis testimoniũ de bonis seu malis quæ fecerunt. Multos enim testes tũc habebunt, cùm conscientia eorũ nemini occultabitur, & sicut de operibus, sic *conscientia* eorum *reddente illu testimonium* cogitationũ, quia sicut opera, sic instificabũtur etiam cogitata. Cogitationum dico accusantium eos si malæ sint: aut etiã defendentium eos si bonæ sint: & hoc inter se, quia quæ mala fuerint, accusabunt bona & inuicem: quia econtrariò bona impugnabunt mala. Hæc pugna fiet in illis, quorum bona vel mala incerta sunt: sed in quibus bona sine admixtione malorum certa sunt, vt in sanctis, & in quibus mala sine refrigerio bonorũ certa sunt, vt in valde malis, in his nõ erit accusationis huius, vel defensiõis colluctatio, sed certa salus, valdè bonis: indubitata damnatio valde malis: hoc autem testimoniũ operũ & cogitationum reddet illis sua conscientia in die illo *cum iudicabit Deus occulta omnium hominum*. i. incerta eorum vel bona vel mala. Iudicabit vtiq; *per Iesum Christũ*: qui constitutus est iudex omnium *secundũ Euangelium meum*, .i. secundũ ꝙ ego annũcio, quia Deus per Christũ iudicabit omnia. Probauit gentilẽ posse saluari naturaliter, facientem opus scriptæ legis. Nunc autẽ ptobare incipit, nihil prodesse Iudæo, ꝙ Iudæus dictus est qui legẽ & circuncisionẽ habuit, nisi opus legis & circuncisionis impleuerit, dicens: gentilis legem naturalem habuit: tu aũt Iudæe, & naturalem & scriptã legem habuisti. Considerandum ẽst ꝙ de Iudæo & gentibus secundũ priorẽ statum agat Apostolus. *Tu* inquam *cognominaris Iudaeus*. i. hoc dignitatis cognomen habes, quod Iudæus diceris. Ante Iudam Machabæum illi solum de tribu Iuda Iudæi vocabantur, Israel autem oẽs dicebantur, sed à Iuda Machabæo, propter probitatẽ ei⁹, dicti sunt omnes Iudæi. Concedo ait Paulus te cognominari Iudæũ, quia tu *requiescis in lege*. Aliæ enim gentes erroneæ sunt: non habentes documenta vitæ: sed tu quietem habes in scientia legis, *& gloriaris in Deo*, qa in Israel tantum dicitur notus Deus. Aliæ gentes quasi sine Deo sunt, vnde te iactando gloriaris. *Nosti & voluntatem eius*. s. Dei, quid fieri scilicet velit, quid non. *Et* tu instructus *per legem, probas vtiliora*. i. de vtilibus legis vtiliora discernere nosti. *Confidis* etiam *teipsum esse ducem cæcorum* gentilium: quia si qui de gentilibus in Iudaismum transire voluerint; doces eos obseruare sabbatum, & cętera legis, cum adhuc nescientes quid hæc significant cæci sint. Confidis etiam te esse *lumen eorum*, *qui in tenebris sunt*: cùm enim illi obseruauerint sabbatum, adhuc ignorantes mysterium sabbati, illuminas eos docẽdo quid hæc significent: & ad quid valeant, & sic de tenebris ignorantiæ educis. Confidis etiam te esse *eruditorem insipientiũ* Iudæorum: quia si qui in lege insipientes sint, doces eos esse sapientes. Confidis etiã te esse *magistrum infantium*: quia si quid simplices nec fari de lege nouerint, doces eos disputare de lege, te etiam *habentem formam scientiæ*: quia si quis velit considerare de lege quanta sit, sciat eã tantã esse, quantã scientia tua in ea est: habentem etiam formã *veritatis in lege*: quia & scientia legis & quæcunq; docet vera esse nosti. Possumus .n. habere scientiam Ouidij, nec tamen vera esse scimus, quæ ibi narrata intelligimus. Ergo quoniam quidem dux es cæcorũ, & de doctrina legis illuminians eos: *tu qui alium doces, quare non doces teipsum*? Sic cum debes per legem proficere, reijciendo opus legis, amplius reus esse conuinceris. Tu etiam *quæ prædicas non furandum*, quare *furaris*? Furabantur inter se Iudæi res suas plerunque: ꝙ autẽ deterius est, furabantur sanũ intellectũ de lege. Tu etiã *qui dicis non esse mœchandũ*, quare *mœcharis*? Mœchabantur ad literã, mœchabantur etiã adulterinum intellectum ponẽtes in lege, postquã sanũ sensũm legis furati fuerant. Tu etiam *qui abominaris idola*. i. qui gentiles colẽtes idola,

Psal. 75. 1.

Iudæi vnde dicantur.

Iudæ⁹ qualiter dicatur esse dux cæcorum.

Iudæi dicuntur mœchari dupliciter.

nec homines vocandos esse iudicas, quare *sacrilegium facis*.i.tu ipse quare colis idola? Plerunque enim Iudæi ad culturam idolorum lapsi sunt, faciebant sacrilegiũ;denegantes Christo cultum suum. Sacrilegium.n. est creaturam,quod naturaliter creatori debet,negare:cultũ.s. Deo. Tu etiã *qui gloriaris in lege*. i. qui iactas te solum legem habuisse,quare *inhonoras Deum per præuaricationem legis?* Præuaricari est in lege non facere quę facienda præcipit, & facere quæ fieri interdicit. Iudæi autem deserendo legem,faciendo contraria legi, Deum inhonorabant, quantum ad opinionem hominum,nihil tamen gloriæ eius detrahentes. Verè Deum inquantum vobis est inhonoratis,*quia nomen Dei blasphematur per vos inter gentes*. Cũ.n.gentes videant vos contraria legi facere, iustitiam Dei prophanare, cibis gentilium cõmunicare,& similia; dicunt & putant Deum sic vos instituisse, nec satis prouidè tales cultui suo delegisse. Hoc Ezechiel dixit:licet alijs verbis,de Iudęis inter gentes dispersis, transeuntibus ad idolatriam. Vnde Paulus sic ait. Hoc quod dico Deum blasphemari per vos, inter gentes dico *sicut scriptum est*. Scriptura enim in hac re testimonium perhibet, & quia præuaricatus es in lege, ideo *circumcisio tua præputium facta est*. i. non plus valet te esse circumcisum, quam gentilem præputiatum.Sicut superius asseruit, nihil prodesse quod Iudæus vocaretur, quodque legem haberet;ita probat hic nihil valere circũsionem illi, qui circuncisionis mysteriũ non impleuerit. Illa enim abscissio carnis, significat carnalem generationem, quæ in peccatis est, debere abscindi, & spiritualem generationem exinde esse tenendam. Diceret Iudæus: Si circuncisio sit præputium, pro nihilo data est, cùm non prosit. Contra hoc Paulus. *Circumcisio quidem prodest: si obserues legem* circuncisionis, id est,si quomodo circuncisio signat, omnia vitia à te circuncidas;prodest quidem obseruata lege, sed si sis præ-

Sacrilegiũ quid.

Præuaricari in lege quid.

A uaricator legis circuncisionis: non abscindendo vitia cordis: circuncisio tua sic facta est præputium, id est, non est vtilior tibi quam præputium gentili. Circuncisio dicitur ipsa munditia carnis. Præputium, id est, caro quæ amputabatur, dicitur ipsa immunditia: quia caro ipsa reclinatorium sit libidinis. Et quia circuncisio lege circuncisionis non obseruata sit præputium, igitur præputium si iustitias legis circuncisionis custodiat, fiet circuncisio. Sed ne aliquis audeat contradicere, ponit B sub interrogatione dicens. *Si præputium*, id est, gentilis quem tu ipsam immunditiam iudicas: te autem circuncisionem,id est,ipsam munditiã, si inquam præputium *custodiat iustitias legis* circuncisionis, quod vitia cordis abscindat, etiam carne non amputata: *nonne præputium illius* custodientis legem circuncisionis *reputabitur in circuncisionem*, id est, nonne sic proderit illi quemadmodum circunciso lex custodita circuncisionis? & nonne præputium *quod* est *cõsummans*, id est, implens *legem* circũ-C cisionis, *& hoc ex natura*, id est,per naturalem legem *iudicabit*, id est, damnabit *te* comparatione sui: te dico *qui es præuaricator legis* seruatæ *per literam:* quia literalem custodiam eligis, & spiritualem reijcis,præuaricator etiam es per *circuncisionem* in carne habitam, & in corde non obseruatam? Verè circuncisio fit præputium. Nam *qui in manifesto*, id est, solo nomine Iudæus est, hic non est credendus esse Iudæus:neque circun-D cisio quæ est in manifesto, & ita *quod in carne tantum*,& non in corde:hæc non est dicenda circuncisio. Probat iterum quod præputium (sicut dictũ est) fiet circuncisio, dicens. Iudæus in manifesto non est Iudæus: *sed ille qui in abscondito*,id est, in operum exhibitione *Iudæus est*, & si non vocetur hoc nomine, *& circuncisio cordis facta in spiritu*. i. spiritualiter impleta, *non in litera*,id est,non literaliter, vt carnalis.Hæc vtique spiritualis est & vera circuncisio. *Laus cuius*,id est,

Circumcisio quid significat, quidue præputium.

quæ

quæ laudabilis circuncisio *non est ex hominibus, sed est ex Deo.* Deus enim solus iustitiam cordis dare potest; homines verò amputare carnem, & nihil aliud possunt.

CAP. III.

Q*VID ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis? Multũ per omnẽ modum. Primum quidẽ,* B *quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim si quidam illorũ non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit? Absit. Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est, vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris. Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? Secũdùm hominem dico. Absit. Alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abũdauit in gloriam ipsius, quid adhuc &* C *ego tãquam peccator iudicor? & non sicut blasphemamur, & sicut aiũt quidam nos dicere, faciamus mala vt veniant bona, quorum damnatio iusta est. Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquã. Causati enim sumus Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est. Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolosè agebant, venenum aspidum sub labijs eo-* D *rum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio & infelicitas in vijs eorum, & viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum. Scimus autem quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt, loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati. Nunc au-*

A *tem iustitia Dei sine lege manifesta est, testificata à lege & prophetis. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eum. Non enim est distinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gratia Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu: quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum in sustentatione* B *Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore, vt sit ipse iustus & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quã legem? Factorum? Non. Sed per legem fidei. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tantum? Nonne & gentium? Immò & gentium. Quoniam quidem vnus est Deus qui iustificat circunsionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.*

QVIA probauit superius præputium fieri circuncisionem, & C econuersò circuncisionem fieri præputium, opponeret per hoc Iudæus, nihilò plus sub veteris testamenti statu collatum esse sibi, quam gentili. Ad hoc refellendum ait Paulus inferendo obiectionem Iudæi, quia dixi præputium reputari in circuncisionem, & econuersò, ergo propter hoc dicturus est mihi: Quid amplius collatum esse Iudæo in veteri statu, quam gentili? Aut quæ vtilitas fuit circuncisionis Iudæo, cùm gentili idem valeret præputium? Pro D nihilo videretur facta circuncisio, lex superfluè data, si ábsq; his potuit bonum legis & circuncisionis haberi, sicut ostenditur in gentili. Habuit vtique Iudæus in veteri statu multò amplius collatum sibi (etiam si non obseruauit) quàm gentilis, quod enim circuncisus est & edoctus de cæteris in lege, præparationes bonæ fuerunt, & quædam instructiones, ad intelligendum fidem Christi. Sed gentilis nullam penitus

instructionem, prçter naturalem intellectum habuit. Non tamē *amplius* dico *Iudaeo quod* in fide Christi dignior habendus sit *gentili*, sed vtique magis præparatus est ad fidem: quare si non consensit fidei, magis damnatus quam gentilis. Si verò consensit, non tamen gentilem dignitate fidei excessit. Quæris quid amplius collatum sit Iudæo? *Multum* vtique, & *per omnem modum*, & secundum animam, & secundum corpus, & in vnoquoq; & in corpore, & in anima multa bona facta sunt Iudæo, quorū nihil gētilis habuit. In corpore quia liberauit eos ab inimicis, & dedit eis terram repromissionis &cæt. In anima, quia instruxit eos per legem, & habuerunt cognitionem Dei &c. Et multa similia contulit eis, & in corpore & in anima. De quibus ait Paulus. Multa quidem reponere possem ad comprobādum amplius esse collatum Iudæo quam gentili: sed *primum*. i. quia hoc præcipuum est ad probandum quod intendo ponam istud ideò amplius collatum esse Iudæo, *quia credita*. i. proposita sunt illis ad instructionem eorum *eloquia Dei*. Præcepta quæ Deus dedit in legē & prophetis. Contra hoc Iudæus iterum. Per data eloquia amplius non fuit Iudæo quam gentili, quia non credidit eloquijs Dei. Verè ait Paulus amplius per credita eloquia fuit Iudæó: *quia si quidam illorum* Iudæorum *non crediderunt* eloquijs Dei, & ideò reprobati sunt: quid impedit ad hoc vt non sit amplius collatum Iudæo quàm gentili? Nihil vtique impedit: quia quantum in Deo fuit, præparauit eos ad fidem, licet increduli permansissent. Verè si quidam illorum non crediderunt, nihil impedit: quia Deus quod promiserat, propter incredulitatem eorum implere non dimisit. *Nunquid* enim *incredulitas eorum* quorundam *euacuauit fidem*. i. impletionem promissorum Dei? Nihil vtique eorum quæ promisit Deus inexpletum dimisit, & ideò nihil amplius impedit habuisse Iudæum, licet quidam in incredulitate damnati sint. Quæro an propter incredulos euacuata sit fides Dei? sed *absit* hoc, vt fides Dei aliquo modo possit vel credatur euacuari: quia licet quidam illorum nō crediderint, tamen *Deus est verax*. i. impletor omniū quæ promisit. Deus vtique verax est, sed *omnis homo* quicunque sit, seu Iudæus seu gentilis, *mendax est*. i. peccator Deus enim ad saluandum veniens, omnem hominem sub peccato reperit, & secūdum merita salute indignum. Vnde palàm est fidem & saluationem Dei Iudæis & gentilibus æquè prouenire ex gratia. Mendacium dicitur omne peccatum: quia omnis creatura quæ naturaliter obsequi debet creatori suo, cùm transgreditur mandatum Dei, mēdacium facit naturam suam, deserens puritatem, in qua creata est. Quia Deus sit verax assero etiam per scripturæ testimonium. Hoc enim dico *sicut scriptum est* de veritate Dei in psalmo. Deus procul dubio verax est. Ait enim Dauid. *Iustificeris in sermonibus tuis*, id est, iustificando me verus appareas in promissionibus tuis. Illud vt ad continuationem psalmi legitur, in quo agebat Dauid multorum criminum reus, vt de proditione militis, de morte proximi, de illicita concupiscentia & adulterio agebat, vt horum omnium consequeretur veniam, de qua certus erat per repromissionem tibi de Christo factam, quæ ad eos solum facta est qui per Christum saluandi erant, vnde confidit se emaculandū ab hoc crimine, alioquin enim indignus esset futura saluatione. Præterea notandum est, quod cùm Dauid nullum prætendens meritum, ex sola gratia confidat se saluandum, seque in peccatis confiteatur, quo nemo sanctior vixit in lege, neminem ex merito posse saluari, sed per solam gratiam. Iustificeris vtique in sermonibus tuis, *& vincas* impios, *cùm iudicaris* ab illis non esse filius Dei, cùm vincas eos de hoc iustificando homines sicut promisisti.

Mendacium omne peccatum dicitur.

Psalm. 50

Vel vincas cum iudicaris .i. participaris alicui, vt mihi. Aiunt enim me non saluandum propter peccatum, licet mihi repromissus sis. Hic quidam ingreditur Paulus, quod ab incepto alienum videtur: imponebatur enim ipsi & alijs Apostolis, quod docerent bonum esse peccare, quia quantò plura essent peccata hominum, tantò gloriosior apparet Deus, dimittens omnia quotquot essent, accipientes inde occasionem: quia *vbi abundauit delictum, superabundauit ibi gratia:* & similia. Quod hic destruere ingreditur Paulus, & satis benè ad rem. Hic enim probabit omnem salutem esse ex gratia Dei, & nihil ex merito hominis, dicens: Quia omnis homo mendax reus inuentus est: Deus autem omnem reum iustificans ex gratia in promissis verax est. Per hoc apparet quod *iniquitas nostra commendat* iustitiam Dei, id est, commendabilem facit Deum, per solam gratiam iustificantem homines à peccatis: & hoc vtique verum est: quia quantò gratia eius copiosior est in remissionem peccatorum, tantò proculdubio commendabilior est Deus. Sed licet quæcunque peccata sint dimittat, non tamen inde causam peccandi dat. Iniquitas nostra commendat Deum, sed si hoc est, quod ex iniquitate nostra commendabilior sit Deus, *quid ad hæc dicemus?* Mirabile quid videtur inde consequi. Ideò quid dicemus, quia *nunquid Deus iniquus est, quia infert iram* .i. vltionem propter peccatum, quod commendabiliorem facit Deum? Aequitati videtur hoc esse contrarium. Hoc quod dico non satis esse æquum, quia punit peccatum quod commendat eum, quod totum *dico secundum hominem* .i. secundum carnaliter intelligentem. Sed ex me hoc dico, *absit* hoc vt Deus iniquus sit, quia peccatum punit. Et hoc probat ab impossibili dicens. Verè Deus nõ est iniquus inferens iram: quia *alioquin* .i. si *Deus* iniquus esset, *quomodo iudicabit hunc mundum?* Non est cre-

A dendum vt ille qui constiturus est iudex totius mundi, iniquus sit: & hoc impossibile. Verè si iniquus est Deus, mundum non iudicabit, quia nec me solum. Me autem ideò non iudicabit de peccato, quia sic gloriam eius augeo. *Si enim in meo mendacio* .i. propter meum peccatum *abundauit veritas Dei* .i. abundantius ostenditur Deus ex veritate promissionis suæ, dimisisse peccata. Abundauit dico *in gloria ipsius* Dei: quia quantò plura dimisit, tantò gloriosior de misericordia cognoscitur. Si B vtiq; peccatum meum causa est gloriæ eius: *quid adhuc* .i. quare etiam in hoc mundo *& ego* (vt alios omittam) *iudicor* .i. condemnor *tanquam peccator?* Deberem de peccato hoc argui, in quo augeo gloriam Dei? Cur etiam non facimus mala vt bona misericordiæ Dei per hoc veniãt in augmentum, *sicut nos blasphemamur* à quibusdam credere. *Si cur etiam nos aiunt* illi quidem non solum credere, sed etiam *dicere*, & prædicare hoc alijs, *faciamus mala* .i. certatim peccemus, *vt veniant bona* .i. vt C Deus habeat quod multipliciter remittat. *Damnatio quorum* ita nos blasphemantium *iusta est*, id est, iustè damnandi sunt pro hac blasphemia. Quia si pro peccato blasphemiæ indico hos debere damnari, constat quod non prædico quod peccare bonum sit. Hi autem qui sic sentiebant de misericordia, in misericordia esse gratiam Dei prędicabant. Quia superius probatum est, omnem hominẽ esse mendacem, & Iudæum & gentilem. Igitur ô Iudææ dic mihi, *quid* .i. D quę causa est quare pręcellere debeamus eos .s. gentiles in saluationem? *Nequaquã* vtiq; *præcellimus eos*. Verè non præcellimus. *Causati enim sumus* .i. conuenientibus causis & rationibus comprobauimus *Iudæos & gentiles omnes* (neminem excipio) *ss.* non solum in peccato, sed ita *sub peccato* depressos, quod nemo per se posset resurgere, sine gratia adiutrice. Probat de Iudæis, quod omnes sub peccato sint, dicens: In eò quod dico oẽs

Iudæos sub peccato esse, scriptura mihi testimonium perhibet. Hoc enim assero *sicut scriptum est* in psalmo: *quia non est iustus quisquam*. Illud quia in ordine psalmi legitur, non est vtique quisquam iustus, id est, deserens malum, & faciens bonum. Et hoc ideò, quia *non est* quisquam *intelligens*. Ideò autem non intelligunt, quia *non est* quisquam *requirens Deum*. Quia si Deum requirerent, vtique intelligerent, & intelligentes sectarentur iustitiam. Nemo in Iudæis iustus est, sed omnes declinauerunt malè operando in seipsis. Quod nec sufficiens fuit illis, sed etiam *facti sunt inutiles* .i. deprauationi aliorum intendentes: qui adeò declinauerunt quod *non est* inter eos *qui faciat bonum*. Nec dico vt pluribus à bono exclusis, aliqui in bono remaneant: sed non est inter eos fa-

Psalm.13. ciens bonum, eundo *vsque ad vnum*: quia nec vnus faciens bonum inter eos relinquitur. Vel non est faciens bonum, donec veniatur ad vnum, id est, ad Christum per fidem. Qui enim fide ad Christum venerit, hic vtique

Ibidem. bonum facit. Non est in eis qui bonum faciat, sed *guttur eorum est patens sepulchrum*: Quod receptis cadaueribus fœtet, & adhuc ad recipienda cadauera patet. Sic illi & de prioribus peccatis fœtent, & adhuc ad patranda scelera inhiant: & (quod aperte facere non possunt) agebant

Psal.13.139. Deut.32. *linguis suis dolose*, aliud cogitando, & aliud simulando, *& sub labijs eorum*, id est, in corde quod est sub labijs, est *venenum aspidum insanabile*: quia nemo quamdiu consenserit illis poterit sanari. *Os quorum* Iudæorum *plenum est maledictione*. Maledicebant enim Christo, dicentes eum filium

Psalm.9. fabri, & similia. Plenum est etiam os eorum *amaritudine*. Amara verba

Marc.15 & Luc.23. dicebant inclamantes: Crucifige, crucifige eum. Et *pedes*, id est, affectiones *eorum* Iudæorum sunt *veloces ad effundendum sanguinem*. Prius enim voluntate effuderunt sangui-

Iudæi per orbem dispersi. nem Christi, quam actu. Et quia adeò iniqui sunt: ideò *in vijs*, id est,

A operibus *eorum est contritio*, id est, misera per orbem eorum dispersio, facta per Romanos. Est etiam in operibus eorum *infelicitas*, id est, animarum damnatio, quæ sola infelicitas dicenda est. Et hoc totum fuit eis ideò, quia cognoscere *noluerunt viam pacis*, id est, Christum, per quem itur ad veram pacem. Et sicut non cognouerunt eum dilectione, sic nec etiam timore. *Non est* enim *timor Dei ante oculos eorum*: quia etiam si in natura timorem Dei haberent, & Deum timendum esse benè remi-

B niscerentur; tamen timorem Dei tunc non habuerunt ante, sed post oculos, quia contempserunt. Diceret fortassis Iudæus, hæc dicta esse de gentili. Contra quod Paulus. Tu Iudæus fortassis arbitraris hæc non esse dicta de te: sed ego & quicunque sancti *scimus*, authoritati quorum non est obnitendum. Scimus vtique *quoniam quæcunque loquitur lex*, id est, psalmus iste, proculdubio *loquitur his qui sunt in lege* .i. Iudæis, hoc nos scire dicimus, *vt* per hoc di-

C ctum, *obstruatur omne os*. Iudæo enim conuicto non est qui repugnet, cùm gentilem sub peccato non dubium sit vlli. Et sic conuictis omnibus *subditus fiat omnis mundus*: tam in Iudæis quam in Gentilibus *Deo* .i. confiteantur omnes per solam gratiam Dei se saluari. Et iustum est vt omnis mundus subditus sit Deo, & nemo legi: *quoniam non iustificabitur aliquis ex operibus legis coram Deo*, etsi in oculis hominum iustus videatur. Sed omnis qui est in lege permanet ibi caro, id est, carnalis. Verè nemo iu-

D stificabitur ex operibus legis. *Nam per legem* habetur *cognitio peccati*, & nō iustificatio à peccatis. Quia si aliqui vt Moyses & Dauid sub lege iustificati sunt, non hoc habuerunt ex lege, sed per fidem Christi, quem redemptorem credebant & expectabant. Sic omnes iusti sub veteri lege non per legem, sed per Christum iustificati sunt, quem credentes expectabant venturum. ¶ Nota in prima conditione hominis, homo super- Homo superbiendo cecidit.

biendo

biendo cecidit, quem Deus diu expectauit, vt si posset per naturalem intellectum resurgeret: ad quod postquam homo se inefficacem comperit, dixit: quia si legem haberet, per quam mala à bonis, & ecōuerso bona à malis discerneret, sic tandem resurgere posset. Deus autem vt hominem vbiq; per se impotentem ostenderet, dedit legem qua bona à malis discernere posset, nec tamen sic liberari potuit. Deus vtique sic futurum de homine benè cognouerat, sed pro voto hominis & naturalem intellectum dimisit, & postea legem indulsit, vt per hæc concessa non liberatus, crederet se nihil esse per se: & sic ad gratiam Dei confugeret, quam Deus post naturalem intellectum, post legem, quæ ad iustificationem non sufficiebant conuenienter indulsit: postquam iam nec putari poterat aliud genus saluationis. Et quia per legem sola cognitio peccati, igitur *nunc* tandem hoc ostenso, *manifesta iustitia est Dei sine lege* .i. apertum est Deum iustificare credentes, per solam gratiam sine omni lege. Illud autem illatiuum est: quæ iustitia Dei *testificata* est, per gratiam fieri *à lege* Moysi, *&* à cæteris *prophetis*. Probato quod iustitia Dei fiat sine lege, subiungit per quæ fiat. Per fidem, scilicet, & per effusionem sanguinis Christi dicens. Iustitia Dei non fit per legem: sed fit *per fidem Iesu Christi in omnes illos qui credunt*. Quicunque enim in Christum credit, iustificabitur à peccatis: *&* etiam *super omnes*: quia iustificatus nunquam tantum mereri potest, quin gratia Dei meritum eius retribuendo superet. Verè omnes iustificantur per fidem. *Nam non est distinctio*, vt hic iustificetur per meritum: hic per gratiam, propterea non est distinctio, quia *omnes tam* Iudæi quam gentiles *peccauerunt*: vt supra ostensum est: *&* ideò *omnes egent gloria Dei*.i. iustificari per Deum: in qua re gloriosus apparet Deus. Egebant vtique gloria Dei, quia *iustificati* sunt *gratis* sine meritò eorum: *per gratiam*

A *ipsius* .i. per effusionem sancti Spiritus, cuius gratia data est *per* præcedentem *redemptionem*, *quæ est in Christo Iesu* .i. per datum precium sanguinis Christi: *quem* Iesum *Deus* pater *proposuit*.i. in propatulo hominem factum mundo exposuit *propitiatorem*. In Christo enim Deus propitiatus est mundo *per fidem*.i. his qui sanam fidem de Christo habent. Propitiatorem etiam *in sanguine ipsius* Christi: quia nec fides sine effusione sanguinis, nec sanguis sine fide

B ad salutem proficeret. Deus vtique sic proposuit Christum *ad ostensionem iustitiæ*, id est, vt ostenderet se iustum & veracem, *propter remissionem delictorum præcedentium*, id est, vt remitteret delicta Abrahæ & iustorum, præcedentia *in sustentatione Dei*. Deus enim delicta eorum cùm fierent patienter sustinuit, donec in tempore gratiæ purgaret illos ab eis. Proposuit etiam Deus Christum propitiatorem *ad ostensionem iustitiæ*, id est, iustificationis *eius*, scilicet, vt in hoc tempore gratiæ omnibus

C satis ostensum esset: cùm neque naturalis intellectus, neque lex data à vinculo peccati liberaret, quod solus Deus iustificare posset. Hoc, inquam, ostenderetur: *vt sit* Deus *ipse iustus*, id est, verax in completione promissorum. *Et* vt sit *iustificans* omnem *eum* à peccatis *qui est ex fide Iesu Christi*. Quandoquidem (vt supra probatum est) omnis iustitia per fidem est, & in omnes. Non enim distinguitur Iudæus à gentili, cum omnes æquè peccauerint: ergo ô Iudæe, *vbi est tua gloriatio?* Non tibi relin-

D quitur vnde iam glorieris in lege, cùm per legem nulla sit iustificatio, sed omnis per fidem. Propterea *exclusa* .i. ablata *est* tua gloriatio, qua per legem te præferebas gentili. Sed *per quam legem* exclusa est glorificatio tuæ legis? An per similem legem *factorum* ablata est? Lex vetus erat lex factorum: quia similiter necesse erat in ea operari immolando, cæteros ritus carnales obseruando, velut in agro aut vinea.

Lex vetus, cur lex factorū dicta?

vinea. Quia si Deus huic legi facto- A rum aliam similem legem superinduceret, videretur incongruum & indifferens, vt per facta, facta repelleret. Ideò ait *non* per legem factorum exclusa est gloria tua: *sed per legem fidei* .i. per fidem iustificantem, cuius fidei lex est Euangelium. Verè per fidem excluditur gloriatio tua: nam fides sola iustificat, sine omni opere legis. Et huic loco inserit authoritatem dicens: Ego & iusti mecum *arbitramur iustificari hominem per* solam *fidem sine operibus legis* .i. B licet nulla præcesserint opera legis, sola tamen fides sufficit ad hominis iustificationem. Diceret Iudæus; concedo per fidem iustificari, sed solos Iudæos. Contra hoc Paulus. Non est credendum quod Deus Iudæos solos per fidem iustificet. *An* enim *Deus* creator est *tantùm Iudæorum? Nonne* sicut Iudæorum ita *& gentium* creator est? Non solum Iudæorum, immò etiam gentium Deus est. Quia si æquè gentiles creauit vt Iudæos: constat Deum vtrosque velle æqualiter saluare. Verè qui Deus est Iudæorũ, C est Deus gentium: *quoniam quidem vnus est Deus omniũ.* Quia si vnus tantum est Deus, constat eundem esse Deum gentium quem & Iudæorum. *Quandoquidem vnus* gentium & Iudæorum est creator, constat quod hic vnus idem *est, qui iustificauit circumcisionem* .i. Iudæos *ex fide*, & non per legem. *Et* qui iustificauit *præputium*.i gentiles similiter *per fidem*. Hi qui insidiantur literæ, dicunt quiddam expressius notari, per hoc quod ait ex fide, quàm vbi ait per fidem. Vult enim designare dicens ex fide, D quod nec etiam aliquod initium iustificationis habuerint Iudæi nisi ex fide. De gẽtibus verò quia nulla erat dubietas, non sic expressit. Sed Aug. dicit æquipollere ex fide, & per fidẽ, cùm alibi dicat Apostolus, Iudæos per fidem, gentiles ex fide iustificari. Et quia dicimus per fidem solam iustificari, sine operibus legis. *Ergo*.i. an propter hoc *destruimus legem per fidem* inductam? *Absit* hoc vt fides le-

In libro de spiritu & litera.

A gem destruat: nos vtiq; non destruimus, *sed* potius *statuimus* .i. stabilem & valentem comprobamus fuisse *legem*. Nisi enim fides sequeretur quæ iustificaret, pro certo lex vetus irrita esset: quia neque res, neq; figura fieret. Sed modo valens esse probatur, per hoc quod figurauit gratiam, quæ sic iustificaret per fidem. Vult etiam comprobare per exemplum Abrahæ, quod lex iustificare non possit, & ad hoc fides sola sufficiat, qui priusquam legem circuncisionis haberet, B per fidẽ solam iustificatus est, dicens.

CAP. IIII.

QVID *ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Ei autem qui operatur merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei* C *verò qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ Dei: sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus. Beati quorum remissæ sunt iniquitates; & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum. Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantùm manet, an etiam in præputio? Dicimus enim, quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam. Quomodo ergo reputata est, in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et sig-* D *num accepit circuncisionis signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, vt sit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam. Et * sit pater circuncisionis, non his tantum qui sunt ex circuncisione, sed & his qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei. Si enim qui ex lege*

Gen. 15. 6. Galat. 3. 6. Iacob. 2. 23.

Psal. 31. 2.

** Alias vt.*

hæredes

hæredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſsio. Lex enim iram operatur. Vbi enim non eſt lex, nec præuaricatio. Ideò ex fide vt ſecundum gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini: non ei qui ex lege eſt ſolùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrum: Gen.17.5. & 18. *ſicut ſcriptum eſt. Quia patrem multarum gētium poſui te ante Deum cui credidiſti: qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tanquam ea quæ ſunt: Qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gentium ſecundum quod dictum eſt ei:* Gen.15.5. & 22. *Sic erit ſemen tuum, ſicut ſtellæ cæli, & tanquam arena maris. Et non infirmatus eſt in fide, nec cōſiderauit corpus ſuum emortuum: cùm iam ferè centum eſſet annorum, & emortuā vuluam Saræ. In repromiſsione etiam Dei non hæſitauit diffidentia, ſed confortatus eſt fide dans gloriam Deo, pleniſsimè ſciens, quia quæcunq; promiſit Deus, potens eſt & facere, ideò & reputatum eſt illi ad iuſtitiam. Non eſt autem ſcriptum tantum propter ipſum, quia reputatum eſt illi ad iuſtitiam, ſed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum. Qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum à mortuis. Qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.*

QVoniam quidem ex operibus legis nulla iuſtificatio, ſed per fidem tantum. *Ergo quid dicemus? Abraham patrem noſtrum* ſic gentium vt Iudæorum ſecundum fidem inueniſſe *ſecundum carnem* .i. ſecundum carnalis legis obſeruantiam? Vel ita. Quid dicemus inueniſſe ex carnis circuncisione Abraham patrem noſtrum .i. Iudæorum, ſecundum carnem .i. ſecūdum propaginem carnis: qui omnium credentium pater eſt ſecundum inſtitutionem fidei. Nullam vtique iuſtificationem ex operibus legis inuenit Abraham: quod ita probat, per quoddam inconueniens. Verè Abraham non eſt iuſtificatus per legem. Nam *ſi iuſtificatus* eſſe creditur *ex operibus legis: habet quidem gloriam* apud homines; *ſed non apud* A *Deum* glorioſus eſt, quia nec in conſpectu eius iuſtificatus eſt, quod impoſſibile eſt, vt quilibet iuſtificatus apud Deum ſit inglorioſus. Vel ita. Si Abraham iuſtificatus eſt ex lege, habet inde referēdam gloriam meritis ſuis, ſed non apud Deum .l. non eſſe hoc referendum gratiæ Dei: ſed derogare gratiæ Dei, & derogantem iuſtificari qui iniuſtus eſt, ſimul eſſe non poſſunt. Probauit per legem nō poſſe iuſtificari, per præmiſſum incōueniens probat per fidem iuſtificari, per ſequentem authoritatem dicēs. B Impoſſibile eſt ex operibus legis iuſtificari, ſed fides iuſtificat, teſte ſcriptura. *Quid enim ſcriptura dicit?* Hoc ſcilicet, *Abraham credidit Deo, &* illud credere *reputatum eſt ei ad iuſtitiam* .i. per fidem qua Deo credidit, meruit iuſtificari. Reputatum eſt, ideò dicit, quia multotiens & diuerſis tēporibus repromiſit hoc illi Deus, & nulla vice Abraham hæſitauit, ſed ſemper credidit. Quia dixit de Abraham, eum .ſ. iuſtificatum per fidem, & nō per opera legis, adaptat omnibus dicens: Non ſoli Abrahæ hoc fit, C nihil .ſ. iuſtificationis inuenire ex operibus legis, ſed etiam omni *ei qui operatur* .i. qui legem operum .i. veterem, & non gratiam ſequitur: *illi non computatur merces ſecundum gratiam* .i. iſte quærit remunerari nō per gratiam Dei, *ſed ſecundum debitum* .i. ſecundum quod meritis operum ſuorum debetur. *Ei verò qui non operatur* .i. qui legem operum non ſequitur, *ſed credenti in eum qui iuſtificat impiū* .i. qui ex impio ſi credidit facit iuſtū: *fides*, inquam, *eius* credētis *reputatur* D illi *ad iuſtitiam:* quia iuſtificatur ſine omni merito: per ſolam fidem ſicut ſuprà oſtenſum eſt in Abraham. Vel aliter. Licet dixerim per fidem ſolā ſine lege iuſtificari, tamen ei qui operatur .i. qui tempus habet operandi, non eſt vacādum ocio, ſed benè operando credēdum eſt venienti gratię. Non enim talibus qui ętatem operādi habent imputatur merces: ſed ſit retributio, non gratia tantum, ſed ſecundum debitum .i. ſic debent mere-

ri, vt per meritum adiuuēt gratiam. Ei verò qui non operatur .i. qui non habet tempus operandi vt pueri statim morientes, sed credenti in eum qui per fidem iustificat impium, illi reputatur fides eius ad iustitiam.i.sola fides sufficit ad iustificationē eius, cui tenera ætas opera negauit. ¶ Sicut superius probauit per exemplum Abrahæ, omnem credentem iustificari per fidem, ita hic probare incipit per authoritatem Dauid, omnem iustificationem esse ex gratia. Sicut enim fides per gratiam: ita iustitia ex solà gratia Dei habetur. Vnde sic ait. Fides reputatur omni credenti ad iustitiam: quæ iustitia est *secundum propositum gratiæ Dei* .i. omnis iustificatio fit per gratiam Dei: quæ gratia proposita & præparata est omni credenti. Iustitia vtique fit per gratiam Dei, *sicut* non ego solus sed *& Dauid dicit*: hoc .s. eius *hominis* esse *beatitudinem* .i. vitæ huius munditiam, & in futuro vitam æternam: *cui Deus accepto* .i. acceptabili Deo: vel cui Deus accepto .i. gratis sine merito *fert iustitiam*.i. quem Deus ex gratia iustificat, *sine operibus* iustificationem promerentibus. Hoc vtiq; ait Dauid ita dicens: *Beati* sunt illi *quorum iniquitates remissæ sunt*. Non determinat per quem, sed sequens versus innuit à Domino has remitti. Illi vtiq; sunt beati: iniquitates quorum .i. in quibus naturalis fomes peccati remissus & debilitatus est, quod iam in actum transire non potest, si velint vti libero arbitrio confortato. Sed quia remissum esse fomitem peccati non sufficeret ad salutem, nisi præterita peccata dimitterentur, addit. *Et* beati sunt illi, *peccata quorum* actualia *tecta sunt* in baptismo. Tecta ideò: quia Deus iam non videt ad puniendum. *Beatus* etiam *vir* ille *cui Dominus non imputat peccatum* originale. Hic non multum videtur agere de gratia. ¶ Sciendum tamen est, quod totus psalmus versatur circa cōmendationem gratiæ Dei, & probat neminem posse iustificari nisi per gratiam. Quoniam quidem ita legitur

Psalm. 31. 1.

A in Dauid: *ergo* per authoritatem hāc constat, quod *beatitudo* .i. iustificatio (sicut dictum est) *fit per gratiam*. Sed cùm sic fiat, videamus an hæc beatitudo *maneat in circuncisione* .i. in Iudæis tantum: *an* sicut in Iudæis, sic etiam *in præputio* .i. in gentilibus. Vult iterum probare per Abraham, qui priusquam circunciderctur, per fidē iustificatus fuit; sic gentiles per gratiam iustificari, vt Iudæos dicens. Ideò quæro an in circuncisione solùm, an in præputio maneat hæc iustificatio: *quia* nos *dicimus quod fides Abrahæ reputata est ei ad iustitiam* .i. quod

B Abraham per fidem iustificatus sit: & cùm per fidem iustificatus sit, *ergò* dicendum restat *quomodo* .i. in quo statu *reputata est ei fides ad iustitiam*, an in circuncisione, an priusquam circunciderctur, dum adhuc esset in præputio .i. in gentilitate? Quæro in quo statu, sed palàm est, quia in circuncisionis tempore non est iustificatus per fidem, sed dum adhuc maneret in præputio. Quia si Abraham incircuncisus adhuc per fidem iustificatus est, quare similiter gentiles

C incircuncisi non iustificentur si fidē habeant? Opponeret iterum Iudæus. Si circuncisio nihil ad iustificationem Abrahæ profuit; quare postquam iustificatus est se circuncidit? Opportunè, inquam, vt veritatem rei quam habebat occultam in anima, figuraret in carne: intendens magis docere circuncisionem cordis quam carnis, quod æquipollenter ait. Et licet Abraham in præputio iustificatus sit, tamen postea *accepit in carne signum circuncisionis* & iusti-

D ficationis habitæ, non vt per circuncisionem iustificaretur, sed vt sic ostenderetur iustus. Signum dico non apertum omnibus sed *signaculum*, quod quiddam occultum contineret: à similitudine ceræ cui imprimitur sigillum, quę in se continet quod extra non apparet. Sic circuncisio carnis signum quidem erat interioris iustitiæ, quod vix aliqui Iudæi sanè attendebant. Signaculum dico *iustitiæ fidei* .i. iustificationis habitæ

per fidem, quæ fides & *quæ iustitia est* in *præputio* .i. considerauit in Abraham tempore præputij, & conueniēter in eo statu Abraham iustificatus est, *vt ita sit pater* .i. institutor secundum formam fidei: non solum Iudæorum, sed & *omnium credentium*, sit inquam, pater fidei omnium *per præputium* .i. per fidem in tempore præputij habitam. Et quemadmodū illi, sic *illis* omnibus credentibus *reputetur* credere suum *ad iustitiam*. Et sicut Abraham pater est fidei: ita *sit pater* .i. institutor *circuncisionis* .i. iustificationis, quæ ex fide consequitur. Sit patet dico *non his tantum qui sunt ex circuncisione carnis* .i. Iudæis: *sed etiam omnibus his qui sectantur vestigia fidei* Abrahæ, exemplo illius benè operando per fidem, quæ fides est habita in tempore præputij, patris nostri Abrahæ. Verè Abraham pater erit omnium credentium, non per legem sed per fidem. *Nam huius rei promissio*, scilicet, vt esset hæres mundi, quod idem est quod esse patrem omnium gentium. Hæc, inquam, promissio *non* est facta *per legem* .i. merito legis, sed merito fidei: quod si non est promissum per legem, nec impleri debet per legem, quod sic ait. *Promisit* quidem *Deus Abrahæ* aut *semini eius*, id est, Christo *vt esset hæres mundi*: vbi dictum est. Dabo gentes hæreditatem tuam &c. Hoc, inquam, non promisit per legem *sed per iustitiam fidei* .i. quæ iustitia ex fide sequitur, quam fidem & iustitiam fidei oportet habere omnes, qui se volunt annumerari in hæreditatem Christi. Abraham autem fidem in se habuit, & iustitiam quam oportet imitari filios eius. Verè per legem non fit promissio: quia *si ij* tantùm *qui sunt ex lege* .i. Iudæi, *sunt hæredes* promissionis Abrahæ. ergo *fides* Christi *est exinanita* .i. inanis est, & frustra recepistis eam ô Iudæi, si lex sufficiebat vobis, vt hæredes essetis: quod maximum inconueniens iudicatis vosipsi, vt fides Christi frustra sit. Nec hoc solum est, sed etiam si Iudæi solū hæredes sunt, sic *abolita* .i.

A deleta *est promissio* & falsa: quod dictum est, in semine tuo benedicentur omnes gentes, cùm in solis Iudæis hæc benedictio fiat. Verè qui ex lege sunt tantum, non merentur hæreditatem. Nam *lex operatur* & meretur solummodo *iram*: quia si qui sub lege benè operati sunt, per fidem hoc fuit, & non per legem. Verè lex operatur iram. nam præuaricationem: & verè præuaricationem: nam si *vbi non est lex, non est præuaricatio*: & vbicunque est præuaricatio, ibi lex

B est. Propter supradicta qui ex lege sunt, hæredes non erunt: sed *ideò qui ex fide* sunt hæredes erunt, *vt promissio* facta & implenda *secundum gratiam firma sit omni semini*, id est, omni imitanti Abraham per fidem: *non ei solum qui ex lege est*, id est, Iudæo: *sed etiam omni ei qui est ex fide Abrahæ*, id est, qui per fidem sequitur Abraham: *qui* Abraham *est pater omnium nostrum*, tam gentilium quam Iudæorum: secundum formam fidei & iustitiæ. Pater vtique omnium est: sicut scriptum est in Genesi. Illud

C quia ad ordinem literæ de qua sumptum est, respicit. Hoc, inquam, scriptum est. Ego disposui te Abraham futurum patrem secundum institutionem fidei multarum gentium: te dico per iustitiā factum ante Deum, id est, in beneplacito Dei cui credidisti. ¶ Hinc sequuntur verba Pauli. *Cui* Deus *mortuos* peccato *viuere facit*, iustificatos per fidem: nec tantum viuificat, sed etiam per gratiam *vocat ea quæ non sunt* .i. gentiles qui propter non habitam legem nihil esse videntur *tanquam ea quæ sunt*, id

D est, quemadmodum vocat Iudæos qui se solos esse per legem glorian-tur. Probauit superius per Abraham omnem iustificationem esse ex fide: vt autem in plenitudine fidei perfectè imitemur Abraham, determinat qualitatem fidei Abrahæ. vt sicut quęcunque secundum visum hominum impossibilia credidit sibi per Deum impleri: sic & nos de potentia Dei non hæsitemus, opponentes ei legem naturæ. Vnde sic ait. *Abrahæ*

dictum est. Posuit te patrem multarum gentium: qui Abraham credidit, *contra spem in spem:* posset dicere contra opinionē. Spes Domini certa expectatio rei futurę dicitur. Sed congruè dixit contra spem, quia secūdum legē naturæ visa annositate sua, & sterilitate vxoris, certissimè sperabat non iā se habiturum semen: sed contra spem, quam sibi lex naturæ porrigebat, credidit in spem, quā fracto iure naturæ, omnipotentia Dei suggerebat. Credidit vtiq; hoc vt fieret pater multatum gentiū: de quo secūdum hominē satis ambigere posset, cùm videret se vnius tātum filii procreatorem. Credidit, inquam, illud totum *quod dictum est ei.* i. credidit se patrem futurum multorum: non solum secundum propaginem carnis, sed secūdum imitatam formā fidei. Hoc, inquā, dictum est ei. *Sic erit semē suum* Abraham, *sicut stellæ cœli, & sicut arena maris.* Per stellas cœli, spirituales filios Abrahæ, luce virtutum conspicuos, significat. Per arenā maris, infructuosos carnales filios. Sic promissum est Abrahæ, & accepta hac promissione quamdiu differebatur, propterea *non est infirmatus in fide:* vt minus crederet firmæ promissioni sibi factæ, vtque firmus in fide promissæ rei perduraret, *non considerauit corpus suum emortuum.* i. non pēsauit naturalem defectum generandi posse immutare voluntatem Dei, *cùm esset ferè centum annorum,* & tempus generandi iam in eo præteriisset. *Et* non considerauit *vuluam Saræ emortuam.* i. genitalia vxoris defecisse, & vitio sterilitatis, & annorum antiquitate. Non est infirmatus in fide primæ promissionis: in repromissione etiam Dei, quia Deus multotiens idem ipsi repromisit. *In repromissione* vtique illa, qua Deus priusquam finiretur annus se daturum filium promittebat, in hac vtique *non hæsitauit diffidentia.* Hæsitauit quidē admirando & reuoluendo secū mysterium rei, sed non hęsitauit per diffidentiam, vt diffideret non implendum sibi totum, quod Deus promiserat, *sed cōfortatus est fide.* Cùm enim posset obijcere rē toties promissam, diu sustinendo: dubium me mora facit, fortior in credulitate rei promissæ surrexit, dans inde gloriam Deo: nihil meritis suis de bono huius promissionis ascribens: sed *in omnibus glorificans Deum, sciens* hoc *plenissimè,* sine omni hæsitatione: *quia quæcunque promisit Deus, potens est etiam facere,* iuxta omnem modum quem promisit: & ideò quia sciens promissis Dei plenissimè fidem adhibuit, non solum completum est ei promissum, quia sic credidit, sed etiam *reputatum est illi ad iustitiam.* i. meritò tantę fidei meruit iustificari. Quia modo satis modum fidei Abrahę expresserat, quæ de eo dixit adaptat suæ intentioni, dicens: Quia sic credidit Abraham, ideò iustificatus est. Hoc tamen de Abraham *non* hic *scriptum tātummodo propter ipsum* Abraham, de tanta fide laudandum. Hoc, scilicet, *quia reputatum est illi ad iustitiam: sed etiam* scriptum *propter nos* in fide Abrahæ conformandos *quibus* credētibus credere nostrum (sicut in illo videmus) nobis *ad iustitiam reputatur. Credentibus* dico *in eum qui suscitauit Christum Iesum Dominum nostrum à mortuis.* i. sicut Abraham, quod contra naturam erat, à Deo se accepturum credidit; sic neque nos hæsitemus credere & confiteri, licet contra ius naturæ sit Christum surrexisse à mortuis. Qui enim author est naturæ, sicut placuit potuit eam inuertere. Hæc duo quæ sequuntur: *traditus est ad mortem, & resurrexit propter iustificationem,* ad probationem præmissorum necessaria non erant, sed ad instructionem Romanorum vidit ea opportuna, & ideò subiunxit: Qui traditus est: non determinat ad quid, sed satis patet, quia ad mortem. Et hoc *propter delicta nostra,* id est vt nos mundaret à delictis nostris, qui etiam resurrexit propter iustificationem nostram, id est, vt nos mundatos à delictis nostris, per positionem virtutum iustos efficeret.

Nō ideò, ait, mortuus est propter delicta nostra, resurrexit propter iustificationem, quin mors eius causa sit nostræ iustitiæ, & resurrectio causa remissionis peccatorū. Sed ideò ait resurrexit, propter iustificationem, vt ostēderet resurrectionem eius sic esse causam nostræ iustificationis, vt esset signum rei futuræ in nobis: Duplicis.s. resurrectionis. *Prima* est, qua in baptismo à morte peccati resurgimus, ad viuēdum in iustitia. Hæc aūt resurrectio animę, quę prius mortua in peccatis, nūc aūt confortato libero arbitrio potest obniti omni malæ suggestioni, Deumque cognoscit. *Secunda* resurrectio est futura secundū corpus: quādo impassibilitate & immortalitate resumpta, conregnabimus Christo, si prima resurrectio integrè fuerit custodita, quæ resurrectio Christi & Pētecostes, quæ de eadem resurrectione pēdet, ideò varijs temporibus celebrantur, quia adhuc ventura præsignant, nec solū de præteritis agunt, vt festum Natiuitatis.

Resurrectio duplex. Prima. — *Secunda.*

CAP. V.

IVstificati igitur ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum: per quē habemus accessum per fidem in gratiam istam in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Non solum autem, sed etiā gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patiētiam operatur, patientia autē probationem, probatio vero spem. Spes aūt non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum S. qui datus est nobis. Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus, secundū tempus pro impijs mortuus est? Vix enim pro iusto quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat aūt charitatem suam Deus in nobis: quoniā si cùm adhuc peccatores essemus secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est; multò igitur magis nūc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cùm inimici essemus reconciliati sumus Deo per mortem Filij eius; multò magis reconciliati salui erimus in vita ipsius.

Heb. 9. 14. 1. Pet. 3. 18.

A *Non solum autem, sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrū Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors; & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt. Vsq. ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum aūt non imputabatur, cùm lex non esset: sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri.* B *Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim illius delicto multi mortui sunt, multò magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures * abundauit: & non sicut per vnum * peccatum: ita & donum. Nam iudicium ex vno in condemnationem, gratia aūt ex multis delictis in iustificationem. Si enim in vnius delicto mors regnauit per vnum, multò magis abūdantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum. Igitur sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem, sic &* C *per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatorēs constituti sunt multi, ita & per vnius * obedientiam iusti constituentur multi. Lex autem subintrauit, vt abundaret delictum, vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia, vt sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.*

De consec. dist. 4. quæris in fine & cap. placuit.

* *Habet homines.* * *Delictum.*

* *Habet hominis.*

D QVandoquidem sufficienter ex superioribus probatum est, omnem iustificationem esse ex fide; *igitur iustificati ex fide, habeamus pacem* .i. concordiam inter nos: vt neque Iudæus gentili, nec gentilis Iudæo in hac noua gratia se præferat: vt autem magis eos & à discordia deterreat, & ad concordiam inducat, ait: Habeamus pacem *ad Deum.* Si enim inter nos discordes fuerimus, ad Deum vtique pacem non habemus. Habeamus dico pacem *per Do-*

minum nostrum Iesum Christum, cui in omnibus obedire debemus: qui tradi voluit ad mortem propter delicta nostra &c. *Per quem* Christum nō solum delicta dimissa sunt, vita, & iustitia data, sed etiam *habemus gratiam istam* .i. tam excellentem, vt depellere morbos, facereq; miracula. Sed ne Iudæi opinarenrur per meritum legis aliquem gradum habere in hanc gratiam: ait Paulus. *Per quem* Christum: etiam *accessum* .i. primum gradum veniendi ad hanc gratiā *habemus*: quam gratiam consequimur *per fidē* sicut iustificationem: quia & fides iustificat: & fides gratiam hanc dat *in qua* gratia nos *stamus* .i. perseueramus. Adæ quidem multa gratia collata est, sed in ea nō stetit. *Et* stando in hac gratia *gloriamur in spe gloriæ filiorū* .i. ex eo quia certissimè speramus nos habituros gloriam, quam habent filij *Dei*, *non solum autem*, spe huius gloriæ, *sed etiā gloriamur in tribulationibus*. Hæc est maxima virtus, in hoc gaudere quod naturale est formidare: ideò in tribulationibus gloriamur: quia *scientes* sumus *quod tribulatio patientiam operatur* .i. quia vsus & consuetudo tribulationum nutrit patientiam, *patientia autem* operatur *probationem* .i. purgationem, quia sicut aurum purgatur per ignē, sic quod in istis purgandum est igne tribulationis excoquitur, vnde eos qui in tribulatione vitam finiūt, sanctos sine aliqua hæsitatione confidimus, quia quicquid prius peccauerūt, ignis tribulationis totū excoxit. *Tribulationum virtus.* Eos verò qui in pace vitam finiunt, quātumcunq; laudabiliter vixerint (nemo enim sine sorde est) sine certa miraculorum ostensione, in catalogo sanctorum non annumeramus. *Probatio verò* operatur *spem*. Certissimè enim sperare potest, qui sufficiēter purgatus est. *Spes autem* sic post purgationem habita *non confundit* .i. non facit erubescere eos qui sperant, quos faceret confusibiles si inexpleta esset. Verè spes non confundit, sed implebitur, quod certum habemus per Spiritum sanctum qui datus est

A nobis. Spiritus enim sanctus iam nos ex parte deificans, certitudinem dat: quia nos plenariè deificabimur, in futuro illuminati secundum animā maiori cognitione Dei, & secundum corpus incorruptibiles futuri. Quia Spiritus sanctus datus sit nobis apparet ex eo, *quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris* .i. quia dilectio Dei amplificata est in cordibus nostris, quia parati sumus pro eo & pati & mori. Vel aliter. Verè non confundir, sed implebitur: quod patet ex eo, quia charitas Dei diffusa est .i. quia B Deus abundè diligit nos, & quia charitas Dei adeò ferueat erga nos Hoc sentimus in cordibus nostris illuminatis *per Spiritum sanctum qui datus est nobis*. Probat quod spes (sicut dictum est) impleatur diuersis de causis: tum quia si non impleretur, frustra Deus homo esset factus mortem gustasset, nisi spem consummādo quod cœperat piè perficeret. Tum etiam ideò, si cùm impij essemus, & damnationis meritum esset in nobis tantum, quid facere voluit vt pro C nobis, impijs difficultatem mortis subiret: non est ambigendum, quin nos iam iustificatos, & iam meritum saluationis prætendentes saluos faciat: quod facilè est ei, quia nō oportet eum amplius mori. Vnde sic ait. Vere spes non confundit sed implebitur, quia nisi sicut speramus consummaretur: *vt quid Christus mortuus est* iustus pro impijs? Vel vice impiorū, quia impij mori deberent pro peccato suo. Vel causa impiorū redimendorū Diceret aliquis quia mortuus est, ideò nō potest. Mortuus di- D co *secundum tempus*: die enim tertia surrexit. Iterum aduersarius, impij quidem fueratis, sed iam tempore mortis eius iustificati: impijs dico ita *cùm adhuc* tempore mortis suæ *infirmi essemus* .i. in impietate perdurantemus. Frustra iustus *mortuus est pro impijs*, si iustificatos saluare desierit. Non est credendum quod inexpletum dimittat, pro quo tantam difficultatem subijt. Diceret aliquis: fuit ne adeò magnum

mori

morì pro impijs? Ita inquam. *Vix enim quis*, id est aliquis, vel morte dignus, vel citò moriturus *moritur pro iusto*, id est, vel vice vel causa iusti. Vnde magnum quid esse constat, Christum qui respectu iustitiæ suæ non moriturus erat, mori pro impijs. Ideò dico vix aliquem mori pro iusto. *Nam forsitan aliquis audeat mori pro bono.* Quia si dubietas est vtrum quis moriatur pro bono, magnum fuit mori Christum pium pro impio. Vix aliquis audeat mori pro iusto. Sed Christus pro nobis mortuus est, & per hoc *commendabilem facit Deus suam charitatem in nobis, quoniam si cum adhuc essemus peccatores; mortuus est Christus* quod tam difficile & indebitum fuit, iustus pro nobis peccatoribus. *Igitur*, id est, propterea *multò magis* credēdum est, quod nos *iustificati nunc* qui prius peccatores eramus *in sanguine ipsius*, id est, per effusionem sanguinis eius *salui erimus* liberati *ab ira per ipsum*, quem amplius non oportet à statu suo mutari, vti quando pro peccatoribus mortem subijt. Et quia possemus iustificari, nec tamen pacem perditam recuperare cum Deo, ait: Verè iustificati salui erimus, dum iā iustificationis meritum prætēdimus, quia *cum inimici essemus*, & meritum damnationis haberemus, *sumus reconciliati Deo per* rem tam grauem, vt *mortem filij eius*. Etsi prius inimici, modo morte filij eius sumus reconciliati, multò magis credendum est, quod nos recōciliati, & iam quodammodo salutem promeriti, *salui erimus*: & satis leuiter saluabit nos: quia *in vita ipsius*. Non .n. iā oportet eum mori, sicut prius. Considerandū est quomodo singula singulis opponat. Peccatores iustificati, inimici reconciliati, per mortem in vita, *non solum* salutem futuram expectamus, *sed etiam* spe & gaudio illius *gloriamur in Deum*, etiam dum hic sumus: gloriamur, inquit *per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc* paulò ante *accepimus* inimici *reconciliationem ad Deum.* ¶ Opponeret

A aliquis. Christus quidem satis iustus fuit, sed non videtur iustitia eius sufficiens ad saluationem omnium: quod Apostolus probat, dicens. Cùm per vnius inobedientiam omnis homo lapsus sit: dignum & æquè comparatum videtur, vt per vnius obedientiam lapsus humani generis reparetur: per Iesum solum. *Propterea* reconciliari potuimus ad saluationem, *sicut per vnum hominem intrauit* non immissum à Deo, sed

B quadam violentia *peccatum in mundum hunc*, id est, adeo miserū per peccatum factum, *&* consequenter *per peccatū* vnius hominis intrauit *mors*, & corporalis & spiritualis in eundem hominem: *& ita* ab eo *pertransiit mors in omnes homines.* Et meritò ab eo in omnes, quia hic fuit *in quo peccauerunt omnes*. In lumbis enim Adæ tota illa massa humani generis peccato præuaricationis corrupta est. Quidam protendunt hunc versum, vsque ad illud longè inferius: Igitur sicut per vnius, &cæt. *Adam ōēs corrupit.*

C Sed sicut exposuimus, satis abbreuiari potest. Verè omnes peccauerunt in Adam, & si ante legem ferè ab omnibus hoc ignoraretur. *Peccatum enim erat in mundo* ab Adam *vsque ad legem*. Sed licet ita esset, tamen hoc *peccatum nō imputabatur*, id est, nemo reus pro originali iudicabatur ante Moysen, *cùm lex non esset*, quæ postquam venit peccatum hoc patefecit, vel dicamus in toto. Peccatum hoc quidem erat in mundo ante legem,

D sed ideò nesciebatur, quia nullū peccatum imputabatur: cum lex non esset. Et licet peccatum originale ante legem non imputaretur, tamē per hoc satis dinosci potest: *quia mors* corporalis quæ pœna fuit pro originali, illa regnauit præmittendo ante se omnes miserias suas, sitim, famē, febres, & cætera. *Regnauit* inquam *ab Adam vsq. ad Moysen*, non solum in eos qui originali peccato sua peccata adiunxerunt, sed *etiam in eos qui non peccauerunt. In similitudinem præuaricationis Adæ*, id est, qui ex parte sua non similiter præuaricati sunt,

vt Adam. Hi sunt paruuli qui nō habuêre tempus peccandi, sed solummodo de originali sunt puniti. *Qui* Adam *est forma futuri* Adę.i.Christi.

Adam figurauit Christum.

Adam forma Christi fuit: quia sicut ille pater est omniū secūdum carnē; sic Christus pater fidelium secūdum fidem. Et sicut ex latere Adæ dormientis formata est Eua, sic ex latere Christi soporati somno mortis in Cruce fabricata est Ecclesia. Et ideò Adam forma Christi, quia Deus decreuit per vnum Christū emendare, quod per vnum Adam peccatum est. Vel sic legamus secundū Ambrosiū. B Verè oēs peccauerunt in Adam. Nā originale peccatum erat in mundo vsque ad legem. Sed licet in mundo esset, tamen non imputabatur illud peccatū: quia lex non esset quæ peccatum hoc insinuaret, sed licet nesciretur hoc peccatum, tamen pro pęna huius peccati regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, non solum in eos qui de actualibus rebus peccauerunt, sed etiam in eos qui peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ. i. qui pro sola similitudine: C quia fuerunt filii pręuaricatoris Adę damnati sunt. Ostēdit superius Christum vnum sufficiētem esse ad saluationem omniū, quia solus Adā sufficiens fuit ad perditionem omniū. Et sicut personā Christi, personæ Adæ contulit: sic causam Christi. i. obedientiam opponit causæ Adæ, quæ est inobediētia: & effectum causæ Christi. i. iustificationem in præsenti: & vitam æternam in futuro, opponit effectui illius.i. morti tēporali, & æternę damnationi. Probat etiam gratiam Christi longè amplius abundante D peccato Adæ. Cùm enim ab Adā originale tantum contraximus, gratia Christi non solū originale, sed cū eo quęcunque actualia dimisit in baptismo.

Baptismo dimittuntur omnia peccata, etiam actualia.

Litera sic iungitur. Adam vetus forma fuit futuri Adæ: sed licet vna persona vni esset opposita, tamen causæ sunt dissimiles. *Non enim sicut fuit delictum* Adæ, *ita* est *etiam donū* Dei quę est gratia. Verè non sic fuit donum Christi: vt delictum

A Adę: nam donum Christi multò magis abundauit super delictum Adæ, quia delictum vnum fuit quod vocamus originale: Christus autem & originale, & quæcunq; actualia dimisit: & probat. Verè solus Christus sufficiens fuit ad iustificationem omnium. *Nam si delicto*.i. per delictū *vnius* Adæ, & per vnum (quod in sequentibus plenius determinabit).i. per inobedientiam. Si per hoc inquit vnum delictum (quod originale vocamus) multi peccato mortui sunt, contrahentes illud originale à primo patre. Multi nō ideo dicit, quin omnes hoc peccato pressi sint, sed non omnes in eo perdurantes detenti sunt, deponentes illud originale per acceptam fidem Christi. Si inquit per vnū delictum vniꝰ, *multi mortui sunt, multò magis* secundum dignitatem personæ Christi & causæ, abundauit *gratia Dei*.i. remissio peccatorum. Abūdauit etiam *donum*. i. corroboratio per Spiritum sanctum. Postquam enim remissa sunt peccata, necessaria sunt arma Spiritus sancti, quibus resistamus diabolo malè suadenti. Gratia inquit & donum abundauit *in gratia*.i. per gratiam *vnius hominis*. Cōgruè ait per gratiam: quia quemadmodum contractio originalis fuit per necessitatem, sic saluatio facta est per gratiam, id est, per voluntatē. Nemo enim nisi ex voluntate saluatur. Sicut inquit delictum vnius diffusum est in multos, sic æquè comparatum est, quod gratia vnius hominis abundauit in plures. Non dicit in plures gratiam abundasse, quā delictum, sed *in plures*.i. in multos. Non enim omnes saluati sunt, quia noluerunt: vnius hominis dico, qui nihil minus potuit quam voluit: Nā *Iesu Christi*.i. saluatoris & regis. Sicut causas Christi & Adæ diuersificauit, sic effectus causarum opponendo distinguit dicens. Sicut donum Christi tale non fuit, quale delictum Adæ; sic etiam *non sicut* fit *per vnum peccatum* Adæ, *ita* fit per *donum* Christi, id est, effectus peccati Adæ & gratiæ Christi diuersi sunt: quia pec-

catum

catum simplex, donum vero multiplex. Et hoc probat dicens. Verè effectus peccati Adæ, & effectus gratiæ Dei non sunt similes. *Nam iudicium*. i. iusta sententia Dei fit *in condemnationem*, id est, condemnat filios Adæ *ex vno* delicto, id est, solummodò propter originale: sed *gratia* Christi fit *in iustificationem*, id est, iustificat filios suos *ex multis* delictis, id est, sic de actualibus vt de originali. ¶ Notandum est, quod illud primum peccatum debilitauit quidem naturam nostram, & proniorem fecit in casum, sed tamen non fuit causa actualium peccatorum, quibus naturali ratione (licet multa parte debilitata) possemus resistere. Videndum etiam, quod licet in peccato Adæ, multa considerentur, vt superbia, gula, tamen vnum solum dicitur: quia inobedientia probat, quod gratia iustificauerit ex multis delictis, dicens: Verè per gratiam Christi iustificatur homines ex multis delictis. Nã accepta iustitia (quod maius est) regnabunt cum Christo in vita æterna quod æquipollenter ait. Homines accipientes abundantiam gratiæ eius, id est, abundantem remissionem, quia non solum originalis, sed etiam omnium actualium. Et *accipientes abundantiam donationis*, id est, dona Spiritus sancti ad confortationem in bono abũdantem. Et accipientes abundantiam *iustitiæ*, id est, iustę operationis: quia postquam dimissa sunt peccata & Spiritus sanctus corroborat: sic demum licet benè operari. Hæc inquam accipientes *conregnabunt* Deo positi *in vita* æterna, quæ omnia, & gratiam, & donationem, & regnum, accipient *per vnum Iesum Christum*. Et verè per hunc vnum: *quia si* in delicto vnius Adæ quod causa fuit perditionis, regnauit mors, & temporalis & æterna *per vnum delictum*, id est, per inobedientiam, multò magis secundum dignitatem personæ, causæ, & effectus: hi qui sunt accipientes abnndantiam gratiæ, donationis, & iustitiæ: regna-

A bunt in vita per vnum Iesum Christum. Quoniam quidem & similitudo est ibi: quia Adam vnus, Christus vnus: & maioritas secundum dignitatem, quæ dicta est. Igitur à simili, & à maiori inferre possum, *quod sicut per delictum vnius Adæ* (delictum dico transiens in omnes homines) ventum est in condemnationem: sic & per iustitiam vnius Christi transeuntem *in omnes homines* secundum potentiam. (Christus enim sufficiens precium pro omnibus dedit) per vnius inquit iustitiam ventum est

B in iustificationem vitæ. Ostendit satis superius quod Christus potens esset, & restaurare sufficeret: quicquid lapsum fuerat per Adam, sed non determinauerat quid in hac reparatione ageret, seu per potentiam, seu per meritum, quod hic determinat, dicens. Quia quemadmodum Adam malè merendo per inobedientiam omnes præcipitauit: Sic Christus benè merendo per obediẽtiam omnes redemit. Litera sic iungitur. Verè per delictum vnius omnes condemnantur. Nam per inobedien-

C tiam. Et sicut per inobedientiam vnius hominis constituti sunt multi peccatores: quia non omnes remanserunt in peccato: ita & per obedientiam vnius Christi hoc promerentem, constituentur multi iusti. Multi ideo, quia non omnes iustificari voluerunt. Cùm modò dicat Christum iustificare homines à peccatis, dicit quod etiam transgressores legis à præuaricatione acceptę legis iustificat. Et hoc ideò adducit, vt com-

D probet Iudæos magis obnoxios esse gratiæ Dei, quam etiam gentiles: quibus se præferebant in hac noua gratia: quia gẽtiles de naturali solum rei erant, Iudæi verò & de naturalis & scriptæ legis præuaricatione rei erãt. Litera sic iungitur. Obedientia Christi multos iustificauit: lex autem delictum abũdare fecit: lex inquit subintrauit, quia peccatum pri⁹ intrauerat. *Intrauit lex* ad hoc *vt abundaret delictum*, non quia lex mala esset, sed quia sub illa erant quos reos faceret,

iuben-

Lex tribus modis habebatur in tempore suo.

iubendo, non adiuuando. Lex tribus modis habebatur in tēpore suo. Quibusdam. n. erat solummodò in signum, vt Abrahæ: qui circuncisus est, non vt per hoc iustificaretur, sed in signum iustificationis iam acceptæ per fidem. 1. Alijs lex erat pædagogus, vt quemadmodum puerum ne insolescat vagando pædagogi coërcet custodia; sic lex minando pœnam coërcebat quosdam ab actu peccati. 2. Alijs autem erat lex causa præuaricationis. 3. In his autem duobus quibus lex in signum iustitiæ vel pædagogus erat nihil operabatur: quia qui iusti erant vt Abraham, per fidem hoc erant non per legem. Qui verò se timore coercebant à malo, non hoc per legem, sed per donum Spiritus sancti. i. per spiritum timoris faciebant. Alijs verò lex causa erat delicti, quia præuaricationis. Per legem delictum abundauit, sed per gratiam euacuatum est. *Vbicunq;* enim *abundauit delictum*, vel sub lege vel extra legem *ibi gratia abundauit super* delictum: quia non solum remisit peccata, sed & iustè operari concessit. Quia iterum aliqui errabant ex eo, quod dictum est gratiam superabundasse, vbi fuit delictum, dicentes se impunè opportunè etiam peccare, quia gratia Dei omnia dimitteret, & quātò plura tantò gloriosior esset. Determinat quidem Paulus, gratiam Dei quotquot peccata sint, in baptismo omnia dimittere: Sed postquam iustificati sunt, si iterum peccant, nō sicut prius ex gratia, sed merito pœnitentiæ dimittentur peccata. Vnde sic ait. Gratia vtique Dei abundauit hac lege: *vt sicut peccatum* ante iustificationem *regnabat* ducendo *in mortem; ita & gratia* postquam remisit peccata, *regnet per* acceptam *iustitiã* bene conseruatam, eundo *in vitam æternam*. Non iam amplius respiciendo ad iniquitatem. Regnet dico, *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, qui postquam iustificauit per gratiam, dat vitam æternam.

(·.·)

CAP. VI.

QVID *ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? An ignoratis fratres quia quicunq; baptizati sumus, in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sum⁹. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam patris; ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul* [illegible] *resurrectionis erimus. Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est vt destruatur corpus peccati,* [illegible] *ra non seruiamus peccato: qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum* [illegible] *edimus quia simul etiam* [illegible] *cum Christo: scientes quod Chri*[illegible] *surgens ex mortuis, iam non m*[illegible] *mors illi vltra non* [illegible] *enim mortuus est peccato mort*[illegible] *semel, quod autem viuit,* [illegible] *Deo. Ita & vos existimate vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentijs eius. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Deo. Peccatum enim vobis non dominabitur. Non enim sub lege estis, sed sub gratia.* [illegible] *ergo? Peccabimus, quoniam non sumus* [illegible] *lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis: siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Gratias autem Deo, quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam* [illegible] *mam doctrinæ, in qua traditi e*[illegible] *Liberati autem à peccato, serui f*[illegible] *estis iustitiæ. Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ. Sicut enim*

Ioan. 8. [illegible] 2. Pet. [illegible] 19.

exhi-

exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc verò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam. Stipendia.n. peccati mors, gratia autem Dei, vita æterna, in Christo Iesu Domino nostro.

A

B

QVandoquidem gratia regnare debet per iustitiam conseruatam semper, donec veniat in vitam æternam, *ergo quid dicemus? Permanebimus* iterum *in peccato iustificati* iam per gratiam, *vt abundet gratia,* iterum remittendo gratis quæ iterum deliquimus? *Absit* hoc: vt tam peruersa intentione reuertamur in peccatum. Hic incipit loqui de duplici resurrectione. Prima qua secundum animam iustificamur in baptismate, quod baptisma consecrauit nobis Christus in morte sua, fundendo aquam remissionis de latere suo; insinuans nos debere commori sibi in baptismo: vt quemadmodum ille semel mortuus ad actus veteris hominis non est reuersus; sic & nos semel iustificati in baptismo, omnem vetustatem peccati ibidem interficientes, resurrectionem animæ (ibi enim iustificata resurgit) custodiamus: ambulando in nouitate vitæ, quia si resurrectionem animæ in iustitia conseruauerimus; futuram resurrectionem corporum cum Christo, in incorruptione profectò habebimus. Reuertamur ad literam, vbi probat non debere reuerti ad peccatum, dicens. Verè semel iustificatis, non est vlterius permanendum in peccato. Nam nos *qui* in baptismo *mortui sumus peccato*, id est, ad hoc ne vltrà operemur peccatum: mortui dico secundum depositam vetustatem peccati, quomodo, id est, qua ratione nos

Resurrectio duplex.

C

D

qui sic commortui sumus Christo, *adhuc viuemus*, id est, perseuerabimus *in illo* peccato? Et verè non amplius viuere debetis in peccato illo, quia *an ignoratis* vos *quicunque baptizati sumus in Christo Iesu*, id est, per institutionem Christi, vel per Christum consecrantem nobis baptisma. Nos vtique *baptizati*, id est, abluti à peccatis *sumus in mortem ipsius*, id est, in similitudinem mortis eius: vt sicut ille semel mortuus est & semper viuit; ita & nos semel in baptismo peccatis moriamur, & in iustificatione semper viuamus. Sicut probauit quod semel iustificati iterum peccare non debemus, sic etiam probat quod à peccato nos benè continere possumus, dicens. Verè iustificati potestatem habemus, si volumus, non peccandi. *Nam* nos *consepulti sumus*: non solum mortui *cum Christo, in mortem* per baptismũ, quod quemadmodum Christus in sepulchro positus potestatem non habuit secundum carnem manum vel pedem extendere ad actus veteris hominis: sic & nobis si volumus, in baptismo potestatem dedit iam amplius non reuertendi ad vetustatem peccati. Ad hoc vtique consepulti sumus, *vt quomodo Christus surrexit à mortuis*, non amplius resumpturus actum mortalitatis: surrexit dico, *per gloriam patris*, id est, per verbum sibi vnitum: vel propter magnificandam gloriam patris: ita nos *positi in nouitate vitæ*, id est, in resurrectione animæ per baptismum iustificatæ: *ambulemus* proficiendo in accepta nouitate. Vere in nouitate vitæ possumus ambulare. Nam nos sumus similes resurrectionis eius, quia quemadmodum Christus resurgens nouus homo fuit, ita & nos per baptismum vetustate peccati deposita, in nouitate bonorum operum noui homines simus. Et verè similes resurrectionis erimus: *si complantati sumus*: nec per nos hoc potest fieri, sed per gratiam Dei *facti* cõplantati *similitudini mortis eius*. i. si commortui fuerimus Christo, ea

simi-

similitudine, vt sicut ille semel depositis miserijs veteris hominis, ad illas vltra non redijt; sic & nos in baptismo semel deposita vetustate peccati: ad illud vltra non regrediamur. Si enim sic complantati sumus similitudini mortis eius, *simul etiam* merito vnitate mortis *erimus* complantati similitudini *resurrectionis* eius, in nouitate operum proficiētes. Cōplantati ab illa similitudine dictum est: qua ramus bonæ arboris, trunco malæ arboris inseritur, fructusq; nouos ibidem facit; sic & nouitas iustificationis inserta trunco nostræ vetustatis, extincto sapore veteri, fruct⁹ faciat insertæ nouitatis. Similes vtiq; mortis Christi debemus fieri: *Scientes* hoc *quia vetus homo noster simul cum Christo affixus est cruci:* ad hoc, *vt destruatur in* nobis *corpus peccati:* ita destruatur corpus nostrū in eo quod peccabat, *vt vltra non seruiamus peccato*, sed imperium habeamus super peccatum. Dominus Iesus aliud genus mortis si vellet eligere posset, sed non sine mysterio cruci affigi magis voluit, significans nobis vt quemadmodum manus & pedes, sensus. s. humanos affixos habuit; sic & nos non solum opera, sed etiam sensus affixos habeamus, ne cogitemus vel operemur mala. Et bene debemus & possumus non seruire peccato. *Nam* ille *qui mortuus est* in baptismo: à peccato liberatus est. Nec hoc solum, sed etiam *iustificatus à peccato*. ¶ Postquam de prima resurrectione; quæ est animæ, sufficienter edocuit, quomodo esset obseruanda, subiungit de secunda dicens, nos eam habituros merito primæ bene custoditæ. Vtque magis capiamur amore eius; ponit commendationem ipsius, aperiens quam digna sit & quam vtilis dicens. Non solum mortui peccato iustificamur, quæ iustificatio est prima resurrectio, sed etiam *si mortui sumus* peccato: hoc est *cum Christo*: vt quemadmodū Christus semel mortuus, nunquam ad depositam vetustatem redijt: sic & nos semel per baptismum in peccato mortui, non reuertamur

Cruci cur affixus Dominus.

A ad peccatum. *Credimus* vtique & nos etiā *viuemus* in secunda resurrectione *simul*. i. facti impassibiles & immortales: neque hoc alibi nisi *cum Christo*. i. in oculis eius viuemus positi incorruptibiles. Si mortui sumus cū Christo, profectò credimus, quod viuemus cum Christo, *scientes* hoc *quod Christus surgens à mortuis iam nō moritur*. i. iam non vlterius mortem gustabit: quia semel mortuus ad iustificationem omniū sufficiens fuit. Nec solum non moritur: sed etiam *mors non illi vltra dominabitur*. Dominia mortis sunt, fames, esuries, febres, & quæcunque miseriæ. Caput

Mortis dominia quæ sunt.

B etiam & completio omnium miseriarum mors. Sed nec mors nec miseriæ quæ sunt prænunciæ mortis, dominabuntur amplius Christo semel mortuo. Verè Christus iam nō moritur. Nam hoc *quod mortuus est peccato*. i. ad destructionem peccati, *mortuus est semel*. i. semel mori suffecit. Et ideo semel commori illi in baptismo sufficiat nobis, perseuerando in accepta iustificatione. Probat etiam quod mors vltra non dominabitur Christo. Nam hoc *quod viuit*

C *viuit Deo*. i. vita Dei: quia si quemadmodum Deus viuit æternaliter & sine corruptione, profectò nullū Dominium in eo mortis erit. Quod dixit in toto debere commori Christo, vt ei cōuiuamus: adaptat modo Romanis, quorum hic intēdebat instructioni, dicens. Quandoquidē necesse est commori Christo, si volumus viuere cum eo: *ita*. i. hac ratione edocti *vos* Romani, *existimate vos* quidem esse *mortuos peccato*, id est, credite vos

D mortuos esse in baptismo, ne vltra manum porrigatis ad actum peccati: quod si ita mortui estis, existimate etiam vos *viuentes Deo*. i. in accepta iustificatione animæ viuentes & hoc merito in corruptione corporum victuros: & hoc totum *in Christo Iesu*. i. per Christum Iesum: qui & in præsenti iustificat, & in iustificatiōe permanentibus, vitam æternam præparat. Quod dixerat superius, nos mortuos esse peccato, & viuendum esse

Deo:

Deo: videns hominem nullo modo posse in hac vita se cohibere à venialibus: determinat in quibus peccatis mori debeamus, & possimus, sciens fomitem peccati naturaliter inesse cuique. Sed iã confortato libero arbitrio, possumus coercere fomitem peccati, ne prorumpat in actum. Et hoc determinans, ait: Quandoquidem viuẽtes estis Deo, *ergo peccatum*, id est, naturalis fomes peccati, *non regnet in* vobis. Regnare peccati est, consentiendo, agendo, & in opere peccati consuescendo. Peccatum vtique non regnet *in corpore vestro*, id est, quod iam vestrum est, & per confortationẽ liberi arbitrij subiectum dominio rationis. Corpore dico licet iustificato, tamen adhuc *mortali*: & nisi ratione regatur) prono in op⁹ peccati. Quare videndũ est, ne consentientes mortalitati vestræ non viuatis Deo. Non itaque regnet peccatum *vt obediatis concupiscentijs eius*. s. peccati. i. vt quod malè suadet infirmitas carnis vestræ, opere perficiatis nec solum non obediatis opere, *sed neque exhibeatis* ita, vt parata & opportuna per consensum faciatis *mẽbra vestra* peccato. Quia sicut nec operari, sic nec malo consentire debetis. Membra vestra dico tunc facta *arma iniquitatis*, si fuerint exhibita peccato. Si enim peccato cõsenseritis, tunc iniquitas armatur membris vestris, vt per hæc arma perficiat quod malè cupit. Nolite vos exhibere delicto, *sed exhibete vos Deo*, id est, præparate vos benè operando idoneos *Deo*. Et iustum est, vos dico factos *viuentes* in iustitia *tanquam ex mortuis*, mortui enim eratis in peccato. Nec solum actu exhibere vos Deo, sed etiam *membra vestra* in consensu & exhortatione bonorum præparate Deo. Mẽbra vestra dico facta tunc *arma iustitiæ*. His. n. armis perficier iustitia, quod benè suadet & cupit. Debetis vtique & potestis exhibere vos Deo. *Nam peccatum*, etsi naturaliter sit in vobis, *non tamen dominabitur in vobis*, si confortato libero arbitrio, velitis vti, sed potius vos

Regnare peccati quid est.

Liberum arbitrium.

A dominabimini ipsi peccato, ne habeat actum. Vere peccatum non dominabitur in vobis: *nõ* iam *enim estis sub lege*, quæ reos faciebat iubẽdo nõ adiuuando; *sed estis sub gratia*, quæ dimittit peccata, & adiuuat operari bòna. Quia iterum errare ex eo quosdam senrit, quod dixerat per gratiam omnia dimitti, & hac fiducia se peccare, quia gratia parata erat, & sufficiens relaxare omnia: contra sic malè operantes dicit hac intentione nõ esse peccandum, quia gratia omnia quidem dimittit, sed si aliquis pec-

B cando se subduxerit gratiæ factus seruus peccati: quomodo scit si ad gratiam reuerti poterit, cùm iam sub iugo peccati ligatus sit? Quandoquidem sub gratia sumus quæ sufficienter purgat omnia: *ergo quid dicemus? An* Ideo licitè *peccabimus, quoniam non sumus sub lege*, quæ iubendo grauat & nòn adiuuat; *sed* sumus *sub gratia*, quæ & peccata remittit, & benè operari adiuuat? *Absit*. Hoc inquit abesse debet, vt peccemus fiducia gratiæ: quia an *nescitis quod serui eius estis cui exhibuistis* vos ad obe-

C diendum? Serui dico facti *cui obedistis*, id est. in ea hora qua cito obedistis. Eius serui dico: *siue peccati* cui obedistis, ducentis *ad mortem*. i. ad damnationem. *Siue* serui estis *obeditionis*. i. iustitiæ ducentis vos *ad* maiorem *iustitiam*: quia obediẽdo peccato, serui peccati efficiemini, nec huius seruitutis vincula rumpere potestis libertate perdita. Ideò bonum est vt serui facti iustitiæ, à gratia non declinetis, quia serui facti peccati

D non potestis vestro iure reuerti ad gratiam. Ideò in iustitia perdurate, nec propter hoc solum, sed etiam ideò quia cùm olim iugo peccati deposito, facti estis serui iustitiæ: si iterum ad vomitum veteris seruitutis relabimini, rei estis instabilitatis, & iustæ perditionis: quod sic ait. Nõ solum pro eo quod præmissum est perdurare debetis in iustitia, sed etiam pro eo quod sequitur. Vnde *gratias ago Deo meo*, qui vos gratis sine merito vestro à iugo peccati liberauit.

Inde vtique gratias ago: *quia vos aliquando fuistis serui peccati, sed iam obedistis*, nec coacti, sed *ex corde*, id est propria voluntate eundo *in formam doctrinæ*.id est,in doctrinam quæ vos fecit Deo conformes. Imago enim Dei deformata & excæcata fuerat in vobis: sed per instructionem meam imaginem Dei in vobis reformaui. Formam dico illam, id est, tam excellētem sicut reformationem imaginis Dei: *in quam* formam *traditi estis* per misericordiam Dei,& doctrinam nostram. Per vos enim insufficientes eratis reformari. Olim fuistis serui peccati, sed nunc *liberati à peccato, facti estis serui iustitiæ*: & ideò nolite vlterius redigi in seruitutem peccati. Et vobis factis iam seruis iustitiæ *dico humanum*, id est, præcipio vobis quiddam satis leue, ad quod humanitas vestra satis potest sufficere. Et hoc quia spirituale est arduum non præcipio vobis: facio *propter infirmitatem carnis vestræ*, id est, quia scio vos adhuc carnalitate premi, nec satis firmos in spiritualibus, *humanum* vtique *dico*. Nam hoc hnmanum est *sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ*, id est,luxuriæ, gulæ, libidini; seruire etiam *iniquitati*, id est, omni contrario æquitati *ad* consummandam *iniquitatem*; saltem *ita nunc* fideles facti *exhibete membra vestra seruire iustitiæ* eundo *in sanctificationem*, id est in plenitudinem iustitiæ. Hoc vtique satis humanum est, vt quantum seruistis diabolo, tantum seruiatis Deo, cui multò magis estis obnoxij. Verè quia serui facti estis Dei, seruire debetis iustitiæ. *Nam cùm prius essetis serui peccati, liberi* tunc *fuistis iustitiæ*, id est, expertes ab omni iustitia, fideliter seruientes peccato. Sed nunc facti serui iustitiæ, longè fidelius seruire debetis Deo. Quandoquidem amore peccati fecistis vos expertes totius iustitiæ: *ergo quem fructum*, id est, quid vtilitatis *habuistis tunc* ante conuersionem *de illis*, *in quibus nunc* post conuersionem *erubescitis?* Ideò sic interrogando inuehitur in eos, vt à seruitute peccati, magis deterreat. De temporali fructu peccati ideo solum requiro: nam de fine eorum satis constat: *finis illorum est mors*, id est, in fine vitæ absorbet istos æterna damnatio. Serui facti peccati nullum fructum habuistis, sed *nunc* per gratiam *liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum*, id est, fide suscepta dignum: fructum dico tendentem *in sanctificationem*, id est, in plenitudinem iustitiæ. Impij mortem habent, sed vos habetis *finem vitam æternam*. Verè mors est finis illorum: nam *mors* est *stipendium peccati*, id est, peccatum ministrat hanc stipem, id est, mortem. Stipendium dicitur, hoc quod tribunus, vel prætor, pensata mercede militis, ministrat ei in exercitu. Mors habetur ex peccato, sed *vita æterna* habetur *per gratiam Dei*. Licet enim aliquod meritum sit ibi, prima tamen iustificatio fuit ex sola gratia. Et directio vitę quæ sequitur, & eadem gratia longè ampliųs quam meruerit remunerat: gratia dat vitam æternam: & hoc *in Christo Iesu*. i. per Iesum Christum Dominum nostrum.

Stipendium quid dicatur.

CAP. VII.

AN *ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuit? Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro alligata est legi: Si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur viuente viro* vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera, si cum alio fuerit viro. Itaq. fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt sitis vos alterius qui ex mortuis resurrexit, vt fructificetis Deo. Cùm.n. essemus in carne, passiones peccatorū quæ per legem erant operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti.*

* *marito.*

Nunc

Nunc aũt soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur; ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret. Non concupisces. (Exod. 20.17. Deut. 5. 19.) *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem viuebam sine lege aliquando. Sed cùm venisset mandatum, peccatum reuixit. Ego autem mortuus sum, & inuentum est mihi mandatum quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.* (1. Tim. 1. 8.) *Nam peccatum occasione accepta per mandatũ seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum, & iustum, & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: vt fiat suprà modum peccans peccatum per mandatum. Scimus enim: quia lex spiritalis est. Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor nõ intelligo. Non enim quod volo * hoc ago, sed quod odio * illud facio.* (* bonum * malum) *Si autem quod nolo illud facio, consentio legi quoniam bona est. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum. Nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum hoc ago. Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem.* (Di. 4. c. 1 ri. 12. q. 5. s. Paulus.) *Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem * me in lege peccati quæ est in membris meis.* (* captiuum me ducit. in lege, &c. 4. q. 1. s. 1.) *Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei, per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati.*

A QVIA superius satis probauerat, debere eos subijci gratiæ, & seruiendum esse Deo, ne modo in legalibus putarent se debere seruire Deo (peccatum enim esse credebant, si etiam in tempore gratiæ legalia prætermitterent) probat Paulus non vlterius seruiendum esse in legalibus, quæ si deserunt, non est peccatum; si faciunt, rei sunt. Non enim tenenda est vmbra, postquam venit veritas, & cùm carnalem legem expellat, spirituali legi alligat eos. Litera sic iungitur. Per Christum Iesum est vita æterna tantum. Nam per legem (Veritas vmbram fugare debet.) B non: quia *an ignoratis fratres*: vt magis excitet ad intellectum huius rei: & fratres vocat. & interrogat. Nec ignorare debetis (*scientibus enim legem loquor*) quia si benè consulitis idem inuenietis. An ignoratis dico *quia lex* quæcunque posita sit, *dominatur in homine*, non semper, sed *quanto tempore viuit* lex in eo homine, vel homo sub ea lege? Velut si in qualibet vrbe pręceptio aliqua poneretur, vsque ad determinatos annos, qui intra hos annos præceptum C positum non attenderet, reus esset transgressionis positæ legis. Qui verò finitis determinatis annis faceret contra positam legem, reus inde nõ esset, quia tempus eiusdem legis iam præterisset. Sic de lege Iudæorum, qui tempore Moysi vsque ad tempus Christi eam non obseruaret, reus esset. Sed postquam venit gratia, iam tempus eius legis præterijt, & sic reus non est qui eam deserit. Verè lex posita dominatur, quandiu homo viuit sub lege, vel lex in homine. D Nam lex coniugalis ista est. *Mulier quæ est sub viro*, maritali modo fœderata, illa *alligata est legi viri*, viuente viro: *sed si mortuus fuerit vir eius, soluta est mulier à lege viri.* (Viri mors mulierem soluit à lege viri.) Quandoquidem mulier viuẽte viro alligata est ei. *Igitur si viuente viro suo, habuerit rem cum alio viro, vocabitur adultera.* Sed *si vir eius mortuus fuerit, liberata est à lege viri: ita vt si fuerit iuncta cum alio viro, iam non iudicetur adultera.* Et *ita*. i. simili ratione *fra-*

fratres mei vos estis mortificati veteri *legi*, quæ data fuit solummodo vsque ad aduentum Christi. Mortificati dico *per corpus Christi*, id est, per Christum aduenientem, qui corpus, id est, veritas ipsius legis fuit: & cuius corporis lex vmbra fuit. Nec mortificati vt vidui remaneatis, sed *vt amodo sitis alterius, eius scilicet qui resurrexit ex mortuis*, per quod satis commendabilis est vobis. Resurrexit ad hoc vt per eum fructificaremus Deo, id est, per gratiam ad honorem Dei. Et modo tandem fructum facere licet sub gratiâ, quia *cùm essemus in carne*, id est, detenti in carnalitate: tunc *passiones peccatorum*, id est, mala desideria, *quæ* licet sensualis homo affectaret, rationalis tamen passiones esse iudicabat, quæ passiones *erant* notæ *per legem*: & augmentatæ per delictum præuaricationis. *Operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti*. i. vt facerẽt fructum damnationis. Sed *nunc* postquam venit gratia *sumus soluti à lege* veteri, quę erat nobis lex *mortis, in qua* morte peccati *detinebamur*: nec adiutorio legis surgere poteramus. Soluti inquit sum⁹ à lege carnali: Ita. i. propter hoc, *vt amodò seruiamus in nouitate spiritus*. i. spiritualiter renouãtes nos quotidiè bene agendo: iuxta

Ephes. 4. 23. illud: Renouamini spiritu mentis vestræ, *& non* amplius seruiamus *in vetustate literæ*, adhærentes literali intellectui, vt vetustas consueuit.

Quia dixerat superius, Iudæos mortificatos esse veteri legi, nec esse reuertendum ad eam, quia passiones peccatorum erant per legem, & per eam fructificabant morti; appellauerat etiam eã legem mortis, ne malè opinarentur Iudęi Paulũ hoc intelligere, vt lex esset causa peccati efficiens, & ad peccãdũ compellẽs, probat legem quãtum in ea est, esse bonam. Quia verò Iudæi ampli⁹ sub lege peccarent, hoc corrupta natura faciebat, non lex. Litera sic iungitur. Quãdoquidem per legẽ fructificabamus morti. *Ergo quid dicemus?* Dicemus quod *lex est peccatum*. i. causa peccati

A efficiens, & compellens ad peccandum? *Absit* hoc vt legem dicamus esse peccatum, quod si diceremus⁹, & legem esse iniustã probaremus, & Deũ datorem legis de iniustitia argueremus, qui legem dedisset compellentem ad peccatum. Per legem vtique non est peccatum, sed bonũ. Cognitio. n. peccati. *Non enim cognoui peccatum nisi per legem.* Ante legẽ vtiq; fuit cognitio peccati, cũ pincerna & pistor Pharaonis causa peccati in carcerem missi sunt Sed per legem dicit

B cognitum esse peccatum, quia originale ferè ab omnibus ante legẽ ignorabatur: & actualia multa nesciebantur esse peccatum, vt concupiscentia de qua subdit. Pœna etiam infernalis. quæ sequitur de peccatis, non ita sciebatur, nec meritum futurum nõ peccantibus. Putabant enim omnes in inferno permãsuros, licet sub dissimilitudine pœnarum. Sed per legẽ cognitum est originale, cognita sunt etiam multa actualia, prius incognita. Nec etiam ea quæ cognita erant,

C tanta esse credebantur. Cognita est etiam futura damnatio pro peccatis, & ideo ait. Per legem cognoui peccatum, & originale, & actualia, quanta erant, pœnamq́; pro ijs futuram. Verè per legem cognoui peccatum. *Nam* hoc. s. *concupiscentiam*, quam esse peccatum *nesciebam, nisi lex* ita *diceret: non concupisces.* Lex quidem bona est, quia dat cognitionem peccati, sed tamen per legem nihil bonum, sed omne malum habui:

D licet non culpa legis, quod æquipollenter ait. Licet lex bona sit, tamen peccatum. i. corrupta natura, vel diabolus instimulans: *operatum est in me concupiscentiam omnem*. i. voluntate, actu, consuetudine peccandi. Hoc inquit operatum est *peccatum accepta occasione per mandatum*. i. per legem mandatam hominibus. Accepta ait occasione. i. opportunitate ex lege: tum quia fragilitas humana magis tendebat in vetitum, tum quia diabolus feruentius accepta lege insultabat homini, videns legem datam fore quẽdam gradũ homini redeundi ad

Peccatū est corrupta natura. Homo duplex, sensualis, & spiritualis.

A di ad saluationem, quem prius quieto iure possidens inquietare negligebat. ¶ Notandum etiam, quod peccatum corruptam vocat naturam. Sunt.n. in vnoquoq; & sensualis homo & spiritualis. Sensualis dicitur pars illa animæ, cū corpore quæ sensificat corpus & ira premitur mole carnis, vt per singulos sensus cōgaudeat voluptati, diligēs suauia gustu, canora auditu, delectabilia visu, iocunda tactu, bene fragrantia odoratu. Illa verò pars animæ quæ non ita premitur carne, & hic dicitur rationalitas, cōtradicit sensualitati, & naturaliter appetit quod bonum est.

B Vere peccatum operatum est in me malum per mandatum. Nam dum eram *sine lege, mortuum erat peccatum* .i. corrupta natura secundum quod minus impugnabatur à diabolo, minus cupiebat peccatum, quia non erat prohibitum. Peccatum tūc mortuum erat, *ego autem viuebam*. i. viuere mihi videbat cùm essem *aliquando sine lege:* quia & minus cognoscebam, nec ita concupiscebam peccatum, nec diabolus adeò Inardescebat.

C Ante legem mortuum erat peccatum: *sed cùm venisset mādatum*, quod mortuum erat *reuixit peccatum*.i. corrupta natura vires resumpsit, magis stimulante diabolo, & vt est vitium humanæ fragilitatis magis concupiscendo interdicta. Reuixit ideo: quia in principio vixerat, & cognitum fuerat originale, cùm adhuc recens erat. Veniente mandato reuixit peccatum *ego autem sum mortuus*, non solum de prioribus, sed etiā de præ-

D uaricatione datæ legis reus factus. Et quandoquidem per legem reuixit peccatum: & ego mortuus sum: igitur *mandatum quod erat* mihi datum *ad vitam* secūdum intentionem datoris: hoc mandatum, non iā ad vitā, sed inuersum *inuētum est mihi esse ad mortem*. Nō quia me compelleret ad peccatum: sed quia causa fuit sine qua nec reus essem præuaricatiōis. & causa pro qua diabolus magis insurgeret: contra quàm lex nō adiuuabat, sed præcipiendo impediebat: Congruè

A dicit inuentum est ad mortē. Non.n. positum erat mādatum ad mortem. Probat mandatum esse sibi ad mortem, non tamen culpa legis, sed vitio corruptæ naturæ compellentis, dicens. Verè mandatum inuentum est mihi ad mortem, *nam peccatum*.i. corrupta sensualitas seu diabolus *accepta occasione*, seu quia suasio delectationis ad peccandum vehementior est, cùm adest prohibitio, seu quia diabolus ardentius incumbebat. Sic vtiq; accepta opportunitate *per mādatum, seduxit me*, vt consentirē peccato: *& per illud* seducere *occidit*

B me, præcipitando in actum peccati. Et quandoquidem mādatum erat ad vitam, ex culpa peccati inuersum est ad mortē. *Igitur lex sancta* est. i. præcepta legis sancta sunt, *& mandatum* .i. opus præceptorum; vt ieiunare, dare eleemosynam. Hoc inquit mādatum *sanctum*.i. sancitum & firmatum in bono est. Est etiam iustum æquitatem seruans ad proximum. Est etiam *bonum*. i. vtile implenti illud. Modo sufficienter probauit legem

C esse bonam in se. Sed diceret Iudæus; non curo an lex bona sit, cùm sit mihi causa damnationis: quo contra Paulus probat per legem neminem dānari, sed potius enutriri in bono. Corrupta verò natura hæc, causa est compellens ad peccatum. Vnde sic ait. Quandoquidem mandatum sanctum est: *ergo illud quod* in se *bonum est* credi debet, *quod mihi factum est mors*.i. causa cōpellens me ad mortē? *Absit* hoc, vt illud quod bonum est, sit causa quæ malum efficiat. Manda-

D tùm vtiq; quod bonū est, non est mihi factū mors, *sed peccatum*.i. corrupta natura: vel diabolus instimulans peccatum; ita dico *vt appareat*, id est, vt cognoscatur esse *peccatum:* illud *operatum est mihi mortem per bonum*.i. accepta occasione à lege quæ bona est, coegit me magis peccare. Præuaricari etiam quod prius non erat. Operatum est dicit ita per bonum *vt peccatum fiat:* peccans nunc in lege *supra* priorem *modum*.i. priusquam lex daretur *per mādatum*. i. per

præuaricationem mãdati magis *peccans*. Verè lex non est operata mortem, sed peccatum. Nam nos scimus ab auctoritate vim habente. *Scimus* vtiq; *quia lex est spiritualis*, id est, vel data per Spiritum sanctum, vel nutriens spiritum hominis, quorum alterum si sit, constat quia non est causa mortis. Lex vtiq; est spiritualis, *sed ego sum carnalis*.i.adhærens carnalitati; *venũdatus*: quem primus parens pro gustu pomi venundedit, nec ita vt sim solum in peccato, sed etiam *sub peccato*: quia & si volo, & diu laboro, per me tamen surgere nequeo. ¶ Hic incipit ostẽdere, quod lex & rationalis homo in voluntate boni consentiant: sed tamen ab illo tertio. i. à corrupta natura superantur. Et hoc de rationalitate quod bona sit & bonum velit conueniẽter probat. Sicut.n. si lex mala esset, dator legis inde vituperaretur. Sic etiam si naturalis ratio aduersaretur bono, iustè qui rationem dederat de malo rationis calũniaretur. Verè sub peccato sum. *Nam quod* ego *operor*, siue dimittendo bonum quod vtique est operati malum, siue faciendo malũ, quod inquam operor ego sensualis: *intelligo* ego rationalis *non* esse operandum. Verè operor dimittẽdo bonum, quod intelligo non esse operãdum. *Non enim ago hoc bonum quod* ego rationalis *volo*: & verè operor faciendo malum quod intelligo non esse operandum. Nam ego carnalis facio *illud*, *quod* ego rationalis *odio*. Et nunc quia lex spiritualis & bona est: Rationalitas verò mea bonum vult cum lege, inde apparet, quod lex & ratio simul sentiant, licet carnalitas præualeat. Ago inquit illud quod odi .i. illud quod nolo. *Si autem* rationalis *nolo illud quod* carnalis *facio*: ecce iam *consentio legi*, id est, idem volẽs testis sum legi de hoc *quod bona est*. Quandoquidem ego rationalis nolo illud quod carnalis facio. (Illud nunc illatiuum est) *Ergo ego* rationalis *iam non operor illud* quod me nolente operatur caro, *sed peccatum*, id est, fomes peccati, *quod peccatum habitat*, id est, assiduè remoratur *in me* carnali. Et verè peccatum habitat in me, quia bonum non habitat in me. Quod sic ait. *Scio quidem quia bonũ non habitat in me*, hoc quod dico in me est. i. *in carne mea* .i. in me carnali. Et hoc probat. Verè bonum non habitat in carne mea, nam neque per voluntatem, neque per actum. Per voluntatem quidem non habitat. *Nam velle* bonum *adiacet mihi* carnali. i. quodãmodo approximat carni. Nemo enim tam impius, quin aliquando saltem bonum velit: quod si adiacet, ergo non habitat in me, velle bonum adiacet. *Sed perficere bonũ* illud *nullo modo inuenio* in carne mea. Verè perficere bonum non est in me carnali. *Nam* ego carnalis non *facio hoc bonum quod volo* rationalis. *Sed* ago carnalis hoc malum; *quod nolo* rationalis. Vel aliter. Verè perficere bonum ex toto non inuenio in me. Nam etiam hoc bonum non facio quod bonum esse cognosco, & ideò facere volo. Non enim omnia bona mihi nota sunt. De eo ꝙ dixit superius ad aliud probandum, non quod volo hoc ago; iterum hoc per aliud probato, infert dicens. Quãdoquidem ego rationalis *nolo malum*, *quod ago* carnalis: ergo *ego* rationalis *non operor illud* malum, *sed peccatum*, .i. corruptio naturæ. *quod* peccatum *habitat in me* carnali, operatur illud malum. Repetit locum vnde inferat, si quod nolo illud facio. Quandoquidem ego rationalis nolo malum. Lex autem (sicut probatum est) malum similiter non vult. *Igitur* ego rationalis *inuenio legem* esse bonam. l. vtilem mihi rationali volenti facere bonum. Lex bonum docens, & ratio bonum volens, consentiendo in bono seinuicem inueniunt. *Volenti facere bonum & non facienti*, bene dico: *quoniam malum* carnalitatis *adiacet mihi* rationali: & ꝓpterea bonum quod volo perficere nequeo. ¶ Nota, quoniam Paulus figuratiuè sub persona sua de omnib⁹ loquitur, assumens sibi personam, nunc ante

legem

legem nunc in lege. Vere bonum inuenio in me. *Nam ego condelector legi Dei*: quia & illa bonum vult & ego cum ea. Condelector dico *secundum interiorem hominem*, quia interior homo rationalis vult quidem bonũ: etsi nequeat operari, cùm modo dixerit, quod lex & rationalitas bonũ velint, ostendit vtrumque superari à tertio .i. à carnalitate, quod tertium ostendit superandum esse per gratiã, & hoc satis idoneè facit. Cùm enim legem ostendat deprimi per carnalitatem, nec eos qui sub lege fuerunt quicquã boni fecisse, nisi per gratiã. per hoc planè Iudæos insinuat debere subiici penitus gratiæ Dei, & non amplius legi. Per hoc iterum quod rationalitatem, etsi bonũ vellet, succubuisse tamen carnalitati dicit; gentiles ne se de libero arbitrio efferant, deprimit, & sic oẽs gratiæ Dei subijcit. Licet secundum interiorem condelector legi Dei, *tamen video aliam legem in membris meis*.i. in carnalitate mea. Legem ideò dicit, quia quẽadmodum ratio dictat agere quod bonum est, sic sensualitas quod malum est: legem membrorum dico, *repugnantem legi mentis meæ* .i. bonis quæ ratio suadet. Nec solum repugnantẽ, sed etiam *captiuum ducentem me in legem peccati*: vt operer ea quæ corrupta sensualitas dictat: *quæ* lex peccati *est in membris meis* .i. in singulis sensibus diffusa. Et quandoquidem lex membrorum captiuum me ducit in peccatum: ergo *ego* rationalis sum *infelix*: quia sum *homo*.i. quia carnalitate deprimor: & *me* infelicem *quis liberabit de corpore mortis huius* .i. de morte peccatorum, quæ sunt in corpore meo: vel de corpore mortis .i. de tota hac massa peccatorum, quæ ducunt ad mortem? Lex non potest liberare me Iudæum, non ratio naturalis me gentilem, cùm hæc in vtroque deficiant. Scio liberationem meam, *gratiam Dei* datam *per Iesum Christum Dominum nostrum*. Illa profectò liberabit me, & ideò vos Iudæi gratiæ efficaci, non legi impotenti, vos iterum gentiles gratiæ Dei non

A rationi debilitatæ, subijcimini. Considerandum est, quod duplex velle bonum sit in homine. *Duplex velle bonum est in homine.* Alterum secundum naturalem rationem, quæ corruptione peccati depressa, bonũ quod vult operari non sufficit. Alterum velle secundum inspirationem Spiritus S. per quem fomes peccati deprimitur, vt bonum operari possimus. Velle autem naturalis rationis hoc erat, de quo superius dicebat. Non quod volo bonũ hoc ago. ¶ Dixerat superius interiorem hominem & legem condelectari in bono sola

B voluntate non actu, quia contra hæc duo inualescebat fomes peccati, legẽ & rationem expugnans: sed postquã Deus ostendit vtrumq; bonum legis & rationis in homine deficere, dedit ad vltimum gratiam suam, quæ liberum arbitrium confortauit; vt iam si velit homo bonum possit operari, & benè coercere fomitem peccati. Quia aũt hominem redemptum per gratiam, Deus non penitus à fomite peccati diuisit, causa hæc fuit, quia reliquit meritum homini. *Fomes peccati quare relictus est hominibus.* Si enim homo sola necessitate quia non pos-

C set, non peccaret, non esset meritum quo saluari deberet. Vt aũt locus esset merendi, fomitem peccati reluctantem dimisit, debilitatum tamen & (si velit homo) subditum rationi. Quia iterum hominẽ à peccato redemptum, non in tanta dignitate restituit, in quanta fuerat Adã cùm cecidit, factum est ne iterum homo de subita & tanta felicitate superbiendo, irreparabiliter caderet. Quare ad memoriam peccati, & ad custodiam humilitatis opportunè relicta est pœ-

D na peccati, vt etiam per hoc ostendatur vis S. Spiritus, adiutorio cuius, rationalis homo subigit sibi carnalem: cui subiectus fuit, quamdiu sine gratia fuit. Litera sic iũgitur. Quãdoquidem gratia Dei data per Iesum Christum me liberauit: *igitur ego ipse* qui ante gratiã subiectus eram carnalitati, iam quod bonum volebam potens operari, non solum volo, sed etiam *seruio mente* .i. potestatem habeo secundum quod ratio ammonet

benè operando seruire *le[illegible]i Dei.* Nec ita tamen vt fomes peccati penitus in me destructus sit, *sed* potestatem habeo seruire *carni*.i. secundum carnalitatem *legi peccati.* In hoc etiam maximum notat miraculum, quod fomes peccati, contra quem nihil prius poterat ratio, nunc subiaceat rationi si velit homo.

CAP. VIII.

NIHIL *ergo nunc damnationis est his qui sunt in Christo Iesu: qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundùm carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis mors est, prudentia autem spiritus vita & pax. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo. Legi enim Dei non est subiecta, nec enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si autem quis spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò viuit propter iustificationem. Quia si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis habitat in vobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis viuificabit, & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum eius in vobis. Ergo fratres * debitores sumus, non carni vt secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicunque enim spiritu Dei aguntur, hi filij sunt Dei. Non enim accepistis spiritum seruitu-*

82. dist. cap. propositi.

* Spiritui.

A *tis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus Abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei. Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. si tamen compatimur, vt & glorificemur. Existimo enim quod non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim omnis creatura* B *subiecta est, non volens: sed propter eum qui subiecit eam in spe: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit & parturit vsque adhuc. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri. Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Nam quod videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus: per patientiam expectamus. Similiter autem* C *& spiritus adiuuat infirmitatem * nostram. Nam quid oremus sicut oportet, nescimus: sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur * in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos &* D *vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & magnificauit. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, immò qui*

* Nostra

* Cooperantur

&

*& resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis: Quis ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio? An angustia? An persecutio? An fames? An nuditas? An periculum? An gladius? Sicut scriptum est. Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim, quia neque mors, neque vita, neq; angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neq; fortitudo, neque altitudo, neq; profundum, neque creatura alia * poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.*

Psal. 43. 22.

* aliqua.

QVandoquidem mente seruire possum lege Dei. *Ergo* nunc in tempore gratiæ *nihil damnationis* relictum est *his qui sunt in Christo Iesu*, .i. qui in fide Christi renati sunt. Non quod modo boni sint, modò malè agendo non sint, sed quia ita sunt in Christo Iesu, *quod non ambulant secundum carnem*. i. non delectantur in malis, sectando carnalitatem. Ambulare congruè remouet. Impossibile enim est, non inuicem facere quæ carnis sunt. Propterea non dixit, qui sunt secundum carnem, sed qui ambulant. i. qui de malo non pœnitent, sed consuescendo delectantur in eo. Verè nihil damnationis est his qui sunt in Christo Iesu. Nam *lex spiritus* .i. vel quam Spiritus sanctus dictat: vel ipsa rationalitas, spiritus dico datoris *vitæ* .i. qui dat hîc viuere in virtutibus: vnde etiam prouenit vita æterna. Vitæ dico habitę *in Christo Iesu* .i. per Christum Iesum. *Liberauit me à lege peccati*. i. à fomite peccati, *&* à lege *mortis* .i. ab actu fomitis peccati, ne quod fomes malè suadet, operarer. Verè liberatus sum à lege peccati: *nam* per filium Dei. *Deus* enim *misit Filium suum*: non quod Filius abesset alicubi, sed quia ipse natura inuisibilis per vnitam sibi carnem factus est visibilis, missus dicitur secundum cognitionem nostram. Misit vtique Deus Filium suum, non in carnem peccati, sed *in similitudinem carnis peccati* .i. in carnem similem carni peccatrici. Christus enim omnem carnis materiam præter peccatum sustinuit: & per missum Filium *damnauit peccatum* .i. fomitem peccati: quod erat *in carne* nostra. *De peccato* .i. per Filium qui fuit hostia pro peccatis omnium oblata. Vnde & Christus dictus est peccatum. Hostia enim pro peccato oblata, peccatum dicebatur, vel pro peccato. Vel ita. Damnauit peccatum .i. sathanam de peccato: quod diabolus fecit in carne Christi. Diabolus enim ius habebat in omnem hominem propter originale peccatum: de quo quia Christus reus non fuit (non enim in concupiscẽtia carnis natus est) in eum diabolus Indebitum ius vsurpauit: ideò ius quod concessum ipsi erat in omnes, perdidit, & sic quia incõcessa captauit, iustè cõcessa perdidit. Damnauit vtiq; peccatum: ad hoc, *vt impleretur in nobis iustificatio legis* .i. quam lex præsignabat, & implere non poterat in nobis de termino: *qui non ambulamus secundum carnem* .i. sequendo desideria carnis: *sed* ambulamus *secundum spiritum* .i. secũdum quod dictat Spiritus S. vel ratio. Damnauit dico peccatum, quod .s. damnare peccatum impossibile erat legi. Lex enim impotens erat liberare ab originali, in quo .i. in implenda iustificatione, lex infirmabatur per carnem. i. quia carnalitatẽ sectabatur: verè iustificatio non impletur, ijs qui ambulãt secundum carnẽ. *Nam ij qui* sectãtur *carnalitatem, sapiunt*. i. saporem bonum capiunt in his quæ carnis sunt. Amodo in sequẽtibus longè cõmendabit legem spiritualem per oppositum, deprimẽdo carnalem. Quid inde diceret aliquis si sapiunt ea quæ carnis sunt? Malum vtiq; multum est hoc. *Nam prudentia carnis est mors*. i. vacare ijs quæ caro suadet, mors animæ est. His qui sequuntur spiritum implebitur iustificatio legis. Nam qui sunt secundũ spiritum, sentiunt. i. sapiunt & sectãtur ea quæ sunt spiritus.

Christus dictus est peccatum.

Et

Et quid inde diceret aliquis? Multum equidem. Nam *prudentia est spiritus vita*.i. viuere hic in virtutibus, *& est pax*.i.trãquillitas animi,& quies à tẽptationibus. Non enim oẽs qui viuũt in virtutibus, pacem hãc habeut, sed admodum pauci: ideò prudẽtia carnis est mors, *quoniam sapientia carnis est inimica Deo*, quamdiu inimicatur Deo, viuere nequit. Sed qui bonum carnalitatis suæ Deo pręponit: regnũ Dei (quantũ in se est) diminuit, subijciens se regno carnis. Verè sapientia carnis est inimica Deo. *Nam non est subiecta legi Dei*, sed imperio carnis. Nõ est subiecta, *quia nec esse potest* subiecta, quãdiu carnalitati adhæret. Quid enim enumerare quæro singula dicens, prudẽtia carnis est mors & inimica Deo? vt paucis comprehendam: *quicunque sunt in carne*.i.in carnalitate, quamdiu ibi detinẽtur, *Deo placere non possunt*. Quia modo dixerat, qui in carne sunt Deo placere nequeũt, ne per hoc deterreret Romanos, qui prius iustificatione accepta, ad aliqua peccata relapsi fuerant, demulcet eos blandiendo, tamen quæ facienda sint eis apertè insinuãs. Qui in carne sunt Deo placere nõ possũt: Sed *vos* ô Romani *nõ iam estis in carne*, nec vos in carne esse intelligo, *sed estis in spiritu*. Hac cõditione tamen vos esse in spiritu pronuncio, *si Spiritus Dei* quem in baptismo accepistis *habitat* .i. perseuerat *in vobis*. *Si quis autẽ* (non dico de vobis, sed quicunq; ille sit) qui *non habet spiritum Christi, hic non est eius*.s. Dei.i.non habet partem cũ Deo. Hic planè ostẽdit Apostolus, Spiritum sic à Filio, vt à Patre procedere, vbi ait spiritũ Dei, & spiritum Christi, & quod idem sit spiritus Dei, & spiritus Christi. *Si autem Christus*.i. spiritus Christi *est in vobis, corpus quidem vestrum mortuum est* .i. mortalitati adhuc subiacet *propter peccatum*.i.vel propter pęnam peccati, vel propter custodiam, ne iterũ cadatis per elationem. Corpus quidem adhuc est mortuũ, *sed spiritus* vester iam *viuit propter iustificationem*.i.per opera iustitiæ quæ exercet iustifica-

Spiritus non minus à Patre, quam à Filio procedit.

A tus a peccatis: vbi ait: Si Christus est in vobis, innuit Christum & Spiritũ S. idem esse in substãtia Deitatis. Nec solum per spiritum habitantẽ in vobis, vitam spiritus habebitis, sed etiã *si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis*, pro hac causa quia Spiritus S. in eo habitauit. Si, inquit, idem spiritus *habitat in vobis*, *viuificabit etiã mortalia corpora vestra*, facta immortalia propter eandem causam .s. *propter inhabitantem spiritũ eius in vobis*. Et quia sic de vobis facere possit, & facturus sit, præsignauit in eo *quod* iã
B *suscitauit Iesum Christum à mortuis*. Quia si quęritur, quare Christus ante omnes incorruptibilis suscitatus sit? Respondetur ideò quia de Spiritu S. conceptus sit: quia peccatum nõ fecit, & quia per eum incorruptionem omnes habituri sunt: dignum fuit, vt omnes in hoc, & tempore præueniret, & plus omnibus acciperet. Quãdoquidem Deus & iam animam viuificauit, & corpus viuificabit, *ergo fratres iam non sumus debitores carni* .i. iam nihil debemus carnalitati, sed spiritui: quia per spiritum viuimus,
C & adhuc viuificabimur. Debemus quidem carni quæ necessaria sunt ei. vt victum & tegumentum. sed non ita viuamus sequentes carnalitatem. *Si enim secundũ carnem vixeritis*, non viuificabimini, sed *moriemini*. *Si autem facta carnis mortua feceritis, per spiritum viuetis*, & hic secũdum animam, & in futuro secundum corporis incorruptionẽ. Et mortificare debetis. Nã spiritu Dei agimini, & verè viuetis, quia filij Dei eritis. Quod sic ait. Verè si mortificaueritis carnem,
D per spiritum viuetis. *Nam quicunque aguntur spiritu Dei* (quod est mortificare facta carnis) *hi sunt filij Dei*, & hæc est vita æterna. ¶ Postquam satis commendauit legem spiritus, ostendit quanta vtilitas sit nobis per Spiritum S. quod iã partim supra ostẽdi. Verè filij estis. *Non enim* iam estis serui, quod sic ait: Vos quidem *accepistis spiritum*, sed non spiritum *seruitutis*: vt amplius serui sitis, & seruiatis *iterũ in timore*. Dum enim sub lege era-

Christus quare ante omnes incorruptibilis suscitatus.

Carnis quæ debemus.

tis,

tis, timore pœnarum quas lex minabatur seruiebatis: qui aũt timore pęnæ seruit, pœnam euadit, gloriã non meretur. Spiritum seruitutis vtique non accepistis, *sed accepistis spiritum adoptionis filiorum* .i. per quem adoptamini in filios Dei. *In quo* spiritu docente, nos *clamamus, abba pater.*

Abba quid significat.

Abba Hebræum est, significans id quod pater, vel pater græcum. Ideò hebræam vocem posuit, & vocem gẽtium: seu græcã, seu latinã: vt ostẽdat vtrumq; populũ, Iudæum & gẽtilem in nouitate spiritus debere seruire Deo, non iam in vetustate literæ. Verè in spiritu clamamus abba pater. Nã *Spiritus S. reddit testimonium spiritui nostro* .i. docet rationem nostram, hoc *quod sumus filij Dei.* Nisi enim spiritus hoc insinuaret, nesciremus nos esse filios Dei. *Si autem* sumus *filij*, erimus *etiã hæredes.* Ecce quot vtilitates sunt nobis per spiritum. Prius adoptamur in filios. Dehinc clamamus. Hęredes etiam constituimur, nec vilis hæreditatis, sed *hæredes Dei*, quia Deus distribuet nobis hæreditatem suam .i. totius boni sufficientiã.

Hæredes Dei qualiter dicuntur esse Christiani.

Si quæramus quomodo sumus hæredes Dei, cùm vsus habeat hæredem esse morte decessoris? Respõdetur, quia Deus quodammodo nobis morietur in futura beatitudine, secũdum hoc quod nũc videmus eum per speculũ & in ænigmate, tũc autem facie ad faciem sũmus visuri. Hæredes erimus Dei, *cohæredes autem Christi*, quia eandem hęreditatem quam Christus .i. incorruptionem secũdum carnem modò nostro accipiem⁹. Hæredes dicit Dei, velut eius cuius est hæreditas, eamq; distribuit. Cohæredes Christi, velut eius qui nobiscũ partẽ capiet hęreditatis. Cohæredes erimus Christi, hac tamen cõditione dico: *si compatimur* Christo non intẽtione laudis vel lucri tẽporalis: sed *vt glorificemur*, desiderio tãtum ęternæ gloriæ. Compati vtiq; debemus, vt glorificemur. *Nam ego existimo* (& verum est) quod *omnes passiones huius tẽporis* .i. quæ temporales sunt, & huius .i. tam breuis tẽporis, *non sunt condigna ad* prome-

A rendam *futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis*, quia nec nos ipsi qui eã habituri sumus, quã digna & magna sit intelligimus. Verè gloria hæc reuelabitur in nobis. *Nam expectatio creaturæ* .i. totius Ecclesię *expectat reuelationem filiorum Dei*, vt & ipsi inter filios Dei reuelentur. Quia si omnis Ecclesia hoc expectat, credẽdum est futurũ esse quod expectat. Expectatio expectat, frequentiã notat.

Ecclesia quomodo creatura Dei.

Creaturam vocat Ecclesiam, nã hæc spe-
B cialiter creatura Dei est, quã etiã iustificãdo nouã creaturã fecit: & quia causa eius bona omnia creata sunt, ideò creatura .i. Ecclesia expectat hãc reuelationem; *quia subiecta est vanitati* .i. miserijs carnis, quæ vanæ sunt. Si enim modo comedit, post modicum iterum esuriet, si bibit, iterum sitiet, & sic in cæteris. Et quia hæc omnia videt vana, ideò expectat hoc vbi nulla sit varietas. Subiecta quidẽ est vanitati, sed *non volẽs*, quia nollet pati hæc vana, & licet non volens, *tamẽ propter eum* sustinet *qui subiecit eã* his miserijs ne iterum superbiendo
C periret. Subiecit dico *in spe* positam, vt spem haberet euadendi hanc vanitatem, in spe dico hac: *quia* .i. quod vt Christus, sic *etiam ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis* .i. variabilitatis, transferenda à seruitute *in libertatem*, à corruptione *in gloriã filiorũ Dei.* Benè dico non volens subiecta est: *nam* nos *scimus quod omnis creatura* .i. Ecclesia, *ingemiscit* animo *& parturit* .i. maximo conatu laborat operãdo quemadmodũ parturiẽs fructũ de labore expectans. Parturit dico *vsque adhuc*, quia à primo iusto
D semper in labore fuit ecclesia vsq; ad hoc tempus. Creatura vtiq; ingemiscit, *nõ solum aũt illa* creatura, *sed etiã nos ipsi*, qui tantæ dignitatis sumus ꝙ etiã dij esse reputamur: nos dico *habentes primitias spiritus*, qa in primitiua Ecclesia prius omnibus & abundãtius Spiritũ S. accepimus, abundãtius etiã prophetis qui præcesserunt: nõ .n. semper per Spiritũ S. loquebãtur, quia aliquãdo recedebat Spiritus S. ab eis, & quæ falsa erãt prædicebãt:

Spiritus S. certius in Apostolis quam in prophetis.

vt

vt Nathan quandoq; & quidam alij: sed Apostoli nunquam priuati sunt semel accepto Spiritu sancto. *Nos ipsi* habentes primitias spiritus, qui adeò digni sumus, etiam ipsi ijdem à Deo fragiles sumus, quod gemimus quēadmodum creatura. Et ne putarentur gemere compassione subditorū, & non pro se, determinat. *Gemimus* dico *intra nos*, i. pressi tentationibus quæ nos conturbant interius. Prius ipsi, nota est dignitatis: Alterum ipsi, fragilitatis. Per hoc Apostolus multum consolatur Ecclesiam, & inuitat ad patientiam: quod dicit Apostolos eàdem fragilitate premi, qua premūtur subditi. Subdit etiam magnam consolationem quam habent, dicēs. Gemimus dico, *expectantes adoptionem filiorum Dei*. i. vt adoptemur in filios Dei. Duplex adoptatio est. Prima qua Deus peccata dimittit & iustificat. Secunda qua in æterna beatitudine sanctos cohæredes faciens Christi, eos remunerat. De hac autem secunda innuit se Paulus intelligere, cùm ait. Adoptionem dico. i. *redemptionem corporis nostri*. i. in qua adoptione corpus nostrum modo fragile, nulla corrumpetur mutabilitate. Per hoc quod dicit expectātes, innuit se de futura adoptione loqui, non de iam habita. Rem enim iam habitam: non expectamus. Credendum est etiam Christum assumpsisse ideò corpus cum anima, vt vtrumq; liberaret à corruptione. Verè expectamus, quia spem habemus Spes autem ista magnum habet meritum: nam saluos nos facit. Quod sic ait. *Spe*. i. merito spei, quia rem inuisibilem & etiam incogitabilē constanter speramus, hoc merito *salui sumus*: & in hac spe *facti* sumus ab alio, non à nobis. Non enim fragilitas nostra nisi Spiritu sancto confortata speraret, quia nesciret: & sic nec meritum salutis haberet, spe salui facti sumus, tantum meritum habet vera spes: sed illa *spes*. i. res sperata *quæ videtur iam non est spes*, nec spei meritum habet. Spes enim est de re quæ non videtur: vt si speramus ali-

Adoptatio est duplex.

Christus quare assumpsit corpus cum anima.

Spes est de re quæ non videtur.

A quem nobis daturum pecuniam, illud quod speramus, nondum videmus, i. nos habere pecuniam. & si pecuniam ipsam videamus. Rei autem quæ iam habetur non est spes, sed iā vsus habetur. Verè rei quæ videtur non est spes, *nam quod videt quis, illud quomodo* vel quare *sperat?* Nō est amplius sperandum, sed eo vtendum. Rei quæ videtur non est dicēda spes, sed si illud quod non videmus speramus, meritum huius spei habemus. Nam *expectamus* rem speratam *per*

B *patientiam*. i. in expectando patiēter omnia toleramus, desiderio rei quā speramus. Et hæc spes quæ tanti est meriti, per Spiritum sanctum habetur. Nec hoc solum dat nobis Spiritus sanctus, sed etiam *similiter*. i. sicut spem: & per spem patientiam: sic idē *spiritus adiuuat nostram infirmitatem.* Sicut enim infirmi sine Spiritu sancto essemus in spe, sic etiam infirmaremur in oratione, nisi doceret nos spiritus. Verè Spiritus adiuuat nos infirmos. *Nam nos scimus quid oremus*, sicut scire oportet & orare. scimus quidem quomodo non oportet. Nos vtique nescimus, *sed ipse spiritus postulat*. i. postulare nos facit &

C innuat. Postulat dico *pro nobis*. i vel vice nostri, vel causa nostræ vtilitatis: *gemitibus inenarrabilibus*. Gemitus ideo inenarrabiles dicit, quia ipsi contemplatores nescirent explicare, nec possent, quot & quantis desiderijs æstuant. Ex eo quod dictum est, Spiritus postulat, quidam in errores lapsi sunt: dicentes Spiritum minorem Patre & Filio: quia qui postulat, minor intelligitur eo, à quo postulat: curialitatem Pauli, vertentes in

D hæresim. Sicut enim qui modo docuisset aliquem quo genere loquendi, & quibus verbis loqueretur cum principe, ille per illum instructum diceretur loqui eidem principi: sic Spiritus sanctus, quid, & quomodo postulemus nos instruit; & per nos instructos dicitur postulare, non aliter. Quod supra dixit: nescimus orare sicut oportet: hoc in ipso apertum est, qui contra salutem spiritum sa-

Spiritus S. quomodo postulet.

Spiritum sanctum non esse minorem Patre & Filio.

thanæ orauit auferri a ſe datum ſibi ob cuſtodiam humilitatis, ne quia raptus erat ad tertium cœlum, & audierat quæ non licebat homini loqui, ſuperbiret: ſed per impellentem fragilitatem, puſillanimitatem carnis reminiſceretur. Spiritus ſanctus ſperare nos facit, orare nos docet, & exaudiri nos facit. Quod ſic ait. Spiritus poſtulat: ille *autem qui ſcrutatur corda*.i.Deus, *ſcit*.i.complet & approbat *quod deſiderat*.i.deſiderare nos facit *Spiritus* ſanctus. Scit ideò *quia* ſpiritus *poſtulat ſecundum Deum*.i.docet nos ſpiritus poſtulare, quod Deo bonum eſt concedere. Poſtulat dico *prò ſanctis*.i.vel vice vel cauſa ſanctorum. Scrutatur ab ea ſimilitudine dictum eſt: quia quemadmodum ille qui multo ſcrutinio rem inueſtigat, melius rem ipſam cognoſcit: ſic Deus non quod ſcrutando laboret: ſed quaſi ſcrutator & longè melius occulta cordium nouit. Non ſolum ſpiritus ſpem dat, orare inſinuat, exaudiri facit: ſed & quæcunq; proſpera vel aduerſa contingant ſanctis: omnia facit ille eſſe ad bonum Litera ſic iungitur. Orare ſicut oportet per nos neſcimus: Hoc autem per Spiritum ſanctum *ſcimus, quoniam* idem ſpiritus *cooperatur omnia* ſeu proſpera, ſeu aduerſa *in bonum*.i. ad vtilitatem ſanctorum. Vel omnia cooperantur à Spiritu ſancto in bonum, vt paſſiuè dicamus. Vel in actiuo ſenſu omnia cooperantur in bonum: & iterum per Spiritum ſanctum. Sententia non mutatur, cooperantur dico diligentibus Deum: nec qui modò diligant, modò peccando odiant: ſed *his*.i. huiuſmodi *diligentibus qui* à Deo *vocati ſunt*: ad hoc vt ſint *ſancti*: & quia non omnes vocati electi; adiungit. Vocati dico *ſecundum propoſitum* præſcientiæ Dei, quæ nullo modo poteſt immutari. Verè ſecundum propoſitum vocati ſunt, & omnia cooperãtur illis in bonum. *Nam* Deus preſciuit eos ab eterno ſibi idoneos & electione dignos. Et *quia præſciuit* ab æterno: *prædeſtinauit etiam* eos.i.preparauit in tempore cõgruo.

Præſcientia Dei nullo modo poteſt immutari.

A Hæc præparatio fuit oblatio gratiæ, & interna aſpiratio. Præſciuit, inquit, & prædeſtinauit *fieri conformes*.i. imitatores imaginis .i. puritatis *filij eius*: quia in hoc mundo per puritatem ſolam imitari licet filiũ Dei, quem in futuro per maiorem puritatem & inuariabilitatem imitabuntur ſancti. Hoc aũt de diuina eſſentia filij dicimus. Quia ſi per hoc filium à patre videmur diuerſificare, quia dicimus imaginem filij. Reſpondemus B quod in ſubſtantia quidem per omnia idem ſunt, ſed in perſonis eſt varietas. Et in eo, quod pater ſine principio, nõ ab alio: filius autem à patre principium habet: licet ſemper fuerit cum patre, & ſic ab alio. Si autem ſecundum humanitatem de Chriſto hic agimus, congruè ſequentia conſentiunt: quæ ſecundum carnem de Chriſto ſolummodò agunt: & dicemus. Simus conformes imaginis filij eius, vt quomodo in nouitate ſpiritus ambulauit, ſic & nos ambulem⁹. Ita tamen cõformes ſecundũ vtrãq; ſententiam: *vt ipſe* filius *ſit primogenitus in multis fratribus*: C vt quemadmodum primogenitus filius Dominus eſt paternæ hæreditatis, & quod inde habẽt alij filij ab eo habent; Sic & Chriſtus Dominus eſt in hac hęreditate: & quicunque aliquid inde habent, ab eo & per eum totum habẽt. Dicitur etiã primogenitus mortuorum, quia primus reſurrexit à mortuis: etiam ſic vt cum eo incorruptibiles reſurrexiſſe credantur quidam ſancti. Si qui autem per Chriſtum ſuſcitati ſunt, non ſurrexerunt à mortuis, quia iterum morituri. Nec ſolũ D præſciuit: ſed *quos prædeſtinauit, hos etiam vocauit*: quia poſtquam inſpirauit eos, vocatores adhibuit interius pręparatis, quorum vocatio fruſtra eſſet, niſi ſpiritus operaretur interius. *Et quos vocauit, hos etiam iuſtificauit*: remittendo peccata, infundẽdo gratiam. *Quos autem iuſtificauit illos etiam magnificabit* in futuro, quãdo conregnabũt ſecum. Vel magnificauit ſecũdum certitudinem futuræ rei dicit: & ſecundum quoſdam,

Filium Dei imitari debemus per puritatem.

Chriſtus cur dicatur primogenitus mortuorum.

qui iam cùm Deo regnant, quantum ad animas. Quãdoquidem Deus electos suos præsciuit. præparauit, iustificauit, & ad vltimũ magnificabit, *ergo quid dicemus ad hæc?* Estne aliquid, quod cõtraire possit huic diuinæ dispositioni? Contra hoc vtiq; nihil potest dici, quia Deus est pro nobis, & *si Deus pro nobis, quis* potest esse *contra nos?* Quis potest euertere, ne perficiatur quod Deus de nobis præordinauit: Verè Deus est pro nobis. Nam ipse est *qui non pepercit etiam filio suo, sed tradidit*. i. disposuit illum traditum ad mortem *pro omnibus* electis suis. Et cùm rem tam difficilem fecerit, sicut est filiũ præ omnibus filijs charum tradere morti pro nobis: *quomodo*. i. qua ratione *non etiam donabit nobis omnia*, quæ restãt, cum illo filio quem longè chariorem omni re habuit, quem nobis in articulo mortis dedit? Non est credendum, vt qui filium dedit, quæ minora sunt filio, nobis negaturus sit. Et quandoquidem Deus nos adeò dilexit, vt filium traderet pro nobis: *quis* iam *accusabit aduersus* nos *electos Dei?* Accusare est aduersus electum, quomodo subuertatur disponere, quemadmodum Sathan videns Iob in terrenis abundare, quia in his putauit Iob mentre detineri, pertractabat quod res eius demoliendo iustitiam eius per impatientiam de damno rerum venientem destrueret: sed quia electus erat Iob, Sathan non potuit. A principio enim ex quo dixit: Ponam sedem meam ad aquilonem, semper laborauit destruere regnum Christi: in quo adhuc malè perseuerat. Diabolus vult accusare, sed non potest, Deus autem potest, sed nõ vult: *Deus* enim *est qui iustificat. Quis est* etiam *qui condemnet* electos Dei? Sathan quidem condemnare vult, sed non potest. Christus quidem posset, sed non vult: quod ex eo palam est, quod *Christus Iesus* est, *qui mortuus est pro nobis*. Nec hoc solum, *immò qui etiam resurrexit*, vt & nos resurgere faciat, *qui* etiam *est ad dexteram Dei*, vbi & nos secum collocabit: *qui etiam in-*

Deus est pro nobis.

Accusare quid.

Iob status à sathana non decidit in impatientiam.

Esai. 14. 13.

A *terpellat pro nobis*, vbi est in dextera patris, qui hęc omnia pro nobis fecit & facit: credendum est quod nos cõdemnet? Interpellare dicitur Christus, non quod voce clamet, sed assumpta humanitas quæ in oculis Dei est, semper Deum pulsat, & memorem facit, vt perficiat illud pro quo filium carnem assumere voluit: quemadmodum legatus per solam repræsentationem personæ legationis suæ, memorem faceret ad quem missus esset in eo, quod se illi repræsentaret. Quandoquidem Deus præ-B sciuit, iustificauit &c. *ergo quis nos separare poterit à charitate Christi*, vt sic peruertat consilium Dei? Separabit nos *tribulatio*. i. quęlibet afflictio carnis? *An angustia*. i. anxietas animi. *An persecutio* de loco ad locum. *An fames*, quia sæpè esurijt, vt etiam tæderet eum viuere. *An nuditas. An periculum*. i. comminatio mortis. *An gladius*. An ipsa occisio? Nihil vtique horum nos separabit, *sicut scriptum est* in libro psalmorum: illud quia iungitur in posterum. *Propter te mor-C tificamur tota die, æstimati sumus vt oues occisionis*: non quæ reseruantur ad fœtus, sed quæ sunt *occisionis*. i. quę steriles sunt occiduntur: & si propter te occidimur, constat quod à te non separabimur: Sed quæ cura si mortificamur? *In his* enim *omnibus*, tribulatione, angustia, & cæteris *superamus, propter eum* feruentes amore eius, *qui dilexit nos*. Verè superabimus, *quia neque mors*. i. comminatio mortis: *Neque vita*. i. promissio vitæ, vel gloriæ mundi. *Neque angeli*, qui D legatione Dei funguntur. *Neque principatus*. i. neque ordo ille qui etiam super angelos principarum habet. *Neque virtutes*. i. neque ordo ille cuius officium est operari miracula. Vel ista si volumus, de malis angelis intelligimus: inter quos etiam sunt discretiones officiorum. De singulis enim ordinibus aliqui lapsi sunt, vt dicamus, Neq; angeli mali, quorum officium est explere legationes. Neque principatus, qui in genere malorum subditis angelis principantur.

Christus quomodo interpellet.

Psal. 43. 23.

Dæmonum officia.

Neque

Neque virtutes, mali enim spiritus miracula faciunt. *Neque instantia* .i. præsentia seu prospera sint seu aduersa: *neque futura* huius mundi bona vel mala. *Neque fortitudo* .i. violentia cuiuslibet fortissimi. *Neque altitudo*.i. promissio honoris. Vel altitudo vt illa quando diabolus purpuratum se & diademate renitentem ostendit. *Neque profundum*.i. etsi aperto inferno minaretur mihi in ipsum præcipitium. *Neque creatura alia*.i. si nouam & non visam creaturam facerēt. Nihil horum omnium *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.*

In vita S. Martini.

CAP. IX.

VERITATEM *dicò in Christo Iesu, nō mentior. Testimoniū mihi perhibente cōscientia mea in Spiritu sancto: quoniam tristitia mihi est magna, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ: quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa: quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem: qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, Amen. Non autem quod exciderit * verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel * sunt, hi sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij sunt Abrahæ: sed in Isaac vocabitur tibi semen.i. non qui filij carnis hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Promissionis enim verbum hoc est, secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius. Non solum autem illa, sed & Rebecca ex vno concubitu habens, Isaac patris nostri. Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali (vt secundum electionem propositum Dei maneret) non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: quia maior seruiet minori; sicut scriptum est. Iacob dilexi; Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Absit. Moysi enim dicit. Miserebor cui misereor, * & misericordiam præstabo, cui miserebor. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim scriptura Pharaoni. Quia in hoc ipsum * excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam, & vt annuncient nomen meum in vniuersa terra. Ergo cui vult miseretur, & quem vult indurat. Dicis itaque mihi. Quid adhuc quæritur? Voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nunquid* B *dicit figmentum ei qui se finxit, quid me me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam? * Quia si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum; vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & vocauit non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit. Vocabo non plebem meam: plebem meam, & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecu-* C *tam, misericordiam consecutam. Et erit in loco vbi dictum est eis non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui. Esaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient. Verbum enim consummans, & abbreuians in æquitate: quia verbum abbreuiatum faciet Dominus super terram. Et sicut prædixit Esaias. Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus. Quid ergo dicemus? Quia gentes quæ non sectabantur iustitiam* D *apprehenderunt iustitiam, iustitiam autē quæ ex fide est. Israel verò sectando legem * iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est. Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.*

Psalm. 2.
* Excidit.
* Circumcisione.
Gen. 21. 12.
Gal. 4. 28.
Gen. 18. 10.
Gen. 25. 24.
Malach. 1.
[...]7. dist.
[...]tum-
[...]bus.
Exod. 33. 19.
* Cui misertus sum.
De [...] dist.
2. si enim
vers. liberi.
Exod. 9. 16.
* Seruaui.
45. dist. de Iudæis.
Esa. 45. 9.
Hier. 18. 6.
Eccl. 28.
* Quid.
Osee. 2. 23.
dist. 1. Pet.
2. 35. quæst.
6. cum legitur. §. hæc itaque.
Esa. 10. 22.
Esa. 1. 12.
* Iustitiam.
Esa. 28. 16.
1. Pet. 2. 7.

A Iam amplius non separabor à charitate Christi, sed olim separatus fui: & inde multum doleo, & de hoc quod doleo, *veritatem dico* positus *in Christo*, in cuius corpore mentiri nō licet. Nec in vno verus, vt in alio mētiar. Sed *non* in aliqua parte *mentior*; nec solum Christo: sed etiam *conscientia* mea *mihi perhibente testimonium* quod non mentior: Conscientia dico, fundata *in Spiritu S.* cum quo nō perhiberet falsum. De hoc, inquit, dico veritatem: *quoniā tristitia magna est mihi* secundum afflictionem corporis: B *& continuus dolor cordi meo* interius: dolor, inquit, est mihi, & merito. *Ego* enim ipse qui modo separari nequeo, *optabam esse* non solum separatus: sed etiam *anathema* .i. separatio aliorum à Christo *pro fratribus meis*: quia hos qui modo fratres sunt in Christo, separare volebam à Deo: *qui* etiam *sunt cognati mei secundum carnem*: quia licet omnibus in dilectione obnoxij simus, domesticis tamē generis nostri hanc debemus impensius: *qui* etiam *sunt* veri *Israelitæ*, vidētes Deum: *quorum* etiam *adoptio filiorum* .i. qui adoptati sunt in filios C Dei. Quorū etiā *gloria* miraculorū. Quorum etiam est *testamentum*. Euangelium repromissum. Quibus etiā est *latio legis* .i. spiritualis intelligentia quam fert lex. Quibus etiam est *obsequium* .i. cultus Dei. Quibus etiam facta sunt *promissa* saluationis. Quibus etiam *patres* fuere illi *ex quibus Christus* natus est *secundam carnem*: *qui* secundum deitatem Deus *est* ab initio manens *super omnia*, *Deus* dico *benedictus* ęternaliter *in secula amen*. Ideò D Paulus plures & maiores alijs Apostolis sustinuit persecutiones: quia persecutus fuerat Ecclesiam Christi: quod idē perhibet dicens: quia plus omnibus laboraui, quæ tamen augmentatio persecutionis fuit ipsi ad custodiā iustitiæ, & incrementum gloriæ. Probauit sufficienter superius, quod electos Dei nulla res posset à Deo separare. In sequentibus autē probare vult, hanc electionem filiorum non secūdum propaginem carnis, sed ex

Actor.9.2. 1.Cor.15.9.

Paulus quare maiores persecutiones sustinuit ceteris Apostolis. 1.Cor.15.10.

A vocatione Dei fieri. Litera sic iungitur. Ego olim optabā esse separatio filiorū Dei à Christo: sed tamen non excidit verbū Dei .i. licet multū sæuirem in seruos Dei, aliqui subuerterētur: tamen propterea *non excidit verbum* .i. non inexpleta perijt promissio *Dei*, qua se promiserat redempturū Israel: quia licet multi secūdum carnē de Israel à saluatione alienati sint: oēs tamē veri Israelitæ electi sunt, & sic impleta est promissio. Verè etsi aliqui separati sunt à Deo, propterea non excidit verbū Dei: quoniam B *non oēs hi qui sunt ex Israel secundum carnem*, vocandi *sunt Israelitæ*. Tempore enim Hieroboā multi Iudæi transierunt ad culturā idolorum, & reputati sunt inter gentes, multotiens etiā fecerunt: Multi etiam de gentibus in ritus Iudæorum transierunt, & inter Iudæos reputati sunt. Non oēs qui ex Israel sunt secundum carnē, dicendi sunt Israelitæ: *Neq;* oēs vocandi sunt *filij* .i. hęredes *Abrahæ*, ideò quia secūdum carnem *sunt semē Abrahæ*. Ismahel enim de semine carnis Abrahæ fuit; nec tamen hæres. Vnde scriptū C est: Eijce ancillam & filium eius; non enim hæres erit &c. Sic etiā nec filios Abrahæ dicimus degenerantes à fide eius. Cōsuetudo enim patrum est, eū vocare filium suum, qui imitatur patrē. Eum verò qui cōtrarius est factis patris, dicit pater non esse filiū suum; licet verè sciat de carne sua generatum. Non omnes qui secundum carnē sunt de semine Abrahæ sunt: sed qui in similitudine Isaac per repromissionem Dei nati sunt: hi vocātur filij Abrahæ. Sic enim testatur Scri- D ptura dicēs. *In Isaac* .i. in similitudine Isaac *erit tibi semen*. Nec hoc secundum carnem: sed *vocabitur* .i. per vocationē & repromissionē Dei, erunt tibi filij: non tātum secundū lineam carnis, quantum per imitationem fidei. Isaac enim natus nō lege carnis, quia de vetulo patre, & matre sterili, cuius genitalia iā marcida senio fuerant, significauit non vocādos filios Abrahæ, propter lineam carnis; sed exemplo Isaac, secūdum promissio-

Gen.21.10.

nem

nem Dei. Exponit Apostolus, quid sit hoc. In Isaac vocabitur tibi semē, dicens: Id quod dico semen vocabitur tibi in Isaac, sic est intelligēdum. *Nō qui filij carnis* Abrahę sunt: *hi* propterea sunt *filij Dei: sed* hi *qui sunt filij promissionis*.i. per repromissionem electi: hi *aestimātur in semine* Abrahae, imitatores fidei eius: quemadmodū Isaac per repromissionem natus est. Et verè per repromissionem. *Nam* hoc *est verbum promissionis*, factae de Isaac, quod verbum locutus est angelus ad Abraham determinās conceptionem filij diu ante promissi, dicens. Ego *veniam secūdum hoc tempus* .i. post reuolutum annum hac eadē die: *&* postquam aduenero, *erit Sarae filius*. Secundum Ambrosium, praemissa litera longè supra aliter iungitur. Ita. Ego optabam esse separatio bonorum à Christo, quod faciebam pro fratribus meis .i. amore fratrum meorum Iudaeorum & zelo legis, quā quia Christianos putabam inuertere, dolebam: nec mirum si pro fratribus meis, quia sunt cognati mei secundum carnē, & qui esse debuissent veri Israelitae, & quorum est adoptio filiorum Dei .i. qui debebant adoptari in filios Dei, nisi hoc malitia eorū auerteret: & quibus erat gloria eloquiorum Dei creditorum: & quibus debebatur testamentum .i. Euangelium: & quorum erat legislatio & obsequium .i. cultus Dei. Et promissa debebantur eis. Patres quorum fuerunt illi, ex quibus secundum carnem natus est Christus. Sed licet haec promissa illis, iniquitate sua impediente non adepti sint, non tamen ideò dico quod propterea exciderit verbū .i. impletio promissionis Dei: quoniam si non omnes qui secundùm carnem Iudaei, tamen quicunque veri Israelitae fuerunt, promissionem Dei acceperunt. Sequens litera non mutatur. Non solum autem hanc Sara promissionem habuit, sed etiam Rebecca. Conuenienter de Rebecca inducit, in cuius filijs apertum est, ex electione tātum Dei, bonum aliquem fieri. Si enim ex genere non est causa, quare Iacob magis eligatur quam Esau, in quorum electione, vel reprobatione nulla parentum, nulla filiorum merita praecesserūt. Et ideò per Rebeccam apertius probat, secundum promissionē filios Abrahae fieri, quam per Saram, quae solum electum habuit. Accepit vtiq; repromissionem Rebecca, *habens* filios *ex vno* eodemq; *concubitu Isaac patris nostri*. Vt sciatur merita parentū nō profuisse Iacob, nec nocuisse Esau; determinat eos esse generatos de eodem concubitu: ne si (vt quidam physici volunt) diuersis temporibus generati essent, putaretur parentes esse grati Deo, cùm genuerunt Iacob; ingrati; quando genuerunt Esau. Sicut parentum, sic etiam merita filiorum excludit, dicēs. Rebecca vtiq; habuit promissionē. Nam *dictum est ei. Maior seruiet minori*. Sed antequam dicat promissionem, conuenienter merita filiorum cum meritis parentum excludit: vt constet omnem electionem esse primum, & principaliter ex gratia Dei dicens. Rebecca habuit filios, qui cùm nōdum nati essent: per hoc excludit merita filiorum. Sed tamen quia in ventre matris luctati esse dicuntur, ne ideò putarentur ibi potuisse mereri, hoc determinans ait. Aut *cùm nondum egissent aliquid boni vel mali*: pro quo hic deberet eligi, hic reprobari. Ideò priusquam agerent bonum vel malum, *dictum est vt propositum*.i. praedestinatio *Dei* qua hunc eligebat, alterum reprobabat, *maneret* .i. permanere comprobaretur, *secundum electionem* Dei, quae electio *nō* erat facta *ex operibus* .i. quia benè egisset Iacob, *sed* solummodo *ex vocante* .i. ex gratia & beneplacito vocantis Dei. Hoc vtique dictum est: quia .i. *quia maior seruiet minori*. Non ideò dicitur seruire, quod Esau aliquādo seruierit Iacob, sed plerumq; dominatus sit ei, vt qui fortior erat in terra. Et ideò sic intelligēdum est. Maior seruiet .i. vitiis erit minori. Quantò enim Esau magis persequebatur Iacob, tantò magis meritum

Gen. 18. 10.

Commentaria in omnes Paul. epistolas non putantur esse Ambrosij: de quo consule Possevini apparatum.

Maior seruiet minori.

patientiæ accreſcebat patienti: & ita dictum eſt in Geneſi, maior ſeruiet minori. Hoc autē dictum eſt Rebeccæ, antequā pueri naſcerentur, quod dictum eſt ſicut ſcriptum eſt per Malachiam de eiſdem, lōgè poſt eorum deceſſum. Hoc vtique ſcriptum eſt. Ego *dilexi Iacob*, & pro hoc præcipuè elegi eum. *Eſau autē* quia *odio habui*, reprobaui. Odiū enim Dei nihil aliud eſt, quā ex æquitate gratiam ſubtrahere. Conuenienter ſicut de præcedenti teſtimonium poſuit, vt præceſſiſſe merita eorum excluderet; ita & de ſequenti teſtimonium poſuit, vt oſtendat ſequens meritum Iacob inſufficiens fuiſſe, & penitus per ſe indignum fuiſſe gratia Dei: & ideò cōſtare quod per miſericordiā electus ſit, vt etiā oſtenderet quod Eſau iuſtè negata ſit gratia, quia non eſſet cooperaturus gratiæ. Quæritur cur Iacob electus ſit, & Eſau reprobatus: cū in neutro meritū boni vel mali præceſſerit, quæ cauſa fuerit electionis vnius, & reprobationis alterius? Ad hoc reſpondetur, Iacob electum eſſe per miſericordiam; Eſau reprobatū ſecūdum iuſtitiam. Deus enim cùm primū creauit hominem, multiplici eum inſigniuit gratia: quā quia peccando à ſe repulit, indignum ſe fecit gratia Dei, & exinde Deus nihil homini debuit, ſicq; non eſt relictū homini vnde iuſtè poſſet conqueri, ſi deſtituitur gratia Dei. ¶ Quia ſi iterū quæritur, cum vterq; ex iuſtitia propter originale poſſet reprobari, nihilq; meriti in ambobus repertū ſit: pro quo huic ſic data ſit gratia, huic negata; quare magis Iacob elect⁹ ſit, quam Eſau? Ad hoc reſpōdetur, quia Deus Iacob idoneum, & cooperaturum gratiæ præſciuit. Eſau verò non idoneum, quia non cooperaturum: ideò vni miſericorditer tribuit, quod ab altero iuſtè propter originale alienauit, quod ſatis apertè in Iuda conſideratur, quem licet Deus pro certo periturum cognoſceret, permiſit tamen illi gratiam miraculorum, vt alijs Apoſtolis, cùm iam fur eſſet, & oculos haberet. Non tamen ideò quin ſciret illum irreuocabilem à malo, ſed vt comprobaret nobis per hūc, iuſtè ſe quibuſdam omnem negare gratiam, vt pueris ſtatim ſine baptiſmo morientibus: quibus ideò omnem gratiā denegat, quia ſi tempus haberent operandi, & gratia eis conceſſa eſſet, abuterentur ea, & ſic pro gratia longè grauius punirentur: cui ſi cooperarentur, ſaluarentur. Vt autem hoc Deus notum faceret, dedit quibuſdā gratiā, de quibus non hæſitabat quin abuterentur ea, ſed vt etiam palā oculis haberemus, iuſtè quibuſdam omnem ſe denegare gratiam. Iterum aliud. Cùm Deus omnia creauit, quædam neceſſaria, vt ortum ſolis & huiuſmodi; quædā voluntaria, vt hominem & angelum conſtituit. Deus autem ſic vnum per miſericordiam eligit, ſicuti alterum per iuſtitiam reprobat: vt tamen voluntariam facultatem in eis non deſtruat: quia etſi multos in hoc ſæculo ſanctos multiplici muniuit gratia, non tamen coegit eos vt ex neceſſitate bonum agerent, nec ad malum ſi vellent declinare poſſent, ſed adiuuit per gratiam, quia vidit eos gratiæ cooperaturos. E contrariò nō ita Iudæ ſubtraxit gratiam, vt gratia ſubtracta impelleret eum, vellet, nollet operari iniquitatem: ſed vt appareret, quid per ſe poſſet iniquitas. Si enim gratia data vel negata compellens eſſet ac neceſſaria, iam non eſſet relictum homini meritum ſaluationis vel damnationis. Quandoquidem Iacob nullo merito præcedente eligitur: Eſau ſimiliter ſine meritò reprobatur, *ergo quid dicemus? Nunquid iniquitas eſt apud Deū*: qui Iacob eligens ſine merito, Eſau reprobat ſimiliter ſine merito? *Abſit* hoc, vt propterea Deus dicatur eſſe iniquus. Verè in electione Iacob & reprobatione Eſau non eſt iniquus Deus: quia hunc eligendo miſericors eſt: hunc reprobando iuſtus eſt. De iuſtitia ſequitur inferius, vbi de Pharaone ſubdit, probat de miſericordia dicens. Verè quia elegit Iacob non eſt iniquus, eſt enim miſericors.

Gen. 25. 23. *Malac. 1. 2.* *Odium Dei quid eſt.* *Iacob electus per miſericordiam; Eſau reprobatus ſecundum iuſtitiam.* *Pueris ſine baptiſmo morientibus, cur Deus omnem gratiam denegat.* *Miſericordia Dei.*

Exod. 33. 19. *Moysi.n. dixit* Deus: *Eius cuius miserebor* in præscientia, *miserebor* in iustificatione. *Et cuius miserebor* in iustificatione, *illi præstabo misericordiam* in saluatione. Hic satis ostendit omnia esse ex misericordia, qa præscientia, iustificatio, saluatio, omnia fluũt à fonte misericordiæ. Quandoquidẽ omnia (sicut ostensum est) fiunt per misericordiam Dei. *Igitur* velle bonum *non* est *volentis*, vt ascribatur ei. *Neque* currere *est currentis*.i. operari non est operantis, *sed miserentis* est *Dei*. Neq; velle neque facere bonum potest homo, nisi misericordia Dei per Spiritum sanctum operetur in eo. Verè miserentis Dei est velle & perficere: quia non miserentis est neque velle neque perficere (hoc est reprobare) quod apertè in Pharaone ostenditur. *Dicit enim scriptura Pharaoni* in Genesi. Conuenienter de Pharaone inducit, cui Deus hãc gratiam proposuit: vt si vellet per doctrinam
Exod. 9. 16. Moysi benè agere posset. Certũ quidem Deus habebat Pharaonem nunquam pœnititurum, sed vt in eo cui gratiam doctrinæ concessit, eaq; abusus est planè, nobis ostenderet gratiam iustè, negatam Esau priusquam mereretur, & omnibus quibus ita negatur: quia si Deus daret gratiam, abuterentur ea, & inde grauius punirẽtur: ideò etiam Deus Pharaoni Doctores adhibuit, vt mala quæ prius in illo latebant, modò aperta fierent: dũ Deo in tot & tantis resisteret: & Prophetis & miraculis non acquiesceret. Hoc inquam scriptura dicit Pharaoni: *quia in hoc ipsum*: hoc quod in Genesi cõtinuatur: in hoc ipsum in quo tu eras, id est, tu eras in malo, sed occultus, & in hoc malo *excitaui te*, subtrahendo gratiam vt appareres malus sicut eras. Ideò vtiq; *vt ostendã in te virtutem meam*. i. signa miraculorũ, quę non ostenderem si acquiesceres. Ideò etiã ostẽdam, *vt nomen meum annunciet ur in vniuersa terra*, propter miracula facta in Aegypto. Vbicunque.n. audiebantur signa AEgypti, dicebatur. Magnus est Deus Hebræorum. Quandoquidem Deus ex

A voluntate elegit Iacob, & ex volũtate reprobat Esau. Ergo palã est, quod Deus miseretur cuius vult: quia videt enim cooperaturum gratiæ, & indurat quem vult: quia videt eum nõ idoneum gratiæ. Indurare Dei, est gratiam non accommodare. (Indurare Dei quid sit.) Quia dixi Deum misereri huic, & indurare hunc ex voluntate, itaque dicis, & obijcis mihi. *Quid adhuc quæritur* à nobis vt benè agamus: qui reprobati bene agere non possumus? Vel ita.

B Quid adhuc queritur, id est, conqueritur Deus de nobis, si offendimus cùm indurati non offendere nõ possumus? Non est vnde queratur. Vel quid à nobis requirat: quia *quis potest resistere voluntati eius?* Vbi nos indurat, videtur non velle nos bene agere, cuius voluntatem impossibile est mutari. Paulus hęc omnia ideo dicit, quia videbat Romanos in sapientia mundi nimium gloriari, & ad huiusmodi quæstiones supra modum insistere: ideo vt magis reprimat eos, sic totum attribuit gratiæ Dei, vt nihil

C videatur relinquere libertati arbitrij. Quod tamẽ satis cõmodè intelligitur, quia nec ipsum initiũ bonũ volendi ex nobis solũ esse potest, si non inspiret gratia Dei. Vnde sic ait. Tu dicis mihi quid adhuc queritur à nobis, sed ô tu *homo* adhærẽs humanitati: *tu quis es qui respondeas Deo*.i. qui si Deus mysteriũ huius rei tibi enarrauerit, intelligas illud? Vel tu quis es q respondeas .i. qui litiges & disputes cum Deo, de mysterio huius rei? Nõ

D habes super hoc respondere Deo, sicut nec opus figuli habet de factura sui contradicere figulo, & est apta similitudo: quia quemadmodum figulus de luto, sic Deus hominem lutũ, & omni pollutione infectũ inuenit. Nõ habes vtique, qd respõdeas Deo. *Nunquid.n. figmentũ dicit ei qui se finxit: quid me sic fecisti* breue vel longum: informe vel formatũ? *An non habet figulus potestatem luti*, cuius est luti materia? Sic Deus vos omnes in luto sordidatos originali repperit. *An non* vtique *potest ex eadem massa* q̃ tota in se immunda est, *facere aliud*

quidem vas in honorem, quo bibatur:
aliud verò in contumeliã, in quo ſordi-
da familiæ reponantur? Et ſicut figu-
lus poteſtatem habet in luto hoc vas
facere, ſicut placet honorabile. Hoc
aliud ſicut materia vaſis erat immũ-
da: immunditiæ deſtinare: ſic Deus
omnem maſſam hominis corruptã
propter originale inueniens, ſi partẽ
huius maſſæ mũditiæ deſtinat, miſe-
ricordiæ eſt: ꝙ verò aliã partẽ in im-
munditia ſordeſcere deſerit, æquita-
tis eſt: & contra æquitatẽ reclamare
iniuſtum eſt, ſicut oſtenſum eſt. Si il-
lud ꝙ peccato ſuo ſordidatũ eſt, De⁹
ſequendo iuſtitiã in immunditia de-
ſerat, non habet homo ſuper hoc ꝙ
contradicat Deo. Quid etiam dice-
tur de hoc, ſi Deus quibus non debet
ex miſericordia dat gratiã, & illi ac-
cepta gratia abutũtur, nõne qui hu-
iuſmodi ſunt merito reprobantur?
Quod æquipollẽter ait. *Si inquã Deus*
volens oſtẽdere iram.i. damnationem
impiorum apertã facere hominibus,
ſibi quidem notum erat nunquã eos
gratiæ datę cooperaturos: *volens* etiã
notam facere potentiam ſuam.i. quanta
potentia patientiæ faceret ſuos per-
ſecutiones impiorum tolerare, per
quod nec in impijs reprobatis Deus
operatur ſine miſericordia, cũ patiẽ-
tiæ meritũ accreſcat ſuis per indura-
tionem malorũ. Volens vtique Deus
oſtendere iram in impijs, potentiam
in electis: *ſuſtinuit in patiẽtia multa*, &
ſecundũ temp⁹, & ſecundũ numerũ
impietatũ. Suſtinuit dico *vaſa iræ*.i.
eos in quibus iuſtè infundẽda eſt ira,
.i. damnatio. Vaſa dico apta *in interi-*
tum.i. in perditionem propter ſolum
originale, ſi nunquam daretur gratia
qua abuterentur. Suſtinnit ideò, *vt o-*
ſtenderet diuitias gloriæ ſuæ.i. diuitem
gloriam ſuam in vaſa miſericordiæ,
.i. in eos in quos infundenda erat mi-
ſericordia, *quæ* vaſa *præparauit*.i. præ-
deſtinauit Deus *ad* habendam futurã
gloriam. Nec ſolum prędeſtinauit: ſed
quos.i. vaſa miſericordiæ etiã miſſis
prædicatoribus vocauit. Illud quos
ad ſententiam reſpicit, non ad literã.
Vocauit dico *nos* .ſ. & quos nos? id eſt,

A *non ſolum ex Iudæis, ſed etiam ex genti-*
bus: quia quemadmodum Iudęos vo-
cauit, ſic & Gentes. Probat ꝙ vocatio
gentium ex Deo ſit dicens. Verè De⁹
vocauit gentes, ſicut dicit non Oſee,
ſed Domin⁹ in Oſee. Hoc vtiq; dicit.
Vocabo plebem meam, non plebem meam
.i. gentilitatem, quæ modo non plebs
mea dicitur. Vocabo per gratiam, & *Oſee 2.24.*
faciam plebem meã, *& non dilectam*
gentilitatẽ. Vocabo per gratiã, & fa-
ciam *dilectã*, iuſtificãdo à peccatis: *&*
eandẽ gentilitatem *non conſecutã mi-*
ſericordiã: faciã *conſecutã miſericordiã*
B in ſaluatione. In ſignum autem ſal-
uandæ gentilitatis hic Oſee prædica-
turus ſalutem gentium, iuſſus eſt à
Deo ducere vxorem fornicationis
&c. Vocabo vtique gentilitatem, &
hoc erit in loco, vbi dictum eſt, non
plebs mea vos, id eſt, in toto mundo
vbi Iudæi ſolum plebs Dei vocaban-
tur, gentiles verò non ibidem voca-
buntur amodo gentes, ſed vocabun-
tur filij Dei viui, qui vitam æternam
quam habet daturus eſt eis, quos ex
electione vocauit. Vel ita: *in loco*.i.
in Iudæa, *vbi dictum eſt*, non plebs
C mea vos: ibi vocabuntur filij Dei:
quia & de Iudæis electi ſunt Apoſto-
li, per quos gentes cõuerſæ ſunt: & in
Iudæa originem primam habuit Ec-
cleſia. Poſtquã vocationem gentium
auctoritate Oſee confirmauit, pro-
bat per Eſaiam ſaluationem Iudæo-
rum, & cõuenienter hoc probat. Gẽ-
tiles.n. improperabant Iudæis, quod
ſemel culpa ſua repulſi & reprobati,
vlterius indigni eſſent ſaluatiõe Dei.
Oſee ſic dicit de gentibus: *Eſaias au-* *Eſai. 10. 22.*
D *tem clamat* & affirmat hoc *pro Iſrael*,
.i. pro honorando Iudaico populo,
cui multotiens mala ſua impropera-
uit. Hoc vtique clamat. *Si*, id eſt, licet
fuerit numerus filiorũ Iſrael innume-
rabilis, *tanquam arena maris*, tamen
reliquiæ Iſrael, id eſt, viles & abiecti,
qui nihil in carnalitate legis confi-
dent, huiuſmodi reliquiæ *ſaluæ fient*.
Vel reliquiæ, id eſt, quos Deus ſibi re-
liquit, & idoneos ſaluationi reſerua-
uit, hi ſaluabuntur. Determinat mo-
dũ ſaluationis, ne per legem putarẽt

se saluari. Verè saluæ fient reliquiæ: nam per *verbum* .i. per doctrinam fidei: quod verbum erat *consummans*.i. perfectè iustificans: quod lex facere non potuit. Erit etiam *abbreuians* & præcepta legis: quæ omnia ad dilectionem Dei & proximi reducet, & sacrificia: quæ omnia ad vnum sacrificium corporis Christi rediget. Et ne quia legem abbreuiaret, iniustum iudicaretur, hoc verbum, ideo addit, *in æquitate*: quia & si abbreuiat legem, æquum tamen erit & iustum. Quod palam est ex eo quod *Dominus faciet* hoc verbum abbreuiatum, sicut dictum est secundum sacrificia & præcepta. Nec super Iudæos solū, sed etiam *super terram* .i. super gentes. Vel ita. Saluæ fient reliquiæ. Nā per verbum illud de quo dictum est: [*Ioan.1.1.*] in principio erat verbum &c. Quod verbum, id est, Christus erit consummans & abbreuians legem in æquitate sicut dictum est: quia Dominus faciet hoc verbum breuiatum, id est, secundum assumptam carnem mortalitatis & passibilitatis ab angelis [*Psalm.8.*] minoratum. Iuxta illud. Minorasti eum paulominus ab angelis. Et hoc verbum faciet super terram .i. quod in natura deitatis erat inuisibile per assumptam carnem hominibus in terra exhibebit visibile. Verè per verbum breuiatum saluæ fient reliquiæ. Nam *nisi Dominus reliquisset nobis* hoc *semen*, perderemur: Et hoc dico non solum ex me, sed etiam sicut prædixit Esaias vaticinans [*Esai.1.9.*] de eodem: *Nisi Dominus sabaoth* .i. exercituum tam cœlestium quam terrenorum *reliquisset nobis semen*, id est, Christum: quem ante tempora sic constituit, & in tempore dedit. Vel semen, id est, verbum prædicationis, per quod fructificant credentes. Vel nisi Dominus ascendens reliquisset nobis semen, id est, Apostolos: qui in nobis verbum fidei seminarent, nos vtique *facti essemus sicut Sodoma* & sicut *Gomorra*, id est, penitus periclitaremur & merito: quia similes fuissemus spernendo præcepta Dei. Quod superius dixit de vocatione Gentium per Osee, ne Iudæi negarent hoc dictum esse de Gentibus, sed de se qui multotiens à Deo recedendo non plebs Dei facti sunt. Exponit Paulus quomodo de Gentibus hæc [*Osee.2.23.*] verba tantum agant. Quādoquidem superius dictum est, non plebem meam vocabo plebem meam, *ergo quid dicemus*? Et quomodo hanc auctoritatem accipiemus. Hoc vtique in verbis Osee exponemus, *quod gentes quæ non sectabantur iustitiam*, id est, quæ nec legem habebant, nec bono rationis suæ vtebantur: *apprehenderunt* non ex merito, sed ex gratia ingenita eius *iustitiam*: nec carnalem iustificationem, sed *iustitiam quæ est ex fide*. Partem iterum auctoritatis quā Esaias pro Israel protulit: Hanc scilicet quod non numerositas filiorum Israel saluaretur, exequitur Apostolus ponendo causam quare reprobetur dicens. *Gentes apprehenderunt iustitiam*: sed *Israel*, id est, Iudaicus populus *sectando legem* carnalis *iustitiæ*, *non peruenit in legem* spiritualis *iustitiæ*. Sed *quare* non peruenit? Ideò *quia non ex fide* credidit se iustificari, *sed* præsumpsit *quasi ex operibus* posset iustificari. Et quia non ex fide crediderunt se posse iustificari, ideò *offenderunt*, id est, offensionem sibi fecerunt *in lapidem*, id est, in Christū qui lapis fuit; qui & inimicos contereret; & in quo fundamenta iustorum consistent. Lapidem dico *offensionis*, id est, qui lapis per humilitatem quam habuit aptus fuit, in quo offenderent superbi, sicut scriptum [*Esai 8.14*] est in Esaia. *Ecce pono in Sion*. i. in Iu- [*1. Petr.2.7.*] daico populo *Lapidem offensionis*, id est, Christum, *& petram scandali*. Inter lapidem & petram, nulla distantia est: sed offensionem vocat peccata facta in Christum. Scandalum vocat damnationem, ex culpa peccatorum prouenientem. Licet dicā quod Christus lapis offensionis fuerit Iudæis: tamen non omnes offenderunt in eo: sed *omnis de Sion qui credit in eum lapidem, non erubescet* se credidisse.

(∴)

CAP. X.

CAP. X.

FRATRES voluntas quidem cordis mei & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem quidem Dei habent, sed non secundum scientiã.

13.q.1.c.2. §.de eisdem.

*Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti. Moyses enim * scripsit: quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, viuet in ea.*

De consecr. dist. 4. si quis autem in fin. *dixit. Leuit.17.5. Deut.30.11.

Quæ autem ex fide est, iustitia sic dicit. Ne dixeris in corde tuo quis ascendet in cælum: id est, Christum deducere, aut quis descendet in abyssum: hoc est Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Propè est verbum in ore tuo & in corde tuo.

Deut.30.14

*Hoc est verbum fidei quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum * excitauit à mortuis, saluus eris. Corde * enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem.*

*suscitauit. *autem.

*Dicit enim scriptura. Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi & Græci. Nam idem Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis enim quicunque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt, in quem nõ crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt, nisi mittantur? Sicut scriptum est. Quam speciosi pedes Euangelizantium pacem: Euangelizantium bona. Sed non omnes obediunt Euangelio. Esaias enim dicit. Domine quis credidit auditui nostro, ergò fides ex auditu: auditus autem per verbum * Christi. Sed dico. Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*

1.q.3.noluit. De consecr. distin. 4. baptismi vicem. De sacra vnct.cap. vnico. Iohel 2. Actnum. 2. De pœn. dist 3. adhuc perfidi. De hæret. cum ex in iuncto. & cap. excommunicamus: & § quia vero. Esa.52.7 Naum 1 15. Esa 53 1. *Dei. Psal.18.5.

Sed dico, nunquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit. Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.

Deut.32.1.

A *Esaias autem audet & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant.* Esai.65. *Ad Israel autem dicit. Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi.* Esa.65.2.

NE quia modo dixerat Israel nõ peruenit in legem iustitiæ, sed offenderunt in Christum, putaretur Apostolus Iudæos ideo dicere reprobatos, nec vlterius posse saluari. Dicit se orare pro illis, pro quibus v-

B tique non oraret, si apud Deum reprobatos cognosceret. Vnde sic ait. Licet Iudæi offenderint in Christum, tamen *fratres voluntas cordis mei fit pro illis*, id est, bonam voluntatem habeo ad illos, quos si pœniteant confido saluandos. Nec solum voluntas, sed etiam *obsecratio fit ad Deum pro illis*, ad habendam illis salutem. Ideò vtique obsecro Deum pro illis, quia *testimonium illis perhibeo, quod* pro certo *habent æmulationem*, id est, dilectionem Dei. Vel æmulationem, id est, indignationem aduer-

C sus sanctos, zelo Dei, & suæ legis. Existimantes enim sic tuendam esse legem suam, persequuntur sanctos. Habent vtique æmulationem *Dei, sed non secundum scientiam.* Non enim scienter sic diligunt legem, vel sic indignantur pro lege. Inde ait Beatus Petrus. Scio fratres quia per ignorantiam fecistis &c. Act.3.17. Verè non secũdum scientiam. *Nam* ipsi *ignorantes iustitiam Dei* .i. omnem iustificationem ex solo Deo esse, *& quærentes statuere*, id est, confirmare *suam* iustitiam

D quod per carnalia opera legis iustificarentur: quæ vtique iustitia nõ Dei, sed eorum esset. Hoc vtique quærentes *non sunt subiecti iustitiæ Dei*, id est Deo iustificanti: sed potius derogando Deo, iustitiam quæ Dei est, ascribebant sibi. Verè iustitiæ Dei non sunt subiecti. Nam Christo noluerunt subijci, qui *Christus est ad iustitiam omni credenti*.i. qui omnem credentem iustificat. Christus dico, qui est finis legis: & secundũ impletionẽ eius, & secundum hoc quod veniẽte

Christo finita est lex illa, & iam per Christum locum habet gratia. Verè Christus est ad iustitiam, nam lex nō Leuit. 18. 3. est ad iustitiam. *Moyses.n.* sic *scripsit, quoniam*.i.quod homo qui fecerit *iustitiā quæ est ex lege*. i. carnales obseruantias quas præcipit lex, ipse *viuet in ea* lege .i. hoc solum habebit ex impletione carnalis legis, quod non morietur iudicio legis. Qui enim legem facit pœnam solūmodo euadit, sed per eam non iustificatur. De iustitia legis sic ait. Sed de iustitia quæ est ex fide, sic dicit idem Moyses.

Deut. 30. 12 *Ne dixeris in corde tuo*, id est, nec corde credas, nec ore loquaris hoc: *quis ascendit in cœlum*? id est. ne dubites etiam quosdam ascendisse in cœlum, & adhuc quoscunque iustos ascensuros esse. Id enim dicere, quis ascendit in cœlum, *est deducere Christum* de cœlo .i. negare quod Christus in cœlum ascēderit. Aut ne dixeris in corde tuo, *quis descendit in abyssum*, id est, in infernum? quia *hoc* dicere *est reuocare Christum ex mortuis*, quod nec Christus mortuus ad infernum descenderit, nec inde Abrahā sanctosq; suos abstraxerit, quod vtrunque contra fidem est. Hoc ne credideris, sed hoc quod sequitur crede. Quid enim dicit scriptura per eūdem Moy- Deut 30. 14 sem? *Propè est verbum in ore tuo*, id est, paratum est verbum doctrinæ.

Vel verbum Dei Christus in ore tuo, vt confitearis, & rationabiliter tuearis illud. *Et* hoc idem verbum, propè est etiam *in corde tuo*, vt credas illud. Et *hoc verbum* quod propè esse dico, *est* verbum *fidei*, id est, doctrina habilis ad credendū. Vel Christus in quem conuenienter credi oportet, *quod* verbum nos *prædicamus*. Hoc.s. inde prædicamus, *quia*, id est, quod *si confitearis Dominum Iesum in ore tuo, & credideris in corde tuo, quod Deus excitauit illum à mortuis*, & quæcunq; impossibilia de eo credas, nec legem naturæ potuisse ipsi obsistere: si hoc inquit confitearis, & credas, non solum viues vita præsenti, vt per legē, sed etiam *saluus eris* æternaliter. Verè si corde credideris, saluaberis. *Nā*

A *corde creditur ad* habendam *iustitiā*, i. iustificationem à peccatis. Qui autem iustificatus est, de saluatione securus est. Et verè si confitearis ore, saluaberis. Nam confessio *fit ore ad* consequendam æternam *salutem*. Ideò salutem (quia maius videtur) posuit ad confessionem oris. Hoc enim confiteri. s. Deum, magnum & præcipuum erat in tempore Apostoli sequiente persecutione: quo tempore multi sanè credentes non audebant palam loqui) nec confiteri. Probat ꝙ

B credulitas cordis iustificet, ab auctoritate scripturæ: nec tamen determinat cuius sit hęc scriptura: sed in psalmis multotiens æquè valens inuenitur. Verè corde creditur ad iustitiā. Nam scriptura dicit. Omnis siue Iudæus, siue Gētilis, qui credit in illum quem Deus excitauit à mortuis, non confundetur .i. non erubescet quasi malè crediderit. Benè dico omnis, Nam non est distinctio apud Deum: Iudæi & Græci.i. Deus in saluatione sua indifferenter accipit Iudæum vt

C Gentilem, & Gentilem vt Iudæum. Verè apud Deum nulla est distinctio Iudæi & Gentilis: nam idem est Dominus omnium. Qui.n. creauit vnū: creauit & alterū. Vnde apparet quod æquam voluntatem habeat ad vtrūque, & sicut voluntatem, sic etiā habet potentiam. Nam ipse est diues: & abundanter retribuens in omnes qui inuocant illum. Probat quod cōfessio fit ad salutem. Respondet tamen litera ad proximum. Verè Deus est

D diues in omnes qui inuocant illum. Nam omnis quicunq; sit ille, siue Iudæus, siue Gentilis, q inuocauerit nomē Domini saluus erit. Quādoquidē oportet eos inuocare vt saluentur: ergo oportet eos primum credere, vt postea inuocent: Quomodo.n. inuocabunt illū in quem non crediderūt? quasi diceret, quia credent inuocabunt. Aut quomodo credēt ei quē non audierunt? id est, quia audient credent. Quomodo autē audiēt sine prædicante? .i. quia prædicabitur illis audiēt. Quomodo verò prædicabunt nisi mittātur? .i quia Deꝰ mittet illos

præ-

prædicabunt. Ex omnibus his interrogationibus intendit totum venire ex gratia Dei, à principio vocationis vsque ad saluationem eorum. Cùm enim dicit prædicatores à Deo missos quos audierunt: & post auditum credunt:& deinde inuocant,& sic ad vltimum saluantur: totum innuit referẽdum esse gratiæ Dei. Verè prædicatores mittuntur à Deo sicut scriptum est in Esaia. Quã speciosi sunt pedes.i. aduentus Euangelizantium, .i. benè annunciantium pacem inter Deum & hominem. Et Euangelizantium bona.i.humilitatem, castitatẽ, & his similia. Quia supra dixerat eò quod audierunt crediderunt: ne putaremus quod solum audire sufficeret ad habendam fidem non operante Spiritu S. interius, ait. Licet dixerim quia audient credent: tamen nõ oẽs qui audiunt, obediunt Euãgelio. Nec solùs hoc dico: sed Esaias mecũ sentiens dicit hoc. Domine quis credidit auditui nostro.i. vel his quæ audierunt à nobis, vel his quæ nos audiuimus à te & nũciauimus illis? Per hoc quod ait quis credidit; innuit multos audisse: & si non omnes, aliquos tamen credidisse. Et quandoquidem aliqui crediderunt: ergo fides habetur ex auditu. i. credunt aliqui, quia audiunt. Non tamen ex omni auditu habetur sana fides: sed ex auditu qui fit per verbum.i. secundum doctrinam Christi, fides est salubris. Licet pauci crederent auditui nostro: tamen dico, nunquid non audierũt? quasi diceret. De hoc quod non crediderunt inexcusabiles sunt: quia verbum fidei audierunt. Equidem in omnem terram exiuit sonus .i. fama eorum prædicatorum. Nec solum fama: sed etiam verba eorum, .i. eadem quæ ipsi prædicabant, audita sunt in fines terræ: & ita dico terrę quod orbis .i. orbiculatæ terræ. In omni enim parte terræ audita sunt verba Apostolorum. Audierant vtique sicut probatum est. Nec solum eos audisse dico: sed dico quod etiam cognouerunt quod interrogatiuè ponit vt magis eos excitet dicens.

Esa. 52 (margin)

A Nunquid Israel.i. Iudaicus populus non cognouit? Duo sunt genera cognitionis. Vnum quo sicuti rem bonam esse cognoscimus, bonum huius rei diligimus & approbamus: & hæc est bona cognitio. Alterum quo rem, sicuti dicitur, ita esse videmus, nec contradicere possumus: & tamẽ rem illam non diligimus, sed (quod solum possumus) iniquum velle ad illam habemus. Hæc est mala cognitio, quam Iudæi in Christum habuerunt. Probat auctoritate Moysi Iudæos cognouisse Christum dicens.

Cognitionis duo sunt genera. (margin)

B Verè Israel cognouit. Nam Moyses primus tempore secundũ scripta: nemo.n.ante eum scripsit prophetiam. Per hoc autem quod ait primus, innuit eiusdem rei multos testes esse licet non reponat eos. Vel primus. i. præcipuˀ secundũ dignitatem. Moyses inquit primus dicit hoc. Ego adducam vos ô Iudæi ad æmulationem .i. ad inuidiam & indignationem animi, in non gentem.i. contra gentilitatem quæ prius gens mea nõ dicebatur: quos vosipsi canes vocabatis. Vel in non gentem.i. contra gentilitatem quam faciam non gentem .i.

C non sicut genita est dimittam eã, sed faciam nouam creaturam: regeneratam aqua & Spiritu S. Nec solum adducam vos vt videatis: sed etiã mittã vos in iram, vt persequamini eos. Mittam dico in iram.i. contra gentilitatem insipientem.i. quæ prius erat insipiens, quia licet multi Philosophi gentium scientiam haberent de mundanis, tamen insipientes erant cùm veritatem diuini cultus ignora-

D rent. Per hoc autem quod Iudæi vident prophetiam Moysi completam esse, in eo quia inuident gentilibus factis Christianis, idolatriam deserẽtibus, & nouam legem sequentibus, cognoscunt aduenisse tempus illud, de quo hoc prædicebat Moyses, sed amaritudo eorum non vult acquiescere verę cognitioni. Moyses hoc dicit de Iudæis. *Esaias autem audet & dicit* hoc de saluatione Gentium & reprobatione Iudæorum. Audet vtique. Hic enim Esaias quia manife-

stius

Esaias quarto à Iudæis interfectus. stius cæteris saluationem Gentium Prophetauit, multa pertulit à Iudeis, & ad vltimum interfectus est ab eis. Ideò sic ait: audet, id est, nō resotmidans: sed cum audacia dicit hoc. *Inuentus sum à non quærentibus me.* Vbi ait se inuentum & non quæsitum, quæ repugnare videntur: ostendit ex sola misericordia Dei gentes inuenisse salutem. Inuentus sum, inquam à gentibus non quęrentibus me, naturali ratione, quam eis ad intelligēdum me dederam, & *apparui his palam*, id est, in manifesto omnium positus. His dico *qui non interrogabant me*, id est, cognitionem mei ab aliquo intelligente. Si enim me sua ratione quęrerent, nec cognoscere sufficerēt, opportunum esset vt interrogarent ab intelligente, quod ipsi minus intelligerent. Sic ait Esaias de Gentibus. *Ad Israel autem.* i. ad Iudaicum populum dicit hoc. *Tota die.* i. toto tempore per prædicatores. Vel tota illa die qua pependi in cruce, *expandi manus meas*, id est, affectiones & opera mea *ad populum* Iudaicum, non credentem. Nec solum *non credentem, sed* etiam *contradicentem* mihi. Expansio manuum Christi in cruce significauit dilectionem, qua semper amplexari voluit Iudæos, qua etiam in cruce, si pœniterent, paratus erat omnia dimittere. Ecce iterum in Esaia ostendit Iudæos cognouisse, cùm videant hoc quod dixit impletum esse. Ostendit etiam saluationem Gentium, & reprobationem Iudæorum.

Esa. 65. 1.

CAP. XI.

DICO *ergo: Nunquid repulit Deus populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit. An nescitis quid dicis scriptura in Helia: quēadmodum interpellat Deum * aduersum Israel? Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, &*

** pro.* *3. Reg. 19. 10.*

A *ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septem milia virorum, qui non curuauerunt genua ante Baal. Sic ergo in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ Dei saluæ * fient. Si autem gratia iam non ex operibus. Alioquin gratia iam non est gratia. Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc non est consecutus: electio autem consecuta est: cæteri verò excæcati sunt, sicut scriptum est. Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos vt non videant, &* B *aures vt non audiant, vsq. in hodiernum diem. Et Dauid dicit. Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua. Dico ergo. Nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit. Sed illorum delicto salus est gentibus, vt illos æmulentur. Quia si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentiū: quantò magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus. Quandiu quidem ego* C *sum gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo: si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi; quæ assumptio nisi vita ex mortuis? Quia si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami: quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cùm oleaster esses, insertus es in illis: & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es; noli gloriari aduersus ramos,* D *quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene. Propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei. In eos quidem qui ceciderunt seueritatem, in te autem bonitatem Dei; si permanseris in bonitate. Alioquin & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos.*

3. Reg. 19. 18.
** facta sunt.*
Esa. 6. 9. Matt. 13. 14. Ioan. 12. 40. Act. 28. 26.
Psal. 68. 23.

Sic inquit nunc vt olim *etiam hoc in tempore* gratiæ, qua causa magis credendum est Deum misericorditer sibi reseruasse electos magis quam olim, cum nō erat tempus gratiæ. Hoc inquam in tempore *gratiæ saluæ factæ sunt reliquiæ*.i. illi quos Deus sibi reliquit, idoneosq; saluationi præsciuit. Reliquiæ saluæ factæ sunt, & hoc *secūdum electionem* Dei, ab æterno præuisam: quæ electio non fuit propter merita, sed fuit gratiæ: quia & ꝑ gratiam elegit, & per gratiam saluauit. *Si autem* hæc electio est *per gratiam*, iā *constat quod non* est *ex operibus*, pro merentibus illam: *alioquin* si propter opera eligerētur, iam illud quod vocatur *gratia, non esset* pura *gratia*, sed meritum. Hoc autem conuenienter de gratia inducit, vt nec illi quos Deꝰ sibi reliquit, putēt se electos ex merito: sicut malos quia malè meruerunt reprobatos: & hæc dicens benè seruit intētioni. ¶ Summam auctoritatum supra positarum hic breuiter colligit, vt aperiat quod per illas auctoritates intendebat dicens. Quia superius dixi, secundum Esaiam Iudæos non credentes, sed contradicentes. Dixi iterum secundum eundem reliquias Iudæorum esse saluatas. Ergo quid ex his dictis quæ sibi obuiare videntur colligemus? Hoc vtiq; dicemus: qa *quod quærebat Israel*.i. Iudaicus populꝰ statuere.s. iustitiā suam, & in ea saluari: hoc *non est consecutus*. Israel in toto non est consecutus, *sed electio consecuta est*.i. hi quos Deus elegit de Israel consecuti sunt saluationem. *Cæteri verò* qui non sunt electi, non solum non consecuti sunt, sed etiam *sunt excæcati*. Et hoc dico *sicut scriptū est* in Esaia; licet alijs verbis, eodem tamen sensu. *Dedit illis* Iudæis *Deus spiritū compunctionis*.s. spiritum malignum qui pungeret eos, & cogeret malè agere. Vel spiritum, .i. voluntatem compunctionis: qua pungerentur inuidendo, & irascendo fidelibus. Dedit etiam illis *oculos*, .i. naturalem rationem: sed ita *vt nō videant*.i. vt bono rationis priuētur. Dedit etiam *aures*.i. eandem rationē

Electio non propter merita, sed ex gratia.

A quasi quod per se non possent intelligere: debuerāt audire & addiscere. *Non audiant* dico, *vsque in hodiernum diem*. Hic dies hodiernꝰ fuit Prophetæ: hodiernus etiā vsq; ad finem mūdi: sicut illud in balneis: hodie cū precio, cras sine precio. *Dicit etiam Dauid* de excæcatione Iudæorum hoc: *fiat mensa eorum*.i. scriptura qua debuerant animaduertere bonum: fiat illis *in laqueum*.i. illaqueentur in illa quotidie deterius intelligendo: fiat etiam illis *in captionem*, quia capti sunt à Romanis: *&* fiat illis *in scandalum*. Miseriā eorum dispersorum per mundum vocat scādalum: fiat etiam B illis *in retributionē*. Cùm captionem & scandalum retributionē posset vocare. Aeternū tamē interitum, quia permanens erit, retributionē intelligit. Vel ita mensa eorum.i. hoc quod se fellitos & acidos intulerunt Deo, qui de conuersione eorū refici volebat, fiat illis in laqueū.i. illaqueentur ideo obsidione Romanorū. Cætera non mutātur. *Et oculi*.i. ratio eorū *obscurentur ne videant*, & intelligāt bonum. *Et dorsum eorum*.i. eādem ratio- C nem qua se ad cognitionem Dei erigere debuerūt, illud *incurua* in terrenis, semper magis & magis præcipitando in pœnis. ¶ Quia dixi Iudæos excæcatos. *Ergo* nunquid propterea *dico* quod *sic offenderunt, vt caderent* inutiliter, & irrecuperabiliter, quod solummodò in eis casus sit? Hic intēdit reprimere gentiles, ne se præferāt Iudæis, licet eos dixit excæcatos: quia casus eorum est recuperabilis, & saluationi gentium plurimum vtilis dicens. Absit hoc vt licet offenderint D irrecuperabiliter, ideo cadant, & inutiliter. Verè non inutiliter, *sed delicto*.i. per delictum *eorum*.s. Iudæorum, *est* facta *salus gentium*. Nisi enim Iudæi respuerent verbum Dei, Apostoli non transirent ad gentes. Salus vtique facta est gentibus, *vt* gētes *æmulentur*, i. imitentur *illos* Iudæos, qui fideles fuerunt, & quorum lex firmamentum est noui testamēti. Vel ita. Per delictum Iudæorum est facta salus Gentibus, ita vt Iudæi æmulentur

Psal. 68, 23.

illos.i.mitterentur gentes in hoc Christi. Et secundũ hoc probat, quod casus Iudæorum sit recuperabilis. *Quia si delictum eorum*. pro quo Iudæi repulsi sunt, *diuitiæ sunt mundi*.i.causa fuit quare gentilitas ditaretur gratia Dei; *quanto magis plenitudo eorum*. i. Iudæi plenariè saluati, erunt diuitiæ gentium? Per hoc casus Iudæorum recuperabilis probatur. Si enim Deus malum Iudæorum vtile fecit gentibus, multò magis credendum est, quod bonum eorum longè vtilius faciet gentibus. Delictum eorum sunt diuitiæ mundi: Et diminutio illorum, .i. Apostoli qui de Iudæis electi secũdum se partem Iudæorum diminuerunt. Hęc inquã diminutio sunt diuitię gentiũ: Apostoli.n. ditauerunt gẽtes verbo Dei. Nõ ideo dicit plenitudo quod omnes saluãdi sint: sicut nec vniuersa gẽtilitas electa est: sed quia multi saluabuntur. Verè plenitudo Iudæorum saluabitur. Nam etiam in tempore excæcationis eorum saluabuntur aliqui ex illis. Et hoc *dico vobis gentibus*: quia semper *quãdiu quidem ego sum Apostolus gentium*, ad quas solummodo missus sum, *honorificabo* tamen *meum ministerium*: quia cùm officium meum hoc solũ exigat prædicare Gentibus, honorificum faciã illud supra hoc quod debeo: laborãdo in Iudęis. Honorificabo dico *si quo modo* (quicquid .n. paterer non curarem) *prouocem carnem meam*.i. Iudęos secũdum carnẽ mihi propinquos *ad æmulandum* .i. ad imitandum me in fide, *&* vt sic prouocando *saluos faciã* .i. Deus per me saluet *aliquos ex illis*. Causam reddit quare debeat laborare in eis: & idem videtur superius posuisse, sed ibi cum determinatione temporis, vbi ait. Plenitudo quam in finem mundi constat fore. Hic autem ad aliud ponit, & sine determinatione temporis, dicens. Ideò laborabo saluos facere aliquos ex illis. *Nam si amissio eorum est reconciliatio mundi*.i. si excæcatio eorũ causa fuit, vt gentilitas recõciliaretur Deo: *quæ* .i. qualis dicenda est *assumptio* Iudęorum in quocũq; tempore *nisi vita ex*

A *mortuis*? Quia si Deus per malũ eorũ recõciliauit sibi mundũ, multò magis credendum est quod per assumptionem eorũ faciet Deus viuere multos in peccato mortuos: qui exẽplo illorũ prouocati viuent in fide Christi. Probat quod genus eorum nõ impediat assumptionem eorum, sed sola incredulitas, dicens. Benè dico, assumptio. Nã bene possunt assumptionem mereri. *Si.n. delibatio sancta est*, .i. si Apostoli. & alij q de genere eorũ

B electi sunt, sancti sunt, constat quod *etiam massa* .i. illa plenitudo Iudæorũ salua esse potest. Si .n. Apostolus nihil obfuit genus, nec alijs obesse debet. Delibationem dicit ab ea similitudine: quemadmodũ parũ quid gustatur de cibo, p quod tota massa benè an malè condita sit, probatur: Sic Apostoli delibatio dicebãtur totius massæ Iudæorum, in quibus planum erat Iudæis genus nihil obesse. Probat iterum idem per aliud. Ideò etiã constat eos bene posse assumi. Nam radix eorum.i. Abraham, Isaac, & Iacob,

C *quod si radix* eorum *sancta* est; *rami etiam sancti* esse possunt. *Dices* iterum mihi: quod *rami* illi *fracti sunt*: ꝙ si aliqui ex ramis per incredulitatem à radice fracti sunt: *tu autẽ insertus es in illis* .i. loco illorum *cùm esses oleaster* .i. sterilis, & à sancta radice alienus: *factus* es etiã *socius radicis* .i. prophetarum: in quibus radicata est fides. *Et* factus es socius *pinguedinis* .i. Apostolorum: qui pinguedinẽ fidei, & abundantiam S. Spiritus habuerũt.

D Radicis & pinguedinis dico *oliuæ* .i. Iudaici populi: qa Prophetæ & Apostoli de Iudæis nati sunt. Et si tu alienus à radice insertus es, *noli gloriari aduersus* stantes *ramos*, neque te præferre illis, quasi tu propter meritum sis eligendus, illi propter genus abijciẽdi. *Quia si* tu importunè *gloriaris*, dicetur tibi: Frater *tu non portas radicem, sed radix* portat *te*: quia in te nullum exemplum boni: in radice verò (vt in Abraham) exemplum totius fidei. Quia modo abstuli tibi gloriari, aduersus stãtes ramos: *ergo*.i. propterea *dices* mihi: quia aduersus fractos

glo-

[illegible] Naturales *rami* per [illegible] [illegible] *ego [illegible]rar* oco[illegible]. Hoc [illegible] est, & sic concedo [illegible]us, sed [illegible] non propter genus, [illegible] *propter [illegible]ulitatem fracti sunt. Tu autem [illegible]* ocō illor[illegible] pro sola *fide* [illegible] ideo *no[illegible]um sapere* .i. superbire [illegible] ntra fractos [illegible] *[illegible]ed time*, [illegible]e similiter [illegible]garis: timendū vtiq; est: *quia si [illegible] nō peper[illegible] naturalibus ramis*.i Iu[illegible] *fort[illegible] p[illegible]rcat tibi*, cui minus [illegible]re [illegible] non na[illegible]rali: quia [illegible] per [illegible]rat[illegible] insertus es; [illegible]e natura[illegible]s propter culpam repulsus [illegible] *[illegible]de bonitat[illegible]m & seueritatem [illegible]t. In eo[illegible]us[illegible]m qui ceciderunt*.i. in Iudæos v[illegible] *[illegible]tem. In te autem* qui per [illegible] insertus es, [illegible] *de boni[illegible]m Dei*. Bo[illegible]tatem ea lege dico, [illegible]u *permanseris in ea bonitate*, cooperando acceptæ gratiæ. *Alioqu[illegible]* si non permanseris, sicut Iudæus excisus est: ita *tu etiam excideris*: & il[illegible]i Iudæi si non permāserint: in incredulitate iterum inserentur: & bene dico inserentur. *Nā Deus potens est iterum inserere illos* sicuti olim eosdem inseruit. Et verè Deus potens est, nam actum huius potentiæ aliquos licet paucos inserendo hoc tēpore paulatim exercet quod æquipollenter ait. Deus vtique potest eos inserere. *Nam si tu* Gentilis *excisus es ex oleastro*. i. ex infructifera radice: oleastro dico *naturali* tibi per longam consuetudinem. Et si *insertus es* per gratiam *in bonam oliuam*: & hoc *contra naturam*.i. contra consuetudinem, quæ di[illegible]turnitate temporis in naturam transierat: *quanto magis hi* Iudæi inserentur suæ oliuæ, *quæ eorum est secundum naturam?* Si tu nō naturalis insertus es propter fidem, non est causa quare naturales rami non debeant inseri propter eandem causam. ¶ Probauit superius, quod Deus potentiam haberet inserēdi illos per actum suæ potentiæ, quia reuera inserētur dicens: Verè Iudæi iterum inserentur. Nā & nunc tempore excæcationis eorū secūdum partem inseruntur, & ad vltimum omnis Israel saluus fiet. Quia nūc aliqui inse-

A [illegible]us [illegible] i.c[illegible] ex p[illegible] c[illegible]t in Isra[illegible] .i. [illegible] parte non in toto. quare non [illegible]icimus [illegible] etiam partem eorum [illegible]cri? [illegible] *fratres nolo vos ignorare hoc* contigisse. s. cæcitatem in Israel, vt intrarent gentes: quod vtiq; *myst[illegible]rium* est: qu[illegible]a [illegible]i ordo rei consideratur, causa tam[illegible] excæcationis Iudęorum, & illuminationis gen[illegible]ū, nō intelligitur. Quam cæcitatem & illuminationem, ideo nolo vos ig[illegible]orare esse mysterium, *vt non sitis [illegible] ob [illegible]metipsis sapientes* i. vt nō

B imputare possitis hoc sapientiæ vestræ, quæ [illegible]acramentum huius rei intel[illegible]igere [illegible]ō sufficit. Si e[illegible]m hęc causa non sub mysterio occultaretur: sed vobi[illegible] aperta fieret præsumendo imputaretis hoc sapiētiæ [illegible]estræ: quæ quia in cognitione hui⁹ mysterij deficit, imbecillitatem suam intelligit, & miratur altitudinem diuini consilij. Hoc [illegible]nquam nolo vos ignorare: *quia* .i. quod *cæcitas contigit in Israel*. Et hoc ex parte: nō enim omnes excæcati sunt. Contigi[illegible] [illegible]cit, quātum ad ignorantiam ho[illegible]um, quę causas huius mysterij ne[illegible]: cum tamen nihil contingentiæ, [illegible] in prouidentia Dei sit, q[illegible] sicut o[illegible]nia, sic & causas omnium nouit. Cæ-

C citas vtiq; contigit in Israel, *donec intraret plenitudo gentium*. Illud donec, & temporale est & causale. Quasi d[illegible]ceret. Ideò Iudæi excæcati sunt, vt intraret, & tandiu, donec intraret plenitudo gentium. Nec sic plenit[illegible] do vt singuli de gen[illegible]ibus saluar[illegible]ur sed eo respectu quo vix aliqui de gē-

D tibus prius saluaban[illegible]. Dicitur [illegible] tempore gratię fuisse plenaria saluatio gentium. *Et sic* postquam intro[illegible]set plenitudo gentium, *saluus fieret omnis Israel*: non tamen omnes Hebræi: sed quicunque essent Israel videntes Deum. Sententia tame[illegible] quorundam est oēs Iudæos in fine mundi saluandos. Probat quod Iudæi nū[illegible] partim saluentur, & in fine plenari[illegible] per anctoritatem Esaiæ dicens: Qui[illegible] dico Israel saluum fieri, hoc non ex me: sed *sicut scriptum est*, assero. Ho[illegible] vtiq; scriptum est. *Veniet ex Sion*.i. e[illegible]

 Iudaico

Sapientia & ſcientia Dei diues dicitur ſecundum multam copiam. Alta dicitur, ſecundum inſcrutabilem profunditatem. Sapiẽtia Dei dicitur qua ſe quantus eſt cognoſcit. Sciẽtia qua quæcunq; ſunt creaturarum nouit. O altitudo ſapientiæ & ſcientiæ Dei, *quam incompræhenſibilia ſunt iudicia eius* .i. nemo ſufficit compræhẽdere profunditatem iudiciorum, quæ pertractat apud ſe. Diceret aliquis. Quamdiu apud Deum pertractantur iudicia, verum eſt quod non intelliguntur; ſed in actum deducta, ſatis comprehenduntur. Contra hoc Paulus. Iudicia Dei dum apud Deum pertractantur, ſicut compræhendi nequeunt: ita etiam *viæ eius*.i. operationes ipſorum iudiciorum ſunt *inueſtigabiles*. Probat per Eſaiam, quod præmiſit dicẽs. Verè ſapiẽtia & ſcientia Dei ſunt inueſtigabiles. *Nam quis cognouit ſenſum Domini?* Nemo vtiq; quod Deus ſenſit, cognoſcere potuit. Et verè iudicia & opera iudiciorum ſunt inueſtigabilia. Nam *quis fuit cõſiliarius eius*, cuius conſilio ordinaret ſua? Vel quem in conſilio diſpoſitionis ſuæ admitteret? Nemo vtique. Et ſicut nemini aperuit ſenſum ſuum, ita quæque bona ex miſericordia tribuit. Quis enim dedit illi? potuit quidem aliquis poſt acceptã gratiam in aliquo mereri. Sed *quis dedit illi prior* antequam Deus daret gratiam; & ei ſic danti non gratis dabitur à Deo, ſed *retribuetur* quia promeruit? Hæc ſunt Eſaiæ: quæ autem ſequũtur verba ſunt Pauli. Verè nemo prior dedit illi, *quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia*. Per diuerſas præpoſitiones, ex ipſo, per ipſum, in ipſo, notat diſtinctionem perſonarum trinitatis. Per idem pronomen ter repoſitum, notat identitatem ſubſtantiæ dicẽs. Ex ipſo.i. ex patre quod principium non eſt ab alio: Et per ipſum .i. per filium: qui à patre principium habet: & per quem pater fecit omnia. Et in ipſo.i. in Spiritu ſancto, qui à patre procedit & filio, qui bonitas Dei dicitur, per quã bonitatem ſubſiſtunt creata. Ex ipſo, inquam & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia: *ipſi* itaque de omnibus debetur *gloria* & gratiarum actio, pro omnibus bonis quæ dat miſericorditer. Et hæc gloria ſit *in ſæcula* .i. æternaliter: *amen* .i. videte vt ita fiat. Poterat hic finiſſe Epiſtolam, ſufficiẽter enim vtrumq; populum, ne inter ſe viciſſim ſuperbirent repreſſerat, multasq; rationes inde præmiſerat: Sed quia eis iã non intra ſe contẽtioſè ſuperbiẽtibus neceſſaria erat alternata dilectio: Admonet ideò eos iã à contentione ſedatos ſubſeruire ſibi inuicem, vnũq; ſupportare alterum, vt per huiuſmodi ſubſeruire, coaleſcat in eis & conualeſcat vinculum dilectionis.

Eſaiæ 40.13.

Trinitatis breuis & bona declaratio.

CAP. XII.

OBSECRO *itaque vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Et nolite conformari huic ſæculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus veſtri, vt probetis quæ ſit voluntas Dei bona, & beneplacens & perfecta. Dico enim per gratiã quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt inter vos, non plus ſapere, quã oportet ſapere: ſed ſapere ad ſobrietatem, & vnicuique ſicus Deus diuiſit menſurã fidei. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent; ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſinguli aũt alter alterius membra: habentes autem donationes ſecundum gratiam, quæ data eſt nobis, differentes. Siue prophetiam, ſecũdum rationem fidei. Siue miniſteriũ in miniſtrando. Siue qui docet in doctrina. Qui exhortatur, in exhortando. Qui tribuit, in ſimplicitate. Qui præeſt, in ſollicitudine. Qui miſeretur, in hilaritate. Dilectio, ſine ſimulatione. Odientes malum, adhærentes bono. Charitatem fraternitatis inuicem diligentes, honore inuicẽ præuenientes. Sollicitudine non pigri, ſpiritu feruentes, Domino ſeruientes. Spe gaudẽtes, in tribulatione patientes. Orationi inſtantes. Neceſſitatibus ſanctorum*

Amos 5.15. 1.Pet. 2.17.

Psalm 125. Heb.13.1. 73 dist. in homine. 24 q.3. certum est.

rum communicantes. Hospitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus vos. Benedicite & nolite maledicere. Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmet ipsos. Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri potest quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi vindictã & ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potũ da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

Prouerb 17. 1 Pet.3. 23 q.3. lex. 2. Cor. 2. 11.q 3. inter verba. Hebr.12. 11.q.3. ira sæpe. Ezech. 9. 23. q. 4 ego autem. Deut. 32. Prouerb 25

LITERA sic iungitur. Quandoquidem ex Deo, & per Deum, & in Deo sunt omnia. *Itaque fratres obsecro* .i. per omnia sacra moneo *vos.* Obsecro vtiq; *per misericordiam Dei* .i. per Apostolatum mihi, non quia meruerim, sed per misericordiam traditũ. Vel obsecro per misericordiam Dei, ex qua omnia bona esse superius probaui: *vt exhibeatis*.i. præparata faciatis, non solum animas, sed etiam *corpora vestra.* Exhibeatis dico *hostiam*. i. mortificatam secundum depositionem sordium, & *viuentem* secundum positionem virtutum. Nec ad tempus viuentem, sed *sanctam* .i. in vita virtutum sanctam & perdurantem, & in hac vita & sanctitate non lucrum vel laudem mũdi quærẽtem, sed *Deo* per omnia *placentem.* ¶ Et ne quia modo dixerat, exhibete corpora vestra hostiã, putaret aliquis affligendum esse corpus sine aliqua temperantia, ideò addit Apostolus. Ita dico hostiam, vt *obsequium vestrum* sit *rationabile*.i. vt cum discretione ieiunetis, vigileris, &cæt. Modò diceret aliquis. Paratus sum exhibere me Deo, quamdiu nõ conturbat me mundus; sed durum est resistere mundo cogẽti me. Contra hoc Paulus. Vos vtiq; tales exhi-

A bete, *& nolite conformari* .i. conformes fieri *huic sæculo*, vt in aliquo obtemperetis mundo, blandienti seu deterrenti vos. Nolite conformari sæculo, *sed reformamini* per baptismum, qui prius deformati estis per culpã Adę, vel reformamini.i. quotidie innouamini, qui nouam formã iustificati accepistis. Reformamini dico, proficiendo assiduè *in nouitate sensus vestri* .i. semper magis ac magis bene operando innouamini, *vt* sic *probetis* .i. probabiliter cognoscatis,
B *quæ sit voluntas Dei*, voluntas dico *bona* .i. vtilis facientibus eam, *& beneplacens*, his qui actu experiuntur eam, nec ita in vno bene placẽs, vt in alio displiceat, sed in omnibus *perfecta.* Corpora vestra hostiam exhibere Deo illud admoneo, sine aliqua districtione obedientiæ. Hoc autem quod sequitur *dico per gratiam*.i. præcipio auctoritate nostri apostolatus. Considerandum est, quare prædicta solum moneat: quæ autem sequuntur omni auctoritate interdicat: ea enim quæ offensionem generant, li-
C cet prælatum subditis vi obedientiæ interdicere: sed postquam legem non violant, non ita cogendi sunt ad meliora, solummodo benè faciant, sed ex dilectione monendi. Si enim districtione obedientię ad perfectiora cogerentur, magis in hoc damnaret eos prælatus, quam adiuuaret, cùm si præceptum non facerent, damnarentur propter inobedientiam: & ideò potius admonitione trahendi sunt ad meliora, quàm coactione, quare sic ait. *Per gratiam* Apostolatus *quæ data est mihi, dico* &
D præcipio *omnibus*, & ita omnibus quod singulis, *qui sunt inter vos:* hoc s. dico: *non plus* laboretis *sapere quam oportet sapere* .i. quam fides sana exigit: nec vobis penitus interdico sapere, *sed* volo vos *sapere ad sobrietatem.* Nec iterum vos omnes ad eundem terminum volo de sapientia laborare, vt non satis sit vobis, nisi omnes æquo modo sapiatis, *&* ideò *vnicuique* sufficiat sapere, *sicut Deus diuisim dedit singulis mensuram*

Prælati [illegible] tra præcipiant [illegible] cogant.

Sapiendum quomodo & quibus sobrie.

fidei

fidei.i.dona ſua menſurata, ſecũdum modum & opportunitatem fidei veſtræ. Ideò Romanos à nimietate ſapientiæ reprimit, quia ipſi ſupra modum inueſtigabant cauſas myſteriorum Dei. Hoc aũt quod Deus nemini totum ſapere dedit, ſed per partes ſingulis diuiſit, multũ valet ad hoc, vt ſibi ſubſeruiant, & vt alter alteri viciſſim ſeſe contemperent. Cùm enim vnus ignorat, quod alter ſapit, & econuerſo: in diuerſitate acceptarum gratiarum ſubſeruit alter alteri, de quo congruam ſimilitudinem ſuppoſuit: *quia quemadmodum diuerſa mebra in vno corpore diuerſos * ſenſus habentia:* pes manui ſubſeruit: dũ portat manum ad tangendum quod cupit, manus pedi: dum pedem veſtit. *Sic & nos diuerſa membra ſumus, vnum corpus Eccleſiæ* efficientia. Sicut enim ab eadem anima diuerſa mẽbra in eodem corpore ſenſificantur: ita nos in corpore Eccleſiæ per eundem ſpiritum omnes viuificamur. Litera ſic iungitur: Deus vtiq; dona ſua diuiſim dedit. Nam ſicut in vno corpore habemus quidem multa membra, ſed non omnia membra habent eundem actum: ita nos multi vnum corpus ſumus in capite Chriſto: ſed ſinguli ſumus membra: *ita quod alter alterius*, id eſt, vt hic oculus ſubſeruiat illi pedi, & ſic in cæteris, quæ contemperantia ſubſeruitionis plurimum eſt idonea ad cuſtodiam humilitatis & vnionis. Singuli *ſumus* alter alterius *membra*: igitur .i. propterea quia voluit nos Deus ita viciſſim ſubſeruire, ſumus habentes donationes differentes: vt hic prophetiam, hic doctrinam &c. Si enim ſinguli oẽs donationes haberent, non eſſet vnde alter alteri ſubſeruiret, vel neceſſarius eſſet, & ſic alter in alterũ ſuperbiret, non relicto vnde vnus alteri ſe contemperaret. *Habentes* dico *differentes donationes*: & hoc *ſecundum gratiam* .i. per Spiritũ ſanctum, *quæ* gratia *data eſt nobis* per gratiam non recompenſata per meritum. Donationes dico, vt *ſiue* habeamus *prophetiam* .i. certam de futuris cognitionem, vel quorumlibet ſecretorum reuelationem, habentes dico prophetiam & hoc *ſecundum rationem fidei*. Nõ determinat cuius fidei, vel noſtræ vel auditorum, & ad vtrumq; referri poteſt ita. Secundum rationem fidei noſtræ, quia Deus ſecundum quod videt conueniens eſſe, & modum fidei noſtræ, vel reuelat ſecreta, vel prænunciat futura: vel ſecundum rationem fidei auditorum, quia quemadmodum Deus videt fidem & capacitatem audientium, tãtum dat prædicatoribus, vt reuelent eis vel annuncient. Nos vtiq; habentes prophetiam ſecundum rationem fidei: vel noſtræ, vel auditorũ ſimus alter alterius membra. *Siue* habemus *miniſterium* adminiſtrandi fratribus temporalia: debemus alter alterius eſſe membra *in miniſtrando*, ſicut nobis creditũ eſt. *Siue* ille *qui docet*, docere dicit, quod & ſcientiam docẽdi, & gratiam ſermonis habeat, qui, inquam, docet, ſit membrum alterius *in doctrina*. Ille verò *qui exhortatur*, ſit membrum alterius *in exhortando*. Docere eſt ſapienti minus ſcientem, ſed exhortari poteſt & animare ad bonũ, minus ſciens longè ſe prudentiorẽ, vt quilibet ruſticus poſſet quidẽ exhortari ad bellum fortẽ militẽ, cuius tamen belli peritiam ruſticus ignoraret. *Qui* aũt *tribuit*, tribuat *in ſimplicitate*, i. non ſpe recipiendi, non amore terrenę laudis, ſed ꝓ ſola dilectione proximi. Ille verò *qui præeſt*, pręſit *in ſollicitudine* .i. omni vigilãtia curã ſubditorum gerat. *Qui* habet ꝙ, eroget, *ſimpliciter* tribuat. Qui verò nõ habet ꝙ tribuat, miſereatur tamẽ animo: & ille ꝗ *miſeretur*, faciat hoc *in hilaritate* .i. nõ coactꝰ præcepto legis, ſed feruens ſpiritu dilectionis. Et quia vt hoc modo ſibi inuicẽ ſubſeruiẽdo, alter alteri ſe contemperarẽt, vidit neceſſariam eſſe dilectionem: ſubiungit de illa dicens, vt his modis alter alterius mẽbrum fiat, ſit in vobis dilectio: & hoc *ſine ſimulatione*, vt & foris ſe oſtendat, & intus ardeat dilectio. Nec ita diligatis, vt malo proximi adhæreatis, ſed *odientes ma-*

* Al. ſenſus.

Docere Exhortareq́; quorum ſit.

lu

lum eius, *bono* vero proximi sitis *adhærentes*.i.cooperantes. Nec sufficiat in vobisipsis habere dilectionem:sed etiam *diligentes charitatem fraternitatis*.i.bonæ dilectionis esse in fratribus vestris: charitatem dico *inuicem* habitam,quod alter in alterum operetur charitatem: vel ita. Sicut vos proximos diligere volo:ita volo vos esse diligentes charitatem fraternitatis, recompẽsatam inuicem: quod si proximi aliqua opera charitatis recompensant vobis, libenter suscipite. Erant enim quidam,qui benè faciebant proximis: sed ne remunerationem huius meriti perderent, nolebant recipere aliquid inuicem à proximis: & vt dilectio vestra incrementum semper habeat, sitis *honore præuenientes inuicem*.i.alter alterum, vt qui citius potest assurgat alij: amplectatur proximum omni genere dilectionis: vtque bonum fraternitatis accrescat in vobis: estote *non pigri sollicitudine*, vt omni vigilantia sollicitus sit alter alterius leuare necessitatem. Hãc sollicitudinem superius præcepit prælatis,quam hic fratribus ex quadam paritate cõmendat. Quia si non habent quod sollicitè tribuãt: sint tamen *feruentes spiritu* .i. charitas ardeat in animo eorum, licet nõ habeant possibilitatem operandi. Et ne contemplatores malum putarent à culmine contemplationis condescendere necessitatibus proximi: ait Paulus. In his omnibus sciatis nos esse *seruientes Domino*. Deus enim hoc genus seruitutis multum diligit. Cumque sic diligentes in cura proximi studueritis, ne expectetis præsentem mercedem, sed estote *gaudentes spe* futuræ remunerationis. ¶ Ostenso quomodo se debeãt exhibere bonis, determinat, quomodo se habeãt contra malos, dicens. Ne autem spe futura frustremini: estote *patientes in tribulatione* .i. patienter sustinete quęcunq; pro Christo vos pati oportuerit. Vt autem in patientia perseueretis,estote *instantes orationi*: quia si in omnibus oratio commoda est, multò magis ad præferẽdum passiones, quæ adeo carni repugnant, est necessaria. Si verò non adeò ingruãt vobis tribulationes, estote saltem *cõmunicantes necessitatibus sanctorum*, vt indigentijs horum qui patiuntur, vos & vestra cõmunia faciatis. Nec solum communicantes, sed etiam *sectantes hospitalitatẽ*, vt sanctos quos impij persequũtur, vos intimidi hospitio recipientes, curam eorum habeatis. Patimini quidem tribulantes vos, nec hoc solum, sed etiam *benedicite persequentibus vos*: nec semel, sed assiduè *benedicite*: nec vt respectu patientiæ vestræ benedicatis, & consideratione crudelitatis eorum maledicatis, sed *nunquam velitis maledicere*. Vt autem dilectio integra sit, debetis *congaudere gaudentibus*, & hoc de spiritualibus bonis haud dubium est, & de temporalibus quantum ratio admittit. Debetis etiam *flere cum flentibus*, si pœnitentia ductus affligitur: si etiam nimis vehementi dolore carnis angustiatur, in quo tamen dolore modus est habendus. Vt autem verè lugeatis cum lugentibus, estote *sentientes idipsum*, vt non tantum vultu, sed corde interius affligamini, & hoc inuicem hic illi, ille isti, vt autem idipsum sentiatis, estote *non alta sapientes*.i.non superbientes, *sed consentientes humilibus* .i. idem sentite cum abiectis, & vt noueritis consentire humilibus, *nolite esse prudentes*.i. prouisores eorum, quæ expediunt solummodo *apud vosmetipsos*: sed etiam prouidete alijs, vos dico *non reddentes alicui malũ pro malo*. Prudentes, inquit, estote *non tantum prouidentes, quæ bona sunt coram Deo: sed etiam coram hominibus omnibus*, tam fidelibus quam infidelibus. Non enim sufficit testimoniũ conscientię nostræ solum, nisi & extraneorum testimonia conueniant. Quare quæ laudis sunt, & apud Deum & apud homines, ea vtique gerenda sunt. Vt autẽ bona vestra omnibus placeant, sitis *habentes pacem cum omnibus hominibus si fieri potest*, vt & ipsi velint habere pacem vobiscum, quod si nolunt, fiat pax illa: quod.i. *quantum ex*

vobis est. Vel ita habete pacem cum omnibus si fieri potest, vt caro vestra diligat affligentes se, quod tamen ex vobis est, quia si vultis ex ratione potestis omnes diligere. Quam pacem vt integram seruetis: *non sitis defendentes vosmetipsos*, si mala inferunt vobis, vos dico si hoc feceritis, tunc *charissimi.* Ne, inquam, defendatis vos, *sed* æquanimiter sustinendo, *date locum iræ* persequentium: vt liceat sæuire quomodo volunt: vel ita. Patiendo malos date locum iræ Dei: Deus enim sic proposuit vlcisci de impijs, vt ad libitum corū exerceant iniquitatem suam, vt nulla miseria damnationi eorum deesse queat. Debetis dare locum iræ: vel hoc, vel illo modo. *Nam scriptum est* in Salomone dicente Domino: *Mihi* reseruate *vindictam, & ego retribuam* impijs. Sic autem faciendum est, quia hæc *dicit Dominus.* Nec solum non defendatis vos ab impijs: sed etiā diligite illos, & benefacite illis. Quod sic ait: *Si inimicus tuus esurierit, ciba illum. Si sitit, da illi potum. Nam hoc faciens, congeres super caput* .i. super mētem eius *carbones ignis* .i. vel feruorē dilectionis: quia admirando patientiam tuam, diligat & imitetur bonū tuum. Vel carbones ignis .i. ignitam pęnitentiam: quia videns constantiā tuā, ardēter pœnitebit vt tibi assimilari mereatur, vtq; super mentē inimici huiusmodi carbones ingeras, *noli* per impatiētiam tuā *vinci à malo* illius, *sed vince malū* inimici superando illud *in bono* in deficiētis patiētiæ.

Ezech. 9. secundum aliam literam & Deut. 32. 35 Prou. 25. 21.

CAP. XIII.

OMNIS *anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt à Deo, ordinata sunt. Itaq; qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autē resistunt, ipsi sibi damnationem acquirūt. Nam principes nō sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudē ex illa. Dei enim minister est tibi in bonū. Si aūt * malum feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim mi-*

Sap. 6. 4. Decen si. omni.

11. q. 1. magnum 23. q. 5. prodest de maio solute. 23. q. 1. quid culpatur. 11. q. 1 qui resistit.

* Malo. 23. q. 5. §. 1. & q. 5 non solum.

A *nister est, vindex in iram ei qui male agit. Ideoq; necessitate subditi estote, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideò enim & tributa præstatis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita. Cui tributum tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis. Qui enim diligit proximum, legem impleuit. Nam non adulterabis.*
B *Non occides. Non furaberis. Non falsum testimonium dices. Non concupisces, et si quod est aliud mandatum in hoc verbo instauratur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. Et hoc scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quam cùm credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis: sic vt in die honestè ambulemus. Non in comessationibus & ebrietatibus. Non in cubilibus & impudici-*
C *tijs. Non in contentione & æmulatione: sed * induimini Dominum Iesum Christum. Et carnis curam ne feceritis in desiderijs.*

Mat. 22. 21. 23. q. 5. si in morte.

Deut. 5. 18.

Leuit. 19. 18. Mat. 22. 39.

Luc. 21. 34. 44. d. §. 1.

* Induite. Gal. 5. 16. 1 Pet. 2. 12.

POSTQVAM docuit quomodo vicissim inter se agendum est subditis, docet illos quiddam maius debere prælatis: etiam infidelibus, salua tamen integritate fidei. Erant enim qui crederent se fidelibus Dominis nihil iam debere, quia fratres eorum erant in fide. Infidelibus autem Dominis penitus omnem seruitutem negabant; absurdum iudican-
D tes, vt qui fidelis esset, infideli subijceretur. Litera sic iungitur. Hæc quæ prædicta sunt, vicissim sibi debent subditi. Sed quidam maius, scilicet, subiectionem debent principibus: & ideò *omnis anima subdita sit potestatibus sublimioribus* .i. secundum voluntatem Dei sublimatis. Ideò per animam quæ pars est hominis, totum hominem assignauit, vt ostendat nō solum corpore, sed & etiam voluntate seruiendum esse principibus.

Per animā totus homo nonnunquā accipitur.

Verè

Vere omnis homo debet subdi po- A testatibus. Nam *non est* aliqua *potestas*, bona, seu mala, *nisi à Deo*, nec sic à Deo, vt hoc nolens permittat: quia *quæcunque sunt à Deo, ordinata sunt*.i. ordinabiliter disposita, non fortuito casu ruentia. Quandoquidem & potestas & omnia à Deo sunt ordinata: *itaque qui resistit potestati, resistit ordinationi Dei*.i. Deo potestatem hanc ordinanti. Nec sic resistere leue putetis, quia *qui* sic *resistunt*, per huiusmodi resistere *acquirunt ipsi sibi damnationem*.i. hæc sola causa sufficit ad damnationem eorum. Nō est vtiq; resistendum principi. *Nam principes non sunt timori boni operis*.i. qui benè operatur non est quare timeat principem: quia etiamsi pro bono opere infestus est ei, eumque persequitur, auget virtutem eius & meritum. Quare benè operanti non est timori, *sed* est timori *mali* operis.i. qui malè operatur, ille vtique timere potest principem. Nunc ex præmissis cōsilium colligens ait. Princeps non est timendus bonis: quod si tu similiter *vis non timere potestatem, fac bonū, & bonum faciens habebis laudem ex illa* quæcunq; sit, bona vel mala: quia si bona est, de bono laudabit te, si verò mala, persequetur te benè operantem, & ex virtute patientiæ laudaberis. Verè laudem habebis ex ea. *Nam* hic idem princeps *minister Dei est tibi in bonum*.i. ad vtilitatem si benè feceris; *sed si male feceris, time eum.* Timendus vtique est malè facienti: nam hic iudex *non sine causa portat gladium*. Verè non sine causa: nam hic minister Dei est: *vindex est*.i. ad damnum eius *qui malum agit*: vindex dic *in iram*.i. in vindictam Dei faciēdam: vel vindex in iram.i. in signum futuræ vltionis, quam animaduertunt per temporalem vltionem quā vidēt. Quandoquidem hic princeps minister Dei est, *ideò estote subditi* animo, huic *necessitati*.i. principi, cui velitis nolitis subijciemini, vt illud cupias quodcunque necesse est. Subditi, inquam, estote, *non solùm propter iram* principis vitandam, *sed etiam*

Principes nō sunt timendi.

propter conscientiam vestram in puritate conseruandam, quia nisi animo subijceremini principi, polluta esset conscientia vestra, obuians diuinæ ordinationi. Debetis vtique subditi esse principi: *nam ideò*.i. in signum huius subiectionis, *præstatis* vos *tributa*, & cętera debita: vos dico in hoc ipsum quod tributa præstatis, potestatibus seruiētes Deo: *nam* ipsi principes *ministri sunt Dei*.i. ministrant Deo per accepta tributa, quę dant eis vires & potestatem operandi quod B Deus disponit. Vel ita, vos præstatis tributa & benè facitis. Nam hi principes sunt ministri Dei *seruientes*.i. quos Deus constituit seruire sibi *in hoc ipsum*, in tributis quæ à vobis accipiūt. Cùm enim Deus primum regem constituit Saulem, dixit eum nō vlterius de labore suo victurum, sed de laboribus subditorum. Et quia vel vos in hoc ipsum quod tributa soluitis, Deo seruitis, vel principes in hoc ipsum Deo seruiunt, ergo omnibus principibus reddite debita. *Cui* principi debetis *tributum*, reddite *tributum*. *Cui* debetis *vectigal*, reddite *vectigal*. C Tributum dicitur, vt obsonia illa quæ domi soluebantur. Vectigal quod semper ad domos dominorū vehebatur, vt est hodie cēsus. *Cui* debetis *honorem* solùm, impendite *honorem*. *Cui timorem*, exhibete *timorē*, & omnem reuerentiam. Vt breuiter omnia colligam: vniuersaliter præcipio: *nemini quicquam debeatis*, neq; tributum, neque vectigal, neq; aliud, *nisi vt diligatis inuicem*, quia volo vos semper debitores esse dilectionis: ita quod nunquam à dilectione cessetis: ideò vos volo semper dilige- D re inuicem: *quia qui diligit proximū, legem impleuit*. Et verè legem impleuit: *nam non adulterabis: non occides: non furaberis: non falsum testimonium dices: non concupisces: & si quod est aliud mandatum in lege, instauratur*.i. impletur *hoc verbo*. *Diliges proximum tuum sicut teipsum*. Verè in dilectione proximi impletur omne mandatum legis. Nam *dilectio proximi, malum non operatur*. Qui enim diligit proximum,

Tributum quid dicitur.
Vectigal quid dicitur.
Exo. 20 14. Deut 5.18.
Leu. 19.18.
Mat. 22.39. Mat. 12.31.

mum, non adulterabit cum vxore eius. Non occidet eum. Non furabitur res eius &c. Et quandoquidem dilectio proximi malum non operatur. Ergo *dilectio est plenitudo legis:* qui enim malum non operatur, legem impleuit. Scimus vtiq; quia dilectio malum non operatur: nec hoc solum scimus de ea, sed hoc etiam *scientes* sumus de dilectione, quod facit nos de somno surgere, bonumque operari. Vis tamen continuationis & summa sententiæ pendet ad illud quod sequitur. Abijciamus ergo opera tenebrarum. Sed præmittit quasdā rationes, vnde opportunius inferat dicēs: Dilectionem non operari malum scimus: etiam hoc de dilectione scientes: *quia* .i. quod *hora est*, quasi diceret, tempus est: sed ideò per horam significauit illud tempus, vt ostendat breue esse & citò transiens, & nisi in eò pęniteamus irrecuperabile. Scimus vtique quia hora est *iam* .i. amodo ex quo per fidem iustificati sumus *surgere nos de somno* .i. de calamitate corporis, quæ ad benè operandum pigros nos facit. Surgere dicit quasi bonis operibus omni studio inuigilare. Sunt enim quidam qui postquam iustificati sunt, cùm feruere deberent in labore bonæ operationis, torpent & negligūt, quasi securi ex iustificatione: & quia continent se à criminalibus. Verè de somno surgere debemus: nam *credidimus* .i. fidem accepimus, quæ fides propinquos nos fecit saluationi: sed nunc per meritum eorum quæ post acceptam fidem operati sumus, *propiôr est nostra salus* quam olim esset cùm solum credidimus .i. cùm gratia sola esset in nobis, & adhuc nullum meritum. Vel ita. Nunc est propior secūdum tempus nostra salus .i. dies nostræ saluationis, quam esset olim cùm primum credidimus. Quotidie enim magis ac magis, futuro iudicio propinquamus, in quo remunerabimur. Verè nunc propè est nostra salus: nam *nox* .i. ignorantia in infidelitate habitā *præcessit*, & ideò cauendum est, ne in hanc noctem recida- mus. Nox, inquit, præcessit, sed *dies* saluationis nostræ per præmissos radios, vt per fidem, spem, dilectionem, & cætera *appropinquauit* .i. propè esse intelligitur. Virtutes enim quæ habentur in præsenti, radij sunt futuræ iocunditatis. Et quandoquidem nox esse desijt, & dies appropinquauit. *Ergo abijciamus opera tenebrarum* .i. quæ operati sumus dum in ignorantia essemus. Vel opera tenebrarum .i. digna tenebris, & digna non videri, sed semper occultari. Abijciamus, inquit, hæc opera, *& induamus* nos *opera lucis* .i. veræ cognitionis, vel opera digna luce & manifestatione, quę opera sunt arma, quibus & fidem nostram tuemur, & insurgentia vitia superamus, *vt* induti armis lucis, *honestè ambulemus* .i. de bono in melius proficiamus, *sicut* qui positi sunt *in die* .i. in cognitione veritatis. Positos enim in die decet opera noctis abijcere, & arma lucis assumere. Nos dico sic ambulemus in die, *non* remanentes *in commessationibus* .i. in publicorum conuiuiorum conuenticulis, & *non* manentes *in ebrietatibus* vt nimiæ potationi incumbamus. *Non* etiam *in cubilibus*, ad quæ cubilia de nimietate saturitatis & potationis itur, ibique superflua quies habetur. Et *non* manentes *in impudicitijs* .i. in delectatione libidinis. Qui enim ebrius ad cubile descendit, consequenter vrgetur facibus libidinis: & *non* manentes *in contentione*. Intemperantia enim potus & libidinis frequenter iurgia concitat, *&* ne sitis *in æmulatione* .i. in inuidia. Quidam qui non audet contendere, quod potest, inuidet proximo. In his itaque non remaneatis: *sed induimini Dominum Iesum Christum* .i. vestite nuditatem vestram fide Christi & virtutibus quæ super hanc fidem ædificantur. Homo enim propter peccatum de paradiso nudus eiectus est, sed nuditas ista velari debet ornamento fidei, cæterarumque virtutum. Et vos induti Dominum Iesum Christum, *ne feceritis* .i. non facietis *curā carnis*. Nec curam quam necessi-

Galat. 5. 14. Iacob. 2. 8. Gen. 3. 16. 1. Pet. 2. 12.

necessitas postulat prohibeo; sed ne feceritis curam carnis *in desiderijs*, vt desideria carnis sectemini.

CAP. XIV.

[De consec. dist. 5. non mediocriter.]

*Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit se manducare omnia. Qui autem infirmus est, olus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere illum. Nam alius iudicat diem inter diem, alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat. Gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. Nemo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit: vt & viuorum & mortuorum dominetur. Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal * Christi. Scriptum est enim. Viuo ego, dicit Dominus: quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaq; vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Scio & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid cōmune sit esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum caritatem ambulas. Noli cibo tuo illū perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim regnum Dei esca & potus: sed iustitia & pax, & gaudium, in Spiritu sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo,*

[Iacob. 4. 12 2. q. 1. multi. in si & c Deus in si. 30 q. 5 nullam an. 70. di. vtinam.]

[Iacob. 4. De pœ. & re. cū ex ore. * Dei. Esa. 45 23. Phil 2 10 23. q. 4 si quis à Catholica.]

A *& probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt sectemur: & quæ ædificationis sunt, in inuicem custodiamus. Noli propter escā destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda, sed malū est homini qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem quam habes penes temetipsum, habe coram Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui aūt discernit, si manducauerit damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod nō est ex fide, peccatum est.*

[28. q. 1. ca. 1. 1. q. 1. sanat 28 q. 1. §. 1. & cap. sic enim in principio de præscript. e si de resti. spo. literas.]

B QVIA Romani graui inter se discordia disceptabant, dicentes: hi qui de Iudaismo conuersi erāt, quosdam cibos esse immundos, nec eis vti debere. Calumniabantur etiam Iudæi gentilibus, quia comederent idolotica: dicentes eos adhuc inhærere ritibus gentilitatis. Econtrariò gentiles scientes omnes cibos mundos, vtebantur illis, accusantes Iudæos quod non haberēt integram fidem, quia in hunc modum confligebant. C Apostolus volens eos reuocare ad pacem, instruit eos non facere scandalum fratribus inter se, nec de conscientijs alter alterum iudicare. Scandalum faciebat ille, qui propter incitandā iram proximi comedebat quod proximum offendebat: vel eum sub incredulitate comedere faciebat, quod immundum putabat. Iudicare de conscientijs erat, cū Iudæus credens quædam immunda, damnaret gentilem, dicens eum ideò vti idoloticis, quia adhuc idolis D adhæreret. Litera sic iūgitur. Cnram carnis ne feceritis: sed hoc facite. *Infirmum in fide*.i. eum qui non habet firmam fidem, credendo quasdam creaturas Dei immundas: & hic erat Iudæus, illum nolite scādalizare vos qui firmi estis in fide, sed *assumite* eū. Assumere est condescēdere infirmitati eius: abstinere à quibus abstinet, & sic alliciēdo eum paulatim de integritate fidei doceat, donec ad perfectionem veniat. Hic scandalum remouit.

[*Assumere est condescendere.*]

mouit. Aſſumite infirmum *non remanentes in diſceptationibus cogitationum* eius, ſcilicet, infirmi .i. ne diſcepteris iudicantes aliquem de conſcientia cordis, quæ ſoli Deo cognita eſt & non vobis. Verè infirmus debet aſſumi. *Nam alius* eſt perfectus qui aſſumere & docere eum poteſt. Alius autem eſt infirmus qui aſſumptione indiget. Quod ſic ait: Alius *ſe credit poſſe manducare omnia*, ſciens omnia eſſe munda, & hic eſt fide firmus. Alius autem eſt infirmus putãs ſe non poſſe omnia manducare. Hic autem *qui infirmus eſt*, nolẽs vti carnibus gentilium, *manducet*.i. permittatur manducare *bolus* .i. ſi velit abſtinere: vtique bonum eſt, nec inquietetur. ¶ Hic incipit compeſcere Romanos, ne iudicent de conſcientijs. Qui non vult manducare, permittatur abſtinere. *Is* autem *qui mãducat*, ſciens omnes cibos eſſe mundos, *non ſpernat non manducantem*.i. gentilis comedens, non contemnat Iudæum abſtinentem, arguens eum de imperfectione fidei. *Et* ille *qui non manducat*.i. Iudæus, *non iudicet*.i. non damnet *manducantem* gẽtilem. Non debet alter alterum ſpernere ſeu iudicare: *nam Deus aſſumpſit illum*.i. vtrumque: & manducantem, & non manducantem. Aſſumpſit dico per fidem quam iam habent vt ſeruos. Et quandoquidem à Deo aſſumpti ſunt facti ſerui eius: *tu quis es qui iudices ſeruum alienum?* Nec leges mũdi hoc patiuntur, vt ſeruus ab alio, quam à Domino ſuo iudicetur. Non vtiq; iudicare debes alienum ſeruũ: quia ſeruus ille *ſtat* benè operando reſeruatus *Domino* .i. iudicio Domini ſui, *aut* peccando *cadit* à Domino ſuo iudicandus. Si etiam planè noueris eum cecidiſſe, ne tamẽ iudices eum: quia cras poteſt pęnitendo eſſe melior te, & de omnibus bona ſemper ſuſpitio tenẽda eſt. Quia ſi etiam cecidit: ſtabit autem fortaſſis cras .i. fortis apparebit in bono. Verè quod ſtabit ſuſpicandum eſt de eo: *nã Deus* cui ſeruus eſt, *potens eſt* iterum *ſtatuere eum*. Quia Domini ſolum eſt

Bonus quilibet præsumitur.

A iudicare ſeruum, tu non debes iudicare eum, prætcrea ideò ne damnes eũ. Nã quod facit, ex iudicio & ſana intentione animi facit. Quod ſic ait. *Alius* ſeu Iudæus ſeu gentilis *iudicat diem inter diem* .i. vno die abſtinendum, alio non. *Alius autem iudicat omnem diem* in abſtinentia obſeruandum: & quicunque iudicat abſtinendum ſanè ſentit: & inde laudandus eſt non damnandus. Qui iudicat abſtinendum, ſiue hic ſiue ille, ſanè ſentit: & volo vt *vnuſquiſque abundet in*

B *ſuo ſenſu* .i. in eo quod ſapienter ſentit, & operatur: vt ſi modo benè abſtinet, poſtmodum melius abſtineat, & cætera bona ſectetur. Notandum eſt quod ſi abſtinere eos malum eſſet, nollet eos Apoſtolus abundare in hoc ſenſu: ideò vtique opto, vt in hoc ſenſu abundent: *quia qui ſapit diem* .i. qui in abſtinentia obſeruat diem, *ſapit* hoc *Domino* .i. ad honorẽ Domini: *& qui manducat, manducat* ſimiliter *Domino. Nam manducans agit gratias Deo:* & pro ſano intellectu habito de creaturis Dei, & quia ſuſtentatur his beneficijs. *Et* ille *qui non*

C *manducat, non manducat Domino*.i. ieiunat ad honorem Dei, *& gratias* iterum *agit Domino* pro abſtinentia ſibi collata: & per hoc ſatis oſtenditur vtrumque ſanè intelligere, neutrumque pro hoc debere damnari. Vel illud ſuperius aliter legitur. Ne iudices alienum ſeruum: nam alius .i. homo iudicat diem inter diem .i. de præſenti ſolum. Alius .i. Deus iudicat omnem diem, ſic de futuro vt de præſenti. Et cum homo ſanè iudicet de præſenti, volo vt vnuſquiſque hominum abundet in ſuo ſenſu bo-

D no: cætera non mutantur. Vterque manducans & abſtinens gratias agit Deo, & iuſtè. *Nam nemo noſtrum viuit ſibi* .i. nemo debet quærere gloriã ſuam dum viuit: *& nemo* iuſtorum *moritur* ſimiliter *ſibi*. Verè nec viuimus nec morimur nobis, nam Domino: *ſiue enim viuimus Domino*.i. ad honorem Domini viuimus: *ſiue morimur, Domino morimur*. Et quia viuimus & morimur Domino, ergo *ſumus*

Viuit ſibi nemo.

Domini siue viuimus, siue morimur. Quare tu quicunque ne iudices alienum seruum. Verè Domini sumus: *nam in hoc mortuus est Christus & resurrexit*: vt per meritum mortis, & potentiam resurrectionis damnetur mortuorum & viuorum. Et cùm Deus omnium damnetur, *tu autem* abstinens *quid* .i. quare *iudicas fratrē tuum* manducantem: *aut tu* manducans *quare spernis fratrem tuum* ieiunantem? Nolite vos alterutrum iudicate: *nam omnes stabimus ante tribunal Dei*, iudicandi à Deo. Stabimus dicit à similitudine expectantium sententiam iudicij. Tribunal dicit quasi Deus sessurus sit: ad modum cuiuslibet potentis pro tribunali. Verè omnes stabimus: *nam* ita *scriptum est*: hæc dicit Dominus per Esaiam: *Ego viuo.* Ecce Sacramentum, vt quod sequitur certissimè credatur. Cùm tamen Esaias dicebat viuo, intelligebat de Christo, qui gustaret aliquando mortem, quem resurgentem pater constitueret omnium iudicem: quod infideles falsum putauerunt, cùm viderent eum mortuum. Et in voce Christi sic ait: Ego verè viuo: quod palam erit ex eo: quoniam *mihi flectetur omne genu*.i. omnis creatura, mihi in iudicio subijcietur: *& tunc omnis lingua* .i. omnis conscientia *confitebitur Domino.* Et quandoquidem ita scriptura ait: omnes, scilicet, à Deo iudicandos. Itaque constat quod *vnusquisq; nostrum reddat rationem Deo pro se*, & non pro proximo. Et quandoquidem pro nobis reddituri sumus rationem: *ergo non amplius iudicemus nos inuicem* .i. subditus subditum. Per hoc, inuicem, innuit se non prohibere iudicium prælatorum in subditos, de quibus iudicare debent, sed solos subditos compescit ne se alterutrum præsumant iudicare. Postquam satis ostendit non debere se inuicem iudicare de conscientijs: prohibet eos à scandalis fratrum, dicens: *Ne iudicetis inuicem: sed hoc magis iudicate, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.* Offendiculum

Isai.45.23.

Prælati possunt iudicare subditos.

Offendiculum.

A vocat, vt [illegible] faceret [illegible] comedentem in incredulitate: vel si eo animo comederet, vt frater hoc abominans rixaretur & sperneret comedentem. Scandalum vocat contristationem fratris habitam ex eo, quod videt eum comedere quod immundum putat. Obijceret Paulo ille, qui omnibus vtendum esse in elligit. Tu fortassè cùm Iudæo infirmaris, qui dicis me offendere cum vtor creaturis Dei. Absit hoc ait Paulus, vt ego accusem te, quin sane credas. *Scio enim & hoc confido in Domino Iesu* .i. per Iesum tibi testor: *quod nihil est commune* .i. immundum. & hoc *per ipsum* .i. per Christum qui nos soluit à lege, sub qua multa indicabantur immunda: sed quia euacuata hac lege libertas reddita est, iam commune dicendum est. Scio vtique nihil esse commune nisi ei qui existimat aliquid commune esse: illi pro certo commune est non propter ipsam creaturam, sed propter fidei suæ infirmitatem. Ne ponas scandalum fratri. *Nam si frater tuus contristatur propter cibum quem sumis: iam non ambulas secundum charitatem*, quia non geris curam proximi. Vt ab offendiculo fratris caueas: *noli cibo tuo* (qui vile quid est) *perdere illum*: vt vel facias eum comedere tecum in infidelitate, vel rixeris cùm illo. Noli, inquam, pro tam vili re negligere eum, *pro quo Christus mortuus est* .i. quem Christus adeò dilexit, vt pro eo mori voluerit. Quandoquidem cibus vile quid est, perdere autem proximum graue est, ergo ne cibo nostro perdatur proximus. *Bonum nostrum* .i. sanus intellectus quem de creaturis habemus: hoc vtique bonum *non blasphemetur* .i. non fiat blasphemabile, vt per hoc bonum fratrem simplicem offendamus. Determinat in quibus non sit offendendus proximus: in his, scilicet, quæ saluationem impediunt: & in quibus non sit sequendus: in his, scilicet, quæ salutem animæ auferunt dicens. Cibo non debes proximum perdere: nam *esca*

Scandalum.

& po-

Regnum Dei non est esca & potus.

& potus non est regnum Dei.i. vti hac esca & hoc potu, non dat regnum Dei, nec tollit si abstineas ab his. Hæc non dant regnum Dei. *Sed iustitia* .i. æquitas seruata ad proximum vt in nullo eum offendamus: & *pax*.i. concordia ex seruata æquitate veniens. Et *gaudium*: quod alter in dilectione congaudere alteri: quod gaudium in pace nutritum est *in Spiritu Sancto*, id est, secundum quod dictat Spiritus sanctus. Hæc, inquam, sunt regnũ Dei: nam in his seruitur Christo. *Qui* autem *in his* .i. pace, iustitia, & gaudio, *seruit Christo, hic placet Deo: & probatus est hominibus* .i. hæc seruitus probabilis iudicatur ab omnibus: nec est sicut tua comestio, in qua offenditur proximus. Ideò prius ait, seruit Christo, dehinc placet Deo: quia Christus legem pacis & iustitiæ dedit hominibus: qui nisi per Christum placere non possunt Deo. Quãdoquidem seruitus pacis placet Deo, & ab hominibus approbatur. *Itaque sectemur ea quæ pacis sunt*: non litigemus cum proximo, sed etiam sectemur ea quæ sunt *ædificationis*: & hoc *inuicem*, vt tu ædifices illum in tuo bono, & ille te in suo. Quod hic ait ædificationis, idem est quod ait superius, infirmum assumite. Sectemur ea quæ sunt ædificationis, non ea quæ sunt destructionis. quod sic ait. *Noli propter escam tuam qua proximus offenditur destruere* in eo *opus Dei*, id est. fidem quam iam operatus est in eo Deus. Si enim nimia districtione cogas eum, hoc tantillum boni quod habet, deseret. Quare magis est nutrienda infirmitas eius, quam nimia asperitate cogenda: quod Petrus idoneè satis obseruabat: cùm Iudæos quos ad fidem Christi conuerterat, adhuc circumcidi, & in quibusdam legalibus permittebat: de quibus si intemperanter cogeret eos, citius quod ab eo acceperant dimitterent, quam ita repentinè ad perfectionem ascenderent. Sciebat enim eos paulatim posse & debere ad perfectionem adduci, sicut factum est. Noli propter escam de-

Correctio non debet esse rigida.

A struere fidem proximi: non quod esca immunda sit, *omnia* quidem *munda sunt*, *sed* tamen *malum est homini, qui manducat per offendiculum*, intendens offendere proximum. Nec solum vt caueas ab offensione proximi debes abstinere ab his: sed etiam ab omni carne & ab omni potu in quo frater offenditur. Quod ita ait. *Bonum est tibi non manducare carnem, nec bibere vinum: neque* aliquid *in quo frater tuus offenditur* se peccando: vel offenditur à te: & *scandalizatur* contristando, *aut infirmatur* in fide

B aliquantulum hæsitando. Ne offendas proximum debes abstinere ab his. *Tu* quidem *habes fidem* sanam *penes temetipsum*: habe illam *coram Deo*, id est, sufficit tibi vt Deus intelligat fidem tuam, non oportet vt coram abstinente qui offenditur facias opus eius fidei: ideò penes temetipsum fidem hanc habeas, non coram abstinente: nam *beatus* est ille *qui non iudicat*, id est, qui non damnat *semetipsum, in eo quod probat*, id est, quod probabiliter verum esse credit. Sed si tu vteris cibis quibus licet vti ad offensionem proximi, in eo quod pro-

C bas iudicas te reum offensionis factę in fratrem. Ille qui in eo quod probat se non damnat beatus est, *sed* ille *qui discernit* cibos à cibis, dicens hos mundos, illos immundos, hic *si* in hac dubietate *manducauerit damnatus est*: non quia cibus immundus sit, sed *quia non* comedit *ex fide* vt crederet esse munda. Vere quia non ex fide damnatus est: *nam omne quod non est ex fide, peccatum est.*

CAP. XV.

D *Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Quæcunque enim scripta sunt, ad* *Psal. 68 10*

nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem scripturarum, spem habeamus. Deus autem patientiæ, & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum secundū Iesum Christum, vt vnanimes vno ore honorificetis Deum, & patrem Domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis, propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scri-

2 Reg 22. 30.

B *ptum est. Propterea confitebor tibi in gentibus Domine: & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Lætamini gētes cum plebe eius. Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, & magnificate eum omnes populi. Et rursus Esaias ait. Erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes, in eum gentes sperabunt. Deus autem spei repleat vos omni gaudio, & pace in credendo; vt abundetis in spe & virtute Spiritus sancti. Certus sum autem fratres mei & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere.*

Psal 17.50
Psal. 116.1.
Esai. 11. 10.

C *Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte, tanquam in memoriam vos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in gentibus, sanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio gentium accepta & sanctificata in Spiritu sancto. Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium, in verbo & factis, & in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita vt ab Hierusalem*

D *per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi. Sic autem hoc prædicaui Euangelium, non vbi nominatus est Christus; ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicut scriptum est: Quoniam quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, de eo * intelligent. Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc. Nunc verò vlterius*

Esai 52.15.

* al non habet de eo.

*locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos, ex multis iam præcedentibus annis. Sed cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens videam vos: & à vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. Nunc igitur proficiscar in Hierusalem ministrare sanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem * aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Hierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti*

12 q. 2. beatus.

* al. collectionem.

B *sunt gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur cùm consummauero, & assignauero eis fructum hunc, per vos proficiscar in Hispaniam. Scio * autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam. Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus sancti, vt adiuuetis me in orationibus vestris ad Deum, vt liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem * sanctis, vt veniam ad vos in gaudio per volunta-*

* al. scimus.

* al. Hierosolymis.

C *tem Dei, & refrigerer vobiscum. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.*

AD hoc diceret ille, qui sanæ fidei esset. Si ego, quod vtique tu fateris, sanę fidei sum, omnia munda credens; hic autem infirmatur in fide: iustior causa videtur, vt infirmus firmum sequeretur, quam ego firmus sequerer infirmitatem illius. Non sic est ait Paulus. Sed licet tu sanæ fidei sis, hic autem infirmæ: *tamen nos firmiores debemus sustinere:* & qua-

D dam participatione *imbecillitates infirmorum* ad melius enutrire, *& non* debemus *nobis placere* in omnibus. Nobis non vtique placeamus, sed *vnusquisque placeat proximo suo*; & hoc *in bono*: quia ad ædificationem proximi, qui secundum charitatem ædificandus est. Nobis non vtiq; placeamus: *etenim Christus* (quē per omnia sequi debemus) *non placuit sibi* i. non consensit infirmæ carni; *sed sicut*

scriptum

ſcriptum eſt in pſalmo: ait Chriſtus Psal.68.10. ad patrem: *Improperia improperantium tibi* quadam mole *ceciderunt ſuper me:* & in morte depreſſerunt me. Quaſi diceret: quia eieci de templo vendentes & emẽtes, in quo tibi improperabant, ideo adiudicauerũt me morti. Quid inde diceret aliquis, ſi ita ſcriptum eſt? Multum vtique, *quia quæcunque ſcripta ſunt* de Chriſto, *ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt: vt per* doctrinam habeamus *patientiam, &* in patientia habeamus *conſolationem ſcripturarum*, quæ plurimum vtilis eſt patientibus: & vt per patientiam & hanc conſolationem *habeamus ſpẽ* futuræ retributionis. Et quia merita veſtra & doctrinam meam inſufficientia video ad hæc obtinenda, opto vt *Deus* dator *patientiæ & ſolatij*, *det vobis ſapere idipſum*, vt omnes veram cognitionem habeatis & hoc *in alterutrum:* vt quod ſane ſentit iſte, ſentiat & ille è conuerſo. Sapere dico ſecundum, id eſt, *per Ieſum Chriſtum: vt* vos *vnanimes vno ore*, & vna voluntate & eadem confeſſione *honorificetis Deum & patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Non quod Deus & Pater diuerſos ſignificent, ſed in eodem diuerſas cauſas aſſignat: dicens eum honorificãdum: tum quia Deus eſt, tum quia Pater eſt Domini Ieſu Chriſti per quẽ omne bonũ prouenit nobis. *Propter quod* .i. vt idipſum ſapiatis, & eodem animo, vnaq́; cõfeſſione Deum honotificetis: *Suſcipite* vos *inuicem*: vt alter alterũ omni benignitate ſuſcipiat: ad inſtruendum ſupportãtes vos in alterutrum. Suſcipite dico, *ſicut & Chriſtus in* magna altitudine *ſuſcepit vos.* Suſcepit vtique *in honorem.* Honor maximus fuit remittere peccata: quẽ honorem augmentabis, reddẽdo incorruptionem. Honorem dico *Dei* .i. à ſolo Deo datum. Deus enim per gratiam dat, & dabit hunc honorem, ad quem honorandum deficiunt merita noſtra. Probat quod ait: Suſcepit vos Romanos: nam Iudæos & gentiles, & primum de Iudæis ait. Verè Chriſtus ſuſcepit vos ô Iudęi. Nam

A ego *dico* (cui credi oportet) *Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis*, id eſt, Iudæorum. Chriſtus enim miniſter fuit, & quaſi Apoſtolus Iudæorum, quibus in propria perſona prædicauit. Hoc autẽ fuit non ex merito Iudæorum, ſed *propter veritatem Dei*, .i. propter promiſſa Dei. Ideo propter promiſſa *ad confirmandas* .i. vt per ipſum actũ confirmarẽtur *promiſſiones patrũ*.i. factæ patribus eorum. Vel ita. Chriſtus miniſter fuit propter veritatem Dei .i. propter completionem promiſſorũ Dei: & ad confirmandas B per veritatem facti promiſſiones patrũ .i. quas fecerant patres .i. Prophetæ, patres Iudæorum. Deus enim & per ſeipſum promiſerat, vt Abrahæ & frequentius per Prophetas. Probauit Deum ſuſcepiſſe Iudæos, ad quod probandum nullam induxit authoritatem, quia quaſi omnibus patens erat. Probat idem de gentibus per authoritates, quia dubietas quibuſdam inde erat dicens. De Iudæis hoc dico. Dico etiam quod *gentes* debent *honorare Deum*, *ſuper* .i. de *miſericordia* ſibi facta. Et hoc dico *ſicut ſcriptũ eſt* in pſalmo. Psal.17.50. Illud propterea in or- C dine pſalmi vim habet; vox filii ad patrem. O Domine Pater ego *confitebor tibi in gentibus*, id eſt, gentes faciam confiteri nomini tuo. Nec ſolum conſitebor: ſed etiam *cantabo &* exultabo *nomini tuo.* Et iterum dicit ſcriptura per Eſaiam. Iſai.11.10. O vos *gentes lætamini cum plebe eius*, id eſt, cùm Iudæis, qui dicebantur peculiaris populus Dei, quas gentes fruſtra Eſaias inuitaret ad lætitiam, niſi conſideraret earum ſuſceptionem. D *Et iterum* Dauid de gentibus. *Omnes gentes*, id eſt, ſinguli de gentibus *laudate Dominum:* Psal.116.1. nec ſolum laudate, ſed etiam *magnum oſtendite eum* operibus bonis, *omnes populi*, qui in ſingulis gẽtibus eſtis. *Et rurſus* de eodem *ait Eſaias.* Iſai.11.10. *Ieſſe* Pater Dauid *erit radix* eius originis, de qua naſcetur Chriſtus *qui exurget regere gentes: & in eo rege ſperabunt gentes.* Exurrexit Chriſtus: quia ſolus immunis à peccato inter omnes. Surrexit altius

tertia die resumpta incorruptione: cùm Deus pater dedit omne iudiciũ huic filio regi. Moneo vt vos suscipiatis inuicem, sed quia nec viribus vestris, nec doctrina mea, hoc perficere potestis: precor vt *Deus spei* in quem spero, & vos sperare debetis: *repleat vos omni gaudio*, id est, perfectione dilectionis: quod gaudium vt digni sitis habere, repleat vos *pace*, id est, omni concordia. Pace dico reformata *in credendo*, id est, in vna eademque integritate fidei, *vt* eadem fides faciat pacem in vobis. Pax verò nutriat gaudium: repleat dico fide, pace, & gaudio: *vt abundetis in spe*, id est, vt quanto melius agetis, firmius & abundantius speretis: & ne spes vestra perturbetur: Abundetis *in virtute spiritus sancti*, id est, spiritus sanctus copiosas vires ministret vobis, perseuerandi in bono. ¶ Paulus incipit hîc conuenire quosdam Romanos: laudans eos de integritate fidei, de plenitudine dilectionis, & omnis scientiæ. Sed tamen aliquãtulum tangit eos: quia non correxerant imperfectionem errantium fratrum, cùm benè possent, quia sapientes: cum deberent, quia eos diligerent: cùm etiam necesse hoc esset, quia Paulus intentus alijs, non sufficienter vacare posset correctioni Romanorum. quasi diceret. Conscientia vestra certa est de integritate fidei eorum. Similiter etiam *ego* ipse *certus sum, fratres mei, de vobis, quoniam ipsi pleni estis fide & dilectione*. Nec litigatis cum fratribus vestris: *repleti omni scientia; ita vt possitis monere alterutrum*, id est, instruere infirmam fidem aliorum. Et licet pleni sitis dilectione & scientia: tamen *audacius*, id est, cum aliquantula audacia *scripsi vobis fratres ex parte*, id est, secundum eam partem, qua aliquantulum imperfecte agendo, litigia fratrum non compescuistis. Scripsi quidem non vos docens, quos sapientes scio, sed *tanquam reducens vos in memoriam* eorum quæ credo vos scire, sed non satis eorum reminiscimini. Dicerent illi quia

A perfectos nos fateris, quare nos redarguis? Audacter ait Paulus *propter gratiam*, id est, propter dignitatem Apostolatus, *quæ data est mihi à Deo:* & hoc magisterium meum cogit me vt vos sic admoneam. Data est mihi gratia ideo, *vt sim minister Iesu Christi in gentibus*, id est, per ministerium meũ gentes subiiciam Christo, *sanctificans Euangelium Dei:* quod sanctifico dum idem operor, quod prædico. Sanctificans ideo, *vt fiat accepta* Deo *oblatio gentium*, id est, B ego offerens gẽtes acceptus sim Deo, vel vt gentes oblatæ acceptæ sint Deo. Oblatio dico accepta, & *sanctificata in spiritu sancto*, quia per impositionem manus do spiritum sanctum: quod pseudo doctores facere nequeunt. Et quia sanctifico Euangelium: igitur *habeo gloriam*, id est, glorior multum in apostolatu meo. Gloriam dico referendam non ad me, sed *ad Deum:* & hoc *in Christo Iesu*, id est, per Christum, qui me consecrauit Apostolum: ideo habeo gloriam: C *quia non audeo loqui aliquid eorum, quæ Christus non efficit per me* ministrum, vt faciunt pseudo, qui dicunt se fecisse quæ nunquam fecerunt. Ea non loquor quæ per me non efficit Deus, sed loquor ea quæ per me Christus efficit, *in obedientiam gentium*, id est, vt vel ego obediam ipsi in gentibus, vel gentes per me obediant ei. Efficit dico per me *verbo*. Christus enim loquitur in me. Efficit *etiam factis* .i. in operibus meis: quia quod bene loquor, operor. Efficit dico *in virtute signorum & prodigiorum*, D ad quæ facienda dat mihi virtutem. Signa vocat: vt depulsiones morborum, Prodigia, suscitare mortuos. Prodigiorum dico factorum in virtute *Spiritus sancti*. Vel efficit Christus per me in virtute Spiritus sancti, quem per manus meas distribuit. *Sic*, inquam, effecit, *vt ego repleuerim*, id est, plenarie prædicauerim *Euangelium Christi*, incipiendo *ab Hierusalem vsque ad Illyricum* mare: nec recta via, sed *per circuitum*, id est, singula loca circumeundo.

Quid signa, quæve prodigia.

cundo. *Sic autem prædicaui Euangelium, non in Iudæa vbi Christus nominatus est, ne ædificarem super alienū fundamentum*, id est, super fidem quam alij Apostoli prædicauerant. Nec tamen hæc causa fuit quare ibi nō prædicauerit, sed quia Deus ad gentes eum direxit, ne ædificarem dico sic: *sed sicut scriptum est* in Esaia: *Gentes quibus non est annunciatum, de eo, videbunt* Deum; *& qui nec* etiam *audierunt, intelligent. Propter quod* quia rudibus & quasi lapideis prædicabam, *plurimum impediebar venire ad vos*, ô Romani, quare necesse esset: vt vos qui sani eratis, infirmos ædificaretis. Olim impediebar, *sed nunc vlterius non habens locum in his regionibus*, quia omnes conuersi sunt. *Habens autem cupiditatem veniendi ad vos: ex multis iam præcedentibus annis*, in quo notare potestis quantam diligētiam habeam ad vos. *Cùm ego proficisci cepero in Hispaniam: spero* quod *videam* vos, præteriens per vos. Non enim causa est, quare remorer vobiscum qui fideles estis. Videam vos dico: *& deducar illuc à vobis, si* tamen *frnitus prius fuero vobis ex parte*, id est aliquando remorando vobiscum: quia hic vlterius locum non habeo, & ad vos transire cupio. Igitur quod prius faciendum est operabor, scilicet ibo Hierusalem ministrare sanctis. Quando Petrus & qui cum eo erant Paulo & Barnabæ dextras dedere societatis, iniunxerunt eis, vt in Ecclesijs gentium collectiones facerent, vnde ministrarent sanctis in Hierusalem, quibus infideles omnia abstulerant. *Vadam ministrare sanctis, quia Macedonia & Achaia*, id est, Ecclesiæ eorum probum iudicauerunt *facere aliquam collectionem in pauperes sanctorum* deferendam, id est, in pauperes sanctos, *qui sunt Hierusalem*. Probauerunt quidem hoc non à nobis coacti, sed *quia ita placuit eis*: & si non placeret, *debitores* tamen *sunt eorum*, & ex debito facere oporteret. Verè debitores sunt eorum. *Nam si gentiles factis sunt participes spiritualium* bonorum

Esai.52.15. Galat.2.9.

A *eorum*: sanctorum, quia sancti illi spiritualia gentibus ministrauerunt: *debent etiam* gentes *ministrare sanctis in carnalibus*. Quandoquidem hoc mihi prius faciendum restat. *Igitur cùm hoc consummauero: & cùm assignauero*, id est, sub sigillo *eis* reddidero *fructum hunc, proficiscar in Hispaniam* transiens *per vos. Scio autem quoniam veniens* longo desiderio affectus, veniam *ad vos in abundantia benedictionis Christi*, id est, benedictionem Christi faciam abundare in vobis, impertiens illud gratiæ Dei quod deest, & quia nunc iturus sum Hierusalem: B *Igitur obsecro vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum, vt adiuuetis me in orationibus* fusis pro me *ad Deum: vt* hoc adiutorio *liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa: & vt* ita *oblatio obsequij mei*, id est, in qua obsequor, *fiat accepta sanctis in Hierosolyma*, sine diminutione illis præsentata: *vt* hoc prosperè completo, *veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei*, id est, sicut Deus disposuerit: *& refrigerer vobiscū* perficiens in vobis quod imperfectum C inuenero Sed quia ad hoc neque per vos neq; per me sufficitis: *Deus pacis sit* faciens pacem *cum omnibus vobis. Amen.*

CAP. XVI.

Commendo autem vobis Pheben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est Cenchris: vt eam suscipiatis in Domino dignè * *sanctis: & assistatis ei in quocunque negocio vestri indiguerit. Etenim ipsa quoque astitit multis, & mihiipsi. Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu* (*qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus non solum ego gratias ago, sed & cuncti Ecclesiæ gentium*) *& domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi: qui est primitiuus Ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu. Salutate Mariam, quæ multū laborauit in vobis. Salutate*

D

*Al. satis.

Andr-

Andronicum, & Iuliam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Salutate Vrbanũ adiutorem nostrum in Christo Iesu: & Stachem dilectum meũ. Salutate Appellen probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate Herodianum cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcisci domo, qui sunt in Domino. Salutate Triphenam & Triphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidam charissimam, quæ multum laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius, & meam. Salutate Asincretum & Phegontiam, Hermen, Patroban, Herman, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologum & Iuliam, & Nereum & sororem eius, & Olimpiadem: & omnes qui cum eis sunt sanctos. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones, & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo vētri, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanam [*Al. Satan.] ** sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor * meus: & Lucas * & Iason, & Sosipater cognati mei.* [* Al. habet frater.] [* Al. Luc⁹.] *Saluto vos ego tertius, qui scripsi Epistolam hanc in Domino. Salutat vos Gaius, hospes meus, & vniuersa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus, frater. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, amen. Ei autem qui potens est vos confirmare, iuxta Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi secundũ reuelationem mysterij temporibus æternis taciti (quod nũc patefactum est per scripturas prophetarum secundum præceptum æterni Dei: ad obeditionem fidei) in cunctis gentibus cogniti, soli sapiēti Deo per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

FInita Epistola, inferit salutatiões suas, dicens. Cùm his quæ superi⁹ commendaui, *commendo* etiam *vobis Pheben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ* .i. quæ ministrat necessaria cuidã Ecclesiæ, quam constituit *Cenchris*. Hoc inquam de ea cõmendo, *vt suscipiatis eam in Domino dignè sanctis*.i. vel quomodo vos sanctos decet eã suscipere: vel quomodo ea sancta suscipiēda est: *& ei suscepte assistatis in quocunq; negocio indiguerit vestri*. Per hanc Pheben euntem Romã, dicitur Apostolus misisse suam Epistolã: quam ideo cõmēdat, vt Romani audita authoritate eius, acquiescant ei in omnib⁹, quæ benè suadebit. Assistēdum est ei: *etenim ipsa astitit multis sanctis, & mihiipsi* ministrãdo. *Salutate* etiam *Priscam & Aquilã, adiutores meos in Christo Iesu.* Vel salutate in Christo, *qui vterq; supposuerunt suas ceruices pro anima mea.* Hi Paulo in multis periculis & carceribus subuenerunt. *Quibus non ego solus gratias ago: sed etiam cũcta Ecclesia gentium*, qui modo non haberent Apostolũ suũ, nisi per adiutoriũ istorũ. *Salutate & domesticam Ecclesiam*.i. familiam eorum. *Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.* Hic primus de Asia fidem accepit à Paulo. *Salutate & Mariam, quæ multum laborauit in vobis*, ab errore reuocando vos. Hęc Maria dicitur nũciasse Apostolo dissensionem Romanorum: qua occasione scripsit eis hanc epistolam. Et hæc Romã redierat, & ideo dicit eam laborasse. *Salutate Andronicum & Iuliam, cognatos meos*, in genere Iudæorum: *& cõcaptiuos meos*, qui sæpè mecum capti fuerunt, *qui sunt nobiles in Apostolis.* Hi de septuaginta duobus fuisse creduntur: *qui & ante me fuerunt in Christo*, qui prius Paulo ad fidem cõuersi sunt. *Salutate Appellen & Probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex domo Aristoboli*.i. familiam quia fidelis est. Dominum nequaquã, quia

infi-

infidelitatis erat reus. *Salutate eos qui sunt ex domo Narcissi*, nec omnes, sed eos *qui sunt* in fide *in Domino*. Aliqui.n.ex eius familia adhærent Dño suo in infidelitate. *Salutate Rufum electū in Domino,& matrem eius,ac meā*. Eius secundum carnem meam secūdum beneficiū Et vt finē faciā.*Salutate vos inuicem* ex parte mea *in osculo sancto*, .i.alter alteri dicat. Aut ex parte Pauli,osculantes se in osculo pacis in loco eius. Sicut ego sic *omnes Ecclesiæ Christi salutant vos*. Ideo Paulus ex nomine probatas salutauit personas, ne cū modo suadet Romanis à pseudo declinare:fortè possent de aliquo horum dubitare quos salutauit. *Vos autem fratres* salutatos *rogo vt obseruetis* .i. vt callide custodiatis vos ab eis *qui faciunt dissensiones,&* etiam *offendicula*,præcipitando in peccatum. Docentes quod *præter doctrinam* est, *quam* vos à me *didicistis*:& vt vos obseruetis, *declinando* penit⁹ separamini *ab illis : quia qui eiusmodi sunt non seruiunt Christo Domino nostro, sed suo ventri*.Quærunt.n. quæ sua sunt, nō quæ Iesu Christi. *Et hi tales seducunt corda innocentium*.i.simpliciū,*per dulces sermones* .i. seductorios : *& per simulatas benedictiones*. Debetis declinare ab his : nam *obedientia vestra* & bonum eius *diuulgata est in omnē locum : &* *propterea gaudeo* in *vobis. Sed* tamen *volo vos sapientes* & astutos *esse in bono, & in malo simplices*, vt malitia pueri sitis. Licet dixerim vos sapientes: tamen quia sapientia vestra parum ex se sola potest, precor vt *Deus pacis conterat Satanam*, & membra eius *sub pedibus vestris* prostrata, & hoc *velociter*. His dictis salutat eos Paulus, dicens : *Gratia Domini nostri Iesu Christi sit vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucas, & Iason, & Sosipater*: vel pater Sosij, *qui sunt cognati mei. Saluto vos ego Tertius : qui scripsi Epistolam in Domino*. Hic Tertius erat notarius Apostoli, qui salutationibus aliorum suam inseruit. Ad salutationes suas reuertitur Paulus, & ait. *Salutat vos Gaius hospes meus, & vniuersa Ecclesia* .i. familia eius. *Salutat vos Erastus, arcarius*.i.thesaurarius ciuitatis,*& Quartus frater*. Omnes isti sic dicentes. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis*. De omnibus autem bonis vestris sit Deo honor , & gloria. *Ei* dico *qui potens est confirmare vos, iuxta Euangelium meum*. i. sicut ego prædico vobis , *&* iuxta *prædicationem Iesu Christi*, cuius prædicatio eadem est cum meo Euangelio. Euāgelij dico & prædicationis habiti *secundum reuelationem mysterij*. Mysterium vocat saluationem hominum: quæ occulta fuit semper ante aduentum Christi,sed per eū reuelata. Mysterij dico *taciti tēporibus æternis* ante Christum : *quod* mysterium *nunc* in tempore gratiæ *patefactum est per scripturas prophetarum*:nunc tandem intellectas per Christum. Patefactum dico *secundum præceptum æterni Dei*, cui ab æterno hoc in patulo erat: Patefactum ideò *ad obeditionem fidei in cunctis gentibus*, id est, vt cunctæ gentes obediant fidei. Quia si quærere velis quare olim tacitum nunc reuelatum,frustra hoc inquiris:quia mysterij dico cogniti *soli sapiēti Deo*: qui solus semper causam eius sapuit. Patefactum dico *per Iesum Christum. Cui* Christo.s. qui potens est, sit *honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

PROLOGVS IN PRIMAM EPISTOLAM ad Corinthios.

EPISTOLA prima ad Corinthios multas causas diuersasque complectitur. Quarum partem relatione fratrum cognouit Apostolus. Partim ipsorū Corinthiorū sunt literis indicatæ. Nonnullas verò pro officij sui cura aut ordinat aut emendat, & varijs curationib⁹ medetur diuersa infirmitate languentibus. Nam apud eos primum curatur dissensionis vitium,quod multi pseudo-Apostolorum intulerunt, vnitatem scindentes Ecclesiæ , vt proprij nominis facerent sectatores, ꝙ his exprobrat verbis

verbis Apostolus. *Hoc autem dico quod* A
vnusquisq́; vestrum dicit. Ego quidem
1.Cor.1.12 *sum Pauli: ego autẽ Apollo: ego verò Ce-*
phe: ego autem Christi. Er ob hoc qui-
dem horum se dicir facere nominũ
mentionem: vt multò magis erubes-
cant id se facere sub falsorum Apo-
stolorum nominibus: quod etiam si
sub Pauli & Petri fieret nomine, dis-
2. pliceret. *Secunda* causa eius induci-
tur, qui paternæ oblitus reuerentiæ,
vxorem sibi nõ erubuit facere de no-
uerca. Quod facinus licet fornicatio-
nem appellauerit Apostolus, tamen
ita condemnauit, vt in vltionem fa-
cti auctorem talis operis diabolo iu- B
dicauerit deputandum: Imposita iu-
3. diciorum & litium tertia quæstione.
4. *Quarto* loco matrimoniorum iura
5. tractantur his. *Quinto* loco virgini-
tatis consilium velut è vicino cõiun-
6. gitur. *Sexto* loco de escarum licentia
7. disputatur. *Septimo* atque octauo lo-
8. co de attundendo viris, & mulieri-
bus velando capite, ac sacramento-
9. rum communione præcipitur. *Nono*
loco æmulatio quæ diuersitate do-
norum spiritualium nascebatur, sub
exemplo membrorũ & corporis ca- C
10. stigatur. *Decimo* resurrectionis spes
multis & argumentis & rationibus
11. approbatur. *Vltimo* de colligendis ad
necessitatem sanctorũ nomine cha-
ritatis cura vel ædificatio cultui im-
ponitur. Interseruntur his pauca quę
aut (vt quibusdam videtur) pendẽt ex
superioribus, aut habent, licet pro-
prias, tamen paruulas actiones.

ARGVMENTVM ALIVD.

Corinthij qui fuerint.

Corinthij sunt Achaici: & hi similiter ab Apostolo audierunt verbum veritatis, & subuersi sunt multifariè à falsis Apostolis. Quidam à Philosophia verbosa eloquentia. Alij secta legis Iudaica inducti sunt. Hos reuocat Apostolus ad veram fidem, & Euangelicam sapientiam: scribens eis ab Epheso per Timotheum discipulum suum. D

ARGVMENTVM B. BRVnonis in eandem.

PAVLVS prædicauerat Corinthijs, & eos ad fidẽ conuerterat: apud quos per annum & dimidium (sicut credimus) commoratus est. Videns quod diu & in multis consulendum esset Corinthijs, quia nimis adhærebant carnalitati. Quãdiu autem Paulus præsens fuit, adhæserũt cum simplicitate præceptis eius: quibus ipse quasi simplicibus, simpliciter prædicauerat, sciens carnalitati eorum potius obesse mysteria fidei, si eis reuelarentur quam prodesse: & ideo bonum iudicauit simplicitatem eorum magis in simplicibus fouendam esse, quam in altitudine mysteriorũ Dei (de quibus potius hæsitarent quã crederent) corrumpendam. Sed Paulo à Corinthijs reuerso, introierũt in eos pseudodoctores, qui bonam simplicitatem prioris doctrinæ inuerterẽt: quorum doctrina quia in mundanis rationibus versabatur, quæ penitus spirituali doctrinæ cõtradiceret; cœpit magis allicere, & ad persuadendũ sibi adducere Corinthios: quia magis mundo adhærebant, quam Deo: & destruere in eis calliditate humanæ rationis, quod Paulus ædificauerat, sequendo simplicitatem fidei. Corinthij autem declinantes ab instructione Pauli, præcipitati sunt in multos errores, vt æstimarent merita baptizantium, prodesse baptizatis quanto maiora essent, & nocere si minora fuissent. Et hoc modo homini tribuebant, quod solius Dei erat. s. dimittere peccata. Qua de re fiebat, vt qui à digniore baptizatus erat, iudicaret minus se dignum eum, qui à minus digno baptizat⁹ esset: in hoc vtique derogando Deo errabant: etiam in eo, quia corpus Domini paululum discernebant ab alijs cibis. Iterũ in eo quia viri velato capite, mulieres discooperto orarent. Erat etiã alius error: quia futurã resurrectionem non (sicut Paulus prædicauerat)

Corinthiorum errores erant multiplices.

A credebant. Accusabãtur etiam inde, quia audiebatur inter eos fornicatio, quam nec paterentur gentiles. Quidam enim eorum nouercam suã duxerat in vxorem: quem nec corrigendo emendauerant, nec participationem Ecclesiæ huic tam facinoroso interdixerant: sed per illicitam patientiã huic incestui cõsentire videbantur. Quibus erroribus cognitis, Paulus per Sosthenẽ missum sibi cũ

Cloes.

Epistola à fratribus, qui erant Cloes, qui locus in Archiepiscopatu Corinthiorum claudebatur, scripsit ad eos B hanc Epistolam: in qua agit de Corinthiis errantibus: errores eorum enumerando, eosdemq; congruis rationibus improbando; ea vtiq; intentione, vt ab his vitiis eos retrahat.

EPISTOLA B. PAVLI AD CORINTHIOS PRIMA.

CAP. I.

PAVLVS vocatus Apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, & Sosthenes frater Ecclesiæ Dei, q̃ est Corinthi, sanctificatis iu Christo Iesu vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocãt nomẽ Domini

Infra 14.

nostri Iesu Christi: in omni loco ipsorum & uostro. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu: quia in omnibus diuites facti estis in illo, iu omni verbo, & iu omni scientia: sicut testimonium Christi cõfirmatum est in vobis; ita vt uihil vobis desit in vlla gratia: expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi: qui confirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die aduentus Domini uostri

Infra 10
1. Thess. 5. 24

Iesu Christi. Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatẽ filij eius Iesu Christi Domini nostri. Obsecro autem vos fratres per uomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omues, & uo sint iu vobis schismata. Sitis autem perfecti in eodem sensu, & iu eadem scientia. Significatum est enim mihi de vobis fratres mei, ab his qui sunt Cloes, quia contentiones sunt inter vos. Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrum dicit. Ego quidem sum Pauli, Ego autem Appollo, Ego verò Cephæ, Ego autem Christi. Diuisus est Christus? Act. 18. 24
Nunquid Paulus Crucifixus est pro vobis? Aut iu nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago Deo meo quod neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium, ne quis dicat quod in nomine meo baptizati estis. Baptizaui autem & B *Stephanæ domum: cæterùm nescio si quem alium vestrum baptizauerim. Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est, his autem qui salui fiunt, id est, nobis virtus Dei est. Scriptum est enim. Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam* Esa. 29. 14.
prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quia in Dei C *sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum:* 18. di. si inuenta l. 36. di. nasci.
Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis atque Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus, & quod infirmum est Dei, fortius de preb: cap. 9.
D *est hominibus. Videte enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapientes; & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret, vt non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio, vt quemadmodum*

2.Cor.10.17 Hier.9.22.

scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.

PAulus &c. Quia auctoritate opus erat ad premendam Corinthiorum superbiam, nomen authoritatis ponit, dicens. *Paulus*, quod vtiq; nomen vbique notum est. Paulus dico, *vocatus* à Deo.i. *Apostolus* diuina vocatione constitutus. Vel vocatus ab omnibus: quia iam omnes noscũt eũ esse Apostolum. Apostolus dico.i. legatus *Christi Iesu*.i. non se præsumptuosè ingerens vt pseudo, sed legatus Christi Iesu: nec à Christo missus per exercendæ iræ opportunitatem, vt Saul: sed *per volũtatem* i. per beneplacitum *Dei*. Paulus vtiq; *&* cum eo *Sosthenes frater*: non quia Sosthenes in hac epistola quicquã scripserit: sed vt Paulus per hoc ostendat, omnes errores se cognoscere: quia qui de eisdem erat, & inter eos conuersabatur, ei nũciauerat: ideò etiam vt ostendat Sosthenem errores eorum nunciasse sibi, non malo animo contra eos habito, sed desiderio correctionis eorũ. Paulus, inquam, & Sosthenes frater, scribunt *Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi*.

Ecclesia collectiuum nomen est.

Ecclesiæ dico *sanctificatis*.i. à peccatis in baptismo iustificatis. Et hoc totum *in Christo Iesu*, non per meritum baptizantium, quia Ecclesia collectiuum nomen est, satis congruè iungitur plurali, vt dicamus Ecclesiæ sanctificatis: nec solum per Christũ sanctificatis, sed per gratiam eiusdem *vocatis sanctis*.i. ad hoc, vt sanctificarentur vt totum, & sanctificatio ad vocationem; ipsaque sanctificatio ex Deo esse cognoscatur: & omne meritum baptizati & baptizatoris excludatur. Paulus scribit Ecclesiæ Corinthiorum *cum omnibus*.i. & omnibus Ecclesijs, in eisdem erroribus detentis. Omnibus, dico, *qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi*, quẽ in eo quem inuocãt, confitentur, solum esse iustificantem. Nec omnibus Ecclesijs dico per mundum, sed his quæ sunt *in omni loco ipsorum* Corinthiorum.i. omni Ecclesiæ metropoli Corinthiorum suppositæ, & in eundem errorem lapsæ, quæ Ecclesię & si

A locus ipsorum Corinthiorum sunt, quia eis præferuntur *nostro* etiã loco, quia sic eas Corinthiis suppono: vt tamen prouidentiã meã illis semper adhibeã, quemadmodũ Corinthiis. Hoc ideo Paulus ait, ne Corinthii dicerẽt: de nobis tantũ habes iudicare, nos vero de subditis. Cuius moris adhuc tenetur regula: q̃a summus pontifex, & si Ecclesias Ecclesijs subiecerit, de omnium tamẽ errore discurrit, sed ex iure mediantibus metropolitanis. Paulus & Sosthenes scribunt hoc Corinthijs: *gratia* sit *vobis & pax*.

B Cùm inter Corinthios quidã essent, qui gratiam sibi datam in baptismo custodissent integram, bene agendo: quibus vtiq; remissio non erat optãda, quam iam acceperãt, & acceptam firmè tenuerãt. Cùm verò inter eosdem alij essent, qui gratiam acceprã errando adnihilauerant; & his iterata remissio esset necessaria: pro hac diuersitate perfectorum & imperfectorũ, diuerso modo optanda est hæc gratia: vt dicamus vobis, qui iterum peccastis, sit secunda gratia.i. iterato

C remittantur peccata: vobis autẽ qui acceptã iustificationẽ nõ irritã fecistis peccãdo, sit gratia.i. acceptæ iustificationis perseuerãs custodia. Sic de pace: peccatorib' sit pax animi restituta: nõ peccãtibus tranquillitas animi perseueret. Gratia inquã & pax sit vobis *à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo*, à quo solo credite esse oẽm iustificationẽ: excluso omni merito baptizatoris: quia de Corinthiis quidam erant perseuerãtes in doctrina

D Pauli, nõ cõmunicãtes errori aliorũ: primũ separatim loquitur [illegible] vt [illegible] dito quod bonũ suum tantę au[illegible]oritatis sit apud Apostolum, ma[illegible] s a[illegible]mẽtur ad bonũ: ideo & vt p̃ hoc magis incumbãt, correctioni errãt[illegible] fratrũ: & vt errãtes absq; reclamatione obediant istis, cũ audi[illegible]nt perfectionẽ eorũ tãti esse apud Apostolũ. Vnde sic ait. *Gratias ago Deo m[illegible]o* [illegible] meum facio, nõ detrahẽdo ei, q[illegible] admodum pseudo, qui dicũt m[illegible] baptizãtis nocere vel prod[illegible]e b[illegible]zatis. Gratias vtiq; ago Deo [illegible]o *ro*

... semper.i. in ... oratione mea. Ago inquã gratias *in gratia*.i. in cõsideratione gratiæ Dei, perseuerãtis in vobis: *quæ* gratia *data est vobis in Christo Iesu*.i. per Christũ Iesum: qui homini reconciliato Deo ministrat hãc gratiã. De hoc vtiq; gratias ago: *quia* .i. quòd *facti estis diuites in omnibus:* quia & singulas gratias, & oẽs copiose habetis. Facti dico *in illo*.i. per Christũ, cui⁹ sola misericordia dat gratiã. *In* omnibus dico. s. in *omni verbo* .i. in omni doctrina spiritualium, mediocriũ, & simplicium: diuites *etiã in omni scientia* literali, morali, & allegorica: ita diuites in omnib⁹, *sicut testimonium Christi*.i. doctrina de Christo attestata vobis per scripturas, sicut inquã hoc testimoniũ *cõfirmatũ est* .i. firmiter perseuerat *in vobis*. Ad quẽ modũ .n. firmam tenuistis fidem Christ, ad eum modũ ditauit vos Deus suis gratijs: cuius rei confirmatio vestra causa & similitudo fuit. Ita vtique testimonium Christi cõfirmatum in vobis, *vt nihil desit vobis in vlla gratia* .i. vt omnẽ gratiã tã firmiter teneatis, quãta firmitate vobis tradita est. Vobis dico *expectãtibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi*.i. propter securitatẽ quã ex conseruata iustificatione habetis, securè prestolamini diem vestræ dissolutionis in qua reuelabitur vobis. Dũ.n. viuimus, anima nostra circũsepta carne, nequit intueri diuinam essentiam, quã plenius intuebitur dum à mole carnis liberabitur. quã reuelationem qui bene agit, securè expectat: qui verò malè, poti⁹ fugere hãc videtur quam expectare. Vos vtiq; Christũ expectatis *qui* quẽadmodum *vos* confirmauit in præterito: sic etiam *cõfirmabit* cõtinuè *vsq; in finẽ*.i. vsq; in diem dissolutionis vestræ. Nec ita dico cõfirmabit, vt à venialibus vos cohibere possitis, sed cõfirmabit *sine crimine* .i. immunes factos à capitalibus. In finẽ dico. s. *vsque in diẽ aduẽtus Domini nostri Iesu Christi*, qui vnicuiq; iusto aduenit, in dissolutione suscipiens animã eius trãsferendam. Ideò sic determinauit sine crimine: ne si forte viderẽt eos in ve-

A nialibus cadere, insultarẽt & dicerẽt. Ecce nunc apparet iustitia eorũ, quos Paulus tanti faciebat. Verè de cætero confirmabit: nam hoc promisit dicens. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsq; ad cõsummationem seculi. *Matt.28.20* *Deus* vtiq; qui promisit *fidelis* est & mentiri non potest: vnde confido: quia cõfirmabit: confido etiã ideo: quia *per quem Deũ vocati estis:* qui si vos dũ in peccato essetis, per misericordiã vocauit, credẽdum est vtiq; quod iam iustificatos & iam prome-

B rentes confirmet de cætero. Per quẽ vtiq; vocati estis in habendam societatem *filij eius* .i. vt pro modo vestro in iustitia cũ filio eius permaneatis. Nec adoptiui filii dico, sed *Iesu Christi* nostri proprij & consubstantialis. ¶ Postquã perfectos in bono suo corroborauit, conuertit sermonẽ ad eos qui peccauerant in prædictis dicens. *Vos* perfectos de cõfirmatione vestri laudo: sed vos q̃ erratis *obsecro*.i. omni districtione cõiuro *per nomẽ Domini nostri Iesu Christi:* quos tamen *fra-*

C *tres* appello, licet errraueritis. Ideò fratres eos vocat, ne si nõ fratres eos appellaret, prę nimietate peccati desperarent. Obsecro, inquã, vos *vt oẽs dicatis idipsum* .i. vt oẽs cõfiteamini solum Deũ posse peccata dimittere: *&* hoc dicẽdo *non sint in vobis schismata*, .i. aliquæ scissuræ infidelitatis. Schismata nõ sint: *sed sitis perfecti in eodem sensu*.i. in eadẽ voluntate, *& in eadem sciẽtia*, vt idẽ & velitis & sciatis. sunt .n. qui idẽ volunt, nec tamẽ idẽ sciũt. Sũt alii quorũ diuersa est voluntas, & tamen est eadẽ scientia. Propterea sic

D vos obsecro: *quia significatum est mihi* per literas *de vobis fratres* mei: ꝙ per eam prædicta repetit. Significatũ est vtiq; *ab his qui sunt Cloes. quia*.i. quòd *cõtentiones sunt inter vos*.i. quòd alter cõtendat in alterum. Cloes nomẽ est loci in archiepiscopatu Corinthiorum. Vnde hęc cõtentio mãdata fuerat ipsi per Sosthenem. Quod nomẽ hic ideò ponit, ne errorẽ suum dissimulare velint Corinthii. Scientes ꝙ Paulus ab eisdẽ, qui inter eos cõuersantur, hoc agnouerit. Nec solũ quod

Cloes nomẽ loci in Archiepiscopatu Corinthiorum.

 conten-

cōtendatis noui, sed etiā verba ipsius cōtētionis. *Hoc autē dico, q̄ dicit vnusquisq. vestrū*, præferens se de baptizatore suo alter in alterum. Hoc vtiq̄ne dicit: ego quidē longè maiori iustitia discretus ab illo, qui inferiorem habuit, baptizatorē. *Ego quidē sum Pauli. Ego autē* Apollo: qui erat Archiepiscopus Corinthiorū. *Ego vero Cephæ*.i. Petri. Non ideo hæc nomina ponit: q̄ de his gloriarentur: cum nec Petrum vidissent; sed ideo, quia si nomina illorū pseudo, de quibus gloriabantur reponeret, dicerent Paulus quia inuidet istis: nollet nos gloriari de nominibus eorū, sed bonū iudicaret. si de

Apollo fuit Archiepiscopus Corinthiorum.

B

nomine suo sociorūq; gloriaremur. Ad hoc remouendum posuit Paulus nomē suū & Petri: ostendēs quod suo nomine nollet eos gloriari. Quod si non de nomine Pauli, multò minus gloriandū est de pseudo doctoribus. Infideles hoc dicunt. Ego Pauli, Ego Cephæ. Sed fidelis dicit: *ego sum Christi*, cuius gratia sola iustificat. Et quia hic dicit se esse Pauli; hic alteri⁹, *ergo*

C

Christus diuisus est, & iā non vnus sed multi Christi sunt. Quisq; enim baptizatorē suū facit Christum, dū dimittere peccata, quod Christi solū est, attribuit illi. Vel ita. Christ⁹ diuisus est, quia diuisim dat munera gratiæ suæ, dū minus per istū, magis per illū iustificat. Vel quia sic malè dicēdo erratis, propterea Christ⁹ diuisus, separatus est à vobis. Vos Christū diuiditis, faciendo quisq; suū Christū. Vel creditis Christū diuisim dare gratiā. sed

D

nunquid Paulus, quē aliqui in vobis Christū suū faciunt: vel propter cui⁹ meritū creditis Christū melius dare vni quā ali⁹? Sed *nūq̄d Paul⁹ crucifixus est pro vobis?* Hoc vtiq; negare nō potestis, q̄n per Christū redēpti sitis, quē Paulus nō attigit. *Aut nūq̄d in nomine Pauli baptizati estis?* Si vtique verba baptismi solerter attēderitis, quibus Deo soli confitemini; intelligeretis omnem iustificationem esse ex Deo: & quādoquidē hoc bonum baptismi vobis errātibus fit in malū: ideo quia hoc bonum non feci, *gratias ago Deo meo quod neminem vestrum baptizaui*

A

nisi Crispum & Gaiū: propterea nolo aliquos baptizasse: ne dicat aliquis q̄ in nomine meo baptizati estis. cùm Crispo & Gaio baptizaui *et domum* & familiam *Stephanæ*. De his recordor: sed *nescio si* fortè *aliquem alium baptizauerim*. Ideo tam paucos baptizaui, *quia Christus non misit me baptizare*. In hoc multum humiliat ministeriū baptizandi, vbi dicit se non esse missum ad hoc, quod etiā facere possunt quilibet infideles, si necessitas poposcerit. In quo tamen Corinthij vicissim se præferebant alter alteri. Dicit hic sacramentum Ecclesiæ ideo tem-

Sacramentorum ... ministra.

B

pore necessitatis concessum esse, etiā infideli: quia est illud, sine quo nemo potest saluari. Sed alia sacramenta p-missa sunt ideo solis ministris, quia si ad salutē prosint: nō sunt tamen ea sine quibus homo nequeat saluari: quia sola fides baptismatis (si integrè seruata sit) ad salutem sufficit. Hic de baptismo finē facit, & de prædicatione sua sermonē incipit, dicens. Christus non misit me baptizare, *sed euā-*

C

gelizare. Prędicare quidem misit me, *non in sapientia verbi*.i. non in verbosa sapientia mundi: & hoc ideo, *vt nō euacuetur crux Christi*. Si .n. rationes humanæ sapiētiæ sequerer, quę penitus destruunt immortalē mori posse, mortuū iterū viuere: iā penitus comprobaretur Christū nō gustasse mortē crucis: & sic destrueretur precium totius salutis: quare nō in verbosa sapiētia mūdi missus sum, secūdū quas rationes facilè euacuari potest crux

D

Christi. Verè si sequerer sapiētiā mūdi, euacuaretur crux Christi. *Nā verbū*.i. prędicatio *crucis pereuntibus*.i. sapientibus mūdi, qui ideo pereūtes dicuntur: quia sapientia eorū cito peribit & destruetur. Vel quia propter hāc sapientiā peribunt & dānabūtur. Verbū vtiq; crucis sapientibus *quidē* huius mūdi *stultitia est*: quia humana ratio neminē cogit vt Christ⁹ qui immortalis erat in natura mori potuerit: qui mortu⁹ iterū vixerit. *Pereūtib⁹* quidē est stultitia: *sed his qui salui fiūt*, id est, nobis, qui à verbosa sapientia declinamus, nobis vtique verbū

Sapientes mundi ... nantur

crucis

crucis est . . . Considerantes.n. per tantam debilitatem (vti per mortē) superari antiquū hostē: cuius fortitudo in omne genus hominū prævaluerat, miramur in hoc magis virtutē Dei vbi per debilitatē deuicit fortitudinē: Quia si per apertam fortitudinem minorē extingueret potētiā, vere non in sapientia verbi misisset me Deus: sic *enim scriptum* est in Abd. a. Ego *perdam* (ait Dominus) *sapientiam sapientium*: siue quia destruā illam, siue quia damnabo illos: propterea adhæserunt humanæ sapiētiæ. Nec solū sapientiam perdam: sed etiam *prudentiā*.i.prouidentiā qua callidè sciunt præmunire sentētias suas, ne aliqua impugnatione frāgantur. Quidam.n. habent sapientiam artis, qui tamen nesciunt se satis præmunire contra cauillationes obijcientis. Illam vtiq; prudētiam *reprobabo*: quia neminem de huius mundi prudentibus in ministerio meæ prædicationis assumam, vel iungitur ibi vbi ait pereuntibus. Verè pereuntes.nam scriptum est. Perdam sapiētiam sapientiū. & vere huiusmodi prudentes reprobati sunt: Hæc sunt verba Apostoli. Nam *vbi* est *sapiens*.i. logicus ille qui in argumentatione sua confidit: & *vbi* est *scriba*.i. ethicus qui de moribus agit. Et *vbi conquisitor huius seculi*.i. physicus, qui naturas omnium rerū conquirit? Si logicus ille dicat si perit, cum viro concubuit, mentitur: quia Maria sine coitu virili de Spiritu sancto concepit. Si ethicus de moribus: de cultura idolorum doceat, repellitur: quia noui mores, nouus cultus inductus est. Si verum physicus dicat repugnare naturæ, vt virgo pariat, mortuus viuat, mendax reus est. Quandoquidem & sapiēs, & scriba, & physicus repelluntur: nōne per hoc palam est, quod *Deus fecit*.i.comprobauit esse *stultam sapiētiam huius mundi*: ideo Deus sapientiam huius mundi repellit: *nam* sic *placuit Deo*. & cū audias hoc placere Deo, causam huius ne quisieris. Placuit vtiq; Deo *per stultitiā prædicationis*.i. & per stultam rem prædicatā, & per stultos prædicatores *saluos facere credentes* in se. ideo per stultitiam placuit ei saluare credētes, *quia mūdus*.i. homines mūdi *non cognouerunt Deū* per carnalem *sapientiam*. Quod si aliqui philosophi intellexerunt esse vnum Deum, qui omnia creasset, nō tamē hoc cognouerunt in sapientia Dei.i. vt intelligerent cōsilium Dei: quo ordine dispo-nebat saluare perditum hominē per incarnationem verbi, & cætera. Vel ita, quod mundus non cognouit Deū per suam sapientiam. Hoc fuit in sapientia Dei.i. ita placuit sapiētiæ Dei: vt mundanæ non admisceret suam. Verè per stultitiam saluauit credentes: nam & res prædicata stulta fuit: & prędicatores stulti. Verè per rem stultam prædicatam, *nam* quoniam *Iudæi* qui iā per signa Deū vt in Aegypto cognouerant, *petunt* adhuc *signa*, ad comprobādum esse verū de Christo quod prædicatur: *& græci*.i. gentiles qui Deum ignorant, *quærūt sapiētiā*.i. volunt sibi per mundanas rationes approbari quod de Christo dicitur. *Nos autē* vt satisfaciamus Iudæis, *prædicamus Christū virtutem Dei*, quia Iudæi virtutem miraculorum requirunt. Græcis vero quærentibus sapiētiā, prędicamus *Christū esse sapientiam Dei*. quod vtrumq; electis quidem Iudæis & gręcis virtus est & sapiētia, sed *reprobatis scandalum* est *& stultitia*. Et ideo diximus per stultam rem saluos fieri credentes. Nūc literam exponamus. Verè per stultitiam Deus saluat credentes: quoniam Iudæi quidē petunt signa, qui per miracula Deū cognoscere consueuerunt. Et gręci mūdanam quærunt sapientiam, quia aliud nō intelligunt. Nos autem stulti prędicamus rem stultam.s. Christum crucifixum, *Iudæis quidē scādalū*, quia improperatur eis quòd regē suū crucifixerunt. *Gentibus autem stultitiam*, quia intelligere nesciūt, qua ratione quem Deū dicimus, eundē mortuum fuisse dicamus. Iudæis quidem & gręcis reprobatis scandalum est & stultitia: sed *ipsis Iudæis atq; græcis vocatis*.i. à Deo electis, prædicamus *Christum virtutē Dei*: quod Deus maius mira-

cœlum operari non potuit, quàm per mortē destruere mortē. Prædicamus etiā Christū sapientiā Dei: quia maior sapientia nequit inueniri quā per humilitatem superbiā: & per debilitatē destruere fortitudinē. Vere Christus est sapientia Dei. *Nam* illud *Dei, quod est stultū* secundùm ęstimationē hominū, *sapientius est hominibus*. Vel quia homines tantā sapiētiā capere, vel tā sapienter operari nequeunt. Et verè Christus est virtus Dei. Nam illud Dei, *quod est infirmū*, vel stultū secundū ęstimationē hominū, *sapiētius est hominibus*. Vel quia homines tantā sapientiā capere, vel tàm sapienter operari nequeunt. Et verè Christ⁹ est virtus Dei. Nā illud Dei, quod est infirmū secūdum carnales, hoc est fortius hominibus. Vel quia intelligere virtutem hanc nesciunt. Vel quia tāta fortitudine nihil facere queūt. Vel aliter superior litera iungitur ita. Idcò mundus non cognouit Deum per sapientiam: quoniam Iudæi petunt signa, & græci sapientiam: nos verò prædicamus Christum crucifixū: Iudæis quidem non signum, sed scandalum: græcis autem vel gentibus nō sapientiā, sed stultitiā. Et quia in cruce Christi nec virtutem nec sapientiam mundus intelligit: ideo Deum non cognouit. Et est ibi finis sententiæ. Sed licet reprobis Iudæis atq; gręcis Christi crux scandalum sit & stultitia: tamen ipsis Iudæis vocatis atq; græcis Christus est Dei virtus & Dei sapientia. Sequens litera non mutatur: probauit ex parte quod per stultitiam: nam per stultam rem prædicatam saluarentur credentes. probat nunc aliam partem scilicet, quòd per stultos prædicatores saluauerit Deus credentes dicens. Verè per stultitiam saluauit Deus credentes. *Videte enim vocationē*.i. vocatores vestros per quos ad fidem vocati estis. Hoc, inquam, videte de eis: *quia non multi sapientes*, & cætera. *sed quæ stulta sunt elegit Deus* in ministerio vocationis vestræ. Vel ita iungitur ad proximū. Verè illud Dei quod stultum & infirmum est, sapientius & fortius est ho-

A minibus. Nam modo [illegible] res vestros, inuenietis eos [illegible] mos. Et secundùm hanc continuationem illud procedens .i. quod stultum & infirmum est Dei, [illegible] us & fortius est hominibus: re[illegible] ad comprobandū prædicatores [illegible] tos fuisse. sicut in præcedenti [illegible] ad hoc ostendē[illegible]um, quod res præ[illegible]cata fuerit stulta. In sequenti [illegible] notatur effectus huius stultitiæ & [illegible] sapiētiæ. Videte inquam vocatio[illegible] vestram .i. per quos vocati estis [illegible] *tres*: quia in eis *non sunt multi* [illegible]

B *tes secundum carnem* [illegible] car[illegible] tiam: *non sunt multi potentes* [illegible] dum carnem: *non multi* [illegible] dum carnis generositatem [illegible] D[illegible] sancti ideo Paulum dixi[illegible] ti, quia ipse fuit secularium [illegible] perfectus. Terrenarum opi[illegible] Romana parentela conf[illegible] o catores vtiq; vestri, nec sapientes nec nobiles, *sed Deus elegit ea quæ* [illegible] *sunt mundi*, i. quæ mundus [illegible] putat, *vt* per hæc Deus stulta *o*[illegible] *dat* .i. erubescere faciat, [illegible]

C di, videntes se non posse [illegible] gumentis suis stultis præ[illegible] Dei. *Elegit etiam Deus* [illegible] eos scilicet qui nullius pot[illegible] in mundo: *vt* per [illegible] *dat fortia* .i. potentes [illegible] cere faciat. *Et ig*[illegible]*bi*[illegible] *a mun*[illegible] qui de genere [illegible] no[illegible] p[illegible] glo riari: *& contempti*[illegible] eos, in quibus nec aliqua personarū reuerētia. H[illegible] *legit Deus*, &([illegible] *& ea quæ nō sunt*.i. quæ nulla esse [illegible]

D do videbātur, hæc elegit Deus, [illegible] *ea quæ* non sunt *destrueret e*[illegible] *quæ* [illegible] .i. quæ bona mudi esse videt[illegible] E[illegible] totū sic ideo fecit Deus: [illegible] *om*[illegible] *nō glorietur*.i. vt omni[illegible] nō gloriari *in c*[illegible] *u ei*⁹ [illegible] quia [illegible] dicatores abiectionē sui cō[illegible] vel gentes eos cōuer[illegible] nihil sibi, sed [illegible] gratiæ Dei Vel ita. Vt[illegible] [illegible]quetur. Nō glorietur o[illegible] cōspectu eius De[illegible] Dei & infirmitatē [illegible] nec pręd[illegible] sibi nec sub[illegible] al quid [illegible]

glo-

A gistris, sed totum gratię Dei. Sed licet prædicatores stulti essent & infirmi, *vos* tamen nihil minus propter hoc habuistis · *estis* enim *in Christo Iesu* fideles facti. Et cum tanta infirmitas prædicatorum appareat, vos tamen nihil minus habetis: constat per hoc totũ esse ex ipso Deo: & nihil ex merito doctorum. ¶ Hic optime consideratur effectus stultitiæ & infirmitatis. Vos, inquã, estis in Christo Iesu: *qui* Christus *factus est nobis sapientia à Deo*, quia Deus per Christum instruens nos, effecit nos sapientes ministeriorum Dei; & vt sapientes

B efficeret, factus est nobis *iustitia*, faciens nos viuere in iustitia virtutum. Vt autẽ iniustitia viueremus, factus est nobis *sanctificatio*. Sanctificauit enim nos remittendo peccata: & vt sanctificaret, factus est *redẽptio* .i. dedit preciũ sanguinis sui, quo nos redimeret, vt redẽptos sanctificaret sanctificatos in iustitia virtutum confirmaret, & in iustitia manentibus sapientiam daret. Hæc omnia factus est nobis: vt

C quicunq; gloriatur: glorietur non in se, vel in doctoribus, sed in Deo: ad *quem modũ scriptum est* in Hieremia sic. *In hoc glorietur qui gloriatur scire & nosse me, quia ego sum Dominus.*

Hier. 9. 22.

CAP. II.

ET ego cùm venissem ad vos fratres, veni non in sublimitate sermonis aut sapientiæ, annucians vobis testimonium Christi.

D *Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos: & sermo meus & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostẽsione spiritus & virtutis: vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam vero non huius sæculi, neque principum huius sæculi, qui destruuntur, sed loquimur Dei sapientiam in*

A *mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum huius sæculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est. Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus his qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim scit hominum, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Itaque & quæ Dei*

Esa. 64. 4.

B *sunt nemo cognouit, nisi spiritus Dei. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis, quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei. Stultitia enim est illi, & non potest intelligere quia spiritualiter examinatur. Spiritualis autem iudicat omnia & ipse à ne-*

De consa. dist. 4. si. n in sacramentis.

C *mine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis instruxit eum? Nos autem sensum Christi habemus.*

Isai. 40 13. Sap. 9. 13. Rom. 11 34

DIxi quod vocatores vestri stulti & contempribiles fuerunt: & quemadmodum illi, sic *ego ipse cum venissem ad vos ô fratres, non veni per sublimitatem sermonis*, id est, laborans artificiose loqui & vti gloriosis verbis: cum vtique propter insipientiam non dimisi aut non veni

D per sublimitatem *sapientiæ*: vt per mundanam sapientiam vobis prædicarem. Sunt enim quidam qui sublimes quidem sermones habent, nec tamen tantam sapientiam artis. Itẽ tum quidã sciunt præcepta artis, non tamen satis habentes artificii locutionis. Ego inquam, per sublimitatem sermonis aut sapientiæ non veni *annuncians vobis Christum*: & hoc per testimonium: quia quod de Christo dicebã, sic testificabam in prophetis ostendebam. Verè non in sublimitate sermonis aut sapientiæ prædicaui.

non enim iudicaui me scire aliquid inter vos, cum vtique multa scirem, *nisi Christum Iesum: & hunc* secundùm stultitiam gentium & infirmitatem Iudæorum *crucifixum*. Nō enim prætuli me aliis prædicatoribus, pro sapientia mundi quam habueram: sed eandem stultitiam .i. crucem Christi prædicaui, quemadmodum illi: per sublimitatem sermonis & sapientiæ non veni: nec etiam per reuerētiam personæ: sed *ego fui apud vos in infirmitate*.i.in *multa* tribulatione:& propter hanc infirmitatem fui *in timore* Dei & tremore corporis. Et licet hæc omnia paterer: tamē *sermo meus* quē habebam in priuatis: *& prædicatio mea* in publico habita *non fuit in persuasibilibus verbis humanæ sapientiæ* .i. non tantum studui appositè loqui ad persuadendum: *sed* fuit prædicatio mea *in ostensione spiritus* .i. vt Spiritus sanctus cōprobaretur loqui per me. *Et* in ostensione *virtutis*.i.miraculorum Dei: & ideo in spiritu & virtute Dei solum: *vt fides vestra*, quam vobis ministraui, *non sit in sapientia hominum*, *sed* constet *in virtute Dei*. Et licet nihil me iudicauerim scire apud vos: tamen nos *sapientiam loquimur*, sed *inter perfectos*: vobis autem quia imperfecti eratis, loqui non potui. Sed licet non loqueremur eam vobis: tamen habemus sapientiam, nec carnalem sed spiritualē, quæ longè dignior est carnali cui adhæretis. Quod sic ait. *Sapientiam quidem* habemus, sed *non* eam quæ sit *huius sæculi*.i.carnalium. *Neque* etiā eam quę sit *principum huius sæculi* .i. vel philosophorum: vel malignorum spirituum, qui principantur hominibus mundi, *qui* principes *destruuntur*, & secundum doctrinam & secundùm hoc quòd propter falsam doctrinam damnantur. Sapientiam huius sæculi non loquimur, *sed loquimur sapientiam Dei*, existentem *in mysterio*. Sapientiam Dei hic vocat illud consilium, quo Deus per incarnationem filij humanum genus saluare disposuit. Sapientiam hanc loquimur latētem in mysterio: nec ita, vt quicun-

A que possint eam animaduertere, vt mysterium baptismi, & quędam alia: *sed quæ abscondita est*, & nemini nisi paucis per Spiritum S. reuelata. *Quā* sapiētiam *Deus prædestinauit ante sæcula* .i. Deus ab æterno sic futurā præordinauit, *in gloriā nostram* .i. omniū fidelium, vt omnes per hanc habeamus æternā gloriam. Vel ita in gloriam nostram.i.prędicatorū, qui ministramus hanc sapientiam. Conueniens quidem fuit, vt nos qui ministram⁹ alijs, copiosius alijs de hac sapientia intelligeremus: quia *sapientiā*
B *nemo principum huius sæculi* i. philosophorū vel dæmonū *cognouit*. Verè principes non cognouerunt: *Nam si cognouissent, nunquā crucifixissent*: diaboli qui hoc posuerunt in cor Iudæ, vt traderet eum: vel in corda Iudæorum, vt crucifigerent Iesum. Nunquā vtiq; crucifixissent, quē per hanc crucifixionem scirent esse *Dominum gloriæ*. Si cognouissent, non crucifixissent. Sed non cognouerūt, sicut scriptum est in Esaia. Hoc, inquam, scriptum est, *quod oculus non vidit*. Illud quod de litera Pauli est: & non Esaiæ
C sic dicentis: oculus .i. sensualis homo non per se vidit: *& auris* .i. idem sensualis quod per se intelligere non potuit, ab alio docente *non audiuit*: *nec etiam in cor* .i. in ipsam rationem hominis.i humaniter sapientis *ascēdit*: quia si homo intelligeret, tunc vtiq; quod non intelligens vile credit, ascēderet in eo, & magnum esse crederet. Hæc, inquam, nec vidit nec audiuit quæ .i. *quanta* & quam digna *Deus præparauit his qui diligunt eum*. Vel illud quod nomē esse legatur sic. Scriptum est hic, quia illud quod oculus
D non vidit, & cætera: est illa quæ præparauit Deus diligētibus se. Et est satis bona relatio. Diceret aliquis. Si in cor hominis hoc non ascendit, quomodo ergo tu nosti? Ad hoc Paulus. Nemo quidē huius sæculi cognouit: *sed nobis* qui iam mundum exiuimus, *reuelauit* hoc *Deus per spiritum suum*. Spiritus enim Dei docuit, in quo humana sapientia penitus deficit. Credendum est vtiq; quod per spiritum

Scrutatur quomodo spiritus.

suum reuelauerit nobis Deus: *nam spiritus Dei scrutatur omnia:* nõ quod ipse ignotum quid habeat: quare eũ scrutari oporteat, sed quia aperit nobis omnia quę maximo scrutinio sũt inuestigãda. Aperit etiam nobis *profunda Dei*.i. altiora & occultiora essentiæ Dei: vt illud quomodo Trinitas in vnitate, vnitas in Trinitate maneat: probat quod dixit à minori & à simili ita. Verè spiritus Dei tantum scrutari potest ea quæ sunt Dei. Nam *spiritus hominis* tantum *nouit ea quæ in ipso homine sunt:* & si solus spiritus hominis nouit ea quæ sunt eius hominis, per simile & à maiori constat, quod spiritus Dei solus scrutetur ea quæ sunt Dei. Quod sic ait, Spiritus, inquam, scrutatur profunda Dei. Nã quis hominũ scit ea quæ sunt hominis alterius, nisi spiritus eiusdem hominis qui est in ipso? Nemo vtiq;. Et quãdoquidem nemo cognoscit quæ sunt hominis, nisi spiritus eiusdẽ: Ita simili ratione, & *ea quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus Dei*, qui nobis reuelauit sapientiã Dei. Dixerat quidem Deum reuelasse sibi per spiritũ: sed nondũ dixerat eos accepisse spiritum illum, de quo subiungit. Nobis non tantum reuelauit per spiritum suum Deus: sed etiam *nos accepimus spiritum non huius mundi, sed spiritum qui est ex Deo: vt* per eum spiritũ *sciamus* mysteria Dei: *quæ* per gratiã *donata sunt nobis à Deo, quæ* etiam *loquimur* & manifestamus: *non in doctis verbis humanæ sapientiæ* hærendo: *sed* loquimur hæc *in doctrina spiritus*.i. secundùm quod dictat Spiritus sanctus, & docet nos. Nec quibuscunque loquimur hæc mysteria: sed tantum *spiritualibus*, nos dico *comparantes*.i. æquo examine trutinantes *spiritualia* spiritualibus: quia si spiritualem auditorem habemus, spiritualia ipsi damus; si carnalem, reticemus. Spiritualis spiritualia percipit. sed homo *animalis* qui sensualitate sola viget, vt aliud animal, non ratione: hic, inquam, *non percipit ea quæ sunt spiritus Dei*. Propterea non percipit, *quia stultitia est illi*.i. quia quod spiritus docet, stultum reputat adhærens carnalitati: & quia stultitia est illi: ideò *non potest intelligere* quę sunt spiritus Dei. Animalis vtiq; non potest intelligere, *quia examinatur*.i. comprobatur animalitas eius: & de impietate sua conuincitur *spiritualiter*.i. per spiritualia illa quæ ipsi concedũtur. Deus enim quibusdã dat quasdam gratias: sciens eos pro certo gratiæ non cooperaturos: sed hoc facit vt manifesta sit impiorum iusta damnatio. Vel ita vt impersonale sit, examinatur. Animalis ideo homo nõ percipit ea quæ sunt spiritus: quia examinatur. i. fit examinatio & approbata cognitio eorum spiritualiter viuendo. Hi autem qui carnaliter viuunt, intelligere nequeunt. Animalis non percipit: sed *spiritualis iudicat omnia*.i. discernit eligendo bona, reprobando mala. *Et ipse* spiritualis *iudicatur à nemine* animali. Carnalis enim nequit animaduertere causam, quare spiritualis hoc eligat, alterũ reijciat. Verè spiritualis non iudicatur à carnali. Nam spiritualis habet sensum Christi: quẽ carnalis cognoscere nequit. Quod ita ait. *Quis* animalis *cognouit sensum*.i. sapientiam *Domini:* vt nouerit dispositiones eius. Aut *quis instruat eum* quid faciendũ ipsi sit: quid non faciendum? Animalis vtiq; sensum Domini non cognouit, *sed nos* per spiritum quem accepimus, *habemus sensum Christi:* & ideò à nemine carnali possumus iudicari.

CAP. III.

ET ego fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis. Adhuc enim carnales estis. Cùm.n. sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominẽ ambulatis? Cùm enim quis dicat, ego quidem sum Pauli; alius autem ego Apollo, nonne homines estis? Quid igitur est Apollo? Quid verò Paulus? Ministri eius, cui credidistis. Et vnicuique sicut Dominus

15.q.2 quadam lex §. quod scripsi

nus

19 dist. secundum

nus dedit. Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incremētum dat, Deus. Qui autem plantat & qui rigat, vnum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet, secūdum suum laborem. Dei enim sumus adiutores. Dei agricultura estis. Dei ædificatio estis. Secundum gratiam Dei quæ data est mihi: vt sapiens architectus fundamentum posui, alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat, quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides preciosos, ligna, fœnum, stipulam, vniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim Domini declarabit: quia in igne reuelabitur: & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Nemo vos seducat. Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim. Comprehendam sapientes in astutia eorum. Et iterum. Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt. Nemo itaque glorietur in hominibus. Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. Omnia enim vestra sunt: vos autem Christi; Christus autem Dei.

De præs. ner. bap c. si. de summa tri. c. vnico in cle.
De pe. d. 1. 2 si enim. ver liberi arbitrij.
infra 6. 2. Cor. 6. 16
12. q. 4. in c. 28. discernimus.
Iob. 5. 13.
Psal. 93. 11.
23 q. 7. quod autem in fi.

LICET fratres spirituales simus sicut ostensum est: & spiritualia doceamus: tamen *ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus* locutus sum. & quia carnales eratis, *dedi vobis tanquam paruulis in Christo.* id est, teneris in fide Christi *lac potum.* Per lac significat dulcedinem doctrinæ: per potum facilitatem. Dedi vobis lac, *non escam,* id est, illam doctrinam in simplicitate vestra ruminare, quæ potius erat facilitate nutrienda, quam difficultate premenda. Ideò spiritualia non dedi: quia *nondum capere poteratis: sed necdum quidem potestis,* licet de nouis doctoribus modo gloriemini. Verè nondum potestis. *Nam adhuc carnales estis.* Et verè carnales. *Nam cum modo sit inter vos zelus,* id est, inuidia animi, *& contentio in* verbis. *nonne carnales estis? &* nonne *ambulatis secundum hominem,* id est, secundum carnalem doctrinam eorum hominum quos sequimini? Verè carnales estis & secundum hominem ambulatis: *quia cùm aliquis* vestrûm *dicat, ego quidem sum Pauli: alius autem* dicat, *ego sum Apollo: nonne homines estis,* id est, nonne secundùm hominem sapitis? Quia dicitis ego Pauli, ego Apollo: Igitur dicite mihi quid est Apollo: quid verò Paulus? & quid eos conferre vobis creditis? Hoc verè de eis sentire potestis: quia *ministri* sunt *eius, cui* vos *credidistis.* Et nihil aliud sunt, nisi quod ex præcepto Dei ministrant vobis, quæ Dei sunt, licet diuerso modo. Quia *sicut Dominus dedit vnicuique* nostrum, ad eum modum *ego plantaui,* id est, euangelizaui, & ad fidem vos traxi: *Apollo* verò *rigauit,* id est, baptizauit, vos iam per me credentes: sed *Deus* solus *dedit incrementum* bonorum per spiritum suum. Sequitur metaphoram plantatæ arboris quam alius rigat, alius plantat, & Deus solus incrementum dat. Et quia solius Dei est incrementum dare; *itaque neque ille qui plantat est aliquid* quantum ad donum fidei, *neque* ille *qui rigat,* aliquid est in remittendis peccatis. *sed Deus* totum est *qui* solus *dat incrementum* fidei, & sequentis iustitiæ. Diceret aduersarius licet ministri sint Dei, tamen diuersi sunt in meritis & merita credo aliquid conferre mihi. Contra hoc Paulus licet alter dignior, alter minus; tamen

qui plantat & qui rigat vnum, & indifferentes *sunt* in administrando, solùmodo donum Dei dispensant: quod nec augeri potest, nec minui, bonis malisve meritis eorum, licet qui plãtat & qui rigat indifferẽtes sint: in eo quòd ministri sunt Christi. In eo tamen differunt, quod *vnusquisq; accipiet propriam mercedem*, mensuratam sibi *secũdum suũ laborem* .i. pro modo quo in opere Dei laborauit. Plus .n. ei debetur, qui plus meretur. Et hoc benè ad intentionẽ. Vbi enim ostendit se magis aliis in fide Corinthiorũ promereri, & de se gloriandũ nõ esse subditis, dicit. Lõgè minus in his qui minus merentur gloriandum, & nihil penitus esse ostẽdit. Reuertamur ad literam. Verè secũdum proprium laborem accipiet mercedẽ: nos enim in vobis Deum plus aliis adiuuimus, & ideò plus aliis remunerabimur ꝙ ita ait. Nos *sumus adiutores Dei*. i. operarii: & vt serui ministrãdo præceptis Domini adiuuimus Deum in vobis, ministrando fidem eius sicut ipse nobis dispo suit. Verè Deum adiuuimus in vobis *Nã* vos *estis agricultura* Dei .i. cultus agri: à quibus iam eradicatæ sunt spinæ peccatorum. Estis, inquã, agricultura per ablationem malorũ, *& estis ædificatio Dei*, per positionem virtutum, quia super fidem vestram Deus iam alias virtutes ædificauit. Et quod estis agricultura & ædificatio Dei, hoc est per me. *Ego*.n. *posui fundamentum* .i. fidem super quã fundãtur aliæ virtutes. Posui vtique *vt architectus* .i. princeps tecti, quia & si alios coadiutores in vobis habui, ego tamen princeps ibi fui. Architectus dico *sapiens*.i. cũ discretione singulis, ꝙ capacitati eorũ sufficere poterat, impertiens. Hoc aũt feci *secũdum gratiã Dei*: fundare enim vos in fide nõ possum, nisi operaretur mecum gratia Dei, ad quã habendam non præmisi meritum, sed *quæ* ex misericordia *data est mihi*. Ego ꝙ ad me pertinuit, sanũ fundamentũ posui: sed alius cuius est ædificare super hoc fundamentũ, videat quid superędificet. Alius n. est qui ædificat super hoc fundamẽtum,

A quasi diceret: quod meum fuit fundamentum, posui; quod vestrum est, videte vt benè superędificetis. Ille superædificare dicitur, qui vel virtutes ædificat, vel si peccat, non ita tamen vt fundamentum destruat: quod destruitur per criminalia, nisi per aptã pęnitentiam deleãtur. Destruitur etiam per venialia, quę non solũ ex necessitate habemus, cùm etiam iustus septies cadat in die. Sed per ea venialia, quę ex voluntate, & impęnitentes in eis consentiẽdo admittimus. Ego

Superædificare quis dicitur.

Prou. 24. 16

B quidem prouide posui fundamentũ. *Videat autem vnusquisq; vestrum quomodo ædificet super hoc fundamentum*: arbitrio enim vestro iã per acceptã gratiam confortato relinquitur hoc opus. ¶ Notandum est quod superædificare dicuntur hi solùm, quorum culpis non destruitur fundamẽtum: Qui enim destruit, potius dicenda est euersio peccati, quam superædificatio. Videndum vtiq; est vobis de superædificatione ne varietur. Nam de fundamẽto securos vos reddo, quia

C vnum est. *Nemo enim potest fundare aliud fundamentum* quod sit *præter id quod positum est* à me. *quod* fundamẽtum .i. fides *est Christus Iesus*. Fides enim tua de Christo (iuxta Augustinũ) Christus est in corde tuo. Si quid enim aliud præter fidem ponitur, euersio fundamenti, non fundamentum est. Fundamentum quidem vnũ est, & aliud esse nequit, sed superædificationes sunt diuersæ: quia alius aurum, aut argentum, alius fœnum vel stipulam superædificat. Quod ita ait.

D *Si quis autem superædificat supra hoc fundamentum* .i. fidem, *aurum, argentum, lapides preciosos*: per hæc tria, virtutes, sed discretæ intelliguntur. *Vel ligna, fœnum, stipulam*, per hæc tria discreta mala: quæ tamen fundamẽtum non destruant, accipiuntur. Hęc autem omnia per ignem (sicut proxime subiunget) probabuntur. Per aurum perfecta iustitia: vt eorum nihil penitus purgandum sit, qui vtiq; per ignem transituri sunt: non vt ibi aliqua acerbitate detineãtur, sed sicut purissimum aurum igni adhibitũ,

non

non ſolum nullum patitur detrimẽtum, ſed per hoc maiori nitore fit ſplẽdidius: Sic perfecti, ignis vtiq; læſionem non ſentiũt: ſed probabiliores agilitate virtutum ab hoc igne facillimè emergunt. Per argentum ſignificantur iuſti: in quibus tamen aliqua leuia purganda ſunt: quia velut argentum in igne poſitum decoloratur: qui color arte artificis poſt ignem redditur; ſic illi ignem quidẽ patiẽtur, ſed leuiter, quia leuia commiſerunt. Per lapides precioſos ſignantur iuſti, licet premantur aliquot venialibus; magis tamen adhæſerunt iuſtitiæ, & ideo patientur quidem in igne magis his prædictis: quemadmodum lapides precioſi plus detrimenti per ignem ſentiunt, quam argẽtum. Pluraliter ideò lapides dixit: quia in hoc gradu diuerſi erunt. & ſecundum diuerſitatem meritorũ ſentient. Per hæc tria, genus perfectorũ. Per tria quę ſequuntur, ſignantur imperfecti. Per ligna accipiuntur hi qui in mundo quidem remanent. Vxores, filios, & poſſeſſiones habẽt: quos pẽſare oportet, quæ vxoris ſunt, & filiorum, & ideo plurimum laborare. Nec orationibus Eccleſiæ propter hoc quomodo deberent, poſſunt intereſſe. Hi tamen, quia non ſic diligunt mundum, vt eum Deo præponant, ſaluabuntur quidem, ſed tamẽ diu per ignem punientur: quemadmodum lignum longa materia eſt ignis, & multo ſpatio comburitur. Per fœnum ſignantur illi, qui aliquã diu quidem affliguntur per ignem, ſed velut fœnum, quod citò in igne deficit, cito euadent. Per ſtipulam vero quæ propter ariditatem citius fœno comburitur, ſignãtur hi, quorum pœna compendioſa erit in tranſitu ignis. Si quis autem ædificat hæc vel hæc, *opus vniuſcuiuſq;*, ſeu ſit aurum, ſeu lignum, vel quodcunq; aliud, *manifeſtum erit*. Et hoc probat. *Nam dies Domini declarabit* hoc opus. Diẽ Domini vocat ab hora diſſolutionis vniuſcuiuſque vſque ad iudicium. Ex quo enim anima ſeparatur à corpore, dies Domini eſt in eo, quia nihil

Dies Domini & hominis.

A iam operari poteſt præter voluntatem Dei: ſed dum homo viuit dies hominis eſt, & non Dei: Quia operatur homo quod ſibi placet: bonum, vel malum, ex libertate arbitrij. Verè dies Domini declarabit. *Nam in igne reuelabitur* .i. palam fiet opus eius. Hunc ignem continuum dicit ſicut diem. In morte enim hominis paratus eſt diabolus cum igne & tortoribus ſuis. Et ſi quid purgãdum eſt purgat per adhibitum ignem. Si verò nihil purgationis eſt opus (vt in beato Martino) ipſa euaſio ignis reuelat

B bonitatem ſui operis, vt in eo quem torquet non fuiſſe aliquid ſordis. Sed quia nondum planè poteſt hoc videri, in igne purgatorio ſingulis ſingulorum opera reuelabũtur. Verè *opus cuiuſq; reuelabitur* in *igne*. Nam ignis ille probabit, quale ſit opus vniuſcuiuſque. Seu ſit aurum, ſeu lignum, vel quodcunque ſit. Verè ignis probabit ſingulorum opus. Nam eſt & bonum opus & malum: bonum vtiq;. *Si enim opus alicuius, quod ædificauit* ſuper fundamentum *manſerit* illæſum, hic vtiq; *accipiet mercedem* ſuperædifica-

Ignis purgatorius.

C ti boni. Malum opus probabit ignis. Nam *ſi opus alicuius arſerit* .i. ardere poſſe inuentum fuerit, vt lignum, fęnum, ſtipula, hic vtique *patietur detrimentum* & affligetur per violentiam ignis. Sed licet patiatur detrimentum, *tamen ipſe ſaluus erit*. Sic tamen dico ſaluum quaſi per ignem tranſiturum. Prius enim quod dulce committere fuit, puniri oportet per amaritudinem ignis. ¶ Determinauit modo diſcretiones operum. quæ non deſtruunt fundamentum, dicẽs omnes ſaluandos, qui illud non de-

D ſtruunt: nunc ſubiungit de operibus his, quæ deſtruunt fundamentum, & theſaurizant æternum interitum, dicens. *Si quis* non deſtruit fundamentum ſaluabitur, ſi quis autem *violauerit templum Dei, diſperdetur*. Sed vt compungat eos, pręmittit interrogationem hanc dicens. *An neſcitis quia vos eſtis tẽplum Dei?* Deus autem ſanctificat vos vt ſitis ſibi templum. *Et* ita dico templum, quod *ſpiritus Dei*

omni

omni assiduitate *habitat in vobis.* Si A quis aũt violauerit se templum Dei, destruendo fundamentum fidei, vel in se per criminalia, vel in auditoribus docẽdo falsa, illum vtiq; disperdet Deus in æternum interitum. Et merito qui violat, disperdetur. *Nam templum Dei sanctum est*, & violari nõ debet, *quod templum vos estis.* Et quia templum Dei estis: propterea videte ne aliquis pseudo-doctorum seducat vos per falsam doctrinam. vel nemo nostrum seducat seipsum destruendo fundamentum fidei. *Nemo*, inquã, *seducat se: sed si quis* manens *inter vos* B *videtur* sibi *esse sapiens in hoc sæculo* .i. de sæculari scientia: *fiat stultus* .i. credat & confiteatur se esse stultum: vt sic mereatur esse vere sapiens: verè necesse est eum stultum fieri vt fiat sapiens. Nam *sapientia huius mundi stultitia est apud Deum*, Et verè stultitia est apud Deum. Nam scriptum est in Iob de mundana sapientia sic loquente Deo.

Iob 5.13.

Sapientes mũdi ego *comprehendam* .i. concludam *in* ipsa *astutia eorũ* .i. in eo in quo se magis astutos intelligunt nec resistere poterũt. Et iterum de mundi sapientia scribitur in Psalmo. C

Psal. 93.11

Dominus nouit cogitationes sapientium. Nostra translatio habet *hominum* .i. humaniter sapientium. Hoc nouit de illis, *quoniam vana sunt.* Quandoquidem hominis sapientia probatur esse stultitia: *itaque nemo* vestrum vlterius *glorietur in hominibus* .i. in his doctoribus, de quibus propter humanam sapientiam gloriamini. Probat non esse gloriandum in his; tum quia serui eorũ sunt, qui eis prædicãt: etiam ipse idem. De re autem inferiori vel æquali gloriari non licet, sed solummodo de maiori se; tum ideo, quia si de Paulo & D Cepha non est gloriandum; multò minus de illis carnalibus, quos constat longe esse inferiores istis. Vnde ait. Non est gloriandum vobis in hominibus: *nam omnia vestra sunt* .i. seruituti vestræ deputata; *siue* etiam sit *Paulus, siue Apollo, siue* caput eorum *Cephas* .i. Petrus, *siue mũdus* vester est: seruit enim vobis: & si ministrat ne- A cessaria, & si aspera quęlibet ad meritum iustitiæ vestræ inferat, *siue vita* vestra est. Nam vt de male actis pęniteamini, & post bene agẽdo promereamini; præsens vita conceditur vobis, *siue mors* vestra est. Vtile enim est amplecti mortẽ pro Christo, si se ingesserit: *siue præsentia, siue futura* bona, vel mala. Vestra sunt verè hæc prædicta: nam *omnia vestra sunt, vos autem* sólũmodò *Christi* estis, in quo solo gloriari debetis. *Christus autẽ est Dei*, nõ quòd Christus ab eo differat in substantia, sed quia per mediãtem B Christum reducimur ad Deum. Cephas caput, Simon obediens: Bariona filius columbæ dicitur. Quia autẽ hoc nomẽ Cephas mutauit ei Deus, & vocauit Petrum; inde consuetum est mutare nomina Apostolicorum.

Bariona filius colũba dicitur.

CAP. IV.

SIc *nos existimet homo vt ministros Christi, & dispẽsatores ministeriorum* * *Dei. Hic iã quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur?* C

* *mysteriorum.*

Mihi autem pro minimo est vt à vobis iudicer, aut ab humano die. Sed neq; meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum. Qui aũt iudicat me Dominus est. Itaq; nolite ante tempus iudicare, quoadusq; veniat Dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarũ, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus erit vnicuiq; à Deo. Hæc autem fratres transfiguraui in me, & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, ne supra quam scriptum est, vnus aduersus alterum * *infletur pro alio. Quis enim te discernit? Quid aũt habes quod* D *nõ accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Iam saturati estis, iam diuites facti estis. Sine nobis regnatis. Et vtinam regnetis, vt & nos vobiscũ regnemus. Puto enim quod Deus nos Apostolos nouissimos ostẽdit, tanquã morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo. Nos infirmi, vos*

6.q.1.biñs.

De pe. di. 4. adhuc perfidi instant in fine. 11.q.1 sacerdotibus in fine.

* *alium.*

De pe. di. 2. Apostolus.

autem fortes. Vos nobiles, nos autem ignobiles. Vsque in hanc horam; & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, & laboramus operãtes manibus nostris. Maledicimur, & benedicimus. Persecutionem patimur, & sustinemus. Blasphemamur, & obsecramus. Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus omnium peripsema vsq; adhuc. Non vt confundam vos hæc scribo, sed vt filios meos charissimos moneo. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres: Nam in Christo Iesu per Euangelium ego vos genui. Rogo ergo vos fratres, imitatores mei estote; sicut & ego Christi. Ideò misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus, & fidelis in Domino: qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christo Iesu: sicut vbiq; in omni Ecclesia doceo. Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. Veniam aũt ad vos cito, si Dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?

28.q.1.sicut enim.

Eph 5. Phil.3. infra 11.

37. dist. omnium vim.

QVIA modo adeo se humiliauerat Paulus, dicẽs, & Apollo vestri sunt: ne propterea inflarẽtur Corinthij; dicit se esse magnæ dignitatis, quia ministros Christi &c. Litera sic iungitur, licet præmiserim ego Paulus & Apollo vestri sumus: tamen *sic nos existimet homo* quicunq; est inter Corinthios, *vt ministros Christi*.i. vt eos qui digni sunt ministrare Christum & fidem eius subditis: existimet etiam nos *vt dispensatores mysteriorum Dei*. Dispensamus enim Ecclesiastica officia, hunc presbyterum, alium diaconum consecrando. Vel dispensatores mysteriorum .i. secretorũ Dei: scimus enim & loquimur fidelibus consilia Dei: Propterea dico, sic nos existimet homo: quia *hic* .i. in hac Ecclesia Corinthiorum iam .i. ante opportunum tempus iudicij. In hoc enim mũdo quia occulta sunt opera: iudicare non licet: Vel hic .i. A hac occasione qua dixi nos debere existimari ministros & dispensatores: propterea iam *quæritur inter dispensatores, quis* eorum *inueniatur* vt *fidelis*.i. perfectus: & cuius iustitia cõferat discretũ aliquid baptizatis suis: Vt fidelis dictum est: sicut ibi, habitu inuentus vt homo. Sed quicquid alij dispensatores sentiant: ego tamen hoc respondeo: quia *mihi pro minimo est* & paruipendo, *vt à vobis iudicer* .i. vt vos me condemnetis; *aut* vt iudicer *ab humano die* .i. ab homine, qui etiam propter subtilitatem ingenij B dies dicatur. Vos me nescitis iudicare: *sed neque ego ipse iudico*, id est, reprehendo *meipsum* in aliquo: ideò *quia nihil conscius sum mihi*, & sicut scientia mea non inuenit quid iudicet; multò minus vos qui occulta conscientiæ scrutari non potestis. Sed licet conscientia mea nullius accuset me; *tamen non in hoc iustificatus sum*, quia fortasse quædam æstimo bona, quæ de radice mala pullulant. Nec homo, nec ipsa conscientia mea iudicare me potest: sed ille *qui iudicat*, id est, qui iudicandi me potestaC tem habet; *Dominus est*, & pręter eum nemo hoc potest. Et quandoquidem Deus solus iudicare potest, homo verò non quia nec seipsum satis intelligit. *Itaque nolite iudicare me*, vel alium *ante tempus*, id est, nunc cum adhuc occulta latent, *quoadusque veniat Dominus* ad iudicium: *qui* vtique veniet, & *illuminabit* .i. palam faciet *abscondita tenebrarum*.i. peccatorum, quia inter peccata quædam latẽt absconsa. Qui etiam *manifestabit consilia cordium*.i. opera bona, quę ex conD silio & deliberatione recti cordis facta sunt, *& tunc* in aduentu illo *vnicuique* qui ex consilio cordis rectè egit, *erit laus à Domino*. ¶ Quod supra ait, Corinthios dicere, ego sum Pauli, ego sum Apollo, exponit hic quo modo figuratiuè hoc dixerit: significando illos de quibus gloriabantur per nomen suum: & per Apollo quod vtique fecit in exemplum humilitatis. Vnde sic ait. Quod supra posui vos dicere ego sum Apollo,

Phila. 3

A ego Pauli, non ideo sic feci quod de nobis gloriaremini: sed ô *fratres ego transfiguraui* .i. transtuli hæc *in me*, figuratiuè loquens: dum nomina nostra illis pseudo attribuebam. Hæc vtiq; transfiguraui in me *& in Apollo*, & hoc *propter vos* insinuādos, *vt vos discatis in nobis*, ne vnus infletur aduersus alterum pro se facto alio.i. dignioti quā alter sit per meritum sui baptizatoris. Vel pro alio .i. pro iustiori doctore quem habuit. Ne inflemini dico agentes quod supra. Scriptum est superius, vt qui gloriatur, non in merito hominis, sed in Domino glorietur: non debes inflari aduersus alterum: quis enim est qui te B discernit ab alio, sciens merita singulorum? Stultus vtiq; est, qui te discernere præsumit. Iterum non debes inflati: quia *quid habes* tu ab illo doctore de quo gloriaris *quod non accepisti* à me? Magis vtiq; à me accepisti, quia fidem, quam ab illo. Iterum non debes inflari: quia *si accepisti* à me: *quid de* alio *gloriaris quasi non acceperis* à me quod ab illo? magis vtique à me. Vel aliter. Noli inflari quia quis est qui te discernit à massa perditorum C in Adam, vt faciat te vas in honorē, nisi Deus solus? Nemo vtiq; iterum ne infleris: quia quid habes tu boni ab aliquo, quod non accepisti à Deo? Deus totius boni est largitor: iterum non debes inflari: quia si tu accepisti aliquid à Deo: quid gloriaris inde: ascribens hoc merito hominis, quasi non acceperis illud à Deo? Dico ne gloriemini: sed malè dico: quia vos merito debetis gloriari: *iam* enim *estis saturati* .i. satis habetis bona in vobis: *iam* etiam *facti estis diuites*, habentes quod diuidatis singulis: *etiam* D *regnatis* .i. vos ipsos bene regitis sine nobis. Hæc omnia ironicè, sed amodo serio. Regnatis dico (*& vtinam* in veritate *regnetis*.) Hoc enim cuperem, vt regimine nostro non indigeretis: ita regnetis *vt & nos regnemus vobiscum* .i. vt vos in regno illo dignitate vitæ nos præcederetis. Mallem certè vos præire: & me sequi, quàm conuerso: quia de me certior sum quam de vobis. Iterum ironicè: vos vtiq; regnatis, nos minimè: quia *puto quod* vos equidem putatis: hoc scilicet quod *Deus ostendit nos nouissimos*.i. deteriores & nullius dignitatis Apostolos. Nos dico *tanquam destinatos morti* .i. quia adeo affligimur pro Christo, vt solummodo ad mortem nati videamur: propterea vobis in mundo florentibus, contemptui sumus. Ideò etiam quia *spectaculum facti sumus* huic *mundo*: conueniunt enim omnes ad oppressionem nostri, & mala nostra ludus est eorum. Huic mundo dico: nam *& angelis* malis, qui gaudent de afflictione nostri, *& hominibus*. Et ideò nos reputamur stulti: sed hanc stultitiam bonum esset imitari: quia *propter Christum nos stulti: vos autem prudentes in Christo*: quod vtique nec estis, nec esse debetis. *Nos infirmi* & imbecilles mundo, *vos autem fortes &* de potentia mundi gloriantes. *Vos nobiles, nos autem ignobiles*. Vel aliter: vt sine ironia legatur. Vellem nos regnate vobiscum: nam certus sum, quòd reuera regnabimus: puto enim: & hoc vtique confido quòd Deus ostendit nos nouissimos Apostolos .i. similes nouissimis .i. Enoch & Heliæ: quia tanta patimur modo in principio ecclesiæ, quanta illi passuri sunt ab Antichristo in fine. Vnde idem Paulus ait. Nos sumus in quos fines sæculorum deuenerunt. Quare etiam Nero dictus est Antichristus, quia quemadmodum iste Enoch & Heliam; sic ille Petrum & Paulum interfecit. Verè nouissimi sumus: nam destinati morti: nam spectaculum mundo. Et cætera similiter exponantur, sed ironicè. Nos stulti, vos prudentes: vos fortes, nos debiles, hîc eadem ironia. Nec solum præmissa mala patimur, sed à principio prædicationis nostræ *vsque in hanc horam, & esurimus & sitimus: & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus*, de loco ad locum fugati: *& laboramus operantes manibus nostris*, vnde victum habeamus. *Maledicimur* ab impiis, *&* nos *benedicimus* illos. *Patimur perse-*

1.Cor.10 11.

Nero cur Antichristus dictus.

cutionem, & sustinemus alacriter. *Blasphemamur, & obsecramus* impios: ne blasphement: vel Deum, vt ignoscat blasphemantibus. Et adeo sæuiunt in nos, *quod facti sumus tanquam purgamenta huius mundi*. Videtur enim illis quòd mundus de nobis polluatur, & per interitum nostrum purgetur. Facti sumus vtique *perispema*.i. purgatio *omnium*: quia iam omnes purgarentur si non essemus: sed de nobis polluuntur. Perispema dicitur purgamentum pomi, vel spuma ferri secundùm Ambrosium: tales facti sumus à principio mundi *vsque adhuc*. ¶ Quia asperè locutus fuerat Corinthijs, incipit eis iterum blandiri, dicens: licet ironicè dixerim vos prudentes, fortes, & nobiles, tamen *non scribo hæc vt confundam vos*, & erubescere faciam: *sed moneo vos* nunc blãdè, nunc asperè: *vt meos carissimos filios*. Vere filios, *nam si habeatis decem millia pædagogorum* .i. magistrorum (etiam fidelium *in Christo*) *tamen non* habetis *multos patres*, secundùm fidẽ: verè non multos, nam me solum. *Ego enim genui vos in Christo Iesu, per Euangelium meum*. Et quandoquidem ego pater, vos filij. Ergo *rogo vos fratres estote mei imitatores*, vt filij patris. *Ideò* enim quia filij estis: & vt imitatores sitis: *misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in Domino*, & huic acquiescite. Misi ideò vt sit, *qui vos commonefaciat vias meas*: vt sicut ego, sic & vos, in omni iustitia ambuleritis: *quæ viæ sunt* insistendę: quia sunt *in Christo Iesu*, & omnis Ecclesia sequitur eas. Quod ita ait: sicut ego doceo vbiq;, nec passim in agris: sed in omni Ecclesia. Per hunc Timotheum dicitur Apostolus misisse hanc Epistolam Corinthijs: locutus est superius de baptizatoribus illis, & satis probauit non vnum præferendum esse alteri. Causatus est etiam illos de mundana sapientia: quod nimiæ laudis esset apud illos, & de contemptu suo: nunc autem transit ad illud, de fornicatore quodam, qui nouercam suã duxerat vxorem: quem ipsi nec à communione Ecclesiæ se-

Perispema quid?

A iunxerant, nec de peccato fratris cõdoluerant, sed potius inflabantur indedicentes: quod si à bono baptizatus esset, nunquam in tantam peccati foueam rueret, quemadmodum apparebat, in quibus ne similiter peccarent, operabatur iustitia baptizatoris. Litera sic iungitur. Ego sollicitus de vobis vt pater de filijs: mitto ad vos Timotheum: sed *quidam de vobis sunt inflati*. & fortasse propter superbiam suam non eum audituri, ideò de superbia hic tangit eos: vt in omB ni humilitate inueniat eos obedisse Timotheo. Inflati vtique estis: sic *tanquam* ego *non sim venturus ad vos*: nec aduentum meum uereremini, quem vtique vereri vos oportet, nisi vosipsos correxeritis. Fortasse crediitis me non venturum: quia modo mitto Timotheum: sed scitote quia *cito veniam ad vos*: quod tamen iuris non est, & ideò determino, *si Dominus voluerit*, cuius voluntati contraire non licet. Veniam vtique *& tunc cognoscam* .i. approbabo iuxta illud: C nouit Dominus qui sunt eius. Cognoscam vtique non *sermonem eorum* .i. non curialitatem & artificium sermonis: cui adhęrent hi *qui* per huiusmodi sermonem *inflati sunt*: *sed* cognoscam & laudabo in vobis *virtutem* .i. humilitatem: patientiam &c. Hæc enim laudari debent, non sublimitas sermonis: ideò cognoscã virtutem & non sermonem: *quoniam non in sermone* huius mundi *est* .i. acquiritur *regnum Dei*: *sed in virtute* integræ fidei, & boni operis. Et quod D duo vobis proposui; sermonem, quẽ reprobo; virtutem, quam approbo: *Quid vultis* .i. quid horum eligitis? *veniam ad vos in virga*.i. in asperitate correctionis; *an* veniam ad vos *in charitate* .i. in lenitate? *Et* adeo quod in *spiritu mansuetudinis*.i quasi assuetus manui & gaudens deseruire vobis? Si in sermone inuenero, veniam in virga; si in virtute, veniam in spiritu charitatis. Videtur vbi ait, in virga an in charitate, per hoc innuere, qua si correctio non sit ex charitate, si aspera est; quod vtique falsum est;

sed

ſed dicit hoc ſecundũ infirmitatem eorum, qui totum iudicabant eſſe ex ira, quod volũtati carnis contraibat.

CAP. V.

OMnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gẽtes: ita vt vxorem patris ſui aliquis habeat. Et vos inflati eſtis: & non magis luctum habuiſtis, vt tollatur de medio veſtrum, qui hoc opus fecit. Ego quidem abſens corpore, præſens autem ſpiritu, iam iudicaui vt præſens eum qui ſic operatus eſt, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, congregatis vobis & meo ſpiritu, cum virtute Domini Ieſu, tradere huiuſmodi hominem Sathanæ in interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus ſit in die Domini noſtri Ieſu Chriſti. Non eſt bona gloriatio veſtra. Neſcitis, quia modicum fermentum totam maſſam corrumpit? Expurgate vetus fermẽtum, vt ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azimi. Etenim paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus. Itaque epulemur: non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, ſed in azimis ſinceritatis & veritatis. Scripſi vobis in epiſtola: ne commiſceamini fornicariis. Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis ſeruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe. Nunc autem ſcripſi vobis non commiſceri. Sed is * qui frater nominatur inter vos, eſt fornicator, aut auarus, aut idolis ſeruiens, aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax: cum huiuſmodi nec cibum ſumere. Quid enim mihi eſt * de his qui foris ſunt iudicare? Nonne de his qui intus ſunt vos iudicatis? Nam eos qui foris ſunt Deus iudicabit. Auferte malum ex vobis ipſis.

Coloſ. 2. 5.

24. q. 1. audiuimus. § in quibus.

Galat. 5. 9.

De conſe. diſ. 2. ca. ſi. 1 q. 1 ſi quis.
De diuor. gaudemus.

* ſi quis.

* non habes eſt.
45 diſ. ſed illud.

VTique veniendum eſt ad vos in virga, quoniã *auditur inter vos* eſſe *fornicatio*. Auditur vtique *omnino* .i. ſecundum infamiam omnium: de quo, quia omnes infamãt vos: (fama etiam hoc attulit ad me) nõ eſt expectandus accuſator. Nec quę patienda ſit: ſed *talis* fornicatio, *qualis nec* auditur *inter gentes* .i. inter gentiles primæ geniture adhuc adhærentes. Auditur, *ita vt aliquis de vobis habeat vxorem patris ſui* .i. nouercam ſuam duxerit vxorem. Dicerent illi. Quid ad nos? Multũ ait Paulus: quia enim frater peccauit, *vos* inde *inflati eſtis* ſuperbientes, quaſi melius illo per baptiſmum iuſtificati: quia non ſimiliter corruiſtis. Nec ſolum inflati, ſed etiam *nec habuiſtis luctum* condolendo caſui fratris, *magis* .i. quod eligendum eſſet vobis non inflari. Nec hoc curæ habuiſtis, *vt tollatur de medio veſtrum* .i. vt à communione Eccleſię ſeparetis eum, *qui hoc opus fecit:* qui vxorem patris ſibi illicitè vſurpauit: vos præſentes non tuliſtis eum de medio veſtrum: ſed *ego abſens* vtique *corpore, præſens autem ſpiritu* .i. auctoritate Apoſtolica. Dicunt etiam ſancti, quod Spiritus ſanctus nota fecerat ei etiam abſentium facta. Præſens vtiq; ſpiritu *iam iudicaui* .i. condemnaui *eum, vt* ſi *præſens* fierem corpore: eum dico *qui ſic operatus eſt* cum vxore patris, iudicaui vtique: & hoc ſciatis me feciſſe *in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti:* ne dicatis quod repulſio eius detrimentum ſit Eccleſiæ Chriſti: qui potius in hoc honoratur, quam Eccleſia eius minoretur. quę vtiq; veneno huius mali inficeretur, ſi nõ hic repellatur. Iudicaui vtique vobis congregatis *tradere hunc Sathanæ*: Vel illud, in nomine Domini, ad ſequẽtem literam reſpicit, ſic. Hoc, inquam, de eo iudicaui, vt vobis congregatis in nomine Domini Ieſu Chriſti: *& præſente meo ſpiritu* .i. auctoritate mea vobis cooperante. Quid inde diceret impius, ſi ſpiritus tuus nobiſcum ſit? multum vtiq; ait Paulus. Nam ſpiritu meo dico manente cum virtute Domini Ieſu: quia virtus Dei mihi, & per me vobis cooperabitur. Iudicaui, inquã, oportere vos tradere eum qui huiuſmodi eſt, Sathanæ. Tradere Sathanæ dicit excommunicare. Quemadmodum enim diabolus omne ius habet in hominem priuſquam per fidẽ iuſtificetur; ſic poſtquam pro culpa à

Sathanæ tradere, excommunicare.

His factis ... quod infa... crimi... ad dam... ... ciat, etiam ſi non ſit accuſator.

sacramentis Ecclesiæ, quibus armis contra Sathanam muniti sumus, separatur, exinde sub iugo Sathanæ religatur: quia nec per se resistere potest, nec fortasse vult, & ab auxilio Dei penitus destituitur. Tradere dico Sathanę *in interitum carnis*.i.ad hoc, vt caro eius.quę in peccato iocūdata est, sensim intereat afflictione morborū. Diabolus enim postquā videt hominem sine Deo, debilitatū, libere aggreditur eū, & per varios morbos vexat carnē ei⁹. Quod ideò Deus patitur, vt homo vidēs se, postquam à Deo recessit, per tot morbos angustiatum, confiteatur peccatum, & pęnitēdo reuertatur ad Deum, *vt spiritus eius saluus sit*. Vel ita. Tradere Sathanæ in interitum: quia postquā nō protegitur sacramentis Ecclesiæ, de malo quotidie præcipitatur in peius: qui interitus animæ est, carnis.i. per carnem cui cōsentit male suadenti. Nec ideò tradere vt perpetuo pereat: sed vt, dū mole peccatorū premitur, condolens de peccatis pęniteat: & sic spiritus eius saluus sit *in die*.i. in illuminatione *Domini nostri Iesu Christi*. Tunc enim Christus illuminat eum, cum pœnitendi desiderio feruescit. Quod vtique videndum est Ecclesiæ prælatis, vt ea intētione reos excommunicent qua Paulus, scilicet, vt spiritus eorum saluentur. *Excommunicatio fer tur, vt spiritus saluetur.* Quandoquidem luctum non habuistis, nec eum de medio vestrum tulistis: inde apparet quod gloriatio vestra non est bona. Malum est enim eum de iustitia gloriari, qui & salutem proximi negligit, & se morbo eius inficit. Verè nō bene gloriamini: quia an *nescitis* vos *quod modicum frumētum* si fuerit acidum *totam* pastę *massam corrumpit* factam acidam? Sic & iste (modicum quid secundùm numerum Ecclesiæ) corrumpit totam Ecclesiam: factam reā ex cohabitatione huius cui participauit. Quandoquidem fermentum hoc Ecclesiæ massam corrumpit, ergo auferendo hunc & omne malum de medio vestrum, *expurgate fermentum*.i. inflationē vestram. Et si quod aliud scilicet peccatum est expellen-

A dum. Fermentum dico *vetus*. Nisi enim vos purgaueritis, estis membra veteris hominis. Expurgate itaq;, *vt sitis conspersio*. *Conspersio.* Farina per aquam conglutinata sine fermento dicitur, conspersio. Humanitas autē nostra quæ per se sterilis est & arida: per farinam siccam accipitur: quæ rore Spiritus S. in baptismo conglutinatur: vt ariditate depulsa, fructū faciat: quemadmodum farina per aquā copulatur, vt vtilitatem habeat. Sitis, inquam, conspersio *noua*.i.facti membra noui Adæ.s. Christi, qui vos per Spiritum B S. renouauit. Nunc estote noua conspersio *sicut* prius in baptismo *fuistis azimi*.i.sine fermento totius peccati. Bonū est enim sic vos modo per pœnitentiam (quæ est alter baptismus) purgari: sicut prius per baptismū purgati fuistis. Azimus gręcè, sine fermēto dicitur latinè. Zimus est fermentū à sine, vt ibi acephali.i.sine capite. *Azimus quid dicitur. Zimus fermentum est.* Vos vtique expurgare debetis: *etenim Christus immolatus est* in ara crucis: q Christus est *nostrū pascha*.i.noster trāsitus de morte ad vitā, de corruptione ad incorruptionem: per quē nunc C tandem nos purgare possumus, qui prius sub iugo diaboli vincti, nō poteramus. ¶ Hic mittit nos ad historiā vbi filij Israel, vt à plaga Aegypti liberarentur sanguine immolati agni, postes linire iubentur: post cuius agni immolationem de Aegyptiaca seruitute liberati, transeunt ad terram repromissionis. *Exod. 12.* Hoc enim festum immolationis agni paschæ dicitur apud eos: Pascha apud græcos, transitus apud nos. *Pascha apud græcos ... transitus.* Ille vtique agnus verum agnum in quo macula non D fuit: Christum significauit: per cuius sanguinem effusum liniuntur mentes nostræ, & sic liberamur à plaga percutientis angeli: ad esum cuius agni quotidie conuenit Ecclesia, per hoc transitura ad veritatem rei: qua nunc vtitur sub specie panis & vini quorum licet species maneat, commus tamen reuera transire in ve... substantiam corporis & sanguinis Christi: per hæc transituri in æte nitatem. *Epulemur* dico *non* manente

in vet er

in veteri fermento, sed *neque in fermẽto malitiæ* in nobiſmetipſis habitæ: *nec* In fermento *nequitiæ*, vt ne quid agamus contra proximum : *ſed* manentes *in azymis*.i. in humilitate, *ſinceritatis* .i.puritatis conſeruatę in nobis: & veritatis ne fraudemus proximum. Paulus iam ante de vitanda fornicatione ſcripſerat Corinthijs: ſed dicta eius malè interpratãtes, exiſtimabant, quòd de gentibus vitãdis, cum fornicarentur, prępiperet. Nunc autem per hoc quod iam de hoc crimine ſcripſerat illis, eos reprahẽdit: & quomodo ſcripturam quam miſerat intelligere deberent, inſinuat dicens. Iure vtique arguo vos de hoc, quod nõ tuliſtis fornicatorem illum de medio veſtrum. Ego enim *ſcripſi vobis* in epIſtola iam miſſa, quod *non commiſceamini fornicarijs*: non vtique præcipiens hoc de fornicariis huius mundi.i. de gentibus qui non Deum ſed mundum ſequuntur. Scripſi etiam vobis ne commiſceamini *aut auaris, aut rapacibus, aut ſeruiẽtibus idolis* .i. his qui vel ad culturam idoli redeunt : vel qui idolis immolata ſub veneratione idoli comedunt. Verè non de fornicarijs gẽtilium hoc prohibui: *alioquin enim* i. ſi aliter agens de gentilIbus vitãdis hoc præceptum darem: iam ſi obedire velletis, *debueratis exiſſe de hoc mundo*.i.melius eſſet vobis mori negligendo quæcunque mundus habet, quàm propter timorem aliter agẽtes communicetis fornicarijs : olim ſcripſi, malè intellexiſtis, ſed nunc determino vobis quod ſcripſi non debere vos commiſceri cum eiuſmodi. Quod ſic intelligendum eſt. *Si is qui frater eſt in fide, nominatur fornicator, aut auarus, aut ſeruiens idolis* cultu, vel comedendo idolotitum ſub veneratione: *aut maledicus, aut ebrioſus* .i. cõſuetus detractioni & ebrietati, *aut rapax* nominatur *cum* illo qui eſt *eiuſmodi* : vt omnem communionem excludam: quod leuius videtur prohibeo ſcilicet *nec cibum ſumere*. Notat beatus Auguſtin. in eo vbi ait. Si nominatur & non dixit ſi eſt: hoc intellexiſſe Apoſtolum:

A quia ſi frater eſt criminis reus, & latet culpa eius, non debet excommunicari. De incertis enim non eſt habendum iudicium, ſed de crimine quod manifeſtatum & comprobatum eſt; & ideo dixit *nominatur*. De hoc vtiq; non iudicandus eſt reus. Verè de fratribus debemus iudicare : nam *quid mihi* .i. quid ad me pertinet & ad Eccleſiam *de his qui foris ſunt*, id eſt, de gentilibus iudicare? nihil vtique. Et quod de his qui extra Eccleſiam ſunt iudicare non licet : *nonne vos iudicatis* .i. iudicare debetis *de his qui intus ſunt* .i. in Eccleſia. Verè de his qui in- B tus ſunt. iudicatis tantùm. *Nam eos qui foris ſunt* .i. gẽtiles, *Deus iudicabit*: & ad vos nihil pertinet de illis. Quãdoquidem de fidelibus iudIcandum eſt vobis : igItur *auferte malum* fornicatoris fratris *ex vobis*. quod niſi auferatis: iam *ipſis*, ideſt, iam culpa eiuſdem criminis vos contaminatis.

CAP. VI.

C *AVdet aliquis veſtrum habens negocium aduerſus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud ſanctos? An neſcitis, quoniam ſancti de hoc mundo iudicabunt? Et ſi in vobis iudicabitur mundus, indigni eſtis qui de minimis iudicetis. Neſcitis, quoniam angelos iudicabimus, quantò magis ſecularia? Secularia igitur iudicia ſi habueritis,* * *cõtemptibiles qui ſunt in Eccleſia, illos conſtituite ad iudicandum. Ad vere-* D *cundiam veſtram dico. Sic non eſt inter vos ſapiens quiſquam, qui poſſit iudicare inter fratrem ſuum: ſed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles? Iam quidem omnino delictum eſt in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini? Sed vos magis iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus. An neſcitis, quia iniqui regnum Dei non poſſidebunt? Nolite errare. Neque fornicarij, neq; idolis ſeruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; maſculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque*

Quiſq. ſun ligi per venerabilẽ. ſ rationibus. * contendibiles.

23 q 3.§.1.

21.diſt.denique. Ephes 5. 1.Timot 1.

A *ebriosi, neque maledici, neq; rapaces, regnum Dei poßidebunt. Et hæc quidem * fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Omnia mihi licent: sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri & venter escis: Deus autem & hunc & hanc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori. Deus verò & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.* B *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis: quoniam qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur? Erunt enim (inquit) duo in carne vna. Qui autem adhæret Deo, vnus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis quoniam membra vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?* C *Empti enim estis precio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro.*

* aliquãdo.

32.q.1 aliud De po dist. aliud in-fra.10. Eccl. 37.

Genes 2 24 Ephes 5 31. Matt. 19 De big de bitã. 26. q. a fiet illud

1 Cor.6.16

HAc occasione, quia de iudicijs incepit, transit, vt mala ex iudicijs prouenientia corrigat in Corinthijs. Si quis enim eorum auferret quicquam alteri, non ille patienter hoc tolerabat: sed impatiens fratrem ad causam compellebat, nec coram Ecclesiasticis iudicibus, sed spretis illis, coram secularibus fraudem etiã faciebat fratri, dando munus iudici D ad oppressionem fratris: Litera sic iungitur. Iudicare quidem vobis licet de fratribus: sed non eo modo quo intemperanter audetis apud iniquos. Vel ita. Auferre malum ex vobis, bonum est. Sed quare *audet aliquis vestrum*. Vbi ait, audet, notat esse peccatum huiusmodi ausum. Cur, inquam, audet aliquis vestrum *habens negocium*, id est, querelam de secularibus rebus *aduersus alterũ* fratrem: *iudicare*.i. inire iudicium cum fratre *apud iniquos* iudices.i. seculares, *& non apud sanctos* .i. fideles Ecclesiæ iudices? Dicerent illi, timemus inquierare sanctos ab orationibus suis. Non vtiq; (ait Paulus) quia *an nescitis* vos, *quod sancti* in futuro iudicio *iudicabunt de hoc mundo? Et si in vobis*, id est in comparatione vestri *iudicabitur* hic *mundus* in vltimo iudicio, an *estis indigni qui* hic *iudicetis de minimis* ad comparationem futurorum, scilicet de temporalibus Ecclesiæ rebus? Et sicut homines, sic etiam dæmones in similitudine nostra iudicabuntur: quia an *nescitis* vos, *quia* apostaras *angelos iudicabimus*, comparatione vestri. Quod si angelos, *quantò magis secularia* licet iudicare? Homines iudicabũtur mali in comparatione bonorum, quia cùm eiusdem conditionis fuerint, nec idem cum bonis operati sint, hęc sola comparatio sententia damnationis eorum est. ¶ Dæmones duplici modo in similitudine iustorũ damnabuntur: tũ quia firmiores naturæ quam homo creati sunt, nec in bono perstiterunt. Tum quia semper inuident iustis, nec eos superare queunt. Pro huius pugnæ victoria iusti damnabunt malos angelos. Nunc iterum ironicè repræhẽdit eos de hoc, quod insipientes constituebant iudices: qua de re fiebat, vt causæ ecclesiarum transferrẽtur ad seculares. Quandoquidem (sicut probatum est) ecclesia iudicare debet inter fratres: igitur *si habueritis secularia iudicia*, id est, lites inter vos pro tẽporalibus rebus. Per illud notat, melius esse, si non haberẽt huiusmodi iudicia. Si, inquam, habueritis hęc iudicia, *constituite* illos *ad iudicandum*, id est, pręficite vobis illos in iudices, qui sint *contemptibiles* .i. insipientiores *in Ecclesia*. Et hoc ironicè dicit, quia sic eos facere sciebat. Et hoc quod dico, contemptibiles constituite ad iudicandum: hoc *dico ad vestram verecundiam:* non præcipiẽdo vt faciatis, sed memorando quod facitis, vt verecũdiam habeatis. Nam cùm ita facitis an *sic*, id est, adeo insipiẽtes facti estis: ꝙ *non est inter vos* quisquam sapiens

Dæmones quomodo damnabuntur.

qui poßit iudicare inter fratrem & fratrem? sed quia adeo omnes desipuistis: ideo *frater contendit cum fratre, iudicio*.i.per causam.Nec malum cōtentionis sufficit: sed etiam hoc fit *apud infideles* iudices, penuria Ecclesiasticorum iudicum. Quo quidem ex iudicio hoc malum euenit: quòd contenditis vicissim, & iura Ecclesiæ ad infideles refertis. Iā certè propterea *omnino* .i. sicut omnibus patet *delictum est in vobis*. De hoc quod iudicia habetis inter vos.Melius enim esset non reclamare sua, quā ex reclamatione tot mala prouenire Ecclesiæ. Et quia delictū est inter vos fieri iudicia:*quare non magis accipitis*.i.sine reclamatione toleratis *iniuriam* eius qui vestra tollit apertè? Et *quare non magis patimini fraudem* .i. occultum damnum fratris circunuentione factum, quam de reclamatione vestra sic vilescat Ecclesia? Bonum esset vos pati iniuriam à fratre illatam, quia non solùm non patimini, *sed* etiam *vos facitis* ei *iniuriam*, re auferendo sua. *Et* etiam *fraudatis*, id est, occultè iudicem præuenitis munere vestro ad oppositionem * fratris: & hoc totum facitis non extraneis, *sed fratribus*, quos supportare deberetis. Et hoc facientes fratribus iniquè agitis. Sed *an nescitis* vos, *quia iniqui non poßidebunt regnum Dei?* Propterea ne à regno Dei alieni sitis, nolite errare fraudando & iniuriādo fratribus. Verè iniqui non possidebunt. *Nam neq; fornicarii, neque qui seruiunt idolis, neque adulteri, neque molles* qui patiuntur: *neq; concubitores masculorum* qui agunt, *neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei poßidebunt.* ¶ Ne modo Corinthij deterrerentur his, & desperarent: quia fortasse ad hæc post baptismum redierant, consolatur eos Paulus blandiendo eis vnde ait. Nolite terreri præmissis: *vos quidem & hæc fecistis* quæ pręmisi: *sed abluti estis* ab his in baptismo, *sed* etiam *sanctificati estis* .i. confirmati donis sancti Spiritus, *sed estis iustificati* positione virtutum in nomine Domini nostri,

* oppressionem.

A .i. patris: & *in nomine Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri*, qui ab vtroque procedit, quæ nobis commemorata sunt in baptismo. Quia dixerat superius: quare non magis iniuriam accipitis: dicerent illi. Nonne licet nobis repetere nostra? determinat Paulus: quia quædā sunt, quæ sic licēt, vt melius prosint dimissa, & hæc sunt res temporales. Quædam sunt quæ sic licent, vt iudicium eorum dimitti non debeat, & hæc sunt criminalia, quæ animam occidunt. Litera sic iungitur. Licet dixerim accipite iniuriam

B magis quam reclametis; scio tamen quod *mihi* & vnicuiq; vestrū *licēt* hęc *omnia*.i.repetere sua, causam inire cū fratre &c. *Sed* quamuis liceant: tamē hæc *omnia non expediunt* .i. non expeditos ad bona nos faciunt, immo impeditos. Idem iterum nunc subdit aliam causam. *Omnia mihi licent, sed* tamen *ego* propterea *non redigar sub potestatem vllius* iudicis: aut alicuius rei vt magis charam habeam illam, quam pacem fratris. Vel ita. Ego non redigar sub potestatem vllius iudi-

C cis: vt præmio, vel aliquo obsequio præueniam eum ad oppressionē fratris. Nec solum hæc licita dimittenda sunt, sed etiam necessaria corporibus, pro quibus similiter non debet frater inquietari, vt pro *esca*, quæ vtique paratur *ventri, & venter* sustētatur *escis*. Sed licet adeo necessaria sit, tamen nō est litigandū pro hac: quia *Deus & hunc* ventrem *& has* escas *destruet*. Pro his temporalibus, quia cito transeunt, nec damnant animam

D non repetita: ne curetis habere iudicium, sed fornicationem illā non patimini indemnatā. Quod sic iūgitur. Esca debetur ventri, sed corpus non debetur *fornicationi*: *sed Domino* seruire debet per omnia: *& Dominus* debetur *corpori* ibi seruienti: quia cum per se nudum sit: vestit eum Deus ornamento virtutū si seruierit Domino. Verè Dominus bene faciet corpori: nam *Dominus suscitabit nos* in incorruptionē: sed huius rei probationem præmittit dicens Verè Deus suscitabit nos: *nam* ipse *suscitauit* iam

Dominum

Dominum Iesum, in quo carnem nostram suscitauit: & hoc in nobis perficiet. Et si quæris quomodo suscitet? scito quia *per virtutem suam.* Hoc dicit ad comprimendum Corinthios, qui de resurrectione dubitabāt: quod in sequētibus declarabitur. Dixit causam quare corpus debeatur Deo: subdit causam quare non debeatur fornicationi, dicens. Corpus nō est subdēdum fornicationi: quia an *nescitis* vos *quoniam* non solū animæ, sed etiā *corpora vestra mēbra Christi sunt?* Anima membrū est Christi, quia per rationē figit oculos interiores in admirationem Dei. Corpus membrum est Christi: dum per manum ministrat pauperi, pedibus visitat infirmū &c. Et quandoquidē membra Christi sumus: *ergo tollens membra Christi, faciā ea membra meretricis? Absit* hoc. Possunt vtique fieri membra meretricis: quia *an nescitis* vos *quòd qui adhæret meretrici, efficitur vnum corpus cum illa?* Duobus modis adhęrens meretrici, corpus eius efficitur. Vno per illam commixtionem carnis, per quā in quandam vnitatem astringuntur. Altero fit participatione peccati. Quod per coniunctionem carnis vnum corpus efficiantur probat: quia de hoc magis ambigebatur: verè vnū corpus efficiuntur: nam Moyses dicit in Genesi: *erunt duo in carne vna.* Hoc tamen de legitimo matrimonio dixit: sed eadem coniunctio & identitas carnis fit in copula adulterij, sicut in matrimonio. Qui adhæret meretrici fit vnum corpus cum illa. sed *qui adhæret Domino, vnus spiritus est*, .i. vnitur Domino in identitate spiritus. Et quia tantum malum fornicationis est, propterea *fugite fornicationem.* ¶ Notandum est quod ait: fugite fornicationem: hoc enim peccatū non est expectandum: sed antequam veniat, quibus adiumentis possumus ab eo fugiendū est: difficile enim est euadere ab ea postquam igneas sagittas fornicatio intorsit: & ideo dixit, fugite & non expectate: quia vbi aliquos accessus habet, non est hominis inde eam expellere Subdit causam

Corinthy de corporū resurrectione ambigebant.

Meretrici adhærendi, quomodo quis fieri membrum dicatur.

Genes. 2. 24

Fornicatio fugienda.

A quare fugienda sit fornicatio, dicēs: ideo vtiq; fugere debetis fornicationem. Nam *omne* aliud *peccatum quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: sed* ille *qui fornicatur, peccat intra corpus suum.* Sunt vtique quædam peccata, quæ penitus nullam delectationem afferunt carni: vt homicidium. Manus enim si occidit, nō in eo delectationem sentit. Sunt tamen quædam alia in quibus delectatur caro, vt quando cibus benè respōdet palato: Vel quādo videtur quod oculos pascit, auditur quod iucundum est auri-

B bus, & huiusmodi. Sed tamē hęc omnia dicuntur esse extra corpus, ad cōparationem fornicationis: quia qui fornicatur, peccat intra corp⁹ suum: quia ipsa anima transit eo actu in ipsam carnalitatem: in hoc enim omnis sensualitas consentit & cooperatur, & in ipsam carnem transit. Vel aliter secundùm Ambrosium, vt fornicationem hic de adulterio solùm intelligamus: fugitē fornicationem, .i. adulterium: quia omne aliud peccatum est extra corpus .i. extra vxo-

C rem: sed qui fornicatur peccat in .i. contra corpus suum .i. cōtra vxorem suam: quia pro peccato fornicationis vxor potest separari ab eo, & non propter aliud. Corpus viri dicitur vxor: quia cum maritus & vxor vnum corpus efficiantur, vir quidem caput est, mulier autem portio viri in eodem corpore. Vel aliter secundùm nouitatem quorūdam: & videbitur hæc sententia continuari ad illud, quod prius dixerat, fornicatorē

D illum eiiciendum ab Ecclesia. Omne peccatum quodcunq; fecerit aliquis homo .i. vtens ratione; illud est extra corpus .i. extra Ecclesiam, quæ capitis Christi corpus est: quia quæ ratione vtens facit venialia sunt: & propter hæc non separatur ab Ecclesia: sed ille qui fornicatur, peccat in corpus suum .i. contra Ecclesiam, cuius corporis membrum est: pro peccato enim fornicationis ab Ecclesia separatur. Iterum causa quare fugiāt fornicationem, propterea fornicatio fugienda est: quia *an nescitis quod mē-*

Vir caput est vxoris.

bra vestra templũ sunt Spiritus sancti, .i. Spiritus sanctus membris vestris vtitur, dum per manum nostram eleemosynam dat pauperi. Pedibus itur ad visitationẽ infirmi. Et quia membris vestris sic vtitur spiritus in administratione sua; nolite illum fornicãdo expellere à vobis. Iterũ ideo, quia qui spiritus in vobis est assidua mansione: nec ideo iterum repellatis eũ, quia quem spiritum habetis à Deo: ipse enim dator satis vobis commẽdabile facit donum suum. Et pro tot causis nolite membra vestra subdere fornicationi. An etiam ignoratis quod vos non estis vestri iuris: sed Dei? Qui enim alterius est, imperio eius mancipare se debet. Verè non estis vestri, *estis enim empti*: & eius serui estis, qui vos emit. Nec empti leui *precio* sed *magno*: quia sanguine Christi. Et ideo nolite fornicari: sed *glorificate Deum*. Glorificare Deũ est munditia vitæ Dei gloriam nunciare. Qui enim videt iustitiam iusti, glorificat Deum: causa cuius & adiutorio sic viuit. Glorificate dico: *et portate* Deũ. Portare Deum est onus totius aduersitatis, quæ causa Dei infertur, sustinere patienter: & exemplo patientiæ Deum ad alios portare: qui visa patientia huius, gaudeãt contumeliam pati pro nomine Christi. Portate dico Deum non solum in anima, sed etiam *in corpore vestro*; vt munditia corporis vestri digna sit portare iugum Christi.

Glorificare Deum quid est.

Portare Deum quid est.

CAP. VII.

D*E quibus autem scripsistis mihi, bonũ est homini mulierẽ non tangere. Propter fornicationẽ autem vnusquisque suam vxorem habeat, & vnaquaq; suum virum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter autem & vxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem nõ habet, sed mulier. Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi: & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secũdum indulgentiam, & non secundum imperium. Volo autẽ omnes vos homines esse, sicut meipsum. Sed vnusquisq; proprium donum habet ex * Deo; alius quidem sic, alius vero sic. Dico autem non nuptis & viduis; bonum est illis si sic permanserint: sicut & ego. Quod si se non continent, nubant. Melius est enim nubere, quam vri. His autẽ qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus; vxorem à viro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir vxorem non dimittat. Nam cæteris dico ego, non Dominus. Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, nõ dimittat virum. Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. Alioquin filij vestri immundi essent, nunc autẽ sancti * sunt. Quod si infidelis discedit, discedat. Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi. In pace autem vocauit vos Deus. Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies? Aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies? Nisi vnicuiq; sicut diuisit Dominus. Vnumquemque sicut vocauit Deus, ita ambulet, & sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo. Circuncisus aliquis vocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus est? non circuncidetur. Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei. Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Seruus vocatus es? non sit tibi curæ: Sed & si potes fieri liber, magis vtere. Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. Precio empti estis, nolite fieri serui hominũ. Vnusquisque ergo in quo vocatus est frater, in hoc permaneat apud Deũ. De virginibus autem præceptũ Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericor-*

dicam

19. di. nec mi 22 q. 2 si non ... De cons. le. cap. 2 27 q. 2. si ... Deo ... 32 q. ... 2. quicquid.

** a*

31 q. 2. & de nuptiis.

28 q. 1. § ... & c. iã nũc. De diuor. gaudemus 28 q. 1. tam nunc.

** mundi. 28. q. 1 similiter modo & c. si infideles.*

Ephes 4. 1 21. q. 1. c. 1. De regu. licet in prin.

Supra. 6. 1. Pet. 1.

28 q. 1. sic enim. 84 dis. cũ ... præterite.

*diam consecutus à Domino, vt sim fidelis. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. Alligatus es vxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab vxore? noli quærere vxorem. Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit. Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. Ego autem vobis parco. Hoc itaque dico fratres. Tempus breue est. Reliquum est, vt & qui habent vxores, tanquam non habentes sint; & qui flent, tanquam non flentes; & qui gaudent, tanquam non gaudentes; & qui emunt, tanquam non possidentes; & qui vtũtur hoc mundo, tanquam non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini sunt, vt sit sancta corpore & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porrò hoc ad vtilitatem vestram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominũ * obsecrandi. Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua quod sit superadulta, & ita oportet fieri; quod vult, faciat. Non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem; potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo seruare virginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, benefacit: & qui non iungit, melius facit. Mulier alligata est legi, quanto tẽpore vir eius viuit. Quod si dormierit vir eius, liberata est à lege. Cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit secundùm meum consilium. Puto autem, quòd & ego spiritum Dei habeam.*

HIc de fornicatore illo finis est: sed hac occasione, quia de fornicatione loqui cœperat, conueniẽter respondet Corinthijs, qui per literas eum interrogauerant, si licet & coniugia celebrare. An necessitas Christianæ religionis coget eos, debere in continentia perdurare? Erant enim apud eos quidam supra modũ religiosi, qui dicerent neminem in opere coniugij manentem posse saluari. Sed Apostolus sciens infirmitatem fidei eorum, patiebatur hoc in illis. Non quod crederet eos saluandos, sed vt sic enutriret Ecclesiã paulatim ducendo in perfectionem. Litera sic iungitur. Fornicatio est fugienda: nec tamen sic vt coniugium destruamus: sed vt propter fornicationem vitandam vnusquisque habeat suam. Et hoc dico respondens ad ea *de quibus scripsistis mihi*: interrogantes an liceret nubere, an necesse esset continere. Et de hoc respondeo vobis: quod *bonum est* vtique *homini mulierem non tangere* illo modo coeundi: *sed* tamen *propter* vitandam *fornicationem vnusquisq́; habeat suam vxorem, & vnaquaque mulier habeat suum virum*; hoc concedo. Vbi ait suam vxorẽ, excludit eos quibus non licitum est legitimè ducere vxorem, vt eos qui altari ministrant. Vbi ait mulier habeat virum, excludit eas, quæ non legitimè copulãtur, nec habent viros: iuxta illud in Euangelio. Hic quem nunc habes, non est tuus vir. Licet vnum bonum coniugii hîc solummodo reponat; scilicet vitationem fornicationis: ista tamẽ sunt, scilicet intentio sobolis, fides thori. i. ne fornicentur: & figura veri coniugij Christi & Ecclesiæ. Quando enim Deus primum fæminam iunxit viro, de costa viri formatam, figurauit Ecclesiam iungendam Christo de latere eius in cruce formatam. Nec ita vir & vxor conueniant (sicut quidam pseudo prædicant) sine commixtione: velut frater & soror cohabitent: sed *vir reddat debitum vxori: similiter autem & vxor* reddat debitum *viro.* Sciens hoc quia *mulier non habet potestatem sui corporis*, vt si velit contineat, *sed vir. Similiter & vir non habet potestatem sui corporis, sed mulier*. i. neuter potestatem habet continendi sin-

sine consensu alterius. Et propterea *nolite fraudare inuicem* .i. non subtrahat se alter alteri in opere coniugij: *nisi forte* hoc fiat *ex cõsensu* vtriusque: & hoc non continuè, sed *ad tempus*. & pro hac causa *vt* purius *vacetis orationi*. Quod si legitime nuptos oportet continere, vt dignè mereãtur orare, multò magis illos qui fornicãtur.

Continẽtia quando & quibus necessaria.

Et eos qui non solùm orant, sed quorum manus etiam Dominica sacra tractanr, & populo dispensant. Et tempore orationis præterito *reuertimini in ipsum* opus coniugij, *ne vos* à legitimo cessantes, *tentet Sathanas*, stimulans vos ad illicita. Et hoc *dico propter incontinentiam vestram*. Scio enim fragilitatem vestram, quæ magis per indulgentiam nutrienda est, quàm per asperitatem deterrẽda. Licet propter vitãdam fornicationem concesserim vobis ducere vxorẽ, hoc tamen dico *secundùm indulgentiam*, ne videar vos intemperatè cogere. *Non* hoc dico *secundùm imperium*, vt huius rei præceptum faciã. Si hoc.n. præceptum esset, iam omnes ex necessitate vxores ducerent. Et licet ita vobis indulgeam, tamen ego *volo omnes homines esse sicut meipsum*: vt quẽadmodum ego, sic omnes continerent. Ex hoc verbo intelligitur, Paulus (& hoc testatur Ambrosius) virgo fuisse: sed quidam attestãtur vxorem eum prius habuisse. Hic etiam obijciunt, quia, ait, volo cõtinere omnes, quòd cõiugium destruere vellet, sed nihil est: quia si oẽs exẽplo Pauli continerent, ipsi idem aliquos ex seipsis coniugia inire cogerent, ne bonum Dei institutum periret. Dicit etiam bene Augustinus, quia si omnes essent sicut Paulus, cito ciuitas Dei & numerus fratrum impleretur.

Paulus virginẽ se fuisse attestatur. & quo modo sibi voluerit omnes effici similes.

Lib. de bono coniugij. cap 10.

¶ Ne iterũ, quia dixerat: volo vos esse sicut me: putarent se non saluari, nisi per continentiã assimilarentur ei. Cõtra hoc ait Paulus. Licet dicã quod vell vos imitari me per continentiam: tamen *vnusquisq; vestrũ habet proprium donũ*, sufficiens sibi ad salutem: quod ego fortassis nõ habeo. Et hoc donũ habet *ex Deo. Alius quidẽ sic*, quia lar-

A gus in eleemosyna. *Alius vero sic*: quasi fortis in patientia, magnus in oratione. Sic dico de coniugatis. Hoc *autem dico non nuptis* .i. virginibus in vtroq; sexu: & viduis in vtroque sexu: quia bonum est illis si sic continẽdo permaneant: sicut plures, & ego contineo. *Quod si non se continent* .i. continere nolunt, vel non possunt: secundùm indulgentiam dico *nubant*: ideò nubere huiusmodi cõcedo: *quia melius est nubere* (non dico quàm fornicari) sed (quod min⁹ est) *vri*.i. desiderijs libidinis agitari & vinci. Nõ nup-

B tis & viduis alterum secũdum indulgentiã, alterum secundùm consilium dico: sed *his qui matrimonio iũcti sunt* non solùm dico sed *præcipio*. nõ *ego, sed Dominus*.i. non mea auctoritate, sed Domini præcipientis in Euangelio, *vxorem non discedere à viro*. Hoc præceptum quia satis notum erat, imperfectum posuit, prætermittens hoc nisi causa fornicationis. *Quod si vxor à viro discesserit*, propter fornicationẽ, aut per consensum continentiæ: præcipio illam *manere innuptã, aut recon-*

C *ciliari viro suo*. Et vir similiter non dimittat vxorem: nisi propter causam præmissam fornicationis. Hic iterũ præceptũ imperfectũ posuit, q̃a præmiserat. Et est ita intelligendum. Vir non dimittat vxorẽ, nisi propter fornicationẽ. quam si propter hoc dimiserit, maneat innuptus, vel vxori reconcilietur. In libro B. Ambros. hoc tamẽ inuenitur: ideò non totũ de viro præceptum esse ꝙ de muliere: quia vxor membrũ viri est, & penitus viro

D subiecta: quare si à viro discedit, non licet adhærere alteri. Sed vir, quia sub se vxorẽ habet, & vbiq; dominatur ei: ideo licere viro si iusta causa ab vxore discesserit, ducere alteram quod non licet vxori. His nõ ego præcipio: nam *cæteris* tãtum ego *dico, nõ Dominus*.i. ex auctoritate mea. Non quòd Dominus non cõsentiat, sed quia auctoritatem eius de hac re in scriptura non inuenio. Cæteris dico.i. fideli & infideli, & èconuerso lege coniugij iunctis. Hoc vtrique dico quòd *si quis frater fidelis habet infidelem vxorem*,

& hæc infidelis *conſentit habitare cum illo* fideli: *non dimittat illam*, nec quia fidelis eſt aſpernetur eã infidelem, & è conuerſo. *Si qua mulier fidelis habet virum infidelẽ, & hic* infidelis *conſentit habitare cum illa* fideli, *non dimittat virum*. Verè fidelis mulier nõ debet dimittere virum infidelem. *Nam* plerunque *vir infidelis ſanctificatus*.i. fidelis factus eſt *per mulierem fidelem*, cohabitantem ei, & ſæpius commonentem eum ad fidem. Vel aliter. Fidelis mulier non dimittat virum infidelem, nã vir infidelis in ipſo opere coniugij ſanctificatus .i. mundus eſt, & hoc per mulierẽ fidelem.i. per virtutem fidei quam habet mulier. Et iterum. Vir fidelis non dimittat vxorem infidelem. Nam plerunq; mulier infidelis ſanctificata eſt accepta fide per virum fidelem, inde docentem eam. Vel aliter. Mulier infidelis in ipſo coitu ſanctificata & munda eſt, prævalente fide viri ſui. Non debent vtiq; viciſſim ſe dimittere propter præmiſſa, ſed ſimul manere: *quia alioquin* .i. ſi alter alterum dimiſerit: *filij veſtri eſſent immundi*.i. non legitimi, ſed ſpurij, Si enim connubium ſoluitur, legitimum fuiſſe non creditur; & ideò filij non legitimi ſi ſe dimittunt, filij ſunt immundi: *ſed nunc*, id eſt, ſi cohabitant: filij *ſunt ſancti*, id eſt, iudicantur legitimi. Vel aliter. Ideo non ſeparemini, alioquin, id eſt, ſi aliter fiat, filij veſtri eſſent immundi, id eſt, in infidelitate permanerent Si enim alter parentum, cùm infidelis eſſet, ad fidem tranſiret; filij vtiq; illi parenti adhærerent, qui in priori ſecta remaneret: in qua filij nati eſſent, & in qua conſueuiſſent. Et ideo amore filiorum bonum eſt parentes ſimul manere. Filij vtique veſtri eſſent immundi per infidelitatem. Sed nũc ſi ſimul manſerint parentes, ſunt ſancti .i. per fidem purificati. Præcipio ne fidelis, ſiue vir, ſiue mulier, ſeparetur ab infideli. *Quod ſi infidelis*, vel vir, vel vxor *diſcedit*, & non conſentit habitare cum fideli, *diſcedat*: non ſequatur eum qui fidelis eſt. Ideò dico permittatur infidelis diſce-

A dere, remanente fideli. *Nam frater aut ſoror fidelis non eſt ſubiectus ſeruituti* in rebus eiuſmodi, quæ fidem eius deſtruant. Debent vtique alter alteri ſubſeruire lege coniugij, ſed non contra fidem. Dico ſi diſcedit diſcedat: ſed tamen mallem vos in pace cohabitare. *Nam Deus vocauit nos* ad fidem *in pace*, id eſt, vt coniugij copulam non rumperemus. Si enim nollet nos remanere in coniugio, prius vtique amouendi eramus à cõiugio, & deinde vocandi ad fidem. ❡ Notandum, quædam eſſe in quibus De-
B us vocat hominem. In illis, ſcilicet opus quorum non contradicit fidei: vt Petrum in piſcatione, cui poſt vocationem ad piſcandum reuerti licuit. Alia ſunt à quibus vocat, ad quæ poſt fidem reuerti non licet, vt Matthæum à theloneo vocatum, nec ad opus thelonei poſtea reuerſum. Inde apparet, quia fides Chriſti nemini ſtatum priorem aufert, ſolummodo fidem non deſtruat. In pace propterea vobis cohabitandum eſt, quia *vnde ſcis tu mulier* fidelis, *ſi ſaluum facies virum* infidelem? *Aut vnde ſcis*
C tu *vir* fidelis, *ſi ſaluam facies mulierem* infidelem? *niſi* ſic ambulet quiſque veſtrum, *ſicut Deus* diuiſim *propoſuit vnicuique veſtrum*. Viro ſcilicet, vt regat vxorem, vxori vt ſubſeruiat viro: & vnde adhuc hoc ſcitis niſi ambulet quiſque veſtrum. ita ſic ut Deus vocauit vnumquemque, vt ſi in coniugio vocatus fuit, maneat in coniugio? Si ſimul habitaueritis tunc ſciri poterit, an fidelis infidelem lu-
D crabitur: ſed ſi ſeparamini, quomodo hoc ſcietur? Et hoc dico vobis in coniugio ſimul manere, *ſicut in omnibus Eccleſiis doceo*. Hoc ideo dicit, quia imponebant ei quidã quod Corinthijs (quia nimis carnales erant) coniugia indulgebat, quæ ab aliis Eccleſijs penitus interdicebat. Sicut modo dixit non eſſe mutandum ſtatum coniugij propter fidem, ſic per ſimile alios ſtatus, in quibus vocati ſunt, concedit; ſalua tamen integritate fidei. Et illud. Sicut in omnibus Eccleſijs doceo, ſequenti literæ

Vocat Chriſtus variè.

Gregor. in principio homil. 24 in Euang.

con-

A coniugit, ita, Qui vocatus est in coniugio, permaneat in eo. Et sicut ego in omnibus Ecclesijs doceo: *si aliquis* circuncisus *vocatus est*, id est, in ritibus Iudæorum qui fidem non violant: ille *non* cogatur *adducere præputium* .i. morem gentilitatis, vt cogatur vti cibis, quos non cõsueuerunt: qui nec nocent nec adiuuant comesi, vel non comesi. Iterum si aliquis *vocatus est in præputio*, id est, in gentilitate *non circuncidatur* .i. non cogatur sequi ritus Iudæi. Neuter vtique

B cogendus est, *quia nec circuncisio aliquid est*, *nec præputium* aliquid est .i. nec abstinere nec comedere hos cibos prodest, vel nocet ad beatitudinem: *sed* solummodo *obseruatio mandatorum Dei* ad habendam beatitudinem sufficit. Et sicut de circunciso & præputiato hoc vniuersaliter dico, quòd vnusquisq; veniens ad fidem, permaneat in eo statu in quo vocatus est; & sciat hunc statum vocationem Dei, quia (sicut supra dixi) si Deus hunc statum negligeret, nunquam vocasset eum ad fidem, quam-

C diu in eo fuisset. Et ideo si tu *vocatus es seruus*, *non sit tibi curæ* manere in seruitute: *sed & si potes liber fieri* aliquo modo, *magis vtere* ipsa seruitute, quia quantò plus nunc deprimeris, tantò plus in futuro exaltaberis. Ideò dico magis vtere seruitute: *quia ille qui vocatus est seruus* manẽs *in Domino: hic est libertus* .i. seruus Domini, & similiter seruus est Christi ille, qui liber vocatus est. Seruus & libertus hic idem significant: sed honestius vocabulum seruo dedit, vt magis alliceret eum sibi. Quod quia vterq;

D serui estis Christi: propterea nolite fieri serui hominum: ita quod in vobis pereat seruitus Christi: & est præmissa causa: *empti* enim *estis precio* sanguinis Christi. Et licet dicam, nolite fieri serui hominum: tamẽ *in quo vnusquisq; frater* .i. fidelis *vocatus est* in seruitute vel in libertate, *in hoc maneat*, & ita quod *apud Deum*. Propter vitandam fornicationem, concessit superius vnũquemq; volentẽ habere suam. Dedit etiam præceptũ Domini de coniugatis, ne à se inuicẽ discederent. Dedit præceptũ suũ de his quorum alter esset fidelis, ne ab infideli discederet. Sed quia præceptum permanendi in virginitate non dederat: quęrere possent Corinthij, quare hoc prætermisset: ad hoc respondet Paulus. Litera sic iungitur. De cõiugatis præceptum Domini: de his autem quorum alter fidelis est, meum præceptũ dedi. Sed *de virginibus præceptum* ideo non determino: quia inde præceptum Domini *non habeo*. Non.n.inuenio in scriptis, Dominum præcepisse vt omnes perseuerent in virginitate: & quia præceptũ Domini super hoc non habeo: propterea *do consilium* illud supradictũ. Bonum est virginibus si sic permaneant vt ego, &c. nũc aũt consiliũ istud approbat, dicens: Hoc vtiq; consilium meum tenẽdum est. Hoc enim dico, *tanquam misericordiã consecutus à Domino*. Misericordiã vocat hic & remissionem peccatorum, & maximè Apostolatum suũ, quod vtrunq; per gratiam accepit à Domino. Ita misericordiã cõsecutus sum, *vt sim fidelis* in commisso Apostolatu: fideliter enim dispenso mysteria fidei credita mihi à Deo: in quo quia fidelis sum, non est ambigendũ, quin vtile sit consilium meum. Et quia fidelis sum: ergo secundùm fidem *existimo hoc* prædictum cõsilium *esse bonum* .s. permanere in virginitate, si possunt, vt ego. Bonum vtiq; est *propter* vitandam *necessitatem instantem*, id est, quæ quotidie instat coniugatis in nutriẽdis filijs, & in se alterutrum sustentandis & cęt. Maius bonum est virginitatis beatitudo permanens, quæ merito virginitatis acquiritur, quàm vitare penurias mundi: sed infirmis auditoribus temporale bonũ virginitatis prætẽdit. Quia enim carnales erant, sciebat eos magis vtilitate carnis posse ad bonum induci, quàm vtilitate spiritus: quia spirituales non erant. Hoc ideo existimo bonum esse, quoniam ita est in rei veritate. Quod sic ait. *Bonum est homini* vtriusq; sexus *sic esse*: permanere scilicet, in virginitate vel continentia

Virginitas non fuerit præcepta à Deo.

❡ Quia adeo bonum continētiæ prætulerat, ne ideo putarent coniugati debere ſolui matrimonia, & continere. Contra hoc Paulus opponens ait. Licet dixerim bonum eſſe ſectari caſtitatem, tamen ſi *alligatus es vxori? noli quærere ſolutionem*, bona enim eſt caſtitas coniugalis. Oppoſita ſententia: Sed quia melior eſt continentiâ vidualis *ſi ſolutus es ab vxore, noli* iterum *quærere vxorem*, ſed contine. Iterum ne innupti dicerent, verum quidem eſt, quòd coniugati non debent diſſolui, ſed nos qui in lege coniugij non tenemur, peccatum facimus ſi nupſerimus? Contra hoc Paulus. Licet bonum ſit homini eſſe in caſtitate, tamen *ſi* tu vir *acceperis vxorem, non peccaſti: & ſi virgo nupſerit, non peccauit.* Sed licet virginibus ſine peccato nubere liceat, *tamen* ſi nupſerint, *habebunt tribulationem carnis huiuſmodi*, id eſt, quæ ſequitur modum coniugij, ſcilicet gemitus ventris nutrimenta filiorum, & ſimilia. Coniugatæ habebunt quidem tribulationem carnis, ſed *ego vobis* virginitatem cuſtodire volentibus *parco:* dum ad ea vos prouoco, quæ tribulationes carnis & memoratas ſollicitudines excludunt. Poſtquam conceſſit, vt quæ nolunt continere nubant: determinat quomodo ſecundùm ſalutem animæ in coniugio ſe debeant habere, dicens: Quia ſine peccato accipere vxorem conceſſi. Itaque .i. vt ſine peccato maneatis in coniugio: determino vobis, *vt qui habent vxores, ſint tanquam non habentes*, id eſt, non magis voluptati quam Deo inſeruientes. *Et qui flent* de damnis ſecularibus, ſic foris fleant, vt interius per ſpem gaudeant: *& qui gaudent* ex proſperitate temporali, vt intus ſpiritualiter timeant, nec dolent ſe corrumpendos felicitati, nec aduerſitati frangendos. Quod autem ſic ſe habere debeant hoc dico fratres, quia *tempus* iſtud *breue eſt*, & in proximo eſt finis. Vnde quia tempus breue eſt, hoc *eſt reliquum*, id eſt, hoc ſolùm ſaluti relinquitur, *vt qui habent vxo-*

A *res, ſint tanquam non habentes: & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes*: vt quicquid in hoc mundo eſt pro paruitate temporis potius non eſſe videatur quam eſſe. *Et qui emunt*, ſint *tanquam non poſſidentes*, id eſt, vtantur velut ſine quibus non poſſunt: ſed non delectentur. *Et qui vtuntur hoc mundo*, faciant *tanquam non vtantur*, id eſt, totum ex neceſſitate, nihil ex delectatione: propterea ſic reſpuendus eſt mundus, *quia figura huius mundi præterit*. Mundus quidem non præ-

B teribit, ſed formæ ſubſtantiarum eius deſtruentur, vt aurum rubore perdito redibit in terram, & cætera ſimiliter. Damnatis enim impijs, figura huius mundi mundanorum ignium conflagratione peribit; ſicut factum eſt mundanarum aquarum inundatione diluuium. Et quia figura mundi præterit: ideo *volo vos eſſe ſine ſollicitudine*, ne grauati terrenis damnum cœleſtium incurratis. Sine ſollicitudine dicit, vt coniugati quantū poſſunt exonerent ſe mun-

C danis. Continentes ſint expertes totius mundanæ ſollicitudinis. Et ita exequitur dicens. Volo quidem omnes eſſe ſine ſollicitudine: ſed tamen alter expeditior eſt ad hoc, alter impeditior. *Qui* enim *ſine vxore eſt*, virgo, vel continens *ſollicitus eſt* .i. ſollicitus eſſe poteſt in his *quæ ſunt Domini* .i. quæ ad Deum pertinent. Licet etiam eſſe ſollicitum, *quomodo placeat Domino*. Vbi ait, ſollicitus eſt quæ ſunt Domini: intelligit de his quæ ſa-

D luti ſufficiunt, & ſine quibus nemo ſaluatur. Vbi ait: Quomodo placeat Deo, intelligit illam ſummam perfectionem, cui non ſufficit hoc ſolùm, quod neceſſarium eſt ſaluti, niſi bona ſua pauperibus diſperſerit, mundum deſeruerit, nudus nudam crucem ſecutus ſit. Qui ſine vxore eſt, ſic ei licet, *qui autem cum vxore eſt*, cogente neceſſitate *ſollicitus eſt* de his *quæ ſunt mundi*, vt miniſtret vxori & pueris: ſine quibus durare nequeunt. Sollicitus etiam eſt *quomodo placeat vxori*, dando monilia,

præpa-

præparando ornamenta, *& sic diuisus est*, quia ex maxima parte distrahitur in cultu vxoris, & cultura familiæ: & satis modica pars eius obsequio Dei relinquitur. Sicut vir cōtinens cogitat ea quæ sunt Domini: sic etiam *mulier* quæ *innupta* est, id est, virgo & vidua, *cogitat ea quæ sunt Domini: vt sit sancta & corpore & spiritu*. i. per vtramque integritatem corporis & spiritus. Ea vero *quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi* .i. necessaria domui, *& quomodo placeat viro* in superfluis. Et cum ita commendem vobis continentibus continentiæ bonum: *porro* id est, non aliter hoc *dico*, quam *ad vtilitatem vestram* .s. *non vt* per hoc *iniiciam vobis laqueum*, cogēs vos vouere virginitatem, quod votum postea frangatis: *sed* hoc dico, *hortando vos ad id, quod est honestum*.i. à contagione alienum, & quod præbeat facultatem *obseruandi vos Domino sine impedimento* tribulationis carnis. Per hoc enim potestis obseruare munditiam vestram, cùm ad hoc nō impediat vos tribulatio carnis, quæ coniugatas premit. Fortassis dicerent parentes. Virginibus quidem nubere licet, sed nostra culpa est quod filias nostras, vt in virginitate maneant, non cogimus. Contra hoc Paulus ait. Licet continentes dixerim habere facultatem, vt sine impedimento seruiant Domino, quod non habent coniugatæ: tamen *si quis pater existimat se videri turpem*, id est, timet se infamari *super* .i. de *virgine sua* volente nubere: *quod* illa *sit* non solùm adulta: sed & *super adulta: & si ita oportet fieri*, quia nisi maritetur, in proximo est infamia, *faciat* pater *quod vult* filia. In hoc enim *non peccat* pater, *si nubat* filia, quæ mauult cōiugium, quàm castitatem. Iterum, quia quidam patres filias in proposito virginitatis manere volentes, cupiditate dotis, & vt habeant incrementum generis, & pro huiusmodi cogunt violenter nubere. Interdicit Paulus, ne hoc fiat. Litera sic iungitur. De Patre qui filiam volētem permittit nubere, dico quod nō peccat:

A nam de illo qui filiam volentem cōcedit manere in virginitate, quid aliud dicam: nisi quod bene facit? Ille vtique *qui statuit in corde suo*, id est, qui rationabili disponit consilio: ille dico *firmus*, & perdurans, in hoc *non* vtique *habens necessitatem* prædictam: quia de filia non timet infamiam: *sed habens potestatem suæ voluntatis* efficiendæ, quia filia consentit: *& qui hoc* non solùm statuit: sed etiam *iudicauit*, id est, deliberationes *in corde suo* fecit: considerando pondus coniugij, admirando decus vir-
B ginitatis. Hic vtique si iudicauit *seruare virginem suam, bene facit*, dum eam volentem in virginitate custodit. Quandoquidem qui volentem permittit nubere, non peccat: & qui nolentem nuberè bene facit, si conseruat in virginitate. *Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam*, ita volentem *bene facit: & qui non iungit* nolentem iungi, benè & *melius facit*. Sicut de virginibus dixi, quod nō peccat quæ nubit: & quæ non nubit, melius facit: Sic de mulieribus, quod
C illa quæ viro iuncta est non peccat: sed quæ in castitate manserit, beatior erit. Quod ita ait. *Mulier alligata est viro, quanto tempore viuit vir eius. Quod si dormierit vir eius, liberata est à lege viri.* Et *licet nubere cui vult*, tantummodò *in Domino*.i. legali more coniugij. Sed quamuis liceat ei nubere: tamen *erit perfectior si permanserit sic* .i. innupta, agens *secundùm consilium meum*. Quid inde dicerent illi, si tu ita consulis? Ad
D hoc Paulus. Non est spernendum consilium meum: quia *puto quod* sicut alij Apostoli: sic *& ego habeam spiritum Dei*, & per spiritum, gratiam consilij.

CAP. VIII.

DE his autem quæ idolis sacrificantur scimus, quia omnes scientiam habemus: Scientia inflat, charitas ve-

De remune. nes.§ pro defectu.

rò ædificat. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo: & quod nullus Deus nisi vnus. Nam & si sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra (siquidem sunt dij multi, & Domini multi) nobis tamen vnus Deus, pater ex quo omnia, & nos in illo: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum, sed non in omnibus est scientia. Quidam autem B *cum conscientia vsq; nũc idoli, quasi idolotitum manducant; & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. Esca autem nos non commendat Deo. Neq; enim si non manducauerimus, deficiemus; neque si manducauerimus, abundabimus. Videte autem ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Si quis enim viderit eum, qui habet scientiam in idolio recumbentem: nonne conscientia eius, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolotita? Et peribit infirmus in tua conscientia frater, propter* C *quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.*

Rom. 14.21 de renun. ni. §. procuram. 23. q. 3. c. 1. §. item sicut legitur.

ERrot erat in Corinthijs, de vsu ciborũ. Quidam enim scientes omnia esse munda, sana fide comedebant omnia. Hi autem qui fide in- D firmi erant, cùm viderent prudentiores se, idolotita comedere, credebant eos sub veneratione idoli sic agere, & dicebant: Bonum est vt reuertamur ad idolotita. Nisi enim intelligerent aliquid esse idolum, nõ comederent immolata illis hi, qui inter nos prudentiores sunt. Cùm autem sic quidã eorum errarent, nolebant tamen desistere prudẽtiores à cibis illis, & sic percutiebant conscientias infirmorũ. Et de huiusmodi incipit hic Paulus dicens: De coniugijs per epistolã interrogastis me: sed *de his quæ sa-*

A *crificãtur idolis*, nihil requisistis à me: nec oportuit: quia *scimus*.i. & vos scitis & ego scio. Et cum æqualiter sciamus, non oportuit vos quęrere à me: & hoc dicit ironicè. Scimus vtiq; de his, quia omnes non hanc solam, sed habemus quamcunq; scientiã. Modo improbat hanc scientiã per malũ, quod inde sequitur, dicens: Nos vtiq; scimus: sed *scientia* ista non satis laudãda est: quia *inflat*.i. facit vos superbire cõtra infirmos fratres, in quibus nõ ex charitate agitis, sed male: quia *charitas ædificat*, nutriens virtutes in B perfectionis consummationem. Et ideo scientia vestra inflat, quia non contemperatur charitate. Improbauit scientiam eorum per malũ superbiæ, consequens illam; nunc ipsam scientiam: ostendens eos inscientes, in quo se existimant esse scientes. Licet dixerim vos scientes, tamen *si quis existimat se scire aliquid*, vti vos sine charitate; profectò hic *nondum cognouit ad quem modum oporteat eum scire*. Modus, enim hic est, scientiam C contemperari charitate. Opposita sententia. Qui inflatur, scientiæ modum non cognouit: sed si quis diligit Deum, quia habet charitatem proximi: hic vtique cognitus & approbatus est à Deo. Nunc determinat scientiam eorum, in quo laudanda sit, & in quo reprobanda dicens: *Scimus quod diligens Deum, à Deo cognoscitur. De escis autem quæ immolantur idolis, scimus*, id est, vos fide firmi mecum scitis: *quod idolum nihil est in mundo*, D id est, in creatione mundi. Deus quidem lapidem vel lignum vnde formatur idolum, creauit, sed facturam idoli non fecit. Non enim creaturæ illi ex Deo hoc prouenit, vt dicatur idolum, sed ab artifice. Et hoc etiam scitis, *quòd non est vllus Deus nisi vnus solus*, vnde constat idolum non esse Deum. Verè vnus tantùm est Deus. *Nam etsi sunt qui dicantur dij: siue in cælo*, vt angeli; *siue in terra*, vt Apostoli: iuxta illud. Ego dixi dii estis. Benè dico dicantur dij, qui, si quidem in veritate sunt multi dij: & in dijs multi Do-

Scientiæ modus.

Psal. 81. 1. Dij aliqui dicuntur.

mini:

mini: vt in cœlo archangeli dominātur angelis, in terra Apoſtoli martyribus. *Licet* vtique *ſint multi dij, nobis tamen eſt vnus Deus pater: ex quo* in principio creata ſunt *omnia: & nos* creati ſubſiſtimus *in illo* per gubernationem eius: *& vnus Deus eſt Dominus Ieſus Christus.* Et bene de vnitate Chriſti cum patre ſubdidit. De hoc enim hæſitabant Corinthij. *Per quem* Ieſum Chriſtum facta ſunt *omnia.* Pater enim omnia condidit in filio, *& nos per ipſum* Chriſtum mediantem ſumus in Deo. Sed licet in his ſanam habeamus ſciētiam: *tamen non in omnibus ſcientia noſtra* ęquè perfecta. Verè non in omnibus, *quidam* enim nō integræ fidei *conſcientia idoli* manente vſque nunc: qua idolum venerandum eſſe credunt: *manducāt quaſi idolotitum*, i. immolata idolo ſub veneratione idoli. *Et* hoc faciendo *polluitur conſcientia ipſorum, cum ſit infirma* pro imperfectione fidei: illos quidē polluit eſca, qua vtūtur, quia nos vident vti: *ſed illa eſca non commēdat nos Deo.* Nunquam enim propter hāc eſcā chariores erimus Deo. Quare non in hoc deberemus offendere.. Verè
C hæc eſca non commendat nos Deo: *Nam ſi non manducauerimus* hanc eſcam neque ideò deficiemus à Deo: neq; ſi manducauerimus, propterea *abundabimus* in bono. Et quandoquidē nil impedit abſtinere, nil adiuuat comedere: *Videte* ergo, *ne forte hæc licentia veſtra* noceat. Licet vtique ſecundùm ſanam fidem veſtram: ſed non ita licet vt per hoc *fiat offendiculum infirmis fratribus*, quod contuitu noſtro manducando idolotita peccēt, quia ſub veneratione idoli. Pro-
D pterea dico ne fiat offendiculū, quia *ſi quis* non ſanę fidei *viderit eū recumbentem in idolo.* i. in loco vbi immolatur idolo: eum dico *qui habet ſcientiā* quod omnis creatura Dei munda ſit, nec contaminetur propter idolum ſi ſana fides ſit. Videns hoc infirmus, *nonne conſcientia eius cum ſit infirma animabitur* exemplo tuo *ad manducādum idolotita*, ſub veneratione idoli? *Et* ſic per infirmam conſcientiam *pe-*
A *ribit infirmus frater in tua ſcientia*, cuius exemplo comedit. Nec hoc leue putes, quia hic eſt frater, *propter quem Chriſtus mortuus eſt*, & propter quem modicum cibum non vis dimittere, nihil tibi cōferentem? Et quia in tua ſcientia peribit frater: *peccas in fratrē.* Sic autem *peccantes in fratres, & percutientes* cibo veſtro *infirmam conſcientiam eorum*, peccatis cōtra Chriſtum qui mortuus eſt propter infirmum. *Quapropter.* i. quia peccare in fratrem, peccare eſt in Chriſtum, *ſi eſca mea ſcandalizat fratrem meum, non*
B *mādùcabo carnem in æternum.* Verum quidem eſt, quia in æternitate nemo vtetur cibo carnis, ſed ideò ſic ait, vt magis deterreat à ſcandalo fratris, cùm dicit, Quia ſi in æternum cibus carnis comederetur ſibi, reſpueret eū ne poneret offendiculū fratri. ideò nollem in æternum manducare carnem. Non ideò ſolum ne fratrem meū peccare facerem, ſed *ne eum ſcādalizem.* i. ſaltem animo contriſtem.

CAP. IX.

C NON *ſum liber? Non ſum Apoſtolus? Nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi? Nonne opus meum vos eſtis in Domino? Et ſi alijs non ſum Apoſtolus, ſed tamen vobis ſum. Nam ſignaculū apoſtolatus mei vos eſtis in Domino. Mea defenſio apud eos qui me interrogant, hæc eſt. Nunquid non habemus poteſtatē manducandi & bibendi? Nunquid non habemus poteſtatem ſororem mulierculam circūducendi, ſicut & cæteri Apoſtoli, & fratres Domini, & Cephas? Aut ſolus ego & Barnabas, non ha-* 31. diſt. omnino. 28. q. 1. ſanè nunc in ſi.
D *bemus poteſtatem hoc operandi? Quis militat ſuis ſtipendijs vnquam? Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis paſcit gregem, & de lacte gregis non manducat? Nunquid ſecundùm hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo? An propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos ſcripta ſunt, quoniam* 11 q. 1. Eccleſias. De præscript cum ex officij. Deut. 25. 1. Tim. 5. 1. q. 1. Eccleſias. De præben extirpanda §. eſt igitur 5 q. 1 ſicuti ſimo ex eo.

Rom 15.7
13.q.1.Ecclesias.
§ hu ita.
28.q 1.sane nume.

A *debet in spe qui arat arare; & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Si alij potestatis vestræ participes sunt, quare non potius nos? sed non vsi sumus hac potestate. Sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Euangelio Christi.*

13.q.1 Ecclesias.
De praben. cum secundum & ca. extirpanda.
16.q.1.doctos.
1.q 2.sacerdos.
1.q 2 sacerdos in fine
24.q 6.
§.item cum redderet.

Nescitis, quoniam qui in sacrario operãtur, quæ de sacrario sunt, edunt? Et qui altari deseruiunt, cum altari participant: ita & Dominus ordinauit his qui Euangelium annunciant, de Euangelio viuere. Ego autem nullo horum vsus sum. Non autem scripsi hæc, vt ita fiant B *in me. Bonum est enim mihi magis mori, quam vt gloriam meam quis euacuet. Nam si euangelizauero, non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est, si non euangelizauero. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo; si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Quæ est ergo merces mea? Vt Euangelium prædicans, sine sumptu ponam Euangelium, vt non abutar potestate mea in Euangelio.*

24.q.1.sane nume.

Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem. Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos C *lucrarer. Iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cùm ipse nõ essem sub lege) vt eos qui sub lege erant lucrifacerem.*

45.dist. recedite.

Iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cùm sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi, vt lucrifacerem eos, qui sine lege erant. Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerem saluos. Omnia autem facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar. Nescitis, quod hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? Sic currite vt comprehen- D *datis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aërem verberans:*

32.q.5 si cum Paulus.

Sed castigo corpus meum, & in seruitutem redigo; ne forte cum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

A Dissuadet iterum ab offendiculo fratris dicens; licet sana sit fides vestra, debetis tamen abstinere à cibis pro quibus offenditur infirmitas fratris: quemadmodum videtis me, qui cum habeam potestatem accipiendi temporalia à Corinthijs, quibus prædico; nolo tamen offendiculum præbere infirmitati eorum. Et quod posset accipere ab eis iure prædicationis probationes præmittit, dicens: Possum quidem à vobis carnalia accipere, si voluero: quia *nõne sum ego liber*: nonne habeo libertatem illam quam habent alij Apostoli, qui B de prædicatione sumptus accipiunt? Sic ideò ait, quia bonum suum illi pseudo verterant in malum dicentes: Ideò non à vobis necessaria accipit: quia scit se non esse Apostolum, cum illi solùm sint Apostoli, qui cũ Christo in terris conuersati sunt, hic autem nõ vidit eum. Verè liber sum vt alij. *Nonne* ego *sum Apostolus?* Non, dicerent illi: quia non vidisti Christum. Contra hoc Paulus. Sum vtiq; Apostolus. *Nonne vidi Christum Dominũ nostrum?* Act. 9 4. Vidit eum in hora vo- C cationis, quando dictum est ei: Saule Saule quid me persequeris? Act. 22 Vidit iterum eum, quando illi oranti in templo dictum est: portabis nomen meũ in gentibus &c. Sum Apostolus: quia vidi Christum. Sum etiam ideo, quia *nonne opus meum*, i. mei *Apostolatus vos estis*: & hoc *in Domino:* cuius gratia in me. & in vobis operatur, sine omni merito. Vos vtique estis meum opus in Domino *quia etsi* .i. licet *alijs non sum Apostolus* (quod vtique sum) *sed tamen vobis* Apostolus *sum*. Verè vobis præcipue. *Nam vos estis signacu-* D *lum apostolatus mei* .i. quia signatæ & expressæ sunt in vobis gratiæ Dei, per ministerium mei apostolatus. Ideò vos estis approbatio apostolat⁹ mei: & hoc totum *in Domino:* quia & apostolatus mei & gratiæ vobis datæ sunt, per misericordiam Dei. Hoc ideò dicebat, quia Corinthij acceperant diuersas gratias, vt curationes, & genera linguarum, quam gratiam alijs præferebant, cum esset minima,

vt ipse

vt ipse dicturus est. Et quod per gra-
tias acceptas, estis signaculum mei
apostolatus, hæc *est mea defensio*, id
est, per hoc defendor & comprobor
esse Apostolus *apud eos, qui me inter-
rogant*, id est, qui dubitant de me:
quia non corpore cum Christo con-
uersatus sim, vtrum sim Apostolus,
an non. Postquam probauit se Apo-
stolum, probat quòd iure apostola-
tus possit accipere temporalia ab
his, quibus ministrat spiritualia, di-
cens. Quandoquidem (sicut proba-
tum est) Apostolus sum. *Nunquid
non habemus potestatem manducandi
& bibendi* apud eos quibus prædica-
mus? Et *nunquid non habemus pote-
statem circumducendi mulierem*, id est,
vt circumquaque nobiscum duca-
mus mulieres, quę nobis de suis tem-
poralibus ministrent. Mulierem di-
co non in opere carnis, sed fide, & pia
conuersatione *sororem*. Hanc for-
mam habendi fideles mulieres In
comitatu suò traxerunt Apostoli à
Domino Iesu, qui ideò mulieres se-
cum cohabitare voluit; vt ostende-
ret sicut virum, ita se redimere mu-
lierem. Vnde quidam dubij erant
propterea, quia mulier causa fuit to-
tius perditionis. Nunquid, inquam,
possumus hoc *sicut & cæteri Apostoli*,
possunt: etiam *fratres Domini*, scili-
cet, Iacobus Hierosolymitanus, &
Iudas Zelotes, qui Iacobi frater dici-
tur, *& sicut Cephas*, id est, Petrus qui
vtique mulieres in suo comitatu ha-
buit? Et cum omnes habeant, *aut ego
solus & Barnabas*, qui mecum labo-
rat in Euangelio, *non habemus pote-
statem operandi hoc*, id est, vt quem-
admodum alij, sic & nos accipiamus
à subditis? Quod licitum sit ei acci-
pere probat, & humanis rationibus,
& per legem veterem, & per Euan-
gelium dicens. Verè debemus ex li-
cito hoc operari. *Quis enim vnquam
militat* in castris, viuens de *proprijs
stipendijs*? Lex militiæ non patitur
hoc. Et, *quis plantat vineam, & non
edit fructum eius?* Et, *quis pascit gre-
gem, & non manducat de lacte gregis?*
Sed, *nunquid secundum hominem*, id

A est, secundùm humanas rationes *di-
co*, & approbo hoc, quòd carnalia à
subditis accipere debeam? Dico et-
iam hoc per legem: quia *an etiam lex
hæc non dicit?* Dicit vtique, quia sic
scriptum est in lege Moysi. Non alliga- Deut. 25. 4.
bis os boui triturанti in area: sed co- 1. Tim 5. 18.
meder de his quæ triturat. Diceret
carnalis: quid ad te? De boue enim
hoc præceptum est, non de homine.
Contra hoc Paulus. *Nunquid Deo cu-
ra est de bobus* in lege, vt de eis præ-
ceptum ibi posuerit? De bobus vti-
B que non est hæc cura Deo. Sed *an
propter nos vtique hoc dicit?* Verè pro-
pter nos: nam etiam hæc alia *pro-
pter nos scripta sunt*, scilicet, quòd il-
le, *qui arat, debet arare in spe* perci-
piendi temporales fructus, *& ille
qui triturat, in spe* percipiendi fru-
ctus *triturat*. Arare dicit spinas in-
fidelitatis eradicare de bono fidei,
eum qui infidelis est excolere. Tri-
turare dicit, postquam iam sunt in
Ecclesia, accepta fide triturat eos prę-
dicator, separans grana à paleis, bo-
C nos à malis. Et qui arat, & qui tri-
turat, meretur accipere temporalia.
Probat iterum idem alijs rationibus
dicens. *Et si nos* prædicatores *semi-
nauimus vobis spiritualia, magnum
est* modo, id est, nullius precij repu-
tari debet *si nos metamus* à vobis *ve-
stra carnalia?* Et *si alij*, id est, pseudo
doctores *sunt participes vestræ* rei,
ita vt *potestati* suæ faciant de vestris
quod placet: *quare non potius nos*,
qui sanam doctrinam ministra-
mus? Probato quòd sit Aposto-
D lus, & quod lege ministerij potesta-
tem habeat accipiendi ab eis, tan-
dem venit ad illud, propter quod
incœpit dicens: Licet Apostoli esse-
mus, & potestatem ex apostolatu ha-
beremus; tamen *non sumus* vsi *hac po-
testate*, vt aliquam à vobis accipere-
mus. Dicerent illi, fortassè non indi-
guistis. *Egemus* vtiq;, sed tamen *susti-
nemus* omnia, *famem, sitim, nuditatē*.
Propterea *ne demus aliquid offendicu-
lum Euangelio Christi* .i. ne in aliquo
videamur impedire bonũ nostrę prę-
dicationis. Timebat Paulus in hac re

plura

plura offendicula: quia si acciperet ab eis qui minus erant auari, mallent nō audire prædicationem, quam dare tēporalia. Præterea, quia si Paulus acciperet, acciperent similiter pseudo: qui licet Paulo aduersarentur, tamen in hoc & in quibusdam eum sequebātur; non audentes facere quod Paulus nō accipiebat: qui si exemplo Pauli occasionem accipiendi haberēt, pro paucis cibis (quia gulosi erāt) absoluerent eos à magnis peccatis: & hac occasiōe ipsi Corinthij securius peccarent. Non vtimur potestate, ne faciamus offendiculum. Ideò enim nō dimittimus quin nobis liceat: *nescitis enim, quod qui in sacrario* .i. in opere templi: vt in cortinis, vel in aliqua reparatione operantur, *edunt illa quæ sunt de sacrario?* Sacrarium dicitur quasi secretarium post altare. Et *an nescitis, quod* sacerdotes *qui deseruiunt altari, partem capiunt cum altario?* Pars enim super altare comburebatur, & pars sacerdotibus in cibos reseruabatur. Vel aliter, vt illud præmissum de gentilibus dicamus. Nescitis quoniam hi qui operātur in sacrario gentilium, edunt ea quæ sunt de sacrario? Et qui seruiunt altari Iudæorum, participantur cum altario? *Ita* .i. eodem ordine, *viuere*, scilicet, de prædicatione: *ordinauit Dominus his qui annunciant Euangelium*, vbi ait in Euangelio. Edentes & bibētes quæ apud illos sunt &c. Et licet Dominus sic ordinauerit: tamen *ego non sum vsus aliquo horum*, vel cibo, vel potu, vel tegumento Dicerent illi. Callidè Paulus agit ita loquēs, vt quod prius simpliciter non accepit, modo duplicatum recipiat. Contra hoc Paulus. Licet ita scribam: *tamen non* ideò *scripsi hæc*, scilicet, me nō fuisse vsum aliquo horum, *vt ita fiant in me* deinceps .i. vt quod prius non cępi, modo multiplicatum recipiam: ideò nec feci, nec amodo volo fieri in me: *quia magis bonum est mihi mori* nedum pati penuriam, *quam vt quis euacuet gloriam meam*, id est, remunerationem quam expecto de Euangelio. Si enim cum offendiculo fratris Euan-

Sacrarium quid.

Luc 10.7.

A gelizarem, gloriam vtiq; meriti mei euacuarem. Vel ita. Bonum est mihi magis mori, quam modo moriar. Nunc enim multis tribulationibus morior. sed mallem adhuc maiori egestate mori, quam vt quis euacuet gloriam meam. Verè gloria mea ne euacuetur timendum mihi est. *Nam si* ego *euangelizauero* sic .i. cum offendiculo fratris, cupiditate accipiendi sumptus à vobis: iam *non est mihi gloria*, sed perit remuneratio mei. Verè non debetur mihi gloria. *Nam necessitas* .i. egestas *incumbit mihi* quæ me

B euangelizare cogit, vt sic habeam stipendia. Verè necessitas incūbit. *Nam si non euangelizauero, est mihi væh* .i. dolor egestatis: famis, scilicet, & nuditatis. Si ex necessitate euangelizauero, non est mihi gloria. *Si autem hoc ago volēs* .i. ex voluntate tantum, non pro cupiditate sumptuum: tunc *habeo mercedem* mei Euangelij. Vel aliter, ad hoc quod superius dixit. Malo mori, quam gloriam meam euacuari. Diceret aliquis: Si Euangelium tuum res talis esset. pro qua si nō fieret, non deficeremus. Vel, pro qua si sit non in melius abūdemus, vt esset

C idolotita sana fide comedere: credi posset, quòd gloria tua periret, si cum offendiculo fratris euāgelizares. Sed quia Euangelium tuum res tantæ dignitatis est, per quam saluentur homines, non est credibile quod pro offensione infirmi fratris pereat gloria tua de Euangelio. Euacuabitur pro certo, ait Paulus. Nam si euangelizauero tantum, & ab offendiculo fratris non declinauero: non erit mihi gloria pro solo euangelizare. Nullius enim meriti est sic euangelizare, vt offensionem fratris non caueamus.

D Verè non est multum euangelizare solummodo. Nam necessitas euangelizandi incumbit mihi, ex iniuncto officio. Et verè necessitas officij mei euangelizare me cogit. Nam væh, id est, damnatio mihi est si non euangelizauero. Et inde palam est quod non est tanti euangelizare, cuius gloria propter offendiculum fratris non pereat. Si ex necessitate

mini-

miniſterij mei tãtum Euangelizauero, non eſt mihi gloria: ſed ſi hoc ago volẽs, non vt cupiditate ſumptus fratrem offendam, tunc habeo ego de Euãgelio meo mercedem. Sed *ſi* hoc *facio inuitus* .i. neceſſitate coactus, paruipẽdens offendere fratrem, hoc quidem verum eſt quod *diſpenſatio* donorum Dei *credita eſt mihi*.i.quòd nõ minus propter peccatum meum diſpenſat Deus gratias ſuas, ſed tamẽ ſine mercede mea. In hoc verbo mihi inuito & peccanti per offendiculum fratris credita eſt diſpẽſatio gratiarum Dei, accipiunt ſancti auctoritatem: quod licet miniſter malus ſit, dona tamen Dei per eum diſpenſata non minuuntur, propter peccatum illius, ſicut nec augentur propter iuſtitiam eius. Et quia dixi ſi volẽs hoc ago: tunc ex voluntate mercedem habeo. Ergo dicamus modo *quæ eſt merces mea*.i. qualis debet eſſe voluntas, pro qua mihi merces veniat: talis eſſe debet voluntas: *vt ego prædicans Euangelium ponam*.i. collocem Euangelium, & fundamentum eius conſtituam, ſine ſumptu accepto à Corinthijs pro quo offenderentur. Ideò ſine ſumptu *vt non abutar* .i. vt non malè vtar *poteſtate mea*, conceſſa mihi in Euangelio. Potens enim ſum de Euangelio ſumptus accipere, ſed ſi fratrem in hoc offendero, malè vtor hac poteſtate. Credendum eſt quod ſine ſumptu ponam Euangelium, ne offendatur infirmitas auditorum: *nam* (quod ſumptu maius eſt) *cum liber eſſem ex omnibus :* & nulli corum aliquid deberem, *feci me ſeruum omnium vt* ſic *lucrifacerem plures*. Er qui pro vtilitate eorum iugũ ſeruitutis ſub omnibus habui: credendum eſt, quod à ſumptu contineam, timens offenſionem fratris: pro quo lucrando ſeruum me exhibui. Verè ſeruum omnium me feci. Nam Iudæorum, Samaritanorum, Gentilium, & infirmorum fratrum. Quod ita exequitur. *Factus ſum Iudæis tanquam Iudæus*, condeſcendens ritibus eorum, abſtinendo à carnibus, à quibus abſtinebant: *vt* ſic *lucra-*

A *rer* Iudæos, libentius mihi acquieſcentes: quia ritus eorum non aſpernaret. *His* etiam *qui ſub lege ſunt*.i. Samaritanis, qui quinque libros Moyſi tenent, ſed Prophetas non habent: factus ſum *quaſi ſub lege eſſem : cum tamen ipſe non eſſem ſub lege:* ſed ideò feci *vt* hoc modo *lucrifacerem eos qui erant ſub lege*.i. Samaritanos. Samaritani ſunt quos rex Aſſyriorum captiuitatis filijs Iſrael poſuit ad incolenda loca Samariæ, & ſunt ex origine Perſarum: qui quinque libros Moyſi receperunt, cum multis tribulationibus vexaret eos Deus: quia terram populi ſui Iſrael ſibi illicitè vſurpaſſent. *His* etiam *qui erant ſine lege*, Id eſt, gentilibus factus ſum *tanquam eſſem ſine lege :* coutens cibis eorum, & aſſerens Deum elegiſſe eos: *cùm tamen non eſſem ſine lege Dei, ſed eſſem in lege Chriſti:* ſic ideò factus ſum vt lucrifacerem Gentiles qui erant ſine lege. *Factus ſum* etiam *infirmus* fratribus *infirmus :* abſtinens à licitis cibis, ne generarem offendiculum eorum C infirmitati, *vt* ſic *lucrifacerem infirmos*. Et quid enumerem ſingula? *Omnibus factus ſum omnia:* perfectus perfectis: & ſic in ſingulis, *vt omnes ſaluos facerem*. Hæc autem *omnia facio propter* collocandum *Euangelium:* quod niſi ſic facerem: euacuaretur propter offendicula fratrum. Propter Euangelium ideo, *vt efficiar particeps eius*, id eſt, vt partem capiam remunerationis, quam Euangelium atteſtatur, & fidelibus promittit. Hic totum quod de ſe induxit adaptauit. D Quaſi diceret, quemadmodum omnibus omnia factus ſum propter Euangelium, ſic & compatimini infirmitati fratrum vt participes ſitis promiſſæ beatitudinis. Dixi abſtinendum eſſe vobis à licitis, cauſa infirmorum fratrum: Sicut ego Apoſtolus veſter à licitis abſtineo, ne dem offendiculum Euangelio Chriſti: quod totum ideò facio: vt accipere merear quod expecto. Inductus exemplo eorum, qui vt temporalem coronam accipiant, abſtinent ab omnibus, quæ ad accipiendam coro-

nam

Miniſtri malitia non eu. ſt Dei donis.

Samaritani qui ſint.

4. Re. 17. 24

nam eos impediant. Quia an *neſcitis, quòd hi qui in ſtadio currunt, omnes quidē currunt, ſed vnus accipit brauium*.i. coronam vel præmiū curſus? Stadium dicitur ſpatium ducentorum & xxv. paſſuum, quantum Hercules vno anhelitu cucurrit, & non reſpirauit: & dicitur ſtadium à ſtando, quia ſtatur in fine curſus. Quandoquidem currentes in ſtadio ſollicitè intendūt ad accipiendum brauium, ſic ergo currite abſtinendo ab omnibus quæ impedire vos poſſunt, vt omnes comprehendatis brauium æternæ felicitatis. Si enim omnes hic currunt vbi vnus tàntùm accipit brauium, multò ſollicitius currere debetis, vbi omnes æternum brauium accipietis. Sic vtique currere debetis abſtinendo ab omni quod vos impedire poſſit. Nā *omnis* ille *qui contendit in agone*.i. in certamine curſus, *abſtinet ſe ab omnibus* impedientibus curſum. *Et illi quidem* currentes in ſtadio ſic ſe abſtinent, *vt accipiant corruptibilem coronam: nos* accepturi *incorruptibilem*, longè amplius abſtinere nos debemus, quantò digniori corona remunerabimur. Et quia incorruptam coronam expecto, igitur ego *ſic curro, non quaſi in incertum*. Ille currit in incertum, qui modo malè, modo bene agit. Cùm enim bene agit, ſperat ſe accepturum; quando verò male, diffidit. Currere dicit bene operari, ſine impedimēto illatæ tribulationis: Pugnare dicit quando infertur tribulatio & fortiter reſiſtit. *Sic* etiam *pugno, nō quaſi verberans aërem*, vt quod bene dicam, opere in me non compleā: qui enim in vanū verba dicit, aërem ſolum verberare dicitur. Vel ita. Nō quaſi aërem verberans.i. non fruſtra ictus meos proijciens, ſicut ille qui pugnat cum hoſte, quando proiecto ictu, non tangit hoſtem, dicitur verberare aërem: Sed ego conterens hoſtē, nō verbero aërem: *ſed caſtigo corpus meum* .i. carnis concupiſcentias comprimo: *& ita* quod corpus *redigo in ſeruitutem* .i. vt caro non ſolùm non repugnet, ſed etiam ſeruiat ſpiritui. Ideò ſic caſtigo & redigo, *ne*

Stadium quid, & vnde.

In incertum quis currit.

A *forte* contingat quod cōtingere poſſet: vt *cum alijs prædicauerim, ipſe efficiar reprobus* & damnabilis. Vbi ait ne forte, bene oſtendit Deum ſic eligere ſuos vt non cogat eos: ne libertatem arbitrij in eis deſtruat, quin ſi velint iterum cadere, poſſint.

CAP. X.

NOLO *enim vos ignorare fratres, quoniam patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierunt, &* B *omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube & in mari. Et omnes eandem eſcam ſpiritalem manducauerunt, & omnes eundem potum ſpiritalem biberunt. Bibebant autem de ſpiritali, conſequente eos petra. Petra autem erat Chriſtus. Sed non in pluribus eorum beneplacitum eſt Deo. Nam proſtrati ſunt in deſerto. Hæc autem in figura facta ſunt noſtri, vt nō ſimus concupiſcentes malorum, ſicut & illi concupierunt. Neq; idololatræ efficiamini ſicut quidam ex ipſis: quemadmodum ſcriptum eſt. Sedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt ludere.* C *Neque fornicemur, ſicut quidam ex ipſis fornicati ſunt: & ceciderunt vna die viginti tria millia. Neque tentemus Chriſtum, ſicut quidam eorum tentauerunt, & à ſerpentibus perierunt. Neque murmuraueritis, ſicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Hæc autem omnia in figura contingebant illis: ſcripta ſunt autem ad correptionem noſtram, in quos fines ſæculorum deuenerunt. Itaque qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat. Tentatio vos non apprehendat, niſi humana. Fidelis autem Deus eſt, qui non patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis:* D *ſed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt poſſitis ſuſtinere. Propter quod chariſſimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, vosipſi iudicate quæ dico. Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio ſanguinis Chriſti eſt? Et panis quem frangimus, nōne participatio corporis Domini eſt? Quoniam vnus panis, & vnum corpus multi ſumus. omnes*

...berum ... nomine ... iterum.

Exod. 13. 21. De conſe. diſt. 4. nunquam

De conſ. diſt. ... ca. ...

Num. 26. 6

Pſal. 105. 14

Exod. 32. 6. Num. 25

Num. 21. 1

Deinde ... ſecundum.

quidem

quidem de vno pane, & de vno calice participamus. Videte Israel secundũ carnem. (De cõs. dist. 2. relatum.) *Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo? Dico quod idolis immolatum sit aliquid, aut quod idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmonijs immolant, & non Deo.* (Deut. 32. 34. q. 2. non satis in principio.) *Nolo autem vos socios fieri dæmoniorũ. Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. An æmulamur Dominum?* (Eccl. 17. 31. Supra 6. 12.) *Nunquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Omne quod in macello venit, manducate: nihil interrogãtes propter conscientiam.* (Psalm. 23. 1.) *Domini est terra, & plenitudo eius. Si quis vocat vos infidelium ad cœnã, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate: nihil interrogãtes propter conscientiam.* (30 dist. si quis carnẽ.) *Si quis autem dixerit, hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter illum, qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam sed alterius. Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia?* (Coloss. 3. 17.) *Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo, quod gratias ago? Siue ergo manducatis siue bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriã Dei facite. Sine offensione estote Iudæis & Gentibus & Ecclesiæ Dei: sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.*

QVIA Paulus dixerat castigo corpus meum &c. ne ipse reprobus efficiar. Ad hoc diceret aliquis. Quare tantoperè laboras, ne reproberis? Non enim credendum est Deum velle reprobare nos, quibus baptismum, fidem, & cætera sacramenta Ecclesiæ contulit, etiam si iniustè aliquando simus operati. Contra hoc Paulus probat, nihil valere ad salutem sacramenta, si desint bona opera. Patres enim veteris testamenti eadem quæ habemus in veritate, habuerunt in figura: sed quia malè operati sunt, non profuerunt illis sacra-

A menta; sic nec nobis proderunt, si mala fuerint opera nostra. Litera sic iungitur. Propterea tantoperè laboro, ne reprobus efficiar. Video enim non mihi sufficere accepta sacramẽta, si defuerint opera: quemadmodum nec patribus nostris sub veteri non suffecerunt, quia malè operati sunt. Quod vt videaris, *nolo vos ignorare ô fratres, quoniam patres nostri* .i. Iudæi, qui nos in cultu Dei præcesserunt, & docuerunt, & quorum figuræ veritatem nostram genuêre. Illi, inquam, patres *omnes*, nullo separato,

B *fuerunt sub nube*. Nubes illa quæ inter Aegyptios & Iudæos posita fuit vsq; ad mare rubrum, significauit diuinam misericordiam, quæ catechumenos protegit, donec veniant ad baptismũ. *Et omnes* patres nostri *transierũt mare rubrum*: ita & nos omnes per baptismum transimus. *Et omnes* patres nostri *in Moyse* .i. in regimine Moysi *baptizati sunt* .i. profecti sunt in nube, separante eos ab Aegyptijs, & in maris transitu. Baptizati dicit: cum nec ista vox de illis tunc dicta sit: nec mare illud veritas baptismi

C fuerit, quia figura tantum: sed nomen significatæ rei, pro ipso significante ponit: quia quemadmodum illi in ducatu Moysi protecti sunt, longe melius nos duce Christo protegimur in baptismo, in quo nobis peccata remittit: & liberum arbitrium nostrum confortat, vt possit resistere diabolo, malè suadenti. Ideò etiam ait, baptizati sunt: quia quam efficax nobis est baptismus ad salutem, sic esset eis transitus maris, si credentes mandatis Dei obedirent. *Et omnes* patres nostri *manducauerunt eandem escam* .i. manna. Escam dico *spi-*

D *ritualem* .i. spiritualis escæ corporis & sanguinis Christi significatiuam. Ideò etiam spiritualem: quia quod esca corporis & sanguinis Christi facit in nobis, idem prodesset eis ad salutem manna illud, si in bono perstitissent. Non quod aliud fuerit quam manna. *Et omnes biberunt eundem potum* .i. aquam fluentem de petra: potum dico *spiritualem*: quia potum

sanguinis Christi figurantem, & iidem in fide valentem eis si boni essent. Nec semel inde biberunt, sed *bibebant* assiduè *de petra*, id est, de aqua manante de petra *consequente eos*: quia quocunque ibant in deserto, aqua illa sequebatur illos: petra dico spirituali; id est, spiritualem petram Christum significante. Quare non semel, sed continuè bibebant: quia non sufficit nobis qui quotidie in peccatum labimur semel sumere sanguinem Christi: quia sicut quotidie cadimus, sic iugi medicamine egemus. *Petra autem* illa vnde manabat aqua, *erat Christus*: de cuius latere fluxit aqua nostræ regenerationis. Et licet tot sacramenta habuerint patres nostri: *tamen non in pluribus eorum beneplacitum est Deo*: quia peccando, datis sacramentis indignos se fecerunt. Verè plures eorum non placuerunt Deo. *Nam prostrati sunt in deserto*, prouocantes super se iram Dei, malè agendo. Et *hæc* prædicta non solùm causa eorum *facta sunt*, sed etiam *in figura nostri*. In omnibus enim prædictis figurata est veritas sacramentorum, quæ data est nobis per Christum. Ideò in figura nostri facta sunt: *vt non simus concupiscentes malorum*, *sicut & illi* multoties mala *concupierunt*. ¶ Hic Paulus se inserit eis, vt melius eos retrahat, peccata quorum compatiendo sua facit. Nunc quædam peccata Iudæorum reponit, quæ vidit in Corinthijs esse, dicens. Ne sitis concupiscentes malorum, scilicet, neq; efficiamini idololatræ. Hic iam separat se ab illis qui bus in idololatria non consensit. *Ne*, inquam, *sitis idololatræ sicut quidam eorum* fuerunt. Corinthij autem idololatreerant: quia vel sub veneratione idoli idolotita comedebant: Vel non curantes offendere fratrem manducando idolotita, causa erant quare infirm⁹ frater idololatra esset, & sic de idololatria accusabiles. Idololatræ fuerunt quidam Iudæorum, *quemadmodum* de eis *scriptum est* in

Exod.32.6 Exodo. *Sedit populus* Iudæorum *manducare & bibere*, quæ immolauerunt vitulo conflatili, *& postea surrexerunt ludere*, id est, choreas ducere, & cætera coram idolo. Vel surrexerunt ludere, id est, idolum adorare: quod ludus & derisio videbatur de his, qui per tot miracula erant instructi. *Neq. fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt* cũ Madianitis.

Num. 25. *Et proptèrea ceciderunt xxiij. millia.* Fornicatio erat in Corinthijs, vt in eo qui duxerat vxorem patris, cuius per consensum alij erant rei. *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentauerunt*, dicentes. Nunquid

Psal.77. poterit Deus parare mensam in deserto? & illi perierunt à serpentibus, venenantibus eos: donec Moyses serpentem æneum erexit in ligno: quem qui Iudæorum videbat: ea die à læsione serpentum securus erat: qui serpens significauit Christum secundùm humanitatem, vt idem in Euangelio perhibet. Sicut exaltauit

Ioan.3.14 Moyses serpentem in deserto, sic oportet exaltari filium hominis. Tentabant Corinthij Deum, dum de resurrectione dubitabant, quasi Deus non posset, quicquid ex bonitate vellet. *Neque murmuraueritis*: quod vrique faciebant Corinthij, quorum quidam dicebant, Paulum non esse Apostolum, & similia: *sicut quidam* Iudæorum *murmurauerunt*: vt filij Chore & Dathan & Abiron: dicentes Moysen non ex præcepto Dei consecrate Aaron in sacerdotem: sed pro exaltatione sui generis: *& ideò perierunt ab exterminatore*, id est, à percutiente angelo. ¶ Notandum est, quod quia Iudæi rudes erant, nec spiritualia capere possent, ideò in carnalibus seruire Deo propositum fuit illis: & sicut in carnali seruitute offendentes, secundùm carnem puniebantur; sic & nos quibus spiritualia data sunt, si in eis offendimus, secundùm animam puniemur. Non solùm prædicta sacramenta in figura nostri præcesserunt: sed etiam *hæc* omnia, & peccata, & pœnæ peccatorum *contingebant illis in figura* nostri: quia si illi

manen-

A manentes in vmbra, pro transgressu vmbræ damnati sunt, quantò magis nos, si in ipsa veritate peccamus? Nō solùm hæc illis in figura nostri contingêre, *sed* etiam *scripta sunt hæc ad correptionem nostram*, vt per exempla eorum corripiamur. Nostram dico, *in quos deuenerunt fines sæculorum:* quia quantumcunque duratura sint hæc sæcula, nos tamen fines habemus: quia hi ritus, qui per Euangelium dati sunt, fiunt vltimi ritus. Et ipsi quamdiu mundus erit, non finientur. Vel ita. In nos deuenerunt B fines sæculorum: quia finita est omnis sæcularitas, scilicet, veterum rituum carnalitas, & tradita est nobis ipsa veritas. Quandoquidem priora sacramenta patribus nostris nihil profuerunt propter peccatum, & hæc ad nostram doctrinam scripta sunt. *Itaque*.i. propterea ille vestrûm *qui se existimat stare*, scilicet. qui sanè intelligit de creaturis Dei, sibique licere omnia; *videat ne cadat* per offendiculum fratris. Et ne in hoc verbo, quia dixerat videat, ne cadat, turbarentur Corinthij, scientes iustum C etiam septies in die cadere. Determinat Paulus de quo casu intelligat dicens. Videat quisque ne cadat: sic vt *non apprehendat vos tentatio*, id est, delectatio peccati, *nisi* quæ sit *humana*, id est, necessitate carnis veniens. scilicet, venialis. Quod ad vos pertinet, videte vt faciatis: quia *Deus fidelis est*, & verax in promissis: qui fideles suos in nullo deserit: qui Deus *non patietur vos tentari supra id quod pati potestis*. Secundum enim quod videt fortitudinem vel teneritatem cuiusq;, tribulationes disponit. Nec D solum non patietur vos supra modum tentari, *sed* etiam *faciet* vobis *cum tentatione prouentum*, id est, & augmentum virtutis qua perseueretis, & augmentum tribulationis: faciet dico *ita vt vos possitis sustinere*, ne in tribulatione deficiatis. *Propter quod*, id est, quia videndum est stanti, ne cadat: & Deus præsto est qui manum porrigat. Ideò *fugite à cultura idolorum*, si hoc facitis: tunc eritis *mihi charissimi*. Fugere à cultura idolorum dicit, & infirmis qui sub veneratione idoli comedebant: & his qui licet sanæ fidei essent, tamen causa erant, qua fratrum infirmitas corrumperetur. Et vt *fugiatis à cultura idolorū*, rem subtilem dicturus sum, in qua *loquor* vobis, non vt simplicibus: sed *vt prudentibus:* & ideò *vos ipsi iudicate*, id est, quantò subtilius potestis, apud vos discutite hoc, *quod* vobis *dico*. Summam sententiæ breuiter extra colligamus: ideò fugere debetis à cultura idolorum: quia sicut ille qui corpori & sanguini Christi communicat, vnum quodammodo fit cum Christo. sic illè, qui communicat idolo, idolotita comedendo incorporatur diabolo. Nunc literam exponamus. Fugiendum vobis est à cultura idolorum, quia *calix*, id est, sanguis Christi. Calix dico *benedictionis*, per quem benedictiones gratiarum accipimus: quia per sanguinem Christi, si diguè sumimus, & à prioribus peccatis liberamur, & contra venientia confortamur: *cui* calici nos *benedicimus:* laudantes eum, quòd nūquam huiusmodi calix fuerit, qui & à peccatis liberaret, & ne vltra peccaremus, confortaret. Vel calix benedictionis, id est, quem ipse Deus benedicit & consecrat: & cui nos benedicimus per officium nostrum: Deus enim hoc efficit per sacerdotem ministrum. Hic itaque calix, *nonne est communicatio sanguinis Christi*, id est, nonne per sanguinem assumptum vnimur Christo: ipsique conformamur? *Et panis*, id est, verum corpus Christi, qui sub specie sola panis accipitur. Panis dico *quem* nos in altari *frangimus*, vt quod vnum est in veritate: licet ita videatur, scindi tamen non potest, diuidentes significemus nos qui diuersæ personæ sumus, vnum fieri in Christo. Hic, inquam, panis quem frangimus, *nonne est participatio corporis Domini*, id est, nonne per hoc corpus Deum, in nobis capimus, eumque nobis incorporamus? Ideò in duabus substantijs, corporis, scilicet, & sanguinis sa-

Idolorum cultura est fugienda.

Eucharistiæ mysteria.

crificium hoc Deus instituit : vt per
carnem in altari traditam , ostende-
ret se redimere carnem nostram, per
hæc sacramenta in incorruptionem
quandoq; transferendam:& per san-
guinem quæ tradit, insinuaret se si
militer redemisse animam nostram:
ad quod de anima insinuādum : quia
re incorporali vti non potuit dignè
per sanguinem , qui sedes animæ di
citur, animam figurauit. Nec in duas
substantias distribuit, vt diuersas par
tes eius intelligerer. Qui enim san
guinem tantùm , vel corpus solùm
totum accipit : qui vtrumque , acci
pit, non magis per vtrumque , quam
per alterū accipit. Quod corpus sic-
ut vera caro Christi est sub specie pa-
nis : ita per solam speciem atteritur,
diminuitur, in partes diuiditur: cùm
in veritate, incorruptibile, indiuisibi-
le , impotens diminui , permaneat.
Verè per acceptionem sanguinis &
corporis Christi vnimur Christo:
quoniam multi sumus vnus panis .i. sic-
ut in pane diuersa grana in vnitatem
panis transeunt ; ita & nos vnimur
fide, spe, & charitate. *sumus* etiam
multi vnum corpus secundum diuer-
sitatem membrorum : sibi inuicem
in vnitate dilectionis subserulen-
tium. Nos omnes sumus *vnus panis
& vnum corpus : qui participamus de
vno pane & de vno calice*, id est, de cor-
pore & sanguine Christi per quem
coünimur Christo incorporantes
eum nobis. Modo secundum Am
brosium , quod sequitur dicamus. O
Israel.i. ô fidelis anima quę Deum in
tuetis : quod in spiritualibus modo
vobis ostendi, *videte* idem fieri *secun-
dùm carnem* .i. per carnalem parti-
cipationem idolotiti diabolo com
municare. *Nonne* enim *qui edunt ho
stias* immolatas diabolo , *participes
sunt altaris* diaboli ? id est , nonne
communicant ipsi diabolo per hoc
quod participant quæ super altare
idoli immolantur? Quemadmodum
in spiritualibus , sic in carnalibus
quin fiat, negari non potest. Quia di-
co comedentes immolata idolo par
ticipare diabolo: *ergo quid dico*, id est,

A an hoc dicere existimor *quod immo-
latum idolis sit aliquid* aliud quam es
set priusquam immolaretur ? Absit
hoc vt videar hoc dicere quod ido-
lum sit aliquid aliud , quam lapis vel
lignum , vel illud vnde fabricatum
est : quia per immolata ipsi dico ho
minem vniri diabolo ? Non vtique
dico quod immolatum idolis , vel
idolum aliquid sit , quod prius non
fuerit : sed hoc dico, quòd *gentes quæ
immolant hæc: immolant* illa *dæmoniis*,
& per hoc vniuntur ipsis non per
carnem immolatam , quod aliud sit
B quam caro : neque per idolum quod
aliud sit quam prius fuerit, dęmoniis
immolant *& non Deo*. Quare diabo-
lo sese incorporant. Vel aliter vt ex
tra librum adaptationem similitudi-
nis accipiamus : ita quia communi-
cantes corpori & sanguini Christi
vniuntur Christo, ita per simile par-
ticipantes immolatis idolo vniun-
tur diabolo. Et hoc extra literam ac
cipiamus : vt quod per spiritualia
ostendit, in carnalibus videatis : vi
dete modo Israel, id est , Iudaicum
populum secundùm carnem , id est,
C secundùm carnales ritus agentem.
Nonne enim qui apud Iudæos edunt
hostias immolatas Deo , participes
sunt altaris , id est, participant Deo
cui Immolant in altari ? Eodem mo-
do qui edunt idolotita , participes
sunt diaboli. Et hoc extra librum.
Sequens litera sic iungitur. Quando
quidem dico comedentem idoloti-
ta, participare diabolo; ergo quid vi-
deor dicere ? Sequens litera non mu-
tatur. Propterea volo vos fugere à
cultura idolorum : *quia nolo vos fieri
socios dæmoniorum* : sicut probatum
D est esse eos, qui idolotita comedunt.
Ideò essetis socij dæmoniorum , nisi
idola fugiatis, *quia non potestis bibere
calicem dæmoniorum & calicem Domi
ni. Et non potestis esse participes mensæ
Domini & mensæ dæmoniorum*. Debe
mus fugere à cultura idolorum , ne
associemur dæmoniis. Debemus et-
iam ideo, quia participando mensæ
dæmoniorum, æmulamur, id est, in
uidemus Domino : cuius regnum ex

nobisipsis,

nobilipsis, & imitatoribus nostris diminuimus. Sed *an æmulamur Dominum?* Malo vtique nostro inuidemus ei, quia *nunquid fortiores illo sumus?* Qui autem fortiori se inuidet, malè agit: quia opprimitur ab illo. Dicerent ad hæc, qui sana fide idolum illique immolata nihil esse crederent. Videris Paule intelligere immolata idolo aliquid esse, cùm nos propterea dicas fieri socios dæmoniorum. Absit hoc ait, Paulus. Hoc enim planè profiteor, quòd *omnia ista licita sunt mihi*, & cuicunque sanam fidem habenti ex fide comedere, *sed* tamen ideò non licere, quòd *non omnia expediunt*: sed potius beatitudinem per offendiculum fratris impediunt. Iterum idem, *omnia* vtique *mihi licent*, secundùm sanam fidem, *sed non omnia ædificāt* proximum: & in eò quod destruunt eum, non licent. Et quia ad ædificationem proximi omnia agenda sunt, propterea *nemo quærat quod suum est* tantùm, & non proximi: *sed* quærat *quod alterius*.i. quod ad ædificationem proximi valet. ¶ Quia modo dixit secundùm fidem licere, propter offendiculum fratris non licere. Determinat modum quando his cibis vti liceat, & quando non, dicens. Ne in prædictis offendatis, sic discernite. *Omne quod in macello venit*, id est, venditur, *manducate, nihil interrogantes propter conscientiam*: quam in sequentibus determinabit. Manducate omnia, quia *Domini est terra & plenitudo eius. Si quis* autem *infidelium vocat vos ad prandium, & vultis ire*, quod benè licet (quia de infidelibus non habemus iudicare) *omne quod vobis apponitur manducate, nihil interrogantes propter conscientiam*: quam iterum determinabit, vos nihil interrogetis. *Sed si quis dixerit vobis. Hoc est immolatum idolis*, *nolite* illud *manducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam*, quam nunc determinat. *Conscientiam autem dico non tuam*, qui fide sanus es, *sed* propter conscientiam *alterius*, id est, infirmi fratris, ne offendat te. Dixit conscientiam, pri-

Psalm. 23. 1. Iudicare de infidelibus non habemus.

A mùm notans conscientiam Iudæi: qui si videat Christianum idolotita comedentem, dicet non adhærendum esse Christianę fidei: quia reuertuntur ad culturam idoli. Secundò conscientiam gentilis, qui videns illud idem dicet; quare dimitterem idola mea, cum Christiani ad ea reuertantur? Tertiò conscientiam infirmi fratris, propter causam sæpe dictam. Propter conscientiam alterius abstinere debes. Quia *vt quid libertas mea*, id est, hoc quod mihi ex sana fide licet, *iudicatur*, id est, iudicabilis

B fiat & damnabilis *ab aliena conscientia*, id est, propter infirmam cōscientiam fratris. Et *si ego participo* idolotitis *cum gratia*, id est, comedens in nomine Domini: *quare blasphemor*, id est, cur me blasphemabilem exhibeo, *pro eo quòd gratias ago?* Putat enim me infirmus vel infidelis idola venerari, cum ago gratias Deo. Quādoquidem conscientia nullius lædēda est, *ergo siue manducatis siue bibitis, vel aliud quid facitis*: hæc & *omnia facite*, non in licentiam fidei vestrę, sed *in gloriam Dei*, vt nemo iustè vel in-

C iustè possit calumniari fidem Christi. Et vt in gloriam Dei omnia faciatis, *estote sine offensione Iudæis & Gentibus, & Ecclesiæ Dei*, id est, infirmis fratribus, sicut supra determinatum est. Estote dico *& sicut ego placeo*, id est, placere laboro *omnibus per omnia: non quærens quod mihi* solum *vtile est, sed quod* vtile sit *multis, vt sic salui fiant* multi per me. Et vt multis vtiles sitis, estote in hac re imitatores mei. Quòd si mei eritis, & Christi; sicut & ego Christi imitator sum.

D

CAP. XI.

IMITATORES *mei estote: sicut & ego Christi. Laudo autem vos fratres, quòd per omnia mei memores estis. Et sicut tradidi vobis præcepta mea tenetis. Volo autem vos scire, quod omnis viri caput Christus est; caput autem mulieris vir. Caput vero Christi, Deus.*

Supra 4. De sacra vnct. cap. vnico. Eph. 5. 23. De hære. vergentis.

A *Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans, non velato capite, deturpat caput suũ. Vnum est enim, ac si decaluetur. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si verò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suum. Vir quidem non debet velare caput suum: quoniam imago & gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. Nõ enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.*

33 q.5 ca. 1. 01.q.4.cp.1.

B *Ideò debet mulier velamen habere super caput suum, & propter angelos. Veruntamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino. Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierẽ. Omnia autem ex Deo. Vosipsi iudicate, decet mulierem nõ velatam orare Deũ?*

23. dist prohibet.

Nec ipsa natura docet vos. Quia vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem

C *non habemus, neque Ecclesia Dei. Hoc autem præcipio: non laudans, quod non in melius, sed in deterius conuenitis. Primum quidem conuenientibus vobis in Ecclesiam, audio scissuras esse inter vos, & ex parte credo. Nam oportet & hæreses esse, vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.*

44. di. q.2.

Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est Dominicam cœnam manducare. Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est. Nunquid domos non habetis, ad manducandum & biben-

D *dum? Aut Ecclesiam Dei contemnitis, & cõfunditis eos qui non habent? Quid dicam vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. Ego enim accepi à Domino, quod & tradidi vobis: quoniam Dominus noster Iesus Christus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate. Hoc est corpus meum, quod pro * vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens. Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite*

* omnibus. 25. dist. c. fin. De conse. di. 2 scriptura & cap. iterasum.

A *quotiescunque sumitis, in meam commemorationem. Quotiescunq; enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis; mortem Domini annunciabitis, donec veniat. Itaque quicunque manducauerit panem, vel biberit calicem Domini indignè; reus erit corporis & sanguinis Domini. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit; non dijudicans corpus Domini. Ideò inter vos multi infirmi, &*

11. q.3 ad mensam § audetur. Ioan. 6. c.q.1 per Esaiam. De conf. di. 2. & sancta & ca. sicut Iudas

B *imbecilles, & dormiunt multi. Quia si nosmet ipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur. Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Itaque fratres mei cum conuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem cùm venero disponam.*

De pœ. dist. 1. ita.

De cõs. dist. 2. liquido.

POSQVAM de immolatis Idolo, reprehendit eos: ne vel sub

C offendiculo fratris, vel sub veneratione idoli participarent illis: transit ad aliud, quòd nimis impudicè consueuerant, scilicet, vt viri velato capite orarent in Ecclesia: mulieres verò denudato: quod ne vlterius fiat in eis, prohibet: & lege conditionis eorum & auctoritate sanctorum, & quia natura repugnat. Litera sic iungitur. De hoc quod vel sub veneratione idoli, vel sub offendiculo fratris idolotita comeditis, vos reprehendo. De hoc autem laudo vos ô

D fratres, quòd estis memores mei per omnia quæ imperaui vobis. Memores ideo: quia sicut tradidi vobis præcepta mea: sic tenetis, nihil inexpletum prætermittentes. Et hoc totum ironicè: quia mandatum eius vix in aliquo tenuerant. Sed licet ita laudem vos, in eo tamen vitupero, quod vir velato capite, mulier nudato, deturpat se. Sed præmittit rationes, quibus sic non debere fieri approbet, dicens. Ne tam peruerso more deturpetis capita vestra, volo vos scire, quòd Christus caput est

omnis

omnis viri diuitis vel pauperis. Adeo enim principium habet non ab alio. Et quemadmodum in capite omnes sensus habemus, & nullum in corpore præter tactum, quem habemus iterum in capite; sic omnes sensus nostri consentire, & cooperari debent capiti suo Christo Christus est caput viri: vir autem caput est mulieris.i. principium. De costa enim viri fabricata est mulier: & sic materiam principij sui traxit à viro: qui vir à Deo tãtum habuit principium. Christus est caput viri: Deus vero est caput.i.principium Christi: secundùm hominẽ caput specialiter: quia immunem à peccato ꝑ vnitã ipsi diuinitatẽ Christũ Deus cõstituit. Secundũ deitatem Deus est caput Christi: quia filius principiũ habet à patre, pater nõ ab alio. Et quia vir Christũ solũmodo caput habet, ideo *omnis vir orans in Ecclesia* Dominicã orationem, vel quaslibet orationes, aut Prophetans. Prophetare dicit, vel symbolum dicere, in quo carnis resurrectio & vita æterna, quæ futura sunt prædicũtur. *Vel prophetãs*, .i. legẽs in Ecclesia & reuelãs quę prę rerita sunt vel futura solummodo de Christo. vir ita faciens, *deturpat caput suum*. Possemus hic dicere, caput viri Christum, quẽ dum inhonestè agit, quantum ad se deturpare videtur. cuius iussa spernit: sed quia sequẽs litera sic non patitur, dicimus. Vir velato capite orans deturpat propriũ caput: dum libertatem quã habet (quia sub nullo præter Christum est) tegit velamento: quod signum est erubescendæ subiectionis. Vir velato capite orans deturpat proprium caput: *sed omnis mulier orans aut prophetans* (sicut supra expositum est) *non velato capite, deturpat propriũ caput*, quod semper velare deberet, in signum eius erubescentiæ, quòd totius perditionis causa fit mulier, & maximè cũ in Ecclesia suo præsentatur iudici: cui omne genus hominũ infestum fecit: dũ diabolo consensit, & ad consentiendum eidẽ virum impulit. Verè, mulierem non velare caput, est deturpare caput. Nã *vnum* & idem *est*, quod

Prophetare quid Paulo vocetur?

A non velat caput *ac si decaluetur* .i. capillos in frõte discriminet, cum certum sit, quòd nolit tonderi. Decaluetur tantum posuit, quod vtiq; habet pro inconuenienti: quia sciebat illas nullo modo velle tonderi. Verè non velare caput est decaluari: nam *si non velatur mulier, tondeatur*: quod quia nullo modo faciet, sequitur vt non velato capite decaluetur. Ex non velato capite, sequitur necessariò vel decaluari, vel tonderi: *sed si turpe est mulieri*, quod vtiq; dedeceret tõderi, vel *decaluari*, *velet caput suum*, quod

B deceret. Mulier velet caput: sed *vir nõ debet velare caput, quoniam* vir *est imago Dei*, à quo formam & principium habet: & est vir gloria Dei. Si enim bene egerit, gloriatur Deus in eo. Vir est imago & gloria Dei. *Sed mulier est gloria viri*: quia debet à viro gubernari: & si bene gubernata fuerit, gloriam habet super his quæ mulier benè gessit. Verè vir solius Dei gloria est, & mulier gloria viri. *Nam vir non est ex muliere* .i. in prima conditione vir nõ habuit originem ex muliere,

C quæ necdum erat; *sed mulier* principium habuit *ex viro*, quia de costa Adæ, ædificata est Eua. Iterum verè vir est gloria tantùm Dei, & mulier viri. *Etenim vir non est creatus propter mulierem*, vt seruiret ei: quia Deo soli: *sed mulier creata est propter virum*: vt omni seruitute maneret in adiutorio viri. Et quia mulier ad gloriam viri facta est: & vt semper viro subesset: *ideo mulier debet semper habere potestatem*.i. signum quod sit alienæ po-

D testatis, supra caput, quod velare debet in signum subiectionis; & *propter angelos*, id est, propter Doctores Ecclesiæ, qui angeli dicuntur: quia Dei nuncij sunt: Ne visa lasciuia impudicarum mulierum, illicitè moueantur ad eas. Vel propter angelos Dei, qui præsentes sunt in omnibus Ecclesiæ sacramentis: ne offendantur intẽperantia tantæ libidinis. Vel propter angelos.i. propter patriarchas & priores sanctos, qui ne hoc fieret prohibuerunt. Quia modo adeo depresserat muliebrem sexum, sic per omnia

Vir est gloria Dei.

gitur. Probaui ſuperius per ordinem creationis velandum eſſe caput mulieris. Nunc *vos ipſi* Corinthii *iudicate*, quod nõ debere fieri, probabo per naturam. Iudicare, inquam, *an decet mulierem non velatam orare Deum?* Non vtiq̃ue: quia *nec ipſa natura docet vos* ſic agere: immo prohibet. Et cùm natura prohibeat: *ſi vir quidem nutriat comam, ignominia eſt* illi, quia contra naturam agit. *Si vero mulier nutriat comam, gloria eſt illi: quoniam capilli* longi *dati ſunt ei* à natura *pro velamine*, id eſt, in ſignum velaminis, quod capiti ſemper debet ſupponi. B Probaui per ordinem creationis, & per legem naturæ, virum non debere caput velare, nec mulierem denudare. Sed *ſi quis inter vos videtur contentioſus*, nec conſentit noſtris rationibus: hoc vnum dicemus ei: frater, *nos non habemus talem conſuetudinem:* nec habuimus in ſynagoga Iudæorum: *neque* adhuc habemus in noua *Eccleſia Dei:* vt vir velato capite, mulier non velato oret. Et quia C conſuetudo hoc non habuit, nec adhuc habet, propterea quia admonitione noſtra abuteris: iam non ſolùm ſuadeo: ſed ex authoritate noſtra præcipio ne vlterius fiat hoc inſuetum. ¶ Poſtquam ab hoc malo coercuit Corinthios; tranſit ad alia: in quibus longè deterius offendebant: ſeducti enim à pſeudo magiſtris, dereliquerant inſtitutionem Pauli, quam eis tradiderat de ſuſceptione corporis & ſanguinis Chriſti: D Suaſerant enim eis pſeudo, quod poſt cœnam communicari deberent: hac enim hora Chriſtus tradiderat hæc ſacramenta diſcipulis ſuis participanda. Vnde in multa mala deuenerant: quia cum inter eos eſſent ſchiſmata, ad vnitatem corporis Chriſti accedere præſumebant, & aliud malum, quia prius cœnabant & inebriabantur, & hoc in Eccleſia & in his cœnis eos qui tantos apparatus non habebant, erubeſcere faciebant, nec indigentibus aliquid miniſtrabant, & poſt hæc mala menſæ Domini ſe ingerebant. Litera

A ſic iungitur. Hoc quod præmiſſum eſt ne fiat præcipio, illud, aliud non laudans, ſed magis improbans. Hoc ſcilicet, quòd conueniris ad cœnam Dominicam, in qua deberetis vnum fieri: vos dico non per hoc profecturi in melius, ſicut deberetis, ſed lapſuri in deterius. Et cum multa ſint mala veſtra: primum quidem omnium hoc repono, quòd *vobis conuenientibus in Eccleſiam, audio inter vos eſſe ſciſſuras*, & diſcordias: cùm Eccleſia vnitatem exigat, *&* ſicut audio, benè *credo ex parte*, id eſt, B propter partem de vobis: quos in ſchiſmatibus ſcio gloriari. Credo vtiq̃ue, nam oportet credere. Nam religioſæ perſonæ mandauerunt mihi. Vel ita, ſciſſuræ in vobis ideo ſunt: nam oportet eſſe ſciſſuras, id eſt, quaslibet diſcordias: *&* (quod maius eſt) *hæreſes. Neceſſe eſt enim vt veniant ſcandala:* ad hoc, vt qui probati ſunt & à Deo electi, *fiant manifeſti in vobis*, perdurantes in tentationibus: & vt reprobi fiant C ſimiliter manifeſti. Quandoquidem ſciſſuræ ſunt in vobis, *ergo conuenientibus vobis in vnum*, qui vnitati contradicitis; *iam non eſt*, id eſt, pro ſola cauſa diſcordiæ non licet *manducare Dominicam cœnam*, id eſt, corpus & ſanguinem Chriſti, quæ Dominus diſcipulis in cœna tradidit, vel iam, id eſt, in hoc mundo Dominica cœna vobis pro diſcordia interdicitur, ſed in futuro damnabimini penitus. Propter ſciſſu- D ras non licet corpus Chriſti accipere. Ideò etiam vobis non licet: *quia vnuſquiſque veſtrum præſumit*, id eſt, præſumendo anticipat *propriam cœnam:* non ſolùm ad apparandum, ſed etiam ad comedendum. *Et* prætereà aliud malum: quia *alius quidem* (qui non habet vnde ſibi præparet) *eſurit*. Iterum aliud malum: *Alius autem ebrius eſt.* Sed ſic in Eccleſia comedentes, *nunquid non habetis priuatas domos ad manducandum & bibendum?* quas ſi non haberetis, tolerabilius eſſet in platea comedere. *Aut contemnitis*

Ecclesiam Dei, in qua inebriamini: *&* *confunditis eos*. i. verecũdiam infertis pauperibus, *qui non habent*, quid sibi præparent? Et quia sic impudenter agitis, *quid dicam vobis*? Certè sine charitate estis contemptores Dei, sectatores gulæ, &cæt. *Laudo ego vos in hoc? vtique non laudo*, immo vitupero: vel ita. Laudo vos in quibusdam alijs, sed in hoc nullatenus laudo. Postquam vituperauit in eis ordinem, in quo malè consueuerant; determinat eis quomodo sacramenta Christi accipere debeant: scilicet in abstinentia, non in ebrietate: sed in dolore, & in tribulatione. Litera sic iungitur. Non laudo vos, quia corpus Domini ebrij suscipitis: sic enim non esset accipiendum, sed in commemoratione tribulationis & mortis Christi. Sed priusquam ad hoc veniat, commendat illud quod dicturus est authoritate Domini, dicens. *Ego accepi ab ipso Domino quod iam tradidi vobis*: & nunc iterum tradam. Hoc scilicet *quod Dominus noster Iesus Christus in illa nocte*. Nox autem signum est aduersitatis & tristitiæ: in qua nocte non epulabatur, non inebriebatur: sed ad mortem pro peccatis nostris tradebatur: *accepit panem*, id est, veram substantiam panis. *Et agens gratias* Deo patri de hoc: quia sicut per eum disposuerat, humanum genus redimebat: & in obedientia patris perseuerabat. In his verbis quibus Christus gratias egit patri, dicitur substantia panis & vini apposita in altari, transire in veram carnem, & verum sanguinem Christi. Gratias inquam agens *fregit* illud, quòd vnum & inseparabile durat in æternum: sed fregit, cum singulis totum dedit: vt per hoc insinuaret, nos qui personis diuersi sumus, debere vnum fieri in dilectione Dei. Fregit, inquam, *&* *dixit*: *Accipite*, id est, acceptabile hoc habete, & subtiliter discutite mysterium huius sacramenti: vt quemadmodum ego pro vobis: sic & pro nomine meo & proximis pati gaudeatis. Accipite, inquam, *&*

A *manducate*. In qua re Christus insinuare voluit, non sufficere nobis si credamus, nisi gustando videamus quam suauis est Dominus: sicut manducate non proficeret, nisi crederemus. Et *hoc* quod panis paulo ante erat, nunc verè *est corpus meum*: *quod* corpus *tradetur pro vobis* in mortem: licet nunc illud vobis porrigam immortale, & impassibile. ¶ Notandum est hoc etiam, sic esse signa substantię; vt nullam ibi qualitatem notent, neque mortalitatem, neque immortalitatem. Nec mirandum est

B si (quemadmodum ait Augustinus) manibus mortalibus se immortalem ferebat: cùm in transfiguratione qui tunc & postea mortalis fuit: se in gloria immortalitatis & impassibilitatis Petro, Iacobo, & Ioanni ostendit. Manducate, inquit, corpus meum: & *hoc facite*, id est, continuè sumite. Non in gaudio & ebrietate, sed *in meam commemorationem*: vt vos semper memores passionis & mortis meæ, & pati, & mori velitis pro me. *Similiter* sicut cor- *Matth. 17.*

C pus, *accepit calicem postquam cœnauit*: hic innuit, quòd post cœnam corpus similiter dederit. Accepit, inquam, calicem, *dicens*: *Hic calix* qui paulò ante vera substantia vini erat: hic vtique calix est meus sanguis: & *in* hoc *meo sanguine est nouum testamentum*, id est, noua promissio. Lex enim vetus carnalia promittebat: sed hoc sacramentum corporis & sanguinis mei rem nouam: quia spiritualem beatitudinem pro-

D mittit. Testamentum etiam ideo nouum: quia nunquam est immutandum, vt alij ritus inducantur: & *hoc* scilicet sanguinem meum: *facite*, id est, sumite *in meam commemorationem*, id est, cõtrito & humiliato corde: non semel, sed *quotiescunque sumitis*. Et iustum est, vt hoc sumatis in memoriam mei: *quia quotiescunque manducabitis panem hunc*, id est, verum corpus meum, quod speciem & saporem panis retinet, ne sumentes illud abhorreant: *&* *quoties bibetis hunc calicem*, id est, sanguinem

meum

meum propter saporem & speciem A vini retinentem: quoties, inquam, hæc sumetis, *annunciabitis* .i. repræsentabitis *mortem Domini*: cui semper compati & commori debetis: faciētes hoc *donec* Dominus *veniat* ad iudicium: & seipsum vobis facie ad faciem tradat. ¶ Notandum est, cur Dominus Iesus post cœnam celebrato veteri pascha, corpus & sanguinem suum, nouum scilicet pascha discipulis tradiderit: quod satis competenti ordine factum est. Si enim prius nouum pascha, deinde vetus celebraret, non videretur per hoc B nouum sacramentum destruere vetera, nec finem esse veterum: sed videretur innuere, quòd iterum post hæc noua reducturus adhuc esset illa vetera: vt autem ostenderet omnia vetera in hoc nouo sacrificio finem habere, nec illa vnquam esse reducenda, congruè vetus pascha ad destructionem præmisit: & nouum pascha, quod permansurum erat supposuit, in quo omnium veterum finis fuit. Quandoquidem in commemorationem & in conformitatem C Christi sumenda sunt hæc sacramenta. *Itaque quicunque manducauerit panem*.id est, corpus Domini, *Vel biberit calicem* .i. sanguinem *Domini indignè*, id est, in scissura, in ebrietate: vel in huiusmodi malis, ille *erit reus corporis & sanguinis Domini*, id est, dānabilis propter corpus & sanguinem, Christi indignè acceptum. Ne *autem* reus fiat homo, *probet seipsum*, .i. examinet & diiudicet, se non conferens illi qui malè agit: quasi per D hoc iustitiam suam præferat: sed seipsc in contuitu infirmitatis suæ diiudicet: *& sic* probatus *edat de pane illo.& de calice bibat*. Oportet vt homo sic seipsum probet. *Qui enim manducat & bibit indignè*: hic *manducat & bibit*.non indulgentiam: sed *iudicium*.i. damnationem sibi:& merito: quia *non dyudicans*, id est, parum discernens ab alio cibo *corpus Domini*: quemadmodū non discernebant Corinthij: quia quod in toto præmiserat, de Corinthijs maximè intelexerat. Ex præmissis infert in eos: Quia indignè sumitis corpus Domini, nec ab aliis cibis illud diiudicatis: *ideo inter vos*. ô Corinthii, *multi* sunt *infirmi*, febribus & huiusmodi passionibus: *& multi imbecilles*, qui virtute membrorum priuantur, *&* etiam *dormiunt multi* somno mortis. Quia non examinamus nos, ideò sic affligimur. *Si verò nosmetipsos dijudicaremus*, id est, mala facta nostra diiudicaremus, id est, damnaremus flagello pœnitentiæ: *non vtique iudicaremur*, id est, damnaremur pro his à Domino. Vnde enim homo seipsum iudicat, inde liber euadit iudicium Dei. Et licet per infirmitatem & imbecillitatem sic affligamur à Domino, tamen *dum sic iudicamur*, & secundùm quosdam de nobis malè agentes, damnamur, nos alii, ne similiter peccemus, *corripimur à Domino*: in quo enim Deus iudicio agit contra impios, in eo misericorditer castigat suos. Corripimur dicō, *vt correcti non damnemur cum hoc mundo*: ideo non ait cum Corinthijs, sed cùm mundo. Intelligit etiam eis qui peccant non plus prodesse accepta sacramenta: quam his, qui in mundo, id est, in gentilitate adhuc permanent: quandoquidem indignè sumentes damnantur: & quia per damnationem impiorum corripimur. *Itaque fratres mei*, vt dignè & benè correpti suscipiatis, *cum vos conuenitis ad manducandum* cœnam Domini, *expectate inuicem*, id est, alter alterum, non anticipantes, constitutam horam accipiendi Dominicam cœnam. Secundùm enim traditionem Domini, consueuit Ecclesia in die cœnæ ad vesperum communicare. Dico vt expectetis. *Si quis verò esurit*, & legitimam horam expectare negligit: malo vt *manducet domi*, quam ante horam anticipet cœnam Christi: non tamen postquam comederit participaturus mensæ Christi. Sic inuicem expectare vos volo, *vt non conuenitis in iudicium*, id est, conuentus vester non sit vobis causa damnationis. Hæc supradicta

Iudicans seipsum liber euadit iudicium Dei.

modo

modo vobis proposui: quia scio vos sine his non posse saluari. *Cætera autem*, sine quibus tamen saluari potestis: sed ad incrementum gloriæ proficua: illa *cum ego venero disponam* vobis.

CAP. XII.

De spiritualibus autem, nolo vos ignorare fratres. Scitis autem quoniam cum gentes essetis, ad simulachra muta prout ducebamini euntes. Ideò notum vobis facio, quòd nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu. Et nemo potest dicere Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. Diuisiones vero gratiarum sunt, idem autem spiritus. Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus. Et diuisiones operationum sunt, idē verò Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autem datur manifestatio spiritus ad vtilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ. Alij autem sermo scientiæ, secundùm eundem spiritum. Alteri fides in eodem spiritu. Alij gratia sanitatum in vno spiritu. Alij operatio virtutum. Alij prophetia. Alij discretio spirituum. Alij genera linguarum. Alij interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur vnus, atque idem spiritus, diuidens singulis prout vult. Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia autē membra corporis cùm sint multa, vnum corpus sunt; ita & Christus. Etenim in vno spiritu omnes nos in vnū corpus baptizati sumus: siue Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes in vno spiritu potati sumus. Nam & corpus non est vnum membrum, sed multa. Si dixerit pes, quoniam non sum manus, nō sum de corpore: num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quia non sum oculus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem posuit Deus membra, vnūquodque eorum in corpore sicut voluit. Quod si essent omnia vnum membrum, vbi corpus? Nunc autem multa quidem

1.q.1 multa autem.

Rom 12.6 Ephes 4. 19. dis. c. 1. ... ex ... sancto.

A *membra, vnum autem corpus. Non potest autem oculus dicere manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarij. Sed multò magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt. Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus. Et quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent: honesta autē nostra nullius egent: sed Deus tēperauit corpus ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, vt non sit*

B *schisma in corpore, sed in idipsum pro inuicem sollicita sint membra. Et si quid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur vnū membrum, congaudent omnia membra. Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, secundò Prophetas, tertiò Doctores, deinde virtutes: exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. Nunquid omnes Apostoli? Nūquid*

C *omnes Prophetæ? Nunquid omnes Doctores? Nunquid omnes virtutes? Nunquid omnes gratiam habent curationum? Nunquid omnes linguis loquuntur? Nūquid omnes interpretantur? Aemulamini autem charismata meliora*. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.*

Infr. 14. * al. maiora.

Hic finis est de sacramentis altaris: nunc transit vt doceat eos de donis Spiritus sancti, in quibus grauiter errabant. Qui enim maiora dona acceperant, gloriabātur aduer-

D sus eos, quibus minores gratiæ concessæ fuerāt. Hi autem qui minus acceperant, desperabant: quia inferiores erant in donis Spiritus sancti. Qui verò maioribus gratijs abundabant, arrogabant hoc meritis suis: & meritis inferiorum hoc improperabāt, in hunc modum derogādo spiritui. Errabant etiam in hoc, quod gratias illas quæ inferiores erāt, vt genera linguarum, præferebant cæteris, magisque appetebāt. Vt autem hunc errorem depelleret, instruit eos sic, dicens.

Cætera quę disponã cum venero prę- A termitto: sed *de spiritualibus* vos docere illud nullo modo differo. *Nolo*, inquam, *vos fratres ignorare* de spiritualibus, id est, de donis Spiritus sancti, quid de his sentiendum sit vobis. Hoc autem de Spiritu dico quod facit cessare à malo,& operari bonum. Sed ad hoc inducendum præmittit similitudinem,dicens. Ideò scitote ꝙ Spiritus S. faciat non separari à Christo: *quoniam scitis quod cum* adhuc *essetis gentes*.i. gentiles, vel gentiliter viuentes: eratis *euntes ad simulachra muta prout ducebamini* à maligno spiri- B tum: quia alius ad immolandũ, alius ad thurificãdum, alius ad adorãdum ducebatur. Vbi ait, muta idola, ostendit quod ratione non ducebãtur, quæ satis discernere posset: idolum non esse Deum, sed per malignum spiritum. Et *ideo* quia à maligno spiritu ad malum ducebamini: per simile *notum facio vobis*, quod per Spiritum sanctũ à priori malo desistitis. Quod æquipollenter ait. Hoc facio vobis notum, *quod nemo loquens in spiritu Dei*, loquens actu, cogitatione, & ver- C bo: spiritus enim qui res est inuisibilis, non cognoscitur esse in homine, nisi per hęc quę extrinsecus videntur vel audiuntur: nemo inquam loquẽs in spiritu Dei: *dicit* similiter actu, verbo, cogitatione, *anathema*, id est, separationem à *Iesu*. Nemo enim habens donum Spiritus sancti poterit operari, cogitare: vel loqui, pro quo separetur à Iesu, quamdiu Spiritus in eo manserit. In hoc multum releuat desperationem eorum, qui minores D gratias acceperant: cùm dicat non posse separari à Iesu: in quo spiritus Dei per aliquod donum manserit.

Nec solùm facit Spiritus ne separemur à Iesu, sed etiam *nemo potest dicere* verbo, opere, cogitatione. *Iesus* est *Dominus* meus, quia ego seruus eius, id est, nemo potest bonum operari, *nisi in spiritu sancto*, qui per eum operatur. Iesus est Dominus meus. Hoc nequit dicere, qui non est seruus eius: quia si non est seruus, mentitur potius quam verum dicat. Hic multum deprimit eos, qui de maioribus donis se præferebant aliis: cùm dicat nihil esse ex merito hominis, sed totum in Spiritu sancto. Licet hoc indifferenter det spiritus declinare à malo, & facere bonum: gratiæ tamen eiusdem spiritus diuisim distribuuntur diuersis. Sed *licet diuisiones sint gratiarum, tamen idem* & indiuisus est *spiritus*, qui diuisas dat gratias. Et sicut sunt diuisiones gratiarũ, ita sunt diuisiones effectuum earum, s. ministrationum. Hic enim ministrat in episcopio, hic in sacerdotio, & sic in cæteris gradibus Ecclesiæ. Dicimus etiam ministrationes in quibuscunq; idoneè ministramus proximo. Et licet diuisiones sint ministrationum, tamen *idem* est *Dominus* qui dat gratiam in qua ministramus.

Sunt etiam diuisiones operationum, quæ in nobisipsis bene operamur: orando, vigilando, ieiunando: & hæ operationes sunt effectus gratiarum. *Et licet diuisæ sint operationes, tamen idem est Deus, qui operatur omnia* quæcunq; opportuna videt saluti *in omnibus*. Quod ita ait. Idem Spiritus, idem Dominus, idem Deus: nõ quod diuersas intelligat substantias, sed vt Trinitatem in personis, vnitatem designet in substantia. *Trinitas est in personis, vnitas in substantia.* Et licet sint diuisiones gratiarũm, tamen *vnicuiq. datur manifestatio spiritus* i. aliquod bonum per quod spiritus operari in eo manifestetur, *ad vtilitatẽ*. Sic.n. vtile est minus donum cui datur: sicut maius donum alteri. Deus enim non secundum merita hominũ gratias suas distribuit: plerũq; enim minus digno maius donum: plerunq; digniori minus datur: secundũ ꝙ Deus videt hũc magis opportunum ad illud exercẽdum, illũ ad aliud: enumerat gratias dicens: Diuisiones vtique sunt gratiarum. *Nam alij quidem*.i. discrete *datur per spiritũ* sapientia.i. cognitio diuinorum, *& sermo sapientiæ*, vt gratiosè eloqui possit quod bene sapit. *Alij autem* datur *scientia* de humanis & sermo: vt expedite loquatur quod scit: & hoc *secũdũ eũdẽ spiritũ*, excluso merito hominis. *Alteri datur fides* .i.

vel cōstantia fidei, vt pro fide tuenda non dubitet mori. Vel fides, quia nouit sacramenta fidei: & hoc *in eodem spiritu*. *Alij* datur *gratia sanitatum*: vt per virtutem spiritus possit depellere morbos: & hoc *in vno eodemq́; spiritū*: quia tædebat eū singulis donis spiritum apponere. compręhendit cęteras gratias: & ad vltimum subdit omnes dari per spiritum. *Alij* datur *operatio virtutum*, id est, miraculorum quæ contra legem naturæ fiunt: vt cœcum illuminare, mortuum suscitare. *Alij* datur *prophetia*, id est, reuelatio futurorum, vel intellectus scripturarum. *Alij* datur *discretio spirituum*: quia scit discernere, quo spiritu quisque operetur aliquid, vel loquatur. *Alij* dantur *genera linguarum*: quia scit loqui diuersis linguis. *Alij* datur *interpretatio sermonum*: quod græcum scit interpretari per latinum, vel è conuerso. Vel interpretatio sermonum, id est, expositio allegoriarum. Et cum diuersis hæc diuersa dentur, tamen *hæc omnia operatur vnus atque idem spiritus*: quem supra vocaui Deum & Dominum: spiritus dico, *diuidens singulis prout vult*, id est, per gratiam, non per meritum. ☞ Hic incipit ostendere diuersitatem membrorum in eodem capite, qui est Christus: & quomodo illa diuersa vnum fiant in capite Christo. Litera sic iungitur. Benè dico spiritus diuidens singulis, id est, diuersis membris diuersas conferens gratias. Nam Christus est vnum corpus diuersa habens mēbra: *sicut* vides quod *corpus* hominis, *vnum est, & tamen habet multa membra*, id est, diuersos actus habentia: & *tamen omnia membra corporis cum sint multa*, id est, diuersa, *sunt vnum corpus*. Ita Christus diuersa membra habet in Ecclesia: & tamen in eo capite vnum sunt: nec mirum: quia sicut per eandem animam diuersa membra viuunt, sic per eundem spiritum vniuersa membra eius regun-tur. Verè Christus est vnum corpus: *etenim omnes nos sumus baptizati* & viuificati *in vno spiritū*, transeuntes in

A vnum corpus Christi. Omnes dico indifferenter, *siue simus Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi*. Et sicut baptizati, sic etiam *omnes* post baptismum *potati sumus vno* eodemque *spiritu* in confirmatione: & in cæteris ordinibus Ecclesiæ. Verè nos baptizati sumus omnes, id est, verè sumus diuersa membra. *Nam sicut corpus* hominis *non est vnum membrum sed multa*: & per simile non est Christus vnum membrum, sed multa. Illud etiam totam refert sententiam.

B Nūc infert à superiori, quod nos omnes vno spiritū baptizati & potàti, sumus vnum corpus Christi: quia vnū: igitur *si dixerit pes*. i. inferius membrum in Ecclesia: *quoniam non sum manus*. i. talis operator vt ille: ideo *non sum de corpore* Christi; *non ideo sequitur, eum non esse de corpore* Christi. Quod est dicere, ille qui est inferior, non potest se abrumpere ab vnitate Christi: quia habet alium superiorem se, in eodem corpore Christi. Et sicut pes non abrumpitur, quia non est manus: ita *si dixerit auris*, id

C est, ille quem per alium docentem oportet intelligere, *quia non sum oculus* i. quia per me non omnia intelligo: ideo *non sum de corpore: non sequitur ideo non esse de corpore*. Dixerat superius, quod corpus non est vnum membrum, sed non dederat rationem quare: & hoc nunc subdit, dicens. Verè auris licet non sit oculus: tamen est de corpore: quia si ideo non esset: sequeretur quod oculus esset totum corpus. Sed si ocu-

D lus esset totum corpus, vbi est auditus? Ecce penuria in corpore. Et si auditus est totum corpus, vbi est odoratus? Iterum penuria. Per odoratum, discretionem boni & mali accipimus. Ne autem in corpore esset hæc penuria. posuit nunc Deus diuersa membra, vnumquodque eorum in vno corpore, sicut voluit distribuens eis gratias Non solùm propter remouendam penuriam, vnum membrum non est totum corpus, sed etiam ideo esse non potest: quia *si essent omnia membra vnum membrū*,

vbi

vbi eſſet corpus? Periret vtique corpus: quia ſi omnia membra eſsẽt manus, nec ſic eſſet corpus hominis. Si iterum oẽs in Eccleſia eſſent Apoſtoli, vel vnum aliquid: nec ipſi eidem eſſent Apoſtoli, cùm non eſſenr quibus prædicarent. Quandoquidem ſi vnum membrum totum corpus dicitur, & penuria in corpore, & etiam defectus corporis ſequitur: *Propterea nunc quidem multa & diſcreta ſunt mẽbra, corpus autem* horum membrorum *vnum eſt*. Et quia ex neceſſitate inferiora vt ſuperiora mẽbra ſic ſunt in corpore: *igitur non poteſt oculus dicere manui*, id eſt, ſuperior inferiori: *non indigeo opera tua*: cùm vnũ membrum ablatum penuriam faciat corpori. Per hoc ſatis apparet, quòd qui maius donũ accepit: non habet vnde ſe prę̃ferat ei, qui minus accepit: cùm inferior ſic faciat penuriam corporis, vt ſuperior, ſi remoueatur. *Aut iterum caput pedibus*. Superior ſimiliter inferiori dicere non poteſt, *non eſtis mihi neceſſarij*: cùm oculus purgatione per manum indigeat, caput vt pedibus portetur: ad hoc quod guſtare, audire, vel videre deſiderat. Inferiora non tantùm non ſunt neceſſaria, ſed etiam multò magis ſunt neceſſaria aliquãdo ea membra corporis, quæ videntur eſſe infirmiora. Plę̃runque etiam quilibet idiotæ magis neceſſarii ſunt in procuratione Eccleſiaſticorum, quàm hi qui magis ſapientes ſunt, ſecundùm opportunitatem temporis. Et ea *membra* Eccleſię *quæ putamus ignobiliora*, quia labuntur, aliquando *his circundamus abundantiorem honorem*.i. hos tales ſolertiori cura fouere debemus: & reducere ad meliora. Noſtra etiam mẽbra *quæ inhoneſta ſunt*, vt pudenda in corpore. Et fornicator ille qui vxorem patris duxerat in Eccleſia Corinthiorum. Vt Dauid quando peccauit in vxorem Vrię. Hæc inhoneſta *habent abundantiorem honeſtatem*.i. diligens & honeſta cura exhibẽda eſt eis, ne ſi ſpernantur deſperent: quia fortaſſe cras perfecti erunt, vt in Dauid viſum eſt. Inhoneſta indigent hone-

A ſtate: ſed *honeſta* membra *non egent vllius* honoris, impenſi ſibi ab alio. Qui enim perfecti ſunt, non egent alio. Honeſta quidem nullo egent: *ſed Deus temperauit*.i. modificauit corpus, vt honeſta ornarent inhoneſta. Temperauit inquam *tribuendo abundantiorem honorem* ei membro, cui aliquid deerat: vt membrum ægrum maiori dilectione foueremus, quàm ſanum. Ideò ſic temperauit, *vt non ſit ſchiſma*.i. diſcordia *in corpore* Chriſti: *ſed* omnia *membra ſollicita ſint pro inuicem*, id eſt, alterum pro altero: B *ſentientes idipſum*, id eſt, anguſtiam proximi iudicantes propriam. *Et ſi quid* moleſtiæ *patitur vnum membrũ; compatiantur omnia membra: ſiue gloriatur vnum membrum, congaudeant omnia membra*. Et quicquid dixi de vnitate corporis Chriſti, totum ſpectat ad vos ô Corinthij: quia *vos eſtis* vnum *corpus Chriſti: &* diuerſa *membra* pendentia *de membro* Chriſti, qui vos de fide docuit. Vel membra pendentia de membro, id eſt, de capite C Chriſto: qui ſupremum membrum eſt Eccleſiæ. Locutus eſt ſuperius de diuerſitate membrorũ Chriſti, quomodo vnum ſint in capite ſuo Chriſto: loquitur adhuc de eiſdem membris ſecundùm diuerſitates donorũ, quæ habent à Spiritu ſancto; volens comparare dona illa inter ſe, quæ magis ſint vtilia, quàm minus: vt charitas & Prophetia, quæ maxima ſunt. Loqui diuerſis linguis, longè his inferius. Et hæc ideo comparat, D quia Corinthii genera linguarũ (quę vltima erat) præferebant omnibus gratijs. Litera ſic iungitur. Vos eſtis membra pendentia de membro, id eſt, de capite Chriſto: in quo vnum corpus eſtis, & in hac vnitate diſcretio: quia *quoſdam quidem*, id eſt, diſcretè *poſuit Deus in Eccleſia. Primum*.i. in primo & excellẽtiſſimo gradu ponens *Apoſtolos. Secũdùm* poſt Apoſtolos poſuit *Prophetas*, id eſt, viros illuminati ſenſus, qui aperirent ſcripturas. *Tertiò* gradu ſub Prophetis poſuit *Doctores*, qui de moribus inſtruerent. In his tribus ſeruauit ordinem,

gnoſcerem, vel linguis angelorum A loquerer. Cùm enim angeli aſſumptà forma aliqua hominibus loquuntur, neceſſe eſt vt verba humana proferant: ſi autem hæc eadem verba loquar. vel ita. *Si loquar linguis hominũ*, id eſt, humaniter viuentium: *&* linguis *angelorum*.i.eorũ qui in hoc mũdo contemplatiuè viuunt: *charitatem aũt non habeam; factus ſum* inutilis *velut æs ſonans*: quod infructuosè quãtum ad ſe pertunditur; *aut velut cymbalum tinniẽs*: quod aures hominum delectat, ſeq; pertundit & diminuit. *Et ſi habuero prophetiam*, vt illuminato B ſenſu ventura prædicerem. *Et ſi nouerim omnia myſteria*, id eſt, figuras operum Dei: vt diluuium figura fuit baptiſmi, & ſimilia. *Et* ſi nouerim *omnem ſcientiam*, id eſt, ipſorum myſteriorum ſignificationem. *Et ſi habuero omnem fidem, ita vt montes* (ad literam) *transferam*. Hoc enim erat meritum fidei, vt ſi fidelis diceret mõti tollere hinc, & mittere in mare, ita prò certo fieret. Vel aliter.

Matt. 21. 21 Si habuero tam perfectam fidem vt montes, id eſt, diabolos ab obſeſſis C corporibus transferam in porcos vel in huiuſmodi; *charitatem autem non habuero, nihil ſum*, id eſt, nullius meriti propter fidem ſine charitate iudicor. *Et ſi diſtribuero*, id eſt, diuerſis tribuero non ſuperflua mea tantùm, ſed etiam *facultates meas*, id eſt, quæ facultas & poſſibilitas eſſet mihi retinere: diſtribuero dico non in ſuperflua, ſed *in cibos*: nec diuitum ſed *pauperum*, & omnes quotquot ſunt facultates: *Et ſi tradidero corpus* D *meum, ita vt ardeam*, ſicut B. Laurentius, *charitatem autem non habuero, nihil mihi prodeſt*. Cætera ſine charitate non proſunt, ſed *charitas* etiam ſi per ſe conſiderari queat, *patiẽs eſt*, id eſt, virtutem patientiæ habet, etiam ſi nihil quandoq; patiatur. *Eſt* etiam *benigna*, id eſt, larga & abundans dilectione proximi, etiam ſi nõ habet quid tribuat. Poſtquam bona in charitate poſuit, mala remouet ab eâdem, dicens. *Charitas non æmulatur*, id eſt, nemini inuidet. *Non*

Charitati nullũ malum inest.

A *agit perperam*, id eſt, peruersè aliquid: *non inflatur*, id eſt, non ſuperbit de temporali bono vel ſpirituali: *non eſt ambitioſa*, vt dignitates mundi concupiſcat: *non quærit quæ ſua ſunt* tantùm, ſed æquè vtilitati intendit proximi, vt ſuæ. Vel non quærit, id eſt, non requirit quæ ſua ſunt, ſi quis abſtulerit ei. *Non irritatur*, id eſt, non prouocatur ad iram, *non cogitat malum*: vt dicat vel inferat alicui. *Non gaudet ſuper*, id eſt, de *iniquitate*: ſi videt iniquè agi in proximum; potius compatitur: *congaudet autem veritati*, B id eſt, ſecundùm veritatem loquẽti vel agenti. *Omnia* etiam aduerſa quæ inferuntur patienter *ſuffert*: tolerat omnia: credit quæcunque de Deo ſane credi oportet. *Omnia ſperat* & in præſenti virtutes, & in futuro gloriam. *Omnia ſuſtinet*, id eſt, ſi differatur retributio, longanimis eſt in ſuſtinendo. Alia excellentia charitatis ſcilicet, quia *charitas nunquam excidit*, id eſt, permanens eſt in æternum: & nunquam præteriit. Verè charitas ſola non excidit. Nam pro- C phetiæ & ſcientia quæ inter cætera magis ſtare videntur, illa deſtruuntur. *Siue enim Prophetiæ* ſint, *euacuabuntur* in futuro. Cùm enim omnia omnibus aperta fient, quod prophetarent? *Siue linguæ* ſint, illæ *ceſſabunt*, omnibus enim in futuro idẽtitas erit ſermonis. *Siue ſcientia* quæ nunc habetur, illa *deſtruetur*: Quia de ſcientia quibuſdã videbatur, quod permanẽs eſſet; probat quod reuera ſciẽtia præſens deſtruetur: quia nũc *cognoſcimus*, D .i. ſcimus *ex parte*.i. imperfectè. Et verè prophetia euacuabitur. Nam nũc *prophetamus ex parte*.i. imperfectè: *ſed* in futuro *cum venerit quod perfectum eſt, euacuabitur* omne illud *quod ex parte*.i. imperfectum *eſt*. ¶ Opponeret aliquis. Verùm quidem eſt quod ſciẽtia nunc eſt imperfecta, ſed perfecta erit in futuro: ſed tamẽ illa pars ſciẽtiæ quę nũc eſt, non deſtruetur: ſed in illa totalitate ſcientiæ claudetur & hoc per inductam ſimilitudinẽ Paulus deſtruit, quòd nec illa ſciẽtia, quę nunc eſt permaneat: quia quemad- Scientia euacuatio.

modum puer nil per rationē, ſed per ſenſus & per quaſdam imagines intelligit de lapide quòd durus ſit & ſolidus,& de aliis ſimiliter:cum autem idem puer factus eſt vir,dimiſſis imaginibus,iam non corporali ſenſu diſcernere quærens, ſola vi rationis lōgè melius cognoſcit de eiſdem; ita vt ſenſualis & imaginaria cognitio, quam puer habuit, nulla iam ſibi ratione vtenti eſſe videatur:ſic ſcientia huius mundi per quaſdam ſimilitudines imaginatur Deum: vt quia videt aliquem potentem, penſat Deum qui hunc creauit, longè potentiorem; & de cæteris ſimiliter: Sed in futuro cognoſcemus Deum ſicuti eſt: quem non cognoſcimus modo ſicuti eſt, ſed tantum imaginamur per quaſdam ſimilitudines. Et quia tunc perfecta: nunc imperfecta: tunc ſecundùm veritatem rei: nunc ſecundùm imagines tātum: propterea dixit ſcientiam deſtrui. Dilectio autem non deſtruetur: quia eundem tunc diligemus, quem nunc diligimus, licet tunc perfectius. Verè quod imperfectum eſt euacuabitur cū venerit quod eſt perfectum: quemadmodum videtis, quod *cum eſſem paruulus*, vim rationis ignorans, *loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus*, omnia imperfectè. *Sed quando factus ſum vir*, & vim rationis exercui, *euacuaui ea quæ erant paruuli*: quia iam ratione longè melius intellexi ea, quæ dum eram paruulus vix per imagines & ſenſus aliquantulum cognoui. Similiter quemadmodum pueri *videmus nunc* .i. in præſenti Deum *per ſpeculum*,id eſt,non per veritatem rei ſicuti eſt: ſed per quandam ſimilitudinem qua Deum imaginamur: nec per ſpeculum quod aliquantulum ſit lucidum, ſed poſitum *in ænigmate*,id eſt, in obſcuritate tanta vt veritas rei ſecundùm quod eſt, nullo modo cognoſcatur: ſed *tunc* in futuro *videbimus* Deum *facie ad faciem*, id eſt,videbimus Deum ſicuti eſt. Et quia ſic erit, apparet quod præſens ſcientia penitus deſtruetur: ſed charitas per-

A manebit: dum eundem quem nunc diligimus, in futuro diligemus. De vobis vtique ſic erit: vt nunc imperfecte tunc perfecte cognoſcatis: quia ego ipſe *nunc cognoſco* Deum *ex parte*, id eſt, imperfectè: *ſed tunc* in futuro *cognoſcam* eum tam perfecte, *ſicut & ego cognitus ſum* à Deo:cui nihil latet in me. Ideò charitas eſt excellentior, quia cum alia deſtruantur, illa ſola permanebit: & etiam nunc dum in præſenti cum alijs virtutibus permanet: excellentior eſt omnibus illis. B Sed litera ſic iungitur. In futuro deſtruentur, *ſed nunc manent fides, ſpes, charitas*. Per has omnes virtutes intelligit quod fidem, ſpem, & charitatem, ſatis leuiter habere poteſtis:quia non ſunt niſi *tria hæc*: & cum tam pauca ſint, præparant omnem gloriam. Et licet ſimul maneant, tamen *charitas eſt maior horum*, id eſt, inter hæc vel maior his, fide ſcilicet & ſpe: & quia permanebit in æternum: & nunc maior eſt. ideo ſectamini charitatem præcipue, non genera linguarum.

C

CAP. XIV.

SEctamini charitatem, æmulamini ſpiritualia, magis autem vt Prophetis. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo. Nemo enim audit, ſpiritus autem loquitur myſteria. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & conſolationem. Qui loquitur lingua, ſemetipſum D *ædificat, qui autem prophetat, Eccleſiam* * *ædificat. Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. Nam maior eſt qui prophetat, quàm qui loquitur linguis: niſi forte interpretetur, vt eccleſia ædificationem accipiat. Nunc autem fratres, ſi venero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero, niſi vobis loquar, aut in reuelatione: aut in ſcientia, aut in prophetia, aut in doctrina? Tamē quæ ſine anima ſunt vocem dantia, ſiue tibia, ſiue cithara, niſi diſtinctionē ſonituū dederint, quomodo ſcietur id quod cantatur,*

* Habet Dei.

*tur, aut quod citharizatur? Etenim si incertã vocẽ det tuba, quis parabit se ad bellũ? Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aëra loquẽtes. Tam multa, vtputa genera linguarũ sunt in hoc mundo, & nihil sine voce est. Si ergo nesciero virtutẽ vocis, ero ei cui loquor barbarus, & qui loquitur mihi barbarus. Sic & vos quoniã æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ, quærite vt abundetis. Et ideò qui loquitur lingua, oret vt interpretetur. Nã si orem lingua, spiritus meus orat, mens autẽ mea sine fructu est. Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo & mente. Psallã spiritu, psallam & mente. Cæterùm si benedixeris spiritu, quis supplet locũ idiotæ? Quomodo dicet amen super tuam benedictionem? Quoniam quid dicas, nescit. Nam tu quidẽ benè gratias agis, sed alter non ædificatur. Gratias ago Deo * quod omnium vestrum lingua loquor. Sed in Ecclesia volo quinq; verba sensu meo loqui, vt & alios instruam, quàm decẽ millia verborũ in lingua. Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, sensibus aũt perfecti estote. In lege enim scriptum est. Quoniam in alijs linguis, & in labijs alijs loquar populo huic: & nec sic exaudiẽt me, dicit Dominus. Itaq; linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: Prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. Si ergo cõueniat vniuersa Ecclesia in vnũ, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent, quid insanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota, conuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta enim cordis eius manifesta fiũt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronũcians quod verè Deus in vobis sit. Quid ergo est fratres? Cum conuenitis, vnusquisq; vestrũ psalmũ habet. Doctrinam habet. Apocalypsim habet. Linguam habet. Interpretationem habet, omnia ad ædificationem fiant. Siue lingua quis loquitur secundum duos, aut vt multum tres, & per partes, & vnus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi aũt loquatur & Deo. Prophetæ autem duo aut tres dicant, & A cæteri dijudicent. Quod si aliquid * reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, vt omnes discãt, & omnes exhortentur. Et spiritus prophetarum prophetis subiectus est. Non enim dissensionis est Deus, sed pacis: sicut in omnibus ecclesiis sanctorũ doceo. Mulieres in ecclesiis taceãt. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. Si quid aũt volũt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. An à vobis verbũ Dei processit? B an in vos solos peruenit? Si quis videtur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata. Si quis autẽ ignorat, ignorabitur. Itaq; fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia autẽ honestè & secundũ ordinem fiant in vobis.*

* Habet meo.

Esa. 28. 11.

* Alij.

1. Tim. 2. 23. dist. mulier. Gen. 3. 16.

37. dist. idem s. & 38. dist. qui ea 15. q. 1. §. 1.

POstquam de charitare probauit, quod excellentior esset non solùm linguis, sed & omni virtute; probat quod prophetare dignius & vtilius sit in Ecclesia, quã loqui linguis: & hoc probat mulris modis, dicens. C Licet dicam præ omnibus *sectamini charitatem:* volo tamẽ *æmulemini spiritualia* .i. desideretis spirituales gratias. Et cum omnes vtiles sint: *tamen* desiderate *vt prophetetis magis*, quam loqui linguis. Et magis vtiq; est desiderãdum: *quia* ille *qui loquitur lingua* incognita, *loquitur non hominibus* .i. non ad ædificationem hominum, *sed Deo* .i. ad honorem Dei tantum, qui linguam dedir: Verè nõ hominibus, *nam nemo* hominum *audit* .i. intelligit quæ ille loquitur: sed licet nemo D audiat, tamen *Spiritus* sanctus *loquitur mysteria* per illum loquẽtem lingua incognita. Verè magis vtile est prophetare quam loqui linguis: quia ille qui prophetat loquitur hominibus ad ędificationem. Vel iungamus ad proximum: vt tamẽ eadem sit sententia: propter hoc quod nam, quia, enim proximis respondere debent: loquens linguis non loquitur hominibus. *Nam* ille tantum *qui prophetat*, id est, qui obscuritates scripturarum aperit. Hic *loquitur hominibus ad ædificationem*, id est, vt instruat

A ruditatem eorum: & postquam instructi sunt *ad exhortationem*, vt ad meliora se erigant: *& ad consolationem*, vt in tribulationibus fortes appareant. Ille verò *qui loquitur lingua* incognita, vt plus *aedificat semetipsum:* quandoque nec se: quia non intelligit, opposita sententia. Sed ille *qui prophetat*, dum scripturas aperit, totam *Ecclesiam aedificat*. Et quia tanta vtilitas est prophetandi, *volo* vtiq; *vos omnes loqui linguis*, sed *tamen magis* volo vos *prophetare*. Propterea, quia ille *qui prophetat maior est* dignitate, & merito, & vtilitate, *quam* ille

B *qui loquitur linguis, nisi fortè* (quod vix contingit) ille *interpretetur*, id est, exponat cognita lingua, quod incognita loquitur, *vt* sic *Ecclesia accipiat aedificationem* per eius interpretationem, quae interpretatio idem valet quod prophetia. Probat per similitudinem sui, quod non debeant insistere varietatibus linguarum, dicens. Quia per linguam incognitam Ecclesia non aedificatur, non sunt linguae ideò multum appetendae, nec etiam ideò, quia sic ego *nunc* etiam cum iam conuersi estis: & linguas

C habetis, *venero ad vos fratres, loquens linguis* inauditis, *quid vobis prodero, nisi loquar vobis, aut in reuelatione: aut in scientia: aut in prophetia, aut in doctrina*, id est, si nihil loquar vobis in aliquo genere instructionis. Reuelationem & prophetiam, dona Dei intelligit. scientiam & doctrinam industrialia: habentur enim per industriam hominis. Et vocat doctrinam, quod quis addiscit ab alio. Scientiam autem hoc, quod studio, & proprio exercitio intelligit de scripturis. Vel doctrinam de moribus, in quo operari oportet: scientiam de naturis rerum, in quo speculatio sola sufficit. Prophetiam vocat continuam futurorum cognitionem: non per figuras aliquas, sed sola insinuatione Spiritus Sancti: reuelationem vero, subitam cognitionem futurorum: vt aliquis abreptus à spiritu subitò futura praedixerit, & mox spiritus ab eo recesserit.

Doctrina.

Scientia.

D

Prophetia.

Reuelatio.

Vel reuelationem .i. cognitionem futurorum per somnia: vt in Daniele & Ioseph. Vel per res gestas: vt Noe per arcam. Probat idem similitudine inanimatorum, dicens. Licet de me ipso exemplum vobis adduxerim: *tamen* non oportuit: quia in his *quae sunt sine anima, vocem* .i. sonum *dantia: siue* hoc sit *tibia, siue cithara: nisi dederint distinctionem sonituum, quomodo scietur quod canitur, aut quod citharizatur?* Sic & vos, quia indistinctos sonos confunditis: non intelligitur quod dicitis. Iterum per aliud probo non esse appetendam confusionē linguarum. Etenim *si tuba det incertā vocem*, cū distincta sit vox tubae, inuitans ad bellum: *quis* propter incertam vocem *parabit se ad bellum?* Nemo vtiq;. Vel illud etenim iungitur ad proximum. Cithara vel tibia confusè sonans, non intelligitur. Nā tuba per simile dans vocem incertā, non intelligitur. Et sicut tuba dans incertam vocem non intelligitur, *ita & vos, nisi per linguam dederitis manifestum sermonem, quomodo scietur* ab auditoribus *id quod* à vobis *dicetur?* Nesciētur vtique. *Nam* vos *eritis loquentes in aera* .i. frustra verberantes aerem. Loquentes dico *tam multa vt puta*, id est, sicut *genera linguarum* infinita *sunt in hoc mundo: & in* singulis linguis *nihil est sine voce:* vnumquodque habet proprium & distinctum ab alijs vocabulum. *Ergo* quia linguae sunt diuersae, & voces distinctae: *si ego nescìero virtutem*, id est, significationem *vocis*, quam profero, *ero barbarus ei cui loquar: & qui loquitur mihi, barbarus* similiter videbitur: sic estis & vos in alterutrum barbari. Vel vt hic incipiat versus. *Sic*, id est, hac ratione: quia incognitè loquitur, barbarus iudicatur: *vos etiam, quoniam estis aemulatores spirituum*, id est, desideratores spiritualium bonorum, *quaerite vt abundetis* in his donis quae valent *ad aedificationem Ecclesiae:* vt prophetia. Et ne intendatis varietatibus linguarum: quia illa dona appetere debetis, quae valeant ad aedificationem

tionem Ecclesiæ. *Ideò* ille *qui loquitur lingua* incognita, *oret* Deum *vt interpretetur* .i. vt sciat interpretari audientibus, quod aliena lingua loquitur. Vel ita, Qui loquitur lingua, oret, id est, loquatur: ita vt quod perorat interpretetur. Sic vtiq; loquendum est, vt interpretatio comes sit. *Nam si* ego ipse *orem*, id est, loquar: vel orem Deum *lingua* incognita: *spiritus meus*, id est, Spiritus sanctus mihi datus: vel spiritus meus, id est, ratio mea, quæ licet non intelligat, bonum tamen scit esse quod dicit: quia ex dono Dei: ratio, inquam, vel spiritus meus in me *orat* Deum. Vel orat, id est, loquitur: *sed mens*, id est, intellectus meus *est sine fructu*, id est, sine vtilitate compunctionis: quia per hoc quod non intelligo, compungi nequeo. Quandoquidem si lingua incognita loquor sine fructu sum, quia non interpretor. *Quid ergo est*, id est, quomodo orandum est? Ita vtique *orabo*, vel loquar *spiritu*, id est, voce incognita quam spiritus dat, vel ratio est & ita *orabo* vt etiam *mente*, id est, intelligentia: quia quod intelligam, illud tantùm proferam. Verè orabo spiritu & mente: nam ego *psallam spiritu*, *psallam & mente*. Psallere dicit orare Deum consona vocis modulatione, quę consonantia diuersarum vocum in Ecclesia innuit, omnes in consonantia fidei & vitæ debere laudare. Bonum est spiritu simul & mente orare; *cæterùm*, id est, sed *si tu bene dixeris spiritu*, id est, voce incognita tantùm, *qui* in tua oratione *supplet locum*, id est, vocem *idiotæ?* Consuetudo erat in Ecclesia vt idiotæ, id est, rudes in fide, etiam illiterati quando perorabat sacerdos, responderent amen, & cum spiritu tuo: sed modo perorante aliquo lingua incognita, etiam prudentiores nesciebant vbi finis: vbi medium orationis: quia non intelligebant: & sic non poterant facere, nec illud quod idiotæ consueuerant respondere. Idioma dicitur proprium, inde dicuntur idiotæ qui in proprietate naturæ adhuc sunt: nihil scientes nisi

Psallere est orare.

Idioma quid dicitur.

A quod à matribus pueri didicerunt: vel illud, cęterum, nomen fit: ita. Propter hoc quod præmissum est, nō debetis orare lingua tantum: cæterum, id est, aliud, propter quod ne faciatis idem, quia si tu bene dixeris spiritu &c. Verè nemo supplet locum idiotæ: quādo tu incognita voce peroras: *quomodo* enim *dicet amen, super tuam benedictionem*, etiam sapiēs: *quoniam nescit quid dicas?* Nō enim intelligit, quando tu incognita lingua loquēs, finire debeas aut procedere. De hoc quod proximus te non intelligit reprehēdo te: nam secundùm propriā

B personam te non reprehendo. *Nam tu quidem benè gratias agis* quantū in te est: *sed* ideò male, quia *alter* .i. proximus *non ædificatur*: quia nec intelligit. Vel ibi supra iungitur. Iuste dixi benedixeris: nā tu quidem benè gratias agis, quantum in te est: sed frater non instruitur. Probat iterum exemplo & auctoritate sua, quod non adeò debeant sectari linguas, dicens. Nolite loqui lingua: ita vt non sit instructio proximi. *nam ego* quem imitari debetis *volo loqui in Ecclesia quandoque*.i. pauca *verba meo sensu* .i. intel-

C lectu, vt quod loquar intelligam. Per hoc notat eos sic quandoque loqui, quod nec ipsi se intelligerent. Volo, inquam, loqui meo sensu: *vt & me & alios instruam*. *quā* electiuum. quod nullo modo volo loqui: scilicet, *decem millia* .i. infinitatem *verborū lingua* incognita: quod vtique possem si vellem, & inde *gratias ago Deo: quoniam* ego si placet *loquor lingua omnium vestrum*: sed, id est, tamen in Ecclesia volo &cęt. Ideò Paulus se dixit habere genera linguarum: ne dicerēt Corinthij, quia non habet lin-

D guas. ideò nobis de linguis improperat. Iterum aliud quare non appetāt linguas, quia efficiuntur sic paruuli. Sed litera sic iungitur ad proximum. Sicut in me videtis, loquimini vestro sensu: & similiter, *fratres* sectando linguas quarum sensum non habeatis, *nolite pueri effici sensibus*: qui loquuntur quod non intelligunt: *sed estote paruuli secundùm*

malitiam:

malitiam: & hoc dicit, quia erant multum malitiosi sensibus vel cogitatione, verbo & actu. Paruuli quidem malitia: *sed sensibus estote perfecti*, i. perfectam intelligentiam, appetentes vt prophetare possitis. Iterum ideò linguæ non sunt appetendæ vobis: quia fideles estis & *linguæ non fidelibus, sed infidelibus* prosunt. Et quod ita sit, auctoritatem præmittit Esaiæ: quam tamen in lege esse dicit, legis nomine prophetiam designans. Verè non fidelibus sed infidelibus. *Nam in lege scriptum est* illud, quoniam vel ibi continuatur, vel hic ponitur pro quod. ¶ Hoc, inquam, scriptum est, *quod in alijs linguis*, id est, in varietate linguarum: *& in alijs labijs*, id est, in alijs sermonibus: quia prius de carnalibus, nunc autem de spiritualibus *loquar populo huic*, Iudaico infideli, vt mirãtes nouitatem linguarum, audiant me: *& tamen nec sic*, id est, pro tam euidenti miraculo *exaudiẽt me*. Quodque ita sit credite: quia hæc *dicit Dominus* (ait in alijs labijs nihil ad probationem, sed mos est vt anctoritates perfectæ ponantur.) Nunc de lege præmissa infert Paulus. Quia populo incredulo diuersæ linguæ propositæ sunt: *itaque per* hoc apparet, quod *linguæ in signum*, id est, causa miraculi sunt *non fidelibus*, quorum fides non eget miraculis, *sed infidelibus*, qui nouitate miraculorum ad fidem trahendi sunt. Opposita sententia. Linguæ non fidelibus sed infidelibus: *prophetiæ autem non fidelibus*, stultum enim esset mysteria fidei reuelare incredulis. *sed fidelibus*. Et quia vos fideles estis: quærite prophetiam quæ fidelibus congruit. Iterum aliud quare non appetant linguas: quia si illis loquentibus in Ecclesia varijs linguis, fortè infideles intrauerint: putabunt eos insanire. Litera sic iungitur. Quia linguæ non sunt in signum fidelibus: ergo vos qui estis Ecclesia, quare propter linguas insani reputamini? *Si enim conueniat vniuersa Ecclesia in vnum, & omnes loquantur linguis* incognitis: illis autem varietate linguarum concla-

Isai. 28. 11.

Fides fidelium miraculis non eget.

A mantibus, *intrent idiotæ* Ecclesiam, aut infideles aliqui *nonne dicerent quod vos insanitis*, quia phrenetico more tumultuatis? Varietate linguarum conclamantes insanos dicent. *Sed si omnes* in Ecclesia *prophetent*, aperiendo scripturas: *intret autem* illis prophetantibus *aliquis infidelis vel idiota:* statim *conuincitur ab omnibus* ibi prophetantibus. Audiens enim præcepta Dei mysteria fidei, sua conscientia conuincit eum & arguit: & ita *diiudicatur*, id est, iudicabilem & damnabilem se cognoB scit, instructus *ab omnibus*, qui ibidem prophetant, & tunc *occulta cordis eius manifesta fiunt* sibiipsi: quia in quibus se peccasse non putabat, per doctrinam quam audit, grauiter se reum cognoscit. *Et ita* conuictus, *cadens in faciem, adorabit Deum*, vt accipiat remissionem peccatorum. *pronuncians* etiam palam omnibus, *quòd Deus verè sit in vobis* prophetantibus: quos linguis tumultuantes paulò ante dicebat insanire. Quia nec indiscretè eos vult loqui linguis, ne iudicentur insani; nec iterum vult C eos penitus reijcere donum Dei, scilicet, loqui linguis. determinat quo modo vtantur hoc præcipuè & alijs donis: omnia faciendo ad vtilitatem proximi. Litera sic iungitur. Quandoquidem linguis tumultuantes insani dicimur. Prophetantes verò Deum in nobis habere dicimur. *Quid ergo* faciendum *est fratres?* Prophetabitis semper, neglectis penitus linguis? Minimè: sed *cum conuenitis vnusquisque habet* donum suum. Alius *habet Psalmum*, vt cantet, vel interpretetur psalmos in Ecclesia. D Alius *habet doctrinam*, vt sciat instruere de moribus. Alius *habet Apocalypsim*, id est, reuelationem occultorum. Hæc tria posuit solum ad similitudinem; duo quæ sequuntur, ad intentionem. Alius *habet linguam* incognitam. Alius *habet interpretationem* scripturarum, id est, prophetiam: & cum hæc omnia habeatis: *omnia* fiant in vobis *ad ædificationem Ecclesiæ*. Siue illud faciatis siue

Apocalypsis reuelatio occultorum.

aliud:

A

aliud: *siue aliquis loquitur lingua* incognita hoc fiat *secundum duos* .i. duobus tãtum sic loqui permitto: *aut secundum tres, vt multum* dicam: non enim plus quã tribus hoc licere concedo: nec hic duo vel tres in eadem parte templi conclament: sed *per partes*: vt si ille in capite, hic in fine Ecclesiæ. Vel per partes diei, vt hic hora tertia, ille sexta. Nec hi loquantur sine propheta: sed semper *vnus* præsto sit: vt quod insusitato modo dicitur, populari lingua *interpretetur. Si autem* obijcitis, quod quandoque *non fuerit* præsto *interpres*, malo vt loquens lingua *in Ecclesia taceat*, quam sine interprete barbarum frẽdat. Ecclesiæ non, *sed loquantur sibi & Deo*.i. instructioni sui & diuinę laudi. Sicut loquentes linguis, sic etiam *Prophetæ duo aut tres dicant* in Ecclesia, & per partes similiter. Diceret alij. Nos qui tantundem scimus, nonne prophetabimus? Minimè. sed *cæteri prophetæ dijudicent* ea quæ docẽtur ab illis fratribus, vt si quid malè doceant, cæteri corrigãt illos. Iterum aliud de prophetis. *Si vero* repentè *fuerit reuelatum quid* à spiritu *alij sedenti*. surgat & loquatur ille, *&* qui *prior* loquebatur, modo taceat. Contingebat enim plerumque, vt spiritus subito arriperet aliquem: & de hoc præcipit Apostolus, vt quando hoc contigerit, hic talis permittatur loqui. Loquatur qui prius sedebat, & alter taceat. Et hoc ideò dico, quia vos *omnis potestis prophetare*: eundo per singulos: sollummodo videatur, *vt omnes discant* .i. instruantur per prophetãtem. Plerumq; enim contingit, vt qui sapientem se putabat, addisceret quod nesciret, per illum subito inspiratum. Discant dico, *&* sic *omnes exhortẽtur* ad meliora: ideò pręcipio vt prior taceat. Nam *spiritus prophetarum subiectus est prophetis*.i. Spiritus sanctus nõ compellit eos loqui, velint nolint, quia cum spiritus sit Deus, *nõ est Deus dissensionis*. quæ vtique dissensio fieret, si conclamando litigarent. *Sed est* Deus *pacis* & concordiæ: quæ pax seruatur si se alternatim supportaue-rint. Hoc autem de linguis & prophetia: & charitate, & omnibus præmissis dico vobis: *sicut* ego idem *doceo in omnibus ecclesijs*, doctrinam quam imitamini: quia Ecclesijs *sanctorum*. Vel illud Idem sequenti literæ iungitur. Omnes quidem viri prophetare possunt, sed mulieres nunquam: & hoc dico sicut in omnibus ecclesijs doceo: immò *taceant mulieres in ecclesijs: non enim* à me vel alio doctore *permittitur eis* in Ecclesia *loqui: sed* præcipio eas vbique *subditas esse viris*, quibus se parificarent,

Mulieres in ecclesijs non loquantur.

B

si in Ecclesia loqui præsumerent. Et hoc de mulieribus dico, quod subditæ sint, *sicut etiam lex dicit* in Genesi. Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui. *Gen.3.16.* Dicerent illæ. Nolumus loqui: sed tantùm interrogare. Non sic vtique. *Sed si quid volunt discere, interrogent viros suos*: non in Ecclesia, sed *domi*: in Ecclesia nunquam. *Nam loqui in Ecclesia, turpe est mulieri*.i. turpem & impudentem probat mulierem. Hæc de prophetis & mulieribus, & quæcunque supra docui, nolite superbiendo repellere, vt no-

C

uitates vestras inducatis: quia *an à vobis processit verbum Dei* ad alias Ecclesias: vt modo nouas inducatis * doctrinas. *Aut* gloriamini quasi *in vos solos peruenerit* verbum Dei: & vos soli Deum credatis? Nemo vestrum præsumendo quasi sapiens sit, negligat præcepta mea: sed *si quis videtur inter vos esse Propheta*.i. scripturas intelligens: *aut* etiam *spiritualis*.i. spiritualem vitam ducens: quicunque sit *cognoscat* ea *quæ scribo vobis*, & oportet: *quia* hæc *mandata* non mea *sunt*, sed *Domini*. Si quis autem con-

** inferatis*

D

tumeliosè se efferens ignorat, dedignans attendere hæc mandata: Dico vobis de illo: quod pro certo ignorabitur à Deo: Quandoquidem *ignorans* hæc mandata, à Deo *ignorabitur*. *Itaque fratres mei æmulamini* .i. desiderate *prophetare*, sicut præcipio, *&* tamen *loqui linguis nolite prohibere*, sicut supra determinaui. Nolite prohibere: sed *omnia fiant in vobis honestè*.i. ad ædificationem Ecclesiæ: &

secun-

secundum ordinem, quem supra disposui, vt pauci loquantur vel prophetent, & per partes.

CAP. XV.

NOTVM *autem vobis facio, fratres, Euangeliũ quod prædicaui vobis. Quod & accepistis, in quo & statis. Per quod & saluamini: qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secũdum scripturas. Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas: & quia visus est Cephæ, & post hæc vndecim. Deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manẽt vsque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo, deinde Apostolis omnibus. Nouißimè autem omnium tãquam abortiuo, visus est & mihi. ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiã Dei. Gratia autẽ Dei sum, id quod sum: & gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Non ego autem, sed gratia Dei mecum. Siue enim ego, siue illi: sic prædicauimus, & sic credidistis. Si autem Christus prædicatur, quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicũt in vobis: quoniam resurrectio mortuorũ non est, neque Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides vestra. Inuenimur autẽ & falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus aduersus Deum, quod suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui nõ resurgunt. Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Quia si Christus nõ resurrexit, vana est fides vestra. Adhuc enim estis in peccatis vestris. Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium, quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio*

De cel. miss. cũ martha in prin. 23 q 6. quod autẽ. Eph. 3.

1. Tim. 1. 8. dist. consuetudo de renun. nisi §. quippe.

Coloss. 1. 18.

A *mortuorum. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. Vnusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus. Deinde hi qui sunt Christi, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuerit omnem principatum, & potestatem & virtutem. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouißimè autem inimica destruetur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cùm autem dicat omnia subie*B *cta sunt ei, sine dubio præter eũ qui subiecit ei omnia.* * *Cum autẽ subiecta fuerint illi omnia, tunc ipse filius subiectus erit illi qui subiecit sibi omnia, vt sit Deus omnia in omnibus. Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis? Si omnino mortui non resurgunt, vt quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos periclitamur omni hora? Quotidie morior propter* * *vestram gloriam fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro. Si secundùm hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest si* C *mortui non resurgunt? Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Euigilate iusti, & nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent. Ad reuerentiam vobis loquor. Sed dicet aliquis. Quomodo resurgent mortui? Quali autem corpore venient? Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas. Non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta tritici, aut alicuius cæterorum. Deus autem dat* D *illi corpus sicut vult, & vnicuique seminum proprium corpus. Non omnis caro eadem caro: sed alia hominum, alia pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. Et corpora cælestia, & corpora terrestria. Sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria. Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Semi*

1. Thes. 4. 15.

Psal. 109. 1.

Psal. 8. 8. Hebr. 2. 8.

* Nam cũ

22 q 1. nouerit. ic.

Deinceim. & si Christus.

* Pro vestra gloria.

Sap. 2. 6. esa 22 13. te po. et 2. si enim §. ceteris.

natur corpus animale, surget corpus spiritale. Si est corpus animale, est & spirituale, sicut scriptum est. Factus primus homo Adam in animam viuentem, Gen. 2. 7. *nouissimus Adam in spiritum viuificantem. Sed nõ prius quod spirituale est, sed quod animale est, deinde quod spirituale est. Primus homo de terra terrenus. Secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni; & qualis cælestis, tales & cælestes. Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis. Hoc autem dico fratres, quoniam caro & sanguis regnum Dei possidere nõ possunt, neq. corruptio incorruptelã possidebit. Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc* Osea. 13. 14. *fiet sermo qui scriptus est. Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Stimulus autem mortis peccatum est, virtus verò peccati lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam, per Dominum nostrum Iesum Christum. Itaque fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles: abundantes in omni opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino.*

POstquam docuit eos de baptismo. De corpore & sanguine Domini, & de donis Spiritus sancti. Ad vltimum instruit eos de resurrectione mortuorum: quam partim credebant, partim negabant. Credebant enim Christum vere surrexisse à mortuis; eos etiam qui in nouissima tuba morerentur, & integra carne statim reuiuiscerent: Hos tales credebant resurrecturos. Sed eos quorum corpora in cineres dissoluerentur, dicebant nulla ratione posse resurgere. Naturalibus supra modum adhærentes argumentis. Litera sic iungitur. De linguis & prophetia sic vos doceo. *De resurrectione autem mortuorum, notum facio vobis fratres:* notum, inquam, facio *Euangelium*, id est, resurrectionẽ mortuorum: quod maxima pars est meæ prædicationis: *quod* Euangelium de resutrectione ego *prædicaui vobis*: ne obtendatis vos quasi ignoranter peccare: *quod etiam accepistis*: & turpe esse debet quod semel bene credidistis: iterum negare, *in quo etiam statis*: nisi enim resurrectionem credatis, frustra in fide stetis: *per quod etiam* Euangelium *saluabimini*: carnis enim resurrectionem partem dicimus fidei, sine qua nemo possit saluari. Saluabimini dico *si tenetis* hoc Euangelium ea *ratione qua* vobis *prædicaui*: & *nisi* hoc sit quod vos *frustra credidistis*, id est, nisi fidem vestram inutilem dicitis, quod Corinthij nullo modo faterentur eos, scilicet frustra credidisse. Trado vobis Euangelium. *Nam* hoc quod ego *tradidi vobis in primis*, id est, inter potiora fidei: *quod* etiam non à me habeo, sed *accepi à Deo*. Hoc, scilicet, Euangelium: *quòd Christus mortuus est pro peccatis nostris* delendis: & si peccata nostra deleta sunt quorum pœna mors est: quare in morte detinemur? Mortuus est Christus: & hoc dico *secundùm scripturas* prophetarum idem attestantium. Cùm modo debeat probare de resurrectione, præmittit Christum verè fuisse mortuum, vt veræ morti vera sit resurrectio. Hoc etiam tradidi vobis de Christo *quod sepultus est*: ne statim post mortem resurgens, diceretur non vere mortuus est. Hoc etiam tradidi vobis de eo *quod resurrexit tertia die*. Et hoc dico *secundùm scripturas* quæ hoc perhibent. ¶ Probauit per testimonia scripturarum: probat etiam Christum resurrexisse per testimonia eorum quibus post resurrectionem visus est. Et hoc tradidi vobis, *quia visus est Cephæ*, id est, Petro. Hanc apparitionem vbi, & quomodo facta sit non legimus, sed tantummodo scriptum est: Surrexit Dominus & apparuit Petro, & post hæc visus est vndecim Apostolis:

Luc.24.39. quando Thomas erat cum eis. *Deinde visus est plus quam quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque ad hoc tempus:* & si placet, quærite ab eis: *quidam autem eorum dormierunt.* Christum dicit mortuum, hos dormisse. *Deinde etiã visus est Iacobo* Hierosolymitano Episcopo, qui videns Christum in cruce, deuouit se non manducaturum panem, donec videret Christum resurrexisse. De his duabus apparitionibus, nihil in Euãgelijs inuenitur. *Deinde* visus est *omnibus Apostolis*, in die ascensionis. *Nouissimè autem omnium visus est mihi:* prius in via, post in templo orãti. Mihi dico, *tãquam abortiuo*.i. vi quadam & cõpulsione in apostolatum nato. Abortiuum se dicit: quia extra tempus natus in Christo, apostolatum accepit: in cœlo recepto Domino cum carne. Benè dico abortiuo. *Nam ego sum minimus Apostolorum: qui nec etiam dignus sum vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei.* Et licet dignus non fuerim: tamen *sum* id.i. Apostolus qui vtiq; sum *per gratiam Dei:* & licet pri⁹ persecutor fuerim, tamen ex quo recepi gratiã eius: ipsa *gratia non fuit vacua*.i. ociosa *in me: sed laboraui* omni genere passionis *abundantius omnibus* alijs Apostolis. Et licet dicam laboraui, tamen *nõ ego* per me hoc potui: *sed gratia Dei* operata *est mecum.* Cùm dicat se tot & tanta sustinuisse, per hoc satis approbat resurrectionem: spe cuius omnia patitur. Reuertitur ad ꝙ supra. Verè Christus resurrexit. Nam *sic prædicamus, siue ego, siue illi* alij Apostoli, locus ab auctoritate. Vos etiã *sic credidistis*, quod Christus verè resurrexit: nolite negare. *Si autem prædicatur* & negari non potest, *quod Christus surrexit à mortuis: quomodo quidã in vobis dicunt, quod non est* futura *resurrectio mortuorũ?* Si Christus resurrexit (quod vtique verum est) resurrectio mortuorum sequitur ex necessitate. Probauit superius auctoritatib⁹ scripturarum, & testimonijs sanctorum, qui viderũt Christum verè surrexisse à mortuis, & ex eo intulit: quia si

Iacobi deuotio.

Actor.9.3. Act.22.17

Abortiuum se vocat Paulus.

Ab auctoritate.

A necessitate.

A Christus surrexit: & resurrectio mortuorum erit. Hanc autem consequẽtiam sic probat. Verè si Christus surrexit & resurrectio mortuorum est. *Nam si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.* Hic locus à simili est, & inter causam & effectum diuersis respectibus. Similitudo in eo est quia si Christus in morte detineri nõ potuit, quia peccatum, quod est, causa mortis, in eo non fuit, nec nos ꝓ modo nostro iustificati à peccatis in morte detinebimur. Quia si mortem euadimus, tũc resurgemus.
B per hãc similitudinem, scilicet, quòd peccatis iustificati sumus, cùm Christo resurgemus: sed quia Christus lõge maior nobis est in iustitia, ideò maior erit in gloria resurrectionis. Iterum resurrectio christi & quæcũque operatus est in terris, omnia spectauerunt vt homo restitueretur perditæ beatitudini. Quia si hic effectus, scilicet, resurrectio mortuorum non sequitur, frustra causæ illæ præcesserunt, sed christus resurrexit: & hoc probat per multa inconuenientia, ex eò non resurgente prouenientia. Dico quod christus surrexit. *Nã si Chri-*
C *stus non surrexit ergo prædicatio nostra est inanis*.i. sine re: quia res illa quam prædicat nõ sic est: & de eodem aliud inconueniens, quoniam *fides vestra est inanis*.i. infructuosa: si christus non resurrexit: quod corinthij, scilicet, fidem suam esse inanem nullo modo faterentur. Iterũ aliud inconueniens, si christus non resurrexit: quia tunc *inuenimur* nos *falsi testes* Dei patris: ideò *quoniam diximus testimonium contra Deum*: nõ enim placet Deo, si quis quod nõ fecerit Deus attribuat ei: hoc.s.testimonium *quòd*
D *Deus suscitauerit Christum, quem* pro certo *non suscitauit si mortui nõ resurgunt.* Verũ est quod mortui resurgũt, sicut vos dicitis. *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit:* idem superius posuerat: sed ad aliud: ibi enim vt illam probaret veram si christus surrexit & mortui resurgẽt. Hic autem vt inferret verã eã quæ dicit non suscitatum esse christum nisi

A simili inter causam & effectũ.

Ab inconuenienti.

mortui

mortui resurgant. Diceret Corinth. Mallem negare resurrectionē Christi, quam concedere quod resurgant mortui. Probat iterum per inconueniens Christū resurrexisse, vere Christus surrexit. Nā *si nō resurrexit Christus, fides vestra* de Christo *vana est.* Nulla fuit illa fides, quam accepistis. Verè si Christus non resurrexit, vana est fides vestra. *Nam adhuc estis in peccatis vestris.* Legitur surrexisse propter iustificationem nostram. Quia si non resurrexit, nec nos iustificauit, sic igitur vana est fides vestra. Et quia adhuc homines sunt in peccatis: *ergo illi qui dormierunt in Christo* .i. mortui in Christi fide *perierunt* .i. damnati sunt. Iterum aliud inconueniens. Et *si* non resurrecturi *sperantes sumus in Christo tantummodo in hac vita,* sicut vos dicitis, futuram non habituri: *tunc sumus miserabiliores omnibus hominibus:* quia nec hac, nec alia vita fruemur: cùm quotidie in angustijs deuoluamur: quandoquidem tot inconuenientia ex negata resurrectione se ingerunt. igitur *nunc* .i. ex præmissis rationib' colligitur. quod verè *Christus resurrexit à mortuis.* Christus dico *primitiæ* & secundùm tempus, & secundum dignitatem: quia & si quidam ante eum suscitati fuerunt non à mortuis, sed in numero morientium relapsi sunt. Dignitate, quia maiorem omnibus gloriam habebit, & quicquid alij, totum habebunt ab illo: & per illum. Christus dico primitiæ *dormientium.* Per hoc innuit, cū dicit Christū primitiæ, quod alij dormientes secuturi sint eum in resurrectione. Diceret aliquis. Non videtur vt per meritū vnius hominis Christi omnes homines resurgere possint. Contra hoc Paulus. Verè cæteri dormientes per primitias suas .i. Christū resurgent, *quoniam quidem per hominem* vnum fuit *mors* omnium, *ita & per hominem* vnū erit *resurrectio mortuorum.* Vnde hoc à simili. *Nam sicut in solo Adam omnes moriuntur, ita & in solo Christo omnes viuificabuntur.* Si enim culpa solius Adæ, ad dānationem omnium sufficiens fuit; vt

Christus an primus resurrexerit.

A simili.

A prætermissa maioritate similitudinē solam loquamur, quare simili modo iustitia solius Christi, ad iustificationem omniū non sufficeret? Postquam probauit resurrectionem omnium vere futuram, congruè subdit de ordine eius resurrectionis: vt per hoc magis certificaret eos & inuitaret ad candē resurrectionem dicens. Licet omnes æque resurgant: tamen *vnusquisq;* erit *in suo ordine:* qui enim plus promeruit, plus accipiet gloriæ: & ita quod *Christus* erit *primitiæ* tēpore & dignitate, sicut superius. B *Deinde* post Christum erunt in gloria *ij qui sunt Christi.* In eo dico eos esse Christi, scilicet, *qui crediderunt in* secundum *aduentum eius* .i. resurrectionem. & ita crediderunt integritate fidei & boni operis. euntes obuiam in aduentum Christi. Potuisset dicere, qui crediderunt in natiuitatem Christi vel passionem: sed ideò in aduentum dixit: quia resurrectionem commendare eis intendebat. Et postquam ij qui sunt Christi resurgent, *deinde* erit *finis* .i. impletio promissæ beatitudinis: *cum* Christus *tradiderit* C *regnum,* id est, Ecclesiam suam, quam cūm potentia regit. Tradiderit dico *Deo & patri:* tunc Christus dicetur tradere regnum patri, cùm Ecclesiā suam locabit in oculis Dei, vt quod hic vidit per speculum & in ænigmate, ibi videat facie ad faciem. Deo dicit & patri, vt ostendat eum qui ab alio initium non habuit. Vt etiam notet eum & creatorem esse, & creaturis paternam dilectionem adhibere. Cùm tradiderit dico regnum. & *cùm euacuerit omnem principatum, & potestatem & virtutem.* ¶ Notandum est quod in angelis diuersitates officiorum Deus posuerit, & hoc totum causa hominum: vt angeli administrent saluti eorum. Sed postquam homines iam in perfectione erunt, & nulla illa administratione egebunt: nomina illa destruentur in angelis, quibus vocabantur pro diuersitate humanæ administrationis. Sunt enim quidā inter angelos, qui principatum habent super omnes alios.

Angelorum nomina & officia cessabunt.

Sunt etiam alij qui potestatiuè perficiunt ea, quæ à principatu iniunguntur eis. Sunt alij qui dicuntur virtutes, quia miraculorum sunt operatores. Similiter & in malis angelis quidam sunt principes super omnes alios. Alij habentes potestatem efficiendi quod principes præceperint. Alij virtutes, qui aliqua noua inducant quasi miracula. Et hæc iterum in fine euacuabuntur. Quia sicut boni angeli vltra non habebunt in quo homines tueantur: sic nec mali in quo noceant hominibus. Sic etiam inter homines omnis differētia prælationis vel subiectionis destruetur: inter quos nulla erit regiminis inæqualitas. In fine tradet Christus regnum suum patri: sed interim dum nondum finis est, *oportet regnare* .i. Christum cum potentia Ecclesiam suam regere. Oportet ideò dicit quia sic prophetatum est in scripturis quas ex necessitate oportet impleri. Regnare dico, *donec Deus ponat omnes inimicos* Christi *sub pedibus eius* id est, tam plenaria subiectione, sicut sunt aliqui pedibus aliorum prostrati. Vel sub pedibus eius, id est, subiectos humanitati Christi. Quæ per pedes ideò signatur: quia per humanitatem assumptam, Diuinitas venit ad homines. Et postquam hæc omnia fuerit euacuata: tunc etiam *destruetur mors nouissima*: quia postquam non erit peccatum: nec pęna peccati, scilicet, mors remanebit. Mors dico *inimica*: cui & homines inimicātur: & quæ inimicatur hominibus. Verè inimici ponentur sub pedibus Christi. Nam scriptum est in Psalmo. *Omnia subiecit Deus sub pedibus eius*, id est Christi, sicut expositum est in Psalmo. Tamē habetur, subiecisti. *Cùm autem scriptura dicat, omnia*, sine dubio *subiecta sunt Christo*: omnia *prater eum qui ei*, scilicet, Christo *subiecit omnia*, scilicet, prӕter diuinitatem. Deus qui christo subiecit omnia, nō est christo subiectus. Sed *ipse* christus *erit subiectus illi*.i. Deitati: *quæ subiecit omnia ipsi* i christo. Diceret aliquis, interim quidem christus erit subiectus Deo, donec sibi Deus subiecerit omnia: sed postea non Erit vtique: ait Paulus: quia cū subiecta fuerint christo omnia, tunc ipse christus subiectus erit Deo, qui ipsi subiecit omnia. Ita tamen subiectus: *vt sit* æqualis, scilicet, vt christus sit Deus *in omnibus* .i. in singulis creaturis: & ita in omnibus quod *omnia* singulis .i. perfecta beatitudo, perfecta gloria, & pax superans etiā omne hominis desiderium. Reuertitur vt probet resurrectionem mortuorum, dicens. Mors per christum destruetur, & homines tunc resurgent. *alioquin*.i. si dicas non esse resurrectionē mortuorum, *quid facient illi qui baptizantur pro mortuis?* Tangit hic reprobum morem quorundā, qui audito quod resurrectio futura esset eorum qui baptizarentur, cùm essent baptizati, iterum loco infidelis patris iam mortui baptizabant se vt sic pater vel mater saluarentur in resurrectione. Et hoc adducit ad verecundiam corinthiorum quia si illi peruersi tātam fidem de resurrectione habebant, quāto magis corinthii deberēt resurrectionem credere? Litera sic est. Quid faciēt illi qui baptizantur pro mortuis spe resurgendi, *si omnino mortui non resurgunt? Vt quid etiam baptizantur pro illis* iustificandis: cum nec illi iustificerentur? Si enim Iustificarentur à peccatis & resurgerent Vel aliter sic. Alioquin, id est, si resurrectio non est, quid facient illi qui baptizantur pro mortuis operibus, id est, pro peccatis, quæ mortem operantur? Baptizantur dico spe resurrectionis. Et quid facient, si omnino mortui non resurgunt. Vt quid etiam baptizantur pro illis, id est, vt iustificentur à peccatis? Vel aliter. Alioquin si non resurgunt mortui quid facient illi qui baptizantur pro mortuis, id est, mortificandis peccato: Vel pro se mortificatis per peccatum Deo. Cætera sicut dicta sunt. Iterum si resurrectio mortuorum non est, *vt quid etiam nos Apostoli periclitamur omni hora?* Non enim finem habent tribulationes nostræ, quas gaudemus pati spe futuræ resur-

rę resurrectionis. Verè periclitamur: nam *quotidie morior*, id est, pericula mortis patior fratres *propter vestram gloriam*, vt vos digni sitis gloria resurrectionis. Vel secundum Augustinum. Morior, & hoc iuro per vestrã gloriam fratres: *quam* gloriam spe quidem iam *habeo, in Christo Iesu Domino nostro*: qui iam in gloria, cum carne mea resurrexit. Qui etiam vt secum resurgerem promeruit. Si iterum mortui non resurgunt: quid mihi prodest *si secũdum hominem*, id est secundùm humanæ rationis potentiam. Vel secundum hominem: quia ego homo, illi bestiæ. Secundum hominem vtique *pugnaui contra bestias Ephesi*, id est, contra Ephesianos bestiales: quia resurrectionem negãdo, hominem in hoc mundo solùm viuere dicunt, quod & bestiæ faciunt. *Quid*, inquã, illa pugna *mihi prodest* nisi post mortem habiturus sim gloriam? Ephesij negabant resurrectionem: contra quos Paulus multo labore disputauit, approbans futuram esse resurrectionem. Et quandoquidem secundum vos vita non restat post hanc. Nihil iam aliud agendum est: nisi vt desperantes *mãducemus & bibamus*: quia non vltra victuri moriemur. Hoc verbum dixerunt Iudęi, cùm affligerentur in captiuitate Babylonis, & desperarent de adiutorio Dei. Similiter qui resurrectionẽ negant, de auxilio & potentia Dei desperant. Et quia fratres non sic est desperãdum: sed de resurrectione confidendum: *ideò nolite seduci* à pseudoapostolis: qui non habent fidẽ resurrectionis. Per hoc quod dicit seduci, notat seductores esse inter eos. Nolite credere seductoribus. Nã *colloquia* illorum *mala*, non solum fidem violant: sed etiam *corrumpunt bonos mores*. Qui enim futuram vitã non credit, nescio quare bonis moribus laboret adhærere. Et ne à seductoribus corrumpamini: *euigilate* ad hoc vt sitis *iusti*: & vt iustitiam conseruetis. *Nolite* vlterius *peccare*: necessarium est vt euigiletis. *Quidam enim* inter vos *habent ignorantiam* Dei .i. ignorant æquitatem, & fidem Dei: & hoc *loquor vobis ad reuerentiam* (id est, ad erubescẽtiam) vt verecundemini de peccatis vestris.

Esai 22.13. Sap. 2.6.

A

¶ Postquam Paulus per necessarias rationes, per inconuenientia quæ inde proueniunt, iterum per potentiam Christi, futuram resurrectionem approbauit: Vult illam approbare per legem naturæ: quia humana sapientia magis argumentatur secundum * passibilitatem * naturæ. Quasi diceret. Licet superius resurrectionem satis approbauerim: *tamen* secundum legem naturæ obijciendo *dicit* mihi *aliquis*: *quomodo resurgunt mortui* in puluerem iam dissoluti? Natura nõ videtur hoc pati. Iterum si aliquo modo puluis ille conglutinatur, tamen *quali corpore venient* homines qui resurgent? Nulla credi potest vt tãta gloria possit venire dissoluto pulueri, vt tu prędicas. Priori respondet quęstioni. Natura benè patitur mortuors resurgere. Illud enim quod tu *insipiens*, qui de resurrectione dubitas, semen, inquam, illud *quod tu seminas non viuificatur*, id est, nullo modo viuere potest, *nisi prius moriatur*, & computrescat: quemadmodum vides quod oportet semen putrefieri, vt sic postea viuat; Ne dubites iam hominem iterum post mortem viuere posse, cum per mortem oporteat viuere. Probat aliam quæstionem, futuram, scilicet, gloriam corporum eiusdem seminis similitudine dicens. Verè in maiori gloria corporum venient. Nam *quod seminas* tu, *non* seminas illud *corpus quod futurum est*: *sed seminas nudum granum*: corpus autem de nudo grano futurum: multa grana, paleas, & culmos est habiturum. Similiter non sit tibi absurdum: si dicamus corpora nostra in maiori gloria resurrectura quam hic seminentur. Tu seminas nudum granum, *vtputa*, id est, sicut est granum *tritici*, *aut* granum *alicuius cæterarum segetum*. Tu seminas nudum granum: *sed Deus dat illi* grano *corpus sicut vult*, fertilitate granorum, spicarum & culmorum gloriosum: *& vnicuique* tamen

B

C

D

...obatur ...rectio... ...e: mortu... ...r legem ...atura.

* possibilitatem.
* materia.

seminum reddit *proprium corpus:* quia si seminatum est triticum, pullulat triticum; & sic in identitate seminum singula grana resurgunt, & hoc in exemplum melioratę resurrectionis, non amissæ substantiæ. Cumque omnes in hoc conueniant, quod resurrectionis gloriam sunt habituri: in eo tamen differunt quod quidam gloriosiorem sunt habituri: quidam non adeò, secundum differentiã meritorum. Diceret aliquis. Cùm omnis hominum materia ex eisdem cõstet elementis, videtur vt quicquid vni cõferetur, totum in alio possideat similis materia. Quod Paulus (vt ad meliora semper prouoceret eos) per similitudinem aliarũ creaturarũ improbat: quia quemadmodum omnia animalia ex eisdem elementis facta sunt, eadem tamen materia non aufert, quin alia & alia inter se sint. In cęlestibus etiam creaturis ex eisdem materijs constitutis differentia est ad inuicem claritatis; sic in hominibus natura carnis omnibus eadem non impedit: quin possint diuersificari in gloria resurrectionis. Litera sic iungitur. Licet omnes resurgant in maiori gloria carnis, tamen differenter: nec hoc impedit eadem omnibus materia cõditionis: Sicut vides quod *non omnis caro, eadem caro:* licet omnis ex eadem materia: *sed alia* est caro *hominum* & *alia* est *pecorum. Alia* autem est caro *volucrum. Alia* autem est caro *piscium.* Et sicut terrena corpora inter se differunt, sic cœlestia à terrenis. *Sunt* enim *corpora cœlestia, & corpora terrestria:* & cum in hoc, quòd corpora sunt, conueniant: tamen in hoc differunt quod *alia* quidem *est cœlestium corporum gloria, alia autem terrestrium.* Et sicut cœlestia à terrenis differunt, sic ipsa cœlestia inter se. Nam *alia est claritas solis, & alia* est claritas *lunæ: & alia* est *claritas stellarum.* In ipsis etiam stellis differentia: *nam stella differt à stella in claritate:* & sicut hæ creaturæ vicissim à se differunt claritate: *sic etiam resurrectio mortuorum* differens erit iustis in claritate gloriæ. Et licet in gloria re- A surrectionis differant: hoc tamen indifferenter habent quod hic *seminatur* corpus hominis *in corruptionem,* id est, ad hoc vt corruptioni subiaceat. Seminare dicit à die quo concipitur homo, vsque ad diem resurrectionis omnium. Seminatur quidem in corruptione: *sed surget in incorruptione,* id est, vt ab omni corruptione alienum sit, & hoc surgere erit in die iudicij. *Seminatur* non solum in corruptione, sed etiam *in ignobilitate.* In multa enim vilitate carnis homo generatur, *sed* tunc *surget in gloria,* B perpetua habenda. *Seminatur* hic *in infirmitate,* omnibus enim morbis & diuersis hic subiacet miserijs: *sed* tunc *surget in virtute* impassibilitatis & immortalitatis. *Seminatur* hic *corpus animale,* quod quotidianis ciborum fomentis sustentari oportet. vt quodlibet animal: *Sed tunc surget corpus spirituale,* quod spiritu solo regitur, sine vsu corporei cibi. Verè animale corpus seminatur: siquidem hoc vestrum *corpus animale est, surget* idem *spirituale* corpus: siquidem spirituale tunc erit. Vel aliter. Verè C corpus surget spirituale: nam si corpus modo dicitur animale, vocandum est etiam idem corpus spirituale: nam animale non diceretur, nisi respectu spiritualis, vt quasi vim relatiuorum habeant, animale & spirituale: verè corpus hoc est animale, *sicut scriptum est* in Genesi. *Primus homo,* hic autem dictus est *Adam, factus est* in animam non viuificantem corpus: quia cito morte dissolutum est, *sed in animam viuentem,* id est, quę viueret ibi in carne: nisi enim corpus cibis aleretur, anima non viueret ibi. Et ideò dicitur viuens, qua- D si alienis viribus, & non viuificans. Et verè surget corpus spirituale: nam *nouissimus Adam,* id est, Christus dicitur Adam, quia natus de ipso secundum lineam carnis: ideò autem nouissimus, quia post eum non est futurus alius Adam, qui nouam induat generationẽ. Omnis enim homo, vel carnalis Adæ filius vel spiritualis. Hic, inquã, nouissimus Adam,

Gen. 2. 7. Viuens & viuificans differunt.

factus

factus est in spiritum non viuentē, sed *viuificantem*. In illa enim resurrectione sic anima corpus viuificabit: vt nullo egens alimēto viuat perpetuo.

Obiectio. Diceret ille. Licet Christus qui Deus fuit, ita potuit viuificari, ego non sic

Solutio. potero, qui tantum homo sum. Nihil impedit ait Paulus: quia licet Christus Deus sit: tamen *non prius* fuit illud corpus *quod est spirituale*, *sed* prius fuit illud corpus *quod* est *animale*: & *deinde* fuit illud corpus, *quod* est *spirituale*. Verè primus homo factus est in animam viuentem. Nam *primus homo* factus est *de terra terrenus*. Et secundus Adam factus est in spiritum viuificantem. Nam *secundus homo* factus est *cœlestis* veniens *de cœlo*. Et *qualis* fuit primus ille *terrenus*, *tales* sunt *& terreni*, qui adhærent eius terrenitati. *Et qualis* fuit secundus ille *cœlestis*, *tales etiam* erunt imitatores eius *cœlestes*. Et quādoquidem qui terrenum sectabitur terrenus erit, & qui cœlestem: cœlestis; *igitur sicut portauimus imaginem terreni* Adę per peccatum, *sic* amodo *portemus imaginem cœlestis* Adæ, per iustitiam vitæ: vt deposito onere terrenitatis, gaudeamus in leuitate gloriæ cœlestis. Quia modo dixerat qualis fuit cœlestis, tales erunt adhærentes ei. Dixerat etiam portemus imaginem cœlestis: ne occasione horum verborum putarem* nobis ad salutionem sufficere veterem hominem in baptismo deponere, & nouum hominem ibidem assumere. Determinat Paulus non satis esse hoc modo imaginem cœlestis portare, nisi continua imitatione operum portemus. Litera sic iūgitur. Licet dixerim, portemus imaginem cœlestis, & erimus cœlestes: tamen *hoc dico*, id est, determino vobis, *fratres, quoniam*, id est, quod *caro & sanguis*, id est, qui carni acquiescunt & sanguini, quædam enim peccata sunt ex carnalitate, vt mollis luxuria: quædam ex vitio sanguinis, vt ira ex melancholia: & quicunq; carnem & sanguinem peccati sectantur: hi *non possunt possidere regnum Dei*, id est, seipsos in futura

A gloria. Regnum enim Dei nihil aliud est, quam ipsi homines. In hac vita nemo possidet se: quia nulla dies est, qua non quisq; possideatur à peccato, sed in futura beatitudine quisque iustorum possidebit se. Vbi nemo tentatione carnis inquietabitur. Verè caro & sanguis non possidebunt regnum Dei: nam caro & sanguis est corruptio: regnum autem Dei est incorruptio. *Corruptio* vero *non possidebit incorruptelam*: igitur caro & sanguis non possidebunt

Regnū Dei quid est.

B regnum Dei. Quia modo superius dixerat: quicunque portauerit imaginem cœlestis, resurget in gloria. Dixerat iterum quod caro & sanguis nullo modo possidebunt regnum Dei: ne hæc verba intelligeret aliquis esse contraria: soluit illud absoluendo omnem contrarietatem, dicens. Ne prædicta verba mea malè interpretemini, *ecce dico vobis mysterium*, id est, aperio vobis rem occultam, vt per eius apertionem auferam à vobis huius rei dubietatem. Verè *quidem* est (sicut præfatus sum) quod

Occurrit tacitæ obiectioni.

C *omnes resurgemus*, id est, omnes corpora resumemus: *sed* tamen *non omnes immutabimur*, in accipiendo gloriam: quia quidam resurgent ad pœnam sibi augmentandam: alij ad gloriam. Resurgemus quidem *in momento*, & vt maiorem facilitatem resurrectionis aperiat, corripit quod dixerat, in momento, dicens. *Resurgemus in ictu oculi*, id est, quam cito oculus transit ad peruidendum aliquid: Vel quam cito palpebra palpe-

D bræ iungitur. Hoc autem fiet *in tuba nouissima*: non quod vox tubæ ibi audiatur, sed sicut vox tubæ victores inuitat ad palmam; victis vero fit ad terrorem: ita vox illa signum erit iu stis vt triumphi meritum accipiant, impijs autem terrorem pœnæ incutiat. Nouissima ideo, quia cum multas voces dederit Christus in mundo, vnde terreret impios, lætificaret iustos: vox illa iudicij nouissima erit, consummans iustis gloriam, impijs iram indeficientem. Et quia de tuba hac nihil amplius dixerat, subdit.

Tuba sonus præcedet resurrectionem.

Alia est aliorū hac de re Doctorum sententia.

Benè dico tuba. *Nam canet tuba.* Non
determinat vtrum Christus, vel an-
gelus tuba illa canere debeat. Vel vt
sit nominatiuus, tuba illa canet *&* in
voce tubæ *resurgent mortui incorrup-*
ti, id est, in integritate membrorum
restaurati: quidam tamen dolore pœ-
narum corrumpendi, sed *nos* electi
Dei *immutabimur*, accipiendo gloriã
resurrectionis. Verè immutabimur:
nam oportet, id est, (vt verè sint scrip-
turæ) ineuitabile est. oportet, inquã,
corruptibile hoc, id est, corpus tot mi-
serijs attritum, *induere incorruptionẽ*:
Et quia incorruptum posset esse ad
tempus, vt tamen non euaderet; ad
didit *&* oportet *mortale hoc* corpus
induere immortalitatem: Verè hoc
mortale fiet immortale: *nam mors ab-*
sorpta: id est, destructa & deglutita est
in victoria Christi, q morte sua mor-
tem superauit: vel in victoria sua, id
est, mortis: per hoc enim quòd mors
inuadere Christũ præsumpsit, in quo
non erat peccatum, quod est causa
mortis, in ipsa sua præsumptione oc-
Osee 13. cubuit. Hęc autem auctoritas in Osee
sic inuenitur. O mors ero mors tua.
Et quia hãc scripturam quidam ma
lè interpretabantur, dicẽre, hoc scri-
ptum esse de morte animæ, non cor-
poris: pręmittit Paulus expositionem
huius auctoritatis dicẽs. Cùm autem
hoc mortale corp⁹ induerit immor-
talitatem. Non enim (sicut quidam
malè suspicantur) anima sola euasu-
ra est mortem: sed cum anima etiam
corpus: tũc fiet, id est, implebitur ser-
mo ille qui scribitur in Oseæ. Absor
pta est mors in victoria sicut dictum
est. Verba quæ sequuntur eiusdem
Prophetæ esse dicuntur; insultantis
ipsi morti, quia destructa sit, & dicen
tis. Quandoquidem absorpta est. *Vbi*
est ô mors nunc *tua victoria*: qua iu-
ri tuo omnia subijciebas? Et ô *mors v-*
bi est modo *tuus stimulus*. i peccatum
quod in aculeo suæ caudæ, mortẽ lo-
co veneni gestabat? Ait Paulus, benè
dico stimulus: nam *peccatum est sti-*
mulus mortis .i. aculeo suo mortem
hominibus instimulãs. Pro eo, quod
Paulus quid sit stimulus exponit, pręcedentia verba putantur non esse ip-

A

sius: Vel si sunt Pauli, non tamen mu
tatur sententia. Insultando enim di-
cit morti, quia modo absorpta es. V-
bi est ô mors tua victoria? Cætera nõ
mutantur. Ne iterum dicerent. Cùm
destructo peccato destruatur mors,
benè modo nobis est, quia per legem
destruemus peccatum. Contra hoc
Paulus. Peccatum est stimulus mor-
tis. *Lex* vero nullo modo debilitat
peccatum: immò *est virtus*, & aug-
mentum *peccati*. Et hoc congruè re-
mouit, vt sicut per Christum proba-
B uerat fieri resurrectionem, sic per eũ-
dem ostendit esse omnem peccati re-
missionem. Et quia lex auget pecca-
tum: ideo nulla legi *gratia*, sed *Deo*
omnes agamus gratias: *qui dedit no-*
bis victoriã peccati, & mortis, & hoc
per Dominum nostrum IesumChristum.
Et quia ex Deo & per Christum om-
nis victoria. *Itaque fratres mei*, vt siris
Deo *dilecti*, *estote stabiles* in bono: dũ
in quiete pacis estis. Estote etiam *im-*
mobiles à fide, si aduersa irruerint.
C Vos dico *abundantes in opere Domini*,
vt *semper* melius & melius operemi-
ni. Vos dico semper *scientes quod la-*
bor vester non est inanis, id est, sine fru-
ctu: sed in gloria magna resurrecturi
estis, & hoc *in Domino* .i. per Domi-
num misericorditer agentem in vo-
bis.

CAP. XVI.

D DE *collectis autem quæ*
fiunt in sanctos, sicut
ordinaui in Ecclesiis
Galatiæ, ita & vos fa-
cite per vnam sabbati.
vnusquisque vestrum apud se reponat, re-
condens quod ei bene placuerit: vt non
cùm venero, tunc collectæ fiant. Cùm au-
tem præsens fuero, quos probaueritis per
Epistolas, hos mittam perferre gratiam
vestram in Hierusalem. Quod si dignũ
fuerit, vt ego eam, mecum ibunt. Ve- 22.q.11.a-
niam autem ad vos, cùm Macedoniam nimaduer
pertransiero. Nam Macedoniam per- tendũ § 2.
transibo. Apud vos autem forsitan ma-
nebo, vel etiam hyemabo, vt vos me de-

ducatis

ducatis quocunque iero. Nolo enim vos modo in transitu videre. Spero enim me aliquãtulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi, vsque ad Penthecosten. Ostium enim mihi apertum est magnum, & euidens, & aduersarij multi. Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos. Opus enim Domini operatur sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. Deducite autem illum in pace, vt veniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus. De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multum rogaui eum, vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius, vt nunc veniret. Veniet autem, cùm ei vacuum fuerit. Vigilate, state in fide: Viriliter agite & confortamini: Omnia enim vestra in charitate fiant. Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ, & Fortunati, & Achaici. quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorum ordinauerunt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt. Refecerunt enim & meum spiritum, & vestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. Salutant vos omnes Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Prisca, cum domestica sua Ecclesia: apud quos & hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema maranatha. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscũ. Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

POstquã singula quæ præcipienda erant, disposuit; secundum ordinem rectæ fidei in fine Epistolæ, de quibusdam priuatis eos admonet, scilicet vt sanctis qui erant in Hierusalem, quos & rapina infidelium, & publica fames oppresserat, subuenirent, ministrantes aliquid de suis abũdantijs. Litera sic iungitur. De resurrectione mortuorum sic credite. *De collectis autem quæ fiunt* deferendæ *in sanctos*, qui sunt in Hierusalem, *ita & vos facite per vnam* diem *sabbati*, id est, septimanæ, *sicut ordinaui* debere fieri in *Ecclesiis Galathiæ*. Et ne putetis hæc collecta meis vsibus me velle deputare: præcipio vt *vnusquisque vestrum reponat apud se*. non tamen sic vt suum esse putet illud, sed *recondens*: & quasi alienũ integrè cõseruet · *quod ei beneplacuerit* pauperibus sanctis erogare. Ideò dico facite per vnã sabbati: *vt non cum venero, tũc primum collectæ incipiant fieri*. Vt autem omnem suspitionem auferam à vobis male suspitiosis, *cũ ego præsens* vobis *fuero*, non proprios legatos, sed *hos quos probaueritis* (idest, quos ex vobisipsis elegeritis) *mittã perferre gratiam vestram*, id est gratuitum donum vestrum *in Hierusalem*. Mittam dico *per Epistolas*, id est, cùm Epistolis meis, in signum ipsis traditis. Dicerent Corinthij: aliorũ munera ipse defers, & nostra quare deferre dedignaris? Ad hoc Paulus. Certe *si dignum fuerit* donum vestrum, *vt ego ire debeam: ibunt mecum* legati vestri: vt ego simul veniens commendem gratiam vestram. Sic faciam de gratia vestra. *Veniam* etiam *ad vos cũ pertransiero Macedoniã*: prius sum enim ad Macedonas iturus. Benè dico pertransiero: *nam* verè *pertransibo Macedoniam* · sed postea *manebo apud vos forsitan*, id est, si Deus concesserit. *Vel* etiam vt plus dicam *hyemabo* penes vos, *vt vos deducatis me quocunq;* à vobis discedens *iero*. Ideò hyemabo: quia *nolo vos modo videre in transitu*. Ideò non in transitu videbo vos: *quia spero me aliquantum manere apud vos, si Dominus permiserit*. Et licet dicam me transiturum ad vos, prius *tamen permanebo Ephesi vsque ad Penthecosten*. Et necesse est ibi permanere me: quia *ostium apertum est mihi magnum*, id est quia multi Ephesiorum ad fidem se præparant. *Et ostium euidens*: quia iam quædam signa fidei video in eis: & oportet me insistere quia *aduersarij multi* sunt, qui volunt eos subducere Christo. Ego modo Ephesi manebo. *Si autem*

Timotheus, deferens hanc epistolam, A *venerit ad vos, videte vt sine timore sit apud vos.* Quicquid.n. mihi de vobis nunciauit, ad correptionem vestram fecit, & ideo videte ne cum inquietetis: vtique sine timore debet esse apud vos. *quia opus Domini operatur in vobis, sicut ego,* & alij discipuli, & quia opus Domini operatur: *ergo* videte *ne quis spernat eũ:* sed obtemperate monitis eius. Nec solùm non spernatis eum: *sed* etiam *illum* reuertentem ad me *deducite in pace: vt* illæsus *veniat ad me:* ego *enim expecto illum cũ* aliis *fratribus.* Apollo Episcopus Corin- B thiorum fugiẽs dissensionem eorum reuersus fuerat ad Paulũ, de quo Corinthij scripserãt Paulo: vt eis remitteret Episcopum suum. Respõdet eis Paulus, ꝙ Apollo nolit reuerti, priusquam bene sint correcti, dicens. De Timotheo sic agite: *de Apollo autem fratre nostro,* & Episcopo vestro *significo vobis quoniam multum rogaui vt veniret ad vos: & vtiq; non fuit voluntas eius, vt nunc veniret* ad vos, *sed veniet cum vacuum ei fuerit,* & vos benè C correctos intellexerit. Vt autem aduentum huius patris vestri mereamini, *vigilate*.i. studiosè cauete vobis ne erretis, & *state in fide:* vt à sana fide non deuietis: & in fide stãtes *agite viriliter*.i. bene operamini. Nec ad horam sed in bonis actibus perseuerando *confortamini.* Studentes vt *omnia vestra fiant in charitate* .i. in dilectione Dei & proximi: in qua hucusq; nimium tepuistis. *Obsecro vos fratres,* vt subditi sitis Stephanæ, & Fortunato, D & debetis. *Nostis* enim *domũ Stephanæ & Fortunati, & Achaici.* Hoc, inquã, nostis *quod isti sunt primitiæ Achaiæ.* Primi.n. de Achaia crediderunt. Corinthus in Achaia est. Nostis etiã hoc quòd *isti ordinauerunt seipsos in ministerium sanctorũ:* quibus proprijs manibus & de suis rebus ministrauerũt. Hoc, inquam, obsecro, vos, *vt subditi sitis his* omnibus *q* in vobis *sunt eiusmodi: & omni cooperanti* illis in bono: *& laboranti* similiter in ministerio sanctorum. Vt autem subditi sitis illis: scitote quoniam ego *gaudeo in*

Corinthus in Achaia.

A *præsentia Stephanæ, Fortunati, & Achaici:* sic enim [illegible] est de illis [illegible] præsentes eos habeã. Gaudeo, inquã, & merito: *quoniam ipsi impleuerunt* in me & in sanctis *hoc quod deerat vobis.* ipsi enim ministrauerunt nobis [illegible] poralibus, quod cùm vos debuissetis, neglexistis. Verè ipsi suppleuerunt: *nam refecerunt spiritum meum* [illegible] strando necessaria, *&* per hoc spi[illegible] *vestrum.* Nisi enim bonis suis foui[illegible] sent nos: non possemus rãdiu immorari vestræ instructioni. Et quia refecerunt Spiritum meum & vestrum B *ergo cognoscite*.i. ex dilectione obedite eis: & omnibus *qui sunt eiusmodi. Salutant vos* ô Corinthij, *omnes Ec[illegible]siæ. Salutant multum in Domino Aquila & Prisca, cum domestica sua Ec[illegible]*. & eorum familia vos, salutat. *Salutant vos omnes fratres. Salutate vos inuicem in osculo sancto* .i. oscula[illegible] vos alter[illegible]rum, euacuãtes à vobis [illegible] mata. *Salutatio* quæ sequitur facta est propria *manu, mea* dico scilicet *Pauli,* hæc. s. gratia Domi[illegible] nostri & C [illegible] Mos erat Pauli, vt ipse idem ma[illegible] propria Epistolam clauderet, ne [illegible] ubitaretur quin à se mitteretur Epistola: & hoc propter pseudo: q[illegible] nomine Pauli, furtiuas mittebant [illegible] pistolas. Ab hac autem [illegible]lutatione sua excludit infideles, dicens. *Si quis non amat Dominum nostrũ Iesum Christum,* hunc non saluto: sed *sit anathema*.i. separatus à Deo. anathema dico Maranatha. Hoc verbum ex Syro sermone conficitur, & hebræo; & sonat D Dominus venit. Quasi diceret. Qui non amat Christum, separetur ab eo, dum ipse Dominus ad iudicandum ve[illegible]it anathema, & malo suo. [illegible] Dominus venit [illegible]s hodie vel cra[illegible], vt vlciscatur de eo. Hæc autem est mea salutatio, a qua impios separo. *Gratia Domini nostri Iesu Christi sit vobiscum & charitas mea sit cum omnibus vobis* .i. omnes vos diligatis me, licet aliquantulum asperius vos correxerim & hoc sit *in Christo Iesu*.i. propter amorem Christi Iesu: Amen id est ita fiat.

Marana- ban- [illegible] A. men.

PRO-

PROLOGVS IN SECVNDAM EPISTOLAM ad Corinthios.

Quid agatur in hac Epistola secunda ad Corinthios

IN secunda ad Corinthios Epistola, quasi in parte superiori post tribulationum suarum relationes, reddit causas quare ad eos secundò non
1. ierit: quoniam non leui mutatione
consilij fecisse se asserit, sed ne aduentu suo tristitiam incurreret, cùm in
peccato permanere discipulos reppe-
2. risset. *Deinde* post agnitos fructus pœ-
nitentiæ, reconciliat eum Ecclesiæ:
quem in prima propter fornicationem, à consortio sanctorum iusserat
3. moueri. *Tertiò* contra pseudo Apo-
stolos officij sui dignitatem tuetur, &
noui testamenti ministros tantò antèire gratia ostendit, quantò Euange-
4. lium est lege prętantius. Immoratur
etiam in causa illa plurimum, quam
breuiter in prima contigerat: vt prōpto ac libenti animo necessaria præ-
sentis vitæ non habentibus, largiantur: & vtilitate spiritualis commercij commutent præsentia cum futuris: atque abundantia sua sanctorum
inopiam suppleāt: vt vicissim eorum
inopia sanctorū abundantia supplea-
5. tur. In fine repetit quod superius cō-
tra pseudo apostolos egerat, & iactationem eorum, prædicationesq́; de se gloriosas, vel collata antiquitate generis, vel catalogo iniuriarum ac periculorum suorum euacuat: dicitq́; eos operarios subdolos, qui ad imitationem Satanæ transfigurentur in Apostolos Christi: sub prædicationis spe lucra pecuniaria quæq́; sectantes.

ARGVMENTVM IN eandem.

POst actam à Corinthijs pœnitentiam, consolatoriam scribit eis Epistolā Apostolus à Troade per Titum, & collaudans eos hortatur ad meliora; contristatos quidem eos, sed emendatos ostendens.

ARGVMENTVM B. BRVNOnis in eandem.

PAVLVS hāc iterum Epistolam scribit ad Corinthios: quorū alios sufficienter per priorem Epistolam correxerat: sed quidam eorum eo adhuc errore grauabantur, vt pseudo doctores Paulo præferrent: accusantes Paulū de simplicitate sermonis, extollentes pseudo in sapientia carnali. Quare & in hac Epistola satis immoratur in depressione pseudo doctorum, & in commendatione sui apostolatus. In primis etiam eos qui iusti erant in Corinthijs, seu qui modo per epistolam Pauli bene fuerant correcti, seu illos qui à principio acceptæ fidei perdurauerunt, in bono consulendo. Hi enim multa pātiebātur à fratrib⁹ peruersis, quos illi pseudo concitabant in sanctos. Cumque omnes bonos indifferenter consoletur, eum quem ex nomine reprehenderat: quia vxorem patris ducere pręsumpserat, quia bene correctum audiuit, singulare præceptum de eo ponit, vt restitueretur Ecclesiæ, à qua pro peccato se alienatum humiliter tolerauit. De collectis etiam, de quibus in prima Epistola illis scripserat, in hac diffusius agit: vt qui breui admonitione abusi fuerant, iterata & magis producta admonitione de eodem contemnere non audeant. In hac autem Epistola materia sunt ipsi ijdem Corinthij correcti seu incorrecti. De his autem agit consolando bonos, ne deficiant in aduersis: sed per patientiam tribulationum certatim proficiant in augmentum virtutum. Incorrectis verò errorem suum & peccatum improperat: ea vtiq́; intentione de vtrisque habita, vt diuersitatem eorum in quandam redigat vnitatem: scilicet vt & boni in melius proficiant: & mali declinando errorem suum, salubri imitatione bonos insequantur.

EPISTOLÆ II. AD CORINTHIOS.

CAP. I.

PAVLVS *Apostolus Christi Iesu, per voluntatem Dei, Et Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi: cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaia. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum & Deus totius consolationis: qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, vt possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo: Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra. Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione & salute, siue consolamur pro vestra consolatione, siue exhortamur pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam earundem passionum, quas & nos patimur: vt spes nostra firma sit pro vobis: scientes quoniam sicut socij passionum estis, sic eritis & cōsolationis. Non enim volumus ignorare vos fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia: quoniam supra modum grauati sumus, & supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere. Sed ipsi in nobisipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos: qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus, quoniam & adhuc eripiet adiuuātibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum personis facierū eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur pro nobis. Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ: quod in simplicitate cordis & sinceritate Dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conuersati sumus in hoc mūdo, abundantius autem ad vos. Nō enim alia scribimus vobis, quam quæ legistis & cognouistis. * Spero autem quod vsque in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte: quia gloria vestra sumus, sicut & vos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi. Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt secundam gratiam haberetis, & per vos transirem in Macedoniam, & iterum à Macedonia venirem ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. Cùm ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? Aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me est, & non? Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud vos, non est in illo & non: sed est in illo est. * Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Siluanum & Timotheum, non fuit in illo est & nō, sed est in illo fuit. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo est. Ideo & per ipsum dicimus amen Deo ad gloriam nostram. Qui autem confirmat nos vobiscū in Christo, & qui vnxit nos Deus, & qui signauit nos, & dedit pignus spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem Deum inuoco in animā meam, quod parcens vobis, non veni vltra Corinthū: non quia dominamur fidei vestræ, sed adiutores sumus gaudij vestri. Nam fide statis.*

Marginal notes: Ephes. 1. 3. 2 Pet. 1. 2. — * cognoscitis. — * non habet sed est in illo est.

MORE suo salutem præmittit, dicens; *Paulus* (quod nomen tā humilitatis quam auctoritatis est) Paulus inquam *Apostolus*. i. legatus *Christi Iesu*: gloriam enim Christi annunciat. Apostolus, dico, non per temerariā præsumptionem vt pseudo, sed *per voluntatem*. i. per beneplacitum *Dei*: *&* cum eo *Timotheus frater*. i. cooperator in opere Christi. Ideò Timotheum reponit, per quem primam Epistolam miserat: vt sciant sibi cognita esse omnia; quę apud eos geruntur. Paulus inquam & Timotheus scribunt *Ecclesiæ*. i. conuocationi fidelium. Ecclesię dico *Dei*. i. in qua gratia Dei tantum operatur: & non merita Doctorum vt pseudo gloriātur. Ecclesiæ dico *quæ est Corinthi* Corinthiorum vtique Ecclesiæ scribit *cum omnibus*. i. & omnibus *sanctis*, id est, in baptismo per Christum sanctificatis: cū omnibus dico *qui sunt in*

vniuer-

vniuersa Achaia. Quasi diceret. Ecclesiæ Corinthi omnibusq; Ecclesijs illi subiectis. Achaia .n. dicitur prouincia, in qua metropolis Corinthus sita erat. *Vobis* Corinthijs sit *gratia*, his qui peccauerunt secũda remissio: his qui bene correcti sunt, vel qui post acceptam fidem non peccauerunt, sit perseuerantia gratiæ bene custoditæ. Et ei scilicet sit *pax*. i. bona tranquillitas animi *à Deo* qui potest: *patre nostro*, qui pium ad nos affectum habet, *& à* Deo qui similiter potest, *Iesu Christo*, & vult: quia saluare nos officium eius est. Nunc in primis gratias agit Deo pro perseuerãtia eorum qui lapsi non fuerant, & pro correctione eorum, qui errore contempro bene se emendauerant: consolaturq; eosdem exemplo suo, vt fortes sint in aduersis, quæcunq; oporteat eos pati, dicens. Quia vos in fide Christi laborare video: inde gratias agens dico: *Benedictus* sit *Deus* Domini nostri Iesu Christi: *& Pater Domini nostri Iesu Christi.* Deus eius est, secũdũ quod Christus homo fuit. Pater Christi est, secundùm deitatem in qua filius æqualis est patri: ipse tamẽ principium habens à patre, non pater ab eo. Qui si Iesu Christi pater est, cũ nos Christi filij simus: sic per Christum Deum patrẽ habemus. Duo prædicta, Deus, & pater, spectãt ad christum: eadem duo quæ sequuntur spectãt ad homines. Benedictus etiam sit qui Deus & pater est christi. *Pater* est etiam *misericordiarum.* cùm posset dicere dator misericordiarum, dixit pater: vt ostẽdat eum & datorem, & ex paterno affectu nobis bona dantem. Pater, in quam, misericordiarum, *& Deus totius consolationis.* Misericordiæ dicũtur omnia dona Dei, seu dentur in aduersis, seu in prosperis. consolatio autem dicitur tantum vbi fuit desolatio. Posset etiam dixisse, si vellet, pater consolationis & Deus misericordiarum, idemq; esset. Deus dico consolationis non imperfectæ: sed *totius*. i. perfectæ. In quibuscunq; enim desolamur, potens & præsto est consolari nos Deus: quia consolatio nunc

Achaia prouincia est in qua Corinthus sita erat.

A eis fuerat opportunior: ideo circa bona consolationis magis immoratur, dicens. *Qui* Deus *consolatur nos*, me scilicet & condiscipulos meos *in tribulatione nostra*, quã patimur. Nec in quadam tantum, sed *in omni.* Vbicunque enim tribulamur, facile vel difficile secundùm modum tribulationis, presto est medicina consolantis. consolatur, inquam, non solum vt nos liberet: sed etiam *vt possimus & ipsi* qui tribulamur *cõsolari eos*, qui modo videbamur desolati: & per exemplum patientiæ nostræ: & per

B exhortationem sermonis. consolari dico eos *qui sunt in pressura* tribulationum. Nec in quadam tantum: sed *in omni* pressura interiori vel exteriori, possumus eos consolari *per exhortationem*. Posset dicere per consolationem, sed vt ostenderet se non simpliciter consolari, sed etiam fortiores fieri. Ait per exhortationem *qua* alii sancti & nosipsi *exhortamur à Deo*: vt videntes Deum præsentem nobis in tribulatione, nihil dubite-

C mus in quæcunque tormenta irrumpere: & alios ad exemplum ac virtutem patientiæ, verbo & exemplo inuitare. Et verè exhortamur à Deo: *quoniam sicut abundant passiones Christi*. i. quas vel pro christi nomine, vel pro exemplo christi pro nobis passi sustinemus. Sicut enim passiones abundant *in nobis*; *ita* copiosè *abundat* etiam *consolatio nostra per Christum* nos consolantem. Vel per christum: quia per exemplum patientiæ eius consolamur. Et quæcunque patimur: & quandocunq; consolamur:

D hoc non solùm propter nos, sed et iam ad instructionem vestri: *siue* enim *tribulamur*, hoc fit *pro vestri exhortatione*: vt ad patiendas tribulationes fortes sitis: & sic pro salute æterna habenda: *siue etiam consolamur*, hoc fit *pro vestri consolatione*, vt sciatis vos similiter à Deo in tribulatione consolandos: & sic pro futura salute habenda: *siue* etiam *exhortamur*: hoc totum fit *pro vestri exhortatione*, vt vos exemplo nostro & doctrina exhortati sitis ad meliora, &

sic pro habenda vobis saluatione. Videndum est quod hæc verba, tribulamur, consolamur, exhortamur, hic in passiua significatione legūtur: verè totum pro vobis, quia *quæ* tribulatio, consolatio, & exhortatio *operatur* in vobis, verbo & exemplo nostro, *tolerantiam passionum etiam earūdem quas patimur etiam nos*, qui tantæ auctoritatis apud Deum sumus: non ergo miremini, si vos inferiores Deus permittat vexari. Operatur in vobis tolerantiam, *vt spes nostra* habita *pro vobis*, qua & vos, speramus in bono perseuerare, & salutem æternam appræhendere: vt hæc spes *sit firma*, id est, permanens: & veritate virtutis roborata. Non ait, de vobis, sed pro vobis: vt ostendat suam charitatem pro bono eorū affectuosè sollicitam esse. Patimur inquam *scientes:* quoniam *sicut estis* nō dicam participes, sed *socij passionum* nostrarum: *sic eritis etiam* socij *cōsolationis*, quàm futuram expectamus nobis & vobis in gloria. Et per hoc quod socios eos vocat, multum animat ad patientiam. Ea occasione quia de passionibus loqui cœpit, transit ad enumerandas difficultates, quas passus est in Asia. hoc autem facit ne possent obijcere Corinthij: Exemplo tuo nos Paule prouocas ad ferendas tribulationes: qui nunquam fortasse tam grauiter vt nos tribulatus es. Litera sic iungitur. Benè dico patimur: nam nos supra modum grauati sumus in Asia. Sed priusquam hoc dicat, præmittit vnde intendant totum spectare ad sese quicquid dicturus est. Grauati quidem sumus: & hoc *non volumus vos ignorare fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia.* Ibi enim apud Ephesum, quia puellam spiritum phitonis habentem mundauit: & sic Dominis eius quæstum quem de diuinatione puellæ habebant, abstulit: instinctu eorum tota ciuitas irruit in eum. Cumq; rationem reddere vellet, ne audiretur conclamabant magna Diana Ephesiorum. Ibique tot verberibus affixerunt eum, vt in platea velut mortuus relinque-

Act. 19. 13. *Act. 19. 28.*

A retur. Hoc, inquam, nolo vos ignorare. quoniam ibi apud Ephesum *grauati sumus supra modum* priorum tribulationum, & *supra* humanam *virtutem*. Virtus enim hominis tanta pati non posset. Ita vtique grauati sumus, *vt tæderet nos*, non dico pati, sed *etiam viuere*: nec tantum tæduit nos viuere, *sed* etiam *ipsi habuimus in nobis*, id est, in anima nostra *responsum mortis*: quia cōsulentes animam nostram: si forte viui euaderemus: respondebat nobis mortem. Ne per

B hoc quod dicit, tædebat nos in tormentis viuere, putaretur sibi contraire: vbi ait. * Consolatur nos Deus in omni tribulatione. Contra hoc ait: ideò tantum grauati sumus vsq; ad tædium vitæ & responsum mortis. *vt non simus fidentes in nobis*, id est, viribus nostris nihil ascribamus: *sed in Deo* tantum confidamus, *qui suscitat mortuos*: me enim de morte, id est, de eo pro quo alius homo moreretur, liberauit. *qui* etiam frequenter *eripuit nos de tantis periculis* quæ passi sumus. *in quem* euntes bene agendo

Hoc supra. vers. 4.

C *speramus quoniam* vt olim, sic etiam *adhuc* in futuro *eripiet*, in hac ereptione *adiuuantibus* aliis fidelibus & *vobis in oratione*, id est, per orationem factam pro nobis: Sic dico adiuuantibus: *vt per multos adiutores agantur Deo gratiæ pro nobis*: gratiæ dico *eius donationis*, id est, patientiæ & spei: & omnis bonæ donationis *quæ in nobis est*. Agantur dico *ex personis multarum facierum*, id est, ex personatis multiplici facie virtutum vari-

D atis. Sicut. n. homo facie distinguitur ab alio, sic in Ecclesia hic per humilitatem quasi facie distinguitur ab allo: & alius per patientiam ab isto, & sic membra Ecclesiæ diuersas virtutes distinctas habent facies. Ex personis autem multarum facierum, id est, varietate virtutum distinctis *agantur gratiæ Deo pro nobis*. Vel ita. Ex personis multarum facierum .i. ex diuersitate ætatum & sexus: personas multarum facierum vocans pueros, iuuenes, & cæteras ætates vtriusque sexus. Vel ita. Agantur pro nobis gratiæ

dona-

donationis quæ eſt in nobis. Agantur dico per multos, & quod dico per multos, hoc eſt ex perſonis multarũ facierum. Per hoc quod ait vobis adiuuantibus pro nobis ſatis cõmendat & allicit eos ſibi quos tanti facit: vt pro Apoſtolo intercedere digni ſint. In his enim verbis parificat eos ſibi.

¶ Hucuſque de Corinthijs perſectos conſolatus eſt. Hic tranſire videtur ad illos, qui nõdum ſatis correcti, adhærebant pſeudo magiſtris: memorans hic quam dignè conuerſatus ſit apud eos: & quomodo in nullo grauis fuerit eis à quibus nec victualia recepit dicens. Dignum vtique eſt, vt gratias agatis pro nobis: nam nos *cõuerſati ſumus apud vos in ſimplicitate & ſinceritate.* Sed priuſquam hoc dicat, præmittit teſtimonium huius rei, dicens. Et ſi vos negetis nos bene conuerſatos eſſe apud vos, non curo. *Nã gloria noſtra hæc eſt.* i. in hoc multum de puritate meæ conuerſationis glorior, habens *teſtimonium conſcientiæ noſtræ.* Conſcientia enim mihi teſtis eſt, quod in ſimplicitate non vt defraudarẽ vobis res veſtras vt pſeudo: ſed in ſimplicitate nihil à vobis accipiens: & *in ſinceritate Dei.* i. in puritate fidei: non admiſcens (vt illi) falſa veris: & *non in ſapientia carnali:* non enim adhæſi carnalibus documentis vt illi: ſed in gratia Dei. i. in magnificando gratiam Dei: ex qua omne bonum & nihil ex carnali ſapientia. *In gratia,* inquam, *Dei conuerſati ſumus in hoc mundo: abundantius* tamen conuerſati ſumus ad vos *apud quos,* maiora ſuſtinui, cum nihil à vobis reciperem, ne arguendi vos auctoritatem amitterem. Dicerent Corinthij, ideo Paulus hic conuerſationis ſuæ memoriam facit; vt quod olim non accepit, modo multiplicatum recipiat. Contra hoc Paulus: ne putetis intentione accipiendi à vobis, conuerſationem meam apud vos memorare. *Non enim alia* in hac Epiſtola *ſcribimus vobis, quam quæ* in priori epiſtola *legiſtis:* in qua ſcripſi me nihil accepturum à vobis. Nec alia modo ſcribimus quam vos *cogno-*

A *uiſtis* de nobis: quãdiu apud vos fuimus, nihil à vobis accipiendo: ſed de labore manuũ viuendo. Et ſicut tunc cognouiſtis: ſic etiam *ſpero quod vſque in finem cognoſcetis,* me nihil accipere à vobis: *ſicut iam etiam cognouiſtis* nos manentes apud vos. Cognouiſtis dico *ex parte.* i. ſecundum opus quod exterius videbatis: ſed aliam partem, id eſt, voluntatem ignorabatis: ideò talem me volui cognoſci, ſcilicet nihil accipientem à vobis: quia nos *ſumus gloria veſtra, ſicut & vos noſtra,* id eſt, quia volui me gloriari in obediẽtia veſtra: & vos gloriari in doctrina

B noſtra: quæ vtique gloria non eſſet, ſi grauarem vos, tẽporalia à vobis accipiẽdo. Malletis enim repellere Doctorem, quam eũ ſuſtentare: quę gloria mihi de vobis & vobis de me apparebit *in die Domini noſtri Ieſu Chriſti:* quando vos de obedientia exhibita, ego de doctrina remunerabimur. Trãſit iterum ad aliud. Illi enim accuſabant eum de leuitate: quia in priori Epiſtola dixerat ſe venturum

C ad eos, & non venerat. De mendacio autem non poterant eum arguere. Dixerat enim: veniã, ſi Dominus permiſerit. Litera ſic iungitur. *Et hac confidentia,* vel quia ſimpliciter & ſincerè conuerſatus ſum apud vos. Vel quia vos eſtis gloria mea: ego veſtra. Hac, inquam, vel hac confidentia *volui venire ad vos: prius* quidem volui, ſed modo nolo. Volui vtiq; tunc, *vt* per aduentum meum *haberetis ſecundam gratiam.* i. quia poſt baptiſmum

D peccaſtis in ſecundam remiſſionem, *& volui per vos tranſire in Macedoniam: & à Macedonia* reuertens, *iterum* volui *venire ad vos: & à vobis* volui *deduci in Iudæam.* Et quia ſic prius volui: *ergo cum voluiſſem hoc.* i. venire ad vos: *nunquid vſus ſum leuitate:* quia non veni ſicut prius volui? Aut quia non veni, *an ea quæ cogito ſecundùm carnem.* i. carnale commodũ *cogito:* vt ideo venire dimiſerim, quia nihil me à vobis ſperarem recepturum? an inquam ſecundùm carnem cogito *vt* propterea *ſit apud me, eſt, & non.* i. affirmatio & negatio de

 eodem?

eodem? Quod apud me non sit est & non: apparet in illo sermone *qui noster sermo fuit apud vos* dum præsens essem inter vos: quia in illo sermone tunc habito *non fuit est & non*. i. affirmatio & negatio de eodem: & quod ita sit: *Deus qui fidelis est* & *verax hoc nouit*. Vel aliter. Verè apud me non fuit est & non: quia Deus fidelis. i. verax est. Cùm autem Deus Doctores veritatis se daturum promiserit: si me Doctorem falsitatis instituit, profectò mēdacij reus est. Et quod Deus sit fidelis promittens, Doctores veritatis, apparet in eo: quia sermo noster qui fuit apud vos, in illo sermone non fuit: est & non. Verè Deus fidelis est: nā in Christo Iesu qui *Christus Iesus filius Dei* est, *qui* etiam Christus *prædicatus est in vobis per nos*: scilicet *per me & Siluanum & Timotheū*. In illo Christo *non fuit est & non*, id est, affirmatio & negatio de eodem: *sed* semper *fuit in illo est*, id est, veritas seu negando, seu affirmando. Verè in illo non fuit est & non. *nam quotquot sunt promissiones Dei patris in illo sunt est*. i. veræ & completæ: vel etiam similiter. Et quia per Christum completæ sunt promissiones Dei patris in illo sunt est. i. veræ & completæ sunt promissiones Dei: *ideo & per ipsum* Christum *dicimus amen*. i. ita esse cōpletum sicut promissum est. & hoc totum *Deo*. i. ad gloriam Dei, & ad gloriam nostram. quia per veritatem Dei comprobatur veritas nostra. Licet dicam ad gloriam nostram: tamē non nobis sed Deo debetur gloria: *qui* Deus *confirmat nos vobiscum* vt veritas in vobis sit: & hoc *in Christo*. *Qui* etiam Deus *vnxit nos* oleo sanctificationis in baptismate. Qui etiam *signauit nos*. i. signum discretionis ab aliis (scilicet virtutes) dedit nobis. *Qui etiam pignus spiritus dedit*. i. Spiritum sanctum vt sit nobis arra futuræ glo- riæ: quem spiritum dedit *in cordibus nostris* habitatorem continuum. Et cùm Spiritus S. sit in nobis: non est credendum, quòd leuitas vel mendacium fuerit in nobis. ¶ Postquam se excusauit, quod nec pro leuitate, ne-

Mendaciũ non est cum Spiritu sancto.

A que secundùm carnē cogitans ad eos venire dimiserit: subdit causam, quare non venerit, dicens. Pro leuitate, vel quia carnaliter cogitarem venire, non dimisi: sed ideo vt parcerem vobis non veni. Et vt credatis, vt vobis parcerem me non venisse, ego *inuoco Deum testem* huius rei. Mali quidem negligentes offendere Deum, testem falsitatis non multum curarent aduocare Deum: sed Paulus qui se totum in Deo posuerat: non præsumeret Deum facere testem eius rei, quā veram non intelligeret. Aliter enim

B agens, mendacij Deum argueret. Deum vtique inuoco testem non solum contra corpus, vt si mendax fuero, in solo me puniat corpore, sed etiam *in*, id est, contra *animam meam*, vt perdat eam cum corpore: si mendacij testem facio Deum. Inde Deum aduoco testem: *quod parcens vobis*. i. vt commodius possem parcere vobis, *non veni Corinthum vltra*. i. vlterius quam prima vice. ¶ Priusquam dicat in quo eis non veniendo pepercerit, determinat hic quod ait, par

C cens. Corinthij enim insidiantes verbis eius, dicerent Ita ais te pepercisse, ac si regia potestate habeas nos cogere ex tua voluntate. Parcens *non* ideò dico, *quia* nos *dominamur fidei vestræ*: fides enim res est voluntaria, non necessitate dominij cogenda. Dominari autem dicitur in potestatibus illis, vbi filius succedit patri vsu necessario: sed in prælatis Ecclesię (etiam in secularibus qui non lege

ides res st, voluntaria.

D successionis, sed per electionem præ sunt) potius dici debet seruitus quam dominium. Ideò ait non dominamur fidei vestræ: *sed sumus adiutores* vestri, non cessantes orare Deum pro correctione vestri: adiutores dico *gaudij vestri*. In illa enim re vos adiuuamus de qua habituri estis permanens gaudium: quare nobis obsequi debetis. Verè non dominamur vobis: *nam vos statis fide*: quæ voluntatis res est non necessitatis: si vos statis.

CAP.

CAP. II.

STatui autem hoc ipsum apud me: ne iterum in tristitia venirem ad vos. Si enim ego contristo vos: & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? Et hoc ipsum scripsi vobis, vt non cùm venero tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere; confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium vestrum est. Nam ex multa tribulatione, & angustia cordis scripsi vobis per multas lachrymas: non vt contristemini, sed vt sciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis. Si quis autem contristauit me, non me contristauit: sed ex parte, vt non onerem omnes vos. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus, ita vt è contrario magis donetis & consolemini: ne forte abundantiori tristitia absorbeatur, qui eiusmodi est. Propter quod obsecro vos, vt confirmetis in illum charitatem. Ideò enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, si quid donaui, donaui propter vos in persona Christi, vt nō circumueniamur à Satana. Non enim ignoramus cogitationes eius. Cùm venissem autem Troadem, propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, nō habui requiem spiritui meo, eò quod non inuenerim Titum fratrem meum: sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorē notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Alijs quidem odor mortis in mortem, alijs autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Non enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei: sed ex sinceritate, sicut ex Deo coram Deo in Christo loquimur.

(✿)

Io 19. q. 4. Nabuchodonosor.

A. POstquā determinauit quomodo dixerit parcens; determinat in quo pepercerit, dicens Ego vtiq; non veni Corinthum, sed statui hoc ipsum quod in priori Epistola statuerā. *Statui*, inquā, apud me non præcipitio inconsideratæ sententiæ, sed *apud me* diligenter pertractans ex consilio statui, *ne iterum venirem ad vos in tristitia*. i. ad contristandum vos. Iterum dicit, quia in prima Epistola venerat contristari eos, quia lapsi fuerāt in peccatum: si non pręsentialiter, tamen per epistolam. Vel ita. Ego iā semel veneram, sed ideo nolui iterum venire, ne aduentus meus esset vobis in tristitia. Ideò Paulus venire noluit: quia si præsens fieret, oporteret eum, vt impœnitentes seueritate iudicij remoueret ab Ecclesia: quia præsens non posset vti tanta lenitate, videns mala eorum: quanta temperantia erga illos per Epistolā vtitur, & sic malum hoc eueniret: vt cum in vnitatē Ecclesiæ eos reuocare deberet: potius per districtionem iustitię eos ab inuicem separaret: quos absens per lenitatem misericordiæ ad vnitatē reuocare potuisset, quod vtique fecit. Ideò nolui iterum venire: *quia si ego contristo vos* quocunque modo, *quis est in* vobis *qui me lætificet, nisi* ille *qui cōtristatur ex me*. i. secundū meā voluntatem, vt contristatus de peccato pœniteat? Quod si venirē: non fieret vt aliquis me hoc modo lætificaret. Me. n. præsente districtio iustitię magis vos deterreret quā ad pœnitentiam suaderet. Illud etiā innuit, ac si diceret. Propter Deum quidem pœnitere debuissetis & (vt illud omittam) pro eo solo vt me Doctorem vestrum lætificaretis. *Et hoc ipsum* .s. ne veniens in tristitia neminem qui me lætificaret inuenirem, *scripsi vobis* ideo; *vt cum* præsentialiter *venero, non habeā tristitiā super tristitiam*. Huiusmodi quidē tristitiā audiens vos peccasse habebo secundam, si veniens vos incorrectos inuenero: vtque vos correctos inueniā, scribo nunc me in eo lętificari tāntùm qui ad pœnitentiam cōtristatur. Tristitiam dico habeam de vobis in-

cotrectis: *de quibus modo primum oportuerat me gaudere* bene correctis. Et reuera gaudebo sicut oportuit. Nam *confidens* sum *in omnibus vobis*, quod de correctione vestri gaudebo: propterea *quia* quamdiu eram apud vos, *gaudium meum* erat gaudium *omnium vestrum*: quia vt primù videbatis me gaudentem, etiā non intellecta re de qua gaudebā, pia affectione congaudebatis mihi. & propterea confido quod reuera de vobis correctis gaudebo. Vel ita. Confidens sum in vobis, quia gaudium meum est gaudiū omnium vestrum .i. quod gaudium quod futurum expecto (vt digni sitis habere Deum oro) & vos habituros confido. Ideò ait confidens in omnibus: ne peccantes putarent Paulum diffidere de saluatione sui. Quia dixit tristitiam habeam super tristitiam: dicerent illi: habuisti ne tristitiam? vtique habui. *Nam ego scripsi vobis ex multa tribulatione* corporis, ieiunando, vigilando, vt Deus parceret vobis: *& ex multa angustia cordis* sollicitus de salute vestra scripsi vobis, affligendo me per multas lachrymas. Nec ideo me tribulatum & angustiatum esse memoro, vt vos mecum contristemini: *sed vt sciatis quātam charitatem habeam ad omnes*. Charitatem dico *abūdantius in vobis* ostēsam: apud quos & diutius mansi: & nihil à vobis recipiens, de labore manuum vixi. Ostensa causa, quare ad eos non venerit: quæ causa ad suasionem correctionis idonea fuit: subdit de illo quem ab Ecclesia separari iusserat in alia Epistola: qa duxerat vxorem patris: cuius pœnitentiam (quia audiuit indulgentia dignam) scribit Ecclesiæ Corinthiorum: vt eum recipiant: scientes Paulum indulsisse illi Litera sic iungitur. Nolo vt vos contristemini: sed si quis contristauit me (vt ille qui vxorem patris duxit) non me tantum contristauit, sed vos: & hoc ex parte: non enim omnes cōtristati estis: sed boni tantùm condoluere fratri peccanti. Ex parte ideo dico: *vt non onerem omnes vos*.i. indignū est hoc onus imponere vobis omnibus, A vt fratri nō cōpatiamini. Hoc autem ironicè dicit propter eos qui superbierunt de lapsu fratris, cui condolere debuerant. vel ita. Non me contristauit tantum: sed vos ex parte.i. secundùm partem bonorum: & hanc partē excipio vt nō onerem omnes vos de contemptu peccantis fratris: quidam enim vestrum (sicut iustum erat) cōdoluerunt. De illo autem qui me & vos contristauit: scitote quoniam *sufficit illi qui est eiusmodi*.i. tantæ fragilitatis: quod (si nimia districtione vexetur) desperabit. Illi, inquam, sufficit
B hæc *obiurgatio*, qua eum obiurgati estis, pellēdo ab Ecclesia pro peccato. Obiurgatio dico, *quæ fit illi à pluribus* peccanti fratri iustè condolentibus sufficit: ita vt vos è cōtrario agētes: vt sicut ab Ecclesia prius separastis, nunc è contrario Ecclesiæ eum restituatis. *E contrario*, inquam, sicut amplius obiurgastis: & ille patienter sustulit: *ita magis donetis*.i. remittatis ei peccatum suum, & ne putet hoc vos agere, quasi non curantes de eo, *consolemini* eum frequenter per con-
C solationes scripturarum. Ideò dico donetis & cōsolemini, *ne forte* (quod cito contingere posset) hic *qui est eiusmodi*, id est, multæ fragilitatis *absorbeatur*, id est, desperans degluriatur *abundantiori tristitia*. Si enim supra modum coerceatis eum, desperabit de salute: & cito reuoluetur etiam in deterius peccatum. Melior est enim misericordia ad salutem quam seueritas iustitiæ generās desperationem. *Propter quod*, ne ille absorbea-
D tur cum possem imperare: magis ex charitate, *obsecro vos vt charitatem* bene inceptam (charitas enim fuit quod eum ex præcepto meo, vt corrigeretur ab Ecclesia expulistis) Obsecro, inquam, vt charitatem *hanc confirmetis*.i. firmam & perfectam ostendatis *in illū*, indulgendo, & in Ecclesiam recipiendo, quam charitatē incœpistis eum abiiciendo. Oportet indulgere ei: *nam ideo scripsi* vt cœptam charitatem consummetis: & *vt cognoscam experimentum vestrum*, id est, vos expertos cum eum ab Ecclesia ex

obe-

obedientia separastis: Cognoscam, dico, *an obedientes sitis in omnibus*: vt sicut prius obedistis eum remouendo; sic nunc obediatis indulgendo ipsi. Et sicut moneo debetis indulgere. quia *si vos* alicui *condonastis aliquid*, *& ego* vobiscum indulsi. Dicerent illi donasti fortasse, sed nō propter nos. Ita, inquam: *nam quod ego donaui si aliquando donaui aliquid*, hoc *propter vos donaui*. Vbi ita dictum suum reprimit. Si quid donaui, ostēdit se paucis indulsisse pro alio, vt nos admoneat non pro carnali dilectione, sed magis pro fructu pęnitentiæ dimittenda esse peccata. Iterum ille. Quid inde si tu condonasti? Multum vtique quia hoc *donaui in persona Christi*. idem valuit illi cui donaui, ac si Christus donaret ei in propria persona. Oportet vtique vos indulgere ei tum propter me: propterea *vt non circumueniamur*, id est, ne decipiamur *à Satana*. Sicut enim in nimia mollitie decipit, sic in seueritate quæ supra modum est, diabolus circumuenit: ideò moneo ne circumueniamini à Satana: *quia* nos *non ignoramus cogitationes eius* Satanæ, quam versutæ sint: vbi etiam intelligimus virtutem, vt in disciplinando peccatore suam inferat fallaciam. Ostendit iterum Paulus, quod culpa eorum fuit, dum propositum veniendi ad eos mutauit, quia eos incorrectos audiuit. Non vltra veni Corinthum: sed veni vsque Troadem. *Cùm* autem *venissem Troadem propter Euangelium Christi* prædicandū: (vbique enim prædicabant) *& cum ibi* Troade *esset mihi apertum ostium*, id est, mētes eorum paratæ essent ad recipiendum verbum Christi: & hoc *in Domino*: Dominus enim corda eorū aperiebat: cum ita venissem, *nō habui requiem spiritui meo*. Requiem se dicit non habuisse, quia in prædicando non potuit tunc laborare. Requiem non habui, *eò quòd non inueni* in Troade *fratrem meū Titum*. Per Timothenm & Titum epistolam primam Corinthijs miserat: Timotheus autem reuersus erat ad Paulum: sed Titus de-

A tinebat adhuc Corinthi, laborando de correctione eorum. Hoc autem quod propter absentiā Titi Troadibus prædicare non potuit, culpa fuit Corinthiorum, quorum incorrectio Titum detinebat. Propter Titum noluit Troade prædicare Paulus: vel quia Titus prius eis prædicauerat, ne Paulus eo absente prædicans, videretur minuere potestatem Titi. Vel quia Titus interpres erat Pauli, & linguā eorum expressius loqui poterat. Non vtique requiem habui: *sed valefaciens eis* Troadibus, *profectus sum in Macedoniam*. Hi Macedones in magno

B honore susceperunt Apostolum vt etiam de rebus eorum quicquid vellet, disponere posset. ¶ Hic incipit Paulus magnificare se, & ministerium suum: & pseudo-apostolos multipliciter deprimere: quia quidam Corinthiorum illos præferebant Paulo. Profectus sum in Macedoniam: ibi autem sum constitutus triumphator in Christo, & inde *gratias* ago *Deo qui semper triumphat nos* .i. triumphare nos facit *in Christo Iesu* .i. per Christum Iesum, in quo non triumphant

C pseudo: *& qui* Deus manifestat *odorem notitiæ suæ* .i. Christum: per cuius humanitatem odoramus diuinam & indiuisibilem essentiam. Vel manifestat per nos odorem suæ notitiæ .i. prædicationem nostram, per quam virtus Dei manifestatur in omni loco quo prædicamus. Manifestat vtique per nos: *quia nos sumus bonus odor Christi* .i. si quis puritatem actuū nostrorum considerat, potest odorare bonitatem Christi cuius nos sumus ministri. Bonus, Inquā, odor sumus: & si non quibusdā incredulis, tamen *Deo* qui videt interiora cordis nostri.

D Bonus, inquam, odor sumus quantum ad Deum: & in his qui salui fiunt per Euāgelium nostrum: & *in his qui pereunt*, per cōtemptum eiusdem Euangelij, quantum ad Deum: in vtrisq; saluandis & perituris bonus odor sumus: sed quantum ad homines, *alijs quidem sumus odor mortis*. Increduli enim audientes à nobis fidem Christi, dicunt se odorare rem mortiferā.

O bor Chri. si bonus sunt prædicatores.

Odor mortis dico valens eis *in mortem* .i. ad damnationem. *Alys autem* .i. fidelibus sumus *odor vitæ.* Per doctrinã enim nostram odorãt vitam iustitiæ eundo sic in vitam æternam. Deus per nos manifestat odorem iustitiæ suæ: & ad hæc manifestanda *quis* inter pseudo tam idoneus sicut ego & coapostoli mei? Nemo vtiq; *tam idoneus: nam nos non sumus sicut plurimi:* scilicet, pseudo, *adulterantes verbum Dei*: sicut enim adulter rem alterius vsurpat illicitè, sic pseudo ministeriũ prædicationis à nemine sibi iniunctum. Sicut etiam adulter fructum sobolis non quærit in opere turpitudinis suæ: sed solummodo explete libidinem: sic illi pseudo solummodo vt lucrari possint temporalia: nõ curant de eis quos docent, siue pereant, siue nõ pereant. Non, inquam, adulteramus verbum Dei: *sed loquimur ex sinceritate* .i. secũdum puram fidei veritatem. Nõ iterum adulteramus: sed *loquimur in Christo* .i. secundum fidem & institutionẽ Christi loquimur *ex Deo* .i. secundum quod Deus loqui insinuat: *& coram Deo* .i. in beneplacito Dei.

Adulterant pseudo verbum Dei.

CAP. III.

INcipimus iterum nosmetipsos commẽdare? Aut nunquid egemus (sicut quidam) commẽdatitiys epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus, manifestati, quoniam epistola estis Christi, ministrata à nobis & scripta, non atramento, sed spiritu Dei viui. Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Fiduciam autẽ talem habemus per Christum ad Deum: non quod sufficientes simus cogitare aliquid à nobis, quasi ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est: qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non litera sed spiritu. Litera enim occidit, spiritus autem viuificat. Quia si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in glo-

A *ria, ita vt non possent intendere fily Israel in faciem Moysi, propter gloriam vultus eius quæ euacuatur, quomodo nõ magis ministratio spiritus erit in gloria? Nam si ministratio damnationis in gloria est; multò magis abundat ministerium iustitiæ in gloria. Nam nec glorificatũ est, quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur per gloriam est, multò magis quod manet in gloria est. Habentes igitur talem spem, multa fiducia vtimur*

Et non sicut Moyses ponebat velamen Exod 34. 33

B *super faciem suam, vt non intenderent fily Israel in faciem eius, quod euacuatur, sed obtusi sunt sensus eorum. Vsque in hodiernum enim diem, idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum, quod in Christo euacuatur, sed vsque in hodiernum diem cùm legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Cùm autem conuersus fuerit ad Deum, auferetur velamen. Dominus autem spiritus est. Vbi autem spiritus Domini, ibi libertas. Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini*

Ioan. 4. 24. 9 2. in fine. De veni. si de regu. lis in prin.

C *speculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini spiritu.*

ET quia dico nemo ad hæc tam idoneus; dicitis propterea quod iterum (vt in alia epistola vbi dicebã omnibus omnia factus sum &c.) *incipimus commendare*, id est, magnificare *nosmetipsos*. Non vtique: sed ministerium Dei in nobis. *Aut nunquid egemus sicut quidam* (scilicet pseudo) *commendatitijs epistolis* missis ab alijs *ad vos. aut ex vobis*, missis ad alios. Illi enim pseudo vt magis possent lucrari, cum transibant de loco ad locum; precabantur vt illi à quibus irent commendarent eos per epistolas, illis ad quos transibant. Ego vtique non egeo epistolis commendatijs: nam *vos estis nostra epistola*, quia signaculum mei apostolatus, qui vos in fide Christi fundaui. Epistola dico *scripta in cordibus nostris*. fidem enim vestram nunquam obliuiscimur: sed de salute vestra sollicitè Deum roga-

mus:

mus : *quæ epistola scitur ab omnibus.* Omnes enim sciunt vos per me ad fidem conuersos, & quæ epistola *legitur ab omnibus.* Si quis enim velit cognoscere, qualis sim in vobis, me legit & cognoscit. Vos dico *manifestati, quoniam estis epistola Christi* : quia fides vestra & bona vita ostendit virtutem Christi. Epistola Christi, dico, *ministrata à nobis.* Per hoc enim quod estis mea epistola qui vos instruxi, ego autē epistola Christi, sic me mediante estis epistola Christi : quem Christum vobis dispensaui. Epistola dico *scripta, non atramento* .i. non delebiliter. Vel atramento, id est, aliqua contagione vt pseudo suos sequaces polluūt : *sed scripta spiritu Dei* .i. indelebiliter. Dei dico *viui*, qui & vos perpetuò viuere faciet : *non* iterū scripta *in tabulis lapideis*, id est, induratis, & verbum Dei non sentientibus : *sed* scripta *in talibus carnalibus* .i. sensibilibus : & verbum Dei ad fructum faciendum suscipientibus. Tabulis dico *cordis* .i. interioris intellectus, vbi ait. In tabulis lapideis, mittit nos ad memoriam veteris legis, quæ data est in lapideis tabulis, significās corda Iudæorum lapidea. Quia sicut lapis sculpturam quidem recipit, sed nihil sentit; sic corda Iudæorum, corticem quidem legis, id est, carnalem intellectum susceperunt: sed medullam legis spiritualem, scilicet, intellectum non senserunt. Dixit superius. Nemo tam idoneus vt ego : iterum vos estis epistola mea, & per me estis epistola Christi, & ad hæc subdit talem fiduciam, scilicet, quod fiducialiter dixi me magis idoneum &c. Hanc *talem fiduciam* non nobis præsumimus referendam : sed *habemus* hanc fiduciam referendam *ad Deum.* Quia enim idoneus sum, quod vos estis epistola mea : hoc totum Deus operatur. Habemus, inquā, ad Deum, & *per Christum* mediantem: Christus enim secundum imperium Dei consecrauit me idoneum Apostolum. Fiduciam vtique hanc habemus ad Deum : *non* ita *quod sufficientes simus cogitare*, nedum operari *aliquid à nobis* .i. ad vtilitatem nostram. *quasi* hoc possit esse *ex nobis* .i. ex viribus nostris, sine cooperante gratia Dei. Et licet nihil sufficiamus ex nobis, tamē sufficimus : *sed* illa *sufficientia nostra* non tantum cogitandi, sed sicut præmissum est, idoneè operandi. Omnis hæc sufficientia qualiscunque sit, *ex Deo est.* ¶ Commendauit personam suam satis : nunc commendat ministerium suum, quod iterum retorquebit ad commendationem sui, dicens. *Qui* Deus *fecit nos idoneos ministros.* Quomodo idoneos supra satis ostendit: sed cuius rei ministri sint, illud subdit. Ministros dico *noui testamenti.* Vetus testamentum prius fuit, quod & delendum erat per nouum, & carnales secundum carnalitatem instruens. Sed Euangelium testamentum nouum est: docens & innouans spiritum hominis, nec alio testamento immutandum. Ministros dico noui testamenti existentis : *non* in *litera tantum*, vt vetus : *sed* in *spiritu* & litera. Vetus enim lex literalia quidem præcepta dabat, sed quia gratiam spiritus non habebat, ideò magis nocebat quam adiuuaret. Ideò dico nouum testamentum esse in spiritu: quia si in litera tantùm esset, occideret. *Litera enim occidit, sed spiritus viuificat.* Lex vetus quæ in litera tantum existebat, occidere dicitur : non quia Deus dator legis, vel Moyses minister legis hoc faceret : sed impia carnalitas hominum, quæ non promeruit, vt haberet adiutricem gratiam cum litera. Quæ litera ideò occidit : quia auget concupiscentiam peccati, dum prohibet : natura est enim nostræ fragilitatis, vt auidius ruat in vetitum : cumulat etiam peccatum præuaricationis, quod non erat ante legem datam. Litera quidem sic occidit : sed spiritus, id est, Euangelium cum adiutore spiritu datum, facit viuere in iustitia. Commendato Euangelio suo, eandem commendationem refundit in se, dicens. Et quia minister sum testamenti, existentis in spiritu, meritò spiritualis administrationis habe-

Margin notes: *Exod. 34 1.* — *Litera occidit.*

bo gloriam. Verè miniſtratio ſpiritus erit mihi in gloria: quia miniſtratio mortis fuit Moyſi in gloria. Hoc ita ait. *Quia ſi miniſtratio mortis*.i. veteris legis: quæ & concupiſcentia maiore & noua præuaricatione mortem inferebat: Si, inquam, miniſtratio hæc mortis *literis* tantum *formata* non adiutorio ſpiritus proficua facta: formata dico *in lapidibus*. In tabulis enim lapideis lex Moyſi data fuit, vt ſignificaret lapidea corda Iudæorum. Si, inquam, hæc miniſtratio *fuit* Moyſi valens *in* habenda *gloria*: ita dico in gloria, *vt filij Iſrael non poſſent intendere in faciem Moyſi propter gloriam vultus eius, quæ* gloria *euacuatur*. Hanc enim gloriam vultus ſcimus citò elapſam à Moyſe. Si, inquã, miniſtratio mortis fuit Moyſi in tanta gloria: *quomodo miniſtratio ſpiritus*, id eſt, Euangelij cum quo per manus meas Spiritus ſanctus adminiſtratur; quomodo hoc *non erit* mihi *magis* valens *in* habenda *gloria* quàm Moyſi? Non hoc dicit, vt ſe meritò præferat Moyſi: ſed ſola dignitate miniſterij. Per manus enim Moyſi præcepta ſola dabantur, nulla gratia: ſed à Paulo & præcepta: & per impoſitionem manus eius, gratia Spiritus ſancti adiuuans, vt quæ præcipiebantur, poſſet homo operari. Quia ait in faciem Moyſi non poſſe intendere Iudæos, ſignum erat quod ſpiritualem intellectum legis capere non poterant: quem facies .i. intellectus Moyſi lucidè cognoſcebat. Iterum quod gloria vultus eius euacuata eſt: ſignificauit illa quæ miniſtrabat temporalia eſſe, non permanentia: pro quibus temporalem habebat gloriam. Verè miniſtratio ſpiritus erit mihi in gloria: nam adminiſtrare ſpiritum, eſt adminiſtrare iuſtitiam. Miniſterium autem iuſtitiæ eſt valens in habenda gloria. *Nam ſi miniſtratio damnationis*, id eſt, veteris legis, quę & peccatum & præuaricationem peccati fecit: Si, inquam, hæc miniſtratio Moyſi *eſt* in *gloria: multò magis miniſterium*, id eſt, adminiſtratio iuſtitiæ *abundat* mihi *in gloria*.

A Abundat ideò: quia gloria mea permanens, illa tranſitoria. Vbi ſupra ait. Miniſtratio mortis, mortem peccatum intelligit. Hic autem per damnationem, pœnam peccati accipit. Verè miniſtratio mea abundat in gloria multo magis: *nam nec glorificatum eſt*, id eſt, non debet dici glorificatum hoc *quod claruit in hac parte*, id eſt, in facie Moyſi *propter excellentem gloriam*, id eſt, ad comparationem gloriæ meæ excellentioris. Vel ita. Non debet dici glorificatum illud quod claruit in Moyſe in hac

Peccatum. & pœna peccati.

B parte, id eſt, reſpectu huius meæ partis: propter excellentem gloriam, quæ partis meæ eſt, & nõ partis Moyſi. Verè gloria mea ſuperexcellẽs eſt, nam mea permanet: illa autem tranſit. Et verè illud quod manet eſt in gloria mihi, *ſi* vetus teſtamentum *quod euacuatur* Moyſi *eſt per gloriam*: idem valet quod in gloria: *multò magis* Euangelium meum *quod permanet eſt* mihi ſufficiens *in* habẽda *gloria*. ¶ Notandum eſt, quod prius ait, ſe miniſtrare ſpiritum: per ſpiritum verò iuſtitiam: deinde quod perma-

C net, Moyſes verò miniſtrauit literã, contra ſpiritum; damnationem contra iuſtitiam. Hoc quod euacuatur, contra hoc quod permanet. Et ſicut damnatio effectus eſt peccati, ſic iuſtitia effectus ſpiritus. Hucuſque miniſterium ſuum miniſterio veteris legis prætulit: vbiq; deprimens pſeudo, qui veterem legem reducebant. Si enim Moyſes miniſter mortis eſt & damnationis; quantò magis hi qui tãta indignitate inferiores ſunt Moyſe? Quia excellentem gloriam expectamus: *igitur* nos *habẽtes talem ſpem*

Damnatio eſt effectus peccati.

D (ſcilicet, permanentis gloriæ) *vtimur multa fiducia*: non reprimentes verbum Dei formidine cuiuſcunq; difficultatis. Vtimur quidem fiducia: *& non* facimus *ſicut Moyſes*, qui *ponebat velamen ſuper faciem ſuam*: ideo, *vt non intenderent filij Iſrael in faciem eius: quod* velamen modo per Euangelium noſtrum *euacuatur*. In Euangelio enim aperitur quicquid in figuris veteris legis claudebatur. Dicere illle.

Exod. 34.

A ret ille. Quare dicis velamẽ legis euacuatum, quæ ſicut prius ita & nunc obſcuratur? Contra hoc Paulus. Euacuatum eſt quidem velamen legis, *ſed ſenſus* impiorum peccato infidelitatis *ſunt obtuſi*. Et verè obtuſi: nam à tempore datæ legis *vſque in hodiernum diem* meum, id *velamen* ipſum quale prius erat, *manet* in lectione veteris teſtamenti *non reuelatũ*. Cùm enim infidelibus exponuntur figuræ veteris legis, infidelitas claudit corda eorum, & ſic velamen legis non eſt illis reuelatum. Non quia Euangelium noſtrum hoc velamentum non

B auferat, ſed *quoniam* non accedunt ad Chriſtum: *in* quo *Chriſto* .i. in fide cuius *euacuatur* hoc velamen. Velamen quidem eſt in veteri teſtamento, non ideò quin vetus teſtamẽtum per Euãgelium apertum ſit, *ſed* quia *vſque in hodiernum diem, cùm legitur* & exponitur eis *Moyſes, velamen* infidelitatis *eſt poſitum ſuper* impœnitens *cor eorum*, quod velamen euacuatum eſt in Chriſto, ad quem conuerti nolunt. Et quod ita dicendum ſit, ſequens litera innuit. Velamen

C ſuper cor eorum, quia non accedunt ad Chriſtum: *ſed cùm conuerſi fuerint ad Dominum*, ablato prius velamine cordis ex quo animum pœnitendi habuerunt; *auferetur* deinde *velamen* intelligentiæ, & apertè cognoſcent myſteria legis. Verè, quia cõuertentur ad Dominum, auferetur velamẽ. *Nam Dominus eſt ſpiritus: vbi autem ſpiritus* eſt *Domini*, id eſt, ſpiritus Dominus intranſitiuè dictum. Vel ſpiri- *Deus dat ſeipſum.* tus Domini tranſitiuè, Deus enim ſeipſum dat. Vbi autem eſt ſpiritus Domini, *ibi* remoto velamine eſt *libertas* intelligentiæ. Quod ſi Domi-

D nus eſt ſpiritus, ſpiritus autem aufert velamen, quia eſt libertas, igitur conuerſis ad Dominum auferetur velamen. Vbi eſt ſpiritus Domini, ibi eſt *Libertas vbi eſt ſpiritus Domini.* libertas. Nos verò habemus ſpiritum Domini: Habemus vtique. Nam *nos* diſcipuli Chriſti *reuelata facie*, id eſt, illuminata mente, *ſpeculantes* de alto virtutum in quo poſiti ſumus. Vel ſpeculantes, id eſt, per ſpeculum

A nondum perfectè intuentes. Vel hoc vel illo modo ſpeculantes *gloriam Domini* .i. eſſentiam Deitatis: *transformamur in eandem imaginem*: quia quam ſubtiliter Chriſtus ſcripturas intelligit, idem per ſpiritum nos docuit. Transformabimur plenius reſumendo impaſſibilitatem eandem, & Immortalitatem. Transformamur dico *à claritate* virtutis, eundo *in* maiorem *claritatem*. Vel à claritate fidei & ſpei, quæ nunc eſt, tranſlati in claritatem rei, vt videamus Deum ſicuti eſt. Transformamur,

B inquam, à claritate in claritatem *tanquam à ſpiritu Domini*, id eſt, quanto dignius & magis egregiè ſpiritus Domini valet hoc efficere.

CAP. IV.

IDEO *habentes hanc adminiſtrationẽ, iuxta quod * miſericordiam conſecuti ſumus,* ** habiti Dei.* *non deficimus, ſed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in aſtutia, neque adulterantes*

C *verbum Dei: ſed in manifeſtatione veritatis, commendantes noſmetipſos ad omnem conſcientiam hominum coram Deo. Quia ſi etiam opertum eſt Euangelium noſtrum: in his qui pereunt, eſt opertum: in quibus Deus huius ſæculi excæcauit mentes infidelium, vt non fulgeat illuminatio Euangelij gloriæ Chriſti, qui eſt imago * Dei. Non enim noſ-* ** habet inuiſibilis.* *metipſos prædicamus, ſed Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. Nos autẽ ſeruos veſtros per Ieſum, quoniã Deus qui dixit de tenebris lumen ſplendeſcere, ipſe illuxit in cordibus noſtris ad illuminationem ſcientiæ claritatis Dei in fa-*

D *cie Ieſu Chriſti. Habemus autem theſaurum iſtum in vaſis fictilibus; vt ſublimitas ſit virtutis Dei, & non ex nobis. In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur. Aporiamur, ſed non deſtituimur. Perſecutionem patimur, ſed nõ derelinquimur. Humiliamur, ſed non confundimur. Deiicimur, ſed nõ perimus. Semper mortificationẽ Ieſu Chriſti in corpore noſtro circumferentes: vt*

& vita

& vita Iesu in corporibus nostris manifestetur. Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis. Habentes autem eundem spiritum fidei, sicut scriptũ est. Psal. 115. 2. *Credidi propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur: scientes, quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum. Omnia enim propter vos; vt gratia abundans, per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam* B *Dei. Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modũ in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis: nõ contemplãtibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt.*

C ET *ideo* quia speculamur gloriã Domini, eundo à claritate in claritatem. Nos propterea *habentes* hanc *ministrationem* Euangelij, non propter meritum nostrum nobis traditam: sed *iuxta quod consecuti sumus misericordiam à Deo. Non deficimus* in hac administratione, quęcunque aduersa se nobis ingerant: *sed abdicamus* non solum aperta sed etiam *occulta dedecoris* .i. peccati hominem dedecorantis. Nos dico *non ambulantes in astutia* extorquendę pecunię, vt pseudo à subditis: *neque adulterantes* D *verbum Dei*, vt pseudo: *sed* prædicando *in manifestatione* puræ *veritatis*: nõ enim vt illi curamus apposite loqui ad persuadendum, sed *commendantes* puritate sermonis & vitæ *nosmetipsos*, non ad oculum, vt illi: sed *ad omnem conscientiam hominum*. Licet enim verbo nos insequantur, tamen apud se laudant puritatem nostram. Commendantes dico *coram Deo*.i. in beneplacito Dei: cui placere pseudo parum, aut nihil curent. Vel ita. Quia ita sit de nobis, hoc dico co-

A ram Deo, vt ipse nobis testis sit, qui solus occulta nostra nouit. ¶ Qui dixit ibi in manifestatione veritatis, obijceret ille quibusdam occultatũ esse Euangelium. Contra quod ait. Vtique nos euangelizamus in manifestatione: *quod* etiam, *si opertum est Euangelium nostrum*: scitote quod *opertum est in his* .i. in peccato eorum, *qui* per infidelitatem *pereunt*. *in quibus* pereuntibus, *excæcauit mentes eorum*: quia adhuc *infidelium Deus huius sæculi* .i. diabolus qui his qui de Iom. 12. Deus[illegible] B mundo sunt dominatur. Iuxta illud. Princeps mundi huius eijcietur. Vel dicamus. Deus huius sęculi.i. qui non tantum cœlestia, sed etiam terrena gubernat. Fuit enim error quorundam, Deum cœlestia gubernare tantum, terrena solo casu fortunæ voluere. Vel ita Deus huius sæculi. Homines enim de mundo diuersos sibi deos faciunt. Hic auaritiam colit, ille voluptatem, & ab huiusmodi deo excæcantur. Excæcauit ita *vt illuminatio* Euangelij .i. illuminatum Euan- C gelium *non fulgeat*, sed opertum sit *illis*. *Euangelij* dico *gloriæ Christi* .i. in quo Christus gloriosus approbatur: *qui* Christus *est imago Dei*.i. repræsentans nobis Deum. Non sic imago, vt filius alius sit à patre in substãtia, sed ideò imago: quia qui videt filium, videt & patrem, imago Dei inuisibilis: & quia Deus in natura Deitatis inuisibilis ideò oportuit vt per Christum fieret visibile, quod in natura sua est inuisibile. Verè euangelizamus gloriam Christi. *Nam non prædicamus* D *nosmetipsos*. Vel ibi supra iungitur. Verè non ambulamus in astutia, vt pseudo. Nam non prædicamus.i. prędicando commendamus nosmetipsos .i. hoc quod ex nobis ipsis est: *sed prædicamus Iesum Christum Dominũ nostrum. Nos autem* prædicamus *seruos*, nõ solum Iesu, sed etiam *vestros, per Iesum* .i. vt charitatem Iesu in vobis ædificemus. Et meritò per Iesum: *quoniã Deus illuxit in cordibus nostris*, aperiens nobis mysteria sua: vt docti simus euãgelizare vobis. Illuxit Deus *qui dixit* .i. qui solo dicto fecit *splen-*

Fla cœ[lestia] & [ter]rena guber[n]at. Christus [dici]tur imago.

descere

descere lucem ac tenebris. Cùm enim in principio massa totius creaturę tenebrosa esset, nulla forma tum varietate distincta, dixit: Fiat lux, & in hoc dicto tenebras expulit, & fecit lucere illam massam, quæ in vnum confusa erat, discernendo per varias formas Hic, inquam, Deus illuxit in cordibus nostris, *ad illuminationem scientiæ*, id est, vt nos illuminaret de scientia *claritatis* Dei, id est, diuinæ essentiæ: de qua nos illuminare non potuit, nisi *in facie*, id est, in cognitione & fide *Christi Iesu*. Nisi enim Christus se nobis visibilem ostenderet, in quo tota Deitas: nequaquam scientiam claritatis Dei intelligere sufficeremus. Commendauit se satis secundùm spiritum, nunc se multum vilificat secundũ corpus, & per hanc vilificationem commendans Euangelium sibi traditum. Nisi enim gloriam Euangelij sui mirabilem intelligeret, nequaquam pro eo tot & tãta pati vellet. Illuminauit nos Deus de scientia diuinę claritatis, quę licet adeò digna sit: tamen *istum thesaurum* claritatis Dei *habemus* nos *in vasis fictilibus*, id est, in corporibus nostris. Thesaurum benè vocat. Thesaurus enim est, quod diligitur & erogatur. Vasa spiritus vocat corpora: quia spiritus nihil operaretur, nisi per administrationem membrorum. Manu enim porrigimus pauperi, & sic in cæteris. Fictilia dicuntur propter fragilitatem, quod omni corruptioni subiaceant corpora nostra. Ideò thesaurum istum habemus in vasis fictilibus: *vt sit sublimitas virtutis Dei*, id est, vt in omnibus qui benè operantur virtutis Dei sola sublimetur, & extollatur: & appareat nihil esse ex nobis fictilibus: ideò competens fuit vt thesaurus Dei in fragili vase reconderetur, ne si *virtus* hominis aliqua esset, incautè sibi vsurparet quod proprium *Dei* est. Verè & nos fictiles sumus, & virtus Dei est in nobis fragilibus. Nam *in omnibus* & locis & rebus *patimur tribulationem* corporis: *sed* tamen *non angustiamur* spiritu, immò dilatamur. *Aporiamur*, id est, pauperamur exterius, *sed non destituimur* à Deo interius. Aporos græcè, pauper latinè. *Persecutionem patimur* de loco ad locum, *sed non derelinquimur* à Deo. *Deiicimur*, id est, verberibus prosternimur, vel de alto præcipitamur, *& tamen non perimus*. Vt finem faciam, *semper* sumus *circumferentes*: hac illac in corpore nostro *mortificationem*, id est, illa quæ faciunt mortem: tribulationes, scilicet, quæ sunt accessus mortis. Et debemus libenter pati: quia mortificatio hæc est *Iesu*, quam ipse pertulit pro nobis: & nos exemplo eius hanc circumferentes: *vt vita Iesu* Christi non solum in animabus, sed etiam *in corporibus nostris manifestetur*, reddita nobis immortalitate & impassibilitate. In depressione corporis sui adhuc immoratur: ostendens se hæc omnia pati ad commendationẽ Euangelij sui & gloriæ Christi: dicens. Benè dico circumferentes mortificationem: *nos enim semper tradimur*. Non ait semper, eò quod mori posset sæpius, quam semel: sed quia quotidie tanta patiebatur, quæ virtus hominis (nisi moriendo) non euaderet: sed per virtutẽ spiritus, Paulus in melius restaurabatur. Mortificationem vocat tribulationes, quibus paulatim propinquat ad interitum. Mortem verò dicit, vltimum ictum in quo dissoluitur. Nos, inquam, *tradimur in mortem*: superius dixit exemplo Iesu. Hic ait, *propter Iesum*, id est, amore Iesu. Nos dico, qui licet ita moriamur, tamen viuimus, id est, viuere possemus in gloria mũdi: longè melius quam pseudo vestri si reticeremus quę Christus iniunxit. Vel ita. Nos quidem secundum corpus tradimur in mortem: qui tamen per mortem carnis melius viuimus, secundum iustificationem animæ. Vel ita. Nos quidẽ tradimur in mortem, secundùm iniuriam illatam corpori: qui tamen viuimus, non deficientes per virtutem Dei. Morimur propter Iesum: *vt vita Iesu manifestetur* sicut in anima, ita & *in carne nostra*. Idem in præcedenti versu dixerat:

Gen. 1. 3.

Corpora humana sunt vasa fictilia.

Aporos, pauper.

dixerat: sed reperit vt soluat quod hic posset obijci. Vita Iesu erit in carne nostra. Quia si obijcis, carnem nostram mortalem non posse fieri immortalem, quod est caro Iesu: vtique dico quia in carne nostra *mortali* fiet vita Iesu: & per Iesum caro quę mortalis est, pro certo fiet immortalis. Quandoquidē in mortem tradimur: *ergo mors operatur in nobis*, quod suū est mortificando corpora nostra: *sed in vobis* qui spreta imitatione nostra adhæretis pseudo. In vobis vtique est, *vita* .i. vos nihil patimini; sed malo vestro. Vel ita. Quia vita Iesu manifestabitur in vobis mortificatis, ergo mors ista operatur .i. vtile opus facit in vobis, scilicet, vitam Iesu. Quia si mors vitam Iesu in vobis operatur: tunc vita præsens quam diligitis operatur in vobis contrarium vitæ Iesu, scilicet, damnationem. Vel ita. Quia per mortem, vitam Iesu habituri sumus, ergo mors operatur in nobis quod bonum est, & per mortem nostrā vita operatur in vobis: quia meritò mortis nostræ in fide & iustitia viuitis. Diceret aliquis. Non oporteret te à Deo mortificari, si iustitiam tuam quietam haberes, nec fidem Christi in conspectum hominum afferes. Contra hoc Paulus ait se non posse reticere fidem Christi, quia habet spiritum: & per spiritum fidem: & quia fidem habet, ideò loquitur: & quia loquitur, mortificatur: Et quod sic oporteat eum facere, probat auctoritate Dauid in persona martyrū agentis, dicens. Ideò aporiamur, deijcimur, mortificamur: quia nos habentes spiritum datorem fidei, eundem quem Dauid & alij sancti habuerunt: vel eundem quem vos habetis, si pro Christo pati velitis. Virtus enim spiritus nulli deficit: nisi ei qui sibiipsi primum defecerit. Nos, inquam, habemus hunc spiritum: & ideò nos credimus propter quod, id est, quia credimus. Loquimur etiam in conspectu hominum quod credimus. Quia tribulationes præmiserat non subdidit: quia loquimur humiliati fumus verberibus, quod tamen

A inde sequitur. Credimus & ideò loquimur, agentes sicut scriptum est in Dauid. *Credidi propter quod*, id est, quia credidi *locutus sum*. Et credendo & loquendo optimam fiduciam habemus: *scientes quoniam Deus qui suscitauit Iesum suscitabit etiam nos, cum Iesu* loco & immortalitate ponendos: *&* ibi constituet, id est, in æternum mansuros locabit. *Constituet* dico *vobiscū*, quos paratus est, si vultis, suscitare cum Iesu. Ideò ait nos vobiscum constituet, ne putarent illi se nulla vitæ iustitia Apostolo posse

B parificari: quare ostendit quod non secundum dignitates prælationum, sed secundum fructus operum singuli remunerabuntur. Per hoc etiam quod ait, nos vobiscum, multum eos allicit ad appetitum iustitiæ. Ideò dico vobiscum constituet: *nam* nos *omnia* patimur, & operamur *propter vos* instruendos: *vt gratia abundans* in me, abundet in vobis. Quomodo in Paulo abundaret satis notum est, vt gratia, inquam, abundans in me *abundet* hac re, scilicet, *gratiarum actione*: per vos multa facta *in*

C *gloriam Dei*. Qui meritò debet glorificari à nobis: qui nobis abundantem gratiam dedit: ipse quidem non ait, abundet gratia in vobis: sed per hoc quod ad agendum gratias glorię Dei admonet, satis hoc innuit. Frustra enim agerent gratias Deo, nisi abundarent gratia Dei. Sicut hæc omnia se pati dixit ad gloriam Dei, sic modo totum retorquet ad vtilitatem Corinthiorum, dicens. *Propter quod*, id est, quia omnia patimur propter vos, vt modo de gloria Dei sileam: etiam pro sola vtilitate vestra *non de-*

D *ficimus* quæcunque inferantur tribulationes. Diceret aliquis. Mirum est quod te dicis nō deficere, quem quotidianis tribulationib⁹ videmus corrumpi. Ad hoc ait. Vtique non deficimus sed renouamur. *Licet is*, id est, tam vilis *noster homo*, id est, caro quæ nostro imperio, id est, spiritui semper obedire cogitur: *qui* homo *foris est*: vt pluuias, æstus, quæcunque aduersa patiatur. Licet, inquam, is no-

ster:

ſter homo *corrumpatur: tamen is* homo laudabilis *qui intus eſt*, vbi debet vexatione exterioris hominis muniti; is, inquam, qui intus eſt: quantò magis is qui foris eſt corrumpitur: tantò magis hîc *renouatur de die in diem*, id eſt, continuè. Vel de die in diem, id eſt, de virtute eundo in virtutem. Dico non deficimus: & meritò. *Nam id* tribulationis noſtræ quæcunque ſit magna vel parua: *quod*, ſcilicet, *tribulationis in præſenti eſt momentaneum*, id eſt, eſt citiſſime tranſiens, nec intolerabile, ſed *leue:* hæc, inquam, talis tribulatio, *operatur in nobis pondus gloriæ æternum*. Pondus contra leue, gloriæ contra tribulationis, æternum cõtra momentaneum: & in ſublimitate, id eſt, in cœlo contra hoc quod ait in præſenti. Pondus dictum eſt ab ea ſimilitudine, quia quod in trutina pondus habet, carius eſt, illud autem quod leue, deterius. Ideò hæc quæ patimur leuia & quaſi nulla iudicamus: quia *nobis non contemplantibus*, id eſt non affectantibus ea *quæ videntur, ſed ea quæ non videntur*. Ideò *quæ videntur* ſpernimus: quia *temporalia ſunt* quæ videntur. Ideò *quæ non videntur* deſideramus, quia *æterna ſunt* quæ non videntur.

Antitheſis inſignis.

Spernimus quæ videntur, quæ non videntur deſideramus.

CAP. V.

SCIMVS *enim quoniam ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis diſſoluatur, quod ædificationẽ ex Deo habemus, domum nõ manufactam, ſed æternam in cœlis. Nam & in hoc ingemiſcimus, habitationem noſtram quæ de cœlo eſt, ſuperindui cupiẽtes: ſi tamen veſtiti, & non nudi inueniamur. Nam & qui ſumus in tabernaculo iſto, ingemiſcimus grauati, eò quod nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri, vt abſorbeatur quod mortale eſt, à vita. Qui autem efficit nos in hoc ipſum, Deus, qui dedit nobis pignus ſpiritus. Audentes igitur ſemper, & ſcientes quoniam dum ſumus in hoc corpore, peregrinamur à Domino. Per fidem enim ambulamus, & non per*

A *ſpeciem. Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad * Dominum, & ideò contendimus ſiue abſentes ſiue præſentes placere illi. Omnes enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Christi, vt referat vnuſquiſque propria corporis prout geſſit, ſiue bonum ſiue malum. Scientes ergo timorem Domini hominibus ſuademus, Deo autem manifeſti ſumus. Spero autem & in conſcientiis veſtris manifeſtos nos eſſe. Non iterum commendamus nos vobis, ſed occaſionem*
B *damus vobis gloriandi pro nobis; vt habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & non in corde. Siue enim mente excedimus, Deo: ſiue ſobrij ſumus, vobis. Charitas enim Chriſti vrget nos: æſtimantes hoc, quoniam ſi vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus: vt & qui viuunt, iam nõ ſibi viuant; ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt, & reſurrexit. Itaq; nos ex hoc neminẽ nouimus ſecundum carnem: & ſi cognouimus ſecũdum carnem Chriſtum, ſed nunc iam non nouimus.*
C *Si qua ergo in Chriſto noua creatura eſt, vetera tranſierũt, & ecce facta ſunt omnia noua. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit ſibi per Chriſtum: & dedit nobis miniſterium reconciliationis. Quoniam quidem Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi: non reputans illis delicta ipſorum, & poſuit in nobis verbũ recõciliationis. Pro Chriſto ergo legatione fungimur, tanq̃ Deo exhortãte per nos. Obſecramus pro Chriſto, reconciliamini Deo. Eũ qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit:*
D *vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo.*

** Deum.*

Rom. 14. 10.

8. q. 1. in ſcripturis. 33. di. vſq.

Eſa. 43. 19. Apoc. 21. 5.

De pœ. diſt. 2 ſi enim vltra prin.

DIceret aliquis, de æternitate inuiſibiliũ, quid ſcitur niſi oſtendantur? Vtiq; ait Paulus. Quamdiu in terrena habitatione tenemur, videre nõ poſſumus; ſed diſſoluti ſtatim accipiemus. Et cauſam ponit, quare videre non poſſumus .i. quia in mortalitate adhuc tenemur: & tempus notat, quando hæc habituri ſumus ſolũ poſt diſſolutionem, dicens. Verè quæ non videntur æterna ſunt: *nam* nos quibus credi oportet, *ſcimus quoniam*

Corpus humanum est domus terrestris.

.i. quod *ſi terreſtris domus noſtra* .i. corpus noſtrum, materia & loco habitationis terrenum: quia & de terra eſt, & in terra habitat. Domus ideò quia anima in eo habitat velut aliquis in domo. Si, inquam, domus noſtra huius tam breuis & tā miſeræ habitationis diſſoluatur, prędictis tribulationibus pro Chriſto paſſis: hoc, inquam, ſcimus, quia ſic diſſoluetur: & quādo diſſoluetur *quod habemus præparatam ædificationem ex Deo* .i. corpus immortale, nobis ædificatum à Deo: non quod Deus mortale corpus nō fecerit: ſed quia illud per miniſterium maſculi & fęminæ concreſcere iuſſit. Immortale autem corpus ſine mlniſtro: & ipſe idem in eo faciet immortalitatem. Habemus vtique ædificationem, ſcilicet, *domum, non manu* .i. non per miniſterium alterius *factam*, ſed *æternam in cælis* & permanentem. Per domum & per ædificationem, corpus immortale ſignificat. Verè habebimus domū æternam in cœlis: *nam* nos *ingemiſcimus* non propter ea quæ patimur, non quod de habenda immortalitate timeamus: ſed ingemiſcendo deſideramus *in hoc*, id eſt, in hanc immortalitatem venire. Ingemiſcimus, inquam, *cupientes ſuperindui*: nos iam induti ſumus iuſtificationē animę: & ſuper hoc volumus indui habitationem noſtram .i. corporis immortalitatem quæ habitatio eſt nobis veniēs de cęlo. Immortalitas enim nobis reſeruatur in cœlis. Hac tamen conditione dico ſuperindui: *ſi* nos *inueniamur* in die illo *veſtiti* iuſtificatione animæ, quæ in baptiſmo data eſt nobis prima veſtis. Diceret ille. Sicut veſtiti ita & nudi omnes indiſcretè ſuperinduentur. Hoc remouet. Veſtiti quidem induentur: ſed nudi iuſtitia animæ non veſtientur corporis immortalitate. Notat hic duo genera bonorum: contemplatiuos, de quibus modo prædixit: & eos qul in actiua vita manentes, iuſtitiam tamen Dei cuſtodiunt: de qulbus ſubdit dicens. Verè perfecti ingemiſcunt, cupientes ſuperindui immortalitatem:

Bonorum duo genera.

A *nam* etiam nos minus perfecti, *qui ſumus in tabernaculo iſto*: quibus bonum eſt eſſe in carne & nutrire eam: quæ caro tabernaculum dicitur: quia in ea militare debet anima Deo: nos etiam tales *ingemiſcimus*: ſuperindui ſimiliter cupientes: licet *grauati* ſimus eo corpore: *quod* tamen fouentes *nolumus expoliari*, id eſt, ab anima ſeparari: ſed (ſi poſſibile eſſet) volumus ſine illata morte ſuperueſtiri immortalitate: ita *vt* corpus *quod* nunc *mortale eſt*, non guſtando mortem, repente *abſorbeatur à vita* ſuper-

B ueniente: & ſic fiat immortale. Et licet dicam, nos ingemiſcimus & ſuperindui cupimus: tamen non à nobis hoc eſt: ſed *qui efficit nos* in hoc deſiderio, & ita *in hoc* vt ſit *ipſum*, id eſt, permanens in nobis hoc deſiderium: qui, inquam, hoc deſiderare nos facit, *Deus* eſt. Vel aliter præcedens verſus legitur ſic. Debemus ingemiſcere deſiderio eius habitationis, quæ eſt de cœlo. Nam etiam deſiderio terrenorum ingemiſcimus. Quod ita ait. Nos qui ſumus in tabernaculo iſto, id eſt, in carne iſta

C quam nutrimus, licet grauati mole huius carnis: tamen ingemiſcimus eò quod, id eſt, ideò: quia nolumus expoliari carnalibus iſtis: ſed ſubitò vellemus ſuperueſtiri immortalitate: vt quod mortale eſt, abſorbeatur à vita: hoc non mutatur. Et licet ingemiſcamus amore terrenorum: tamen Deus eſt qui efficit in hoc ipſum, vt cupiamus ſuperindui habitatione quæ de cœlo eſt: præponentes cœleſtia terrenis: Deus dico qui nos verè efficiet immortales. Quod ex eo credi poteſt: *quia dedit* iam *nobis pignus ſpi-*

D *ritus*, ld eſt, Spiritum ſanctum, qui eſt arra & principium immortalitatis, quam perficiet in nobis. Et quia Deus efficit nos in hoc ipſum: igitur audentes audemus. Audentes aſſiduitatem notat: audemus in eodem actu adhuc eſſe ſignificat. *Audentes*, inquam, *ſemper & bene ſcientes*. Quidam enim audent quod neſciunt: ſciunt quod quandoque

Spiritus ſanctus eſt arra & principium immortalitatis.

Audent quidam quod neſciunt.

non

non audent. Nos vtique semper audentes & sciëtes: *quoniam dum sumus in* hoc mortali *corpore, peregrinamur*, id est, separamur *à Domino*.

Peregrinus quis dicitur.

Peregrinus dicitur qui tendit illuc, quò nondum peruenit: sic sancti in hoc mundo tendunt ad Deum: cuius faciem nondum apprehenderunt. Verè in corpore manentes peregrinamur à Domino: *nam* hic *ambulamus per fidem*. De re autem quæ non videtur, fides dicitur: *& nō* ambulamus *per speciem*, id est, per veram rei operationem. Nos, inquam, audentes audemus: licet vtique caro repugnet: tamen constanter *audemus: &* cum audacia *bonam volūtatem habemus*. Quidam enim audent sine bona voluntate: quidam bene volunt, qui tamen non audent. Habemus, inquam, voluntatem *magis peregrinari à corpore:* quia natura carnis est, vt nunquam velit dissolui: ideò ait. Magis volumus separari à corpore, *& præsentes* sic *esse ad Deum* quam remanere cum corpore: nec Domino præsentes fieri. *Et ideò* vt præsentes simus ad Dominum, *contendimus*, id est, laboramus *placere illi*, *siue* dum adhuc in hac vita *absentes* sumus à Deo, *siue* cum in gloria *præsentes* erimus Deo laboramus, vt hic & ibi placeamus ei. Et necesse nobis est vt placeamus illi: *nam oportet*, id est, necesse est *omnes nos manifestari ante tribunal Christi* .i. coram Christo. Per tribunal, quod sedes iudicis est, iudicium designat: *vt vnusquisque referat*, id est, reportet inde *propria corporis*: non quod commissa animæ non sit relaturus: sed propria corporis, id est, quę operatus est dum in corpore vixit. Referat dico propria *prout gessit*, si tamen tempus operandi habuit.

Paruuli nō baptizati, damnantur pœna dan:

Paruuli enim, sicut baptizati per solam gratiam, saluabuntur: sic pueri non baptizati, propter solum originale damnabuntur. Referet propria prout gessit, *siue bonum* fuit, *siue malum*, quod gessit.

Quæstio an mortuis prosint suffragia viuorum.

Hic fit quæstio, vt quia ait, prout gessit: irrita videntur esse beneficia, quæ fiunt pro mortuis: Sed contra hoc dicitur: quia si mor-

A tuus vt hoc pro eo fieret, piè ordinauit. Vel si charitatiuè agens contra proximum hoc beneficium promeruit: gessisse dicitur mortuus quod vel disposuit fieri, vel promeruit.

Respon.

Quia omnes ante tribunal Christi manifestabimur: *ergo scientes* timendum esse Dominum, *suademus hominibus timorem Domini*, vt de conspectu iudicis referant bonum. Opponeret ei aliquis. Suades hoc non tam ad vtilitatem hominum, quantum ad commendationem tuam. Contra hoc ait: Suademus sic hominibus:
3 *Deo autem sumus manifesti*, qua intentione suademus, seu vtilitati hominum, seu commendationi nostræ. Nec solum Deo: sed etiam *spero nos esse manifestos in conscientijs vestris:* quia & si ore de nobis malediciti: tamen intus nobismetipsis benè sentitis. Et hoc dicentes quod manifesti simus Deo & conscientijs vestris: *non iterum* (sicut in alia epistola opposuistis) *commendamus nos vobis: sed* potius *damus vobis occasionem* .i. opportunitatem *gloriandi pro nobis*, magistris vestris. In excellentia enim ma-
C gistri præcellitis alios. Pro nobis dico, ita *vt habeatis* quid respondeatis *contra eos qui gloriantur in facie*, id est, in oculis hominum: *& non* gloriantur *in corde* suo: sed malè torquentur in propria conscientia, hi sunt pseudo. Verè opportunitatem habetis gloriandi pro nobis: nam quicquid facimus, facimus vel ad gloriam Dei, vel ad vtilitatem vestram. Quia ita ait. *Siue* nos *excedimus mente* humanam naturam, vt audiamus illa quæ non licet homini loqui. *Siue* nos *sumus sobrij*, id est, deponendo
D ebrietatem secretorum Dei: sobriè condescendendo infirmitati vestræ, vt quando de coniugio præcipiebat & huiusmodi. Si, inquam, sobrij sumus, hæc sobrietas *vobis* vtilis est. Et bonum est nos ita sobrios esse: *nam charitas Christi* (etiam si nollemus) *vrget nos*, vt contemperemus nos vobis. Vult ostendere Christum solum ad iustificationem & salutem sufficere, & veterem legem quam

pseudo nituntur reducere, nil prodesse: sed multum nocere, dicens: Charitas Christi vrget nos *existimantes hoc, quoniam si vnus*, scilicet, Christus *mortuus est pro* redimendis *omnibus: ergo omnes mortui sunt* originali peccato, per mortem vnius. Nec pro hoc solo mortuus est vt peccato moreremur: sed vt per mortem eius iustitiæ viueremus. Quod sic ait. Et Christus mortuus pro omnibus: ideò *vt qui* mortui sunt peccato, *& qui viuunt* iustitiæ, *iam non viuant* attribuentes hoc quod viuunt, *sibi* (vt fiebat sub veteri lege) *sed* viuant *ei*, id est, ad gloriam eius, *qui mortuus est pro ipsis* peccato mortificandis: *& resurrexit* pro eisdem, vt in iustitia resurgerent. Quandoquidem in morte Christi mortui sumus peccato: & eo resurgente resurreximus iustitiæ, id est, quia Christus ad omnem iustificationem sufficit: *itaque nos ex hoc*, postquam Christus passus est, & resurrexit: neminem *nouimus*, id est, approbauimus ambulantem *secundum carnem*, id est, secundum carnales ritus veteris legis. Obijceret ille. Quare ita improbas legem, quam Christus approbauit & tenuit? Cōtra hoc Paulus: etsi, id est, quamuls nos olim cognouimus in tempore illo quo adhuc insistendæ erāt figuræ Christum ambulantem secundùm carnem, id est, operantem ritus veteris legis: sed, id est, tamen nunc postquam data est gratia: iam olim quidem nouimus: sed iam amplius non noulmus Christum secundum carnem: Et quia iam neminem nouimus secundum carnem, ergo *vetera transierunt*. Præmittit locum vnde inferat dicens. *Si qua creatura* est *in Christo*, id est, si hoc est quod homo secūdum recreationem animæ accipiat in Christo noua. i. innouata: vetustate peccati deposita, apparet quod vetera transierunt. Et ecce in euidenti est. *Facta sunt omnia noua* creatura in Christo. Adhuc obijceret ille. Et si Christus hoc operetur: tamen quia legem à Deo datam euacuat, non est sequendus: quia ex Deo non operatur, sed cōtra Deum.

A Et Paulus in quo aduersarius volebat infirmare rationes suas, scilicet, quia Christus secundū Deum hoc non faceret, in codē approbat dicens Deum operari per Christum euacuationem veteris legis. In Christo facta sunt omnia noua: hæc *autem omnia* quæ Christus operatur, sunt *ex Deo*: qui Deus per Christum hoc operatur. *Reconciliauit* enim humanum genus *sibi per Christum*. i. per hominem illū, qui fuit medietas in qua counectērētur duæ extremitates longè à se differentes: homo, scilicet, & Deus: *& qui*

B Deus *dedit nobis*, mihi & alijs Apostolis, *ministerium reconciliationis*, id est, vt ministraremus hominibus, quo modo per Christum recōciliati sunt Deo, si volunt vt recōciliati Christo reconcilientur Deo. Quia iterū Deus posset hoc operari ꝑ hominē Christum: ita quod non tota diuinitas sic habitaret in homine illo. Determinat Paulus quomodo Deus fecerit per Christum, scilicet, plenitudine diuinitatis habitante in eo corporaliter. Determinat etiam, quomodo ipse factus sit minister reconciliatio-

C nis, scilicet, verbo tāium vt eā prædicaret gentibus. Sed Christus sic fuit minister reconciliationis, veluti per quem, & in quo res ipsa operata fuit: benè dico Deus reconciliauit nos sibi per Christum, *quoniam* quidē *Deus erat in* ipso *Christo*. i. tota diuinitas in homine illo. Deus dico *reconcilians sibi mundum*, id est, homlnes mundi per Christum. Reconcilians dico ita, scilicet, *non reputans*, id est, non exigens, sed indulgens *illis*, id est, mundo, *delicta ipsorum*. Et huius rei ministerium ita dedit nobis, quod posuit

D in nobis verbum reconciliationis, id est, vt prędicaremus reconciliationem factam per Christum, vt homines reconciliantes se Christo, reconciliarentur Deo. Et quia Deus posuit in nobis verbum reconciliationis: ergo nos *fungimur legatione* Dei. Nec vilipendatis hanc nostram legationem, quia fungimur ca *pro Christo*, id est, auctoritate Christi: scientes contemptum meum, contemptum

esse Christi. Et quia hac legatione fungimur pro Christo, *Obsecramus* vos fratres, *reconciliamini Deo*, declinantes à malo, facientes bonum. Reconciliamini dico, & hoc pro Christo, id est, amore Christi: qui tanta charitate vos dilexit. Et obsecrationem nostram nolite spernere: sed habeatis eam *tanquam per nos Deo exhortante* vos, id est, obsecrationem meam sciatis esse Dei exhortationem. Bonum & dignum est vos reconciliari Deo, qui Deus eum, id est, Christum *qui non nouerat peccatum* (licet per scientiam, non tamen per experientiam facti) *illum fecit Deus peccatum* pro nobis redimendis. Peccatum factus est Christus secũdùm pœnam peccati quam pertulit: sicut aliquem innocentem suspensum diceremus furem, secundùm pænam furti quam pateretur, licet actus furti non esset in eo. Vel Christus dictus est peccatum. Hostia enim illa quæ pro peccato offerebatur peccatum vocabatur: sic Christus quia pro peccato omnium oblatus est, peccatum dicitur. Pro nobis, inquam, Deus Christum fecit peccatum; *vt nos efficeremur*, non tantùm iusti, sed etiam ipsa *iustitia*: nec falsa, vel legis: sed vera iustitia *Dei*, & hoc *in ipso* .i. per Christum.

Christus peccatum factus est.

CAP. VI.

ADiuuantes autem exhortamur, ne inuacuũ gratiam Dei recipiatis. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te: & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile: Ecce nunc dies salutis. Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum. Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos, sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustijs, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei. Per arma iustitiæ, à dextris & à sinistris. Per gloriam, & ignobilitatem, Per infamiam, & bonam famam. Vt seductores & veraces: sicut qui ignoti, & cogniti. Quasi morientes, & ecce viuimus: vt castigati, & non mortificati. Quasi tristes, semper autem gaudentes. Sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Os nostrum patet ad vos ô Corinthij. Cor nostrum dilatatum est. Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in visceribus vestris. Eandem autem habentes remunerationem. Tanquam filijs dico, dilatamini & vos. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? Aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cùm infideli? Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei viui: sicut dicit Deus, quoniam inhabitabo in illis: & inambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & immundum ne tetigeritis, & ego recipiam vos: & ero vobis in patrem: & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.

Esa. 49. 8. *1. Cor. 14. Infr. 11.* *De pœ. di. 2. §. fi.* *6. q. 1. sunt plurimi.* *De reli. & vene. san. c. vnico in cler.* *De pœ. di. 1. porro. § fi. antequam.* *De pœ. di. 2. si enim* *1. Cor. 3. 25.* *Leui. 26. 12.* *Esai. 31. 9.*

OBsecramus adiuuantes: nos autem vt efficiamini iustitia Dei adiuuantes per ministerium prædicationis Domini in vobis. Vel *adiuuantes* vos instructione & oratio nibus ad Deum, *exhortamur* vos, *ne gratiam Dei in vacuum recipiatis:* quasi diceret: vos vtique gratiam Dei recepistis: sed videte ne in vacuum, id est, ne inutilem vobis receperitis. Benè dico gratiam: nũc enim est gratia. *Ait enim* pater ad Christum integrum cum membris suis, quæ est Ecclesia. Ego *exaudiui te*, id est, compleui quod postulabas dimittendo peccata. Exaudiui, inquam, te *in tempore accepto*: & Deo cui in eo placuit misereri homini: & accepto homini, quia in eo se solutũ à morte peccati

gauisus est. Exaudiui te dimittendo peccata. *Adiuui* etiam *te* cōfortatum ad bona opera similiter in tempore accepto: *in die* .i. in claritate veræ cognitionis positum. Die, dico, *salutis*, quia per veram cognitionem iter est ad æternam salutem. Hoc legitur in Esaia. Modò Paulus quãdo hoc tempus acceptum intelligendum sit, exponit, sic: Deus ait tempore accepto, & *ecce* fratres *nunc*, id est, à passione Christi, in posterum est illud *tempus acceptabile* : & *ecce nunc est* illa *dies salutis*, in qua Deo acceptum est exaudire & adiuuare. Et ideo sic exhortamur vos : nos *nemini dantes vllam offensionem*, id est, sic nos habentes moribus verbo & habitu vt nulli generemus offensionẽ: in aliquo horum. Ideo nō dantes offensionem, *vt non vituperetur ministerium nostrum*, .i. ne apostolatus noster vituperabilis sit, quod vtiq; esset : si quod bene doceo: in meipso nō ostenderem. Nullã damus offensionem : sed exhibemus nos ministros Dei : & vt in eo permaneamus Deus hoc concedat, vt exhibeamus nosmetipsos in omnibus quæ loquimur & agimus, *sicut*, id est, verè *ministros Dei*, vt ibi quasi modo geniti, scilicet *in patiẽtia multa*, id est, multipliciter patiendo corpore & animo exhibeamus nos Dei ministros. Subdit partes patientiæ: in multa patientia dico, habita *in tribulationibus*, vt quocunque modo corpus nostrum tribuletur, æquanimiter toleremus. Habita etiam patientia *in necessitatibus* ne aliqua indigentia deficiamus. Habita iterum patientia *in angustijs animi*, & *in plagis* corporis, & *in carceribus*. Patientes etiam in seditionibus quas aduersum nos concitant infideles. Patientia iterum habita *in laboribus* : manibus enim nostris laboramus, ne aliquem grauemus. Patientia habita etiam *in vigilijs*, plærunque enim eum vigilare oportuit disputantem de fide. Habita etiam patientia *in ieiunijs* : quia multotiens eum ieiunare oportuit, modo coactione, modo indigentia, modo voluntate. Hæc omnia præmissa partes sunt patientiæ, cætera coæquæua sunt illi. Exhibeamus nos sicut Dei ministros *in castitate*, quod casti simus animo & corpor . Exhibeamus nos etiam ministros Dei, *in scientia*, vt sufficienter de omnibus docti simus. Vel vt castitatem & scientiam vnum membrum dicamus. Simus ministri Dei, in castitate & in scientia .i. in casta scientia: non sit versipellis sciẽtia nostra, vt scientia pseudo doctorum Simus etiam ministri Dei *in longanimitate*. Quod si differtur corona, patienter tamen sustinemus onera. Simus etiam ministri Dei *in suauitate*, .i. in leni mansuetudine habita, *in Spiritu sancto*, non adulatoria suauitate. Exhibeamus iterum nos Dei ministros, *in charitate non ficta*, vt verè diligamus Deum & proximum: & *in verbo veritatis*, vt in pura veritate sonent verba nostræ prædicationis : non vt pseudo qui intendunt fallere mendacibus verbis. Simus etiam boni ministri *in virtute Dei*, vt per signa miraculorum comprobem me esse idoneum magistrum. Exhibeamus etiam nos ministros Dei *per arma iustitiæ*, habentes iustitiam loco armorum *à dextris & à sinistris*, id est, à prosperis, & ab aduersis, quod nec prosperis seducamur, nec per aduersa deijciamur. Quæ amodo sequuntur, partes sunt dextri vel sinistri. A dextris dico vt *per gloriam* quod si aliqui glorificant nos, vt ibi quando voluerunt ei ædificare aras: in hac gloria exhibeamus nos tanquam Dei ministros. A sinistris sicut *per ignobilitatem*, vt quando detrahunt nobis, dicentes nos falsa prædicare. In hac ignobilitate exhibeamus nos sicut Dei ministros. Iterum *per infamiam* quæ pars sinistræ est, vt quando dicebatur ei : insanis Paule. *Et* iterum *per bonam famam* : vt quando ab alijs prædicatio eius extollebatur : per hæc vtraque exhibeamus nos sicut Dei ministros. Nos iterum habiti *vt seductores*, & ab alijs habiti *vt veraces* : Exhibeamus nos sicut Dei ministros. Nos iterum

Margin: A, B, C, D

Isai. 49. 8.

Patientia partes multa sunt.

1. Thess. 2. 9

Act. 26. 24

habiti

habiti, *ficut qui ignoti fint* Deo: & fecundùm alios habiti tãquam Deo *cogniti*: in vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros. Nos iterum habiti *ficut morientes*. i. in criminalia cadentes fecundùm quofdam, *& ecce* fecundum alios in iuftitia *viuimus*: in vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros. Nos iterum habiti *vt caftigati*, fecundùm quofdam: qui poft illata nobis verbera dicerent: ecce non amplius audebunt loqui: & fecundùm alios habiti non caftigati qui dicerent nunquam propterea recipient Dei verbum, quæ caftigatio effet mortificatio: & ideo ait *mortificati*: in vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros. Nos iterum habiti *quafi triftes* fecundùm quofdam, quòd contriftemur aduerfis corpore vel fpiritu, habiti autem fecundùm alios *femper gaudentes* corpore & fpiritu: in vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros. Nos etiam fecundum quofdam habiti *egẽtes*, vel corporali bono vel fpirituali: fecundùm alios autem habiti quafi *locupletantes multos* in fpiritualibus bonis: in vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros Nos iterum exiftimati *tanquam nihil* penitus *habentes* boni temporalis, feu fpiritualis fecũdum quofdam: & fecundùm alios exiftimati tanquã *omnia*. i. Deum *poßidentes*: In vtroque exhibeamus nos ficut Dei miniftros. Vt pfeudo-doctores in confpectu veftro deprimam: *ô Corinthy, os noftrum* modò *patet ad vos*: multa de gloria noftra & fatis diffusè loquendo, qui in priori Epiftola me feruum omnium propofui. Et vtique os noftrum dignè patere potuit, quia *cor noftrum dilatatum eft*: quęcunq; .n. de gloria noftra loquor, omnia in me circumfpicit effe confcientia mea. Et quia os patet & cor dilatatum eft, iam amplius *nõ anguftiamini in nobis*. Quia .n. fimpliciter vos docui, quos rudes inueneram, dicitis culpam meam effe quod in charitate angufti e ftis: fed vtique in exemplo noftro bene apparet quod non anguftiamini in nobis: *fed anguftiamini in vifceribus veftris* .i. huius tenacitatis & anguftiæ fomes eft in cordibus veftris. Vel aliter: vt pauca fuperius mutemus. Hortamur vos, ne gratiam Dei frustra recipiatis: quod ne fiat nemini fitis dãtes vllam offenfionem prauo opere vel exemplo, vt minifterium noftrum. i. ne magifterium noftrum per vos offendentes fit vituperabile. Ne detis offenfionem, fed exhibeamus nos in omnibus, vt melius eos alliciat ad bonum, cum eifdem fe inferit dicens: nos ficut Dei miniftros. Et fecundùm hoc ficut in propria fignificatione erit. Omnia quæ fequuntur non mutantur, nifi quod ficut ad Paulum, fic expofita ad eos fpectare dicantur. Et quia ô Corinthij nunc multa & ampla præcepta do vobis: modo patet os noftrum ad vos multa præcipiendo, qui me prius arguebatis vos cõmonitos effe de paucis. Nec mirum fi patenti ore multa vobis præcipio, quia cor noftrum dilatatum eft .i. omnia in me inuenio quæ vobis operanda trado. Et ex hoc iam apparet: quia non anguftiamini in nobis fi pauca operamini, fed anguftiamini in vifceribus veftris. Nolite autem anguftiari, fed charitate dilatemini: ficut aliç Ecclefiæ ita & vos: & hoc *dico* vobis *tanquam filys*, vos dico fpe quidem iam *habentes eandem remunerationem* quã nos habemus, fcilicet cœleftem gloriam. Et vt in mandatis Dei *dilatemini*. *Nolite ducere iugum cum infidelibus* pfeudo. Per iugum veterem fignificat legem, quæ grauiter opprimebat obferuatores fuos. Non debetis ducere iugum cum infidelibus: quia vos iufti, illi iniqui. Vos lux, illi tenebræ. In vobis Chriftus, in illis Belial. Vos fideles, illi infideles. Vos templum Dei, illi idolorum. Et *quæ participatio iuftitiæ cum iniquitate? Aut quæ focietas luci ad tenebras?* Nulla vtiq; focietas debet effe membrorum, vbi eft differentia capitum: fed Chriftus caput noftrum: Belial caput illorum. *Quæ* autem *conuentio Chrifti ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Quis autem confenfus*

Lex vetus iugum dicitur.

templo

templo Dei cum idolis, i. cum illis impijs, qui velut idolum sedes sunt dæmonis. Sicut enim in idolo, sic in ipsis responsa dabat dæmon. Benè dico templo Dei: nam *vos* fideles *estis templum Dei viui*, quia in vobisipsis viuit: dum vos in bono viuere facit. Et hoc dico, sicut dicit Dominus Deus per Ezechielē: licet alijs verbis. Hoc, inquam, dicit Deus: *quoniam*.i. quod *inhabitabo in illis* fidelibus iustificanteos per fidem, *&* etiam *inambulabo* de virtute promouēdo in virtutem. *Et ita* apparebit quod ego *ero Deus illorum, & ipsi erunt mihi populus*. Quicunque enim viderint iustitiam eorum, dicent: Hi sunt populus Dei, & Deus habitat in illis. Nunc de hac auctoritate infert Paulus aliam de eodem Ezechiele sumptam. Vbi in captiuitate Babyloniæ Iudæis suadebat exire, & separari ab operibus malis gentilium. Quod si facerent, promittebat eis à Deo liberationem dicens. *Propter quod*, scilicet, vt sitis populus Dei, *de medio impiorum exite*: nō operantes quæ operantur. *Separamini etiam*: ab eisdem voluntate, non tātum opere. Sic autem fieri necesse est, quia hæc dicit Dominus. *Ne* etiam *tetigeritis immundum*.i. nec etiam delectationem habueritis in immūditiis eorum, quod saltem placeant vobis. *Et si* hoc feceritis, *ego recipiam vos: & vobis* receptis *ero in patrem, & vos eritis mihi in filios, vel* etiam in *filias* quæ maiori diligentia ornantur à parentibus. Et hæc omnia credere & facere vos oportet, quia hæc *dicit Dominus omnipotens*.

Isa 31.9.

CAP. VII.

HAS *igitur habentes promissiones charissimi, mūdemus nos ab omni inquinamento carnis, & spiritus perficientes sanctificationem in timore Dei. Capite nos. Neminem læsimus. Neminem corrupimus. Neminem circumuenimus. Non ad condemnationem vestram dico.* * *Prædiximus enim quod in cordibus nostris estis*

* Prædixi.

A *ad commoriendum & ad conuiuendum. Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis. Repletus sum consolatione: superabundo gaudio in omni tribulatione nostra. Nam & cùm venissemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus. Foris pugnæ, intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius: sed etiam in consolatione* * *qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum* B *desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem. Quoniam etsi contristaui vos in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret videns quod epistola illa, & si ad horam vos contristauit, nunc gaudeo, non quia contristati estis: sed quia cōtristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: sæculi autem tristitia mortem operatur.* C *Ecce enim hoc ipsum secundùm Deum contristari vos, quam tam in vobis operatur sollicitudinem: sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negocio. Igitur & si scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam sollicitudinem nostram, quam habemus pro vobis coram Deo. Ideoque consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi: quia re-* D *fectus est spiritus eius ab omnibus vobis. Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est: & viscera eius abundantius in vobis sunt: reminiscentis omnium vestrum obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum. Gaudeo quod in omnibus confido in vobis.*

* qua.

1. Pet. 2. 19.

26. q. 1. affectū in fin.

Quando-

QVandoquidem vobis exeuntibus de medio impiorum (dicit Dominus) eritis mihi in filios & filias &cæt. Igitur ô charissimi, vos *habentes has*, id est, præfatas *promissiones*, vt eas apprehendamus: *mundemus nos ab omni inquinamento carnis: & ab omni inquinamento spiritus.* Inquinamenta carnis vocat libidinem, ebrietatem, & huiusmodi. Inquinamenta spiritus, vt iram, inuidiam, & huiusmodi, quæ ipsam inficiunt animam sine contagio carnis. Sic nos in vtroque mundemus à peccatis: *perficientes* de hinc *sanctificationem*, id est, vt malis mundati in virtutibus perfecti simus. Hoc autem perficientes *in timore Dei*, id est, non timore hominum vt quæramus ap parere iusti in facie & non in corde sicut pseudo, sed in timore. Nec tantùm pænarum, vt per hoc solum modo pœnas euadamus, sed in timore Dei, vt Deum timeamus offendere, qui timor dicitur charitas. Vel aliter litera illa diuiditur. Mundemus nos ab inquinamento carnis: vt sit ibi versus, & nos mundati perficientes sanctificationem spiritus, id est, secundùm quod docet spiritus, vel illa ratio, vel perficientes sanctificationem spiritus, id est, rationis, vel Spiritus sancti. Sententia est eadem. In timore Dei similiter. Et vt mundati perficiatis sanctificationē *capite nos*, id est, accipite imitationem nostram. Vel vt ibi versus non sit. Vos perficientes sanctificationem: capite nos, id est, imitamini nos sicut dictum est. Nos vtique capere debetis, *neminem* enim vestrum *læsimus* improperando, quod vel canes essetis, vel huiusmodi: me autem magnificando de genere Abrahæ, vt faciunt pseudo. *Neminē* iterum vestrum *corrupimus*, peruersè docendo, vel prauo exemplo deprauando, vt iterum pseudo, qui falsa veris admiscendo, corrumpunt fidem vestram: prauo etiam vitæ exemplo. *Neminem* etiam vestrum *circumuenimus*: quemadmodū pseudo, qui cum apertè nequeunt extorquere à vobis, fraudulenta seductione, eliciunt magis quam impetrent.

Inquinamētū carnis quæ sunt.

A

Quod autem significo vos corruptos & seductos esse ab illis pseudo: hoc *non dico ad condemnationem vestram*, id est, vt per hoc intendam condemnare vos, quasi reprobatos à Deo. Quodque non dicam ad condemnationem vestram scire potestis ex eo, *quia prædixi* in hac eâdem Epistola, *quod* vos *estis in cordibus nostris*, vbi ait. Vos estis Epistola nostra scripta in cordibus nostris. Quia si vos condemnatos intenderem, nequaquam in cordibus nostris vos inserere, sed estis in cordibus nostris *ad commoriendum*, id est, vt velim vos mecum commori peccato: *ad conuiuendum*. id est, vt mecum viuatis iustitię. Vel ita vt perfectioribus loquatur. Estis in cordibus nôstris ad commoriendum, vt velim vos mecum mori in præsenti tribulatione, vt sic mecum sitis ad conuiuendum in æternitate: ideò dico capite nos: quia *multa fiducia mihi est apud vos* de futuris bonis: vt cito suasioni quam facturus sum acquiescatis. *Multa* etiam *gloriatio* est *mihi pro vobis*. Multa enim apud alias Ecclesias glorior de bono correctionis vestræ, præferendo vos illis in exemplum. Propterea multa fiducia mihi est apud vos de futuro: iam enim *repletus sum consolatione* in omni tribulatione, quæcunque sit seu facilis, seu difficilis, seu intus, seu foris: nec quoquo modo consolor de correctione vestra: sed in tantum quod *superabundo gaudio*: magis enim de vestra correctione gaudeo, quam doleam de omni tribulatione nostra. Dicerent illi. Est ne tibi tribulatio? Vtique bene dico. *Nam alibi & etiam cum venissemus in Macedoniam: caro nostra non habuit vllam requiem: sed passi sumus omnem tribulationem: foris*, id est, in corpore erant *pugnæ*, dum flagellis affligebant me: & *intus*, id est, in animo erant *timores*, ne fideles passionibus meis scandalizarentur, & iudicarent me non esse sequendum, quia condemnatum. Vel ita: foris, id est. ab his

c. 3. vers. 3. huius eiusde Epistolæ

B

C

D

qui

qui extra Ecclesiam erant, fidebant mihi pugnæ, sicut dictum est: intus autem .i. in Ecclesia, erant timores, ne à falsis fratribus seducerētur simplices. Foris & intus adeo patiebar: *sed Deus qui consolatur humiles*.i. afflictos, *consolatus est nos in aduentu Titi*. Gauisus sum enim de receptione fratris qui participaret tribulationibus nostris. *Non solùm autem in aduentu eius* consolatus sum: *sed etiam in consolatione qua* idem Titus *consolatus est in vobis:* per hoc solatium eius correctionem vestram intellexi. Et ideo cū de reditu eius gauderem simul consolatus sum: intelligēs correctionem vestram in eius solatio. Consolatus est, inquam, me Titus, *referens nobis desiderium vestrum*, quanto voto desideraretis aduentum nostrum. Referens etiam *fletum vestrum* .i. quòd lacrimis peccata dilueretis. Referens etiam *vestram æmulationem* .i. indignationem, qua contra pseudo *pro me* quem improbant, indignamini. *Ita* referens hæc *vt magis* modo *gauderem* de pœnitentia vestra, quam prius contristatus essem de impœnitentia. Vel magis gauderem de vestra conuersione, quam dolerem de mea tribulatione. Et hoc nosse debemus, quia cum Apostolus priorem Epistolam per Timotheum misisset Corinthijs, magis ad indignationem moti sunt, quam ad pœnitentiam: temerarium iudicantes quod Apostolus tāta seueritate auderet eos arguere: quo cognito, Paulus per Timotheum pœnituit eum scripsisse illis. Sed Tito apud Corinthios diutius morante: & Epistolam Pauli sæpius relegente, sub admonitione Titi fecerunt fructum dignum pœnitē tiæ. Quo audito, Apostolus magis gauisus est de pœnitentia, quam prius doluisset de impœnitentia eorundē. Quod sic ait. Verè per relationem Titi, factum est mihi vt gauderem: *quoniam & si, contristaui vos in Epistola* prius missa: *nōn* tamen modo *pœnitet me* audita relatione Titi: licet prius pœniteret audita relatione Timothei. Prius quidem pœnituit, videns

A quod Epistola illa prius missa contristauit vos ad indignationem: licet ad horam: & ideo venialius me modo pœnitet: *nunc enim gaudeo: non* ideo *quia* prius *contristati estis*: *sed quia modo contristati estis ad pœnitentiam*. Merito vtique gaudeo de vobis ad pœnitentiam contristatis: *nam contristati estis secundùm Deum:* deserēdo mala, adhærendo bonis, ita secundum Deum, *vt* iam *in nullo* facto *ex nobis patiamini detrimentum*, quia & ipsa prior contristatio de qua verebar, ne vobis fieret ad detrimentum, correcta est secundum Deum. Verè in nul-

B lo ex nobis patimini detrimentum: *nam tristitia* vestra *quæ est secundum Deum*, *operatur in vobis pœnitentiam*, valentem vobis *instabilem*, i. æternā *salutem*. Tristitia secundum Deum operatur salutem: sed *tristitia seculi*, quæ adhuc in quibusdā est apud vos, qui nolunt contristari ad pœnitentiam, hæc tristitia *operatur mortem* .i. stabilem perditionem. Hoc congruè inseruit ad deterrendum eos, qui nō-

C dum pœnitebant. Verè tristitia secūdum Deum operatur pœnitentiam in salutem: nam operatur sollicitudinem, defensionem, & cæteras partes veræ pœnitentiæ. Quod sic ait. *Ecce enim* in euidenti est *hoc ipsum* tam exiguum ad comparationem salutis quā operatur: hoc ipsum dico .s. *contristari vos secundum Deum*: ecce *quantam sollicitudinem* proficiendi semper in melius *operatur in vobis*. Ista .s. quæ sequuntur copulatiua sunt: valentia tā-

Pœnitentia operatur tristitia secundum Deum.

D tum ad ornatum orationis. Operatur etiam in vobis *defensionem*: quia iam zelum Dei habentes defenditis me contra pseudo, qui me improbāt. Operatur etiam *indignationem*, grauiter enim indignamini contra eos, qui seduxerunt vos. Operatur etiam *timorem*. Timidi enim semper estis, ne in laqueum recidatis. Operatur etiam *desiderium*. Desideratis enim appetitum bonorum, & *æmulationē*, .i. imitationem iustorum. Operatur etiam *vindictam*. Si quis enim in Ecclesia vestra delinquit, statim per iniunctam pœnitētiam vindicatis cul-

pam

pam eius. Et vt breuiter bona vestra colligam, *in omnibus exhibuistis vos esse incontaminatos negotio*, id est, religioni Ecclesiasticæ. Vel incontaminatos esse à negocio seculari .i. à peccato. Et quia in omnibus vos incontaminatos exhibuistis: igitur nunc apparet sententio mea quam habui in priori epistola, quia *et si scripsi vobis, non tamen propter eum* solum *qui fecit iniuriam*, ducendo vxorem patris: *nec* iterum *propter eum* solum scripsi *qui passus est* iniuriam, tractus ad seculares iudices: *sed scripsi ad manifestandam sollicitudinem nostram quam* sollicitudinem *habemus pro vobis*: & hoc *coram Deo*, id est, in beneplacito Dei: hoc enim bene placet Deo vt de salute vestra sollicitus sim. Vel hoc dico coram Deo, id est, teste Deo, qui conscientiam meam nouit. Cùm enim Paulus de fornicatore illo ageret: non ad illum dirigebat sermonem, sed ad totam Ecclesiam, intendens ne vnius pollutione, multi inficerentur. Et quia sollicitudo nostra pro vobis habita nunc manifestata est: quia completa: *ideo sumus consolati. In consolatione autem nostra* gauisi sumus: & de correctione vestra, & de gaudio Titi *abundantius*, quam doluissem prius de peccatis vestris, vel de tribulationibus meis. Et cùm de correctione vestra & gaudio Titi abundantius consolaremur: tamen magis abundantius gauisi sumus *super gaudio Titi*, quàm de correctione vestra. Similis positio. Virgilius doctior est Horatio & Lucano: magis tamen doctior Lucano, quàm Horatio. Ideò Apostolus magis de gaudio Titi, quam de correctione Corinthiorum gauisus est: quia si non esset gaudium Titi, nec eos correctos esse crederet. Ideò etiam quia nisi Titus de hoc gauderet: exanimatus ex toto deficeret: quod nec in Ecclesia Corinthiorum, nec alibi laborare vellet. Vnde ipse vel causas ponit: ideo magis gauisus sum super gaudio Titi: *quia spiritus eius refectus est ab omnibus vobis*, etiam ab incorrectis, de quibus spem bonam habet corrigendi per eos, qui iam bene correcti sunt: qui spiritus penitus deficeret ab instructione, si Corinthios incorrigibiles inueniret. Et ideò etiam magis de gaudio Titi: *quia sicut apud illum* Titum *gloriatus sum de vobis*, ô Corinthij: cùm enim reformidaret venire ad vos, accusans inhumanitatem vestram; dicebam vos benignos esse, eumque honoricè recepturos. Si quid, inquam, gloriatus sum de vobis: *non sum confusus* in hoc: quia sicut ei prædixi, tales vos inuenit: & ideo me dixisse non erubui: *sed gloriatio nostra quæ fuit habita ad Titum de vobis*, ita *facta est veritas*, sicut dum apud vos essemus, omnia locuti sumus vobis in veritate, id est, sicut manens apud vos vera dixi vobis de alijs: sic modo vera dixi Tito de vobis. Et ideo adhuc magis de gaudio Titi: quia *viscera eius abundantius* modo *sunt in vobis* correctis: quàm prius in incorrectis. Eius Titi dico *reminiscentis obedientiam omnium vestrum*, id est, quam deuotè sibi obedistis, & nobis: reminiscentis etiam, *quomodo excepistis eum cum timore* animi *& tremore* corporis, scilicet in omni reuerentia: Et videns quomodo dignè excepistis eum, *gaudeo quod confido in vobis*, non tantum in hac re, sed etiam *in omnibus* quæcunque mandauero exequendis.

CAP. VIII.

NOTAM *autem facimus vobis fratres, gratiam Dei, quæ data est in Ecclesijs Macedoniæ: quod in multo experimēto tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit: & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum. Quia secundum virtutem testimonium illis reddo, & supra virtutem voluntarij fuerunt: cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam, & communicationem ministerij, quod fit in*

sanctos. Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primum Domino: deinde nobis per voluntatem Dei: ita vt rogaremus Titum, vt quemadmodum cœpit, ita et perficiat in vobis, etiam gratiam istam. Sed sicut in omnibus abundatis fide & sermone, & scientia, & omni sollicitudine, insuper & charitate vestra in nos, vt & in hac gratia abundetis. Non quasi imperans dico, sed per aliorum sollicitudinē etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi: quoniam propter vos egenus factus est, cum esset diues: vt illius inopia vos diuites essetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim vobis vtile est: qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore. Nunc verò & facto perficite, vt quemadmodum promptus est animus voluntatis; ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundum id quod non habet. s.q.1.ideo. vales rgo. *Non enim vt alijs sit remissio, vobis autem tribulatio: sed ex æqualitate in præsenti tempore, vestra abundantia illorum inopiam suppleat: vt & illorum abūdantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas sicut scriptum est.* xod 15.18 *Qui multum, non abundauit: & qui modicum, non minorauit. Gratias autem ago Deo, qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi: quoniam exhortationem quidem suscepit; sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias. Non solum autem, sed & ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam, quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam voluntatem nostram: deuitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis in Domini gloriam.* m.12. f.19.12. nolo. *Prouidemus enim bona, non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus. Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe sollicitum esse: nunc autem multò sollicitiorem, confidentia multa in vos, siue pro Tito: qui est socius meus & in vobis adiutor, siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloriæ Christi. Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos, ostendite in faciem Ecclesiarum Dei.*

IN hoc enim vno quomodo de futuro facturi sitis intelligo. Nunc de collectis de quibus in prima Epistola compendiosè dixerat, diffusius admonet suadens eis & exemplo aliarum Ecclesiarum, & multis inductionibus. Litera superius iungitur. Cùm venissemus in Macedoniam, caro nostra non habuit requiem: sed licet in primis requiem non haberemus, tamen Deus in Ecclesijs Macedoniæ dedit pacem & gratiam. Quod sic ait. *Notam facimus vobis fratres gratiam Dei, quæ data est in Ecclesijs Macedoniæ.* Gratiam Dei digno nomine vocat eleemosynas intelligens maiorem esse gratiam Dei ministrandi pauperibus, quàm sint genera linguarum: & quædam aliæ gratiæ. De hac gratia facio vobis notum, *quod in multo experimento tribulationis:* Multas enim & acres tribulationes expertæ sunt Ecclesiæ Macedonum. In multo, inquam, experimento tribulationis fuit *abundantia gaudij ipsorum*, id est, abundè gauisi sunt. quia pro christo contumeliam pati digni habiti sunt, & paupertas ipsorum. Infideles enim pauperabant fideles. *Paupertas*, inquam, *ipsorum altissima*, id est, maxima. Vel altissima, id est, dignissima. Paupertas, inquam, *abundauit*: quia quantò plus dederunt, tantò pauperiores effecti sunt. Abundauit dico *in diuitias* eorum: quia licet pauperes essent in habendo, diuites tamen erant in administrando eleemosynam. In diuitias dico, *simplicitatis eorum*. In simplicitate enim dabant, non putantes se propterea liberius posse peccare. Abundauit vtique in diuitias: quia fuerunt voluntarij secundum virtutem & supra virtutem. *Secundum virtutem* dare est Dare secū dum virtu tē quod fi:

quæ

quæ ſibi neceſſaria ſunt, primum retinere, deinde quod ſuperabundat in pauperes erogare. *Supra virtutem* dare eſt, nihil ſibi penitus reſeruare. Et quod ſecundum virtutem & ſupra virtutem voluntarij fuerunt: inde *reddo illis teſtimonium*. nec coacti à nobis: ſed *obſecrantes nos*, id eſt, per quæcunque ſacra adiurantes, *cùm multa exhortatione*, dicentes. Ne ſollicitus ſis de nobis: quia laborioſi ſumus: & de labore noſtro (etiam ſi nihil nobis reſiduum ſit) bene ſuſtentabimur. *Obſecrantes* vtique *nos* accipere *gratiam*, id eſt, eleemoſynas ab ipſis *& communicationem*, id eſt, res ſuas, qnas omnibus communicare intendebāt. Communicationem dico *miniſterij*, id eſt, adminiſtrationis: *quod* miniſterium *ſit* deferendum *in ſanctos*, qui erant Hieroſolymis. Hic notandum, quod de abundantia noſtra prius ſuſtentandi ſunt ſancti. De eo autem quod reſiduum fuerit, quicunque egentes. Obſecrauerunt vtique nos: *& non* fecerunt *ſicut ſperauimus*, id eſt, non hoc animo, vt vitia eorum multa pateremur: *ſed* primum *dederunt ſemetipſos Deo*, emendantes vitia. *Deinde* dederunt ſe *nobis* ſumptus offerendo fratribus: & hoc *per voluntatem Dei*. Hoc enim vult Deus prius ſeipſum: poſtea ſua deuouere: *ita* dederunt *vt rogaremus Titum, vt quemadmodum* benè *cœpit, ita* etiam *perficiat in vobis* alias gratias: & etiam *iſtam gratiam*, exemplo Eccleſiarum Macedoniȩ. Non ſolum rogauimus Titum, vt hanc gratiam perficeret in vobis: ſed etiam *vt per eum abundetis in hac gratia*. Perficere ad Titum; Abundare, pertinet ad corinthios. Vel ita. Non tantùm rogauimus Titum perficere hoc in vobis: ſed etiam ego ipſe rogo vos, vt ſicut abundatis in omnibus gratijs: ſcilicet *in fide*: ſanam enim fidem, & bonis operibus abundantem habetis. Abundatis etiam *in ſermone & ſcientia*: quia expeditum ſermonem ad exhortandum habetis: & ſcientiam ad intelligendum. Abundatis etiam *in omni ſol-*

Supra virtutem.

A *licitudine*. Omni enim ſtudio ſolliciti eſtis: vt melius & melius operemini. Abundatis *in charitate*, id eſt, in dilectione *veſtra* extenſa *in nos*, (ſicut in his gratijs) ſic rogo *vt etiam in hac gratia* eleemoſynarum *abundetis*. Et hoc *non dico quaſi imperans*, id eſt, non de hac re præceptum conſtituo: ne ſi forte non obtemperaretis imperio: rei eſſetis inobedientiæ. Non vtique ex imperio dico: *ſed dico hoc comprobans ingenium*, id eſt, rationabilem voluntatem. Debetis enim rationabiliter penſare quod B detis: ſcilicet temporalia. Et quid pro his recepturi ſitis: ſcilicet æterna: & cum ratione debet eſſe voluntas libentiſſimè dandi. comprobans, inquam, *bonum* ingenium etiam *veſtræ charitatis* per ſollicitudinem aliorum, id eſt, per hoc quod ſolliciti eſtis ſupplere inopiam indigētium fratrum. Vel comprobans charitatem veſtram per ſollicitudinem aliorum, id eſt, per hoc quod Titum & alios diſcipulos de vobis facio ſolli- C citos. Et vtique debetis abundare in hac gratia: *nam* vos *ſcitis gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti: quoniam*, id eſt, quod *cum eſſet diues*, id eſt, Deus in diuitijs omnipotentiæ ſuæ, qui æternus erat: *propter nos* ſaluandos factus eſt in tempore. Nec diues fieri voluit: ſed *factus eſt egenus*, id eſt, in omni egeſtate carnis viuens, præter egeſtatem iuſtitiæ. Ideò factus eſt egenus, *vt inopia*, id eſt, merito inopiæ *illius vos eſſetis diuites* iuſtitiæ. *Et* D in hoc quod benignitatem Domini Ieſu circa vos exhibitam vobis recordor, *in hoc* vtique *do* vobis *conſilium* ſalutis. Et bene dico conſilium. *Hoc enim* (ſcilicet abundare in eleemoſyna) *vtile eſt vobis: qui non ſolum cœpiſtis facere, ſed* etiam incepiſtis *velle à priore anno*. ¶ Nota quod prius facere, poſtea augmentat velle: facere enim non ſufficit, niſi ex voluntate: ſed velle ſufficit: licet non ſit copia faciendi. cœpiſtis olim velle: *nunc vero perficite* id voluntate & *facto*: ita *vt quemadmodum promptus eſt animus*, id eſt, diſcretio volunta-

Opus bonū inuoluntarium non laudatur.

tis (quod supra vocauit bonum ingenium) *ita sit* promptus animus *perficiendi*. Et licet ita suadeam: perficiendi tamen dico *ex eo*, id est, secundum *hoc quod habetis*: & ministrare fratribus ferre potestis. Ideò dico ex eo quod habetis, *quia si voluntas vestra prompta est* ad dandum *secundum id quod habet*: in hoc vtique *accepta est* Deo, *non solum* in eo si dederit *secundum id quod non habet*. Quod ait secundum id quod habet, & quod non habet: idem est quod ait superius secundum virtutem & supra virtutem. Qui.n. necessaria sibi reseruat. & ea quæ superabundant, erogat: hic secundū quod habet, dicitur dare: qui vero nihil sibi retinet: sed omnibus erogatis nudus nudam crucem sequitur, hic dat secundùm id quod non habet. Sed quia huius perfectionis non vidit eos capaces, hortatur ad id quod leuius est. Opponeret aliquis: Cogis nos dare vt alijs de nostro ditescentibus, nos postea egeamus. Minimè: sed secūdum quod habetis, & nō secūdum id quod non habetis: ego.n. *non* impero hoc: *vt* per vestra data *sit remissio alys*: & C remissi torpescant ocio: *vobis autem* inde sit *tribulatio*, vnde illis remissio. Hoc quidem nō impero, *sed* hoc rogo, *vt vestra abundantia*, quæ est in temporalibus, *suppleat inopiam illorum* in presenti tempore: & hoc fiat *ex æqualitate*: non vt illis tantum detis quantum vobis reseruabitis: sed tantū vnde æqualiter vt vos securi sitis ab egestate. Ideò abundātia vestra suppleat illorum inopiā: *vt etiam abundantia illorum*, perfectorum quæ est in virtu- D tibus, *sit supplementum vestræ inopiæ*: qui si diuites estis terrenorum, inopes estis cælestium. Suppleat, dico, ita *vt* vicissim suppleti *fiat æqualitas* illis in æterno bono: vt quemadmodum sancti in hoc mūdo participāt fructibus laborantium, sic in futuro hi qui modo ministrant sanctis, participent remunerationem eorum. Nec ita dico, fiat æqualitas, vt tantum accipiāt imperfecti quātum perfectiores, sed in hoc æqualitas: quod singuli singulos nummos accipient .i. perfectam

A & sufficiētem beatitudinem. Ideò.n. statutum fuit vt alij hominum laborarent, alij orationi vacarent. Vt oratores sustentarentur aliorum labore, laboratores vero saluarentur eorum oratione. Fiat, dico, æqualitas, *sicut scriptum est* figuratiuè de futura æqualitate: *qui multum* habuit, *non abundauit* super modicè habentem: *& qui modicum* habuit, *non minorauit*, id est, non habuit minus eo qui multū collegit. Qui enim multū habet de gloria cœlesti, non sic abundat vt is qui minus habet indigeat: sed vtrique & *Gloria cœlestis non omnibus æqualis.*

B multum & modicū habenti æqualis est abundantia: quia vtriq; quod satis est, licet tamen differentia sit illis in gloria. Hoc ad literam scriptum est de manna, quod colligebant Iudæi: *Exod 16* quia qui mulrū collegerat, licet amplius quā plenum gomor, non plus habuit quā gomor: & qui minus collegerat quam gomor, non minus habuit quam plenum gomor. ¶ Dixi superius quod rogaui Titum. De hoc autē *gratias ago Deo, qui dedit in corde Titi eandem sollicitudinē pro vobis*, quā & in corde meo. Eandem bene dico: *quoniam* ipse *quidem* bene *suscepit exhortationem* pro vobis factam: *sed* & si benignè suscepit, tamen *profectus est ad vos cum esset sollicitior* de vobis, *sua voluntate* quā mea exhortatione. *Misimus etiam cum illo*.s. Tito, *fratrē* nostrum: *laus cuius est in Euangelio*. Hūc fratrem alij dicunt Lucam, alij Barnabam. Si Lucam, dicimus laus cuius est in scribendo Euangelio. Si Barnabam, ita laus cuius est in prædicando Euangelio *per omnes Ecclesias*. Omnis enim Ecclesia laudat eum. Nō solùm autem laudatur in Euangelio: sed etiam *ab Ecclesijs ordinatus est comes nostræ peregrinationis*. Hoc magis de Barnaba videtur dicere: quem cum Paulo fratres qui erāt Hierosolymis miserunt in gentes, ad prædicandum Spiritu sancto dicente illis. Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus, quo assumpsi eos. *Act 13.2.* Peregrinationis ideo dicit: cum enim à Iudæa mittitur in gentes, exit patriam, & ad loca peregrina transit. Comes, dico, fa-

ctus

ctus *in hanc gratiam* eleemosynarum
similiter prædicandam, *quæ gratia à
nobis* recipientibus, à vobis *ministra-
tur* sanctis qui sunt Hierosolymis: de
quo gaudere debetis: quia ministra-
tur *ad gloriam Domini*. Et verè Deus
in hac administratione glorificatur:
& vt de gloria Domini sileam: si non
esset aliud, ministrare debetetis ad
co-nplendam voluntatem nostram,
doctrina cuius filij Dei estis. *Volunta-
tem*, dico vtiq; sequendam: quia *de-
stinatam* .i. in hoc velle ordinatam
B Deo. Deus enim me sic velle dispo-
suit. *Misimus* Titum & *cum illo* alium
fratrem: deuitantes hoc, ne quis nos
vituperet in hac plenitudine eleemo-
synarũ: quæ à nobis ministratur san-
ctis in Hierosolymis. Ideò Paulus tot
idoneos testes mittebat ad accipien-
das collectas, ne si per suspiciosam
personam hoc faceret: vituperarent
eum, dicẽtes, quod de copia eleemo-
synarum in suos vsus retineret. Dico
ne quis nos vituperet, & bene: *nam*
nos sic facientes *prouidemus bona non
solum coram Deo, sed etiam coram* om-
C nibus *hominibus*. Nemo enim aliquid
vituperabile poterit suspicari, vbi
tot idoneos testes viderit. In hoc ver-
bo Pauli concipitur, quod qui se ta
lem exhibet, vt de eo sinistra possit
oriri suspitio: etiam si non sit reus in-
de: peccat tamen dum per negligen-
tiam suam minus prouidè agens, in
fratre suscitat culpam. Cùm Tito au-
tem & cum illo alio fratre misimus
etiam *fratrem nostrum quem in multis
probauimus*, & *sæpè sollicitum esse* de
vobis. Hunc fratrẽ non nominat: sed
D credimus hunc esse Apollo, Episco-
pum corũ: qui in prima epistola ro-
1.Cor.16 z. gatus à Paulo, noluit ire audiens illos
adhuc incorrectos: sed nunc audito
per Titum quod essent correcti, re-
uertitur ad illos. Dico eum fuisse sol-
licitum: sed sciatis *nunc multò sollici-
tiorem* esse de vestra salute: *confiden-
tia multa* habita *in vobis*: *siue pro Tito*
qui commendauit correctionem ve-
stri illi, *siue pro his qui sunt fratres no-
stri*, id est, & pro Tito & pro his. Pro
Tito dico, *qui est socius meus* in omni-
A bus: & maximè adiutor in vobis, &
pro his qui sunt fratres nostri *Aposto-
li* .i. legati *Ecclesiarum* gloriæ *Christi*,
.i. ad prædicandum gloriam Christi.
Et quia tã probatas personas ad vos
misimus: *ergo* ostendite in illos cha-
ritatem vestram: & (vt plus dicam)
ostendite in illos *ostensionem quæ o-
stensio est charitatis vestræ*. Si enim
vos ingratos exhibueritis, palam e-
rit vos ex timore quod in peccatis e-
ratis: & non ex charitate ministrasse
Tito & alijs: sed benignitas vestra
B nunc ad istos exhibita erit ostensio
vestræ charitatis: quia approbabit
vos ex charitate fecisse quod prius fe-
cistis. *Ostendite* etiam ostensionem
nostræ gloriæ habitæ apud illos *pro vo-
bis*: multum enim gloriatus sum &
promisi quod honorificè eos susci-
pietis. Ostendite dico *in facie* cætera-
rum *Ecclesiarum*, vt vos sitis facies &
forma, quorum similitudini impri-
mantur aliæ Ecclesiæ.

CAP. IX.

C NAM *de ministerio quod
fit in sanctos, ex abun-
danti est mihi scribe-
re vobis. Scio enim
promptum animum
vestrum, pro quo de vobis glorior apud
Macedones: quoniam & Achaia pa-
rata est ab anno præterito, & vestra
æmulatio prouocauit plurimos. Misi-
mus autem fratres, vt ne quod gloria-
mur de vobis euacuetur in hac parte, vt
quemadmodum dixi parati sitis: ne cum
venerint Macedones mecum, & inue-
D nerint vos imparatos, erubescamus nos,
vt non dicamus * vos in hac substan-* * Al. dicã.
*tia. Necessarium ergo existimaui roga-
re fratres vt præueniant ad vos: & præ-
parent repromissam benedictionem hanc
paratam esse, quasi * benedictionem,* * Al. habe
non quasi auaritiam. Hoc autem dico. sic.
Qui parcè seminat, parce & metet. Et Depu. &
qui seminat in benedictionibus, de bene- re. cũ ex eo
*dictionibus & metet. Vnusquisque pro-
ut destinauit in corde suo, non ex tristi-
tia aut ex necessitate. Hilarem enim* Eccli. 35. 11
datorem diligit Deus. Potens est autem

Deus omnem gratiam abundare facere in vobis, vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum: sicut scriptum est.
Psal. 111. 9. *Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Qui autem administrat semen seminanti: & panem ad manducandum præstabit. Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ: vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo. Quoniam ministerium huius officij non solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino per probationem ministerij huius, glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Euangelio Christi & simplicitate communicationis vestræ in illos & in omnes: & in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. Gratias ago Deo, super inenarrabili dono eius.*

VT charitatem vestram in illos ostendatis, admoneo. Nam *scribere vobis de ministerio*, id est, de collectis illis, quod ministerium sit transferendum *in sanctos*. De hoc, inquam, scribere *est mihi ex abundanti*, id est, superfluum iudicaui. Propterea ex abundanti, *quia scio animum vestrum promptum esse* ad ministrandum: *pro quo* scilicet quia parati estis, *glorior* de vobis ita in charitate diffusis, *apud Macedonas*, dicens. *Quoniam* non solum Corinthus, sed *etiam* tota *Achaia* sub Corintho, *parata est ministrare sanctis ab anno præterito*, & sic *vestra æmulatio*, id est, imitatio *prouocauit plurimos* ad idem faciendum. ¶ Videndum est, quanta subtilitate Paulus in primis, exemplo Macedonum, inducat Corinthios: nunc e conuerso Macedonas exemplo Corinthiorum. Et licet animus vester promptus sit, tamen *misimus ad vos* hos *fratres: vt quod gloriamur* apud alios *de vobis, ne euacuetur*, id est, non destruatur *in hac parte*, id est, in parata administratione. Misimus, inquam, *vt quemadmodum* in alia Epistola *dixi, parati sitis: ne cum Macedones mecum venerint* ad vos, *& inuenerint vos imparatos, erubescamus nos in hac substantia*, id est, eleemosyna non præparata. Nos dico erubescamus vt non dicamus quod vos erubescatis: qui vtique si imparati estis, merito erubescetis. Eleemosynam vocat substantiam: Eleemosyna substantia vocatur
quia per eam subsistimus in præsenti. Et quia vos imparatos nolui: *ergo existimaui necessarium rogare* hos *fratres, vt præueniant* me *ad vos, & præparent benedictionem* eleemosynarum, non parandam cum venero: sed *esse paratam*: hanc benedictionem dico repromissam a vobis: videte ne in promisso infideles sitis. Præparent dico, benedictionem sic, *quasi benedictionem*, id est, largam donationem, *& non quasi auaritiam*. Si enim modicum dant, magis auaritia iudicabitur quam donum. Volo vt ipsi præparent: ego etiam propria voce *hoc* ipsum *dico*: & admoneo vt affluenter detis, *quia qui parce seminat*, id est, qui auare eleemosynam dat: *metet* quidem, id est, remunerabitur, sed *parce*. Seminare dicit eleemosynam dare: quia sicut ille qui seminat, ad Seminare dicitur eleemosynam dare.
præsens perdit quod in futuro multiplicatum recipiat: sic qui dat eleemosynam, ad præsens perdit quod centuplicatum colliget in gloria. Qui seminat parce, metet, parce: *& qui seminat in benedictionibus*, id est, in affluentia dandi, hic vtique *metet de benedictionibus*, id est, de copiosis remunerationibus. Et licet adeo affluenter dare suadeam, tamen *vnusquisque* tribuat *prout destinauit*, id est, sicut posuit *in corde suo* .i. ex arbitrio propriæ voluntatis. *Non* tribuens *ex tristitia*, vt doleat se tribuere. *Aut ex necessitate* coacta voluntate tribuat. Posset enim coactus velle, tamen sine tristitia. Non, inquam, ex necessitate, sed ex hilaritate. *Hilarem enim datorem diligit* Datorem hilarem diligit Deus
Deus, qui hilaris hilare donum tribuit. Supponit causas, quare hilariter dandum sit: quia temporalibus bonis

bonis præterea virtutibus in præsenti: in futuro cœlesti gloria meritò eleëmosynæ abundabit, dicens: Date in hilaritate: quia *potens est Deus abundare facere in vobis omnem gratiam*, id est, & copiam temporalium, & virtutes, & futuram gloriam: ita *vt* vos *semper habentes omnē sufficientiam: &* *in omnibus*, id est, in singulis his gratijs. Habētes, inquam, omnem & in omnibus desiderio harum gratiarum *abundetis in omne opus bonum* vt eleëmosynam & copiosè & hilariter, iterum tam in vestitu quàm in victu sine omni querela tribuatis. Abundetis dico in hoc opus bonum, *sicut scriptum est* in Psalmo de eleëmosynario iusto. *Dispersit*, id est, non vni, sed diuersis sua bona distribuit: nec intentione recipiendi: sed *dedit*, nec eis qui non egerent, sed *pauperibus: &* ideò *iustitia*, id est, meritum iustitiæ *eius permanet in æternū.* ¶ Opponeret aliquis. Malo mihi in futurum reseruare, quàm modò dispergere, & in tempore egestatis indigere. Contra hoc Paulus exponens etiam quid supra intellexerit, dicens omnem gratiam. Debetis vtique abundare in omne opus bonum: quia ille *qui administrat semen seminanti*, id est, res temporales eleëmosynam danti: ille *etiam præstabit panem* in sequenti anno: non ad superfluitatem, sed *ad manducandum. Muliplicabit* etiam *semen vestrum*, vt affluenter habeatis ad iterandas eleëmosynas. Ecce gratia in temporalibus. *Augebit etiam* meritò eleëmosynarum frugem, id est, meritum iustitiæ vestræ in vobis habitæ sine aliqua distributione eleëmosynarum. Augebit, inquam, *incrementum frugum iustitiæ vestræ*, accrescere faciens meritum priuatæ iustitiæ per meritum eleëmosynæ: ita augebit, *vt* vos *locupletati in* omnibus, & in multiplicatione seminis, & incremento iustitiæ *abundetis* meritò *in omnem simplicitatem*, id est, in perfectam & simplicem erogationem. Nunc iterum subdit plura bona de eleëmosynis prouenientia, dicens. *Quæ* simplici-

Psal. 111. 9.

Eleëmosyna plura bona facit.

A tas *operatur per nos actionem gratiarum Deo:* quia de administratione vestra gratias agimus Deo. Ecce vnum bonum: & meritò gratias: *quoniam ministerium huius officij*, id est, ministratio vestræ simplicitatis *non solùm supplet ea quæ desunt sanctis: sed etiam abundat in Domino*, id est, in gloria Domini actione gratiarum facta per multos. Abundat etiam per probationem ministerij huius: quia omnes approbant & magnificant huiusmodi ministrationem. Per multos, dico, *glorificantes Deum in obedientia*

B *confessionis vestræ*, id est, in eo quòd fidei confessionem fecistis in Euangelio Christi cui creditis: & in obedientia, quia fidem habentes confitemini & statim Christo obedistis. Glorificantes etiam Deum *in simplicitate communicationis*, id est, in eo quòd simpliciter quæ propria sunt communia facitis. Communicationis dico factæ *in* illos *sanctos & in omnes.* Glorificantes etiam *in obsecratione* ipsorum quibus ministratis. Obsecratione dico facta *pro vobis:* Ipsorum dico *desiderantium* videre

C *vos.* Non pro eo quòd temporalia ipsis datis: sed *propter gratiam Dei* quam sciunt *eminentem* esse *in vobis.* Et quia tot bona de hac administratione consequuntur: ideò *gratias* ago *Deo super*, id est, de dono eius quod vobis contulit: scilicet, gratiam eleëmosynarum. *Dono*, dico, *enarrabili*, id est, vt omnibus enarretur in exemplum. Vel dono inenarrabili: enarrari enim nequeunt quot bona de hoc dono proueniant.

CAP. X.

D IPSE *autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, & modestiam Christi: qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. Rogo autem vos, ne præsens audeam per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrātur*

nos tanquam secundum carnem ambulemus. In carne enim ambulantes, non tamen secũdum carnem militamus. Nã arma militia nostra non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes: & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei, & in captiuitatem

24. q. 3 de excommunication. 25 q. 6. schismatici. De postu. prala. ca 1. §. nos igitur.

redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, & in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. Quæ secundum faciem sunt videte. Si quis confidit Christi se esse: hoc cogitet iterum apud se: quia sicut ipse Christi est, ita & nos. Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in destructionem vestram: non erubescam. Vt autem non existimer tanquam terrere vos per epistolas: quoniam quidẽ epistolæ inquiũt graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: hoc cogitet qui eiusmodi est: quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commẽdant: sed ipsi nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.

Ephes. 4. 8.

Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ quam mensus est nobis Deus, mensuram pertingendi vsque ad vos. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos. Vsque ad vos enim peruenimus in Euangelio Christi: non in immensum gloriantes in alienis laboribus. Spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundum regulam nostram: in abundantia etiam, in illa quæ vltra vos sunt, euangelizare: non in aliena regula in his, quæ præparata sunt gloriari.

1 Cor 1 31. Hier. 9 23.

Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. Non enim qui seipsum commendat ille probatus est: sed quem Deus commendat.

POstquam de gratia eleëmosynarum multiplici commendatione correctos sufficienter admonuit; transit ad increpandum incorrectos, qui adhuc pseudo præferebant sibi:

A quos pseudo plurimum hic deprimit: authoritatem suam multipliciter & idoneè commendans. Non vt per hoc quærat gloriam suam, sed hoc solùm intendit, vt vilificatis pseudo Corinthij non vltra adhæreant, sibique tam gloriosè commendato exinde gaudeant adhærere. Litera sic iungitur. Vos benè correctos de gratia eleëmosynarum adhortor: vos autem incorrectos hoc non admoneo, quos gratiæ Dei indignos scio: sed obsecro, id est, per

B quæcunq; sacra adiuro vos ipse ego Paulus. ¶ Nota quod ait ipse, ego. Dicebant enim Corinthij quod quamdiu Paulus præsens fuit illis humiliter satis: & non ad læsionem alicuius quicquam locutus fuit, timens fortassis: nunc verò absens imperiosè minabatur eis, ac si potestatem imperialem haberet in eos. Propterea ait. *Ego ipse Paulus* nunc imperiosè agens, qui olim humiliter, *obsecro vos per mansuetudinem & modestiam Christi.* Mansuetudinem dicit, vbi

Mansuetudo & destinatio rerum.

C gratis sine iudicio omnia dimisit. Modestiam dicit, quia cum ageret iudicio, modestè iudicabat condiens æquitatem misericordia. Per mansuetudinem vtique & modestiam Christi obsecro vos ego Paulus, *qui humilis quidem*, & omnia patiens existimor fuisse *inter vos*: quæ humilitas quidem secundum quod opinamini *in facie* fuit: & non in corde: simulabam enim extra humilitatem intus fouendo superbiam: dum præsens fui secundùm vos hu-

D milis eram: sed modo *absens confido*.i. confidenter & imperiosè ago *in vobis*: quod quasi non auderem in alijs. Ecclesijs. Non solùm quasi postulans obsecro, sed quasi rem debitam exigens *rogo: ne præsens audeam*, id est, sic vos corrigere studeatis: ne cum præsens fuero, audeam, id est, secundum vos audacter præsumam. Audeam dico in, id est, contra quosdam adhuc incorrectos agere *per eam confidentiam*.i. tam confidenter & potestatiuè: *qua* confidentia *existimor* à quibusdam absens per epistolam *audere*.

Ambulare ſecundum carnem.

Contra quoſdam dico, qui arbitrantur *tanquam nos ambulemus ſecundum carnem.* Ambularet Paulus ſecũdum carnem, ſi vel amore temporalium, quę ab eis acciperet, parceret eiſdem. Vel ſi malè ſibi conſcius timeret pati pro Chriſto. Benè dixi tanquam: nos enim verè non militamus ſecũdum carnem. Militiam vocat ſuam prædicationem. Diceret aliquis. Tu quidẽ aliquid ſingulare donum Dei habes: quo ita poſſis egredi carnẽ: quod donum quia non habemus, neceſſe eſt carnẽ ſequi. Contra hoc ait. Non militamus ſecũdum carnem, Nos vtiq; *ambulantes in carne:* ſimiliter enim vt vos onus carnis patimur: & tamẽ eã ſuperamus. Verè *non militamus ſecũdum carnem: nam arma militiæ* .i. prædicationis: & omnis vitæ noſtræ non ſunt carnalia. Arma militiæ vocat miracula, per quæ prædicationem ſuam cõfirmabat. Arma dicit etiam virtutes, & quæcũq; bona opera. Arma militiæ *noſtræ non ſunt carnalia:* ſi enim carnem ſequeremur, profectò arma illa ſtatim nos desererent: *ſed* arma noſtra ſunt *potentia Deo* .i. per Deum, vel ad gloriam Dei. Potentia ſunt *ad deſtructionem munitionum:* vt facilè ꝑ hęc arma deſtruamus quaslibet munitiſſimas hæreſes, vel philoſophicas rationes. Verè arma noſtra ſunt potentia deſtruere. Nam etiam in actu ſumus deſtruentes: vbi actus eſt, potentia abeſſe nequit. Litera tamen ibi iungitur Non militamus ſecundum carnem. nos dico *deſtruentes conſilia* .i. exquiſitas rationes. Deſtruentes *etiam omnem altitudinem* phyſicalis ſcientiæ, *extollentem ſe aduerſus ſcientiam Dei:* vt illos qui per naturę legem opponunt, non potuiſſe virginem parere, mortuum reſurgere: nec ſolum deſtruentes, ſed etiam *redigentes omnem intellectum* cuiuſcunque infidelitatis in captiuitatem, quia ſuperatis infidelibus deponunt iugum diaboli, & captiuant ſe ſub iugo Chriſti. Redigentes vtique in captiuitatem ducendo eos *in obſequium Chriſti:* vt qui prius malè obſequebantur diabolo, amodo benè obſequantur Chriſto. Quod ait. Omnem intellectum, omnem altitudinem: non quod ſingulos infideles conuerterit, ſed quia de omni genere infidelitatis aliquos ad fidem traxit. Redigentes quidem in obſequiũ Chriſti: quod ſi aliqui ſunt nolentes redigi: ſumus *habentes in promptu vlciſci omnem inobedientiam* .i. apoſtolica authoritate omnem inobedientem damnare. In promptu hoc habet:, quia nec conſcientia mala eum reuocat: nec temporali munere ſeducitur. Diceret aliquis. Quandoquidem in promptu habes vlciſci. Quare ergo non vlciſceris? Vlciſcar vtique non tamen modo, ſed *cum impleta fuerit veſtra obedientia,* id eſt, cum ſeparauero de medio malorum per patientiam expectationis eos, qui de vobis obedituri ſunt fidei ex voluntate. Diligenter intuenda eſt ſubtilis modeſtia Pauli, qui vltionem reproborum differt: videns in hac ſua expectatione electorum ſalutem. Si enim inultos pateretur reprobos, atque hac cauſa reus eſſet, hos tamen benignè patiendo iudicat, ne cum lolio frumentum eradicaret. Quia non ſecundum carnem militemus, probaui per hoc quod deſtruimus altitudinem mundanæ ſcientiæ: & rebelles captiuamus in obſequium Chriſti: quæ rationes non adeò videntur ſingulis: ſed modo videte & cognoſcite idem, ſcilicet, quod non ambulamus ſecundum carnem. *Videte*, inquam, per ea *quæ ſunt ſecundum faciem*, id eſt, quæ ſunt ſecundum corporalem viſionem: & ſine omni obſtaculo videri poſſunt. Vel ita. Illos qui ſecundum faciem ſunt, id eſt, qui in facie ſe bonos ſimulant: intrinſecus autem lupi ſunt, illos modo videte. Si quis pſeudo confidit non Deo ſed ſibi præſumptor enim eſt non electus: *ſi quis,* inquam, *confidit ſibi ſe eſſe Chriſti* .i. quod ipſe ſit Apoſtolus Chriſti, non *hoc* ſolum, ſed hoc *iterum* ſimiliter *cogitet:* nec inaniter, ſed *apud ſe*, ſubtiliter diſcutiens: *quia ſicut & ipſe Chriſti eſt* diſcipulus, *ita & nos* ſumus. Verè

Arma militia miracula.

Paulus an omnes infideles conuerterit.

ſicut

sicut ipse est Christi, ita & nos. Nam nos sumus ita amplius eo. Quod sic ait. *Si aliquid amplius fuero gloriatus de potestate nostra*, qua incorrectos ab Ecclesia separare possum, & de cæteris apostolicæ potestatis: *quam potestatem dedit mihi Dominus*, sed vobis pseudo non dedit: vtique mihi dedit *in ædificationem vestram*.i. vt vos in fide & virtutibus ædificarem: & *non* dedit *in destructionem* vestram, sicut male opinantur quidam, scilicet, me destructorē Ecclesiæ: si, inquam, amplius gloriatus fuero, *non erubescam* inde: quia gloria mea verè maior est.

B ¶ Opponeret aliquis. Cùm debeas ædificare, & non destruere, noli impatienter nos cogere, ne fortè potius destruas quam ædifices. Contra hoc Paulus. Licet mihi opponatis quod cùm debeam ædificare, destruam: tamen scitote *quia quales sumus per epistolas absentes, tales erimus præsentes in facto*: & hoc ideò *vt non existimer tanquam terrere vos* absens *per epistolas*. Tanquam terrere benè dicit: quia si minaretur absens, quod impleret formidaret præsens: hoc vtique non esset terrere, sed tanquam terrere.

C Existimer ideò dico, *quoniam quidem* ipsi *inquiunt*. *Epistolæ* Pauli *graues sunt*.i. ponderosæ & multæ seueritatis. *Et fortes*.i. fortitudinem & quoddam imperium minitantes, *sed præsentia corporis* eius *infirma* est. Contra hoc, quod ait fortes, *& sermo* præsentiæ eius fuit *contemptibilis*.i. humilis satis & rudis: nunc autem grauis: vt, inquam, non existimer tāquam terrere vos: *hoc cogitet qui huiusmodi est*.i. qui me dicit contemptibilem & infirmum. Cogitet, inquam, *quia quales sumus absentes, in verbo per epistolas missis, tales* erimus *etiam præsentes*: non solùm in verbo, sed etiam *in facto*: quia quod per epistolam minamur, idem verbo & opere præsentes exercebimus. Verè quales sumus absentes verbo, tales præsentes erimus in facto. *Non enim* sumus de vestris pseudo qui se impudenter inserunt.i. ingerunt: non missi à Deo: nec certè *audemus nos inserere*, vt (quod nobis commissum non esset) vsurparemus illicitè. *Aut* non audemus inserti à Deo nos *comparare quibusdam*.i. pseudo, *qui* non à Deo commendati *seipsos commendant*: commendatitias epistolas hinc inde deferentes: his non audemus nos comparare, vt mensuram officij nostri inexpletam negligamus. Quidam enim ex electione regulariter inserti, postea peruersæ agendo, peruersis se comparant. Non ausi sumus inserere nos *sed ipsi* sumus *metientes nosmetipsos in nobis*: vt mensuram à Deo nobis traditam non excedamus: quod alienum est vsurpando, vt illi qui se inserunt. Sumus etiam nosmetipsos *comparantes nobis*: nihil iniuncti officij linquentes inexpletum. Comparantes nos nobis, non subsistentes intra propositam metam. Et licet metiamur & comparemus nos nobis, tamen nos *non gloriabimur in immensum*. Vel potest hucusque constructio duci non supplendo sumus ita. Nos metientes & comparantes nos nobis non gloriabimur. Nos autem qui vtique dignè possemus, non gloriabimur in immensum, *sed* gloriabimur *secundum mensuram regulæ*, qua me & subditos idoneè regulaui Tunc fortasse diceret aliquis hanc mensuram tibi vsurpasti. Contra quod Paulus. *Quam mensuram mensus est nobis Deus*. Iterum ille, sed non vsque ad nos. *Mensuram vtique dico pertingendi vsque ad vos*. Et verè pertingimus vsque ad vos. *Non enim superextendimus nos quasi* qui *non* sumus *pertingentes ad vos* secundum mensuram nobis à Deo mensuratam. Verè non superextēdimus nos.

D *Nam vsque ad vos ex mensura Dei peruenimus in Euangelio Christi*, praedicando. Opponeret iterum. Ingressus es in alienum laborem. Contra hoc ait. Peruenimus ad vos, *non gloriantes in alienis laboribus*, id est, super alienum fundamentum non ædificaui, non gloriantes dico: & non *in immensum* duplicanda est illa negatio. verè peruenimus vsque ad vos. Nam etiam vltra vos, quod sic ait

Mensuram nobis datā excedere est dubium.

Non

Non in immensum gloriantes, *sed habentes spem crescentis fidei vestræ*, id est, per crescentem fidem vestram *magnificari in vobis*: viso enim fructu fidei vestræ dicetur. Magnus est doctor & institutor fidei huius. Magnificari dico in vobis *secundum regulam nostram*, id est, secundum hoc quod ex omni æquitate regulanimus vitam vestram, magnificabimur in vobis. Spem *etiam* habentes euangelizare *in illa loca quæ vltra non sunt*: & hoc *in abundantia*. In multis enim locis euangelizabo. Vel euangelizare in abundantia signorum & sermonis: & *non* habentes spem gloriari *in aliena regula*, id est, in alieno regimine: scilicet, *in his* locis *quæ præparata*, id est, euangelizata *sunt* ab aliis Apostolis. Ego nolo gloriari in aliena regula. Similiter autem *quicunque gloriatur*, videat vt *glorietur in Domino*, mensurante sibi: nec temerè sibi vsurpet, quod Deus ali mensurauit. Omnem vtique gloriantem oportet gloriari in mensura Domini. *Non enim ille qui seipsum commendat*, id est, qui se sine Deo alterius ingerit regimini, vt pseudo: *ille* vtique non est *approbatus* à Deo, *sed ille quem commendat*, & cui propriam mensuram distribuit.

Gloriari oportet in mensura Domini.

CAP. XI.

VTINAM *sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. Aemulor enim vos Dei æmulatione. Despondi enim vos vni viro virginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua: ita corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate, quæ est in Christo Iesu. Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicauimus, aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis, aut aliud Euangelium quod non recepistis, rectè pateremini. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. Nam & si imperitus sermone, sed non scientia. In omnibus autem manifestus sum vobis. Aut nunquid peccatum feci, meipsum humilians, vt vos exaltemini? Quoniam gratis Euangelium Dei euangelizaui vobis. Alias Ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium vestrum, & cùm essem apud vos & egerem, nulli onerosus fui. Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia, & in omnibus sine onere me vobis seruaui, & seruabo. Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloria non infringetur in me, in regionibus Achaiæ. Quare? Quia non diligo vos? Deus scit. Quod autem facio & faciam, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem, vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos. Nam eiusmodi pseudo-apostoli sunt operarij subdoli, transfigurãtes se in Apostolos Christi. Et nõ mirũ. Ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis. Non est ergo magnum, si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ, quorum finis erit secundum opera ipsorum. Iterum dico, ne quis putet me insipientem esse. Alioquin velut insipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier. Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia, in hac substãtia gloriæ. Quoniam multi gloriãtur secũdum carnem, & ego gloriabor. Libenter enim suffertis insipientes, cùm sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim si quis vos in seruitutẽ redigit. Si quis deuorat. Si quis accipit. Si quis extollitur. Si quis in faciem vos cædit. Secũdum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego. Hebræi sunt, & ego. Israëlitæ sunt, & ego. Semen Abrahæ sunt, & ego. Ministri Christi sunt, & ego. Vt minus sapiẽs dico: plus ego. In laboribus plurimis. In carceribus abundãtius. In plagis supra modũ. In mortibus frequẽter. A Iudæis quinquies quadragenas vna minus accepi. Ter virgis cæsus sũ. Semel lapidatus sũ. Ter naufragiũ feci. Nocte & die in profundo maris fui: In itineribus sæpe: Periculis fluminũ: Periculis latronũ: Periculis ex genere. Periculis ex gentibus. Periculis in ciuitate. Periculis in solitudine. Periculis in mari. Periculis*

... de cap. ... q. 1. ... rum. ... 3 4.

26. q. 1. c. qui. & cap. nec mirum. de regul. iuris. in 6. vel no. cap. 8.

A *in falsis fratribus. In labore & crumna. In vigilijs multis. In fame & siti. In ieiunijs multis. In frigore & nuditate: præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, sollicitudo omnium ecclesiarum, Quis infirmatur, & ego nō infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror? Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. Deus & pater Domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in sæcula, quod non mentior. Damasci præpositus gentis Arethe regis custodiebat ciuitatem Damascenorum, vt me comprehenderet, & per fe-* B *nestram in sporta dimissus sum per murum & sic effugi manus eius.*

2.q.7. plerumq; 24. q.1 quo dignu Actor 9. vers 24.

DIco qui gloriatur, glorietur in Domino, & *sustineretis modicum quod insipientiæ meæ* .i. patienter ferretis aliquātulum meæ gloriationis, quæ secundum reprobos insipiētia dicitur, quod vtiq; verum concederem, si per hoc gloriam meā quærerem, sed per cōmendationem mei hoc solum intendo, vt vos ab errore C pseudo doctorum retraham: quare dicitur quidem insipientia, sed non est insipientia. Dico quasi postulans, *vtinam* sustineretis: non hoc modo: *sed etiam* præcipio, *supportate me*, non contradicentes imperio meo, vt filij patrem, discipuli doctorem. Me vtiq; supportare debetis, *ego enim æmulor vos* .i. feruenti motu animi diligo: & hoc *æmulatione* .i. dilectione: nō mei vt vos mihi ascribere velim, sed æmulatione *Dei*: quia Dei solius vos esse volo. Tractū est à similitudine eius, D qui spōsam alterius diligit: non sibi, ipsi sed ad vtilitatē & honorē sponsi: sicut Ioannes quando sponsus Ecclesiæ .i. Christus esset putatus: dilexit Ecclesiam .i. sponsam non sibi, sed sponso Christo dicens. Qui sponsam habet, sponsus est; amicus autē sponsi stat & audit eum. Aemulatio dicitur motus animæ fisse ad iram, siue ad amorem. Verè æmulatione Dei æmulor vos: *ego enim despondi vos*. Hæc desponsatio Ecclesiæ incipiens à Baptismo durat vsque ad diem resurrectionis omnium: in quo Ecclesia nu-

Ioan. 3. 29.

Æmulatio motus animi dicitur.

A ptui tradetur sponso suo Christo recipienti tunc eam in amplexibus: quā à principio fidei subarrauit annulo Spiritus sancti. Despondi vtiq; vos *vni*: & si vni, ergo non mihi E vni *viro* .i. qui vir legitimus: nō sicut ille de quo dictum est. Hic quem nūc habes, non est tuus vir. Despondi vos vni viro *exhibere* .i. vt exhibeam vos illi vni viro *Christo virginem* .i. incorruptos actu peccati. Virginem dico *castam* .i. carentem æst[u] quod nec voluntate consentiat iniquitati. Ego B quidem volo vos exhibere Christo: *sed timeo ne sicut serpens astutia sua seduxit Euam: ita sensus vestri* [illegible] *corrumpantur* ab istis pseudo [illegible] corrupti *excidant à simplicitate* fidei *quæ simpliciras est in Christo Iesu*. [illegible] enim Christi in simplicitate cōnsistit, non in versuta duplicitate infidelitatis. Valde Corinthios deprimit: dum eos comparat Euæ, doctores vero eorum venenato serpenti. Timeo ne corrumpantur. Ne autem corrumpamini ab eis: non debetis eos pati. C *Nam si is* .i. pseudo *qui venit* à se non à Deo. Vel qui vænit, id est, qui venditur vobis. Hic enim prædicationē suam optime vendicat: [illegible]is, inquam, *prædicat alium Christum, quem* [illegible] *prædicauimus* vobis: *Aut* si ab eo *accipitis alium spiritum, quem non accepistis* à nobis. *Aut* si ab eo recipitis *aliud Euangelium quod* Euangelium *non recepistis* à nobis. Si hęc inquam essent: tunc *recte pateremini* eum, sed quia alium Christum non prædicant: Spiritum sanctum non tribuunt quem à D nobis accepistis: & aliud Euāgelium non prædicant: ideò à vobis patiendi non sunt. Eos vtique pati non debetis sed me: quia (vt de illis sileam) *existimo me nihil minus fecisse* per quod minus separatus sim *à magnis Apostolis* .i. à Petro: & ab illis qui videbantur esse columnę de quorum magisterio hi pseudo (falso tamen) se mihi præferunt: quia nec illorum discipuli sunt. Hic callidè respondet eis, qui obijciebant ei, quod quia non esset Apostolus, non acciperet sumptus de prædicatione, vt Petrus & alij. Ni

Ioan. 4.

Gen. 3.

hil

hil vtiq; minus illis feci: *nam & si* vi-sus sim vobis *imperitus sermone*: quia simpliciter locutus sum vobis: tamē scitote quod *non sum imperitus scientia*. Sed quid hoc dico? *vobis autem in omnibus* tam scientia quam sermone sum *manifestatus in* nullo esse imperitus. Verè nihil minus magnis Apostolis feci: quia etiam plus illis. Et hoc latenter dicit, quasi sub quadam minoritate sui redigens, hoc modo dicens. *Aut nunquid peccatum feci, humilians meipsum* subripiendo mihi id, quod ius prædicationis exigit, *vt vos per* meā humiliationem *exaltemini?* Nisi enim me ita humiliarem, nihil accipiēdo: maluissetis verbū Dei respuere, quā mihi ministrare. An, inquam, peccaui, *quoniā gratis* .i. nihil accipiēdo à vobis, *euangelizaui vobis Euangelium Dei?* Quærerent illi. Vnde ergo vixisti? ait. Ego quidem *expoliaui alias Ecclesias, accipiens* ab illis *stipēdium ad ministerium vestri* .i. ad administrandum vobis Euangelium. Iterum illi. Forsitan nullo indigebas. Et ille. *Cùm essem apud vos, &* pro certo omnibus *egerem, nulli* tamen vestrum *fui onerosus*. Vbi ait onerosus: plurimū eos de auaritia arguit. Iterum illi. Vnde ergo supplebas egestatem? Benè ait Paulus. *Nam quod mihi deerat, fratres qui venerunt à Macedonia suppleuerunt*, & ita in omnibus tam vestimēto quā victu *seruaui me vobis sine onere, & similiter seruabo* de cętero. Et in hoc quod me teuera sic seruabo, *veritas Christi est in me*. Quasi diceret. Per veritatem Christi sic me seruaturum assero. Veritas, inquam, Christi est in me, de hoc *quoniam* .i. quod *hæc gloria*, scilicet, quod sic me seruabo, *non infringetur in me* hæc gloria: non tantùm in Corintho, sed nec *in regionibus Achaiæ*. Iterū sic agis, quia nobis inimicaris. Cōtra hoc Paulus Non vtiq; infringetur: sed *quare?* Dicetis me ideò facere, *quia non diligo vos? Deus scit*, quia vos diligo: sed *quod facio & faciam* nihil, scilicet, accipiēdo, hoc ideò facio, *vt amputem occasionem eorum* pseudo, *qui à* me *volunt* habere *occasionem* accipiendi: quia si

A ego acciperem, tūc & illi. Amputem dico *vt illi inueniantur sicut & nos*, nihil accipientes: in quo tamen facere aliquid sicut nos valdè gloriantur, licet nos persequātur. Vel ita. Vt amputem occasionem pseudo, qui volunt occasionem accipiendi in quo gloriantur .i. in accipiendo: nō enim quærūt aliam gloriam, nisi vt aliqui, qui eliciant in eo inueniantur sicut nos nihil accipientes. Intuenda est subtilitas Pauli. Si enim Paulus acciperet, continuò & illi: postquam autem de bonis eorum viuerent, auctoB ritatem viderentur habere prædicādi eis: quod si ex auctoritate prædicarent, proculdubio fidem eorum corrumperent: & in hunc modum similitudo Pauli nutrimentum esset corruptionis Corinthiorum. Diceret aliquis. Tu dicis vt inueniantur sicut & nos, possunt ne pseudo inueniri similes nobis? Vtique ait Paulus. *Nam huiusmodi pseudo-apostoli sunt subdoli operarij*, in eo, quia *transfigurantes se in Apostolos Christi*: accipiendo si illi accipiant, abstinendo si illi abstineant, & in cæteris. *Et non est mirum* C *si* in Apostolos Christi se se transfigurant: *quia ipse Satanas* caput eorum, plerunque *transfiguratur in angelum lucis*: & quia Satanas transit in angelum lucis: ergo *non est magnum* admirandum *si ministri satanæ*, id est, pseudo transfigurantur facti velut ministri iustitiæ: *finis quorum* & ministrorum Satanæ & ministrorum iustitiæ *erit secundum opera ipsorum*.

¶ Gloriatus est superius de Apostolatu suo, tradito sibi à Deo: gloriatus est etiam de hoc, quod plus omnibus D laborauit, gratis euangelizando Euangelium Dei & de cæteris: in quibus vtique iustè poterat gloriari: nunc verò transit vt referat quædam secundum carnem de gloria generis, quod tamen (sicut apertè innuit) nullā intelligit gloriam: sed tamen necesse erat, vt de carnalitate generis gloriaretur, cùm enim pseudo de huiusmodi se extollerent: nisi Paulus idem haberet, gloriarentur sibi esse priuilegium, quod Paulo deesset, &

Paulus dicit se non fuisse scientia imperitum.

Pseudo se transferunt in Apostol. Christi.

ſic inſipientium Corinthiorum fidem facilius ſubuerterent, quàm gloriam Pauli: dum in ſe eſſe oſtendit: nihilque ſibi conferre, vituperat eos qui de hac re gloriantur in qua fructus non eſt. Litera ſic iungitur Dixi ſuperius. Vtinam ſuſtineretis inſipientiam meam: nunc *iterum* de eodem *dico*, *ne quis me putet inſipientem eſſe*, de præmiſſa gloriatione. *Alioquin*, id eſt, ſi propter præmiſſam gloriam inſipientiæ me arguitis: nunc *accipite me velut inſipientem*: dum de carnalitate glorior, quæ longè præmiſſa gloria eſt inferior. Dicit velut inſipientem; non enim iudicandus eſt verè inſipiens: quia gloriando de carnalitate non quærit in hoc gloriam ſuam: ſed ſolam Corinthiorum ædificationem, quod palam eſt in eo dum idem reprobat carnis gloriam. Accipite me velut inſipientem, *vt* ſicut pſeudo ſic *& ego glorier*, id eſt, referam de gloria carnis: quod, ſcilicet, hoc modo gloriari, *modicum* quid eſt: nec verè gloriæ immorandum. Benè dico inſipientem: *quia quod loquor* de gloria carnis, *non loquor ſecundum Deum*, apud quem humilitas commendatur: carnis gloria deprimitur, *ſed quaſi in inſipientia* hoc loquor. Quaſi dicit. Quia non verè inſipiens, dum non veram eſſe credit carnis gloriam. Loquor quidem in inſipientia immorando *in hac*, id eſt, carnali gloria: vbi eſt *ſubſtantia*, id eſt, in qua ſubſiſtere & pedem figere debemus Et hoc ironicè: quia in gloria carnis nullo modo ſubſiſtendum eſſe intelligit. Diceret aliquis. Cùm gloria carnis non ſit ſecundum Deum, quare in hac immoraris? Ideo vtique *quoniam multi*, id eſt, pſeudo *gloriantur ſecundùm carnem*: ideò *& ego gloriabor*, id eſt, pauca referam de eadem gloria. Gloriabor, tum quia multi ſic gloriantur, præterea *quia* vos *ſuffertis*, id eſt, graue onus eorum portatis. Suffertis dico *inſipientes*, id eſt, illos pſeudo in inſipientia gloriantes. Suffertis dico *libenter*, id eſt, à nullo coacti, quia ſic libet vobis

Carnis gloria non eſt ſecundum Deum.

A *cum ſitis ipſi ſapientes*, ironicè, id eſt, cùm vobis arrogetis ſapientiam, malè conſonat hoc quod ſuffertis eorum inſipientiam. In quibus illos ſufferant exequitur dicens, vtique ſuffertis, *ſuſtinetis enim ſi quis* illorum pſeudo *redigit vos in ſeruitutem*, id eſt, cogit deſeruire ſibi vt ſeruos. *Si quis* etiam eorum *deuorat* bona veſtra. Illi enim pſeudo voraciter res eorum conſumebant. Suſtinetis etiam *ſi quis* eorum *accipit*, id eſt, capit vos ad ſe dolo, id eſt, ſi quis vos decipit. *Si quis* etiam eorum *extollitur*, dicendo ſe de genere Abrahæ, vos au-

B tem canes: hæc duo decipere & extolli opportuna erant ad deuorandum bona eorum: & ad redigendum eos in ſeruitutem. Suſtinetis ſi quis extollitur: & *ſi quis* ſe extollendo *cædit vos*, id eſt improperat vobis quod incircumciſi eſtis: & huiuſmodi. Cædit dico non in abſconſo, ſed *in faciem*, id eſt, in oculis veſtris præſumit improperare vobis. Cedit vos *dico ſecundum ignobilitatem* generis, quàm improperat vobis. Illos vtique ſuſtinetis: nos autem minimè *quaſi fuerimus infirmi in hac parte*, id eſt, impo-

C tentes gloriari ſecundum carnem. Sed non ſumus in hoc infirmi: quia *in quocunque aliquis* eorum *audet* gloriari: *audeo ſimiliter ego*. Vbi ait audet, & audeo, notat potius præſumptionem eſſe, quam veram gloriam. Et quod dico, ego audeo, hoc *dico in inſipientia*, ſapientia enim admonet, neque ſe præferre: neque alium deprimere. Verè in quo audet quis, audeo & ego. Nam ſi illi *ſunt Hebræi*, id eſt, hebraica lingua diſerti: *& ego* ſimiliter. Hebræi dicuntur ab heber,

D prudentia, cuius hæc lingua reſeruata eſt. Si illi iterum gloriantur quod *ſunt Iſraelitæ*, *& ego* ſimiliter Iſraëlita ſum. Hebræi & Iſraëlitæ poſſent eſſe: nec tamen de Abraham vt Proſeliti, qui à gentilitate in circumciſionem tranſibant: ideo addidit. Si illi *ſunt ſemen Abrahæ* ſecundum carnem: ſimiliter *& ego*. Poſtquam in gloria generis ſe contulit illis. Tranſit ad gloriam miniſterij: non enim

ſuffice-

sufficeret illis pleudo in veteribus gloriari: nisi etiam gloriarentur in discipulatu Christi. Vnde sic ait. Si gloriantur quod *sunt ministri Christi*, prædicantes Christum, *& ego* similiter administro Christum. *Dico* & *ego. Plus* etiam ego sum minister Christi quam illi: & hoc *dico vt minus sapiens*, dum me præfero, illos humilio. Quod ait plus ego: exequitur ita per partes. Ostensus sum plus esse minister Christi: *in laboribus pluribus* quos & manibus laborando: & immensis periculis sustinendo: sæpius illis pertuli. *Abundantius* etiam ostensus minister Christi *in carceribus*: quam illi, qui vt viderentur Apostoli Christi quandoque se patiebantur incarcerari. Ostensus etiam minister Christi *in plagis supra modum* humanæ virtutis toleratis. Et *frequenter* ostensus minister Christi *in mortibus*, id est, in pœnis quæ mortem euicunque inferre sufficerent: & mihi secundum hominem: nisi quia Spiritus sanctus reseruabat me. Plagas enumerat dicens. In plagis benè dico: *à Iudæis* enim *accepi quadragenas*, id est, quadraginta percussiones *minus vna*. Nec hoc semel, sed *quinquies*, id est, quinque vicibus. Traditio Iudæorum sic habebat, vt aliquis contra synagogam agens quadraginta ictibus puniretur: si immisericorditer contra eum agerent, sed si misericordes essent, de quadraginta quot vellent, ictus dimittere possent Modo quia Paulum à verbo prædicationis compescere nequibant: secundum ritum suum ducebant in synagogam: & ne penitus immisericordes arguerentur, vnum ictum crudeli astutia relaxabant adhuc de plagis. *Ter* etiam apud gentiles in Macedonia *cæsus sum virgis*. *Semel* ab Ephesijs *lapidatus sum*, quando puellam à phytonico spiritu liberaui. *Ter* etiam *feci naufragium*, id est, ter in mari naufragatus sum. *Nocte* etiam *& die in profundo maris fui*. De hoc non legitur. Siue quemadmodum Ionas in mare demersus sit ibique à Deo reseruatus. Siue in profundo, id est, in medio alti maris diei & noctis continuum passus sit naufragium. Hæc naufragia patiebatur, dum ad prædicandum transiret nauigio. Ostensus etiam plus minister Christi *in itineribus sæpe*. *Periculis*; id est, per pericula *fluminum*, quorum impetus passus sum: & *per pericula latronum* verberantium & spoliantium me. Et per *pericula ex genere meo*, id est, quæ à Iudæis patiebar. Et per *pericula ex gentibus*, id est, quæ patiebar à gentilibus. Et per *pericula in ciuitate* sæpè mihi illata. Et *per pericula latronum* vel bestiarum in solitudine tolerata. Dum causa prædicationis nemora pertransirem: per pericula etiam prætermissa in mari sæpè tolerata. Per pericula etiam quæ *in falsis fratribus* sæpè pertuli. Per hæc omnia præmissa ostensus sum plus esse minister Christi quā illi. Ostēsus sum etiam minister Christi *in labore & ærumna*, id est, in ærumnoso labore: quando febres vel aliquos morbos patiebar: & me tamen laborare oportebat. In labore dico etiam habito *in multis vigilijs*: quia cùm tota die prædicasset: nocte laborabat vnde viueret. Vel orationi plerumque inuigilabat. Ostensus sum etiam minister Christi: *in fame & siti*: & *in ieiunijs multis*: modo sponte, modo penuria toleratis. Ostensus sum etiam minister Christi *in frigore & nuditate*: quia si frigus me cogebat, nuditas erat quæ frigus fouebat. Hæc de quibus modo gloriatus sum, in corpore pertuli: sed *præter illa quæ extrinsecus*, id est, in corpore sunt tolerata, est aliquid quod me vexat interius: scilicet, *quotidiana sollicitudo omnium Ecclesiarum*, id est, quod omni die sollicitus sum de statu totius Ecclesiæ. Hæc sollicitudo est mea *instantia*, id est, assiduè mihi instat: & pungit, & grauiter me stimulat. Plus est instantia, quàm sollicitudo. Instantia enim vexatio dicitur corporis & animi. Sollicitudo solius animi. Verè pro omnibus sollicitus sum: quia *quis* fratrum *infirmatur*, cadens in peccatum: vel etiam per morbum

Iudæorum traditio quæ erat.
Deut. 25. 3.
Act 16. 22.
Act. 14. 19.
Act. 27. 2.
Instantia plus est quā sollicitudo.

morbum corporis: *& ego* statim *non infirmor*, id est, non indico infirmitatem eius meam esse condolendo? Et *quis* fratrum *scandalizatur* vel in cibo, vel in aliquo alio, *& ego* statim *non vror*, id est, propter scandalizatum fratrem anxietate animi non comburor? Gloriatus sum in præmissis *de his* quæ sunt meæ infirmitatis: & adhuc de eisdem *gloriabor si* me *gloriari oportet*: sicut reuera necesse est, vt deprimantur pseudo, & ædificetur Ecclesia. Et in his de quibus gloriatus sum & gloriabor, Deus *scit quod* in nullo horum *mentior*: qui est *Deus & pater Domini mei Iesu Christi*: & per Iesum Christum familiaris mihi: *qui* Deus *est benedictus in secula* per Christum Iesum: & per meam prædicationem. De hoc, inquam, non mentior, quod *Damasci*, id est, apud Damascum *præpositus* illius *gentis*: Præpositus dico *Arethæ regis*, id est, sub Aretha rege, qui ibi imperauit. Hic præpositus conductus prece & precio Iudæorum, *custodiebat ciuitatem* Damascenorum, *vt me* *Act. 9. 24.* *comprehenderet*. Paulus enim baptizatus ab Anania, aliquamdiu remoratus Damasci, affirmabat ibi in synagoga, quoniam hic est Christus, & cætera. Quo zelo commoti Iudæi conuenerunt cum iudice vrbis, vt Paulus comprehenderetur, qui reus esset. Præpositus volebat me comprehendere: *& ego per fenestram in sporta demissus sum à fratribus per murum*. Domus enim in qua hospitabatur, hærebat muro: *& sic effugi manus* *Act. 9. 25.* *eius* præpositi. Non effugit vt reformidaret pati pro nomine Christi: sed vt impleretur quod vox diuina dixerat de eo. Vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram regibus & filijs Israël. Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.

CAP. XII.

A *SI gloriari oportet (non expedit quidem.) Veniam autem ad visiones & reuelationes Domini. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, siue in corpore, siue extra corpus: nescio, Deus scit, raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum. Et scio huiusmodi hominem, siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit, quoniam raptus est* B *in paradisum, & audiuit arcana verba quæ non licet homini loqui. Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem nihil, nisi in infirmitatibus meis. Nam & si voluero gloriari: non ero insipiens. Veritatem enim dicam. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me. Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet. Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet a me: & dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* C *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi. Propter quod placeo* * *mihi in infirmitatibus meis: In contumelijs: In necessitatibus: In persecutionibus: In angustijs pro Christo. Cùm enim infirmor, tunc potẽs sum. Factus sum insipiẽs, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui cõmendari. Nihil enim minus feci ab his qui sunt supra modum Apostoli. Tametsi nihil sum: signa tamen Apostolatus mei facta sunt super vos in omni patiẽtia, in signis & prodigijs, & virtutibus. Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesijs, nisi quod ego ipse non grauaui vos? Donate mihi hanc iniuriam.* D *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos: & non ero grauis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. Ego autem libentissimè impendam, & superimpendar ego ipse pro animabus vestris; licet plus vos diligens, minus diligar. Sed esto. Ego vos non grauaui, sed cùm essem astutus,*

* Plateus

De sumptu Apostolorum

tus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumueni vos? Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumuenit? Nonne eodem spiritu ambulauimus, nonne eisdem vestigijs? Olim putatis quod excusemus nos apud vos? Coram Deo in Christo loquimur. Omnia autem charissimi propter ædificationem vestram. Timeo enim ne forte cum venero, non quales volo inueniam vos; & ego inueniar à vobis, qualem non vultis, ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos: ne iterum cùm venero humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione, & impudicitia quam gesserunt.

11.93 antecessores in pas.

Deut.17. Matt 18. Ioan 8. Hebr.10.

GLoriatus sum superius de meis infirmitatibus. *Si iterum gloriari oportet* (sicut vtique propter pseudo opportunum est. Interpositio) si oportet, *non expedit quidem*, id est, me in nullo facit expeditum hæc gloria. Si, inquam, oportet, *veniam ad visiones*, & cætera: aut iungitur ibi. Licet quantum ad me non expediat, tamen veniam ad visiones & reuelationes *Domini*: & in illis gloriabor. Visiones dicit & reuelationes, quia quod vidit reuelatum est eius cognitioni, sed quidam habuerunt visiones vt Pharaò, & Nabuchodonosor, nec tamen visionum reuelationes. Nunc de se loquendo per tertiam personam, visiones enarrat, dicens *Scio hominem* (me, scilicet,) positum *in Christo: raptum* & cætera: & hoc factum est *ante annos quatuordecim*, nunc transactos. Quod tot annis reticuit, nondum aperiret: nisi contemptus sui ministerij eum vehementer vrgeret. *Raptum siue in corpore nescio, siue extra corpus* raptum, *ne scio, Deus scit*. Si Paulus in corpore raptus est ad hanc visionem, corpus quidem localiter motum non est: sed anima quæ in carne premitur, incarcerata mole carnis, ita vt nihil

Raptus Paulus si in corpore.

A sentiat, nisi prius aliquo sensu corporeo excitata. Anima quidem huius ita expedita fuit in tempore eius reuelationis, vt nihil sentiret carneæ molis: ipsum autem corpus ita creditur temperatum, vt nullo pondere sui agilitatem animæ perturbaret. Si verò extra corpus, anima quidem libera pondere carnis quo Deus voluit, potuit duci: sed siue alio ducta sit, siue ibidem substiterit: nihil impedit. quia postquam non sensit molem carnis ex voluntate Dei, videre potuit eum, quem in futuro B ro videbit sicuti est. *Hominem huiusmodi* scio *raptum vsque ad tertium cœlum*, id est, vsque ad tertij ordinis visionem. Visio cœlum dicitur: quia pluribus cœlatur, paucis aperitur. Primum cœlum, id est, prima visio dicitur, qua Deus corporaliter ostendit aliqua secreta: vt Gedeoni in sicco vellere & madida area: & Machabæis qui viderunt ignitas acies in aëre, præfigurantes bellum. Secundum cœlum, id est, secunda visio est, quando non per rem corpoream, sed per imaginem C aliquid ostenditur: vt beato Petro imagines omnium reptilium ostensæ sunt, quando dictum est ei, macta & manduca: quarum imaginum res ibi non erant. Tertium cœlum, id est, tertia visio dicitur illa, à duabus prædictis diuersa, quando neque per rem, neque per imaginem rei ostenditur: sed sicuti proprietas rei est, simplici veritate aperitur. Et hoc tertio modo manifesta sunt Paulo arcana Dei: non per rem, neque per imaginem. Vel aliter sicut Dionysius D Ariopagita nouem ordines angelorum in tres redigit. Angelos, archangelos, virtutes: dicens primum esse ordinem. Principatus, potestates, dominationes: secundum, Thronos: Cherubim & Seraphim dicens ordinem tertium. Et in quanta perfectione hic tertius ordo intuetur Deum, tam perfectè Paulus vidit & cognouit arcana Dei. Vel aliter: vt dicamus primum

Si in anima.

Cœlū dicitur visio.

Iud 6. 38 2.Mach 5. vers.2.

Actor.10. vers.11.

cœlum corporeas cœli creaturas: solem, lunam, & cætera. Secundum cœlum incorporeas vt angelos. Tertium cœlum diuinam essentiam, ad cuius cognitionem raptus est Paulus. Scio etiam hominem huiusmodi, *siue in corpore siue extra corpus: nescio, Deus scit* hoc: scio *quoniam*, id est, quod *raptus est in paradisum*, id est, in tam delitiosam quietem mentis: vt nihil sentiret carneæ molis. Paradisus enim dicitur hortus deliciarum. Et hic homo ita raptus, *audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui*, id est, quæ iuxta quod homo est nemo intelligere sufficit. Dicit Beatus Augustinus hæc arcana esse, quod vidit quomodo trinitas in vnitate, vnitas esset in trinitate. Et *pro eiusmodi* homine qui sic raptus audire meruit *gloriabor: sed pro me*, id est, secundum vires meas *nihil* vnquam gloriabor, *nisi in meis infirmitatibus*. Ideò dico gloriabor. *Nam & si voluero gloriari*: siue in reuelationibus illis, siue in infirmitatibus meis, *non ero insipiens*. Ideò *quia veritatem* in omnibus *dicam*: sed neque hoc adhuc sufficit: vt de omni veritate liceat gloriari addendum est: quia & veritatem dicam: & ad ædificationem Ecclesiæ per hoc proficiam, quod idem in sequentibus ponit. Et licet ita possim gloriari: *tamen parco*, id est, parcè de gloria refero: *ne forte quis existimet me esse supra id quod videt in me*. Videt enim me hominem miserijs pressum: sed quia ex altera parte videt per me fieri miracula: putat de me supra humanitatem quam videt in me: vt illi qui voluerunt illi construere aras *Vel* existimet de me supra id *quod audit ex me*, quem audit sitire, algere, cæteris miserijs subiacentem. Parco quidem gloriari & benè facio: quia *ne magnitudo reuelationum extollat me* in superbiam: *datus est mihi stimulus carnis meæ*, scilicet, *angelus*, id est, legatus *Satanæ*, principis dæmoniorum: quem immisit, *vt me colaphizet*, id est, vt si ex magnitudine reuelationum erigere ceruicem volo: colaphum incutiat tentatio: & sic quod Satanas intelligit ad pœnam, disponit mihi Deus ad perfectionem. Quidam dicunt per stimulum carnis, quascunque tentationes intelligi: alij solum tentationem libidinis. *Propter quod*, id est, quia Satanas colaphizat me, *rogaui Dominum ter* (finitum pro infinito) id est, multipliciter: *vt* hic angelus *discederet à me*: *&* Dominus *dixit mihi* roganti. Quia ita tentaris Paule, hoc est gratia *mea*: & hæc *gratia sufficit tibi*, id est, est tibi sufficiens ad salutem: si enim hæc gratia, scilicet, custodia humilitatis tibi deesset, omnis gratia tibi collata irrita foret. Hæc, inquam, gratia sufficit. *Nam* omnis *virtus perficitur in infirmitate*, benè tolerata. Virtus enim quæ habet infirmitatem contrariam, cum qua legitimè certet vt postea coronetur, perfecta est. Hucusque verba Domini, nunc Pauli. Quia virtus perficitur in infirmitate: *igitur libenter* amodo *gloriabor in infirmitatibus meis*: *vt* meritò benè toleratæ infirmitatis: *inhabitet in me virtus Christi*, quam oportet in infirmitate perfici. *Propter quod*: quia per hoc inhabitabit in me virtus Christi: amodo benè *placeo mihi in infirmitatibus meis*: scilicet, *in contumelijs*, quas verbo & opere, pro Christo gaudeo pati: & *in necessitatibus* victus & vestimenti: & *in persecutionibus* de loco ad locum fugatus. Et *in angustijs* animi: his omnibus pro Christo toleratis. Ideò in infirmitatibus placeo mihi: *quia cum infirmor* in corpore, *tunc* meritò infirmitate carnis, *potens sum* spiritu. Nunc multis modis gloriatus sum: & ita me commendando *factus sum insipiens*, sicut sæpè dictum est: me extollens, alium deprimens: sed *vos coegistis me* ad hanc insipientiam. Vos vtique me coegistis vt me commendarem. *Nam ego debui commendari à vobis*: quod quia nō fecistis: oportuit me facere. Vtique commendari de-

Paradisus quid.

Paulus raptus quæ arcana viderit.

Act. 14. 13.

irtutem erfectam irmitas

buissem à vobis : *quia nihil minus feci* per quod separatus sim *ab his* qui secundum vos *sunt Apostoli supra modum* meum. Illi secundum vos supra me sunt : sed licet nihil sim reputatione vestra : *tamen signa apostolatus mei facta sunt super vos* : per quæ reuera Apostolus esse comprobor. Facta dico *in omni patientia* apud vos habita : & *in signis*, curando claudos, illuminando cęcos. Et in *prodigijs* suscitando mortuos. Et in *virtutibus* vt in curationibus febrium & huiusmodi. Vel in virtutibus : humilitate, sobrietate : & cæteris. Verè nihil minus illis feci : *quia quid est* hoc *quod habuistis minus cæteris Ecclesiis*: per quod illæ sint præ vobis : *nisi* hoc *quod ego ipse* qui debuissem, *non grauaui vos* : aliquid à vobis accipiendo? Ironicè. *Donate mihi hanc iniuriam*: quia iniurius fui dum vobis indulsi: in quo nemo alius suis indulsit Ecclesijs. Et sicut in præterito non grauaui vos : ita de cætero non ero grauis vobis : ego qui *paratus sum venire ad* vos. *Ecce hoc tertio* apparatu : ideo *non ero grauis vobis* , quia *non quæro quæ vestra sunt : sed vos* ipsos. Et iustè vestra non requiro: *quia filij* carnales *non debent thesaurizare parentibus* carnalibus, *sed parentes filijs*. Licet filij spirituales hoc debeant parentibus spiritualibus : sed ego non solùm quæ spiritualis pater debet filijs : sed etiam omnem dulcedinem carnalis patris exhibeo vobis. Non quæro quæ vestra sunt : sed ego *libentissime impendam vobis* & spiritualia: & si qua habuero carnalia quæ velitis : *& super* hoc *etiam* quod *impendam*, ipse ego impendar *pro animabus vestris*, id est, paratus sum mori pro vobis saluandis : *licet* ego *plus diligens* vos : quia & spirituali & carnali lege, *minus diligar à vobis*. Licet plus diligens vos, minus diligar à vobis : *tamen esto*, id est, concedatur istud : non enim curo propter hoc insequi vos modo. Obijcietis iterum mihi, quod callidè, nequid in propria persona à vobis acciperem me continui : vt per legatos meos callidius,

Thesaurizare debent parentes filijs.

A & amplius acciperem. Quod sic ait. *Ego quidem non grauaui vos* (sicut probatum est) accipiendo quicquam à vobis in propria persona : sed dicetis hoc, quod *cum essem astutus* , & ex astutia ipse nollem accipere , *dolo vos cepi* , id est , dolosè decepi vos, quod per me nolui , per alios à vobis extorquendo. Vel aliter vt tota litera dicar hoc solum ita. Ego quidem (sicut ostensum est) non grauaui vos: sed esto, id est, istud concedetis, quod negare nequitis : scilicet quod ego non grauaui vos in propria persona. B Sed tamen obijcietis istud, quod cum essem astutus, dolo vos cepi. Sic dictum est. Non vtique decepi vos: quia si hoc facerem, per aliquem eorum quos misi , vos deciperem : sed per neminem eorũ decepi vos. Quod sic ait. *Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumueni vos?* Minimè. Circumueniret, si discipulis suis iniungeret : vt commendando se quæcunque possent, sibi callidè cõgregarent. Verè per neminem eorum quos misi: circumueni vos Nam C neque per Titum, neque per alium. Quia sic ait. Ego quidem *rogaui Titum*, vt iret ad vos , *& cum illo misi fratrem*. Hic frater creditur fuisse Barnabas : qui frater & coadiutor erat prædicationis. Paulo enim & Barnabæ leguntur Apostoli dedisse dextras societatis. Titum vtique misi: sed, *nunquid Titus circumuenit vos?* Minime. *Nonne* ego & Titus *ambulauimus* in verbo Domini *eodem spiritu*, id est, eadem voluntate, vel eo- D dem Spiritu sancto repleti ? *Et nonne* ambulauimus *ijsdem vestigijs* , id est , ijsdem operibus : quod id & non aliud quam ego Titus operatus est ? Sicut enim vestigia indicia sunt ambulationis , sic opera voluntatis. Quod dico me nihil accepisse à vobis & cætera præmissa *olim* .i. ex quo incepi me commẽdare : *putatis* quòd per hãc commendationem quasi rei in aliquo *excusem nos* inde *apud vos*.i. quod hæc non loquamur secundum veritatem , vel ad instructionẽ vestri: sed vt sic tegamus culpam nostram.

Galat. 2.9 Apostoli Paulo & Barnaba dextras societatis dederunt.

Scitote autem quod quicquid loquimur: *coram Deo*, id est, quasi in præsentia Dei *loquimur* : si enim ipse Deus adesset: nihil eorum quę dico timore falsitatis mutare oporteret. Loquimur coram Deo nos positi *in Christo*. Loquimur hæc non solùm quia vera sunt: sed etiam *propter vestram ædificationem* : vt vos per hæc ædificati à pseudo nō seducamini. O *charissimi*. Ideò hæc omnia loquimur. Hic bene suppleuit dicendo propter vestram ædificationem: quod suprà deerat vbi ait, licet gloriari : veritatem enim dicam. Ideo autem ædificationi vestrę tam studiosè incumbo: *quia timeo ne forte* (quod facilè contingere potest) *inueniam vos non quales volo*, Id est, incorrectos *cum venero* : *& tunc ego inueniar à vobis qualem me inuenire non vultis*.i. ex districtione iustitiæ culpas vestras punientem. Hæc duo scilicet, ne inueniam vos non quales volo, primum exequitur. Deinde illud, ne inueniar à vobis qualem non vultis, dicens. Videte ne inueniam vos quales non volo: scilicet *ne fortè* (ad quas leuiter declinatis) *sint inter vos contentiones*: quod de benignitate baptizātium litigabāt vicissim: ne et iam sint *æmulationes* .i. inuidiæ quod alter alteri inuidet, de merito baptizatoris. Neue sint inter vos *animositates*: quod alter alterum cogebat agere causam coram infidelibus iudicibus. Neue ideo sint *dissensiones*: Propterea enim discordia erat inter eos & odium. Neue sint *detractiones* quod bona proximi quæ sunt detrahendo: mala quæ non sunt imponatis. Neue sint *susurrationes*.i. occultæ proximorum deprauationes. Neue sint *inflationes* .i. ne hic qui oculus est in Ecclesia, spernat eum qui pes est : ne fortè pro hac inflatione sint inter vos *seditiones*: vt alter alterum verberibus præsumat affligere. Cauete hæc non sint inter vos : *ne iterum cùm venero, iterum humiliet* , id est, affligat *me Deus apud vos*, si incorrectos inuenero. Quādo prima vice venit: omnesq; infideles repperit : humiliatus quidem est apud eos, & afflictus diuersis

A vexationibus : sed nunc Ceterius humiliabitur, si quos fideles fecit, apostatantes adhuc repererit. Humiliet me Deus, *& lugeam multos* : si enim tres sunt, multi videntur. Multos dico, *ex his qui ante* priùs missam Epistolam *peccauerunt* : *&* admoniti per Epistolam, *non egerunt pœnitentiam* de prædictis malis. Etiam super, id est, *de immunditia*: cùm omne carnis peccatum, immunditia dici possit: illud libidinis quod est contra naturam antonomasticè vocat immunditiam. Nec de *fornicatione*, nec *im-* B *pudicitia, quam gesserūt*.i. quam in gestu: & assiduo vsu habuerunt, pœnitētiam egerunt. Fornicationem vocat non lege coniugali tangere mulierē Impudicitiam vocat, impudicum habitum. Cùm vxore enim qui se intemperanter habet, impudicus est.

Fornicatio quid vocatur. Impudicitia quid vocatur.

CAP. XIII.

C ECCE *tertio hoc venio ad vos: & in ore duorum vel trium testium stabit omne verbum. Prædixi enim & prædico, vt præsens vobis, & nunc absens his, qui ante peccauerunt & cæteris omnibus: quoniam si venero iterum, non parcam. An experimētum quæritis eius, qui in me loquitur Christus? Qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis. Nam etsi Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei. Nam & nos infirmi sumus in illo, sed viuemus cum eo ex virtute Dei* D *in vobis. Vosmetipsos tentate, si estis in fide, ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est? Nisi forte reprobi estis. Spero autem quod cognoscitis, quia nos non sumus reprobi. Oramus autem Deum, vt nihil mali faciatis : non vt nos probati pareamus, sed vt vos quod bonum est, faciatis. Nos autem vt reprobi simus. Non enim possumus aliquid aduersus veritatem, sed pro veritate. Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. Hoc & oramus vestram consummationem. Ideo enim hæc absens scribo, vt non præsens du-*

2 q. 1 § 1. & c. planum. Deut. 19.

28 q. 1.

rius agam secundum potestatem, quam A *Dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem. De cætero fratres gaudete. Perfecti estote. Exhortamini, idipsum sapite. Pacem habete, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Iesu Christi: & charitas Dei: & communicatio S. Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.*

OSTENDIT quid intelligeret, dicens: non quales volo. Nũc ostẽdit quod dicebat: Inueniar à vobis qualem non vultis. Litera tamen ibi iungitur. Ne cum venero &cæt. Dicerent illi. Tu ne venturus es? *Ecce* ait Paulus, *tertiò*. hoc apparatu non dico veniam: sed iam *venio ad vos*. Nec cum venero patiar vos: sed *Stabit*, id est, stare oportebit *omne verbum*: seu eorum qui accusant, seu qui defendunt. Stare verbum dicitur cum verũ esse probatur. Stabit dico *in ore duorum vel trium*: nec quarumlibet personarum sed *testiũ*. i. eorum qui idonei sunt ad testificandum. Dicerent C illi. Minitaris te venturum, sed cum veneris quid facies? Contra hoc Paulus. Veniam vtique & non parcam: *quia prædixi vobis*, cùm essem *præsens*, me non parciturum vlterius: *& idem* nunc absens *prædico* per epistolam: *vt præsens*. i. tanta virtute quanta pręsens vobiscum agebam. Prędico, inquam, *his qui ante* prius missam Epistolam *peccauerunt*: nec adhuc correcti sunt: & cæteris omnibus quicunq; in peccatum labuntur: hoc vtique prædico: D *quoniam*. i. quod *si venero iterum* (sicut dispono) *non parcam* iterum, sicut prius peperci, cum ex ignorantia peccauissetis. Dicerent iterum illi. Quicquid modo minetur, tamen cum venerit leuiter poterit placari. Ad hoc Paulus. Quod non parcam, satis non creditis: sed *an quæritis* vos *experimẽtum eius Christi*, id est, vt ideo maneatis incorrecti, vt potentiam vltionis Christi experiamini, *qui* Christus *loquitur in me?* Non enim hæc quæ loquor à me sunt: sed à Christo. Salubrius est, vt vos corrigatis: quam dedignantes corrigi, validam manum Domini experiamini. *Qui* Christus *non infirmatur inter vos*. i. non infirmus apparuit vobis, non operando miracula: *sed potens est in vobis*, id est, potentia eius manifestata est vobis per miracula, quæ Christus operatus est per nos in medio vestri. Verè Christus potens est. *Nam & si* obijcitis mihi eum in Cruce damnatum, impotentem apparuisse. Fateor quidem *Crucifixus est*: sed *ex infirmitate*. B i. secundum infirmitatẽ mortalitatis & passibilitatis: quam in carne nostra assumpsit, sed licet ita Crucifixus sit: *tamen viuit* .i. potentialiter agit *ex virtute Dei*. i. secundùm deitatem: cuius virtus ab eo non recessit: & in quo omnis diuinitas corporaliter habitauit. Verè Christus viuit ex virtute Dei: *nam nos* longè inferiores illo viuemus ex virtute Dei. Quod sic ait. Nos quidem *infirmi sumus in illo*. i. in similitudine illius, vt quemadmodum ille pro nobis: sic & nos pro eo patiamur. Sic quidem infirmi C sumus: *sed viuemus*. i. potentialiter agemus in vobis *ex virtute*. i per virtutem *Dei*, quam habemus familiarẽ *in eo*. s. Christo. Ne autem nos viuentes ex virtute Dei districtius agamus in vobis: *tentate vosmetipsos* i. subtili consideratione inuestigate vos. Tentate dico, *si adhuc estis in fide*, quam accepistis per me. Si enim in meritis baptizantium confidũt: si vetera reducunt, in fide non sunt: quia gratiæ Dei detrahunt. Tentate si e- D stis in fide: & vos in fide inuenti ipsi probate vos, id est, bonis operibus probabiles facti: fidem vestram decorate. Quod si in fide non estis, vos soli damnamini. Nihil à me requiritur: quia *an non cognoscitis vosmetipsos*: in eo *quòd Christus* Iesus, id est, fides Christi Iesu *in vobis* posita *est*, per ministerium meum: *nisi fortè* quod leuiter esse potest, vos *estis reprobi*, id est, à Deo reprobati, dum vos indignos exhibuistis sacramentorum fidei. Dicerẽt illi. Nec mirum si nos reprobi, cùm ipse reprobus sis. Ad hoc

Paulus. Quicquid vos opponatis: tamen *spero* quod bene *cognoscetis* hoc de nobis: *quod nos in nullo sumus reprobi*: & licet in nullo reprobi, sed in omnibus inueniamur probati: tamē nolumus vos esse malos, vt quidam prælati, qui vt videatur probitas eorum exercendo prælationem suam, gaudent culpis subditorum. Nos autem non sic: *sed oramus Deum vt* vos *nihil mali faciatis*: & *non* oramus hoc *vt* nos *appareamus probati*. Si ex auctoritate prælationis vindicaret culpam subditi, tunc probatus appareret. Hoc non oramus: *sed vt vos faciatis quod bonū est*: *nos* vero nihil dignum vltione inuenientes in vobis *vt simus* id est, appareamus *reprobi*. Tunc prælatus non est quidem: sed apparet reprobus, quando non inuenit in quo exerceat potestatem commissi iudicij. Iterum sunt quidam prælati: qui licet subditi eorum boni sint, vexant tamen eos ex imperio susceptæ potestatis. Contra hos Paulus. Ideò oramus vt non simus reprobi, vobis facientibus quod bonum est: *quia nos non possumus aliquid aduersus veritatem*, id est, vbi vera iustitia est, eam impugnare non licet. *sed* possumus *pro veritate* tuenda: si quis eam malè vel agendo vel dicendo impugnat. Ideò oramus vt vos faciatis quod bonum est: *quia gaudemus quando nos infirmi sumus*, & potestas nostra locum non habet perfectis omnibus. *Vos autem estis potentes*, puram habentes cō scientiam, & ideo iudicium nostrum non formidantes. Non solum gaudemus: *sed etiam oramus* hoc vt vos potentes sitis: scilicet *vestram consummationem*, id est, iustitiæ vestræ perfectionem. Et *ideo* quia gaudemus & oramus hoc: ego *absens scribo hæc vobis*. Propterea *vt* cum fuero *præsens non agam durius, secundùm potestatem* apostolatus mei. Nec vtique si ex potestate agerem, graue vobis esse debe-

A ret: quia *hanc* potestatem *dedit mihi Dominus in ædificationem* vestram, *& non in destructionem*. ¶ Postquam de his quæ fecerant satis eos corripuit: transit vt in his quæ de futuro restabant corripiat illos, dicens. In his præmissis sic vos habete vt doceo & *de cætero*, id est, in futuro *fratres gaudete* id est, sic agite vt de opere vestro gaudiū semper expectetis: & vt verè gaudeatis: *perfecti estote*: & vos perfecti *exhortamini* imperfectos ad perfectionem. Vos vero imperfecti *idem*

B *sapite cum* perfectis exhortātibus vos, & *habete pacem* cum illis .i. ne abutamini correctione eorum: sed cū omni modestia amplectimini iussa eorū: quia si idem sapitis & pacem habetis, sic *erit vobiscum Deus pacis*: qui discordes abijcit, concordes eligit. Et idem Deus dilectionis erit vobiscum: quia non sufficit pacem habere nisi secundum Deum sequatur diligere. Et vt pax & dilectio Dei sit vobiscum: *salutate* vos *inuicem in osculo* .i. alter osculetur alterum, mortificata omni

C contentione inter vos. In osculo dico non quod ore tantùm fiat, & non corde: sed in osculo *sancto*: quod nulla iræ scintilla in occulto cordis lateat. Et sic debetis vos inuicem salutare: quia *salutant vos omnes sancti*: commendantes vobis dilectionem exemplo sui. Salutatio propria Pauli sequitur. *Gratia Domini nostri Iesu Christi* .i. Dominus noster Iesus Christus dans gratiam, qua peccata dimittit. *Et charitas Dei*, id est, Deus pater cuius charitas pro salute hominum, filium voluit incarnari. *Et communi-*

D *catio S. Spiritus*, id est, spiritus communiter procedens à patre & filio. Vel communicatio Sancti Spiritus .i. Spiritus sanctus communicās vobis gratias suas, *sit cū omnibus vobis, amen*:

& vt ita fiat vos laborate,
& Deus concedat.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD GALATAS.

GALATAE *sunt graeci. Hi verbum veritatis primũ ab Apostolo acceperunt: sed post discessum eius tentati sunt a falsis Apostolis ut in legem & circumcisionem verterentur. Hos Apostolus reuocat ad fidem veritatis*, scribens eis ab Epheso.

PROLOGVS BEATI BRVNONIS IN EANDEM.

Galatia est in Asia.

GALATIA locus quidem est in græcia: & in ea Paulus per aliquod tempus conuersatus fuerat, prædicans Galatis verbũ Dei: quos etiam in fide fundauerat. Et quamdiu Paulus apud eos temoratus est, satis honeste se habuerunt in fide sed Paulo inde reuerso, pseudo doctores, quorum labor erat persequi Ecclesiam Christi, introierunt ad eos impiè destruendo, quod Paulus religiosè ædificauerat: dicentes Paulo non esse credendum, neque doctrinam eius tenendam quia nec cum Christo conuersatus fuerat in terris: nec ab eo edoctus vel electus: nec saltem à Petro, vel ab his qui cum Christo conuersati fuerant, erat instructus. Hi etiam pseudo gratiæ Dei plurimum derogabant: dicentes eam non sufficere ad salutem nisi circuncisio, & cætera veteris legis tenerentur. in quo Paulum malè docuisse arguebant, cum legem destrueret: quam (sicut omnibus notum est) Deus per Moysem dederat. quam ipse Christus dum inter homines conuersabatur, obseruauerat: & hoc dicentes apud eos qui simplices erant, videbantur inducere cõgruas rationes. quibus fallacijs iam

A adeo fuerant seducti, quod nisi sollicitudo Pauli cito per hanc Epistolam occurreret, iam se disponebãt ad circuncidendum, & ad cætera legalia. In hac autem Epistola Paulus agit de commendatione personæ suæ, quam pseudo deprimebant. Agit etiam de destructione veteris legis: non quod improbet eam eo quòd tenenda fuit. Agit etiam de commendatione gratiæ Christi. Hæc tria sunt hic materia. Se in hunc modum commendat: quod cum illi obijciant ei se non vidisse Christum, nec ab eo electum vel B instructũ: probat quod longè dignius alijs Apostolis electus sit à Christo, & edoctus, Illos enim dum mortalis inter mortales conuersaretur elegit, & docuit secundum infirmitatem carnalis intellectus: adhuc enim carnales erant: nec mysteria diuinitatis capere poterant: quia licet accepissent spiritum: nondum tamen datus erat: nisi tantum ad remissionem quod idem Iesus plane innuit: vbi ait. *Multa habeo vobis dicere: sed non potestis portare modo: cùm autem venerit spiritus* C &c Illos, inquam, adhuc mortalis quasi carnales docuit: sed Paulum iam factus immortalis, iam sedens in dextera patris: iam dato Spiritu sancto elegit, vocauit, & docuit: & sic apparet: quod in quo Paulus videbatur inferior, longè cæteris est gloriosior. Veterem legem sic improbat: ostendens eam datam vt esset in tempore, & veniente gratia statim finem haberet velut vmbra veniente corpore: quæ lex quamdiu durauit, nihil D aliud quam graue iugũ & onus importabile & inutile fuit quia neminem iustificare potuit. Destructa lege gratiam Christi commendat: vt eam quæ sola sufficit ad salutem, & sine qua nec ante datam gratiã nec post: aliquis potuit saluari. De his omnibus sic agit: ea intentione vt Galatas volentes Iudaizare retrahat ne faciant, nec vltra pseudo magistros audiant.

(·.·)

Paulus in hac Epistola agit de cõmendatione sui.

Ioan. 16. 12.

EPISTOLÆ AD GALATAS.

CAP. I.

PAVLVS Apostolus non ab hominibus, neq; per hominem: sed per Iesum Christum, & Deum patrem qui suscitauit eum à mortuis: & qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ, Gratia B *vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo: qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatem Dei & patris nostri: cui est gloria in secula seculorum, Amen. Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiam Christi in aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant: & volunt conuertere Euangelium Christi. Sed licet* C *nos, aut angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit. Modo enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum est à me: quia non est secundum hominem. Neq; enim ego ab homine* D *accepi illud, neque didici: sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo: quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam: & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo: abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. Cum autem placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ; & vocauit per gratiam suam, vt reuelaret filium suum in me: vt euangelizarem illum in gentibus, continuò non acquieui carni & sanguini. Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos* A *Apostolos, sed abiy in Arabiam: & iterum reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrẽ Domini. Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus faciæ ecclesiis Iudeæ, quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat; & in me clarificabant* * *Deum.*

B PAVLVS &c. In hoc princi[pio] hæc tria, circa quæ maxime v[er]satur: scilicet commendationem [...] improbationem legis, approbation[em] gratiæ breuiter colligit, dicens *Paulus Apostolus* nomen suum (quo[d] omni Ecclesia notum fuerat) a[d] au-ctoritatem ponit. Paulus, inquam, Apostolus: *non ab hominibus*, elig[enti]bus eum, *neq; per hominem*, conse[cran]-C tem eum: vt illi obijciunt per Ananiam. Ideò ait, non ab hom[in]ib[us], neque per hominem. Quidam enim non ab hominibus, sed à Deo electi per hominem tamen sunt consecrati, & è conuerso. Vel ita. Paulus Apostolus non ab hominibus eli[gen]tibus: vel consecrantibus eum neq; per hominem .i. non per Ch[ristu]m mortalem, & in humanitate viuentem *sed per Iesum Christum* suscitatum. De eo quod sequitur, suscitauit, conuenien-D ter accipimus suscitatum. Dicerent illi: Etiam si Christus legem dest[ruxit] non credimus: quia dissentit à D[e]o qui legem dedit. Ideò subdit Apostolus per Christum suscitatum, & per *Deum patrẽ, qui suscitauit eum à mortuis:* quem frustra mori vellet, si a[liquo] modo per legẽ iustificare posset hominem: sed quia legem irritam [de]dit, legem exclusit, vt per gratiã Christi perficeret in quo lex d[efi]cie[bat]. Paulus, inquam, *& omnes fratres qui mecum sunt*, scribimus *Ecclesiis Galatiæ*. Ideo fratres sibi in salutatione [iun]git: quia obijciebant pseudo, Paul[um]

so-

folum effe in deftructione legis, quã Petrus & alij in fuis parerentur Ecclefijs. Vbi ait, fe non ab homine, fed à Chrifto fufcitato:& à Deo patre factum Apoftolum:fatis in hoc fe cõmendauit. *Vobis* ô Galatæ fit *gratia*.i. his qui peccauerunt, fit fecũda remiffio. His qui in iuftitia permanferunt: fit perfeuerantia gratiæ. Sir etiam vobis *pax*, id eft, tranquillitas animi, *à Deo patre noftro & Domino Iefu Chrifto*: qui vterque & poteft & vult. Modo commendabit gratiam Chrifti per oppofitum improbãdo legem B dicens. *Qui* Chriftus *dedit femetipfum* non aliud facrificium: quia nihil præter eum fufficeret. Semetipfum dico, qui tantus erat. Semet, ad difcrerionem: ipfum ait ad magnitudinem. Dedit femetipfum *pro peccatis noftris* delendis: quæ fi lex deftruere poffet: monftrum putaretur: quia iam pater fuperfluè in mortem traderer filium. Nec vt peccata præcedẽtia folummodò tolleret, mori voluit: fed *vt* deftructis peccatis, *eriperet nos de præfenti feculo* in quo vidit C neminem poffe morari fine peccato. In quo notatur maxima virtus Chrifti, qui in fornace peccatorum nos liberat ab incendio peccati.* Eriperet, dico, quafi vi conuerfationis bonę de feculo: fed *nequam* .i. fecundum nequitiã peccati, Chriftus à feculo fuos eripit. Quòd Chriftus in mortẽ fe dedit, hoc factũ eft *fecundum voluntatem Dei & patris noftri*: qui quia legẽ inutilem vidit: vt nos faluaret, ex pietate filium in mortẽ tradidit. Ergo Chriftus dederit fe pro peccatis noftris in mortem per voluntatem Dei: fcito D te ex eo: quia *cui* Chrifto cum Deo *eft gloria* de remiffione peccatorum, nõ legi *in* hæc præfentia *fecula*: & permanebit in fecula: & permanebit in fecula horũ *feculorũ* confecutiua: *amen*, .i. verè ita eft, quòd Chrifto gloria, nõ legi. Amen quandoq; affirmatiuum, quandoq; optatiuũ eft. Et quia Chriftus dedit fe pro peccatis noftris fecũdum voluntatẽ Dei: & legem euacuauit: *miror* ergo *quod fic*.i. tam vehementer omnibus mandatis meis dereli-

* *Eriperet præfenti* [...]*culo ne*-[...] *s. de* [...]*conformi*-[...]*tate præfen*-[...]*tis mundi, qui non al* [...] *& tã*-[...]*bus ca*-[...]*, quanis æterna mi*-[...]*nus viden*-*tur.*

ctis: & *tam cito*. Parum enim eft temporis ex quo difceffi à vobis. Miror, inquam, de hoc quod *transferimini*. Vt grauius eos deprimat: fic ait. Trãsferuntur enim infenfibilia: vt lapides, ducuntur irrationalia. Aguntur ratione homines: fed iftos iudicat infenfibiles: vnde in fequenti vocat eos infenfatos. Miror quòd transferimini *ab eo* .f. Deo. *qui* Deus *vocauit vos* non merito legis, fed per gratiam. Vocauit dico & interius afpirando, & prædicatores adhibendo *in gratiã* Chrifti, id eft, ad hoc vt effetis patticipes gratiæ Chrifti. Transferimini dico *in aliud Euangelium*. Secundùm illos, veterem legem vocat Euangeliũ: *quod* tamen Euangeliũ *nõ eft aliud* à noftro: *nifi funt* illi aliqui *qui vos cõturbant*.i. pfeudo, qui veterem legem carnaliter docẽtes, diffentire faciunt ab Euangelio Chrifti: eũ quo idem eft intellectum fpiritualiter. Conturbãt, dictũ eft à fimilitudine turbatę aquæ: in qua nihil clarè difcerni poteft. Ira ifti intellectum Galatarum turbauerant, quod iam malum à bono non difcernebãt. Conturbãt vos, *& volunt conuertere Euangelium Chrifti*. Conuertere dictum eft, à fimilitudine alicuius iter agentis: qui ab obftante fibi retro, cõuertitur: fic & ifti Galatæ, accepta fide chrifti per Euangeliũ Pauli, iam bene directi fuerant in femita boni operis: à quo volebant eos conuertere illi pfeudo. Vbi ait, volunt: innuit Galatas nondum opere confenfiffe illis: licet affenfu. Illi volunt conuertere: *fed licet nos*, id eft, ego vel ipfe Petrus, *aut angelus* malignus veniens *de cælo*, id eft, in fplendida figura vt facilius fuadere poffit. Si enim emergẽs de tenebris inferni tortuum & informem fefe ingereret ad decipiendum, non tam idoneus effet. Vel angelus bonus veniens de cęlo: fi *euãgelizet præterquã*.i. pręter hoc *quod euangelizauimus vobis*: fiue fit Apoftolus feu angelus: illum non folùm audeo feparare à corpore chrifti: fed etiam *fit anathema*: vt ipfe feparatus fit feparatio illorum. Hic callidè refpõdet illis, qui obijciebãt illi,

quod Iudaicos ritus non pateretur in Ecclesijs suis: non intelligentes Petrũ ideo pati: nõ quod illud approbaret, sed ne ruditatem fidei eorum potius his concessionibus nutriendã, quam nimia asperitate destruendam tetreret. Hoc autem solis patiebatur Iudæis: sed Paulus qui gentibus prædicabat, non habebat eis indulgere in his in quibus nunquam fuerãt: quod etiam postmodum vt fides Christi solida esset difficiliori labore destruere oporteret. Et quia nec angelum, nec Apostolum pateremur aliud vobis prædicantem: igitur si quis pseudo euangelizauerit vobis, præter id quod accepistis à me, anathema sit. Et hoc nunc iterum dico de pseudo, sicut modo prædixi de nobis & de angelo. Vel ita. Prædixi vobis cum apud vos essem, me omnes pseudo excommunicaturum: sic etiam *nunc iterum dico. Si quis vobis euangelizauerit, præter id quod accepistis, anathema sit.* Dico anathema sit: & hoc & cætera prẽmissa, zelum Christi habẽs dico: quia an *modo suadeo hominibus*, i. an secundum voluntatem hominum suasibiliter loquor: *an suadeo Deo*. l. ad gloriam Dei? Quasi diceret. Ideò dico. Anathema sit &c. quia olim quidem ante fidẽ suadebã hominibus, prædicãs legẽ: sed modo in fide suadeo gloriã Dei: ideo non iam suadeo hominibus, quia non quæro placere illis: *an* .n. *quæro amplius placere hominibus?* Si legem prædicarem, quã homo virtute sua poterat operari: tunc placerem hominibus. Sed nolo placere, quia *si adhuc placerem hominibus*, prædicando legem: *iam non essem seruus Christi*: dum quod attribuerem legi, detraherem gratiæ Christi. Vel ita. An modo suadeo hominibus, an Deo? Si legem prædicaret, hominibus suaderet: quæ enim lex præcipit, homo satis potest operari. vt abscindere pelliculam, immolare pecudem, & huiusmodi. Quod si per hæc saluum diceret hominem. Deo detraheret salutem hominis, & ascriberet homini. Cætera non mutatur.

¶ Ad illud quod superius dixit, non

A ab hominibus, neque per [illegible] hic respondere incipit. Litera tamen [illegible] prope iungitur. Ideò hominibus placere non quæro, sed Christo: quia euangelium meum non est secundum hominem, sed à Deo. Et ideo *facio vobis notum fratres euangelium*: non illud vetus, sed *quod euangelizatum est à me*. hoc de eo facio vobis notum, quod *non est* mihi traditum *secundum hominem*. Et hoc probat [illegible] Verè non secundum hominem, *quia neq. accepi illud* euangelium *ab homine*, consecrante me in hoc ministerium:
B *neq. didici* illud ab homine [illegible] posset cõsecrari à Deo. & tamen possit [illegible] discere præcepta illa ab homine. Nõ accepi ab homine, nec didici: *sed per reuelationem Iesu Christi*: id est, per Iesum Christum apertè reuelantem mihi: non per parabolas loquẽtem, sicut alios Apostolos docuit, dum [illegible] carne esset adhuc mortalis, & [illegible] intellectu infirmiores. Vere non didici illud ab homine, quia nec ante conuersionem: nec post conuersionem. Ante conuersionem prius ostendit dicens.
C *Audistis cõuersationem meã aliquando*, id est, tempore infidelitatis [illegible] habitam in Iudaismo: hoc audistis *quoniam*, id est, quod *persequebar Ecclesiam Dei supra modum* persecutorũ: nemo enim tam violentus erat in seruos Dei. Persequebar dico [illegible] *expugnabam illam* secundum quosdam. multos enim volentes conuerti, adhuc spirans minarum & cædis, retroduxi. Plures etiam iam fideles fidem negare coegi: expugnabam, dico, [illegible]
D *proficiebã in Iudaismo*. Lex enim me magis ac magis per me in incrementum proficiebat. Proficiebam dico agendo *supra multos coætaneos* [illegible] iuuenes & laboriosi erant vt [illegible] Coætaneos dico. non Proselytos [illegible] in *genere meo*: ita filios Abrahæ [illegible] go & in lege nutritos. Et dico *ex[illegible] æmulator*, id est, imitator & amator: non tantùm legis: sed etiam *paternarum traditionum*. Prophetæ enim præter legem quasdam traditiones dederunt: vt Zacharias ieiuniũ primi, & ieiunium quarti &c. Traditio. Zach. 8. vers. 19

nouo,

num, dico, *mearum*, quia tam bene operabar illas, quòd quasi meæ propriç esse videbātur: & cū ego ita persequerer Ecclesiam Christi, apparet quod ante conuersionem Euāgelium non didici. Subdit, quod post subditionē nō didicerit. Ego ita persequebar Ecclesiam Christi: *sed cum placuit* ei ex gratia non ex merito: ei dico qui *quam* potentialiter *me segregauit de vtero matris meæ*: de quo nunquam exirem, nisi misericordia eius extraheret me: tam misericorditer *vocauit me per gratiam suam* ad fidem. Vel ita. Qui me segregauit de matre mea, B id est, à synagoga, in qua puer nutritus & doctus fueram: nec de sinu vel gremio, sed de ipso vtero synagogæ. Pharisæus enim eram inter principes legis: & me inde segregatum vocauit ad fidem per gratiā suā: non quia zelum legis habueram: vocauit, inquam, *vt reuelaret in me filium suum*. Si quis enim vocationem mei considerat, intelliget omnem salutem ex Christo: nullam ex lege, quç C mihi nō profuit. Nec ideo solùm vocauit, vt in similitudine mei reuelaret gratiam suam: sed ad hoc etiam *vt euangelizarem illum in gentibus*, & notam facerem misericordiam Dei. Cùm ita Deo de me placuit, *continuò non acquieui carni & sanguini*, id est, Iudæis male suadentibus mihi: qui nihil aliud sunt, quam caro voluptuosa. Et sanguis i. anima non secūdum rationē: sed secundùm quod per morum sanguinis turpia cupit. *Neque* D continuo *veni Hierosolymam ad* Apostolos *antecessores meos*: quia me in fide antecesserant, vt docerer ab illis: *sed* continuo *abij in Arabiam*. Hæc Arabia est, in qua est mons Syna, prope Aegyptum in deserto. *Et iterum* ab Arabia *reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolymam*: non vt quasi minus sapiens interrogarem: sed solummodo *videre Petrum. Et mansi apud eum diebus. xv.* & tam breui spatio si indigere non satis possem doceri. Petrum ibi vidi: *sed alium Apostolorum neminem* illo tempore *vidi: nisi Iacobum fratrem Domi-* A *ni*, qui Episcopus erat Hierosolymis. Et sic apparet quod post conuersionem nihil didici: *quæ autem scribo vobis*, scilicet quòd nec ante, nec post didicerim, credite: quia in his *non mentior. Ecce* enim *loquor* hæc *coram Deo*: quod si Deus præsens adesset, nihil in sermone meo falsitatis argueret. *Deinde* visis Petro & Iacobo, *veni in partes Syriæ & Ciliciæ*. Ego vero *eram ignotus facie Ecclesiis Iudææ, quæ erant in Christo*: quod si me non viderint: apparet me nihil ab eis didicisse. Facie quidem eram ignotus: B *sed auditum tantummodo habebant* de me. Hoc, inquam, audierant: *quoniam* .i. quod Paulus *qui persequebatur nos aliquādo*, id est, tempore infidelitatis, *nunc euangelizat fidem* Christi: *quam* fidem *expugnabat aliquando*: & hoc audientes *in me* conuerso, *&* sic prædicantē *clarificabant Deum*, & magnificabant misericordiam Dei.

Iudæi sunt caro voluptuosa.

CAP. II.

C D*Einde post annos quatuordecim, iterū ascēdi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem: & contuli cum illis Euangelium, quod prædico in gentibus. Seorsum autem his qui videbantur aliquid esse: ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem. Sed neq; Titus qui mecum erat cum esset gentilis, compulsus est circuncidi: sed propter subintro-* D *ductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent. Quibus neque * ad horam cessimus subiectioni: vt veritas Euangelij permaneat apud vos. Ab his autem qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest Deus enim personam hominis non accipit.) Mihi autem qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. Sed e contra cum vidissent quod creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circumcisionis: qui enim operatus est Petro in Apostolatu circuncisionis, ope-*

** non habet neque*

Deu 10 17 Rom.2.10. Ephe 6.9. Coloss 3 25 Act. 16.22

ratus est & mihi inter gentes. Et cùm cognouissent gratiam, quæ data est mihi: Iacobus, & Cephas, & Ioannes, qui videbantur columnæ esse: dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: vt nos in gentes: ipsi autem in circuncisionem, tantum vt pauperum memores essemus. Quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere. Cùm autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti; quia reprehensibilis erat. Prius enim quam venirent quidam ab Iacobo, cum gentibus edebat. Cùm autem venissent, subtrahebat & segregabat se: timens eos qui ex circuncisione erant. Et simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi: ita vt Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sed cum vidissem quod non rectè ambularent ad veritatem Euangelij; dixi Cephæ coram omnibus. Si tu, cùm Iudæus sis gentiliter viuis, & non Iudaice: quomodo gentes cogis iudaizare? Nos natura Iudæi; & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi: & non ex operibus legis. Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quod si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores: nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico; præuaricatorem me constituo. Ego enim per legem legi mortuus sum, vt Deo viuam. Christo confixus sum cruci. Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus. Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei: qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. Non abijcio gratiam Dei. Si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.

8.dist contempta.

Rom 3. vers 20.

D*Einde post annos quatuordecim* à primo aduentu transactos: *iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba: assumpto etiam & Tito.* Ascendi dicit secundum situm loci. Paulus ideo secundò venit Hierosolymam, adducens secum idoneos testes, Barnabam de Iudæis, Titum de gentilibus: quia Ecclesiæ quibus prædicabat, op-

A ponebant ei, quod dissentiret in prædicatione à Petro & ab aliis. Quam dubietatem remouere volens, cùm testibus ascendit Hierusalem: non quòd dubius esset in aliquo: sed vt certû fieret his qui dubitabant, quod non dissentiret à Petro. *Ascendi* non tantum quia sic volui: sed etiam ascendi *secundum reuelationem* .i. quia reuelauit mihi Deus sic oportere fieri: & tunc non didici ab illis: sed *contuli cum illis Euangelium*, dicens. Sic & sic prædico: nonne & vos eodem modo? Diceret aliquis. Reticuisti
B quædam, quæ gentibus prædicas. Non vtique ait Paulus: sed Euangelium *quod prædico in gentibus*. Nec inde verbum subticui: contuli publice cum tota Ecclesia. *Seorsum autem*, id est, separatim contuli *cum his qui videbantur esse aliquid*, id est, cum Apostolis; non tamen seorsum cum his vt alios excluderem, & priuate cum his agerem: sed prius sermo meus publicè fuit ad omnes, nunc ad istos. Vel ita. Contuli cum illis seorsum factis his, id est, Apostolis, ne viderer
C impotens esse defendere Euãgelium meum sine auxilio eorum. Ideò sic contuli *ne fortè* (quod cõtingere posset) *currerem*, id est, currere putarer, *aut cucurrisse, in vacuum*, nisi per hanc collationem approbarem meum Euangelium. Nec tantum conferendo illud comprobaui; *sed neque etiam Titus qui mecum erat, cùm esset* natione *gentilis, compulsus est circuncidi*. Per hoc quod ait compulsus, innuit illos pseudo multum laborasse cõtra
D Paulum, vt circuncideretur Titus. Nec tãtum Titus non est compulsus ad hoc: *sed neque etiam ad horam cessimus subiectioni*. Quia sic ait. Non est compulsus circũcidi: nec *propter subintroductos falsos fratres*. Infideles enim Iudęi quibus Paulus, quia infidelibus non responderet, præmio conducebãt falsos fratres: per quos Paulum impugnarent. Propter illos, inquam, *qui* dolosè *subintroierunt explorare libertatẽ nostram* .i. fidem quæ nos liberos facit à iugo legis: *quam* libertatem *habemus in Christo Iesu*. Ex

plorare ideo, *vt nos*, si possent, *redige-rent in seruitutem*.i. in veterem legem, quæ grauis seruitus est. Per hoc fidem Christi multum commendat, quia vocat libertatem: legem deprimit quã vocat seruitutem. Propter illos, inquam, *neque* saltem *ad horam cessimus subiectioni*.i. legi quæ cedentes sibi subijcit seruituti. Ideò non cessimus, *vt veritas Euangelij* nostri *permaneat apud vos*.i. vt sicut prædicauimus legem esse inutilem, gratiam esse sufficientem, ita semper credere-tis. Paulus alio tempore Hierosolymam veniens, vt omnem de se suspitionem tolleret: Timothcum iã circumcisum iterum fecit circuncidi: non quod crederet aliquid iam conferre circũcisionem: sed quia imposuerant ei quidam ipsum dixisse, legem omni tempore fuisse inutilem. Quod vt nihil esse probaret, Timotheum exhibuit ad circuncidendum: sed modo Titum circũcidi nulla ratione voluit: quia si modo cũ venisset Hierusalem, vt probaret nihil esse circumcisionem, eum circũcideret, Dicerent ecclesię gentium: ecce falsitas Pauli quem vellet noller, Titum, in Hierusalem circũcidere oportuit. Ostendit per illam collationem Euangelij quod post conuersionem nõ sit inuẽtus inferior Petro & alijs. Adiungit etiam quod ante conuersionẽ lõgè dignior illis fuerit sub lege: callidè tamen quasi pro nihilo sibi sit dignitas, quam ante fidem habuit. Litera sic iungitur. Contuli cum illis, & apparui secundum post acceptam fidem irreprehensibilis sicut illi: *sed quales fuerint aliquando*.i. ante fidem Petrus & alij, qui videbantur ab his secundum carnẽ sapientibus esse aliquid: hoc memorare quales illi fuerint qualis ego sub lege *nihil mea interest*.i. nihil cõfert in mea re. Verùm quidem est quod ego tunc dignior illis eram, sed tamen non curo huiusmodi gloriã. Videbantur dicit, quantum ad illos qui Petrum & alios ita iudicabant magnos; Paulum nihil. Ideò quales tunc fuerint, dicere prætereo. Scio enim quòd *Deus non accipit personam hominis*.i. Deus non habet acceptum hominẽ propter personam generis: diuitiarum vel scientiæ. Dicere quales prius fuerint: ideò nihil interesse dico in mea re: q̃a hoc solùm mihi sufficit ad commẽdationem, quod Petrus & alij *qui dicebãtur esse aliquid, nihil mihi contulerunt*.i. in nullo me correxerunt. In nullo mihi profuerunt, dum contuli cum eis Euangelium. Vel per, autem, copuletur dicere, quales fuerint ante fidem, nihil mihi cõfert: sed hoc dicere quod

B illi qui videbantur esse aliquid, nihil mihi contulerunt: satis est ad cõmendationem. Nihil quidem contulerũt mihi, sed etiam affectantes societatem nostram, mihi & Barnabæ discipulo meo dederũt dextras societatis. Quod sic ait, Nihil contulerunt: *sed e contrario cum illi vidissent quod creditum est mihi* à Deo *Euangelium præputij*.i. gẽtilitatis eadem dignitate *sicut Petro* creditum est Euãgelium *circumcisionis*.i. in Iudæos. E contrario dicit secundum opinionem eorum qui

C Paulum indigniorem iudicabant Petro. Benè dico cùm vidissent: viderũt enim, *quia* idem Deus *qui operatus est Petro*.i. ad gloriam & commẽdationem Petri miracula per eum fecit *in Apostolatu circumcisionis*: similiter *operatus est & mihi*.i. ad mei commẽdationem *inter gentes*: gentium enim Apostolus erat. Cùm vidissent creditum esse mihi Euangelium: *& cum* idem per effectum *cognouissent*: videntes *gratiam quæ data est mihi* (plures enim quam illi, cõuertebam ad fidẽ) Cognouissẽt dico *Iacobus, & Cephas,*

D *& Ioannes, qui videbantur esse columnæ*.i. sustentatores Ecclesiæ. Ij enim honoratiores cæteris erãt: quia Christus eos in secretioribus suis semper admittebat: coram quibus transfiguratus fuit in monte. Ij, inquam, hoc cognoscentes, *dederunt mihi & Barnabæ dextras societatis*, intelligentes nos nõ inferiores illis, sed pares. Non discipulos sed socios. Coniungere dextras, signum erat concordiæ, quo se inuicẽ confœderabant antiqui. Societatem nobiscum pacti sunt: ita *vt* Matt.17.a.

nos prædicaremus *in gentes: ipſi autem in circuncisionem*. Hoc tantum ſingulare nobis imponētes: *vt eſſemus memores pauperum*, qui erāt Hieroſolymis, quod illi niſi per nos non poterāt. *Quod*, ſcilicet, benefacere pauperibus non ſolum volui, ſed *etiam ſollicitus fui facere*, ita quod *hoc ipſum*.i. nō minus feci, quam illi precati ſunt. ¶ Postquam oſtendit illos nihil contuliſſe ſibi, & ſe potius neceſſariū illis, ſecūdum memoriam pauperum: addit quoddam maius: ſcilicet, quod cum ipſe eſſet irreprehēſibilis: reprehenſibilem etiam oſtendit Petrum, dicens. Conferens cum Petro & alijs nihil mihi contulit, ſed ego contuli Petro. Quia *cùm veniſſet Cephas Antiochiam* ego *reſtiti ei*: nec in occulto, ſed *in faciem* i. in conſpectu Eccleſiæ. Ideò reſtiti: *quia erat reprehenſibilis*: & ſi non per intellectum, tamen per exēplum. Ideò Paulus reſtitit Petro in faciem: quia Petrus non peccabat in ſe: de quo quidem ſecreto eſſet corrigendus: ſed peccabat in cauta ſimulatione, corrumpēdo Eccleſiam. & qui in publico peccabat, publicè arguendus erat: qui enim viderāt offenſionem, neceſſe erat vt ijdē viderent offenſæ emendationem. Petrus vtiq; erat reprehenſibilis: *quia priuſquam venirent quidam* conuerſi *de Iudæis ab Iacobo*, qui cathedrā habebat Hieroſolymis: priuſquā hi venirent: Petrus *edebat cum gētibus*, ſine diſcretione ciborum. Prius ſic faciebat: *ſed cùm* illi *veniſſent, ſubtrahebat ſe* à mēſa gentilium: nec latenter ſubtrahebat: ſed *ſegregabat ſe*.i. ſeorſum faciebat Iudæorum menſam à grege gentilium. Vel in alia domo. Vel in alia menſa: *timens* offendere *eos qui erant ex circuncisione*.i. Iudæos, ſi participaret gentilibus: *&* huic *ſimulationi eius* (Non enim credebat diſcretionem vllam Iudæi & gentilis: ſed tantùm pro euitando ſcandalo ſimulabat) ſimulationi, inquam, eius *conſenſerunt cæteri Iudæi: ita vt etiam Barnabas*, diſcipulus meus, *duceretur ab eis* Iudæis *in eādem ſimulationem*: & nollet communicare gentilibus. Petrus ſimpli-

Peccans publicè, publicè arguendus.

A citer non conſiderans per hoc corrumpi fidem Eccleſiæ, declinabat à ſcādalo Iudæi fratris, per hanc ſimulationem: *ſed* ego *cum vidiſſem, quod non rectè ambularent* Petrus, & qui cū eo erant: non rectè dico *ad* comprobandum *veritatem Euangelij*, qui prędicauerant ritus Iudaicos iam inutiles: nec eſſe tenēdos. Cùm hoc vidiſſem, *dixi Cephæ coram omnibus* (ſic enim oportebat, dum eius ſimulatio totius Eccleſiæ eſſet corruptio) Hoc, inquam, dixi, *ſi tu*, Petre, *cùm ſis* natione *Iudæus viuis*.i. viuere ſoles *gentiliter*: nihil iudicans immundum: *&*
B *non* viuis vltra *Iudaice*, vt ſecundum ritus, illos cibos de immūditia damnes: ſi, inquam, tu naturalis Iudæus non Iudaizas: *quomodo*.i. qua ratione *gentes* quæ nunquam Iudaizauerunt, *cogis iudaizare*, exemplo tuo: licet nō ita prædices? Niſi enim in hoc publicè correctus eſſet à Paulo: ſeque ideò reprehenſibilem confiteretur, putarent non ſolum Iudęi, ſed etiam gentiles inutilem eſſe fidem ſine lege.
C ¶ Hucuſq; ſatis probauit ſe non eſſe inferiorem Petro, & alijs: immò neceſſarium & correctorem eorū. Modo tranſit ad improbandam legem, quod nullo modo tenenda ſit, dicēs. Gentes vtique non debent iudaizare: quia *nos per naturam Iudæi*: ſi amodo iudaizamus: inutiliter agimus. Quod ſic ait. Nos quidem ſumus Iudæi per naturam in Iudaiſmo nati: & ſemper inſiſtentes operi legis. Iudæi ſumus, *& non* ſumus *peccatores ex gentibus*.i.
D non peccauimus ad ſimilitudinem gentium, adorantes idola, & huiuſmodi: quod non fecerant Iudæi. Et cùm ſimus per naturam Iudæi: tamē non iuſtificamur ex operibus legis. Et nos hoc *ſcientes quod nullus homo iuſtificatur ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti*, vt gentiles: ſic *& nos* Iudæi *credimus in Chriſto Ieſu, vt ſi iuſtificemur ex fide Chriſti* tantum: *& non ex operibus legis. Propter quod*.i. quia nos Iudæi *ex* fide ſola iuſtificamur non ex lege: ergo *omnis caro*.i omnis gentilis carni obediēs: Deum neſciens; *non iuſtificabitur ex operibus*

Petrus à Paulo reprehenſus.

legis.

legis, ſi ea fecerit. Si enim Iudæo non proſunt opera, multò minus gentili. Carnem vocat gentilem, quia nunquam in cultu legis Dei, ſed ſemper fuit in opere carnis. Vel ita, quia ſi Iudæus nō eſt iuſtus ex lege, multò minus caro.i.peccator ex gentibus. Probat iterū idem per impoſſibile, & inconueniens. Dico quod ex fide Chriſti iudificabimur: quod ſi ita non eſt: hoc eſt quod ait. *Si* nos *quærentes iuſtificari in Chriſto*.i.per fidem Chriſti: nō dico putati exiſtimationem ſtultorum non curo: ſed ſi per fidē Chriſti quærentes iuſtificationem *inuenti ſumus* vt gentiles *etiam noſipſi peccatores*: quia legem deſeruimus, ad fidem Chriſti tranſeuntes: ſi hoc, inquā, eſt: tunc Chriſtus miniſter eſt peccati: ipſe enim docuit legem non eſſe tenēdam: ſed ex fide eſſe omnem iuſtificationem. Sed quia exhorrebat Chriſtum dicere miniſtrum peccati: dicit hoc ſub admiratione ſic. *Nunquid* aliquis inſenſatus audet dicere quod *Chriſtus miniſter eſt peccati? Abſit* hoc, vt Chriſtus miniſter ſit peccati. Verè Chriſtus non eſt miniſter peccati. Nā ego deſtruxi legem, quam non reędifico: ne me conſtituam præuaricatorem. Si enim deſtructā legem reædificās: ideò præuaricationis reus ſum: tunc benè ſequitur quod Chriſtus, quia legem excluſit, non eſt miniſter peccati. Quia ſic ait. *Si* legalia *quæ deſtruxi hæc iterum readificabo*: docens ea eſſe tenenda; tunc profectò *conſtituo me præuaricationem* legis, quam reduco. Ipſa enim lex pręcipit ſe contemni, poſtquam venerit gratia: vt ibi per Moyſen: Prophetā ſuſcitabit vobis Deus de fratribus veſtris: ipſum audietis tanquam me. Quaſi diceret. Interim donec veniat, audite me: cū venerit (me derelicto) confugite ad eum. Reædifico ideò dicit: Imponebant enim ipſi quidā, quod prius ſtultè docuiſſet legem non eſſe tenendā: ſed modo correctus, reducebat legē. Verè ſi legem reędifico, pręuaricatorem legis me conſtituo. *Nam ego* deſerui legem, per ipſam legem ita pręcipientem, ne veniente gratia tene-

Populus gentilis caro dicitur.

Deut.18.15

A retur. Et non dicit deſerui: ſed *mortuus ſum legi*.i. ita legem deſtruxi: ſicut nūquam amplius ad illam reuerſurus: quomodo à morte non fit reuerſio ad vitam. Legi ideò mortuus ſum, *vt viuam Deo*.i.per gratiam Dei. Verè deſerens legem, viuit Deo per fidem: nam ceſſat à malo & operatur bonum. Quod ſic ait. *Cōfixus ſum cruci Chriſti*.i.affixos habeo ſenſus meos per virtutē crucis Chriſti: ne quamdiu in fide Chriſti ſum, liceat porrigere manum vel pedem ad opus malum. Confixus ſum cruci Chriſti.i. ad
B gloriam Chriſti, qui me ſic confixit, & per hæc habemus ceſſare à malo. Chriſtus ſi voluiſſet, aliud gen⁹ mortis elegiſſet: ſed voluit vt nec ipſum genus mortis myſterio careret, præſignans hoc in affixione ſuorū membrorum, quæ ſecundum veterem hominem paſſibilis & mortalis vſq; ad diem crucis ſuſtinuerat: vt ſicut mēbra ſua confixa, ſecundùm virtutem hominis ad aliquos actus extendere non potuit, quod in illa cruce ſic cōfigebat hominem iuſtitiæ; vt quādiu fidem Chriſti non violaret: ad actum iniuſtitiæ declinare non poſſet. Con-
C fixus ſum cruci, ceſſans à malo. *Viuo autem iam non ego*, qui eram ſecundū legem: *ſed viuit in me Chriſtus*.i. viuo ego ipſe factus Chriſtus per conformitatem: & per hanc partē habemus operari bonum. Viuo vtiq; Deo per fidem, per dilectionem, per traditionem. Hoc ita ait. Ego viuo: *quod autē nunc viuo*, poſitus *in carne*, quia licet caro impugnet ſpiritum, tamē ſpiritus in me viuit, & iugulat deſideria carnis, quod miraculum eſt ita viuere in carne. Quia vero ſic viuo *in fide*.i. per fidē *filij Dei viuo*, & nō per ope-
D ra legis, ſed per dilectionem Chriſti: *qui dilexit me*, hominem perſonaliter vniēs ſibi. Viuo etiam *&* per traditionē: quia Chriſtus *tradidit ſemetipſum* in mortem *pro me*, redimendo à morte: quod non poterat effici per legem. Et quia per fidem viuo, & non per legem: igitur non reduco legem. Quod tamen ſic ponit. *Non abijcio gratiam Dei*: quia reducere legem,

Crucis myſterium

essct abijcere gratiam. Ideò non reduco legem, quia non per legem iustitia. *Si enim per legẽ* esset *iustitia, ergo Christus gratis* .i. superfluè *mortuus est*, vt iustificaret: cum per legem habeatur iustitia: sed Christum superfluè mortuum nolletis concedere.

CAP. III.

O Insensati Galatæ: quis vos fascinauit nõ obedire veritati? Ante quorum oculos Iesus B *Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus? Hoc solum à vobis volo discere. An ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini. Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa. Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut scriptum est. Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ.* C *Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus; prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt benedicentur cum fideli Abraham. Quicunq. enim ex operibus legis sunt: sub maledicto sunt. Scriptum est enim. Maledictus omnis * qui non permãserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis: vt faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit. Lex autem non est ex fide:* D *sed qui fecerit ea viuet in illis. Christus autem nos redemit de maledicto legis: factus pro nobis maledictum: quia scriptum est. Maledictus omnis * qui pẽdet in ligno, vt in gẽtibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem. Fratres (secundum hominem dico) tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat. Abrahæ dictæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Nõ dicit & seminibus, quasi in multis: sed quasi in vno, & semini tuo qui est Christus. Hoc autem dico, testamentum* A *confirmatum à Deo: quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex: non irritum facit ad euacuandã promissionem. Nam si ex lege hæreditas, iã non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus. Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est: donec veniret semen, cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem vnius non est, Deus autem vnus est. Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. Si enim data esset lex, quæ posset viuificare: verè ex lege esset* B *iustitia. Sed cõclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur: conclusi in eam fidem quæ reuelãda erat. Itaq. lex pædagogus noster fuit in Christo: vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo. Omnes enim filij Dei estis per fidem, in Christo Iesu. Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neque græcus: non est seruus, neq. liber: non est masculus, neq.* C *fœmina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi: ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.*

Gen. 15. 6.
Rom. 4. 3
Iacob. 2. 23.
Gen. 12. 3.
Deu. 27. 26
* homo.
Abac. 2. 4.
Rom 1. 17.
Leuit. 18. 5.
* homo.
Deu. 21. 23.
Hebr. 9. 17.
De pe. dist. 1. totam.
21. q. 4. hac autem §. ex his.
De consec. di 4. quomodo in §. 29 q. 2 in prin.
De conus seruorum cap. 1.

ET quandoquidem per fidem iustitia, & non per legem: *O insensati Galatæ, quis vos fascinauit vt non crederetis veritati.* Veritatem habetis in vobis, scilicet, fidem Christi, quæ verè iustificat, & nõ creditis ei. Fascinatos dicit, accusans insipiẽtiam eorum: nõ enim differunt à vetulis, quę D credunt quosdam fascinatores solo visu posse corrumpere quos volunt. Vos dico fascinatos *ante oculos quorũ* (quia ipsam veritatem habetis & cognoscitis) & in oculis vestris *Christus Iesus proscriptus est*. Proscriptus dicitur, qui à regno & hæreditate sua depellitur. Ij autem Christum à regno & hæreditate sua depellebant: dum seipsos in quibus regnare debebat, & qui eius erant hæreditas, Christo subducebant. Non solùm proscriptus: sed etiam Christus est *in vobis crucifixus*. Non enim magis viluit

Fascinat.
Proscriptus quis dicatur.

Christus

Christus in oculis Iudæorum & Pilati, quam in vobis, qui sic eum cōtemnitis. Vel ita. Ante oculos quorum Christus proscriptus est in alijs, quos malo exemplo deprauastis, & etiā in vobis ipsis, qui Christum repellitis à vobis. Et licet ita sit proscriptus, tamen ipse pro vobis est crucifixus, nec ita esset proscribendus. Hoc euidēter inseruit: modo reuertitur ad illud. O vos insensati, licet modo satis probauerim fidem valere, legem irritam esse; & licet vos insensati sitis, tamen vosipsos faciam confiteri, & probare quod ex fide sit iustitia & non ex lege. Quod sic ait. Multa alia occurrūt per quæ hoc probare possem, sed *hoc solum* sufficit, & hoc *volo discere à vobis, an accepistis Spiritum sanctum ex lege, an ex fide?* Ex lege non: quia vos gentiles legem non habuistis. Et non ita simpliciter ponit, sed addit ex operibus legis: an ex auditu fidei, deprimens legem, cuius opera erāt importabilia: commendans fidem, quæ facillimè ex solo auditu habetur. Et cum ex fide spiritum accepistis: *sic modo stulti estis: vt cùm per spiritum cœperitis* saluari: *nunc carne*, id est, per carnalem legem *consummemini*, id est, perficiamini. Plurimum desipitis cùm illud quod minus est (scilicet incipere) spiritui datis: & illud quod maius (id est, perficere) attribuitis carni. Et quia per carnem consummationem quæritis: *sine causa estis passi tanta*. Vos quidem multa passi estis ab infidelibus: sed frustra. Sine causa dico vos tanta passos: tamen hac conditione, *si sine causa*, id est, si incorrigibiles estis. Si enim pœniteatis, præsto est indulgentia. Et sic dicens reuelat spem eorum. Per illos quos ex fide sola probauit habere spiritum, quia nunquam legem habuerant. Vult modo probare de se, quod cùm vtrumque habuerit, legem & fidem: per fidem tamen spiritum accepit, non per legem: quod nisi probaret, dubietatē relinqueret. Vnde sic ait. Quandoquidem vos ex fide spiritū accepistis, & non ex lege: *ergo* Paulus *qui tribuit vobis* spiritū .i. per ma-

A nus cuius accepistis Spiritum sanctū: *& qui operatur virtutes* & miracula *in vobis*, dicite modo an *ex operibus legis* habuit spiritum? *an ex auditu fidei?* Ex vobis per simile iudicare potestis: quia ex fide non ex lege: licet vtrumq; habuerit. Ex fide habetur spiritus. Ex fide habetur iustitia: & ex fide promissio. Litera sic iungitur. Ex fide sic habetur spiritus, sicut ex eadē fide habetur iustitia. Iustitia vtriq; ex fide. *Nam Abraham credidit Deo*, id est, fidem habuit: *& hoc credere, reputatum est ei* sufficiens *ad* habēdam

B *iustitiam*. Et quia Abraham per fidem habuit iustitiam, *ergo cognoscite:* quia *quicunque* sunt *ex fide*, & non ex lege (sicut nec Abraham tunc erat) ij per fidem *sunt filij Abrahæ* .i. Iusti: quia imitatores fidei sunt Abrahæ. Non solum per fidem habetur spiritus & iustitia: sed etiam in fide habetur benedictio: sicut ibi legitur. O Abrahā *in te*.i. in similitudine fidei tuę, *benedicentur* non solùm Iudæi: sed etiam *omnes gentes*. Sed antequā ponat hanc auctoritatem, prędicit quomodo intelligendū sit illud, *in te*, dicens.

C *Scriptura* in Genesi *prouidens*.i. ostendens Deum prouidisse: sic enim ab æterno Deus deliberauit: prouidens, inquā, hoc *quia* .i. *quod Deus iustificat* non solùm filios carnis Abrahæ: sed etiam *gentes*: iustificat dico nō ex lege: sed *ex fide*. Illa scriptura longè ante tempus gratiæ prænūciauit.i. ostēdit Deum pręnunciasse Abrahę: quia in te per imitatam fidem benedicentur omnes gentes. ¶ Notandum est, quod cum debeat probare de benedictione, ait. Iustificat ex fide: intelligens, ꝙ vbi pręcedit iustitia; ibi ex ne-

D cessitate sequitur benedictio. Quod hic vocat benedictionē, idē intelligit promissionem: testamentum, hæreditatem. Præterea vidēdum est, quod nō incōgruo ordine ex fide prius habetur spiritus, dehinc iustitia. Ad vltimum benedictio. Post fidē enim statim datur spirit⁹; sine quo nemo potest benè operari. Dehinc per adiuuātem spiritū, sequuntur opera iustitię. Post iustitiam sequitur benedictio,

id est,

id est, iustorum operum retributio. Et quia scriptura sic ait, per fidem mediante iustitia benedictionē consequi: *igitur ij qui sunt ex fide*.i.qui esse suum collocant in fide: quod vtique Dauid & multi alij cum essent sub lege: subsistere tamen habebāt ex fide ij vtique qui sunt ex fide *benedicentur cum Abraham*, non circumciso, *sed fideli*.i.non per legem, sed per fidem Nec hoc prætereundum est, quod Abrahā ex fide iustificatus sit priusquā circumcisus fuerit. Verè ex fide solū habetur benedictio: nam ex lege nō habetur, sed potius maledictio. *Quicunque enim sunt*.i. subsistere se credūt *ex operibus legis: ij sunt sub maledicto*. Et hoc probat. Verè sunt sub maledicto.

Deu. 27. 26 *Nam* ita *scriptum est* in Deuteron.i.in abbreuiatione legis: quando Moyses datā legem breuiter recapitulauit. Et omnibus præceptis collectis postea ait. *Omnis ille qui non permāserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis* huius (non dico permanserit volūtate: sed ita vt faciat omnia ea) *maledictus sit*. Et hoc dicens Moyses idem erat ac si diceret. Hanc legem non trado vobis, ad habēdam in ea iustificationem: sed ad deprimendam duritiam vestram. Et scitote fugiendum vobis esse ad gratiam, vt maledictum legis euacuet gratia Christi. Ipse etiam Petrus dicit tantum esse onus legis; quātum nec ipsi patres eorū portare potuerunt.

Act. 15. 10. ¶ Probauit modo per Abraham & Moysen, iustitiam haberi ex fide, & benedictionem: hoc vtrumque esse ex fide iterū probat per Abacuc Et considerādum est quomodo fidē semper præferat legi: & per Abrahā qui fuit ante legē, & per Moysen eiusdem legis datorē: & per Abacuc, sub ipsa lege viuētem, Ex fide habetur iustificatio. *Quia autem in lege nemo iustificatur* (non dico apud existimationem hominum) sed *apud Deum, manifestum est* in Abacuc: *quia* ait quod *ex fide* fit homo *iustus*: & qui iustus est, *viuit*.i. promissam benedictionē apprehendit: & si ex fide sola iustus viuit, tunc non ex lege. Opponeret ille: verū quidem, quod per fidē oportet iustificari hominem: sed tamē lex adiuuat fidem, & quodammodo necessaria est fidei. Quod ita infert. Ex fide viuit iustus, nō ex lege. *Lex autem non est* .i. non pēdet *ex fide*, nec vllum adiumētum est fidei. Sed vultis scire, quid melius faciat? Hoc, scilicet. *qui fecerit ea*, quæ lex præcipit, *viuet i[n i]lis* .i. quod habet dimittetur ei: sed nihil merito legis augmentabitur ei. Quia dixerat superius. Maledictus omnis qui non fecerit præcepta legis: diceret ille. Quandoquidē Moyses sic ait Licet simus in fide: necesse tamen est vt faciamus legem, ne maledictum Moysi incurramus. Contra hoc Paulus. Licet Moyses maledixerit omni non facienti legem: non tamen ideò adhæreatis legi: *Christus* enim *redemit nos de* illo *maledicto legis*: quod & Moyses cum malediceret, intellexit Redemit nos Christus *factus pro nobis* redimendis: non solū maledictus: sed etiam *maledictum*. Si quis enim crucifigentium Christum voluit maledicere alicui, maledicebat dicens. Sic tibi contingat, quomodo illi crucifixo. Verè pro nobis factus est maledictum: *quia scriptum est* in Deuteronomio. *Omnis qui pendet in ligno* sit *maledictus*. Christus autem in ligno pendens: non vtique ex culpa proprij criminis: sed in eo solo maledictus, quòd pęnā maledicti sustinuit. Moyses enim præceperat, vt si quis reus damnaretur: in ipsa damnatione ipsi malediceretur. Vel ita. Omnis qui pendet in ligno sit maledictus. Deus enim primo homine creato, benedixit ei si in obedientia perstitisset. sed quia peccauit, maledixit ei: quod maledicere nihil aliud fuit, nisi spoliare eū de concessa impassibilitate & immortalitate. Christus vorò carnē veteris Adæ assumēns, fuit maledictus: quia passibilis & mortalis. Quod in eo palam fuit, dū in ligno pependit: pati enim non posset: si impassibilis esset. Obijceret ille gētilis. Et si Christus soluit maledictum legis, nobis non habentibus legem nihil profuit. Contra hoc Paulus. *Christus redemit nos: vt* sicut in Iudæis, sic *in gentibus*

fieret

et benedictio. repromissio Abrahæ habēda in Christo Iesu, non per legem. Fieret dico promissio: ita *ut accipiamus pollicitationem*.i. rē frequenter pollicitam. Pollicitationem dico spiritus.i. factam nobis per spiritum. Vel spiritus, quia iam Spiritum S. per quem iam partim deificamur arram habendę beatitudinis accepimus. Accipiamus dico non per legem: sed *per fidem*. Quod modo probauit per auctoritatem legis & prophetæ, scilicet, per fidem accipere benedictionem: idem probat per legem humanæ cōsuetudinis dicēs. Quia sicut testamētum cuiuslibet hominis legaliter factum destrui non potest: ita lex testamentum Dei irritum facere non potest. Quod si obijciūt legem esse antiquiorē hoc testamento, & vetus non debere destrui per nouū, nihil dicit: cùm hæc promissio facta sit Abrahæ longe ante legem. Litera sic iūgitur. Quod per auctoritates modo probaui, idem *fratres* nunc *dico secūdum hominem*.i. per humanas cōsuetudines affirmo. *Testamentum hominis*, licet sit cuiuslibet vilis hominis: *tamen* testamentum hoc *confirmatum*.i. legaliter factum, vt fit, vt ibi testes: moritur testator &c. Hoc testamētum *nemo spernit*, vt inexpletum deserat. *Aut nemo super* hoc, aliud testamētum *ordinat*. Et sicut testamentum hominis nemo destruit: ita lex testamentū Dei non facit irritū. Antequā hoc ponat, præmittit, vere testamētum Dei factū sit & postea quod testamentū antiquius lege fuerit. Testamētum hominis nemo spernit: testamētum aūt à Deo factū est: quia *Abrahæ dictæ sūt promissiones*. Nō dicit quod de diuersis fuerint promissiones: sed idē multis repetitionibus & diuersis temporibus est pollicitū Abrahæ dictæ sunt promissiones: & per Abrahā dictæ sūt *semini eius*.i. Christo. Sicut quādo promittitur patri fœcunditas filiorū, augmentum hæreditatis, licet filius eius nondū sit: tamen in patre promissio fit filio. Promissio facta est semini: hoc dicit, & nō dicit, facta est *seminibus*. Vel ita. Semini dicit, non dicit, in

A multis *quasi in multis* debeāt hæreditare gentes: *sed quasi in vno*.i. *semine tuo* hæreditabunt gentes: *qui* semē *est Christus*. Bona est relatio, quia propriū sequitur. Hic ostendit testamentum Dei factū esse ad Abraham, nūc ostendit testamentum esse antiquius lege. Dico promissiones factas Abrahæ: de eodem autem *dico quod hoc testamētum confirmatum est à Deo*: iurauit enim Deus illud se impleturum. Hoc, inquam, testamentum lex non facit irritū: *quæ post quadringentos & triginta annos facta est*. Si enim testa-
B mentum cuiuslibet hominis non fit irritum: quantò magis testamentum Dei, quod cum iuramento pollicitus fuit: & Abrahæ tanto viro, & tāta antiquitate temporis irritum non erit? *Lex non facit irritum ad euacuandam promissionē*, vt euacuetur promissio. Quod ait lex nō facit irritum, sic debemus intelligere facit irritum: vt ipsa lex iustificet, benedictionem tribuat: sicut per fidem fieri promissum est Abrahæ. Vere euacuetur promissio: si testamentum sit irritum per legem. *Nam si hæreditas* habetur *ex lege*
C (quod tamen esse nequit) si *ex lege: iam non* habetur *ex repromissione*. Quia si nō ex repromissione: falsus est Deus qui promisit. quod si ita est: ergo nec vllo modo habetur. Sed verus est Deus qui promisit: ergo ex repromissione eius & non ex lege. Si ex lege, non ex repromissione: sed ex repromissione habetur. Verè ex repromissione: quia *Abrahæ donauit Deus* hæreditatem *per repromissionem*: ergo non per legem. Et quia probo per legem, nec iustitiam, nec haberi benedictionem: *igitur* oppones mihi *quid* profuit *lex*? Frustra videtur esse
D data, cum neq; iustificet neq; saluet. Verum quidē ait Paulus, quod neq; iustificat, neq; saluat, nec tamē ideo inutilis: quia *posita est propter transgressiones* multiplicandas: addidit .n. peccatū præuaricationis quod non erat. Et necesse erat vt abundarent transgressiones. Vbi enim abundauit delictum: superabundauit gratia. Vel ita. Posita est lex propter vitandas transgressiones

Nota substantiare gulam.

Lex ad tempus fuit posita.

transgressiones : lex enim puniens reum, timere facit peccatum. Iterum ille. Si propter transgressiones: ergo lex vtilis tenenda. Minimè ait Paulus: quia lex ad tempus posita est, *donec veniret semen* .i. Christus de quo ait. In semine tuo &c. *cui semini promiserat* .i. promisso facta fuerat. Lex dico *ordinata* .i. non permansura: sed secundùm ordinem suum in tempore disposita. Prius enim lex naturalis: dehinc ista lex scripta. Ad vltimum gratia, *ordinata*, dico, *per angelos*.i. per Moysen & Aaron, qui fuerunt nuncij Dei ad populum: Vel per cœlestes angelos: quorum ministerio tradita fuit lex Moysi. Iterum ille. Quod per angelos factum est: destruere malum est. Contra hoc Paulus. Ita dico per angelos ordinata vt esset *in manu* .i. in potestate *mediatoris* Christi. Angeli enim quicunq; fuissent, hoc voluerunt, vt veniente fide, euacuaretur lex. Et quia modo dixerat mediatoris: qui enim medius est duas extremitates coniungens : videtur diuersus esse ab ijs quæ coniungit: ne putaretur Christus, dum mediator esset inter Deum & hominem: vel non esse Deus, sed aliud à Deo: cui coniungebat hominem. Vel si Deus esset, putarentur duo, vnus qui coniungeret medius duo extrema: alter Deus, cui coniungeretur homo. Et ad remouendum hoc subdit. Dico mediatoris: *mediator autem* concedo quod *nō est vnius rei* tantū mediator, sed duarū extremitatum : quia propter vnū non diceretur medius: & licet non sit vnius mediator, sed duorum : tamen propterea non sequitur q; sint duo dij: *sed vnus* tantùm *est Deus*. Vel aliter. Lex est posita in manu mediatoris: hic autem mediator non est vnius .i. Iudaici populi tantum: sed est vnus .i. æquè gentilis sicut Iudæi. Hoc inde constat, quia est Deus tam benè gētilis sicut Iudæi. Infert à superiori: q a testamētum hominis nemo spernit: aut superordinat. Testamentum autem ante legē factum est: ergo lex non destruit promissa Dei. Sed hoc sub interrogatione sic ponit : *an* fa-

A tendum est quod *lex* sit *aduersus promissa Dei*: vt per legē habeatur quod per fidem promittitur? *Absit* hoc vt lex sic aduersetur promissis Dei, vt efficiat benedictionem, quæ per fidē promittitur. Verè lex non est aduersus promissa Dei, vt possit benedictionem dare. *Nam si lex data esset quæ possit viuificare* .i. promissam benedictionem dare : tunc *verè iustitia esset ex lege*, nisi enim iustitia præcesserit: benedictio nequit apprehendi: sed ex lege non est iustitia. *Scriptura* enim B *conclusit*.i. ostendit conclusa. Vel scriptura .i. eadem lex & per additū peccatum quasi violenter conclusit, & conclusa esse ostendit *omnia sub peccato*: ideò omnia conclusa sunt sub peccato, *vt* sic conclusi crederent & illis tandem credentibus, *daretur promissio* .i. promissa benedictio, non ex lege, sed *ex fide Iesu Christi*. posset enim putari, quod licet crederēt, nō tamen meritò fidei acciperent benedictionem. ¶ Nota ideò cōclusit omnia sub peccato, vt crederent: nisi eC nim homines ita ligarentur sub vinculo peccati, quod nec viribus suis respirare possent: nunquam ad misericordiam quæ in fide constat, confugerent. Sed quamuis lex viuificare nō possit, tamē opportuna fuit: quia *priusquàm veniret fides*, nos Iudæi positi *sub lege custodiebamur* .i. sub custodia legis nutriebamur ad venturam gratiam. Sub lege dico *conclusi*.i. constricti in carcere velut serui. Minabatur enim pœnam, non promittebat requiē. Custodiebamur dico ex hac D custodia transituri *in eam fidem quæ* tunc figuris legis velata, *erat reuelanda* per Christum. Et quia sub lege custodiebamur in fidem, *itaque lex fuit pædagogus noster*: nutriēs nos ponendos *in Christo*: ideò in Christo, *vt* nos Iudæi *iustificemur ex fide* Christi, non ex lege. Pædagogus dicitur nutritor pueri: qui semper sequitur pedē eius. Similiter lex Pædagogus noster fuit nutriens pueritiam & simplicitatem nostram: sicut solet puer nutriri verberibus & minis. Nos pueri eramus sub Pædagogo. *At vbi* .i. postquam

Pædagogus nutritor pueri.

venit

venit fides.i. maturitas morum, & iā adulti sumus: nos Iudæi *iam non sumus sub pædagogo*.i. sub lege. Ideò nos Iudæi amplius non sumus sub lege: *quia* vos *omnes* Galatæ, gentiles *estis, filij Dei per fidem*, habitam in Christo Iesu nō minus quam nos. Et si vobis nihil minus est apud Deum per fidē quam nobis: frustra teneremus legē. quæ per nos probatur nihil conferre nobis. Quia si nos Iudæi legem quia inutilē dimittimus: vtiq; vos qui nō habuistis, insania esset apprehendere. Benè dico vos filios Dei in Christo Iesu. *Quicunq. enim baptizati estis in Christo*.i.in institutione Christi Iesu: *induistis Christum*. Induere dicit. Homo enim per peccatum nudus & pœnuriam patitur & ignominiam: sed in baptismo veniēs ad Christum induit eum,& ad tegendam nuditatē suā & ad gloriam. Benè dico quicunque: *Non est* enim *Iudæus neq. græcus: Non est seruus neque liber. Non est masculus neque fœmina*.i. non natio,non conditio, non sexus differens est in fide Christi. *Omnes enim vos vnū* corpus *estis* per fidem *in Christo Iesu. Si autem vos* estis *Christi*: cum Christus sit Abrahæ.Supra enim dictum est:& semini tuo qui est Christus: *ergo* per Christū vos gentiles *estis semen Abrahæ*. Et si semen: ergo *hæredes* benedictionis eius:non per legem,sed *secundum promissionem*. ¶ In eodē quod superius probauit adhuc immoratur: sicut enim probauit non amplius reuertendum esse ad legem,quia pædagogus fuit. Fide autem perfectis, pædagogo nō est opus. Idem adhuc alijs rationibus probat, scilicet, Iudæos nō amplius debere operari sub lege: propterea qa lex loco tutoris & actoris fuit: quo tutore & actore nō indiget maturitas fidei.Et hoc probat per similitudinem pupilli:quē pater moriens sub tutore & actore esse dispo nit: donec maturitas ætatis faciat eū dignum libertate. Tutor pueri dicitur,qui contra impugnantem tuetur eū,ne exhæredari possit. Actor pueri dicitur: vel idem,vel alius:sed pro diuersa causa, scilicet, quia agit & dis- (Tutor.)

A pensat bona pupilli.Soluit cēsus: Respondet pro eo in causis. Lex similiter tutor & actor dicitur.Homines enim parum habentes diuinæ cognitionis: & in eodem satis miseri & pupilli, indigebant prius lege quæ constringeret eos vt seruos: vt sub hac districtione nutriti, migrarēt ad perfectionem fidei: & tunc lex erat eis tutor per pręcepta quæ dabat,dicens. Ne facias hoc & illud:quod si feceris, morte morieris. Sic per data præcepta tutabatur eos lex, & defendebat contra irruētia vitia: à quibus timo-

B re cessabāt, nondum dilectione. Lex etiam erat eiusdem populi actor: per sacrificia quib⁹ agebatur apud Deū, vt expiarentur à peccatis. Litera sic iungitur. Non solum per id quod præmissum est, scilicet, quia lex pædagogus fuit, probo non vltra manendum esse sub lege: sed etiam per hoc quod lex loco tutoris & actoris fuit: quibus quia vltra non indigemus, legem tenere iniustum est. Vel aliter iungitur, vt sit aduersa sententia,ita.Quia vnum sumus in Christo, & per fidem semen Abrahæ sumus:

C verum quidem est,quia propter hæc non iam debemus tenere legem: sed tamen necessaria fuit, dum tutore & actore adhuc pupilli indigebamus. Et secundum hanc continuationem causa quę prius non erat reddita modo supplebitur.

CAP. IV.

D DICO *autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit Dominus omnium: sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre. Ita & nos cum essemus paruuli, sub elemētis mūdi eramus seruientes. At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factū ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus spiritum filij sui in corda vestra * clamātem Abba pater.*

(24. q. 4. quidā ver. ebionita. De cōse. di. 4. propria in fine. * nostra. Marc. 14. Rom. 8.)

A *Itaq; iam non est seruus, sed filius. Quia si filius, & hæres per Deum. Sed tūc quidem ignorantes Deum: his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cùm cognoueritis Deum (immò cogniti estis à Deo) quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis? Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. Timeo * ne fortè sine causa laborauerim in vobis.*

* habet vos.

Estote sicut ego, quia & ego sicut vos. Fratres, obsecro vos, nihil me læsistis. Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem: & tentationem vestram in carne mea B *non spreuistis, neque respuistis: sed sicut angelum Dei accepistis me, sicut Christum Iesum. Vbi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia si fieri * potuisset, oculos vestros eruissetis & dedissetis mihi.*

* posset.

Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? Aemulantur vos non benè: sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantum cum præsens sum apud vos. Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Vellem aũt esse apud vos modo, & muta- C *re vocem meam, quoniam confundor in vobis. Dicite mihi, qui sub lege vultis esse. Legem nō legistis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera.*

Gen. 16. vers. 15.

Sed qui de ancilla secundũ carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionē. quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in mōte Sina, in seruitutem generans: quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia:

Sina mons est in Arabia.

qui coniunctus est ei, quæ nũc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa autem quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ D *est mater nostra. Scriptum est enim: Lætare sterilis quæ non paris: Erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filij desertæ, magis quam eius, quæ habet virum.*

Esaia 54 vers. 1.

Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quomodo tũc is qui secundũ carnem natus fuerat, persequebatur eũ qui secundum spiritũ; ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Ejce ancillam, & filiũ eius. Non enim hæres erit filius ancillæ, cum filio liberæ. Itaque fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ. Qua libertate Christus nos liberauit.

23. q. 4. qui secundum carnem Rom. 9. 8. Gen. 21. 10. 32. q. 2. non omnis &c. q. 4. recurrat.

DIxerat quidem non amplius opus esse pædagogo: sed causam nō posuerat quare: quam hic subdit, dicens: Licet vos modo vnũ in Christo pædagogo non egeatis: tamen dico quod vos iam indiguistis. Sicut videtis quod *quantocunque tempore* secundum dispositionem patris *paruulus est*: hic qui est *hæres* futurus quanto tempore, siue xx. siue xv. paruulus est. Licet sit destinatus hæres, tamen *nihil differt à seruo:* quia sæpè cōstringitur, & verberatur à tutore suo: *cum*.i. quamuis *futurus sit Dominus omnium*: nihil differt. sed pupillus ille *est sub tutoribus*, qui tuentur hæreditatem eius, ne violenter auferatur: & *sub actoribus* qui causas pro eo agunt, & de hæreditate eius disponunt. Est vtique sub illis *vsque ad tempus* quod *præfinitum* est à patre suo .i. quamdiu pater suus constituit eum esse alieni iuris. Consuetudo enim erat vsq; ad xx. & II. annos, puerum esse sub pa- C trono: ne dissiparet illicitè substantiam suam. Quia Paulus non adaptat omnem similitudinem bonum est vt adaptemus singula. Quanto tempore: hoc enim fuit à primo homine vsque ad Christum, hic qui est futurus hæres, scilicet, Iudaicus populus: cui erat repromissa salus, quamdiu hic hæres est paruulus omni tempore vsque ad Christum, in cognitione Dei paruulus fuit. & cum paruulus est, nihil differt populus ille à seruo Si enim præcepta sibi faceret, vitabat pœnam. sin autem, torquebatur vt seruus asperrimè nihil interim dif- D fert à seruo, licet sit futurus Dominus omnium bonorum hæreditatis: sic populus ille pressus seruitute legis: si de lege transiret ad fidem, constituendus erat Dominus cęlestis hæreditatis. Paruulus nihil differt a seruo. sed est sub tutoribus & actoribus .i. sub lege quæ tutatur eum per præcepta: & agit pro eo per sacrificia. Est vtique sub illis vsq; ad tempus quod

prafinitum

præfinitum à Deo patre: in quo tempore de seruitute legis transferretur ad libertatem fidei. Et quemadmodum paruulus hæres sub tutoribus & actoribus est: ita & nos cum essemus paruuli in cognitione Dei, eramus non liberi, sed seruientes sub elemētis .i. sub legalib⁹. Quia sicut puer per elementa alphabeti transit ad cognitionem literarū; sic per legem transeūdum erat ad cognitionem Dei, in fide habendam. Elementum dicitur vel quasi eleuamentū: per hoc enim ad scientiam quis eleuatur. Vel quasi elimentū, ab elimo, elimas. Vel quasi hylemētum: hyle enim materia. *Eramus sub elementis mundi* .i. quæ lex & mundana promittebat, & carnalia docebat. Prius sic paruuli eramus. *At vbi* .i. postquam *venit plenitudo tēporis*, siue tempus plenitudinis. Plenitudo ideo: quia quæcunque expectata fuerant in anteactis sæculis, tūc fuere completa. Tunc enim perfecta iustificatio, quæ antea non fuerat. Tunc præsens & plena saluatio, quam ante diem illum expectabat Abraham cū cæteris sanctis. Vel aliter. Postquam venit plenitudo .i. finis & cōsummatio temporis, quod constituerat primum præterire Deus: tunc *misit Deus filium suum.* Cùm filius Dei vbiq; totus & præsens esset: hoc mittere nihil aliud fuit, quam quod eum qui inuisibilis erat, in forma serui visibilem exhibuit. Filium dico, quē adeò humiliauit, vt *factum ex muliere* .i. vt eū qui infactus & sempiternus erat, facturam nouam ex muliere vellet suscipere. *Factum* etiā *sub lege:* quia sub lege vixit: & legem impleuit, dū hostia pro illo data fuit. Ideò sub lege, *vt* precio sanguinis dato *redimeret eos qui erant sub lege.* Nisi enim sub lege fieret, legemq; teneret, à lege liberare, & legem destruere non posset, sicut oportuit vt mortem gustando, mortem destrueret. *Vt* redimeret, & vt redempti *reciperemus adoptionem filiorum* .i. essemus filij suscipiētes adoptionem .i. hæreditatem æternam, quam nobis gratia Dei adoptauit. Vbi ait factum ex muliere. Quæritur

Elementū dicitur quasi eleuamētum.

A cum vbiq; Deus totus esset, quomodo magis fuerit in vtero virginis? Cuius rei ponunt sancti similitudinem huiusmodi: quod sicut anima dum est in corpore, corpus ipsum sensificat; regit & viuere facit: segregata à corpore: alibi quidem tota similiter est, nec tamen ibidem officiū facit: Ita diuinitas, licet alibi tota sit, vt in vtero virginis: nō tamen sequitur quod idem operetur alibi quod in vtero virginis. Superius notasse debuimus, quod quemadmodū paruulus ille, si prius, quam veniat ad matu-
B ros annos, moritur, hæreditatē amittit: sic qui de lege ad maturitatē fidei transire noluerit: expers fit hæreditatis. Dicerent Galatæ: Vos quidem Iudæi recipietis adoptionem filiorum: sed quid proderit nobis? Ad hoc Paulus. Non solùm nos sumus filij: sed quod vos Gentiles similiter estis filij: probat hoc quod *Deus misit spiritum filij sui* .i. eundem quem filius habuit, vel quem filius dedit: misit, dico *in corda nostra* .i. meum & vestra: spiritum dico *clamantem* .i. clamare nos facientem: *Abba* Iudæos: *pater* Gen-
C tiles. Et quandoquidem vtrique filij sumus & clamamus. *Itaque iam non est* aliquis *seruus*, *sed filius. Quia si filius:* erit *etiam hæres* beatæ hæreditatis. Et quod ita futurum sit: testor vobis per Deum. Vel ita. *Hæres* erit *per Deum* .i. per misericordiam Dei, non per legem. Nunc reducit eis ad memoriam priorem statum, quem habuerunt in cultura idolorum: probans pro nihilo idola dimisisse, si legem accipiunt. Lex enim iam est idololatria ex quo venit gratia. Quia
D qui legem putat esse ad iustificandum necessariam: derogando Deo, quod Dei est, legi attribuit: quemadmodū idololatræ attribuebant quod Dei erat, idolo. Nunc etiam si legem accipiunt, deterius erit quam prius: tunc enim per ignorantiam: nunc verò scientes & prudentes manum mittent in ignem. Litera sic iungitur. Nunc estis filij: sed tunc quidem ante conuersionem seruiebatis his, qui non erant dij: & si per opinio-

Deus qui vbique est, quomodo in vtero fuit.

Legem antiquam seruare, est ferme idololatrare.

nem, non tamen per naturam. Tunc ficferuiebatis: fed nunc cum cognoueritis Deum cōtra hoc quod ait ignorantes: & dicens cum cognoueritis Paulum dixiffe eos & corrigo: immò cum vos *cogniti*.i. approbati eftis *à Deo: quomodo*.i. qua ratione *conuertimini iterum*, quia olim in eodem eratis, *ad elementa*.i. ad illa legalia *infirma*.i. etiam tempore fuo impotentia iuftificare quemlibet: *&* etiam in illa infirmitate *egena*.i. alieno auxilio egentia. Hoc enim tātulum quod faciebat * nifi per auxilium futurae fidei nō poterat: *quibus* elementis modo *feruire vultis* & *denuo*. Lex enim amodo vobis erit idem, quod idolū fuit olim. Verè conuertimini ad legem. *Nam* vos *iā obferuatis dies*.i. fabbata. Obferuatis etiam *menfes*.i. innouationes lunae. *Et tempora*.i. ieiunia Hebraeorum, in temporibus ftatuta. Obferuatis etiam *annos*.i. feptimum annum: & iubileum more Hebraeorum. Et quia fic agitis *timeo vos*.i. nihil adeò in vobis timeo ficuti vos. Timeo, inquam, *ne fortè* (quod cito cōtingere poteft) *laborauerim in vobis fine caufa*.i. fine fructu vtilitatis. Sed ne me fruftra laboraffe contingat: *eftote ficut ego*, non curantes legalia, *quia & ego* fui olim legalis *ficut vos* effe vultis, & deferui. Modo videte, quam infipienter hoc velitis. Vel ita. Eftote ficut ego, quia ego fum ficut vos, gētiliter viuēs. Imponebatur Paulo ab illis pfeudo, quod odio haberet Galatas: & ideò non aperuiffet illis omnem veritatem: de quo modo excufat fe: & laudat eos de priori conuerfatione; in qua fe multum benignos exhibuēre Paulo. Ideò etiam fic blāditur: quia poft pauca verba afperius eft eos aggreffurus. Litera fic iungitur. Eftote ficut ego: & *obfecro vos* vt fitis *fratres* mei, piam affectionem habentes erga me: *nihil* enim *laefiftis me* in aliquo: quare ego odiens vos debuerim fubticuiffe veritatem. Nihil me laefiftis: fed fcio (& vos benè *fcitis*) *quia euangelizaui vobis per infirmitatem carnis*: non tamen fpiritus: quia fi infirmabar: & contempti-

*fiebat.

A bilis eram fecundùm carnem: in virtute fpiritus per miracula fortis apparebam. Praedicaui per infirmitatē: nec pauco tempore: fed iam pridie, quod taedio vobis effe poffet mea infirmitas. Et cum tanta me premeret infirmitas, *vos* tamen *non fpreuiftis* cum praedicabam, neque refpuiftis cum primum ad praedicandum veneram: *tētationem veftram* factam *in carne mea*. In infirmitate enim mea tentabat vos Deus: quafi diceret. Si infirmitatem Pauli abijciūt, rei funt. Si benignè fufcipiunt, digni funt. Refpuere plus eft quam fpernere: ficut B penitus abijcere magis eft, quam patiendo contemnere. Non me fpreuiftis, *fed excepiftis me ficut angelum Dei*: & *ficut Chriftum Iefum*. Et cum per hoc appareat nullam odij, fed multam effe caufam dilectionis. Malè fentit qui me fufpicatur inimicari vobis. Et quia in exceptione mei adeò benigni fuiftis: *ergo vbi eft beatitudo veftra*, qua fic prius Euangelio obediebatis? Et verè beatitudo, *quia* ipfe *teftimonium perhibeo vobis*, *quod fi fieri poffet eruiffetis oculos veftros, & dediffetis mihi*. Poffe fieri intelligit, C quod opportunum eft fieri. Et quia tanta vi dilectionis mihi deuincti eratis: *ergo* nec credendum eft quòd ego *factus fum inimicus vobis*: quod ideò putatis: quia fum *dicens verum vobis*? Si veritatem reticerem, & vos blandimentis palparem, fic me iudicaretis amicum. Ego non fum inimicus vobis: fed illi *aemulantur*, id eft, diligunt *vos non benè*: fed ideò quia *volunt vos à fide Chrifti excludere*. Ita *vt* poftquam vos plenius in errorem fuum duxerint: vos *aemulemini illos*: & exigant à vobis imperiosè, quod D voluerint: fed nolite aemulari illos: fed *aemulamini* & me & quemlibet *bonum*. Nec aliquando in malo fi fortè fuadeam: fed *femper in bono: & non tantùm cum praefens fum apud vos* aemulamini me: fed etiam cum abfens fuero. Idem quod fuperius probauit, fcilicet, legem non effe tenendam: adhuc probat per verba ipfius eiufdem legis. Sicut enim poftea oftendit

*Spuere i. [illegible] spernere.

Bonos aemulari debemus.

veniente libertate fidei repudiāda est seruitus legis. Litera sic iungitur. Aemulamini me, & quemlibet bonum. Illos verò ne æmulemini: quod si eos æmulari vultis, ô filioli mei, dicite mihi. Illuc vsq; pendet constructio Eos qui prius erant filij secundum Integritatem fidei, diminutiuè filiolos appellat: quia volentes adhęrere per uersis, plurimum diminuti erant in bono filiationis. *Filioli mei quos iterum parturio* .i. de quorum instructione, maximo conatu laboro. Parturire enim dicitur labor ille, quem in emissione pueri mater patitur, prius quā puer extra mittatur. Quos parturio *iterum*. Olim enim cū infideles eratis, multum laborem habui in vobis. Parturio & laboro in vobis, donec in Christo reformemini: in fide cuius deformati estis: quia illis psēdo falsitatem cōsensistis. Nec ait donec reformemini: sed *donec Christus formetur in vobis*. Christus enim deformatus est, & formā suam perdidit in vobis seductis. Vel deformatus est in vobis .i. in similitudine vestri. Audientes enim alij quomodo fidei Christi detrahitis: dicunt exemplo vestro insufficientem esse ad salutem fidem Christi. Vt magis eos deterreret, aggrauauit dictum dum ait, donec formetur Christus, quem, quasi diceret, deformastis. Filiolos vos appello: sed licet *absens* dicam filiolos: tamē mo do *vellem esse præsens apud vos, & sic mutare vocē meam*: quia si modo vos appello filiolos: pręsens dicerem, vos alienos detrahentes Deo, & multa alia opprobria: quæ Paulus licet dice ret, si præsens esset, noluit tamen in epistola scribere, sciēs epistolam permansuram: & de correctione eorum cōfidens, quorum improperium durare noluit: & meritò, cū essent corrigendi. Si apud vos essem, mutarem vocem. Ideò *quoniam* nunc *confundor* .i. verecundor *in vobis*. Laudaueram enim fidem vestram apud alias ecclesias, quæ audientes corruptionem vestræ fidei, æstimant me reum mendacij, & super hoc erubesco. Vos filioli mei *dicite mihi*. Vel si placet:

Parturire quid dicatur.

A non oportet illuc vsque protendere sic continuando. Aemulamini me, quod vtique debetis, quia vos estis filioli mei quos iterum parturio &cęt. Sententia verborum non mutatur. Et quia confundor in vobis seductis: modo dicite & respondete mihi: *vos qui sub lege vultis esse, non legistis vos legem?* Complexionem facit illis vtrinq; ferientem, quia si legem non legerunt, stultum est transire ad illud quod nesciunt. Si autem legerunt, cùm eadem lex veniente fide prohibeat se teneri, plurimum desi- B piunt qui eam tenere volunt. Alterum tamen membrum complexionis exequitur, hoc est si legem legerūt. Dicerent illi. Quid inde si legem legimus? Ideò quæro an legistis, quoniam ipsa lex se non esse tenendam apertè innuit. *Scriptum est enim* in lege: quoniam *Abraham habuit duos filios*. Multos quidem filios habuit Abraham, sed de his duobus conueniens figura fuit ad fidem & legem. Hæc autem verba non eadem inueniuntur in Genesi: sed æquè valentia. De quibus duobus filijs Moyses to- C tum ad finem vsque descripsit, quod non fecit de cæteris. Quia Paulus nō secundùm singula allegoriam sequitur, bonum est vt in eisdem verbis eam aperiamus. Abraham qui interpretatur pater multarum gentium: habens duos filios, significat Deum habentem duos filios, id est, duos populos: Gentilem, scilicet, & Iudæum. Non tamen quod singuli eorum sint filij Dei, nisi qui in vtroque populo, digni fuerint inuenti. Duos filios habuit Abraham. *Vnum de ancilla*, id est, D Hismael de Agar. *Et vnum de libera*.i. Isaac de Sara. Filius de ancilla significat Iudaicum populum, filium ancillæ .i. legis, qui benè dicuntur filij ancillæ, qui velut serui seruiebant timore, pœnæ & amore carnalium in carnalibus. Filius autem liberæ, significat populum fidelem, qui in libertate fidei Deo ex dilectione seruit, non ex timore: nec propter temporalia, sed propter ęterna. Et licet vterque esset filius Abrahæ, tamen diuer-

Abraham duos filios habuit.

Abraham pater multarum gentium interpretatur.

ſo modo nati. *Qui* enim fuit *de ancil-* A *la*, ſcilicet, Hiſmael de Agar: hic *natus eſt ſecundum carnem:* quia & Agar iuuencula erat, & fœcunda. Similiter legalis populus natus eſt de ancilla .i. de lege ſecundum carnem: quia & in carnalibus & amore carnaliũ ſeruiebat: ſi peccaret, ſtatim in carne puniri timebat. Filius *autem qui* fuit *de libera*, ſcilicet, Iſaac, de Sara natus eſt non ſecũdum carnem. Sara enim vetula erat & ſterilis, ſed *per repromiſsionem* Dei. Deus enim ſicut piè promiſerat virtute ſua, naſci fecit filium de ſterili & decrepita. Similiter populus fidelis qui fuit de libera .i. natus ex fide quæ libera eſt per dilectionem: nõ ſicut ex ancilla per timorem. Hic populus natus eſt per repromiſſionem: quia Deus miſericorditer promiſerat, ſe per fidem facere ſaluationem: ideò eram per repromiſſionem: quia non ſeruit Deo deſiderio carnalium, quæ videt, ſed amore ſpiritualiũ quæ nemo vidit: ſed per ſolam repromiſſionem Dei habiturum ſe confidit. *Quæ* omnia, ſcilicet, Abrahã habuiſſe duos filios. Hunc de ancilla ſecundum carnem. Hunc de libera per re- C promiſſionem. Hęc omnia *dicta ſunt per allegoriã* .i. per alium intellectum quam ſit literalis hic habendum. Ipſe tamen nõ ſingulorum allegoriã exequitur, niſi ſolũ de ancilla & libera. Verè ſunt dicta per allegoriam. *Hæc enim* .i. ancilla & libera: *ſunt* .i. ſignificant, *duo teſtamenta*, vetus & nouum. *Vnum quidem* teſtamentum .i. legem *generans* filios *in ſeruitutem:* quia & timore pœnæ, & pro carnalibus ſeruiebant. Illud vnum dico datum *in monte Sina:* ibi enim lex data fuit in deſerto. Sina interpretatur manda- D tum: & per montem altitudinem ſuperbiæ accipimus, vt dicamus generans in ſeruitutem in mõte Sina, id eſt, in ſuperbia mandati. Iudæi enim qui ſoli legẽ habebant, ſuperbiebant, dicentes ſe populum Dei, alios non populum, ſed canes. Vnum teſtamẽtum datum eſt in monte Sina, *quæ eſt Agar* .i. quod teſtamentum ſignificat Agar. Relatio bona eſt per quæ:

Sina mandatum interpretatur.

quia ſequitur proprium fęminini generis. Agar interpretatur alienatio, ex ipſo nomine innuens vetus teſtamentum alienandũ eſſe & deſtruendum. Idem ſignificauit hoc quod nõ in terra repromiſſionis, ſed in deſerto datum fuit, quod nunquam per opera huius legis venturi eſſent in veram terram repromiſſionis. Verè in ſeruitutem: *nam Sina eſt mons in Arabia.* Per hoc enim quod dum eſſent in captiuitate, accipiebant hanc legẽ, ſignificabatur quod lex in captiuitate data generabat eos in ſeruitutem: B nunquam per opera legis venturos in libertatem. ¶ Idem allegoricus innuit intellectus. Arabia enim humilitas vel afflictio interpretatur. Vnde ſic dicimus: Sina mons eſt in Arabia .i. mandatum: & ſuperbia eſt in afflictis ſeu (quod idem eſt) humiliatis. Per hoc enim quod ſuperbiebant de mandato, & ſępiſſimè velut mali ſerui affligebantur per legem, apparet quod lex illa generaſſet eos in ſeruitutem. Sina mons eſt in Arabia, *qui mons coniunctus eſt*, id eſt, aſſimilatus *ei Hieruſalem*, id eſt, Iudaico populo videnti Deum: quia aliæ gentes tunc temporis neſciebãt Deum. Hieruſalem dico, *quæ nunc eſt*, id eſt, quæ in præſentibus videt, & colit Deum non in ſpiritalibus: & ideò non viſura in futuro. Mons ille coniunctus eſt: non quod radices eius porrigantur vſque Hieruſalem, ſed aſſimilatus Iudæis; quia per montem Sina ſignificatur ſuperbia eorum, qua de mãdato ſuperbierunt. Per Arabiam ſignificatur afflictio eorum qua peccantes per legem affligebantur more ſeruorum. Ei Hieruſalem quæ nũc eſt, & quæ ſeruit timore pœnæ, non amore: *Seruit* dico *cum filiis ſuis*, id eſt, cum Proſelitis: qui de gentilitate in circunciſionem tranſeunt. Vel ſeruit tota inſimul ſynagoga cum filiis ſuis propriis. Hic illo genere ſeruitutis, hic alio. Hieruſalem quæ nunc eſt ſeruit: *ſed illa Hieruſalem quæ eſt ſurſum*, id eſt, non carnalia, ſed ſpiritalia appetens, hæc *eſt libera:* quia non ex timore, ſed ſeruit ex dilectione:

Agar alienatio interpretatur.

Sina mons eſt in Arabia.

Allegoricus intellectus. Arabia quid interpretatur.

dilectione:nec temporalia quęrit,sed
æterna.Hæc est Ecclesia fidei, *quæ* su
perior Hierusalem *est mater nostra.*
Ecclesia enim nos genuit in liberta-
tem fidei. Verè libera. Nam lætatur,
erumpit,& clamat.Verè mater.Nam
filij eius multi. Quod sic ait. Libera
Isa.54.1. est mater nostra. Nā sic de ea scriptū
est in Esaia. *Lætare* tu Sara *sterilis quæ*
modo *non paris: erumpe & clama quæ*
non parturis.i.quę nec de pariendo la-
boras.Ideo lætare: *quia magis multi fi-*
lij tui desertæ Saræ quam sint filij eius
Agar, *quæ* nunc *habet virum*. Habe-
bat Agar Abraham cohabitatione,
non tamen dilectione. Carebat Sara
Abraham cohabitatione, quem ta-
mē habebat dilectione, quia colebat
& diligebat eam vt legitimam vxo-
rem.Esaias qui post longa secula fuit
ab Abraham, frustra sic loqueretur
de Sara & Agar. Ad literam. Quare
sic intelligendum est. Verè libera est:
nam sic ait Esaias. O tu sterilis Eccle-
sia. Quia quædam steriles quæ post-
ea pariunt per gratiam: vt eadem Sa-
ra & Elizabeth: ideo addit, tu sterilis
quæ non paris lætare animo. Erum-
pe etiam exteriori gaudio & clama,
.i. inuita alios ad congaudendum ti-
bi.Tu dico quę non solùm non paris,
sed nec etiam parturis.i.spe carens in
tempore legis de pariendo nō cona-
ris. Probauit quod sit libera: probat
etiam quod sit mater. Litera tamen
respondet ad proximum: ideo læta-
re &c.quia filij desertæ, id est, Eccle-
siæ,quę in tempore legis cohabitatio-
ne à Deo derelicta fuit non dilectio-
ne. In tempore etiam legis magis di-
lexit Deus libertatem fidei,quam ser-
uitutem legis. Filij inquam desertæ
magis multi sunt, quam sint filij eius
legis, quæ nunc habet virum: tunc e-
nim lex multos generabat: sed qui fi-
deles erant, vt Moyses & Prophetæ,
vidētes duritiam eorum, nec saltem
cogitabant eos de spiritualibus do-
cere, quos quotidie in carnalibus
mandatis videbant transgressores es-
se. Lex quidem tunc habebat virum,
id est, Deum cohabitatione, non ta-

A men dilectione. Duæ matres sunt: al-
tera libera,altera ancilla: *sed nos fra-*
tres ego & quicunque fideles, *sumus*
filij non seruituris, sed *promissionis*, id
est, per promissam gratiam Dei *secū-*
dum.i.in similitudinem *Isaac*,qui non
lege carnis,sed virtute diuini promis-
si natus fuit. Ostendit nos esse natos
in similitudine Isaac: quia eadem si-
gna quorum figura præcessit in illo:
videntur hodie in filijs Ecclesiæ. Et
tamen aduersatur coniunctio lite-
ræ, hoc modo. Licet simus filij pro-
missionis: tamen *quo modo tunc* in
B tempore Abraham, hic *qui secundum*
carnem natus fuerat, id est, Hismael
persequebatur eum qui secundum spiri-
tum natus est, scilicet Isaac. Hismael
enim natu maior verberabat Isaac
adhuc tenerum: quem videbat Do-
minum sibi, & hæredem futurum:
ita etiam fit *nunc*, quod qui carna- Carnales spirituales persequuntur.
les sunt persequuntur spiritales & af-
fligunt: & quia sicut Isaac affligeba-
tur ab Hismael: ita & nos spirituales
affligimur à carnalibus. Itaque fra-
tres per hoc apparet quod nō sumus
C filij ancillæ: fuimus quidem serui o-
lim sub lege: sed iam sumus filij libe-
ræ, id est, gratiæ. Sed interserit quæ-
dam dicens: qui secundum carnem
sunt, persequuntur nos: sed non est
curandum: ipsi enim eijcientur: &
nos in hęreditatē introibimus.Quod
sic ait. *Quid dicit scriptura?* In eodem
Moyse inuenitur: quia cùm Sara vi- Gen.21.10
disset Agar & puerum eius superbiē-
tes cōtra se & Isaac, ait ad Abraham:
Eijce ancillam & filium eius. Similiter
D filij gratiæ dicunt: Domine eijce an-
cillam, id est, legem: & filium eius,
id est, Iudaicum populum. *Non enim*
filius ancillæ, id est, legis, *hæres erit* in
promissa beatitudine *cum filio liberæ*,
id est, fidei, quemadmodum filius A-
gar ancillæ non fuit hæres cum filio
Saræ liberæ. *Itaque fratres iam non su-*
mus filij ancillæ (sicut expositum est)
sed liberæ. Qua libertate.i. per hanc li-
bertatem quam habemus, *Christus*
habens eandem, *liberauit*
nos per eam.

CAP. V.

Actor. 15. vers. 2.

STATE, & nolite iterum iugo seruitutis cōtineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circuncidamini, Christus nihil vobis proderit. Testificor autem rursum omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu,

B

*neque circuncisio aliquid valet, neque præputium: sed fides, quæ per * charitatem operatur. Currebatis benè: quis vos * fascinauit veritati non obedire? Nemini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui vocauit vos. Modicum fermētum totam massam corrumpit. Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicunque est ille. Ego autem fratres, si circuncisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior?*

* dilectionem.
* impediuit.
Supra 3.
1. Cor. 5.

C

Ergo euacuatum est scandalum crucis: Vtinam & abscindātur, qui vos conturbāt. Vos enim in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quia si inuicem mordetis & comeditis, videte ne abinuicem consumamini. Dico autem in Christo. Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem

Matt. 22. 39
Leuit. 19. 18
Rom 13 8

D

aduersus carnem. Hæc enim sibiinuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis illa faciatis. Quia si spiritu ducemini, nō estis sub lege. Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: quoniā qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. Fructus autem spiritus est charitas,

23. q. 6. cum vero § item cum Galatas & 19 q. 2 duæ sunt, de regu. licet.
32. q. 4 in eo.
De præben. auaritia.
2. Cor. 12.
21. dist. denique.
6. q. 1. illi qui.
De reli. c 1.
Apoc. 22.

A

gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerūt cum vitiis & concupiscentiis. Si viuimus spiritu, spiritu & ambulemus. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

Rom. 13.
1. Pet. 2.

LIcet enim Christus sub lege fuerit; lex tamen non est dominata ei qui peccatum non habuit: sed ex sola libertate fecit, quicquid fecit. Et

B

quia filij liberæ sumus: & per Christum libertatem apprehendimus, sicut ex eadem lege apertè colligitur, insania est, vt qui per fidem liber est, seruum se faciat per legem. Et ideò quia liberi estis *state*, id est, perseuerate in hac libertate fidei, *& nolite contineri iugo seruitutis*, id est, atteri onere legis *iterum*. Et benè iterum: quia *si* vos fideles iam *circuncidimini*, idem est, quod ad idola conuerti, quibus antea seruiebatis. Dicerent illi. Nolumus omnem legem suscipe-

C

re nisi solam circuncisionem quam habuit Abraham, qui fuit sine lege. Contra hoc Paulus. Nolite contineri iugo legis: *quoniam Christus*, id est, fides Christi *nihil proderit vobis*, si circuncidamini: & ecce *ego Paulus*, cuius auctoritas vbique vulgata est: hoc *dico* & affirmo *vobis*, quod si circuncidamini fides Christi non proderit vobis. Nō solum quia Christus non proderit vobis: sed etiam propter importabile onus legis non de-

D

betis circuncidi. Quia sic ait. *Testificor rursum*, id est, vel sicut olim dum eram in lege testificabar: Vel *rursum* .i. iterum hoc adduco ad idem dissuadendum quod per pręmissa dissuadebam. Testificor *omni homini circuncidenti se: quoniam* .i. quod ipse *est debitor vniuersæ legis faciendæ*. Circuncisio enim exigit, vt sequantur cætera opera legis: quemadmodū fides post baptismum exigit, vt sequantur opera fidei. Et ne putetis vos posse circuncidi, nisi onus legis per omnia portetis: Verè Christus nihil proderit

vobis:

vobis: nam si circuncidamini: *euacuati estis à Christo*, id est, inanis facta est vobis fides Christi. Dicerent illi. Malumus à Christo euacuari quam non circuncidi, sicut Deus mandauit. Ad hoc Paulus. Non solum à Christo, sed etiam *excidistis à gratia* Dei vos, *quicunque in lege iustificamini*, id est, per legem iustificationem quaeritis. Hic benè determinat, quomodo prohibeat circumcisionem: scilicet, vt per eam non quaerant iustificationem: cùm tamen passus sit circuncidi Timotheum, vt tolleret à se suspicionem: vterque tamen Paulus & Timotheus intelligens nihil conferre iustitiae circumcisionem. Verè nemo iustificatur in lege: *nam nos* solum qui sumus *ex fide, expectamus spem iustitiae*, id est, beatitudinem quae ex iustitia speratur. Et quod expectatio nostra certa sit, constat ex eo, quia expectamus per spiritum, sic nos sperare insinuantem. Ideò ex fide tantùm spem habemus: *nam in Christo Iesu* .i. in fide Christi Iesu: *neque circuncisio aliquid valet, neque praeputium, sed sola fides, quae* tamen non sit ociosa, *sed operetur:* Nec contumeliosè, sed *per dilectionem* Dei & proximi. Fides sola valet in Christo: & in hac fide vos *benè*, id est, per dilectionem *currebatis*, Id est, operabimini. Sed *quis impediuit vos* malè suadendo *non obedire veritati*, quam à me didicistis? Vt autem obediatis veritati, ne consenseritis alicui carnalium: quia *haec persuasio* eorum *non est ex eo*, id est, secundum Deum, *qui* per gratiam suam *vocat* vos ad regnum. Ideò ne consenseritis, quia *modicum fermentum*, id est, vel saltem consensus, vel sola persuasio, vel illi pauci malè suadentes: hoc, inquam, modicum *corrumpit totam massam*, & facit acidam, id est, vel totam Ecclesiam, vel omnia bona eorum. Modicum quidem fermentum corrumpit totam massam: sed vos non corrumpemini. *Ego* enim *confido in vobis*, & hoc *in Domino*, id est, per cooperantem vobis gratiam Dei, *quod nihil aliud sapietis*, quam quod sanum est, &

A ego vos docui. Vos non aliud sapietis: *sed ille qui conturbat vos*, id est, qui puritatem fidei vestrae admixtione infidelitatis turbidam facit, ille *portabit iudicium*, id est, sustinebit damnationem: etiam si sit Petrus, aut angelus de coelo. Modo respondet ad illud quod imponebant ipsi pseudo: scilicet, quod prius quidem destruebat circuncisionem, sed modo Hierosolymis correctus à Petro, & ab alijs praedicabat circũcisionem. Quod falsum esse comprobat dicens. Illi vos conturbant: sed ego non conturbo vos.
B *Si autem* fratres sicut illi imponunt, *adhuc praedico circuncisionem.* adhuc ideò, quia dum erat Iudaeus; praedicabat eam. Si, inquam, sic praedico adhuc: sicut à principio prae dicationis patior persecutionem à Iudaeis. Quia sicut imponunt si praedico circuncisionem: *ergo euacuatum est scandalum crucis.* Iudaei enim scandalizabantur in hoc, quod per solam crucem praedicabam iustificari hominem: quod si cruci admiscеam
C circuncisionem: & ex vtroque dicam iustificari, placati sunt mihi Iudaei. Ego non vos conturbo, sed illi conturbant vos. Et *vtinam* non solum pellicula praeputij: sed *penitus abscindantur* illi *qui vos conturbant.* Non intelligit Paulus membrorum abscisionem: sed sicut abscisi testiculi non generant; sic isti abscindantur, ne quemlibet generare possint in errore suo. Conturbant vtique vos, dum in seruitutem legis redi-
D gere volunt. *Nam vos fratres vocati estis in libertatem* Dei. Hoc tantummodo videte: *ne libertatem* vestram *detis in occasionem carnis*, id est, ne propter libertatem licentius vos posse peccare credatis. Nec hoc faciatis: *sed seruitute inuicem per charitatem spiritus*, id est, per spiritalem dilectionem agentes. ¶ Accepta occasione vult ostendere, eis facilitatem nouae legis quae in vno sermone impletur: & hac iterum occasione corripit eos à detractione, dicens: Seruite inuicem per charitatem. *Nam omnis lex impletur*

in vno sermone: in hoc. scilicet: *Diliges proximum tuum sicut teipsum*: sic Cap. 13.
ut in epistola ad Romanos exposuimus. Lex præcipit dilectionem: *quod si* spernentes legem *inuicem mordetis*, detrahendo alter alteri: nec solum mordetis, sed etiam *comeditis*, id est, bona proximi per inuidiam penitus deuoratis: *Videte ne consumamini*, id est, ne deuoremini *inuicem*, id est, tu: quia detrahis proximo: ille quia detrahit tibi. ¶ Posteaquam satis probauit legem non esse tenendam, incipit nunc approbare fidem & gratiam. Litera sic iungitur. Videte ne consumamini secundum suasionem carnis: mordendo & comedendo vos inuicem: sed *dico vobis ambulate spiritu*, id est, perficite benè operando secundum quod hortatur vos spiritus, id est, ratio. Ambulate dico spiritu: & hoc *in Christo*, id est, quod tantum licet facere per Christum: & non aliud: vt quis secundum rationem operetur. Si in Christo estis, secũdum spiritum ambulabitis. Etiam aliud bonum inde prouenit, quia *desideria carnis*, & si per impugnationem sentiatis: *non* tamen actu *perficietis*. Sed licet non perficiatis: tamen *caro concupiscit aduersus spiritum*: & sic impugnationem sentitis. Vel dicamus iterum. Benè dico desideria carnis: nam caro concupiscit aduersus spiritum: *& spiritus*, id est, ratio concupiscit ea quæ sunt *aduersus carnem*. Verè caro & spiritus alter aduersus alterum concupiscit. *Hæc enim*, id est, caro & spiritus *aduersantur sibi*: non caro carni: nec spiritus spiritui: sed *inuicem*, id est, caro in spiritum, spiritus in carnem. Aduersantur, ita *vt non faciatis omnia illa quæcunque vultis*: seu carnales, seu spirituales. Nemo enim adeò iustus, qui nõ ad vicem cadat. Nemo adeò malus qui non ab aliquo quod caro suadet, se aliquãdo cohibeat. Dixit quod si viuimus, spiritu ambulare possumus. Quia si spiritum sequimur, desideria carnis non perficimus: quæ caro pugnat aduersus spiritum: dẽ qua pugna carnis & spiritus modo vult

A dijudicare dicens: Caro contra spiritum: spiritus pugnat contra carnem. *Quia si* vos *ducimini spiritu*, id est, ratione, *iam non estis sub lege*. Lex enim posita est vt peccatores cohibeat: sed si secundum spiritum agitis, iam nõ peccatis, & qui non peccat liber est à lege. Qui spiritu ducitur, non est sub lege: qui autem carne, ijs captiuatur sub lege. Quod æquipollenter ait: Opera spiritus neminem redigunt sub lege: sed *opera carnis* illa *sunt manifesta*, non oportet improperare ea. Turpitudo enim eorũ omnibus est

Opera spiritus neminem redigunt sub lege.

B nota & captiuitas. Ideò non curat detestari carnis opera: quia sola eorum nomina satis assignant fœditatem. Opera carnis dico *quæ sunt* hæc, scilicet, *fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria*. Fornicationem vocat cum meretricibus, vel cõiugatis pollui. Immunditiam, turpitudinem illam quæ fit præter naturam. Et etiam in incestis osculis, & in tractatione polluta. Impudicitiam vocat etiam si non sit fornicator, vel immundus: sed in verbis & habitu: & motatione

Fornicatio quid vocatur.

Immunditia quid vocatur.

Impudicitia quid vocatur.

C membrorum non sit pudicè temperatus. Luxuriam vocat superfluitatem carnis, siue in gula, siue in coitu. Quæ luxuria etiam haberi potest in vxore si superfluè ea vtatur. Opera carnis etiam sunt *seruitus idolorum, veneficia, inimicitiæ*. i. longa odia. *contentiones* in verbis, *æmulationes*, quod quilibet inuidens laborat vsurpare sibi bonum alterius. Sunt etiam *iræ*, id est, subitæ commotiones animi. Et de ira *rixæ*, quando res agitur pugnis.

Luxuria quid vocatur.

Opera carnis quæ sunt.

D Sunt iterum *dissensiones*, quæ sępè fiũt in Ecclesia. Sunt etiam *sectæ*, pro quo in græco habetur hęreses. Sunt etiam *inuidiæ*, id est, malus liuor animi: qui licet se non consecuturum sciat rem proximi, inuidet tamen ei: eumque eam habere nollet. Iterum *homicidia: ebrietates*, id est, consuetæ supra modum potationes: & *commessationes & similia his quæ modo prædico vobis, sicut olim prædixi*, cum vobis primum prædicaui, vt caueatis ab illis: *quoniam qui talia agunt*, hi *non consequentur regnum Dei*: si in hoc

actu

Fructus spiritus qui est.

Gaudium ita conscientia dicitur.

Patientia est opus spiritus.

actu comprehensi sunt. Hæc prędicta sunt opera carnis: sed opera spiritus *sunt hæc*. Et nō ait opera, sed ad commendationem, ait *fructus spiritus*. His enim operibus frui prodest & oportet. Fructus, inquã, spiritus est *charitas* .i. dilectio Dei & ptoximi: de qua charitate sequitur *gaudium* & *pax*. Gaudium vocat lætam consciẽtiam. Pacem ad omnes ex dilectione concordiam. Est etiam fructus spiritus *longanimitas*.i. spes. Si enim tardat retributio: nō tamen minus sperat, vel impatiẽter expectat. Et est opus spiritus *patientia*: qua quæcunq; toleramus aduersa. Et *bonitas* .i. pia affectio animi: etiã si non habet quid tribuat. *Benignitas*.i. largitas communicandi quæ habet. *Mansuetudo*, quod ita tractabilis & affabilis est omnibus. Et *fides* quæ rectè credit in Deum. *Modestia*.i. temperãtia verborum & actus. *Continentia*, qua etiam à licitis continet se aliquis. *Castitas*, quod castè vtitur licitis, vt vir vxore. Hæc sunt opera spiritus: & *aduersus* opera *huiusmodi nō est lex* · sicur supra diximus, non estis sub lege. Hæc sunt opera carnis. Hæc sunt opera spiritus: *qui autẽ sunt Christi, faciunt opera spiritus*. Quod sic ait. *Crucifixerunt hi qui sunt Christi, carnem suam*: quod nullos sensus quãdiu in Christo sunt, inclinare queunt ad vitia. Illi dico certantes *cum vitiis & cum concupiscentiis*. Vitia accipit in actu. Concupiscentias in voluntate. Nō solùm carnem crucifigamus, ne malum operemur sed etiam *ambulemus spiritu* .i. proficiamus benè operando secũdùm quod admonet ratio. iustũ est vt ambulemus spiritu, *quia viuimus spiritu*: & si iustificati viuimus spiritu: sequitur vt etiã ambulemus spiritu. Viuit homo per iustificationem fidei. Ambulat cum operatur ea quæ fides exigit. Et si viuimus & *ambulamus*: in hac ambulatione *non efficiamur cupidi inanis* .i. mundanæ *gloriæ*. Non est peccatum si benè agentes laudamur: sed si laudari cupimus: nō simus cupidi inanis gloriæ. Nos dico qui hoc cupimus *inuicem prouocantes*: quia superbia

A quæ non patitur parem: nisi præferatur omnibus, indignatur, prouocans ad litem. Et si non apertè prouocare audentes: saltem animo *inuidentes inuicem*.i. alter alteri. *Superbia parem non patitur.*

B C D

CAP. VI.

FRATRES. *Et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: considerans teipsum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & nō in altero. Vnusquisq; enim onus suum portabit. Communicet autem is qui catechizatur verbo, qui se catechizat in omnibus bonis. Nolite errare. Deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitã æternam. Bonum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus, nō deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes: maximè autẽ ad domesticos fidei. Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. Quicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi: tantum, vt crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt, sed volunt vos circumcidi, vt in carne vestra glorientur. Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In Christo enim Iesu, neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura. Et quicunque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, & misericordia & super Israel Dei. De cætero nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro fratres. Amen.*

se distinct. ponderetur.

23 q. 4 si quis à catholica & a forte 13 q. 1 Ecclesias.

De pœ & ręnũ ex oo.

1. Thes. 3.

** destituamus.*

Postquam

POstquam in communitate omnem Ecclesiã correxit & instruxit; nunc diuisim admonet prælatos, vt in lenitate instruant peccãtes subditos: & econuerso admonet subditos, vt æquo animo in omni obedientia audiant prælatos, dicens. Quia viuitis spiritu, ambulate spiritu: *vos autem qui spiritales estis* .i. prælati. Omnis enim perfectus etiam si officio careat, imperfecto tamen prælatus est. Vos, inquam, spiritales licet *in aliquo delicto praeoccupatus fuerit aliquis:* nec mirum si peccat quia homo. Præoccupatus dicit non quod ex industria peccauerit, sed quia prouidere sibi nesciuit. Vos, inquam, prælati *instruite* hominem *huiusmodi in spiritu*, non furoris, sed in spiritu *lenitatis*. Nunc de plurali transit ad singularem, loquens similiter cuilibet prælato. Cùm lenitate corrige delinquentem tu quicunque prælate: *considerans teipsum, ne tu etiam tenteris* similiter. Sæpè enim Deus sic piè disponit: vt qui indignando obhorret casum proximi, in idẽ præcipitetur, vel in peius. Nec solùm instruatis delinquentem: sed etiam *portate onera alter alterius:* prælatus onus subditi. Portate dico compatiendo, orando, & ieiunando vt fiat ei remissio. *Et sic* vicissim supportando vos *adimplebitis legẽ Christi*. Christus enim nesciuis peccati, dum peccata nostra in cruce portauit; hanc in se legem attulit, vt alter sic portaret peccatum proximi. Considerate ipsum, ne similiter tenteris. *Nam si quis* inconsideratè agens, *existimat se esse aliquid, cùm* ex se *nihil sit*. & si gratia in eo aliquid fit: ipse *sic* opinãs *seducit seipsum* .i. seductor sui ipsius est. Nolite seduci, sed *vnusquisque probet* .i. videat an probabile sit *opus suum: & sic* probatus *habebit gloriam* tãtummodo *in semetipso*.i. apud se in conscientia, *& non in altero*.i. non in consideratione & contemptu alterius. In se debet gloriari non in altero. *Nam vnusquisque* seu iustus, seu peccator, *portabit* in die illo *onus suum* .i manipulum suum, quẽ opera sua colligere digna sunt, seu bonum,

Onus suum quisque portabit.

A seu malum. Vel ita de peccatore tantum sermo sit. Tu vt iuste ne glorieris in contemptu peccatoris. Nam vnusquisque peccator portabit onus suum.i. pondus peccati sui. ¶ Admonitis prælatis, quales se debeant exhibere subditis; admonet subditos vt reuerenter obediant prælatis. dicens. Prelatus cum lenitate instruat subditum. *Is autem qui catechizatur* .i. qui instruitur, licet non exemplo boni operis: sed saltem *verbo:* Is, inquam, *communicet* & obediat *ei in omnibus bonis* quæ facit & hortatur. *Ei* dico

B *qui se catechizat* .i. qui instruit illum. Dico communicate his qui vos instruunt: & *nolite errare* .i. nolite vos excusare, dicentes non esse obediendum eis qui verbo benè docent, & non sic agunt: ideò nolite sic errare: quia *Deus non irridetur* .i. non calua occasione decipietur: quod si deciperetur, irrisibilis esset. Verè non irridetur: *quia quæ seminauerit homo, hæc vtique metet*. Et verè seminata metet: *quoniam qui seminat in carne sua*.i. qui operatur corruptibilia carnis desideria:

C hic vtiq; *metet de carne corruptionem*, quia seminauit corruptionem. *Qui verò seminat in spiritu*.i. secundũ rationem. hic *metet de spiritu spiritalia*, scilicet, vitam æternam. ¶ Postquam diuisim prælatos, deinde subditos instruxit; iterum omnem Ecclesiam mixtim admonet, dicẽs. Vos prælati in lenitate subditos instruite. Vos subditi in omni bono his qui vos instruũt, communicate. Omnes autem tam prælati quã subditi æquè

D *bonũ facientes non deficiamus benè operando.* Nec deficere debemus in operando: quia metemus mercedem operis tempore suo .i. opportuno, *non deficientes* in metendo. Et quia metemus non deficiẽtes: *ergo dum tempus* operandi *habemus* .i. in hoc mundo: *operemur bonum ad omnes: maximè tamen ad domesticos fidei.* Prius enim fidelibus necessaria ministrare debemus, dehinc si superabundat etiam infidelibus. Ab hoc loco Apostolus propria manu præscripsit epistolam: ne Galatæ ambigerent hanc epistolam

esse Pauli: quia destruebat hic circuncisionem: de quo illi pseudo dixerant Galatis, quod modo Paulus doceret circumcisionem. Vnde sic ait: Vt hæc præcepta credatis esse mea: *videte qualibus literis scripsi vobis*, ab hinc *mea* propria *manu*, vt cognitione scripturæ meæ certi effetis, hanc Epistolam esse meam. Et his quæ scripsi, obedire debetis, non illis. *Quicunque enim volunt placere* illis Iudæis *in carne*, id est, in carnalibus persuasis, *hi cogunt vos circuncidi*. Cogunt vtique, quia importuno sermone vos compellunt ad id, quod rationibus comprobare nesciunt. Cogunt vos circuncidi: hoc *tantummodò* intendentes, *vt non patiantur* à Iudæis *persecutionem crucis Christi*, quam prædicant. Iudæi enim crucem Christi cum circuncisione benè concedebant prædicari. Verè ideo tantum ne patiantur, quia amore legis nihil faciunt. Quod sic ait. Hi pseudo *qui circunciduntur non custodiunt legem: sed* pro eo solo *volunt vos circuncidi: vt glorientur* apud alios *in carne vestra* circuncisa. Aiunt enim illis. Videte quantum incrementum per nos lex vestra habeat, illi gloriantur in carne. *Sed mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi*. Ego enim nec quæro, nec prædico gloriam, nisi crucis. *Per quem* crucem. Crux secundum Priscianum, de dubijs generibus est. Et secundum Haimonem in græco masculini: & ideo translator noluit mutare relationem. Per quem crucem: vel per quem Christum crucifixum, quod idem valet. *Mundus est mihi crucifixus*: ita quod nihil amplius de suis oblectamentis offerat mihi mundus. Ego etiam crucifixus sum mundo: quod si mihi mundus aliqua offert: ita crux Christi me cōfirmatum astrinxit, quod non possim declinare ab illa. Ideò in cruce tantum glorior: *quia in Christo Iesu neq; circumcisio valet aliquid, neque præputium: sed solum modo noua creatura*, id est, fides quæ innouat mentem: & etiam carnem quam facit à peccatis liberā.

Crux secundum Priscianum est dubij generis.

Non ideo addidit præputium, quod aliquid putaret illud valere ad fidem; sed vt ostenderet circuncisionem nō plus conferre in Christo, quam præputium. Ego tantùm glorior in cruce: *& quicunque hanc regulam* crucis *secuti fuerint*, vt in ea tantum glorientur, *pax* sit *super illos* Galatas qui non peccauerunt. *Et misericordia*, id est, secunda remissio his qui lapsi sunt. Et non tantum super illos: sed etiam *super* omnem *Israel*. Non qui fuerit carnis, sed *Dei*. In Christo tantum quærite gloriam. *De cætero*, id est, de circuncisione (quam excludo) *nemo mihi molestus sit*. Vel ita in præterito me molestati estis: sed de cætero .i. amodo videte ne quis mihi molestus fit. Nec debetis me molestare. *Ego enim porto in corpore meo stigmata Domini Iesu Christi*. Stigma dicitur signum, quod fit calido ferro. Hic autem Paulus cathenas & cętera tormenta sustinens: pro Christo stigmata .i. signa, quod miles Christi esset, in corpore portabat. *Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum spiritu vestro fratres. Amen.*

Stigma quid dicitur.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS.

Ephesii sunt Asiani. Hi accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide. Hos collaudat Apostolus; scribens eis ab vrbe Roma de carcere, per Tichicum diaconum.

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

EPHESVS ciuitas est in Asia. Non hæc est Asia quæ diuidit orbē, sed est prouincia quædam in Græcia: habens septem ciuitates: quarum Ephesus metropolis est: quibus Ioannes relegatus in Pathmos insulā scripsit apocalypsim. Hi Ephesij audito verbo fidei à Paulo, crediderunt: & opera fidei landabiliter

biliter operati ſunt: quibus Apoſtolus dum Romæ eſſet in carcere, ſcripſit hanc Epiſtolam: ſollicitè prouidẽs eis, ne forte de eo quod in fide bene perſtiterãt ſuperbirent; & hoc virtuti ſuę aſcriberent. Quod ſicut inceperat in eis miſericordia Dei, pie conſummabat. In hac aũt Epiſtola materiam habet beneficia Dei. De quibus in hũc modum agit: oſtendens ea eſſe nõ ex merito hominis, ſed ex beneplacito Dei. Oſtendit etiã beneficia Dei eſſe huiuſmodi, quod nemo tanta perfectione aſcendit in illis, quin adhuc relinquatur ei quo aſcendere poſſit.

B

Sicut enim homo ſemper habet quo recidat; ita ſemper habet quo creſcat. Agit etiam hîc, quomodo patres debeant præeſſe filijs, filij parẽtibus ſubijci. Similiter de dominis & ſeruis. De vxoribus & maritis quanta confœderatione ſibi viciſſim pro modo conditionis & ſexus debeant ſubſeruire. De beneficiis Dei in hunc modũ ideo agit: ne Epheſij de bono quod agunt occaſionem habeãt ſuperbiendi:

C

dum nihil ex ſe, ſed totum ſe habere audiunt ex miſericordia Dei. Iterum ideo ne torpeant in bene agendo: dum audiunt ſe poſſe inuenire quo creſçant in obſequio Dei. Hos

Act. 20. 27. Epheſios Paulus diſcedens ab eis in vnum conuocauit, dicens eis: Ecce ſanam fidem tradidi vobis: videte ne hãc irritam faciatis. Ego enim amodo liber ſum: ſed ſi male egeritis, Deus hoc requiret à vobis. Pro his verbis & huiuſmodi ſolertiores fuerunt prouidere ſibi.

D

EPISTOLÆ AD EPHESIOS.

CAP. I.

1. Cor. 2. 1. / 1. Petr 1. 3.

*PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti per volũtatem Dei, ſanctis omnib⁹ qui ſunt Epheſi: & fidelibus in Chriſto Ieſu, Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto. Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cæleſtibus in Chriſto: ſicut elegit nos in ipſo ante mũdi conſtitutionem, ut eſſemus ſancti & immaculati in conſpectu eius in charitate. Qui prædeſtinauit nos in adoptionẽ filiorum per Ieſum Chriſtũ in ipſum: ſecundũ propoſitum volũtatis ſuæ: in laudem gloriæ gratiæ ſuæ: in qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo: in quo habemus redemptionẽ per ſanguinem eius in remiſſionem peccatorum, ſecundum diuitias gratiæ eius, quæ ſuperabundauit in nobis in omni ſapientia & prudentia: ut notum faceret nobis ſacramẽtum voluntatis ſuæ, ſecundum beneplacitũ eius quod propoſuit in eo, in diſpẽſatione plenitudinis temporũ inſtaurare omnia in Chriſto, quæ in cælis & in terra ſunt in ipſo. In quo etiã nos ſorte vocati ſumus: prædeſtinati ſecundum propoſitum eius, qui operatur omnia ſecundum conſilium voluntatis ſuæ, ut ſimus in laudẽ gloriæ eius nos qui ante ſperauimus in Chriſto. In quo & vos cum audiſſetis verbum veritatis, Euangelium ſalutis veſtræ recepiſtis. In quo & credentes ſignati eſtis ſpiritu promiſſionis ſancto: q eſt * pignus hæreditatis noſtræ in redemptionem acquiſitionis in laudem gloriæ ipſius. Propterea & ego audiens fidem veſtrã quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos, non ceſſo gratias agens pro vobis: memoriam veſtri faciens in orationibus meis, ut Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater gloriæ det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis in agnitione eius illuminatos oculos cordis veſtri: ut ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius: & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis ei⁹ in ſanctis: & quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus ſecũdum operationem potentiæ virtutis eius, quã operatus eſt in Chriſto Ieſu, ſuſcitans illum à mortuis. Et conſtituens ad dexteram ſuam in cæleſtibus ſuper omnẽ principatum, & poteſtatem, & virtutem, & dominationem. Et omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo: ſed etiam in futuro: & omnia ſubiecit ſub pedibus eius. Et ipſum dedit caput ſupra omnem Eccleſiam, quæ eſt corpus ipſius*

De pœnit. dist. 4. Benedictus & c. vnde mo.

* arra

& ple-

& plenitudo eius: qui omnia in omnibus adimpletur.

PAulus &c. *Paulus Apostolus Christi Iesu:* quem Christus Iesus Apostolum gentibus consecrauit. Vnde apparet quod vobis Apostolus sit. Paulus, inquam, Apostolus Christi: non per meritum suum, sed *per* solā *voluntatem* & bonum placitū *Dei*. Sic & vos quod boni estis nō merito vestro, sed gratiæ Dei referatis. Paulus, inquā, Apostolus, per voluntatē Dei scribit *omnibus sanctis*.i. perfectiorib' qui in virtutibus sanciti sunt: Scribit etiam *fidelibus*.i. minus perfectis: qui tamen bene seruauerunt integritatē fidei: Fidelibus dico *in Christo Iesu*.i. qui fidem Christi Iesu custodiunt. Sāctis dico & fidelibus *qui sunt Ephesi*. Optat hoc Paulus. *Gratia* sit vobis perseuerans, qui non peccauistis: his qui saltem in venialibus lapsi sunt, sit gratia secundæ remissionis. Sit etiam vobis *pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo*, sicut sæpe expositum est. ¶ Vt ostendat omne beneficium esse ex misericordia Dei: in primis de beneficiis suis Deo gratias agit, dicens. *Benedictus sit Deus & pater Domini nostri Iesu Christi*, qui scilicet pater est Christi, nos autem fideles Christi: sic per Christum pater noster est. Benedictio nostra in Deo, nihil aliud est quam laudare & magnificare gloriam eius. Benedictio autem Dei in nobis exaltatio nostri est: & prouectus nostræ salutis. Hic nunc exequitur duas electiones Dei in nobis. *Primam* qua nos ab æterno tales futuros elegit. *Alteram* in tempore, quando nobis spiritum cooperātē nobis misericorditer infudit: & vt ipsius electionis completiones adiungit. Primum ponēs eā quæ tēpore vltima fit, in qua immortalitatem & impassibilitatem recuperaturi sumus. Hanc autē quia dignior est, proponit ei quę completur: vbi anima per misericordiam Dei ab onere peccatorum liberatur dicens: Benedictus sit Deus *qui benedixit*.i. exaltauit nos, ideo per præteritum quod futurum est designauit. vt ostenderet se adeo certum de

Duas electiones Dei in homine

A hac futura benedictione, quomodo aliquis cert' est de eo quod videt pręterisse. Ideò etiam sic ait: quia intellexit sanctos iam secūdum animas cōregnare Christo. *Benedixit nos Deus in omni benedictione.* Omni ideo, quia sufficiens: Benedictione dico *spirituali:* licet.n. secundum corpus fiat hęc benedictio: tamē est spiritualis: quia sicut spiritus hominis solo intuitu gloriæ Dei sustētabitur; sic corpus pabulo visionis Dei saturabitur. Benedictione dico habita iam quibusdā secūdum animas: & plene sanctis omnibus honorāda: nō in hac terra: sed

B *in cælestibus*: vt etiā dignitate loci benedictio hæc commēdabilior sit. Benedixit dico: sic *in Christo Iesu*.i. in operatione Christi Iesu, in quo pater omnia operatur. Ostensa impletione alterius electionis: subdit electionem qua secundū iustificationem animæ impletur hoc tempore: determinans prędictam impletionē esse ex misericordia Dei per electionē, de qua subdit dicēs. Sic nos Deus ex gratia benedixit: *sicut ex* sola gratia elegit nos

C *ante constitutionē mundi*. Vbi planum est nō præcessisse meritum hominis. *Elegit nos* dico *in ipso Christo* in quo omnia fecit vel in ipso permāsuros. Ad hoc elegit, *vt essemus sancti & immaculati:* sācti positione bonorū: immaculati emūdatione malorū. Essemus vtiq; tales *in cōspectu eius*.i. vt cōspiceremus eū solū & in nullo mundum attēderemus. Vel in cōspectu eius.i. quod ab eo conspiceremur. Elegit nos, dico, *in charitate*.i. in sola dilec-

D ctione. Dicta electione quæ hic completur secundum iustitiā animæ, subdit illā electionē cuius iā præposuit cōpletionem, dicens. Elegit nos vt essemus sancti: qui iam *prædestinauit*.i. præordinauit ab æterno. vel præparauit in tēpore *nos in adoptionē filiorū* habēdā. Noluit dicere immortalitatē, sed vt totum referret gratię Dei in adoptionem.i. in incorruptionē filiorum ex sola adoptione Dei nobis concessam. Adoptionem dico habendā *per Iesum Christum*. Nos dico venturos in ipsum: vt sicut ipse, sic & nos im-

mortales & impassibiles. Prædestinauit dico *secundum propositũ voluntatis suæ*.i.secundum voluntatẽ suam propositam. Propositam.i.sic ab æterno prçordinatã:vel propositã.i.oblatam omnibus saluandis:nisi culpa eorum impedierit. Prædestinauit, inquã, ex sola voluntate *in laudẽ gloriæ, gratiæ suæ*.i.ad hoc vt laudetur gratia sua,in qua gratia multiplex est gloria. Sunt .n quædã gratiæ Dei, vt ista tẽporalia quæ pie ministrat: in quibus non est gloriãdũ, sed in incorruptione multiplex est gloria. Et hoc dixisse debuerat, quia primũ incipit cõmuniter à benedictionibus,quæ fiũt publicè omnibus iustis. Dehinc descendit ad illas quæ fiunt Apostolis. Tertiò subdit de illis,quas Deus dedit Ephesijs. ❧ Posita duplici electione & dignioris completione præmissa: subdit completionem alterius,dicẽs. *In qua gratia gratificauit nos*.i. gratos nos fecit *in dilecto filio suo*,id est,in fide dilecti filij sui: quem quia diligit & nos filios filij sui diligit. *In quo filio habemus redemptionem*. Nec per vile precium: sed *per sanguinem filij* effusum. In quo etiam habemus *remissionem peccatorum*. Omnes habent redemptionem: quia precium sufficiens redemptioni omniũ si vellent datũ est. Sed hi soli habent remissionẽ, qui se dignos redẽptione Christi exhibuerunt. Habemus remissionem *secundũ diuitias eius*.i. secundum gratiã eius in hoc diuitem: quia & originalia & actualia: & siue pauca fuerint, siue multa, omnia sine differẽtiã remisit. Enumeratis beneficijs quæ sanctis fiunt in publico,ab hac communitate, descendit ad Apostolos,dicens. *Quæ gratia abũdauit in nobis* Apostolis: *super*.i.magis quã in cæteris.Et dignum fuit: quia ab his accepturi erant alij. Abundauit dico *in omni sapientia & prudentia*.Sapientiam de cognitione diuinorũ dicit.Prudẽtiam quasi prouidẽtiã.quia Paulus bene sciebat prouidere suis Ecclesijs. Omni,non quia omnia scirent: sed quia quicquid sibi necesse erat tã de diuinis, quã de humanis in prõptu habebãt. Ita supera-

A bundauit: *vt nobis* Apostolis *notũ faceret sacramentum*.i. secretum *voluntatis suæ*.i. ordinẽ redẽptionis humanæ. Sacramẽtum dicitur quasi secretum:eo quod non omnibus, sed paucis illud liceat aspicere. Notũ [illegible] sacramentum hoc.s. instaurare *secũdum bonũ placitum eius*,non secũdum meritũ hominis: quia nullum erat [illegible] bonum placitum *in eo* Christo *pro[illegible]suit*.i. præordinauit ab æterno. Vel proposuit i.palam exposuit Deus bonum placitum suum si velit. Proposuit dico *in dispensatione plenitudinis*

B *temporum*.i.in plenitudine temporũ. Tempus enim gratiæ, pleni[illegible] temporum dicitur. Vel quia omnia a[illegible] prædicta & expectata in eo per Christũ fuere completa. Vel pl[illegible]do finis & cõsummatio tempor[illegible] q[illegible] Deus ante tẽpus gratiæ præire[illegible]tuerat. Plenitudine dico con[illegible] pẽsata. Prius enim vol[illegible]t De[illegible] riri homines, quod libertate ar[illegible] & naturali lege nihil possen[illegible]. De[illegible] scriptam legem tradidit, per q[illegible] rum impotentes euadere pec[illegible]

C apparuerũt Er postquã h[illegible] mo[illegible] se cognouit impotente[illegible] apposuit Deus opport[illegible] cuius adiutorio posset hon[illegible] per se non poterat. [illegible] dico *omnia in Christo*.i. per C[illegible] *quæ in cælis sunt* imperfecta [illegible] sunt per peccatum co[illegible]pta. Ad [illegible]oc enim Deus fecit ho[illegible] & [illegible]eden[illegible]t, vt diminutionem angelorum rei[illegible]tegraret [illegible]aluato hon[illegible]ne. Ideo etia[illegible] Christus carne[illegible] accep[illegible]t, vt h[illegible]

D corruptum in peccat[illegible]s restaurare [illegible] iustitia. Sed hoc restaurare [illegible] modis accipi[illegible]r. Chri[illegible]us e[illegible] causa restaurationis angelorum [illegible] quantum ad eos necessitas. An[illegible]nim puri e[illegible]ant. licet qu[illegible]b[illegible]dam [illegible]cijs imminuti. Christus vero ca[illegible] & necessitas restaurationis homi[illegible]um Causa vt per eum reintegrare[illegible]p[illegible]sus angelorum Necessit[illegible]s[illegible]co [illegible] nisi restauraretur à christo, perd[illegible]us erat per peccatũ Instaurate dico [illegible] in terra sunt [illegible]ta *quæ in ipso* per[illegible] Nisi .n. in fide eius pe[illegible]nt, re-

stau-

...ura... o eoru m... erit. Vel aliter. A instaurare in Christo ea quæ in cælis sunt i. sanctos quorũ anima iã in cælis regnant cum Christo: & ea quæ in terra sunt: in ipso i. iustos qui si adhuc conuersatione tenẽtur in terra, puritate tamen vitę iam in ipso sunt. Dicerent Ephesij. Vos quidẽ Apostoli ad tantã altitudinẽ vocati estis, ad quã nos posse peruenire stultum esset saltem opinari. Ad hoc Paulus. *In quo* Christo *etiam nos* Apostoli *vocati sumus*: non merito nostro, nec dignitate generis. sed *sorte*. i. diuina electione. Sors dici ur d...ina electio: vt quãdo humanum iudicium deficit, confeiunt se homines ad electionẽ Dei. Non solum gratia vocati sumus: sed etiam *prædestinati*. i. præparati sumus *secundum propositum eius*. i. secundùm quod pietas eius de nobis propsuit. Eius dico: *qui* sicut hæc in nobis, sic *operatur omnia in* singulis *secũdum cõsiliũ voluntatis suæ*. i. secundũ volũtatẽ suã consilio & discretione agentem. Vel ita. Non solum vocat nos ex gratia, sed etiã qui omnia quæ post vocationẽ sequuntur: operatur in nobis secundũ consilium suæ volũtatis: sicut dictum est. Ideò vocati & prędestinati, *vt simus in laudem gloriæ eius*. vt digna laude glorificemus Deũ, q vult laudari à nobis. Nõ quod laus nostra quicquam conferat illi: sed vt habeat causam benefaciendi nobis. Simus dico *nos qui ante sperauimus* ... *Christo*. In tempore antẽ vos præcedimus, sed si vultis in gloria non præcedimus. Sed fortassis præcedentes nos: cum dona Dei in sola electione consistant nõ in genere. Vel in prio... ...re tẽporis. Nũc ab Apostolis descendens sum facit ad beneficia Dei, ipsis collata Ephesijs, dicens. *In quo* Christo *vos* vocati estis sicut nos: & prædestinati non ex merito vestro. sed *cum audissetis verbum veritatis*: quia ex sola gratia misit ad vos prædicatores. & vos interius inspiratos audire fecit. Nec solùm vocati, sed in quo Christo vos etiã credẽtes *signati estis*, vt appareatis de militia Christi, *Spiritu sancto* Spiritu dico *promissionis* id est, vel quem Deus nobis promisit, vel qui spiritus iam secundùm animam deificans nos: promittit nobis immortalitatem corporis in futuro. *Qui* spiritus *est pignus*. i. arra & principium habendæ *hæreditatis nostræ*, nobis promissæ in futura gloria. Signati estis *in redemptionem*. i. vt appareatis de his quos Christus redemit: Redemptionem dico *acquisitionis*. Per hanc enim & nos Deum acquirimus, & Deus nos acquisiuit. Vocati estis & signati & cætera *in laudem* B *gloriæ ipsius*. i. vt per vos laudetur gloria eius. Modo determinat intentionem suam dicens. Quia vocati credidistis, & Spiritu sancto signati estis: *Propterea ego* (& sancti qui mecũ sunt) *ago gratias pro vobis*. & agẽs gratias non cesso. Hic bene innuit, non esse torpendum illis securitate suæ iustitię. sed omni hora de incremento perfectionis laborandum. Ego, inquam, non cesso audiẽs fidem vestrã *quæ est in Christo Iesu*. Hoc ad minus perfectos respicit, de quibus in prin- C cipio ait, fidelibus in Christo Iesu. *Audiens* etiam *dilectionem vestrã* habitam *in omnes sanctos*. Hoc ad perfectiores respicit. De quibus ibidem ait, omnibus sanctis. *Non cesso gratias agens pro vobis, faciens memoriam vestri in orationibus meis*, pro habendis bonis. Quasi diceret. Sicut iam accepta bona intelligo esse ex gratia Dei sic sentio de omnibus quæ habituri estis. Facio memoriam vestri: *vt Deus Domini nostri Iesu Christi*, cuius secundum humanam naturam Deus est, & pater glorię eius. Christus enim D secundum deitatem quę in eo gloria est, Dei filius est. vt Deus & pater *det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis*: vt reuelate possitis intelligere mysteria Dei. Sapientię dico, & reuelationis habitæ *in agnitione eius*: vt Deum eiusque mysteria cognoscatis. Det etiam vobis *illuminatos oculos*: non dico corporis, sed *cordis vestri*. Tãgit hic stultum errorem quorundam (maximè gentilium) qui in primitiua fide, quia consueuerant idola sua, quæ habebant manu tra-

Sors diuina electio dicitur.

Laus quare à Deo requiritur.

ctare, putabant cœca mente Deum rē huiusmodi esse: quæ & oculis carnis videri, & manibus posset palpari. Det vobis illuminatos oculos: *vt sciatis quæ* i. quam digna res: & *quam* valens *sit spes*. Non tantùm res sperata: sed solummodo sperare beatum est. Quæ sit spes *vocationis eius* .i. rei ad quam vocamur: vel vocatorum.i. electorum eius. Et quę sint diuitię gloriæ hæreditatis eius.i. quam digna sit hæreditas eius: in qua sunt diuitiæ, id est, nulla pœnuria: sed omnis copia In qua etiam est gloria.i. permanens gaudium sine admixtione doloris. Hęreditatis dico distribuendę in quibuslibet sanctis. Et vt sciatis quæ sit *magnitudo virtutis* .i. virtus eius magna & incompræhensibilis. Et cùm hæc magnitudo futura sit per omnes sanctos, *supereminens* tamen futura *in nos* Apostolos: qui prius alijs credidimus. Et quod hanc virtutem Deus operetur in nos, probo per hoc: quia iam *est operatus eam in Christo*. Quod sic ait. Virtutem hanc futuram in nos affirmo secūdum operationem potentiæ virtutis eius.i. secūdum virtutem eius potentialiter operantem: quam virtutem operatus est in Christo. Et hāc virtutem exponit, approbans per hoc quod similiter & possit & operetur in nobis. Operatus est virtutem in Christo: *suscitans illum à mortuis*: per quod & nos suscitabit, & apparet quod possit. *Et illum*.s. Christum suscitatum *constituens ad dexteram*.i ad æqualitatem *suam in cœlestibus*, & ita quod *supra omnem principatum*, *& potestate & virtutem*, *& dominationem*. ☛ Hic quatuor ordines angelorum habemus: *& per hoc quod* sequitur *omne nomē*, intelligimus reliquos ordines. *Quod nomen nominatur*.i. nominabile est, *non solum in hoc seculo: sed etiam* quodcunq; nominabitur *in futuro*. Hoc ideo addidit, ne quis obijceret ei. Secundum hoc quod parū de angelis modo cognoscitis, concedo Christum supra poni illis: sed secundum hoc quod de illis in futuro plenius cognoscetis, caro Christi nō supraponetur illis. Cōtra

Sperare solummodo beatum est.

Quatuor Angelorum ordines hic distinctè à B. Paulo numerantur.

A hoc ait. Nō solum quod nom[en] naru[r] in hoc seculo: sed etiam supra om[ne] illud quod de angelis cognoscetur in futuro, cum suprapo suit omn[ia] & omnia supposuit ei. Quidam en[im] sunt suprapositi multis, qui licet [in]feriores, non tamen sunt subiecti e[is]. Vnde ait. *Omnia subiecit sub pedibus eius*.i. tam plena subiectione, vt [ea] qui pedibus substernitur. Vel sub pedibus.i. sub humanitate Christi omnia subiecit. Diceret ille: Et quod per hoc probas, si Christum suscitatum super omnia posuit: & omnia ipsi

B subiecit? Benè per hoc probo a[it] Paulus: *quod ipsum* Christum Deu[s dedit] *caput supra omnem Ecclesiam* q[uæ Ec]clesia *est corpus ipsius* Christi. [Et] patatis quod in capite gloriosi [sit] & in corpore remaneat ignom[in]io[sum]. Ecclesia est corpus, *& plenitudo* [eius] Christi: qui Christus per eā ad[imple]tur. Nisi enim iusti resuscitentur do vsque ad vltimum iustum, corp[us] Christi remanet imperfectum. Christus licet plenitudine Eccl[esiæ]

C *adimpleatur*, ipse tamen est *omnes* omnis perfectio: in *omnibus* .i. in singulis membris: quia nec ipsa membra possunt adimplere eum, nisi per ipsum.

CAP. II.

E*T vos** *cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquādo ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum* [*prin*]

D *cipē potestatis aeris huius spi[ritus] qui nunc operatur in filios diff[i]dentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus** *in desiderijs carnis nostræ facientes voluntatem carnis & cogitationum. Et eramus natura filij iræ, & cæteri. Deus autē qui diues est in misericordia propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos; & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati. Et resuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu. vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos*

in

[illegible] *Gratia enim saluati estis per fidem. & hoc non ex vobis. Dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura: creati in Christo Iesu in operibus bonis. quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus. Propter quod memores estote, quod aliquando vos qui gentes eratis in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta. Qui eratis illo in tempore sine Christo alienati à conuersatione Israel & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longe, facti estis propè: in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra: qui fecit vtraq. vnum, & medium parietem maceriæ soluēs inimicitias in carne sua. Legem mandatorum decretis euacuās: vt duos condat in semetipso in vno nouo homine faciens pacem: vt reconciliet ambos in vno corpore: Deo per crucē, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longe fuistis; & pacem his qui prope: quoniā per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Ergo iā non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei: superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarū: ipso summo angulari lapide Christo Iesu: in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino. In quo & vos coædificamini in * habitaculum Dei in Spiritu sancto.*

* taberna culum.

DIXIT superius Ephesios ex electione Dei vocatos. Spiritu S. signatos: seque pro eis orare: vt quod Deus piè cœpit in illis, quotidiano perficiat incremento. & postquam iàm dignos eos dixit in hac nouitate gratiæ, reducit eis ad memoriā priorem statum, quem habuerunt in peccatis. Vt memores immunditiæ suæ non audeant præsumere, nisi de [illegible] [illegible]: quasi merito suo aliquid non [illegible] habuerint. Iterū propter hoc commemorat eis statum infidelitatis vt cùm videant quod gratia Dei eos de iniustitia ad iustitiam traxerit, certum habeant quod & iam iusti la-

A borent. Deus qui illis iniustis contulit: multò amplius & libentius conferet iam iustificatis, si promereri voluerint. Litera sic iungitur. Nos Apostoli credidimus: & vos simillter credidistis. Vel ibi. Deus suscitauit Christum à mortuis: & vos similiter suscitauit à morte peccati. Vel cum verbo quod inferius sequitur, sic construere possumus. Christum dedit caput supra Ecclesiam. & vos conuiuificauit Christo. Quocunque tamen iungatur: ibi tamen pendet sentētia vbi ait. Christum dedit caput supra

B Ecclesiam, & vos dedit membra ipsius. *Vos*, inquam, *cum essetis mortui delictis & peccatis*. Mortui ideò, quia ita consepulti peccato, quod nulla vi humana poterant euadere laqueum peccati. Delicta vocat, quando quod Deus præcipit non faciendo deserimus. Peccata dicit actus illos, fornicari, furari, & huiusmodi. Peccatis dico vestris. i. quæ iam consuescendo in illis, quasi vestra propria feceratis. Quomodo in peccatis fuerint exequitur, dicens. *In quibus* peccatis vos *aliquando*. i. tempore infidelitatis, *ambu-*

Delict. & peccata sunt diuersa.

C *lastis*. i. de malo in peius præcipitabamini, *secundum sæculum mundi huius*. i. sequentes sæcularitatem, quæ nunquam de Deo, sed semper sollicita est de mūdanis. Et vt magis aggrauet peccatum, addit non solū secundum sæculum: sed etiā *secundum principem spirituum*. i. secundum diabolū qui princeps est, imperium habēs super cęteros malignos spiritus. Vel secundū principē spiritus, vt collectiuè accipiamus, quasi dæmoniorum. Vel secundum principem spirituum. i. aliorum dæmonum. Sicut. n. in bonis angelis quidam prælati sunt, quidam

D subditi. sic in malignis distinctiones eędem sunt: & tamen vnus solus omnibus prælatus esse creditur. Principem dico *potestatis aeris huius*. i. qui potestatem habet in hoc aëre: commouet enim plærumque ventos & turbines in aëre, quibus noceat hominibus, & fructibus terræ: vt ventus ille qui à regione deserti veniens, subruit domum. & filios Iob op-

Dæmon potestatem quandoq; habet in aere.

Ieb. 1.19 præsit ab eo, permissione tamen Dei creditur immissus. Quos malignos spiritus ideo in aëre conuersari Deus dispo[illegible]: quia si in terra cum hominibus essent, & fructus terræ corrumperent & homines ipsos intolerabiliter affligerent. Per hoc autem quod eos vocauit spiritus, vult curiosos reddere homines, vt prouidè agant: quia hostis qui imminet, inuisibilis est. Per hoc jterum quod in aëre esse dixit, de eodem nos admonet, quia insidiator propè est. *Qui princeps diabolus nunc*, quando vos gratia Dei ab eo liberauit, *operatur in filios diffidentiæ*.i. de quorum salute nos diffidimus. Spiritus enim significabat Paulo, in quibus laborare deberet, & in quibus non: sciens cor eorum impœnitens. Vel in filios diffidentiæ, qui diffidunt de salute: audientes enim quod resurrecturi sint cœlum ascensuri, stultum hoc iudicant: & ideo nolunt conuerti. Et cum de tantis peccatis gratia Dei ad iustitiam vos traxerit, videte ne vnquam præsumentes: gratiæ Dei detrahatis. Quod ad augmētū perfectionis peruenire possint ex seqnētibus indicat, quasi respondendo obijcientibus sibi Ephesijs. Nobis tanto onere peccati prius depreſsis, non licet sperare de aliqua perfectione, sed sufficit si aliquo modo possimus saluari. Ad hoc Paulus remouendum se & Apostolos parificat illis: quia ante fidem similiter fuerūt in peccatis, tamen dissimili modo sicut indicabunt sequētia. Vnde sic ait. *In quibus* peccatis *etiam nos* Apostoli, sicut vos Ephesij omnes (etiam Petrus) *aliquando*.i. ante fidem, *cōuersati sumus*. Vere in peccatis: nam *in desiderijs carnis nostræ*: vel quod caro suggerebat, desiderāremus. Nec solum in desiderijs, sed etiam *facientes* opere *voluntatem carnis*: sicut comedere ad superfluitatem, & luxuriari. Facientes etiam voluntatem *cog[illegible]tionum*, in quibus nō ita caro delectatur, vt laborare de gloria mundi. Vel dictante auaritia multa pati pro congregandis multis. Nec tantum in actualibus istis: sed et-

A iam *eramus* nos Iu[illegible] ad vindictam tolerand[illegible] est, propter originale nos Iudæi [illegible] & cæteri: licet tunc falso opinar[illegible] per circuncisionem mundari à [illegible] cato Adæ. Ira Dei nihil aliud est [illegible] vindicta. Si continuemus, vel ad [illegible] quod ait Nos credidimus: & vo[illegible] didistis. Vel ad illud. Suscitans C[illegible] stum & vos suscitauit: tunc hic [illegible] versus erit. Si autem inferius a[illegible] lud, conuiuificauit, porrigatur [illegible] structio, nondum finitur ve[illegible] B dicendo. Cùm essetis mortui, c[illegible] uificauit vos Christo. Deus au[illegible] fuit qui conuiuificauit. Vel ibi [illegible] est, versus sic continuabimus. [illegible] quidem eramus in peccatis [illegible] *qui diues est* & copiosus *in m[illegible] dia*: misericordia enim eius super omnia opera eius. Deus [illegible] *pter charitatem suam nimiam*.i. id est incomprehensibilem *qua* charitate *dilexit nos*. Putarent illi. Dilex[illegible] iustificatos, sed non quod d[illegible] quos in peccato. Ad hoc Paulus. Di- C lexit dico etiam *cum e[illegible]mus mortui peccatis*. Ne videatur a[illegible]dū [illegible] Deus diligere dicitur homi[illegible] peccatis; creaturam enim [illegible] que semper diligit, sed m[illegible] quod in ea est, odit. Deus, i[illegible], quia dilexit nos *con[illegible]*.i. [illegible]re *nos* fecit per iustitiam ani[illegible], [illegible]*sto*.i. ad similitudinem Chr[illegible] quod sicut ille iustus, sic & nos [illegible] *cuius*, scilicet, Dei vt nos, sic etiam vos *estis saluati*.i. conuiui[illegible]cati per iustitiam animæ. Vel si pendeat [illegible] D constructio, vt dicamus con[illegible]uit nos & vos Christo: tunc dicemus cuius gratia estis saluati de futura [illegible] uatione. Cōuiuificauit nos prim[illegible] surrectione animæ: *conresu[illegible]* etiam secunda corporum resurrectione. Propter certitudinem q[illegible] habet, quod futuru est si[illegible] præteritum. *Et* nos conresu[illegible] Christo *fecit consedere*, vt iā in q[illegible] regnaturos. Consedere dico Chri[illegible] *in cælestibus* vt hæc beatitudo commendabilior sit etiam ex loco. Consedere dico Christo *in Christo I[illegible]* &

cum eo & per eum: ideo conuiuificauit, & resuscitatos consedere fecit: *vt per hoc ostenderet in saeculis superuenientibus* his .i. fututis *diuitias gratiae suae* .i. diuitem gratiam suam *abundantem in nobis*. Gratiae dico factae *in bonitate* .i. ex solo beneplacito suo, quia ad prometendum gratiam nullum praecessit meritum. Bonitate dico facta *super nos* .i. quae nos superauit: quia tāta est, quod nec eam intellectus noster capere sufficit. Et haec omnia dico *in Christo Iesu*: In ipso enim, & per ipsum, haec omnia in nobis operatur Deus · ideò voluit Deus haec nota fieri his qui erant futuri, vt intelligeret homo quanta (si vellet) sperare posset de bonitate Dei. Modo ponit illud, quod meritum videtur hominis .i. fidem: & meritum nō esse ostendit. Verè in bonitate · *nam vos per gratiam saluati*, id est, iustificati estis. Concedo etiam vt apponas *per fidem*: etenim, id est, fides non est ex vobis prometentibus vt fidem habeatis. Vere fides *nō est ex vobis*, nam est donum Dei: & non ex operibus vestris. Et ideò Deus omnia ex gratia, & nihil ex operibus esse voluit, *vt non glorietur aliquis*. Videns enim angeli casum & hominis fuisse ex superbia, multum praecauere voluit homini à superbia. Et sicut fides ex dono Dei, sic opera quae fidem sequuntur per gratiam Dei. Benè dico, vt ne quis glorietur in fide: nam etiam in operibus quae sequuntur fidem, non reliquit Deus homini vnde posset gloriari. Quod sic ait. *Nos sumus factura ipsius* Dei, cùm nihil in bono essemus *creati in Christo*, id est, per Christum Iesum *in bonis operibus: quae opera praeparauit nobis Deus, vt in illis ambulemus*, per eum proficiamus & crescamus. Vel factura sit ablatiuus: ita factura, id est, per facturam Dei sumus creati in Christo. Nihil ibi mutatur. Quod supra ait. Nos fuimus in peccatis sicut vos, modo determinat dicens Iudaeos non tam grauiter peccasse, sicut gentiles: sed licet ante fidem etiam viles Iudaei abominarētur gentiles; Deus tamen sine discretione personarum parificauit eos: non illis qui prius improperabant eis, sed sanctis ac perfectis. Et per hoc probat eos & gratiae Dei multum obnoxios: & quod de incremento iustitiae, securè (si volunt) possunt laborare, dicens. *Propter quod*, vt ne quis vestrum glorietur, *estote memores quod aliquando tempore* infidelitatis *vos gentes* .i. tales quales in peccato geniti eratis *in carne* .i. in operibus carnis. Vos dico *qui praeputium* .i. ipsa immunditia *dicebamini ab ea circuncisione* .i. à Iudaeis, quae dicitur circuncisio, id est, ipsa munditia. Et nihil est: quia haec circuncisio in carne erat non in corde. *Facta* etiam *manu* cuiuscunque, non per Spiritum sanctum. Memores etiam estote: quia *illo tempore* infidelitatis *eratis sine Christo*: quia Christus non promittebatur vobis. Eratis *& alienati à conuersatione Israel* .i. Iudaici populi: non enim tunc cōuersabantur vobis. Vel si fortè cum eis conuersabamini, vt proseliti; eratis *hospites testamentorum*, id est, instabiles .i. modo euntes: modo redeuntes ad legem ducebamini. Testamentorum ideò pluraliter dicit: quia Moyses suum, Esaias suum, & quilibet propheta suum habebat testamentum. Eratis etiam tunc *nō habentes spem promissionis* factae ad Abraham: nec enim licebat tunc gentibus sperare salutem: & eratis *sine Deo*, idola adorantes. Vos dico *in hoc mundo* .i. his mundanis adhaerentes. Olim sic eratis: *sed nunc vos*, qui aliquando eratis longè à Deo & à Iudaeis, *facti estis prope*: vtrique *in Christo Iesu*, id est, per Christum Iesum. Et quomodo per Christum determinat. *In sanguine*, id est, per effusionem sanguinis *Christi*. Probat de vtroque: sed de Iudaeis primum, dicens. Verè facti estis propè Iudaeos: *quia ipse* Deus *est pax nostra* .i. pacificauit nos simul, gentiles & Iudaeos: *qui* Deus *facit vtraque* .i. Iudaeum & gentilem *vnum* per vnitatem fidei: & morum, & sacrificij. Vnum autem hoc modo: *soluens parietem medium*, id est, qui in medio positus, alterum separabat ab altero.

Fides est donum Dei.

Iudaei non tam grauiter peccauerunt sicut gentiles

Testamentum suum habuit quilibet propheta.

Hic,

Hic paries fuit ex parte Iudæorũ, obseruationes eorũ ex parte gẽtilium. cultus idolorum. Et hunc parietẽ eorum soluit, dum idololatriam & ritus Iudaicos euacuauit. Parietem dico *maceriæ*. Maceria dicitur secũdum quosdam, paries firmiter compactus & connexus. Hic paries erat maceriæ .i. fortis: & ad destruendum difficilis: quia Iudæi authoritate legis & prophetarum, ritus suos tuebantur. Gentes autem per philosophiã, suum (in quo malè cõsueuerant) defendebãt. Vel dicitur maceria congeries lapidum sine cœmento congregata. Sic ille paries fuit maceriæ, id est, debilis, & Christo leuis ad diruendum: vt sicca congregatio lapidũ, & soluto medio pariete, *soluit in carne sua* quã assumpsit *inimicitias* vtriusque populi. Destructis enim ritibus Iudæi & gentilis, iam non erat vnde inimicarentur sibi. Quomodo soluerit inimicitias ostendit in parte Iudęorum, quorũ ratio magis oppugnabat: sed quia gentibus nulla ratio erat, de his nihil subdidit. Soluens inimicitias, quia *euacuans legem* carnalium *mandatorum: decretis* .i. datis mandatis ex discretione inuentis: ideò euacuãs hinc legem inde idolum: *vt duos*, id est, Iudæum & gentilem *condat vtrumque in semetipso*: & quia in se cõdere posset adhuc diuisos addit. Condat, inquam, *faciens pacem* .i. pacificans eos sibi vicissim. Et in quo pacem fecerit, subdit. Faciens pacem dico *in se vno nouo homine*. Nouo, quia homo gratiæ: ideò nouo: quia si esset legalis, oppositus esset gentili: si iterum gentilis, oppositus esset Iudæo. & neuter consentiret inimico suo. Probauit quod gẽtilis sit propè Iudæum: probat eundem esse propè Deum, dicens. Et ideò soluens inimicitias *vt reconciliet Deo ambos*, id est, Iudæum & gentilem copulatos *in vno corpore*, id est, in Ecclesia. Reconciliationis modum subdit. Reconciliet dico, *interficiens* ipse Christus *in semetipso inimicitias* quæ erant inter Deum & hominem. Ita *in semetipso* quod per crucem, id est, per mortem crucis.

Maceria quid dicitur.

A ¶ Hæc autem omnia parum prodessent, nisi prædicata forent: ideò addit. *Et* ipse Christus *veniens* in carnem, *euangelizauit* per Apostolos *pacem* ad Deum restitutam *vobis* gentibus, *qui longè fuistis* à Deo: quia sine Christo & sine Deo in hoc mundo eratis. Euangelizauit *etiam* pacem *his*, id est, Iudæis *qui propè erant*: quia Deum colebant. Hoc prædicare fecit: *quoniam per ipsum* Christum ambo & Iudæus & gentilis, *habemus accessum ad patrem* Deum: non ambo positi *in vno spiritu* fidei: cùm hic prius esset B in spiritu legis, hic in spiritu idoli. Et quia ambo in eodem spiritu positi accessum habemus ad Deum: ergo vos gentiles Ephesij *iam non estis hospites* testamentorum sicut illi improperabant. *Et* iam non estis *aduenæ*, id est, non vltra vocamini Proseliti: quia licet tunc stabiles essent in lege, semper tamen dicebantur aduentitij. Non estis hospites, *sed estis conciues*. Nec eorum qui vobis improperabant, sed *sanctorum*, id est, quorumlibet perfectorum. *Et* non estis aduenæ, sed *domestici*, id est, na- C turales de domo. Nec eorum, sed domestici *Dei*. Vos dico *superædificati* hodie pietas: cras super hanc ædificabitur humilitas. Et sic superædificati *super fundamentum*, id est, doctrinam *Apostolorum & Prophetarum*: quorum doctrina, fundata est Ecclesia. Vel super fundamentum, id est, Christum: super quem Apostoli & Prophetæ fundati sunt. Aedificati *ipso* dico *Christo Iesu* existente *lapide*: propter firmitudinem *summo*, id est consummante iustitiam vestram *an*- D *gulari*, id est, vtrumque populum Iudeum & gentilem in se connectente. Lapis iste vbi ad literam fuerit, certum non habemus: fuisse tamen credimus, quod donec in cõsummatione vtriusq; parietis non idoneè poni potuit: sed in summo mirabili conuenientia vtrumque parietem coagulauit. Hic lapis significauit Christum, Iudæum, & gentilem in perfectione fidei copulantem. Qui Christus sicut est summus consummator

iustitiæ:

iustitiæ: sic est & principium iustitiæ. A Quod sic ait. *In quo* lapide *omnis ædificatio constructa* per fidem, *crescit* per operationem, *in templum sanctum*: vt sit homo templum in quo habiter Deus. Sanctum dico *in Domino* .i. per Dominum. *In quo etiam* lapide Christo *vos* gentes *coædificamini* cũ Iudæis *in habitaculum* .i. ad hoc vt siris habitaculum *Dei*. Coædificamini dico *in Spiritu sancto*, id est, per Spiritum sanctum, purificantem vos Deo.

CAP. III.

B H VIVS *rei gratia, ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis gentibus: si tamẽ audistis dispẽsationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis. Quoniã* Sup 1.19. *secũdum reuelationem notum mihi factum est Sacramentum, sicut supra scripsi in breui: prout potestis legentes intel-* * alias mysterio. *ligere prudẽtiam meam in * ministerio Christi: quod alijs generationibus non est agnitum filijs hominum: sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius, & Prophetis in spiritu esse gentes cohæredes, & concorporales, & comparticipes* C *promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium: cuius factus sum minister se-* Col. 1. vers. 25. *cundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi, secundum operationem virtutis eius. Mihi enim omniũ sanctorum minimo data est gratia hæc, in gẽtibus euãgelizare inuestigabiles diuitias Christi: & illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creauit: vt innotescat* * alias principibus. *principatibus * & potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam, multiformis sapiẽtia Dei: secundum præfinitionem sæculorum quam fecit in Christo Iesu Domino* D *nostro. In quo habemus fiduciam & accessum in confidẽtia per fidem eius. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrẽ Domini nostri Iesu Christi: ex quo omnis paternitas in cœlis, & in terra nominatur: vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtutem cor-* A *roborari per spiritum eius in interiore homine, habitare Christum per fidem in cordibus vestris: in charitate radicati & fundati: vt possitis comprehendere cũ omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum. Scire etiam supereminentẽ scientiæ charitatem Christi; vt impleamini in omnẽ plenitudinem Dei. Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus, aut intelligimus secũdum virtutem quæ operatur in nobis: ipsi gloria in Ecclesia & in Christo Iesu: in omnes generationes sæculi sæculorum. Amen.*

B VT magis obnoxios reddat gratiæ Dei, dicit quod Deus fecerit eũ Apostolum propter illos. Vinctus est etiam pro eisdem. Reuelauit etiã ei Deus mysteria sua propter eorum vtilitatẽ. Vos coædeficamini in Christo: & *gratia huius rei* vt & vos coædificemini. *Ego Paulus vinctus Iesu Christi*, quem afflictum non oportet contristari. Vinctus vtiq; *pro vobis gentibus*. Si enim saluti vestræ nõ prædicarem, nequaquam in vinculis essem. Pro vobis dico: ita *tamen si audistis di-* C *spensationem gratiæ Dei*: i. gratiam, scilicet, Apostolatum ex gratia Dei mihi traditum. Gratiam dico dispensatam à Deo: quia Deus bene dispensauit apud se, quare me Apostolũ constituit. Vel quã gratiam ego dispenso vobis & cæteris Ecclesijs. Si, inquam, audistis gratiam, *quæ data est mihi in vobis* .i. sicut verè credidistis me esse Apostolũ vobis; ita verè credite me esse vinctum pro vobis. Gratia vtiq; hæc data est mihi: *quoniam sacramentum* .i. secretum Dei, *factum est mihi notum secundum reuelationem*, id est, ita vt reuelatè sciam inde loqui. No- D tum factum est dico, sicut *supra scripsi vobis in breui* sermone: vbi ait. Ipse est pax nostra: & est vera, vsque ad: Ergo non estis hospites. Ita scripsi *prout* benè *potestis intelligere*. Potestis vtique *legentes*, id est, si attentè perlegitis illud. Intelligere dico non tantùm sacramentum: sed etiam potestis intelligere *prudentiam meam*, habitam *in mysterio*. Idem est

quod in sacramento *Christi*: quia & mysterium noui: & prudenter aperire scio, *quod* mysterium *non est cognitum filijs hominum in alijs generationibus*.i.in alijs ætatibus. Vel si aliquibus non ita cognitum, *sicut nunc reuelatũ est sanctis Apostolis eius*: nec in hoc videar gloriari: quia reuelatum est in Spiritu sancto *etiam prophetis* .i. quibuslibet illuminatis sensu hoc mysterium, scilicet, *gentes esse coheredes* Iudæis in futura ætate: & hic esse *concorporales* .i. in eodem corpore Christi .i. in Ecclesia esse etiam *comparticipes promißionis* factæ ad Abrahã. Coheredes dico concorporales cõparticipes esse *in Christo Iesu*: qui fecit vtraq; vnum esse sic *in Christo*: & hoc *per Euangelium*: prædicatione cuius ad fidem veniunt. Quod Euãgelium non est meum, sed *cuius* Euãgelij *factus sum minister*. Nec hoc ex merito meo, sed *secundum donum gratiæ Dei*: quam gratiam iterum nõ promerui vt haberem, sed *quæ data est mihi secũdum operationem virtutis* eius: quia virtus eius operata est multa per meã infirmitatem. Data est mihi. Et cui mihi? Mihi vtiq; *minimo omnium sanctorum*. Data est gratia hæc, scilicet, *euangelizare in gentibus diuitias Christi inuestigabiles* .i. incomprehensibiles. Datum est etiam mihi *illuminare omnes* de hoc: quæ .i. *quam* digna *sit dispensatio* .i. impletio *sacramenti absconditi à* prioribus *sæculis*. *In Deo* tamen .i. in notitia Dei existentis: qui Deus ignorare non potuit: *quia omnia creauit*. Ideò euangelizare, illuminare, *vt* sapientia Dei per Ecclesiam quæ in prædicatione nostra constituitur, Sapientia, inquam, Dei per hoc *innotescat principibus & potestatibus* .i. ordinibus angelorum, existentibus *in cælestibus*. Angeli enim nesciẽtes saluationẽ hominum, mirantur & laudant Deum: cum per prædicationem Apostolorum: visa conuersione intelligãt saluationem eorum. *Sapientia Dei multiformis*: quia hunc lenitate sermonis, hunc asperitate infirmitatis cõuertit: in diuerso modo in diuersis. Multiformis dico, ostensa *se-*

Sapientia Dei quali ter est multiformis.

A *cundum præfinitionem sæculorum* .i. in sæculis à Deo ordinante præfinitis. *Quam* præfinitionem .i. hoc quod in sæculis se facturum præfinierat, *fecit* .i. compleuit *in Christo Iesu Domino nostro*: *in quo* .i. per quem Christum, *habemus fiduciam* accedẽdi ad Deum. Nec solum fiduciam, sed etiam habemus *accessum ad Deum*: non timentes repulsionem: sed *in confidentia* .i. de introductione confidentes. Confidentia dico habita *per fidem eius*, scilicet, Christi, cui & in quẽ credimus.

B Commemorauit se propter vtilitatẽ eorum consecratum à Deo Apostolum. Vinctum etiam se propter eos, reuelata sibi esse mysteria Dei ad instruẽdum cos. *Propter quod*, quia hæc omnia facta sunt propter vos: quia etiã accessum habetis ad Deum per fidẽ Christi nobiscum. Propter hoc nõn modo precor, sed quasi rem debitam *peto*: & à vobis exigo, *ne deficiatis in tribulationibus meis*. Ideò per hãc exhortationem vult eos præmunire Paulus: quia dubitabat ne fortè

C tribulatione & afflictione magistri contemptui haberẽt, quod ab eo qui cõtemptibiliter tractabatur didicissent. Tribulationibus dico meis, habitis *pro vobis*. Ideò enim Deus me permittit affligi: vt qualis vestra sit fides in tentatione mea apparere faciat. Deus enim Abraham, & quoslibet alios nõ ideò tentauit, quod quid futurum esset ignoraret: sed vt fidem eorum probabilem indicaret mundo, *quæ* tribulatio *est gloria vestra*. Si enim à tribulatione mea vires boni

Tribulationes quare quibusdam a Deo inferuntur.

D operis sumitis, tunc digni estis gloria. Si autem propter me tribulatum deficitis, ignominia digni estis. *Et gratia huius rei* .i. ne deficiatis: quia hæc res grata est mihi, vos, scilicet, non deficere: ideò *flecto genua*. Sicut per genu erigitur corpus, & humiliatur; ita per genu erectum & flexum, elatio mentis & humiliatio accipitur. Paulus vtiq; genua carnis flectebat, vt humilitatem spiritus innueret. Flecto genua *ad patrem Domini nostri Iesu Christi*: qui & pater nobis est cum simus filij Christi, cuius pater

est.

est. *Ex quo* patre .i. ex institutione & exemplo cuius est nobis *omnis paternitas*.i. sunt nobis omnes patres: *quos vel in cœlis* habemus angelos prouisores nobis. *Vel* quos habemus *in terra*, vt Episcopos, & quoslibet Ecclesiæ patres. *Paternitas* non ita simpliciter est: sed *nominatur* .i. quicunque nominabiles dignitate virtutũ sunt nobis patres. Vel ita. Paternitas nominatur .i. ij prouisores nostri patres dicuntur solo nomine .i. nuncupatiuè tantum, non substantialiter quod Deus solus est. Flecto genua ad Deũ: *vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ*.i. abundanter & gloriosè, scilicet, cum potentia. Det dico *virtute corroborari* .i. vt vos corroborati sitis in bono. Et hanc virtutem in vobis nõ vestram esse credatis: sed *per spiritum eius*: vt gratiæ Dei omnia ascribatis. Det dico virtutem non exterius, sed *in interiore homine*. Ideò Deus virtutem iustitię in anima ordinauit: quia si esset in corpore quod omni aduersitati expositum est, sicut corpus, tam cito deficeret virtus quæ longè melius sedet in anima: de quo ait Chri-

Mat. 10. 28. stus. Postquam occiderint corpus, animæ non habent quid faciant, vt det vobis spiritum: & vt det vobis *habitare Christum in cordibus vestris*: non quod ibi corporaliter sedeat: sed *per fidem*. Licet vbi spiritus, ibi Christus: tamen neutrum est superfluum: quia spiritus per dilectionem, Christus per fidem. Flecto genua ideò vt vos *radicati & fundati in charitate*. A similitudine arboris in altum radicatæ: & ex abundantia humorum, quibus in alto radices abundant copiosè fructificantis. ait, Radicati, id est, fructificantes in charitate: & fundati .i. super fundamentum in quo firma sit & crescat ædificatio domus Dei. *Vt* vos, inquam, radicati & fundati *possitis comprehendere*, intellectu & vtilitate *cum omnibus sanctis*.i. sicut comprehendunt omnes sancti, *quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum*. Latitudo, à dextera in

Crucis partes quid repræsentant. sinistram, crucis Christi, amplitudinem dilectionis significauit: qua etiam pro inimicis orauit. Longitudo crucis à capite in pedes perseuerantiam dilectionis significauit: quia cum dilexisset suos, in finem dilexit eos. Sublimitas crucis .i. pars illa quæ

Ioan. 13. vers. 1. supereminebat capiti: in qua Pilatus titulum scripsit, respectum diuinum significauit: vt innueret Christus, se non amore mundi pati, sed vt faceret voluntatem patris sui, qui est in cœlis. Profundum dicta est pars illa crucis, quæ in terra fixa fuit: quod profundum designat occultam gratiam Dei: quã fine meritò bona multiplicat suis eisdem nescientibus, quare sic faciat. Hæc tamen in ipsis Intelligimus, sic exponendo. Possitis comprehendere quæ sit latitudo, id est, quam latos oporteat vos esse in charitate: vt etiam benè faciatis his qui vos oderint. Et longitudo, id est, quam longos & perdurantes in dilectione oporteat vos esse: vt etiam si expedit non formidetis mori pro Deo vel proximo. Et quæ sit sublimitas: quomodo superno respectu, non respectu mundi quælibet bona faciatis. Et quod sit profundum .i. occulta gratia Dei in vobis, qua vos sine merito iustificauit: & prouehit vt *etiam possitis scire charitatem Christi*, id est, quomodo Christus vos dilexerit. Charitatem dico *supereminẽtem* omni *scientiæ*. Nulla enim scientia comprahendere sufficit, quanta sit charitas Christi. Vel ita. Possitis scire charitatem scientiæ Christi, secundùm scientiam. Ignorantes enim plerumque diligimus sed si cognitionem rei quã diligimus habeamus, multò magis in bonitate rei cognitæ diligenda accendimur. Ideò ait charitatẽ scientiæ *Christi*.i. secundum scientiam de Christo habitam. Charitatem scientiæ dico supereminentem charitati ignorantiæ. Bonum quod ignoratur minus diligitur. Possitis comprehendere & scire: ideò *vt impleamini* eundo *in omnem*.i. in omnium bonorum *plenitudinem Dei* .i. ex Deo habitam. Ego flecto genua vt vos possitis comprehendere & scire. *Ipse autem Deus potens est facere omnia quæcunque* op-

Charitas Christi est incomprehensibilis.

Bonũ quod ignoratur minus diligitur.

portuna sunt. Facere dico *abundanter supra quam petimus, aut supra quam intelligimus*. Nemo enim hominum auderet hoc petere à Deo vt filium suũ Deum, hominem faceret: quod tamen fecit. Nemo etiam intelligere posset quo ordine pietatis hominem perditum restaurauit: & innumera bona quæ facit: & ideò benè ait, supra quam petimus, aut intelligimus. Et quod tanta potens sit facere probare possumus: eundo *secundum virtutem, quæ* virtus eius *operatur in nobis*: quia si considerantur ea quæ nobis contulit potestas miraculorum, & multa alia. Per hæc planè colligimus, quod ex voluntate potens sit de cætero consummare omnia in nobis. Ei autem qui sic potens est facere, *ipsi* soli non humanæ virtuti, sit *gloria in Ecclesia*, id est, in consideratione bonorum, quæ confert Ecclesiæ, & etiam *in Christo Iesu*: quia nec ipsi Christo secundum hominem de bonis quæ gessit gloria debetur, sed Deo. Gloria dico permanens *in omnes generationes*. Ab Abel enim primo iusto nulla præterijt generatio, quæ non haberet aliquos in quibus gloriaretur Deus. Generationes dico *sæculi* à principio vsque ad finem. Sæculi dico *sæculorum*: in quo multa sęcula continentur: Ipsi gloria. *Amen*: pro certo ita est.

Deus à principio mundi semper habuit aliquos in quibus gloriaretur.

CAP. IV.

1. Cor. 7. 10

OBSECRO *itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati estis, cum omni humilitate & mansuetudine: cum patientia supportantes inuicem in charitate. Solliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis. Vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma. Vnus Deus, & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter* A *quod dicit. Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus. Quod autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ. Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cælos vt adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos: quosdam autem Prophetas. Alios verò euãgelistas. Alios autem pastores & doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei: in virum perfectum,* B *in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ, in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris. Veritatem autem facientes in charitate crescamus in illo per omnia qui est caput Christus, ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusq; mẽbri augmentum corporis facit, in ædificationem sui in charitate. Hoc igitur dico & testificor in Domino, vt iam nõ am-* C *buletis, sicut & gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratũ habentes intellectum: alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatẽ cordis ipsorum: qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritiam. Vos autẽ non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu. Deponite * vos secundum pristinam cõuersationem veterẽ hominem qui corrumpitur, secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, &* D *induite nouum hominem qui secundum Deũ creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. Propter quod deponentes mẽdacium, loquimini veritatẽ vnusquisq; cum proximo suo, quoniã sumus inuicẽ mẽbra. Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessita-*

tem

Marginal notes (left): Rom 12. 10 · 1. Cor. 12. · 95. dist. esto. · 1. q. 1. In quibus & ca. hanc regulam. · De conse. di. 4. itaq; · 2. Cor. 10. 13

Marginal notes (right): Psal. 67. 19. · Ioan. 3. · De hære. cũ ex iniunct. & ca. sicut in vno. · 1. Cor. 12. · 12. dist. de his. · Rom. 2. 9. · * alias deponere. · De conse. dist 4. ca. 1 · Rom 6. · Colos. 3 8. · Hebr. 12. · 1. Pet. 2. 1. · De conf. di. 4. quisquis & cap. illud post princi. · De pæ. dist 2. quomodo reuocari. · De aposta. quidam.

b.2.16. *tem patients. Omnis sermo malus ex ore*
salm.4.5. *vestro non procedat: sed si quis bonus est*
b.4.7. *ad ædificationem fidei, vt det gratiam*
Pet 4. *audientibus. Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis, cum omni malitia.*
Colos.3.12. *Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.*

POstquam admonuit eos diuersis modis ne intumescerent de bonis gratiæ Dei, neué torperent, sed semper de proficiendo in melius vigilarent, quæ vtraque admonitio videtur versari circa magis perfectos, transit ad moralem instructionem: quæ magis pertinere videtur ad minus perfectos. Prius instruens omnes in communi. Dehinc conditiones sexus & ætates diuisim. Litera sic iungitur. Quia Deus potens est facere vobis supra quam petimus aut intelligimus. *Itaque obsecro*, id est, per omnia sacra *vos* adiuro, *ego vinctus in Domino*, id est, propter Dominum, quem in vinculis offendere non est minima culpa. Obsecro, inquam, *vt ambuletis* per gradus virtutum *dignè, vocatione qua vocati estis*. Non enim vocati estis ad complenda desideria carnis: sed vt secundum spiritum carnem mortificetis, scilicet, ambuletis *cum omni humilitate*, & In animo habita, & foris ostensa. Culpa enim est intus esse humilem: & foris simulare superbiam, cum sic de se occasionem tribuat maledicendi: & occultetur virtus cuius imitatione potuit instrui proximus. Foris autem humilem, intus esse superbum, nulli dubium quin sit culpabile in omni humilitate, *& in omni mansuetudine:* vt tractabilis sit ad omnes & affabilis: *& cum* omni *patientia* seruata in quibuslibet aduersis, *supportantes inuicem* alter alterum si molestiam intulit ei. Vel supportantes .i. compatiendo proximo si fortè lapsus fuerit: eumque adiuuando oratione, & ieiunio. Supportantes dico *in charitate*, non in expectatione vindictæ. Vos dico solliciti seruare vnitatem in vobis, vt sit apud vos idem velle, idem nolle. *Vnitatem* dico *spiritus* .i. quam dictat Spiritus sanctus *seruare eam* in *vinculo pacis:* quæ pax exterius seruata vinculum est, & nutrimentum spiritualis vnitatis. Et vt hanc vnitatem seruetis, *estote vnum corpus*.i. vnum in operatione. Et estote *vnus spiritus* .i. vnum in voluntate. Ita sitis vnum corpore & spiritu, *sicut* res illa ad quam *vocati estis* vna est. Quod sic ait. Vos estis vocati *in vna spe* .i. ad vnam rem speratam. Spe dico *vocationis vestræ* .i. qua digna est vestra vocatio. Iterum debetis esse vnum corpus, & vnus spiritus: quia *Dominus vnus* vobis dominatur: & *fides* vestra *vna* est, & indifferens: & *baptisma* vestrum *vnum* est, omnes æquè iustificans: non secundùm quod quidam dicũt, secundùm merita diuersorum baptizantium dignius vel indignius. Et est *vnus Deus* .i. creator omnium: & vnus *pater omnium*, qui vos secundum dilectionem filiorum gubernat. *Qui* Dominus Deus pater dominando, creando, diligendo, *est super omnes* potestate. Est etiam *per omnia* loca: nec vllatenus ab eo licet effugere. Qui si ita communiter est super omnes & per omnia, tamen in omnibus electis est familiarius, dando gratias suas. ¶ Hic potest intelligi trinitas. Super omnes pater. Per omnia filius. In nobis amor patris & filij .i. Spiritus S. Quia dixerat sumus vnũ corpus, vnus spiritus, vnus est nobis Dominus, vna fides. Ne per hoc malè opinarentur omnes æqualiter esse in hac noua gratia; vt nemo prælatus, nemo subditus, nemo seruus, nemo Dominus: determinat hoc dicens. Licet vnum simus, vnumque Deum, & vnam fidem habeamus: tamẽ *vnicuique nostrum data est gratia* Dei, non eadem omnibus, sed *secundum mensuram donationis*.i. donatoris *Christi*. *Gratia data est vnicuique nostrum.* Huic illa gratia, huic ista: & plerumque in eadem gratia diuersitas: quia hic minus, hic plus habet de eadem gratia. *Propter quod* comprobandum

(scilicet quod sit donator gratiarũ) Spiritus sanctus *dicit* in Psalmo: Homo Christus *ascendens in altum*.i. super altitudinem cœlorum.*Captiuitatem*.i.humanam naturam prius à paradiso & cęlo expulsam *reduxit* in se homine *captiuã:* quia à loco (qui ipsi per peccatum naturalis erat) ablatã, reuexit ad cœlos, scilicet, ad patriam prius ipsi (nisi peccaret) destinatam. Homo enim in puritate creatus paradisum habuit ad habitãdum: vt ibi peracta obedientia inde transferretur ad cœlos: sed quia peccauit & repromissum cęlum perdidit, & à loco habitationis.i.à paradiso depulsus in terra ista captiuatus est: quam terrã peccatum ira homini fecit naturalẽ, sicut iustitia quamdiu in ea fuit paradisum naturalẽ fecit. Iterum Christus destructo peccato hominis, humanam naturam à miseria ista (qui locus iam ipsi per peccatum naturalis erat) captiuam: quia à naturali loco ablatam reduxit ad priorem patriam, scilicet, ad cœlos. Sed quantò prior captiuitas miserior, tantò secunda gloriosior. Ascendens Christus vtique in altum,*dedit dona hominibus*: quia misit Spiritum sanctum in corda discipulorum.Et quia dedit dona, probatum est Christum esse donatorem gratiarum. Quis autem intellectus colligi debeat ex eo quod ait,ascendens in altum,vult explanare: non tamen digrediens ab intentione. Dico ascendens. Sed *quid est*.i. quid per hoc intelligendum est *quod* Dominus *ascendit?* Ascendens & ascendit pro eodem habet: nisi hoc intelligamus, quod si ascẽdit sequitur, quod prius quam ascenderet *descendit*.i. in humili loco fuit. Si enim ascendit, sequitur quod de inferiori ad superius ascendit. Descendit dico *in inferiores partes terrae*.i. in infernum: qui vtique in terra, sed in inferiori parte esse creditur. Ideò probauit eũ qui ascendit prius in humili loco,sicut verum hominẽ habitasse,vt scientes Christum datorem gratiarũ sicut nos sumus ita esse hominem:fiducialius ab eo petamus gratias suas: qui

A nisi cõparticipasset humanitati nostrae,multo nobis inexorabilior esset. Et quia ille ascendit primum, igitur qui descendit & *qui ascendit super omnes cœlos*,Ipse vnus & idẽ est indiuisus Christus, homo, Deus. Vel aliter. Quid est quod ascendit humanitas Christi, nisi quia primum descendit diuinitas in inferiores partes terrae.i. ad vniẽdam sibi humanitatem inter homines? Si enim vsque ad globum Solis & Lunae descẽderet, infra esset: sed ad terras descẽdere fuit inferius. Et licet alius videatur ascendens, id

B est, homo: alius descendens.i. Deus: tamen qui descendit & qui ascendit super omnes cœlos: ipse idẽ est vnus diuisa persona. Sic irerũ benè ad intentionem.Quia cum tantam videamus eius potentiam vt homo Deus super cœlos ascenderit: fiducialiter postulare possumus ab eo qui omnia potest. Ascẽdit ideò *vt adimpleret omnia* donis suis:iuxta quod idẽ ait. Nisi ego abiero: paracletus non veniet ad vos. Postquam probauit Christum donatorem gratiarum, ostendit diuersitatem donorum. Benè dico ad- *Ioan 16.7.*

C impleret omnia:*etenim* ipse Christus *dedit quosdam quidem*.i. discretè ab alijs *Apostolos. Quosdam autem* dedit *Prophetas*, qui reuelarent scripturas. *Alios vero Euangelistas*.i. praedicatores. *Alios autem pastores & doctores* .i. Episcopos, qui de mensa corporis Christi subditos pascant: & de nouo & veteri testamento doceant. Ideò alios & alios dedit *in opus ministerij:* quia si vni omnia daret,dum vnus ad omnia non sufficeret, ministeria Christi imperfecta remanerent. Ministerij dico valentis *ad consummationem sanctorum*, id est, vt qui iam iusti *Gratia Dei sunt diuersa.*

D sunt ad perfectionem ascendant. Ministerij etiam valentis *in aedificationem corporis Christi*, id est, ad hoc vt de ijs qui adhuc sunt increduli aedificetur corpus Christi, id est, Ecclesia. Dicerenr illi quos (ne propter vnitatem Ecclesiae se debere esse aequales putarent) admonuit:parum prodest quod fidem accepimus: si semper in subiectione nos oporteat permane-

re.

[illegible] r eos dicens. Ne [illegible] vobis [illegible] alij subijciuntur: alij præfer[illegible]ntur. Cito enim huius diuersitatis erit finis. Diuersitatis dico nō amplius duraturæ, nisi *donec occurramus* secūdum desiderium sanctorū, ait. Occurramus omnes existentes *in vnitate fidei* .i. quibus vna de Christo fides: *& existentes in vnitate agnitionis filij Dei*,id est,in vnitate bonorum operum fidem sequentium, per quæ opera filius Dei agnoscitur. Vel in vnitate agnitionis Dei,vt de cognitione Deitatis non laboremus: *donec occurramus in virum perfectum*, id est, vt simus perfectus vir,impassibilitate & immortalitate recepta. In virum perfectum dico, scilicet, *in mensuram* .i.in metam *ætatis Christi*. Ætatis dico *plenitudinis*, id est, in qua Christus plenitudinem habuit, scilicet, post resurrectionem factus impassibilis & immortalis. Vel aliter. Occurramus in virum perfectum, sicum dictum est:& in metam ætatis Christi XXXIII. annorum & dimidij: quæ ætas fuit plenitudinis. Postquam enim ad illam ventum est, non est quo crescat caro: nec in augmento virium, nec longitudinis. Omnes enim siue iuniores siue seniores in eodem puncto ætatis resurrecturi sumus: in quo Christus mundum exiuit & resurrexit. Ideò alios Prophetas: alios doctores vel pastores dedit:*vt iam* olim quidem sic fuimus: sed amodo *non simus paruuli* intellectu.Nec simus ex nobis *fluctuantes:* modo benè modo malè agentes: *& vt non per alios circumferamur modo* hac modo illac, *omni vento doctrinæ*. Alludit similitudini. Mare enim mundum; ventus, seductores; nauis, Ecclesiam: quæ modo infra, modo supra persecutione malorum depellitur, significat. Doctrinæ dico factæ *in nequitia hominum:* nequissimi enim sunt seductores huiusmodi.Doctrinæ etiam factæ *in astutia*, latenter seducunt simplices:Astutia dico tendente *ad circumuentionem erroris* .i. vt nos circumueniant de errore suo. Non simus fluctuantes:*sed crescamus in charitate*, id

Ætas Christi fuit ætas plenitudinis, & in ea omnes resurgent.

Doctrina astuta seducunt simplices.

A est, in dilectione Dei & proximi. *Veritatem*,id est,puram à mendacio doctrinam non solum audientes: sed etiam facientes opere. Crescamus eundo *per omnia* bona cooperatione & consensu. Crescamus dico in illo adiuuante in quo satis crescere possumus,quia *qui est caput*,id est, altitudo in qua semper ascendendum est & qui est *Christus* rex noster; *ex quo* capite Christo *totum corpus* Ecclesiæ *compactum* est per fidem. Et quia nondum sufficit, possent enim compingi in eādem fidem, & seinuicem non

B sequi; sicut ligna solummodo compacta, si trahatur vnum non sequitur alterum. Et hoc malum esset si membra caput non sequerentur: ideò addit corpus ecclesię compactum per fidem, *& connexum per charitatem*. Dilectio enim clauus est, quo sine diuisione ligantur. Compactum dico & connexum *per omnem iuncturam fidei*, charitatis, & omnium virtutum. Iuncturam dico quæ est causa *subministrationis* .i. vt alterum membrum subministret alteri. Subministrationis dico factæ *secundum opera-*

C *tionem quæ* fit in mensuram vniuscuiusque membri Ecclesię. Aliud enim membrum magis, aliud minus secūdum quod facultas sibi est, subministrat. Totum in quam corpus sic cōpactum & connexum facit *augmentū corporis* Ecclesiæ. Secundū incrementum iustitiæ in fidelibus facit:& valēs *in ædificationem* sui corporis .i. Ecclesię cuius membrum est:*ædificationem* sicut supra secūdum incredulos qui ædificantur ad fidem. Augmentum & ædificationem dico *factam in cha-*

D *ritate* .i. secundum dilectionem Dei & proximi. Vel ita construamus,non mutata sententia. Ex quo totum corpus cōpactum & connexum per omnem iūcturam subministrationis facit augmentum corporis in ædificationem sui: facit dico secūdum operationem distributam in mensuram vniuscuiusq; membri: & hoc totum in charitate, quia Deus quosdam dedit Apostolos,alios Euāgelistas,alios doctores, hoc autem ad consummationem

Dilectio est clauus ligans.

A tionem vestri. Iterum, quia totũ corpus Ecclesiæ compinxit & connexuit per iuncturã fidei & charitatis: igitur *hoc dico* & præcipio vobis: nec simpliciter dico, sed *etiam testificor in Domino* .i. in hac admonitione vestri Deũ testem adduco: ne amplius quicquã de vobis à me, sed (si peccatis) de manib⁹ vestris requirat. Hæc verba Paulus habuit ad illos, quando conuocata Ecclesia Ephesiorum ait. Non amplius faciem meam visuri estis: state in eo quod vos docui: Mundus enim ego sum amodo à sanguine vestro: B videte quid feceritis, quia requiretur de manibus vestris. Testificor, inquã, in Domino, *vt iam non ambuletis sicut* olim ambulastis: *& gentes* adhuc *ambulant*. Vbi ait iam, significat eos prius ambulasse. Non ambuletis sicut gentes ambulant *in vanitate* .i. in sæcularitate *sui sensus*. Sensus enim mundi vanitas est. Gentes dico *habentes intellectum* .i. naturalem rationem *obscuratam tenebris* .i. adeò vt per totum tenebræ & nihil sit luminis. Gentes dico *alienati à vita Dei*, id C est, ab æternitate in qua Deus viuit. Alienati cognitione & participatione sicut idem ait. Alienati *per ignorantiam*, quia ignorant vitam Dei: quæ ignorantia est in illis *propter cæcitatem cordis* .i. propter excæcatum cor eorum. Cùm enim prius prędicatum est illis verbum Dei, facultatem habuerunt intelligendi: & non intelligendi: sed quia elegerunt ignorare: ideò excæcati sunt adeò quod iã impotentes sint, ꝙ bonum est animaduertere Hæc non ideò loquitur illis. D quod Ephesij in aliquo malè errauerint: sed quia verebatur ne faciles essent ad ritus gẽtilium retrahi: in quibus ante fidem fuerant conuersati. Quod non errauerint colligitur ex eo: quod paulò inferius vocabit eos sanctos: *qui* excęcati *desperantes*. Cùm enim audiunt, homo resurget in gloria, contegnabit Christo: & cætera: friuolum hoc putantes, desperant: & ideò tradiderunt semetipsos, & non tantum consensu & voluntate euntes in operationem omnis immun-

Act.20.25.

Sensus mundi vanitas est.

ditiæ: quia quod male voluerunt: deterius operati sunt. In operationem immunditiæ dico: in auaritia: Quantò enim immundius operabantur, tantò auidiores facti sunt immunditiarum. Vel aliter. *Tradiderunt se in immunditiam & in auaritiam*. Gentes sic impudicè & immundè ambulant: *vos autem non ita didicistis Christum ambulasse*, quem sequi deberis. Hac tamen conditione dico: *si audistis* .i. intellexistis *illum* Christum, *& si edocti estis in ipso*, id est. in informatione ipsius: quod vtique verum est: quod audistis eum, & in ipso edocti estis: non de falsitate sed *sicut est veritas in Iesu*. His enim quæ docui vos de Christo, nihil falsitatis admiscui: vt Nicolaitæ, qui prædicant Christum non improbasse communem vsum mulierum: & cæteris falsitatibus veritatem Christi confundunt. Et quia secundum veritatem edocti estis in Christo: igitur *deponite vos veterem hominem*. Vel ita. Edocti vtique estis in Iesu deponere vos veterem hominem: non quod carnem ab eo diriuaram deponatis, quæ semel deponitur per mortem: sed deponite eum *secundum pristinam conuersationem*, id est, secundum vetustatẽ operationis peccati. Deponite etiam eum *secundum desideria erroris*, id est, vel de errore venientia: vel in errorem præcipitantia: qui vetus homo in ipso suo opere corrumpitur. Quantò enim frequentius peccat, tantò ipsa caro magis debilitatur & deformatur. Vel in eadem sententia rectè sequamur literam. Deponite veterem hominem qui corrumpitur: non solum secundum opus, sed etiam deponite secundum desideria erroris. Veterem deponite, *nouum autem* hominem *induite*. Et ideò *renouamini*: iam enim per baptismũ semel noui facti sunt, ait. Iterum renouamini in *Spiritu S.* illuminatore *mẽtis vestræ*. Vel intrãsitiuè renouamini spiritu mentis vestræ .i. sequendo spiritalem mentem vestram: & sic renouati induite nouũ hominẽ. Nouũ ideò quia noua facit omnia, *qui* nouus homo *creatus est*.

Nicolaitarum error.

Non

Non secundum legem carnis: sed *secundum Deum*: de Spiritu sancto conceptus & natus. Induite dico Christum *in iustitia* seruata ad proximũ: *&* in *sanctitate*, id est, possidentes vos ipsos in sanctificationem Deo. Sanctitate dico & iustitia non simulationis, sed *veritatis:* ne simulemus nos esse iustos, cum mali simus. *Propter quod*, id est, quia vetus homo deponendus est, nouus induendus. Ideò assumamus membra noui, deponentes membra veteris. s. *deponentes mẽdacium*, quod membrum veteris est. *Loquimini vnusquisq́. veritatem cum pximo suo.* Veritas enim membrum est Christi. Veritatem loqui debemus cum proximo: *quoniam sumus membra inuicem*, id est, alter alterius. Sic qui defraudat proximum, in corpore suo fraudem facit. Iterum induendo nouum. *Irascimini* contra peccata fratrum: *&* in irascendo *nolite* sic *peccare*, vt de contemptu peccati improuide ruatis in contemptũ proximi. Sic enim peccatum odiendum est, vt nihil minus diligatur creatura Dei. In irascendo autem non peccabitis, si *sol*.i. diuinitas illuminãs vos. Vel sol, id est, illuminata ratio vestra *non occidat* .i. non destruatur *super* .i. propter *iracundiam vestram:* quod ira in vobis non superet rationem. Sol occidat super iracũdiam, à similitudine eorum dictum est: quibus in valle positis, mons magnus superesset: super quẽ eis occideret sol, dum altitudo montis à valle solem auerteret. Vel aliter quasi diceret. Video vos non posse penitus contineri ab ira. Patior vos. Irascimini & ita, quod nolite peccare, id est, iram actu consummare. Et hoc cauendum vtile erit si sol non occidat super iracundiam vestram .i. si priusquam veniat vespera, deponatur ira. Dicerent illi. Præcipis; nolite peccare: sed quomodo potest hoc ne peccemus fieri? Ad hoc ait. Vt peccatum euaderet possitis, *nolite locum*.i. opportunitatem peccãdi *dare diabolo* in vobis, sed fugite eum. Nolite locũ dare

Veritas membrũ est Christi.

A diabolo: sed ille *qui prius furabatur, iam* amodo *non furetur*. Ad literam *Sed magis laboret* .i. laborare eligat *operando manibus suis*. Non homicidia vel huiusmodi: sed *quod bonum* & vtile *est*. Et adeo laboret vt habeat sibi: *& vnde tribuat* proximo *necessitatem patienti*. Iterum aliud. *Omnis sermo malus non procedat:* id est, nullus sermo malus procedat *ex ore vestro. Sed si quis* sermo est *bonus* & vtilis *ad ædificationem fidei*, id est, vt proximũ ædificet in fide: ille procedat Ita tamen
B *vt det gratiam audientibus*, vt gratus sit ijs qui audiunt, & loco, & tempore. Vos prælati (sicut dictum est) docete. Et vos auditores *nolite contristare:* non dico solum eos qui vos instruunt, sed qui in eis loquitur *Spiritum sanctum*. Spiritum, dico, *Dei*. Videte quam grauis culpa: quia si prædicatorem & spiritum in eo loquentem, & si spiritum offenditis & Deũ; ita qui prædicatorem offendit, Deũ offendit: Nolite cõtristare spiritum, *in quo spiritu signati estis*, vos enim cera, spiritus sigillum impressum vobis. Signati dico *in die redemptionis*, id est, baptismi, in quo ab omni peccato redempti estis. Nolite contristare spiritum, sed *tollatur à vobis omnis amaritudo* animi, *& ira*, id est, subita commotio animi *& indignatio*. Si enim ignobilis superabundat vobis nobilibus, ne indignemini. *Et clamor*, ne inordinatè conclametis litigando. *& blasphemia* facta in Deum vel proximum. Qui enim sic ait: Quare hoc Deus fecit? Videtur dixisse, quod Deus non bene fecerit. Vt breuiter omnia remoueam: hæc *cũ omni malitia*, id est, & omnis malitia *tollatur à vobis*. Ne sitis amari vel blasphemi: *sed estote benigni*, id est, largi inuicem alter dando alteri. Et si non habetis, quid detis, estote saltem *misericordes* animo, *donantes inuicem*, id est, indulgendo alter alteri, *sicut Deus donauit vobis* peccata *in Christo*, id est, per Christum.

(∴)

CAP. V.

*Estote ergo imitatores Dei, ficut filij chariſſimi: & ambulate in dilectione, ſicut & Christ⁹ dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationē, & hoſtiam Deo *in odorem ſuauitatis. Fornicatio autem, & omnis immūditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos, aut turpitudo, aut ſtultiloquium, aut ſcurrilitas quæ ad rem nō pertinet, ſed magis gratiarum actio. Hoc enim ſcitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus (quod eſt idolorum ſeruitus) non habet hæreditatem in regno Chriſti, & Dei. Nemo vos ſeducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo effici participes eorum. Eratis .n. aliquando tenebræ, nunc autē lux in Domino: vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis eſt in omni bonitate, & iuſtitia, & veritate. Probātes quid ſit beneplacitum Deo. Et nolite cōmunicare operibus infructuoſis tenebrarū, magis autē redarguite. Quæ .n. in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere. Omnia aūt quæ arguūtur, à lumine manifeſtātur. Omne .n. quod manifeſtatur lumen eſt. Propter quod dicit. Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus. Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis, non quaſi inſipientes ſed vt ſapientes, redimentes tēpus quoniam dies mali ſunt. Propterea nolite fieri imprudentes: ſed intelligētes quæ ſit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria: ſed impleamini Spiritu ſancto, loquentes vobiſmetipſis in pſalmis, & hymnis, & canticis ſpiritalibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris Domino, gratias agentes ſemper pro omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti Deo & patri. Subiecti inuicē, in timore Chriſti. Mulieres viris ſuis ſubditæ ſint, ſicut Domino: quoniam vir caput eſt mulieris, ſicut Chriſtus caput eſt Eccleſiæ: ipſe ſaluator corporis eius. Sed ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & mulieres viris ſuis in omnibus. Viri diligite vxores veſtras, ſicut &*

A *Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea vt illā ſanctificaret, mūdans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam Eccleſiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiuſmodi: ſed vt ſit ſancta & immaculata. Ita & viri debent diligere vxores ſuas, vt corpora ſua. Qui ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit. Nemo .n. vnquam carnem ſuam odio habuit, ſed nutrit & fouet eā, ſicut & Chriſtus Eccleſiam: quia membra ſumus corporis de carne eius, & de oſſibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem,* B *& adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnū eſt. Ego autem dico, in Chriſto & in Eccleſia. Verumtamen & vos ſinguli vnuſquiſque vxorem ſuam ſicut ſe ipſum diligat, vxor autem timeat virum ſuum.*

ET quia Deus donauit vobis peccata: *ergo eſtote imitatores Dei, ſicut filij chariſſimi*, dimittendo alter alteri. Nec ſolùm donando imitamini, ſed etiam *ambulate in dile-* C *ctione*, vt alter alterum diligat, *ſicut & Chriſtus dilexit nos*. Dilexit vtique: etenim *tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem & hoſtiam Deo in odorem ſuauitatis*. In veteri lege oblationes dicebantur panes propoſitiones, luminaria, & huiuſmodi. Hoſtia verò quod mactabatur in altari: in Chriſto verò oblatiò fuit omnia illa bona quæ geſſit vſque ad diem mortis. Hoſtia autem dictus eſt, quando ſeipſum obtulit in ara crucis: & illa ve- D tus hoſtia dicebatur eſſe ſuauiſſimus odor Deo, ſecundum ſacrificium Chriſti, quod præfigurabat: ſecūdum ſe enim fœtidum erat. Eſtote imitatores Dei, non autem fornicatores. Quod ſic ait. *Fornicatio & omnis immunditia* (ſicut ſæpe expoſuimus) *aut auaritia*, nō ſolùm dico nō ſit: ſed *nec* etiā *nominetur in vobis* .i. ne vos tales improuide exhibueritis: vnde quis malè ſaltē poſſit opinari. Dico non nominetur in vobis, *ſicut decet ſanctos*, qui eſtis vos, non tātum corā Deo, ſed etiā prouidere bona corā hominibus.

Vocans

Marginal notes: * non habet Deo. 46 di. clericum 33. q 4 inter dem. 1. q 1. cum omnis. 1 ſicut vrgeri. in ſi & q. 3 ſaluator. De excess. prala vt clerici. Coloſſ. 3. De pœ. di. 4 § hanc ſocietatem. Coloſſ. 3. 5. Rom 12. 1 Theſſ 4 35 di. vinolentum. De conſe. di 2. in calice. De iureiur & ſi Chriſtus De cō ſe. di 1. de hymnis. 32. q 6. c. ſi De ſacra vnct. vnic. 1. Cor 11. verſ. 3. Coloſſ. 3. 18. 1. Pet 3. 1. 47. di ſicut. § neceſſa Gen. 2. 24. Mat. 19. verſ. 5. Oblationes panes propoſitionis dicebantur Hoſtia.

Turpitudo quid vocat Apostolus.

Scurrilitas quid est.

Auarus pecuniã Deũ facit.

Vocans eos sanctos, innuit se nõ scribere hæc, quia peccauerint: sed propter hoc solum, vt sibi de cætero prouideant. Fornicatio non nominetur in vobis: *aut turpitudo, aut stultiloquium: aut scurrilitas.* Turpitudinem vocat attrectationes, & illas mulierũ deosculationes. Sultiloquium in illis qui laborant appositè loqui mulieribus, ad persuadendum. Scurrilitas est pectere & ornare se, vt placeant illis qui iudicant curialitatem, quæ scurrilitas *non pertinet ad rem*.i. non spectat ad aliquam vtilitatem: & ideo non nominetur in vobis, *sed magis actio gratiarum*, id est, sic honeste vos habete: vt in vobis agant gratias Deo qui bona vestra viderint. Ideò hæc non nominentur in vobis, quia qui huiusmodi est, non habet hæreditatem in regno Dei. Vel ita. Non solùm ideo non nominentur in vobis, quia non pertinẽt ad rem: sed etiam ideo quia auferunt regnum Dei. Quod sic ait. *Scitote hoc intelligentes*.i. subtili intelligentia hoc discutiẽtes, *quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod*.s. auarum esse *est seruitus idolorũ.* Dum enim auarus magis diligit pecuniam quam Deum, eã sibi facit Deum. Fornicator, inquã, cum illis, *non habet hæreditatem in regno Christi & Dei:* & ne ab hæreditate regni alieni sitis videte: *Nemo seducat vos verbis inanibus*, id est, falsis & mendacibus. Hoc ait propter illos Nicolaitas, qui suadebant Deo non displicere quæcunque carnalia. Videte, nemo seducat vos. *Nam propter hæc* quæ superius prohibita sunt, *venit ira*.i. vindicta *Dei in filios diffidentiæ*, id est, de quorum salute diffidimus: vel qui de salute Dei diffidunt. Et quia propter hæc venit ira Dei, *ergo nolite effici participes eorum* .i. fornicationis, immunditiæ, aut auaritię. Ideò nõ debetis participare his: quia modo difficilius esset vobis peccare, quam olim: tunc enim per ignorantiam: sed nunc prudentes manũ mitteretis in ignem. Quod sic ait. *Eratis aliquãdo*.i. ante fidem *tenebræ*.i. ignorantes: *nunc autem lux in Domino* .i.

A illuminati per Dominum. Et ideo *ambulate vt filij lucis* debent ambulare. Ambulate dico in omni bonitate habita in vobis, & iustitia seruata ad proximum, & in veritate vt vera verba dicatis. Ideò in his: quia sic ambulare est non simpliciter opus, sed *fructus lucis*.i. fructiferum opus illuminatorum. Ambulate vt filii lucis, *probantes*.i. probabiliter considerantes, *quod est beneplacitum Deo.* Et vt quod beneplacitum est ei faciatis, *nolite communicare operibus tenebrarum*, .i. tenebrosorum. Operibus dico *in-* B *fructuosis* & inutilibus: nolite cõmunicare, *sed magis redarguite* opera tenebrarum. Non debetis communicare: *quia turpe est etiam dicere: nedum facere ea quæ fiunt ab ipsis in* occulto. Qui enim malè agit lucẽ odit. Opera tenebrarum redarguite: modo assumit. *Omnia autem quæ arguuntur à lumine* .i. repræhenduntur ab illuminatis: manifestantur per confessionẽ: & dum *arguuntur* pœnitent se malè egisse. Et vtile est si manifestantur. C Omne.n. quod sic per confessionem manifestatur lumẽ est .i. iam incipit esse in lumine iustitiæ cũ pœnitet se malè egisse. Vel aliter. Omnia quę arguuntur à lumine (sicut dictũ est) manifestãtur ipsis qui repræhenduntur: prius.n. ignorabãt põdus peccati sui, quod per repræhensionẽ agnoscunt. *Omne autẽ ꝙ sic manifestatur, lumẽ est*, quia in eo quod iã cognoscit peccatũ suũ, quodãmodo illuminatur, & appropinquat iustitiæ. *propter ꝙ* cõprobãdum.s. quod tenebræ fiũt lumẽ per D manifestationẽ, *dicit* Spirit. S. in me. Hęc.n. auctoritas alibi non inuenitur in scripturis. Dicit inquam ita. *Tu qui dormis* per ignorantiam in peccato: *surge* per cognitionẽ peccati, seu per confessionem: & cognito peccato *exurge à mortuis* .i. à peccatis quæ generant mortẽ. Vel à mortuis.i. à numero mortuorũ .i. peccatorum: faciẽdo fructus dignos penitẽtiæ: & sic tibi exurgenti *illuminabit Christus*, in fundendo gratiã. ¶Dixit superius redarguite opera tenebrarũ: quæ enim arguuntur per manifestationẽ, de tenebris

Ioa. 3. v. 20.

Dormiens in peccato qualiter surgere debet.

nebris

nebris fiunt lumen. Et quia de redarguitione tanta sequitur vtilitas, vt quod tenebrosum est, fiat lumẽ. *Itaq; fratres* redarguite opera tenebrarum: & vt libere redarguatis, *videte quomodo ambuletis cautè*.i. ne forte inueniatur in vobis, quod in aliis redarguitis. Cautè ambuletis, *non quasi insipiẽtes:* qui enim quod in se est, in alio reprænendit: insipienter agit: dum q; sibi in alio displicet, in se sibi placet: Non quasi insipientes: *sed vt sapientes* .i. prius purgantes conscientiam: & tunc liberè mala proximi redarguẽtes. Caute, inquam, ambulate. Nos dico, *redimẽtes tempus*. Secundũ beatum Gregoriũ tempus redimere, est anteacta mala fletibus diluere. Cũ.n. male agimus, tempus perdimus: cùm vero mala quæ gessimus per pœnitẽtiam emendamus, & deinceps bene agimus, tẽpus perditũ redimim⁹. Vel redimentes. i. præparãtes vobis tempus. Tũc.n. tempus redimimus cum nos ad agendũ q; bonum est idoneos præparamus. Sicut enim q; male agit, tempus perdit; sic qui bene agit tẽpus quidẽ habet, sed nõ redimit: sed præparando se, vt sit idoneus ad bene agendũ: his præparationibus tempus redimere dicitur. Videte vt cautè ambuletis, & tempus redimatis, *quoniam dies mali*.i. homines in dieb⁹ istis mali *sunt*. Et *propterea* quoniã dies mali sunt: *nolite fieri imprudentes*.i. improuidè arguẽtes, *sed intelligentes*.i. ex intelligentia & calliditate mala proximi corripientes. Intelligentes, dico, *quæ sit voluntas Domini*. Voluntas.n. Dei est magis humiliter condescẽdere proximo, quã nimia asperitate eũ deterrere. Nolite fieri imprudentes: *& nolite inebriari vino, in quo* vino *est* cum ebrietate *luxuria: sed inebriamini Spiritu sancto*. Quod sic ait. Impleamini Spiritu sancto, *loquẽtes vobismetipsis*.i. cum intellectu eorũ quæ profertis. Loquentes, dico, *in psalmis*. Psalmus dicitur cãtus ille, qui motu manuũ fit in instrumento illo, quod dicitur psalteriũ. Vnde sic ait. Loquẽtes in psalmis.i. in his quæ pertinent ad instructionem mortalitatis. Loquentes *in hymnis*. Hymnus dicitur laus Dei cum cãtico, Hymnos etiam hic vocat: vel laudes Dei vel gesta sanctorum similiter ad gloriam Dei. Loquentes etiam *in canticis spiritalibus*. Cãticum dicitur exultatio de cœlesti bono: & ideo ait spiritalibus: quibus canticis maximè vtũtur monachi, agentes ibi in desiderio futuræ beatitudinis. Non solum cum intellectu loquentes Psalmos, Hymnos, Cantica: sed etiam operantes quod loquuntur. Quod sic ait. *Cantantes* in hymnis *&* canticis, *& psallentes*.i. bene operantes in psalmis. Cantare in hymnis & canticis pro modo suo operari est. Cantantes dico, & psallentes *Domino in cordibus vestris* .i. ex dilectione non quasi coacti. *Agentes* etiam *gratias semper* Deo & patri, qui & creauit & diligit. Gratias dico *pro omnibus* seu aduersis, seu prosperis. Agentes dico *in nomine* .i. ad glorificandũ nomẽ *Domini nostri Iesu Christi*. Vos dico *subiecti inuicem* alter alteri *in timore* .i. in dilectione *Christi*. Postquam hæc præcepta in publico dedit, admonet separatim sexus & conditiones, quomodo cohęrere debent alter alteri. Litera sic iungitur. Dico subiecti estote inuicẽ, sed *mulieres* alio genere subiectionis *subditæ sint viris suis*, ita subditæ *sicut Domino*. Ideò viris subiiciantur vt Domino: *quoniam vir caput*.i. rector *est* & principium *mulieris*: *sicut & Christus caput* est *Ecclesiæ*, gubernando eã quam formauit de latere suo. Sicut enim de costa viri mulier, sic de latere Christi Ecclesia. *Ipse* etiam Christus *saluator* est *corporis eius*.i. Ecclesię eam enim saluat: sed vir regere quidem potest mulierẽ, sed saluare nequit. Et licet in hoc differant, quod Christus saluat Ecclesiã; vir non saluat mulierẽ: tamẽ non propterea minor sit subiectio. Sed *sicut Ecclesia subiecta est Christo; ita & mulieres subiectæ sint viris suis in omnibus* quæ oportet. Mulieres subdantur viris. Vos autem *viri* non dico estote subditi mulieribus, sed *diligite vxores vestras:* nec parum, *sed sicut Christus dilexit* Eccle-

Tempus redimere quid est.

Tempus perdit qui male agit.

Psalmus quid dicitur.

Hymnus quid dicitur.

Canticum quid dicitur.

Vir est caput mulieris.

Ecclesiam. Dilexit vtiq; : etenim *tradidit seipsum* in mortem *pro ea, vt sanctificaret illam à* peccatis : *mundans eā lauacro aquæ.* Hic aquā ostēdit necessariam ablutioni. Mundans dico *in verbo.* Verbum dicit prolationē trinitatis. Verbo dico *vitæ*.i. in quo verbo accipitur vita iustitiæ. Vel verbo vitæ.i Christo qui in baptismo vitam nobis iustitiæ restituit. *Sanctificaret* ideo *vt* in die nuptiarum ipse *sibi exhiberet Ecclesiā* decore virtutum *gloriosam, non habentē maculam*.i. aliquid criminale, *aut rugam* .i. dolositatem: *aut aliquid eiusmodi* : quod vel macula videatur esse vel dol⁹ : *sed vt sit sancta* positione virtutum : *& vt sit immaculata*, remotione vitiorum. Sicut Christus Ecclesiam : *ita diligant viri vxores* : ita etiam debent diligere *vt corpora sua.* Verè ita vt corpora. *Qui enim diligit suam vxorem, diligit seipsum.* Vxor enim caro viri est, & ideo debet eam diligere. *Nemo.n. vnquam habuit odio carnem suam, sed nutrit* cibis *& fouet eam* vestimentis. Martyres etiā qui carnes suas tradiderūt ad ignem, dicuntur dilexisse carnem, dū eam voluerunt pati ad horam, vt sic requiesceret in æternum. Sicut infirmus qui carnem suam medico tradit ad vrendum & secādum, vt per asperitatem vnius diei habeat lōgo tempore quietam sanitatē corporis. Nutrit dico & fouet. *Sicut Christ⁹* nutrit & fouet *Ecclesiam*.s. nos qui Ecclesia eius sumus : ideò nutrit nos Ecclesiā suā: *quia sumus mēbra corporis eius* Christi i. Ecclesię. Nos dico existentes quidam *de carne eius.* Hi sunt infirmi minus fortes in Ecclesia. Quidā vero existentes *de ossibus eius*.i de robustioribus in Ecclesia. Christ⁹ carnē habuit, secundū infirmitatem cuius tædebat & pauebat. Habuit ossa.i. rationem secundū quam dicebat. spiritus prōptus est. Sic hodie in Ecclesia quidam caro, quidā ossa dicūtur. In hoc etiā verbo mittit nos ad primā creationē, quādo Adā vidēs Euā creatam ait. Hoc nunc os de ossibus meis, & caro de carne mea. *Propter hoc*, quia vxor caro viri est, *relinquet homo patrem &* A *matrem suam, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo*, vir & vxor, *in carne vna.* Cùm homo caro sit patris & matris in carne, quorum originem habuit; magis dicitur vir caro mulieris, & secundum naturam creationis, quæ de viro mulier formata est. Et secundū vim illius coniūctionis in qua mirabiliter transeunt in vnitatem carnis, adeò vt dicant physici : quod si sanguis viri & mulieris, qui carnaliter commixti sint, in eodē vase ponatur, indiuisibiliter commiscetur. Si verò sanguis eorū qui rē simul nō habue- B rint, similiter ponatur, nō sic admiscetur, sed sanguis viri per se & mulieris, sicut ante vel post positū est, remanet. Propterea quia vna caro sūt. vir debet vxorem diligere. Præterea ideo quia *hoc* .i. relinquet homo patrem & cætera: *est magnum*,.i. magnæ rei *sacramentum.* Quod.n.ait. Relinquet homo patrē, significat filiū Dei reliquisse patrem, dum ipse per naturā deitatis inuisibilis, sicut pater sub forma serui præbuit se visibilē. Reliquit iterū matrem.i synagogā in qua C nutritus erat, & adhæsit vxori suæ.i. Ecclesiæ quā sibi anulo fidei desponsauit. Hoc, inquam, est sacramētum. *Ego autem dico* rem huius sacramenti existere *in Christo, & in Ecclesia*, sicut dictum est. Si omnis alia causa in cōiugio cessaret, celebrandū tamē esset pro sola dignitate rei cuius figura est. Sed licet res huius sacramēti in Christo tantùm sit & in Ecclesia, non in viro & muliere : *veruntamen & vos singuli*, non ille vxorem proximi: sed D *vnusquisq́. diligat suam sicut seipsum. Vxor autem* non solum diligat, sed etiā *timeat virum suum.* Sic viri ad vxores, & vxores se habeant ad viros.

Verbū dicit Apostolus prolationē trinitatis.

Vxor quare à viro diligenda.

Gene.2.23.

Sanguinis mira commixtio.

CAP. VI.

FILII, *obedite parentibus vestris in Domino. Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione : vt bene sit tibi, & sis longæuus super ter*

L.di.cap.1.

Coloss.3.20 Exod.20. Eccl.1.3. Matt.19. 37.di. legūt 47.di. sicut hi.§ necesse.

ram

ram. Et vos patres nolite ad iracūdiam prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina et correctione Domini. Serui obedite Dominis carnalibus cum timore & tremore. In simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed vt serui Christi facientes voluntatē Dei ex animo, cum bona voluntate seruientes, sicut Domino & non hominibus: scientes quoniam vnusquisq; quodcunque fecerit bonum, hoc percipiet à Domino: siue seruus, siue liber. Et vos Domini eadem facite illis, remittentes minas, sciētes quia & illorum & vester Dominus est in cælis, & personarum acceptio non est apud Deum. De cætero fratres cōfortamini in Domino: et in potentia virtutis eius. Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli: quoniam nō est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritum alia nequitia in cælestibus. Propterea accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti lorica iustitiæ, & calceati pedes in præparatione Euangelij pacis. In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Et galeam salutis assumite, ac gladium spiritus quod est verbum Dei: per omnē orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, & in ipso vigilantes in omni instātia & obsecratione pro omnibus sanctis, & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cùm fiducia notum facere mysterium Euangelij, pro quo legatione fungor in cathena ista: ita vt in ipso audeam, prout oportet me loqui. Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt quid agam, omnia vobis nota faciet Tichicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino, quē misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra. Pax fratribus, & charitas cum fide à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo. Gratia cū omnib⁹ qui diligūt Dominū nostrū Iesum Christū in incorruptione. Amen.

Rom. 2. 21. Coloss. 3. 15. Actu. 10. Iacob. 2. 1. Pet. 1. 17.

A VOs etiam *filij obedite parentibus vestris*: ita tamen quod *in Domino*: in his enim quæ contra fidem sunt, parentes audiendi non sunt. Obedire dico: *hoc enim iustum est*: hoc .s. Honora patrem tuum & matrem, quod mandatum primum est in secunda tabula. Duæ tabulæ datæ sunt Moysi. In prima posita sunt tria mādata, pertinentia ad Deum .s. Diliges Deum tuum, & Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Et non assumes nomē Dei tui in vanū. In secunda tabula septem mandata B posita sunt, ad homines pertinentia: hoc autem: *Honora patrem*, præpositū est aliis sex. *Hoc* etiā *mādatum fuit datum in promissione*: quia statim post mandatū subiuncta est mandati promissio. hæc .s. *vt bene sit tibi* honoranti patrem: *& vt sis longæuus super terram* hanc. & in vera terra repromissionis longæuus quia permanens. Filij obediant parentibus. *Et vos patres nolite filios vestros prouocare ad iracūdiam: sed educate illos in disciplina*: docentes eos quæ eis addiscenda sunt, C *& in correptione*: vt si peccauerint, quomodo decet corripiatis. Disciplina, & correptione dico *Domini* .i. secūdum Dominum facta. Filij obedite parentibus: vos etiam *serui obedite Dominis*, etiam *carnalibus*. Obedite dico *cum timore* animi *& tremore* corporis. Et *in simplicitate cordis vestri* .i. sine omni dolositate: obedite illis *sicut Christo* obediretis. Vos dico *non seruientes* illis *ad oculum* .i. vt in facie Domini deuoti sitis: retro D autem superbi. Dico non seruientes ad oculum: *quasi per* hoc *placeatis hominibus*: *sed sicut serui Christi, ex animo*, non coacti facientes *voluntatem Dei* .i. sicut bonum esset vobis facere voluntatem Dei: ita sitis seruientes illis *cum bona voluntate sicut Domino: & non* sicut *hominibus*. Ideò ait sicut Domino, cum enim pro peccato suo vel parentum serui facti sint: si hanc pœnā peccari patienter tulerint Deo magis obedire videntur quam homini: qui eos sub hac cōditione pro peccato redegit. Seruite illis sicut

Tabulæ decalogi.

Domino: *scientes, quoniā vnusquisq; siue seru⁹ siue liber percipiet à Domino* remunerāte sibi *quodcūq; bonum fecerit*. Serui obedite Dominis: *& vos Domini facite illis eadem*: nō quod illis seruiatis, sed vt labores eorū piè remuneretis. Eadem facite illis: *remittentes minas* .i. nolite eos vexare minis, *scientes quia idem Dominus illorum & vester est in cœlis*. Et scientes *quoniam acceptio personarum non est apud Deum*: non enim minus diligit seruum, quā liberum: solummodò bonus fir.

B Postquam singulares admonitiones ad sexus & conditiones fecit, reuertitur ad communem Ecclesię admonitionem: timens defectum eorum: & sciens eos non amplius visuros faciem suam. Sic filij ad parentes: serui ad Dominos se habeant: & è conuerso. Vos autem *fratres* in communi *de cætero* .i. in futuro: *confortamini* .i fortes estote *in Domino*: & vt confortemini *state in potentia virtutis eius* .i. potentes estote per virtutem eius. Virtutem hic vocat arma quæ sequuntur: quibus potentes sunt con- *Virtutem arma vocat Apostolus.* C tra hostes: vt autem fortes & potentes sitis: *Induite vos armaturam Dei*: vt armis Dei induti *possitis* more pugnantium *stare aduersus insidias diaboli*, id est, diabolum insidiantem vobis: & ne in hac pugna negligentes sitis: *quia non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem*, id est, contra visibilem hostem. Vbi ait colluctatio, innuit pugnam esse de proximo. *Sed* est nobis colluctatio *aduersus principes*, id est, malignos spiritus: qui etiam aliis spiritibus princi- D pantur: *& etiam aduersus potestates*, .i. eos spiritus qui super principes potentiam habent. Et *aduersus rectores mundi*: non quod seculum hoc regant: sed rectores *tenebrarum harum*, .i. horum in peccatis tenebrosorum: eos enim tantum, non alios regunt. Et est nobis pugna *contra spiritualia* .i. contra inuisibiles hostes. Spiritualia dico *nequitiæ*; nequissimi enim sunt hi spiritus. Hæc autem pugna est *in cœlestibus* .i. non pro terrenis: sed vt cœlestia gaudia auferant à vobis.

A Vel secundum Augustinum, contra spiritualia habitantia in cœlestibus, .i. in aere: & *propterea* quia contra principes & spiritualia pugna est: *accipite* ideo spiritualem *armaturam Dei* .i. virtutes, *vt* per hæc arma *possitis resistere in die malo*, id est, in tempore hoc qui dies malus dicitur: quia *Tempus hoc dies malus dicitur.* sancti in hoc tentationibus affliguntur. Nec solùm resistere: sed etiam possitis *stare perfecti* cōsummata iustitia. Stare dico *in omnibus* tam aduersis quam prosperis. Et quia in hac pugna armatura Dei necessaria est: B ergo accipite Cingulum. Loricam: scutum &c. Quod sic ait. *State in* pugna *succincti lumbos vestros*, id est, habentes cingulum in lumbis, quo reprimatur luxuria. Succincti dico, *in veritate*: ne forte extra simuletis castitatem, intus lasciuiam habeatis. Vel succincti lumbos in charitate: quod dilectio Dei cingulum sit lumborū, mortificans in nobis luxuriam. State etiam *induti loricam iustitiæ* .i. iustitia sit vobis lorica, sine læsione quoslibet ictus excipiens. Non C ideo dicit veritatem cingulum lumborum: & iustitiam esse loricā: quin è conuerso idē dicere bonum esset. State etiā *calciati pedes* .i. affectiones vestras bene habentes munitas. Non dico tantū in Euāgelio: sed etiam *in preparatione Euangelij*. Vt primum in vobis ostendā, quod alijs Euāgelizabitis. Hæc n. pręparatio bona est. Euāgelij dico pacis .i. per quod inter Deū & hominē pax reformatur. Calciati pedes vos dico: *sumentes in omnibus* D impugnationibus *scutū fidei* .i. fidem, scutum & protectionē vobis. *In quo* scuto fidei *possitis extinguere omnia ignea tela* illius *nequissimi* aduersarij. *Assumite etiam galeam salutis* .i. spes & desiderium æternæ salutis sit vobis galea, qua caput hoc inuoluatis. Sicut enim caput dignius membrū est, sic futura salus dignior respectus est. Assumite etiam *gladium Spiritus sancti*: quod .i. *qui gladius verbum Dei est*. Et hoc gladio .s. verbo Dei feriuntur hostes & cadunt. Vos dico *orantes per omnem* .i. per omnis modi *orationem*

Oratio & obsecratio diuersa sūt

& per omnē obsecrationem. Oratio dicitur vt simpliciter, Deus adiuua me, obsecratio cum adiuramento: vt per passionē tuam libera nos Domine. *Orantes*, dico, *omni tēpore* non lingua tantū: sed *spiritu*.i.ex corde. *Et in ipso*, .i.in orando sitis *vigilātes in omni instantia & in* omni *obsecratione*, facta *pro omnibus sanctis*. Facta *etiam pro me* ad hoc, *vt detur mihi sermo in apertione oris mei*.i.vt aperto ori accōmodetur gratia sermonis. & vt detur mihi *cum fiducia notum facere mysterium*.i. secretum Euangelij mei. *Pro quo* mysterio reuelando *fungor legatione positus in cathena. Ita* detur cum fiducia *vt audeam in ipso* Euāgelio *loqui, prout me oportet*, non amplius venturus ad vos. De his quæ vobis agenda sunt, sic vos docui. *Vt autem & vos sciatis* tribulatiões, *quæ circa me sunt*: & quid ego agam in illis. *Tichicus charissimus frater & fidelis minister in Domino, nota faciet vobis omnia: quem* Tichicum *misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis* per eum *quæ circa nos sunt: & vt consoletur corda vestra* cum audieritis me pati pro nomine Christi: pro quo omne onus leue est, omne iugum ferre suaue est. Hic Tichicus fuit per quem hanc Epistolam misit: intendens per vtrunq; eos consolari. Vobis *fratribus* sit *pax & charitas cum fide* .I. & fides *à Deo patre & Domino Iesu Christo. Gratia* sit *cum omnibus qui diligūt Dominum nostrum Iesum Christum.* Diligunt dico *in incorruptione* .i. in integritate dilectionis. Dictum est à similitudine sponsæ, quæ se maritum diligere probat, dum ei integritatem suam reseruat. Vel ita. Gratia sit illis in incorruptione .i. in spe incorruptionis.i. vitæ æternæ. *Amen.*

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD PHILIPP.

Philippenses sunt Macedones. Hi accepto verbo veritatis, perstiterūt in fide: nec receperunt falsos Apostolos. Hos collaudat Apostolus: scribens eis à Roma de carcere per Epafroditum.

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

PHILIPPI ciuitas est in Macedonia: inde Philippenses. Ii autē de numero eorum fuerunt, quos in secunda Epistola ad Corinthios adeo magnificauit Paulus, dicens: seipsos primum dede- 2.Cor.8.5 runt: deinde sua. Apud hos Philippēses aliquādiu cōuersatus fuerat Paulus, prædicans eis verbum Dei: & per eum susceperunt fidem Christi: quibus confortatis in mandatis Dei, discessit ab eis. Sed cum Romæ esset in vinculis, propter absentiam & tribulationē pastoris, existimauerunt persecutores iustitię & pseudo-apostoli: deprauatores veritatis, sibi datā esse opportunitatem aggrediendi, quos Paulus instruxerat Philippenses: vt & facilius cederēt persecutioni, propter afflictionem & contemptū magistri: & vt pseudo opportunius peruerterent fidem eorum, absente Paulo, qui confirmaret eos. Quam vtrāque pugnam (scilicet persecutorum & pseudo-doctorum) Paulus intelligens, scripsit eis hanc Epistolā: in qua agit de illa duplici pugna persecutorum & pseudo doctorum. Eo modo vt approbet eos persecutionem libēter debere pati pro fide Christi: cum Apostolum suum gaudentem audiant in vinculis: quia dignus habitus sit pro nomine Iesu cōtumeliam pati. Cùm etiam sciant Iesum pro salute eorum passum. His & alijs causis patientiam cum humilitate commendat eis. Iterum doctrinam eorum pseudo illis adeo deprimit, vt vocet eam stercora: & multas dat rationes, quare non sint audiendi. Et in hunc modum agens de hac vtraq; pugna, intendit eos armare in hoc bello per hanc Epistolam, ne vel cedant persecutioni, vel consentiant errori.

CAP. I.

21. dist. legimus.

PAVLVS *& Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, q sunt Philippis cum Episcopis et diaconibus. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro: & Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, super communicatione vestra in Euangelio Christi à prima die vsq; nunc: confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsq; in diem Christi Iesu: sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis, eo quod habeā vos in corde, & in vinculis meis & in defensione & confirmatione Euangelij: socios gaudij mei omnes vos esse. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam vos omnes in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abūdet in scientia & in omni sensu: vt probetis potiora: vt sitis sinceres & sine offensa in diem Christi: repleti fructu iustitia per Iesum Christum, in laudem & gloriam Dei. Scire autem volo vos fratres: quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij: ita vt vincula mea manifesta fierēt in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus, vt plures è fratribus in Domino confidētes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbū Dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam & cōtentionem: quidam aūt & propter bonā voluntatē Christum prædicant: quidam ex charitate, scientes quoniā in defensione Euangelij positus sum. Quidā autē ex contētione Christū annunciāt, nō sincere, existimātes pressurā se suscitare vinculis meis. Quid enim? Dum omni modo siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur: & in hoc gaudeo, sed et gaudebo. Scio .n. quia hoc mihi proueniet ad salutē per vestrā orationē & subministrationē spiritus Iesu Christi, secundū expectationem & spem meam: quia in nullo cōfundar, sed in omni fiducia sicut semper: & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam siue per mortē. Mihi .n. viuere Christus est, & mori lucrum. Quod si viuere in carne, hic mihi fruct⁹ operis est, & quid eligam ignoro. Coarctor autem è duobus: desiderium habēs dissolui, & cum Christo esse, multo magis melius: permanere autem in carne, necessarium est propter vos. Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum, & gaudium fidei: vt gratulatio vestra abūdet in Christo Iesu in me: per meum aduentum iterū ad vos. Tantū digne Euangelio Christi conuersamini: vt siue cùm venero & videro vos; siue absens audiam de vobis: quia statis in vno spiritu vnanimes, & collaborantes fidei Euangelij: & in nullo terreamini ab aduersarijs, quæ est illis causa perditionis, vobis autē salutis. Et hoc à Deo. Quia vobis donatū est pro Christo, non solum vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini: idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.*

11. q. 4. quā ... quomodo ... in fin.

7. q. 1. c. fin. De pœ. di. 2. qui vult in § 2. Regum. 94 c 7. q. 1. c. si devenū ... ff. porro.

PAul⁹ &c. Nomina dignitatis hic non apposuit: sciens Philippēses nō dubitare de apostolatu Pauli: quē magistrum & Apostolum suum cōfitebantur, dum sicut illis tradiderat Paulus, in fide operabantur: sed intēdens commendare eis humilitatem, cum patientia humilitatis nomen (se seruum dicens) inseruit. Vnde sic ait, *Paulus & Timotheus.* Nō ideo Timotheū apposuit, quod cū Paulo Epistolam scripserit, sed quia in eadem voluntate Paulo cōcessit: ideo etiā quia sicut in sequentibus innuit, missurus erat eis in proximo Timotheū: cui vt in omnibus obedirēt, dignū fuit præscribere cōmendatione Pauli. Paulus & Timotheus *serui Iesu Christi:* sic & vos seruitutem Christi in omni humilitate patientes custodite. Paulus, inquam, & Timotheus scribunt *omnibus sanctis qui sunt Philippis.* Sanctis dico *in Christo Iesu* .i. in fide Christi Iesu sancitis & confirmatis. Vbi ait omnibus sanctis, cōmunitatē Ecclesiæ intelligit .i. subditos: quibus in eadē salutatiōe prælatos adiūgit, dicēs.

Sacerdotes interdum Episcopi nuncupati.

Scribunt omnibus sanctis .i. subditis *cum episcopis* i. & episcopis *& diaconib⁹* in eadē Ecclesia. Hic per episcopos accipimus presbyteros, cum in eadē ciuitate non sit, putandum plures esse episcopos. Vel si etiam Philippi regio esset diuersas habens ciuitates, absurdè transiret ab episcopis ad diacones, intermissis presbyteris. Nec absurdum est, si sacerdotes dicantur episcopi: cum secundum Augustinū quilibet paterfamilias, quia superintendit domui, episcopus possit dici.

Imò & paterfamilias episcopus posset dici secundum Augustinū.

Paulus, inquā, & Timotheus sic scribunt. *Gratia vobis & pax à Deo nostro patre, & Domino Iesu Christo.* Sicut sæpè expositum est. Hic modo in primis mixtim de vtraq; pugna cōmendans eis humilitatem cum patientia agit, vsq; illud inferius, vbi ait. Scire aūt &c. Quasi diceret. Audiēs fidem & patiētiam vestram, *gratias ago Deo meo*.i. mihi benè in vobis fauēti. Nostrum dicimus Deum: quādo pie cōcedit ꝙ precamur. Gratias, inquā, ago Deo meo *in omni memoria vestri:* quia quoties audio aliquid de vobis (quia digna fide Christi sunt) gratias ago Deo, non in quadam: sed in omni memoria vestri. In omnibus bonū audiens de vobis: Gratias, inquā, ago Deo in omni memoria vestri faciens deprecationem pro vobis omnibus: quia nemo se indignum mea intercessione facit: Et hoc *cum gaudio*. Si peccarēt illi, precaretur quidem pro eis, sed in tristitia. Quia vero perfecti sunt, restat vt oret pro eis cū gaudio. *Faciens*, inquit, *deprecationem in cunctis orationibus meis*. Nunquam enim oro quod pretermittā vos. Orationibus dico non rarò, sed *semper*.i. continuè celebratis. Ago, inquam, gratias semper.i. *de communitate vestra* ostēsa *in Euangelio Christi.* Communicastis enim Euangelio Christi, credēdo quam cito audistis. Faciendo etiā opera fidei: & prædicando aliis mecū fidem Christi. Vel ita. Gratias ago super communicatione vestra, id est, de hoc quod res vestras cōmunes exhibuistis omnibus sanctis. Communicatione, dico, facta in Euangelio .i.

A secundū Euangeliū Christi: quia vos primum Deo: dehinc vestra sanctis tradidistis, & in Euangelio per hæc & omnia præcepta adimplendo. Cōmunicatione dico incœpta *à prima die* conuersionis vestræ *vsquè nunc*.i. ad præsentem diem. Ago gratias: faciens pro vobis deprecationē: & hoc ipsum.i. sicut postulo integrum confidens me impetraturum. Non tamē ex virtute vestra, sed ideo *confidens*, quia Deus *qui cœpit in vobis bonū opus*, ipse idem *perficiet*. Ideò ait cœpit, &

B perficiet: & vt superius gratias ago: vt ostendat principium & finem iustitiæ suæ totum ex gratia Dei esse. Ideò etiam ait confidens: quia si pietas Dei bona cœpit in illis qui mali erant, multò magis credendum est, vt in ijs qui iam iusti sunt, perficiat consummationem. Perficiet dico *vsque in diē Christi Iesu:* in morte cuiusque, quātum ad eum qui moritur, incipit dies Christi. Ex hoc enim iā nihil facit præter voluntatem Christi, qui dū viueret diē suū habuit, faciens

Dies Christi quis dicatur.

C bonū vel malū, quod voluit. Vel si dicimus diem Christi, diem iudicij, tūc erit ad probationem. Ita perficiet in vobis opus bonum vsque .i. assiduè faciens hoc in iustis vsque in diem Christi Iesu .i. quamdiu mundus durabit. Confidens & faciens deprecationem tantam *sicut est iustum*.i. non minus precor pro vobis quā iustitia vestra & benignitas, qua me honorificè suscepistis exigit. Iustum, inquā, est mihi qui nullius beneficio ingratus sum: sed benignè recompēso. Sicut, inquā, iustum est *mihi* non solum

D deprecari, sed etiam *sentire* hoc *pro vobis*: sentio n. tribulationem vestrā ex vi compassionis, ac si eā in carne mea sustinerem. Pro vobis dico omnibus: quia oēs perfecti estis. Sentire me dico & sentio, *eò quod habeam vos* non in labijs tantum, sed *in* ipso *corde*. Tribulor enim interius pro vestris tribulationibus. Habeo vos in corde, & dum sum *in vinculis*, & dum sum in defensione: & positus in confirmatione Euāgelij. In vinculis meis habeo vos in corde, memorans vos

pati

pati persecutionem sicut & me. *Et in defensione Euangelij* i. in quo defendo fidem contra pseudo, qui nitũtur peruertere eam. Habeo vos in corde, memor, quod vos cũ pseudo pro tuenda fide vestra decertatis. Per vincula & defensionẽ vtriusq; pugnę eorum faciẽs mentionẽ, confortat eos in vtraq;. Habeo etiã vos in corde, *in confirmatione* Euangelii i. quãdo simplicibus Christianis confirmo fidem suam per scripturas &c. Memor sum vos similiter fidem simpliciũ confirmare. Et sicut memor sum tribulationum vestrarũ: sic & vos estote participes humilitatis meę. Inutilis. n. est patientia, quam non comitatur humilitas. Quales habeo vos in corde: tales .s. *oẽs vos esse socios gaudij mei*, remunerationis meæ in æterno gaudio, sicut. n. tribulationis meæ, sic participes eritis gaudij. Verè habeo vos in corde. *Testis enim mihi est Deus, quomodo* .i. quam infinito desiderio ego *cupiam oẽs* vos esse, non in pedibus Christi: sed *in visceribus Christi Iesu*, i. non in inferioribus: sed inter magis dilectos Dei qui dicuntur viscera eius. Et quia sic cupio de vobis, ideo *oro hoc, vt charitas vestra magis*, proficiendo *abundet*, temperata *in* omni *scientia*. i. in omnimoda discretione. Ideo scientia necessaria est charitati, quia si sine discretione fuerit: plerũque sic obhorrebit aliquid veniale in proximo, vt intemperatè repræhẽdendo suscitet litem, vel aliquid maius crimen. Cùm si discretè ageret, melius per lenitatẽ proximum corrigeret; ideò ait charitas abundet in omni scientia. Et quia quidam habentes scientiam, plerũq; actum eius obliuiscuntur: addit, *& in omni sensu*, .i. in omni animaduersione, vt semper memoriter animaduertamus & in promptu habeamus scientiam. Abundet, ita *vt* nõ tantum bona à malis, sed etiam *probetis* .i. probabiliter eligatis *potiora*. i. de bonis meliora. Probetis ita *vt sitis sinceres* .i. puri in vobis: *& sine offensione* ad proximum: sic eundo *in diem Christi*, quod nihil in die iudicii mundandum inuenia-

Patientia est inutilis, si nõ comitatur humilitas.

A tur in vobis. Vos dico *repleti* tunc in die Christi *fructu* .i. remuneratione *iustitiæ* vestræ quã hic habuistis. Repleti dico *per Iesum Christũ*, distributorẽ illius fructus. Iustitię dico habitę *in gloriã & laudem Dei*. i. ita vt dicatur in vobis gloriosus & laudabilis Deus in sanctis suis. Vel ita. Tales sitis in diem Christi. Vos dico interim dum viuitis repleti non iustitia (quæ facultatem nõ habeat operãdi) sed fructu, .i. operibus iustitiæ, vt & iustitia & opera iustitiæ in vsu vobis sint. Repleti dico per Iesum Christũ: ex quo omnis iustitia. Et hoc in gloriam & lau-
B dem Dei. i. vt Deo totum & vobis nihil ascribatis. Gloria Dei, dicitur claritas deitatis. Laudem Dei accipimus in ijs, quę videmus corporalibus oculis. Sinceres, si componimus ex syn & cæra, ꝑducitur media syllaba, nominatiuꝰ singularis sincerus: habẽs duo pluralia synceri & synceres: vt diaconus diaconi & diacones. Si secũdum Isidorũ ex fine & carie componimꝰ, media syllaba corripitur, & singulari caret. ¶ Hucusq; mixtim de vtraque
C pugna tractauit: hic separatim de pugna persecutorum incipit, dicens. Audiens bona de vobis, gratias ago. Deprecor cum gaudio confidens de vobis. Ego sic ago. *Vos autem volo scire fratres ea quæ circa me sunt*. Hęc ideò eis notificat, vt exẽplo suo ad patiẽtiam & humilitatem eos inducat. Scire, inquam, vos volo: quia ea quæ circa me sunt. Circa ideo, quia vndique circũuallant me mala. Vel circa quia extra in corpore affligor, sed in-
D tꝰ in anima vires cõgrego. Ea, inquã, quæ circa me sunt: *venerunt ad profectũ Euãgelij magis* quã ad detrimentũ: sicut ipsi putauerunt ꝙ ligato Paulo, alligatũ esset verbum Dei. Venerunt ad profectũ, *ita vt vincula mea*. i. vtilitas vinculorum meorum *manifesta fierẽt in Christo* .i. in magnificatione nominis Christi. Manifesta dico *in omni prætorio, & in cæteris omnibus*. i. apud principes, & apud inferiores. Et si .n. vbiq; non sciatur Paulus esse in vinculis, tamẽ vtilitas vinculorũ suorũ vbiq; diffunditur: dũ fides Christi

Claritas deitatis dicitur gloria Dei.
Synceres.

per eũ dilatata vbiq; prædicatur. Vel ita. Venerunt ad profectum, ita vt ipsa eadẽ vincula mea fierent manifesta in Christo .i. quæ pro Christo patiebar. Manifesta dico in omni prætorio, & in cæteris omnib⁹ locis. vbique.n. dicebãt, videte constantiã Pauli, qui etiã in vinculis non cessat prædicare fidẽ Christi. Ita fierẽt manifesta, *vt plures ex fratribus confidentes in Domino, vinculis meis* .i. propter vincula mea in quibus positus audacter prædicabam, exemplo meo cõfisi auderẽt abundantius loqui gẽtibus sine timore verbum Dei: quũ prius propter timorẽ non audebant. Ii sunt boni fratres: sed *quidam quidem* .i. discreti à bonis, quia peruersè *prædicant Christum* & *propter inuidiam*: quia volunt diminuere nomen Pauli, in quo non est alligatum verbum Dei. Et si non putant se posse vsurpare sibi laudem Pauli: prædicãt etiã propter cõtentionẽ, certãtes se parificare Paulo, in laude prædicationis. *Quidam autẽ* qui boni sunt *prædicant Christum*: & si non patiantur tribulationẽ *propter bonam voluntatem*, habitã ad omnes: quia vellent venire oẽs homines ad agnitionem veritatis. *Quidam* etiam similiter boni ex *charitate*.i. ex priuata dilectione, quam habent erga me, prędicant Christum: *scientes quoniam ego positus sum* in vinculis *in defensione*.i. propter defensionem *Euangelij*. Vel ita. Scientes quoniam ego sum positus .i. ordinatus à Deo in defensione.i. ad hoc vt defendam Euangelium: ij prædicabant ex priuata charitate dicẽtes. Dilectus noster Paulus, quia ligatus est, non potest modo instruere Ecclesias suas, suppleamus vicẽ eius; ne forte quod ędificauit, euertãt illi pseudo. Et sic carnalis dilectio ẽrat ad profectum Euangelii. *Quidã autẽ* peruersi sicut illi ex priuata charitate: sic isti *ex contentione*.i. ex priuato odio *annunciant Christum, non sincerè*, id est, nõ in puritate, *existimãtes se* hoc modo *suscitare pressuram*, id est, aggrauationem *vinculis meis*.i. mihi posito in vinculis. Ii.n. peruersi disputauerant cum Paulo, & Paulus

Pauli præstantia magna fuit.

A superauerat eos: nunc autem quod audierant ab eo prædicabant: ideo vt cùm diceretur eis, quare verba eius.s. damnati Pauli prædicatis: dicerent hoc non à nobis, sed sic ab illo accepimus: porter ille pœnam istorũ. & ijs verbis infideles concitati vehementius desæuiebant in Paulum. Obijceret aliquis ad hoc quod superius ait. Vincula mea venerunt ad profectum Euangelij: in bonis quidem qui exemplo tuo animati prædicauerũt, profuerunt quidem: sed in ijs qui ex inuidia & contentione prædicabant, B vincula tua nil profuerunt. Ad hoc Paulus. Profuerunt vtiq; etiam in ijs. *quid enim* nocet *dum*.i. solum modo *annũcietur Christus omni modo*, s. *siue per occasionem* suscitandi mihi pressuram, vt faciunt pseudo: *siue per veritatẽ*, vt annunciãt boni. Ego nõ curo quicũq; sit annunciãs: solũmodo auditores in fide proficiãt. *Gaudeo in hoc* quod Christus annũciatur per occasionẽ: & in hoc gaudeo, ꝙ suscitãt mihi pressurã: nec modo solũ: *sed semper gaudebo* in eodem. In Deo C gaudeo & gaudebo: *scio n. quia hoc*.i. ꝙ pressura mihi suscitatur, *proueniet mihi in salutẽ* per vestram orationem intercedentẽ pro me: *& per subministrationẽ*.i. p fulcimẽtũ & sustẽtaculũ spiritus. Sicut enim columna in medio posita sustentat domũ, ne cadat; sic spirit⁹ fulcit me. *Spiritus* dico *Iesu Christi*.i. quẽ Christ⁹ dat, pro quo patior: proueniet dico in salutẽ *secundũ expectationẽ & spem meam*.i. non minus salu- D tis conferẽs quã expecto & spero. Expectatio dicitur longanimitas in sustinendo, sine certitudine tamẽ. Spes vero certa præstolatio: ideo secũdum spẽ, *quia non confundar*.i. non erubescã in aliquo, vt ego deficiam in Euãgelio Christi propter instantem tribulationem. Non cõfundar: *sed sicut semper*.i. de præterito magnificat⁹ est: *ita & nunc*.i. in futuro *magnificabitur Christus*: nõ solũ in anima: sed etiã in fragiliori parte.i. *in corpore meo*. Magnificabitur vtiq; *siue per vitã siue per mortẽ*.i. & in vita corporis & in morte. Debeo magnificare Christũ ꝑ vitã:

Expectatio & spes different.

nam

nam *Christus est viuere mihi*.i. ego ad aliud non viuo, nisi vt magnificem Christum. Debeo magnificare per mortem: nam Christus est mihi *lucrũ mori*.i. ad moriendum: ipsum enim Christũ accipiens lucror, si pro Christo morior. Vel ita. Per mortẽ debeo magnificare Christum: nam mori est mihi lucrum.i. nam in morte lucror ego, accipiens in cęlis retributionem laborum meorum. Et cum mori sit mihi lucrum: restat vt eligam mortem. Aduersa sententia: sed tamen licet mori sit lucrum: *viuere in carne est mihi fructus operis:* hic.s. quod per vitã magnificabitur Christus. Et quia mori mihi est lucrum tantæ beatitudinis: & viuere in carne est mihi fructus magnificandi Christum: en.i. ecce: *quid* horum *eligam ignoro:* vitam an mortẽ: ideò ignoro quia coarctor. Vel nõ solũ ignoro, sed etiã *coarctor:* habẽs desideriũ *è duobus*.i. de dissolui, & de permanere in carne; sed *dissolui & cũ Christo esse multò melius*, quantũ ad me. *Permanere aũt in carne necessariũ est propter vos:* vt christus per me magnificetur in vobis. *Et hoc*.i. quod necessarius & vtilis ero *confidens. Scio quoniam manebo* & etiam diu *permanebo omnibus vobis ad profectũ vestrũ, & ad gaudium fidei vestræ*.i. vt de merito fidei vestræ gaudeatis. Tunc habet iustus gaudium de fide, cum iam non timet aduersa: & securus est de præmio. Permanebo vobis ad profectum: *ita vt gratulatio*.i exultatio vestra, vel actio gratiarum. Vtrumque enim significat gratulor: & gaudeo & gratias ago. Gratulatio, inquam, vestra *abũdet in Christo*.i. in laudẽ christi *Iesu: in me*.i. in cõsideratione mei Abundet dico *per meum aduẽtum iterum* factum *ad vos*. Abundabit vtiq: *tantũmodo* videte *vt* vos *conuersemini dignè Euangelio Christo*.i. sicut decet & docet Euãgelium, quod accepistis ita dignè, *vt siue cum venero & videro vos, siue absens* quocunque modo fuero: vel absens vel præsens audiam de vobis hoc: *quia statis in vno Spiritu* S. ustificãte vos. Et quia in eodem spiritu stare possent: hic in humilitate, hic in castitate: tamen non habentes inter se dilectionem: ideò addit *vnanimes* in dilectione: & *collaborantes* per patientiam tribulationum *fidei Euangelij*.i. quam fidem in Euangelio didicistis. Audiam etiam quod vos *in nullo terreamini ab aduersarijs: quæ* causa, scilicet, quod volunt terrere vos, *est illis causa perditionis: vobis autem*, qui interriti statis, est *causa salutis. Et hoc* vobis est *à Deo*, quod non terremini: ideò, *quia vobis donatum est pro Christo*.i. pro merito christi: *non solum vt credatis in eum: sed etiam vt patiamini pro illo*. Vos dico, *habentes idem certamen quale & vidistis in me*, cùm apud vos essem: *& quale nunc audistis de me* quod patior Romæ. Vos autem imitamini quod me in humilitate pati videtis, sectantes patientiam & humilitatem.

CAP. II.

SI qua ergo cõsolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, vt idem sapiatis: eandem charitatem habentes, vnanimes idipsum sentientes. Nihil per contentionem, neq; per inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibi inuicẽ arbitrantes: non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum. Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu. Qui cùm in forma Dei esset, nõ rapinã arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens: in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestriũ, & infernorum. Et omnis lingua cõfiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. Itaq; charissimi mei (sicut semper obedistis) non in præsentia mea tantum, sed multò magis nunc in absen-

Rom 14. vers. 11. De immu. eccle. decet. libr. 4.

tia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini. Deus est enim qui operatur in vobis, & velle, & perficere pro bona voluntate. Omnia autem facite sine murmurationibus, & hæsitationibus: vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo: verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi: quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui. Sed & si immolor supra sacrificium, & obsequiũ fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus vobis. Idipsum autem & vos gaudete & congratulamini mihi. Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad vos: vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. Neminẽ enim habeo tam vnanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Experimentum autem eius cognoscite, quoniam sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt. Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos cito. Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, vestrum autem Apostolum, & ministrum necessitatis meæ mittere ad vos: quoniam quidem omnes vos desiderabat, & mæstus erat propterea quod audieratis illũ infirmatum. Nam & infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus misertus est eius. Non solum autem eius, verumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiã haberem. Festinantius ergo misi illum, vt viso illo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cũ honore habetote, quoniam propter opus Christi vsq; ad mortem accessit, tradens animam suam: vt impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

1.Pet.4.9.

De eccl. offi.

q.7.ca.2.§. scio quosdã.

2 Cor.13. vers 5. 45.dist.licet nonnunquam. 63 di.nosca. 8 q 1 sunt in ecclesia de remiss. quidam.

DIxit superius. Vincula quæ circa me sunt, venerunt ad profectum Euangelij, quod etiam vos patimini, vobis est causa salutis: & ita vobis pati donatũ est pro merito Chri-

A sti. Ex istis nunc infert dicens. Quia & me pati profectus est Euangelij: & q̃ pro Christo similiter patimini vobis est causa salutis: ergo fratres implete gaudium meum, quod gaudium iã incepistis, ex quo pro Christo contumeliam passi estis. Implere gaudium intelligit, si ita pro Christo patiantur vt habeãt humilitatẽ patientiæ semper associatã. Hic enim apertius hortabitur eos, vt cum patientia habeãt humilitatẽ: ne si patiuntur pro Christo, ideò se quasi digniores cæteris præferant. Patientia enim sine humilitate inutilis est. Implete gaudium

B meũ *si qua consolatio* vobis est *in Christo*.i. si ex Christo consolationẽ quæritis in aliquo. Vel (vt de Christo sileam) *si quod solatium charitatis*.i. fraternæ dilectionis habere vultis, tunc implere gaudium meum. Vel ita. Si qua consolatio mihi datur apud vos in Christo.i. propter amorem Christi: & si quod solariũ charitatis.i. fraternæ dilectionis mihi est apud vos quod me pro fraterna charitate consolari velitis, tunc implere gaudium meum. Et *si* est vobis *qua*.i. aliqua *so-*

C *cietas spiritus*.i. si in Spiritu sancto societatem habetis cum alijs ecclesijs. Et *si* sunt in vobis *aliqua viscera*.i aliqui pij affectus *miserationis*.i. exhibitionis misericordiæ, *implete gaudium meum*. Viscera hic ponũtur quasi misericordia, pius autem affectus (etiã si nihil operetur) misericordia dicitur. Effectus autem misericordię miseratio vocatur, ideò tam obnixe obtestatur eos: quia vult eos tenere humilitatem, sine qua patientiam eorum intelligit irritam. Implere dico gaudium: ita *vt sapiatis idem*, id est, vt

Pius affectus misericordia datur.

D prosperitates proximi tam benè sapiant in vobis, ac si vestræ sint. Sapiatis dico, *habentes eandem charitatem*, id est ad omnem proximum æquam dilectionem. Licet enim quandoque oporteat habere maiorem familiaritatem ad quosdam; sicut Christus habuit ad Ioannem, hæc tamen non est dicenda charitas, sed maior familiaritas quæ habetur secundum quod quidam sunt opportuniores ad

quædam, alij minus. Sitis etiam *sentientes idipsum* in aduersis proximi: vt angustiam eius non solum in animo sentiatis: sed sic pũgat vos vt propria. Vos dico *vnanimes* .i. æquum animum cõpassionis ad omnem proximum habentes. Vos iterum *nihil facientes per cõtentionem*: vt alter qui magis patitur contendat se præferre alteri minus patiẽti. Vel nihil dispon̄ẽtes de rebus ecclesiasticis per contentionem. *Neque* facientes aliquid *per inanem*.i. propter mundanam *gloriam*, *sed* estote *arbitrantes* alios *superiores vobis inuicem*: quod alter reputet alterum se superiorem: Nec hoc ficta superbia: sed *in humilitate*, vt sicut alter præponit sibi alterum, sic eãdem humilitatem habeat in corde; putans eum quem præponit, superiorem se. Et quomodo alter alterum sibi superiorem arbitretur, consilium ponit, dicens. Vt arbitremini alter alterum superiorem sibi: *non sitis considerantes singuli* bona, *quæ sua sunt*: *sed ea* tantum bona considerate *quæ sunt aliorum*. Si enim (postpositis vestris) virtutes aliorum attenditis, sic eos vobis superiores arbitrabimini. Vt vtrumq; commẽdet eis: humilitatem & patientiam: exponit quanta fuerit humilitas & patiẽtia Christi, dicens. Benè dico in humilitate: nã hoc debetis habere in vobis quod nõ solum in me, sed etiam in Christo Iesu præcipuè videtis. Nec solum habete *hoc*, sed etiam *sentite* .i. per experientiam rei probate. Ideò ait sentite. Multi enim sunt q̃ existimant se omnia posse pati pro Christo: qui si fortè venirent ad experimentũ, deficerent. Sentite, inquã, *in vobis* humilitatem, patiẽtiam: *quod* in me *& in Christo Iesu* præcipuè videtis: *qui* Christus Iesus *cũ esset in forma* .i. in æqualitate *Dei* patris: ita inuisibilis, coæternus, & consubstãtialis illi sciuit se esse æqualem Deo. Et in hoc quod sciuit maior humilitas. Si enim ignorata altitudine sua, ita se humiliaret, humilitas eius propter ignorãtiam non adeò commendabilis esset. Sciens vtique se esse æqualem Deo: *non arbitratus est rapi-*

A *nam*, vt sibi vsurparet rem alienam. Vel sic in eadem sententia. Arbitratus *se esse æqualẽ Deo*, non faciendo rapinam: sicut malignus angelus, q̃ dicens: Ponam sedem meam ad Aquilonem & ero similis altissimo: & homo cui serpens dixit. Eritis sicut dij. Hic vterq; rapinam fecit, dum q̃ Dei propriũ erat, malè sibi vsurpare voluit. Christus aũt non rapinam: quia arbitratus est rem propriam. Et licet Christus esset in forma Dei: tamen *exinaniuit* .i. euacuauit claritatẽ Dei-
B tatis, dum eã sub forma serui posuit. Exinaniuit dico *semet*.i. ipsam Deitatem *ipsum* .i. in eodem: tamẽ cũ patre permanentem: sic enim assumpsit q̃ non erat, vt maneret quod erat, & in hoc multa humilitas. Si enim quilibet rex amisso iure regni humilis sit, non multũ est, sed si habẽs ius regni, ab eo se in humilitate manẽs alienat, cõmendabilis est eius humilitas. Exinaniuit, dico, *accipiens formã serui*. Incõparabilis est humilitas, vbi Dominus elegit esse seruus. Iterum formã
C serui posset accipere sine corruptiõe, vt non sentiret miserias carnis. Ideò addit, *factus*.i. facturã nouã accipiens *in similitudinẽ hominũ*. Sic enim passibilis fuit & mortalis, vt alij homines. Iterum in similitudine hominũ esse posset, man⁹ habẽs & pedes, & nõ haberet se vt homo. Ideò subdit *& habitu*.i. in habendo se *inuentus* est *vt homo*, à tentatore diabolo. Diabolus .n. inuestigabat eũ; an esset Deus, an homo: sed cùm inuenit eum esuriẽtem, putauit eũ solũmodo hominẽ. Nec
D solũ factus est in similitudinẽ hominum: sed etiam *humiliauit semet* (qui tantus erat) *ipsum* .s. in gloria tamen Deitatis perdurãtem. Humiliauit dico, *factus obediens* patri in omnibus, *vsq. ad mortem*: nec mortem personæ, quæ digna esset, *sed mortẽ crucis*: quod genus mortis prę omni alio ignominiosius erat. Vbi ait mortẽ, commẽdat in eo patientiam. Vbi ait crucis, humilitatem. *Propter quod* .i. quia in tãta humilitate & patiẽtia Deo obediuit: ipse se merito suo *& Deus* secũ *exaltauit* .i. in magna altitudine po-

Rapinam non fecit Christus.
Esa.14 13.
Gen.3.5.

suit

fuit *illum*,scilicet,ad dextexam suam. *Et illi* exaltato *donauit nomen* .i. honorificentiam: *quod* nomen *est super omne nomen* .i. superius omni nominabili: *ita* super, *vt in nomine*.i.ad honorem *Iesu omne genu flectatur* .i. omnia ipsi plene subijciantur, sicut ille qui genu flectit, subijcitur. Omne genu dico: quia *cælestium*.i.angelorum: & *terrestrium* .i. hominum: *& infernorum* .i. dæmonũ & animarum, quæ ibi sunt: flectatur genu, *& omnis lingua confiteatur*. Hoc erit in die iudicij: quãdo velint nolint, Christum confitebuntur impij. Confiteatur dico, *quia*.i.quod *Dominus Iesus Christus est in gloria* .i. in æqualitate *Dei patris*, secundũ Deitatem: & post patrem primus, quãtum ad humanitatem super omnem creaturam: quod Christus adeò patiens & humilis fuit, & per vtrumq; sic exaltatus: *itaq; charissimi mei operamini vestrã salutem* .i. vestri exaltationem: coniũgentes in vobis patiẽtiæ humilitatem. Vos, inquam, *sicut semper obedistis* mihi, quamdiu apud vos eram: ita modo *cum metu* animi *& tremore* corporis; timendum enim semper est stanti ne cadat. C Operamini vestrã salutem: vt non in præsentia mei tantum dicamini obedisse: sed multò magis nunc in absentia mea probetur vestra obediẽtia. Ideòque nũquam securi: sed semper cum metu & tremore: *quia Deus est qui operatur in vobis* (vt nihil vobis relinquam) etiam *velle: &* postquam per gratiã dederit velle; similiter in vobis operatur *perficere*. Ne hoc pro vestro præcedẽti meritò, sed solummodo *pro bona volũtate sua*. Deus omnia operatur in vobis; vos autem cooperantes Deo. *facite omnia sine murmurationibus:* D ne si diu vos pati necesse sit, cõtra Deum impatienter murmuretis, quasi vos iniuste permittat affligi. Omnia etiam facite *sine hæsitationibus* .i. ne dicatis cras vigilabo, ieiunabo cras Pro Christo pati incipiam sic. Ideò facite, *vt sitis sine querela*.i vt non sit in vobis de quo erga vos homo iustè possit conqueri. Et vt sitis *simplices filij Dei* .i. vt simplex filiatio

A Dei, per innocentiam sit in vobis, vt etiam sitis *sine reprahẽsione:* quod nec aliqua occasio appareat in vobis, vnde repræhensibiles videamini: licet culpa non sit in vobis. Dicerent illi. Graue est sine repræhensione viuere inter tot inuidẽtes iustitiæ. Ad quod ille. Verum quidem est: quia vos habitatis *in medio nationis praua & peruersa* in se .i. peruertentis alios, *inter quos* tamen per fidem & bona opera *lucetis sicut luminaria in mundo*. Sicut enim sol & luna mundum illuminãt, sic iustitia vestra tenebras eorum B illuminant. Vos, dico, *cõtinentes verbum vita*.i. Euangelium Christi, in fide cuius vita æterna habetur. Continentes dico ad modum vasis quod liquorem infusum sibi benè continet & propinat alijs: sic & vos: in vobis verbum Dei custoditis, & alijs ministratis. Continentes dico *ad gloriam meam:* quod si ego gloriã habiturus sum de hoc: quia verbum vitæ continetis: multò magis vos qui promeremini. Gloriam dico, mihi habendam *in die Christi:* quando Christus suos remunerabit. Habebo vtiq; gloriam C meam: *quia* ego *nõ cucurri in vacuum, neque laboraui* in vacuum. Cucurrit secundum illos quos facilè conuertit. Laborauit secundum difficiliores in accessu fidei. Cucurri quidem & laboraui in vobis: nec me pœnitet: sed etiam si oporteat me immolari pro vobis: in hoc congratulor vobis. Quod sic ait. Etiam *si* ego *immolor supra sacrificium fidei vestra: &* supra *obsequium* fidei vestræ .i. ego fidem vestram obtuli Deo, quasi sacrificium in odorem suauitatis. Et obsequium, id est, bona opera vestra in quibus post fidem Deo obsecuti estis. Sed si D adhuc post hos labores oporteat me immolari pro vobis: *Gaudeo* inde *& congratulor* .i. gratias refero. Vel congaudeo cum *omnibus vobis*, qui gaudere debetis, si voluntas Dei fuerit vt ego immoler pro vobis. *Vos* autem *idipsum* recompẽsando mihi, vt pro me similiter immolemini, *gaudete & congratulamini mihi*, qui vos ad rem tã dignam armaui: sicut est pro

Paulus cucurrit & laborauit.

Chri-

Christo immolari. Iterum. Scio vos ad patientiam & humilitatem per epistolam ædifico. *Spero autem in Domino Iesu cito me mittere Timotheum ad vos.* Ideò *vt* ego *cognitis quæ circa vos sunt, sim bono animo &* securo de vobis: quos propter instãtem vtrimque pugnam vereor perturbari. Ideò Timotheum magis mittã ad vos, *neminem enim habeo tam vnanimem* vobis: & *qui* tam *sincera affectione sollicitus sit pro vobis.* Verè neminem: *omnes enim* qui modo mecum sunt, *quærunt quæ sua sunt, non* ea *quæ* sunt *Iesu Christi.*
B Illum pro vobis sollicitum mittam ad vos. Vos autem honorificè eum suscipiendo *cognoscite.* Non dicit eum simpliciter: sed *experimentum eius* .i. eum mihi benè expertum. In multis enim experimentum habui. Experimentum benè dico: *quoniam* ita *seruiuit mecum in Euangelio, sicut filius* obediens *patri.* Et quia sincera affectione vos diligit: & sicut patri mihi seruiuit. *Igitur spero hunc me mittere ad vos, mox vt videro* finem eorum *quæ circa me sunt.* Ideò sic ait. Nero enim disposuerat se, in
C proximo daturum de eo sentẽtiam, an eum occideret, an reseruaret. Sperabat autem se euasurum: quia plures de domo Cæsaris instruxerat ad fidem: qui de sua liberatione laborabant. Propterea subdidit. *Confido autem in Domino; quoniam ipse* ego *cito veniam ad vos.* Et licet me venturum dicam: & Timotheum missurus sim: tamen interim *necessarium existimaui mittere ad vos Epafroditum fratrem meum & cooperatorem* in prædicatione, & commilitonem in tribulatione.
D *Vestrum autem Apostolum* .i. vel legatum: quia hunc legauerãt ad Paulum: vel Apostolum .i. prædicatorem eorum, vel Episcopum eorum: *& ministrum necessitatis meæ* .i. qui quæ misistis mihi, ministrauit in tempore necessitatis. Ideò existimaui hunc mittendum ad vos: & si necessarius esset mihi: *quoniam quidem desiderabat omnes vos, & erat mæstus,* non pro se verberato, sed propterea *quod audieratis illum infirmatum:* & nolebat

A vos contristari pro eo. Hic Epafroditus, dum Paulo ministraret, interceptus à custodibus, vehementer afflixerunt eum verberibus. Infirmatum dico ideo: *nam* vtique *infirmatus est vsque ad mortem: sed Deus misertus eius: non solum autem eius: verumetiam* in eo *misertus est mei.* Et quia vos dolebatis de eo, *ergo festinantius* quã facerem (necessarius enim mihi erat) *misi illum:* ideò *vt viso eo, gaudeatis iterum.* Olim enim cum apud vos erat, gaudebatis. *Et* ideò misi vt *ego sim sine tristitia:* quia de vobis con-
B tristatis pro eo tristitiam habeo. Et quia adeò diligit vos: & vos eum, mittimus ad vos: itaque *excipite eum cum omni gaudio:* non in citharis & tibijs, sed gaudio habito *in Domino:* & hominem eiusmodi qui tanta passus est pro vobis: *&* adeo vos diligit, *habetote cum* omni *honore:* & iustum est: *quoniam* ipse *accessit vsque ad mortem propter opus Christi,* quod operabatur in me, *tradens animam suam,* & *vt impleret erga meum obsequium id, quod deerat ex vobis:* vos quidem pecuniam mittebatis, sed præter eum
C nemo erat qui auderet ministrare mihi. Per hunc Epafroditum Paulus hanc illis epistolam misit.

CAP. III.

DE cætero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.
D *Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes: quamquam & ego habeam confidẽtiam in carne. Si quis alius videtur cõfidere in carne,* Act. 23.6.
ego magis circuncisus octauo die ex genere Israel, de tribu Beniamin: Hebræus ex Hebræis, secundum legem, Pharisæus, secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in lege est, conuersatus sine querela.

querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucri faciam: & inueniar in illo non habens meam iustitiam, quæ ex lege est, sed illam quæ ex fide est Christi Iesu: quæ ex Deo est iustitia in fide ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionis illius: configuratus morti eius, si quomodo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis: non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim. Sequor autem, si quo modo comprehendam, in quo & comprahensus sum à Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprahendisse. Vnum autem, quæ
16. q. 1 generaliter § hoc idem
quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Quicunque ergo perfecti sumus hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc
* reuelabit.
*vobis Deus reuelauit. * Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, & in eadem permaneamus regula. Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam*
Rom. 16. vers. 17.
nostram. Multi enim ambulant quos sæpe dicebam vobis: nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi: quorum finis interitus, quorum Deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cælis est. Vnde etiam saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ: secundum operationem virtutis suæ, qua possit etiam subijcere sibi omnia.

POstquam eos sufficienter instruxit in pugna persecutorum, cõmendando semper cum patiẽtia humilitatem, instruit eos in alia pugna, quam inferebant illis pseudo-doctores: deprimendo eis legem, & extollendo fidem. Quasi diceret. Sicut vos docui, patientes & humiles estote ad

A persecutores, *de cætero* .i. de alia pugno quam vobis inferunt pseudo; ita vos instruo fratres mei *gaudete in Domino*.i. ne quæratis gaudium alibi, sicut illi malè docent in carnalibus. Sed omne gaudium vestrum ponite in Domino. Ipse enim solus iustificat, & nihil eorum ad hoc prodest, quæ prædicant pseudo: propterea non in carnalibus: sed gaudete in Domino. Et vt gaudere sciatis in Domino, *mihi quidem* qui promptus sum & diligens ad instructionem filiorum, *non est pigrum*: quod fortassis repetere pi-

B geret alios non loqui. Verba enim cito à memoria elaberentur: sed *scribere vobis*, vt manente scriptura perduret in vobis traditionum mearum memoria, mihi non pigrum. *Vobis autem* erat *necessarium* me non pigere, sed scribere. Vt autem gaudeatis in Domino, *videte canes* .i. prouidete vobis ab illis pseudo, qui congruè canes dicũtur. Quia sicut canis ei quem videre consueuit, applaudit; etiam si ille veniat ad destructionem domus, vel ad interfectionem sui. Illis autem quos non consueuit, oblatrat: etiam (Pseudo canes dicuntur.)

C si illi veniant vt pascant eum, vel ad vtilitatẽ domus. Sic isti pseudo carnalibus quos consueuerunt, applaudunt. Licet sit in hoc & mors eorum & destructio domus .i. Ecclesiæ: prædicatoribus autem veritatis oblatrãt solummodo: quia non consueuerũt in istis qui tamen veniunt ad viuificandum eos, & ad ædificationem domus Dei. Et de huiusmodi pseudo ait. Videte canes applaudentes consuetæ carnalitati, oblatrantes insolitæ spiritualitati: quibus non sufficit contradicere veritati, sed etiam sunt

D mali operarij superseminantes zizania, & hos *malos operarios videte*, ne falsa doctrina seducant vos. *Videte* etiam vos eosdem *concisionem*: qui sicut concisa pellicula cæsum habent corpus; sic omnem intellectum cæsum & separatum habent à bono: qui non solum concisi sunt, sed etiã sunt concisio aliorum quos seducũt. Verè illi carnales sunt concisio: *nam nos* spirituales soli *sumus circuncisio* .i. pu-

rificatio

rificatio .i. non solum purificati: sed etiam doctrina & exemplo sumus aliorum purificatio. Abscisio enim illius superfluæ pelliculæ, signum erat omnia superflua circuncidenda esse à corde. Illi verò cócisa pellicula cor habent incircuncisum: nos verò rem tenentes .i. circuncisionē cordis, vmbrā eorum negligimus. Nos, inquā sumus circuncisio, *qui seruimus Deo:* non in carne quæ vile quid est: sed in digniori parte, scilicet, *in spiritu:* quātum enim spiritalitas pręeminet carnalitati, tantum seruitus nostra eorū seruituti. Seruimus Deo in spiritu: *& gloriamur in Christo Iesu* .i. Christus Iesus est gloria nostra & gaudiū nostrum, & nulla gloria nobis in alio. Ita gloriamur in Christo Iesu: nō dicam vt non gloriemur in carne: sed etiam *non habentes* vel minimam *fiduciam in carne* .i. in carnalibus quæ suadent. Dicerent illi. Fortassis nec tibi esset vnde cōfideres in carne: Nam se & cæt. Ad hæc ille. Non erubesco vel confido in carne: *quamquam ego habeam* .i. habere possem *confidentiam si* qua esset *in carne.* Ego vtique haberem confidentiam, si qua esset in carne: Nam si quis videtur confidere in carne. (Hic dico alius .i. longe diuersus à me, qui in Christo tantum confido) ego vtique magis illo in carne possem confidere. Magis ideò, quia *ego circuncisus octaua die secundum legem:* ille fortassis iā adultus transiens ad Iudaismum, fuit circuncisus. Circuncisio quæ fiebat octaua die: significabat quod per iustitiam, cuius forma erat circūcisio, reuersuri eramus ad illam octauam, quam per culpam Adę perdidimus. In signū cuius octauæ diē Dominicam celebramus. Hic enim mundus per septem dies voluitur: finito autem mūdo, incipiet hæc octaua non habitura finem in æternum. Quia circuncidebantur octaua die etiam qui non erant de Israel, vt filij proselitorum: ideò addit. Ego etiam sum *de genere Israel.* Quia iterū quidam secundum alterum parētem de Israel: secundum alterum de gentibus vt Dauid: qui secūdum alteram

A partem fuit de genere Ruth. Gentilis ideò addit natus *de tribu Beniamin:* quia iterum quidā de Beniamin ad idola lapsi sunt: apposuit *Hebræus* natus sum *ex Hebræis.* Fui etiā *Pharisæus* .i. egregius *secundum legem:* & per intellectum, & per cōpletionem legis. Phares diuisio: inde Pharisæus diuisus: quia separati erāt à populo, egregij in lege, intellectu, & contemplatione. Fui etiam *persequens Ecclesiam Dei secundùm æmulationem* .i. propter zelum & dilectionem defendēdæ legis. Vt omnibus illis in lege prælatus

Pharisæus vnde dicitur.

B esse videar, *cōuersatus* sum *in lege sine querela:* sic enim me seruaui quod nemo de me potuit conqueri. Sine querela dico *secundum iustitiam,* nō quæ vera est: sed *eā quæ est in lege:* quam homo satis potest operari per se. Abscindere enim pelliculā illam, mactare hircū, & huiusmodi, facilè quilibet potest operari. Et quia tātus in lege fui, si qua in carne gloria esset, nulli maior quam mihi, tam præminēs in lege fui: *sed* tamen ea *quæ* ante gratiam *fuerūt mihi lucra.* Lucrum enim erat operari figuras, dum adhuc expecta-

C retur veritas. *Hæc* vtique prius lucra, modo *arbitratus sum detrimēta* .i. verum bonum destrūctia *propter Christum* amplexandum. Quamdiu enim in vmbra essem: corpus .i. Christum non compræhenderem. Sed licet dicam propter Christū hæc vetera me dimisisse: *veruntamen vt* hāc causam .i. Christum sileam: *existimo* ego *omnia esse* decentia verum bonum solūmodo *propter eminentem scientiā* quā modo in scripturis assecutus sū. Prius enim dum eram in lege, videbar habere sciētiam legis, quam in veritate non habebam: sed veniēs ad Christū,

D tunc primum habui veram sciētiam scripturarum longè eminentem illi quā prius habere putabar. Sciētiam, dico, *Iesu Christi Domini mei* .i. quam Iesus Christus veniētibus ad se distribuit. Secundum Ambrosium amore motus Dominum suū dixit. *Propter quem* Christum comprehendendum non solum arbitratus sum, sed etiam *feci* videri alijs, hęc *omnia* carnalia *detrimentum.*

trimentum.Nec folum ea *arbitror* de-
trimẽtum,fed etiam *vt ftercora*.Om-
nem enim adhęrentem fibi coinqui-
nār,hæc ideò arbitror ftercora,*vt fic*
Chriftum faciam lucrum meum ; quia
deferẽs illa, lucror mihi Chriftum in
futuro plenius habẽdum:ideò etiam
fic arbitror vt interim dum nondum
plene accipio Chriftũ, *inueniar* mẽ
brum *in illo*.i.in corpore eius. Ego di
co iam *nõ habens meam iuftitiam*:meā
vtiq;,quia *quæ* iuftitia *eft ex lege*.Ope-
ra autem legis quilibet poteft opera-
ri,fcilicet,habens illam iuftitiam *quæ*
eft ex fide Iefu Chrifti .i. quā habemus
per hoc ꝙ in Chriftum Iefum credi-
mus.Diceret ille,iuftitiam legis dicis
effe tuam:illam autem quę eft ex fide
Chrifti,opponis quafi tua non fit. Ita
ait Paulus. Mea nõ eft:fed *quæ iuftitia*
eft ex Deo. Iuftitia dico ficut habetur
per fidem ita perdurans in fide. Quia
opinaretur aliquis. Verum quidẽ eft
quod ex Deo fides , & nifi per fidem
nõ poteft haberi iuftitia : fed iam ha-
bita iuftitia , non eft vltra neceffaria
fides.ideò ait,quia ficut per fidem or-
tum habet iuftitia , fic perdurare ha-
bet in fide,& non fine illa. ¶ Dixit fu-
perius quod per Chriftũ habebatur
eminens fcientia,etiam in hoc mun-
do. Nũc autem fubdit, quod per eum
habeatur longè maior cognitio : fed
hęc in futuro,quando Dominum vi-
furi fumus ficut eft.Quę iuftitia eft *in*
fide.Iuftitia dico valens ad agnofcen-
dum illum in gloria ficut eft:non fic-
ut modo per fpeculum : & *ad virtutẽ*
refurrectionis eius .i. ad refurgendum
in Immortalitate : quæ noftra refur-
rectio virtus eft refurrectionis eius
Refurrectio enim eius hoc efficit , vt
nos fimiliter refurgamus.Iuftitia ite
rum valens *ad* habendam *focietatem*
paffionũ illius: vt quemadmodum ille
pro nobis,fic nos ꝑ eo patiamur.Paf-
fiones Chrifti vocat , quæ ante crucẽ
toto tempore * tolerauit. Valens et-
* corpore.
iam ad habendā *configurationem mor-*
tis eius : vt nos omni modo configu-
remur morti eius.Vt ficut ille ex fola
dilectione mortuus eft pro nobis. fic
& nos in dilectione eius mori gau-

A deamus. Id quod diximus fignificant
verba eius,quę tamen fic conftruun-
tur. Inueniar in illo ego, dico, confi-
guratus morti eius. Diceret aliquis.
Quare ita vis configurari morti eius,
cũ iuftitia tua fine morte ad habendā
gloriam fufficiat? Ad hæc Paulus. Id-
eò cõfigurari volo morti eius:fi quo-
modo ego non curarem quocunque
genere paffionis vel mortis hæc ha-
berem. *Si quo modo*, inquam, *occurrā*.
Seruus & Dominus fibi inuicem oc-
currunt : hic benè feruiendo , ille be-
B nè remunerando. Sic Paulus occur-
rit chrifto, dum moritur pro eo: fic-
ut Chriftus mortuus eft pro Paulo.
Occurrā dico tendẽs ad refurrectio-
nem. Vel ita.Si quo modo occurram
*ad refurrectionem:*vt in occurrere de-
fiderium fanctorum notemus , *quæ*
refurrectio *eft ex mortuis*. Nos enim
extra focietatem mortuorum refur-
gemus:fed impij nõ refurgẽt ex mor-
tuis : quia de die in diem morientur.
Ideò dico *fi quo modo:* quia non intel-
ligo quod iam acceperim aliquid de
C gloria illa, ad quam tendo : aut quod
iā perfectus fim in cognitionẽ chri-
fti: ad cuius cognitionẽ fic modo vti-
mur fide : ficut aliquis vtitur fpeculo
ad cognitionem cuiuslibet rei. Non-
dum accepi : fed fequor ficut rem nõ
habitam , & quam defidero. Sequor,
inquam, fi quo modo (ficut fupra di-
ctum eft) *comprehendam* eũ. Ex abun-
dantia affectionis ait,comprehendā.
Ac fi diceret.Si eum cõfequi poffem,
in amplexus meos includerem. Cõ
prehendam dico in eo modo *in quo*
D *comprehenfus fum à Chrifto Iefu :* quā-
do vt ficut chriftus me perfectè co-
gnofcit ficut fum , ita ego cognofcā
eum ficut eft. Vel ita. Comprehendā
chriftũ in eo modo claritatis,in quo
ego comprehenfus fum à chrifto Ie-
fu , quando me vocauit in via : vt in
quanta claritate tunc erat, poffem eũ
amplexari. Ideò dico comprehendā,
quia ego , *fratres* , & fi raptus fum ad
tertium cęlum, tamen *nõ arbitror me*
comprehendiffe chriftum,nifi per fpe-
culum fidei. Non arbitror me cõpre-
hendiffe : fed perfequor *vnum* .l. rem
vnam,

Psalm. 26. vers. 4. Vnum sequendum est & non duo.

vnam,de quo vno ille clamabat: Vnā
petij à Domino, hāc requiram. Vnū
sequitur, qui in eadē operatione bo-
ni semper est. Duo sequitur, qui mo-
do bonum, modo malum operatur.
Persequor vnum ego quidem, *obliui-
scens ea quæ retro sunt*.i. temporalia &
quæcunque carnalia. Vel ita. Obliui-
scens quæ retro sunt .i. præterita me-
rita. Ad ea verò quę sunt priora.i.po-
tiora, quiá æterna. Vel ad ea merita
quæ sunt priora vtilitate, & si poste-
riora præcedētibus tempore. Ideò vl
tima priora, quia præcedentia irrita
essent, nisi sequerētur ista quæ faciūt
vim illa habere. Ad illa q̄ sunt priora
omni desiderio extendens meipsum
& carne, & spiritu: eundo sic *ad desti-
natum*.i.ad rem mihi destinatam, sci-
licet, *ad brauium*.i.ad præmium labo-
ris. Brauium dico *vocationis* Dei:ad q̄
accipiendum vocat me Deus. Voca-
tionis dico *supernæ* .i. in supernis cœ-
lorum habendæ, *in Christo Iesu* distri-
butore huius brauij suis certatorib⁹.

Brauium, i. laboris præmium.

In his verbis & certitudinem & com-
mendationem rei quā expectat, inse-
rit. Per destinatum & vocationis cer-
titudinem, per supernæ & Dei, & in
Christo Iesu, dignitatem eius rei sig-
nificat. Quia ego Paulus nondum ac-
cepi aliquid, nec adhuc perfect⁹ sum:
sed sequor *vt comprahendam*: exten-
dens me ad destinatum brauium su-
pernæ vocationis: ergo vos quicunq;
perfecti estis hoc idē sentire: scilicet,
vos nondum Christum eo modo ac-
cepisse, aut in cognitione eius adhuc
perfectos esse. Nec hoc per secūdam
personam dicit, sed more suo, vt eos
melius inducat sese interserit, dicēs.
*Quicunque perfecti sumus, hoc sentia-
mus*. Quod supra ait. Non quod iam
perfectus sim: videtur oppositum ad
hoc quod hic ait, perfecti sumus, sed
non impedit. Ibi enim ait de perfe-
ctione cognitionis Dei, in qua nemo
in hoc mūdo perfectus est. Hic ait de
perfectione virtutum, quam habere
possumus in hoc mundo, in qua per-
fectione multi gradus sunt. Paul⁹.n.
perfectior alio, & quilibet sine næuo
criminali vitā ducēs, pfectus dicitur.

Perfectus quis dicatur.

Et quia dixi sentiamus nos sic imper-
fectos: ne ideò de solēni, quia *si quid
aliter* .i. minus perfectè *sapitis*, *Deus*
qui quod iam sapitis *vobis reuelauit*,
hoc etiam quod sapiēdum restat vo-
bis reuelabit. Vel ita. Si quid aliter sa-
pitis.i.quod iam ad aliquem gradum
cognitionis pertingitis, Deus hoc re-
uelauit vobis, & sic faciet illud quod
restat. Vel ita. Sentiamus nos imper-
fectos, & si vos aliquid aliter sapitis,
quam sapiendum sit, à carnalibus de-
cepti, Deus reuelabit vobis hoc quo-
modo sentire debeatis, qui iam ali-
quid fecit in vobis. Dicerent illi. Et
quia sicut dicis sumus imperfecti, id-
eò stare non possumus, nec mirandū
si labimur. Ad hoc Paulus. Licet nō-
dum perfecti simus: veruntamen o-
portet *vt sapiamus*.i. intelligamus *idē
omnes*. Nec in carnalibus idem, sed il-
lud idem ad quod intelligēdum fide
peruenimus: *&* oportet vt *permanea-
mus in eadem regula*.i. in eadem recti-
tudine viuendi. Vt autem in eodem
permaneatis, O vos *fratres estote mei
imitatores*. Quia si opponitis me, quē
non videtis nō posse imitari: Ad hoc
respondeo. *Obseruate*.i.diligenter cō-
siderate *eos qui ita* secundum fidem
ambulant, sicut adhuc *habetis*, credo in
memoria *formam nostri*, quemad-
modum docebamus & viuebamus
dum apud vos essemus. Sicut enim
faciem hominis olim visi quis recol-
ligit: sic & vos formam nostrę doctri-
næ & morum. Ideò dico, qui ita secū-
dum formam nostrā ambulant: *mul-
ti enim ambulant* in genere mali, *quos*
multos *sæpe* cùm apud vos eram, *dice-
bam vobis* esse *inimicos cruci Christi*,
dum enim aliunde quam per cruci-
fixum Christum dicūt hominem iu-
stificari, pro certo inimicantur cruci
Christi. Tunc si dicebam vobis: nunc
autem idem *dico dolens & flens*: & de
damnatione eorum, & de seductio-
ne vestri. Vt ab huiusmodi consensu
Philippenses retrahat, improbat illis
pseudo: partem verò suam approbat,
dicens. *Finis quorum* inimicorū Chri-
sti *est interitus*.i.æterna damnatio: &
Deus quorum est venter: id quod con-

Venter est Deus multorum.

tinet pro eo quod continetur .i. esca. Dum enim per escã se purificari credunt, quod Dei est, escæ attribuunt. Vel ita. Quorum Deus venter est: nõ enim amore Dei prædicant, sed vt ventrem impleant, *& gloria ipsorum* qui terrena sapiunt .i. qui carnalia se ctantur & docent, est *in cõfusione*. Dicuntur enim truncati. Erubescere etiam possunt, dum illi rationales credũt, se iustificari per immolationem irrationalis hirci. Finis eorum est interitus, *sed nostra*, non solum voluntas: sed etiam *conuersatio* qui crucem Christi diligimus, *est in cælis*: terrenis enim postpositis, anhelamus ad cœlestia. *Vnde* .i. quia conuersatio nostra est in cęlis: hac fiducia securi *expectamus* ad iudicium *saluatorem Dominũ nostrum Iesum Christũm, qui corpus humilitatis* .i. abiectionis *nostræ*. (Nos enim per peccatum nosmetipsos abiecimus à gloria in qua conditi eramus.) Corpus, inquam, hoc *reformabit*: quãdo enim primum hominem creauit, in multa eum claritate formauit. In resurrectione autem maiori adhuc claritate reformabit *corpus nostrum configuratum corpori* .i. in eadem figura positum in qua suum corpus erit: nec corpori mortalitatis, quod prius habuit; sed corpori *claritatis suæ*: quam claritatem immortalitatis accepit in resurrectione: & in hac eadem claritate immortalitatis corpus nostrum reformabit. Et hoc notandũ, quod nostra humilitas eius fuit claritas. Quia autem potens sit reformare subdit dicens. Reformabit agens *secundum operationem: in qua* operatione non solum hoc facere, sed etiam *possit sibi omnia subijcere.*

Homo primus in multa claritate fuit formatus.

CAP. IV.

ITAQVE *fratres mei charißimi, & desiderantißimi, gaudium meum & corona mea: sic state in Domino charißimi, Euodiam rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino. Etiam rogo & te germane compar: adiuua illas* A *quæ mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus enim prope est. Nihil solliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra & intelligentias vestras in Christo Iesu. De cætero fratres, quæcunq; sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta,* B *quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ: si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate: quæ & didicistis & accepistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc cogitate & agite, & Deus pacis erit vobiscum. Gauisus sum autem in Domino vehementer: quoniã tandem aliquãdo refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati autem eratis. Non quasi propter penuriam dico. Ego enim didici in quibus sufficiens sum. Scio & humiliari, scio & abundare. Vbiq; & in omnibus institutus sum; & saturari, & esurire, & abundare, &* C *pœnuriam pati. Omnia possum in eo qui me confortat.* * *Veruntamen benè fecistis, communicantes tribulationi meæ. Scitis autem & vos Philippenses, quod in principio Euangelij, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicauit in ratione dati & accepti, nisi vos soli: quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. Habeo autem omnia, & abundo. Repletus sum acceptis ab Epafrodito, quæ misistis in odorem suauitatis hostiam acceptam,* D *placentem Deo. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem & patri nostro gloria in sæcula sæculorum Amen. Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres. Salutant vos omnes sancti: maximè autem qui de Cæsaris domo sunt: Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.*

id. di. quod dixit in fine.

* *conforta vit.*

Rom. 12. e.

Et

ET quia reformabit nos qui conuersamur in cœlis: *itaque fratres mei* sic nobiscum conuersamini. Fratres dico *charissimi*, pro iam benè gestis, *& desideratissimi* .i. qui me multum desideratis. Vel desideratissimi .i. plurimum à me desiderati. Vos dico *gaudium meum* in præsenti: bonum enim mihi est gaudere de vestra perfectione: vos *& corona mea* in futuro, pro vobis enim coronari cōfido. Vos fratres *state in Domino sic* .i. vel sicut vos docui, vel sicut vsque modo stetistis: sicut charissimi de preterito, ita charissimi pro futuro bono. Vos ita in communi admoneo: sed *Euodiam*, quasi quæ cito consentiat, *rogo*: *& Snitychen* quæ minus videtur exorabilis, *deprecor*, *sapere* vtrasque *idipsum* .i. vnitatem fidei. Idipsum dico non in lege, sed *in Domino*. Hæ duę matronæ erant, quæ ministrauerant Apostolo & discipulis in prædicatione: sed per muliebrem leuitatem quod fecerant Apostolo, idem faciebant illis pseudo: putantes se benè agere, & super hoc redarguuntur à Paulo. *Rogo etiā te ô Germane*, qui mihi *compar* es in prædicatione Euangelij: *adiuua illas* docendo, ne sic errent vlterius (& dignum est) quia *quæ laborauerūt mecum in Euangelio*, de suis mihi ministrando: quæ etiam laborauetunt *cum Clemente & cæteris adiutoribus meis*, similiter ministrando: *Nomina*.i. merita *quorum* per quę coram Deo nominabiles sunt: nomina, inquam, *sunt in libro vitæ*. Liber vitæ mens diuina dicitur, in qua boni ab æterno memoriter scripti sunt. Hic Germanus erat coadiutor Pauli in prędicatione. Has personas ex nomine sic admoneo, in commune autem hoc præcipio: gaudete non in lege: nō in carnalibus: sed in Domino (sicut admonui in principio) Nec ad horam: sed *semper gaudete in Domino*: & *iterum* idem *dico gaudete* in Domino. Si semel diceret gaudete, non videretur hoc velle, quam aliud: sed quia hoc magis suadere intendit: nunquā nimis dicit: quod nūquam nimis fit. Ita aūt gaudete in Domino, vt *mode-*

Liber vitæ mens diuina dicitur.

Nunquam nimis dicitur, quod nunquam nimis fit.

A *stia vestra nota sit omnibus hominibus*, ad exemplum boni. Modestiam dicit quasi mēsuram: vt sic mensurati sint: ne vltra Dominum gaudiū quærant, nec infra gaudere præsumant. Vltra Dominum gaudium quęrit, qui fidei adiungit carnalia. Infra subsistit, qui in proprijs viribus gaudium quærit. Dicerent illi. Bonum esset ad cultum Dei legem adiungere fidei. Ad hoc Paulus. Sic estote modesti: *quia Dominus prope est* .i. paratus semper est auxiliari modestis. Iterum illi. Si teneremus disciplinam legis, ad corrigē-

B dum inquietos esset vtilis. Ad hoc iterum Paulus. *Nihil sitis solliciti* .i. ne sitis dubij de auxilio Dei, quod vobis accelerat dimissio legis. Vel latius accipiamus hoc ita, vt ad vtramque pugnam respondeant hæc verba. Quasi diceret. Vos vtrinq; impugnamini, sed gaudete in Domino semper, quia digni estis à persecutoribus, & à pseudo pro nomine eius pati. Iterum dico gaudete. Duplex est pugna, duplex exhortatio. Sic autē gaudete, vt modestia .i. temperantia patientię vestrę, nota sit omnibus hominibus. Vt au-

C tē modesti sitis, scitote quia Dominus prope est. qui non deserit sperantes in se. Et quia prope est, nihil ergo solliciti sitis .i. ne persecutores dubitetis. Ne sitis dubij, *sed petite in omni oratione, & obsecratione, & cum gratiarum actione*. Oratio dicitur quando res impetrabilis petitur & deprecatiuè. Obsecratio dicitur, quādo per adiuramenta & quod ad impetrandum difficilè videtur postulamus. Redditio etiam gratiarum ad impetranda futura vtilis est, sicut ingratū esse nocuum est. Sic autem petite, *vt petitiones vestræ innotescāt apud Deum* .i. co-

D gnitæ & approbatæ sint apud Deum. Tūc apud Deum innotescit petitio, si qui petit iustus est; & si quod petit, idoneum est. Petitiones dicuntur de rebus quæ modo opportunæ sunt, modo transeunt, vt pluuia in siccitate, æstus in messe. Quod ex vobis potestis, facite: & in quo vos deficitis Deus ex pietate suppleat. Quod sic ait. *Pax Dei* .i. Deus pacis, & congruē

Gaudium vltra Deū quærens.

Oratio quando dicitur.

Obsecratio quando dicitur.

Petitio quando innotescit apud Deum.

(quia pugnam patiebantur) nominat hic Deum pacis. Pax, inquã, Dei *quæ exuperat omnem sensum.* Intellectus enim hominis eam capere nõ sufficit. Pax, inquam, hæc *custodiat corda*, i. voluntates vestras: *& intelligentias vestras in Christo Iesu:* qui totius boni custodia est. Quidam idẽ intelligunt, sed non idem volunt. Quidam idem volunt, qui tamen idem non intelligunt. De præteritis sic vos instruxi: *de cætero* .i. de futuro, *fratres*, cogitate *quæcunque sunt vera, quæcunq. pudica.* Hæc duo, vera & pudica, circa fidem accipiũtur, quorum alterum sine altero licet nequeat esse in fide. Si enim veritas est in fide & pudicitia, quia si falsa fides est, est etiam adultera, tamen non sunt superflua: quia verum & pudicum, diuersas laudes signant in fide. Cogitate etiam, *quæcunque iusta* ad proximum, *quæcunq. sancta* in vobis, *quæcunque* etiam sunt *amabilia* .i. pro quibuscunque amatur religio vestra, & *quæcunque* sunt *bonæ famæ* .i. de quibuscunq; bona loquuntur homines. Ita tamen dico bonæ famæ *si qua virtus* est in eis. Vel *si* non est tanta virtus, sit ibi saltem *aliqua laus disciplinæ.* Sufficit enim solũmodo disciplina Christiana, vt appareat laudabilis. *Cogitate*, inquam, *hæc* omnia, *quæ & didicistis à me, & etiam accepistis* à me: & turpe est vt deseratis, quæ benè incœpistis: *quæ etiam audistis esse in me: &* cum apud vos essem *vidistis in me. Hæc* non solùm cogitate, sed etiam *agite, & tunc Deus pacis erit* cooperando *vobiscum.* Sic vos de futuris admoneo: de præteritis autem *gauisus sum vehementer in Domino:* scilicet, quod *tãdem* multo tempore præterito, & tunc *aliquando* .i. semel non amplius *refloruistis.* Cùm enim apud vos eram, tunc circa me floruistis, nunc autem refloruistis non solum ministrare, sed etiam *sentire pro me.* Sic enim grauis fuit vobis mea egestas, ac si vos eisdem indigeretis. Sentire dico, *sicut* olim cũ apud vos eram pro me, *sentiebatis.* Refloruistis conuenienter ait. Sicut enim de flore, ita fructus expectatur de hac admini-

A stratione. Nunc tandem refloruistis, sed prius *occupati eratis:* & ideò excusabiles estis si aliunde impediti non ministrastis. Gauisus sum vtique, & *non* hoc *dico* quasi *propter pœnuriam,* quæ mihi grauis esset: *ego enim didici esse sufficiens in quibuscunque sum. Scio* enim *& humiliari*, id est, pauperari. *Scio etiam abundare.* Ille scit humiliari, qui non frangitur egestate. Scit abundare, si cum auctoritate nouit subditis imperare: non tamen sibi ad gloriam, sed ad vtilitatem Ecclesiæ.

Humiliari quid sit.

B *Scio humiliari & abundare: ego enim sum institutus,* id est, assuetus vbique, id est, in omni loco. Siue sint ibi pauci, seu plures, seu pauperes, seu diuites. Et in omnibus rebus sum ego institutus, *& saturari, & esurire:* & (vt latius dicam) *scio abundare & pœnuriam pati.* Et licet dicam scio pati &c. tamen hæc *omnia possum* non in viribus meis, sed *in eo* adiuuante *qui me* per gratiam suam *confortauit.* Et licet dixerim me non propter pœnuriam gauisum esse, *veruntamen* non

C sum ingratus beneficijs, sed *benè fecistis communicantes tribulationi meæ*, id est, mihi tribulato. Dico scio abundare & pœnuriam pati: *vos* autem ô *Philippenses* hæc *scitis:* quia *quando profectus sum à Macedonia*, in principio Euangelij: *nulla Ecclesia communicauit mihi in ratione*, id est, in consideratione *dati & accepti:* vt consideraret me dare sibi spiritualia, & me debere ab eis accipere carnalia. Vel econuerso quod acciperet à me spiritualia, & deberet dare temporalia.

D Nulla, inquam, communicauit, *nisi vos soli, qui misistis mihi Thessalonicam & semel & bis*, non tamen in congregandum thesaurum, sed *in vsum*, id est, quod vsui meo sufficeret. Dicerent illi. Ideò nos laudat, vt sic nos ad dandum inducat. Ad hoc Paulus. *Non* ideò vos laudo, *quia quæro datum*, id est, vt detis mihi, *sed requiro abundantem fructum in ratione* .i. in administratione *vestra* ex ratione facta. Quasi diceret. Non amore accipiendi quæro à vobis, sed vt exhibeam me capacem materiam vestræ

benignitati, vt sic fructificare possit. A Ideò non quæro datum, quia ego *habeo omnia*, quæ oportet, *& abundo* in illis. Abundo vtique, *quia repletus sum acceptis ab Epafradito quæ misistis in odorem suauitatis Deo.* Per incensum (qui dicitur odor suauis Deo) significatur oratio. Hæc autem eleemosyna non minus grata fuit Deo, quam deuota oratio. Misistis & hanc eãdem *hostiã acceptam Deo*, nec quoquomodo acceptam, sed *beneplacentem* Deo. Hostia vocabatur, quod pro deuictis vel deuincendis hostibus offerebatur. Hi autem si se vel verberibus, vel ieiunijs mactarunt, vt inuisibilis hostis tentationes superarent, non magis placerent Deo, quam hæc administratio. Repletus sum à vobis, *Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum.* Non secundum hoc quod meruistis, sed *secundum diuitias suas.* Impleat dico *in gloria* & hoc *in Christo Iesu*, distributore gloriæ. Quia me repleuistis sic oro pro vobis: *Deo autem & patri nostro* pro his & pro omnibus quæ bene gerimus, sit *gloria in secula* horum *seculorum* consecutiua *Amen.* *Salutate omnem sanctum in Christo Iesu.* Hoc ait de discipulis suis, si fortè pertranseuntes viderent illos. *Salutant vos fratres qui mecum sunt.* Hoc iterum de discipulis suis qui secum erant ait. *Salutant vos omnes sancti:* hæc ait de conuersis. *Maxime autem* salutant vos hi *qui sunt de domo Cæsaris.* Voluit significare eis, de familia Neronis quosdam per eum conuersos esse: quorum ope existimabat se euasurum vt visitaret eos. Signum Epistolæ. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro* sit, vt in spiritalibus Deo seruiatis: in quo & semper gaudetis.

Amen.

Oratio per incensum significatur.

Hostia quid dicebatur.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM B. PAVLI AD COLOSSENSES.

Colossenses, sicut & Laodicenses, sunt Asiani: & ipsi prauenti erant à pseudo-apostolis. Nec ad hos accessit Apostolus: sed & hos per Epistolam corrigit. Audierat enim verbum ab Archippo: qui & ministerium in eos accepit. Ergo Apostolus iam ligatus, scribit eis ab Ephesò, per Tichicum Diaconum, & Onesimum acolitum. B

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

HI Colossenses Asiani erant, affines Laodicēsib⁹, quibus in Apocalypsi Ioãnes scribit cũ cæteris Ecclesijs: quibus similiter Paulus Epistolam scripsit: quia tentabantur similiter à pseudo-apostolis: C & præcepit vt Epistola Colossensiũ, legeretur in Ecclesia Laodicensium, & è conuerso. His autem Colossensibus non prædicauerat Paulus, nec ad eos venerat, sed Archippus discipulus Pauli, filius fortasse Philemonis: cui Paulus pro Onesimo reconciliãdo scribit, prædicauerat illis: & ad fidem eos conuerterat: quibus iã sic in fide promotis, Epaphras quidam ex eodẽ populo natus, instructus etiam à Paulo in fide, superuenit: affirmans quod Archippus prædicauerat illis, D quem libenter audierunt conciues sui, & per eum incrementum acceperunt fidei. Dum autem florerent in fide ambulantes secundum doctrinam Archippi & Epaphræ, superuenerunt pseudo, prædicantes illis legem. Populus autem adhuc rudis existimans eos esse audiẽdos, nõ minus quã illos priores, ferè incipiebat consentire eis. Sed Epaphras audiens Apostolum propè esse Ephesi, pertransijt ad illum, nuncians illi ordinẽ rei, & postulans ab eo vt prædicationem

ſuam, & Archippi confirmaret per Epiſtolam illis miſſam. Eorum verò partem qui contradicebant, improbaret. Hac occaſione Paulus ſcribit eis hanc Epiſtolam: in qua materiam habet Chriſtum & legem: hi enim Chriſtum, illi legem prędicabant. De his ſic agit approbando fidem Chriſti, multis & euidẽtibus cauſis, & improbando legem non vltra iam eſſe tenendam. Ea intentione de vtroq; ſic agit, vt confirmet eos in puritate fidei qui eſt Chriſtus.

EPISTOLÆ AD COLOSSENSES.

CAP. I.

P*AVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, & Timotheus frater: his qui ſunt Coloſſis, ſanctis, & fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu. Gratia vobis & pax à Deo patre noſtro. Gratias agimus Deo & patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro vobis orantes, audientes fidem veſtram, in Chriſto Ieſu, & dilectionem quã habetis in ſanctos omnes, propter ſpem quæ repoſita eſt vobis in cælis: quam audiſtis in verbo veritatis Euangelij, quod peruenit ad vos: ſicut & in vniuerſo mundo eſt: & fructificat et creſcit ſicut in vobis, ex ea die qua audiſtis & cognouiſtis gratiam Dei in veritate: ſicut didiciſtis ab Epaphra, chariſſimo conſeruo noſtro: qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu: qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtram in ſpiritu. Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes: vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni ſapientia & intellectu ſpiritali: vt ambuletis dignè Deo per omnia placentes: in omni opere bono fructificantes & creſcentes in ſcientia Dei in omni virtute confortati ſecundum potẽtiam claritatis eius in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes*

A *Deo & patri: qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine. Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & trãſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ. In quo habemus redemptionẽ & remiſſionem peccatorum, qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ: quoniã in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis & in terra, viſibilia & inuiſibilia. Siue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates, omnia per ipſum et in ipſo creata ſunt. Et ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtant: Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principiũ* 1.Cor.15. verſ.21.

B *primogenitus ex mortuis, vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens: quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eum recõciliari omnia in ipſum, pacificãs per ſanguinẽ crucis eius, ſiue quæ in cælis, ſiue quæ in terris ſunt. Et vos cũ eſſetis aliquando alienati & inimici ſenſu, in operibus malis, nunc autẽ recõciliauit in corpore carnis eius, per mortẽ exhibere vos ſanctos, & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo: ſi tamen permanetis in fide fundati, & ſtabiles, & immobiles à ſpe*

C *Euangelij, quod audiſtis: quod prædicatũ eſt in vniuerſa creatura, quæ ſub cælo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter: qui nunc gaudeo in paſſionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ deſunt paſſionum Chriſti, in carne mea, pro corpore eius, quod eſt Eccleſia. Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationem Dei, quæ data eſt mihi in vobis, vt impleam verbum Dei, myſterium quod abſconditum fuit à ſeculis & generationibus: nunc autem manifeſtatum eſt ſan-*

D *ctis eius, quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ ſacramenti huius in gentibus: quod eſt Chriſtus in vobis ſpes gloriæ, quem nos annunciamus corripientes omnem hominem, & docentes in omni ſapientia: vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu, in quo & laboro, certando ſecundum operationem eius quem operatur in me in virtute.*

PAulus &c. Quia hîc auctoritas neceſſaria erat, dignitatis nomẽ non intermiſit, dicens. *Paulus Apo-*

ſtolus:

stolus: non legis, sed *Christi Iesu.* Apostolus dico *per voluntatem Dei:* scitote quia qui mihi contradicit, contradicit & voluntati Dei. Qui autem Archippo & Epaphræ * discipulis meis, similiter & mihi & Deo. Paulus inquam, *& Timotheus frater* scribunt *his qui sunt Colossis.* His dico *sanctis,* id est, qui sanciti sunt & confirmati in iustitia fidei. Sanctis, inquam, *& fidelibus fratribus,* id est, minus perfectis. Sanctis & fidelibus dico *in Christo Iesu.* Quia si Christus Iesus vobis ad sanctificandum sufficit, frustra legem apprehendere vultis. Timotheum ideo secum in salutatione ponit, quia notus erat illis, & habebant eum magnæ auctoritatis. Hic autem auctoritate sola opus erat. Nō enim contradicebant Petro vel Paulo, vel cuiquam Christum prædicanti: sed simpliciter opinabantur illos pseudo sic esse ex Paulo, vt illos veros. Paulus, inquam, & Timotheus sic scribunt. *Gratia vobis & pax à Deo patre nostro:* sicut sæpe expositum est. Nunc in primis commendat fidem eorum, quam tradiderant illis Archippus & Epaphras, dicens. *Audientes fidem vestram gratias agimus Deo:* pro qua vtiq; non agerem gratias, si esset imperfecta. Sed agimus gratias Deo: *& patri Domini nostri Iesu Christi:* cuius fides tradita est vobis. Cui sicut ego consentio: sic Christus & pater eius Deus. Videte ne vos negligentes discipulos contēnatis me magistrū: quia si me & Christum & patrem eius Deum cōtemnitis, Gratias agimus nos, *orantes pro vobis:* vt in fide quam accepistis proficiatis: quod vtiq; non orarē nisi fidē hanc approbarē. Orantes dico non raro, sed *semper.* Videte ne laborē orationis meæ irritum faciatis. Vnde gratias agat, proximè subdit, cōmendando fidem, sicut tradiderant illis Archippus & Epaphras, dicens. Gratias agimus *audientes fidem vestram* esse *in Christo Iesu:* & audientes bonum effectum vestræ fidei. s. dilectionem: quam habetis in oēs sanctos quibus ex charitate vestra cōmunicatis. *Dilectionē di-*

* *eruditoribus.*

A *co habitam propter spem* .i. propter rē speratam: quæ spes est *posita.* i. abscondita *vobis:* & reseruata in tam digno loco sicut *in cœlis.* Per hoc quod dicit, speratā positam esse & abscōsam, cōmendat meritū eorum, qui sperāt à Deo quod nec viderunt nec audierunt. Vbi ait, in cœlis, dignitatē speratæ rei ex loco in quo futura est, ostendit. Dicerent illi. Spes ista ex lege habetur. Ad hoc Paulus. *Quam* rem speratam & *audistis* & intellexistis *in verbo veritatis.* Neque hæc veritas in legē fuit: sed veritatis Euangelij. Lex

B enim falsitatis est verbum, sed Euangelium verbum est veritatis. Iterum illi. Malumus nō obedire tibi, quam rem inauditā suscipere. Ad hoc Paulus. *Quod* Euāgelium (pertransiens iā multas Ecclesias) *venit ad vos.* Quod autē omnis Ecclesia tenet, vos ne repellere vultis? Iterum illi. Peruenit vtiq; ad nos, sed non sic integrum vt ad alios. Ad hoc ait. Peruenit vtique ad vos, *sicut* peruenit *in vniuersum mūdum.* In hac enim eadem fide quā

Lex falsitatis est verbum.

C tradiderunt vobis, totus mūdus post Christum abit. Peruenit dico *& est* .i. sic permanet in vniuerso mundo, *& fructificat* bene operando: *& crescit* tam numero quam cognitione Dei. Non per aliud quam traditum est vobis, sed *sicut* isti posuerunt *in vobis.* Dicerent illi. Crescit quidem in nobis, ex quo cœpimus audire hos qui nouiter intrauerunt. Minimè ait Paulus: sed crescit *ex ea die qua audistis fidem ab Archippo: & cognouistis*

D per testimonia scripturarum, approbatam vobis *gratiam Dei* quæ est in fide. Gratia enim legis in manu abscindentis pelliculam vetulæ consistit. Gratiam Dei dico *in veritate:* credite mihi: qa hæc est vera gratia Dei. Gratia legis vmbra erat. Audistis dico, & sicut vos didicistis, & vtique turpe est didicisse, quod derelinqueretis: & è conuerso. Didicistis dico *ab Epaphra charissimo nostro:* qui ita seruit Christo in Euāgelio vt Petrus vel ego. Ne ergo minus audiatis eum dicerent illi. Vocas eum conseruum: sed alia ministrauit nobis, quę à te nō didicit.

Minime

Minimè ait Paulus: quia *qui est fidelis minister*: nil addens, nil diminuēs. Minister dico *Christi Iesu*.i. vel quia Christum ministrat, vel quia Christus instituit eum ministrum, vel minister ad honorē Christi. Et quod minister est hoc certè *pro vobis*, qui populus eius estis: quia nisi pro dilectione vestra esset, credo nō ministraret. *Qui etiā manifestauit nobis* nō odium vestrum, non dissensionem sed *dilectionem vestrā* esse *in spiritu*.i. cōtemnere carnalia: diligere spiritualia.

¶ Ostēso vnde gratias agat cū approbatione acceptę fidei: subdit quod oret ꝓ eis: inferendo improbationē legis, dicēs. Et quia manifestauit nobis dilectionē vestrā in spiritu: *Ideo oramus pro vobis & non cessamus orātes, ex ea die qua audiuimus fidem & dilectionem vestram. Orantes* dico *& postulantes*.i. quasi rē iustitiæ vestræ debitam, cum fiducia petentes: *vt impleamini agnitione voluntatis eius*.i. vt plenariè cognoscatis volūtatem Dei. Impleamini dico *in omni sapientia*. Sapientiā hic ponit quasi scientiam: & quod ait in omni sapiētia idē valet ꝙ in omni cognitione actiuæ vitæ. Impleamini etiā in *omni spiritali intellectu*: vt sicut in corporalibus, sic voluntatem Dei intelligatis in spiritalibus. *Vt* intelligentes voluntatem eius *ambuletis per omnia*.i. bene operemini. Ambuletis dico, *digne Deo*, i. vt sitis digni habere Deum. Vel dignè Deo vt Deus dignū iudicet habitare in vobis. Vos dico sic ambulando *placentes*. Vel ambuletis placentes per omnia quod idem valet. Nec in ambulando subsistere velitis, sed *in omni opere bono fructificantes*.i. incrementum habentes. Vos dico sic fructificando *crescētes in sciētia Dei*.i. in cognitione diuinæ essentiæ: quam nemo habere potest nisi prius operetur, quæ sunt Dei: nō enim per cognitionē ad opera, sed per opera præmissa ad cognitionem ascenditur. Hęc scientia Dei & agnitio volūtatis eius quā præmisit longè à se differunt: ibi.n. ait, quid velit Deus, quid non velit: quod facilè patet quibuslibet: hic aūt de cognitione diuinæ es-

A sentiæ, quā aperit puritas vitæ, cōuenienter ascendit: prius.n. intelligenda est voluntas Dei, qua intellecta, ambulandum est in ea, nec ibi subsistendū, sed in melius fructificādum: tunc demū patet introitus ad cognitionem diuinæ essentię. Quo postquā venitur, restat solūmodo perseuerare: Vnde ait. Postquā fructificaueritis & creueritis in scientia Dei: estote *cōfortati*.i. roborati: & perseuerantes *in omni virtute*.i. humilitate tēperantia & quæcūq; sunt. Confortati dico

B *secundū potentiam eius*.i. ita confortati sicut ipse potens est vos cōfortare. Potentiam dico *claritatis eius*.i. quæ vos clarificauit. Qui.n. cum essetis in tenebris peccatorum, vos clarificauit iustificatos: facilius poterit & debet consummare iam iustos. In omni virtute dico .s. *in omni patientia & longanimitate* confortati *cum gaudio*. Quia has duas virtutes vidit magis necessarias ad perseuerandum, ideo subiungit *in omni patientia*.i. vt sicut acerbitatē malorum: sic & opprobria patiamur. Qui.n. pati non vult contendit, repercutit, & sic dilectio perit.

C Addidit etiam *in longanimitate*. Qui enim longanimis in sustinendo non est, si differtur remuneratio, proijcit onus Dei, & sic omnis virtus in illo perit. Iterum patientes & longanimes esse malum est: nisi ex voluntate: & ideo addit *cum gaudio*, vt non tristentur: sed gaudeant pati & diu expectare. Vult illis modo improbare legem, dicens se & alios Apostolos qui in lege nati fuerunt: quia in tene-

D bris tunc erant, legem deseruisse, & gratias agere Deo, ex eo quod ad fidem vocauit eos: & si naturales legis, illa neglecta, adhærent fidei: stultum est eos qui nūquam in lege fuerunt, & fidem acceperunt confundere puritatem fidei admixtione legis. Vnde sic ait. Non cessamus orantes pro vobis: *& gratias agentes Deo patri, qui nos fecit dignos in partem sortis*, id est, participationem hæreditatis *sanctorum*.i. quā habituri sunt sancti. Nos dico positos *in lumine*.i. in vera cognitione. Vel in lumine.i. in

Christo

Christo illuminante nos. Patrem ait secundũ diuersos possessores, nõ quia ibi sint segregatæ partes, quia omnibus vna beatitudo. Hæreditatem sanctorum vocat sortem, quia non per meritum hominis datur sed sorte .i. diuina electione. Quomodo dignos hac sorte fecerit subdit, dicẽs. Posuit, inquam, in lumine: *qui* primum *eripuit nos de potestate tenebrarum* .i. vel dæmonum vel peccatorũ, vel ignominię. Potestatem ideo dicit, quia vis humana per se non poterat euadere. *Et* nos ereptos *trãstulit* .i. trãsformauit *in regnum filij* .i. vt filius suus regnaret in nobis. Filii dico *dilectionis suæ.* Omnes.n. præter istum filij fuerũt iræ. Omnes.n. in peccato nati, sed hic solus filius dilectiõis, quia à peccato immunis. De quo pater ait. Hic est filius meus dilectus &c. Modum ereptionis subdit. *In quo* filio *habemus redemptionẽ:* precium enim sanguinis in cruce datum, est omnibus sufficiens. Per quem etiam habemus *remissionem peccatorum* in baptismo: *qui* filius secundum diuinã naturam *est imago Dei inuisibilis*.i. plena repræsentatio patris; quia quicquid in patre, totũ est in filio: non tamẽ imago ꝙ aliud sit, nisi quãtum ad distinctionem personarum, sed plena identitas in substantia. Possumus construere, inuisibilis imago Dei, vel imago Dei inuisibilis. Et ex his verbis habemus filium consubstantialem patri. Quia si omnia de substãtia filij quæ de substantia patris dicuntur, profecto cõsubstantialis est ei. Filius dico *primogenitus omnis creaturæ*.i ante omnem creaturam genit⁹ ex patre: ipse solus genitus, cętera creata nõ modo illius genita, nec ipse creatus: & in his verbis habemus eum coæternum patri. Verè genitus est ante omnem creaturam: *quia vniuersa sunt condita in ipso*, id est, per ipsum, iuxta illud. Omnia in sapientia fecisti, hoc est in filio. Vniuersa dico: quia *visibilia & inuisibilia in cælis*, vt angeli, sol & luna; & visibilia & inuisibilia in terra, vt spiritus animaliũ, & omnia terræ corpora. In cœlis bene dico: quia

Matt 3.7.

Patri consubstantialis.

Genitus & coæternus.

Psal 103.24

A *siue throni, siue dominationes, siue principatus: siue potestates: omnia creata sunt per ipsum:* & ita per ipsum quod creata continẽatur *in ipso*, id est, intra amplitudinẽ eius: ipse.n. in omnibus & iam extra. Et *ipse est ante omnes* dignitate secũdũ vtrãq; naturã: & omnia creata cõstãt *in ipso*.i. existere habent *per ipsum.* Sicut.n. esse nõ poterant, nisi per ipsum; sic nec creata cõsistere, nisi per ipsum: & *ipse* Christus *est caput* .i. principium & regimẽ *Ecclesiæ.* Quod ita ait. Caput *corporis*

B Ecclesiæ: quia sicut corpus hominis omnes sensus habet in capite, sic Ecclesia oẽs vires suas habet in Christo capite principio suo & rectore. Opponeret ille. Quare dicis Christum caput Ecclesiæ, cùm Abel & multi iusti fuerint prius illo, tempore? Hoc ita remouet. Verè caput Ecclesiæ: quia *qui est principium* Ecclesiæ. Licet enim multi sancti carnẽ Christi præcessissent tempore, nunquam tamen saluarẽtur nisi per fidem membra essent capitis Christi. Potuit itaque ca-

C put esse Ecclesia, quia *primogenitus* est *ex mortuis*. Primus enim omnium surrexit ex mortuis. Et primogenit⁹: quia ipse habet omnem hęreditatem patris. Et quicũq; inde aliquid habet, oportet vt ab illo habeat. Sicut primogenitus filius habet omnem hæreditatem patris, & nemo quicquam nisi ab eo. Nec primogenitus repudiandus vt Esau: Sed ita primogenitus *vt ipse sit tenens primatum in omnibus* creaturis. Princeps .n. constitutus est omniũ. Ideo primatum tenens: *quia complacuit Deo* patri *habitare in ipso* fi-

D lio *plenitudinem omnium* bonorum: sicut Ioannes ait. De plenitudine eius, omnes accepimus. *Et* placuit Deo per eum filium *reconciliare sibi omnia:* tam Gentiles quam Iudæos. Omnia tamen dico manentia *in ipso*. Qui.n. in ipso non manserit, expers erit reconciliationis. Placuit reconciliare *pacificans mundum* sibi: vel Iudæos & Gentiles inter se per sanguinẽ non fusum aliquo genere honestę mortis: sed *per sanguinem crucis eius:* ꝙ genus mortis contemptibilissimũ

Caput Ecclesiæ Christus.

Io.1.ver.16.

erat. Pacificans dico *Deo*: *Siue quæ in cælis sunt* .i. sanctos quorum animæ iam regnant in cælis, *siue quæ in terris* sunt.i.eos qui adhuc peregrinātur in terra. Vel ita. Siue quæ in cœlis sunt .i. angelos: siue quæ in terris sunt.i. homines. Ante Christum inter angelos & homines dissidiū erat: sed iustificatus homo, mox pacem habuit cum angelo. ¶ Nunc tandem descendit ad illud, quod intendebat ex præmissis, dicens. Nos Iudæos pacificauit, & vos Gentiles similiter reconciliauit. *Vos* dico *cùm* .i. quamuis *essetis aliquando* .i. tempore infidelitatis *alienati* à Deo per ignorantiam: *&* essetis *inimici* .i. inimicaremini Deo, *sensu*.i. ex voluntate. Inimici etiam *in operibus malis*. Vel quamuis essetis inimici sensu, tamen reconciliauit vos: *nunc autem reconciliauit in corpore*, nondum immortali: sed corpore *carnis eius*.i. adhuc mortalis. Et si in corpore mortali hoc fecit, quid faciet in immortali? Longè amplius. Reconciliauit in corpore *per mortē*: vt enim vos reconcillaret: pati voluit mortem.i. vt *exhibeat vos sanctos* positione virtutum: *& immaculatos*, remotione malorum: *& irreprehensibiles coram ipso* Deo. Quod nec subtilitas eius (cuius oculis omnia nuda sunt) inueniat in eis quid reprehendat. Ita tamen dico exhibeat, *si vos permanetis fundati & firmi in fide*. Et si permanetis *stabiles* quātum ex vobis est. *Et immobiles* si immineat persecutor *à spe*.i.à sperata re. Spe dico *Euangelij* .i. quam speratam beatitudinem promittit Euangelium: *quod* Euangelium *audistis* à discipulis nostris. Nec debetis illud refellere, quia sic accipiunt omnes iusti. Et hoc ita ait. *Quod* Euangelium *prædicatum est vniuersæ creaturæ*, & permanet sic in vniuersa creatura. Creaturam vocat iustos per excellētiam: quia licet omnes sint creaturę Dei, iusti tamen priuilegio quodam creaturæ dicuntur in quibus prior generatio quæ fuit in delicto carnis per baptismum deleta est, & nouitas fidei generauit eos nouos filios in Christo. Vnde sic ait. *In*

Euangelii beatitudinē promittit.

A *vniuersa creatura*.i. in omnibus iustis in fide Christi noua creatura factis. Vniuersa dico nō vnius regionis; sed *quæcunque sub cælo est*. Vel ita. Creatura quæ sub cœlo est.i. quæ adhuc peregrinatur in mundo, post modicum merito fidei transferenda super cœlos. Et in hoc verbo satis commēdat fidem illis. Modo ponit auctoritatem suam, quæ necessaria erat illis ad confirmationem dicens. *Cuius* Euangelij *ego Paulus* (cuius auctoritati cōtraire non licet) *factus sum* à Deo, nō vtique dator, sed *minister*: *qui* etiam

B vt magnificem Euangelium, *nunc potior* positus in vinculis, & *in passionibus* illis *gaudeo pro vobis* instruendis. Si enim viderent Paulum refugientem pro fide pati, vituperarent fidem ex ipso Paulo qui ostenderet in se nō esse patiendum pro ea. Gaudeo, inquam, *&* gaudens *adimpleo ea* passionum Christi *quæ* adhuc *desunt*, & implenda mihi restant. Passiones suas dicit esse Christi: & quia Christus sic eum pati instituit, & quia patitur pro nomine christi. Adimplere sic dicit:

Passiones Pauli era Christi.

C quia ad mortem vadit: in qua est cōsummatio passionum. Vel ita. Adimpleo ea *passionum Christi*, quæ adhuc desunt. christus multas passiones habuit, patiendo opprobria, vexationes, & flagella, ad vltimū, mortem. Sic Paulus opprobria, verbera, multas afflictiones passus erat, & ad mortem festinabat: vt sicut christus pro eo, sic ipse moreretur pro christo. Adimpleo passiones christi: non in damno rei, non in opprobrijs so-

D lum, sed *in carne mea*. Ipsam enim carnem exhibeo ad pœnam, & hoc *pro corpore eius*.i. christi multiplicando. Non corpore quod receptum est super cœlos, sed pro corpore *quod est Ecclesia*. Potuisset dixisse simpliciter pro Ecclesia: sed vbi ait. Pro corpore eius quod est Ecclesia, plurimum cōmendauit fidem: quę facit hominem membrum huius corporis, cuius caput est christus. *Cuius* iterum Ecclesiæ *ego factus sum minister secundū dispensationem*: quia scio dispēsare vnicuiq; pro modo suo; huic maiorē, illi

mino-

minorem gratiam. Dispensationem. dicto *Dei*, id est, quia vel Deum ipsum dispenso, vel quia Deus me dispensatorem instituit: secundum dispensationem *quæ data est mihi in vos*. Videtur hoc superfluere, quæ data est mihi in vos: quia differat secundũ dispẽsationem. Sed quibusdam tradita est dispẽsatio: qui tamẽ præuenti martyrio, nõ habuerunt tẽpus dispensandi: sed Paulus & officium dispensationis accepit: & data est ei facultas dispensandi. Licet ad illos non fuerit: dicit tamen sibi datam esse dispensationem in eos, quia de apostolatu eius sunt, & per discipulos eius edocti. Data est mihi ideo, *vt impleam verbum Dei*, quod & locutus ab æterno, & in tempore vaticinatus est per prophetas suos. Magnæ auctoritatis apud Deum Paulus se asserit, cũ dicat per se compleri, quod tot ante tempora prædictum fuit, & donec ad ipsum inexpletum remansit. s. saluationem gentium. Verbum Dei dico, .i. *mysterium quod absconditum fuit à prioribus seculis, & ita à seculis quod etiam à generationibus* .i. quod quicunque in priori genitura erat, hoc secretum ignoraret. Licet pauci tunc cognouissent, & hi iustificati per fidem venturi vt Abraham. Olim fuit absconditum, sed *nunc* in diebus gratiæ, *manifestatum est sanctis eius* .s. Christi: nec omnibus sed illis *quibus Deus voluit*. Vt ibi apparuit, quando discipuli reprahenderunt Petrum: quia recepisset gentilem Cornelium: nondum plene cognoscentes mysterium Dei de salute gentium: quibus Deus voluit *notas facere diuitias gloriæ*. Diuitias ideo, quia infinita sunt dona Dei. Gloriæ, quia gloria est in omnibus illis. Diuitias dico *sacramenti huius*, cuius minister factus sum. Sacramenti dico *in gentibus*: salus enim gentium fere omnibus occulta erat: sed de salute Iudæorum non dicitur mysterium: quia illis apertè Christus promissus erat in lege, cùm in gentibus non esset Deus, quod sacramentum est Christus, qui in lege sub mysterio fuit promissus.

A Christus dico *spes gloriæ in vobis* .i. in quo vobis sperare licet omnem gloriam & remissionem peccatorum, & iustitiam vitæ, & futuram gloriam. *Quem* talem. s. spem totius * gloriæ [* futuræ.] *nos annunciamus*, omni fiducia *corripientes omnem hominem & docentes*: corripientes errantem à veritate: vel fidei contradicentem. Docentes & eum qui nihil scit: vel adhuc simpliciter sapit: corripientes & docentes *in omni sapientia* .i. tam de corporeis rebus quam de spiritalibus: ideo, *vt exhibeamus* non Iudęum tantum, sed B *omnem hominem*, nec Gentilem minus: Iudæum perfectius, sed omnem hominem æquè *perfectum in Christo Iesu*: qui solus ad perfectionem sufficit. *In quo* .i. in qua re vt omnem hominem perfectum exhibeam, nõ solum corripio & doceo, sed *etiam laboro, certando*. Laborat ieiunando, vigilando, & per huiusmodi certat cõtra persecutores sustinendo, contra pseudo fidẽ confirmando. Laboro & certo agẽs *secundũ operationem, quam operatur in me in virtute* miraculorũ C .i sic Deus cooperatur mihi in labore & certamine, sicut in operatione miraculorum: in quo etiam infideles virtutem Dei confitentur in me esse.

CAP. II.

VOLO enim vos scire qualem sollicitudinem habeã pro vobis, & pro his qui sunt Laodiciæ. Et quicunque non viderunt faciem D *meam in carne; vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in oẽs diuitias plenitudinis intellectus in agnitione mysterij Dei patris & Christi Iesu: in quo sunt oẽs thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. Nam & si corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum: gaudens & vidẽs ordinem vestrum, & firmamentũ eius, quæ in Christo est, fidei vestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrũ, in ipso ambulate: radicati & superædificati in fide sicut & didicistis: abũ-*

[27. di legi mus in fi 7. q. 1. suggestum. 1. Cor. 5. 3. 2. Reg. 4.]

*dantes in illo in gratiarum actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum: secundum elementa mundi, & non secundum Christum. Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis. In quo & circuncisi estis, circuncisione non manufacta in expoliatione corporis carnis, sed in circuncisione Iesu Christi, consepulti ei in baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis. Et vos cùm mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo: donans vobis omnia delicta: delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis: & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: & expolians principatus & potestates, traduxit confidenter palam, triumphans illos in seipso *. Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbræ futurorum, corpus autem Christi. Nemo vos seducat volens in humilitate & religione angelorum, quæ non vidit ambulans frustra inflatus sensu carnis suæ: & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei. Si * mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi: quid adhuc tanquam viuentes mundo discernitis? Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contractaueritis: quæ sunt omnia in interitu, ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum: quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ, in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.*

* semetipso.

Mat. 24. 4. Marc. 13. 5. Luc. 21. 6.

* habet autem.

IDEO laboro & certo: quia *sollicitudinem habeo pro vobis*: & hanc *volo vos scire, qualem*, id est, quam infinitam sollicitudinem habeã *pro vobis* confirmandis: *& pro his qui sunt Laodiciæ.* Quos contra eandem rem armauit per Epistolam illis missam. Sollicitus etiã sum pro his affinibus vestris, *quicunque non viderunt faciem meam in carne.* Fama.n. viderunt me. Ideo sollicitudinẽ habeo, *vt* ipsi *consolentur corda ipsorum* .i. sua. Ipsi dico *instructi* per me *in charitate*. i. in dilectione Dei. Vt memores Christum pro sola dilectione passum esse pro eis: accensi dilectione ejus patiendo festinent occurrere illi. Instructi dico in charitate: & instructi in agnitione mysterij Dei, vt cognoscant aliqua mysteria * Dei. Vel quomodo trinitas in vnitate sit, & è conuerso, vel aliquid huiusmodi. Si quis enim cognouerit quodlibet mysterium Dei, pro certo per hoc augmentabitur in dilectione eius. Et quia ad inuisibilia humanus sensus penetrare nequit nisi per visibilia: præmittit instructi in charitate *& in omnes*, id est, transeundo per omnes *diuitias plenitudinis intellectus.* Omnes diuitias: vt de omnibus rebus aliquid sciant, licet non perfectè. Plenitudinis: vt de singulis plenariam habeant cognitionem. Vel plenitudinis: vt de tribus vel quatuor ad plenum omnes diuitias vt de omnibus plena sit illis cognitio. Et per omnes diuitias plenitudinis intellectus instructi *in agnitionẽ mysterij Dei patris Christi Iesu.* Vt enim perueniamus ad altitudinem cognitionis diuinę: Primum oportet nos considerare corporea, quæ sub iacent oculis. Dehinc incorporea in nobis, id est, animas. Per animas iterum incorporea in cœlis, vt angelos: & ab angelis conscendimus ad Deum, intelligentes eũ ex puritate creaturarum magis purum; magis spiritalem & incomprænhensibilem. *In quo* Iesu Christo *sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ*, id est, in quo omnis sapientia de spiritalibus, & sciẽtia de corporeis recõdita est, sicut in thesauro: ipse enim est thesaurus. De plenitudine omnes sine diminutione ditantur. Thesauri dico *absconditi*, id est, paucis reuelati. Dicerent illi. Thesauros istos non vidimus, vt in vtroq; sapientiam & scientiã habeamus. Ad hoc Paulus. Et si in Christo

* secreta

totius

totius boni thesaurū inuenitis, frustra legem fidei adiungere vultis. In Christo sunt thesauri sapientiæ & scientiæ. *Hoc autem* ideo *dico* in Christo .s. omnes esse thesauros, *vt nemo decipiat vos in sublimitate:* quia illi pseudo plurimum student in sublimibus verbis. Sublimitate dico *sermonis:* quia hæc sublimitas in sermone tantum est, non in sententia, sed fideles simplicitatem habent in verbis, sublimitatem in sententijs. Ideò dico. Nemo vos de futuro decipiat. Nā nondum decepti estis. *Et si*.i. licet enim *absens sum* à vobis *corpore*, *sed*.i. tamen *vobiscum sum* præsens *spiritu*. Hanc gratiam multi sanctorum habuerunt: vt Martinus & Nicolaus: quam creditur præcipuè habuisse Paulus: vt absens sciret per spiritum, quid Ecclesiæ suæ facerēt: vel ad quid se disponerēt. Spiritu vobiscum sum gaudens. In hoc verbo innuit eos nōdum lapsos. *Gaudens* dico de vestra perfectione: *& vidēs ordinem vestrū*, .i. quam congruo ordine ad singula vos contemperetis: parum est enim bona agere, si fiant sine ordine. Vt ille qui ieiunat incomposita veste, seu intemperato sermone, in ieiunio suo se iudicat. Videns etiam *firmamentum fidei vestræ* .i. confirmatam fidem vestrā *quæ est in Christo*, non in lege. Et quia confirmati estis in fide. Et ego congaudeo ordini vestro. *Ergo sicut accepistis* non legem, sed Dominum Iesum *Christum, sic ambulate* non in lege, sed *in ipso*. Possent enim Christum accepisse, & in lege ambulare. *Ambulate, radicati* secundùm fructum piæ operationis. *Et ædificati*, vt sitis domus Deo ad inhabitādum. Hęc bene ad prelatos: in quibus Deus sedens distribuebat gratias suas subditis, per manus prælatorū: ædificati hodie & cras superædificati, & sic semper in incremento boni operis. Radicati dico & superædificati *in ipso*, *& confirmati* in *fide*, vt in bono perseueretis. In fide dico nō alia, sed *sicut* vos *didicistis* (non enim aliam trado.) Et confirmati *in actione gratiarum*, quæ plurimum valet ad impetrandum de

Corporaliter absens, spiritu præsens.

A futuro. Et iustum est vt confirmati gratias agatis: quia iam estis *abundantes* multis bonis in illo Christo acceptis. Dico ambulate. Vt autem liberè ambuletis, *videte ne quis decipiat vos*. Hæc dicens, ad illud supra respicit. Nemo vos decipiat: Decipiat dico *per philosophiam*, sicut illi reputant, *&* quam ego dico *inanem fallaciam*. Fallacia, quia nulla veritas ibi, inanis.i. sine vtilitate. Sunt enim multa mendacia, vt poetarum quæ sunt inutilia. Philosophiam & inanem fallaciā dico, existentē *secundùm traditionem*
B *hominum*.i. humaniter sapientiū. s. secundū legem: quæ lex ante Christum quidē fuit traditio Dei. Sed vbi veritas venit, & Deus eam cessare voluit, iā non Dei, sed traditio hominū lex fuit. Secūdum traditionem hominū *& fallaciā* dico, exercitatam *secūdum elementa*. Eandem legē elementa vocat: quia sicut pueri per elemēta prius addiscūt, vt sic transeāt ad perfectionem literarum; sic illa legalia elemēta dicta sunt: quia populus carnalis impotens capere spiritalia instrue-
C batur per carnalia: vt in his assuet⁹ in cultu Dei transiret, postmodum ad seruiendū in spiritualibus. Elementa dico *mūdi:* quia & præcepta carnalia erant, & carnales qui accipiebāt. Hæc Philosophia est secundum elementa mundi, *& non secūdum Christum*, quē accepistis & didicistis. Verè qui legē tradunt, nō sunt secundū Christum, *quia in ipso* Christo est *omnis plenitudo:* quod illi non credunt qui extra Christum .s. in lege aliquam iustitiā
D quærunt. In ipso Christo *habitat* omnis plenitudo *diuinitatis*. Habitat bene air. Quia sic est diuinitas in Christo, vt in æternum permaneat in illo. Plenitudo diuinitatis .i. plenaria & perfecta diuinitas, quæ nullatenus est imperfecta. Omnis in Christo, qa omnes gratiæ quæcunq; in omnibus fuerunt, in christo sunt: & abundantior adhuc gratia, quia in eo dicitur humanata diuinitas: quia sicut anima vnitur corpori, sic ipsa diuinitas personaliter vnita est homini illi. Diuinitas diuersis modis est vbique. Est.n.

Diuinitas est vbiq; diuersis modis.

in omni creatura, secundùm ꝙ nec esse habet sine diuinitate, nec permanere. Hoc & alio modo est in sanctis, quia per gratiã: & hoc vtroq; modo fuit in Christo: & adhuc abundãtius, quia (sicut dictũ est) ad quem modũ anima in carne hominis humanatur, sic diuinitas humanata est in Christo. Plenitudo diuinitatis habitat in Christo *corporaliter*.i. impletiuè: non quod diuinitas facta sit corpus; sed quia vmbræ præcesserant, & in Christo veritas vmbrarum fuit: quia impletio omnium quę prædicta vel pręfigurata erant. Probat iterum idem. Verè tradentes legem non sunt secũdum Christum. Nam vos *estis repleti* omnibus bonis *in illo* .i. per Christum, quod dicunt non posse fieri sine lege. *Qui* Christus *est caput*.i. principium & regimen omnis *principatus & potestatis*. Per hos duos reliquos ordines accipiamus. In his verbis ostendit posse Christum omnia replere: quia si angelos haud de hominibus dubium est. Vult veritatem omnium quæ lex præcipit in christo ostendere, dicens. *In quo* christo non solùm repleti sed *etiam circuncisi estis: circuncisione non facta manu*, sicut in lege, *in expoliatione* cutis *carnis*. Nihil enim aliud fit ibi, nisi quod abscinditur cuticula carnis, *sed* estis circuncisi *in circuncisione Christi*, qua vos christus purificauit. Vel ita construamus. circuncisi estis circuncisione non manufacta. circuncisione dico facta *in expoliatione corporis*: quod corpus erat *carnis*, id est, superabatur à sensualitate. Exuistis enim corpus secundum carnalitatem, vt iam obediat spiritui. circuncisione non manufacta, sed in circuncisione christi: qua christus omnia super flua, & dependentia vitia à vobis amputauit: in hac circuncisi & purificati estis. Expoliamur corpore carnis in baptismo, in quo peccata deponũtur, & liberũ arbitriũ hominis accepta iustitia confortatur; vt iam si velit bene agere possit. Non solum sumus circuncisi depositione peccatorum, sed etiam *consepulti Christo in*

Baptismus peccata tollit.

A *baptismo*: vbi cõfortatum est arbitriũ nostrũ. consepulti itaque: quia christus sepultus ad actus veteris hominis vltra non rediit: sic nos si velimus vti ratione, confortati in baptismo non reuertemur vltra ad actũ vetustatis peccati: *in quo etiam* christo *resurrexistis*, quantum ad iustificationem animæ. Resurrexistis dico *per fidem operationis Dei*.i. quã fidem Deus operatur in vobis. Resurrectio christi duplicem resurrectionem o-

Resurrectio Christi quad. operatur in nobis.

B peratur in nobis: primam quam iam adepti sumus, secundũ animã. Alterã quam expectamus in immortalitate corporis reparata. Et quod futuram corporum resurrectionem habituri simus, probat per resurrectionem christi, quæ & causa est, & signa nostræ resurrectionis, dicens. Sicut resurrexistis prima resurrectione animæ: sic etiã vos conuiuificabit in immortalitate corporum. Sed huius rei probationem præmittit dicens. Qui Deꝰ sicut suscitauit christum à mortuis: ita *& vos cum*, id est, quamuis *es-*

C *setis mortui*, ita vt viribus vestris ad iustitiam nullo modo respirare possetis. Mortui dico *in delictis*.i. in præuaricatione naturalis legis. Delictũ .n. dicitur quãdo quod debetur, neg-ligitur. Mortui etiã *in præputio carnis vestræ*.i. in originali peccato, ꝙ congruè per pręputium significat, in quo sedes est generationis. Hoc autem originale contrahimus: quia in concupiscentia parentum geniti sumus. Licet ita essetis mortui, tamen conuiuificauit. Quod futurũ est, per præteritum dicit: ostendens se adeo cer-

Delictum quid.

D tum, de hoc futuro, sicut de præterito. conuiuificauit ponendos cum illo in eadem dignitate loci: posset enim reddita immortalitate conuiuificare, & alibi quam cum christo ponere. conuiuificauit, inquam, *donãs vobis* gentibus *omnia delicta*, & originalia, & actualia. Et sic vos ab originali per fidem liberauit: sicut etiam nos Iudæos: qui falso putabamur per circũcisionẽ inde liberari. Quod ita ait. *Delens* similiter *chirographũ decreti*.i. legis, in qua Deus quid vellet fieri

decre-

decreuerat. *Quod* chirographum *erat aduersum nos* Iudæos. Chirographum dicitur manuscriptio, quod in duo partitur: vt vtrinque memoria factæ rei teneatur. Huius autem chirographi partem habebat diabolus, qua Iudęos accusabat apud Deum de transgressione legis: Alteram partem habebat Iudæus, quem similiter propria accusabat conscientia. Vnde sic ait. Chirographum, id est, memoriam peccati: quod de decreto .i. de lege veniebat: & aduersabatur nobis, illud deleuit: nec solùm chirographum, sed etiam ipsum decretum .i. ipsam legem, quæ erat contraria nobis: quia & magis nos instimulabat diabolus, & maiori ardore in vetitū tendebamus, & peccatum prævaricationis lex adiungebat. Ipsum, inquā, decretum *tulit de medio*, id est, de communitate: vt nec Iudæo relinqueret, nec Gentili tenendam. Posset enim auferre peccatū legis, & dimittere legem. Ipsum tulit de medio, *affigens illud cruci*. i. ipsam legem confixit, vt vltra non teneretur, quando expirās ait. Consummatum est. Ostēdens finem esse & completionē omnium eorum, quæ in lege præcesserant, & vlterius vmbrā non esse tenēdam: postquā veritas orta est. Affigēs dico illud cruci. In cruce enim (sicut diximus) finem legi posuit omnibus consummatis, sicut prædicta fuerant. Opponerent illi. Quomodo dicis nos nō posse, nisi per Christum iustificari, cùm Abraham & cæteri sancti qui præcesserunt, sine eo iustificati sint? Probat Paulus eosdem similiter liberatos per Christum, dicens. Sicut nos contemporaneos sibi liberauit à lege & à peccato legis: sic ipse expolians principatus & *potestates* apud inferos. Non ait de quibus expoliauit, sed per expolians significat Christum spolia sua ab inferis reuexisse. Expolians, inquam, traduxit ceu victor prædam per medios raptores: ipse dico *triumphans illos* principatus inferorum *confidenter*, id est, non dubius de triumpho. Triumphans dico, *in semetipso*, non

Chirographum quid dicatur.

Ioan. 19. 30.

A per angelum, vel quemlibet ministrum, sed per seipsum. Quod (eum. s. triumphasse) palam est angelis & hominibus. Quia christus donauit omnia delicta. Peccatum legis & legem tulit de medio. Videte ergo nemo vos vlterius inducat in legem. Et vt magis deterreat, ait. *Nemo vos iudicet*, id est, faciat iudicabiles, id est, damnabiles. Iudicet dico, si non reductos in tota lege, saltem in aliquo: quia pro minima traditione damnaremini. Quod ita ait. Nemo vos iudicet *in cibo*: Vel vitato propter immunditiam: Vel sumpto propter munditiam. *Aut in potu*: sumpto similiter vel vitato. *Aut in parte diei festi* obseruata. Dies festus quidd̄am totum apud illos erat: partes habens, neomeniam, sabbatum, exitum de AEgypto, introitum terræ repromissionis &c. Vnde subdit. *Aut* in parte *neomeniæ*. i. innouationis lunæ: *aut* in participatione *sabbatorum*, quæ Iudæi celebrare consueuerunt. Ideò per aut, vnamquamque partem disiungit: vt ostendat vel minimam partem sufficere ad damnationem obseruantis. Si autem copulasset per *&*, videretur pro omnibus simul, & non pro vno tantum obseruantem iudicari. Neos noua. Mene luna: inde neomenia, innouatio lunæ: quam celebrare signum erat innouationis corporis nostri, quam futuram expectamus in incorruptione. Quæ neomenia & sabbatum iam non debent celebrari: quia *sunt vmbra futurorum*, id est, præfigurantia futuram veritatem: sicut vmbra visa prope corpus esse designat. Futurorum ait, secundum tempus legis, quādo præsens erat vmbra futura veritas. Hæc sunt vmbra futurorum. Sed Christus est corpus .i. veritas & impletio omnium horū. Vel *corpus est Christus*. i. impletio pertinet ad Christum. ipsius enim est implere quæ figurata fuerant. ❡ Quia dixerat. Nemo vos iudicet, subdit modos illos in quibus timendū erat, ne seductos illos condemnarent dicēs. Vt autem non iudicemini, videte: *nemo vos seducat*

B

Dies festus apud Colossenses.

C

νεομηνία. Neomenia vnde dicitur.

D

ducat in humilitate sermonis.i.occultorum foris ostensa: *&* in *religione* habitus barbarum vel ieiuniorum simulata humilitate & religione dico *angelorum:* non enim magis humiles aut religiosos se exhiberent angeli Dei, apparentes hominibus, quam isti pseudo ad oculum. Vel angelorũ, .i. verorum prædicatorum, qui nuncij Dei sunt ad populum. Quorum auctoritatem isti pseudo simulatoriè sibi vsurpant. Nemo, inquam, vel hoc vel illo modo seducat vos *volens* .i. amans, & facere in se & vobis persuadere ea, *quæ non vidit*, id est, quæ nunquam intellexit: quia figuras videt & veritatem nescit. Ille dico *ambulans* & in sacramentis Ecclesiæ quæ recepit & hoc *frustra*. Nihil enim illi proderit baptismus, qui detrahit fidei. Qui licet humilitatem foris ostendat, *inflatus tamen* est intus *sensu*, quia gloriatur subtiliter se sentire, quod simplicitas aliorum capere non sufficiat: & hic morbus elationis maximè regnat in hæreticis. Sensu dico *carnis suæ:* hic enim secũdum sensus carnis iudicat de singulis: non aliter intelligens quam subministrant ei oculi & aures carnis: in quo non differunt à mutis animalibus quæ etiam sensum habent de rebus secundum quod vident & audiunt. Inflatus vtique *& non tenens caput*.i.nõ concordans capiti suo Christo: ille non tenet caput Christum qui aliunde quã à capite, vnde vigeat, requirit. Et sicut membrũ non est capitis, si aliundè vigorem capit: quod fieri nequit, sic qui fidei vnitatem relinquit, Christo non valet coniungi. *Ex quo* capita *totũ corpus* Ecclesiæ *constructum per coniunctiones* fidei & cæterarum virtutum: & *subministratum* quod alteri subministretur ab altero *per nexus*.i.per charitatem: quæ clauus est & neruus connectẽs membrũ membro. Sicut.n.in humano corpore membra prius constructa .i. simul congregata si non coniungerentur, id est, vnum quodq; loco suo aptaretur, sine neruis adhuc alterum membrum nõ sequeretur alterum: & ideo

A oportet vt coniuncta membra neruis connectantur: & tunc tandem alterum alteri subministrat; sic in corpore Ecclesiæ nos diuersa membra in vnum construimur: & congregata secundum discretionem virtutũ, coniungimur per fidem &c. Sed quia nondũ alterum colligatũ est alteri, necessaria est dilectio: quo clauo cõnexa membrorũ diuersitas sibi inuicem cohærendo subseruiat. Corpus, inquam, sic cõstructum & subministratũ *crescit* & numero membrorũ, & incremento virtutum, donec ve-
B niat *in augmẽtum Dei*.i.vsquequo augeatur in mensurã, quam Deus proposuit.i. donec impleatur numerus fratrum, vltimo iusto apposito. Nũc aliquantulum asperè inuehitur in quosdam eorum qui iam incipiebãt, & si non operari, saltem animo consentire & discernere dicentes. Quare melius sequeremur illos quam istos? & huiusmodi. Vnde sic ait. Quia per Christum tota Ecclesia crescit in augmentum Dei: quare igitur dis-
C cernitis quasi dubij cui adhærere debeatis, Christo an legi? Sed præmittit quare non debeant discernere dicens: *Si vos estis mortui cum Christo:* quia mors Christi operata est in vobis mortem peccati. Mortui dico *ab elemẽtis*, quia prius elementa, solem, lunã, & cætera colebatis, quod idem facitis si legem accepta gratia tenetis. Elementa dico *huius mundi:* quia & mundani qui colunt, & mundana sunt quæ coluntur. Si, inquã, mortui
D estis ab elementis, quod nec respirare ad horum culturã debetis: *quid*.i. quare *adhuc tanquam viuentes in mũdo* .i. carnaliter sicut prius in cultura mundi *discernitis*, dicentes *ne tetigeritis* cadauer, vel huiusmodi, quicquid lex prohibet ne tangatur. *Neque gustaueritis* porcum, vel aliquid huiusmodi. Neque contrectaueritis quæ scilicet tangere non licet, vt sunt pudenda contrectare, *quæ omnia sunt in interitum*, id est, opererantur damnationem. Non tamen semel facta, sed *ipso vsu*, id est, si quis negligens traditiones legis, hæc in

vsu habuerit. Quod dico ea esse in interitum, hoc non secundum me, sed *secundum præcepta & doctrinas hominum* .i. humaniter sapientium dico. Præcepta vocat, quod solo imperio auctoritatis suæ compellebãt hoc facere. Doctrinas, quando aliquas rationes ad probandum quod suadebant videbantur adducere. Hæc sunt præcepta hominum, quæ etiam sunt *habentia* .i. videntur habere, *rationem quidem sapientiæ*, à qua longè discreta sunt. Rationem dico habentia *in superstitione*. Superstitio dicitur, veræ religioni superaddita falsa religio. Hi autem qui acceptę fidei legem superaddebant, meritò superstitiosi dicũtur. In superstitione dico & humilitate foris simulata, videntur rationẽ habere. Quæ etiam sunt secundũ verba eorum *ad non parcendum corpori*. Dicunt enim nos non tenere legem, vt liberius indulgeamus nobis in his quæ iucunda sunt corpori, se autem more legis Dei nolle parcere corpori. Quæ etiam non sunt illis in honore aliquo. Dicunt enim se ideò secũdum legem humiliari: quia non quęrũt honorari à populo sicut nos: quæ etiam non sunt illis *ad saturitatem carnis*. Dicunt enim se, vt legem obseruent, velle macerare carnem: & nos destruere legem vt de omnibus liceat ingurgitare ventrem. Vel aliter, vt non ad parcendum corpori & cętera serio dicantur à Paulo, sic: Quę dicunt rationem vidẽtur habere, sed vtiq; non habent. Quæ etiam sunt ad non parcendum corpori: & stultum est vt in quo damnant animam, corpori saltem non parcant. Quæ etiam non sunt in honore aliquo. Dum enim fidei Christi legem quasi necessariam apponunt, in hoc dehonorãt Deum. Dauid etiam & alios sanctos qui in lege nullam dixerunt esse iustitiam, inhonorant: dum legem apponentes fidei, contradicunt eorum testimonijs. Quæ etiam non sunt ad saturitatem carnis. Extremæ autem est amentiæ, vt damnemus animam, carnem affligere.

Superstitio quid dicitur.

A

CAP. III.

IGITVR si conresurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, nõ quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo mẽbra vestra, quæ

B *sunt super terram. Fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiã quæ est simulachrorum * seruitus; propter quæ venit ira Dei super filios diffidentiæ: * in quibus & vos ambulastis aliquando, cùm viueretis in illis. Nũc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. Nolite mentiri inuicem, expoliãtes vos veterem hominem cũ actibus suis: & induẽtes nouum: eum qui renouatur in agnitionem Dei secũdum imaginem eius, qui creauit eum: vbi non est*

* idolorum. Eph.5.3.
* incredulitatis.
De pœ. dist. 2. quomodo renouari. Eph.4.23.

C *Gentilis & Iudæus; * circuncisio & præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti, & dilecti viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem & donantes vobismetipsis si quis aduersus aliquẽ habet querelam, sicut & Dominus donauit vobis ita & vos, Super omnia autẽ hæc, charitatem * habete, quod est vinculum perfectionis. Ex pax Christi exultet in cordibus vestris : in qua & vocati estis in vno corpore, & grati estote. Verbum*

* Masculus & fœmina. Ephes. 6.
* continuã.

D *Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes & commonentes vosmetipsos, in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi, gratias agentes Deo & patri per ipsum. Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet in Domino. Viri diligite vxores vestras, & nolite amari esse ad illas.*

1.Cor.10.31. 26.q.5.non licet.
Eph.5.22. 1.Pet.3. vers.1.

* iracundiam. * pusillanimes. Eph. 6. 4. 1. Pet. 2. vers. 18.

*Filij obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino. Patres, nolite ad indignationem * prouocare filios vestros, vt non pusillo * animo fiant. Serui, obedite per omnia Dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Dominum. Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino & non hominibus: scientes, quod à Domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit. Et non est personarum acceptio apud Deum.*

Leuit. 19. Rom. 2. 5. Ephes. 6. Act. 10.

ET quia mortui cum Christo, iam vltra non viuitis mundo. *Igitur* quærite *quæ sursum sunt*, id est, cœlorum iucunditatem, & omnem iustitiam, ad id quod sursum est ducentem. De sursum dicitur, quicquid de mundo non est. Quærite dico, *si consurrexistis cum Christo*, id est, quia resurrectionem animæ per Christum adepti estis: quæ sursum sunt & potestis & quærere debetis. Sursum dico, scilicet, *vbi Christus in dextera Dei sedens*, id est, in æqualitate patris quiescens & iudicans. Christus autem in dextera patris sedens, causa, signum, & certitudo est, nos cum Christo surrecturos. Nec solum quærite: sed *sapite*, id est, dulcedinem prælibate eorum *quæ sursum sunt. Sapite*, inquam, *quæ sursum sunt, & non* ea *quæ* sunt *super terram.* Non debetis sapere quæ sunt super terram: vos *enim mortui estis* terrenis. Debetis sapere, quæ sursum sunt. Nam *vita vestra est in Deo:* & in tanta dignitate quod cum *Christo.* Vita dico *abscondita*, id est, non omnibus sed paucis reuelata. In hoc verbo multi errauerunt: dicentes, stultum esse hominem pro eo laborare, quod homini reuelatum non sit. Nunc illa vita vestra est abscondita: *sed cùm apparuerit Christus*, veniens ad iudicium; Christus, dico, *vita vestra*, in cuius æternitate vobis paratur æternitas. Tunc apparente Christo, *vos etiam apparebitis cum ipso ponendi in gloria.*

De sursum quid dicitur.

A

¶ Lege satis improbata, & fide sufficienter commendata, sicut in epistola ad Ephesios, subiungit moralem instructionem, prius docens in publico Ecclesiam. Deinde sexus, ætates, & conditiones, dicens: Quia vita vestra in Deo est: apparituri estis cum Christo in gloria: *ergo mortificate membra quæ* vestra *sunt super terram*, id est, in terrenis hærentia. Hæc membra vocat peccata, quæ membra sunt corporis peccati, sicut in sequentibus innuit.

B

Membra mortificate vestra, scilicet, *fornicationem:* vt est habere rem cum vxore proximi. Aliud membrum *immunditiam* & *libidinem*, id est, libidinosam voluntatem, & *concupiscentiam.* Et quia de bonis concupiscentia dicitur, addidit *malam*, vt est concupiscere rem alienam. Mortificate etiam in vobis *auaritiam, quæ est* illicita congregando & retentando, quæ auaritia est *seruitus idolorum.* Qui enim Deum postponit vt pecuniam augere possit, spreto Deo, pecuniam colit.

C

Propter quæ supradicta *venit ira*, id est, vindicta *Dei* etiam *super filios incredulitatis.* Quod si hi qui fidem non acceperant, damnati sunt pro huiusmodi: quid putatis de vobis qui fidem accipiendo, hæc omnia abdicastis? *In quibus* membris corporis peccati: *vos etiam* sicut alij *increduli ambulastis aliquando, cùm viueretis in illis*, scilicet, tempore infidelitatis. Olim ambulastis in illis. *Sed nunc* iam fideles facti *deponite* vos, & prædicta, & omnia quæ sequuntur, scilicet, *iram*, id est, subitam commotionem animi:

D

Indignationem, id est, ne de aliqua prosperitate inferioribus vobis indignemini. Deponite etiam *malitiam* & animi & corporis: & *blasphemiã in* Deum & proximum. Deponite etiam omnem *turpem sermonem de ore vestro. Et nolite mentiri inuicem*, vt alter alterum decipiat. Vtque breuiter omnia huiusmodi interdicam: sitis *expoliantes vos veterem hominem*, id est, habitum peccatorum

Hominem veterem expoliare debemus.

cum

cum actibus suis. Quidam enim habitum deponunt peccati, qui quandoque cogête fragilitate, in actum peccati labuntur. Non tamen resumentes habitũ peccati, licet actum: quia post casum festinãt ad pœnitentiam. Expoliantes vos veterem hominem, *& induentes nouum*, id est, habitum virtutum, *eum*, scilicet, *qui renouatur* quotidie crescẽs in nouitate iustitiæ. Renouatur dico, tendens *in agnitionem Dei*, quia semper crescit in cognitione Deitatis quantum in virtutibus ascendit. Renouatur, inquam, *secundum imaginem*, id est, puritatem eius *qui creauit eum* pro modo suo ei se conformando: *vbi*, id est, in quo nouo homine *non est masculus & fœmina*, id est, nemo recipitur vel abijcitur propter sexum. Vbi etiam *non est Gentilis vel Iudæus*, id est, nil nocet esse Gentilem, nil prodest fuisse Iudæum: Gentilis & Iudæus dico generatione. Et quia quidam de Iudæis in Gentilitatem, & quidam de gentibus transierunt in circuncisionem: Ideò addit vbi non est circuncisio, & præputium: quia non plus prodest fuisse circũcisum, quam esse præputiatum. *Vbi* item *non est Barbarus & Scytha*, qui barbarior est barbatis. Vbi non est *seruus & liber*: sic enim in corpore virtutum, seruus suscipitur vt Dominus. Substantiæ enim nec nocent, nec prosunt in nouo homine, quia omnis substantia creatura bona Dei est: sed qualitates vt iustitia vel iniustitia quæ à nobis superadduntur, hæ vel prosunt vel impediunt. Gentilis & Iudæus ibi non sunt: *sed Christus*, id est, virtus veniens ex Christo *est omnia*, id est, omnis perfectio. Et ita *quod in omnibus*, id est, in singulis sit omnia. Et quandoquidem nouus homo induẽdus est, ergo induite vos membra noui hominis. Induite dicit & secũdum decorem, quia nuditate peccati deturpati eramus & secundùm depulsionem frigoris iniquitatis. *Induite*, inquam, *vos sicut electi Dei*, id est, quos Deus ab ęterno & in tempore per ministros ad fidem vocando elegit. Electi dico *& sancti*, id est, po-

A sitione virtutum in bono sanciti, & in vtroque, id est, in electione & sanctificatione *dilecti*. *Induite* vos misericordiam. Et ad maiorem incitationem expressius ait. *Viscera misericordiæ*, vt in ipsis visceribus redundet pia affectio. Induite vos etiam cum misericordia animi hoc membrum noui hominis, scilicet, *benignitatem* largiendi. Et *humilitatem* in verbo & incessu: *& modestiam*, id est, temperãtiam in omnibus: & *patientiam* si aduersa incumbũt. *Supportantes* vos

B *inuicem*, i. alternis orationibus & ieiunijs alter alterius onera portando. *Et si quis* vestrum *habet querelam*, id est, iustam repetitionem cuiuslibet rei *aduersus aliquem* fratrem, *donate vobismetipsis* inulcem: Nec vt precium relaxetis: & minus solito diligatis: sed *sicut Dominus donauit vobis*, debitum dimittendo, & dilectionem superaddendo: *ita & vos* condonate vobis inuicem. Patientiam & cætera induite: *super hæc autem omnia*, id est, superiorem & digniorem his omnibus

C *habete charitatem*. Vel ita, super hæc, id est, magis laborate ad habendam charitatem quam ad pręmissa. *Quod*, scilicet, habere charitatem *est vinculum*, id est, colligamentum *perfectionis*, id est, cæterarum virtutum, quæ perfectum faciunt. Omnes enim virtutes congregatæ sine charitate, sunt quasi puluis dissolutus: qui facilè ad impulsionem vẽti (quia sine cœmento fuit) dispergitur. Sic enim virtutes sine cœmento charitatis congregatæ facilè cedunt cuilibet tentatio-

Charitas est vinculũ cæterarum virtutum.

D ni. Et vt in charitate perfecti sitis: *pax*, i. exterior concordia: pax dico *Christi*, i. quam Christus in mũdo habuit, & habendam docuit, sit in vobis: ita quod *in cordibus* vestris, non coactione, sed ex voluntate pacem habeatis ad omnes: & ita sit in cordibus quod ibi *exultet*, i. de quotidiano gaudeat incremento. *In qua*, i. ad quam pacem habendam *vocati estis* à Deo *in vno corpore*, i. non tantum vt ad vnitatem corporis veniatis: sed vt in illa vnitate permaneatis. Pax sit in cordibus vestris. *Et vos estote grati*, i. gratias

semper

ſemper agentes Deo de collatis vobis beneficijs. Grati dico, *docentes & commonentes voſmetipſos.* Sed in quo docere & commonere ſe debeât præmittit, dicens: Vt poſſitis vos docere & commonere. Verbum, id eſt, doctrina Chriſti, id eſt, vel de Chriſto: vel quam Chriſtus docuit, habitet continuè in vobis. Et ita quod abundanter, id eſt, abundantiam habeatis in omni ſapientia, id eſt, in omni genere Intellectus hiſtorici, moralis, & allegotici, *docentes voſmetipſos*, ſtudendo in ſcripturis, & benè docti *commonentes* alter alterum. Plurimum enim valet exhortatio, etiam in rebus quas benè ſcimus. Docentes & commonentes dico *in pſalmis*, in quibus bona moralitas continetur. Et *in hymnis* in quibus laus Dei vel ſanctorum ad gloriam Dei refertur. Et *in canticis ſpiritualibus*, id eſt, de ſpiritualium bonorum gaudio agêtibus. Nec ſolum docentes & commonentes, ſed etiam *cantantes Deo*, id eſt, ad gloriam Dei. Non ſolum in labijs, ſed etiam *in cordibus veſtris.* Cantantes dico *in gratia*, id eſt, in conſideratione gratiæ Dei, qua peccata condonans vos iuſtificauit. Vt paucis abſoluam quid vobis faciendum ſit. *Omne quodcunque facitis in verbo, aut in opere:* hæc & *omnia* ſeu in habitu, ſeu in cogitatione, *facite in nomine*, id eſt, ad honorem Domini noſtri Ieſu Chriſti. Vel aliter. Omne quodcunque facitis in verbo, aut in opere; ita quod ſit omne, id eſt, perfectum: non pro laude hominum factum, facite in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti. Vos dico, *ſemper agentes gratias Deo & patri per ipſum* Chriſtum: per quem omnia bona vobis contulit. Actio enim gratiarum plurimum valet ad impetrandum. ¶ Poſtquam in communi Eccleſiam admonuit, ſeparatim inſtruit ſexus, ætates, conditiones, dicens: Inuicem vos ſupportate. Sed vos *mulieres* amplius quam cæteri *eſtote ſubditæ viris veſtris, ſicut oportet.* Opportunum enim eſt, mulierem ſubditam eſſe viro. Subditæ tamen *in*

Exhortatio plurimum valet.

Gratiarum actio plurimum valet ad impetrandum.

A *Domino*, id eſt, ſecundum Dominum. Si enim volunt vos ſupponere adulteris, in hoc nolite ſubdi. Vos autem *viri diligite vxores veſtras, & nolite amari eſſe ad illas.* Nimia enim auſteritas quandoque peccatum generat. Et vos *filij*, obedite parentibus *per omnia*; ita tamen quod *in Domino*, non in cultura idoli vel homicidio. Obedire dico: *quia hoc*, ſcilicet, obedire parenti, *placitum eſt Deo.* Et vos *patres, nolite prouocare ad iracundiam filios veſtros, vt non fiant puſillo*, id eſt modico animo, in patiendo: & percuſſi à vobis, repercutiant vos. Et vos B *ſerui obedite per omnia Dominis*, etiam *carnalibus: non ſeruientes* illis *ad oculum*, id eſt, quamdiu eſtis in oculis eorum: *quaſi* per hanc ſeruitutem *placeatis hominibus* tantùm: *ſed in ſimplicitate cordis* ſeruite illis, *timentes* in hoc *Dominum* Deum qui pro peccato veſtro vel parentum, vos ſeruos conſtituit: vt de filijs Cham legimus Nec obijciatis quod Domini malè retribuunt vobis: *ſcientes quod* vos *accipietis à Domino* Deo *retributionem hæreditatis*, id eſt, hæreditatem retributam vobis: quia iugum impoſitum vobis à Deo patienter ſuſtinu- C iſtis. Et cum dicam mulieres ſubditas eſſe, viros diligere, filios obedire, ſeruos ſeruire. In omnibus his *ſeruite Domino Chriſto*, ne propter obſequium hominis, cõtemnatis Deum. Vos ſerui ſic operamini: *quia quicunque facit iniuriam*, ſiue ſit ſeruus, ſiue ſit Dominus: *recipiet id quod inique geſſit*, id eſt, mercedem iniquitatis in futuro. Ideò dico quicunq; iniuriam facit: quia *apud Deum non eſt acceptio perſonarum*, vt hic acceptus ſit, quia liber, ille proiectus, quia ſeruus. D

Auſteritas nimia quandoque peccatum generat.

Serui aliqui Dominis ſeruiunt ad oculum.

Gen. 9. 25.

Rom. 2. 5.

CAP. IV.

DOMINI, *quod iuſtum eſt & æquum ſeruis præſtate: ſcientes quoniam & vos Dominum habetis in cœlo. Orationi inſtate, * vigilantes in ea in gratiarum actione; orantes ſimul & pro*

* *inſtantes.*

nobis,

nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis, ad loquendum mysterium Christi. Propter quod etiam vinctus sum, vt manifestem illud, ita vt oportet me loqui. Ephes.5.15 *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt tempus redimentes.* De conf. di. 4 & sal. *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere. Quæ circa me sunt omnia vobis nota faciet Tichicus, charissimus frater & fidelis minister, & conseruus in Domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra, cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui est ex vobis: qui omnia quæ hic aguntur nota facient vobis.* 2.Tim.4. *Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si venerit ad vos, excipite illum. Et Iesus, qui dicitur Iustus, qui sunt ex circumcisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Iesu Christi: semper sollicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei. Testimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis, & pro his qui sunt Laodiciæ, & qui Hierapoli. Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur. Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas. Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*

SERVI obedite Dominis, & vos *Domini præstate seruis quod iustum est*: & secundum quod merentur: & quod est *æquum*, id est, vt pensetis eos æquè homines esse sicut vos: *scientes* quoniam serui *& vos* Domini, *habetis* eundem *Dominum in cælo*. ¶ Admonitis his personis, iterum ad publicam instructionem Ecclesiæ reuertitur, dicens: Vos serui & Domini

A sic vicissim agite: vniuersa autem Ecclesia *instate orationi vigilantes*, vel nocturnis vigilijs, vel studiosi *in ea* vigilantes semper in *actione gratiarum, orantes, simul etiam pro nobis*, quando oratis pro vobis. Vel simul. i. tota Ecclesia pro me communem orationē faciat, *vt Deus aperiat nobis ostium sermonis* .i. labia per quæ egreditur sermo. Apetiat dico *ad loquendum mysterium Christi* .i. salutem gentium, quę vsque ad Christum sub mysterio latuit. Aperiret Deus sibi os, si sermo eius audiroribus fuerit gratiosus:
B Quia propter compositiones verborum: ptopter subtilitates sententiarum nunquam os erit apertum, nisi spiritus operetur in cordibus auditorum. *Propter quod*, .i. quia loquor mysterium Christi, post multas afflictiones: *etiā* nunc *vinctus sum* ad loquendum, *ita vt* ego *manifestem illud* mysterium, *ita sicut oportet me loqui* pro loco, tempore, ac capacitate auditorum. Et sicut ego loquor verbum Christi; ità & vos prædicate. *Ambulate ad eos qui foris sunt* .i. ad infideles. Ambulate dico in sapientia .i. in om-
C ni discretione prædicando. Vos dico *redimentes tempus* .i. comparātes vobis opportunitatem ambulandi in sapientia. Hoc esset redimere tempus, si vocarent ad cœnam, & captarent ibi beneuolentiam, vt sic ad id quod vellent, facilius inducerent. Vt in sapientia ambuletis, *sermo vester semper sit in gratia*, id est, gratiosus auditoribus: & ex eo, quod sit *conditus sale*, id est, contemperatus sapienti discretione. Velita. Sermo vester sit conditus sale, ita quod
D semper sit in gratia, id est, in commendatione gratiæ Dei, & nunquam in lege. Ita conditus sale, *vt sciatis quomodo oporteat vos respondere vnicuique* interroganti, pro simplicitate eius vel prudentia. Sic vos de præmissis instruo: omnia autem *quæ circa me sunt* & vincula & cætera *nota faciet vobis Tichicus, charissimus frater, & fidelis minister*. Credite illi quia nihil præter fidem ministrabit: *& conseruus in Domino*: quia sicut ego sic

seruit

A ſeruit Domino in Euangelio,& patitur pro eo: *quē* Tichicum *miſi ad* vos, *ad hoc* manifeſtandum,& ad *ipſum,vt cognoſcat quæ circa vos ſunt*: & ego per eum: *& conſoletur corda veſtra*, deſolata pro vinculis meis. Nota faciet Tichicus, *cum Oneſimo chariſſimo & fideli fratre*: audite eum, *quia* natus *eſt ex vobis. Hi* duo *facient vobis nota omnia quæ hic aguntur.* Ideò commendauit eos, vt crederent illis, ſicut & ſibi. *Salutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus*, qui ſicut ego pro Euangelio in vinculis captiuatur. Salutat vos etiam *Marcus, conſobrinus Barnabæ. De* B *quo* vtroque non recipiendo *accepiſtis mandata* à me. Sed *ſi* vterq; modo *venerit ad vos, excipite illum*, vtrumq; reconciliatos mihi. Hic Marcus nolens obedire Paulo, in quadam legatione diuiſus eſt ab illo: Barnabas autem amore carnali nimium ductus,

Act. 15. 39 abijt cū Marco. Paulus verò ne quid extra fidem prædicarent ſegregati ab illo: ſcripſit Eccleſijs ne audirent eos, qui modo correcti, erant cum Paulo: & ideò de eis excipiendis iterum ſcripſit. Salutat vos etiam *Ieſus, qui dicitur Iuſtus*, teſtimonium iuſtitiæ habens ab omnibus. C *Qui* Marcus, Barnabas, Ieſus, *ſunt ex circunciſione*, & *hi ſoli* ex circūciſione *ſunt adiutores mei*, in prædicando regno Dei. Qui etiam fuerunt mihi ſolatio in vinculis. *Salutat vos Epaphras, qui eſt* natus *ex vobis*. Ille dico *ſeruus Chriſti Ieſu*, & *ſollicitus pro vobis in orationibus*, *ſemper* habitis. Pro vobis, inquam, *vt ſtetis perfecti* in eo quod accepiſtis, non vt aliud accipiatis. *Et* vt ſtetis *pleni in omni volūtate* .i. plenariè cognoſcentes omnem volūtatem *Dei*. Verè ſollicitus pro vobis. D *Nam* ego *perhibeo illi teſtimonium, quod habet multum laborem*, vigilando, orando pro vobis, *& pro his qui ſunt Laodiciæ, & qui ſunt Hierapoli.* Vicinæ Eccleſiæ erant Coloſſenſibus. *Salutat vos Lucas medicus chariſſimus.* Hic fuit Euangeliſta. *Et Demas* vos ſalutat. *Salutate fratres, qui ſunt Laodiciæ.* Salutate etiā *Nimpham* illam matronam, *& Eccleſiam quæ eſt in domo eius.* Hęc ſolita erat miniſtrare prædicatoribus, & timebat Paulus ne ſeducta, miniſtraret illis pſeudo. *Et cùm fuerit lecta apud vos hæc epiſtola, facite vt etiam legatur in Eccleſia Laodicenſium: &* vt *vos legatis eam quæ eſt Laodicenſium. Et dicite Archippo*, Epiſcopo veſtro, qui quia cōtemptus eſt à vobis, ab officio ceſſauit, dicite illi. *Vide* .i. prouide age *miniſterium quod accepiſti in Domino, vt impleas illud*, quia modo correcti parati ſumus obedire tibi. Dignum eſt enim vt quem cōtemptus veſter depoſuit, obedientia veſtra reſtituat. Hic Ar- B chippus iratus, quia audierant contra ſe illos pſeudo: dixerat ſe nō amplius Epiſcopatuturum eis. *Salutatio* ſcripta *mea manu*: mea dico non notarij, ſed mea *Pauli*. Præmittit quiddam ſalutationi. *Eſtote memores vinculorum meorum*, vt vel mihi miniſtretis in vinculis. Vel vt exemplo meo pro Chriſto patiamini. Salutatio hæc eſt. *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.*

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM PRIMAM AD THESSALONICENSES.

C *Theſſalonicenſes ſunt Macedones. Hi in Chriſto Ieſu accepto verbo veritatis perſtiterunt in fide, etiam in perſecutione ciuium ſuorum. Præterea nec receperunt falſos apoſtolos, nec ea quæ à falſis apoſtolis dicebantur. Hos collaudat Apoſtolus, ſcribens eis ab Athenis per Tichicum diaconem, & Oneſimum accolitum.*

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

D THeſſalonicēſes ſunt in Macedonia: hi audito verbo fidei à Paulo, crediderunt: accepta multa gratia in ipſo exordio fidei. Sed Paulo reuerſo ab eis, quidam (ſicut ab eo acceperant) imitatores Pauli, perſtiterunt in bono: quidam autem eorum paulatim corrupti ſunt, labentes in

foucam

foueam fornicationis. Cœperunt etiam esse ociosi, laborare nolentes: & curiosi, rumores vrbis multo studio perquirentes. Errantes etiam dubitãdo de resurrectione mortuorum: quare etiam se supra modum affligebant in morte amicorum, putantes eos non amplius resurrecturos. Cùm autem duæ partes eorum essent, alte ra directo itinere Pauli incedens: altera (sicut dictum est) à via veritatis aberrans: Paulus ab Athenis Timotheum ad eos direxit, quo reuerso, vbi Paulus quorũdam fidem, aliorum errorem per Timotheum certus cognouit, scribit illis hanc epistolam, in qua vtramq; partem eorum, perfectos, scilicet, & errantes habet materiam: bonos de perfectione fidei collaudando, & ad incrementum bonorum, quæ cœperunt adhortando: Errantes à curiositate, ocio, fornicatione, & à dubitatione habita de futura resurrectione congruis rationibus retrahendo: in qua re aperta satis est eius intentio, scilicet, vt boni de incremento laborent: alij dimisso errore, bonorum perfectioni fide & opere se conforment.

EPISTOLÆ I. AD THESSALONICENSES.

CAP. I.

PAVLVS *& Syluanus, & Timotheus, Ecclesia Thessalonicensium in Deo patre nostro & Domino Iesu Christo, gratia vobis & pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione: memores operis fidei vestræ, & laboris, & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum & patrem nostrum. Scientes fratres dilecti, à Deo electionem vestram, quia Euãgelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in* A *plenitudine multa: sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos, & vos imitatores nostri facti estis & Domini: excipiẽtes verbum in tribulatione multa cum gaudio Spiritus sancti, ita vt facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, & in Achaia. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in Macedonia, & in Achaia, sed in omnem locum fides vestra quæ est ad Deum, profecta est, ita vt non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annunciant, qualem introitum habuerimus ad vos: & quomodo conuersi* B *estis ad Deum à simulachris, seruire Deo viuo & vero, & expectare filium eius de cœlis quem suscitauit ex mortuis Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura.*

PAVLVS &cæt. Sicut moris eius est, salutationem præmittit dicẽs: *Paulus, & Syluanus, & Timotheus*, Syluanum secum in salutatione ponit: quia in conuersione eorum secum collaborauit, auctoritatem habens apud ipsos. Timotheum ideò, quia ex consilio Timothei qui ab eis reuersus fuerat, hanc eis Paulus scri- C bit epistolam. Ideò etiã Timotheum ponit, vt nouerint nihil eorum quæ fiunt apud eos, latere Paulum. Paulus & Syluanus & Timotheus scribunt *Ecclesiæ Thessalonicensium*. Ecclesiæ dico existenti *in Deo patre, & Domino Iesu Christo*.i. hoc quod est Ecclesia, habet à Deo patre & Iesu Christo. Perseueret itaque in fide ipsius, à quo iam nomen accepit electionis. Hoc, inquam, scribunt, *gratia vobis & pax*. In primis partem eorum quæ fidei integritatem seruauerat, alloquitur: fidem eorum magnificãs, & gratias illis in principio fidei concessas, D vt per laudem Apostoli, animentur in melius. dicens: Audientes fructum fidei vestræ; *agimus gratias Deo*, nec rarò sed *semper*, & *pro omnibus* vestris, qui in eo quod *vobis* tradidi, perseuerastis. Agimus gratias, *facientes memoriam*, id est, Deum memorem *vestri in orationibus nostris*, habitis *sine intermissione*: quia & iugis est oratio, & in nullo vos prætermitto. Vnde

gratias agat, subdit. Gratias agimus, *memores operis fidei vestræ*. Cùm multa sint opera fidei, hoc præcipuum * fides habet confiteri quod credit. Hi autem in conspectu persecutorum non formidabant Christum confiteri. Memores etiam *laboris* vestri Hi enim pauperari ab infidelibus, laborabant vnde viuerent. Memores etiam *charitatis* vestræ. Adcò enim proximos diligebant, vt illis ociosis fructū laborum suorum communicarent. Memores etiam *sustinentiæ* vestræ. Multa enim patiebantur ab infidelibus. Sustinentię dico *spei*.i. speratę rei. Res enim quam speratis, tantam patiētiam operatur in vobis. Spei dico *Domini nostri Iesu Christi*. Ad Christum enim pertinet impletio huius spei, habitæ *ante Deum & patrem nostrum*. Sic enim confidenter sperabant, ac si iam Deum præ oculis haberent. ¶ Commendata fide & charitate eorum, dicit magis miras gratias Deum contulisse illis in initio fidei quam alijs Ecclesijs. Et hæc dicit ad incitationem eorum, faciētes memoriā vestri in orationibus nostris, *scientes fratres dilecti à Deo electionem vestram*.i. quos quia dilexit, elegit. Et iterum post electionem amplius dilexit: ideò dilecti præposuit electioni: vt ostenderet bona eorum esse ex dilectione Dei. Scientes dico electionem vestram: hanc, scilicet, *quod Euangelium nostrum non fuit ad vos tantummodo in sermone*, vt, scilicet, sola verba fierent in vestra conuersione: *sed* fuit *in virtute miraculorum, & in Spiritu sancto*. In ipsa enim acceptione fidei multas gratias habuistis: & ita in virtute & in spiritu, vt *in multa plenitudine* & miraculorum & gratiarum spiritualium. Sic ista, scilicet, & virtutes miraculorum, & gratias Spiritus sancti fuisse in vobis scimus: *sicut vos scitis* hoc visibile de nobis *quales*.i. quam vehementer tribulati *fuerimus in vobis*: & hoc *propter vos ipsos* lucrandos, non propter aliud commodum. Sic fuit ad vos Euangelium nostrum, *& vos* statim *facti estis nostri imitatores: &* quia nostri:

* principium.

A ideò imitatores *Dei*, quem gloriosum est imitari. Imitatores dico *in multa tribulatione* tolerata, *excipientes*, id est, in excipiendo *verbum*: vt primum enim accepistis verbum fidei, statim cum fide incepistis pati. Tribulatione dico accepta non inuita, sed *cum gaudio Spiritus sancti*: quia affluentia gratiarum, quæ erat in vobis, faciebat vos gaudere in tribulationibus. Fuistis nostri imitatores: *ita vt facti sitis forma patientiæ omnibus credentibus in Macedonia & in Acha-*

B *ia*: qui prius vobis crediderunt. Videntes enim vos præcedere illos ad coronam, laudabant fidei vestræ velocitatem, accusando suam tarditatem. Illis vtique facti estis forma: *sermo enim Domini diffamatus est à vobis*, id est, notificatus exemplo vestro, *non solum in Macedonia & Achaia, sed etiam in omni loco* adiacente illis. Nec solum sermo Domini, sed etiam *fides vestra* plurimum profecta est, *quæ fides est ad Deum*.i. gloria mundi spreta, Deum solum desiderat. Ita est

C *profecta, vt non sit nobis necesse loqui quicquam de introitu nostro ad vos*, vel de conuersione vestra: ideò non est necesse quicquam loqui: *quia ipsi eidem annunciant de vobis*, id est, ad gloriam vestræ fidei: *qualem*.i. quam difficilem *introitum habuerimus ad vos*. Multa enim passi sumus inueniendo & apud vos: propter quæ tamen non spreuistis verbum ex me. Annunciant etiam de vobis .i. quam perfectè *conuersi estis ad Deum à simulachris*. In quibus simulatio tantum,

D nulla veritas. Conuersi dico non tantùm credere, sed etiam *seruire Deo viuo*, id est, æterno qui vitam æternitatis daturus est vobis. Deo viuo *& vero*, id est, in quo veritas, sicut in idolo simulatio. Nec quoquomodo seruire, sed etiam conuersi estis *expectare filium eius*, venturum *de cælis* ad iudicium. Adeò enim benè agendo securi sunt, vt gaudeant occurrere iudici, non formidantes pœnam, sed de præmio securi. *Quem* filium Deus *suscitauit ex mortuis*, factum nobis *Iesum*, id est, saluatorem:

cuius suscitatio nostram operatur A resurrectionem: *qui* filius *eripuit nos ab ira*, id est, ab vltione *ventura* impijs. Eripuit vtique in baptismo dimittens peccata.

CAP. II.

NAM *ipsi scitis fratres introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit, sed ante passi multa, & contumelijs affecti, sicut scitis in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Euangelium* B *Dei in multa sollicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo, sed sicut probati sumus à Deo, vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur. Non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis. Neque in occasione auaritiæ, Deus testis est. Nec quærentes ab hominibus gloriam. Neque à vobis, neque ab alijs, cùm possemus vobis oneri esse, vt Christi Apostoli. Sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix* C *foueat filios suos. Ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. Memores enim estis fratres labo-*
91.dist.ca.1. *ris nostri & fatigationis, noctc & die operantes, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus vobis Euangelium Dei. Vos testes estis & Deus, quam sanctè & iustè & sine querela vobis qui credidistis, affuimus: sicut scitis, qualiter vnumquemque vestrum (tanquam pater filios suos) deprecantes vos, & consolantes, testificati sumus, vt ambu-* D *laretis dignè Deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam. Ideò & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non vt verbum hominum, sed sicut est verè, verbum Dei, qui operatur in vobis qui*
* alias habes in ipsiū. *credidistis.* * *Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu, quia eadem* A *passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum & Prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent: & omnibus hominibus aduersantur, prohibentes non gentibus loqui vt salui fiant, vt impleant peccata sua semper. Peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem. Nos autem fratres desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu non corde: abundantius festinauimus faciem vestram videre cum multo desiderio, quoniam voluimus venire ad vos. Ego quidem Paulus & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.* B *Quæ est enim nostra spes aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum estis in aduentu eius? Vos enim estis gloria nostra & gaudium.*

DICENDO superius qualem introitum & quales fratres bis significauerat vobis difficultatem introitus sui; quam quia exsecutus non fuerat, modo satis callidè inserit, dicens: Non oportet me dicere qualem introitum habuimus ad vos: C nam vosipsi *fratres* satis *scitis introitum nostrum ad vos*: quia .i. *quod non fuit inanis* .i. inutilis. Inanis esset si pro rebus mundi pateretur, vel si pati resurgeret. Vel si in eis fructum fidei non faceret. Non fuit inanis: *sed ante*, id est, in veniendo *passi sumus in Philippis* acerbitatem tribulatiõis: & etiam *affecti contumelijs*, id est, afflicti opprobriosis verbis. Passi & affecti dico *sicut* vosipsi *scitis*. Nos, inquam, ita passi & affecti fuimus apud Act.18.19 vos *in multa sollicitudine*, id est, curiosi de domesticis rebus. In multa enim pœnuria eramus, & curiosi ne D vos videntes contemptum nostrum, contemneretis in nobis verbum Dei. Et licet in tanta sollicitudine essemus, tamen *habuimus fiduciam loqui ad vos Euangelium Dei*. Habuimus dico *in Domino nostro*: præ nimia enim difficultate vis humana in nobis deficiens compellebat nos Deum consulere. Ideò fiduciam habuimus: *quia exhortatio nostra facta ad vos non* erat

de errore, id est, de suasione erroris, vt docerem vos errare in fide: *neque de immunditia*, sicut illi Nicolaitæ: qui suadent mulieres omnibus esse communes. *Neque* exhortatio nostra est *in dolo*, id est, in deceptione. Posset enim esse neque de errore, neque de immunditia: & tamen in dolo, si intenderet accipere ab eis. Non fuit in dolo: *sed sicut probati*, id est, probabiliter sumus inspecti *à Deo*, *vt* ab illo *crederetur nobis Euangelium*. Sicut probati sumus: ita loquimur, id est non minus in nobis Deus inuenit, quàm se inuenturum præuidit. *Loquimur* dico *non* solum non *placentes*, sed nec etiam facti, quasi placentes hominibus, *sed* quærentes placere *Deo*, *qui probat corda nostra*, id est, cui etiam aperta est nostra voluntas. Verè non quasi placentes hominibus, *neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis*, *sicut* vos *scitis*, & vos in testes appello. *Neque* fuimus in sermone *auaritiæ*. Nec etiam *in occasione* vt saltem suspicari posset de nobis: & *Deus* inde *testis est*. Et *non* fuimus *quærentes gloriam ab hominibus*: quia *neque à vobis*, *neque ab alijs*. Non fuimus in occasione auaritiæ *cum*, id est, quamuis *possimus vobis esse oneri*, *accipiendo temporalia à vobis vt Apostoli Christi*. Non quærentes gloriam: *sed facti sumus paruuli in medio*, id est, humiles in communitate *vestrum*. Nullus enim fuit, cui non condescenderim. Paruuli dico, *tanquam nutrix* condescendens paruulo, & multa sustinens ab illo. Nec nutrix conducta precio: sed *si foueat* proprios *filios*, quibus ex dilectione sola paruula fit: nihil ibi quærens præter filios Tanquā nutrix filiosita desiderantes vos nō res vestras cupide: *volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei*, *sed etiam* si oporteret *animas vestras*. Ideò *quoniam facti estis nobis charissimi*. Facti sumus vtique paruuli tanquam nutrix. Vos enim fratres *memores estis laboris nostri & fatigationis*: posset enim laborare non vsque ad fatigationem, sed plerumque à Deo laborabat vt magis defessus desisteret quam voluntarius. Benè dico laboris & fatigationis. Nos enim prædicauimus in vobis Euangelium Dei: *operantes nocte ac die*, quantum diei residuum erat à prædicatione & oratione. Ideò sic operantes, *ne quem vestrum grauaremus*: & quod ita fecerim, *vos estis testes*, *& Deus*: quam sanctè in me, & quam iustè ad proximum. Et *sine querela*, id est, innocenter, sine omni malo *fuimus vobis*, *credidistis*. Quia sanctè & iuste fuimus vobis, sic notum habetis *sicut scitis* hoc *qualiter testificati sumus vnumquemque vestrum*, *deprecantes vos & consolantes* tribulatos *tanquam pater* consolaretur *filios suos*. Testificati sumus *vt ambularetis dignè Deo*, id est, vt essetis digni habere Deum. Vel vt dignum sit Deum habitare in in vobis: *qui* Deus *vocauit vos in suum regnum*, id est, ad hoc vt modo regnaret in vobis, qui prius eratis regnum diaboli, *&* in habendam *gloriam* in futuro. Et quia in regnum Dei vocati estis: *ideò nos gratias agimus Deo sine intermissione*: *quoniam cùm à nobis accepissetis verbum auditus*, id est, ex solo auditu exciperetis verbum *Dei*: *accepistis illud non vt verbum hominum*: *sed sicut verbum Dei*, *quod verum est*: *qui* Deus *operatur in vobis* quotidie *qui credidistis*. Et verè operatur in vobis. *Nam vos fratres facti estis imitatores Ecclesiarum Dei*, *quæ sunt in Iudæa*: quæ sunt dico *in Christo Iesu*. Imitatores in hoc: *quia passi estis eadem & vos à contribulibus vestris*, *sicut & ipsi passi sunt à Iudæis*: qui Iudæi non mirum si persequuntur eos: *quia occiderunt Dominum Iesum & Prophetas*. *Nos etiam persecuti sunt*, in quo vtique *non placent Deo*: licet persequendo nos, arbitrentur obsequium se præstare Deo. Qui etiam Iudæi *aduersantur omnibus hominibus*, id est, vtilitati omnium hominum. *Prohibentes nos loqui gentibus*, *vt saluæ fiant*. Prohibentes ideò, *vt semper impleant peccata sua*, donec iuste & sufficienter probati sint: & impij

Nicolaitarũ hæresis.

A impij ad cumulum damnationis ve niunt. Ideò sic prohibent: *quia ira*, id est, excæcatio *Dei venit super illos vsque in finem*, quando Deus auferet velamen de cordibus eorum: & tunc reliquiæ saluæ fient. Vel vsque ad finem, id est, ad mortem quando tradentur perpetuo igni. Et quia vos eadem passi estis: ideò *fratres nos desolati à vobis*, causa enim desolationis nostræ veniebat à nobis: non quia plangeremus casum, sed quia timebamus. Desolati dico *ad tempus*, id est, ex quo Timotheum ad vos misimus, donec per eundem constan- B riam vestram audiuimus. Vbi ait ad tempus, innuit eos non peccasse. Desolati dico remoto ore, id est, sermone nostro à vobis: & *aspectu* remoto: *non* tamen remoto *corde abundantius*, quam prius *festinauimus videre faciem vestram cum multo desiderio*. Benè dico cum desiderio, *quoniam voluimus venire ad vos*: & in ipso itinere iam eramus. *Ego quidem Paulus* quicquid alij formidarent, *& semel, & iterum* venire volui: *sed Satanas impediuit nos*. Satanas ideò, vt remota consolatione magistri, facilius C vos peruerrere posset. Deus ideò hoc contendit, vt vos de tentatione superata gloriosiores haberet: ideò Satanas impediuit, quia vos estis spes nostra & cætera. Vel ita. Ideò venire voluimus, quia *quæ est nostra spes* habenda in futuro: *aut* quod est *gaudium* tunc iterum mihi paratum: *aut corona gloriæ*, id est, gaudium illud non erit mediocre, sed corona gloriæ, id est, corona gloriosa. Dico quod est gaudium & corona mea. Sed *nonne vos estis* per puritatem vitæ positi nunc ante Dominum nostrum Iesum? D Estis dico corona præparata mihi *in aduentu eius*. Verè tunc eritis gaudium mihi & corona: quia etiam iam vbi carne pressus minus intelligo: *estis vos gloria nostra & gaudium*.

Rom. 9. 27.
Rom. 11. 5.

Emendatior Pauli legit, ad tempus horæ, non ore.

(∴)

CAP. III.

PROPTER *quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis solis:* * *& misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelium Christi, ad confirmandos vos, & exhortandos pro fide vestra, vt nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus. Nam & cùm apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis. Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram: ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster. Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annunciante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos: ideò consolati sumus fratres in vobis in omni necessitate, & tribulatione nostra per fidem vestram: quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino. Quam enim gratiarum actionem possimus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Dominum Deum nostrum: nocte ac die abundantius orantes, vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? Ipse autem Deus & pater noster, & Dominus Iesus Christus* * *dirigat viam nostram ad vos. Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatem vestram in inuicem, & in omnes: quemadmodum & nos in vobis ad confirmanda corda vestra sine querela, in sanctitate ante Deum, & patrem nostrum, in aduentu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.*

* alias solat.

* alias non habet Christus.

PROPTER quod quia eadem passi estis, & quia nos desolati sumus à vobis: & quia vos estis gaudium, & corona nostra: *propter hoc non sustinentes amplius*, sustinentes ideò ait: quia donec per Timotheum

consolatus eos est, & per eundem quomodo in fide staret accepit, quasi graue pondus timens casum eorum sustinuit. Non sustinentes amplius, *placuit nobis*, mihi & Syluano, *remanere Athenis solis* .i. ita vt soli essemus à solatio Timothei, qui necessarius erat nobis. Hic significar ab Athenis hanc se direxisse epistolam. Remansimus Athenis, *& misimus Timotheũ fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelium Christi.* Commẽdo eum vobis, ipsum audite. Misimus, inquã, *ad confirmandos vos*, vt in melius proficeretis. Confirmandos *& exhortandos* dico *pro fide vestra* custodienda: ne erret vel deficiat. Confirmandos dico, *vt nemo vestrum moueatur in tribulationibus istis*, quas & vos patimini & nos patimur. Vbi ait. Nemo moueatur: innuit eos nondum motos, & se nolle saltem vnum à fide moueri. Nec debetis moueri: *ipsi enim* benè *scitis*, *quod* nos & vos *positi sumus in hoc*, vt aduersa patiamur. Scitis vtique. *Nam cùm apud vos essemus, prædicabamus vobis non esse passuros tribulationes: sicut* vtique pro dicto meo *factum est*, *&* vos benè *scitis* esse factum. *Propterea*, id est, quia passus sum tribulationes, ne tribulatio magistri causa esset defectus vestri, *ego non amplius sustinens, misi ad cognoscendum fidem vestram*, vt per legatum fidem vestram cognoscerem. Misi ideò, *ne fortè tentauerit vos is qui tentat*, id est, cuius officium est tentare: *&* ne sic *labor noster fiat inanis* vobis, succumbẽtibus tentationi. Olim misi, *nunc autem Timotheo à vobis veniente ad nos: &* eo *annuuciante nobis fidem* quam firmiter tenetis: *& charitatem vestram*, qua omnes nos diligere probatis: annunciante etiam *quia* .i. quod *habetis memoriam nostri bonã*, sicut debetis: *desiderantes* semper *videre nos: sicut nos quoque* desideramus videre *vos*. Illo hoc annunciante, *consolati sumus fratres in vobis. Ideo*.i. pro eo quod sic annunciante de vobis, & non propter aliud. Posset enim hoc ipsi annunciari, & pro alio consolari. Consolati sumus in vobis *per fidem*

Paulus ab Athenis misit epistolam ad Thessalonicenses.

A .i. propter fidem *vestrã* firmiter stantem. Vel, per fidem vestram iuro me consolatum esse, quam diligens non peierarem. Cõsolati dico in *omni necessitate* .i. pœnuria: & in omni *tribulatione nostra*, quam à persecutoribus patior: quia nec etiam afflictio mea potest gaudium perturbare quod habeo de vestra firmitate. Ideò dico nos consolatos: *quoniam nunc* etiam in tribulatione & pęnuria *viuimus* .i. in gaudio nos viuere credimus: *si vos statis in Domino*, quod vtique verum

B est, quia statis. Illud si approbatiuum est. Meritò ideo viuimus: *quia quam actionem gratiarum possumus retribuere Deo pro vobis:* in fide & charitate manentibus. Possumus dico nos positi *in omni gaudio quo gaudemus propter vos*, existentes *ante Deum* nostrũ. Vel gaudemus ante Deum nostrum propter vos: placet enim in conspectu Dei: quod oblitus meç tribulationis, congaudeo bonis vestris. Retribuere ideò dicit, quia bona quę Deus tribuit Ecclesijs Pauli: Paulus annu-

C merat collata esse sibi. Gaudemus non solùm gratias agentes: sed etiam *orantes nocte & die abundãtius*, quam prius nõdum audita perfectione vestra: orantes hoc, *vt videamus faciem vestram: &* præsentes ea *compleamus* in vobis *quæ adhuc desunt fidei vestræ.* Paulus cum primum tradidit illis fidem, quia adhuc simplices erant, nõ sufficientes capere mysteria Dei: secundum ea quæ fidei necessaria erãt, eos initiauit: sed quia modo perfecti sunt: si modo esset apud eos, aperiret

D scripturas & mysteria Dei: quæ sicut prius superflua essent eorum simplicitati, sic modo deerant eorum perfectioni. Oramus videre faciem vestram: *ipse autem Deus & pater noster, & Dominus Christus dirigat viam nostram*.i. faciat directum iter nostrum ad vos. Siue autem veniam, siue non veniam, *Dominus* semper *multiplicet vos* secundùm augmẽtum membrorum: *& faciat abũdare charitatem vestrã in inuicem:* quod oẽs vicissim diligatis vos in Ecclesia: *& in oẽs* .i. etiã ad infideles transeat charitas vestra.

Faciat

Faciat abundare, *quemadmodum & nos* abundamus charitate *in vobis*. Abundare dico: *ad confirmanda corda vestra*, vt voluntas vestra in omni bono sit confirmata. Confirmanda dico, *sine querela*, vt nulla sit ibi iniustitia. Et confirmanda *in sanctitate*: vt in bonis sanciti sitis & confirmati. Sanctitate dico, habita *ante Deum & patrem nostrum*, id est, in beneplacito Dei patris. Corda dico sic confirmãda *in aduentu*.i.in consideratione aduentus *Domini nostri Iesu Christi*. Qui enim bene semper memor erit aduentus Christi ad iudicium, timebit peccando prouocare eum. Vel ita. Confirmanda in aduentu.i. vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi. Christi dico, venturi *cum omnibus sanctis suis*: qui cũ eo iudicaturi sunt mundum. Vel confirmãda cum omnibus sanctis eius: vt sic confirmet & vos quemadmodũ confirmauit sanctos suos. *Amen* .i. ita fiat vt vos sic confirmemini.

CAP. IV.

De cætero ergo, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, vt quemadmodum accepistis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo, sic & ambuletis, vt abundetis magis. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Iesum. Hæc est enim voluntas Dei sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione, [Rom. 12. 2. Ephe. 5. 17. 2. q. 4. v. quinq.] *vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione, & honore: non in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorant Deum. Et ne quis supergrediatur, neque circumueniat in negocio fratrem suum: quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, & testificati sumus. Non enim vocauit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaque qui hæc spernit, non hominem sper-*

A *nit, sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis. De charitate autem fraternitatis non necesse habuimus scribere vobis: Ipsi enim vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicem.* [Ioan 13. 34.] *Etenim illud facitis in omnes fratres, in* [1. Ioa. 4. 13.] *vniuersa Macedonia. Rogamus autem vos fratres vt abundetis magis, & operam detis vt quieti sitis, & vestrum negocium agatis: & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis: & vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.* B *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit; ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui viuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent* C *primi. Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo * in aera: & sic* [* Al. Domino.] *semper cum Domino erimus. Itaq. consolamini inuicem in verbis istis.*

HVcusque partem perfectorum collaudauit, & ad incremẽtum perfectionis adhortatus est. Nunc incipit instruere partem illam, quæ videbatur corrumpi fornicatione, curiositate, ocio, & de resurrectione dubitando, dicens. Vos perfectos sic laudo, & ad incrementum inuito. D *De cætero ergo fratres*, id est, ad alterã partem agens, *rogamus vos* quasi rem debitam: *& obsecramus* mitius agentes, dum precamur quod imperare licet. Obsecramus, inquam, *in Domino Iesu*, si de illo gaudere vultis: *vt quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo*. Ambulare dicitur in his quæ ex dilectione sine quibus homo nequit saluari. Placere in his quæ ex dilectione homo superaddit: vt ser-

uare virginitatem, nihil possidere in mundo: quæ si non faceret, posset tamen saluari. Oporteat ambulare sicut credo quod ambulatis, licet sic vos admoneam. Rogamus & obsecramus, *vt abundetis magis* ambulando & placendo admoniti à me, quam prius. Et debetis abundare: *scitis enim quæ*, id est, *quam digna præcepta dederim vobis per Dominum Iesum*, sic instituentem mihi. Digna vtique præcepta dedi vobis. *Nam hæc est voluntas Dei vestra sanctificatio*, id est, vt vos sanctificati sitis, remoto omni vitio à vobis. Hæc est, inquam, vestra sanctificatio: *vt vos abstineatis à fornicatione*, ne corrumpatis vxorem proximi. *Et vt sciat vnusquisque vestrum possidere suum vas*, id est, suum corpus. Sicut enim miles in tabernaculo, sic spiritus in corpore militare debet Deo, manibus ministrando pauperibus, pedibus visitando infirmos, & similia in cæteris membris. Possidere ideo dicit: quia corpus ita debet domari à spiritu, vt possideatur quasi seruus rationis, portans quodcunque onus imponitur sibi. Possidere dico *in sanctificatione*: vt fiat sanctum in habitatione virtutum: *&* possidere in *honore*, vt non inclinetur ad actum turpitudinis, & *non in desiderio*, vt saltem desideret turpem actum, nedum operetur. Desiderio dico quod est esse in passione. Grauis enim passio est animi viuere in desiderio carnis. Viuere in passione desiderii, *sicut* falsi christiani, *& gentes quæ ignorant Deum*, faciunt. Abstinete à fornicatione, & ab adulterio. Quod sic ait. *Ne quis supergrediatur fratrem suum in vllo* priuato *negocio* cum vxore eius habito, *neque circumueniat* in eodem. Supergredi esset, si violenter raperet alterius vxorem. Circumuenire, si seductione precii vel precis subuerteret vxorem proximi consentire sibi. Hanc sententiam non satis apertè innuunt verba libri, sed priora & sequentia hanc velle videntur. Vel illa priora mutantur. Abstinete à fornicatione cum meretricibus: vt

Supergredi.

Circumuenire.

A sciat vnusquisque vestrum possidere suum vas, id est, suam vxorem quæ corpus est viri in sanctificatione, id est, in munditia, & in honore. Non in turpitudine, & non in passione desiderij, id est, ne nimis carnaliter afficiatur circa vxorem, sicut gentes faciunt quæ Deum ignorant. Illud quod sequitur non mutatur: ideo nemo circumueniat fratrem & cætera: *quoniam Dominus vindex est de his omnibus*: tam de fornicatione, quam de adulterio: *sicut prædiximus vobis* cum essemus apud vos: *& testificati*

B *sumus* testimoniis scripturarum. Verè Dominus vindex est de his: *nam Deus non vocauit nos in immunditiam* operandam, *sed in sanctificationem* habendam: & quia non in immunditiam, sed vocauit nos Deus in sanctificationem: *itaque qui spernit hoc* cauere scilicet à fornicatione & adulterio: *non spernit hominem, sed Deum*, qui vocat in sanctificationem: spernit etiam hospitem suum Spiritum sanctum. Quod sic ait. *Qui Deus dedit spiritum suum sanctum in vobis*:

C quem si Deum spernitis, cum Deo spretum perditis. De fornicatione & adulterio sic vos instruimus: sed *de charitate fraternitatis non habemus necesse scribere vobis: quia vos ipsi didicistis à Deo* vel interius inspirante, vel in Euangelio hoc docente, *vt diligatis inuicem*, vbi ait. Hoc est præceptum meum &c. Ideò iterum non est necesse scribere vobis: *quia vos facitis illud* præceptum dilectionis *in omnes fratres* existentes *in vniuersa*

D *Macedonia*. Sed licet non sit necesse ideo scribere vobis: tamen *rogamus vos* omnes *fratres vt magis* solitò abundetis in charitate, *& detis operam vt sitis quieti*: non ita per vrbem curiosi rumoribus inquirendis: & *vt* sitis quieti, *agatis vestrum negocium*, ne (contemptis propriis) aliena negocia curetis. In his verbis vitium curiositatis interdicit. Et vt sitis quieti, *operamini manibus vestris*, vnde vobis habeatis, ne ociosi alienos labores illicitè consumatis. Hic ociositatem prohibuit. Operamini dico,

Ioan. 15.12.

Curiositas reprobatur.

sicut

sicut parentes *præcepimus vobis*. Operamini quia præcepimus vobis: *& vt honestè ambuletis ad eos, qui foris sunt*, id est, in conspectu infidelium: ne habeant in quo possint dettahere vobis Ideò etiam operamini: *vt nullius aliquid desideretis*, id est, vt habentes de proprio labore res alterius nō concupiscatis: quod egestas veniens ex ocio desiderare compellit. ¶ Nunc dubietatem quam de resurrectione habebant, congruis rationibus absoluit, dicens. De charitate non est necesse scribere vobis: *sed de dormientibus nolumus vos ignorare fratres*. Dormientes vocat mortuos: vt ostendat tam facile Deum resuscitare mortuos, quam facile est dormientem suscitari è somno. Ideò noluimus vos ignorare de dormientibus, *vt non contristemini* immoderate super mortes propinquorum. *sicut gentiles* & etiam falsi Christiani, *qui non habent spem* resurrectionis futuræ. Et de resurrectione desperantes sic contristari non debetis: *quia si credimus quod Iesus resurrexit*: & vt veram eius resurrectionem probet, præmittit. Iesus verè mortuus est & resurrexit: si hoc, inquam, credimus: *ita &* credere debemus quod eos qui viuendo *per Iesum*: dormierunt per Iesum, id est, vita quorum & mors in Iesu fuit: eos, inquam, *adducet Deus cum eo*, id est, cum Iesu impassibiles, immortales in gloria. Falsam quorundā opinionem, qui dicebant corpora in die illo adhuc integra posse resurgere, ea vero quæ essent dissoluta in cineres, nunquam resurgere, destruit, dicens. Verè qui dormierunt adducentur cum Iesu. *Nam hoc dicimus vobis in verbo Domini*. Deus enim hoc nobis reuelauit: *quia*, id est, quod *nos qui viuimus in aduentu Domini: & qui residui sumus* tot malis. Ponit se quasi futurum in die vltimo: ideò quia persecutio Apostolorum & fidelium sub Antichristo futurorum, simili difficultate comparabitur. Vnde idem alibi. Nos sumus in quos fines seculi deuenerunt. Nos, inquam, qui residui sumus *in aduentu Domini nō prauenie mus eos qui dormierunt* in resurrectione qui antè nos dormierunt: vt Abraham & cæteros. In hoc versu vtrunque fecit, & veritatem resurrectionis omnium approbauit: & de quibus dubitabant, eorum resurrectionem prius futuram esse ostendit. ¶ Hic tamen notandum, quod iustorum resurrectionē solummodo approbat. Verè nos residui non præueniemus priores: *quoniam ipse Dominus* Christus *descendet de cœlo in iussu* & cum imperio: qui olim descendit in obedientia & humilitate: descendet etiam *in voce Archangeli*. Siue hic archangelus significet Christum propria voce insonaturum: siue alium angelum determinatum, non habemus quis illam vocem daturus sit ad quam resurgent mortui. In voce archangeli *& in tuba Dei*: vox enim illa erit quasi tuba, quæ suos excitat: aduersarios terret: sic vox illa inuitabit sanctos ad palmam, impios deterrebit ad pœnam. Sic, inquam, Iesus descendet: *& tunc mortui qui* iam diu sunt *in Christo*, vt Abraham & cæteri, *surgent primi*. Et *deinde* post illos *nos qui viuimus*, in tempore illo: *& qui relinquimur* tot persecutionibus Antichristi: *simul rapiemur eum illis* prioribus *in nubibus*. Nubes enim portabunt nos obuiam *Domino in aera*: vbi de omnibus iudicabit: *& exinde erimus eum Domino semper* nos electi. Erimus, inquam, sic .i. cum corporibus resumptis in incorruptione. Et quia ex his verbis approbata est vobis veritas resurrectionis. *Itaque consolamini inuicem in verbis istis* Dei alter alterum dicentes. Vere resurgemus impassibiles, cum Domino erimus &c.

Ocium generat egestatem.

Resurrectionis probatur.

1.Cor.10.11.

CAP. V.

DE *temporibus autem & momentis non indigetis vt scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. Cùm .n. dixerint pax*

2.Pet.3.10. Apocal.3.3.

pax & securitas : tunc repentinus eis superueniet interitus sicut dolor in vtero habentis: & non effugient. Vos autem fratres non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprahendat. Omnes enom vos filij lucis estis, & filij diei. Non sumus noctis neq; tenebrarum. Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed vigilemus & sobrij simus.

Eph. 6. v. 17

Qui enim dormiunt, nocte dormiunt : & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei, & charitatis, & galeam spem salutis. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum, qui mortuus est pro nobis : vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus. Propter quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrum, sicut & facitis. Rogamus autem vos fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & monent vos, vt habeatis illos abundantius in charitate, & propter opus illorum pacem habete cum eis. Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat : sed semper quod bonum est sectamini in inuicem & in omnes.

Eccl. 18. 22. Luc. 18. 1.

Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu, in omnibus vobis.

De conse. d. 4 quæris. 15. ab. sancta Rom. versi. vbi scripta 22. q. 5 de forma De vi. & ho cle. cum ab omni. De eo qui cog. consan vxo. venit. ons 2.

Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere. Omnia autem probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia : vt integer spiritus vester & anima & corpus sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidelis est qui vocauit vos, qui etiam faciet. Fratres orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro vos per Dominum, vt legatur Epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

POstquam resurrectionẽ corporum satis dilucidè approbauit, subdit de illa vltima die, quę iustis ad

A gloriam, impijs futura est ad pœnam: vt terrore illius diei hi qui in peccato fornicationis, curiositatis, & ocij erant, resipiscant : desiderio futuræ gloriæ conformitati bonorum se inserant. Litera sic iungitur. De resurrectione mortuorum quia ignorabatis, scripsimus vobis : sed *de temporibus* futuris vsque ad diem iudicij, id est, quot tempora, seu centum, seu mille anni futuri sint vsque ad diem iudicij. Vel de temporibus, id est, an æstate an hyeme. An die an nocte futurum sit iudicium : *& de* B *momentis*, id est, qua hora diei vel noctis : æstatis an hyemis. De his vtique fratres *non indigetis vt scribamus vobis*. Ideo non indigetis : *quia vosipsi diligenter*, id est, diligenti inuestigatione scripturarum *scitis*, hoc quod nos inde scimus : id scilicet *quia dies Domini ita veniet sicut fur* venit *in nocte*. Diem non ideo dicit, quod determinatè sciat in die futurum iudicium : sed ideo, quia tunc in illo iudicio omnia erũt quasi in die, id est, in aperta manifestatione, quæ prius fuerant occulta.

Iudicium vltimũ an erit de die.

C Domini dicit hunc esse diem : quia tunc incipient omnia fieri ex voluntate & imperio Domini : sed nunc fiunt in hoc mundo non ex voluntate Dei multa, sed fiunt ex permissione. Dies, inquam, Domini veniet ita sicut fur, vt magis occultus sit veniens in nocte. Fur quidem si in die veniat, facilius prouidere nobis possumus ab eo : sed si in nocte, nox ipsa opportunitatem ministrans D adiuuat furis iniquitatem. Ideò dies ille venire dicitur, sicut fur in nocte : quia sicut quilibet diues sero multa circundatus opulentia, nocte interceptus à fure, in crastina se nudum inuenit ; sic illi qui in peccatis negligunt, à die illo prouidere sibi, serò diuites in mundanis, in crastino sublati de mundo inuenientur nudi, perditis temporalibus. & æternis mancipati incendiis. Dies Domini hic maximè intelligitur dies iudicii : quæ tamen dies Domini in morte vniuscuiusque incipit

pit.¶ Notandum etiam, quod dies illa impiis quidem, nolentibus prouidere sibi sicut fur in nocte veniet: sed iustis semper vigilantibus quacunque hora veniat, non venit sicut fur: quia potius tunc augebuntur quam in aliquo diminuantur. Verè ita veniet sicut fur: *quia cùm* illi amatores mundi *dixerint: pax* est nobis in præsentibus *& securitas* de futuro: *tunc superueniet eis repentinus interitus*, id est, improuisa damnatio. Repentinus dico, *sicut dolor habenti in vtero* repentinus superuenit. Non determinat quid in vtero habeat, sed hoc esse dictum de pregnante muliere satis intelligitur. Et propter vtrũque, prægnantis dolori comparauit: & quia ille dolor subitus est: nec scit prægnans determinare sibi horam certam, sed vbicunque intercepta fuerit, parit, & propter maiorem angustiam huius doloris; sic in illo die & improuisus veniet interitus & omni plenus angustia. Ne videretur hic interitus esse trãsitorius, sicut dolor prægnantis, subiungit. Superueniet quidem interitus, *& non effugient* impij illum interitum semper in eo perdurãtes. Quia modo tãta asperitate verborũ eos deterruit, in sequentibus demulcet eos: dicens eos non esse quibus debeat hic interitus superuenire. Impij quidem non effugient repentinum interitum: *sed vos fratres non estis in tenebris*, id est, in ignorantia & obscuritate peccati, *vt illa dies comprahendat vos tanquam fur*. Comprahenderet eos si in peccatis impœnitentes inueniret. Verè non estis in tenebris: *Nam vos omnes estis filij lucis*, id est, geniti in luce fidei: *& estis filij diei*, id est, in bonis operibus generati: quia sicut lux præcedit, dies sequitur: Sic fides prior est, opera bona sequuntur. Filij lucis & *non* estis filij *tenebrarum*, id est, ignorãtiæ, & non filii *noctis*.i. densitatis peccatorũ. Sicut.n. tenebrę noctẽ præcedunt, sic prius ignorãtia veritatis: & per ignorantiam venitur in densitatẽ peccati. Et quia filij lucis & diei sumus, nõ noctis & tenebrarum:

A *igitur nõ dormiamus*.i. non torpentes simus *sicut infideles*, & etiã falsi fideles: *sed vigilemus*.i. in bono operando studiosi simus *& sobrij*.i. non amore temporalium inebriati *simus*. Debemus vigilare & sobrii esse: *quia qui dormiunt*.i. torpescunt, illi *dormiunt nocte*.i. propter noctem.i. densitatem peccatorũ in quibus sunt: *& qui sunt ebrij* amore temporaliũ, obliti cœlestium: hi *sunt ebrij nocte*.i. propter noctem.i. (sicut dictum est) densitatem peccatorũ. Qui ebrij sunt, nocte sunt

B ebrij, sed nos qui sumus non noctis sed diei, simus sobrii i. non amore tẽporalium excæcati. Simus, inquam, sobrij: *induti loricam fidei*. Et bene fidem loricæ comparauit: quia sicut in lorica multi hami sunt concatenati in vnum; sic in fide multa sunt ad credendum necessaria: concatenatã tamen in eandem vnitatem. Induti etiam loricam *charitatis* qua Deum diligamus & proximum, securi simus: & bene protecti fide & charitate ad omnem impetum hostium. Et indu-

C ti *galeam* hanc: scilicet spem *futuræ salutis*: vt sicut Galea protegit caput; ita mens nostra spe futuræ beatitudinis obnoluatur. Debemus sperare salutem: *quoniam Deus non posuit nos in iram*.i. in perditionem: *sed* posuit nos in præmissis, fide, charitate, & spe, *in acquisitionem salutis*, id est, vt per hoc acquiramus perpetuam salutem. Salutis dico habendæ, *per Dominum nostrum Iesum Christum*. Ponit meritum Christi, quo istam salutem nobis promeruit dicẽs. *Qui* Christus *mortuus est pro nobis, vt nos*

D *viuamus* simul *cum illo* in æterna gloria. *Siue vigilemus*, id est, siue viui in aduentu Christi inuenti fuerimus: *siue dormiamus*.i. siue mortui inueniamur. *Propter quod*.i. quia fidem, charitatem, & spem dedit nobis in acquisitionem salutis: ideo *consolamini inuicem eos* qui nouerunt hæc, *& ædificate alterutrum* eos qui ignorãt *sicut* credo quod vos *etiam facitis*. ¶ Postquam partem perfectorum de fide & bono fidei satis collaudauit; alteram vero partem de correctione admonuit:

nuir: subditos & prælatos abhinc al A ternatim ædificat, quomodo se contemperare debeant subditi prælatis: & è conuerso, dicens. Bonos de incremento laborare: errantes à peccatis declinare admoneo. *Vos autem fratres* qui subditi estis, *rogamus*, *vt noueritis eos qui laborant inter vos*.i. prælatos: qui ieiunando, orando, & docendo, de salute vestra laborant. Noueritis dicit, vt in his quibus indigent, ministrent illis. Qui laborãt dico: *& præsunt vobis in Domino*, sic disponente: *& qui monent vos* ad meliora. Non solùm vt noueritis, sed etiã *vt abundantius habeatis illos in charitate* quam soliti sitis. Et habete pacem .i. concordiam cum eis si vos acrius repræhendunt *propter opus illorum*.i. sciẽtes quia sic exigit opus ministerii illorum: vt vos aberrantes ad viam iustitiæ compellant. Subditos sic rogamus: *vos autem fratres* qui prælati estis *rogamus* hoc: *corripite* a superiori correctione *inquietos*.i. curiosos vagantes per vrbem. *Consolamini pusillanimes*: pusillum animũ in passione tribulationum habentes. Vel pusillanimes.i. pusillam confidentiã de misericordia Dei habẽdo pro immanitate scelerum desperantes. *Suscipite infirmos*.i. eos qui infirmæ sunt fidei de resurrectione desperãtes suscipite ad sanandam infirmitatem fidei: sicut medicus suscipit ægrotum. Et *estote patientes ad omnes*, & ad inquietos, & ad pusillanimes, & ad infirmos. Ne si contradicunt, conferatis ideo manus ad litigium. Dicerent illi. Patimur quidem illos, sed nõ vltra docebimus eos. Ad hæc Paulus. Estote patientes: & in patiendo *videte ne quis reddat alicui malum pro malo*, subticentes verbum instructionis: licet prius impatienter auditum: *sed semper sectamini id quod bonum est*.i. vtile ad instructionẽm Ecclesiæ. Sectamini dico *& inuicem*.i. inter vos in Ecclesia: *& etiam* transcẽdo *in omnes*, docendo etiam infideles. Et *semper* siue pati oporteat siue non, *gaudete*, *& orate sine intermissione*, determinatarum horarum: vt certa tempora orationis non negligatis. Vel orate sine intermissione: vt siue dormiatis siue vigiletis, semper oretis. Et iuxta hanc sententiam dicunt sancti, illum sẽmper esse in oratione, qui in nullo offendit: sed siue vigilet, siue dormiat, semper ad Christum anhelat. *Et in omnibus* quæcunque facitis: vel dicitis *agite gratias Deo*: siue incũbant aduersa, siue demulceant vos prospera. Orate & agite gratias: *quia voluntas Dei hæc est in omnibus vobis*: vt omnes oretis & agatis gratias. Est dico *in Christo Iesu*.i. in institutione B Christi Iesu: cumq; sit institutio Dei & voluntas: oportet orare, gratias agere. Quod ibi ait Semper gaudete & cætera: ad prælatos spectat, & ad subditos. Omnes gaudete & orate. Vos autem prælati, *nolite extinguere spiritum*: vt ea quæ Spiritus sanctus ministrauerit subditis, occultetis. Et vos subditi *nolite spernere prophetias*.i. reuelationes scripturarum, factas vobis à prælatis. Et licet dicam nolite spernere: tamen *omnia probate*.i. probabiliter prius cõsiderate, ne admixtione C fallitatis decipiamini. Et postquam probaueritis, *tenete* illud *quod bonum*.i. vtile *est*: & *abstinete vos* non solùm ab eo quod malum est: sed etiam *ab omni specie mala*.i. ab eo quod aliquam imaginem mali retinet: etiam si malum sit. Ideò maxime dixit. à specie mala: quia illi hæretici mutuabant voces fidei, vt per æquipollentias vocum, simplices traherent in errorem. Vos prælati & subditi facite quod potestis: *ipse autem Deus* D *pacis* perficiat in vobis illud in quo deficitis. *Sanctificet vos per omnia*: & in sanctificatione ab eo data vos cõseruet perseuerantes. Quod ita ait. Sanctificet vos: *& seruetur integer*.i. non corruptus aliqua tabe mali *spiritus vester*.i. ratio vestra, ne velit cõsentire sensualitati: *& anima*.i. sensualitas, ne malè suadeat rationi: *& corpus* seruetur *sine querela*, ne polluatur opere cuiuslibet turpitudinis. Seruetur dico in.i. vsque *in aduẽtum*. Vel in aduentu .i. in consideratione aduentus *Domini nostri Iesu Christi*.

Orate semper.

[illegible]

Orate

Orate & cætera quæ sequuntur facite: quia *fidelis est* Deus *qui vos per gratiam vocauit: qui etiam faciet* .i. in vobis consummabit id, ad quod vocati estis. Nos ita laboramus pro vobis: & vos *fratres orate pro nobis: & salutate omnes fratres* ex dilectione nostra *in osculo sancto*: vt alter osculetur alterum.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICEN.

AD Thessalonicenses secundam scribit Epistolam Apostolus: & notum facit eis de temporibus nouissimis, & de aduersarij deiectione. Scribit hanc Epistolam ab Athenis per Titum diaconum & Onesimum acolitum.

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

HANC iterum Epistolam scribit Thessalonicensibus: ideo quia in præcedenti Epistola ex verbis Pauli, vbi dixerat: *nos qui viuimus rapiemur obuiam Domino in aera* & cætera, sumpserant hanc suspitionem, vt ipsis viuentibus futurũ putarent Antichristum, diemque iudicii. Vnde & plrimum erant perterriti. Sed quia malum erat eos de falsitate terreri, iudicauit Paulus ideo iterum scribere eis: ne si non determinaretur hæc ambiguitas, dum post dies Pauli inuenirent non contigisse, quod Paulum putabant sic prędixisse: & in hoc & in omnibus quæ docuerat, arguerent Paulum de mendacio: & sic à via veritatis, quam illis tradiderat, recederent. Præterea aliud malum ex hac dubietate posset contingere: vt si Satanas videns illos credẽtes in proximo futurum iudicium, ostenderet se in aëre insignitum diademate, seq; Christum veniẽtem ad iudicium asserens, falleret Thessalonicenses: de quibus peruertendis tantò amplius A laborabat; quantò eos perfectiores esse sciebat: Vel in somniis apparendo, eos in eodem ludificabaret. Ideò etiam hanc iterum scripsit, quia illi curiosi & ociosi non ad imperium Pauli fuerant correcti. Scripsit iterum ideo, quia persecutiones ad patientiam quarum eos in priori armauerat, nondum defecerant: sed fortassis augmentatæ fuerant. Hæc tria, persecutiones, diem iudicii, & illos incorrectos, materiã habuit, armando eos ad patienda omnia: ostendens iustis gloriam qui tribulantur, eosq; B tribulantibus futuram damnationẽ. Determinans etiam certis & euidentibus signis futuram diem iudicij. Illosq; incorrectos præcipiens à communione Ecclesiæ sequestrari, non tamen iam eis, sed scribens Ecclesiæ de illis. Ea vtique intentione sic agit, vt qui patiuntur pro Christo perseuerantes sint in patiendo: & qui territi erant propinquitatem putãtes iudicij, non terreantur de falsitate. Et qui adhuc incorrecti fuerant, saltem erubescendo, se à communione alio- C rum proiectos resipiscant, salutationem præmittens ait.

EPISTOLÆ II. AD THESSALON.

CAP. I.

PAVLVS *& Syluanus & Timotheus, Ecclesia Thessalonicensium in Deo pa-* D *tre nostro & Domino Iesu Christo, gratia vobis et pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignum est: quoniã supercrescit fides vestra, & abũdat charitas vniuscuiusq; vestrũ in inuicẽ, ita vt & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei pro patiẽtia vestra & fide: & in omnibus persecutionib⁹ vestris & tribulationibus, quas sustinetis in exẽplũ iusti iudicij Dei: & digni habeamini in regno Dei: pro quo vt patimini: si tamen iustum est apud Deum retribuere*

Retributionem.

*tribulationem * his, qui vos tribulant, & vobis qui tribulamini requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius in flāma ignis dantis vindictam his, qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi. Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini, & à gloria virtutis eius, cùm venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderūt, quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. In quo etiam oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster: & impleat omnem voluntatem bonitatis suæ: * & opus fidei in virtute, vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo: secundùm gratiam Domini nostri Iesu Christi.*

* *non habet suæ.*

P*Aulus, & Syluanus, & Timotheus* scribunt *Ecclesiæ Thessalonicensium*, existenti *in Deo patre nostro & Domino Iesu Christo*. Sicut totum in priori Epistola exposuimus; in primis collaudat eos de passionibus suis, supponendo gloriam eorum qui patiuntur, & pœnam eorum qui passiones inferunt: sic eos armando ad patientiam, dicens. *Gratias agere debemus Deo*, id est, non solum gratias agimus: sed *semper* debitores gratiarum sumus Deo *pro vobis*, quia *fratres* estis. Agere dico, *ita vt dignum est*: quia magna sunt dona Dei, & multa: oportet & magnas & multiplices agere gratias: ideo *quoniam fides vestra supercrescit*. Vel super hoc quod prius erat maiorata. Vel super tribulationes crescit: quas omnes superat: & ideo agere gratias, quoniam *abundauit charitas*.i. dilectio *vniuscuiusque vestrum in inuicem*. Hoc tantum ad perfectos spectare intelligendum est. Ita supercrescit fides, abundat charitas, *vt etiam nos ipsi* qui non gloriaremur de parua re *in Ecclesiis Dei, gloriemur in vobis* .i. in ostensione perfectionis vestræ. glorior apud alias Ecclesias *pro patientia vestra*, qua pro Christo patimini omnia: *& pro fide* vestra in integritate, seruata fide

A & patientia. Dico habita *in omnibus persecutionibus vestris*, quando de loco ad locū fugamini, *& in tribulationibus*, quando verberibus & opprobriis tribulamini: quas persecutiones & tribulationes vos *sustinetis in exemplum iusti iudicij Dei* .i. ex iusto iudicio Dei. Iustum enim est sanctos tribulari, vt purificentur: impios potestatem habere in iustos: vt impietas eorum consummetur. Et ira sustinetis ex iusto iudicio, vt sitis in exemplum iusti iudicii. *In vobis* enim exemplificare possumus aliis quàm

Iusti quare opprimuntur ab impiis.

B iustum sit iudicium Dei. Sustinetis ideo, *vt digni habeamini in regno Dei*, .i. in quibus Deus regnet in præsenti. Vel digni sitis recipi in futuro regno Dei. Vos sicut intelligo, sustinetis vt digni habeamini *pro eo, quo* eodem vt digni habeamini in vos: etiam secundùm intellectum & voluntatem vestram *patimini*. Quod iudicium Dei iustum sit: quo iusti ad purificationem affliguntur: impii ad cōsummationem iniquitatis hic prosperantur: probat per effectus, & finē vtriusque iusti & impij. Ideò per finē: quia

C per ista quæ videntur nō posset dare idoneas causas quare iust⁹ affligeretur, impius prosperaretur: iuxta illud quod ait Dauid in eo psalmo. *Quia bonus*. Existimaui vt cognoscerē, quare hic pœna iusto: prosperitas tribuatur impio: sed hoc cognoscere labor est.i. si attendo tātùm ea quæ sunt ante me.i. præsentia: iudicium Dei iustum est, quo iusti ad purificādum in presenti affliguntur, impij ad augmē-

Psal. 72. versu 16.

D tum impietatis prosperantur. Hac tamen conditione iustum esse dico, *si iustum est apud Deum*. Apud homines .n. qui secundùm visum iudicāt, sanctos affligi, malos ꝓsperari iniustum est. Si, inquam, iustum est apud Deū *retribuere* In futuro *tribulationē*, qui vos modo tribulāt: & vobis qui modo tribulamini in futuro retribuere requiem: tunc est iustum vos iustos hic per tribulatiōes purificari: & impios cōcessione prosperitatis ad futuram tribulationem præparari: *Vobis* vtique retribuere *requiem nobiscum*

haben-

habendam : in eadem enim gloria eritis in qua & nos Apostoli. ¶ Nunc determinat modum gloriæ iustorũ: & damnationes impiorum: vt iustos lætificet , impios deterreat, dicens. Retribuet impiis tribulationem, nobis requiem: *in reuelatione Domini Iesu*.i. quando Dominus Iesus qui nunc infidelibus occultus est, omnibus in iudicio reuelabitur: Iesu dico, venturi ad iudicium *de cœlo*. Vbi ait de cœlo, potentiam venientis indicat. Vẽturi dico de cœlo *cum angelis* virtutis eius. In illo aduentu angeli virtutis esse dicuntur, quia tunc omnia potentialiter, & bonos in requiem, & malos porrigẽt in ignem: sed in præsenti quãdoq; eos etiam quibus præsunt ab impiis patiuntur affligi, tunc autem non sic. In his verbis ęquè & lætificat iustos, quibus veniet ad salutem: & deterret malos, quibus veniet ad pœnam. Modo subdit quæ tantum sunt ad deterrendum malos dicens. Veniet Iesus de cœlo *in flamma ignis*.i. in ignita flamma. Illa flamma præcipuè ignis esse dicitur : quia flamma præsentis ignis contemperatur admixtione aquæ, & cæterorum elementorum: sed futura flãma adeo terrens, & aspera erit, quod nullius elementi admixtione videbitur contemperari. In flamma ignis Christus dicitur venire, non quod flãma circa eum sit, sed quia eo adueniente consurget illa: sicut quilibet princeps dicitur venire in igne & occisione: quia eo adueniente & multi occiduntur, & multa comburuntur. Ignis dico *dantis vindictam*.i. pœnam *his qui non nouerunt Deum* .i. qui fidem non habuerunt, non tamen solum : sed etiam his *qui* si fidem habuerunt, *non* tamen *obedierunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi*: qui vtrique, & non cognoscentes Deum: & non obediẽtes Euangelio *dabunt* æternas *pœnas in interitum* .i. in locum pœnarum proiecti *à facie Domini*, ne vltra videant eum: *&* proiecti *à gloria virtutis eius*. Iuxta illud. Tollatur impius ne videat gloriam Dei. Dabunt ea si-

Esai 26. vers. 10.

A militudine dicit, quia non maioris donum gaudii possunt dare sanctis quos afflixerunt, quam pœnas quas patientur. In his verbis impios perterruit. In sequentibus lętificat iustos dicens. Impij dabunt pœnas *cũ* Christus *venerit glorificari*, id est, vt gloriosus appareat *in sanctis suis* remunerandis: quia & si in hoc mũdo per miracula & quædam alia gloriosus videtur in sanctis, tũc longè amplius glorificabitur in illis, quando illos ab omni inquietudine ereptos, gloria indeficienti circumuallabit. Nec
B solum glorificari, sed *etiã* (quod maius est) *admirabilis venerit fieri in omnibus qui crediderunt*, id est, qui per solam fidem saluabuntur, si ætatem operandi non habuerint. Ideò retribuet vobis requiem : quia testimonium nostrum *in die illo* .i. hoc quod testificati sum⁹ vobis de die illo quo sanctis requiem, impiis retribuet tribulationem: Hoc, inquam, creditum est *à vobis*: quia bene credidistis huic testimonio nostro, quod testimoniũ
C fuit super vos: quia bene supposuistis dorsum oneri quodcunque imponebamus: credentes & operantes quod docebamus, *in quo die* vt Dominus dignetur .i. faciat vos dignos sua vocatione, *nos etiam semper oramus pro vobis* : vt in futuro *dignetur vos* : & vt in præsenti impleat *omnem voluntatem bonitatis*, i. in omnibus ad plenum bonam voluntatem habeatis: *&* vt impleat *in* vobis *opus fidei*. Confiteri Christum in oculis perse-
D quẽtium hoc est opus quod fides exigit. Opus fidei dico, *in virtute*. Cùm enim confitetur quis fidem coram persequente, tunc necessaria est virtus constantiæ. Oramus etiam *vt nomen Domini nostri Iesu Christi in hoc mundo clarificetur in vobis*, secundum fidem agentibus: *&* vt *vos in* futuro clarificemini *in illo* remunerante vobis, non *secundùm* meritum vestrum: sed secundùm abundantem *gratiam Domini nostri Iesu Christi.*

Constantia virtus quãdo est necessaria.

CAP. II.

ROGAMVS *autem vos fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, vt non cito moueamini à vestro sensu. Neq; terreamini, neq; per spiritum, neque per sermonem, neque per Epistolam tãquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Ne quis vos seducat vllo modo. Quoniam nisi venerit discessio* primũ, & reuelatus fuerit homo peccati filius perditionis, qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostẽdens se tanquam sit Deus. Nónne retinetis, quod cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, vt reueletur in suo tempore. Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tãtum vt qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum. Cuius est aduentus secundùm operationem Satanæ, in omni virtute, & signis, & prodigijs mendacibus: & in omni seductione iniquitatis his, qui pereunt, eò quod charitatem veritatis non receperunt, vt salui fierent. Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quod elegit nos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus: & in * fide veritatis, in qua & vocauit vos per Euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi. Itaq; fratres state, & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per Epistolam nostram. Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus, & Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia, exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.*

* dissensio.

* non habet in.

A POSTQVAM ad patientiam sufficienter eos armauit, determinat certa & euidentia signa dando futurum diem, pro quo illi territi erant, putantes propè instare illum diem. Quasi diceret. Spe futuræ retributionis ad patientiam sic vos armamus: ne autem cito moueamini rogamus *vos* quia *fratres*: *Rogamus*, inquam, *per aduentum Domini nostri Iesu Christi*, id est, si in ipso aduentu Christum salutarem habere vultis, & per aduentum *nostræ congre-* B *gationis in ipsum*, id est, si cum congregatione fidelium obuiam Christo aduenire vultis, vel congregationis venturæ in idipsum quod Christus est, scilicet in incorruptionem. Hoc, inquam, rogamus vos, *vt non cito moueamini*. Cito esset, si toto tempore vitæ mouerentur. Moueamini dico *à vestro sensu*, id est, ab eo quod sensistis, & per me docentem intellexistis. *Neque terreamini quasi instet dies Domini*, quia reuera non instat. Terreamini dico, *neque per spi-* C *ritum* malignum, quocunque modo significantem hæc vobis. *Neque per sermonem*, id est, per doctrinam illorum pseudo. *Neque per Epistolam missam* à deceptoribus, *tanquam per nos*. Signabant enim Epistolas nomine Pauli, vt hoc genere fraudis, seducerent Ecclesias Pauli. Rogamus ne terreamini: & *ne aliquis* vnquam *seducat vos* præmissis modis, vel *vllo* alio *modo*, vt credatis instare diem Domini: *quoniam* non instabit hic dies, *nisi primum venerit discessio*. Discessionem vocat Ambrosius: quo- D niam Romanum, id est, Christianum imperium quocunque mutetur: siue Constantinopoli, siue alibi, nihil impedit, solummodò Christianum duret imperium. Quoniam, inquã, hoc Christianum imperium dissoluetur: q. nec reges erunt qui hæreticos puniãt, peruasores Ecclesiarum destruant. Nec Romano pontifici, qui spiritale imperium habet: mundus in vnitate fidei subiectus erit: sed sic ab vtroque Christiano imperio, & seculari sicut sunt reges, & spiritali, vt

Antichrist° iumentum ascendet. Papa mundus discedet: tunc primum paratum erit iumentũ quod ascẽdet Antichristus. i. infideles, qui membra Antichristi certatim in destructione fidei cooperentur tali capiti, & facta hac discessione veniet Antichristus in sua opportunitate. Sed si modo veniret mundo, obediente ex maiori parte Romano Pontifici in vnitate fidei, & regibus Christianis adhuc fidem tuentibus, imparatum haberet iumentum, quod ascenderet, & non suo modo proficere posset. Quando tamen futura est illa discessio in sede beati Petri, & si in paucis: fides tamẽ perdurabit. quod dicunt sancti obtinuisse illam orationem Christi, de qua Petro ait. *Luc. 22. 32.* Ego pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua. Alij vocant discessionem (vt de seculari imperio taceant) quando homines ab vnitate fidei discedent, & diuersas erroris vias ingredientur: tunc veniet ascensor Antichristus strato iumento quod ascendat. Nisi, inquã, primum venerit discessio: *& facta* discessione *reuelatus fuerit*, qui modo occultus est homo. Contra hoc quod dicturus est: Deum vocat eum hominem ab omni deitate alienum. *Homo*, inquã, *peccati*: quia sicut Christus homo iustitiæ, sic iste totius peccati: *& filius perditionis*, id est, genitus ad perditionem suorum: sicut Christus ad saluationem iustorum, qui etiam & nomine & opere aduersatur Christo: vnde & Antichristus vocabitur: & *qui extollitur supra omne quod dicitur Deus*, id est, quod nuncupatiuè Deus dicitur: & non est substantialiter: vt sunt sancti: secundum illud. *Psalm. 81.* Ego dixi dij estis: qui etiã extollitur supra omne quod colitur Deus, & verè Deus est. Extollitur, *ita vt sedeat in templo Dei* (ad literam in Hierusalẽ) in quo Christus docuit: asserẽs se esse verum Deum, Christum autẽ fuisse deceptorem & magum. Sedeat dico in templo Dei, *ostendens se sicut sit Deus*. Nisi, inquam, hæc signa præcesserint, non prius instabit dies Domini. Et credere etiã debetis non aliter instare diem Domini: quia *nõ re-*

A *tinctu* memoriter, *quod cum adhuc essem apud vos, dicebam vobis* hæc præcessura esse diem Domini. In eo ꝙ ait cũ adhuc essem: significat se circa horam discessus sui hæc tradidisse illis. Mos enim erat Pauli in primis simplicitatem Ecclesiarum simplicibus fouere documentis: sed illis iam perfectis, eoque volente recedere, tunc primum reuelabat illis occulta mysteriorum Dei. Facta discessione veniet Antichristus, *& quid* hoc sit quod nunc *detineat eum*, ne ad præsens veniat, vos bene *scitis*: hoc. s. de-
B tinet eum, *vt reueletur in suo*. i. in sibi, opportuno *tempore*: sed si durante vnitate fidei, & Christiano imperio veniret, in suo non tẽpore reuelaretur. Verè in suo tẽpore reuelabitur, *nam* etiam *iam* non suo tempore *operatur mysterium iniquitatis*. i. mysticã & velatam iniquitatẽ, per membra præcedentia hoc nefandũ caput. *Tãtummodò* hoc residuum est ad reuelationem eius, *vt qui nunc tenet*. i. detinet eum: ne veniat. s. Christianum imperium & vnitas fidei detineat eum tamdiu,
C *donec* vnitas fidei & Christianum imperium *fiat de medio*, id est, sublatum auferatur de communitate. Ab ea similitudine dictum est, qua dicimus hic homo mortuus factus est de medio, id est, sublatus de communitate hominum. Vel ita. Tantummodo hoc moratur Antichristum: vt qui nunc tenet Christianum imperium & vnitatem fidei: *teneat* hoc tamdiu, donec iniquitas quæ modo est sub mysterio fiat de medio, id est, de
D communitate: vt sicut modo fides in communi est, iniquitas in occulto: sic in tempore Antichristi fides sit in occulto, iniquitas in communi: quia membra eius non plus erubescent actum impietatis, quam pietatis; & qui fidem habeant, paucissimi erunt. Et tunc postquam hic qui nunc detinet eum, auferetur de medio: vel postquam iniquitas fiet de medio: *tunc*, inquam, *reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui*. Dicit beatus Ambrosius Iesum se ostensurum Antichristo: & cla- *Antichrist° Iesu clamãte interficietur.*

mante Iesu, interficietur hic impius: A sed quid clamabit, nescimus. Dicunt alii quod Michael solo terrore suo interfecturus sit hunc Antichristum. Iesus quidem interficiet eum, & postea destruet eum damnatum & in corpore, & in anima. Destruet dicò *illustratione aduentus sui*, id est, eo adueniente ad iudicium in magna claritatis illustratione. Eum dico aduentus, *cuius est secundum operationem Satanæ*: quia sicut Christus operatione Spiritus sancti, sic iste secundùm operationem Satanæ aduenieт. Operationem dico quam facturus est *in omni virtute* .s. *in signis & prodigijs*. Signa minora: Prodigia vocat maiora miracula. Signis & prodigijs dico *mendacibus*: vel quia non erunt in rei veritate, sed ita per magicam videbuntur esse. Vel *mendacibus*: quia & si miracula vera sint: ideo tamen mendacia: quia quod probare intendũt, exitus rei falsum probabit: Antichristum .s. non esse Deum: ad quod probãdũ miracula præcesserãt. Erit etiã aduentus eius *in omni seductione iniquitatis*: quia omni genere impietatis seducet. Seductione dico C facta *his qui pereunt*, quia iusti non seducentur. Pereunt merito: *eò quod nõ receperunt charitatem veritatis*, id est, Christũ qui est pura veritas: & in quo tanta charitas vt in mortem traderet se pro nobis. Non receperunt, *vt salui fierent* per eum: ex quo omnis salus. Et *ideo* quia noluerunt saluari *mittet illis Deus operationem erroris*, id est, erroneum operatorem Antichristum, *vt credant mendacio*: & *vt iudi-* D *centur* .i. damnentur *omnes qui non credunt veritati*, id est, Christo: *sed cõsenserũt iniquitati*, id est, Antichristo. ¶ Quia dixerat superius, venturum Antichristum in omni virtute signorum & prodigiorum, & in omni seductione, vt damnentur oẽs nõ credentes veritati, sed cõsentientes iniquitati: ne in his verbis deterrerentur illi, timentes hunc esse venturum in diebus suis. Super hoc consolatur eos Paulus, dicens non eos visuros diem Antichristi. Litera sic iungi-

Signa & prodigia differunt.

A tur. Veniente quidem Antichristo iudicabuntur consentientes iniquitati. *Nos autem debemus semper agere gratias Deo* (sicut supra exposuimus) pro vobis: *quia fratres estis dilecti à Deo*, id est, quos Deus dilexit. Ideò præcipuè gratias agere, *quòd ex* dilectione *elegerit nos*, me & vos Deus: non finem Ecclesiæ in quos veniat Antichristus venturus in nouissimis. Sed elegit nos *primitias*, id est. primitiuos in fide: elegit, inquam, *in* habẽdam æternam *salutem* per hoc quòd posuit nos *in sanctificationem spiritus*. B Per Spiritum enim sanctum iustificauit nos in baptismo, quæ sanctificatio via est in illam salutem. *Et* vt sanctificaret, posuit nos *in fide veritatis*, vt confiteremur Christum, qui est pura veritas: sicut Antichristus error & mendacium. *In qua* fide habenda sicut elegit nos: ita *& vocauit vos per Euangelium nostrum*, vt totum vobis esset ex gratia. Vocauit, inquam, non in otium, sed *in acquisitionem gloriæ*, id est, vt operando quomodo fides exigit: gloriam vobis cum dig- C nis operibus acquiratis. Gloriæ dico, *Domini nostri Iesu Christi* .l. eandem quam habet Dominus Iesus Christus, ad illam acquirendam vos vocauit. Considerãdum est quomodo præpostero ordine omnia posuerit. Pri°.n. vocantur. Deinde in fide confitẽtur. Fidẽ confitentes per baptismum sanctificantur. Sanctificatis (si perseuerant) salus æterna reseruatur. Quandoquidem fratres vocati estis in sanctificatione spiritus, & in acquisitio- D ne gloriæ. *Itaque state*, id est, fortes estote in bono opere, quod cepistis: *& tenete* perseueranter *traditiones* vitæ fidei & habitus, *quas* à me *didicistis*, *siue per sermonem*, dum prædicauerim vobis, *siue per Epistolam nostram*, ad vos directam. Moneo state & tenete. Vt autem tenere possitis, *ipse Dominus noster Iesus Christus & Deus & Pater noster* voluntatem iungit semper cum potentia. Pater nomen piæ voluntatis: Deus est potentiæ. *Qui dilexit nos & dedit* nobis *æternam consolationem*: In

Antichrist' error est & mendaciũ

præ-

præsenti enim tribulatione incipit
nos consolari, continuans consola-
tionem vsque in æternam requiem.
Qui etiam dedit nobis *spem bonã* sin-
gulariter dicendam. Spes enim de cę-
lesti gloria super omnia quæ speran
tur, dicẽda est bona. Hanc vtiq; spem
dedit nobis *in gratia*, quando nobis
remisit peccata. In baptismo soluere,
scilicet, nos à peccatis tribuit nobis
spem habendæ gloriæ. Ipse, inquam
Deus qui per gratiam tot bona iam
tribuit: *exhortetur corda*.i. voluntates
vestras stare in quo estis, & de incre-
B mento laborare. *Et confirmet*.i. fortes
& perseuerantes faciat *in omni opere
bono: &* in omni *sermone bono*, vt nul
la vobis desit perfectio.

CAP. III.

*De cætero fratres orate
pro nobis, vt sermo
Dei currat & clarifi-
cetur sicut & apud
vos, & vt liberemur
ab importunis & malis hominibus. Non
enim omnium est fides. Fidelis aũt Deus
C est, qui firmabit vos, & custodiet à malo.
Cõfidimus autem de vobis fratres in Do-
mino, quoniam quæ * præcepimus, & fa-* [* quæcunq;]
*citis, & facietis. Dominus autem dirigat
corda vestra in charitate Dei, & * pa-* [* habet in. 20 q. 7. ergo.]
*tiẽtia Christi. Denunciamus autem vo-
bis fratres in nomine Domini nostri Ie-
su Christi, vt subtrahatis vos ab omni
fratre ambulante inordinatè, & non se-
cundùm traditionem quam acceperunt
à nobis. Ipsi enim scitis quemadmodum* [1 Cor. 11. 1. ad thes. 2. vers. 9.]
*oporteat imitari nos, quoniã non inquie-
ti fuimus inter vos, neque gratis panem
mãducauimus ab aliquo: sed in labore &
D fatigatione noctè & die operãtes, ne quẽ
vestrum grauaremus. Non quasi nõ ha-
buerimus potestatem, sed vt nosmetipsos
formam daremus vobis ad imitandum
nos. Nam & cùm essemus apud vos hoc,
* denunciabamus vobis, quoniam si quis* [* hoc.]
*non vult operari, nec manducet. Audi-
uimus enim inter vos quosdam ambula-
re inquietè, nihil operantes, sed curiosè
agẽtes. His autem qui eiusmodi sunt de-
nunciamus, & obsecramus in Domino
A Iesu Christo, vt cum silentio operantes,
suum panem manducent. Vos autem fra-
tres nolite deficere benefacientes. Quod
si quis nõ obedierit verbo nostro per epi-
stolam, hũc notate, & non * commiscea-* [* ne.]
*mini cum illo, vt confundatur. Et nolite
quasi inimicum existimare, sed corripi-
te vt fratrem. Ipse autẽ Deus * pacis det* [* Dominus.]
*vobis pacem sempiternam in omni loco.
Dominus * sit cũ omnibus vobis. Saluta-* [* Deus.]
*tio mea manu Pauli, quod est signũ in omni
epistola. Ita scribo. Gratia Domini nostri
Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

B De patientia conseruãda: De co-
gnitione vltimæ diei, & aduen-
tu Antichristi, vos instruxi. Nũc *fra-
tres de cætero*.i. de alia re vos adhor-
tor, scilicet, hoc. *Orate pro nobis, vt ser-
mo Domini currat*.i. multos in fide per
nos cõprehendat: *&* ita vt in omni-
bus *clarificetur* sermo Domini inte-
gritate fidei & executione pij operis.
In quibusdã enim currit sermo Do-
mini, qui satis cito credunt, sed quia
in vitijs remanent, non clarificatur
in illis. Clarificetur dico, sicut in alijs
Ecclesijs clarificatus est, *& apud vos*.
C Orate etiã *vt* ego, & qui mecum prę-
dicant, *liberemur ab hominibus impor-
tunis*, qui quem arripiunt, multa im-
portunitate afficiũt, & malis. Duplex [Importunitas.]
malum notat importunitatem, scili-
cet, de suasione mali esse importunũ.
Ideò dico orate vt liberemur, *quia fi-
des non est omnium*.i. quia nondũ om-
nes fideles sunt, sed multi fidem per-
sequũtur. Vel ita. Orate vt liberemur
ab importunis & malis: quia fides nõ
est omnium illorum.i. in omnibus
illis non est qui fidem habeat. Neque
dixerat orate vt liberemur: Dicerent
D illi: Quid sperandum est de nobis,
cũ magister noster adeò sibi timeat?
Ad hoc ait. Licet dixerim, orate vt
liberemur, tamen confido quia Do-
minus *fidelis est*: qui pro se patienti-
bus ait. Ecce ego vobiscum sum, vsq; [Matth. 28. vers. 20.]
ad consummationem seculi. *Deus*,
inquam, est fidelis, *qui* (vt de me si-
leam) *confirmabit vos in bono* quo e-
stis: *& custodiet à malo*, ne cadatis:
Volens quiddam nouum suadere

 illis,

illis, scilicet, vt subtrahant se ab illis ociosis & curiosis, qui per priorē epistolam noluerunt corrigi, captat eos collaudando de præmissis, dicens, De obseruatione patientiæ, De die iudicij, De oratione facienda pro nobis. Nos quidē sumus vos adhortati: sed benè *confidimus de vobis in Domino: quoniam quæcunq; præcepimus & modo facitis, & in futuro facietis.* Vt autē benefaciatis, *Dominus dirigat corda vestra*.i. faciat directas voluntates vestras *in charitate Dei:* vt sicut Deus vos dilexit, & vos eum diligatis: & *in patientia Christi*, sicut Christus passus est pro vobis, ita & vos pro Christo patiamini. Nos autem dico scientes vos facturos: quæcunque ex Deo præcipimus, *denunciamus vobis*. Scitote hoc preceptum Dei esse nō nostrum: nisi tantùm quod vobis fratres nunciamus *in nomine Domini nostri Iesu Christi*.i. si curatis nomen & honorificentiam Domini Christi. Hoc ex eo denunciamus, *vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulāte inordinatè*.i. naturalem ordinem deserente. Hoc enim etiam gentiles inordinatum asserunt, negligere propria, curare aliena: vt quidā curiosi inter vos faciunt. Fratre etiam dico, *non* ambulante *secundùm traditionem quam acceperunt à nobis*.i. quo modo tradidimus illis, & pollicentes se sic seruaturos sicut acceperunt. Ideò simpliciter dico, *sicut acceperunt à nobis* tradentibus illis: & non expono hanc traditionē: quia vosipsi benè *scitis quemadmodū oporteat vos imitari nos*. Ne illi aberrando dicerent, in oratione, ieiunio, vigilijs scimus te imitandum; determinat quid intendat, dicens. Imitari in hoc quod *non fuimus inter vos inquieti*.i. curiosè discurrentes per vrbem. *Neque manducauimus* apud vos *panem ociosum* sumptum *ab aliquo*. Nec nostrum panē *gratis*.i. sine labore ociosi: *sed* fuimus *operantes nocte & die:* & *in labore & fatigatione*.i. laborantes vsque ad fatigationem. Nocte ideò præponit: quia nocte maximè vacabat operibus: orationi & prædicationi præcipuè vacans in die. Operantes

Propria negligere, & aliena curare, inordinatū est.

Paulus quid faciebat die & nocte.

A ideò, *ne grauaremus aliquem vestrum*, accipientes à vobis necessaria. Paulus non ab istis, sicut nec à Corinthijs quicquam accipere voluit, diuersa tamen intētione. A Corinthijs enim noluit, quia erant auari. Ab istis noluit, sed magis operari: vt in se daret eis exemplum depulso ocio laborandi. Operabamur ne quem vestrū grauaremus: tamen *non* ideò *quasi non habuerimus potestatem* accipiēdi à vobis si vellemus: *sed vt daremus vobis nosmetipsos formam ad imitādum nos:* vt deserentes ocium, exemplo meo

B de labore viueretis. Intendebamus vtique dare vobis formam operandi. *Nam* etiā *cùm essemus* præsentes *apud vos, denunciabamus hoc vobis: quod si quis* vacans ocio, *non vult operari, nec manducet* de laboribus alienis. Ideò præcipio nolentem operari non mā ducare: *quia audiuimus quosdam inter vos ambulare inquiete, nihil operantes, sed agentes curiosè*, rumores vrbis sollicitè perquirendo. *His autem qui sunt eiusmodi*.i. nihil operantes & curiosi, *denūciamus* ex auctoritate Dei, *& obsecramus in Domino Iesu Christo*.i.

C præcipimus & precamur si in Christo saluari volūt, *vt* ipsi *operantes* pulso ocio & *cum silentio*, non de rumoribus curiosi, *manducent panem suum*.i. nō alienum, sed proprio labore lucratum. Ne autē quia dixerat: vnusquisq; manducet suum panem, putarent illi qui solebant ministrare pauperibus, non vltra esse ministrādum illis, ait: Licet dixerim mādu cent suū panē: *vos* tamen *fratres benè facientes* fratribus, qui indigent, *nolite deficere* benè faciendo: quia non omnibus potest sufficere suus labor. Denun-

D ciamus illis vt operentur &c. *Si* verò *aliquis* eorum *nō obedierit* huic *nostro verbo* mandato *per epistolam, hunc notate*.i. significate mihi quis ille sit: *&* interim *non commisceamini cum illo: vt* vobis non communicantibus illi, *confundatur*.i. erubescat de peccato suo. Et licet non commisceamini cū illo, tamen *nolite eum existimare quasi inimicum*, vt eū odio habeatis: *sed* ex dilectione *corripite eum vt fratrem*.

Vt

Vt autem in omnibus quæ præcepi vobis perfecti sitis: *ipse Dominus* pacis *det vobis pacem sempiternam* .i. hic & in futuro. Et *in omni loco* .i. apud domesticos & apud extraneos. Et vt veram pacem habeatis, *Dominus sit cum omnibus vobis. Salutatio* scripta *mea manu*. Mea dico *Pauli, quod signum* ita scribo *in omni epistola*, quam mitto: hoc signo discernite, ne fraudulenter sub nomine meo inferant vobis suam epistolam illi pseudo: qui dicebāt vobis me intelligere propinquū esse diem iudicij. Hæc, inquam, est salutatio. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis Amen.*

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEVM.

Timotheum instruit & docet, de ordinatione episcopatus, & Diaconij, & omnis Ecclesiasticæ disciplinæ: scribēs ei à Laodicia per Tichicum Diaconum.

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

Consuetudo erat Apostolorum, vt cuiuslibet ciuitatis populo doctrina eorum conuerso ad fidem, non ibi subsisterent, sed (consecrato ibi Episcopo, qui fideles factos instrueret de his q̄ post fidem tenenda sunt) trāsirent ad alios populos congregandos ad fidē Cuius rei formam Paulus tenēs. conuersis Ephesijs, cōsecrauit illis in Episcopum Timotheum, collaboratorem Euangelij: vt Paulo prætereunte ad Macedonas conuertendos, haberent Ephesiani Timotheum, qui eos de singulis instrueret: ne fortè illis sine doctore dimissis, periret labor Pauli in eis. Quos Ephesios Paulus primus ad fidem conuertit: quibus Ioannes Euangelista postmodum in Episcopū præfuit, Timotheo in opus Euāgelij à Paulo reuocato. Hanc autem epistolam cum tribus alijs quæ sequūtur, scribit ad personas: duas ad Timotheum: tertiā ad Titum: quar-

Doctor multum proficit populo.

A tam ad Philemonem: cæteras scribit ad Ecclesias. Consecrato (sicut dictū est) Timotheo Ephesijs in Episcopū, consurgunt contra eum pseudo doctores: dicentes. Licet noua lex inducta sit, cum ea tamen tenendam esse circuncisionem, & veterum ritus sacrificiorum. Quo intellecto, Paulus epistolam hāc dirigit ad Timotheū: nō quod de eo ambigat, quod in aliquo consensurus sit pseudo doctoribus: sed vt doctrina eius roborata auctoritate Pauli, idem cum Timotheo B docētis maioris auctoritatis sit & reuerentiæ, Ephesianis audiētibus à Timotheo idem doceri quod à Paulo, cui tradita est hæc doctrina à Christo. In hac autem epistola Paulus agit de ecclesiastico ordine: docēs ab Ecclesia repellendos pseudo doctores, illisq́ue denunciandum, ne peruersè doceant: quod si ideò non desistunt, populis denunciādum est, ne eos audiant. Docet hic etiam Paulus Timotheum de ordine sacerdotali & Leuitico, quomodo eliguendi sint & C probādi. Docet etiā de ordine viduarum, quomodo ministrare deceat illas in Ecclesia. Docere autem etiam si sapientissimæ sint, nunquam mulieribus permittendum. Sic docendo de ecclesiastico ordine intendit Paulus, vt pro modo doctrinæ suę teneat Ephesiana, omnisq́; cum ea Ecclesia.

EPISTOLÆ I. AD TIMOTHEVM.

CAP. I.

D PAVLVS *Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ. Timotheo dilecto filio in fide, gratia, & misericordia, & pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro. Sicut rogaui te, vt remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam, vt denunciares quibusdam ne aliter docerent, neque intenderent*

fabulis

*fabulis & genealogijs interminatis, quæ quæstiones præstant magis, quam ædificationem Dei, quæ est in fide. Finis autem præcepti est charitas, de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores: non intelligentes neque quæ loquuntur, neq; de quibus affirmãt. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitimè vtatur: scientes hoc, quia iusto lex nõ est posita, sed iniustis, & non subditis: impijs & peccatoribus: sceleratis & contaminatis, parricidis, & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs, * mendacibus, & periuris. Et si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio. Qui prius fui blasphemus, & persecutor, & contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Fidelis sermo & omni acceptiõe dignus: quia Christus Iesus venit in hũc mũdum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideò misericordiam consecutus sum, vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam. Regi autem sæculorũ immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum Amen. Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam, habens fidem & bonam consciẽtiam: quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt: ex quibus est Hymeneus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.*

* plagarijs

Infra 4.

23. q. 4. qui peccat & c quod crudelis.

PAulus &c. Scripturus discipulo, salutem præmittit dicens. Paulus: quod quidem nomen est humilitatis. Paulus enim quasi modicus dicitur. Hîc autẽ vbi auctoritate opus est, auctoritatis nomen est. Paulus e- A nim nomẽ multum notum erat: vnde vt magis refelleret pseudo doctores ait. *Paulus Apostolus* .i. legatus vel missus. Cum autem omnes sancti, legati Dei sint, præcipuè Apostoli sic vocãtur: sub quibus omne genus sanctorum, supra quos verò solus Christus inuenitur. Apostolus, inquam, *Christi Iesu:* quia à Christo solũ Apostoli missi sunt. Ab Apostolis autem cæteri sancti, vt à Paulo Timotheus. Quia si Paulus Apost. Christi sit, constat ꝓ q Paulo contradicit, cõtradicit & Christo, qui Paulũ misit. Qui verò Timotheo à Paulo misso, & in Paulũ B & in Christum offendit. Paulus, inquam, Apostolus Christi Iesu *secundum imperium.* Ponit in alijs epistolis secundum voluntatem: sed vt maiorem districtionẽ signaret, posuit hic imperium. Volumus enim quædam quæ non imperamus: quæ autem fieri imperamus, & volumus: & ne non fiat, prohibere videmur. Vnde ait secundum imperium *Dei* patris. Deus enim pater imperauit me Apostolũ fieri. Dei dico *saluatoris nostri* .i. qui imperio suo obedientes saluat: non C obedientes verò à salute alienat. Vnde timendum est non parentibus imperio Timothei: quia nec mihi, nec Deo, qui imperauit me Apostolum esse, obediunt: & sic à saluatione Dei alieni sunt. Secũdum imperium Dei patris dico: & secundum imperium Christi regis & sacerdotis. Secũdum hominem dico qui & immolauit seipsum in ara crucis, vt nos mundaret à delictis: seque immolandum nobis quotidie in altari dedit. Regis etiam, quia & bona dat: & in bonis regit. Christi dico Iesu .i. saluatoris qui & in præsenti saluat à malis: & in futuro D salutem ęternã daturus est suis. Christi Iesu dico, auctoris *spei nostræ* .i. recuperãdæ impassibilitatis & immortalitatis: quas per eum nos recuperaturos speramus: qui carnẽ nostram in se verbo Dei vnitam extulit supra omnem creaturam: nihil supra eam relinquẽs præter diuinitatem sibi cohærentem. Spes enim dicitur non de his quæ habemus, vt iustificationem

Paulus quandoque humilitatis, quandoque auctoritatis nomen est.

à pec-

à peccatis in baptismo: sed de his quę nos habituros credimus, vt immortalitatem & impassibilitatē per Christum. Spes enim est expectatio futurę bonæ rei cum desiderio. Paulus, inquam, Apostolus sic & sic optat, mādat, vel aliquid tale *Timotheo filio* benè imitanti se: quē genuit *in fide:* quia cum infidelis esset, fidelem eū fecit. Filio dico dilecto peculiari & speciali modo: quia cum omnis vtiq; fidelis diligēdus sit: quidam tamen in eis sunt qui priuilegio amoris diligendi sunt. Paulus, inquam, mandat Timotheo hoc, sibi vel tibi Timotheę *gratia, misericordia, & pax.* In alijs ponere solet gratia tantum & pax: significās ibi per gratiam, quod hic per misericordiā, remissionem, scilicet, peccatorū: quę gratia dicitur: quia gratis sine precio vel merito nostro dimittūtur. Misericordia remissio dicitur: quia per misericordiam Dei peccata dimittuntur. Misericordia itaq;.i. remissio peccatorum: & pax .i. trāquillitas animi quā hic habēt sancti prælibantes per hoc dulcedinem æternæ pacis. Hæc, inquā, misericordia & pax sint perseuerātia tibi. Non ideò hoc optat: cū benè sciat remissionē peccatorum factā esse Timotheo: sibiq; partem sanctorum esse, sed vt in his permaneat. Hæc duo misericordia & pax omni fideli optanda sunt: & prouenire possunt: hoc autem tertium .i. gratia prælatis tantum optandum est & ꝓuenire potest. Accipit enim per gratiam donationem Spiritus S. qui vtiq; non à prælatis, sed per ministerium eorum sine differentia meritorum, siue iusti, siue iniusti sint prælati (solummodo pura sit cōsecratio eorū) datur his quos sanctificant, si idonei sint in quib⁹ habitare debeat Spiritus: non enim habitabit in corpore subdito peccatis. Quia si quæritur, cur subditi propter peccata Spiritum S. accipere non merātur: cum per ministerium prælatorū qui peccatores sunt (solūmodò iusta sit sacratio eorum) detur? Ad hoc respondendum est: quia à Deo & non à prælato: qui quod non habuit darè nō potuit: da-

Spes quid sit.

Timotheū fecit Paulus fidelem. Act. 16. a.

Misericordia remissio dicitur.

Prælati etiā mali dare possunt Spiritum sanctum.

Sap. 1. 4.

A tur tamen per ministerium prælati. Nec sine causa Deus per ministeriū hoc dare voluit: cum si sine ministris Spiritus S. daretur: vnusquisq; præsumēdo Spiritum S. se habere iactaret: & sic ministri Ecclesiæ, etiam qui iusti essent, in contēptum venirēt. Cuius rei Christus formā relinquens suscitato Lazaro dixit discipulis. Soluite eum & sinite abire: ostendens neminē posse solui nisi per ministros, quibus hæc ministeria credita sunt. Gratia vtique misericordia, & pax sit tibi *à Deo:* qui cū Deus sit, hæc & omB nia potest. Deo dico *patre:* qui ex eo ꝙ pater est: voluntatem & piam affectionem circa te & omnē filiū habet. Sit etiā tibi hoc idem *à Christo Iesu:* qui cum sit rex, & saluare venerit, voluntatē similiter habet. A Christo dico *Domino nostro:* quē quia Dominus est, hoc, & omnia posse apparet. Finita salutatione incipit epistolā dicens. O Timothee ita fac: subaudi sicut rogaui te, vbi ait sicut, notat quantitatē. Quasi diceret. Ego multis modis frequēti repetitione monui te, vt docēdo insisteres: & *sicut* monui te omC nib⁹ modis, omni assiduitate fac. Vbi ait. *Rogaui,* cum qui prælatus erat, dicere posset vt discipulo præcepi: satis commendat Timotheum: insinuans eum talem qui non ex imperio coërcendus esset: sed ex quādam paritatis dignitate cohortandus. Sicut, inquā, rogaui *te vt remaneres Ephesi ad* ordinādum ibi Ecclesiasticum ordinem, *cum* ego conuersis Ephesianis, *irem in Macedoniam,* vt Macedonas verbo prædicationis conuerterem: In quo & tu mihi necessarius esses: teq; meD cum iturum ex voluntate obtulisti: videns tamen quod maior necessitas incumberet dimisi te, vt Ephesianos instrueres. Hic primū incipit de pseudo doctoribus repellendis dicēs. Remaneres, inquā, ideò *vt denunciares.* Nunciare dicimus inter pares. Denūciare autem vt à pręlato subditis. Denunciares vtique *quibusdam*.i. doctoribus illis qui singularem doctrinam inducūt à communione Ecclesiæ declinantes. Hoc, inquam, denunciares

Absolui nemo potest nisi per ministros Ioan. 11. 44.

Nunciare denunciare quomodo dicimus.

ne do-

ne docerent aliter .i. quicquam alienũ à doctrina mea qua Ephesios docui, & tu adhuc doces. Quia si doctores te denunciante illis nollẽt desistere: denunciares subditis *ne intenderent* doctrinis eorum: vel audirent eos. Cuius rei forma adhuc seruatur in Ecclesia. Prius enim peruersus prælatus ab Ecclesia prohibetur. Quia si inobediens non cessat, subditis dehinc interdicitur obedire illi. Non intenderent, dico *fabulis* pseudo prædicatorum: qui dicunt circuncisionem & vetera sacrificia tenenda esse in noua lege. Fabula dicitur illud, vbi verba tantum sunt, res autem non est: sic in doctrina eorum. Verba quidem erant nuda à rei veritate: quia circuncisio & illa quæ docebant, saluare non poterant. Intenderent, inquam, fabulis *& genealogijs* .i. sermonibus de generatione sua factis. Dicunt enim quod sibi natis de carne Abraham & Dauid, salus solum repromissa sit, & non alijs. Genealogijs, dico, *interminatis* .i. prohibitis ne aliquis confidat in illis. Vel interminatis .i. nullum terminum: nullumq; finem habentibus vbi subsistant probata sicut dicunt. Si quis enim considerat, videbit multos filios Abrahæ secundum carnẽ reprobatos, vt Esau: inueniet etiam multos nõ de carne Abraham genitos, quos tamen Deus elegit, vt Iob. *Quæ* genealogiæ *præstant quæstiones* .i. litigia, & nullas solutiones. Hoc, inquam, præstant *magis quam ædificationem:* quam nullo modo prę stant. Hic enim magis electiuum est de non participantibus agens. Aedificationem vtiq; virtutum non præstant: quæ ædificatio est non per circuncisionem, sed *quæ est in fide* .i. per fidem Omnis enim iustificatio est ex fide, quæ vt fundamentum iacitur: & super hanc quasi fundamentum cæteræ virtutes ædificãtur. Probat quod in fide sit ædificatio Dei, dicens. Si ex fide procedit bona cõscientia .i. spes: ex spe autem purum cor, & de puro corde charitas. *Charitas* vero sit *finis* .i. impletio totius *præcepti*, seu nouæ seu veteris legis. Quia si hoc mo-

Fabula quid dicitur.

A do ex fide sequitur omnis præcepti impletio, tunc in fide est omnis ædificatio Dei, & non alibi. Sed in fide est impletio totius mandati, igitur & ædificatio Dei. Quia transuerso ordine sic ponit. Verè in fide est ædificatio Dei: finis enim .i. quia impletio totius pręcepti veteris seu nouę legis, est charitas .i. dilectio Dei & proximi: in quo mandato vniuersa lex pẽdet & prophetæ. Qui enim hoc mandatum .i. charitatem impleuerit: nouam & veterem legem procul dubio impleuit. Vel autem legatur ibi sic
B continuatim. Vbi ait superius, ne docerent & ne intenderẽt: innuit quosdam peruersè & docentes & intendentes. Vnde sic ait. Licet illi pseudo aliter doceant quam ego: tamen finis .i. omnis impletio legis charitas est: sicut ego doceo: vnde quod ipsi docent vetera nõ sunt reducenda. Charitas procedit *de puro corde* .i. de munda intelligentia: quod aliquis purum intellectum habeat conseruans se in puritate qua Deus purificauit eum in baptismo. Intelligens diligendum sibi esse creatorẽ suum: nec in aliquo
C offendendum. Charitas etiam procedens *de conscientia bona* .i. de spe. Non quia conscientia sit idem quod spes: sed ea affinitate qua illi cui malæ cõscientiæ scrupulus abest: & vbique in animo se circũspectans: nihilq; quod eum mordeat inueniens: sic tandem sperare licet: qui enim se peccatorem conspicit, timendum illi est de peccato, non sperãdum. Charitas etiam procedens *de fide non ficta.* Nos enim credimus Christum verum Deum & verum hominem: non fingentes illũ vel hominem sine Deo: vel Deum si-
D ne homine. Et vt quidam pseudo dicunt habuisse Christum non verum: sed aëreum corpus. Vel ita. Fide dico nostra robusta & inuiolabili nõ ficta .i. nõ fragili ad modum fictilis vasis: sicut est doctrina pseudo-doctorum. ¶ Commendata parte sua, improbat partem aduersariorum dicens. *A quibus* charitate, scilicet, consciẽtia bona, & fide: *quidam aberrantes* .i. illi singularem doctrinam inducẽtes separati,

Separatio à veritate, error est.

rati, & per hoc errantes. Separatio enim à veritate error est. Aberrantes vtiq; *conuersi sunt*, non ad fidem: sed *in vaniloquium*, loquentes quæ vana & inutilia sunt: circuncisionem, scilicet, tenendam esse dicẽtes. Quibus non sufficit hæc vana apud se loqui: sed quod deterius est *volentes esse doctores legis*.i. docentes tenendas esse carnales obseruantias legis. Et hoc satis impudenter: *non intelligentes neque ea quæ loquuntur*.i.circũcisionem quam docent.Ideò sub veteri lege in carne tenuisse: vt figuraret circuncisionem cordis tenendam esse in tempore gratiæ, & non carnis. *Neque* etiam intelligentes scripturas prophetarum *de quibus*.i. per quas *affirmant* circuncisionẽ & vetera sacrificia quæ loquuntur tenenda esse in tempore gratię, vel è conuerso. Non intelligẽtes ea quę loquuntur de Prophetis ad probandũ, quod tenenda sint ea quæ docent. Neq; intelligentes circuncisionem & sacrificia: cuius rei mysteria essent cum fierent de quibus ipsi affirmant quod adhuc tenenda sint. Quia imprǒbauit partẽ aduersariorum, dicens non intelligentes &cæt. Hoc vtiq; non sufficeret: nisi & partem suam commendaret, & causam commendationis insereret. Posset enim aliter sic ipsi obijci. Si doctrina pseudo-doctorum peruersa est, tua verò non melius approbanda: vnde melius adhęrendum tibi iudicas, quã illis? Ad hoc refellẽdum improbata parte aduersariorum, subdit & approbat suam dicens. Pseudo vtiq; doctores non intelligunt legẽ: nos autẽ scimus.i. intelligimus legẽ. Et quiddã amplius addit quod valet ad causam dicens. *Scimus vtique* non solum legem: sed etiam hoc de lege scimus: *quia lex est bona*.i. vtilis & iustificans spiritualiter intellecta: secundũ quod nos intelligimus. Sed secundum carnalem intellectum eorum potius nõ bona: quia neminẽ iustificat: & crudelis est: vnde quod ipsi de lege intelligunt, non est reducẽdum. Lex vtiq; bona est: *si quis vtatur ea*.i. intelligentia eius *legitimè*.i. secũdum quod lex

A ipsa docet & præcipit: scilicet, vt spiritualiter intelligatur. Scimus vtique de lege quod bona est: *scientes* hoc etiam de eadem lege: *quia lex* vetus *non est posita iusto*.i. sub noua lege iustificato. Nec etiã sub ipsa veteri lege posita est alicui iusto. Lex enim data est vt vel puniret reum, vel peccare volentem coërceret ne delinqueret: sed qui iustus est, nõ est coërcendus: non enim volũtatem habet peccandi: nec est per legem puniendus. Macula enim in illo nulla est, qui iustificatus est. Vnde & iustis illis qui sub

Macula nulla est in iustificato.

B veteri lege fuerunt, quantũ ad se nõ esset necessarium tenere legem: qua tamen congruè vsi sunt: ne illis respuentibus legem, contemptui fieret lex, vtq; auctoritate eorum deuotius tenerent eam, hi quibus propter peccata necessaria erat. Ideò etiam iusti tenuerunt veterem legem: vt quod ipsa præfigurabat de Christo & de tẽpore gratiæ, ipsi attestarẽtur implendo legem. Iusto vtique non est posita lex: *sed iniustis*.i. Iudæis quibus ante legem datam Moyses moralia pręcepta dedit: quæ non obseruando iniusti facti sunt. Iniustis vtiq;, *& non subditis*.i. Iudæis: qui Deo dãti per Moy-

C sem legem, noluerunt subdi vt ab iniustitijs recederent. Quos vocet iniustos & non subditos, exponit dicens. Lex vtiq; posita est *impijs*.i. irreligiosis animo contra Deum. *Et peccatoribus*.i. quod irreligiosè cogitant: irreligiosè operãtibus *& sceleratis*.i. eius qui videntes sacrificare idolis vel huiusmodi, placuit illis vt similiter præuaricarent. Lex etiam posita est *contaminatis*.i. illis qui violentia tormẽtorum compulsi sunt sacrificare idolis. Hæc quatuor contra Deum prin-

D cipaliter fiunt. Cętera quę sequuntur contra se & contra proximum fiunt: non quod omnia peccata cõtra Deũ non sint: sed quia quatuor prædicta Deum specialiter sine aliquo medio videntur offendere. Posita est etiam lex *parricidis*.i. interfectoribus patrũ: quibus cum multum deberent ex eo quod homines essent, lõgè ideo magis patres erãt. *Matricidis* etiam simi-

liter & *homicidis, & fornicarijs* .i. maculantibus se adulterio, vel quolibet genere fornicationis: & *concubitoribus masculorũ* quod deterius est: quibus non sufficit se maculare, nisi etiã corrumpant alios Et *plagiarijs* .i. plagas proximo inferẽtibus. Vel plagiarijs quasi plagiosipis .i. plagam de re viua inferentibus: vt si quis furaretur patri filium suum, vel huiusmodi. *Mendacibus* etiam qui fallacijs incũbunt: quodque mendacio Pauli deterius est *periuris*, his & huiusmodi posita est lex. Præter hæc etiam imposita est illi *si quid aliud* à prædictis quod *aduersatur sanæ doctrinæ*.i. naturali & morali legi. Moralia enim præcepta sicut in veteri, sic in noua lege perdurant. Vnde ait. *Quæ* sana doctrina *est secundùm Euangelium* .i. sequitur nouam legem. Euangelium dico *gloriæ* .i. quod prædicat gloriosum Deum. Vel Euangelium gloriæ .i. ꝙ sequentibus se dat æternam gloriam. Gloriæ dico *Dei beati*. Qualem enim beatitudinem Deus habet, talem ab eo habituri sunt sancti. Beatus enim dicitur cui nihil deficit: sanctis autem cũ Christo nihil defuturum est. Hoc nomen Deus nullo adiectiuo indiget, vt dicatur beatus, vel aliquid horum: sed vt innueret cuiusmodi gloriam habiturus sit Deus & daturus suis apposuit beati: quasi diceret: Gloria quã Deus habet, & dat, & sibi, & quibuscunque dat, sufficit. Et quia sana doctrina & Euangelium se inuicem sequuntur: ideò hæc tantum tenenda sunt & non reinducenda circuncisio & vetera Hic ingreditur ostendere ꝙ quia recessit à veteri lege, omnia bona sibi collata sint: cui legi quamdiu adhæsit, semper in præcipitium malorum ruit. Vnde sic ait. *Quod* Euangelium *creditum est mihi* .i. præuidit misericordia Dei me idoneum, cui crederet Euangelium. Euangelium autem bonum nuncium dicitur: *eu* enim bonum: *angelium* verò nunciũ: vnde angelus nuncius dicitur. Et ideò quia Deus credidit mihi Euangelium, *gratias ago ei*, & non legi, pro hoc beneficio & pro his quæ sequun-

Plagiarij.

Præcepta moralia perdurant in vtraque lege.

Beatus dicitur cui nihil deficit.

Euangeliũ bonũ nuncium dicitur.

A tur: qui Deus existimauit me fidelem. Hic aiunt quidam insidiosa esse verba Pauli, quasi diceret: inde gratias ago Deo: quia cum infidelis essem: fecit me fidelem. Quodq; dignus essem *qui fidelis fierem existimauit* .i. prouidentia Dei quæ falli nescit ab initio prȩordinauit: meque factum fidelem confortauit .i. fortem fecit: quod neque mors, neque gladius poterit me separare à charitate eius. Et postquã mihi credidit Euangelium pacis, *ponens* me *in ministerio* .i. in ipso opere

B prædicandi: multis enim prȩlatis creditur Euangelium: qui tamen torpẽtes non ministrãt subditis, quod creditum est illis. Positus sum in ministerio *Christi Iesu* .i. ad honorem & gloriam Christi Iesu Domini nostri. Vel confortauit me in Christo Iesu Domino nostro, qui mihi cædes anhelanti, in via apparuit. Ego vtiq; fidelis factus sum &c. postquam deserens legem subdidi me gratiæ Dei. *Qui prius* cum essem sub lege in omnia mala prȩcipitabar. *Fui* enim tunc

C *blasphemans*, Christum dicens eum hominem sine Deo: filium fabri & similia. Fui etiam *persecutor* quorũlibet iustorum. Fui etiam *contumeliosus*: quia si quos comprehendere poteram contumelijs & verberibus afficiebam: *sed* qui adeò peruersus sub lege eram: statim vt hanc dimisi, *consecutus sum misericordiam* .i. remissionem peccatorum. De hoc autem cõsecutus sum misericordiam: quia .i. *quod ignorans feci* .i. ignoranter peccaui: & quia Christum ignorabam,

D ideò *in incredulitate* manebam. Sic quia pro quod legimus: non enim sufficeret ad causam, vt quia ignorãter peccauerit, ideò misericordiam cõsecutus sit. Alio modo tamen quia legitur ad causam. Quasi diceret aliquis. Tu olim sub lege, legem prædicabas tenendam. Tu verò relicta eadem lege, legem prȩdicas relinquendã. Cui ergo credi debeat, vel tibi sub lege, vel tibi nõ sub lege ambigimus. Contra hoc ait. Mihi sub lege non fuit credendum: quia ignorans feci, & quia ignoraui, ideò in incredulitate mansi.

Actor 9 1.

te mansi. Nec solùm misericordiam .i. remissionem peccatorum consecutus sum: sed etiam *gratia Domini nostri abundauit in me* super misericordiam: quia & peccata remisit: & multas alias gratias dedit: vt cognitionem diuinę essentiæ &cęt. Vel aliter. Dum persecutor eram Ecclesiæ Christi, multum zelum legis habui: sed tamen nunc superabundauit gratia Dei in me: quia si tanta oportuisset me pati pro veteri lege, quāta pro Christo patior: vtiq; defecissem. Cætera sicut dicta sunt. Superabūdauit, inquam, gratia *cum fide & dilectione:* quia fides & dilectio Dei semper creuerunt in me: *quæ* fides & dilectio *est in Christo Iesu* .i. habetur per Christū Iesum, & nō per legem. Hanc autem misericordiam quam ego cōsecutus sum, facilè est & vos consequi. Vt enim peccatores salui fierēt, Christus Iesus in hunc venit mundum. Sed antequam hoc dicat, præponit cōmendationem rei quam dicturus est sic. *Sermo iste* quem vobis manifesto, est *fidelis* .i. talis cui fides adhibenda sit: & qui benè sit credibilis. Nec solum fidelis est: sed *etiam dignus acceptione* .i. qui acceptabilis esse debeat. Sunt enim multi sermones credibiles, non tamen acceptione digni, quia inutiles. Hic autem sermo: & credibilis & acceptus, quia vtilis. Dignus vtiq; acceptione non vna vel in vno solo tēpore vt vetus lex: sed *omni* .i. & in præsenti & in futuro: & secundùm corpus & secundum animā, quia in omni tempore, & secundum vtrumque saluat. Hic, inquā, est ille sermo: *quia* .i. quod *Christus* Iesus *venit in mundum hunc* .i. adeò despicabilem, & in quo tot miserias eum pati oportuit, Venit, inquam, *saluos facere peccatores:* qui si per legem saluari possent, frustra Deus Christum suum in miserias huius mundi deponeret. *Quorum* peccatorum ego & quicunq; legalis *primus* .i. præcipuus & deterrimus *sum.* Deteriores enim inuenit Deus Iudæos, legi adhærentes, quam quoscunq; exleges. Quod supra posuit absolutè, hic ponit cum causa dicens. Licet deterrimus in peccatoribus essēm, tamen *consecutus sum misericordiam: ideò, vt Christus Iesus in me primo* .i. maximè peccatore, vel primum .i. maximè *ostenderet patiētiam,* non in qualibet vna re: sed *omnimodam.* Pertulit enim me blasphemantem, persequentem, & contumelias sanctis inferētem. Omnem vtiq; patientiam ostendit in me: *ad informationem eorum qui credituri sunt illi* .i. vt per me doceret, nemini desperandum propter immanitatem scelerū, quin credat in eum. Credituri sunt enim illi *in vitam æternam* .i. vt per fidem hanc habeant vitam æternam. Et quandoquidem Christus saluare peccatores venit, ad quod lex insufficiēs fuit: Christo *igitur regi seculorum* inde sit *honor & gloria:* quia nec legi, nec alij præter Christum debetur inde gratia. ¶ Aut sic cōtinuatur. Christus in me ostendit omnem patientiam: illi autem Christo regi seculorū *immortali* .i. immutabili, qui semper in eodem est, *& inuisibili* .i. cuius Deitatem nulla creatura sufficit intelligere: huic Deo creatori soli (saluare enim solus potest) huic tanto & tali *sit honor & gloria.* Honor dicitur vt de virtutibus: humilitate, prudentia, & huiusmodi quæ homo potest habere. Gloria dicitur de his quæ Dei solùm sunt & non hominis: vt resurgere tertia die: & huiusmodi. Honor, inquam, illi sit & gloria *in sæcula* præsentium *seculorum* cōsecutiua: & hoc quod precor *amen* .i. certè ita erit. Quādoquidem ex Christo Iesu omnis saluatio: & ex lege nulla: ideò *ó Timothee fili commendo tibi hoc præceptum,* vt in omnibus palam sit, te nulli posse parcere vel tolerare in hac re. Hoc enim pręceptum est, quod transgredi non licet: summaque tibi obedientia commendatum: *vt milites* excludēdo ab Ecclesia pseudo-doctores: milites etiam disponendo alium ecclesiasticum ordinem: milites vtique *bonam militiam.* Si semel vel in vno militaret, implesset quod dixerat, milites: sed vt semper & in omnibus se velle eum militare ostenderet: addidit

Paulum considerans nemo desperet.

Honor.

Gloria.

A addidit militiam bonam .i. vtilem. Vtile enim erit ſic te militare. Commendo, inquam, vt milites in illis prophetijs.i.in omni viſione & intellectu quem habes de Deo. Prophetia enim viſio: propheta videns dicitur. Milites moneo *ſecundum prophetias præcedentes in te* .i. ſecundum quod tempore præcedenti edoctus es in ſacris ſcripturis. Timotheus enim patre gentilis: matre verò Chriſtiana editus: ab ipſa pueritia traditus eſt ſacris literis imbuendus. Vnde ait ſecundum prophetias in te præcedentes. Vel aliter. Commēdo tibi vt militares ſecūdum prophetias præcedentes in te.i.de te Spiritu enim prophetiæ edoctus, aſſumpſi te in opus Euangelij. Vide autem ne degenerando à fide mendacem facias ſpiritum: qui vt te eligerem, docuit me Militare debes, tum quia bonum & vtile eſt: tum quia benè potes, *habens fidem* per quam plenè iuſtificatus es, habens *etiam conſcientiam bonam*: non enim tibi prædicanti obijci poteſt, quod benè doceas & malè viuas. Modo paulisper reuertitur ad pſeudo doctores dicens, *quam* bonam conſcientia:*m quidam repulerunt à ſe*: qui enim peruersè agit & docet, non habet vnde ſibi benè cōſcius ſit, & quia repulerunt hanc: ideò *naufragauerunt circa fidem* .i. fregerunt nauem ſuam, circumeuntes fidem, & non ingredientes ad eam. *Ex quibus* pſeudo doctoribus naufragantibus *eſt Himeneus & Alexander* principes eorum qui circuncisionem reducere volebant: *quos ego tradidi Satanæ* .i ſeparaui excommunicatos ab Eccleſia. Nec ideò vt in æternum pereant ſed *vt* ſic *diſcant non blaſphemare* .i. vt hoc modo correcti & pœnitentes, quieſcant à peruerſitate ſua: & iam non blaſphemantes auferantur ite rum Satanæ: recepti in ſinum Eccleſiæ. ¶ Nota quod excommunicare eſt tradere Satanæ: quia cùm excommunicatur quis, Satanæ traditur, cuius erat prius quam per baptiſmum iuſtificaretur.

Propheti a viſio, propheta videns dicitur.

Actor. 16.

1.Cor.5.5.

Excommunicare quid.

CAP. II.

OBSECRO *igitur primum omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus, & pro omnibus qui in ſublimitate ſunt conſtituti: vt quietam & trāquillam vitam agamus, in omni pietate & caſtitate. Hoc enim bonum eſt & acceptum coram ſaluatore noſtro Deo: qui omnes homines vult ſal*B*uos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus, qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus. Cuius teſtimonium tēporibus ſuis confirmatum eſt, in quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus. Veritatem dico, non mentior: doctor gentium in fide & veritate. Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione. Similiter & * mulieres in habitu ornato cum verecundia & ſobrietate ornantes ſe: non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veſte* C *precioſa: ſed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. Mulier in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, ſed eſſe in ſilentio. Adam enim primus formatus eſt, deinde Eua: & Adam non eſt ſeductus, mulier autem ſeducta in præuaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem ſi permanſerit * in fide, & dilectione, & ſanctificatione cum ſobrietate.*

24.q.3.corripiantur infra s.

.o.diſt quoniam.

90 diſt cū ad verum.

De po. di. 1. multiplex.

2.Tim.1.11.

1.Pet.3.3.

* habet artem.

1.Co.14.34.

Gen.2.27.

* permanſerint.

D POſtquam Paulus admonuit Timotheū vt militaret, conſequēter inſinuat in quib⁹ eū militare præcipiat dicens. Quandoquidem Chriſtus ſaluare peccatores venit in hunc mundum, in cuius rei prædicandæ miniſterio me conſtituit, vt & per eum ſaluemini, & prædicatio mea in vobis fructificet. *Igitur* .i. propter hæc præmiſſa *obſecro* vt oretis. Niſi enim Deus per Spiritum ſanctum operetur in cordib⁹ veſtris, ſermo meus

inutilis

Missa sacrificium ex Paulo probatur.

inutilis erit. Obsecro igitur *primum omnium* .i. potissimum ante omnia *fieri obsecrationes*, & cętera. ¶ Quia vidit Apostolus in omni genere orationis prępualere celebrationem missæ, in qua memoria fit passiõis Christi: per quam omne hominum genus redẽptum est: Ideò cum & alijs modis orandum sit: hoc genus orationis quia præualere vidit, prępposuit dicẽs. Primum omnium .i. ante omnia obsecro fieri obsecrationes. *Orationes* illas quæ obsecrationes .i. iuxta & antequam corpus Dominicum sacretur, præcedunt (vt in principio missę) vocat obsecrationes, quasi iuxta sacrationem dictas.

Obsecrationes quæ dicuntur.

Orationes autẽ & *postulationes, & gratiarum actiones* fieri obsecro. Orationes vocat preces illas, in quibus cum dicuntur substantia illa panis & vini in altari apposita, transit in corpus & sanguinem Christi.

Orationes.

Postulationes vocat preces quæ fiunt post communionem vt illud. Perfice in nobis Domine quod tua sancta continent .i. postquam nos pauisti hoc corpore & sanguine tuo, restat hoc quasi ex debito: vt quod piè cœpisti perficias: pascens nos indeficienti cibo gloriæ tuæ in cœlis, quod hic in altari prælibamus. Postulatio enim dicitur, quasi oratio facta de re quę iam misericordia vel merito debetur.

Postulationes quæ dicuntur.

Gratiarum actiones vocat: vt illud quod in fine missæ dicitur. Benedicamus Domino. Deo gratias. Vt hoc dicentes innuamus totum referẽdum esse gratiæ Dei quod dedit. & quod in æternum daturus est.

Gratiarum actiones quæ dicuntur.

Hæc autem obsecro fieri *pro omnibus hominibus*: vt salui fiant ex voluntate Dei. Quod si quæritur, cur pro omnibus iubeat orare Apostolus: cum quidam à Deo reprobati sint: pro quibus qui orat, videtur offendere Deum, qui eos reprobat? Contra hæc dicitur, quod Deus quidem ex benignitate & clementia sua velit omnem hominem saluum fieri quia quantum in se est in Deo non remanet: sed benignitatem Dei iniustitia impiorum auertit. Vnde in Deo duplex voluntas consideratur.

Voluntas duplex in Deo consideratur.

A Altera benignitatis & clemẽtiæ: qua omnes vult saluos fieri. Altera est voluntas Iustitiæ Dei, qua malos reprobat, bonos eligit. Secundùm autem volũtatem benignitatis Dei pręcipit Apostolus orare pro omnibus: vt quod Deus piè vult, & nos sequendo pietatem eius velimus: vtque voluntas Dei fiat oremus, quod si non fieret, à clementia Dei dissentire videremur. Vel aliter præcedentia legamus: vt de missa mentio in his non sit. Obsecro fieri obsecrationes .i. adiurationes illas, vt in lætania: vbi adB iuratur per passionem, per resurrectionẽ & similiter: quasi si quis adiuraret pro Deũ cõuersione cuiuslibet sceleratissimi, quod vix à Deo impetrari posse videretur: impio autem illo per preces iusti conuerso faceret, iustus orationes pro eo, vt Deus cum fide daret illi virtutes quæ sequuntur: quibus acceptis iam restarent postulationes (sicut dictum est) pro cœlesti gloria quæ iam habenti virtutes debetur. Pro his autem omnibus .i. conuersione, possessione virtutum: concessione cœlestis gloriæ: seC quuntur gratiarum actiones: quod fecit Iustinus presbyter, qui suscepto spiritu Laurentij in cœlis, in actionem gratiarum sacrificium laudis Deo obtulit. Obsecro autem hoc fieri pro omnibus hominibus (sicut dictum est.) ¶ Quia fortassis putarent quidam non esse orandum pro principibus & tyrannis, qui premunt Ecclesiam Dei, adiungit. Sic dico orandum pro omnibus: vt nec etiam persecutores Ecclesiæ excludã: sed orate etiam *pro regibus: & pro omnibus qui in sublimitate* seculari *sunt*: seu ducibus, seu consulibus. Et pro eis vos oD rare non solùm proficiet illis: sed etiam vobis. Ad hæc *vt* illis à tyrannide sua cessantibus *agamus vitam quietam* à persecutione: nec in vna re: sed *etiam tranquillam* .i. in omni requietam. Tranquillitas Ecclesiæ plurimũ prodest quibusdam tenerioribus qui in pace Ecclesiæ iustificationem suã conseruant: quos si tormenta cõpræhenderent, fortassis à fide recederẽt.

Et ideo orandum esse dicit pro regibus & principibus. Agamus dico vitā tranquillam *in omni pietate*.i.religione: *&* in omni *castitate*.i.in integritate fidei: quæ si persecutio ingrueret, non sic in omnibus integra perduraret, ideò moneo orare pro omnibus. *Hoc enim* vt oretur pro omnibus *bonum* .i. vtile *est* ad profectum Ecclesiæ: *&* tale bonum quod sit *acceptum* & gratum Deo. Nec sic vt in tempore placeat, & in tempore displiceat: sed sic acceptum vt sit *coram Deo*.i. vt semper maneat in oculis beneplaciti eius. Deo dico saluatore nostro: *qui* quomodo nos saluauit, *vult omnes homines saluos fieri*, secundùm voluntatem benignitatis suę: sicut supra dictum est. *Et* vt salui fiant: vult omnes *venire ad agnitionem veritatis*.i. veræ fidei per quā iter est ad salutem. Probat quod dixit. Verè Deus vult omnes saluos fieri: quod patet ex eo: *quia vnus est Deus*, id est, creator omnium. Cumque Deus omnium creator sit: non est causa quare benignitatem suam neget vni, & det alteri creaturæ, quam impius vtiq; sibi negat: quia impie agit: salua & integra perdurāte ad omnes benignitate Dei. Inde etiā palā est quod Deus velit omnes saluos fieri: quia vnus est *mediator Dei & hominum*, & non plures mediatores. Vnde cōstat quia omnibus æque velit proficere, factus est omniū mediator. Christus mediator dicitur: qa duo extrema & à se prorsus diuisa: Deum, scilicet, in quo omnis iustitia & nihil iniustitiæ, & hominē, in quo omnis iniustitia & nihil iustitię, concordes fecit per assumptam sibi humanitatem iustificās hominem. Probat adhuc Deum velle omnes saluari dicens. Hic autem mediaror cum in Deitate gloriosus esset homo factus est: tam vilis res & tam c[illegible]meliosa: quod nūquam fieret nisi vellet saluare homines. Hic aurem mediator est Christus immolās sacrificium pro nobis semetipsum Deo: & rex dirigens nos ad saluationem. Hic autem est Iesus saluator quem hoc nomen designat saluatorem omnium:

Mediator omnium vnus est.

Christus mediator dicitur.

A *qui* Christus Iesus *dedit redemptionem*, nec aurum vel argentum sed *semetipsum* precium dedit *pro omnibus* redimendis. Sed licet nō omnibus precium illud profuerit, qui [iudicauerunt] in impietate perdurauerunt, Christus tamen precium dedit: quod sufficiens esset saluti omnium, si oēs boni esse vellent. Et quia pro omnibus redemptionē dedit: omnes æque saluare voluit: *huius* rei (scilicet, quod omnes vult saluos fieri) *testimonium cōfirmatum* est: quia quod prophetæ testati sunt ante B Christum de eo saluatore confirmauit Christus implēdo omnia quæ de se prophetæ prędixerant. Hæc aūt per impletionem cōfirmata sunt *temporibus suis*.i.cōgruis: vt natiuitas Christi quodam tempore in alio, passio: & cætera de Christo diuersis temporibus. Nisi enim [Christum] testimonia prophetarum præcessissent, parū vel nihil crederetur ei, quod idē innuit, quum duobus discipulis post resurrectionem apparēs ait. O stulti & tardi corde ad credendum in his quę lo- C cuti sunt prophetæ &c. Quod etiā ipse alibi in Euangel. ait. In hoc est verbum verum: quod alius est qui seminat, & alius qui metit. Prophetæ quidem seminauerunt, Christus autem cū Apostolis suis seminis fructus collegit. Ad idem probandū, quod Deus vult oēs saluos fieri, auctoritatē suā adducit, dicens. *In quo*.i. in qua re prędicāda, [fcilicet], quod Deus pro salute omnium preciū dederit semetipsum & cætera quæ præmissa sunt: ego *positus sum prædicator* à Deo: vt hoc prędi- D cē omnibus: & magnæ dignitatis prędicator, qa etiā *Apostolus* ad hoc prædicandū cōstitutus: & ego proculdubio *dico veritatē*: nec in qualibet vna parte: sed ita quòd *non* alicubi *mētior*: & ego iam constitutus sum *doctor gētium in fide & veritate*.i. iam multos discipulos docui, qui fideles sunt & veritatem prædicant. Quia si discipuli mei veri sunt, cōstat me doctorem eorum non esse mēdacem. Quia prędicatorē & Apostolum se nominat, non elationis verba sunt, sed vt per hanc auctoritatem dictorū suorum

Luc. 24.

Ioan. 4.

fidem

[ea]dem corroboret. Quoniam quidē A sufficienter probatū est orādum esse pro omnibus hominib⁹: *ergo volo oēs viros*, & mulieres *orare*: vt secundùm voluntatē Dei saluentur. Volo vtriq; viros orare non tantùm in Ecclesia, sed etiam *in omni loco, habentes puras manus*, &c. ¶ Hic docet quales se præparare debeant ad orandum. Puras manus vocat mundas affectiones: vt nihil velint dari sibi a Deo, quod Deum dare nefas sit: sed maxime omnium saluationem postulent. Puras dico leuantes per incrementa boni o- B peris & piæ orationis: & hoc *sine ira*, .i. sine odio proximi. Qui enim odit proximum, ab vnitate Ecclesiæ se discerpit: *& sine disceptatione* .i. sine diffidentia orate, facti tales quales timore peccati non oporteat disceptare: an Deus daturus sit vobis quod petitis, nec ne. Quasi diceret. Orate cū dilectione Dei & proximi. *Mulieres etiam* cum viris volo orare: similiter sine ira & disceptatione existentes *in habitu*: non qui ornet illas: sed *ornato* .i. qui ornetur ab illis. quòd tan- C ta sit reuerentia mulierum, vt etiam earum vestimenta videantur ornata: quia sanctæ mulieres illis vtantur. Manentes *cum verecundia*: vt pudibundè omnia faciant. *& cum sobrietate* cibi, potus, & verborū. Cum aliis virtutibus has duas maxime cōmendat mulieribus: quia vidit eas maxime laborare morbo impudicitiæ & intemperātiæ Mulieres dico *ornantes se non intortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste preciosa*, .i. nō studentes cultui corporum: sed per bona opera quæ foris operātur, *promit-* D *tentes pietatem*. i. in propatulo mittētes religionem mentis *per bonam operationem* exhibitām foris. In orando volo viros, & mulieres similes esse: sed in docendo, vel interrogando volo dissimiles esse. *Mulier enim discat*: audiat sermonem in Ecclesia: nō [inter]rogando, neque respondendo: [illegible] *in silētio*: & si in aliquo hæsitat: [illegible] venerit domum, virum inter[illegible]t. Discat autē in silentio *cum omni subiectione*, post viros stando capi-

[Pr]eparatio orandi.

A te velato, aspectu in terram fixo. Cū enim in ecclesia conuenimus, ibi iudici repræsentamur: quem per seductionem mulieris in iram prouocauimus: cui⁹ rei memor mulier, quòd totius perditionis auctor fuerit, in præsentia iudicis multum debet verecūdari. Vt discat, concedo mulieri. *Docere autem* virum doctrina spiritali illud *nullo modo permitto mulieri, neque dominari* aliquo spiritali dominio *in virum: sed* semper *esse* non solū *in silentio* interrogādi vel responden- B di: sed etiam in silentio confabulandi cum aliquo in Ecclesia. Ideò mulier non debet dominari in virum: *quia Adam primus formatus est, deinde Eua*. Ordo autem creationis eorum signat virū debere dominari in mulierem, non mulierem in virum. Cùm enim ante hominem, vel eodē momento cū homine, Deus si vellet creare posset mulierem: nō sine re tempore posteriorem viro fecit: ideo adhuc mulier non debet in virū dominari: etenim *Adam non est seductus* il- C lo modo quo mulier: vt crederet se gustu pomi fieri Deū: sed in hoc quidem seductus fuit: quia suadente sibi muliere quam Deus in adiutoriū sibi dederat, vtrunq; existimauit posse fieri, & vxori se morem gerere, & patrati sceleris acta pænitentia à Deo se posse veniam obtinere. Adam non est seductus: *mulier autē seducta fuit*, credens se fieri Deos vt serpēs suaserat, *in præuaricatione*. i. in actu peccati .s. in comestione pomi. Et propter tot causas mulier semper subiici debet viro: non præferri: spiritali prælatio- D ne dico: si .n. seruos habet, licet bene dominari in illis seculari dominio. Potest etiā mulier mulierib⁹ spiritali modo preesse, sed viro nunquam. Ne aūt alicui videretur mulierē nō posse saluari: quia causa fuerit toti⁹ perditionis: & quia idē Paulus adeo detestatus sit mulierē, subdit de salute eius dicēs. Licet mulier seducta sit nō seducto viro, *tamē* mulier *saluabitur*. Non solùm virgo vel continens: sed etiam vadens *per generationem filiorū*, .i. etiam nupta. Hac cōditione dico,

Mulier in virū dominari non debet.

Mulieres an possint aliquibus praeesse.

si permanserit in fide, quòd sanam fidē habeat: *&* in *dilectione* Dei & proximi: *&* in *sanctificatione* quā accepit in baptismo. Permanserit dico in his *cum sobrietate*: quam ideo repetit quòd in hac plurimum soleant peccare mulieres, ideo cōiugatas saluari posse dixit: quia si de virginibus vel viduis solum dixisset, putaretur intellexisse saluari non posse coniugatas, quæ cum saluandæ sint, cōstat per hoc de salute virginum & viduarū. Vel cōtinuemus aliter. Licet mulieri non permittam docere in Ecclesia, tamen saluabitur .i. poterit saluationem mereri per generationem filiorum .i. spiritualiter instruendo domi filios suos: saluabitur hac lege si (quātum in illa erit) filij eius permāserint in fide, & dilectione, & sanctificatione, cum sobrietate, sicut dictum est.

CAP. III.

FIdelis sermo. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet enim Episcopum irreprehēsibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, ornatum, prudētem, pudicum, hospitalem, Doctorem non vinolentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum: sed suæ domus bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Si quis autem domus suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? Non neophitum, ne in superbiam elatus, in iudicium incidat diaboli. Oportet autem & illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt: vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli. Diacones similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primum, & sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint vnius vxoris viri: qui filijs suis bene præsint, & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradum sibi bonum acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu. Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me venire ad te cito. Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamētum veritatis. Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, & iustificatum est in spiritu: apparuit angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

[Margin notes: 2. q. 7. c. sin. 36. di. denique 35. di. § 1. 47. dist. § 1. 82. dist. proposuisti. — 47. di. sicut hi § necesse. — 8. q. 1. licet. De pœn. di. 1. audeamus.]

POSTQVAM communitatem Ecclesiæ admonuit orare: & ex hoc publicum præceptum in omnibus dedit; subdit quædam diuisa præcepta, quæ non de omnibus agant, scilicet de sacerdotio & diaconatu: insinuans quales, & quomodo ad istos ordines sint promouendi. Quod præceptum quia vidit onerosum & difficile quibusdam, antequam proponat commendat, dicens. Hic *sermo* quem dicturus sum *fidelis* est i. credi debet: & nemini est onerosus. Hic vtique est sermo quem commendo: *oportet Episcopum esse irreprehensibilem*. Hic autem per Episcopum significat sacerdotem. Superfluè enim Timotheum, qui Ephesiorū Episcopus erat, de ordinando Episcopo Ephesiis instrueret: cum eo ibi episcopāte, alium ibidē episcopari absurdum esset, nec credendum est. Præterea si de diaconibus præceptum daret (prætermisso sacerdotali ordine qui præcedit) absonum videretur, & inordinabiliter factū. Nec mirū si per Episcopum signat presbyterum: cum in hac eadē Epistola, per presbyterū significet Episcopū. Et quia volentē episcopari irreprehensibilē esse necesse est: ideo *si quis desiderat episcopatū* .i. super sibi cōmissos intēdere, hic desiderat non aurum, non diuitias, non iucunditatem seculi: sed *opus* .i. laborem *bonum* .i. vtilem sibi & his supra quos intendit. Episcopus enim superintēdens dicitur: scopos enim intentio, epi super interpretatur. Et quoniam qui desiderat Episcopatum, operari

[Margin notes: De ordinãdis Ecclesiasticis. — Timotheum Ephesiorum fuit Episcopus. — Episcopus superintendens dicitur.]

bonum

bonum desiderat: ergo oportet Episcopum .i. necesse est volentem episcopari esse irreprehensibilem: quia si sit reprehensibilis quamdiu in eo est, bonū operari nequit. Irreprehensibilem vocat nullius criminalis reū, qui etiā licet crimen non habeat: custodit se sic quod nec in eo aliqua criminis occasio videatur vnde crimino sus suspicetur. Hunc aūt Episcopum, .i. volentē sacerdotio fungi: oportet fuisse *virū vnius vxoris*, quod vnam tantū vxorem (dū sibi vxorari licuit) habuerit. Nō quod in Episcopatu eā habeat, vel quod si nullam habuit, repudiari debeat, sed magis accipi. Ideo viro multarum vxorum negat sacerdotiū: quia illo soluto à priore vxore, cum secundas nuptias contraxit, indicauit se continere non posse, incontinentem autem Episcopari non licet. Et vt irreprehensibilis sit: *oportet episcopum esse sobrium* & verbo, & opere. *Prudentē* etiā qui sciat de thesauro pectoris sui nouam & veterem legem proferre. Oportet etiam eum esse *non vinolentū*, iugi potatione dissolutum. *Non* etiā *percussorem* corporali percussione. habet. n. spiritualia arma, quibus vti debet contra aduersarios: verbum .s. Dei, quare non oportet eum vti corporalibus armis. Non percussorem, *sed modestum* .i. totius moderationis custodem. Oportet eū esse *non litigiosum* .i. non conuicium pro conuicio reddentem, sed ad omnia patientē. *Non* etiam *cupidū*, ne cupiditas prohibeat eum bona Ecclesię erogare in pauperes, quorū patrimonia sunt non propria episcoporum. Oportet etiā eū fuisse *bene praepositum domui* suæ, ꝙ priuatā familiam suam bene coërcuerit à quibusq; vitiis: nec solum reliquam familiam, sed etiā *filios habentem subditos*. i. qui nec in filiis coercendis paterna affectione deceptus sit. Nec ita dico vt post patratum vitium correxerit eos: sed cum *omni castitate*. i. omni integritate seruata: quia adeo districtus fuit in custodia filiorū, quod ad actum sceleris eis peruenire nō licuit. Sic scientem præesse domui suæ, bonum est in sa-

Episcopus habeat spiritualia arma & non corporalia.

A cerdotium promoueri. Sed *si quis nescit praeesse* priuatæ *domui suæ*, in qua pauca disponenda sunt: *quomodo* hic *habebit diligentiam*, id est, diligentem custodiam *Ecclesiæ Dei*, in qua tot & tanta procuranda sunt? Præter prædicta oportet eum *non* esse *neophitum*, i. nouiter conuersum: *ne* si adhuc rudis in fide promoueatur in sacerdotiū, *elatus in superbiam* cogitando secum: si modo nō essem conuersus, nō esset præter me qui sciret præesse Ecclesię. Sic superbiendo *incidat in iudicium*, .i. damnationem diaboli, qui per su-

Neophit⁹ nō sit Episcop.

B perbiā damnatus fuit: vt & hic neophitus similiter per superbiā damnetur. Neq; hæc solū necessaria sunt illi: sed *etiam oportet* .i. necesse est *illum habere bonum testimonium*: non solum à fidelibus, sed *etiā ab his qui sunt foris* .i. extra fidem. s. ab infidelibus, *vt non incidat in opprobrium*: quia si modo infideles videant illū sacerdotem factum, prędicantē verbum Dei, conuicientur ei dicētes. Tu qui paulo ante furabaris, adulterabas, &c. iactas te modo magistrum nostrum: in

C cuius ore etiā bona contemptibilia sunt. Hic autem hoc audiens, accensus ira alterna reddat opprobria: & hoc modo incidat in laqueū diaboli: qui iis dolis laborat illaqueare eum, quare oportet eum qui promouetur in sacerdotium, etiam cum infidelis fuit, sine querela conuersatum fuisse inter suos. Quales presbyteros oportere esse diximus, oporter esse diaconos sobrios, & cætera quæ non reponit. Per hoc ꝙ ait similiter intelli-

D genda esse in ordinatione diaconorum: significauit qui ordo parum dignitate discrepat à sacerdotio. *Diaconos*, inquam, *oportet esse pudicos*, id est, custodes castitatis: & *non bilingues* .i. non inter fratres discordias seminantes: *non deditos multo vino*: quo quidem sobriè licet vti: *non sectantes turpe lucrum*, vt nec fœnerent, nec negocientur. *Habentes* etiā *mysteriū*. i. secretū *fidei*, vt cognoscant illa secreta fidei nostrę, quæ simplicitas vulgi capere nō sufficit. Diaconorū. n. officiū est euāgelizare verbum Dei populo:

Diaconi officium quale est.

in

in cuius rei signũ traditur eis Euãgelium ad legendum. Quare oportet eis nota esse arcana fidei qui de fide sunt docturi. *Et* licet hæc omnia habeant: tamen antequam ordinentur, *probentur primum* interrogationibus illis, quibus ante ordines solent interrogari, vt illud. Vis seruare castitatẽ & similia? Hi vtiq; probentur: & similiter sacerdotes de quibus hoc nõ præmiserat. *Et sic* demum ordinati *ministrent*, id est, res Ecclesiæ in necessarijs vsibus distribuant: vt in cibis pauperum & similibus. ¶Statutum enim fuit etiã in primitiua Ecclesia, vt illi septem diaconi res Ecclesiasticas & domesticas disponerẽt: pauperibus ministrarẽt &c. vt Apostoli huiusmodi curis soluti, liberius vacarẽt prædicationi. Vnde adhuc si iure fit, per manus diaconorũ ministeria distribuũtur Ecclesiarũ. Ministrẽt dico *non habentes vllũ crimen* actu: nec etiam suspicione. tanta enim vigilãtia debent se circumspicere, ꝙ occasionem non habeat hostis, vel suspicari criminale quid de illis. Non habẽtes crimen, idem est, quod supra ait irrepræhensibilẽ. Hic inserit præceptũ de mulieribus ante & post agens de diaconibus: quod insertũ nisi ad diaconos aliquomodo pertineat, incõueniens hic ordo videtur. Vt autem ꝙ ait de mulieribus cõuenienter insertũ iudicetur, sic exponimus. *Mulieres* quæ nuptæ fuerint his qui in diaconatũ promouentur, *similiter* oportet esse *pudicas*. i. necesse est profiteri castitatẽ, sicut viros earum. Melius. n. esset vt cum viris in castitate cõiugii manerent, quã separatę à viris, impudicè viuerẽt. Et ideo viri earũ non recipiantur in Ecclesia, nisi & mulieres eorũ profiteantur castitatẽ: quas non solũ pudicas esse oportet: sed etiã *non detrahẽtes*: quia si detractioni vacãt, melius fuisset esse cum viris, qui corrigerent eas. Oportet etiam eas esse *sobrias* in cibo, in potu, & in vestitu. Sint etiam *fideles in omnibus*. i. iustificationem à peccatis, quam per fidem acceperunt, saluã per omnia custodientes. Vel ita. Fideles sint in omnibus: ꝙ si quid de Ecclesiasticis cõmittitur illis (vt ministrare pauperibus) fideliter exequantur. *Diacones* etiam *sint*. i. fuerint *viri vnius vxoris: qui filijs suis bene præsunt, & suis domibus*: sicut de episcopo fuit expositũ. Vel si placet mulieres diaconissæ. s. moniales: similiter oportet esse pudicas &c. sicut dicta sunt. Ne autẽ cuilibet difficile esse videretur sic se præparare pro habẽdo diaconatu, ait. Nõ sit vobis onerosum tales & tales fieri vt hunc ordinem conscendatis: *quia qui bene* & religiosè *ministrauerint* in diaconatu, *acquirẽt per* hoc *sibi maiorem gradũ*: bonum. i. vtilẽ sibi, presbyteratũm. s. seu episcopatũ. Et si forte non accepto maiori gradu moriãtur: quia bene ministrauerũt in diaconatu: acquirent *multam*. i. multiplicis boni *fiduciã*. s. cælestis: *in fide*. i. iustificari per fidẽ *quæ est in Christo Iesu*. Vel ita, vt quandã priuatam fidẽ intelligamus. Sic acquirẽt fiduciã in fide, quæ est in Christo Iesu. i. in persona filii. Licet non in vna persona plena fides sit, sed in tribus. Fidẽ priuatã in Christo dicit, quod per redemptionẽ & cætera: quæ propria personæ filij sunt: confidit se saluari. *Hoc* de ordine sacerdotali & leuitico & cætera *scribo tibi fili Timothee: sperãs me* tamẽ (licet modo tibi scribã) *cito venire ad te*. Vbi ait se scribere cum cito sit venturus: multã necessitatem (vt obseruentur ea quæ scribẽs imperat) per hoc innuit. Cito quidẽ spero me venturũ ad te: *sed si* forte *tardauero*, scribo, *vt* ꝑ hoc *scias quomodo oporteat te conuersari in domo Dei*. i. quanta vigilantia custodire debeas fideles, in quibus Deus vt in domo habitat. Et quia domus de paucis dici possit, addit. *Quæ* domus *est Ecclesia*. i. in qua Deus multos ad fidẽ cõuocauit. Ecclesia dico *Dei viui*. i. qui vitã æternã quã habet dat suę Ecclesiæ Quæ Ecclesia est colũna secundũ quosdã firmos & directos in fide: *qui columna* dicuntur quãtũ ad se. *Firmamentũ* etiam *veritatis* dicũtur, quãtũ ad alios debiles in fide: qui nisi firmarentur exemplo & exhortatione istorũ, titubarent in fide, in qua Ecclesia est

Margin: Actor. 6. a. — Gradũ maiorẽ acquirent qui in ministeriis bene ministrant.

est sacramentum .i. Christus: *& hoc sacramentū pietatis*.i.totius religionis *magnum est*: quia magnitudinis eius non est finis. Est vtiq; hoc sacramentum in ea manifestum .i. apparēs per multa miracula quæ operatur Deus per membra Ecclesiæ. Christus ab ea similitudine sacramētū dicitur: sicuti sub veteri lege quædam sacramenta in templo recondebantur quæ nō licebat videre populo, sic in Christo licet multa videātur: tamen multa in eo abscon sa sunt quæ nulla creatura comprehendere sufficit. Sacramentū autem res mysterijs inuoluta dicitur. Quod sacramentum .i. Christus *manifestatum est in carne*: quia per verbum Dei incarnatum, deitas quodāmodo ꝑ carnē visibilis facta est: quæ, nisi in carne, penitus inuisibilis erat: Hoc ideo sacramentum .i. Christus *iustificatum est*: non quod peccatum habuerit: sed homo ille quem Deus assumpsit iustus factus est *in spiritu*.i. per spiritum .s. per deitatem counitā sibi: quia cū alij homines ex cōcupiscentia carnis cōcipiātur, Christus ex dilectione patris conceptus est. Hoc iterum sacramētum *apparuit angelis*, .i. fecit se Christus cognosci ab angelis, per hæc quæ homo factus opera tus est in terris. His enim visis, multū ꝑfecerunt angeli de cognitione Dei: non enim omnia mysteria reuelata fuerant illis. Hoc etiam sacramentum *prædicatū est gentibus* ab Apostolis: *creditum est* etiam *in mundo*: mundus enim iam credit in Christum. *Assumptum est* etiam *in gloria*: vbi sedet in dextera patris: occurrentibus illi angelis in die ascensionis suæ.

Sacramentum.

Visus fu... ...ab angelis cog... ...

CAP. IV.

Spiritus autem manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquētium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam: prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit, ad percipiendum cum gratiarū

2. Tim. 3. 2. Pet. 3. Iude 18.

... 4. di... ...

A actione fidelibus, & his qui cognouerunt veritatem. Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationē. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu: enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem & * aniles fabulas deuita. Exerce autem teipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: Pietas aūt ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ: quæ B nunc est, & futuræ. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in Deum viuum: qui est saluator omniū hominū, maximè fidelium. Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. Noli negligere gratiam, quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiā cum impositione manuum presbyteri. *Hæc meditare, C in his esto, vt profectus tuus manifestus sit omnibus. Attēde enim tibi & doctrinæ, insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

2. Tim. 2. * aniles .s. infructuosas.

* presbyterij.

NE modo Timotheus obijceret Paulo, quoniā tātum sacramētorum (vt ais) in Ecclesia est: non multū me vigilare oportet pro custodia eius: quia per hoc sacramentum sufficienter custodietur: cōntra hoc Paulus ait. Scias omni vigilantia conseruandam esse Ecclesiam Christi: quia *in nouissimis temporibus discedent qui-* D *dam à fide*. Hoc autem non leuiter à quolibet accepi: sed *Spiritus* sanctus *dixit mihi non* sub aliquibus figuris sed *manifestè*: quia in nouissimis temporibus discedent quidā hæretici à fide Christi: *attendentes spiritibus erroris*.i. dæmonibus loquentibus per ora seductorū: attēdētes nō tātū rationibus eorum: sed etiā *doctrinis*.i. assertionibus doctrinarū eorundē *dæmoniorū*: *loquentiū mendaciū in hypocrisi*, .i. in simulatione boni, cū verè mali sint: *& habentium suam conscientiam*.i.

men-

Cauteriare quid sit.

mentem ſuam totius mali conſciam *cauteriatā* .i. foris manifeſta aduſtione ſignatam. Cauteriare à caueo, caues, dicitur: cauterium enim aduſtio illa dicitur, quæ fit depræhenſis furibus: vt qui viderint illos, per hoc ſignū caueant ſibi ab illis, ſcientes quod fures ſunt. Ab ea ſimilitudine dicit habentium conſcientiam cauteriatam: quia doloſæ mētis ſuæ quædam ſigna foris emittūt, per hoc quia prohibent nubere. Hæc eſt enim coctura illa quæ nobis aperit malū conſcientiæ eorum, quod *prohibent nubere*.i. quod præcipiunt non nubere:& pręcipiētium adhuc B *abſtinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendum fidelibus*: & hoc *cum actione gratiarum:* quia de hoc agēdæ ſunt gratiæ creatori Deo: ne forte ſi ſine benedictione perciperemus (quod ſæpe auditum eſt) diabolus cum ijs ingrederetur. Creauit vtique ad percipiendum fidelibus: *& his* .i. etiam eiſdem talibus *qui cognouerunt veritatem:* hanc ſ. quia omnis creatura Dei in eo, quòd à Deo creata eſt bona & vtilis eſt omni hoc C credenti: ſi autem nociua eſt alicui vt coluber: propterea fit quia non credidit bonam eſſe ſibi hāc creaturam Dei: vt ſi modo crederet quis non eſſe bonum ſe comedere carnem etiā licitam:& tamen comederet, peccaret: quia vteretur eo quod bonum eſſe dubitaret. Cognouerunt etiam fideles nihil eſſe reijciendum. Determinat quod dicit non reijciendum. Illud ſ. quod percipitur.i. quod percipiēdum eſt D cum actione gratiarum: non enim omnis caro comedenda eſt. Percipere, inquam, & agere gratias bonum eſt: *quia* creatura illa quę in cibū ſumitur *ſanctificatur per verbū*.i. per filium Dei. Per filium enim & omnia creauit, & omnia creata ſanctificauit. Sanctificatur *etiam per orationē*.i. & per benedictionem quæ præcedit: *& per gratiarum actionem* quæ ſequitur. ¶Nota, cùm de tempore Antichriſti Timotheū Paulus inſtruat, innuit membra Antichriſti per longa tempora caput ſuum præcedere. Innuit etiā quod hæc inſtru-

Benedicēda ſunt cibi.

A ctio omni Eccleſię, & ſecundum omnia futura tempora facta ſit. *Hæc* quæ ſuperius dicta ſunt, nuptijs nō detrahere; cibos, quos Deus ad percipiendum fidelibus creauit non derogare: & cætera præmiſſa tu *proponens* .i. in propatulo ponens *fratribus*. licet ſic proponendo quibuſdam videaris nimis remiſſus & indulgens carnalitati, ſic tamen *eris miniſter Chriſti Ieſu bonus* .i. vtilior illis qui modum nimia diſtrictione excedentes prohibent nubere, & vti carnalibus. Sic debes proponere: tum quia ſic bonus.i. B vtilis eris: præterea quia potes: tu enim *enutritus* .i. extra rudimenta & nutrituram puerilem poſitus doctus es *verbis fidei*. Noſti enim in quem, & quomodo te oporteat credere. Enutritus etiam es verbis *bonæ doctrinæ* .i. vtilem morum inſtructionem didiciſti: *quam* doctrinam plenariè *aſſecutus es* per me: qui & te baptizaui, & quæ adhuc docenda erant ſufficienter docui. Hic enim Timotheus à matre fideli literis ſacris addiſcendis C puer traditus eſt: non tamen donec à Paulo baptizatus eſt: & ideo dicit eū enutritum eſſe in fide, ſciens quod in Chriſtum credere oporteat. Enutritum etiam bona doctrina .i. inſtructione morum. Talia propone fratribus: *ſed* fabulas ineptas quæ nullam veritatem habent, vt de prohibitione ciborum & nuptiarum: *fabulas ineptas etiam inanes*.i. inutiles: quæ licet veritatis ſimilitudinem teneant: vt reducere circunciſionē, ſine omni D vtilitate tamen ſunt: illas non ſolùm ſicut præmonui interdicas: ſed *deuita*, ſi quis inde tecum ſecreto velit diſcutere: nec etiam ſolus ſtudeas in illis, ſed potius *exerce* te, nec partim, ſed *teipſum* totum & corpore, & animo *ad pietatem*.i. ad doctrinam & cuſtodiam religionis. Vtque totus fortiter vacare poſſis pietati, ne ſupra modum carnem tuam affligere velis. Nam hæc *corporalis exercitatio* per ieiunia *vtilis* quidem: ſed reſpectu pietatis *ad modicum* valet. Quid enim prodeſt prælatum ſic ſe affligere, vt pręe debilitate carnis inſtructioni ſub-

ditorum

Afflictio corporis parum est vtilis.

diutius nequeat vacare: Afflictio A corporis parum est vtilis: *pietas aute*, id est, ex pietate miserationis intendere aliorum instructioni: hæc, in quam, pietas *vtilis est*; non ad quædam sed *ad omnia*. Ideò de afflictione corporis Timotheū quodā modo redarguit: quia nouerat eum adeo ieiunare, & à potu vini se cohibere, quod stomachus eius ideo debilitaretur: quare præcipit illi in sequentibus vti vino. Quæ pietas est *habens promissionem vitæ quæ nunc est*, id est, vitationem mali & augmentum iustitiæ: quæ in hac vita licet habere. Habet *etiam* promissionem *futuræ* & perpetuæ vitæ. Hic autem *sermo* quem dixi intendere pietati: nec ita corpus affligere, vt impediatur pietas; *fidelis* est: *&* est *dignus omni acceptione*: quia cōfortato corpore fouetur pietas vtilis ad omnia. Quodq; acceptum esse debeat exercere ad pietatem, apparet inde: *quia in hoc* .i. in pietate *laboramus* nos: cibos de labore manuū quęrentes. *Maledicimur* etiā ab infidelibus: ideo *quia speramus* intendētes *in Deum viuū*: qui vitam æternā quam habet dabit sperantibus in se. In eo merito sperandum est *qui est saluator omnium hominum*, bonorum & malorum saluatione temporali: quia solem suum facit oriri super iustos

Matt. 5. 45. & iniustos. Cumq; sit omnium saluator, *maxime tamen* & præcipuè *fidelium est*: quibus vitam ęternam dabit, quam negabit impijs: quos tamen in hoc mundo saluat in temporalibus bonis. Quoniam quidem exercere te ad pietatem bonum est, & nos in eo dem laboramus: quos tamen in hoc mundo imitari debes. Tu igitur vacando pietati *precipe* his qui sciunt, sed pigri sunt ad operandum: *hæc* scilicet præcepta quæ præmissa sunt. Si qui etiam sunt nescientes: *doce* eos & hoc vtrunq; cum tanta seueritate & munditia: vt *nemo contemnat tuam adolescentiam*: vt honestas vitæ & habitus ætatem tuam annis iuuenilē, moribus faciant maturā. Nemo, inquā, te contēnat: sed *esto exemplū* quorūq; *fidelium in verbo*: in humilitate allo-quendo omnes: *in conuersatione*, omnibus omnia factus *in charitate* .i. in dilectione proximi *in fide*.i. in iustificatione permanens. Et *in castitate*: quæ virtus gemma virtutum est in iuuene. Ideo de castitate iuuenē instruit, adolescentia enim ætas est magis lasciuire appetens quam alia. Et vt sis exemplum fidelium *attende lectioni*, .i. assiduè reuolue sacram paginam, *dum*.i. donec ego *venio*. Postquam.n. ad te venero sufficienter monebo te: viua enim vox magis animat quemcunque, quam lectio: sed tamē multi satis sciunt, qui, nisi lectione incitarentur, torperent dum monitor [illegible] abesset: & ideo ait. Attende [illegible]ni & attende *exhortationi*, id est exhortare eos qui docti sunt, & tamen ad operandum pigri. Attende etiam *doctrinæ*.i. doce eos qui nesciunt: & vt in his attētior sis: *noli negligere gratiam* Spiritus sancti, *quæ est in te data*. Gratiam dico pontificalem, *quæ data est tibi per prophetiā*, id est, per præuisionem; spiritu enim prophetiæ prædoctus, vidi te idoneū C pontificali gratiæ: & *hæc data est tibi cum impositione manuum presbytery*, id est, Episcopi: qui consecrando te Episcopum, manus tibi imposuit. Vel presbyterij, id est, presbyteratus; quia licet vnus specialiter manus imponat & consecret, tamē cæteri Episcopi qui astant eundem cum illo cōsecrant. ¶ Nota quod per impositionem manus Spiritus sanct. datur, nō ideo fit, quin sine hoc posset dari; sed ideo manus imponitur, vt plenam D subiectionē per hoc discat exhibere Deo & cōsecratori suo ille qui sacratur. Vnde sacrator ille hanc prelationem habet super eum quē consecrat, quod nunquam ab eo vitra iudicabitur. Prophetia etiam illa quā dixit, quia non ita modo potest fieri, non enim sic modo spiritales sunt Episcopi, fit tamen secundū quod potest fieri: vbi qui consecraudus est præsentatur cōsecratori: & requiritur de fide & cæteris vt habet ordo. Et (vt conserues gratiam quæ in te est) *meditare hæc* quæ moneo: *& esto in his* per ope-

Castitas gemma virtutum est in iuuene.

Vox viua magis animat, quam lectio.

Spiritus S. datur per impositionem manus.

rationem *vt* sic meditando & operando *profectus tuus manifestus sit omnibus*: & exemplo tuo proficiant. Vtque sic proficere possis: attende tibi subtiliter: corrige vitam tuam: & te vndique circumspecto *attēde doctrinæ* .i. doce alios. Vita enim tua si sit laudabilis prædicationem tuam cōmendabit: & ideo *insta in illis* i. in directione vitæ & doctrina subditorū. *Hoc enim faciens* .i. instando in illis *teipsum saluum facies.* Attendendo tibi: *eos etiam* saluos facies per doctrinam *qui te audiunt.*

CAP. V.

SEniorem ne increpaueris: sed obsecra vt patrem. Iuuenes vt fratres. Anus vt matres. Iuuenculas vt sorores in omni castitate. Viduas honora,

1.q.2. viduas honora.

quæ verè viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet: discat primum domum suam piè regere: & mutuam vicem reddere parentibus. Hoc enim

Sap. 2.

acceptum est coram Deo. Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deum: & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die. Nam quæ in delicijs est viuens: mortua est. Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint.

47.dist. sicut. §. necesse.

Si quis autem suorum (& maximè domesticorum) curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum: quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habens: si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est. Adolescentiores autem viduas deuita. Cùm enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere volunt: habentes damnationē, quia primam fidem irritam fecerunt. Simul autem & ociosæ discunt circuire domos: nō solùm ociosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ nō oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam conuersæ sunt retro post Satanam.

31.q.1. quomodo ra di. c.1. ante fin.

27.q.1. nuptiarum post trinc.

16.q.1 episcopo.

A *Si quis fidelis habet viduas, subministret illis vt non grauetur ecclesia: vt his quæ verè viduæ sunt, sufficiat. Qui benè præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina. Dicit enim scriptura: Non alligabis * os boui trituranti. Et dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. Peccantes coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant. Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis angelis eius, vt hæc custodias sine* B *præiudicio: nihil faciens in alteram partem declinando. Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed vino modico vtere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium; quorundam autem & subsequuntur. Similiter autē & facta bona manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*

* in frano. Deut. 25. 4. 1. Cor. 9. 9.

Deut. 19 45. ut sed il. lud. 2. q. 1. si peccauerit 24 §. 78 ... quod e... elec... tibus. De consecr. dis. 5. sunt tibi. De consecran. & se Christus.

C

ET ne Timotheus (quē sic admonuit, præcipe, doce, & cæt.) indiscrete doceret: non attendens diuersitates ætatum & sexuum: subiungit Paulus, quomodo singula ætas docenda sit, dicens: Licet dicam præcipe, doce: vide tamen *ne* cum austeritate *increpaueris seniorem* ætate: *sed obsecra* cum tanta diligentia *vt patrem. Iuuenes* autem obsecra, *vt fratres. Anus* vero *vt matres. Iuuenculas vt* D *sorores.* Et quia Timotheus iuuenis erat: ideo cum de iuuenculis diceret: *in omni castitate* apposuit: rectissime enim in alloquio iuuencularum iuuenis de omni castitate admonetur: ne saltem minima carnis titillatione circa eas moueatur. Timotheo instructo, qua discretione docere deberet, subdit præceptum de viduis: determinans quæ de bonis ecclesię debeant sustentari, & quę non, dicens: Iuuenculas sic obsecra: *Viduas* vero confugientes ad Ecclesias *honora* eo modo quo honorandæ

ſunt : d[illegible] o[illegible] licet victum & veſtimentum illis ſolùm *quæ ſunt vere viduæ* : nolentes vlterius reuerti ad ea quæ mundi ſunt, vt ampliùs nubere velint: illis etiam quæ ſunt deſolatæ, quod ſubdit inferius. Deſolatas vocat quæ filios vel parentes non habent qui eas ſuſtentare queant : Vel cum quibus ipſę rebus ſuis ſi quas habent, poſſint vti & inſtruere eos. Honora, inquam eas quæ vere ſunt viduæ: ſed *ſi qua vidua habet filios aut nepotes*: hæc vtiq; quia deſolata non eſt, *diſcat* (primum quã ſumptus Eccleſiæ accipiat) ſpecialiter *regere domum ſuam*.i.filios ac nepotes: & ſi parentes adhuc habet : diſcat *reddere mutuam vicem parentibus*, qui eam aluerunt cum infans eſſet. Benefaciat, inquam, parentibus *quia hoc* .i. & ſuos ſpecialiter regere, *acceptum eſt coram Deo* magis, quam ſi parentes in calamitate deſereret. Vidua quæ filios habet non tranſeat ad Eccleſiam : *ſed illa quæ verè vidua eſt* nolens amplius reuerti ad coniugium. *Et* quæ eſt *deſolata* non habens filios aut nepotes: illa *ſperet in Deum*, id eſt, ſuſtentetur bonis Eccleſiæ : *& ibi inſtet obſecrationibus & orationibus nocte & die.*

Viduæ veræ quæ ſunt.

Vel aliter vt in hoc verſu determinetur quæ ſit verè vidua. Dico alendas ab eccleſia vere viduas: ne autem decipiaris in illis: ſcito quòd illa vere vidua eſt & deſolata, quæ ſperat in Deum. & non in filios aut nepotes, & quæ inſtat obſecrationibus & orationibus nocte & die. Quæ verè vidua eſt hæc ſolum ſperat in Deũ, vel ſperet. Nam illa *vidua quæ eſt in delicijs* carnis *viuens* mundo : *mortua eſt* Deo: & talis nõ debet recipi in Eccleſiam. *Hoc* etiã *præcipe* de viduis quod cum ſint verè viduæ & deſolatæ, *ſint & irrepræhenſibiles* .i. nec crimen habentes : nec occaſionem criminandi ſe in aliquo tribuẽtes. Vidua quæ habet filios aut nepotes regat eos: *quia ſi qua* vidua *non habet curam ſuorũ* quos regere debet: & *maxime* præ cæteris curam *domeſticorum* .i. filiorum aut nepotum: hæc talis *negauit fidem*, quã promiſit Deo. Planũ eſt enim, quod

A curam proximi non habens, proximum non dilexerit, & ſic nec Deum diligit. Qui enim non diligit fratrem quem videt: Deum quem non videt, quomodo poteſt diligere ? Quia ſi nec Deum diligit, fidem plane negauit. *Eſt etiam deterior infideli*, qui nunquam fidem habuit: quia reus eſt pacti quod Deo pepigit, & ſic irritum fecit. Vel ita. Vidua regat filios & nepotes : ſi quis autem eorum expellat matrem viduam volentem ſuſtentari ab illis, quod æquipollenter ait : Si quis non habet curã ſuorum, fidem

1. Ioa. 4. 20.

B negauit, & eſt infideli deterior. Hæc autem vidua eſt, ſi quæ præmiſſa ſunt habet. *Non* tamen *eligatur* ad recipiendum in eccleſia *minus ſexaginta annorum : quæ* etiam *fuerit vxor vnius viri* : ne ducendo ſecundum, rea incontinentiæ viſa ſit : quæ etiam vixerit ſtudioſa *in operibus bonis*. *Habent* etiam *bonum teſtimonium* ab eccleſia *ſi filios educauit* ſpiritualibus documentis. *Si pauperes hoſpitio recepit. Si lauit pedes ſanctorum*, id eſt, ſi

Vidua bona indicia.

C omne pietatis opus prædicatoribus exhibuit. Non formidans minas perſecutorum qui damnabant quoſcũque miniſtrantes ſanctis. *Si etiam ſubminiſtrauit patientibus tribulationẽ*, id eſt, ſanctis incarceratis. Vt omnia compræhendam : *ſi ſubſecuta eſt omne bonum opus*, eligatur. Viduæ 60. annorum eligantur : *adoleſcentiores autem viduas* quæ non ſunt tot annorum, illas volo nubere: & ideo *deuita*, non accipias eas in miniſterium

D Eccleſiæ. Deuita ideo, *quia ſi* ſuſcipias, *cũ* .i. poſtquam *fuerint luxuriatæ*, .i. præ nimia abundantia laſciuientes, *volunt nubere*. Et hoc *in Chriſto*, id eſt, legaliter non meretricari : tales illæ *habentes damnationem : quia* ſic frangendo vota, *fecerunt irritam* etiam *primam fidem*, quam in baptiſmo pollicitæ fuerant : vbi à diabolo ſe abrenunciare dixerant : cui frangendo votum continentię quam vouerant, ſe iterum mãcipauerunt, patenter innuentes, quia egentes confugerunt ad ſubſidia Eccleſiæ, non amore continentiæ. Quę non ſolùm

nubere volunt: sed etiam *simul* congregatæ *discunt circuire domos*. Et hoc ideo quia *ociosæ* sunt: & *non solum ociosæ, sed etiam verbosæ*, inquirentes rumores vrbis. *Loquentes* etiam curiosè: & cum multo studio ea *quæ non oportet*: scilicet quælibet impudica. Et quia propter ocium in tantam perniciē delabuntur, ergo propter hoc *volo iuniores viduas* quæ præfixos annos non habent, volo, inquā, eas *nubere, filios procreare, matresfamilias esse*, vt habeant quibus intendant, & non solito modo ocientur. Et sic volo eas *non dare vllam occasionem aduersario*, id est, infideli *gratia maledicti*, id est, cui valde gratum est, habere occasionem maledicendi de fidelibus. Propterea malo eas nubere quam recipi in ecclesia: *iam enim quædam* vouentes continentiam *conuersæ sunt* ab eo quod vouerunt, euntes *retro post satanam*. Quod si hæ viduę non inueniunt cui possint nubere: volo quod si qua, vel *si quis fidelis habet* has *viduas*, vel matrem, vel sorores, vel filias, *subministret illis, & non grauetur ecclesia* in sustentatione illarum, vt possit sufficere his quæ sunt verè viduæ & desolatæ.

Dato præcepto de viduis, insinuat quibus modis presbyteri sint honorandi à populo, dicens: Sic præcipe de viduis. Præcipe etiam vt *presbyteri* habeantur *digni duplici honore*: & spiritali, vt inclinetur eis: & obediatur eorum præceptis, & corporali vt temporalia ministrentur eis sufficienter à subditis. Hi vtique presbyteri *qui præsunt bene*, idest, quorum prælatio vtilis est subditis: quia vel vacant instructioni eorum, vel orant pro eis. Cumque hic duplex honor omni presbytero debeatur: his tamen *maximè* impendatur *qui laborant in verbo* fidei: docentes quid credere oporteat: *& in doctrina*, id est, in instructione morum. Duplicem honorem dixit exhibēdum esse presbyteris: quorum alterum, id est, spiritalem: quia vidit nulla ratione posse negari, ad eum probandum nihil subdidit. Sed alterum scilicet de rebus populi sustentare sacerdotem: quia vidit quosdam auaros hoc negaturos: probat hoc auctoritate veteris & noui testamenti, dicens: Sicut præcipio digni habendi sunt presbyteri quia dicit scriptura. *Non alligabis os boui trituranti*. Mos fuit veteribus (& adhuc est in aliquibus partibus) vt segetes in area positas contererent boues, & cætera docta ad hoc opus animalia. sed tamen proprium boum hoc erat, vt hoc modo contrita messe, grana seligerentur à paleis. De quibus præcepit Moyses ne boui conterenti in area alligaretur os: sed de eo in quo laborabat licenter comederet: hoc præcipiendo intendens aliud scilicet, vt prædicator triturans in area Domini de labore suo sufficientia sibi susciperet ab illis, pro quorum instructione laboraret. Dicit etiam Dominus in Euangelio. *Dignus est operarius mercede sua*, id est, prædicator ab his in quibus instruendis operatur, quæ necessaria sibi sint accipiat. Quia iterum vidit Apostolus quod presbytero repræhendente vitia subditorum: quidam malè mouerentur, volentes deprauare vitam presbyteri, ne hoc temere crederetur, ait: Presbyter sic honoretur à subditis: *aduersus* quem *presbyterum noli recipere accusationem* factam de crimine, *nisi sub duobus vel tribus testibus*. Quod si de debito, vel de qualibet re seculari conuenitur, respondeat singulis. Nūc vtique, quia magis ac magis in deterius lapsi sunt homines, nec multo pluribus testibus, conceditur hodie, vt respondeat presbyter, nisi interpelletur de hæresi. Sub duobus vel tribus testibus respondeant presbyteri. Si autem *peccantes* sint .i. si presbyteri in eo quo arguuntur, peccasse conuincantur: *Argue* eos *coram omnibus*, vt sicut crimen eorum, sic pænitentia criminis omnibus palam fit: ne forte si priuatim pœniteant, non pœnitere putentur qui ab omnibus peccasse depræhensi sūnt. Ideo coram omnibus argue: *vt hoc viso timorem habeāt* peccandi *cæteri* sacerdotes:

Presbyteri bonis duplici honore digni.

Deut. 25. 4. 1. Cor 9 9

Luc 10. 7. Prædicator viuat de bonis illorū quibus prædicat.

dotes: scientes simili pœna se plectendos, si peccauerint. Vel cæteri, id est, subditi, qui viso quanta districtione coerceantur prælati, magis timeant sibi qui sunt subditi. Ne autem aliquos presbyteros contingat sic de peccato conuinci (non enim paruum malum est eos in scelere deprehendi, qui forma boni esse debent alijs.) Ne hoc vtique contingat, præcipio ne quem consecres sacerdotem, sine præcedenti examinatione.

Sacerdos nō consecretur sine examinatione.

Vt autem hoc mandatum nulla causa prætereas: *Obtestor te coram Deo* patre vt Deus hoc non à me, sed de manu tua requirat, si tamen feceris. Testor etiam *coram Christo Iesu* qui futurus est iudex omnium: vt in iudicio, non me, sed te inde arguat. Testor etiam *coram electis angelis*: ministerio quorum in die iudicij boni separabuntur ab impiis, vt in die illo rei huius mihi testes sint: nec me ideo repellant à parte piorum. Testor te, inquam, *vt hæc quæ* dicturus sum *custodias*, scilicet *nihil facias*, id est, neminem ad sacerdotium promoueas *sine præiudicio* i. sine præcedenti examinatione. Præiudiciū accipitur hic, quasi præcedens iudicium: sed in canonibus præiudiciū præcipitata sententia dicitur.

Præiudicium dupliciter accipitur.

Cumq; præmisso iudicio quemlibet examinaueris, si eum indignum sacerdotio per examinationem inueneris: *nihil facias* declinādo *in partem aliam* ab eo quod docuit examinatio: vt quem malum examinando inuenisti, postea seductus aliquo modo consecres in sacerdotem. Si vero probatus inuentus sit dignus secundum quod modo visum est: tamen *nemini* eorum *citò manus imposueris*. i. non statim consecres: sed differas adhuc per cōgruum tempus, vt si forte quid latet in eo, quod examinatio facta non inuenerit, per dilationem temporis inueniatur.

Cōsecratio nemini citò est imponenda.

Et nihil faciendo sine præiudicio, nec præceps in consecratione alicuius *non cōmunicaueris alienis peccatis*. Si enim non examinares: vel nimis cito consecrares: particeps esses omnium criminum quæ iniustè cōsecratus com- A mitteret in sacerdotio: Vtque alios subtiliter examines, dignè consecres: *custodi te ipsum castum*. i. in omni virtute integrum. Quia autē de castitate eum admonuit, ob cuius custodiam vino non vtebatur: quare & stomachus eius debilitabatur, ne penitus à vino abstinendum sibi esse crederet. Ait Paulus. *Noli bibere aquam adhuc*. Per hoc quod dixit adhuc, designauit eum prius vti aqua. Noli bibere aquam, sed vtere non semel, sed in vsu habe. *Vtere*, inquam, *vino*: sed *modico*. i. custodiendo modum, scilicet B non propter ebrietatem, sed *propter stomachum tuum*, id est. propter morbum crebro stomacho insidentem: & *propter frequentes tuas infirmitates*, id est, propter multiplices accessus & æstuationes eiusdem morbi: vt quilibet febricitans morbum quidem semper in se habet: licet modo acrius, modo remissius patiatur: sed accedentes æstus febris vicissim patitur, & non semper. Sic iste Timotheus naturam quidem morbi in stomacho iugiter habebat: sed accessus C morbi vicissim difficillimè patiebatur.

Vino vti stomachō proficit.

Ideò necessaria est examinatio priusquam presbyter consecretur: quia *peccata* quædam *quorundam hominum manifesta sunt præcedentia ad iudicium*: quia priusquam veniatur ad iudicium vel ad discussionē: præcesserūt discussionem illam quędam peccata illorum qui probandi fuērit satis cognita per solam famam. De his autem quę palam sunt non oportet discutere. *Quosdam autem subsequuntur* D peccata discussione facta: quia priusquam de his discussio fieret, occulta erant crimina quæ per discussionem aperta sunt, & propter hæc occulta crimina necessaria fuit discussio. *Similiter* vt de malis *quædam bona facta* eorum qui probandi sunt *manifesta sunt*, & examinatione non egent, *&* è conuerso bona eorundem *quæ habent se aliter*. i. quæ nō sunt manifesta *abscondi non possunt* in discussione: ad quæ bona inuenienda opportunum fuit discutere. Et quia sic in quibusdā peccata: in alijs

bona facta occulta sunt: ideo necesse A est eos qui consecrandi sunt examinare: vt qui mali inuenti fuerint, reprobentur: qui vero boni, promoueantur. Hæc sententia beati Augustini est. Ambrosius autem sic ad proximum verba iungit. Moneo te vti vino: in quo te obedientem esse bonum est: quia licet non omnibus appareat hoc te bene agere, ne ideo reformides: quia verum quidem est quod quædam bona facta manifesta sunt: & quædam facta quæ aliter se habent, id est, quæ manifesta non sunt: non possunt abscondi in die iu- B dicii: ita si modo non videris bene agere vtendo vino, quia prius nouerunt te omnes abstinere ab hoc, ob custodiam sobrietatis, ne cures: quia licet non modo, tamen in die iudicii manifestum erit te bene egisse, dum mihi obediendo, vsus es vino. Quod quædam bona manifesta sint, quædam vero non, apparet per contraria, quia peccata quorundã hominum manifesta sunt præcedentia ad iudicium: quorundam autem & sub- C sequuntur, sicut expositum est. Similiter in ordine literæ legitur.

CAP. VI.

QVICVNQVE *sunt sub iugo serui Dominos suos omni honore dignos arbitrẽtur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent Dominos non contemnant: quia fratres sunt: sed* D *magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti: quia beneficij participes sunt. Hoc doce, & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones et pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes hominum mente corruptorum: & qui à veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli: & desideria multa & inutilia & nociua: quæ mergunt homines in interitum & perditiouem. Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Tu autem ô homo Dei hæc fuge. Sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei: appræhende vitam æternam: in qua vocatus es & confessus bonam confessionem * coram multis testibus. Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, vt serues mandatum sine macula irrepræhensibile vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi: quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens rex regum & Dominus dominantium. Qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem: quem nullus hominum vidit: sed nec videre potest: cui honor & imperium sempiternum, Amen. Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo, qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum: bene agere: diuites fieri in bonis operibus: facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt appræhendat veram vitam. O Timothee, depositum custodi: deuitans profanas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ: quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.*

QVIA iterum vidit Paulus quosdam seruos ad fidem conuersos indignari, nec velle seruire Dominis suis infidelibus, putantes absurdum esse, vt si qs fidelis esset seruiret infideli: nec etiam fidelibus Dominis, dicentes, cùm oẽs fideles in Christo

fratres

Marginal notes: Eccl.5.14. Iob.1.21. 10. q.2. episcop. 13 q.1. eccl. — Ecclesi.10. 18. di.c.1. ver.impetiginem. 47.di.bonorum. De pœn. di. 2.quia radix. 2.Tim.2. — * fidem — Apoc.19.16. — Ioan.1. 1.Ioan.4. — .dist. de d.in fin. .dist generalis. e baptis. aiores fin.

fratres sint, debere fieri omnes eiusdem conditionis. Vt malũ huius opinionis refelleret, ait: Sicut prædixi de consecrãdis presbyteris obserua: Præcipe etiam hoc, vt *quicunq́ serui sunt sub iugo infidelium dominorum, arbitrentur dominos* suos *dignos omni honore*: fide tamen in omnibus custodita. Ideò per iugum infideles signauit, qui difficilius premebant seruos, quã fideles domini. Ideò sic dominis subijciantur: *ne* si aliter fieret, *blasphemetur nomen Domini*: dicentes Deum iniustum, qui conditiones mutauerit: & seruos qui pro peccatis suis seu parentum serui facti sunt: vt Cham filius Noë, cũ generatione sua, quia pudenda patris detexit, liberos non fecerit: ideò etiam seruiant dominis, ne *doctrina* .i. prædicatio sanctorum blasphemetur & contemptibilis fiat: dum quæ sua sunt, dominis auferat. Illi autem serui *qui habent fideles dominos, non contemnant* eos, *quia fratres sunt* in Christo: *sed magis*, non quod plura debita soluant: sed maiori dilectione *seruiant* eis: ideò *quia fideles sunt, & dilecti* à Deo: & *quia participes sunt beneficij* Dei, id est, iustitiarum quæ habentur in præsenti, & futuræ beatitudinis. *Hos*, scilicet, seruos subiectos esse dominis *doce* eos, qui nesciunt: *& exhortare* superbos, qui sciunt & seruire dedignantur. *Si quis verò* pseudo *aliter docet*, seruos, scilicet, non debere seruire dominis, & à te prohibitus ne hoc doceat: *non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi*: *&* non acquiescit *ei doctrinæ quæ est secundum pietatem*. Doctrina enim Dei pia est, non mutans conditiones, nulli tollens quod suum est. Etiam ideò pia: quia per hoc dominos multum inuitat ad fidem & allicit: quam vtique doctrinam si seruos eis auferret, intolerabilem iudicarẽt, & abijcerent. Seruis etiam per hæc pia est: quia cũ pro peccatis suis, seu parentum serui facti sunt, si pœnam hanc peccati patienter sustinent, merentur iustificari per humilitatem: si verò renuunt, damnantur per superbiam. Si quis,

Gen. 9. 2.

Doctrina Dei pia est

A inquam, aliter docet, nec prohibitus destitit: hic abijciatur vt *superbus & nihil sciens*, cum se putet aliquid scire: & omnes homines vnius conditionis esse asserat. Nihil, inquam, sciens, *sed languens* .i. dissolutus & languidus *circa quæstiones* quas obijcit, & absoluere nescit: *& circa pugnas verborum*, id est, circa pugnantia verba: vt illud: Si vos filius liberauerit, verè liberi eritis: & illud. Reddite Cæsari quæ sunt Cæsaris, quæ tamen sibi contraria non sunt. *Ex quibus* pugnis, verborum *oriuntur inuidiæ*:
B quod domini inuident superbientibus seruis. Oriuntur etiam *contentiones*: quia domini contendunt cum seruis verbis. Oriuntur etiam *blasphemia*: quia (sicut dictum est) blasphematur inde Deus, & doctrina eius. Oriuntur etiam *malæ suspiciones*: quia putant domini quod prædicatores accipiant munera à seruis. Oriuntur etiam *conflictationes hominum* prædicantium hoc: quia etiam pugnant cum his qui hoc prædicant. Hominum dico, id est, perditorum *mente corruptorum* .i. qui corruptum habent
C intellectum: *qui etiã priuati sunt* omni *veritate* verborum. Hominum dico adhuc *existimantium pietatem* .i. Christianam doctrinam *esse quæstum* .i. qui ex doctrina sua putant licere sibi per hoc congregare diuitias: sed falsò putant: quia *pietas* non est quæstus temporalium: sed *est quæstus magnus*, id est, magnæ & incomparabilis rei pietas *cum sufficientia*, id est, cum victu & vestitu, quod cuique sufficere debet. Ideò quia nos nudi nati *nihil intulimus in hunc mundum*: *& haud dubium est quin* exeuntes de mundo *non possumus auferre quid in-*
D *de*. Ne autem, quia se nudos dixerat intrare mundum, nudosq́ue reuerti, putaret in nuditate conuersandum esse in mundo. Contra hoc ait. Licet nihil intulerimus in mundum: tamen dum in eo manemus simus *habentes alimenta & indumenta quibus tegamur*: nõ in quibus luxuriemus: & *his* alimentis & tegumentis *simus contenti*: ideò quia videmus

Ioan 8. 36.

Luc. 20. 25.

Pietas non est quæstus temporaliũ

eos *qui volunt diuites fieri* quod *incidunt in tentationem* animi: *&* per hãc *in laqueum diaboli*.i. in opus tentationis. Postquam etiã diuites facti sunt, incidunt *in multa desideria:* cupiunt enim domos & prædia. Desideria dico *inutilia:* nec solum sine vtilitate, sed etiam *nociua: quia mergunt homines* desiderantes *in interitum, &* post mortem in ęternam *perditionem*. Verè hæc desideria sic mergunt homines. *Nam cupiditas est radix omnium malorum:* non quòd singula mala fiãt per cupiditatem pecuniæ, sed nullum genus est mali, in quo genere non sit factum aliquod malum per cupiditatem diuitiarum. *Quam cupiditatem quidam appetentes, errauerunt à fide:* negantes Deum desiderio diuitiarum: quas vt cupidè augerent, *inseruerunt se multis doloribus:* vexantes corpora sua & animas, per mare, per terras. Qui cupiditati vacant, errant. Sed *tu ò homo Dei* Timothee *fuge hæc* desideria, hæc fuge, *sectare verò iustitiam*, erogando tua indigentibus proximis, quod cupiditas nunquam facit. Sectare etiam *pietatem*. Quia si tam rara habes, vt non inde possis dare proximo sine tua indigentia: quod vt faceres iustitia non te cogeret: impertire tamen ei ex pietate. Sectare etiam *fidem*, quam quidam negauerunt propter cupiditatem. Sectare etiam *charitatem*.i. dilectionem Dei & proximi. Sectare etiam *patientiam*, id est, patienter sustine si quis tua rapuerit. Sectare etiam *mansuetudinem*, id est, noli litigare sicut cupiditas facit. Sectare hæc & *certa certamen:* frequentiam notat. Certamen dico *fidei:* quod *bonum* & vtile est pro fide Christi, certare: *& appræhende vitam æternam: in quam* habendam *vocatus es* de infidelitate per gratiam. *Confessus es* etiam (dum in Episcopum consecrareris) *coram multis testibus*, qui te mecum consecrabant *confessionem*, à qua recedere non debes: quia *bona*, id est, vtilis est tibi & subditis: si in ea perseuerau eris. Monui superius, vt cupiditatem fugeres, & contraria cupiditati se-

Cupiditas radix est omnium malorum.

Cupiditati vacantes errant.

A ctareris, quod vt facias non solùm moneo: sed & *præcipio tibi*, faciens cum admonitione mandatum: vt si hoc transgrediaris, reus inobedientiæ conuincaris. Præcipio, inquam, tibi hæc *coram Deo* patre, vt nihil Deus amplius requirat de manu mea: *qui* Deus *viuificat omnia*. Vide ergo vt (implendo quæ præcipio) viuas in eo per quem viuunt omnia. Præcipio etiam tibi hoc coram *Christo Iesu:* qui iudex omnium nihil horum à me requirat in die iudicij: *qui* Iesus *reddidit testimonium sub Pontio Pilato*. Cùm enim interrogaretur à

B Pilato: Filius Dei es tu? respondit: Tu dixisti: quia reuera filius Dei ego sum: sic & tu Timothee confitere Christum, etiam si tormenta vel mors immineat. Reddidit, inquam, testimonium, scilicet, *confessionem bonam*, id est, vtilem. quid enim tam vtile ad redemptionem quam & quod fuit, & confessus est se esse filium Dei? Profectò si negasset, non crucifigeretur, nec genus humanum redimeret: & ideò vtile fuit confiteri, quod esset filius Dei. Pilatus à Pon-

C to insula Pontius vocabatur. Quia nec hæretici inuertere possent dictum esse de alio Iesu, vel alio Pilato: multi enim tunc Iesus dici poterant: ideò Paulus addidit Pontio. Præcipio, inquam, *vt serues* hoc *mandatum* quod amplius sine culpa præterire nequis. Mandatum dico *sine macula:* quia in nulla parte doctrinæ meæ maculatio aliqua potest inueniri: sed in doctrina hæreticorum licet aliquod bonum præmittatur, vt sic melius fallant, macula tamen cito inuenitur inserta. Mandatum

D dico non solùm sine macula: sed etiam *irrepræhensibile:* quia nec occasio repræhendendi inde potest concipi, si quis sanè attendat. Serues dico *vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi*, id est, vsque in diem mortis tuæ: quando enim moritur quis fidelis eo die dicitur Deus ad eũ venire: quia tunc recipit eum Deus in gloria, quẽ quasi alienũ à se in miserijs mundi dum viueret dereliquerat: quãdiu enim

Mat.27.n.

Pilatus vnde nomen sumpsit.

Deus venit ad fidelem quando moritur.

enim iustus detinetur in mundo, videtur Deus non venire ad eum: quia ibi permittit eum affligi: sed cum iustus carne soluitur, venire Deus ad eum dicitur, cuius animam suscipit in requie. Diceret fortassis Timotheus. Sustinerem Deum, si non tardaret eius aduentus. Contra hoc ait Paulus. Bene vit sustine: quia quem aduentum ostendet Deus suis, id est, congruis temporibus: quando enim tempus idoneum viderit, adueniet tibi. Causa ponit, quare sustinere debeat dicens: Seruare debes hoc, donec Deus adueniat, quia ille *beatus* beatitudinem dabit tibi si sustineas: & ille *solus potens* potentem te faciet super omnes persecutores. *Rex* etiam *regum* regem te faciet. quia nec persecutorem, nec tẽtationem cum eo positus timebis. qui etiam *Dominus* est *dominantium*: & faciet te dominari inimicorum tuorum. ¶ Nota quòd quidam potentes sunt, nec tamen dominantur aliorum. *Qui* Deus *solus habet immortalitatem*, id est, immutabilitatem: quia semper in eodem statu permanet: *qui* etiam *habitat lucem*. Loquitur de Deo à similitudine illins, qui habitaret in splendida regione. Habitat, inquam, lucem: quia omnis vera lux habitat in eo. Lucem dico *inaccessibilem*, id est, ad quam lucem intelligendam nullus accedere potest: quod ipse determinat: dicens inaccessibilem ideo: quia quam lucem in Deo, vel *quem* Deum in luce: *nullus hominum* secundùm hominem *vidit*, *sed nec* de futuro secundum quod homo est *videre potest*: *cui* Deo est gloria secundum Deitatem: *honor*, secundum hominẽ: *imperium*, secnndum iudicium quo iudicat, & iudicaturus est omnes. Imperium dico duraturum in *sempiternum*: & quod opto vt fit ei gloria & honor, *Amen*.i. certè ita erit & deesse nequit. Nota quod dicit nullus hominum Deum vidit: in eo quod homo est accipi debet: quia & Paulus raptus est ad tertium cœlum, vbi audiuit quæ nõ licebat audire homini: cum tamẽ Paulus & antequam rape-

Lucem inaccessibilem habitat Deus.

Deũ nemo vidit an sit vera propositio.

A retur & post homo fuerit. Et cum de Ioanne Euangelista idem factum sit: ideò homo secundũ qnod est homo, lucẽ Deitatis videre non sufficit: quia anima hominis incarcerata deprimitur in carne, adeò ꝙ nec aliqd videre potest, vel cogitare, nisi excitata aliquo corporeo sensu, visu, vel auditu, vel huiusmodi. Quia si quãdiu anima in carcere carnis clauditur, nequit facere quicquã: si non excitetur per corporeos sensus: de quibus planum est, quod vix parum de Deo

B intelligunt: credendũ est quòd nec anima hominis, quãdiu in homine est: in cognitione Dei corporeos sensus excedit. Si aũt anima Pauli seu Ioãnis de Deo vidit ꝙ videre homini nõ licuit: credi oportet, ꝙ vel anima eius penitus illa hora corpus deseruit, vel si in corpore mãsit, oẽs sensus corporis excessit: & secũdum hæc extra hominem fuit: quia tũc temporis quasi mortui fuêre corporei sensus. Vnde visiones magis dormientibus ostenduntur quã vigilãtibus. Dũ.n. homo

C dormit, corporei sens⁹ nihil tũc sentiunt: aĩa verò tũc sola vigilat. ¶ Quia superius dixerat Paulus. Habeamus alimenta & indumenta quibus tegamur: ne ideò Timothe⁹ arbitraretur, pauperes tãtum recipiendos, diuites verò ab Ecclesia repellendos. Contra hoc ait. Licet alimentis & tegumẽtis cõtẽtos nos esse debere dixerim: ne tamen abijcias diuites: sed *diuitibus huius seculi præcipe non sapere sublime* .i. non propter diuitias superbire: *neque sperare in incerto diuitiarum*.i. in

D incertis diuitijs, quasi qui hodie habet, cras fortaßè non habiturus est: *sed* sperare *in Deo*: & causam subdit: quare: *qui* Deus *præstat nobis omnia abunde*: non solùm ad vtendum, sed etiam *ad fruendum*.i. vt cum iucunditate vtamur illis. Frui dicimus de re quæ suauis est & vtilis. Vti verò de re, quæ licet vtilis sit, amarum tamen vsum habet: vt plures potationes quæ amarum gustum habent, & vtiles sunt. Præcipe etiam diuitibus *benè agere*: eosque *fieri diuites in bonis operibus*: quæ auro & argento potiora sunt.

Visiones quare magis dormientibus ostenduntur quã vigilantibus.

Frui & vti differunt.

Diuitum instructio.

iunt. Præcipe etiam *facile tribuere* sua pauperibus: nec hoc solum, sed etiam in bonis suis *communicare* pauperibus vt diuitias non magis faciãt proprias sibi, quam egenis: & sic distribuendo sua, præcipe illos *thesaurizare sibi fundamentum*.i. virtutes in quibus firmiter fundati sint. Qui enim hodie castus est, cras incestus: hic quasi in lubrico & non in fundamento eam habuit. Fundamentum dico *bonũ*.i. vtile *in futurum*: ad hoc *vt per* illud *apprehendant vitam æternã*, qui hic in virtutibus fundati sunt. Vt autem de diuitibus & de omnibus quæ præcepi sanam obseruantiam facias: ideò *ó Timothee custodi depositum*.i. commissum & creditum tibi donũ Spiritus sancti. Vtq; benè custodias, esto *deuitãs nouitates*.i. alternas æquipollentias vocum fidei nostræ: quia profanæ sunt. Hæretici enim voces quibus fidem Dei confitemur, mutant, ponendo æquipollentes: donec sensim per has æquipollentias in cautum fidelem deceperint: quare præcipit nouitates vocum deuitare. Deuita etiam *oppositiones*.i. disputationes sophistarum. Oppositiones dico *scientiæ* quæ est *falsi nominis*. Falso enim vocatur scientia, quia vero nomine vocaretur insipientia. *Quam* falsam scientiam *quidam promittentes*.i. iactantes se habere: *exciderunt circa fidem*.i. perierunt: qui noluerunt ingredi ad fidem. Et vt hoc depositũ custodias *gratia Dei* sit *tecum*, *Amen* i. ita certè erit: vide tamen vt perseueres.

Hæreticorũ nequitia & impostura.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM SECVNDAM AD TIMOTHEVM.

ITEM *Timotheo scribit de exhortatione martyrij, & omnis regulæ veritatis: & quid futurum sit temporibus nouissimis: & de sua passione, scribens ei ab vrbe Roma.*

A

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

PRAEMISSA epistola à Roma missa dicitur esse Timotheo à Paulo. Quia si primam cõstat: quia & à Roma hanc secũdam misit. Postquam enim Paulus Romam venit, inde non discessit donec pro Christo martyrium sustinuit. Hanc iterum Paulus cùm esset Romæ in vinculis Timotheo rescripsit.

B

Audierat quidem de eo multa bona, sed tamen áliquãtulum remissum: & timore passionum & mortis, non (sicut deberet) prædicationi instantem: quare in hac epistola agit ad eum de passionibus & morte: prętendens passiones suas illi cum passionibus Christi & morte: ostendens quãtus fructus de passionibus his proueniat: easque multis modis commendat ei: eo fine vt sic exhortatus, paratus sit pati & mori pro Christo & quasi morti vltro se ingerens, omni instantia prædicet verbum Dei.

C

EPISTOLÆ II. AD TIMOTHEVM.

CAP. I.

PAVLVS *Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu: Timotheo charissimo filio gratia & misericordia & pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.*

D

*Gratias ago Deo meo cui seruio à progenitoribus meis in conscientia * pura, quod sinè intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te videre: memor lacrymarum tuarum vt gaudio implear. Recordationẽ accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua * Eutice; certus sum autem quod*

* bona

* al. Eunice.

& in

& in te. Propter quam causam admoneo te, vt resuscites gratiam Dei quae est in te, per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius, sed collabora Euangelio secundum virtutem Dei: qui nos liberauit & vocauit vocatione sua sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam, quae data est nobis in Christo Iesu ante tēpora secularia. Manifestata est autem nunc per illuminationē Saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitā & incorruptionē per Euangeliū: in quo positus sum ego praedicator, & Apostolus, & magister gentiū. Ob quā causam etiam haec patior, sed non cōfundor. Scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem. Formam habe sanorum verborum quae à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. Bonum depositum custodi, per Spiritum S. qui habitat in nobis. Scis enim hoc, quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phigelus & Hermogenes. Det misericordiam Dominus Onesifori domui: quia saepe me refrigerauit: & catenam meam non erubuit: sed cum Romam venisset, sollicitè me quaesiuit, & inuenit. Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die: & quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.*

* habens.

PAVLVS &c. *Paulus Apostolus Christi Iesu per volūtatem Dei* sicut in praecedent. expositum est. Apostolus dico *secundum promissionem vitae.* Promissa est vtique vita legitimè certantibus: quam promissionem bene[illegible]or legitimè certans. Tu verò animatus sequere mecum promissionem vitae: non praesentis, sed eius *vitae quae est in Christo Iesu*, i. aeternae. Si enim legitimè certamus, vitam aeternam vtique habebimus. Paulus scribit haec. *Timotheo charissimo filio:* sint tibi *gratia, misericordia & pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro*, sicut supra exposuimus. Hic in pri-

A mis blanditur ei Paulus, vt sic melius inducat eum in id, quod suadere nititur, dicens. *Gratias ago Deo cui ego seruio* edoctus *à progenitoribus meis*, id est, ab Abraham, Isaac & Iacob. Hic enim Paulus de tribu Beniamin. Seruio dico *in pura conscientia:* in nullo enim conscientia mea carpit me; sic & tu puram habe conscientiam; & sic seruare poteris commissam tibi gratiam. De hoc vtique gratias ago quòd *habeam memoriam tui sine intermissione in orationibus meis*, id est, quia Deus te talem fecit, cuius me

B velit & dignum sit semper esse memorem: ita quod nec semel orare possum sine tui memoria *nocte & die* .i. continuè *desiderans videre te.* Si enim te viderem, non vtique me praesente formidares mortem. Ego dico *memor tuarum lachrymarum*, quas effudisti: quia in pace te dimitterem Ephesi: volens mecum transire & sustinere vincula & mortes. Vide vt sicut me praesente, sic modo visa epistola mea, vltro te ingeras passionibus & morti. Ideò vtique te videre desidero, *vt implear gaudio.* Si enim prae-

C sens essem, mortem vtique non formidares: de quo plurimum gauderem. *Accipiens* etiam *[illegible]dationem eius fidei quae est in te non ficta* .i. non inuētitia, vel non fragilis: *quae* fides *habitauit etiā primū in auia tua Loide: & in matre tua Eunice.* Quia si in progenitricibus tuis & in muliebri sexu exemplum habes fidei, quasi iam naturalis sit tibi: debes vtique per hoc plurimum feruere in fide. In matre & in auia tua fides fuit. *Certus autem sum quòd etiam in te* habitat fides: sed vtinam ferueret. *Propter quam cau-*

D *sam:* quia & fidem & exemplum fidei, quasi naturale in te video: *admoneo te, vt gratiam Dei quae est in te per impositionem manuum mearum.* (Cum enim te consecrarem Episcopum, per impositionem manuum mearum, gratiam Spiritus sancti accepisti.) Volo vtique vt illam gratiam aliquantulum in te sopitam *resuscitas*, id est, euigiles: & aestuante illa gratia in te gaudeas pati & mori pro

nomine

A nomine Christi. Memor illius: quia *Deus dedit nobis* Spiritum sanctum: *nō spiritum timoris sed virtutis*.i. constātiæ: vt virtuosè toleremus omnia, & spiritum *dilectionis* Dei. Dedit etiam spiritum *sobrietatis* .i. temperantiæ Temperantia enim nutrit dilectionem: dilectio virtutem: vbi enim dilectio: ibi pro[illegible]ò nō est timor. Perfecta enim char[illegible]as foras mittit timorem. Vide ergo vt sicut socius mihi fuisti suscipi[illegible]ratiam Spiritus sancti; sic imi[illegible]s passionū mearum. Et quādoq[illegible]em spiritum virtutis & dilectionis mecum accepisti:

Temperantia nutrit dilectionē. 1. Ioa. 4. 18

B Itaque *noli erubescere testimonium Domini nostri Iesu Christi*. Quia si improperatur tibi quod crucifixū adores, confitere planè quia sic adoras. *Neque* etiam erubescas *me vinctum eius*. Quia si quis iterum improperat: ecce magister tuus in vinculis damnatus est: ne ideò verecūderis: *sed collabora Euangelio* & prædica mecum *secundum virtutem* Dei .i. sequendo constantiam quam dilectio Dei nutrit: *qui* Deus *liberauit nos* à iugo diaboli: *& vocauit* nos *vocatione sua sancta*

C .i. ad hoc vt essemus sancti. Et ad hanc sanctitatem non vocauit nos merito operum nostrorum: sed *secūdum propositum suum*.i. secūdum prouisionem suam qua nos misericorditer præuidit idoneos sibi futuros: & sicut vocatio, sic nec prouisio fuit ex aliquo merito: sed secundum *gratiam quæ data est* .i. quæ præordinata *est nobis* dari *in Christo Iesu ante tempora secularia* .i. ab æterno ante hæc tempora nostra, quæ voluuntur per secula. Olim promissa fuit hęc gratia dari nobis. *Nunc* autem in tempore

D Christi *manifestata* .i. impleta est, sicut promissa fuerat *per illuminationē saluatoris nostri Iesu Christi* .i. p̄ Christum in lumine cognitionis nostræ positum per assumptam sibi humanitatem. Ad quod fortè diceret Timotheus. Nolo mori, sed manere in hac illuminatione. Contra hoc Paulus. Ne timeas mori: quia Christus moriēdo qui[illegible] *destruxit mortem*, & etiam dest[illegible]cta morte *illuminauit* .i. reuelauit & cognitam fecit *vitam* non transitoriam: sed *incorruptionem* .i. vitam incorruptibilem qua impassibiles & immortales erimus. Illuminauit dico *per Euāgelium* suum: *in quo* Euangelio prædicando *ego positus* à Deo *prædicator & Apostolus, & magister Gentium*: quem pro tot auctoritatibus iustum est, vt non erubescas imitari. *Ob quam causam* .i. quia hoc Euangelium docui gentes: passus sum multa. *Hæc* etiam vincula nunc *patior*. *sed* tamen *non confundor* .i. non erubesco: sed gaudeo pati pro Christo, sic & tu ne erubescas. Ideò patiens non cōfundor: quia scio cui credidi .i. in quo fidem habui: scilicet, in Deo. Vel ita. *Scio cui credidi* .i. cui commisi passiones meas & opera: *& certus sum* de mercede horum: *quia* ille cui commisi *potens est depositum* .i. commissum *meum seruare* vsque *in illum diem* remunerationis omnium

Mors timēda non est.

Et quia vides quod Deus custodit quod penes eum deponitur: tu igitur exemplo illius custodi depositum .i. episcopalem gratiā tibi commissam. Hoc enim depositum bonum [illegible] vtile est, si custodiatur. Neque h[illegible]bus tuis custodire te posse opi[illegible]ed per coadiuuātem Spiritum [illegible] qui habitat in nob[illegible], Vtq; depositum benè custodias: *esto habens formam sanorum verborum, quæ à me audisti* .i. adeò expressè conformate mihi, vt videaris esse Paulus. Formam meam vtique habe *in fide* conseruanda *& in dilectione* habenda: quæ fides & dilectio sunt *in Christo Iesu*. Plurimum autem necesse est vt tu *depositum custodias: eo* quod *auersi sunt à me omnes* discipuli *qui*, me relicto, *sunt in Asia*: & hoc idem tu benè *scis: ex quibus est Figelus & Hermogenes*. Hos i[illegible]terminat sibi ex nomine, n[illegible]nirent ad eum, putans adhuc eos fideles facilius possent suadere ipsi, & quasi ex parte Pauli fallere. Ephesus enim in Asia erat. Hi auersi sunt à me, sed Onesiphorus permansit: ideò *det Dominus* non soli: sed etiam *domui Onesiphori misericordiam* .i. retributionem misericordiæ quā mihi fecit:

fecit: *quia sæpe refrigerauit me:* & in fide consolando: & necessaria ministrando: *& nō erubuit catenam meam.* Vide ne & tu erubescas: sed amplectaris. Non vtique erubuit: *sed cùm venisset Romam sollicitè quæsiuit me, &* quæsitum *inuenit.* Et quia me inuenit *det illi Dominus* pater *inuenire misericordiam* .i. fructum huius misericordiæ *à Deo* .i. à Christo iudice *in illa die* iudicij. Romæ in vinculis sic ministrauit. *Quanta* etiam *Ephesi ministrauit, tu nosti melius,* quam hæc quamodo ministrauit. Vel melius quam alij discipuli.

CAP. II.

TV ergo fili mi, confortare in gratia, quæ est in Christo Iesu: & quæ audisti à me per multos testes, hæc commēda fidelibus hominibus: qui idonei erunt & alios docere. Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans Deo implicat se negocijs secularibus, vt ei placeat cui probauit. Nam & qui certat in agone, nō coronabitur nisi qui legitimè certauerit. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. * Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid secūdum Euangelium meum, in quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatū. Ideò omnia sustineo propter electos: vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu cum gloria cœlesti. Fidelis sermo. Nam si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos: si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Hæc commone * testificans coram Deo. Noli contendere verbis, ad subuersionem audientium. Sollicitè autem cura teipsum probabilem exhibere Deo operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis. Prophana autem & vaniloquia deuita. Multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eo-

No cle. vel mo. ca. 1.

11. q. 1. §. his ita.

** percipere.*

De cons. di. 4. cum im.

** cōmoneo.*

A rum vt cancer serpit. Ex quibus est Hymeneus & Philetus: qui à veritate exciderunt: dicentes, resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc. Cognouit Dominus qui sunt eius, & discedit ab iniquitate omnis qui inuocat * nomē Domini. In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo emūdauerit se ab istis, erit vas in honorē sanctificatū, & vtile

B Domino ad omne opus bonum paratum. Iuuenilia autem desideria fuge: Sectare verò iustitiam, fidem, spem, charitatem, & pacem, cum his qui inuocant Dominum * de corde puro. Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quod generant lites. Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetū esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati: ne quando det illis Deus pœnitentiam, ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

De pæ. dist. 2. firmum.

** nominat. 23. q. 4. qui secundum carnem. 24. q. 1. quoniam.*

** nomē Domini. Titum 3. 2. q. 7. sicut sacerdotes.*

C

QVIA propter auersionem quorundam magis necessarius es: quia etiam exemplo perseuerātium de fortitudine admoneris: *ergo tu fili mi* Timothee *confortare*.i. fortis esto, non paueas. Confortare, inquam, *in gratia quæ est in Christo Iesu* .i. in pontificali doctrina, cuius gratiam contulit tibi Deus. Vel confortare in gratia.i. in remissione peccatorum, & vita æterna prædicanda. Hæc enim est gratia quæ est per Iesum Christum. Vtque confortatus magis proficias:

D *hæc* quæ tibi docenda commendo, *commenda* & tu *fidelibus* .i. constitue sub te prædicatores, qui tecum prædicent populo Dei: hi autem sint sanæ fidei: cumque sint fideles, oportet esse tales *qui erunt idonei* & scientia & gratia eloquentiæ *docere alios* sibi commissos. Talibus, inquam, commenda hæc *quæ* tu *audisti à me* .i. quæ ego docui te approbando ea *per multos testes*.i. per multa testimonia legis

Prædicatorum qualitates.

& prophetarum. Quod enim te de fide Christi docui: totũ in lege & prophetis præsignatum ostendi. Ne fortè Timotheus putaret se modo posse quiescere, constitutis sub se prædicatoribus. Contra hoc ait Paulus Licet quosdam vt doceant alios præfeceris, ne tamen ideò tu torpeas: sed *labora sicut miles Christi Iesu* .i. memor esto te militare in castris Christi. Labor autem congruit militanti, non ocium. Labora sicut miles *bonus*.i. vtilis. Quomodo bonus determinat in sequentibus dicens. Si miles bonus fueris, secularibus negocijs non implicabis te. *Nemo* enim *militans Deo, implicat se secularibus negocijs*.i. nō intēdit discussionibus sæcularium causarum, sed spiritualium. Habet enim mundus seculares iudices, qui iudicant de temporalibus. Episcopi autem vacare debēt doctrinis spiritualibus. Vel ita. Militans Deo nō se implicat negocijs secularibus, vt in prædicatione sua negocietur & vendar eam, requirens ideò precium ab auditoribus. Ideò militans Deo, se non implicat his *vt placeat ei*, scilicet, Deo cui benè viuendo bonam existimationem de se præbendo: per anteactā vitam probauit se placiturum. Probat ab eo quod minus est, militans Deo non implicat se mundanis, vt sic placeat *Deo. Nam etiam* (quod minus est) ille *qui certat in agone*, id est, in certamine aliquo, vt in palæstra vel in stadio: hic *nisi certauerit legitimè* .i. secundum legem eius certaminis: *non coronatur* .i. non accipit laudem vel brauium. ¶ Ne modo opinaretur Timotheus, quia interdixerat ei negocia secularia nihil in temporalibus accipiendum esse à subditis. Ait Paulus. Licet interdicam tibi secularia negocia: tamen volo te accipere de fructu prædicationis temporalia. Te enim *laborantem* in cultura Dominici agri: *oportet accipere de fructibus illius agri* .i. temporalia quæ ager .i. populus dare potest. Accipiat, inquam, primum de fructu quod sibi sufficiat: & si superabundat, secundario accipiant pauperes.

Labor non ocium congruit militanti.

Prædicatio non est vendenda.

A Vel primum, id est, multum inde accipiat: quia res quam ministrat, plurimum digna est. Accipere autem de prædicatione quod sufficiat, non est negocium seculare. Vel ita lungamus. Dico non implices te secularibus, nec necesse tibi est: quia de fructibus prædicationis in qua laboras, accipies quæ opportuna fuerint tibi. Quod æquipollenter ait, ne fortè Timotheus absurdum iudicaret viuere de prędicatione: quia Paulus non ita: sed de manuum labore viueret: Ait B Paulus. *Ea quæ dico*.i. te de fructu prædicationis opportuna accipere, *intellige* causam quare nō accipiam quod iubeam te accipere. Huius rei causam dicunt esse sancti, quod quia Timotheus infirmus erat: & si laboraret manibus, prędicationi non posset insistere: Paulus autem fortis & laboriosus, erat ad vtrumque sufficiens, ideò ipse nihil accipiebat, & ideò accipere Timotheum volebat. Poteris vtique causam hanc intelligere: *quia Dominus dabit tibi intellectum*, & in C hac re: & in omnibus. More boni militis labora sicut præmonui. Et vt ita labores: memor esto resurrectionis Christi: & te cum eo (si benè laboraueris) resurrecturum. Spem, inquam, habens resurgendi, *memor esto Christum Iesum resurrexisse à mortuis*. Solus Christus à mortuis resurrexit: quia postea nec actum mortalitatis habuit, nec mori potuit: sed Lazarus & quicunque resuscitari, mortem iterum passi sunt. ¶ Diceret fortassis Timotheus: quia Deus fuit & potuit D resurgere. Contra hoc Paulus. Resurrexisse dico Iesum *ex semine Dauid* .i. secundum quod homo fuit: quia secundum carnem solum filius Dauid fuit. Resurrexit vtique *secundum Euangelium meum* .i. secundùm quod ego prædico, cui credendũ est: quia Apostolus à Deo missus sum. Vel ita. Ex semine Dauid fuit Christus secundum Euangelium meum: *in quo* quia resurrexit, prædicando ego *laboro vsque ad vincula*. Propterea enim quia sic prædico: in vinculis positus constringor, *quasi male operans*,

Christus solus à mortuis resurrexit.

rans .i. quasi deprӕhensus in aliquo crimine. Quasi diceret, & pęnam patior: &(quod amplius grauat) opprobria. Si enim putarēt me pati pro iustitia, solatio mihi fieret. Et ego quidem in vinculis teneor: *sed verbum Dei non est alligatum*: quia etiam in vinculis prӕdico. Vide igitur, ne & in te timor alliget verbum Dei. Memor esse debes Christum surrexisse: quia *ideò* quòd memor sum, scilicet, resurrectionis illius: credo me resurrecturum: per eum, *sustineo omnia* vincula & opprobria. Diceret aliquis. Etiam si hӕc non sustineres, munditia vitӕ & fides sana sufficeret. Contra hoc ait. Sustineo vtique *propter electos* Dei saluandos: *vt & ipsi* prӕelecti à Deo *consequantur salutem* .i. iustificationem à peccatis in prӕsenti. *quӕ* salus *est in Christo Iesu*. Consequantur, inquam, hanc salutem *cum cœlesti gloria*: quia per remissionem peccatorum quӕ hic fit, peruenitur ad ӕternam gloriam. Hic autem *sermo* quem dixi: laborandum, scilicet, esse spe resurrectionis: *fidelis* est & benè credibilis. Fidele est vtiq; & benè credibile: quod si legitimè laboras, resurges quemadmodum Christus. *Nam si sumus commortui*, derelinquentes actus veteris hominis Adӕ: *conuiuemus* etiam *cum ipso*, facti impassibiles & immortales vt ille. Christus vtique quàmdiu in mundo conuersatus est: actus omnes veteris hominis (prӕter peccatum) habuit. Esuriuit enim, sitiuit, fatigatus est, vt patet in Euangel. Ioannis, ad puteum cum Chananӕa loquens: vt qui verè mortalis & passibilis erat. Sed postquam mortem pro omnibus pertulit, neque manum, neque pedem, ad actus veteris hominis extēdit: factus impassibilis & immortalis. Si verò nos commorimur ei in baptismate, quod in cruce ad iustificationem hominum consecrauit, effundens aquā de latere suo, vt iustificati per baptismum vlterius ad actus veteris hominis .i. ad miserias peccati sensus nostros non extenderimus: conuiuemus illi: facti cum eo impassibiles & immortales. Si verò huius mortis participes nō fuerimus, nec vitӕ eius participabimur. Si solūmodo commorimur ei: viuemus cum eo. *Si* verò (quod maius est) *sustinebimus*, vt martyres, quibus mori peccatis non satis fuit, sed pro iustitia voluerunt pati. Nos vtique quia sustinebimus, *cōregnabimus*.i. non solum viuemus, sed etiam palma & quidam triumphus fiet nobis pro dignitate martyrij. Licet omnibus esse cum Christo sufficiat; tamen in illa beatitudine discretiones sunt dignitatum. Verè si commorimur, conuiuemus: quia *si negauerimus* Deum, malè agendo: *ille etiam negabit nos* vitam ӕternam non tribuendo. Negare enim Dei est bona ӕterna non tribuere. ¶ Diceret fortassis Timotheus. Incredibile videtur, quod Deus propter peccatum abneget eum, qui fidem eis confessus sit. Contra hoc Paulus. Si non credimus quod negantem se sit negaturus Deus, *Ille* tamen *permanet fidelis*.i. verax & credibilis qui ait. Qui erubuerit me coram hominibus, ego erubescam eum coram patre meo. Sic autem permanet fidelis, quod impossibile est eum non veracem esse. *Non* enim *potest negare seipsum*, id est, se esse Deum: si enim mentiretur, vtique Deus non esset. *Hoc*, scilicet, vt commoriaris Christo, & sic doceas alios spe conuiuendi ipsi, *commoneo te: testificans* hoc tibi *coram Deo*: ne amplius requirat Deus sanguinem Timothei de manu Pauli. Et licet te tāta districtione commoneam: tamen *noli contendere verbis*, immoderatè docendo quod doceo. Vel ita. Hoc .i. commoriendum esse Christo spe cō uiuendi, commone alios, testificans hӕc eis coram Deo: ne sanguis eorū de manu tua requiratur. Et in commonendo noli contendere verbis, *ad nihil enim vtile est* litigare; *nisi ad subuersionem audientium*. Si enim insipiētes audiūt quoslibet litigare, eos qui magis clamosi sunt, putant iustiorem causam habere. Stultorum est enim stultis adhęrere. Si verò neuter litigantium clamore superauerit,

Margin notes: Ioan. 4. 6. — *Negare Dei quid est.* — Luc. 9. 26. — *Litigare ad quid vtile est.*

rit, dubitant simplices, vtri magis adhærendum sit. Noli contendere: sed *sollicitè cura exhibere teipsum* totum, & corpore & animo *probabilem*.i. laudabilem *Deo*. Vt autem sis probabilis: oportet te esse *operarium inconfusibilem*: quod non erubescas prædicare crucem Christi, & cætera. Et *rectè* .i. sine contentione cum omni modestia *tractantem verbum veritatis*. Vt autem rectè queas tractare verbum Dei, *deuita prophana*, id est, illa penitus abominanda. Deuita etiam *inaniloquia*, id est, quæ si non ita prophana sunt, inutilia tamen sunt. Deuita ideò, *quia* hæc inania verba *multum proficient ad impietatem* persuadendam: *& sermo eorum* inania loquentium, *serpit* paulatim *vt cancer*, qui morbus paululum carnis primũ occupat, sed paulatim magis ac magis augmentatur, donec occidat. Et sic hæretici prius callidè inducunt, quod nec prodesse nec nocere videatur: & dehinc alternando rationes, sensim in maximam hæresim excrescit doctrina eorum. *Ex quibus* vaniloquis *est Hymeneus, & Philetus, qui exciderunt à veritate* fidei. Determinat quæ sit hæresis eorum, vt si fortè venerint ad Timotheum, præcaueat sibi: *dicentes, resurrectionem iam esse factam*: vel in his qui cum Christo surrexerunt, vel in baptismo, in quo à morte peccati ad vitam virtutum resurgimus. Illa enim trina immersio, sepulturam Christi trium dierum: eleuatio verò, resurrectionem Christi significat. Et sic dicentes subuertunt fidem quorundam. *Sed* licet illi subuertant: tamen *fundamentum Dei*, id est, in quibus fides benè fundata *est*: & qui è conuerso in fide per Deum fundati sunt. Hoc, inquam, fundamentum est firmum *habens signaculum*. Hoc dictum est à similitudine strenui ducis, qui signũ dat militibus suis, quo discreti fiant ab alijs. Sic Deus signat suos, vt viso signo, diabolus prætereat eos, sciens nihil sibi esse cum illis. Signum aũt hoc est. *Cognouit Dominus qui sunt eius*, hoc Paulus ex parte sua ponit: significãs

Cancer morbus tandem occidit.

Christi sepultura & ipsius resurrectio in baptismo significantur.

A electionem Dei in iustis, dicens. Dominus cognouit ab æterno qui futuri sunt eius. Hoc aũt sequens Esaiam ait: agens de potestate liberi arbitrij dicens. *Discedat omnis* homo qui potens est per libertatem arbitrij: & *qui inuocat nomen Domini* fide & opere, *ab iniquitate*. Diuina electione & libero arbitrio, quod per bona opera occurrit diuinæ electioni. His duobus signati sunt, qui in Iustitia sunt permansuri. Deus enim sic vnumquemque electum præuidit futurum bonum, vt & opera bona simul in eo

B præuideret. Quicunq; autem electione Dei & bonis operibus liberi arbitrij signantur, Dei fiunt. Ne tamen ideò mireris, si in domo Dei hoc fit, vt quidam à fide recedãt: alij in fide perseuerent: quia etiam *in* qualibet *magna domo non solùm sunt vasa aurea & argentea*: sicut in domo Dei quidam sunt perfectiores, alij perfecti sub illis: *sed etiam* sunt in eadem domo *lignea vasa & fictilia*: sicut in domo Dei quidam mali, alij deteriores. *Et quædam quidem* eorum vasorum sunt *in honorem*, in quibus potiones bonæ re-

C conduntur. *Quædam autem* sunt *in contumeliam*: vt ad recipiendum vrinam, & huiusmodi: tamen sicut honorabiliora vasa in domo sunt necessaria, eodem modo vasa contumeliosa. Sic in Ecclesia Dei mali & boni vtriq; modo suo necessarij sunt. Si enim mali non essent, non esset meritum bonorum. Si enim non sit persecutio, vbi patientia bonorum? Quoniam quidem vasa aut in honorem sunt, aut in contumeliam: & nihil ibi medium est: *ergo si quis mundauerit se ab istis*, id est, si quis non fuerit vas in contumeliam: *erit vas in*

D *honorem* Deo. Vas dico *sanctificatum* .i. Iustificatum à peccatis *& etiam vtile Domino*: quia *paratum* est *ad omne opus bonum* faciendum. Prophana deuita: nec hoc solùm: sed etiam *fuge desideria iuuenilia*, id est, quæ lubricam iuuentutem instimulant. Hæc fuge, *sectare verò iustitiam* .i. æquitatem ad omnes. *Fidem* in Deum: *castitatem* carnis & animi. *Pacem*.i. cõcor-

Patientia non esset, si non esset persecutio.

diam

diam habeto cũ his qui de puro corde inuocant Dominum. Nec ſolum iuuenilia fugias: ſed etiã *deuita quæſtiones ſtultas* in quibus nec ſcientia eſt, nec eſſe videtur. Deuita etiam eas quæ licet non ita ſtultæ ſint: ſunt tamẽ *ſine* fructu Chriſtianæ *diſciplinæ:* vt dialecticæ *quæſtiones: ſciens hoc quod* quæ ſunt huiuſmodi, *generant lites. Seruum autem Domini* (quod tu es, & eſſe debes) *non oportet litigare: ſed* oportet *eſſe manſuetum*.i. in omnibus moderatum *& ad omnes*, ſcilicet, *docibilem*.i. cum habilitate docentem alios: *patientem* etiam quęcunque inferantur ei: & *corripientem cum modeſtia eos qui reſiſtunt veritati*, non cum litigio: ideò ſic corripientem *ne quãdo* .i. vt aliquando *det Deus illis pœnitentiam.* Fortaſſis enim aliquando ſe malè egiſſe pœnitebunt: veniendo ſic *ad cognoſcendam veritatem* fidei: & agnita fidei veritate *reſipiſcant à laqueis diaboli* .i. à peccatis quibus diabolus illaqueauerat eos: *à quo* diabolo *tenentur captiui* quamdiu in peccatis ſunt. Tenentur, inquam, *ad exequendam ipſius* diaboli *voluntatem.*

CAP. III.

1.Tim.4.2. 2.Pet.2.3. Iude.18.

HOc *autem ſcito, quod in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa: & erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti, ſine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate, proditores, proterui, * cæci, tumidi: voluptatum amatores magis quã Dei, habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem * autem eius abnegantes. Et hos deuita. Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs deſiderijs: ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes. Quemadmodum autem Iamnes & Mambres reſtiterunt Moyſi; ita & hi reſiſtunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem: ſed vltra*

* procaces. De conſ. di. 4. quamuis. De har. excommunicamus. * veritatẽ.

Exod. 7. 11. 20. q. 5. nec mirum.

A *non proficient. Inſipientia enim eorum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit. Tu autem aſſecutus es meam doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, perſecutiones, paſſiones: qualia mihi facta ſunt Antiochiæ, Iconij, Liſtris, quales perſecutiones ſuſtinui: & ex omnibus eripuit me Dominus. Et omnes qui piè volũt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur.* 7. q. 1 ſuggeſtum. *Mali autem homines & ſeductores proficiunt in peius; errantes, & in errorẽ mittentes. Tu verò permane in his quæ didiciſti, & cre-* B *dita ſunt tibi: ſciens à quo didiceris: & quia ab infantia ſacras literas noſti, quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem per fidẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu. Omnis enim ſcriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt ad docendum, ad arguendũ, ad corripiendũ, ad erudiendũ in iuſtitia: vt perfectus ſit homo Dei ad omne opus bonũ inſtructus.* 2. Pet. 1. verſ. 20.

DEuita ſtultas quęſtiones: deuita etiam homines habentes ſpeciem pietatis &c. Sed priuſquam hoc ponat, præmittit cauſas, quare tales deuitãdi ſint dicens. Non ſolũ quod C præmiſſum eſt faciendũ eſſe ſcias: ſed etiã *hoc ſcito quod in nouiſſimis diebus* .i. circa finem mundi: *inſtabunt tempora periculoſa* .i. in tempore illo inſtabunt docẽdo, & eos qui non conſentient affligendo periculoſi doctores: qui credẽtes ſibi in multa demergent pericula: *&* tunc in temporibus illis *erunt homines amantes ſeipſos* .i. carnalitati ſuæ morem gerentes his modis. Erunt enim *cupidi*.i. amatores pecuniæ. Erunt etiã *elati* .i. alijs ſe ſuperponere cupientes. Erunt *ſuperbi*.i. in adeptis honoribus illicitè glorian- D tes. Erunt etiam *blaſphemi* cõtra Deũ & doctrinam eius. Erunt etiam *non obedientes parentibus*, ſeu carnalibus (quod nefas eſt) ſeu ſpiritalibus, vt Epiſcopis & presbyteris. Erunt *ingrati:* quia ſi quis bona docuerit eos, vnde grati eſſe debuerant, moleſti erũt doctoribus ſuis. Erunt etiam *ſceleſti:* homicidia & huiuſmodi ſcelera patrantes. Erunt *ſine affectione* piam voluntatem nõ habẽtes ad proximum:

etiam si nihil dare queunt. Erunt *sine pace*.i. sine concordia: sed semper in litigio Erunt *criminatores*.i.iustis crimina imponentes: cum ipsi sint *incontinentes:* sed passim ruunt ad quæcunque scelera. Erunt *immites*.i.sine omni mansuetudine crudeles. Et *sine benignitate*.i. sine largitate non erogantes sua indigentibus Erunt etiam *proditores*, tradentes iustos ad mortē. Erunt etiam *proterui*.i. de maledictis inuerecundi: & etiam si repræhendūtur inde impatiētes. Erunt etiam *tumidi*.i. inflati animo: etiam si nec honorem nec spem honoris habeāt: & hi tales erunt, *amatores voluptatum*.i. totius luxuriæ *magis quam Dei:* quem in nullo videntur diligere. De his autem subtiliter cauendum est tibi. Hi enim sunt *habentes speciem pietatis*.i. simulantes se religiosos, & virtutem eius pietatis.i. dilectionem quæ virtus est totius religionis. Valida enim est sicut mors dilectio. Vel *virtutem*.i. veritatem religionis opere *abnegātes, & hos* tales *deuita*. Diceret Timotheus. Quare de his præmunis me, qui futuri sunt circa finem mundi? Ideò ait Paulus, hos deuita: quia *ex his* futuris in nouissimis diebus *sunt* illi *qui penetrant domos* &cæt. Notandum est quia ex quo cœpit mundus, habuit in eo Deus regnum suum, & diabolus suum. In Abel enim Deus, & in Cain diabolus regnare cœpit. Deus autem regnum suum assumendo carnem, & quæ secuta sunt operando consummauit regnum suum, remittēdo peccata &c. quomodo consummari potuit in præsenti: quod regnum ad plenum consummabit in futuro, dando vitam æternam. Sicut autem Deus in bono: sic diabolus in perfectione iniquitatis consummaturus est regnum suū circa finem mundi per Antichristum. Et sicut patriarchas & prophetas aduētum Christi Deus præcedere voluit; sic multa membra Antichristi præcedent caput suum.i. Antichristum. Contra cuius membra Paulus instruit Timotheum, dicens. Ex his quos descripsi sunt pseudo-doctores, qui penetrant domos, non audentes

dilectio valida est ut mors

diabolus principio regnum suū ut Deus ...bus.

A docere in plateis, ne doctrina eorum pateat in audientia bonorum: sed vt liberius seducant, priuatim in domibus docēt: & sic *mulierculas* (quę quolibet vento doctrinæ leniter falluntur) *ducūt* seductas quolibet inductu illo factas *captiuas:* quia captiuatæ sunt à Deo, & datæ sunt sub iura diaboli. Vel ad cumulū improperij sicut fęminas: sic & viros vocat mulierculas.i. molles omni vento doctrinę cedentes: vt audito nomine improperij sui citius erubescāt & conuertantur ad Dominum. Mulierculas dico

B *oneratas peccatis*, dū seductæ sunt diabolo: *quæ* mulieres *ducūtur varijs desiderijs:* quia *semper discentes, & nunquam peruenientes ad scientiam veritatis*.i. semper laborantes, & nunquā ad perfectionem venientes. Et isti tales non tantùm in domibus priuatis docent: sed etiā hi homines resistunt veritati in aperto: *quemadmodū Iamnes & Mambres* duo fratres magi in Aegypto *restiterunt Moysi* corā Pharaone: faciendo quædam per incātationes suas quæ Moyses faciebat, nec *Exod. 7.11.*

C tamen omnia. Hi *homines* dico *corrupti mente*.i. deprauati intellectu & opere: & circa fidem euntes. Ad quam, quia nō ingrediuntur, reprobati sunt à Deo. ¶ Ne modo his prædictis deterreretur Timotheus, cōsolatur eū Paulus, dicens. Tales quidem futuri sunt: sed ne timeas quia *vltra nō proficient:* Ideò quia *insipiētia illorum* sicut Iamnæ & Mambræ ad vltimū *manifesta erit*. Illi non vltra proficiēt: tu autem quasi diceret, proficere debes

D & potes. *Tu enim assecutus es meā doctrinam* in scientia: & meā *institutionē* in dispositione vitę & in moribus: & meum *propositum*, quia sicuti vitā æternā finem laboris mei proposui: ita & tu assecutus es etiam *fidem:* quia sanè credis vt ego: & *longanimitatem* in spe: quia paratus es quamdiu Deo placebit mecum sustinere. Habes etiam *dilectionem* Dei & proximi: & *patiētiam*.i. ipsam virtutem: etiam si nihil operari necesse sit, & actus illius patiētiæ. scilicet, *persecutiones* de loco ad locum: & *passiones* tormentorum.

Nosti

A Nosti etiam *qualia facta sunt mihi Antiochiæ, Iconij, Listris*, & præter hæc: *quales persecutiones* ego *sustinui* in multis locis. Sed quid inde timendum? *Ex omnibus* enim *eruit me Dominus*; & sic eruet te de his quæ te pati contigerit. Incitari debes ad continentiam exemplo meo, & omnium religiosorum. *Omnes enim qui volunt piè*, id est, religiosè *viuere in Christo Iesu patientur persecutionem*: & ideo ne turberis si aliqua pateris. Pie viuentes patientur: *homines autem mali* in se *& seductores* aliorum B *proficient* quidem *in* mundanis * sed hoc totum erit illis *in pœnis*, & in damnationem. Ipsi dico, *errantes* in se: *&* ideo mali *mittentes* etiam alios *in errorem*, & ideo seductores. Ipsi errabunt: *tu vero permane in his* præcepris *quæ didicisti à me: &* in his quæ *credita sunt tibi*, id est, in Pontificali gratia: *sciens* & rememorans hęc *à quo*, & quanto Doctore *didiceris* ista. Si enim recordaris meæ auctoritaris, contemptui fiet tibi falsa Doctrina. *Et* te inde memorem esse volo: C *quia* tu *nosti sacras literas ab infantia*, traditus scholis à matre tua, quæ fidelis fuit: *quæ* omnia *possunt te instruere ad* habendam *salutem* æternæ vitæ, ad quam itur per fidem: quæ fides est *in Christo Iesu*. Verè sacræ literæ possunt te instruere ad salutem: quia *omnis scriptura inspirata diuinitus*, id est, spiritualirer secundum Deum inrellecta, *vtilis est ad docendum* eos qui nesciunt: & *ad arguendum*, id est, ad conuincendum eos qui fidei contradicunt: & *ad corripiendum* peccantes: & se peccasse non abnegan- D tes. Et *ad erudiendum* eos qui adhuc rudes sunt & simplices. Erudiendum dico *in iustitia*, id est, ad hoc vt iustificentur, exuendo rudimenta infidelitatis. Sic, inquàm, erudiatur *vt* quantum in Doctore est: sit ille qui eruditur *perfectus homo* Dei. Perfectus ita vt sit instructus *ad omne opus bonum* faciendum.

(∴)

Timere volentes in Christo persecutionem patientur.

** immundicijs.*

CAP. IV.

A *Testificor coram Deo & Christo Iesu, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduentum ipsius, & regnum eius: Prædica verbum. Insta opportunè, importunè. Argue, Obsecra, Increpa in omni patientia & Doctrina. Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt: sed ad sua desideria coaceruabũt* B *sibi magistros prurientes auribus: & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Tu verò vigila: in omnibus labora: Opus fac Euangelistæ: Ministerium tuum imple: Sobrius esto. Ego enim iam delibor: & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Non solùm autem mihi, sed & his qui diligunt aduentum eius. Festina venire ad me cito.* C *Demas enim me dereliquit, diligens hoc seculum, & abijt Thessalonicam: Crescens in Galatiam: Titus in Dalmatiam: Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerio. Tichicum autem misi Ephesum. Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, & libros: maxime autem membranas. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit. reddet illi Dominus secundum opera eius, quem & tu deuita. Valde enim restitit verbis nostris. In prima mea de-* D *fensione nemo mihi affuit: sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. Dominus autem mihi astitit & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes, quia liberatus sum de ore leonis. Liberauit me Dominus ab omni opere malo, & saluum faciet in regnum suum cœleste: cui gloria in secula seculorum. Amen. Saluta Priscam & Aquilam, & Onesifori domum. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem venire.*

43. dist. c. 1. in fin

45 dist. c. 1.

26 q. nec mirum.

Col. 4. 14.

* Al. prudens.
* Al. nō habet omnes.

*Salutant te Eubulus, & Pudens, * & Linus, & Claudia: & fratres omnes * eius. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum, Amen.*

ET quia scriptura Dei nota tibi vtilis est ad docendum, & ad arguendum, & corripiendum: ideo *testificor* tibi *coram Deo*, ne hoc vltra à me exigat. *Et* coram *Christo Iesu, qui iudicaturus est viuos & mortuos:* quos inuenerit viuos in hora iudicii: qui sub momento dissoluentur, & resurgent. Iudicaturus est etiam ante diem iudicij mortuos. Vel iudicaturus est viuos ac mortuos, id est, iustos & peccatores. Testificor *etiam* tibi *per aduentum ipsius* Christi, vt ita paratus sis quasi qui quotidie iudicem aduenientem expectet: vt timore eius facias quæ hortor. Testificor etiam tibi *regnum eius*, in quo ipsi conregnabunt sancti: vt amore conregnādi Christo studiosè facias, quod moneo. Hoc, inquam, testificor tibi. *Prædica verbum*.i. doctrinam Dei: & prædicando *insta opportune* eis qui libenter audiunt. Insta etiam *importunè* eis qui primitus ad audiendum difficiles sunt: sed postmodum cognita ratione libenter audiunt. *Argue* etiā .i. conuince contradicentes fidei. *Obsecra* etiam iustos, vt semper in melius promoueantur. *Increpa* etiam debita austeritate depræhensos in peccatis. Hæc autem fac *in omni patiētia:* vt quæcunq; inferantur libenter sustineas: nec ita vt docere desistas, sed semper esto *in doctrina*. Ideo tanta instantia te docere commoneo: *quia erit tempus* circa finem mundi, *cum homines nō sustinebunt sanam doctrinam.* Si autem in tempore illo nō roboretur Ecclesia doctrina Apostolica, peribit fides. Sanam doctrinam non patientur, *sed coaceruabunt sibi magistros* iuxta sua desideria. Si luxuriosi fuerint, luxuriosum: & sic in cęteris. Homines dico tunc *prurientes auribus*.i. noua & inaudita audire cupientes. In quibus veritas non erit: *& à veritate quidem auertent auditum* suum: *sed ad fabulas* (in quibus rei veritas non est,) *conuertentur.*

A Illi sic intendunt fabulis: *tu vero vigila*, id est, omni sollicitudine præcaue tibi: *& labora in omnibus* (si potes) conuertendis. Vtque labor tuus idoneus sit: *fac opus Euangelistæ*.i. prædicatoris: scilicet quod operandum prædicas, operare. Et ita fac vt *impleas tuum ministeriū*.i. officium prædicatoris: quod non infra subsistas: sed quicquid prędicatoris est, facias: & laborando in aliis & in te opere complendo quod alios docueris. Et licet sic moneam, fac opus Euangelistæ: tamen *esto sobrius*:

B non vltra modum abstinentiæ deditus, ne nimietate ieiunij debilitatus (quomodo decet) incumbere nequeas prædicationi. Propterea tanta instātia te commoneo: *quia ego iam delibor*, id est, sacrificor: & paulatim in vinculis quotidie deficio: *& tempus meæ resolutionis*, id est, dies mortis meæ instat & in proximo est: quem diem instare ex eo certus sum: quia *certaui certamen* (frequentiam notat) *bonum*.i. vtile Ecclesiæ Dei. Certaui vtiq; patiendo quæ-

C cunq; pati oportuit: & *cursum*.i. velocitatem bene agendi: vbi non ita pati necesse fuit. Hunc vtiq; *consummaui*: quia adeo ascendit mea Iustitia, quod vltra non habet quo ascēdat: & in certando & in currendo *seruaui fidem*. Et quia iā consummaui cursum: *ideo in reliquo*.i. in vita quæ nobis futura relinquitur, *reposita est* .i. custoditur *mihi corona iustitiæ*.i. promerita per iustitiam: *quam* coronam quasi debitam *reddet mihi Dominus in illa*

D *die* futuræ retributionis, nec mihi negare potest: quia est *iustus iudex:* & iustitia exigit vt hoc mihi reddatur. Mihi quidē: *sed non solùm mihi: sed etiam omnibus his qui diligunt aduētum eius* iudicij.i q purā habent conscientiam: qui.n. sibi male conscij sunt, hi vtrique aduentū Iudicis non diligunt, sed formidant. Per hoc plurimum animat Timotheum, quod ait præparari coronam iustitię, diligentibus aduentum Dei. ¶ Instructo Timotheo in his quæ publicè agenda erāt: de quibusdam propriis mandat ei, di-

cens.

cens. Quia in proximo dies meæ resolutionis instat: ideo *festina cito venire ad me*: & necessarius mihi es: *quia Demas* apostatando *reliquit me, diligens hoc* præsens *seculum, & ille abijt Thessalonicam. Crescens* vero alius discipulus in fide permanens abiit *in Galatiam. Titus* vero abijt *in Dalmatiam.* Et sic aliis dispersis *solus Lucas mecum est.* Veni, inquam, & in veniendo *assume Marcum, & adduc tecum* ad me. Hic *enim est mihi vtilis in ministerio.* Fortassis missurus erat eum Apostolus in aliquam legationem. *Tichicum autem misi Ephesum*, vbi tu B episcoparis. Tu vero *veniens* ad me *affer tecum penulam quam apud Carpum reliqui Troade:* affer etiam *libros: & maxime* præ cæteris affer *membranas*, quibus opus habeo ad mittendas Epistolas. Penula vestis erat tradita Tharsensibus à Romanis: propterea quia sponte, & non bello in imperiū Romanorum deuenerant: quam ideo iubebat afferri, vt comprobaret se esse ciuem Romanum, sicut appellauerat apud Festum. Seu penula alia C vestis erat: quam contra frigus afferri sibi postulabat, acturus hyemem in carcere. Dum autem venies ad me, caue tibi ab Alexādro: hic enim *Alexander ærarius* (nomen dignitatis) *ostendit mihi multa mala:* nec in de curo: quia *Dominus reddet ei secundum opera eius. Quem* Alexandrum *tu etiam deuita?* hic *enim valde restitit verbis nostris.* Veni vtique: quia necessarius es *In prima.* n *defensione mea,* quādo defendi me in conspectu Ne- D ronis, *nemo* discipulorum *affuit mihi: sed omnes dereliquerunt me.* Vt autem hoc *non imputetur illis*, precor: illi dereliquerūt me: sed *Dominus astitit mihi: & astando fortem fecit me:* ideo & adeo *vt prædicatio impleretur per me*, non cedentem minis eius. Si enim consentirem ipsi, inexpleta fieret prædicatio: ideo etiam confortauit: *vt* hæc *audiant gētes:* & hoc etiam audiant *quod liberatus sum* vt non cōsentirem *de ore leonis* .i. Neronis, vel diaboli, per Neronem inuadētis me: nec solùm à leone, sed *liberauit me*

Penula quid erat.

A *Dominus ab omni opere malo*, ne quid mali operaret: *& me liberatum saluum faciet*, translatum *in regnum suum cæleste: cui* Domino est *gloria in secula seculorum Amen.* Accepta autem hac Epistola, *saluta Priscam & Aquilam, & familiam Onesiphori. Erastus* autem *remansit Corinthi:* & *Trophimum reliqui Mileti infirmum:* & quia tot absentes sunt, *festina venire* ad me *ante hyemem.* De his autem qui nobiscum sunt, *salutant te Eubolus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & omnes fratres.* Et ego saluto te. B *Dominus Iesus Christus* sit *cum spiritu tuo:* & concedat vt *gratia* sit *nobiscum*, .i. dilectio inter me & te cœpta perseueret. *Amen.*

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD TITVM.

Titum commonefacit & instruit de constitutione presbyterij: & de spirituali conuersatione, & hæreticis vi- C *tandis: qui traditionibus Iudaicis credunt; scribens ei à Nicopoli.*

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

PAVLVS conuersis Cretensibus, consecrauit ibi Titū archiepiscopum, qui eos instrueret de quibuscunque opportunū vide- D ret. Cum autem Paulus isset Nicopolim (quod hæc Epistola videtur innuere in sequentibus) scripsit hanc Epistolam ad Titum. Audierat enim de eo, quòd nimis simpliciter Episcopale exerceret officium: quia hæreticos seu quoslibet peruersos non expellebat ab Ecclesia Pontificali imperio, sicut deceret. Denunciabat quidem eis quod malè agerent, & desistere deberent: sed eis ab incepto malo non cessantibus (quod pontificalis dignitas exigeret) non coercebat eos, sed humiliter patiebatur.

Quare

Quare Paulus hanc Epistolam scribit ad Titum: agens in ea de pontificali officio: eo modo vt instruat eum quales consecrare debeat Episcopos, per ciuitates sui Archiepiscopatus: maxime circa hanc instructionem immorans, vt potestate & imperio pontificati vtatur: quia licet simplicem esse bonum sit, tamen nimia humilitas Episcopi incommodum facit regimini Ecclesiæ: & ideo monet Titum, vt cum imperio Episcopali doceat, exhortetur, & arguat: & si qui hæretici corrigi nolunt, ab Ecclesia depellat. Et sic de Episcopali officio agens, intendit Titum perfectum reddere Episcopum. Vt per exemplum istius, quoscunque Episcopos nimis simplices animatos redderet, & Episcopali imperio vtentes.

Episcopi nimia humilitas incommodum facit Ecclesiæ.

EPISTOLAE AD TITVM.

CAPVT I.

PAVLVS *seruus Dei, Apostolus autē Iesu Christi secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatem est in spē vitæ æternæ: quam promisit qui nō mentitur Deus ante tempora secularia: manifestauit autē temporibus suis verbum suū in prædicatione, quæ credita est mihi secundū præceptū saluatoris nostri Dei: Tito dilecto filio secūdum cōmunem fidem gratia et pax à Deo patre, & Christo Iesu saluatore nostro. Huius rei gratia reliqui te Cretæ: vt ea quæ desunt corrigas, & cōstituas per ciuitates presbyteros sicut & ego disposui tibi: si quis sine crimine est vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, nō turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, prudētem, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & seductores: maxime autem qui de circūcisione sunt, quos oportet redargui: qui vniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis, proprius illorum Propheta. Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est. Quam ob causam increpa illos dure, vt sani sint in fide: non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium * se à veritate. Omnia munda mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mūdum, sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant: cum sint abominati, * & incredibiles: & ad omne opus bonum reprobi.*

93. di. legimus.

** Aliàs, auertentium. 22. di. professu sit. 9. Ieronym 11 q. 3. existimant.*
** Al. abominabiles.*

PAVLVS & cætera. Sicut mos eius est, salutationem præmittit dicens. *Paulus seruus Dei* .i. simplex & humilis admodum serui. Hic innuit bonam quidem esse simplicitatem. Seruus vtique Dei, *sed* tamen *Apostolus Iesu Christi*, id est, agens & coercens singulos quomodo Apostolicæ sublimitatis imperium exigit. Tu itaque exemplo meo sic esto simplex, vt pontificale imperium non impediat nimia humilitas. Non ideo dixit seruus Dei, & Apostolus Christi: quin & Apostolus sit Dei: & seruus Christi: sed ideo vt innuat, quod per Christum Deus Pater in ministerium Apostolatus Paulum direxerit. Apostolus dico *secundum fidem electorum Dei.* Sequitur enim & prædicat fidem quam tenuerunt Prophetæ: & quicunque electi Dei. Apostolus etiam secundum *agnitionem veritatis* .i. secundum quod agnouit de vera cognitione Dei. Non cuiuslibet veritatis dico: sed eius *quæ est secūdum pietatem* .i. quæ veritas sequitur cultum Dei. Fides dico & agnitio veritatis euntia *in spem vitæ æter-*

næ:

na: quia per fidem acceptam, & per agnitã veritatem, speramus nos consequi vitam æternã. Nec frustra: quia *quã* vitam *promisit*.i. se daturum præordinauit: nec de hac promissione dubitare licet: promisit enim hanc ille *qui non mentitur* & mentiri non potest: quia *Deus* est. Nec in tempore promisit: sed vt diligentia promissæ rei in Deo consideretur, promisit hæc *ante tempora secularia*, id est, ab æterno sic præordinauit ante tempora, quæ voluuntur per secula. Promisit, inquam: *manifestauit autẽ*.i. compleuit quod promiserat *suis*.i.in congruis temporalibus vitam æternam: quia Abel vidit inde aliquid, perfectius autem Abraham: & ita paulatim Prophetæ quantò amplius propinquabat redemptio, tantò magis de ea cognouerunt: & Ioannes magis omnibus, qui digito demonstrauit vitam æternam.i. Christum: sed maxime in tempore gratiæ manifestauit Deus vitam æternam .s. *verbum suum*.i. filium incarnatum, natumq; & aliis modis. Manifestauit etiã hoc verbum *in prædicatione*, *quæ credita est*.i. per prædicationem quæ commissa est *mihi*. Credita vtiq; mihi est *secundùm præceptum Dei*.i. quia Deus ita præcepit. Dei dico *nostri saluatoris*. Paulus, inquam, talis & talis scribit, *Tito dilecto* quodam speciali modo. Tito dico *filio secundum communem*.i. Catholicam *fidem*, in qua eum genui & non secundum carnem. Catholicon .n. commune vel vniuersale dicitur. Vel Tito filio optat sapere secundum communem.i. vulgarem fidem: & non secundũ priuatas doctrinas hæreticorum. Sit tibi Tite *gratia*: & secũdum remissionem peccatorũ, & secundum episcopale officium. Sit etiam tibi *pax*.i. tranquillitas animi quanta hic haberi potest. Hæc vtique tibi sint *à Deo patre* qui potest, & qui voluntatem habet. *Et à Iesu Christo*, qui similiter & potest, *saluatore nostro* & voluntatem habet. Finita salutatione sic alloquitur Titum O Tite ego *reliqui te* consecratum Archiepiscopũ *Cretæ gratia huius rei*.i. pro hac

Catholicon quid.

A re: quæ si fiat, grata erit mihi. Res autẽ illa hæc est: *vt tu corrigas*.i. vt corrigendo quæ corrigenda sunt perficias ea *quæ desunt*. Hoc autem dictum est de moribus. *Et* corrigendo mores *constituas* etiam *presbyteros*.i. episcopos *per* singulas *ciuitates* subiectas tuo Archiepiscopatui. Constituas, inquam, eo modo *sicut ego tibi disposui*. Vbi ait. Sicut ego tibi disposui, notat quod cum apud eum esset, instruxerit eum de consecratione Episcoporum. Eum scilicet constitue

B Episcopum, *si quis fuerit*, *sine crimine*, id est, sine actu & infamia cuiuslibet criminalis. Qui etiam fuerit *vir vnius vxoris*, vt idem alibi exposuimus. *Habens* etiam *filios fideles*, id est, qui in fide sana filios suos instruxerit: *& non* habens eos *in accusatione luxuriæ*: quod nec etiã malus rumor inde exierit. Si enim filios suos permisit luxuriari, exemplum dedit non se benè correcturum filios Ecclesiæ. *Aut non* habens filios non *subditos*.i. inobedientes sibi.

C Si enim remissus apparuit in priuatis filiis, ostendit quod non sufficienter coërceret creditam sibi Ecclesiam. Ideò volo vt qui sine crimine fuerit, constituatur Episcopus: oportet enim Episcopum esse sine crimine, & actu, & suspitione, *sicut dispensatorem Dei*, id est, sicut eum qui Deum ipsum dispensat his quibus prædicat. *Oportet etiam Episcopum non esse superbum*, id est, non cupientem se superponere aliis. *Non iracundum*, sed bene regat animum. *Non vinolentum*, id est, non multo vino deditum.

D *Non percussorem*.i. qui corporalibus armis non percutiat, habet enim arma sancti Spiritus. Vel non percutientem conscientias auditorum: ne tale quid prædicet, vnde praua opinio oriatur. *Non cupidum turpis lucri*, id est, non negociis secularibus implicitum: *sed hospitalem*, qui pauperes hospitio receperit. Receptisq; pauperibus, & quibuscunque *benignum*, id est, largè sua ministrantem. *Sobrium* etiam cibo, potu, & vestitu. *Iustum* etiam &

ad proximos sibi. *Sanctum* etiam ad Deum. *Continentem* etiam, vt exemplum continendi sit aliis. Et præter hæc oportet eum esse *amplectentem*, .i. diligenter & assiduè tractantem *sermonem fidelem*.i.veracem: nec omnem verum, sed eum *qui est secundùm doctrinam*.i.qui idoneus est ad prædicationem. Sunt enim multa vera, quibus intendere Episcopum culpa esset. Et ideo amplectatur hunc sermonem, *vt* & per vsum & per scientiam *potens sit exhortari* fideles *in doctrina sana*. Possit etiam per vsum *&* per scientiam *arguere eos, qui contradicunt* sanæ doctrinæ .i. conuincere infideles qui fidem impugnant. Et necesse est vt sic potens sit arguere: *quia sunt multi inobedientes* episcopis. Sunt etiam *vaniloqui*, loquentes inutilia : *&* in hac vana locutione sunt *seductores*.i.habent artem & calliditatem seducēdi auditores per vaniloquia. Possent enim vana loqui sine calliditate seductionis: & *maximè* præ omnibus seducunt illi *qui sunt de circuncisione* Iudæi : *quos* ideo *oportet redargui* : quia præcipui seductores sunt. Hi enim' *qui* de circuncisione venerunt, *subuertunt* non solùm patremfamilias domus: sed etiam *vniuersas domos*.i. omnem familiam *docentes* gratia .i. amore turpis lucri ea *quæ nec* credere, nec docere *oportet*. Verè in Cretensibus sunt mali seductores: quod approbat *quidam ex illis Cretensibus proprius* .i. naturalis *ipsorum*: quare magis credendum est ei. Hic autem *Propheta* .i. videns secundum quod subtiliter considerauit vitia Cretensium : hic autem dictus est Epimenides, qui dixit hoc de illis: *Cretenses semper* sunt *mēdaces* & sunt *bestiæ*,bestialiter meditantes:& *malæ*, .i. quomodo meditantur sic crudeliter operantes. Sunt etiam *pigri ventres*.i. luxuriantes & onerantes se cibis. Ideoque ad omne bonum tardi. Ne autem de veritate horum dubitaretur, quia gentilis fuit ille qui hoc dixit: asserit hoc Paulus dicens *Testimonium hoc* quod Epimenides testatus est de Cretensibus, *verum est : ob*

A *quam causam*, quia mendaces sunt, & cætera, *increpa eos*.s. Cretenses *durè*.i. cum austeritate & Pontificali imperio, *vt sani perseuerent in fide, non intendentes iudaicis fabulis* : quia quod de circuncisione reducenda docent, fabulæ sunt : nec rei veritatem habent. Non debent intendere his:quia fabulæ : & quia sunt mandata hominum & non Dei : olim enim sub veteri lege Deus quidem mandauit circuncisionem & cętera: sed postquam venit tempus gratiæ, Deus præcepit hoc non fieri. Et ideo ait. Non inten-
B dant *mandatis*:non Dei, sed *hominum auersantium se à veritate*:quia veritatem legis, spiritalem .s. intellectum nolunt accipere. Ex quibus sequentibus innuit, quod hi tales à quibusdam cibis abstinendum esse prædicarent dicens. Non est intendendum fabulis Iudæorum, qui iudicāt quosdam cibos immundos, cùm *omnia* quibus vti consuetudo est, sint *munda mundis* .i. his qui in munditia & sanctitate percipiunt ea. Hos enim cibos Deus condidit ad sustentatio-
C nem seruientium sibi: quare munda & digna sunt his, qui mundo corde, & opere Deo seruiunt. Omnis etiam creatura in eo quod à Deo creata est, munda est. Hic tamen non est necesse de omnibus agere. Mundis conscientia & fide omnia sunt munda: *sed coinquinatis* conscientia *& infidelibus*, etiam quod mundum reputāt, *non est* illis *mundum*. Cùm enim in creatorem non credant, & inquinatam habeant conscientiam: iniustū
D est eos vti aliqua creatura Dei. Nihil illis est mundum: *sed mens* .i. intellectus:fides .s. *eorum & conscientia sunt inquinatæ* : quare nihil eis est mundum. Fortassis diceret aliquis. Quare isti sunt inquinati, cum confiteantur Deū? Scio quidem (ait Paulus) quod *confitentur ore se nosse Deum*, sed quid hoc prodest? *Negant* enim Deum in *factis* suis. Negant pro certo, *cùm sint abominati* .i. malè ominati: vel à numero hominum redempti per Deū. Cùm etiam sint *incredibiles* .i. non habiles credere pro nimietate impie-

Mūdis omnia sunt munda.

tatis

tatis suæ. Cùm etiam sint *reprobati ad omne bonum opus:* quia nihil quod boni similitudinem habeat operantur. Plerunq; enim quidam infideles faciunt talia, quæ licet verè bona non sint, bona tamen esse videntur.

CAP. II.

T*V autem loquere quæ decent sanam doctrinam. Senes vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino seruientes, benè docentes, vt prudentiam doceant.* [28. q. 1. c. 1. in fin.] *Adolescentulas vt viros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, vt non blasphemetur verbum Dei. Iuuenes similiter hortare, vt sobrij sint. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in grauitate. Verbum sanum irreprahensibile: vt is qui ex aduerso est vereatur *: nihil habens malum dicere de nobis.* [* Al. vincatur.] *Seruos Dominis suis subditos esse: in omnibus placentes, non contradicentes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: vt doctrinam saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.* [Ephes. 6. 5. Coloss. 3. 22. 1. Petr. 2. 18.] *Apparuit enim gratia Dei saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, vt abnegãtes impietatẽ & secularia desideria, sobrie, & iuste, & pie viuamus in hoc seculo: Expectantes beatã spẽ, & aduẽtum gloriæ magni Dei, & saluatoris nostri Iesu Christi. Qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate: & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.* [23. q. 5. si apud. De consecr. di. 4. primũ interrogatur. De conse. di. 5. nunquam.]

REprobi sic peruersè agunt: *tu verò* non sic, sed *loquere ea quæ decet* loqui *sanã Doctrinã.* Hoc. s. loquere senibus, *vt senes sobrij* sint, non dediti potationi. [Senum instructio.] Sint etiã *pudici.* i. casti. Sint *prudentes,* vt nouerint docere

A iuniores: sint *sani in fide:* sint sani *in dilectione:* vt sicut Domesticos, sic oẽs alios diligant. Sint etiam sani *in patientia:* quod non sic patiantur cõuicia, quod ad opprobria impatientes sint. *Anus similiter* admone, vt sint *in habitu sancto* .i. qui sanctitatem earum indicet: & vt *non* sint *criminatrices* .i. nõ imponant crimina quibuslibet, qui morbus maxime vetularum est. [Morbus vetularum.] *Non* sint etiam *seruẽtes multo vino,* sed *bene docentes:* nec in Ecclesia: vel viros doceant: sed ita dico, *vt adolescentulas doceant prudentiam:* hãc

B scilicet, *vt ament viros suos,* & non adulteros: *vt* etiam *diligant filios suos* omni sollicitudine, fouentes eos: & doceant eas esse *prudentes*, & *castas*, & *sobrias:* & in cibis, & in ornamentis: & *habentes curam domus,* id est, laborent cum viris bene procurare familiam. Doceant etiam eas esse *benignas* in erogatione eleemosynatũ, & *subditas viris suis:* non super viros habentes imperium. Hæc omnia admone fieri: *vt verbum* .i. prædicatio *Dei non blasphemetur:* si enim mu-

C lieres contra viros superbirent, si essent incestæ & cætera, opinarentur insipientes sic contineri in Christiana doctrina, & ideo blasphemarent verbum Dei. *Iuuenes similiter hortare, vt sobrij sint,* & temperati. Vt autem omnes conuenienter corrigas *præbe teipsum exemplum* aliis *bonorum operum:* nec in quibusdam, sed *in omnibus* operibus. [Prædicator debet esse exemplum bonorum operum.] Præbe, inquam, te exemplum eis *in doctrina:* vt quod vtile auditoribus sit, doceas: & *in integri-*

D *tate* omnium virtutum ꝙ perfectus & integer sis in bonis: & doce *in grauitate* .i. cum seueritate & imperio pontificali. Et *verbum* doctrinæ tuæ sit *sanũ:* nihil infidelitatis habeat admixtum, sit etiã *irreprahẽsibile:* quod nec aliqua occasio repræhẽsionis inde queat concipi: & hoc ideo expedit, *vt is qui est ex aduerso,* id est, infidelis insidiator, *vereatur malum dicere de nobis:* nihil habens vnde maledicere possit. Hortare etiam *seruos esse subditos Dominis suis,* ne superbiant contra eos: sed bene sint, *placen-*

A *tes eis in omnibus* sibi imperatis : *non contradicentes* eis in aliquo, & *nō fraudantes* : vel de rebus sibi creditis: vel de labore sibi imperato: vt cum laborare debent vacent ocio: *sed ostendentes in omnibus* actionibus suis *fidem* christianam esse *bonam*, id est, vtilem: *vt* sic faciendo *ornent in omnibus doctrinam Dei saluatoris nostri*. Cùm enim serui facti fideles non subducant: sed deuotius Dominis vtique serulant, ornatur per hoc doctrina Dei & laudatur, quę seruos sic instruxit fideles & subditos esse dominis. B Ideò moneo te laborare in omnibus: seu serui sint, seu Domini, seu senes, seu iuniores: quoniam Deus pro omnibus saluandis apparuit. Apparuit vtique cum verbum patris factum caro in vtero virginis præbuit se visibile hominibus. *Apparuit*, inquam, *gratia Dei*, id est, Deus per gratiam: non ex meritis hominum: sed per solā misericordiam. Dei dico *nostri saluatoris*: & sicut pro nobis saluandis apparuit quod iam per fidem iustificati sumus: sic pro *omnibus hominibus* saluandis apparuit: & C ideo in omnibus laborare debes. Et quia apparere Dei non ad salutem sufficeret, nisi ab eodem instrueremur: ait, apparuit Deus per gratiam *erudiens nos* omnes: hoc scilicet. *Vt nos abnegantes impietatem*, id est, culturam idolorum, *&* abnegantes *desideria secularia*, id est, quæ & seculum ministrat, & quorum causa est: *viuamus sobriè*, i. temperate in nobisipsis: & *iustè* ad proximum: & *piè* viuamus ad Deum: etiam *in hoc* tam fragili D corpore, in quo vix iuste viuere licet: sic sobriè, iustè, & piè viuendo *expectantes beatam spem*, id est, speratam beatitudinem, *&* expectantes *aduentum gloriæ Iesu Christi*, id est, quando Christus qui prius in humilitate vt erudiret nos apparuit: adueniet cum gloria iudicare seculum. Christi dico, magni *Dei & nostri saluatoris*: quia tunc in iudicio velint nolint confitebuntur eum magnum Deum & saluatorem sanctorum: venientem tunc cum potestate magna & maiestate: qui vsque ad illū diem nunquam confessi sunt Christum esse Deum. *Qui* Christus Iesus inter hos duos aduentus *dedit semetipsum pro nobis*: ideo *vt redimeret nos ab omni iniquitate*, id est, & à fragilitate carnis, & à potentia & suggestione diaboli. Priusquam enim Christus in cruce nos redimeret, non poterámus obniti diabolo, & suggestioni eius, nec fragilitati nostræ carnis: à quo periculo nisi nos Deus liberaret: etiam si *mundaret* nos ab omnibus peccatis, nihil tamen prodesset: nisi & virtutem daret resistendi suggestionibus diaboli & fragilitati carnis. Qui enim primum hominem in tanta virtute creatum subuertere potuit, quantò magis eum qui tot miseriis passibilitatis & mortalitatis premitur? Dedit etiam semetipsum vt nos mundaret ab omni delicto: seu originali, seu actuali in baptismo. Nos dico, factum *populum acceptabilem* sibi post emundationem baptismatis: per hoc quia sectatorem bonorum operum: prius enim ab imperio diaboli & fragilitate carnis eruit, dehinc ab omni delicto mundat, & hoc vtrunq; in baptismo: postea per positionem bonorum facit nos acceptabiles Deo. *Hæc* prædicta Deum s. apparuisse per gratiam, venturum autem in iudicium cum gloria & cætera: *loquere* & doce eos qui nesciunt, *& exhortare* eos qui sciunt: vt præparent se dignos secundo aduentui. Quod si admoniti obedire renuunt, *argue* eos *cum omni imperio*, i. episcopali seueritate: ita vt *nemo te contemnat*, i. vt nimia humilitas tua non generet cōtemptum pontificalis authoritatis.

Christū cōfitebuntur oēs in iudicio magno velint nolint.

Arguendi sunt cū seueritate qui renuunt obedire.

CAP. III.

A*dmone illos principibus & potestatib⁹ subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse: neminem blasphemare, non litigiosos esse* • *se*

47. dist. §. 1 & 2. q. 7. sicut sacerdotes.

*ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines. Eramus enim aliquando & nos inſipientes & increduli, errantes, ſeruientes deſiderijs, & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit ſaluatoris noſtri Dei, non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit, per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus ſancti: quem effudit in nos abunde, per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum: vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſim⁹ ſecundùm ſpem vitæ æternæ. Fidelis ſermo eſt. Et de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præeſſe qui credũt Deo. Hæc ſunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæſtiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita. Sunt enim inutiles & vanæ. Hæreticum hominem poſt vnam * & ſecundam correptionem deuita: ſciens quia ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt, & delinquit, cum ſit proprio iudicio condemnatus. Cùm miſero ad te Arthemam aut Tichicum, feſtina ad me venire Nicopolim. Ibi enim ſtatui hyemare. Zenam legiſperitum & Apollo ſollicitè præmitte, vt nihil illis deſit. Diſcant autem & noſtri bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios, vt non ſint infructuoſi. Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.*

2.Tim.2. 23.

* Al. primã. 24. q. 1. quę dignior. & q. 1. dixit Apoſtol. 26. q. 5. epiſcopi in princip.

NE modo Tit⁹ (quia dixerat Paulus) omni imperio opinaretur commiſſum ſibi populum, ſibi tantũ ſubijci debere, & nõ poteſtatibus mũdi: hæc remouendo ait. *Admone illos* Cretenſes, *ſubditos eſſe principibus* mundi: vt regibus, *&* cæteris *poteſtatibus* ſoluendo tributa, & cenſus debitos illis. Admone etiam illos obedire dicto, id eſt, præceptis principum: nec tamen ad opus nefarium: ſed *paratos eſſe ad omne opus bonum*, quod præcipitur eis à principib⁹ ſuis. Si enim ad culturam idoli ire iuberent eos principes, ſeu ad quodlibet nefarium, non eſſet eis eundum. Oportet .n. magis obedire Deo quàm hominibus. Admone eos etiam, *neminem* dominorũ ſuorũ *blaſphemare: nec etiam litigioſos*.i. nec decertare cõtra Dominos: *ſed modeſtos* & bene tẽperatos, *oſtendentes* omnẽ *manſuetudinem* & humilitatem: non tãtum ad dominos: ſed etiã *ad omnes homines*. Propterea ſic volo omnes obedire, *etiã infidelibus Dominis:* quia fortaſſis qui modo infideles ſunt, fient cito fideles ſicut & nos. *Eramus.n. aliquando* .i paulo ante *inſipientes*, etiam ſi ſapientes mundi eſſemus. Et quia de cognitione Dei nihil ſapiebamus: ideo eramus *increduli*, nõ habentes fidem Dei. Eramus etiã *errantes*.i peccantes & *ſeruientes deſiderijs*: quia ſi deſiderabamus pecuniã ſeu honores, multo labore ſeruiebamus ad hæc conſequenda. Seruientes *etiã voluptatibus* carnis *varijs*.i. ſecundùm omnes ſenſus. Quod.n. oculus videbat, vel auris audiebat, manus hoc cõprehendere laborabat. Nos dico, *agentes in malitia:* quia quæ mala licet, erant inferebamus proximis: agentes etiã *in inuidia:* quia cũ amplius non poteramus, proximis inuidebamus. Nos dico *odibiles* aliis, & è conuerſo *odiẽtes* alios: eundo *inuicem* .i. in recompenſationem odii. Tales prius eramus, *ſed cũ benignitas Dei* .i. Deus per benignitatem: *& humanitas* Dei *apparuit*. Deſignat quare, & per quid hoc factũ fuerit, propter benignitatẽ .ſ. & per humanitatem. Cùm vtique Deus cauſa benignitatis per humanitatem conitam verbo patris apparuit mundo. *Dei* dico, *noſtri ſaluatoris*, q ſicut pro nobis, ſic pro eis qui adhuc infideles ſunt ſaluandis apparuit. *Nec* hoc fuit *ex operibus iuſtitiæ quæ nos aliquando fecimus* .i. hoc vt Deus appareret nũquam promerueramus: *ſed ſecundùm ſuã miſericordiam fecit nos ſaluos*. Deus *per lauacrum regenerationis*.i. per baptiſmũ, in quo prima generatio quę in peccatis eſt, deſtruitur: & ſecũda ſpiritualis.ſ. generatio habetur: *& per* lauacrum *renouationis*. Baptiſmus.n. q præcedit, tales nos efficit, qui quotidie creſcendo in melius, magis ac

Actor.5.29.

Ephes. 4. 23. magis renouamur: iuxta illud. Renouamini spiritu mentis vestræ. Vnde ait. Regenerationis per euacuationē malorū: & renouationis per positionem bonorū: quod vtrunq; & regeneratio & renouatio est Spiritus sancti: *per spiritum* .n. *sanctū*, & remittuntur peccata, & accipiuntur virtutes. *Quē* Spiritum sanctum *effudit* Deus *in nos abundè* .i. sufficienter ad remissionem omnium delictorum: effudit inquam, *per Iesum Christum saluatorē nostrum* secūdum hominem hoc intellectum. Deus .n. qui in homine illo erat, per hominem illum dedit Spiritum sanctum: ad hoc *vt nos iustificati per gratiam ipsius* Dei, *simus hæredes vitæ æternæ*: & hoc *secundum spē* .i. secundum quod speramus dum in hoc mundo tenemur. ¶ Hic sermo quem dixi .s. per lauacrum regenerationis nos saluari: & hæredes futuros esse vitæ æternę: &c. Hic, inquā, *sermo fidelis est* & bene credibilis. Et ideo *de his* quæ prædixi, *volo te* ô Tite *confirmare* Cretenses: *vt* hæc firmiter credentes, *curent præesse bonis operibus*: vt si hodie bene operantur, cras meliora operando præesse faciant hodiernis bonis. Curent etiam præesse aliis; dando exemplum bonorū hi *qui credunt Deo*. Et hæc .s. præesse bonis operibus sunt bona illis ipsis: & sunt vtilia hominibus eos imitātibus. De his confirma Cretenses: *sed stultas quæstiones & genealogias* & contentiones quæ certant inter se de intellectu scripturarum, *& pugnas legis*, id est, quę sibi inuicem videntur contraire: quęcunq; sunt huiusmodi, *deuita*. *Sūt* .n. *inutiles*, sine aliquo fructu (quodque pei⁹ est) *vanæ* .i. sine veritate quæstiones has deuita. *Deuita etiam hæreticum hominem* .i. ab vnitate fidei diuisum. Deuita dico, si incorrigibilis fuerit *post vnam* .i. primam *& secundā correptionem*: quia si bis admonitus non pœnituerit: hic qui est *eiusmodi*, id est, hæreticus, *subuersus est*: non per ignorantiam: sed sciens & prudens manum mittit in ignem: *& hic talis delinquit proprio iudicio*, id est, ex propria deliberatione, nullo impellente A eum: & ideo condemnatus est à Deo. ¶ Nota quod ex hoc loco colligitur, quod si quis imprudenter errat, & errrorem suū non defendit, hic non est iudicandus hæreticus: sed ille tantū, qui quod male de fide sentit (quod deterius est) incorrigibilis asseuerat & defendit. Quod si hac ratione symoniacos negamus esse hæreticos: sciūt enim se malè agere, nec approbant, sed ambitiosè cæcantur: contra hoc dicitur, quia quid ipsi intēderint prēcio comparantes dona Spiritus S. nescitur: soli enim Deo occulta cor- B dium reuelata sunt: sed secundum quod in exterioribus eorū factis do- na videmus, iudicamus de interioribus: quia enim in Episcopatu eos manere videmus, quem per precium adepti sunt; iudicamus de eis vt de credentibus pecunia posse possideri Spiritum sanctum. Quod si dicūt beneficia temporalia solum se emisse, & non consecrationem; ideoq; non esse symoniacos, longè deterius sentiunt. Scriptum est enim qui separauerit se, dicatur illi anathema. Sicut C enim corpus & anima nequeunt separari vt alterum viuat; sic beneficiū temporale à spiritali in Episcopo nequit separari. Hoc sentiendum de ordinibus & temporalibus honoribus. ¶ Postquam docuit Titum de rebus Ecclesiasticis, scribit ad eū de quibusdam priuatis dicens. *Cum misero ad te* ô Tite *Arthemam aut Tichicum, festina venire ad me Nicopolim; ibi enim statui hyemare*. Et antequam venias *præmitte Zenam peritum legis*, vel scri- D ptutę diuinæ, vel secularis, *& cum eo Apollo*. Hos vtique præmitte *sollicitè* .i. bene procuratos: dando illis quæ necessaria sunt, ita dico sollicite, *vt nihil desit illis*. Quod si quæris vnde hæc accipias, volo *& iam* vt nostri Cretenses *discant præesse bonis operibus*, de die in diem meliorando. Sic vtique præesse administrando *necessarios* *suis* prædicatoribus, *vt* hi Cretenses *non sint infructuosi* doctoribus suis: sed ministrent quæcunque vsui eorum necessaria sunt. Laborantem e- *2. Tim. 2.* nim agricolam oportet primum de fructi-

Hæretic⁹ nō est iudicandus, qui imprudenter errat.

fructibus accipere. *Salutant te omnes qui mecum sunt:* & tu *saluta eos qui nos amant in fide* .i. fideles. *Gratia Dei sit cum omnibus vobis. Amen.*

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Philemoni familiares literas facit pro Onesimo seruo eius: scribens ei ab vrbe Roma de carcere per ipsum Onesimum.

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

PAVLVS familiares literas scribit ad Philemonem, quem ad fidem conuerterat, Romæ vinct⁹ in carcere. Accepta inde occasione, quia quidam seruus Philemonis Onesimus, cùm adhuc infidelis esset, à Domino furtim elapsus, de pecunia Domini secretè asportauerat. Dumque se absentaret à Domino, venit Romam ad Paulum in carcere. Ibique accepto verbo fidei, à Paulo baptizatus est: ministrauitque Paulo exinde: & fortassis de furata pecunia. Quem Paulus reconciliare cupiens, remittit seruum cum hac Epistola ad Dominum: in qua agit de Philemone, obsecrans eum multis & diuersis causis, vt indulgeat seruo quod peccauit. In qua re intendit nos instruere, & orandum esse pro delinquente, si pœnituerit, & parcendum esse (ab eo qui habet potestatem) delinquenti, si ad misericordiam confugerit.

A

EPISTOLA AD PHILEMONEM.

PAVLVS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater Philemoni, dilecto adiutori nostro, & Appiæ sorori charissimæ et Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ, quæ in domo tua est. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. 2.Cor.1.

B *Gratias ago Deo meo semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiēs charitatem tuam, & fidem quam habes in Domino Iesu, & in omnes sanctos: vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu. Gaudium enim magnum habui, & consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieuerunt per te frater. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi, quod ad rem pertinet, propter charitatem magis obsecro, cum sis talis vt*

C *Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi, obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis Onesimo: qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis, quem remisi tibi. Tu autem illum vt mea viscera suscipe*. Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis Euangelij. Sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed volūtarium. Forsitan enim ideo discessit ad horam à*

* Habet filium meum charissimū

D *te, vt in æternum illum reciperes, iam non vt seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maxime mihi. Quantò autē magis tibi & in carne & in Domino? Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu. Ego reddam, vt non dicam tibi quod & teipsum mihi debes. Ita frater ego te fruar in Domino, refice viscera mea in Christo*. Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies. Simul autem & para mihi hospitium.*

* Domino.

Nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis. Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Chriſto Ieſu, Marcus, Ariſtarchus, Demas et Lucas adiutores mei. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.

PAVLVS *vinctus &c.* Vt citius ad miſericordiam moueat Philemonem reticendo hic dignitatum nomina: vt, *Apoſtolus Chriſti* & cætera: inducit nomina miſeriarum, quas patiebatur dicens. *Paulus vinctus Chriſti Ieſu.* quem ideo grauius eſt offendere, quia in vinculis premitur. Videretur enim Paulus contemptui eſſe Philemoni vel in nullo compati, ſi audiens eum vinctum eſſe, clauderet ſeruo, pro quo precabatur viſcera miſericordiæ: cum nec Paulus vinctus eſſet pro culpa ſua, ſed pro Chriſto Ieſu. Vtque quantò plures viderit deprecantes, tantò citius indulgeat Philemoni ait. *Paulus & Timotheus fratres* ſcribunt *Philemoni*: quadam ſpiritualitate: nec hoc ſolùm *dilecto*: ſed etiam *adiutori noſtro*, qui non ceſſat adiuuare & ſuſtentare de rebus ſuis fideles noſtros. Scribunt etiam Paulus *&* Timotheus *Appiæ* vxori Philemonis *ſorori* noſtræ ſecundum fidem: & quadam ſingularitate dilectionis *chariſſimæ*. Ideò Apoſtolus ſcribit mulieri, vt illa videns ſibi ab Apoſtolo fieri, quod in ſexu muliebri non conſueuerat, conueniendo Dominum ſuum, flectet eum ad parcendum ſeruo. Scribunt etiam Paulus & Timotheus *Archippo* filio Appiæ & Philemonis, *noſtro commilitoni*, militat enim Deo nobiſcum in prædicatione. hic eſt Archippus qui Coloſſenſes fundauit in fide: quem ideo in hac Epiſtola ſalutat, vt beneuole hortetur parentes indulgere Oneſimo. Scribunt etiam *Eccleſiæ*, id eſt, familiæ ad fidem Chriſti conuocatæ: *quæ* Eccleſia *eſt in domo tua*: ideo totam familiam ſalutat, quam tam digno nomine .i. eccleſiam appellat, vt omnis familia ſecum pro Oneſimo apud Philemonem inter-

A cederet, dicens. *Vobis* omnibus patriſamilias, matri, filio, & familiæ ſit *gratia*, id eſt, remiſſio peccatorum, *& pax*, id eſt, tranquillitas animi. Sint inquam, vobis hæc *à Deo patre noſtro*: qui poteſt, & vult, *& à Domino Ieſu Chriſto*: qui ſimiliter vult & poteſt: vt Apoſtolus exorabilem faciat, ait. Ego *audiens charitatem tuam*, id eſt, dilectionem Dei & proximi: audiens etiam *fidem*, id eſt, te in fide Chriſti perſeuerare: ideo charitatem præpoſuit, quia intendebat eum mouere B ad indulgendum proximo. *Quam charitatem habes in Domino Ieſu*: vt in eo qui fundamentum eſt dilectionis, quam etiam habes *in omnes ſanctos*. i. in omnes ſanctificatos per baptiſmum. Quare & Oneſimum ſanctificatum in fide, habenda eſt charitas, & bonitas. Hoc, inquam, audiens *ago gratias Deo meo: faciens memoriam ſemper in orationibus meis.* Ego enim de conceſſis bonis gratias ago, & vt ſemper incrementum habeant oro: *vt communicatio fidei tuæ*, id eſt, vt fi- C des tua quæ bona tua ſanctis communicat, *fiat euidens*, id eſt, omnibus appareat eſſe *in agnitione omnis boni*. i. per fidem promouearis ad omne bonum, & illud ſit omnibus agnitum: ideo pro incremento charitatis tuæ ſic oro. Ego *enim habui gaudium magnum: &* cum gaudio *conſolationem in tua charitate*, id eſt, in adminiſtratione tuæ charitatis, & gauiſus & cõſolatus ſum, *quia viſcera ſanctorum*, id eſt, conuerſi per prædicationẽ ſanctorum *requieuerunt per te* adminiſtrantem eis. O *frater* Philemõ, mul- D tam enim quietem habuerunt per te depellentem frigus, & eſuriem eorum. *Propter quod*. i. quia tantam charitatem circa ſanctos habere conſueuiſti: ex eo *habens multam fiduciam*, non tantùm, quia ſic meruerim, ſed *in Chriſto Ieſu imperandi tibi.* Poſſum enim, ſi volo, auctoritate Apoſtolatus, accepta à Chriſto Ieſu, imperare tibi *quod ad rem pertinet*, id eſt, ad vtilitatem tuam. De eo enim quod vtile eſt cogere te poſſum ſi placet: ſed imperium prætermittendo,

Ieſus eſt fundamentum dilectionis

Obſecro

Obsecro te propter charitatem magis quàm imperem propter auctoritatem. Et obsecrandus es à me: *Cùm* tu *sis talis vt Paulus*, scilicet, *senex*. Aetas enim consimilis hortatur, vt senex seni consentiat: nec hoc solum: sed etiam magis ad exaudiendum inuitat hoc quod Paulus *nunc*, id est, in tempore quo obsecro est *vinctus Iesu Christi*. Qui enim eum in vinculis non exaudit, profectò Iesum Christum, pro quo vinctus est, offendit. Obsecro, inquam, te per hæc præmissa: *pro meo filio quem genui in vinculis*. Sicut enim si parentes filium generarent in carcere, acceptior esset illis, quia in aduersitatibus suis natus esset; sic Paulus commendat Onesimum, quem incarceratus baptizauit, qui fidem Christi non erubuit propter vincula Pauli. Præmissa multa recommendatione, eius nomen ad vltimum subdit. Obsecro, inquam, pro filio, quem ego spiritualiter genui, scilicet, *Onesimo, qui fuit tibi inutilis*, furtim elabendo à te *aliquando*, id est, cum infidelis esset: *nunc autem* factus fidelis, *vtilis* fuit *mihi* ministrando in vinculis: *&* per hoc vtilis *tibi*. Quicquid enim ipse boni fecit, inde tibi debetur, cuius & seruus est, & fortassis pecunia fuit.

Quem Onesimum *remisi tibi* cum hac epistola. *Tu autem suscipe eum sicut mea viscera*, id est, scito hunc esse in visceribus meis. Quare si hunc non suscipis, mea viscera abijcis. *Quem* Onesimum *volueram detinere mihi*: etenim esset mihi necessarius *vt* hic mihi *ministraret*, *mihi* detento *in vinculis Euangelij*, id est, quæ vincula patior, propter Euangelium quod prædico: quæ ministratio esset *pro te*, id est, pro tua vtilitate. Si enim hic seruus tuus demptus mihi ministraret, tibi qui Dominus eras mercedem acquireret. Sed licet mihi necessarius esset: tibi autem, si demptus mihi ministraret, vtilis: *tamen nihil horum facere volui sine tuo consilio*: ideò vt ne, id est, *vt non* esset bonum hoc tuum *velut ex necessitate*, id est, velles, nolles, *sed* vt esset *voluntarium*.

A Debes eum suscipere: ideò quia *discessit ad horam à te*, *forsitan* propter hoc *vt* modo *reciperes eum æternum*, id est, perpetuo manentem tecum. Si enim in infidelitate perdurans conspectui tuo semper astaret in hoc sæculo (quod parū est) tecum esset: quia mortuus cum impijs deputaretur, tu vero cum iustis. Sed modo quia fidelis est, & nunc & in futuro tecum est permansurus: ideò ait forsitan, quia dispositio Dei incerta est hominibus. Et *iam* amplius *nō* habeas eum vt *seruum* solummodo, *sed* habeas eum *charissimum fratrem in Domino pro seruo*, B id est, in loco serui. Vel quod habere, scilicet, vt fratrem: plus seruo .i. quā habere vt seruum charissimum, mihi pro certo charissimum. Quia si mihi adeò charus est, cui tantum in Deo frater est: quantò magis aūt tibi charus esse debet: & in carne secundum quā seruus est: & in Domino in quo tibi frater est. Quandoquidem adeò charus est *mihi*, ergo suscipe illū sicut me, si vis habere me socium. Si enim odisti eum qui tibi proximus est, profectò nec Deum diligis: & non dili- C genti Deum non est habēda vlla cōmunio. Modo fortassis diceret ille. Reddat quæ abstulit, & ego indulgeā ipsi. Benè enim iustum est dimittere, sed pecuniam repetere, religio Christiana nō prohibet: Contra hoc Paulus. *Suscipe illum. Si autem nocuit tibi aliquid*: subducendo se tibi. *Aut si debet* aliquid, quod te nescio, asportauit, ideò non minus miserearis ei: sed *hoc* totum *imputa mihi*, quasi ego horum debitor sim. Et mihi sanè imputare debes & potes. *Ego* enim *Paulus scripsi mea manu: ego reddam* ti- D bi quod debet Onesimus. Ideò ait mea manu: ponebat enim quædam signa in epistolis suis, vt suas esse nemo dubitaret, qui signa videret. Quod ille debet ne renuas imputare mihi: *vt non dicam tibi* indurato & indulgere nolenti, *quod* tu *debes mihi* non hoc solum, sed etiam *teipsum*. Paulus ius habebat super eos, & in rebus eorum quos ad fidem conuerterat. Vt negationem obtendere non

Dispositio diuina incerta est hominibus.

re non audeat, ſubiungit adiuratio-nem, dicens; *Frater* Philemon *ita ego fruar te in Domino*, ſi indulſeris Oneſimo: vt eſt illud Horatij. *Sic te diua potens* & cætera. Et ideò *refice viſcera mea*, id eſt, Oneſimum *in Chriſto Ieſu*, id eſt, propter Chriſtum. Hoc vt, ſcilicet, reficias eum. Et *præmiſſa ſcripſi tibi, confidens de obedientia tua:* confido enim te obediturum mihi ſuper his. *Sciens* etiam quod tu facies Oneſimo quod dico: *& etiam ſuper his* poſtulo: quia non ſolùm indulgebis: ſed reddita ipſi gratia tua (ſi quibus indigeat) miniſtrabis. Sic facias. *Simul etiam* cum iſtis mandatis, *para mihi hoſpitium. Nam ſpero me donari vobis per orationes veſtras.* Per hoc etiam quod ſe aduenturum dicit, Philemonem ad miſerandum ſeruo inducit. Si enim Apoſtolus veniens inueniret Dominum immiſericordem, ſeuerius corriperet eum. *Salutat te Epaphras in Chriſto Ieſu.* Vel *concaptiuus meus* in Chriſto Ieſu: qui propter Chriſtum Ieſum captiuitatem mecum patitur. Salutant te etiam *Marcus, Ariſtarchus, Demas, Lucas, adiutores mei. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ſit cum ſpiritu veſtro*, id eſt, cum Philemone & eius familia. *Amen.* Sicut in principio, ſic in fine omnes ſalutauit, vt omnium affectiones circa Oneſimum mitigaret.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

IN primis dicendum eſt cur Apoſtolus Paulus in hac epiſtola ſcribenda non ſeruauerit morem ſuum, vt vel vocabulum nominis ſui, vel ordinis deſcriberet dignitatem. Hæc cauſa eſt, quod ad eos ſcribens, qui ex circunciſione crediderant, quaſi gentium, Apoſtolus & non Hebræorum: Sciens quoque eorum ſuperbiam, ſuamq́; humilitatem ipſe demonſtrans, meritum officij ſui noluit anteferre. Nam ſimili modo etiam Ioannes Apoſtolus propter humilitatem in epiſtola ſua nomen ſuum eadem ratione non prætulit. Hanc ergo epiſtolam fer- A *tur, Apoſtolus ad Hebræos conſcriptam hebraica lingua miſiſſe: cuius ſenſum & ordinem retinens Lucas Euangeliſta, poſt exceſſum Apoſtoli Pauli græco ſermone compoſuiſſe dicitur.*

PROLOGVS B. BRVNONIS IN EANDEM.

IN Iudæa erant Eccleſię, in fide Chriſti conſtitutæ, quibus & ipſe Chriſtus prędicauerat: & per Apoſtolorum doctrinā B eius, & quibus aſcendens inſtituendas Eccleſias commiſerat, fidem ſuſceperant, & de Chriſto incarnationem, mortem, & reſurrectionem, & cætera benè credebant: ſed in eo plurimum errabant, quod circunciſionem, & quædam legalia obſeruabāt; credentes ſine his neminem poſſe ſaluari, & in hoc detrahentes continentiæ & fidei Chriſti. Et ſuper hoc multas veriſimiles adducebāt rationes, ſcilicet, quod Chriſtus ſub lege natus, legem per omnia obſeruaſſet, C & ſi quando de ſolutione legis incuſaretur, reddebat rationes, quod legem in nullo ſolueret: vt ibi quando oppoſuerunt ei, quia in ſabbato curaret non obſeruare ſabbatum: reddidit rationem & ait. *Si vos in die ſabbati bouem vel aſinum ſoluentes adaquatum ducitis ſine tranſgreſſione legis: quomodo ego ſoluendo hominem à dæmonio legem tranſgredior?* Non recordantes quod Chriſtus finem illi legi poſuiſſet, dum vetus paſcha celebrauit, & illi veteri mox nouum paſcha (nouum ſcilicet ſacrificium) conſe- D crauit, tradens corpus & ſanguinem ſuum Apoſtolis ſuis; oſtendens quicquid præceſſerat, vmbram fuiſſe, nunc autem primum veritatem ſe tradere. Propter hoc quia Chriſtum legem viderant obſeruaſſe, quia iterum Petrus & alij, qui prædicauerant Iudæis à circunciſione & huiuſmodi legalibus, non eos coëgerant recedere, timentes impatientiam eorū: quia mallet omnem fidem deſerere, quā

Luc. 13. verſ. 14.

his

his in quibus consueuerant renunciare. Sciebant enim Petrus & alij, quod sic enutrirent eos in pueritia, non posse eos aliter perduci ad virilitatem perfectionis. Propter hoc, inquam, circũcisionem cum fide Christi tenebant: sed Paulus videns Christum inutilem illis esse, quamdiu legem cum fide tenerent, iuxta illud
Galat.5.2. quod ad Galatas ait. *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit:* ex superabundanti hanc illis epistolã scripsit, cum tamen gentium tantùm Apostolus esset, agens secundum quod
Rom.11.14. ad Romanos ait. *Honorificabo ministerium meum, si quomodo ad æmulationem prouocem carnem meam,* & cetera. Quare, quia non erat eorum Apostolus, nomina dignitatis in hac epistola præponere noluit, sicut solet in singulis. Ideò etiam hæc reticuit, quia exosus erat illis, propterea quia legem persequebatur, & vbiq; destruebat. vnde sæpius incusauerunt eum, imponentes ei, quod legem à Deo nõ esse datam diceret, & omni tempore fuisse inutilem: quare vt se pur-
Act.21.26. garet ab istis, oportuit eum in Hierusalem secundum ritus Iudæorum purificare: & purificatum in templum
Actor.16.3 ascẽdere, & Timotheum discipulum circuncidere. Si autem cum vt persecutorem legis suæ, eum odio haberent: dignitatis suæ nomina præposuisset, in principio obstreperent, dicentes, nec audiendum illis esse inimicum suum, etiam si secundum rationem suaderet. Propter hæc deuitanda dignitatis suæ mentionem nõ fecit. Quasi diceret. Nulla mea auctoritas vos compellit, sed attendite auctoritates legis vestræ, & Prophetarũ, & ex ipsa lege & Prophetis intelligetis in Christo fuisse finem legis. Et quia in cæteris nomẽ suum non præposuit, dixerunt quidam, hanc non esse Pauli, sed alij Barnabæ, alij Lucæ, alij Clementis esse dicebant. Contra quos sic argumentatur Hieronymus. Si quia Pauli nomine non titulatur, Pauli non est, ergo quia nullius nomine titulatur, sit nullius. Lucas vtique hanc de Hebræo trãstulit in græ-

A cum. In hac autem epistola materiã habet eminentiam Christi & inutilitatem legis: comprobans per eãdem legẽ & Prophetas eorũdem in Christo finem habuisse: legalia, quę nec eo tempore quo esse debebant alicui proderant, nisi per fidem venturi: sed Christus sic ad iustificationem sufficit, vt adiutorio legis non indigeat, & si lex admisceatur, fidem irritam faciat. Eo fine sic de Christo & lege ait, vt Iudæi legalia deserant, &
B in eminentia Christi iustificationem quærant & accipiant. Circa finem etiam epistolæ instruit eos de moralitate: quia sicut vitium naturale Iudæis semper fuit, luxuriosi nimis erant in cibis & in libidine.

CAPVT I.

MVltifariam multisque olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouissi-
C *mè * diebus istis locutus est nobis in* * habet in.
filio, quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & sæcula. Qui cùm sit splendor gloriæ & figura substantiæ eius, portansque omnia verbo De pe. dist.
virtutis suæ, purgationem peccatorum secunda illa
faciens, sedet ad dexteram maiestatis anima.
in excelsis, tantò melior angelis effectus, quantò differentius præ illis nomen hæreditauit. Cui enim dixit aliquando an- Psal.2.7.
gelorum? Filius meus es tu, ego hodie ge- Act.13.
D *nui te: Et rursum. Ego ero illi in patrem,* 2.Reg.7.14.
& ipse erit mihi in filium. Et cum ite- 1.Paral.per 22.10.
rum introducit primogenitum in or- Psal.96.7.
bem terræ, dicit. Et adorent eum omnes angeli Dei. Et ad angelos quidem dicit.
Qui facit angelos suos spiritus, & mini- Psal.103.7.
stros suos flammam ignis. Ad filium au- Psal.44.7.
tem. Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, & virga æquitatis virga regni tui. Dilexisti iustitiã & odisti iniquitatẽ: propterea vnxit te Deus tuus oleo exul-
*tationis * præ participibus tuis. Et tu in* * Lætitiæ.
principio Domine terrã fundasti: & ope- Psal.101.26.
ra manuũ tuarũ sunt cœli. Ipsi peribunt,

*Tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent. Et velut amictum mutabis eos & mutabũtur: tu autem idẽ ipse es, & anni tui non deficient. Ad quem autem angelorum dixit aliquando: sede à dextris meis, donec * ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministeriũ missi, propter eos qui hereditatem capiunt salutis?*

Psal. 109. a. * Quoadusque.

MVltifariam &c. Nunc in principio probare intendit, Christum filium Dei audiẽdum esse, conferendo cũ prophetis, qui, si ideò audiendi fuerunt, quia Deus per eos vt per instrumentum locutus est, multò magis obseruanda sunt præcepta Christi, in quo Deus locutus est, vt in filio. Confert iterum Christum angelis, quia si verba angelorum per os Prophetarum prolata obseruabantur, obseruanda sunt verba Christi longè amplius, qui longè melior angelis est effectus. Et hæc omnia quæ præmittit spectant ad conclusionem * inferius positam, vbi ait. *Propterea abundantius* &cæt. Quasi diceret. Obseruate quæ dicta sunt à filio, quia Deus olim loquens patribus nostris: .i. prioribus Iudæis qui & in carne & in cultu Dei patres nobis sunt, loquens, inquam, patribus in Prophetis. Non enim Prophetarum erant, quæ loquebantur: sed Dei loquentis per eos vt per instrumentum. In hoc nomine quod Deus est, multum opponebant Paulo, dicentes, quia Deus immutabilis esset. Legem aũt Deum dedisse negari non posset, immutabilem debere esse legem: quam qui mutari non poterat, dedisset. *Olim*, inquam, *Deus loquens patribus in Prophetis Multifariam* .i. multotiens, vt cum positione dictionis non insistamus. Multotiens, inquam, quia & Abraham, & Isaac, & Iacob, & vnicuique eorum multis vicibus. Loquens etiam *multis modis*, quia modo per somnia vt Danieli, modo aperta voce vt Moysi: nunc interiori aspiratione, vt Dauid. Vel multifariam .i. diuerso genere locutionis: vt

* ulterioni.

A huic in somnio, illi sermone aperto, illi interius aspirando, & ideò diuersis modis, quia si in somnio tantum, putaretur inane quod ita fuisset auditũ: sed vbi hic aperto sermone, hic in somnio, alius interna aspiratione, omnes idem & de eodẽ perhibebãt, certiorem fidẽ tot modis intellectæ rei faciebãt. Multifariam, inquam .i. multo genere locutionis, & multis modis .i. diuersis operationibus: vt in ardenti rubo Moysi, in vellere sicco, & vdo Gedeoni, & similiter multis alijs. Olim loquens patribus in Pro-

B phetis: *locutus est nobis in filio.* Quod ad illud antiquius præsens tẽpus, ponit loquẽs, & ad illud quod quasi pręsens erat, posuit præteritum locutus, significat idem se loqui per filium ꝙ locutus est per prophetas, nisi quod in Prophetis occulta veritas, & adhuc complenda, in filio autem aperta veritas & completa. Dicens etiam Deus loquens patribus *locutus est nobis filijs* eorundem patrum: innuit eidem populo non diuersa fuisse locutum, sed si per Prophetas Iudæis per filium solis loqueretur gẽtibus: pos-

C set opinari ad diuersos populos de diuersis fuisse locutum. Locutus est nobis *nouissime*, scilicet, in *diebus istis*: adhuc enim multi supersunt qui eũ loquentem & audierunt & viderunt. Vel ita. Locutus est diebus istis sicut dictum est. Locutus dico nouissime quæ hæc locutio Dei per filium nouissima fuit: nullius nouitate locutionis vlterius immutanda: sed olim locutus in Prophetis est non nouissimè: quia veritatem locuturus in filio destructurus erat vmbram, quam loquebatur in Prophetis. Et si Prophetas audistis, quia Deus locutus est in

D Prophetis; abundantius obseruate quæ de Deo in filio audistis. Nunc incipit magnificare filium, modo secundùm humanam, modo secũdum diuinam, modo secundùm vtramq; simul substantiam dicens. *Quem* filium Deus pater *constituit* .i. firmiter stabiliuit *hæredem vniuersorum*, id est, firmum possessorem omnium: non hæredem quasi pater eius decesserit,

quod

Ioan 16 15 quod in humanis legibus fit: sed hæredem secũdum quod idem ait: Omnia quæcunq; habet pater, mea sunt. Hęc constitutio secundum quod homo est, facta est in eo, in quo secundum diuinam ab æterno fuit omnis plenitudo: *per quem* iterum filium *fecit* non solùm cœlestia, sed *etiam sæcula*.i. quæcunque sæcularia videtis: Psal 103.24 iuxta illud. Omnia in sapientia fecisti. Hoc secundum diuinam dictum est de filio: *qui* filius *cùm sit splẽdor gloriæ*.i. diuinæ essentiæ patris, quæ diuinitas per excellẽtiam gloria dicitur, & consideratione illius nihil gloriosum videtur. Filius, inquam, splendor est glorię: quia sicut radius solem significat lucere, ita filius radius est notificans patrem, non tamen aliud à patre: sicut nec radius aliud est à sole. Hoc autem secundùm vtramq; naturam, maximè secundum diuinam dictum est de filio. Qui filius etiam cum sit *figura substantiæ eius*.i. plena ostẽsio essentiæ patris. Figura autem. non quod diuersus à patre, sed idem: eadem enim substantia filius est cum patre, hæc secundum diuinam tantũ. *Portans* etiam *omnia*: quia sicut nisi per filium creari non poterãt, sic nisi per filium creata subsistere non possent. Portans omnia *verbo*.i. sola voluntate, sicut quemlibet regem iudicaremus potentem, qui solo verbo gubernaret imperium suum. Portans, inquam, omnia verbo *virtutis suæ*.i. virtuoso verbo suo. Hæc omnia nihil adhuc ad illos, quia dicerent, quid prodest nobis si per eum facta sunt omnia: si splendor sit gloriæ &c. Ad hoc Paulus respondet. Filius dico *faciens purgationem peccatorum*, id est, purgans homines à peccatis, & quod purgare possit comprobatur ex præmissis: per quem facta & portata dicuntur omnia, & qui cum patre eadem est substantia &c. Quod etiam tempore legis Iudæi confitebantur, vbi dicebant eidem Christo. Marc.2.7. Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus? Hic planè ostendebant neminem posse saluari à peccatis per legem. Purgationem peccatorum

Filius Dei est splendor gloriæ patris.

A faciens. Hoc de filio dictum est secundùm diuinam. Qui filius cum sit talis & talis, *sedet ad dexteram maiestatis*, id est, ad æqualitatem paternæ maioritatis. Maiestas enim dicitur essentia Dei: nec in illo paradiso vnde pulsus est Adam, sed sedet *in excelsis* cęlorum, locatus in dextera patris, hoc secundum humanam. Nunc filium comparat angelis, ita tamen vt longè præferat illis dicens. Filius, inquam, *effectus tantò melior angelis, quantò differentius hæreditauit nomẽ*, id est, honorificentiam postquam resurrexit & ascendit. B Differentius ideò, quia cum adhuc esset passibilis & Matt.4.11. mortalis, differens nomen habuit: quia angeli ministrabant ei: sed ascẽdens multò differentius nomen possedit. Et quia differentius esse posset, non tamen præ angelis, ideò ait. Differentius, ita vt sit præ illis angelis. Verè nomen hæreditauit præ angelis. Nam vox patris ait ad illum. *Filius meus es tu*: quod nulli angelorum dixit. Sed ad maiorem confirmationem sub interrogatione: hoc ita ait. *Cui angelorum dixit aliquando*, id est, C nec priusquam confirmarentur, nec postquam per casum aliorum cõfirmati sunt: Dixit, inquam, *Tu es filius meus* consubstantialis, non adoptiuus, *ego* enim pater *genui te hodie*, id est, in æternitate. Propter infirmitatem intellectus nostri, cum hodie (quod nota præsentis temporis est) posuit præteritum genui, ne si diceret hodie gigno te, suspicaremur eum non ab æterno genitum de patre. Et ideò genui dixit, secundum infirmitatem nostram, hodie D secundum diuinitatem in qua nihil præteritum, nihil futurum, sed omnia ibi hodie præsentia. Et rursum cui angelorum dixit hoc aliquando? vel sine interrogatione. Rursum pater hoc ait de filio. Vbi ait rursum: de eodem significat esse dictum. Ait pater. *Ego ero illi*, id est, ad honorem illius, ero illi *in patrem, & ipse filius erit mihi in filium* ad me magnificandum. Ero, & erit posuit, non quia hic pater: ille filius non sit

ab æterno, ſed quantum ad communem notitiã hominum. Nec ad hoc ille pater, nec iſte filius: ſed in die iudicij erit pater, erit filius, cum omnes impij cognoſcent Chriſtũ, eſſe Chriſtum filium Dei: quod viuẽtes negauerunt. Hęc duo ſecundùm diuinitatem dicta ſunt de Chriſto. *Et iterum* dicit pater de eodem filio: *adorẽt eum omnes angeli Dei:* ſed præmittit quando hoc dictum ſit. *Cùm* pater *introducit* .i. oſtendit introducendum *primogenitum* ſuum Chriſtum *in orbem terræ*. Introducit ideò: quia in interiora cordiũ ductus eſt: cum, inquã, introducendum oſtendit:dicit. Illud & iungitur in litera Pſalmi. *Adorent eum*, ſcilicer, filium ſecũdum humanam naturã *omnes angeli Dei*. Et hoc de eo poſt reſurrectionem accipiendum eſt. Illud præcedens: ero illi in patrem:in Eſaia inuenitur in Pſalmo etiam. Miſericordias Domini: quod idem valet: ibi habetur. Ipſe inuocabit me pater meus es tu. Illud quod ſequitur, adorent eum, habetur in Pſalmo. Dominus regnauit exultet terra: niſi quod ibi eſt adorate: hic adorent. Dicit etiam pater de eodem filio pertinens ad angelos. Hoc, ſcilicet, *qui* filius *facit* cęleſtes *ſpiritus ſuos angelos* .i. ſuos legatos mittẽs eos quo placet. Nec tantùm illos inferiores: ſed etiam *flammam ignis*.i. Seraphim, qui ordo dignitate alios pręcellit. *Facit miniſtros ſuos* etiam ſecũdum humanam naturam obſequentes illi. Hoc pater ait, pertinens ad angelos Hoc autem idẽ ait ad filium. O Deus fili *Thronus tuus*.i iudicialia ſedes tua *permanet in ſæculum ſæculi*. Et meritò: quia *virga regni tui* eſt *virga æquitatis* .i. directa æquitas & inflexibilis. Virga regis recta: & ideò de ære ſolet fieri, vt ſignum ſit directæ & inflexibilis æquitatis, quæ æquitas in Chriſto directa eſt & inflexibilis. Meritò iterum Thronus tuus eſt in æternum: quia tu *dilexiſti iuſtitiam*.i. omne bonum non coactus, ſed ex dilectione amplexatus es. *Et* ſicut dilexiſti iuſtitiam, ita *odiſti iniquitatem* .i. omne malum. Quidam enim ſic diligunt iuſtitiam, vt tamen quaſdam iniuſtitias odio non habeant. Et propterea vt Thronus tuus eſſet in æternum, vt virga æquitatis eſſet tibi, vt diligeres iuſtitiam: *propter hæc* omnia vt exiſteret in *te* ô Deus fili, Deus pater *vnxit:* ego, ſcilicet: qui loquor vnxi te. Alij per miniſtros vt Dauid & Saul vncti ſunt: Chriſtus autem propria operatione patris. Vnxit te, inquam, *Deus tuus* conſubſtantialis tibi: *oleo*.i. Spiritu ſancto: quia ſicut oleum carnem, ſic Spiritus ſanctus fouet & demulcet animam. Oleo dico *exultationis*. Et meritò dicitur exultationis: quia homo ille per ſpiritum de quo conceptus eſt, à peccato permanſit immunis. Vnctus eſt Chriſtus Spiritu S. in vtero matris. Accepit iterum Spiritum ſanctum in baptiſmo, quando in ſpecie columbæ ſuper eum viſus eſt: non tamen in baptiſmo ſpiritum accipiens, quaſi noua iuſtificatione indigeret: ſed vt oſtẽderet quod Spiritum ſanctum hominibus in baptiſmo ad iuſtificãdum tribueret. Vnxit te Deus oleo *præ participibus tuis* .i. prę Apoſtolis & cęteris, qui Spiritum ſanctũ acceperunt. Prę illis ideò, quia Chriſtus de Spiritu ſancto, omnes alij de ſemine carnis concepti ſunt. Hæc omnia ſecũdum humanitatem de filio dicta ſunt: hæc pater dixit de filio: & iterum propheta ad patrem de eodem filio, ſecundum diuinam. O Domine pater, *tu fundaſti terram* .i. firmiter ſtabiliſti hanc Eccleſiam: quæ terra dicitur comparatione ſuperioris Eccleſiæ angelorum Fundaſti dico *in principio*.i. per principium quod eſt filius, iuxta quod idem de ſe ait. Ego principium qui & loquor vobis. Fundaſti terram: & cœlum .i. maiores ſanctos, vt Apoſtolos, qui myſteria tua compluũt ſubditis. Hos, inquam, non ſolum fundaſti: ſed dicẽdi ſunt propria *opera manuum tuarum*. In excellentia enim horum apparet manus tua fuiſſe operata, ſicut quilibet artifex diceret. Hæc imago egregia opus meum eſt: ſed in illa deterius facta non cognoſco me, cum tamen vtraque opus eius ſit. Et *ipſi*

Pſal 88.27. Pſal. 105.7. Virga regis de ære ſolet fieri. Matt. 3.16 Ioan. 8.25.

cœli *peribunt* .i. morte destruetur, quicquid ex natura sua erunt: *sed tu permanebis in illis* i. iustitia & cætera quæ tu operaberis, in illis permanebunt. *Et omnes* siue cœli, siue terra *veterascent* .i. paulatim corrumpentur mi'eria carnis. Veterascent dico, & peribunt *vt vestimentum* .i. secūdum corpus quod in eis est, circū[illegible]dans animam tanquam vestimentum. Ipsi peribunt, & tu *mutabis eos velut amictum*. .i. corpus, quod quasi amictus animæ est. Mutabis impassibile factū & immortale. *Mutabunt*[illegible] iam secundum animas glor[illegible]fio[illegible] factas, & in cognitione Dei profi[illegible]tes. Ipsi peribunt & veterascent: *tu autem es idem ipse* .i. immutabilis contra hoc quod ipsi veterascunt: *& anni tui non deficient* .i. æternitas tua permanens est. Contra hoc, quod illi morte peribunt: Non solùm per præmissa maior angelis comprobatur, sed etiam per hoc dictum filio. Sede à dextris, quod nulli dictum est angelo. Quia ad quem angelorum dixit pater aliquādo: sicut idem verbum supra notauimus. *Sede*.i. iudica & quiesce *a dextris* .i. in potioribus *meis*. *quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*.i. ita plenariè subiectos tibi, vt scabellum subijcitur pedibus. Per pedes tamen humanitas Christi intelligitur, quæ vltima pars in illo. Hęc autem plena subiectio, consummanda est in vltimo iudicio secundum humanitatem filij. Verè nulli angelorum dixit hoc quod dixit filio sede à dextris, quia angeli ministri sunt filij, hoc autem repugnans est vt ministri sint Christi, & eiusdem dignitatis. Quod ita ait: ideò constat hoc non esse dictum alicui angelorum, quia *nonne omnes* angelici *spiritus* quot quot *sunt*, sunt *administratorij* .i. dispositi vt administrēt Christo: quia quidam ministri constituti sunt, quibus imperare non audent domini, ad hoc remouendum addit. Ita dico administratorij, quod *missi in ministerium* quocunque sibi placet etiam *propter eos*.i. propter homines. Multum subiectos constat esse Christo: A imperio cuius deseruiunt etiam hominibus, qui minores sunt angelis. Propter eos dico, *qui capient hæreditatem salutis* .i. qui possidebunt æternam salutem in hæreditatem .i. firmam sibi possessionem.

CAP. II.

PROPTEREA *abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus. Si enim qui per angelos di-* B *tus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? Quæ cum initium accepisset enarrandi per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis & portentis & varijs virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem. Non enim angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Testatus est autem in quodam loco quis dicēs. Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum?* Psal. 8 5. C *Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus eius.* 1 Cor. 15 25 Phil. 2. 8. *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Eum autem qui modico quam angeli, minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. Decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia: qui multos filios in gloriam adduxerat,* D *auctorem salutis eorum per passionem consummare. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens. Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.* Psal. 21. 23. *Et iterum. Ego ero fidens in eum. Et iterum. Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.* Esa. 8 14. *Quia ergo pueri communicauerūt carni & sanguini: &*

Esa 13.14. Cor. 15.33.

ipse similiter participauit eisdem: vt per mortē destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus assimilari, vt misericors fieret & fidelis pontifex ad Deum: vt repropitiaret delicta populi. In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.

EX omnibus superioribus infert: ad hoc enim comprobandum omnia adduxit, dicēs. Quia si in Prophetis & in filio locutus est Deus: quia per filium omnia facta sunt: quia maior est angelis: quia dictum est filio, sede à dextris: quod nulli dictum est angelo: propterea oportet nos obseruare ea quæ audiuimus à filio abundantius, quam ea quæ audiuimus à Prophetis. Prophetas quidem abūdanter, sed filium abundantius oportet audire: ne fortè non audiendo filium pereffluamus. Nos multis miserijs & peccatis quotidiè effluimus, sed si non obseruemus mādata Christi pereffluimus: quia omne bonum elabetur à nobis, & pœna totius iustitiæ nobis residua erit. Probauit filium esse audiendum: tum quia in filio locutus est Deus, sicut in Prophetis: tum quia filius maior est angelis: & hoc per auctoritates eorundem probauit: modo mandata filij obseruanda dicit: ideò quia non effugient pœnam qui neglexerint propositam sibi à filio salutem. Quod ita probat. Verè quæ audiuimus à filio nisi obseruauerimus, pereffluemus. i. puniemur: quia si sermo angelorum non impletus pœnam intulit non obseruantibus: tunc salus filij neglecta, qui maior est angelis, pœnam inferet neglige̅tibus, quod ita. *Si sermo* .i. ostensio voluntatis Dei seu in lege, seu in Prophetis, qui sermo dictus est *per angelos*. Angeli enim & Moysi legē & cæteris Prophetis ministrabant, quæcunque illi docebant: si, inquam, hic sermo *factus est firmus* .i. confirmatus

Peccatores fluunt & effluunt

A est sicut lex data Moysi, per quædam miracula .i. per tonitrua ibi audita: etiam quibusdam minis & pollicitationibus confirmata. Si, inquam, sermo per angelos factus est firmus: & ideò omnis prçuaricatio & inobediētia. Præuaricationem vocat, non solum dimittere quod præcipitur in lege, sed etiam contra legem facere: vt qui iubetur diligere proximum, non tātum non diligit: sed etiam occidit. Inobedientia dicitur non implere, quod in lege præcipitur: etiam si nihil contra legem operetur: vt qui iubetur diligere nō diligat: ideo ait *omnis præuaricatio & inobedientia*: & nō omnis prçuaricator & inobediens: significans vnam solam præuaricationem, vel inobedientiam non effugere pœnam. Præuaricator autem vel inobediens multarum præuaricationum vel inobedientiarum reus esse potest. Si, inquam, omnis præuaricatio & inobedientia *accepit retributionem mercedis* .i. mercedem retributā. Merces dicitur quæ pro qualitate facti, siue malum siue bonum sit, redditur. Retributio significat quantum meruit tantum esse redditum ei. Retributionem, dico, *iustam*: quia sic retribuendo Deus agit ex iustitia: nec putetis eum sic misericordem esse vt obliuiscatur iustitiæ. Si, inquam, præuaricatio vel inobedientia sermonis dicti per angelos accepit retributam mercedem: *quomodo nos effugiemus* illud pereffluere *si neglexerimus*: non dico præuaricatores extiterimus: sed (quod minus est) si saltem neglexerimus .i. intelligere contemnamus, non dico sermonem, sed *salutem*: Verbum enim Christi creditum credentibus, causa efficiens est salutis. Salutem dico *tantam* .i. indeficientem. Salus enim hæc quando remittūtur peccata principium habet: positionem virtutum habet incrementum: in æterna beatitudine consummationem. Nec eos reddit inexcusabiles, quod nequeant opponere se, quasi remotos hanc audisse salutem dicens. *Quæ* salus *cùm accepisset initiū* non constitutionis: quia ab æterno

Præuaricatio quid significat.

Inobedientia dicitur non implere quæ in lege præcipiuntur.

Merces & retributio in quo differunt.

sic

fic certe erat de potiorum [illegible] A enarrari per Dominum angelorum .i. per Christum quod Christus enarrare cœpit hanc salutem. Tunc, inquam, cum accepisset hoc initium *confirmata est in* [illegible] vos Iudæos *ab e[is] qui audierunt* ab ipso ore Christi, scilicet, per Apostolos quorum iustitia & auctoritas firmitatem huius salutis vobis commendavit. Con[firmata] a dico, *[De]o con[te]stante*. Ipsi enim Apostoli auctoritate sua satis hanc attestabatur: [illegible] idem te[statur] cum illis *signis* [illegible]. Signa vocat vt morbo[s] [illegible] quod a[d] [medi]cinali[a] [illegible] B [ere]. Portenta [illegible], quæ contra naturam erant [illegible] nato oculos aperire, L[azaru]m suscitare quæ & aliud significa[ba]t. Contestante autem etiā Deo *varijs virtutibus* hic veras virtutes significat [illegible] tiani, prudentiam: & huiu[s] [illegible] quæ ministrab[at] [illegible] libus [illegible] Co[nt]estāte etiam *distributionibus* .i. per distributiones *Spiritus S.* huic enim generis linguarum, illi reuelatio[nes] scripturarū, & cæteris cæteras [illegible] distribuebat. ❧ His omnibus factis *secundū voluntatem suam*: non enim considerabat meritum, se[d] beneplacito misericordiæ suæ) dixit quod negligentes salutem Christi non effugiēt eius vindictam. Nunc subiūgit, quod vindicandi in omnes habeat potentiam. Dixi quomodo nos effugiem⁹: & verè n[on] effugie[mus] [illegible] dictam negli[illegible] [illegible] cum præuaricatores [illegible] angelo[s] [illegible] quia filio subijciet orbem terræ quē angel[is] non subiecit[illegible] locus fidem facit a minori. Quod [illegible] ait. *Deus* pater *nō subiecit orbem* terræ *angelis*: ministerio quidem eorum multa in orbe fiunt. *Sed* omnia [illegible] imperium. Orbem terræ [illegible] D subiectum ei *de quo loquimur* Christo Vel ita. Orbem non [illegible] angelis: quod, scilicet, vt subij[ceret] futurū est [de] quo loquimur Christo Quod [illegible] orbē subijcien[s] Christo: probat auctoritate Dauid qui tamen de ha[c] [illegible] futura loquitur [illegible] de præterita, sicut ad-

Signa & portenta differunt.

missus in diuino cōsilio. Et vt certius exaltationē Christi super omnia probaret, præmittit humilitatem eius, ne (tacita humilitate) exaltationē afferret, ambigeretur alium esse qui humiliatus, aliū qui exaltatus est. Vnde dicit: Non ego solus dico orbē subijciendum Christo, sed etiā *testatus est* [qui]dam nſcquā *quis dicens in quodam loco.* Hæc auctoritas adeò nota erat, quod nec auctoris, nec loci in quo erat nomine indigeret. Hæc, inquā, testatur Dauid loquēs ad patrem. O Domine *homo* ille Christus *quid est* admiratiuè .i. magnū quid futurus est: sed quātum quid sit: hoc tamen totū per hoc [qui]a tu *memor es eius* hominis. Memor [fuit] Deus hominis Christi, quādo eū immunem à peccato conseruauit. Hominem eū appello. aut vt expressius dicam homo ille filius hominis magnus [est] qui [illegible] in eo *quod* [vi]sit*as eum.* [illegible] ingreditur ad [illegible] Deus visitauit Christum in sepulchro, ingrediēdo ad eum vt incorruptibilis resurgeret. Vbi *filius hominis* & vere hominem & non de femine viri natum ostendit h[o]minis enim filius non hominum. Et sicut [illegible] incarnationis sic minoratio[nem] [ei]usdem: *minuisti* enim *eum* fil[ium] Dei in virtute per assumptam naturam passibilitatis & mortalitatis. Minuisti dico *paulo minus* .i. [illegible] per paulum quia licet mortalis, tamen in hac mortalitate imperabat angelis. Minuisti paulò minus separatū *ab angelis* .i. ab [illegible] dignitate loci Deus enim homo fact⁹, inter homines est cōuersatus. Postea humiliatio[nem] Christi, incipit de exaltatione dicens. *Coronasti eum gloria.* clar[i]tate [im]mortalitatis *& honore* qui[a] [ei] flectitur omne genu. Coronauit [a]b ea similitudine dicit, qua sicut victor reuertens de triumpho, coronam suscepit; sic Christus triūphata morte, gloria & honore coronari meruit. Et eum coronatū *constituisti super opera manuum tuarum* super homines & angelos, quæ propriè dicuntur opera manuum Dei: & ita super opera, q[illegible]

Deus pater tanquam medicus Christum visitauit in sepulchro.

Christus gloria & honore coronatus est.

bus eius .i. ipsi plenaria subiectione. Posset enim superior esse dignitate: quod nō tamen inferiora aliqua subiectione essēt ei obnoxia. Modo Paulus quod Dauid ait: omnia subiecisti, quomodo intelligēdum sit, exponit, dicens: ait Dauid. Omnia subiecisti. *In eo autem quod* scriptura *subiecit* .i. ostendit subiecta *ei omnia, nihil dimisit non subiectū ei*: quia vbi ait omnia nihil excipit. Si enim habetur, superius iungitur. Benedico orbem futurum Christo subiectum: quia in eo quod subiecit ei omnia: nihil dimisit non subiectum ei. Et licet dixerit omnia subiecisti: *nunc* tamen *nondum videmus omnia esse subiecta ei*. quare dicebam futurum subiectum ei. Hodie enim aliquid subijcitur: sed nec dum omnia: cras iterum aliquid, & necdū omnia: & istud necdum dici poterit, donec in i[...]io etiam subijc[...]tur ipsi impij. Oppon[...] a[...]. [...] necdum subiecta sunt, sic nec in æternum subijcientur. Ad hoc Paulus. Licet nec d[...] subiecta sint ei omnia: tamē quia partem prophetiæ in eo cōpleram videmus: scilicet, coronatum gloria & honore: cert[...]mus pa[...] quæ restat impleri[...] licet, vt subijciantur ei omni[...] [...]d ita ait. *Eum qui minor at us est* [...]o .i. per modicum *quam angel* posset enim ab eo q̄ erat minorari, vt tamen remaneret maior angelis, ait: minor factus quā angeli. Eum, inquam, *videmus* iam *Iesum* .i. saluantem suos, *coronatū gloria & honore* .i. claritate immortalitatis: & quod omne genu flectatur illi. Coronatū, inquā, nō sine merito, sed propter passionem: quæ passio non quoquomodo tolerabilis: sed pa[...]io mortis. Hic iā ostendere [...]ipit, non solum propter potentia[...] & v[...]onē, mādata Christi debere obseruare, sed (vt illa prætermittamus) propter dilectionē qua n[...] adeò [...]it, vt pro saluatione nostra mortem eligeret. Minoratus ideo, *p*[...] *et mortē pro omnibus* prædestin[...]tis: [...] pro omnibus vniuersaliter. Precium enim datum est omnibus si velit, sufficiens. Gustaret dicit propter amaritudinē

A mortis, quæ [...] illi [...]. Vel staret: quia mors [...]ito p[...] quasi in gustu fuit, non inebrians per moram. Gustaret, inquā, & ho[...] *gratia* .i. per gratiam Dei: non [...] hoc promeruerat homo. [...] morte pro omnibus: *quia decebat eum* .Deum patrem *propter quem* glorificādum facta sunt *omnia, & per quem* facta sunt *omnia*. Eum [...]ico *qui adduxerat* .i. adducendos prædesti[...] *multos* [...]*os* .i. homines iusti[...] *gloriam* .i. ad saluationē. Eum, [...] decebat *au*[...] *salutis* [...]

B scilicet Christū *consu*[...] [...]onem mortis sicut pro[...] frustra en[...] t omnia, [...]o redēptus periret. Omnis enim creatura terrena ho[...] deseruit vt homo [...] æternam habea[...] Deus. Si autem homo non [...] ro[...] d[...] positio Dei falleretur q[...] prop[...] ficādu[...] omnia: cum in [...]o glor[...] dānato homine. Et cum propter Deum glorifi[...], & per Deum f[...] essent omnia, co[...] eius impleri oportuit, vt glorificaretur in creaturis: ne nō prouidere [...] eum his, quæ fecerat absurdum esset. Co[...] Christi in resurrectione incipit perfectionē hab[...] die iudicij, quādo omnia [...]. Probat q̄ decuit co[...]mare Christū per passiones: quia dice[...] satis indecēs esse: vt auctor erat salutis, cui omnia deberēt sub[...], eū in ignominias passionis deponere. V[...] verè sic eum consu[...]are non d[...] *quia qui sanc*[...] prædestinatos ad gloriam .i. Christus: *& qui sanctifican tur* .i. prædesti[...] *omnes* pendent *ex uno* .i. ex Deo patre. [...] Christus homo po[...] Dei subiectus [...] sic [...] per cu[...] saluan[...] Et cum Chri[...] ex Deo pendeat, non [...] q[...] sponsit [...] eo quomodo [...]bi p[...]it. Probat quod sanctificantes & [...] vno pendeant per [...]tates, [...]s. *Propter quam causam*, q[...]a [...]cans & sancti sicati ex vno [...] propter hoc, inquam, *non co*[...]*tur* [...], non

bescit Christus *eos vocare fratres*, dicens in Psalmo. *Nunciabo nomẽ tuum* (.i. honorificentiam tuam) *fratribus meis*, & *laudabo te* positus *in medio Ecclesiæ*, quasi columna sustinens & fulciens domum, ne quid in ea ruat. Et iterũ probat idem auctoritate Esaiæ loquentis in persona Christi sic. *Ego* Christus *ero fidens in eum*.i. in Deum patrem. Cumq; in Deum se dicat cõfidere: apparet eum sicut alios ex Deo pendere. *Et iterum* probat, quod sanctificans & sanctificati ex vno sint dicens in Esaia. *Ecce ego* Christus paratus sum obsequio Dei *& pueri mei, quos Deus dedit mihi*. Vbi ait. Ecce ego: & Deus dedit mihi: ostendit se ex Deo pendere. Probauit quod non dedecuit: cõcludit modo quod per passionem oportuit Christum auctorẽ esse salutis hominum, dicens. Quia Christus qui sanctificat: & homines qui sanctificantur ex vno sunt: ergo Christus participauit eisdem hominibus: similiter vt passibilis & mortalis fieret. Et quare qui sanctificat participauit eisdem? *Ideò quia pueri* quos sanctificabat *communicauerunt carni & sanguini*.i. corpori & animæ. Per sanguinem enim animã accipit: non quòd sit anima, sed quia sedes est animæ. Communicare carni & sanguini dicit, veros homines esse. Et quare Christus ideò participauit humanitati? qa pueri quos sanctificabat homines erant: propterea, scilicet, *vt per mortem* pro puerorum salute passam *destrueret eum, qui habebat imperium mortis*.i. diabolum, qui imperabat, lege mortis omni homini. Nisi enim per mortẽ nõ posset destruere mortem: mori autem non posset, nisi homo fieret: *& ideò oportuit eum participare eisdem* similiter. Deus enim hominem primum purum & in libertate creauit: quem diabolus seductum (quia imperium Dei transgressus est) imperio suo vt seruum mancipauit. Homo autem corruptus per peccatum, nulla virtute hanc seruitutem euadere potuit. Cùm autem homo per se seruus factus esset, si per alium liberaretur quàm per hominem, vio-

Quare per sanguinem anima accipiatur.

A lentia esset, & diabolus iniuriam sibi fieri iustè reclamaret. Propterea vt homo redimeretur, oportebat inueniri hominem in quo peccatum non esset: vt diabolus in eo vsurpans sibi potestatem: in quo quia peccatũ non esset, nullam haberet: per hoc quod homini sine peccato mortem (quæ pœna est peccati) inferret: vsurpando quod suum nõ erat: iustè pro hac præsumptione perderet omnem hominem quem iustè possederat. Homo autem sine peccato inueniri non potuit inter homines: quia omnes in B concupiscẽtia nati. Si autem (vt quidã opponunt) angelica natura incarnaretur: cum vterque angelus & homo in natura habeat peccare, facillimè caderet: cum vtramque naturam per se cõstet cecidisse. Sic relinquitur humanam naturam nullo modo sine peccato posse consistere, nisi vniretur ei diuinitas. Ideò etiam (sicut aiunt sancti) Deus voluit homo fieri, vt per hoc homines redderet magis obnoxios suæ dilectioni. Ostendit Christum nõ solùm per mortem destruxisse mortis imperium: sed etiam merito mortis suæ legẽ (quæ Iudæos C in seruitute tenuerat) euacuasse. Vnde sic ait. Vt per mortem destrueret diabolum: *& vt per mortem liberaret eos*.i. Iudæos ad quos hic sermo erat: *qui per* totam vitam *timore mortis obnoxij fuerant seruituti*.i. legi, quæ vt seruos cogebat eos, dicens. Si hoc feceris, morte morieris. Sed Christus nolens vos seruire timore mortis legem euacuauit: vt sicut serui prius timebatis: sic modo per gratiam liberi diligatis. Verè participauit similiter vt homines sanctificaret: *nusquam enim apprehẽdit*.i. in nulla scriptura le-D gitur apprehendisse *angelos*.i. angelicam naturam, vt angelos redimeret: *sed apprehendit*.i. legitur apprehẽdisse *semen Abrahæ*, carnẽ sumẽs de Abraham: vt qui per fidem semen sunt Abrahæ, eos saluaret. *Vnde* quia semen Abrahæ apprehendit, *debuit similari fratribus per omnia* passibilis factus & mortalis: *vt misericors* (quod erat in natura) *fieret* operis exhibitione: *&*

Deus quare voluit homo fieri.

pontifex.i.factus nobis pons, quo trãſeamus ad Deum. Pontifex dico *fidelis:* quia nec ab his quos ducebat: nec à Deo cui tradebat munera ſuæ ductionis quęſiuit. Similari etiam ideò, *vt repropitiaret*.i. propitiando remitteret, *delicta populi.* Et verè potens eſt repropitiare delicta populi, *nam in eo* .i. in inferiori eius ſubſtãtia *in qua ipſe paſſus eſt* ſub Pilato, *tẽtatus* à diabolo: *potens eſt* ipſe auxiliati *eis quicunq; tentantur*, & à tentationibus *liberare.*

CAP. III.

VNDE fratres ſancti vocationis cœleſtis participes, conſiderate Apoſtolum & pontificem confeſſionis noſtræ Ieſum: qui fidelis eſt ei, qui fecit illum: ſicut & Moyſes in omni domo eius. Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus habitus eſt: quantò ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creauit Deus eſt. Et Num. 12. 7. *Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in teſtimonium eorum quæ dicenda erant: Chriſtus verò tanquam filius in domo ſua. Quæ domus ſumus nos, ſi fiduciam & gloriam ſpei vſque ad finem firmam retineamus. Quapropter ſicut dicit Spiritus ſanctus: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra: ſicut* Pſal. 94. 8. *in exacerbatione ſecundum diem tentationis in deſerto, vbi tentauerunt me patres veſtri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod offenſus * fui generationi huic, &* infenſus. *dixi, ſemper hi errant corde. Ipſi autem non cognouerunt vias meas: quibus iuraui in ira mea, ſi introibũt in requiem meam. Videte fratres, ne fortè ſit in aliquo veſtrum cor malum, incredulitatis diſcedendi à Deo viuo. Sed adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies: donec hodie cognominatur: vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. Participes enim Chriſti effecti ſumus: ſi tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus: dum dicitur: Hodie*

A *ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, quemadmodum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes exacerbauerunt: ſed non vniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen. Quibus autem infenſus eſt quadraginta annis? Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera proſtrata ſunt in deſerto? Quibus autem iurauit non introire * in requiem ipſius, niſi illis qui* * quibus autem iurauit vt nõ introirent. *increduli fuerunt? Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipſius propter incredulitatem.*

B A Superioribus infert: quod ex vindicta & potẽtia Chriſtus timẽdus eſt: quia iterum ex dilectione pro vobis mortem guſtauit rediligẽdus à vobis, quia potens & præſto eſt tentatis auxiliari. *Vnde*.i. per hæc omnia, ô vos *ſancti fratres, facti participes cœleſtis vocationis.* Ad participanda enim cœleſtia bona vocati eſtis. Vos, inquam, diligendo & operando quæ præcipit, *conſiderate* Ieſum.i. ſaluatorem *Apoſtolum* quem pater legauit C ad vos: & *pontificem*.i. factum nobis pontem, quo trãſeamus in gloriam, *Ieſum* pontificem *confeſſionis noſtræ:* quia quicquid alij faciant, nos eũ fide cõfitemur ſaluatorẽ noſtrum. Comparauit Ieſum Prophetis: cõparauit eum angelis, ita vt illis omnibus maiorem oſtẽderet. Nunc eum comparat Moyſi, ita iterum vt digniorem Moyſe aſſerat, quantò filius dignior eſt diſpenſatore ſeruo. Vnde ſic ait. Cõſiderate Ieſum, *qui* Ieſus *fidelis eſt ei*.i. Deo patri *qui fecit illum*.i. qui facturam humanam vniuit filio. Fide- D lis ideò: quia nõ ſuam: ſed patris gloriã ſemper quæſiuit, nec timore territus, vel amore ſeductus mãdata patris occultauit. Fidelis, inquam, eſt ei: *ſicut & Moyſes* fidelis fuit *in omni domo illius* Ieſu, vel Dei patris: in qua Moyſes non dominus ſed miniſter erat. In omni ideò, quia in omnibus quæ neceſſaria erãt & in docendo, & in paſcendo, & in ducendo domũ illam.i. populũ Iudæorũ, fideliter enutriebat. Vel ita conſtruamus. Ieſus fidelis eſt Deo ſicut Moyſes fidelis fuit.

Chriſtus quare factus eſt pontifex noſter.

Iesus dico fidelis in omni domo illius, tam in Iudęis, quam in gentilibus: non in quadam domo sicut Moyses in Iudæis. Illud, sicut, similitudinem tantum notat, non quãtitatem: Probat per effectum quod ait. Vere Iesus fidelis est, sicut Moyses. *Nam Iesus habitus est dignus*: iste, inquam, Iesus: qui filius longè præcellit ministrum dignus est gloriæ sicut Moyses: quia etiam *amplioris gloriæ* dignus est *præ Moyse*, id est, quam Moyses vel præ Moyse existens in merendo. Tantò vtique amplioris, *quanto ampliorem honorem domus*, id est, in domo apud eos: scilicet qui in domo sunt. Vel domus, id est, de domo fabricata *habet ille qui fabricauit illam* domum. Ampliorem dico, quam ille qui dispensator est in ea. Nunc duo residua sunt ad probandum: & quod domus non à se, sed ab alio fabricata sit, & quod Christus eam fabricauerit. Hæc autem omnia de spiritali domo accipienda sunt. Sæpe enim contigit, vt in domibus nostris honorabilior esset qui in ea ministrabat, quã ille cuius erat domus. Quasi diceret. Benè dico qui fabricauit illam: per se enim non potest fabricari: *omnis nanque domus fabricatur ab aliquo*. Ad hoc ille. Si ab aliquo, non tamen à Deo. Ad hoc Paulus. Verè domus fabricatur à Deo: *nam Deus est qui creauit omnia*: quod si omnia creauit: constat quod & domum: quã quia fabricauit, sequitur vt amplioris gloriæ habeatur in illa, quã qui in domo tantũ ministrat. Propterea quia fabricauit domũ, in qua Moyses dispensauit: præ Moyse ideo dignus habitus est. Propterea etiam amplioris glorię est: quia *Moyses quidem* vt famulus in domo non sua: Christus vero filius in domo sua. Quidem, & vero, distributiuæ coniunctiones sunt. Moyses quidem *fidelis erat in tota domus eius*, s. Dei patris vel Christi, *tanquã famulus*: quia solummodo famulabatur in eã. Famulus autẽ qui hodie est in domo, cras fortassis expelletur, nunquã adeo fidelis erit, sicut filius qui hæreditate possessurus est domũ. Moyses

A tãquam famulus erat *in testimonium eorũ*. i. vt solũmodò testificaretur ea: nõ vt gratiã adiutricem ad operanda mãdata dare posset: eorum, dico, *quæ dicenda erant*. i. quæ conueniebant dici illi carnali populo, qui spiritalia capere non posset. Moyses tanquã famulus in domo nõ sua: *Christus verò* sic erat fidelis *tãquam filius*, quẽ illius domus manebat hæreditas. Filius, dico, *in domo* non alterius, sed *sua*. *Quæ domus* Christi *nos* renati per gratiam *sumus*: hac conditione dico, sumus domus, *si retineamus fiduciam spei*, id

B est, spem futuræ beatitudinis cum fiducia, vt fiducialiter speremus: & si retineamus *gloriam* spei. i. gloriosam spem: quia de iucunditate cęlesti. Retineamus dico fiduciam spei *firmam*, id est, perdurantem *vsque ad finem* vitę: quandò quod modo speramus accepturi sumus. Quapropter quia retinendo fiduciam & gloriam spei sumus domus Christi. Propter hoc videte fratres, ne forte quod cõtingere potest, sit in aliquo vestrũ: In aliquo ideo ait: quia plures sciebat in Eccle-

C sia posse esse perfectos: *ne*, inquam, *sit in aliquo vestrum cor incredulitatis*, vt increduli sitis: putantes Christum non sufficere ad iustificationem, sed legem esse necessariam. Cor dico incredulitatis *malum*. i. in multa mala præcipitatum. Ex quo enim incredulus est aliquis, præceps ruit in actũ peccati. Nec parum nocet cor incredulitatis: quod est habere cor *discedendi à Deo*. Et malè vobis si à Deo discediris: quia Deo dico viuo: à quo

Vitã perdit qui à Deo discedit.

D qui discedit, vitã perdit: qui ad eum incedit, vitam inuenit: Videte ne sit in aliquo cor incredulitatis quod ego prohibeo: *sicut* idẽ prohibens *dicit Spiritus sanctus* in Dauid his verbis. *Hodie*. i. In tempore gratiæ: sic. n. Dauid loquebatur quasi spiritu præsens in diebus Christi. Per hodie autẽ totum tempus gratiæ, à Christo vsque in finem mundi intelligitur. Hodie, inquam, in diebus Christi; *nolite obdurare corda vestra: si audieritis vocẽ eius*, sicut reuera audietis. Illud si, affirmatiuum est. Nolite obdurare cor,

agentes *sicut in exacerbatione* .i. multotiens exacerbando me *fecerunt patres vestri.* De multis exacerbationibus vnam reponit, dicens. Nolite obdurare *secundum diem* .i. sicut illi obdurati sunt in die tentationis, *quando tentauerunt* me, dicentes. Nunquid poterit hic parare mensam populo suo? Tentationis dico factæ *in deserto:* vbi magis confugiendum illis esset ad auxilium Dei, quam ad prouocandum eum per tentationem. Vos autem positi in deserto mũdi huius, videte ne per tentationes Deum irritetis: *vbi*.i. in quo deserto *tentauerunt me patres vestri.* Videte si secundùm carnem patres sunt: ne sint patres secundum imitationem. Tentauerunt inquam, & *probauerunt*.i. probabilem me inuenerunt: etenim *viderunt opera mea quadraginta annis:* in quibus me omnia posse experti sunt. *Propter quod*.s. quia tentauerunt me, *offensus fui*.i. iratus *huic* tàm pessimæ *generationi:* & dixi *de illis. Isti semper errant:* & hoc *corde*.i. ex propria deliberatione: quia serio peccant: potẽtes & sciẽtes recte agere. Et licet sic dicerem illis: tamen *ipsi non cognouerunt vias meas* .i. cognoscere noluerunt opera mea, in quibus ambulare debuissent: sed quia non cognouerunt, *si ipsi introibunt in requiem meam*, quam illis pollicitus eram? Defectio orationis: vt intelligãtur quælibet inconueniẽtia: quasi diceret. Si introibunt nemo mihi credat vlterius. Vel quælibet huiusmodi. Illud si quidam dicunt esse quasi non, attendẽtes vim sentẽtiæ non dictionis. Si introibunt dico *vt* ego *iuraui* .i. firmiter stabiliui eos non intraturos: iuraui vtique *in ira mea*.i quando iratus eram illis: quod vtrunq; & ira & iuramentũ aufert eis introire in requiẽ. Si quibus ibi sit eadem manet in sentẽtia sic. Si intrabũt in requiẽ meã illi, quibus in ira mea iuraui, ꝙ non essent in requiem intraturi. Et quia fratres propter cor in incredulitate obduratum patribus vestris requies negata est: ideo fratres videte ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à Deo viuo, sicut expositum est. Ne inquam, sitis increduli, sed adhortamini vosmetipsos de incremẽto virtutum dicentes per singulos dies: *Venite exultemus* &c. donec .i. *quamdiu cognominatur* in vobis *hodie*.i. tempus gratiæ. Cognominatur ideo ait, ne remoti à diebus Christi putarent minus sibi conferre Christũ quàm temporaneis. Hodie, inquã, cognominatur: quia hæc gratia quæ etiam vltimis tribuitur, cognata est gratię datæ in diebus Christi: tantum valens posteris, quãtũ primitiuis. Adhortamini, inquã, *vt non obduretur aliquis ex vobis fallacia.* Scitote.n. quòd diabolus vos fallit si forte obduramini. Fallacia dico causa *peccati:* quia postquã deceptus est aliquis: magis ac magis dehinc præcipitatur in peccatum. Debetis vos adhortari & non obdurare: quia ꝗ non eramus, *effecti sumus* per gratiam *participes Christi* .i. partem capientes cum Christo in hæreditate patris. Hac tamen conditione dico participes, *si retineamus firmum vsq; ad finem vitæ*, quod nunquã deseramus *initiũ substantiæ eius*.i. fidem quæ est initium bonorũ: Et per quod iam deificamur: & diuinæ substantię quodammodo participamus. Retineamus, dico, *dum*.i. quamdiu, *dicitur* in nobis. *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum patres vestri* obdurauerunt *in illa exacerbatione* præfata. Benè dico in exacerbatione. *Quidam enim* eorum *audientes* mãdata Domini *exacerbauerunt* Deum. *Non tamen vniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen*.i. per ducatum Moysi exacerbauerunt Deum: quia nec Caleph, nec Iosue. Similiter & vos profecti ab Aegypto per Moysen.i. à tenebris infidelitatis per Christũ consecrantẽ vobis aquam remissionis, nolite exacerbare Deum. Verè quidam exacerbauerũt: quia *quibus infensus est* Deus *quadraginta annis: nonne illis qui peccauerunt* (& non impunè) ne impunitatem promittatis vobis: quia *cadauera quorum* peccantium *prostrata sunt in deserto?* Illis vtiq; Deus infensus fuit.

Psal. 77. 19.

Num. 13. 21

Iterum ad idem. *Quibus autem iurauit* Deus *non introire in requiem ipsius* .i. in cœlestem Hierusalem, vbi est vera requies. *nisi illis qui fuerunt incredulis:* & in verbis Domini fidē non habuerunt? Quibus pro peccato prostratis sicut abstulit terrā repromissionis: sic veram requiem quę significabatur per illam terram *Videte itaq;* ne vos increduli (quod vtique estis) si legem quasi necessariam fidei reducitis non credentes posse iustificare Deum pro incredulitate non intretis in requiem. Deus quidem iurauit eos non intraturos in requiem: & sicut iurauit, impletum videmus: *quia non potuerunt intrare in requiem propter incredulitatem suam.*

CAP. IV.

T*imeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse. Etenim et nobis nunciatum est, quēadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, nō admixtus fidei ex his quæ audierunt. Ingredimur enim in requiem qui credimus: quemadmodum dixit. Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam. Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis: dixit enim quodam loco de die septima sic. Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum. Si introibunt in requiem meam. Quoniam ergo superest introire quosdā in illam, et hi quibus prioribus annunciatum est, nō introierunt propter incredulitatem, iterum terminat diem quendam, hodie in Dauid, dicendo, post tantum temporis (sicut supra dictum est) Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur postea die. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illā requiem: vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Viuus est.n. sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsq; ad diuisionem animæ ac spiritus: compagum quoq; ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionum cordis. Et non est vlla creatura inuisibilis in cōspectu eius. Omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo. Habentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum filium Dei, teneamus spei nostræ confessionem. Non.n. habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absq; peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt misericordiā cōsequamur, & gratiā inueniam⁹ in auxilio opportuno.*

Psal. 94.11 — Gen. 2.2. — Eccl. 15.20. Deus omnipotens.

ET quia propter incredulitatē intrare non potuerūt in requiem, igitur *timeamus ne forte aliquis ex nobis existimetur* secundum veritatem *deesse* ab illa requie. Sed præmittit possibilitatem introeundi nobis cōcessam dicens. Timeamus, inquam, *ne relicta pollicitatione*.i. frequēti promissione *introeundi in requiem eius* .s. Dei: vnde nos habere cōstat facultatem introeundi: ne, inquam, hac relicta per incredulitatem existimetur aliquis nostrum deesse à requie. Bene dico pollicitatione: *etenim nobis nūciatum est (quemadmodum & illis)* per fidē posse intrare in requiē. Illis quidem nunciatū fuit: *sed* tamē *non profuit illis sermo* nūciationis *auditus* tātū, & *non admixtus fidei*, vt crederent his qui à Deo audiebant. Fidei dico acceptæ *ex his quæ audierunt:* vt sicut audiebāt, sic Deum impleturum crederent. Vel ita. Sermo auditus & nō admixt⁹ fidei: ex his.i. propter ea quæ audierunt ab illis exploratoribus reuersis non profuit illis. Secundùm hanc sentētiam ad historiā nos mittit: quando duodecim exploratores missi à Moyse reuertentes terruerunt filios Israel, dicētes. Terram quidem esse fructiferam: sed filios Enachim ibi esse giganteæ staturæ: quorum in conspectu stare nō possent, quibus & huiusmodi auditis dixerūt. Faciamus nobis

Nu. 13.29.

nobis ducē & reuertamur in Aegyptum in incredulitate exacerbantes Deū. Vere sermo auditus tantū, quia non est admixtus fidei, non profuit illis: nā quia in nobis est admixtus fidei proderit nobis. Locus à cõtrario. Quòd ita ait. *Nos qui credidimus* [illegible] fidē auditis admiscuimus *ingrediemur in* veram *requiem:* cuius & fi[illegible]am & veritatē illi quia increduli perdiderunt. Nos, inquā, ingrediemur: *quemadmodum dixit* nos per fidem ingressuros: vbi ait. *Sicut iuraui in ira mea, si introibūt in requiem meam.* Et hoc dicere fuit per contrariū: quia vbi illos propter incredulitatem non intraturos dixit in requiem: ibidem per contrarium nos, quia credimus dixit ingressuros in requiē. Vel singula reddamus singulis. Nobis nunciatum est de requie illa: quia nos qui credidimus ingrediemur requiē: illis non profuit sermo auditus tantū, quemadmodū dixit: sicut iuraui in ira mea si introibūt in requiem meam. ¶ Dixit superius. Videte ne sit in aliquo vestrum cor incredulitatis quia propter incredulitati non intrauerūt in requiē pollicitā: de qua requie nūciatum e[st] vobis: quod si fidem habeatis, hāc requiē habere potestis. Quibus sūt modis, & quibus temporibus nunciatum sit subiungit: ostendens duas [illegible]tiones de hac requie factas esse [illegible] figura: quia nemo adhuc requiem illā habere poterat: cuius [illegible] nunciatio facta est: non in figura sed in ipsa veritate, quādo iam & ha[illegible] poterat, & habebat[illegible] re[illegible]es. [illegible] diebus gratiæ. Litera [illegible] ngitur [illegible] requie illa vtique n[illegible] est nobis: nā & in hoc loco & i[illegible]o, & in alio. Illud &, diuersitates [illegible]corū vbi de requie agitur [illegible] d qui [illegible] cretionē t[illegible] or[illegible]a tēpus quo primū de requie hac *nunciatū est*. s. cõstitutio mūdi [illegible] distabat à tempore impletionis s. à [illegible]s Christi. Vnde sic ait Nunciatū [illegible] nobis est de requie & quidē *operibus perfectis* incipiēdo *ab institutione mūdi* nunciatum est nobis de requie illa. Facto homine, pfecta di[cu]ntur esse opera De[i]

omnis creatio mūdi fuerit [illegible] hominē: si homo caput creaturarum de[illegible], i[illegible] fecta essent om[illegible] propter hominē creata. Et quia à Deo perfici & cõsummari secundū opinionē quorundā possent, & nō principium habere à Deo, ide[o] ait incipiendo ab institutione mundi. Vero perfectis operibus nūciatum est [illegible]. *Dixit.n.* scriptura vel Moyses *in quodam loco de* [*sep*]*tima die sic.* [illegible]co non [illegible] locum dicit in quodam loco: [illegible] & hic locus scripturę satis notus erat [illegible]lis: & quia hic locus discretus & egregius erat: [v]bi de sal[illegible] sermo habebatur: dig[ni]tate, inq[illegible] discretus ab illis: vbi de t[illegible]ro [illegible]mola[illegible]do habe[ba]tur sermo. V[illegible] on si[illegible], nihil oportet repetere sed dicamus operibus perfectis. Dixit in q[illegible]o [illegible]co de die septi[illegible] illud & [illegible]tur vim haber in ordine [illegible]e sumpt[illegible] est. quasi d[illegible]. [illegible] & hoc fecit Deus: & his f[illegible] *die septima*. Non dicitur [illegible] uisse, qu[illegible] qui labore aliquo [illegible]tur: sed vt per hoc significare [illegible] futuram ait. *Deus requieuit* id [illegible] [illegible]t *ab omnibus operibus suis* [illegible] nihil postea [illegible]etat[illegible]rus sit. cui[illegible]a teria vel simi[illegible] in priori creatione non præ[illegible] in rebus [illegible] eis [illegible] por[illegible] na[illegible]. [illegible] o hom[illegible] [illegible]ato [illegible] [illegible] t hæc diceret homini, [illegible] obed[illegible]s mi[illegible] fue[illegible]s. hæc eadem re[illegible]es [illegible]a [illegible]ientia parata est [illegible]it. Re[q]uieuit die [sep]tima: [illegible]c de re[quie] nunciatum est, [illegible] & [illegible] i e[illegible], [illegible] reprob[illegible] veritas fi[illegible] in diebus Christi ante quē [illegible] m habu[illegible] iem. Sicu[illegible] at[illegible] loco [illegible] i[illegible]gur [illegible] ciatū est. Ve[illegible]ra de r[illegible] [illegible] i ait [illegible] eodem [illegible] [illegible]m. Sic[illegible]nq[illegible]m, [illegible] ciatū est [illegible] *ibunt* [illegible] *me*[illegible] V[illegible] enim hoc [illegible]s[illegible] gabat requiē fi[illegible] esse [illegible] fidel bus po[illegible]en[illegible]am. Hæc aut[illegible] scri[illegible]inu[illegible] David qui

De[us] requ[ieuit] [illegible] [illegible]

de figura, scilicet de terra illa promissionis nō poterat Prophetare: quam filii Israel iam multo tempore possederant. Et ita secundum Dauid non de figura quę iā habebatur, sed de veritate rei quæ in Christo expectabatur hæc prophetia erat. Secundum Moysen autem qui hoc idem dicebat filiis Israel prophetia erat: & de figura nondum habita, & de veritate in Christo accipienda. Præmissis de eadem requie duabus nunciationibus in figuris, subiungit tertiam secundū impletionis veritatem, dicens. Quia hoc & illo modo de requie illa nunciatum est: ergo vt implerētur prædicta, terminat iterum [illegible] eps de eadem requie, diem quend[am] Spiritus S. dicēdo hodie in Dauid. Diem hunc dicit quendā .i. discretum & omnibus qui ante fuerūt præcellentē: quia in hoc die impletur salus, quæ in anteactis diebus nūciari tātum potuit nunquā impleri. Dicēdo hodie in Dauid post tātum temporis. Multum.n.tempus prætererat à Iosue qui terrā promissionis Iudæis distribuit, vsq; ad diem Dauid: vnde apparet Dauid aliam requiem intellexisse futurā, quā illam terram quam iā diu possederant. Dicendo, inquā, hodie sicut supra dictū est ibi. Hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra: quia sicut priores patres propter incredulitatem etiam figuram perdiderunt. (sic & vos si increduli fueritis) veram requiem non possidebitis. Post tantū temporis ideo terminat: *quoniā superest* .i. restat adhuc *quosdam introire in illam requiem.* Ideò etiam ait nolite obdurare corda: quia hi quibus prioribus annunciatū est de requie propter incredulitatem suam: nec saltem introierūt in figuram, nedū in ipsam veritatem. Vel ita manente eadē sententia. Quia sic & sic pollicita est requies illa: ergo vt impleantur promissa superest quosdam introire in illam requiem. Et quoniam superest quosdam introire: ideo *iterum terminat quendā diem*, post tantū temporis, dicendo, *hodie in Dauid*. Et quoniam hi quibus prioribus annunciatum est

A de requie illa, ꝓpter incredulitatem non introierunt in eam: ideo hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra: sicut supra dictum est patribus vestris. Verè superest quosdam introire in illam terrā: nam (sicut falso putatur à quibusdam) Iesus i. Iosue non præstitit eis illam requiem. *Si enim* hic *Iesus*.i. Iosue *præstitisset eis* hanc *requiē: nunquam* Dauid *loqueretur de alia* requie longe *post* Iosue: dicendo *hac die*.id est, hodie. Vel ita. Nunquam Dauid loqueretur de alia die post hac.i.si intellexisset à Io-
B sue veram requiem distributam esse. Assumatur ita. Sed Iesus Iosue non præstitit illis veram requiem. Et quia promissa est, & nondū præstita, itaq; hoc solum ex præmissis *relinquitur*.s. *sabbatismus populo Dei.* Sabbatismus dicitur iucunditatis: & illa delectatio quæ fit in sabbato significās iucunditatem veri sabbati. Et bene dico Sabbatismus. *Nā quicunq; ingressus est in requiē eius*: siue Abraham, siue quilibet sanctus: inuenit hūc Sabbatismū. Quod ita ait. Nō solùm Christus. sed
C *etiam ipse* qui ingressus est *requieuit ab operibus suis*, id est, ab omni labore: *sicut & Deus* quieuit *à suis* operibus. Quies enim Domini, signum & causa fuit nostræ quietis. Deus.n. sexta die hominē fecit, sexta ætate redimere venit, sexta die, & eiusdem diei sexta hora eum redemit, quiescens sabbato in sepulchro, significans secum in æterno sabbato quieturos. Et quia requies relinquitur populo Dei: & quicunque ingrediens in illā, sicut Deus
D ita requiescit: *ergò* bene operando, & sane credendo, *festinemus ingredi in illam requiem*: ita festinemus, *vt ne quis* nostrum *incidat in idipsum exemplum incredulitatis*.i. in eandē incredulitatē, in quam patres nostri inciderūt. Nos dico, grauius nunc offendentes: quia nos habemus illos in exemplum cauendi nobis, illi sine præcedenti exemplo ceciderūt. Festinare nos oportet in requiem, & non incidere in incredulitatem: *quia sermo Dei*.i. verbū patris iuxta illud. Omnipotēs sermo tuus Domine à regalibus sedibus venit.

Sabbatismus quid dicitur.

Quies Domini signū fuit nostra quietis.

Sap. 18. 15.

nit. Hic, inquã, sermo Dei est *viuus* i. vitam habens, suisq; vitam ministrãs. Cumque sit viuus est etiam *efficax* .i. faciens quodcunq; vult: remunerando pios, damnando impios: & cũ tantam habeat sapientiam, non minorẽ habet potentiam. Est enim *penetrabilior omni gladio* .I. omni humano ingenio: quod quia occulta penetrat, dicitur gladius perforans interiora. Gladio, dico, *ancipiti*: quia sicut gladius anceps qui in medio tenetur ante & retro percutit; sic humanum ingenium: & de sapientia spiritali, & de scientia humana intelligit. Sermo etiam Dei est *pertingens vsq; ad diuisionem animæ ac spiritus*: quia scit bene discernere quæ sint animæ .i. sensualitatis: & quæ sint spiritus .i rationis. Discernit etiam ipsos actus sensualitatis inter se & dispositiões: quia aliquando sensualitas rationem secum trahit in peccatum, modò bene operando consentit spiritui. Scit etiã discernere ea quæ sunt spiritus inter se, quomodo nunc repugnet sensualitati, quandoque consentiat: quandoq; bene operari secum cogat, pertingens vsque ad *diuisionem compagũ*. Vel (quod idem valet) Discretor etiam compagum animæ & spiritus: quia scit seriem illam quodam ordine compactam: nunc in sensualitate, nunc in spiritu: sicut quando sensualitas desinit male agere: & dehinc bene operãdo consentire spiritui: & sic gradatim ascendit etiam spiritus: primũ bene operari incipit dehinc contemplari illa cœlestia: à cœlestibus transiens, figit oculum in ipsum Deum. *Discretor etiam medullarum*.i. omnis subtilitatis animæ & spiritus, quia nulla subtilitas eũ latere potest. Discretor etiam omnium *cogitationum*: quia nouit quicquid homo cogitat: nec solum cogitationum: sed etiã discretor *intentionum cordis*, quia nouit quicquid per cogitationes intendat. Et (vt sapientiam eius breuiter comprehendam) *non est vlla creatura inuisibilis*.i. quæ non appareat *in conspectu eius*, qui tantus est vt simul omnia comprehendat. Et cum sermo

Sermonis diuini efficacia.

A mo Dei ita sit efficax vt potẽtiam efficiẽdi quicquid velit habeat: & cum adeo sit sapiens, bene & poterit, & sciet: quid vnicuique debeat retribuere. In conspectu eius nulla creatura inuisibilis: *sed omnia* sunt *nuda*, i. reuelata & (quod maius est) etiam interius *aperta oculis* .i. perspicacitati *eius, ad quem* tam potentem, tã subtiliter omnia prospicientem, *nobis* est *sermo*: huic enim reddituri sumus rationem de singulis. Festinate ergo ad eum relicto malo incredulitatis. Cõparauit quidem Iesum, & maiorem ostendit Prophetis, & angelis, dicens eum filium Dei: sed quomodo in eo penderet tota salus hominum, nec dum dixerat. ad quod possent illi obijcere. Quid prodest nobis si maior angelis sit filius Dei, cum Deus in eo non disposuerit nos saluari? Ad hæc respondet Paulus dicens, quòd in eo Deus omnem salutem proposuit per sacerdotium Christi, Leuiticum destruens sacerdotium: & per gratiam Christi inutile pondus veteris legis.

B

C Litera sic iungitur. Quia ad istum tã potentem, tam sapientem nobis est sermo: *ergo teneamus confessionem* spei nostræ. i. fidem per quam nobis conceditur sperare futurã gloriam. Teneamus, inquam, *habentes pontificem*, qui factus est nobis pons in salutem. Pontificem dico magnum longe præ omnibus Leuiticis: *qui* pontifex noster *penetrauit cœlos* in sublimitate potentiæ: sacerdotes autem de Leui semel in anno licebat introire in D sanctã sanctorum, vbi tamen non erant nisi manufacta. Hic autem potentialiter penetratis cœlis, sedet in dextera patris. Pontificem istum dico *Iesum*.i. saluatorem nostrum & potentem saluare. quia *filium Dei*. Nos talem habentes põtificem, teneamus spei nostræ confessionem. Iterum ne præ magnitudine Iesu desperarẽt infirmi fratres, dicendo quia filius est Dei: quia cœlos penetrauit, nunquam dignabitur condescendere infirmitatibus nostris ait Paulus. Sine diffidentia teneamus confessionem: *quia non habemus Pontificem, qui* licet filius

Pontifex noster Christus benignus est.

Dei

Deest, *non* tamen *possit cōpati* & condescēdere *infirmitatibus nostris*: & secundū fragilitatē naturæ, & etiā lapsis: sed habemus pontificem *tētatum* in carne *per omnia* genera tentationis. Tentatum dico *pro similitudine*.i. quia similis fuit nobis, mortalis & passibilis. Vel, tentatum pro similitudine i. vt exemplum in se daret nobis resistendi tentationibus, & sic tentatum tamen *absq. peccato*. Ex eo enim quod tentatus est, scit compati. Et eo aūt quod sine peccato: potest liberare. Ergo quia & compatientem & potentem liberare habemus pontificē: *ergo cum fiducia adeamus ad thronum gratiæ*.i. ad Christum, in quo nō quædam gratia: sed thronus & sedes est omnis gratiæ. De plenitudine enim

Ioan. 1. 16

eius oēs accepimus: adeamus ideo, *vt per eum consequamur misericordiam* de commissis: *& apud eum inueniamus gratiam in auxilio* .i. auxiliatricem ad bene operandum de futuro. Auxilio, inquam, non pro velle nostro sed *opportuno*: quia quocunque modo Deus opportunum videat, nūquam suos inadiutos deseret.

CAP. V.

15. dist. c. sin. ibi quibus & pauca.

OMnis nanque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus cōstituitur in his quæ sunt ad Deum: vt offerat dona & sacrificia pro peccatis. Qui condolere possit his qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate: & propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorē, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron. Ita & Christus non semetipsum clarificauit vt Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eū. Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesq. ad eum qui posset illum saluum facere à morte, cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Et quidem cum esset filius Dei, didicit ex his quæ passus est obedientiam: & consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ: appellatus à Deo pontifex, iuxta ordinem melchisedech. De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis vt vos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ: paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.*

8. q. 1. in scripturis. Deni. 8. qualiter.

Psal. 2. 7.
Psal. 109. 4.

* posset.

DIxit superius adeamus Christū cum fiducia: vt per hunc Pontificem consequamur misericordiam & gratiam in auxilio. Nunc autem probat à minori, quod per hunc pontificem Christū possumus misericordiam consequi, dicēs. Verè per Christum possumus consequi misericordiam in auxilio. Namque per ministeriū omnis Pontificis homines sub eo possunt misericordiam consequi: qui pontifex longe minor quia sumptus ex hominibus: Christus autem pontifex ex Deo. Et in quibusdam verbis pontificem istum Christo cōparabit, & in aliis minorem ostēdet. Nec hoc repugnare videatur quod ait. Omnem pontificem constitui, vt per ministerium eius misericordiam consequantur subditi. Cum in multis hoc defuerit: quia licet hoc deesset, vel propter peccatū ministri vel populi: ad hoc tamen pontifex cōsecratus fuit: vt per ministerium eius misericordiam consequeretur populus, nisi in altero peccauerit. Quod ita ait. Cōsequemur misericordiam per pontificem Christum. *Nam que omnis pontifex ex hominibus*. Quia antequam eligatur: sic est ex hominibus, quod non plus possit conferre alij quam ille sibi. Hic, inquam, pontifex *assumptus*, id est, diuina voluntate electus. Electio enim diuina qua

assumitur, hoc efficit in eo vt possit intercedere pro populo: qui priusquam sic assumatur, impotens est in hoc: velut alius homo. Assumptus, inquam, *constituitur pro hominibus*, qui paulo ante erat ex hominibus. Cõstituitur, inquam, pro hominibus: non vt præsit eis in secularibus, sed *in his quæ sunt*. i. quę pertinent *ad Deum*. i. vt obsecret & sacrificet pro illis. In his ad Deum ità constituitur: *vt offerat dona & sacrificia pro peccatis* populi delendis. Dona vocabantur in lege veteri illæ minores oblationes. Sacrificia autem, quando immolabatur taurus vel huiusmodi. In Christo autem preces & quęcunque fecit vsque ad horam passionis dona dicuntur. Sacrificia autem quando seipsum in ara crucis obtulit. Vbi ait assumptus ex hominibus: ibi ostendit maioritatem Christi, qui ex electione Dei assumptus sit in his quæ prædicta sunt, similitudinem: quia si per illum pontificem offerentem dona & sacrificia consequuntur homines misericordiã: quare nõ similiter per Christũ hæc eadem offerẽtem? Constituitur, inquã, pontifex *qui possit*. I. qui in vsu habeat *condolere his qui ignorant*. i. ignoranter ex simplicitate peccant: *&* his qui *errant*, id est, scienter incidũt in peccatum. Talis n. debet eligi, qui omnibus infirmitatibus fratrum sciat compati: non qui impatienter præcipitet sententiã damnationis in subditos. In hoc bene Christus similis, qui tentatus per omnia compatitur infirmitatibus nostris. Dico possit condolere, & vtique debet: quoniam sicut subditi, & etiam ipse circundatus est infirmitate, id est, & fragilitate carnis, & sæpius actu peccati. In hoc autem Christus maior: quia absque peccato. Et quia ipse circundatus est infirmitate: *propterea quemadmodum* offert *pro populo* absoluendo à peccatis: & conseruando de futuro: *ita etiam eodem modo debet* (& necesse est) *offerre pro semetipso*. in quo est infirmitas, conseruando de futuro: & *pro peccatis* præteritis delendis. In hoc iterum

A Christus maior: quia non indiget vt offerat pro se, nisi tantum pro populo. Quomodo hic pontifex assumendus sit, subiungit, dicens. Hic pontifex sic debet offerre: & quisquam horum pontificum *non sumit*, id est, nõ se ad sumendum *honorem* ingerit. Sumit dico *sibi*. i. respectu eorum quæ sua sunt. Sumeret sibi si per pecuniã, si propter personam, si propter genus, propter secularem potentiã: vel huiusmodi ingeratur in honorem. Hæc enim omnia ex eo sunt: sed qui B propter virtutes, patięntiam, humilitatem & huiusmodi: sumeretur ad honorem: hic non sibi. i. ex eo quod suum est: sed ex virtutibus quæ Dei sunt, sumeret honorem. Nemo sumit sibi honorem: *sed ille qui vocatur à Deo*. i. qui diuina vocatione eligitur. Non dicitur, vocatur à Deo, quia vox diuina ibi audiatur: sed si propter virtutes Dei ab his qui sani sunt eligitur, idem valet ac si Deus diceret: Veni quia dignus es accipere pontificatum. Vocatur à Deo *velut Aaron* à C Deo vocatus est. Aarõ tamẽ nõ communi electione electus est, quia Datan & Core contradixerunt: quare illato igne alieno: thurificantes ab igne cõsumpti sunt: & Datan & Abiron pro eodem murmurantes, terra absorpti sunt. Sed Moyses ex præcepto Dei, & per miraculum assumpsit Aaron in sacerdotium. Præcepit enim vt de 12. tribubus. 12. virorum. 12. virgæ in tabernaculo ponerentur, vt cuius virga floruisset, pontifex secundum manifestam voluntatem Dei fieret. In electione autem Aaron ostendit, quod si pauci sint qui iuste eligant & multitudo contradicat: tamẽ paucorũ sententia canonicè eligentiũ sequẽda est: multitudinis error reprobandus. Pontifex ille si tanquam Aaron vocatus sit, non se ingerens in honorem, hominibus prodesse potest. Sic & Christus similiter de causa suis auxiliari potest: quia *Christus non clarificauit*, id est, non se magnificando ingessit ad hoc, *vt fieret pontifex*: *sed* pater clarificauit Christum *qui locutus est ad eum* dicens. *Tu es filius meus*,

ego

Dona & sacrificia offerunt.

quæ fiebat electio in pontificem.

Leuit. 2. 1.

Num. 17. 8.

ego hodie genui te, sicut in principio Epistolæ exposuimus. Hæc autem non sunt verba, quibus pater eum clarificauit, sed in quibus Christum sacerdotio dignum ostendit. Quando autem dnm Christus baptizaretur ait,
Matt.3.17. Hic est filius meus, In quo mihi bene complacui: In his verbis filium clarificauit. Adiungens autem, ipsum audite, in hoc verbo pontificem cōsecrauit. Vt pater ostenderet dignitatem filii, tu es filius meus. Ita de Christo ait: quemadmodum de pontificatu eiusdem etiam in alio loco eiusdem scripturæ ait. *Tu es sacerdos*, duraturus *in æternum secundum ordinem*.i.secundum dignitatem ordinis *Melchisedech*. Sacerdotium aūt Leuiticum non in æternum, sed in tempore duraturum. Ideò sacerdotium Christi necesse est vt maneat in æternum: quia sicut, nisi per eū, beatitudo nō potest haberi; sic nisi per eū habita non potest retineri. In hoc iterum quòd in æternū prælatus est sacerdotio Leuitico: quia illud in tempore. Et si destruendū sacerdotiū prodesse potuit, multò magis æternū sacerdotium Christi: quod etiam alterius est dignitatis: quia secundū ordinē Melchisedech. *Qui* Christus vt certi sitis vos in eo cōsecuturos misericordiā: *in diebus carnis suæ* .i. passibilitatis & mortalitatis suæ. Naturale.n.est carnis pati & mori. In his, inquam, diebus *obtulit preces & supplicationes* ad Deum. Preces vocat quascunque postulationes ante passionis articulum fecit. Supplicationes dicit: quādo instante hora passionis tanta intentione orauit, vt sanguineum sudorem emitteret. Obtulit, inquam, ad eum, *qui possit saluum facere illum à morte*. Non vt non moriatur, sed ne mors ipsi diu dominetur. Intendens per se liberatum à morte, humanum genus ab eadem liberādum. Obtulit, inquā, ad eum *cum clamore valido*: nō quod ita altè clamauerit: sed cum valido clamore, id est, cum maxima intentione, *&* cum *lachrymis*. Alibi non inuenitur eadem hora lachrymasse Christum, nisi in hoc Euangelio Pauli: cui non minus est credēdum: quia si pro Lazaro & pro destructiōe Hierusalem miserando vbique humano defectu lachrymasse dicitur: multò magis lachrymasse dicendus est: vt consummatione obedientiæ suæ defectum humani generis sanaret. Offerens, inquam, preces cum lachrymis *exauditus est*: completo quod postulabat, *pro sua reuerentia* .i. pro sua religione. Vel pro sua reuerentia, id est, pro obedientia qua se patrem semper reueritum fuisse probauit. Non tantum preces cum lachrymis obtulit: sed etiā *didicit*, non cognitione: sed per experientiam rei *obedientiam ex his quæ passus est* .i. per mortem: cum .l. *quāuis esset filius* Dei potens omnia: sic tamē sacerdotium suum implere voluit. *Et* ipse *consummatus*.i. mortuus. Vel consummatus, id est, in dextera patris, vt nihil imperfectum haberet constitutus: *factus est causa salutis æternæ omnibus obtemperantibus sibi*: non illis qui sibi renuunt obedire. Causa vtique salutis bene potest esse: quia *appellatus* est *pontifex* non ab hominibus, sed *à Deo*: nec secundùm Leuiticum, sed *iuxta* dignitatē *ordinis Melchisedech*. Dicturus eis quomodo sacerdotium suum, legale destruat sacerdotium: & quomodo omnia legalia in eo finem habeant: quomodo verò suum sacerdotium præcesserit legale, & in æternum sit permansurum. Primum eos (secundum partem tamen) aspera inuectione aggreditur: & conuenienter primum eos corrigit: vt correcti deuotiores sint ad audiēdum, & promiores ad credendum, dicens. *De quo* .i. quomodo Christus sit pontifex secūdum ordinem Melchisedech. Restat *nobis sermo grandis* .i. multa comprahēdens: *& ininterpretabilis*, id est, qui modo nō possit interpretari, nec à me: quia nō habeo congruos auditores, nec vobis interpretabilis, quia capere non potestis. Ininterpretabilis dico *ad dicendum*.i. ad exponendū vobis: *quoniam* vos *facti estis imbecilles ad audiendum*, id est, ad intelligendum. Vel sermo iste grandis est & in-

Sacerdotiū Christi manet in æternum.

Lachrymatus est sæpe Christus.

terpretabilis: quia multa sacramenta hîc continentur, quæ oportet exponi. Grandis ideo dico, quoniam vos facti estis imbecilles ad audiendum. Vere imbecilles. *Nam cum deberetis esse magistri propter tēpus*, prolixum quod habuistis addiscendum: vos enim in ipso initio prædicationis conuersi estis. Cùm, inquam, deberetis esse magistri, nunc *rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei.* In sermonibus Dei multi gradus continentur. primum simplex instructio: dehinc media ad vltimum perfecta. Exordium autem vocat, vt quando aliquis docetur credere incarnationem, passionem Christi, & huiusmodi simplicibus opportuna. Elementa autem exordii sunt, vt seriatim enarrare materiam passionis, vel aliquid huiusmodi. Vos etiam facti estis tales *quibus opus sit lacte*, id est, puerili insinuatione: & ita lacte quod *non solido cibo*, id est, perfecta doctrina. Vere ita lacte, quod non opus sit solido cibo. *Nam omnis* ille *qui particeps est lactis*, id est, cui necessaria est insinuatio puerilis, hic talis *expers sermonis est iustitiæ*, id est, doctrinæ iustorum, id est, perfectorū: ideo expers, *quia paruulus est* sensu. Vos autem perfecti maliria sensibus vero pueri. Paruulorum est lac: *sed perfectorum est solidus cibus*, id est, solida doctrina: perfectorum .i. *eorum qui habent sensus*, id est, intellectus suos *pro consuetudine*, id est, pro assiduitate studij *exercitatos ad discretionem boni & mali*: vt bonum discernere sciant à malo: & etiā de bonis quæ magis sint bona, quæ minus, sciunt discernere: & de malis similiter.

...ermo Dei multos gradus continet.

A B C D

CAP. VI.

Q*Vapropter intermittētes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum iacētes fundamentum pænitētiæ ab operibus mortuis: & fidei ad Deum, baptismatum doctrinæ, impositionis quoq; manuū, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus. Impossibile est enim eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti: gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt, rursus renouari ad pænitentiam: rursus crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes. Terra enim sæpe venietem super se bibens imbrem & germinans * herbā opportunam illis à quibus colitur accipit benedictionem à Deo: proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledictio proxima: cuius consummatio in cōbustionem. Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti, tametsi ita loquimur. Nō enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius: qui ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei vsq; in finem: vt non segnes efficiamini: verum imitatores eorum qui fide et patientia hæreditabunt promissiones. Abrahæ namq; promittēs Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem: iurauit per semetipsum, dicens: nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te: & sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersia eorum finis ad cōfirmationem, est iuramentum. In quo abundantius volens Deus ostēdere pollicitationis suæ heredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum: vt per duas res immobiles quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatiū habeamus, qui confugimus ad tenēdam propositam spem: quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam: & incedentem vsque ad interiora velaminis, vbi præcursor pro nobis introiuit Iesus, secundum ordinem Melchisedech: pontifex factus in æternum.*

* generam.

Depe. di. 2. si u. ver. cōfidimus. Depe. di. 2. non est iam iniustus.

Gen. 22. 16.

De iurament. & si Christus.

EIs duriter increpatis, iterũ blanditur, inferendo se, dicens. *Quapropter* .i. quia propter tempus magistri esse deberetis, & quia exercitatos sensus in lege Domini vos oportet habere: ideò nos *intermittentes sermonem inchoationis Christi*.i. elementa exordij quibus aliquis inchoat in cognitione Christi. Hanc, inquam, pueritiam deserentes, *feramur ad perfectionem*, vt sciamus quomodo in principio erat verbum: & Deus erat verbum:&cæt. Feramur, inquam, ad perfectionem, *non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis* & cætera.

Opera mortua quæ sint.

Opera mortua vocat, vel peccata quæ mortificant, vel priora bona propter peccatum superueniens mortificata. Pœnitere autem ab operibus mortuis est fundamentum: quia nisi hic lapis primum ponatur, nihil ædificabitur. Fũdamentum *etiam fidei* quæ sit *ad Deũ*: qui enim aliunde quærit iustificationem, vel non omnes partes fidei credit, hic fidem non habet ad Deum. Fundamentum etiam *doctrinæ baptismatum*.

Baptismus tripliciter dicitur.

Pluraliter ideò dicit baptismatum: quia est baptismus in aqua: dicitur etiam baptismus in lachrymis pęnitentiæ. Tertiò modo in effusione sanguinis pro Christo. Fundamentum *etiam impositionis manuũ*: nisi enim quis credat quod per impositionem manus & peccata dimittantur, accipiẽdo Spiritum sanctum, & contra futura mala roboremur: hic fundamentum non habet: quia irritum est quicquid superædificat. Fundamentum etiam *resurrectionis mortuorum*: nisi enim quis credat resurrectionem Christi effecisse resurrectionem mortuorum, fidem perdidit, & non habet supra quod ędificet. Fundamentum etiam *iudicij æterni*. Aeternum dicit iudicium: quia quicquid isti constituetur de bonis siue malis, in æternum durabit. Qui autem futurum iudicium non credit, fundamentum non habet, quia infidelis est. Hæc omnia propterea dicũtur fundamentum: quia nisi hæc in fundamento præcesserint, nemo ali-

A ter potest bonum operari. Hæc autẽ omnia necessaria erant illis; scilicet, fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, quia peccauerant grauiter: & bona opera quę in eis pręcesserant, sicut supra ait: multa eos passos pro Christo à contribulibus suis, peccãdo irrita fecerant. Iterum fides ad Deũ, quia si intelligerent quomodo ex fide Christi omnis iustificatio habeatur, non recurrerẽt ad circuncisionẽ quasi sibi necessariam. Si iterum de baptismo benè docti essent, quomodo in illo omnia peccata

B dimittantur, legalia confiterentur esse superflua. Si etiam scirent quomodo per impositionem manus Spiritus S. & priora dimittat, & confortet contra venientia mala, non curarent legalia. Si iterum resurrectionẽ Christi crederent esse efficientẽ causam nostræ resurrectiõis in gloria, nihil præter Christũ quærerent. Iterum si pensarent quomodo Christus iudex futurus sit omnium, per fidem iudicis soli studerẽt placere iudici. Quia his omnibus indigebant, propterea ait.

C Feramur ad perfectionem iacientes (sicut lapis in fundamento iacitur) fundamentum pœnitentiæ: & sequẽtia sicut exposita sunt. Iacientes dico nõ rursum .i. non iterato priori modo vt sicut prius iecimus in vobis omnia hæc, & vobis peccantibus destructa sunt rursum eadẽ iterata destruãtur. Vt secundum hanc sentẽtiam illud rursum negemus tantummodo. Vel si ad omnia ponatur negatio, sententia manet eadem sic. Feramur

D modo ad perfectionem, ita vt simus rursum .i. amplius iaciẽtes fundamẽtum pęnitentię: modo quidem iacieimus: sed videte ne rursum oporteat iacere. Sic ad omnia ponatur negatio, manente sententia. Moneo feramur ad perfectionem: *& vtiq; hoc faciemus*.i. ad perfectionem feremur: *si quidem Deus permiserit*.i. si in vita hac spatium concesserit quo peccata nostra possint redimi. Ideò dico si Deus promiserit: *quia impossibile est* in alia vita *per pœnitentiã* renouari: ibi enim locus accipiẽdi: quod meruit, hic lo-

A cus merēdi. Quod ita ait. Si Deus permiserit, ideò dico: quia in futura vira non permittet. Impoſſibile enim eſt renouari per recuperaram iuſtitiam aliquos in alia vita motos ad pęnitētiam: quod renouare rurſus eſſet. Hic enim licet quod ibi iterari nō poteſt: ſcilicet, vt quis ibi renouetur. Renouari dico, *eos qui ſemel illuminati* per fidem quia crediderūt: qui etiā poſtquam fidem confeſſi ſunt, *guſtauerūt* quaſi ſuauem guſtum & iucundū *cæleſte donum:* ſcilicet, remiſſionem de peccaro per baptiſmum, quod donū deſurſum eſt. Hæc duo circa fidem. B Qui etiā *facti ſunt participes Spiritus S.* quod genera linguarum, vel cętera dona habuerunt. Qui etiā (quod maius eſt) *guſtauerūt nihilominus* quam nos *bonum* .i. iucundum *verbum Dei* .i. diuinitatem filij inrellexerunt. Qui etiam guſtauerunt .i. quadam anticipatione prælibauerunt *virtutes venturi ſaeculi* .i. impaſſibiliratem & immortalitatē: eos qui etiā hæc omnia habuerunt, *& prolapſi ſunt*: impoſſibile eſt renouari rurſus motos ad pęnitentiam: & impoſſibile eſt eos *rurſum* C eſſe *crucifigentes filium Dei ſibimetipſis* .i. in alia vita impotentes efficere vt vlterius valeat ſibi crucifixio Chriſti: *& rurſum non habentes* filium Dei *oſtentui* .i. oſtenſioni vt imitentur eius oſtēſionem. Quaſi diceret. Rurſum impotentes imitari filium Dei. Vel aliter vt iterationē baptiſmi ne gemus in hoc verſu: impoſſibile eſt eos qui tales & tales fuerunt, nedum inferiores rurſus renouari .i. rebaptizari motos ad pęnitentiam. Ipſi dico D ſi rebaptizātur rurſum crucifigentes ſibimetipſis filium Dei: non quod in re iterum crucifigant, ſed in peccati paritate: quia vna fides, vnum baptiſma, & Chriſtus cōſecrans illud ſemel pro peccatis noſtris mortuus eſt. Ideò dicuntur rurſum ſibi crucifigere filiū Dei paritate peccati: quia ſi prius per baptiſmum iuſtificati poſtea peccauerunt, primum baptiſma putant propterea ſic irritū eſſe, vt ſi poenitētiam de futuro ad iuſtificationem nō valeat. Hi tales iterum volunt cruci-

Crucifigere iterum Christum quid eſt.

A figere Chriſtum: vt ex iterata crucifixone ireratam habeant remiſſionē. Neſcientes quod vnum baptiſma & vna mors Chriſti ita poſt peccarum ſicut ante (ſolummodo ſi poeniteat) ad omnem iuſtificarionem ſufficiat. Oſtentui in priori ſentētia pro oſtēſioni inuſitatè quidē ponitur: ſed ſatis benè eſt ſecundū originē vocis: ab oſtēdo, oſtēdis. Vbi ſupra ait prolapſi: illud pro, grauitatē caſus deſignat .ſ. in criminale. Dixit ſuperius feramur ad perfectionē, & quibuſdā interpo- B ſitis adiunxit Hoc, inquā, faciemus .i. ad perfectionē feremur: ſi Deus permiſerit: & de eodē ſubdit. Verè id faciemus: ꝙ ad perfectionē feremur: & iuſtum eſt quoniā *terra bibens imbrē.* Per terrā homines accipit: qui vt fructū faciāt, excolūtur verbo Dei. Hæc, inquā, terra bibens imbrē .i. cum magno deſiderio ſuſcipiens diuini verbi doctrinam: ſicut enim imber ſiccatā & induratam terrā inebriat: ſic verbū Dei cor induratum molleſcere facit, & cōtemperat, vt fructus facere poſ- C ſit. Terra, inquam, bibens imbrē *ſæpe venientē.* Sæpè ideò, quia nec aſſidua, ne vileſcat, nec nimis parca: ne opportunitatem fructificandi amittat, debet eſſe diuina doctrina: ſed ſæpe vt ſit opportunior vtrinq; contemperata. Venientem *ſuper ſe:* quia & à Deo & à prælatis, qui ſuperiores ſunt in Eccleſia, deſcendit doctrina. Terra, inquam, ſic bibens imbrem *& generans herbam* .i. fructum boni operis. Herbam dico *opportunam illis à quibus colitur*, id eſt, prædicatoribus qui eam excolunt. Opportunam id- D eò quia facit nō degenerem: ſed fructum diuinitatis .i. ſecundum quod docentur operari: & vident in doctoribus ſuis. Hæc, inquam, terra ſic generans *accipit benedictionem* .i. multiplicationem bonorum *à Deo.* Bona terra accipit benedictionem. *Terra autem proferens ſpinas ac tribulos, reproba eſt.* Vel ſi habetur enim; ita iungatur non mutata ſententia. Verè terra generās herbam opportunam accipit benedictionem. Nam terra proferens ſpinas ac tribulos reproba eſt.

Homines terra comparantur.

Simile.

ba est. Proferēs, notat tam malè peccare, vt prauo exemplo corrumpat alios. Per ſpinas peccata accipit minus pungentia: per tribulos (qui aſperius pungunt) grauiora. Terra, inquam, ſpinas ac tribulos proferens reproba eſt. i. inimica Deo: *& proxima maledicto*. i. perditioni. Vbi ait proxima, ſignificat pœnam quidem propè eſſe, ſed adhuc per pœnitentiam poſſe euadere. *Conſummatio*. i. finis *cuius* reprobæ terræ erit *in combuſtionem*. i. in perpetuum ignem, niſi pœniteat. Idem verſus proximæ literæ coniungitur, non tamen ſic idoneè. Verè in alia vita nemo poteſt renouari ad pœnitentiam. Nam terra. i. homo in hac vita tantum bibit venientem imbrem. i. poteſt niti ad emendationem. Hic enim locus merendi, ibi recipiendi. Vel ſecundum aliam ſententiam, impoſſibile eſt renouari. i. rebaptizari. Nam terra ſemel bibit imbrem. i. homo ſemel ſuſcipit aquam baptiſmatis. ¶ Quia ſatis duriter eos increpauit, dicens ſuperius, cum deberetis eſſe magiſtri; rurſum indigetis vt doceamini &c. Per hoc iterū quod propè dixit de benedictione bonæ terræ: ſuaſit eis fructum opportunum facere: & per contrarium deterruit, nunc blanditur eis, vt ſicut minis concuſſit, ita modo foueat blandimentis, dicens. *Tametſi ita loquimur*, increpando vos ſuperius: tamen ô *dilectiſsimi* nos *confidimus de vobis meliora*, quam cōbuſtionem: *& viciniora ſaluti* veſtræ, quam ſint ſpinæ & tribuli. Vbi ait de vobis, ſignificat talem naturā eſſe in eis, quæ ſit idonea correctioni. Meliora & viciniora hæc comparatio nō ſit inter participātia. Propterea de vobis confidimus: quia multa bona olim operati eſtis: quæ ſi (poſtquam pœnitueritis) Deus non retribuerer, iniuſtus eſſet: ſed *Deus non eſt iniuſtus vt obliuiſcatur operis veſtri*: quo omnia veſtra omnibus communia feciſtis: *& dilectionis*: quia hoc opus non timoris, ſed ex dilectione proceſſit: *quam* dilectionem *oſtendiſtis in nomine ipſius*. i. ad honorē Dei. Operis veſtri benè dico, *quia* veſtra

A *miniſtraſtis ſanctis, &* adhuc eadem dilectione *miniſtratis*. Triplex bonū notat in eis, ſcilicet opus bonum: & dilectionem, & honorificentiam Dei in opere ſuo. Miniſtraſtis olim & adhuc in eodem eſtis: *cupimus autem de* futuro *vnumquemque veſtrum, vt nec vnus deſit ab hoc opere: oſtentare*: id eſt, frequenter oſtendere *eandem ſollicitudinem*, adminiſtrandi ſanctis *vſque in finem* veſtrum. Oſtentare dico ad expletionem ſpei. i. in futura beatitudine cōpleatur in vobis quod modò ſperatis. Ita cupimus oſtentare,

B re, *vt non efficiamini ſegnes* in hac ſollicitudine: *ſed ſitis imitatores eorum*. i. ſanctorum *qui hæreditabunt promiſſiones*. i. promiſſas beatitudines: non propter genus, ſed *fide & patientia*. i. per fidem: & quia diu ſuſtinendo non fuerunt fatigati. ¶ Quia ſciebat Paulus multum placere illis ſi patribus eorum diceret repromiſſam ſalutem, ait: ac ſi quilibet interrogaret: ſunt ne factæ promiſſiones? Sunt vtique: nam Abrahæ. Et tria ſubiungit quod & promiſſiones factæ ſint: & per iuſiurandum confirmatæ: & in

C Abraham iam impletæ dicens. *Deus promittens Abrahæ iurauit per ſemetipſum*: & ideò per ſemetipſum: *quoniam neminem habuit maiorem per quem iuraret*. Et quare? Ideò quia maiorem non habuit, per ſe iurauit ſubdet: ſed verba iuriſiurandi præmittit: iurauit, inquam, *dicens*. O Abraham *niſi benedicam te*. i. incremento virtutum ditauero te in hac vita. Benedicam dico, *benedicēs*. i. ita vt in officio benedicendi ſemper maneam: *& niſi multiplicabo* te in futura beatitudine remunerando fidem tuam. Mul-

D tiplicabo, inquam, *multiplicans*. i. non huius multiplicationis finem faciens niſi hoc fecero: (defectio locutionis) ſequatur quodcunque inconueniens. *Et ſic* Abraham certificatus, Abraham *ferens longanimiter*: quia & diu & multa aduerſa ſuſtinuit: *Adeptus eſt* tandem *repromiſſionē*. i. ſæpe promiſſam beatitudinē. Ideò iurauit: quia homo iurat. Ideò per ſe, quia maior eo non eſt: *homines enim*

Deus iurat per ſemetipſum.

A *iurāt per maiorem sui*: ideò Deus post promissionem iurauit condescendēs consuetudini hominum, quorum vsus est certos fieri per iusiurandum, sicut Iesus diebus suis secundum morem illius regionis in parabolis & similitudinibus loquebatur illis: cum tamē iurare Dei nihil aliud sit, quàm immutabiliter stabilire. Homines iurant per maiorem sui: *& iuramentū finis est omnis controuersiæ* .i. altercationis eorum: valens ad confirmationem alterius partis: *in quo*, scilicet, per iuramentum *Deus volens abundantius ostendere.* B Abundanter enim per promissionem, sed abundantius ostendit per iuramentum. Volens ostendere *immobilitatem*.i. immutabilitatem sui consilij. Consilium Dei fuit (quod vix aliqui cognouerant) per fidem Christi saluare homines. Hoc, inquam, consilium ostendens immobile *hæredibus pollicationis* .i. frequentis promissionis: *posuit iusiurandum inter* promissionem & impletionem medium. Ad hoc posuit, *vt per duas res immobiles*, scilicet, per promissionem & iusiurandum: in C *quibus impossibile est mentiri Deum*, quia nec in altero: per has duas res *habeamus solatium fortissimum*. id est, quod in omni aduersitate fortes nos faciat, volentes ad horam pati vt in æternum regnemus. Iusiurandum dicitur, quasi quod ius est ad iurādum. Periurium autem non iusiurandum: sed ius non iurandum dicitur. In hoc iuramento Dei auctoritatem habemus iurandi: ita tamen vt nec superfluè iuremus, etiam si veritatem dicamus: nec vbi necesse est veritatem iuramento confirmare deseramus. D Habeamus solatium *nos qui confugimus* in omni tribulatione *ad spem* tenendam, non propter aduersa deserendam. Spem dico *propositam* iam nobis in Abraham & impletam. Vel propositam .i. omnibus in fide sperantibus oblatam. Ille confugit ad spem, qui tribulationem spernit gaudio beatitudinis, quam sibi futuram sperat. *Quam* spem *habemus sicut anchoram animæ tutam ac firmam*: vt sicut anchora nauim tenet ne submergatur: sic spes animam nostram faciat tutam, ne submergatur consentiendo iniquitati: & firmam quod nūquam refugiat pati saltem in minimo titubans. Spem etiam dico incedentem *vsque in interiora velaminis*.i. in interiorem & velatam beatitudinem, quam nemo viuentium vidit. Interiora velaminis dicebatur locus sancta sanctorum quæ post velamen erant. Ante velamen autem locus dicebatur sancta, in quo stabār sacerdotes: sed ad sancta sanctorum semel in anno ingrediebatur pontifex: quæ interiora velaminis significabant cœlestem beatitudinem, nobis in hac vita velatam. Et sicut speramus illuc vtique incedemus: quia *vbi* .i. in quæ interiora *introijt Iesus præcursor*.i. præ nobis currens vt eum sequamur. Cursor ideò: quia nulla culpa cursum eius aliquando reflexit. Introijt, inquam, pro nobis introducendis. Pro nobis optime dico: quia *factus* est *pontifex* noster duraturus *in æternum: secundum dignitatem ordinis Melchisedech.*

Iuramentū est finis controuersia.

Iusiurandum quid dicitur.

Spes anchoræ comparatur.

CAP. VII.

HIC *enim Melchisedech rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ, regresso à cæde regum: & benedixit ei: cui & decimas omnium diuisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem rex Salem, quod est rex pacis: sine patre, sine matre, sine genealogia: neque initium dierum, neque finem vitæ habens: assimilatus autem filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filijs Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum legem, id est, à fratribus suis, quamquam & ipsi exierunt de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio nō annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones*

Gen. 14. 18.

missiones benedixit. Sine vlla autem cōtradictione, quod minus est, à meliore benedicitur. Et hic quidem moriētes homines decimas accipiunt, ibi autem contestatur quia viuit. Et vt ita dictum sit per Abraham & Leui, qui decimas accepit decimatus est. Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedech. Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, & non secundùm ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio, necesse est & vt legis translatio fiat. In quo enim hæc dicuntur de alia tribu est, de qua nullus altario præsto fuit. Manifestum est enim, quod ex Iuda ortus sit Dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses locutus est. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedech exurget alius sacerdos: qui non secundùm legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitæ insolubilis. * Contestatur enim, quoniam tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem eius & inutilitatem. Nihil enim ad perfectum adduxit lex. Introductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum, & quantum est non sine iureiurando. Alij quidem sine iureiurando sacerdotes facti sunt: hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternum. In tātum melioris testamenti sponsor factus est Iesus. Et alij quidē plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere: hic autem eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. Vnde & saluare in perpetuū potest, accedēs * per semetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro nobis. Talis enim decebat vt nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus. Qui non habet necessitatem quotidie, quēadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde

* dissolubilis.

Psal. 109. 4.

Psal. 109.

* accedentes.

A *pro populo. Hoc enim fecit semel seipsum offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes, infirmitatem habentes: sermo autē iurisiurandi qui post legem est, filium in æternum perfectum.*

QVomodo secundum ordinem Melchisedech, multis interpositis tandem exequitur, dicens. Benè dico Iesum pontificem secundùm dignitatem Melchisedech. *Hic enim Melchisedech rex Salem*: quæ nunc Hierusalem, tunc dicebatur Salem: B sed propter Iebuseos eam postea inhabitantes additum est Hieru ad Salem: & exinde nomen habuit Hierusalem. Hic, inquam, rex Salem, fuit *sacerdos Dei summi* .i. non ab hominibus neque per hominem: sed de dignitate sua confidens assumpsit sibi sacerdotium Dei: *qui* Melchisedech *obuiam venit Abrahæ regresso à cæde regum*, qui Loth nepotem suum ducebant captiuum: & ei Abrahæ benedixit Melchisedech: *cui* benedicenti sibi *Abraham diuisit decimas omnium* C spoliorum. Hic *primum quidem* dictus est Melchisedech: *qui*.i. quod nomen *interpretatur rex iustitiæ. Deinde autem* dictus est *rex Salem: quod est* interpretatum *rex pacis*. Hic iterum Melchisedech, *sine patre, sine matre:* non quòd parentes non habuerit, sed quia scriptura eum habuisse nullatenus dicit. Fuit etiam *sine genealogia*, non habens filios vel filias: *neque initium dierum habens, neque finem vitæ:* quod scriptura loquatur, fortassis serio prætermittens. Hic *autem* Melchisedech D *assimulatus* in præmissis *filio Dei, manet sacerdos* .i. sacerdotium eius durat *in perpetuum*. Quomodo assimulatus filio Dei, reuertentes exequamur per singula. Melchisedech dicitur rex iustitiæ: quis autem rex iustitiæ nisi Christus: qui per procellas mundi, suos regit in iustitia. Christus etiam rex Salem, id est, pacis: quia postquam suos in iustitia rexit: in pace vera angelorum locatos regere non desinit. Sacerdos Dei summi: quis autem tantus sacerdos sicut Christus: qui propter inobedien-

Hierusalē Salem dicebatur.

Gen 14. 20.

Melchisedech rex iustitia interpretatur.

Salem pax interpretatur.

tiam patris seipsum obtulit in ara crucis: qui obuiam venit Abrahæ regresso à cæde quinque regum. Quinque reges, quinque sensus corporis sunt, per quos omnia vitia in homine dominantur, vt per visum cupiditas, dum desiderat quod vidit: & sic per cæteros sensus, iuxta quod in Euangelio mulieri dictum est. Quinque
Ioan. 4. 18. viros habuisti. Per Abraham quicũq; fidelis intelligitur: vnicuique autem fideli reuertenti à cæde hostium .i. vitiorum: per quinq; sensus dominantium obuiam venit Christus, dando
Veritas corporis & sanguinis Christi in Eucharistia. incrementum boni operis. Legitur etiam ibi obtulisse Abrahæ panem & vinum, quod hic non habetur: quæ panis, scilicet, & vinũ corpus & sanguinem Christi significant: quorum participatione & peccata dimittuntur: & suscipiens de futuro contra vitia cõfortatur. Cui diuisit Abraham .i. fidelis decimas omnium .i. perfectiones omnes quæ habuit. Quisque enim fidelis omnem perfectionem suam Christo attribuit per decẽ, qui numerus perfectus est (quia vsque ad decẽ numerus crescit, nec vltra: sed à principio recapitulat dicendo, vndecim .i. vnus & decem) perfectio designatur. Primum quidem dictus Melchisedech, qui interpretatur rex iustitiæ. Deinde rex Salem quod est rex pacis: ita Christus prius regit suos in iustitia huius vitæ: in alia vita regit eos in pace. Sine patre Christus secundum carnem: sine matre secundum Deitatem: sine genealogia: quia filios carnis non habuit, non habens initinm dierum, nec finem secundum diuinitatem, coæternus patri. Per præcedentia satis commendata est dignitas Melchisedech: sed nunc etiam ad augmẽtum dignitatis eiusdem *intuemini, quantus sit hic* Melchisedech: *cui Abraham patriarcha* .i. princeps parrum nostrorum Isaac, & Iacob, *dedit decimas*: quasi seruus eiusq; tributarius, & *de præcipuis* quæ habebat. Et hoc etiam alio modo intuemini, quantus sit Melchisedech: per hoc quod aliqui *de filijs Leui accipientes sacerdotium, habent mandatum*

A *sumere decimas à populo*: nec alio modo auderent, & hoc *secundùm legem*, in qua serui sunt. A populo dico .i. *à fratribus suis*, qui propterea quia fratres, libenter tribuunt eis: in hoc quod sumunt decimas, differunt à populo: *quamquam etiam ipsi* filij Leui *exierunt de lumbis Abrahæ*, sicut reliqui de populo. Filij Leui sumunt decimas à fratribus, sed Melchisedech *generatio, cuius non annumeratur in eis*, id est, in Iudæis: hic, inquam, sumpsit decimas ab Abraham & *benedixit hunc* in tempore maioris di-
B gnitatis suæ, scilicet, quando *iam habebat repromissiones* à Deo. ¶ Nunc ex præmissis colligit, Abraham dedit, Melchisedech benedixit: sine vlla cõtradictione. Nullus enim hoc contradicere potest, quin illud quod minus est benedicitur à meliore. Etiam enim si secundum aliud maior sit qui benedicitur: in eo tamen constat esse minorem, quod ab eo qui benedicit: hoc quod non habebat qui benedicitur, accipit. Hoc etiam modo intuemini dignitatem Melchisedech: quia *hic quidem*, id est, in sacer-
C dotio Leuitico *morientes homines accipiunt decimas*. Ibi autem in superiori loco scripturæ contestatur Moyses: quod Melchisedech viuit: dum de vita loquens de morte nil adiunxit. Hoc etiam modo intuemini dignitatem eius: quia Leui qui decimas accipit, ipse etiam Leuiticus ordo *decimatus est*, id est, decimas dedit. Et hoc dico, *vt ita dictum sit decimas* dedisse Leui *per Abraham*, id est, per materialem causam. Quando enim Abraham decimas dedit: adhuc omnes erãt in lumbis Abrahę. Quod optime sequi videtur. Si enim omnes
D in Adam peccauimus: quia in lumbis eius quando peccauit, eramus, quare Leui dedisse decimas non dicatur, qui in lumbis Abrahæ erat, Abraham dante decimas? Et verè Leui decimas dedit per Abraham dantem: quia *adhuc Leui erat in lumbis patris sui Abrahæ*: quando Melchisedech obuiam venit ei Abrahę danti sibi decimas. Si enim tunc tempo-

ris esset

ris esset Isaac, non diceretur Leui tūc in lumbis Abrahæ fuisse: sed in lumbis Isaac; sed quia adhuc erat in lumbis Abrahæ per Isaac similiter & Leui. Leui dicitur decimatus in lumbis Abrahæ, & non Christus, licet filius sit Abrahæ: quia Christus non secundum cōcupiscentiam carnis de lumbis Abrahæ natus. Leui autem per legem membrorum, quæ est concupiscentia carnis de lumbis Abrahæ natus est. ♂ Ostendit superius, sacerdotem esse Christum secundum ordinem Melchisedech, sufficienterque probauit hoc sacerdotium, & tempore & multa dignitate excellentius esse sacerdotio Leui: quod iterum multis modis depressit. Nunc autem cōmendato sacerdotio Christi, transit vt ostendat quomodo per sacerdotium Christi, Leuiticum destruatur sacerdotium: quo destructo, ex necessitate probat sequi destructionem legis. Litera sic iungitur. Quandoquidem Christus factus est sacerdos secundum ordinem Melchisedech: & hoc sacerdotium omnimono præesse Leuitico satis probatum est: ergo tu legalis responde mihi de hoc quod sequitur. *Si per sacerdotium Leuiticum erat consummatio*, id est, habebatur perfecta iustificatio. Et bene dico per sacerdotium debere fieri consummationem: *quia populus accepit legem* existentem *sub ipso* sacerdotio. In manu enim sacerdotis lex erat: & lex impleri non poterat: nec saltem minimum operari, nisi ministerio sacerdotis. Si, inquam, consummatio erat per Leuiticum sacerdotium: *quid adhuc* postquam vetus sacerdotium consummaret, *necessarium fuit* dici à Propheta Dauid surgere sacerdotem alium à Leuiticis, & secundum tribum, & secundùm ritum. Surgere *secundum dignitatem ordinis Melchisedech.* Et ne ille diceret. vtique surgat secundum hunc ordinem ita vt commixtim teneat ordinem Aaron. Ad hoc ait ita dici secundum ordinem Melchisedech, vt non sit in aliquo secundum ordinem Aaron. Surgere ideò ait: quia

A Leuitici sacerdotes depressi erāt impotentes excutere, vel à se, vel à populo iugum peccati per legem. Hic autem Christus surrexit, per cuius sacerdotium fideles excutiētes iugum peccati ad beatitudinem exurgunt. Quasi diceret. Si per Leuiticum sacerdotium, esset consummatio, frustra surgeret aliud sacerdotium secundum Melchisedech ad consummandum: sed surrexit aliud sacerdotium, Leuiticum igitur non consummabat: habemus assumptionem trāslato sacerdotio &cæt. Litera tamen

B sic iungitur. Quasi diceret aliquis. Quare dicis legem sub sacerdotio, & sacerdotium esse destructum; surgente alio sacerdote? Quid per hoc intendis? Ideò vtique dico legem sub ipso: & ipsum Leuiticum sacerdotium esse destructum: *quia translato sacerdotio, necesse est vt fiat translatio legis* eius sacerdotij: cùm lex sit in manu sacerdotis. Destructionem autem legis probare intendo, dum sacerdotium eius destruo. Verè alius surrexit sacerdos, & verè sacerdotium est translatum: quod idem est:

C nam alius secundum tribum, & secundum ritum. Vel quia translatum est: quia & secundum tribum, & secūdum ritum. Secundum tribum esse translatum prius ostendit, dicens. Verè translatum est, vel verè sacerdos alius est: nam Christus *in quo*, id est, in cuius consideratione *dicuntur hæc: de alia tribu est*, & non de tribu Leui: *de qua* alia tribu *nullus fuit præsto*, id est, præstabiliter *altari*. Et verè de alia tribu: *quia manifestum est, quod Dominus noster* Christus *ortus sit ex Iuda: in qua* tribu *Moyses nihil locu-*

D *tus est de sacerdotibus*, vt quilibet de illa tribu deberet sacerdos fieri. Translatio autem sacerdotij secundum tribum iam præcesserat in Samuele, reprobatis filijs Heli, qui secundum lineã generis heredes erant sacerdotij: quę transmutatio significabat veram (quę futura erat in Christo) transmutationem.* Probat iterum secūdum ritum translatum esse sacerdotium: quod nō amplius visum fuerat: quia

* *translationem.*

licet

licet tribus reprobaretur, ritus tamen non sunt mutati. Vnde ait. Probaui secūdum tribum transferri sacerdotium. *Adhuc* etiam *manifestum est amplius* .i. ampliori & firmiori ratione: quia magis valet probatio de ritu quam de tribu. Manifestum est, inquam, translatum sacerdotium esse, *si* hoc est quod *secundum similitudinem* & ritum *Melchisedech exsurgat sacerdos alius*, sicut prædictum est: *qui* alius *non est factus* sacerdos *secundum legem mandati carnalis* .i. quæ lex solummodo mādabat & promittebat carnalia: *sed* factus est sacerdos *secundum virtutem* .i. Deitatem quę erat in eo. Virtutem dico *vitæ insolubilis* .i. per quam dabat credentibus in se vitam insolubilem .i. æternam. Vel ita. Non est secundum legem mandati carnalis .i. secundum carnalem intellectum legis: sed secundum virtutem ipsius legis, spiritalem, scilicet, intellectum. Virtutem dico vitæ insolubilis: quia spiritalis operatio legis vitā promittit æternam, sicut infirmitas vitā carnalem. Dico translatum est sacerdotium, si surrexit alius sacerdos: sed sacerdos alius surrexit: & hoc ab auctoritate probat, dicens: Verè surrexit alius sacerdos: *quia* Dauid *contestatur* .i. mecum vel cū multis alijs scripturis testatur. *Quoniam tu* Christe *es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Cùm deberet dicere, Christus est sacerdos vt fideliter poneret verba prophetiæ ait. Tu es sacerdos. Causam quare vetus sacerdotium sit destructum, & nouum inductū subiungit: ne aduersarius opponeret. Quare dicis Deum dedisse aliud sacerdotium ad reprobationem veteris, qui vetus vtiq; sacerdotium instituit? Ad hoc respondens ait. *Reprobatio quidem præcedentis mandati fit* & veteris legis *propter infirmitatem eius* .i. quia etiā tempore quo tenebatur infirma erat: quia & si aliquam non tamen perfectam dabat iustificationem: reprobata propter *inutilitatem eius*: quia iam non solum est infirma si tenetur, sed etiā damnosa. Verè infirmitatem habuit.

A Tempore enim quo tenebatur lex, *nihil adduxit ad perfectum* .i. nihil adducere valuit ad perfectionem, quia & si aliqui sub ea fuere perfecti: non per eam, sed per fidem venturi. In eo quod lex dicitur præcedens: significatur aliud debere consequi ad corrigendam legis imperfectionem. Reprobatio quidem præcedentis mandati, *introductio vero fit melioris.* Vt magis commendet non ait mandati sed *spei*: quia hoc nouum mandatum Christi tale est, in quo habeatur spes: non carnalis sed gloriæ cœlestis: *per*

B *quam* spem non solū propinquamus, sed etiam *proximamus ad Deum.* Legem fuisse infirmam: mandatum autem Christi causam esse qua proximemus ad Deum, multū est ad laudem noui sacerdotij. Et quidem hoc iterum est ad commendationem eius, quod non sine iureiurando Iesus factus est sacerdos. *Alij quidem* .i. Leuitici *facti sunt sacerdotes sine iureiurando*, tanquam illud quod deberet mutari: *hic autem* Iesus *cum iureiurando* factus est sacerdos *per eum* .i. per Deū patrem, *qui dixit ad illum* Filium, *tu es*

C *sacerdos in æternum.* Et quod sacerdotium tuum sit in æternum: *iurauit Dominus & de hoc non pœnitebit eum* .i. non immutabit tuum sacerdotium. Ait quidem Dauid, Deum hoc iurasse: sed vbi vel quando vel quibus verbis hoc iurauerit nō ait. In quantum cum iureiurando Iesus: illi autem sine iureiurando: & in quantum per Iesum proximamus ad Deum: & per legem nemo adducebatur ad perfectum: *in tantum* Iesus *factus est sponsor* .i. firmator & assertor *testamenti melioris* .i. meliora, quia æterna promit-

D tentis. Sicut promissis, sic etiam hac dignitate quæ sequitur: Iesus Leuiticos sacerdotes præcellit: quia *alij quidem* .i. Leuitici *sacerdotes facti sunt plures.* Idcirco plures *quod permanere* in vita *prohiberentur morte* superueniente. *Hic autem* Christus *habet sempiternum sacerdotium, eo quod maneat in æternum. Vnde* quia manens in æternum sempiternum habet sacerdotium, *saluare etiam potest in perpetuum:*

A ... non constituit mortales legis sacerdotes tempore sacerdotij sui ... aliquas mutationes conferre. ... quomodo per sacerdotium Christi vetus sacerdotium & lex ... uatur. & ipso sacerdotio Christi facto commendato, commendat etiam nunc actum & exhibitionem sacerdotalis officij in Christo deprimendo per contrarium operationem veteris sacerdotij, dicens. Potest Iesus saluare in perpetuum: ipse dico *accedens ad Deum:* non per alienas hostias animalium, *sed per semetipsum* hostiã B viuam in ara crucis oblatum. Iesus dico, *semper viuens ad interpellandum* patrem *pro nobis:* quia cato eius ad hoc semper in cœlis viuit, vt repræsentatione sua iugiter pulset patrem pro nobis. Dico accedens per semetipsum: *decebat enim* & necessarium erat, *vt talis* & per semetipsum accedens: *esset nobis pontifex, sanctus* in se possessione virtutum, *innocens* ad proximum, & cum sanctus habitu bonorum, *impollutus* etiam absentia vitiorum. Nec modo impollutus vt ... do fuerit pollutus, sed omni dic... *segregatus à peccatoribus* .i. à grege C peccatorum segregatus: *factus* etiam *excelsior cœlis* .i. omni cœlesti creatura. *Qui* pontifex talis & talis *non habet necessitatem quotidie offerre pro se quemadmodum sacerdotes* Leuitici necessitatem habent offerre *hostias*, prius intercedentes *pro suis delictis deinde pro delictis populi*. Non ait quotidie, quasi aliquo die necesse sit Christo offerre pro ... sed vt remoueat à D Christo quod attribuit illis quotidie habentibus necessitatem offerendi pro se. Non habet Christus necessitatem hanc. *Hoc enim*, scilicet, offerre *fecit semel*, non tamen pro suis, sed pro delictis populi. fecit, inquam, *offerendo se*. Et eius semel facta oblatio sufficiens fuit omnibus ad remissionem omnium. Quare non est necesse vt iteretur. Sacerdotes illi habent necessitatem quotidie offerendi pro se *quia lex sacerdotes constituit homines habentes infirmitatem & fragilitatis* naturæ & peccati. Lex tales constituit sacerdotes: *sed sermo iurisiurandi qui post legem* datam per Dauid dictus *est:* constituit sacerdotem non hominem: sed *filium* Dei non habentem infirmitatem sed duraturum *in æternum & perfectum.*

CAP. VIII.

CAPITVLVM *autem super ea quæ dicuntur. Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis* B *in cœlis sanctorum minister, & tabernaculi veri: quod fixit Deus & non homo. Omnis enim pontifex ad offerenda munera & hostias constituitur. Vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat. Si ergo esset super terram, non esset sacerdos, cùm essent qui offerrent secundum legem munera: qui exemplari & vmbræ deseruiunt cœlestium: sicut responsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum. Vide inquit, omnia facito secundum exemplar, quod* Exo. 25. 40. C *tibi ostensum est in monte. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamenti mediator est: quod in melioribus repromissionibus sancitum est. Nam si illud prius culpa vacasset, non vtique secundi locus inquireretur. Vituperans enim eos dicit.* Hier. 31. 31. *Ecce dies venient dicit Dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum: non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die qua apprehendi manum illorum, vt educerẽ illos de terra* D *Aegypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos dicit Dominus. Quia hoc est testamentũ quod disponam domus Israel post dies illos dicit Dominus: dando * leges* * dabo. *meas in mentem eorum: & in corda eorum superscribam eas: & ero eis in Deũ:* 19 q. 2. duæ sunt. *& ipsi erunt mihi in populum. Et non* Hier. 32. 38. *docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisq; fratrem suum, dicens: cognosce Dominum: quia omnes scient me, à minore * vsq; ad maiorem eorum. quia* * minimo. *propitius ero iniquitatibus eorum: & peccatorum * illorum iam non memo-* * peccatũ.

* commemorabor.

rabor. * *Dicendo autem nouum, vetera-uit prius. Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.*

QVA si pauca dixisset de hoc sacerdote breuiter complectitur modo dignitatē eius, super hoc quā in præmissis complexus sit. Quasi diceret. Multa quidē dixi de laude huius sacerdotis: sed nunc tantum capitulum.i.breuem multorum complexionem.*Capitulum,* dico.*super* a.i.superius & dignius ad laudem Christi continens quidem ea omnia *quæ dicuntur* in præmissis: hoc, inquam, est capitulum. Nos *habemus talem pontificem qui* iamdiu est: quod *consedit* cū patre quiescens & iudicans.Consedit dico *in dextera* .i. in æqualitate *sedis magnitudinis* .i. sedentis diuinitatis. Magnitudo enim pater dicitur qui similiter sedens quiescit & iudicat. Consedit dico *in cœlis* .i. vel super illos materiales cœlos, vel super thronos & dominationes. Hic pontifex dico ibi *minister sanctorum*. In cœlis enim ministrat gloriam per sancta sanctorum significatam:minister et iam ibidem *veri tabernaculi*.i. veritatis, quam tabernaculum vetus præfigurabat, scilicet, iustitiam in præsenti Ecclesia, gloriam in futura. *Quod* verum tabernaculum *fixit Dominus* in æternum permansurum : illud verò vmbratile:legis tabernaculum nō fixit. sed erat portabile de loco ad locum. Diceret Iudæus, & legale quidē tabernaculum fixit Dominus per ministrum Moysen. Vtique ait Paulus: sed hoc fixit Dominus, ita quod non fuit hic cum eo cuius ministerio fi geret:sed per propriam personā fixit Verè Christus minister est : nam *omnis pontifex cōstituitur* ad ministrandum, scilicet, *ad offerenda munera & hostias. Vnde* quia omnis pontifex constituitur ad offerendum, *necesse est hunc etiam* pontificem Christum *habere aliquid quod offerat*, & cùm necesse sit eum habere aliquid ad offerendum : aut illud erit super terram, aut cœleste, sed non super terram. *Si enim super terram*, iam *non esset sacer-*

A [illegible] quo [illegible] super terram [illegible] quicquid in carnalibus & pro [illegible] bus offeret. Si esset super terram quod leges offerret: non solum [illegible] eum pontificem, sed nec esset [illegible] dos: frustra enim in carnalibus [illegible] dos esset *cum essent multi sacerdotes qui offerrent munera secundum legem* id est super terrā. Diceret ille. Multi quidem sunt offerentes sed [illegible] sic digne possit offerre bonum erat vt Iesus offerret secundum legem, & hoc remouet dicens. [illegible] B essent qui secundum legem offerrent & *qui deseruiunt exemplari*. [illegible] emplar dicitur illud ad cuius similitudinem fit aliquid. Ex [illegible] tem similitudo, quæ ab exemplari [illegible] capitur. Quando Deus Moy[illegible] cauit in montem, ibi reuelauit [illegible] omnem (quæ implenda erat [illegible] tu Dei veritatem. Sed Deus [illegible] se intelligens populum illum [illegible] lem non statim posse capere [illegible] lia, dixit Moysi, vt sicut ve[illegible] quam ibi videbat, faceret [illegible] populo carnali: in quibus [illegible] pulus tamdiu en[illegible], C pueritia [illegible] post a[illegible] maturitatem virtu[illegible] & hoc m[illegible] veritas p[illegible] us osten[illegible] a ex[illegible] lar f[illegible] fi[illegible] a[illegible] tu[illegible] n[illegible] prius ostensæ veritatis. Item [illegible] alio respectu figuræ dicuntur exemplar veritatis, secundum impletionem illius, ad similitudinem figurarum præcedentium:& secundū hunc modum figuras hic vocat exemplar. In sequentibus autem veritatem prius in monte Moysi reuelatam, exemplar vocat respectu figurarum [illegible] fi[illegible] ud[illegible] ostensæ virtutis * D uentarum *D[illegible]*, inquam, *exemplari*.i. figuris: & quia exemplar [illegible] doque [illegible] ritas non figura, a[illegible] *& vmbræ*: qua illæ figuræ exemplar erant, non veritatem, sed vmbram habentes veritatis, per Christum [illegible] niter depellendam. Cum essent [illegible] quam qui deseruiunt vmbræ *cœlestium*.ita complendo omnia *si*[illegible] Deo *responsum est Moysi*:& cum [illegible] sa[illegible]

cerdote

cerdotes benè legem implerent: frustra Iesus hoc sacerdotium assumeret. Responsum est Moysi non cum inciperet, sed *cùm consummaret tabernaculum.* Quasdam enim figuras per se inuenire potuit: sed cũ omnes per se nõ posset inuenire, reuersus est ad Deum: vt sicut de veritate, sic de figuris edoceretur. Cui Dominus inquit. *Vide* Moyses, *facito omnia* .i. figuras omnes *secundum exemplar* .i. secũdum veritatem: *quod* exemplar *ostensum est tibi in monte:* illi habent ministerium deseruire exemplari & vmbræ: *sed Iesus sortitus est ministerium melius:* quia & in spiritalibus ministrat, & spiritalia dat. Sortitus dico nũc postquam ostensum est eum non offerre, quod sit super terram. Ministerium dico tantò melius *quantò* & ipse Iesus dator *est testamenti melioris* .i. meliora: quia æterna promittentis. Et non air dator, sed *mediator:* quoniam medius inter Deum & hominem à Deo accipit, quod homini tribuit. Quod testamentum *sancitum* .i. confirmatum, est duraturum in æternum. Sancitum dico *repromissionibus* .i. multis ac diuersis pollicitationibus. Repromissionibus dico *melioribus* sicut sæpe dictum est. Dixit ibi: Christus est dator melioris testamẽti, & hoc probat dicens. Verè testamentum Christi melius est testamẽto priori. Nam illud prius testamentum non vacauit à culpa. Christi autem testamentum vacat à culpa. *Si enim illud prius* testamenrum *vacasset* à culpa, non daretur secundum testamentum: sed quia secundum datum est apparet primum fuisse imperfectum, & secundum perfectum. Frustra enim prius testamentum destrueretur, nisi esset imperfectum. Et frustra secundum daretur ad correctionem prioris imperfecti, si nõ esset perfectum. Quod ita ait. Si illud prius testamentum vacasset à culpa: non ait si homines sub illo vacassent à culpa: sed illud ipsum testamẽtum vacasset .i. vacuum esset à culpa: in hoc enim ipsa lex non esse vacua videbatur à culpa: quam præcipiebat & gratiam adiu-

A tricem quam ministraret non habebat: sic omnes legales faciens culpabiles. Si, inquam, illud prius vacasset à culpa (idem pto certo dico vobis) *non inquireretur locus* .i. opportuniras *secundi* testamenri dandi. Inquireretur ideò ait: quia Deus primum per Noë, deinde per patriarchas: postea per legem & propheras: in lege paulatim instruendo carnalem ruditatem hominum, Inquirebat locum, quo illis ad perfectionem instructis, opportunè daret spiritale testamentum. Si, inquam, prius testamentum

B vacasset à culpa, non inquireretur locus secundi testamenti. Sed locus secundi inquiritur, & hoc probat per testimonium Hieremiæ dicentis. Verè inquiritur. *Nam* Spiritus sanctus *vituperans eos* legales, *dicit* per Hieremiam. *Ecce veniũt* paulatim propinquando magis ac magis dies. Tempus Christi dies vocat: quia veniente Christo tenebræ pulsæ sunt. Er illuxit dies, id est, veritatis cognitio. Et hoc quod veniant hi dies: non ego, sed *Dominus dicit:* credite illi: *&* in diebus illis *consummabo*, id est, dabo *testa-*

C *mentum nouum*, quod erit consummans vetus: quia ad perfectum adducens: quomodo nouum satis in sequentibus determinabit. Consummabo, inquam, illud in domo Israël, & in domo Iuda. Ad literam per Israel & Iudam, Iudæi tantum intelliguntur, sed secundùm interpretationes vocum, omnis videns & confitens Deum intelligitur. Israel & Iuda diuidit: quia post mortem Salomonis, qui in vtrisque regnum habuit, Roboam filius eius tribum Iuda & dimidiam tribum Beniamin tantùm

D habuit: & aliæ tribus Israel ab eo die, recedentes ab eo adhæserunt Hieroboam. Hoc testamentum nouum *dabo super domum*, id est, vt quasi de supernis veniens dominetur *Israel, & Iudæ:* & non sit quasi lex vetus ancilla in manu sacerdotis. Et quia posset esse testamentum nouum: quia noua terrena promitteret & præciperet: determinat hoc dicens. Nouum ita vt *non* sit *secundum* illud *testamentum* 3. Reg. 12. 19

quod ego *feci patribus eorum.* Et quia quibuſdã patribus vt Abraham ſpiritale teſtamentum fecerat:ideò determinans ait:quod feci *in die qua apprehendi manum illorum, vt educerem illos de terra Aegypti.* Apprehendi manum, ea ſimilitudine dicit qua aliquis manum in luto iacentis, & per ſe ſurgere impotentis apprehendit, & erigit:ſic Deus eos per ſe impotentes apprehendit·& de erumna Aegyptiorum extraxit. Quomodo eos vituperauerit nũc ait: Ego quidem apprehendi manum eorum: ſed *quoniã ipſi non permanſerũt in teſtamento meo,* ipſi neglexerũt me, *& ego neglexi eos:* & ſi dico vos neglectos à Deo,ne moleſti ſitis mihi: quia hoc *dicit Dominus.* Verè dabo teſtamẽtum nouum, & non ſecundum illud quod dedi patribus eorum: *quia hoc eſt teſtamentum quod* ego *diſponam* .i. ordinabiliter dabo *domui Iſrael* .i. omnium videntium Deum, nec modo: ſed *poſt dies illos* determinatos: & hoc iterum credite:quia ſic *dicit Dominus.* Diſponam vtique *dando leges meas in mentes* .i. in intelligentias *eorum*, nec ſolùm diſponam:ſed etiam *ſcribam eas,* vt *in* æterno maneant, in *corda* .i. in voluntates *eorum:* quia & intelligent & ex voluntate leges meas operabũtur. Scribam dico quaſi illud quod ſupereſſe debet eiſque dominari, *&* poſtquam in mente & in corde eorũ leges meas ſcriptas habebunt: *ero eis in Deum:* quia dicetur. Verè Deus in iſtis habitat, qui tot refulgent miraculis, *& ipſi erunt mihi in populum:* quod dicetur de eis. Hi reuera ſunt populus Dei: hæc pars prophetiæ impletur in hoc mundo: quod ſequitur implendum reſtat in futuro. Erunt mihi in populum: *& nõ docebit vnuſquiſque proximum ſuum.* Diceret aliquis fortaſſis:quia non curabit de eo: ideò addit: *nec vnuſquiſque* docebit etiam *fratrem ſuum*, quem multum diligit. *dicens* ita: frater *cognoſce Deum:* ideò alter non docebit alterum: *quoniam ſcient me à minore vſque ad maiorem eorum.* Hoc autem complebitur in die iudicij: quando etiam impij

A confitebuntur Chriſtum filium Dei. Notant ſancti, quod ait à minore vſque ad maiorem, & non è conuerſo: vt oſtendat oẽs tunc perfectè Deum cognoſcere: à minore enim hoc impoſſibile eſt doceri maiorem. Et ero eis in Deum, omnes iterum ſcient me:& hęc omnia faciam eis:*quia propitius ero iniquitatibus eorum: & iam non memorabor peccatorum illorum.* Iniquitates ait, quando non ſeruant æquitatem ad proximum ſuum. Peccata, quando in ſeipſis malè agunt. *Iniquitates & peccata differunt* Vel vt peccatum & iniquitatem idẽ

B accipiamus: ita dicimus,dicit. Propitius ero iniquitatibus eorum. Et quia propitiatio dici poſſet: ſi abſq; vltione dimitteret in præſenti: ideò addit: Ita propitius ero, quod iam vltra non memorabor peccatorum eorum in futuro. Habent quidam libri, peccatum illorum, & ſecundùm hanc literam intelligitur originale. Ab hoc loco incipit Paulus. Dixit Propheta Dabo teſtamentum nouũ. *Dicendo autem nouum, veterauit prius* teſtamentum in actiua ſignificatione. Vel veterauit id eſt,vetus factum

C eſt prius teſtamentum, in paſſiua. Et benè dico veterauit prius: quia propè interitum eſt: quod ita ait. *Quod autem antiquatur* ſicut in animatis, *& ſeneſcit,* ſicut in animatis: omne hoc *eſt prope interitum.* Senectus enim & antiquatio prænunciæ ſunt mortis.

CAP. IX.

D HABVIT *quidem & prius iuſtificationes culturæ & ſanctum ſeculare tabernaculum enim factum eſt primum: in quo erant candelabra,* *Exod. 26* *& menſa, & propoſitio panũ quæ dicitur ſancta. Poſt velamentũ autẽ ſecũdum tabernaculũ, quod dicitur Sancta ſanctorum,* *Num. 17* *aureũ habẽs thuribulũ:& arcã teſtamẽti circumtectam ex omni parte auro: in qua vrna aurea habens mãna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti:*

*menti: superq; eam erant Cherubim gloriæ obumbrãtia propitiatorium: de quibus non est modo dicendum per singula. His verò ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes. In secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia: hoc significante Spiritu S. nondum propalatam esse sanctorum viã, adhuc priore tabernaculo habẽte statum. Quæ parabola est temporis instantis: iuxta quam munera & hostiæ offeruntur: quæ non possunt iuxta consciẽtiam perfectum facere seruientem: solummodo in cibis & in potibus, & in varijs baptismatibus, & iustitijs carnis vsque ad tempus correctionis impositis. Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, peramplius & perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non huius creationis: neq; per sanguinem hircorũ * aut vitulorũ, sed per proprium sanguinem introiuit semel in sancta: æterna redemptione inuenta. Si enim sanguis hircorum & taurorum & cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: quãtò magis sanguis Christi qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundauit conscientiã nostram ab operibus mortuis ad seruiendum Deo viuẽti? Et ideò noui testamenti mediator est: vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priore testamẽto repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hereditatis. Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim in mortuis cõfirmatum est. Alioquin nondum valet, dum viuit qui testatus est. Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. Lecto enim omni mandato legis à Moyse vniuerso populo: accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cũ aqua & lana coccinea & hysopo: ipsum quoque librum & omnem populum aspersit, dicens: Hic sanguis testamenti: quod mandauit ad vos Deus. Etiam tabernaculum & omnia vasa ministerij sanguine similiter aspersit. Et omnia pœnè in sanguine secundum legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio. Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari: ipsa autem cælestia melioribus hostijs quam istis. Non enim in manufactis sanctis Iesus introijt exemplaria verorum, sed in ipsum cælũ: vt appareat nunc vultui Dei pro nobis. Neq; vt sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioquin oportet eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione sæculorum: ad destitutionem * peccati per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori: post hoc autem iudicium: sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata: secundo sine peccato apparebit expectantibus se in salutem per fidem.* *

Marginal notes (left): as dist. disciplina. — 3 Reg 8.9. — Exod. 30.10. — * taurorũ. — 1. Pet. 1.19. 1. Ioan. 1 7. Apoc. 1 6. De cel. miss. cum Martha §. ceterum. — Gal. 3.15. De cel. missa. cum Martha. ver. testamentum. — Exod. 24.8.

Marginal notes (right): * destructionem. — Rom. 5.6. 1. Pet. 3.18. — * non habet per fidem.

A B C D

SED licet prius testamentum sit propè interitum: tamen *habuit quidem etiam* prius testamentum *iustificationes* non veras: sed pro modo *culturæ* suæ .i. carnales: quia carnalis erat cultus: & habuit *sanctum* non spiritale, sed *sæculare*: quia ab hominibus quidem putabatur ibi sanctitas: quæ tamen non erat, & hoc probat. Verè prius testamentum habuit sanctum: nã tabernaculum primum habuit & secundum. Quod ita ait: *Factum est primum tabernaculum, in quo primo erant candelabra*. Licet pluraliter dicat candelabra: vnum tamen erat candelabrum, habens hastile in medio, in quo innitebantur sex brachia: tria à sinistra: & erat in illo tabernaculo *mensa* statim post introitum: & super hanc mensam erat *propositio panum*.i. duodecim panes Deo per sanctificationem propositi: de quibus si forte per necessitatem aliquis absumeretur (Hic enim sanctificatus panis erat necessarius ad sacrificia) paratus erat panis similiter de simila, qui statim loco assumpti substituebatur. Hi autem duodecim panes in sabbato ponebantur: quibus in sequenti sabbato ablatis, alij duodecim restituebantur. *Quod* tabernaculum continens hæc *dicitur*

Marginal notes (right): Exo. 25. 32 — Exo. 25. 30.

Sancta. Erat autem extra hoc tabernaculum altare sub dio: super quod immolabantur animalia. Post velamentum autem erat secundum tabernaculum. Velum enim interpositum fuerat, quod prius tabernaculũ à secũdo separabat. Quod secundum tabernaculum dicitur sancta *sanctorum*. Secundum tabernaculum dico *habens thuribulum aureum: &* habens *arcam testamenti* .i. continens testamentum, in circuitu *tectam auro*. Et quia exterius circumtecta posset esse auro & non interius: ideò addit tectã auro *ex omni parte* & intus & exra: *in qua* arca erat *urna aurea* .i. gomor de auro factum: *habens manna*, vt memoriter tenerent, quo pane Deus pauerat eos in deserto. *Et* erat in eadem arca *virga Aaron*, quę fronduerat, id est, per quam electus est in sacerdotem: *&* erant ibidem *tabulæ testamenti*, in quibus lex scripta fuit, *& super eam* arcam erant *Cherubim*, id est, duo angeli. Cherubim dico *gloriæ*, id est, gloriosè decorata: & illa Cherubim erant *obumbrantia propitiatorium*. Tabula erat super arcam quæ dicebatur propitiatorium: eo quod inter duo Cherubim super eandem tabulam confixa apparere solebat angelus, dans diuina responsa. Et in hoc secundo tabernaculo erat altare incensi. In templo verò erant duo tabernacula quæ velum interpositum diuidebat. Erat in primo tabernaculo iuxta introitum mensa, & super eam duodecim panes: & super singulos eorum thus. Erat & candelabrum ex vna quaq; parte habens tria brachia medio stipiti cohærentia: in quibus brachijs erant spherulę: post spherulas lilia: post eas sciphuli. Primum itaque tabernaculum Ecclesiam fidelium quæ in mundo est significat. In qua ministri Ecclesiæ orationes quaq; die offerunt & sacrificia. Mensa autem in templo iuxta portam: scriptura diuina intelligitur: quę per fidem intrantibus Ecclesiam pro eorum capacitate ministratur. Panes verò duodecim, sunt duodecim Apostoli, quorum doctrina

A fideles in Ecclesia reficiũtur. Hoc autem quod superueniente aliqua necessitate aliquis de panibus sumebatur: & alius substituebatur loco illius, scilicet: significat quod aliquo Apostolorum vel suorum successorum de mundo ablato, alius qui eius vice fungatur, loco illius substitui debet qui panes omnes in sabbato absũmũtur. Quia postquam ad veræ gloriæ requiem in die iudicij peruenietur, iam nullum Episcopi officium vel ecclesiasticæ curę exercebitur. Hi

B panes de simila dicuntur fuisse: quia in Apostolis nihil nisi innocentiæ puritas & virtutum perfectio fuit, neque in eorum successoribus debet esse. Thus autem superpositum cuius odor iucundus est: orationes sunt eorum, quæ Deo acceptabiles sunt: & suis subiectis iucundæ & vtiles. Hastile verò candelabri cui tria brachia ex dextera parte inhærebant, & totidem ex sinistra Christus est, cui quasi firmo stipiti tam veteris ecclesię fideles, quam nouæ inhærent: & hoc to-

C tum quod sunt vel fuerunt ex eo habent. Tres enim rami qui ex dextera parte sunt, tres ordines fidelium huius ecclesiæ (quæ dignior est quam vetus) ostendunt: hos habes in Euangelio vbi dicitur: Duo erunt in lecto: vnus assumetur, alter relinquetur. *Luc. 17. 34.* Duo in agro, vnus assumetur, alter autem relinquetur. Duo in molendino, vnus assumetur, & alter relinquetur. Duo in lecto continentes: quorum illi relinquentur qui vel pro fauore mundi abstinentes, vel pro Deo

D hoc facientes, tamen deficiunt. Illi autem qui pro Christo hoc faciunt & perseuerant, in gloria assumentur. Duo in agro, sunt laborantes in Ecclesia quæ Dei ager est: quorum (sicut de alijs dictum est) quidam ad gloriã assumentur: quidam ad pęnam relinquentur. Duo in molendino, demõstrant huius sæculi possessores in volubilitate mundanarũ rerũ manẽtes: qui laborant quomodo vir placeat mulieri: & mulier viro. Horũ illi relinquentur, quod ipsius mundi delectatio in crimina & perniciẽ trahit.

Illi

Illi vero assumentur, qui in crimina non incidunt: & de mãmona iniquitatis amicos sibi faciunt. Illi autẽ tres rami, qui sinistræ parti inhærent, tres ordines fideliũ sub veteri ostendunt: Quos habes per Danielem, per Noe, per Iob. Daniel etenim qui vixit caste, continẽtes sub veteri lege ostẽdit. Noe vero fabricator & artifex arcæ Domini, Doctores legis præsignauit. Iob vero qui in coniugio & rerum possessione fuit: demonstrat illos qui in coniugiis & rebus mundanis Deo placuerint. In omnibus autem his ramis erant sphærulæ: quia rotunditas perfectionis erat in omnibus, & ęqualitas iustitiæ. Has autem sphærulas lilia sequebantur: quia postquam aliquis perfectus est gratus odor Deo, & in Ecclesia exemplo bonorum operum redolens efficitur. Post lilia vero succedunt ciphuli: quia cùm aliquis probatur perfectus, & exemplo bonę operationis tanquam lilium suo odore cognoscitur: restat vt efficiatur prædicator, & Catholicæ doctrinæ indigentibus propinator. Qui operatione & doctrina talis effectus, & seipsum igne charitatis accendit, & aliis lumen in tenebris ostendit. Secundum autem tabernaculum à primo veli interpositione diuidebatur: in quod pontifex solus & semel in anno cum sanguine ingrediebatur. Tabernaculum illud cœlestis Ecclesia est. Illud autem obtegitur velo: quia dum sumus in hac adhuc mortali carne vel Ecclesia: quæ & quanta Deus suis præparet ignorantiæ cæcitate cognoscere non possumus. Pontifex autem qui semel in anno, & cum sanguine introibat, Christus est: qui in perfectione temporum semel sanguinem suum offerens viam cęlestis patriæ nobis initiauit. Quod vero ipsa hostia vno quoque anno reiterabatur: imperfectionem ipsius hostiæ ostendebat: & ex ipsa sua iteratione aliam hostiam quam iterari nõ oporteret, expectari præcipiebat. Thuribulum aureum Christus est: qui in eo quod perfectam sapientiam habuit, & de

A mundanis & de cœlestibus iure aureus fuisse dicitur. In eo autem quod igne charitatis in Deum & in proximum plenus fuit: & iucundum orationum odorem pro mundo Deo effudit: thuribulo iure assimilatur ignem continenti: & odorem thuris in superiora emittenti. Idem etiam est arca testamenti, id est, in qua reseruabatur testamentum & latebat: quia in sapientia patris, cum qua idẽ personaliter erat, præcepta veteris legis & nouæ latebant: & iam ex eius dispositione pendebant: qui etiam ea

B claudit, & nemo aperit: aperit, & nemo claudit. Hęc arca omni parte tam interius quam exterius auro tecta erat: quia ipse & anima & corpore omnium consummatione virtutum enituit, & nulla ei defuit iustitia. In hac arca erat vrna aurea: quia in corpore Christi erat vera & humana anima: & eadem omni virtute & perfecta sapientia plena. In vrna erat manna absconditum: quia in anima Christi est ipsa diuinitas: quæ est panis & refectio angelorum. Erat

C etiam in arca virga Aaron & tabulæ testamenti. Virga Aaron verum significauit sacerdotium. Tabulæ testamenti corda eorum sunt, in quibus legis præcepta insident & quiescunt. Sunt itaque in arca virga Aaron & tabulę testamẽti: quia in Christo verum est sacerdotium: & vnusquisque fidelis: vnde in Euangelio ait: Manete in me, & ego in vobis. Super arcam erat tabula quæ vocabatur propitiatorium, in qua Deus

Virga Aarõ verũ sacerdotium significauit.

Ioan. 15. 4.

D apparens per angelum propitiabatur peccatis eorum. Super propitiatorium, duo Cherubim semper inclinato vultu illud aspicientia: & coniunctione alarũ suarum desuper extẽsarum illud obumbrantia. Idem Christus propitiatoriũ est, secundũ quod ab eo quæ volumus, postulamus, & sua misericordia nostris peccatis ꝓpitiatur. Super eum sunt duo Cherubim: quia etiã altiores cęlorũ virtutes ei innituntur, & firmamentum suæ stabilitatis habẽt illum. Eadem Cherubim propitiatoriũ semꝑ aspiciunt:

ſed deſuper obdurant, quia cœleſtes virtutes miſericordiam Dei ſemper contemplantur, ſed quò intentius eũ aſpiciunt, tantò obſcurior & magis ignotus efficitur: quoniam miſericordia Domini abyſſus multa. *Pſal. 35.7.* In arca autem quatuor erant annuli, in quibus vectes immittebantur: & ſic arca quo res poſcebat deferebatur. Quatuor annuli, quatuor ſunt euangelia. Vectes ſancti prædicatores, qui in doctrinam euangelij immiſſi: & Chriſtum & eius fidẽ quo Deus vult & prærordinat deferunt. Hoc autem quod de lignis Sethim (quæ imputribilia ſunt) facta eſt: corp⁹ Chriſti poſt paſſionem immortale & impaſſibile futurum præſignauit. Hæc in primo & ſecundo ſunt tabernaculo (*de quibus non eſt modo dicendum*) eundo *per ſingula* eorum interpretanda. De ſingulis quidem non eſt dicendum: *ſed de his ita compoſitis* eſt dicẽdum hoc, ſcilicet *quod in prius quidem tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes cõſummantes officia ſacrificiorum*, id eſt, perficientes ſacrificia ſecundum ritũ officij ſui in prius ſemper. *Sed in ſecundum tabernaculum ſemel in anno* introibat *ſolus pontifex*, & *non ſine ſanguine*, quo accepto, de animali foris immolato, tingebat de eo cornua altaris incenſi: *quem* ſanguinem *offert* ſacerdos *pro ignorantia ſua*, & pro ignorantia *populi* dimittenda: *Spiritu ſancto ſignificãte* per hoc quod in prius omnes introibant: in ſecundum nullus præter ſolum põtificem: *Viam ſanctorum nondum eſſe propalatam*, id eſt, ſanctos non poſſe introire in cœlos: quæ via propalanda erat eis in Chriſto eo reſurgente. Et adhuc quando nondum propalata erat via ſanctorum, ſed Abraham & omnes ſancti tenebantur in tenebris: tunc, inquam, *priore tabernaculo habente ſtatum.* Donec enim via ſanctorum, Chriſto celebrante nouum paſcha, propalata fuit; vetus lex ſtatum ſuum ex Deo habuit. *Quæ* omnia de omni priori & vero tabernaculo *eſt parabola inſtantis temporis*, id eſt, figura pertinens ad hoc tempus

A quod nunc inſtat: quia quicquid ibi figuratum fuit, nunc in Chriſto impletum eſt. In prius tabernaculum ſemper introibãt ſacerdotes cõſummantes ſacrificia: quia in præſentem eccleſiam quotidie introimus conſummãtes ſpirituale ſacrificiũ Chriſti. In ſecundum aũt tabernaculum pontifex ſemel ingrediebatur in anno: quia Chriſtus verus pontifex ingreſſus eſt in cœleſtem eccleſiam ſemel, non vlterius reuerſurus à gloria. Quod verus ſacerdos ſingulis annis introitum illum ſecundi tabernaculi reiterabat: verum pontificem

B Chriſtum nondum introiſſe in ſuum tabernaculum in cœlis [illegible] adhuc intraturum expectabat. Legalis pontifex non introibat ſine ſanguine: quia Chriſtus non penetrauit cœlos, niſi prius ſanguine ſuo effuſo in redemptionem omnium quem ſanguinem Chriſtus obtulit non vtique pro ſua: ſed pro totius populi delenda ignorantia. *Iuxta quam* parabolam, id eſt, figuram *offeruntur* in

C veteri lege *munera*, id eſt, minores oblationes. Offeruntur *etiam hoſtiæ* animalium. Sic in hac præſenti eccleſia munera noſtra ſunt orationes in odorem ſuauitatis Deo: & hoſtiæ ſunt illi qui pro Chriſto mactantur, vt Laurentius etiam qui ſeipſos mactant ieiuniis, vigiliis, & multimodis afflictionibus. *Quæ* munera & hoſtiæ in veteri lege *non poſſunt facere perfectum ſeruientem* in his. Et ſi perfectus eſt ſecundum reputa-

D tionem hominum: non tamen perfectus *iuxta conſcientiam* ſuam: quia ſe reum ſceleris factum, & non mũdatum per legalia conſcientia ſibi iugiter inſuſurrat. Nec mirum ſi non perfectum: quia ſeruientem dico illum *ſolummodo in cibis & in potibus:* quia copioſè manducat & potat: & in *varijs baptiſmatibus*, id eſt, ablutionibus factis ſecundum ritus legalium: ſeruientem etiam *in iuſtitijs*, ſed *carnis:* quia carnales ſunt illæ iuſtitiæ: corpus quidem à pœna legis liberantes: ſed animam in vinculis peccati deferentes. Iuſtitiis carnis,

dico

dicit, *impositis* vt durarent *vsque ad tempus correctionis*, id est, vsque ad Christum [illegible] perfectione testamenti, cuius corrigeretur imperfectio veteris. [illegible]nera & hostiæ legales neminem p[illegible]nt facere perfectum: sed Christus inuenit æternam redemptionem: quod est dicere Christus [illegible]it perfectum. S[illegible] per [illegible]id æternam redemptionem inuenerit præmittit dicens. *Christus assistens* non determinat [illegible] assistat. Et possumus dicere. Christus assistens patri repræsentatione sua, semper interpellans pro nobis. Vel Christus assistens pro[illegible] [illegible]ergens infirmitatem nostram [illegible]d cœlestia: porrigendo nobis [illegible]um auxilii. Christus, inquam, assistens *pontifex* non carnalium: sed *bonorum futurorum*, id est, cœlestium. Vel bonorum fut[illegible]um, id est præsentis iustitiæ & æternæ b[illegible]tinis quæ omnia tempore legis futura erant. Christus, inquam, pontifex talis introiuit tabernaculũ: nomine [illegible]ficantis designat significatum. *Tabernaculum* dico *amplius*: quia si illud vetus mille vel plu[illegible]lia hominum capiebat: cœleste tabernaculum etiam peramplius est late capiens infinitatem omnium ingredientiũ in illud. Tabernaculum perfectius: quia in illo tabernaculo totius beatitudinis accipitur perfectio. In [illegible] [illegible] erat imperfectio. *Tabernaculum* [illegible] *non manu factum*: & [illegible] peruerse acciperet, putans non esse factum manu, operatione Dei, determinat dicens *Id* [illegible]ico non manufactum *est* dic[illegible]llud tabernaculum *non* est *huius*, id est humanæ *creationis*, sicut vetus. In [illegible] [illegible]ulic res nebant cortinas fabr[illegible] genere suo operabãtur, & similiter cæteri artifices. *Introiuit* quidẽ hoc tabernaculũ *neq. per sanguinẽ hircorũ & vitulorũ* effusum, quod oportebat fieri in introitu secũdi tabernaculi: *sed* introiuit *per proprium sanguinẽ*, effusum in cœleste tabernaculũ .s. in sancta sanctorũ. *Introiuit* vtiq; *semel*: & per sanguinẽ semel effusum. Quod n. semel

A introire & sanguinẽ semel effundere dicit: significat perfectionem eius sacrificij: quod non oportuit iterari. Quod aũt sacrificiũ vetus totiens iterabant: significabat in illo non esse nec adhuc venisse perfectionem. Introiuit in sancta: *inuenta redemptione*. Nõ determinat à quo inuenta: an à se, an ab alio: & vtrunq; dicere possumus. Redemptione inuenta à Christo: quia hic pontifex in sacrificio suo inuenit redemptionem hominũ à peccatis: in qua inuentione legales semper de-
B fecere põtifices, vel redemptione inuenta à nobis. Nos.n. in Christo redemptionem nostrã inuenimus Redemptione dico *æterna*: quia quos redimit æternos facit. Probat hoc à minori dicens. Vere per sanguinem Christi inuenta est redemptio: *quia si sanguis hircorum & taurorum: & si cinis vitulæ* combustæ *aspersus* super populum, *sanctificat inquinatos* i. mũdat pollutiones peccatorũ: Sãctificat dico valens *ad emundationẽ* non vtique animæ: sed *carnis* tantum: quia carnẽ
C liberat à pœna legis anima pol[illegible]uta remanet: si, inquã, sanguis illorũ animaliũ aliquo modo sanctificat: *quanto magis sanguis Christi emundabit nos? qui* Christus obtulit non hircum, nõ taurum: sed *semetipsum Deo*: se dico *immaculatũ*, quod nullum sacrificium potuit esse in lege. Immaculatũ dico *per spiritum sanctum*, vnitum sibi in vtero matris: de quo cõceptus est, factus per hoc immunis a peccato. Vel obtulit se per Spiritum sanctũ, dilectionem sibi vt omni patientia obediret patri. Quanto magis, inquam, sanguis
D Christi *emũdabit*: non dico carnẽ. sed etiã *conscientiam nostrã*: quod nec relinquetur vnde conscientia sibi remordeat. Emũd[illegible] vtiq; *ab operib' mortuis*.i. à peccatis mortem operãtibus, ad seruiendum Deo. Hæc enim duo sanguis Christi efficit in nobis quia & mundat à peccatis, & virtutem liberi arbitrii restituit, *vt Deo seruire possit*. *Deo* dico *viuenti* positum ad causam: q[illegible] [illegible]uientibus sibi vitam æternam d[illegible]bit. Obtulit semetipsum: *& est mediator*.i. dator *noui testamẽti*.

Sacrificium Christi fuit perfectum.

Opera mortua dicũtur peccata.

Medius,

Medius inter Deum à quo accipit, & hominem cui tribuit: ideo dator testamenti noui: *vt morte eius intercedente*.i.interneniente media inter dispositionem & completionem testamenti. Morte dico necessaria *in redēptione:* non dico gentilium de quibus constat: sed in redemptione *earū prævaricationū, quæ erant sub priori* * *testamento*. Lex enim illa prior præcipiendo preuaricationes addebat: à quibus nullo modo soluere poterat. *Vt*, inquam, intercedente morte *accipiant repromissionem æternæ hæreditatis*.i.æternam hæreditatem frequenter sibi promissam: accipiant, nō omnes, sed *qui vocati sunt* à Deo, electi ab æterno. Postquam Christus nouum testamentū disposuit, pro confirmatione eius testamenti necesse fuit eum mori: tū quia si captus à Iudæis negaret quod antea dixerat, & pro assertione eorum refugeret pati, putarent discipuli Christum non intellexisse vera esse quæ docuerat, dum ea timore mortis negaret. Præterea mori oportuit, vt à morte resurgens quæ se prædixerat impleturum cōsummaret .s. redemptionem Israel. Vitula de qua superius diximus, rufa erat, typum gerens sanguinis Christi: & tota comburebatur in cinerem redacta: vt esset holocaustum Domino: cuius cinis aspergebatur aqua: ita Christus multis tribulationibus attritus: & morte tādem quasi in cinerem redactus fuit. Cinis aūt vitulæ, qui super homines ꝓiiciebatur, significat memoriā contritionis Christi, quæ semper ingerenda est hominibus. Sic, frater, esto memor Christum pro te passum & contritū, & peccando noli eū prouocare. Si aūt cinis vitulæ emundabat carnē: lōge dignius cinis Christi emundat animā. ¶ Dixit superius, Christū datorē noui testamenti morte intercedente: nūc aūt quod oportuerit eum mori pro confirmatione noui testamenti, approbat consuetudine humanæ legis. Quasi diceret aliquis. Quid opus fuit vt ad confirmationem testamenti noui mors Christi intercederet? Oportuit vtiq;

* *veteri.*

Testamentum nouum non fuisset confirmatū, nisi Christus mortuꝰ fuisset.

Num.19. 2.

A ait Paulus: vt morte intercedēte daret testamentum: quia *vbicunq; fit testamentū in* humanis legibus: *necesse est* vt *intercedat*.i.inter dispositionem testamenti & completionem media veniat *mors testatoris*.i.testamentum facientis. Ideò necesse est mortem testatoris interuenire: *quia* omne *testamentum confirmatum est in mortuis* testatoribus.i. per mortē eorum qui testamenta disponunt. *Alioquin*.i. si aliter sit quod mors testatoris nō interueniat: *nondum valet* dispositum testamentum, *dū*.i.quamdiu *viuit* ille *qui testatus est*. Si enim testator

B mortem euadit, iterum si placet testamentū mutabit. *Vnde* quia omne testamentum sanguine & morte cōfirmatur. *Primum quidem testamentū non est dedicatum*.i.confirmatum *sine sanguine*. Vtiq; non est dedicatum sine sanguine: *lecto enim omni mandato legis:* omni ideo: quia si quædam dimitteret: videretur dimissa reprobare: & tantummodo lecta confirmare. Lecto, inquam, omni mādato *à Moyse*: idem.n. Moyses legit, vniuerso po-

C pulo audiente. Tūc Moyses postquā legerat, *accipiens sanguinem vitulorū & hircorum cum aqua* mixtum: accepta etiam *coccinea lana & hysopo* de quibus fit aspersorium: *ipsum* etiā *librum, & omnem populum aspersit* sanguine, *dicens* ita: *Hic sanguis* de quo vos aspergo est *testamenti*.i. ad confirmandum testamentum *quod Deus mandauit ad vos*. Sicut librum, sic etiā *tabernaculum et omnia vasa ministerij* similiter *aspersit* de eodem *sanguine*. *Et*

D *omnia pœnè*, ait Paulus, *secundùm veterem legem mundātur in sanguine: &* quicquid de aliis fit remissio *peccatis non fit* in veteri lege *sine effusione sanguinis*.i. nullum peccatum remittebatur, nisi quodlibet animal in sacrificium occideretur. Similiter Christus, qui ꝑ Moysen significatur lecto omni mandato nouæ legis suæ in cœna, vniuerso populo discipulorū audiente: postquam omnia legit: Iesus accipiens sanguinē vitulorum & hircorum.i propriū sanguinē: qui Christus dicitur vitulus propter virtutem

crucis:

[illegible] impios ve[illegible] Lex. [illegible] Christus dictus est [illegible] similitudinem carnis p[illegible], & quia hostia pro peccato fuit, dum peccata nostra super lignu[illegible] portauit. Accipiens, inquã, Christus [illegible]uum cum aqua egressum de latere suo in cruce: per aquam [illegible]cans baptisma, precio sangui[illegible] [illegible]s à peccatis accipiẽs [illegible] cum lana coccinea, qui co[illegible] [illegible]cus est & cum hyssopo. Lana e[illegible] significat [illegible]aritatem Christi, quod coccinea fuit similis igni fer[illegible]ore [illegible] Christi: Hyssopus [illegible] qui valet ad depellendum tumorem pulmonis, humilitatẽ Christi, qui per feruorẽ dilectionis & humilitatem pro redemptione nostra sanguinem suum effudit. Ipsum etiã librum, id est, Euangelium suũ quod intercedente morte confirmauit, &. [illegible]em populum fidelium aspersit, [illegible] sanctificauit sanguine suo dicens. Hic est sanguis noui testamenti affirmator, quod testamentum Deus mandauit ad vos. [illegible] Moyses mulũ [illegible] probauit, dicens eadem ver[illegible] quæ Christus, cum post cœnã cali[illegible] sui sanguinis tradidit dicẽs. Hic [illegible] noui testamenti est in meo sanguine. Aspersit librum, aspersit etiam tabernaculũ similiter sanguine. Eadem allegoria accipitur per tabernaculum, scilicet Ecclesia Christi san[illegible] [illegible] quæ supra per [illegible] populum [illegible] persit etiam omnia vasa min[illegible], quia Christus doctores Ecclesiæ [illegible] quibus cõtinentur [illegible], & sanguine redemit, & redemptis spiritum sapientiæ & sc[illegible], & omnia secundum legem [illegible] dantur in sanguine eius. Illud pœne nihil habet in allegoria. Et sine effusione sanguinis Christi non fit remissio cuiuslibet peccati. Et quia omnia oportet mundari in sanguine, & sine effusione sanguinis nulla fit remissio. *Ergo necesse est exẽplaria quidem cœlestium*, i. legalia quæ sunt figura spiritaliũ *mundari* his supra dictis, scilicet vitulorum & hircorum. Ex[illegible]

exemplaria verorum necesse fuit mundari [illegible] *his hostiis sed ipsa cœlestia*, cui⁹ hæc erant figura necesse fuit mundari *melioribus hostiis* quam istis prædictis, hirco & vitulo. Et vere melior hostia fuit qua mundata sunt cœlestia: nam Iesus, & vere ista sunt cœlestia, nam non manu facta, &c. Quod ita ait: *Iesus introiit non* manens *in sanctis manufactis*. quæ manu facta sancta quidem fuere *exemplaria verorum*, sed introiit *in ipsum cœlum*. Ad hoc introijt, *vt nunc* postquam ostensum est, inutilia esse manu facta sancta, *appareat vultui*, id est, beneplacito *Dei pro nobis* in cœlum [illegible]cum introducendis. Introiit quidem in cœlum, sed neque ita introiit, vt sæpe inde reuertens iterum offerat semetipsum quasi non omnibus, & omni tempore sufficiat sacrificium suum semel oblatum. *N[illegible] sæpe [illegible] rat quemadmodum põtifex* legális per singulos annos quia non sufficit. sacrificium [illegible]suum iterans *intrat in sancta* sanctorum: non in suo sicut Christus, sed *in alieno sanguine*. Quare, quia alienus sanguis est, [illegible]ficare non potest. In hoc & sacrificium [illegible] sufficiens, & legale [illegible]sufficiens [illegible] [illegible] i. si aliter vis dicere vt Christus sæpe debeat se offerre, tunc proculdubio si ita est, *oportebat eum frequenter pati, incipiẽdo ab origine mundi*. Si enim [illegible]is tantum qui in tempore suo fuerunt, passio eius profuit, & singulis [illegible] ætatibus oporteat eum iterato pati tunc vtique necesse erat vt incipiens a d[illegible] Abel singulis ætatibus singulas cruces portaret vel Abraham & cæteri sancti non erunt redempti. Sic q[illegible] oporteret. *Sed nunc* postquam ostensum est tantum inconueniens [illegible] qui, dicendũ est quod *semel* Christus apparuit *in consummatione sæculorum*. Tempus Christi dicitur consummatio quia Christus quicquid prædictum de eo fuerat, consummauit. Et cum ante in nullo fuerit cõsummatio i. vera perfectio ipse omnium perfectionem attulit. *Apparuit*, inquam, *ad destitutionem*, i. ad destructionem *per hostiã*,

Tempus Christi dicitur consummatio.

non

non alienam, sed *suam*. Quia plene peccatum destruxit non oportet iterum Christum pati: ideò etiam non debet altera vice mori: quia cæteri homines semel tantùm moriuntur. *Et quemadmodum statutum est hominibus mori semel: post hoc autem* quod mortui sunt, restat de illis *iudicium*. *Sic & Christus semel* quidem *oblatus Deo* per mortem *ad exhauriēda*, i. euacuanda *peccata multorum*. In hoc quidem quod semel mortuus est similis est homini: sed in hoc quod homo moritur, iudice ut Christus, vt iudicet dissimilis. Quia ita ait. B *Secundo* aduentu veniens ad iudicium *apparebit* Christus *sine peccato*, i. non in similitudine carnis peccati: sed glorificatæ per claritatem immortalitatis & impassibilitatis. Vel apparebit sine peccato. i. non veniens vt sicut prius iterum fiat hostia pro peccato. Apparebit vtique in salutem: non impijs, sed *expectantibus se in iustitia* & timore.

CAP. X.

11 dist. sancta Romana §. quibus & pama.

C *Vmbram enim habens lex futurorum bonorum: non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostijs quas offerunt indesinenter, nūquam potest accedentes perfectos facere. Alioquin cessassent offerri. ideo quod nullam haberent vltra conscientiā peccati cultores semel mundati. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri* D *peccata. Ideò ingrediens mundum dicit: Hostiam & oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi. Holocaustomata & pro peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi. Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, vt faciam Deus voluntatem tuam. Superius dicens, quia hostias & oblationes & holocaustomata & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur. Tunc dixi: ecce venio vt faciam Deus voluntatem tuam: aufert primum, vt sequēs statuat. In qua voluntate sanctificati sumus per*

Psal 39.7.

A *oblationem corporis Iesu Christi semel. Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata. Hic autem vnam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei: de cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos. Contestatur autem nos * & Spiritus sanctus. Postquam enim dixit. Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos dicit Dominus: dando * leges meas* B *in cordibus eorum, & in mentibus eorū superscribam eas, & peccatorum & iniquitatum eorum iam nō recordabor amplius. Vbi autem horum remissio iam nō est oblatio pro peccato. Habentes itaque fratres fiduciam: in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen, i. carnem suam: & sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum vero corde in plenitudine, fidei aspersi corda à conscientia mala: & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ* C *confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est qui repromisit. Et consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum: non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam: sed consolantes & tantò magis, quanto videritis appropinquantem diem. Voluntarie enim enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia: terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ con-* D *sumptura est aduersarios. Irritam quis faciens legem Moysi sine vlla miseratione duobus vel tribus testibus moritur: quantò magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit: in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Scimus enim qui dixit. Mihi vindictam, & ego retribuam. Et iterum. Quia iudicabit Dominus populum suum: Horrendum est incidere in manus Dei viuentis. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnum certamen*

dabo.

Rom. 12

Su-

ſuſtinuiſtis paſſionum : & in altero quidem opprobrijs & tribulationibus ſpectaculum facti, in altero autem ſocij taliter conuerſantium effecti. Nam & vinctis compaſſi eſtis, & rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis; cognoſcentes vos habere meliorem & manentem ſubſtantiam. Nolite itaque amittere confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem. Patiētia enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes reportetis promiſſionem. Adhuc.n.modicum aliquantulumque,qui venturus eſt veniet, & non Abac. 2. 4. *tardabit. Iuſtus autem meus ex fide viuit. Quod ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ. Nos autem non ſimus ſubtractionis filij in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem animæ.*

CHriſtus ideo oblatus eſt ad exhaurienda peccata : quia lex nō poteſt facere perfectos,ſcilicet nō exhaurire peccata. Et quare lex non poſſit facere perfectos præmittit, dicens. *Lex habens vmbram futurorum bonorum* .i. futuræ iuſtitiæ in præſenti eccleſia,& ſaluationis in futura.Ita habens vmbrā,quod *nec ipſam imaginem rerū:* quod nec habet in ſe aliquā partem veritatis. Imago.n. ſaltem figuras membrorum ſingulas oſtēdit, vmbra autē confuse omnia commiſcet. Image & vmbra. Lex,inquā,habens vmbram eiſdē ipſis hoſtiis quæ ſemper idem .i. imperfectè erant : *quas hoſtias offerunt per ſingulos annos:* & hoc *indeſinenter*, .i. vel ſingulis menſibus, vel ſingulis hebdomadibus. Lex,inquam, eiſdem hoſtiis totiens repetitis, *nunquam poteſt facere perfectos accedentes ad ſe.* Quod non faciat perfectos , probat per hoc : quia ſi modo immolaſſent pro aliquo peccato, & ſecūdum legē abſoluerentur ab illo : ſi iterū peccarēt:& pro nouo peccato iterū immolarent, faciebat ſacerdos memoriam prioris peccati , pro quo iā immolauerat:oſtēdens imperfectionē ſacrificij illius: per ꝙ ſi iuſtificatus eſſet,fruſtra vetus peccatum recapitularet. Quod ita ait:*Alioquin*.i.ſi hoſtiæ legis perfectos facerēt, proculdubio *ceſſaſ-*

A *ſent* illæ *hoſtiæ* pro prçteritis peccatis. Ideoq; cultores ſacriſiciorum ſemel immolata hoſtia, mundati, *non vltra haberent* vllā *conſcientiā* præteriti *peccati*. Ceſſaſſent quidē offerre: ſed hoſtiæ pro præteritis nō ceſſarent offerri: *in ipſis* enim hoſtiis pro recentibus culpis *per ſingulos annos* oblatis *fit cōmemoratio* præteritorum *peccatorum*. igitur hoſtiæ illæ perfectos facere nō poſſunt. Et neceſſe eſt vt per ſingulos fiat commemoratio præteritorum: *quia impoſſibile eſt auferri peccata ſanguine hircorum et taurorum*. Ideo quia B per ſanguinem taurorum & hircorū auferri nequeunt peccata : *propterea ingrediens mundum*.i. Propheta inducens filium Dei mundum ingredientem per aſſumptionē carnis, dicit in voce filij ad patrem. O Domine pater tu *noluiſti hoſtiā & oblationē* ſecundū legalem traditionem. Hoſtias de animalibus : oblationem de panibus & luminariis dicit: Illa quidem noluiſti: *ſed aptaſti*, id eſt, aptare mihi voluiſti *corpus*, vt de corpore meo hoſtia tibi fieret beneplacens & munda. Hoſtia & oblationes differunt. Corpus C Chriſti aptum fuiſſe dicitur: quia & immune à peccato , & paſſibile , & mortale fuit. Niſi enim ſine peccato eſſet,hoſtia munda eſſe non poſſet Si autem impaſſibile & immortale fieret, mortem non deſtrueret, quā immortalis mortem guſtare nō poſſet. Sed quia & immunis à peccato,& impaſſibilis,& immortalis fuit: ideo cōgrue ait, corpus aptaſti mihi: hoſtiam & oblationem noluiſti : *holocauſtomata etiam*.i. ſacrificium totum incē-D ſum, & *pro peccato*, id eſt, hoſtia quæ vocabatur peccatum vel pro peccato. Hæc,inquam, *non placuerunt tibi:* & *tunc* poſtquam vidi hoc diſplicere tibi : vt mūda & placens hoſtia offerretur tibi: *dixi*, id eſt, deliberaui apud me hoc: *ecce* opportunè *venio:* quia nunc reprobatis illis legalibus , hoſtia noua ero & beneplacēs Deo. Venio ad hoc, *vt faciam voluntatem tuā*, id eſt, vt pro modo voluntatis tuæ offeram tibi meipſum ſacrificium nouum, in odorem ſuauitatis. Quod ita cōſtruere debeamus, Venio vt faciā:

idem docet in sequentibus. Faciā voluntatem tuam: sic.n. *scriptum est de me in capite libri.* Liber dicitur Christus homo, qui in exemplum iustitiæ expositus est omnibus. Caput libri dicitur diuinitas habitans in Christo, q regit eum in omni perfectione. Vel in capite libri .i. in principio Genesis vel I (alterij) Scriptum est in lege Domini voluntas eius, &c. Præmissa authoritas quomodo intelligenda sit, Paulus exponit: ita Propheta in voce filii, dicens superius ad respectum superioris partis, ait *superius.* Dicens, inquam, hoc *quia*.i. quod tu pater *noluisti oblationes et holocausta & pro peccato*, id est, *non postulasti* hæc ab eis vt fierent tibi: nec (etiam si faciunt iniussi) non sunt placita tibi. Diceret aliquis fortasse, ideo non placent, quia non fiunt ordinabiliter secūdum legem. Ad hoc remouendum ait. *Non sunt placita tibi ea q̄ offeruntur secundū legem*.i. licet fiant secundum legis institutionem tūc reprobatis legalibus hostiis dixi: ecce venio vt faciam voluntatem tuā ò Deus. Hæc, inquam, dicens. In his verbis *aufert primum testamentum*, ita *vt statuat* .i. perpetuo durandum stabiliat *sequens*, nouum .s. testamentum: *in qua voluntate*.i. in quo nouo testamento ex voluntate Dei constituto, nos *sumus sanctificati*, positione virtutum post emundationem malorum. Sanctificati dico, *per oblationem corporis Christi Iesu* .i. per corpus Christi oblatum *semel*: in qua semel facta oblatione sufficiens fuit ad purgationem omnium maculārum. ¶ Opponeret aliquis: sacrificium pontificis ideo insufficiēs erat, quia semel tātum in anno fiebat. sed quotidiana sacrificia proderāt ad auferenda peccata. Ad hoc remouendum ait. Sicut pontifex semel facto sacrificio auferre peccata non poterat, sic etiam omnis quidem legalis sacerdos *quotidie ministrās præsto est*. & ipse sæpe repetendo referens easdem hostias heri hircum, hodie iterum hircum: quia sicut non heri, sic nec hodie proderat: offerēs, inquam, easdem hostias, quæ hostiæ nūquam

Liber dicitur Christus. Caput libri dicitur diuinitas in Christo habitans.

Obiectio.

Responsio.

Obiectio.

Responsio.

A possunt auferre peccata. [illegible] seu *quilibet sacerdos* legalis [illegible] hostias, peccata nequit auferre. [illegible] hic pontifex Christus *offerēs h[illegible]* non repetitam. sed *vnam* solam *p[ro] peccatis* omnium, *sedet*, id est, quiescit & regnat positus *in dextera*, id est, in æqualitate Dei patris sessurus ibi *in sempiternum*. Nec reuersurus vt iterum offerat, quasi hostia eius fuerit insufficiens: sed *de cætero*, id est, de futuro *expectans* ibi in dextera Dei *donec inimici eius ponantur scabellum*

B *pedum eius*, id est, omni modo subiectionis subiiciantur ei, quod futurum est in die iudicij. Offerens hostiā vnam: ideo vnam, *quia vna* sola *oblatione sanctificauit*, & *sanctificatos* virtutum perfectione *consummauit*: permansuros *in sempiternum*. Nos quidem dicimus Christum vna oblatione sanctificatos consummasse. In hoc autem *contestatur*, id est, confirmat *nos*: idem nobiscum affirmans etiam *Spiritus sanctus: quia po[st]quam dixit* in Hieremia. *Hoc autem est testa-*

C *mentum quod testabor ad illos. & hoc dicit Dominus: post dies illos dabo leges meas in cordibus eorum, & superscribam eas in monte eorum.* Postquam hoc dixit, adiunxit Spiritus sanctus. & iam *amplius non recordabor peccatorum, iniquitatum eorū.* In his autem verbis contestatur Spiritus sanctus vnam oblationem consummasse sanctificatos: quia *vbi est peccatorū remissio, iam non est* necessaria *oblatio pro peccato.* ¶ Postquam per pontificium Christi, sufficienter vetus pontificium destruxit. & vetera sacrificia

D reprobata, & in sacrificio Christi semel oblato, omnem iustificationem consistere perhibuit: faciens finem de huiusmodi, transit ad instructionem moralem: adhortans eos in primis, vt puro corde integritatem fidei teneant: & si incumbat persequi, audacter confiteantur, gaudentes pati pro Christo; & sic in fide & confessione firmam spem habeant. Vnde sic ait. Quia pontifex Christus semel offerens sanctificar veteres nec quotidianis sacrificiis

prodess-

prodesse possunt. *Itaq. fratres* nos *ha-*
bentes fiduciam in introitu.i.de introi-
tu *sanctorum* .s. quod nos sancta san-
ctorum vere introibimus: habentes,
dico, fiduciā *in sanguine Christi:* quē
semel offerens pro nostra emūdatio-
ne fudit: quā viam.i. introitū sancto-
rum *viā* dico *nouā*.i. nouiter in Chri-
sto reseratam (nemo eniā ante Chri-
stum ambulauit hāc viā *quam initia-*
uit nobis Christus.) Viam nouam *&*
viuentē.i.perdurantem in ęternū. Ini-
tiauit dico *per velamen* .i. per signifi-
catum illius velaminis, quod duo ta-
bernacula diuidebat .i. per *carnē suā*.
Velamē.n. illud quod sancta sancto-
rum occultabat: carnem Christi, quę
deitatem sibi vnitam velabat, præfi-
gurabat. Vnde expirante Christo in
cruce cōsummatis omnibus, scissum
est velum templi, significās apertam
esse viam in Christo intrandi in san-
cta sanctorum. Vel ita initiauit no-
bis viam per velamen .i. per carnem
suam: cuius carnem & sanguinem in
accessu mortis accipimus viaticum
ad patriam. Carnem dico & sangui-
nem specie panis velatam. Initiauit
nobis per carnem suam: & per se *sa-*
cerdotem quotidie patrem pro nobis
interpellātem. Sacerdotem dico *ma-*
gnum ad comparationem legalium.
Magnum dico *cōstitutum super domū*
Dei.i. præsentem & futuram ecclesiā.
Nos, inquam, fratres habentes talem
fiduciam *accedamus*.i.approximemus
ad Dominū *cum vero corde*.i. cum re-
cta intelligentia *in plenitudine fidei*.i.
habentes fidem: non de quibusdam
tantū, sed de omnibus credendis ple-
nariam. Accedamus, inquam, *aspersi*
corda.i. habentes mundata corda: nō
solum à peccato, sed etiam *à mala cō-*
scientia: quod nec cuiuslibet mali
conscientia nos mordeat: *& abluti*
corpus aqua munda.i. habentes purifi-
catam carnem baptismo mundante
nos: *teneamus* opere & corde *confes-*
sionem: quod si ingruant mala, inde
non formidemus ideo cōfiteri Chri-
stum. Confessionem dico *indeclina-*
bilem, quod nec in dexteram decline-
mus, nec ad sinistram: quæ confessio

Mat. 27. 51. Mar. 15. 38. Luc. 23. 45.

A est causa *nostræ spei*. Si enim fidem
Christi in conspectu persecutorum
non timuerimus cōfiteri, tunc ꝑ cer-
to sperare possumus futuram gloriā
sanctis. Diceret ille. Quis tamdiu, &
tanta tolerando, posset sperare rem
fortasse nunquam habendā? Ad hoc
Paulus. Si audacter confitemini: sal-
ua spes est vobis: *quia* Deus *est fidelis*,
& mentiri non potest, *qui repromisit*
confitentibus se bona quæ speratis.
Teneamus confessionem *& conside-*
remus inuicem.i.alter alterum, non in
litigio & detractione: sed *in prouoca-*
B *tione charitatis & bonorum operum* .i.
alter exemplo alteri⁹ prouocetur ad
dilectionem & ad bene operandum.
Nos, dico, *non deserentes collectionem*
nostram.i.congregationem ecclesiæ:
timore vrgētium persecutorum ter-
riti: *sicut est consuetudinis quibusdam*,
vt ad tempus credant, & in tempore Luc 8. 13.
tentationis recedant. Nō deserentes:
sed consolantes collectionem Ecclesię:
tantò magis laborantes in hoc, *quantò*
amplius videritis appropinquantem diē
C mortis. Vel ita prouocemus fratres
ad charitatem, non deserentes colle-
ctionem nostrā .i. si peccauerint fra-
tres, non ideo superbe indignātes se-
paremur ab eis: sicut est consuetudi-
nis quibusdam, vt labenti fratri dedi-
gnentur compati: sed consolātes no-
stram collectionem, & tantò magis
per compassionē reuocare eos à ma-
lis, quantò videritis appropinquantē
diem retributionis. Malis male, bo-
nis bene. Ideo teneamus fidē & con-
D fessionem non deserentes collectio-
nem nostrā. Hæc omnia prædicta id-
eo faciamus: *quia nobis peccātibus vo-*
luntariè.i.ex voluntate & propria de-
liberatione in peccato manentibus,
post acceptam notitiam veritatis.i.post-
quā Christum qui est ipsa veritas co-
gnouimus, fidēq; suscepimus: si volū-
tas peccādi perdurat in nobis, *iam nō*
relinquitur: nihil ꝓderit nobis Chri-
stus factus hostia pro peccatis delen-
dis. Vel ita iā *non relinquitur*.i.non re-
seruatur Christus: vt pro iterum pec-
cantibus, iterum fiat *hostia pro pecca-*
tis. *Sed* hoc relinquitur nobis .s. *qua-*

Fratres peccantes non sunt superbe deserendi.

dam terribilis expectatio iudicij futuri:& relinquitur nobis *æmulatio*,id est inuidia *ignis:* quæ æmulatio *consumptura est aduersarios* veritatis. Probat à maiori puniendos esse peccantes in Christum dicens. Verè qui voluntariè peccat,in veritate punietur. *Nā aliquis* præuaricando *faciens irritam legem Moysi*, quæ non erat nisi vmbra veritatis, *moritur sine vlla miseratione* conuictus de peccato *sub duobus vel tribus testibus*. Et si præuaricans in lege Moysi moritur, *quantò magis putatis eum mereri deteriora supplicia, qui conculcauerit filium Dei?* Ille conculcabilem & nimis vilem intelligit filium Dei, qui ad remittenda peccata eum impotentem dicit, nisi adiungatur circuncisio: *& qui duxerit* .i. intellexerit *sanguinem testamenti* esse *pollutum*.i. sanguinem Christi, quo confirmatum est testamentum nouum. Sanguinem Christi dicit ille pollutum, qui in eo dicit non posse mundari omne delictum.

Sanguinem Christi dicunt aliqui esse pollutū.

Si enim Christus munda hostia fuit: etiā ab omni culpa mundare potuit: quod si mundare non potuit, sequitur vt polluta hostia fuerit: *in quo sanguine sanctificatus est* quicunque baptizatus. Ille etiam deteriora mereretur qui *fecerit contumeliam Spiritui sancto*. Qui aliunde quam per spiritū dicit peccata remitti. in spiritum cōtumeliosè agit. *Spiritui* dico *gratiæ* qui gratis datur, & gratis peccata remittit.

Obiectio.

Diceret ille. Licet lex Moysi quæ sine misericordia erat, damnaret præuaricatores suos, Christus tamen qui misericordiam & gratiam attulit, licet peccemus, non tantum nō damnabit, sed indulgebit.

Solutio.

Ad hoc remouendum Paulus probat Christū esse iudicem, nec propter misericordiam deseruisse iudicium dicens. Verè conculcans filium Dei, deteriora patietur. *Nos .n. scimus* eum *qui dixit* hoc in Deuteronomio. *Mihi* reseruate *vindictam* · si proximus peccat, mea est vltio in proximum, *& ego retribuā eis* in tempore pro modo delicti. Quod si peccare in proximum nō deserit inultum, quantò magis peccare in seipsum? *Iterum* scriptura approbans iudicium Dei ait · *quia iudicabit Dominus populum suū.* Et quia Dominus iudicans reddet vnicuique vindictam peccati, videte ne peccetis ait Paulus. Quia *horrendum est incidere in manus Dei viuentis* .i. quæcunq; vult potentis. ¶ Postquam asperius corripuit illos, nunc rememorando priora bona illorum, blanditur eis, vt quos terrore iudicii concussit, quibusdam blanditiis alliciat, dicēs. Videte ne incidatis in manus Dei · *sed rememoramini pristinos dies, in quibus* B vos *illuminati* per fidem, statim accepta fide *sustinuistis magnum certamen passionum*. Multa enim tunc passi estis à contribulibus vestris Sustinuistis vtique passiones: *& enim in altero* .i. in vna parte quidem *facti* estis *spectaculum* mundo, *opprobrijs*.i. propter opprobria *& tribulationes* illatas vobis. *In altero autem* .i. ex vna parte *effecti estis socij conuersantium* taliter, sicut nos .i. omnium illorum qui in religione fidei conuersabātur vobiscum. Verè socij. *Nam & vos compassi estis vinctis* · C ministrando eis in vinculis necessaria de bonis vestris & opprobria & tribulationes passi estis. Vos enim *suscepistis cum gaudio rapinam bonorum vestrorum; cognoscentes vos habere* in cœlis *substantiam meliorem* · quia spiritalem *& permanentem*. Et quando quidem tales in principio fidei fuistis, *itaque nolite* degenerando *amittere confidentiam vestram*, id est, bona opera, per quæ licet confidere: *quæ* confidentia si perseuerat, D *magnam habet remunerationem*. Dicerent illi: difficile est tot vexationes, & tamdiu pati. Ad hoc Paulus. Nolite patientiam amittere, sed estote longanimes in patiendo *quia patientia* longauimis *est vobis necessaria: vt* patiendo *facientes voluntatem Dei, reportetis promissionem*.id est, promissam gloriam. Nec semper oportebit pati · *quia adhuc modicum* quidem temporis *& aliquantulum* passionis: sed leue & momentaneum restat. *Et* post hoc *veniet* vobis ille *qui venturus est*. Et postquam venerit:

non tardabit .i. non tarde dabit vobis gloriam, quam promisit: martyribus non tardatur gloria, sed statim exeuntibus de mundo datur. His autem qui in pace Ecclesiæ quiescunt tardare videtur: propterea quia de quibusdam quę illicitè contraxerunt, necesse est prius pœnitentiam agere. Qui venturus est veniet & non tardabit: & interim dum venit: vos iusti ex fide viuetis: quia dixit Deus per Prophetam: *iustus meus ex fide viuit. Si vero* iustus *subtraxerit se* à fide, *non placebit animæ*.i. voluntati *meæ*. Dico si subtraxerit se: *sed nos non sumus filij subtractionis*, ituri sic *in perditionē: sed* sumus *fidei in acquisitionem* .i. ad hoc ut per fidem acquiramus salutem *animæ* nostræ.

CAP. XI.

E*ST autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent. Fide plurimam hostiam Abel quam Cayn obtulit Deo: per quam testimonium consecutus est esse iustus: testimonium perhibente muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur. Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, & non inueniebatur: quia transtulit illum Deus. Ante translationem enim eius testimonium habuit placuisse Deo. Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Fide Noe responso accepto de his quæ adhuc non videbantur: metuens aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum: & iustitiæ quæ per fidē est, hæres est institutus*. Fide qui vocatur Abrahā, obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem: & exijt, nesciens quo iret. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena: in casulis habitādo cum*

A *Isaac & Iacob, cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamēta habentem ciuitatem: cuius artifex & conditor Deus. Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in cōceptione seminis accepit: etiam præter tempus ætatis: quoniam fidelem credidit esse eū qui repromiserat. Propter quod & ab vno orti sunt: & hoc emortuo, tanquam sidera cœli in multitudine: & sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus: sed à longe eas aspicientes, & salutantes, & confitentes: quia*
B *peregrini & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem illius meminissent, de qua exierunt: habebant vtique tempus reuertendi. Nunc autem meliorem appetunt, id est, cœlestem. Ideò non confunditur Deus, vocari Deus eorum. Parauit enim illis ciuitatem. Fide obtulit Abraham Isaac cum tentaretur: & vnigenitum offerebat in quo susceperat repromissiones: ad quem dictum est: quia in Isaac vocabitur tibi semen: arbitrans* quia & à mortuis suscitare po-*
C *tens est Deus. Vnde eum & in parabolam accepit. Fide & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau. Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius. Fide Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est. & de ossibus suis mandauit. Fide Moyses natus occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eò quod vidissent elegantem infantem, & non timuerunt regis edictum. Fide Moyses grandis factus, ne-*
D *gauit se esse filium filiæ Pharaonis: magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem: maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum, improperium Christi. Aspiciebat enim in remunerationem. Fide reliquit Aegyptum, non veritus animositatem regis. Inuisibilem enim tanquam videns sustinuit. Fide celebrauit pascha, & sanguinis effusionem: nè qui vastabat * primitiua, tangeret eos. Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti Aegyptij deuorati sunt.*

Gen. 21. 3
21. 9. 4. b ecclesia.
Gen. 22. 1. Eccl. 44. 21
* cogitans.
Gen. 27. 27. & 48. 15. & 49. 31.
Gen. 50. 24.
Exod. 2. 2
Exod. 2. 16.
Exod. 12. 12
* vastaret.
Exo. 14. 22.
Gen. 1. 1.
Gen. 4. 4.
Gen. 6. 13.
Eccl. 44. 1
Gen. 12. 4.
Gen. 19. 1.

ſ 6 22. ſue 2.1. *Fide muri Hierico corruerunt, circumitu dierum ſeptem. Fide Raab meretrix non peryt cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barach,* .di. naſci *Sampſon, Iepte, David, Samuel, & Prophetis: qui per fidem vicerunt regna, operati ſunt iuſtitiam, adepti ſunt repromiſſiones. Obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis. Effugauerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti ſunt in bello. Caſtra verterunt exterorum, acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos. Alij autem diſtenti ſunt, non ſuſcipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent reſurrectionem. Alij vero ludibria & verbera experti, inſuper & vincula, & carceres: lapidati ſunt, ſecti ſunt, tentati ſunt, in occiſione gladij mortui ſunt. Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis: egentes, anguſtiati, afflicti: quibus dignus non erat mundus. In ſolitudinibus errantes: in montibus & ſpeluncis, & in cauernis terræ. Et hi omnes teſtimonio fidei probati, non acceperunt repromiſſionem: Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur.*

QVIA de fide ſermonem incepit, dicens: Nos ſumus filij fidei &c. ſubiungit quaſi diffinitionem fidei: quæ tamen non eſt diffinitio, ſed fidei commendatio. Ad cuius fidei commẽdationem diu immorando, multa veterum exempla ſupponet. Ait autem. Nos ſumus filij fidei. *Fides autem eſt ſubſtantia* .i. exiſtentia & acquiſitio *rerum ſperandarum* .i. futurorum bonorum: quæ ſingulariter & præcipue ſperanda ſunt. Fides, inquam, ſic eſt ſubſtantia futurorum bonorum: quia nec ſine fide in quolibet ſubſiſtunt, nec niſi per fidem acquiruntur. Vel ita dicamus. Fides in præſenti habita eſt in futuro ſubſtantia rerum, id eſt, bonorum cœleſtium. Merito enim hic habitæ fidei tunc ſubſiſtunt bona illa in eo, qui fidem in hoc mundo habuit: rerum dico nunc per fidem ſperandarum. [Fides quid.]

A Fides etiam eſt *argumentum*, id eſt, approbatio rerum *non apparentium*.i. bonorum: quæ (dum in hoc mundo manemus) videre non poſſumus. Si quis enim cõſiderat Abraham, quomodo merito fidei poſſedit gloriam, idem de ſe poteſt ſperare, quod ſi per fidem imitabitur Abraham, ſicut ille: quam non vidit, per fidem poſſidebit gloriam. Dico fides eſt ſubſtantia futurorum bonorum & argumẽtum. Propterea ſic commendo fidem: *quia in hac*.i. in fide. *ſenes*.i. antiquiores patres *conſecuti ſunt* bonum B *teſtimonium*. Senes. Senes dicit non ætate, ſed temporis præceſſione. Abel enim & ſi iunior annis, ſenior tamẽ quàm Abraham antiquitate præcũtis temporis. Obiectio. Sed opponeret aliquis. Fidem dicis argumentum eſſe rerum, quæ non apparent. Sed quomodo credi poſſunt, quæ videri nequeũt? Reſponſio. Ad hoc Paulus. Fides vtiq; argumentum eſt rerum non apparentium. Nam *fide*.i. per fidem *intelligimus ſecula aptata*, id eſt, apte formata eſſe. Aptata dico C *verbo*, id eſt, filio vel imperio Dei, quod idem eſt. Et ſi de ſeculis credimus, quod per verbum Dei formata ſint (quod tamen nemo vidit hominum) credamus ſimiliter per fidem de rebus nondum apparentibus. Secula, inquam, credimus aptata verbo Dei, ita *vt fierent viſibilia*.i res viſibiles *ex inuiſibilibus*: quando enim chaos erat ſicut ſcriptum eſt. Gen.1.2. Tenebræ erant ſuper faciẽ abyſſi. Tenebræ ideo, quia elementa illa videri non D poterant: etiã ſi tunc eſſet, qui viſum humanum haberet. Sed poſtquam elementa ſeparata ſunt: & creaturis formatis in quandam ſpiſſitudinem coaleſcendo creuerunt, elementa prius inuiſibilia, iam fuêre viſibilia. Nec mirum ſi videri non poterant, licet res eſſent corporeæ, cùm humorem illum qui eſt in grano ſeminis, vnde culmus & ſpica pullulat: videre nec diſcernere poſſimus, licet in illa maſſa grani contineatur. Vel ita ſunt verbo Dei vt fierent viſibilia ex inuiſibilibus.i. ſecundum inuiſibilia quæ præceſſerant in conſilio

Dei.

Dei. Prius enim Deus ab æterno in consilio suo omnium creaturarum formas disposuit: & secundum quod singula in consilio præordinata fuerant, inuisibilia adhuc secũdum modum illum facta sunt visibilia in tẽpore formationis singulorum. Verè senes cõsecuti sunt testimonium per fidem. *Abel* enim *fide*. i. per fidem *obtulit hostiam plurimam*. i. magis acceptabilem Deo, quam fuerit hostia Cain. Hostia Abel grata Deo fuisse cognoscitur, quia agnus quem obtulit, igne diuino consumptus sit. Hostia Cain reprobatur: quia non superueniẽte igne manipulus frugũ quem obtulit, integer mansit. *Per quam* fidem Abel iustus *consecutus est testimonium* hoc, scilicet, *se esse iustum*. Ait enim Christus in Euãgelio. A sanguine Abel iusti &c. Moyses autem iustitiam Abel commẽdat, & multi Prophetarum. Consecutus est Abel *testimonium Deo perhibente* testimonium *muneribus eius* sicut præfati sumus: *& per illam* fidem Abel *defunctus loquitur adhuc*: quia facit nos loquentes de fide eius. *Enoch* etiam *per fidem* quam habuit, *translatus est* ad alias patrias: ideò *ne videret mortem*. *&* translatus *non inueniebatur: quia Deus transtulit illũ*: qui si ab homine translatus esset, facilè inueniretur. Deus ideò transtulit eum: *quia ante translationem habebat testimonium placuisse Deo*. Per fidem sic isti placuerũt Deo. *Sine fide autem impossibile est aliquem placere Deo*. Verè sine fide nemo placebit Deo. *Nam accedentem*, id est, volentem approximare *ad Deum*, *oportet credere, quia* Deus vnus *est: &* quia Deus *sit remunerator inquirentibus se*. Si hoc solum crederent gẽtiles, quod creator vnus esset: & singulis pro eorum actibus retribueret, satis esset illis. *Noë* etiam *accepto responso de his quæ non videbantur adhuc*, id est, de diluuio futuro, *metuens* illud diluuium per fidem quam habuit in verbis Domini, *aptauit arcam in salutem domus suæ*, id est, in qua saluaret filios suos & filias. *Per quam* fidem: quia secũdum verbum Dei futurum credidit diluuium, *damnauit*, id est, damnabilem fecit *mundum*. Dum enim Noë credidit, & homines stultum esse crediderunt, quod præparabat arcam, in qua saluaret domum suam: comparatione fidei eius dãnati sunt. *Et ipse* Noë *est institutus hæres iustitiæ eius quæ est per fidem*. Nunc ad patres Iudæorum descendit, ostendens in eis & in prioribus omnem iustitiam ex fide habuisse originem. Ille etiam *qui* merito fidei nunc *vocatur Abraham*, prius dictus Abram per fidem. *obediuit Deo exire de* Vr Chaldæorum *in locum illum quem* merito fidei, *accepturus erat in hæreditatẽ*. Obediuit, inquam, *& exijt* de terra nationis suæ, *nesciens quo iret*. Idem Abraham *per fidem moratus est in terra repromissionis tanquam in aliena: habitando* ibidem *in casulis*, id est, in tentorijs *cum Isaac & Iacob*. non quòd Iacob eodem tempore quo Abraham fuerit, sed quia Iacob eandem terram sicut Abraham habitauit: inquirens cum patribus suis non illam sed verám terram repromissionis. Isaac & Iacob dico, *cohæredibus eiusdem repromissionis*: illis enim frequenter Deus sicut Abrahæ repromisit. Abraham adeò habitabat in casulis: *quia expectabat ciuitatem habentem fundamenta*, id est, stabilitatem æternitatis, cœlestem, scilicet, Hierusalem: *cuius* ciuitatis *Deus est artifex*, id est, arte sua dispo nens sibi singula: & idem eorum quæ disponit est conditor ipsemet fabricans illa. Abraham habitans in casulis ostendebat se non curare Hierusalem terrenam, sed inquirere cœlestem. *Ipsa etiam Sara sterilis*, & nonagenaria *per fidem accepit virtutem in conceptione* id est, concipiendi *seminis*: ipsa enim non solum sterilis: sed *etiam præter tempus ætatis*: quia (sicut dictum est) nonagenaria erat: accepit ideo, *quoniam credidit* Deum *esse fidelem*, id est, veracem *qui illi promiserat* semen. *propter quod* quia Deum credidit fidelem: Et *ab vno* ventre vel ab vno patre, & hoc vno è mortuo vel ventre, vel patre, *orti sunt* filij *tanquam sidera cœli*: nec secundum

Hostia Abel fuit grata. hostia vero Cain ingrata fuit.

Mat. 23. 35

Enoch translatus est ne mortem videret.

Fides Noë recommendatur.

Abrahæ fides magna fuit.

Fides Saræ commendatur.

claritatem virtutum comparo fidei bus: sed eundo *in multitudinem* eorum. Orti sunt etiam *sicut arena*: nec iterum secundum sterilitatem tanti arenæ comparo: sed *quæ est innumerabilis*. i. secundum innumerabilitatem eorum: quæ arena est *ad oram maris*. i. iuxta littus gentilitatis. Multi enim de filijs Abrahæ virtutibus micuerunt, vt sidera: multi steriles & infructuosi in littus * gentilium sunt præcipitati. *Et omnes isti*, Abraham, scilicet, Isaac, & Iacob, *defuncti sunt:* etiam cum morerentur existentes *iuxta fidem*, id est, credentes se accepturos promissa Dei. Defuncti, inquam, sunt, *non acceptis repromissionibus* in vita: *sed aspicientes eas* repromissiones futuras *à longe*, id est, in diebus Christi: & salutantes sicut nautæ patriam, quam à longe videntes, multum desiderant: *& confitentes* de se, *quia* ipsi *sunt super terram peregrini*, semper ad alia transeuntes: *& hospites* id est, aliunde venientes. Ideò & sic confitentes: *qui enim dicunt hæc*, scilicet, se peregrinos esse & hospites: his verbis *significant se veram patriam inquirere*. ¶ Diceret aliquis, inquirebant alienam: quia forțassis ad suam patriam reuerti non poterant. Ad hoc Paulus, hæc dicebant: *& si quidem meminissent illius* patriæ, *de qua exierunt*, volentes illuc reuerti: *vtique habebant tempus*, id est, opportunitatem *reuertendi*. Sed *nunc* postquam illius non meminerant, *appetunt meliorem* patriam, id est, *cœlestem*. Et quia cœlestem appetunt, *ideò Deus non confunditur*, id est, non erubescit *vocari Deus eorum*, vt dicatur Deus Abraham, Isaac, & Iacob. Ideò Deus eorum vocatur, *quia parauit illis* cœlestem *ciuitatem. Abraham* iterum *per fidem obtulit* Isaac, *cùm temptaretur*: Deus non temptabat Abraham, quasi qui fidem eius ignoraret: sed vt ipse Abraham & mundus virtutem suæ fidei cognosceret. Et ne putaretur Abraham ideò immolare Isaac: quia in alio filio implendas expectaret promissiones ait.

* al. *fitus*.

A Et ipse Abraham *qui susceperat repromissiones ad quem dictum est: quia in Isaac vocabitur tibi semen:* ipse offerebat hunc vnigenitum: *arbitrans quia Deus potens est eum suscitare à mortuis*: & per eum suscitatum Abrahæ vocari semen. *Vnde* quia ita credidit, *accepit eum* filium, & in multiplicationem seminis: *& in parabolam*, id est, in figuris Christi. Aries enim qui inter vepres cornibus hærens repertus est: & Isaac vnum Christum Deum & hominem significabant. Per hoc igitur quod aries

B quidem est immolatus, Isaac vero morti subtractus, significatum est Christum secundum carnem passurum: secundum diuinitatem verò mortis discrimen non esse sensurum. Aries enim immolatus, carnem Christi immolandam: Isaac verò subtractus, diuinitatem Christi non lædendam per passionem præfigurauit. *Isaac* etiam *benedixit Iacob:* & Esau habita fide: & de illis quomodo maior seruiret minori: & de futuris quorum typum gerebant: scilicet, quomodo primogenitus Iudaicus

C populus primogenita sua (cultum, scilicet, Dei) desereret: & minor, gentilis sibi vsurparit. *Iacob* in Aegypto *moriens*, per fidem *benedixit singulos filiorum Ioseph*, scilicet, Manassem & Ephraim: *& adorauit fastigium virgæ eius* Ioseph: qui secundus à rege Aegypti sceptrum gerebat, in signum suæ dignitatis, adorauit fastigium virgæ, id est, Christum per Ioseph figuratum: cui virga æquitatis virga est regni sui. *Ioseph moriens fide*, id est, per fidem *memoratus de profectione filiorum Israel*, quod profecturi essent de Aegypto: & hoc memo-

D rans, *mandauit de ossibus suis*, vt deferrentur ad sepulturam Abrahæ: confidens & resurrecturos esse eum Christo illos, quibus facta erat repromissio, si corpora eorum inuenirentur in terra repromissionis. *Moyses natus per fidem*: quia crediderunt parentes hunc magnum futurum, *videntes eius elegantiam*: *occultatus est tribus mensibus à parentibus*

rentibus suis, eo quod vidissent infantem elegantem. *& non timuerunt edictum regis*, qui omnem masculum in pueris Hebræorum iusserat interfici. *Moyses* etiam *grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis per fidem: eligens magis affligi cum populo Dei, quam habere iucunditatem temporalis peccati. & improperium Christi*, quod in se patiente pro Christo præfigurabat: *existimans esse diuitias maiores omni thesauro Aegyptiorum.* Ideò sic existimans: *quia aspiciebat in remunerationem* futuram, non in laborem præsentem vel iucunditatem. Moyses *per fidem reliquit Aegyptum*, educens inde populum Iudæorum: *non veritus animositatem regis Aegyptiorum.* Ideò non veritus: *quia sustinuit inuisibilem*, id est, expectauit Deum, quem videre non poterat, *tanquam* corporaliter eum *videns*, adhibens fidem sermonibus Dei. Idem Moyses *celebrauit pascha* effusione sanguinis agni *per fidem*: ideò, *ne qui vastabat primogenita* Aegypti *tangeret Iudæos.* Eidem habuit in sanguine agni quod per virtutem agni innocentiæ (id est. Christi quem præfigurabat) posset saluari. Filij Israel per *fidem transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram.* Et ne quis dicat hoc fuisse casum, *quod* scilicet, transire mare *Aegyptij experti, deuorati sunt. Muri Iericho per fidem corruerunt circuitu septem dierum. Raab meretrix excipiens exploratores* Iudæorum *cum pace, non perijt cum incredulis*, propter fidem qua credidit quod Deus traderet vrbem in manus Iudæorum. Multa de laude fidei dixi: *& quid adhuc* amplius *dicam? tempus enim* (si exequar omnia de fide) *deficiet*, id est, deseret me *enarrantem de Gedeon*, qui vellus in area posuit, de *Barac*, qui fide populum liberauit, de *Samson*, qui per fidem multa operatus est. De *Iephte*, qui dux populi liberauit populum licet stulto voto filiam immolauerit. De his quatuor in libro Iudicum plenius inuenitur: de *Dauid* etiam, qui multa per fidem fecit: & de *Sa-*

A *muele, &* alijs *Prophetis, qui vicerunt regna*, id est, reges superauerunt *per fidem*. qui etiam *operati sunt iustitiam* per fidem: *adepti sunt repromissas beatitudines* per fidem. *Obturauerunt ora leonum* per fidem vt Daniel. *Extinxerunt impetum ignis*, vt tres pueri. *Effugarunt aciem gladij*, vt Iudas Machabæus. *Conualuerunt de infirmitate*, vt Ezechias. *Fortes facti sunt in bello* complures. *Euerterunt castra exterorum*, illis fugatis. *Mulieres acceperunt mortuos suos de resur-*
B *rectione* venientes vt vidua Sareptana per Heliam filium vnicum: & Sunamitis per Helisæum. *Alij autem distenti sunt* in eculeis, vt septem Machabæi, *non suscipientes redemptionem*, id est, nolentes à tormentis redimi, *vt* merito passionum *inuenirent meliorem resurrectionem.* Quantò enim magis quis patitur, tantò melius coronabitur. *Alij verò sunt experti ludibria, & verbera, insuper, & vincula & carceres. Lapidati sunt: secti sunt*, vt Esaias.
C *Tentati sunt* an timore pœnæ negarent fidem. *Mortui sunt in occisione gladij. Circumierunt* fugiendo hac illac *in melotis.* Melota est (vt aiunt) vestimentum de pilis camelorum. Vel melus animal est, quod dicitur taxo, & à melo melota dicitur. *Melota quid.* Circumierunt etiam *in pellibus caprinis, egentes* temporalibus: *angustiati* animo, *afflicti* corpore: *quibus* sanctis *mundus non erat dignus*, vt tales haberet: vel quibus dignus non erat mundus secunda verba impio-
D rum dicentium: hi tales inquinamentum mundi sunt, purgetur mundus ab illis. *Errantes in solitudinibus* vt Matathias, & qui cum eo erant: & *in montibus, & in speluncis, & in cauernis terræ.* Speluncæ naturales foueæ sunt. Cauernæ arte cauatæ. *Speluncæ quæ dicuntur.* *Et hi omnes probati testimonio fidei non acceperunt repromissionem*, id est, repromissam hæreditatem, *Deo prouidente aliquid melius pro nobis*: scilicet, *vt* priores sancti *non consummarentur* in perfectione iucunditatis *sine nobis.* Si enim sine

incar-

incarnato Christo acciperent illi æternam beatitudinem, Christus non incarnaretur: quia frustra, cum alio modo salus existeret: & sic priores sancti saluarentur sine nobis.

CAP. XII.

Eph. 4.4. Colos 3 8. 1. Pet.2.8.

Ideoq; & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus, & circunstās nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen: respicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum: qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem, vt non fatigemini animis vestris deficientes. Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes: & obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam Domini; neque fatigeris, dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit. In disciplina perseuerate. Tanquam filijs vobis offert se Deus. Quis enim filius, quem non corripit pater? Quia si extra disciplinā estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & nō filij estis. Deinde patres quidē carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos. Num multò magis obtemperabimus patri spirituum, & viuemus? Et illi quidam in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam, erudiebant nos: hic autem ad id quod vtile est in recipiendo sanctificationem eius. Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autē fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. Propter quod remissas manus & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris: vt non claudicans quis erret: magis autem sanetur. Pacem sequimini cum omnibus & sanctimoniam: sine qua nemo videbit Deum. Contemplantes ne quis desit gra-

Prou.3.11. Apoc.3.19. 23 q 4 ca vindicta.

49 dist. c.1 ver. claudus.

Rom.12.18

A *tiæ Dei: ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi. Ne quis fornicator aut prophanus, vt Esau: qui propter vnā escam vendidit primitiua * sua. Scitote enim quoniam & post ea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. Non enim inuenit pœnitentiæ locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eā. Non enim accessistis ad tractabilem, & accessibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ sonum, & vocem verborum: quam qui audierunt, excusauerunt se, ne eis fieret verbū.* B *Non enim portabant quod dicebatur: & si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit. Exterritus sum & tremebundus. Sed accessistis ad Sion montem & & ciuitatem Dei viuentis Hierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui cōscripti sunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & spiritum * iustorum perfectorum, & testamenti noui mediatorē Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quā Abel. Videte ne recusetis loquentem.* C *Si enim illi non effugerūt recusantes eum, qui super terram loquebatur, multò magis nos qui de cælis loquentem nobis aduertimus, cuius vox mouit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens: Adhuc semel, & ego mouebo nō solum terram, sed & cælum. Quod autem adhuc semel dicit: declarat mobilium translationem, tanquam factorum, * vt maneant ea quæ sunt immobilia. Itaq; regnū immobile suscipientes, habemus * gratiam: per quam seruiamus, placentes Deo cum metu & reuerentia. Etenim Deus noster ignis consumens est.*

Gen.25 33 · * al. primogenita. · Gen 27 38 · Exo.19.12 · Exo.20.21 · Exod.19.13 · * spiritui vel spirituum. · Aggai 2 7 · * Facturo · * Habeamus. · Deu.4 24

D Adductis tot commendationibus fidei, infert ex omnibus: Quādoquidem fides tot testimonijs commēdabilis est, *ideo* sicut priores, ita *& nos habentes tantam nubem testium*, commendantium fidem impositam nobis. Nubem ideò dicit, quia sicut nubes ab æstu protegit & pluuia; sic præfatorum sanctorum exempla muniunt nos contra irruētia

Exempla sanctorum muniunt nos contra irruentia mala.

tia mala. Nos etiam sicut illi *deponentes* per pęnitentiam *omne pondus* peccati quod perpetrauimus: deponentes etiam *peccatum nos circunstans* vndique .i. omnem prauam suggestionem *per patientiam curramus*, non reflexi a bono *certamen propositum nobis*, non enim ad blanditias vocati sumus, sed ad tolerandos labores. Curramus, inquam, intuendo *aspicientes in Iesum auctorem & consummatorem fidei* nostrae .i. qui nos consummabit in gloria si fides nostra perduret integra. *Qui* Iesus *sustinuit crucem, contempta* non tantum acerbitate, sed etiam *confusione* i. crucis scilicet de ignominioso genere mortis. Sustinuit, inquam, *gaudio proposito sibi* in gloria merito passionis. Vel proposito sibi terreno gaudio .i. terrenis facultatibus propositis sibi à crucifixoribus suis, si vellet se diffiteri filium Dei. Atque ideò quia crucem sustinuit, cōfusionem contempsit, *sedet in dextera sedis*, id est, in aequalitate sedentis Dei patris. Curramus propositum certamen imitantes Iesum, qui contempta confusione sustinuit crucem: eum, inquam, aspicite crucem in morte sustinentem, *recogitate* etiam *eundem* Iesum *qui sustinuit contradictionem*, vt sicut in morte, sic etiam imitemini eum in patienda contradictione. Quicquid aduersitatis tulit Iesus, vsque ad horam passionis: significat hic per contradictionem. Vel si habetur, eminus ita [illegible]. Debetis aspicere Iesum sustinentem crucem. Nam etiam hoc quod in Christo minus est, scilicet, contradictionem quam sustinuit recogitate, id est, frequenter debetis mandare memoriç. Quod ita ait. Recogitate Iesum qui sustinuit contradictionem talem, id est, adeo contemptibilem & difficilem, quodque magis potuit grauare eum, ipse qui peccatum non nouit, illatam sibi a peccatoribus sustinuit non aduersus Petrum, vel quemlibet discipulorum: sed *aduersus semetipsum*. Recogitate, inquam, hanc contradictionem: ad hoc *vt memores* eius *non fatigemini*, id est, ne sitis fessi patiendo

A aduersa, vel si fatigamini corpore, ne fatigemini in *animus vestris*, sed carne infirma spiritus tamen prompti sint. Si enim tanta sit contradictio, vt fatigentur animi, sicut idem Paulus de se ait. Grauati sumus supra (2. Cor. 1. 8.) modum, ita vt taedeat nos viuere: non tamen deficientes sicut nec Paulus defecit, licet fatigatus esset animus. Deficerent, si timore tribulationum fidem negarent, debetis vtique sine fatigatione & defectu sustinere, *quia* & si *restitistis, nondum* tamen *vsque ad sanguinem*, id est, non-
B dum effusus est sanguis vester, quod si oportet, pro fide patiendum est. Nondum vsque ad effundendum sanguinem restitistis, vos tamen *repugnantes aduersus peccatum*. Ita dicens in altero laudat eos, quia repugnauerunt. In altero ostendit adhuc posse ascendere scilicet, ad effusionem sanguinis. Repugnantes, inquam, aduersus peccatum ne locum haberet in vobis. Dum enim impijs consentire renuitis, contra peccatum statis, quibus si consentiretis, peccatum statim locum haberet in
C vobis. Repugnastis olim aduersus peccatum, *& nunc* quare *obliti estis consolationis*, id est, diuinitatis vos in tribulatione consolantis? *qua* diuina consolatio *loquitur nobis* non *tanquam* alienis, sed tanquam *filys*, quos fouere intendit dicens in Salomone. *O tu fili mi, noli negligere disciplinam*, (Prou. 3. 4.) id est, persecutiones & verbera quae sunt disciplina. In his enim homo addiscat quanta sit fragilitas sua, & quam parum viribus suis possit. nisi praesto sit gratia Dei. Disciplinam di-
D co non persecutorum, sed *Domini*: ipsi enim nihil possunt nisi ex permissione Dei, hoc modo purgare filios suos volentis. Noli negligere disciplinam *neque fatigeris*, id est, ne fessus refugias pati *dum argueris*, id est, reus esse conuinceris *à Deo* per hanc disciplinam indulgente tibi. Per hanc etiam disciplinam, homo & fragilitatem suam cognoscit: & (si patienter sustineat) indulgentiam promeretur de peccatis.

Non debes fatigari dum argueris: *eum enim quem diligit Dominus castigat*.i.in castitate & continentia vitiorum per disciplinam agit: illum quē diligit, castigat: *omnem autem filium quem recipit*, priusquam recipiat, *flagellat*. Licet enim peccata dimittat, nulli tamen pœna remittitur. quin vel in hac vita, vel in futura soluatur vel ab ipso homine spontanea volũtare, quod opus acceptius est: vel alio sibi inferēte. Sicut per originale probare possumus, quod quidem in baptismo dimittitur, pœna tamen eius peccati (mortalitas, scilicet, & passibilitas) relinquitur. Et quando quidē disciplina Domini adeò commēdabilis est: igitur *perseuerate in disciplina* .i. in patientia tribulationum, in qua vtiq; perseuerare debetis: *Deus enim offert se vobis* in tribulationibus adiutorem *tāquam filijs*. Benè dico tanquā filiis: quia *quis est filius, quem non corripiat pater?* Deus vtique filium non habebit incorrectum. Filius non erit nisi qui corripitur. *Quod si* .i. si vero vos *estis extra disciplinam*, quod subtrahatis vos à disciplina Domini: *cuius* disciplinæ *participes facti sunt omnes* filii Dei. Si, inquam, extra disciplinam estis: *ergo* non estis filii legitimi: sed *estis* filij *adulteri*.i. adulterini quibus pater non adhibet pædagogos: quia eos nō curat. Vel estis filij adulteri.i. diaboli, adulterātes vos. ¶ Probauit per testimonia scripturæ, debere eos perseuerare in disciplina: nūc rationibus humanæ consuetudinis idē approbat. Quasi diceret. Quia in disciplina perseuerandum nobis sit, per auctoritates ostendi: deinde post testimonia scripturarum, humanæ cōsuetudinis rationes induco, ad idē probandum. Nos *quidē* habuimus *patres* nō animarum, sed *carnis nostræ*: siquidē enim carnis ab ipsis traximus, & carni nostræ à carne parentum diriuatæ Deus animā contulit. Hos autem patres *habuimus eruditores, & reuerebamur*: honorem eis exhibendo timebamus *eos*. Reuereri enim est, cū timore honorem impēdere. Et si patres carnis reuerebamur: *nonne multo*

Originalis peccati pœna per baptismum non tollitur.

Filius non est qui non corripitur.

Reuereri quid.

A *magis obtemperabimus patri spirituum*. i. Deo qui dat animas longè corpore digniores? cui obtēperantes *viuemus* in æternum. quod patres carnis nec sibi nec nobis conferre queunt. [illegible] vtiq; spitituum magis obtemperandum est: quia *illi quidem* patres carnis *in tempore paucorum dierum erudiebant nos secundum voluntatem suam*, hic ad grammaticam, ille ad [illegible] artē, plerunq; ad inutilia. *Hic autem* pater spirituum, *ad id quod* pro certo *vtile est*, erudit nos per disciplinam *in recipiendo sanctificationem* [illegible]. patientiā & cæteras virtutes: positione quarum suos sanctificat.

B Quia [illegible] poterat [illegible] obijcere, dicentes. Quis potest pati huiusmodi disciplinam, in qua semper mœror, nũquam gaudium? [illegible] vt soluat obijcit sibi dicens. Ego quidem commendo vobis patiētiam disciplinæ: sed tamen confiteor quod *omnis disciplina in præsenti tēpore quidem videtur* his, qui superficiem rerum tantum aspiciūt, *non esse gaudij*, [illegible] summodo *mœroris*. Mœror enim hic semper est, nũquam gaudium. Nunc solutionem subdit [illegible] videtur quidem in præsenti esse mœroris:

C *sed p*[illegible] in futuro *exercitatis per eam disciplinam*, nō adulterinis ex [illegible] appositis *reddet Deus fructum iustitiæ*. Fructū dico non sicut fructus est mundi: qui nunquam est in tranquillitate, sed fructū *pacatissimum*.i. in omni quiete possidendum. *Propter quod*, quia exercitatis per disciplinam adeò fructuosa erit iustitia sua: *erigite* ideò *remissas manus*.i. operationes charitatis, prius intensas modo dissolutas. Erigite etiam *genua soluta*.i. fortitudinē prius habitam, nunc timore disciplinæ resolutam.

D Ideò per genua soluta, am[illegible]tionem virtutis significat, quia in [illegible]nibus prius apparet tremor, si fuerint dissoluta; erectio, si fuerint consortata. Erigite genua *& facite pedibus*.i. affectionibus vestræ fidei, *rectos gressus*. Primus gressus fidei est, confiteri deinde si necesse sit, pati, ita rectos facite *vt non erret aliquis* vestrũ recedens *a via* fidei: nec saltem sit *claudicans* in via: posset enim fidē tenere, sanè credens,

Responsio.

Gressus [illegible] & fac[illegible]

dens, & claudicare in ea si timeret confiteri. Et pro assertione fidei non etret aliquis, *sed magis sanetur* ab errore, si fortè errauerit. Vt autem recti sint gressus vestri, *sequimini pacem cum omnibus*: etiam cum inimicis. Sequimini etiam *sanctimoniam*, id est, omnem sanctitatem, *sine qua* pace & sanctimonia *nemo videbit Deū*. Quomodo sanctimonia sequenda sit, insinuat, dicens. Sequimini sanctimoniam: *contemplantes ne quis* vestrûm *desit gratia Dei*: gratia enim Dei parata est vobis, videte ne repellatis eā. Contemplantes etiam *ne aliqua radix*, id est, suggestio peccati. Radix dico *amaritudinis*, licet quidam putent esse dulcedinis. Videte inquā ne radix huiusmodi *impediat* vos, *germinans sursum*, id est prorumpens in actum peccati. Tunc enim suggestio sursum germinat: cùm quod malè suadet, per actum consummat. Videte ne qua radix sic vos impediat, *& per illam* sursum germinantem, *inquinentur multi*: proniores ad imitationem turpitudinis, quam honestatis. Contemplantes etiam *ne quis* vestrum sit *fornicator aut prophanus*, cultum Dei deserens: *sicut* fuit *Esau*: *qui propter vnam escam* lenticularum *vendidit primogenita sua* fratri suo Iacob. De fornicatione Esau non alibi inuenimus. Vel si allegoriæ insistimus: dicamus ita ne sit quis fornicator in cultu Dei. Fornicatores erant, qui fidei Christi necessariam esse circuncisionem credebant: aut ne quis sit prophanus, fidem penitus deserēs. Ne sitis sicut Esau, putantes vos infructuosa pœnitentia damnationem euadere: quia *scitote hoc* de Esau, *quod & ante* venditionem: *& postea cupiēs hæreditare benedictionem* primogeniti, *reprobatus est*: & si non à patre, tamen à Deo. Verè reprobatus, *non enim inuenit locum pœnitentiæ*: pœnituit quidem se vendidisse primitiua,

A tem suam, locum haberet eius pœnitentia: sed quia in ipsis lachrymis indignabatur de electione fratris: cogitans interficere fratrem si posset, ideò locus pœnitentiæ ipsi negatus est. Debetis pacem & sanctimoniam sequi: Videte ne amaritudinis radix germinet in vobis: &c. quia non accessistis ad legem importabilem & terribilem eam facienti & inutilem sicut prior lex, sed accessistis ad legē multa facilitate iocundam ad gratiam adiutricem ad cælestium repromissionem. Quod diffusè ait sic incipiens: *non accessistis ad ignem tractabilem & accessibilem*. In datione enim

B veteris legis ignis fuit corporeus, si pateretur Deus qui posset tractari humanis manibus, & ad quem possibile esset accedere. *Nec* accessistis *ad turbinem*, *& caliginem & procellam*. Turbo enim, id est, ventorum commotio ibi fuit, & tenebrosa caligo, & procella. Ventis enim percellentibus se inuicem, contusio erat grandinis. *Nec ad sonum tubæ*, *& vocem verborū*. Clangor enim tubarum & vocalia verba ibidem audita sunt, *quam* vocem Iudæi *qui audierunt*, *excusauerūt*

C *se*, obtendentes fragilitatem suam, *ne fieret eis verbum*, id est, ne Dominus loqueretur eis sed Moysi, & Moyses illis: ideò sic se excusauerunt, *quia non portabant*, id est non poterant portare illud *quod dicebatur eis*. Deus ideò in tanta asperitate terroris legem dabat eis, quia sciebat per lenitatem dilectionis nil boni eos operaturos: & ideò quasi seruos per supplicia cogendos. Præsignabatur etiam in tāta multiplicitate terrorū eos nunquam posse portare legem illam. Et dictum erat in acceptione

D legis: *quia si bestia tetigerit montem illum*, in quo dabatur lex, *lapidabitur*. Vel secundum quosdam ex iudicio: vel secundum alios ex grandinis cōtusio[illegible] hæc omnia per oppositum

fuit ibi, suggestionem significauit: quę sic ad actum peccati, vt tuba prouocat ad bellum. Quantò magis enim Iudæis prohibebatur, tantò ardentius ruebant in vetitum. Ibi iterum fuit turbo, id est, commotio suggestionũ, actus scilicet peccati. In noua gratia & suggestio, & act⁹ peccati remouetur. Ibi iterũ fuit procella .i. confusio grandinis, scilicet cõsuetudo peccandi. Fuit iterum caligo, id est, excæcatio, ex consuetudine peccandi procedens. In gratia ista & cõsuetudo peccandi remota est, & omnis cæcitas illuminata: ibi fuit vox verborũ, quam audire potuerũt. Hic inspiratio interius, quã qui prælibat, multo desiderio currit vt comprę-
Mat. 11. 13. hendat. Illi non portabant quod dicebatur. Onus autem huius leue, & iugum suaue est. Ibi dictum fuit, si bestia tetigerit montem lapidabitur, quia hic si quis bestialis vitæ, & intellectus posuerit os suum blasphemãdo in montem, id est in diuinitatem, lapidabitur, contusus potentia Deitatis, & eo quod adeò terribile erat quod videbatur, ita dixit ipse Moyses. *Exterritus sum* animo: *& tremebundus* corpore. Ad legem terroris & inutilem non accessistis: sed *ad Sion*, id est ad vitam speculatiuam. Sion dico *montem*, id est, altitudine virtutum eminentem: *& ad ciuitatem Dei viuentis*, id est ciuibus suis vitam æternam dantis, scilicet ad cælestem Hierusalem, *& ad frequentiam multorum millium angelorum*: vt cum eis in gloria Dei personetis: *& ad ecclesiam primitiuorum*, id est, patriarcharum & prophetarum, *qui conscripti sunt* senatores *in cœlis*, *&* ad *Deum* patrem *omnium iudicem*, & ad *spiritus iustorum & perfectorum*, id est quos Spiritus sanctus iustos facit, & perfectos propter diuersitates donorum: sicut Ioãnes solet pluraliter ait spiritus. *Et* accessistis *ad Iesum datorē noui testamenti*. Vel ita dicamus ad Dominũ omnium, & ad Deum spirituum, .i. animarum iustorũ perfectorum. Accessistis etiam *ad aspersionem san-*
Gen. 4. 10. *guinis*, id est, ad sanguinem Christi, A quo aspersi mundati estis. Sanguinem Christi dico *loquentem melius quam* sanguinem *Abel* de quo scriptum est. Sanguis fratris tui Abel clamat ad me de terra: ideò melius quia sanguis Abel vltionē; sanguis Christi clamat rēmissionem. Et quia sanguis Christi loquitur pro vobis: *videte* itaque *ne* malè agendo, *recusetis* illum *loquentem* pro vobis, quia malo vestro si recusatis. *Si enim illi recusantes eum, qui loquebatur super terram*, id est, Moysen vel angelum, *non effugerunt* vltionem, *multo magis nos* non B effugiemus *qui auertimus* Deum *loquentem nobis*, non de terra, sed *de cælis*. *Vox cuius* loquentis, *tunc* in datione veteris legis *terram mouit*, *nunc autem repromittit* in Aggæo, *dicens*. *Adhuc semel*: adhuc ideò, quia iam mouerat terram. *Ego mouebo, non solũ terram*, quam olim moui: *sed etiã cælum*, mutabilem eorum transferens in immutabilitatem. Nunc Paulus exponit. *Quod autem dicit* Propheta *adhuc & semel*, per adhuc *declarat translationem mobilium*. Translata enim elementa, de mobilitate fient C immobilia. Trãslationem dico mobilium *tanquam factorum*, id est, sicut eorum quæ fecit. Qui enim ea de nihilo fecit, facta leuius transferre potuit. Semel dicit *vt* translatione facta *ea maneant immobilia*, quæ modò sũt mobilia. Et quandoquidem omnia in immobilitatem transferentur: *itaque* nos *suscipientes regnum immobile*, id est, nos in immobilibus regnaturi, *habemus* aliquam *gratiam in* nobis à Deo præmissam. Nisi enim præcederet in nobis aliqua gratia Dei, D non susciperemur ab eo in immobilitate regnaturi. Vel ita quia translata manebunt omnia immobilia, itaque nos qui tunc erimus suscipientes regnum illud immobile, habeamus aliquam gratiam, *per quam placentes Deo seruiamus ei, cum metu* animi *& reuerentia*, id est, timore corporis & exhibitione honoris. Necesse est enim vt seruiamus Deo cum metu & reuerentia. *Etenim Deus noster est ignis consumens*, id est excoquens

Sanguis Christi remissionem clamat.

Seruire Deo debemus cum metu & reuerentia.

om-

omnis peccati rubiginem: & ideò necesse est vt purgatos inueniat non purgandos.

CAPVT XIII.

Rom. 12.10. 1. Pet 4.9. CHARITAS *fraternitatis maneat in vobis, & hospitalitatem nolite obliuisci. Per hanc enim placuerunt quidā angelis hospitio receptis. Mementote vinctorum, tanquam simul vincti; & laborantium, tanquam & ipsi in corpore morantes. Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus.* B *Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Sint mores sine auaritia: contenti præsentibus. Ipse enim dixit.* Iosue 1.5. Psal. 117.6. *Non te deseram, neque derelinquam, ita vt confidenter dicamus. Dominus mihi adiutor est, non timebo quid faciat mihi homo. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei; quorum intuentes exitum, conuersationis, imitamini fidem. Iesus Christus heri & hodie, ipse & in* Dist. 11. nolite. Dist. 12. de his. *secula. Doctrinis varijs & peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis quæ non pro-* C *fuerunt ambulantibus in eis. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deseruiunt. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra, im-* Mich. 2.10. *properium eius portantes. Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed* De cela. miss. c. ... *futuram inquirimus. Per ipsum ergò offeramus hostiam laudis semper* D *Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius. Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci. Talibus enim hostijs promeretur Deus. Obedite præpositis vestris, & subia-*

A *dimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium, in sanguine testamenti æterni Dominum nostrum Iesum Christum, aptet vos in omni bono, vt faciatis voluntatem eius, faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum amen. Rogo autem vos fratres, vt sufferatis verbum solatij. Etenim perpaucis scripsi vobis. Cognoscite fratrem vestrum Timotheum dimissum; cum quo si celerius venerit, videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis. Amen.*

CVM metu & reuerentia seruite Deo. Charitas etiam perseueranter *maneat in vobis. Charitas* dico *fraternitatis*, quam fraternitas reposcit. Hoc enim quod fratres estis exigit vt vos inuicem diligatis: *& nolite obliuisci hospitalitatem*, quæ est pars charitatis, in qua olim valuistis. Per hoc quod ait, nolite obliuisci, signat eos prius deuotos in hospitalitate, nunc remissos esse. Ideò sectanda est hospitalitas, *quia per hanc* virtutem *placuerunt quidam Deo:* vt Abraham & Loth, quos Deus inde significauit sibi placuisse, angelis receptis hospitio. Ideò enim angelos suos immisit, quasi hospites, vt per hoc hospitalitatem gratam sibi esse cognoscerent. Hospitalitas est Deo grata. Charitas maneat in vobis. *Mementote etiam vinctorum*, id est, his ministrate, qui in vinculis opprimuntur, *tanquam simul vincti*, id est, memores vos simul esse vinctos: quia si illi in carcere, vos vincti molestia carnis. Vel ita. Mementote vinctorum tanquam simul vincti, id est,

tanquam *morantes in corpore*. Quicunque enim premitur onere carnis, nunquam expers est ærumnæ & laboris. Sit etiam *in omnibus* vobis *honorabile connubium*. hic remouet fornicationem. Et coniugijs celebratis sit *thorus immaculatus*. hic adulterium abdicat. Ideò moneo connubia: castitatem thori, remouendo fornicationem & adulterium: *quia Deus iudicabit*, id est, damnabit *fornicatores & adulteros*: non quod homicidia & reliqua mala iudicare non debeat, sed nunc de his duobus tantum sermo erat. *Mores* etiam *vestri sint sine auaritia*, vt non concupiscatis superflua. Vos dico *contenti præsentibus*: Dei enim est prouidere de crastinis. Debetis esse sine auaritia. *Ipse enim* Deus *dixit* ad Iosue, & per eum ad omnem fidelem. O tu Iosue seu quicunque fidelis, ego *non deseram te* penitus abiectum, *neque* saltem aliqua hora *derelinquam* te inadiutum: Deus hoc dixit *ita*: *vt* supra hoc quod prius diximus: nos scilicet contentos esse præsentibus, nunc *confidenter dicamus*. *Dominus est mihi adiutor, & ideò non timebo quid faciat mihi homo*, etiam si tollat præsentia. *Mementote etiam præpositorum vestrorum*: vt eius conformemini, *qui locuti sunt vobis verbum Dei, quorum exitum*, id est, finem bonum esse *intuentes*. Exitum dico *conuersationis*, id est, bonæ operationis in qua conuersantur. *Imitamini* primùm *fidem* eorum, vt sic bona conuersatio & bonus exitus similiter sit in vobis Dicerent illi, non possumus perfectionem eorum sequi: quia ipsi ab ipso Christo edocti, habuêre maiorem affluentiam gratiæ, quam nos possimus habere. Ad hoc Paulus. Bene inquit, imitari potestis: *Iesus Christus* enim qui fuit *heri* quantum ad illos, *hodie* etiam est paratus in eodem quantum ad vos: *ipse etiam* præsens erit *in omnia secula* sperantibus
Mat. 28.20 in se, quibus ait. Ecce vobiscum sum vsque ad consummationem seculi. Imitamini fidem præpositorum:

A sequentes doctrinam eorum. Et *doctrinis varijs*: quæ nunc vnum nunc aliud afferunt, *& peregrinis*, id est, extraneis aliunde quam à nobis procedentibus. his inquam doctrinis *nolite abduci* ab eo quod à nobis accepistis. Erant enim quidam seductores, qui dogmatizabant ex eo quod Paulus omnes cibos mundos esse, & sanctificatos à Deo dixerat, vt quantò magis ingurgitarent ventrem opulentia escarum, tantò magis essent grati Deo, qui omnes cibos sanctificauerat ad edendum: Inde ait: Nolite huiusmodi doctrinis
B abduci: *quia optimum est*, non corpus, sed cor stabiliri & confirmari *gratia*, id est, ex libertate quam Deus intulit nobis in vsu omnium, *quam* stabiliri *escis*, id est multiplicatione voluptatis, *quæ* escæ *non profuerunt ambulantibus in* voluptatibus, & supra modum locum dantibus *eis*. Escis vtique non debemus cor stabilire, quia *habemus altare*, id est, corpus Christi, quod in altari consecratur: supra quod principatum à nobis vota & orationes Deo offeri-
C mus: *de quo* altari, id est, corpore Christi *non habent potestatem edere quicunque deseruiunt tabernaculo*, id est, corporis voluptatibus: sic enim ad horam mansuri sumus in corpore, sicut miles in tabernaculo militari. Probat duplici auctoritate, veteris primum: deinde nouæ legis, eumdem sensum in vtraque colligens auctoritate quod promisit, dicens. Verè qui deseruiunt tabernaculo voluptatis, non habent facultatem edere de hoc altari: qui non sunt extra castra .i. quia secun-
D dum dimissiones voluptatum non exeunt corpora sua. Quod ita ait. *Eorum animalium quorum sanguis infertur per Pontificem in sancta sanctorum pro peccato* populi delendo, & hoc semel in anno. *Horum* animalium *corpora cremantur extra castra*. Mos erat (sicut sæpè fati sumus) vt Pontifex legalis semel in anno sanguinem inferret in sancta sanctorum. Hic aũt sanguis assumebatur de

Cor escis non est stabiliendum.

anima-

animalibus, extra castra crematis. Pontifex autem ille Christus est, qui pro peccato omnium delendo sanguinem suum in cruce fusum intulit in sancta sanctorum. Quod autem illud animal cremebatur vt cinis fieret, signum erat contritionis Christi, quam sustinuit, cinis cuius, id est, memoria passionis debet aspergi super capita, id est, in mentibus singulorum. Quod extra castra cremebatur, significabat omnem volentem mundari oportere, vt exeat extra castra.i. carnales voluptates. Nunc subiungit noui testamenti auctoritatem idem cum veteri sentientem dicens, *Propter quod* comprobādum scilicet, quod qui tabernaculo deseruiunt, non habent edere de hoc altari, vel propter quod praefiguratum in veteri, nunc implendum. *Iesus* etiam *passus est extra portam*, significans participantes altari suo debere fieri extra portam .i. extra sensus voluptatis. Sensus enim portae sunt animae: quia per oculos ducitur ad concupiscendum quod videt, & sic per caeteros sensus. Iesus passus est extra portam, ideo *vt per proprium sanguinem sanctificaret populum.* Quia Iesus extra portam passus est, *igitur exeamus ad eum*, positi *extra castra*, id est, extra voluptates tabernaculi: nec hoc solum, sed etiam *portantes* (si necesse fuerit) *improperium eius*, id est, mortem crucis. Et vtique sic debemus exire: quia etiam si volumus hîc manere, *non habemus hîc manentem ciuitatem, sed inquirimus futuram*, id est, aeternam. Et quandoquidem futuram inquirimus, ergo vt apprehendamus eam, *offeramus per ipsum* Iesum *hostias laudis*, id est, laudes non minus quam hostiae promerētes *Deo*, & hoc *semper*. Et quod dico hostias laudis, est dicere: offeramus *fructum labiorum*. Per labiorum, facilitatem, per fructum designat vtilitatem. La-

Sensus hominis portae sunt anima.

A dicebatis) *nolite obliuisci.* Nec debetis obliuisci, *quia talibus hostijs*, id est, per beneficētiam & communionem, *Deus promeretur* in passiua significatione. Vt autem horum memores sitis, *obedite praepositis vestris*, qui perfecti sunt, & bene vos instruunt, *& subiacete eis* .i. obedite: vt omnem subiectionem verbo & opere exhibeatis illis. Debetis vtique subiacere eis, *quia ipsi peruigilant pro vobis, quasi* illi qui *reddituri* sunt *rationes pro animabus vestris*, sibi commissis. Et
B ideo sic subiacete eis, *vt faciant hac*, id est, peruigilent pro vobis *cum gaudio, & non gementes*, pro duritia & intemperantia vestra. Dico non gementes: *non enim expedit vobis hoc*, vt eos gemere faciatis. Obedite praepositis & *orate pro nobis.* Dicerent illi: Tu gentem nostram & ritus nostros persequeris, & quomodo dicis, orate pro nobis? Ad hoc Paulus, Orare pro nobis debetis. *Nos enim confidimus*, id est, confidenter vobis dicimus *quod habemus bonam conscientiam in omnibus*, id est, ad omnes
C *volentes bene conuersari* ad illos. Vbi autē conscientia pura est, & opus mundum est, nē ergo molesti sitis mihi. ¶ Dixit superius orate pro nobis: nūc *autem deprecor vos amplius hoc facere*, id est, orare pro nobis instantius, *quò* id est, eò vt *restituar vobis celerius*, deferens mecum fructus eleemosynarum, si fortè soluar à vinculis. Dico orate pro nobis, ego autem sic oro pro vobis. *Deus pacis* aptet vos in omni bono, *qui* Deus *eduxit Do-*
D *minum nostrum Iesum Christū de mortuis*, id est, à numero mortuorum. Iesum dico *pastorem magnum* .i. super omnia magnificatum. Pastorem dico non luporum, sed *ouium* .i. mansuetorum, Pastorem dico factum *in sanguine* .i. per oblationem sanguinis sui. Sanguinem dico confirmatorem *testamenti aeterni* .i. in aeternum dura-

Obiectio.

Responsio.

vt ipſe ſit *faciēs in vobis* hoc *quod placeat coram ſe*.i.in beneplacito eius:faciens dico *per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria in ſecula ſeculorum,amen.*¶Quia aliquantulum aſperius correxerat illos, nunc blanditur eis, ne moueantur viſa aſperitate verborum,dicens. Deus ſic aptet vos, ego *autem fratres rogo vos, vt* hoc *verbum* non repræhenſionis(vt fortè aliqui de vobis exiſtimant) ſed Epiſtolam *ſolatij ſufferatis*, id eſt, in omni patientia ſuſcipiatis. Et poteſtis ſatis ſufferre, *quia ſcripſi vobis perpaucis.* Hic ſignificat eos impatientes, quibus multò plura ſcripſiſſet, ſi patienter audituros cognoſceret. Sufferte verbum *& fratrem veſtrum Timotheum à* me *dimiſſum* ad vos,vel à vinculis quibus ligatus mecum erat, nunc dimiſſum. Eum, inquam, delatorem huius Epiſtolæ,*cognoſcite* .i. honorificè & cum omni charitate ſuſcipite, *cum quo videbo vos*, ſicut autumo, *ſi celerius* reuertens à vobis, *venerit* ad me. *Salutate omnes præpoſitos veſtros.* Ipſis enim, quia perfecti erant, non ſcribebat Epiſtolam, ſed quibuſdam ſubditorum incorrectis.Salutate *etiam omnes ſanctos* in eccleſia veſtra. Erant enim quidam ſubditorum perfecti, quibus ſimiliter non ſcribebat. *Salutant vos fratres de Italia. Gratia* Dei *cum omnibus vobis amen.*Signum Pauli quod Epiſtola ipſius eſſet.

EPISTOLA B. PAVLI AD Laodicēſes, nuper in antiqua bibliotheca inuenta: ſed quia inter Catholicas vulgo non legitur, non eſt à B.BRVNONE elucidata.

PAVLVS *Apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtū, fratribus qui ſunt Laodiciæ.*

A *Gratia vobis & pax, à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto. Gratias ago Chriſto per omnem orationem meam, eo quod permanentes eſtis in eo, & perſeuerantes in operibus bonis, promiſſum expectantes in die iudicij. Neque deſtituant vos quorundam vaniloquia inſinuantium, vt vos auertant à veritate Euangelij, quod à me prædicatur. Et nunc faciet Deus, vt qui ſunt ex me ad profectum veritatis Euangelij, deſeruientes ſint, & facientes benignitates operum, quæ ſunt ſalutis vitæ æternæ.*

B *Et nunc palàm ſunt vincula mea, quæ patior in Chriſto, quibus lætor & gaudeo, & hoc mihi factum eſt ad ſalutem perpetuam, quod ipſum factum orationibus veſtris, & adminiſtrante Spiritu ſancto, ſiue per vitam, ſiue per mortem. Eſt enim mihi viuere, vita in Chriſto, & mori gaudium (vel lucrum.) Et ipſe in vobis faciet miſericordiam ſuam, vt eandem dilectionem habeatis & ſitis vnanimes. Ergo dilectiſſimi,vt audiſtis præſentiam Domini, ita retinete & facite in timore Dei, & erit vobis vita in æternum. Eſt enim Deus qui operatur*

C *in vobis: & facite ſine retractu vel peccato quæcunque facitis. Et quod eſt optimum, dilectiſſimi, gaudete in Chriſto, & præcauete ſordidos omnes in lucro. Omnes ſint petitiones veſtræ palam apud Deū: & eſtote firmi in ſenſu Chriſti, & quæ integra, & vera, & pudica, & caſta, & iuſta, & amabilia ſunt, facite. Et quæ audiſtis & accepiſtis, in corde retinete, & erit vobis pax. Salutate omnes fratres in oſculo ſancto. Salutant vos ſancti omnes. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Et*

D *hanc facite legi Coloſſenſibus. Et Coloſſenſium vobis.*

Finis Epiſtolarum B. Pauli Apoſtoli.

HECATOSTICHON APOLOGETICVM D. IACOBI HIERONYMI, CARTHVSIAE PArisiensis alumni: quo Phrasin B. BRVNONIS, quæ nasutis humilior videatur à calumnia defendit, & sententiarum pondera lance iusta appendit.

Quis nouus harmonico mulcens stridore lyristes,
Allobrogum longi saxa niuosa iugi?
Transiliens colles, saltens in montibus. O quam
Per cælum auritas omne moratur aues?
Ore senem cultu macieq́; professus eremum,
Et nihil agresti pectine agreste sonans.
Frons erecta polo est, pedibus calcantur honores,
Septenum in capitis vertice sidus inest.
Delicijs molliq́; thoro nemo arguet vsum,
Nec quicquam à studijs & pietate vacans.
Non aurum digiti, nec habet lyra dia smaragdos,
Nec fucum allophilum sancta camœna petit.
Nec sibi caluiciem sacra veridicentia texit,
Nec calamistratas captat ab arte comas.
Alter an Amphion, rediuiuus an inclytus Orpheus?
Illecebræ neruis surda elementa trahens?
Restituens sensum, quibus hunc natura negauit:
An lyra naturæ robore maius habet?
Oppida iam putent inculta, arridet eremus.
Dum fremit armorum turbine mundus hebes.
Dum tam grata canunt superis epinicea siluæ,
Angelicisq́ue opplent inuia lustra choris.
Militet vt sancto iam omnis doctrina parenti
Spiritui, vertens signa aquilina cruci.
O videam charites Christo connubia pactas,
Atque eadem castas fœdera Castalides.
Immò adeò cunctas deserto Helicone videbo,
Deserti fabricam iamq́ue leuare noui.
Alternum miscere melos sub nomine Christi,
Per templum bifidis è regione choris.
Nec tacitis cellis deerit symphonia psallens
Spiritus, & alternæ lectio iuncta preci.
Hiccine Carthusi BRVNO *caput Ordinis, olim*
Clarum hagiographiæ nomen in orbe gerens?
Quo schola Francorum nequaquam inuidit Athenis,
Rostraq́ue Romano nil theodoxa foro.
Ecce mouet citharas, & naula prophetica ductor
Ordinis, & vita consona plectra suæ.
Exemplum signumq́ue suis illustre relinquit,
Viuere & æthereo principe digna loqui.
Compellare virum propiusq́; audire iuuabit:
Nempe (nisi auditu fallor) & ipse vocat:

Funeris, ut tali hac septimus astra sequar.
Astra dedêre viam, diui arrisêre tot esse
Milia, sic hamis illaqueanda meis.
His agor auspicijs. Ceu vox clamantis eremo,
Per tasi mundum sterno tonantis iter.
Baptista reparando vias disiectaq́ membra,
Castra monoptolemis singula condo meis.
Deserto deserta placet Carthusia Christo,
Thuscala cui laudum nocte dieq́ calent.
Inuia psalmologi deserta inaquosaq́ terra est,
Qua pateat virtus gloriaq́ alma Dei.
Vnde columbinis auidè latera instruit alis:
Discat ut huc fugiens seque Deoque frui.
Discipulis eadem tribus hac in monte refulsit
Gloria. Quo fieri vult tria castra Petrus
Cernere Zacchæus per turbam nescit Iesum:
Cui, Turba opprimeris, discipuliq́ canunt.
Sic monache incesti fugiens contraria mundi,
Nauiter effectum nominis huius habe.
Hasce igitur partes mihi delegauit Iesus,
Asperula in planas sternere lustra vias.
Leniget ut Christo rigidos citharœdia saltus:
Militia tollens hic noua signa piæ.
Nulla Madaurensis milesia habemus aselli,
Nulla Lycambææ conscia tela necis.
Semina diuina mihi sunt uberrima flammæ,
Deuoto nihil est dignius ociolo.
Exuro gelidos, exurgere cogo iacentes:
Et nunc illecebras, nunc quoque vim facio.
Nunc lyra Dauidis, nunc Pauli buccina pleno
Ore quidem hac, digitis concrepat illa meis.
Hac Carthuse tibi ratio est præscripta silendi,
Vt claudens homini labra, loquare Deo.
Quippè ad eum Paulo, aut Dauide interprete fari est
Et iactura tuum nulla silere quatit.
Nec lætia offendat lingua neglectior usus,
Dictio si trita est corporis æqua toga:
Sublimes humili sensus attempero lingua:
Nec mihi ab ore sed ex pectore verba fluunt.
Niliacis ornate alij delubra tropheis,
Laudo: sed in præsens causa aliena mihi est.
Humana verbis sophia inclarescere nolens,
Paulus adest doctis debitor & rudibus.
Cum Dauid cinere, & cilicino horrescat amictu,
Rhetoricis compta quis volet esse rosis?
Iam mihi purga aures atque excute fæce palatum,
Vel magis intra animi septa redito tui.
Non linguæ, sed cordis ad hac delectus habendus:
Nam mihi cum rebus tota palæstra fuit.
Ne sensu hac sapias, sed quo sunt prodita gustes
Spiritu, & hoc anima viscera pasce bono.
Consultum pariter summis minimisque volebam,
Et ratio captus omnis habenda fuit.

FINIS.